

K. MARX-F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela
Dvadeset sedmi tom

Redaktor

Olga Kostrešević

Prevodioci

Zoran Marić

Ljubica Bauer - Protić

Olga Kostrešević

Mara Fran

Radivoj Davidović i drugi

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačka radna organizacija

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA
TOM 27

BEOGRAD 1979

PREDGOVOR

Ovaj tom sadrži oko osamdeset Marxovih i Engelsovih naučnih radova, članaka, pisama, rukopisa ili dokumenata vezanih za njihovu delatnost od septembra 1864. do jula 1870. godine. Najvećim delom se odnose na Prvu internacionalu i tadašnji radnički pokret u svetu. U Prilozima je i izvestan broj dokumenata Internacionale, čiji je Marx autor ili redaktor, zatim njihovi rukopisi nastali u ono vreme i delovi zapisnika Generalnog veća u kojima su zabeležena Marxova istupanja.

Iako su se Marx i Engels u pomenutom periodu neumorno bavili Internacionalom i njenim zadacima — a osim toga Marx je bio i zauzet radom na prvom tomu svoga glavnog ekonomskog dela *Kapital* — oni su u svojim tadašnjim radovima ili javnim istupanjima pratili radnički pokret u pojedinim zemljama koji je sve više jačao; analizirali su razvitak kapitalizma, odnos između rada i kapitala; izrazili su svoje mišljenje o opravdanosti ekonomske borbe radnika i ulozi seljaštva; izneli su stavove po pitanju idejnog jedinstva, međunarodne solidarnosti, nacionalne ravnopravnosti; osvrtnali su se i na značajna politička zbivanja, i obratili pažnju na međunarodnu situaciju.

Opšte uzev, ovaj period je karakterističan po snažnom industrijskom razvoju i ekspanziji kapitalističkog društva. Najveći uspon beležila je Engleska, kako po tempu industrijske proizvodnje, tako i po obimu trgovinske razmene. Periodične krize, kao 1866 - 1867. godine, samo su za kratko vreme smanjivale privrednu aktivnost. Privredna ekspanzija zahvatila je i srednju Evropu (a širila se i u Rusiji i Sjedinjenim Američkim Državama). Tako su, na primer, pojedine nemačke države, u prvom redu Pruska, doživele posle 1848. godine nagli privredni razvoj, naročito u industriji, železničkom i pomorskom saobraćaju. Nemačka privreda se, zahvaljujući jačanju svog industrijskog kapitala, uključila i u svetski trgovinski promet.

Socijalne i političke posledice takvog razvoja bile su veoma krupne. Porast bogatstva koji je beležila buržoaska klasa bio je praćen realnim osiromašenjem najvećeg broja radnika. Pojačavale su se klasne protivrečnosti, čemu je doprinosila činjenica što su terete povremenih kriza isključivo podnosili radnici. Raslo je revolucionarno raspoloženje radnika, što je našlo odraza i u sve organizovanijem karakteru njihove borbe, i sve masovnijem pokretu u koji su uvučeni sve noviji radnički slojevi.

Rezultati kapitalizma i brojčani porast industrijskog proletarijata stvorili su neophodnu osnovu za međunarodno povezivanje radnika. Iskustvo iz prošlosti i potreba za povezivanjem napora u borbi protiv kapitala uticali su na svest o neophodnosti zbliženja radnika različitih profesija i iz raznih zemalja. Klasnoj solidarnosti radnika, uspostavljanju »bratske saradnje«¹ među njima, kao i zahtevu za stvaranje međunarodne radničke organizacije doprinela su i neka politička zbivanja, npr. ujedinjenje Nemačke, građanski rat u Sjedinjenim Američkim Državama, sudbina Poljske itd. Istupanja evropskih radnika u korist Severa u građanskom ratu u Sjedinjenim Američkim Državama, njihovi susreti početkom šezdesetih godina i pre svega zajednički skup organizovan u znak podrške poljskim ustanicima (1863) podstakli su ih na osnivanje Prve internacionale u Londonu 1864. godine.

Međunarodno udruženje radnika, odnosno Prva internacionala, steklo je velik ugled među radnicima. Osnivanje njegovih sekcija u mnogim zemljama pomoglo je jačanju radničkog pokreta. Generalno veće udruženja podsticalo je radnike na saradnju i zalagalo se za njihovu idejnu i političku emancipaciju od liberalne buržoazije. U velikim međunarodnim ekonomskim i političkim krizama (industrijska kriza 1866 - 1867, austro-pruski vojni sukob 1866, francusko-pruski antagonizam) Internacionala je dosta učinila da kod radnika preovlada klasno opredeljenje. U mnogim štrajkovima koji su izbijali u pojedinim zemljama rukovodstvo Internacionale redovno je organizovalo pomoć na taj način što je pokretalo radnike na međusobno solidarno držanje. U sve oštrijim sukobima između rada i kapitala, naročito 1869. godine, što je bilo praćeno represalijama nad radnicima, Internacionala je doprinela poletu radničkog pokreta. To će i značajno uticati da uoči francusko-pruskog rata i Pariske komune u radničkom pokretu preovlada revolucionarni pravac.

Iz objavljenih tekstova u ovom tomu vidi se da su Marx i Engels u svom teorijskom i praktičnom delovanju posebnu pažnju posvetili zaoštavanju klasnih suprotnosti do koga je došlo jačanjem kapitalističkog sistema i njegovim širenjem u svetu s jedne, i sve brojnije i svesnije radničke klase, s druge strane. Uočavajući ekonomske i društvene promene toga vremena i omasovljenje radničkog pokreta, a imajući u vidu iskustva iz dotadašnje borbe radničke klase, Marx i Engels su smatrali da bi trebalo stvoriti čvrste osnove za međunarodno povezivanje radnika. Zbog toga su se, naročito Marx, kada je 1864. godine stvoreno Međunarodno udruženje radnika, uveliko angažovali u njegovom radu, a pre svega mu dali neophodnu idejnu platformu na kojoj je imalo da počiva.

Neprocenljiv je Marxov doprinos izradi osnovnih dokumenata Međunarodnog udruženja radnika, na bazi kojih će se u njemu naći okupljeni predstavnici različitih radničkih pokreta. Upravo je zahvaljujući Marxu bila stvorena jedna međunarodna organizacija radnika

čiji su ciljevi i program bili u njenim dokumentima jasno i jednostavno izloženi. Nalazeći se u rukovodstvu udruženja, Marx je uz pomoć Engelsa vodio borbu protiv raznih štetnih uticaja. Razradio je niz teorijskih pitanja i time omogućio radnicima pravilno idejno opredeljenje. Pobjijao je shvatanja prudonista i lasalovaca, otkrivajući da ona nisu u skladu s interesima radničke klase kao celine. Posebnu oštru borbu vodio je u toku 1869. godine protiv bakunjinista i njihovog sektaškog stava, tim više što su se tada pojačali sukobi između buržoazije i radnika u mnogim zemljama i što su i međunarodne prilike nagoveštavale teške časove za radničku klasu. Tada je, međutim, već bilo jasno, a to se još više potvrdilo u dramatičnim događajima 1870 - 1871. godine, da su ideje Marxa i Engelsa u skladu sa pravim ciljevima radničkog pokreta i da su u njemu postale najuticajnije.

Među radovima koji se u ovom tomu odnose na Prvu internacionalu, poseban značaj svakako imaju njeni prvi programski dokumenti: *Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika i Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika*.

Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika predstavlja izvanredan primer kako se, nimalo ne odstupajući od principa revolucionarne organizacije, može izneti platforma na kojoj su se u nju mogle uključiti različite radničke struje. »Bilo je veoma teško — pisao je Marx Engelsu — stvar izložiti tako da se naše shvatanje pojavi u obliku u kome bi bilo prihvatljivo za sadašnje stanovište radničkog pokreta... Treba vremena dok ponovo probuđeni pokret ne dozvoli raniju smelost jezika. Potrebno je biti jak u stvari, umeren u formi.« U *Adresi* je Marx razmatrao položaj radničke klase posle 1848. godine i, na primeru Engleske, a koristeći podatke iz zvaničnih parlamentarnih izveštaja (tzv. Plavih knjiga), ubedljivo pokazao da u srazmeri u kojoj se razvija kapitalistička privreda, povećava se bogatstvo, ali isključivo u korist imućnih klasa, dok su »široke mase radničke klase padale sve niže, bar onom istom brzinom kojom su se one klase iznad njih penjale po društvenim lestvicama.« Na taj način, po rečima Marxa, »svaki novi razvoj proizvodnih snaga mora voditi produblivanju društvenih razlika i zaoštavanju društvenih suprotnosti«. Za radničku klasu je međutim bilo od ogromnog značaja što su se engleski radnici izborili za desetočasovni radni dan, dokazavši, suprotno tvrdenjima buržoazije, da se time industrijska proizvodnja nije smanjila. »To je — kako se izrazio Marx — bilo prvi put da je politička ekonomija buržoazije otvoreno podlegla političkoj ekonomiji radničke klase.« Podvlačeći značaj jedinstva radnika, Marx je ukazivao da bi trebalo da se bore protiv nacionalne podvojenosti. Zbog toga je, po njegovim rečima, radničkoj klasi »dužnost da sama ovlada tajnama međunarodne politike, da pazi na diplomatske postupke svojih vlada, i ako je potrebno da im se suprotstavi svim sredstvima koja joj stoje na raspolaganju«.

Na veoma koncizan način, ali jasnim i sadržajnim rečima, Marx je u *Privremenom statutu Međunarodnog udruženja radnika* izneo ciljeve

kojima bi radnici trebalo da se rukovode: da sopstvenim snagama izvojuju svoje oslobođenje; da se u svojoj borbi opredeljuju ne za sticanje privilegija, nego za ukidanje svakog oblika klasne vladavine; radnička klasa mora težiti svome ekonomskom oslobođenju i tom cilju treba da budu podređena politička sredstva borbe; treba da se razvija solidarnost među radnicima kako bi se ujedinili njihovi napori u ostvarenju pomenutih ciljeva.

Marx i Engels su na uspostavljanje jedinstva i solidarnosti među radnicima gledali kao na osnovnu pretpostavku njihovog organizovanja. U mnogim svojim radovima iz tog vremena, a Marx i u istupanjima na Generalnom veću, isticali su tu činjenicu i ukazivali na potrebu da radnici štite zajedničke interese, što bi moralo da ima pozitivne posledice u borbi protiv vladajućih klasa. Štaviše, iznosili su i konkretne primere na kojima bi to radnici mogli ispoljiti. Pitanje Poljske je, između ostalog, imalo velik značaj, jer je na njemu trebalo da radnici iskažu jedinstven stav protiv nacionalnog ugnjetavanja. Po mišljenju Marxa, radnici bi morali da budu povezani i »da delaju kao braća i drugovi« i onda kada se kapitalisti »u slučaju štrajkova i lokauta« služe vrbovanjem tuđe radne snage da bi je iskoristili »kao oruđe protiv radnika svoje zemlje«. Držanje engleskih radnika prema građanskom ratu u Sjedinjenim Američkim Državama je takođe moglo svim radnicima poslužiti kao primer, jer su, ustavši u odbranu Severa, pokazali kako se može sprečiti »pohod svojine protiv rada«.

Značajnu pažnju u svojim radovima objavljenim u tom periodu Marx i Engels poklonili su nemačkom radničkom pokretu. Razlozi su bili višestruki, ali su se pre svega nalazili u oportunističkom programu Opšteg nemačkog radničkog saveza (lasalovaca), koji je u svom krilu okupljao mase nemačkih radnika, i u činjenici da se taj pokret našao izvan Internacionale (izuzetak su činili Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu i nemačka sekcija radnika u Ženevi). Lassalle-ov naslednik Bernhard Becker, i urednik lista »Social-Demokrat« Schweitzer, u skladu sa Lassalle-ovim programom i taktikom, orijentisale su se na legalne metode borbe u okviru Bismarckovog sistema u Pruskoj, a nisu ušli u članstvo Internacionale pridržavajući se nemačkih zakona koji zabranjuju radnicima da ulaze u strana udruženja.

Marx i Engels su u svojoj kritici Opšteg nemačkog radničkog saveza posebnu pažnju obratili pitanju njegove taktike. Ubedljivo su dokazali da je u borbi protiv buržoazije pogrešan »čak i svaki prividan kompromis« s feudalno-birokratskom reakcijom. U svojim radovima nastojali su da objasne potrebu nemačkih radnika da se bore protiv aristokratije isto kao i protiv buržoazije, a ne da se obmanjuju prividnim ustupcima i obećanjima (opšte pravo glasa) Bismarckove vlade. Štaviše, pristali su na saradnju u listu »Social-Demokrat« da bi neposrednije uticali na nemački proletarijat, ali su ubrzo prekinuli, jer je urednik Schweitzer, ostajući uporno pri svojoj »taktici« saradnje sa pruskom kraljevskom vladom, grubo odbio njihove kritike. »Ali čast radničke

partije — pisao je Marx Schweitzeru — iziskuje da on odbaci takve iluzije . . . Rađnička klasa ili je revolucionarna ili je — ništa».

Posebne zasluge u toj kritici imao je Engels koji je na osnovu analize društvenih prilika u Nemačkoj utvrdio revolucionarne zadatke tamošnjih radnika. Razrađujući problem odnosa nemačkog proletarijata prema vladajućim klasama u brošuri *Prusko vojno pitanje i nemačka rađnička partija*, on je pošao od činjenice da je položaj nemačke buržoazije u strukturi vlasti bitno drugačiji nego, na primer, u zapadnoj Evropi. Feudalna aristokratija je dominantna snaga u Nemačkoj a buržoazija je od nje politički zavisna. Prema tome, stvarna moć nemačke buržoazije je daleko manja nego buržoazije u Engleskoj ili čak Francuskoj. U takvoj situaciji je i uloga nemačkog proletarijata bitno složenija. Zadatak radnika je da se samostalno organizuju kako protiv buržoazije tako i protiv feudalne klase, a ne, kako se Engels izrazio, »da se psuju kapitalisti a laska pruskim seoskim plemićima«. Jedino bi u taktici morali biti postupni: najpre da idu sa zahtevima za građanskim slobodama, jer bi u takvim prilikama lakše ostvarivali sopstveni program. »Svaka pobeda reakcije — kaže Engels — koči društveni razvitak, neminovno odlaže trenutak u kome radnici mogu da pobeđu. Nasuprot tome, svaka pobeda buržoazije nad reakcijom predstavlja s jedne strane istovremeno i pobedu radnika, doprinosi konačnom svrgavanju vladavine kapitalista, približava trenutak pobeđu radnika nad buržoazijom.«

Engels je takođe pokrenuo i pitanje saveza između industrijskih radnika i seljaštva. U borbi za ostvarenje programa radničke klase on je značajnu ulogu dodelio poljoprivrednom proletarijatu. U pretežno agrarnoj zemlji kakva je na primer Pruska najbrojniji su ljudi — ističe Engels — koji su podvrgnuti »patrijarhalnoj batinaškoj eksploataciji« feudalnog plemstva. Po njegovim rečima, u nemačkim državama feudalski izrabljuju dvostruko više ljudi nego kapitalisti. Prema tome, u borbi protiv vladajućih klasa poljoprivredni proletarijat je prirodni saveznik industrijskim radnicima.

U ovom tomu je i više teorijskih radova Marxa i Engelsa, no koji su, tada kada su nastali, imali i veliko praktično značenje. Njima je bila obogaćena revolucionarna misao a istovremeno su rešavali i pitanja vezana za delovanje i za praksu međunarodnog radničkog pokreta.

Pitanje ekonomske borbe, čiji je značaj Marx snažno podvukao u *Privremenom statutu* Internacionale, izazvalo je, između ostalog, veliko neslaganje među radničkim strujama, tako da su pojedine u njima (npr. prudonisti; lasalovci u skladu sa Lassalle-ovom teorijom o »gvozdenom zakonu najamnine«) odricale ulogu sindikatima i raznim profesionalnim udruženjima radnika. Marx je u julu 1865. godine na dvema sednicama Generalnog veća pročitao referat koji će kasnije biti objavljen pod naslovom *Nadnica, cena i profit*. Tu je Marx dve godine pre izlaženja prvog toma *Kapitala* u popularnom obliku izložio svoje ekonomsko učenje.

Nadnica, cena i profit se ubraja u najvažnija dela marksističke političke ekonomije. U njemu je Marx, objašnjavajući zavisnost između nadnice, cene i profita i u sažetoj formi izloživši teoriju viška vrednosti, opovrgao stav da opšte povećanje nadnica ne bi nimalo koristilo radnicima i da je zbog toga delovanje tredjuniona štetno. Tako je dokazao i potrebu radnika da se bore protiv težnji kapitalista da snize prosečni nivo nadnica do minimalne granice. Opšta tendencija kapitalizma je — kaže Marx — da obori vrednost rada, to jest da snizi nadnice, zbog čega bi radnici trebalo tome da daju otpor i da iskoriste povremene šanse za prolazno poboljšanje svog položaja. Radnička klasa, međutim, ne bi trebalo da preceňuje rezultate te borbe, pa zato i ne bi smela da se isključivo na nju ograniči, nego bi morala da revolucionarnim putem sruši najamni sistem. Ovaj Marxov rad je u stvari dokaz za to kako se revolucionarna teorija može upotrebiti u rešavanju praktičnih zadataka radničkog pokreta.

Ovaj tom radova Marxa i Engelsa sadrži više Engelsovih recenzija na *Kapital*. Nastale u narednim mesecima posle objavljivanja ovog Marxovog dela (1867), one su imale i svoj praktični značaj. Izlazak *Kapitala* iz štampe propratilo je ćutanje. Engelsov predlog da napadne knjigu »s građanskog gledišta pa da se stvar pokrene« i podstakne javna reč, Marx je prihvatio kao »najbolje ratno sredstvo«. »Da smo u Nemačkoj — pisao je Engels Marxu — mi bismo već digli galamu u svim nemačkim listovima i postigli bismo da knjiga bude *napadnuta*, što je uvek najbolji način.« Taktički postupivši, Engels je pisao recenzije »s različitih stanovišta«, tako da ih je svaki list mogao primiti. »Ono što pišem za nemačku štampu — javljao je Engels Marxu — to je naravno sve *uvijeno*, za Ameriku bi opet trebalo drugačije pisati . . .« Kako je, po rečima Engelsa, knjiga bila još »preteška« naročito »za liude na Kontinentu«, recenzije su imale zadatak da *Kapital* objašnjavaju i popularišu. Tumačenju *Kapitala* trebalo je da posluži i nedovršeni Engelsov konspekt *Kapitala* koji je takođe objavljen u ovom tomu.

Velik broj radova objavljenih u ovom tomu, dokumenata ili tekstova Marxovih govora u Generalnom veću, odnose se na rad kongresa, konferencija ili Generalnog veća Prve internacionale. Njihov autor ili redaktor je Marx, i primer su popularnog izlaganja naučnih rezultata.

Uoči Ženevskog kongresa (1866) Marx je sastavio tzv. *Instrukciju delegatima privremenog centralnog veća za pojedina pitanja*. To je zapravo bio program koji će svojim najvažnijim odredbama, uprkos otporu prudonista, ući u tekst rezolucije kongresa. »Namerno sam ga ograničio — pisao je Marx doktoru Kugelmannu — na takve tačke koje omogućuju neposredno sporazumevanje i saradnju radnika i koje neposredno pružaju materijal i podstrek potrebama klasne borbe i organizovanju radnika u klasu.« Marx je u *Instrukciji* pre svega jasno podvukao potrebu međusobnog ujedinjavanja radnika, njihovog povezivanja i stvaranja udruženja u borbi protiv kapitala. Istakao je zatim značaj ograničenja radnog dana na osam časova. U posebnom odeljku

u kome je razmatrao rad žena i dece zalagao se za njihovo uključjenje u proizvodnju, ali je pri tom naglašavao potrebu takvog odgoja dece koji će predstavljati spoj duhovnog, telesnog i proizvodnog rada. U odeljku o kooperativnom radu Marx je ukazao na korist koju radnici mogu imati od kooperativa u proizvodnji, ali je pri tom naglasio da sam taj sistem ne može izmeniti kapitalističko društvo. Preobražaj društva moguć je samo pod uslovom prelaska državne vlasti u ruke proizvođača. Profesionalnim savezima — tredjunionima — Marx je posvetio poseban odeljak, u kome je istakao njihov značaj kao organizacionih centara radničke klase pod uslovom da privuku i nekvalifikovane radnike i na taj način pokažu da se ne bore samo za svoje uske strukovne interese.

U pripremama za Lozanski kongres Međunarodnog udruženja radnika (1867) Marx je redigovao francusku varijantu teksta proglašavanja Generalnog veća radnicima. U njemu je, analizirajući kretanje u radničkom pokretu, izrazio misao da se svuda pojačava borba između rada i kapitala. »Pod snagom kapitala iščezla je individualna čovekova snaga i radnik u manufakturama je samo jedan točičić mašine« (*Proglas Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika sekcijama, pridruženim društvima i svim radnicima*). Zato je Marx u proglašenju apelovao na radnike da se ujedinjuju, da obrazuju udruženja kako bi se što uspešnije suprotstavili kapitalu, i da se okupe u krilu Međunarodnog udruženja radnika.

Značajno je i Marxovo istupanje povodom preduzetih koraka za osnivanje međunarodne buržoasko-pacifističke organizacije pod nazivom Liga za mir i slobodu, koje se imalo održati u Ženevi neposredno po završetku Lozanskog kongresa. Kada se to pitanje razmatralo na sednici Generalnog veća u avgustu 1867, Marx je u svojoj reči dao ocenu mira, eventualnog rata i taktike proletarijata. On je tom prilikom podvukao da je u tadašnjem društvu jedino Međunarodno udruženje radnika zainteresovano za mir. Velike stajaće vojske, po njegovim rečima, postoje više radi pritiska buržoazije na radnike, mada se ne bi moglo isključiti i namerno izazivanje međunarodnih sukoba (*Zapis jednog govora Karla Marxa o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema kongresu Lige za mir i slobodu*). Marx je zbog toga ustao protiv zvaničnog učešća Međunarodnog udruženja radnika na osnivačkom kongresu Lige, s tim što bi pojedini delagati mogli poći individualno u svojstvu posmatrača. Stvarne pretpostavke mira su — kako se izrazio Marx — u izmeni odnosa između rada i kapitala.

Marx je sudelovao i u pripremama za Briselski kongres Internacionalne (1868) i lično je sastavio izveštaj Generalnog veća za kongres, mada u radu kongresa nije učestvovao. Na sednicama Veća posvećenim pripremama kongresa Marx je uzeo učešća u pretresanju pitanja o posledicama primene mašina u kapitalizmu i pitanju radnog vremena. Suprotstavljajući se nekim mišljenjima, branio je duboku progresivnost tehničkog napretka i potrebu sve veće primene mašina u proizvodnji. Po njegovim rečima, mašina je stvorila mogućnost za skraćivanje radnog

vremena, omogućila je ženi da učestvuje u proizvodnji i, pre svega, stvorila je uslove za organizovan rad i udruženu proizvodnju. Prema tome, korist od mašine je ogromna, ali je zlo u tome što ona u rukama kapitalista znači i sredstvo prinude i iskorišćavanja (*Zapis govora Karla Marxa o posledicama primene mašina u kapitalizmu*). Isto tako je pokazao da su pogrešna i mišljenja da skraćivanje radnog vremena vodi smanjenju proizvodnje. Zakonsko ograničenje radnog dana dovešće do sve veće primene mašina, što je, po mišljenju Marxa, »nužno za prelaz na društvenu proizvodnju«, a samom radniku će više vremena ostati za »duhovni razvitak«. »Zakonska ograničenja radnog dana su — kaže Marx — prvi korak ka duhovnom i fizičkom uzdizanju i ka konačnom oslobođenju radničke klase« (*Zapis govora Karla Marxa o skraćivanju radnog vremena*).

Velik značaj pridavali su Marx i Engels učešću tredjuniona u radu Internacionale. To se vidi iz više tekstova objavljenih u ovom tomu. Engleska je bila zemlja u kojoj je, zahvaljujući tehničkoj razvijenosti, preovladala kapitalistička proizvodnja, s najamnim radnicima koji su sačinjavali većinu stanovništva. Po Marxovom mišljenju, to je Engleskoj stvorilo uslove da bude zemlja proleterske revolucije. A svaka revolucija u njoj imala bi ogroman odjek u svetu. Verujući da bi jednoga dana tredjunioni mogli postati centri revolucije, Marx je želeo da Međunarodno udruženje radnika s njima ostvari čvršće veze. Uticaj na engleske radnike, kako je pisao Marx doktoru Kugelmannu, je »od najveće važnosti«. Njegovim zalaganjem Međunarodno udruženje radnika uzelo je učešća i pomoglo pokret za reformu 1867. godine u Engleskoj, s obzirom na nepovoljne posledice koje bi mogle proisteći u odnosima sa tredjunionima ukoliko bi engleski radnici u svojim zahtevima bili prepušteni sebi.

Marx i Engels su se tih godina, rukovodeći se važnošću Engleske i tredjuniona za opšti pokret radnika, veoma angažovali i u tzv. irskom pitanju. Njemu su posvetili više svojih tekstova, a Marx mu je dao prostora i na stranicama dokumenata Internacionale. Nacionalni pokret u Irskoj za oslobođenje od engleske vlasti bio je šezdesetih godina 19. veka u velikom zamahu. Irski revolucionari-fenijanci su 1867. godine organizovali oružane sukobe u više irskih gradova. Engleske vlasti su se surovo sa njima obračunale, na stotine ih bacile u tamnice, a u novembru nad trojicom fenijanaca u Mančesteru izvršili su smrtnu kaznu. Među onima koji su ustali u odbranu fenijanaca i otvoreno zastupali ideju oslobođenja Irske, bili su Marx i Engels. Štaviše, Marx je bio inicijator rezolucije Generalnog veća kojom se uoči izvršenja presude nad osuđenim fenijancima, tražilo da se kazna preinači, a zatim i više drugih u kojima se zahtevala amnestija za Irce.

Marx je, analizirajući irsko pitanje, dokazivao da je Irska neodvojivo vezana za sudbinu Engleske. »Irska je — pisao je Marx — bastion engleskog veleposedništva«. A kako je »Engleska bedem evropskog veleposedništva i kapitalizma, onda je Irska jedina tačka gde

se zvaničnoj Engleskoj može zadati krupan udarac«. Engleski proletarijat bi, po rečima Marxa, trebalo da je životno zainteresovan za oslobođenje Irske. U suprotnom, podržavajući engleske veleposednike, on ih »čini neranjivim u samoj Engleskoj«. Marx je zatim ukazao da je engleska buržoazija uspjela da odeli irski proletarijat od engleskog i da razvije antagonizam među njima, što se oseća u »svim krupnim industrijskim centrima Engleske«. Po rečima Marxa, Gladstone-ovoj vladi je Irska izgovor da drži stalnu vojsku koju po potrebi može da baci protiv engleskih radnika. »Narod koji podjarmljuje neki drugi narod — zaključuje Marx — kuje sopstvene lance.«

Boreći se za irsku stvar, Marx je imao izvanrednog saradnika u Engelsu, koji je izučavao prošlost Irske i na osnovu istorijskih izvora počeo da piše *Istoriju Irske*. U njegovim rezultatima Marx je našao potvrdu za svoja istupanja. Na isti način je i Marxova kćerka Jenny, uz očevu pomoć, serijom članaka u francuskom listu »La Marseillaise« o uhapšenim fenijancima dala veliki publicitet celom slučaju, što je bilo od posebnog značaja s obzirom da je engleska štampa, kao i štampa na Kontinentu, o tome ćutala. Treba istaći i to da je Marx kritikovao greške irskih revolucionara koji su zavereničku i terorističku aktivnost pretpostavili uvlačenju agrarnih masa i proletarijata u borbu. A takva aktivnost je mogla od njih da odbije i engleski proletarijat. Čvrsto je međutim verovao da bi oslobođenje Irske imalo za posledicu izbijanje revolucije u njoj, a da bi to ubrzalo i revoluciju u Engleskoj.

Delovanje Marxa u okviru Internacionale bilo je od kraja 1868. godine u znatnoj meri okrenuto i borbi protiv akcija i uticaja Bakunjinina i njegovih pristalica. Znatno broj tekstova u ovom tomu odnosi se na to pitanje. Ruski emigrant Bakunjin, davnašnji poznanik Marxa, učesnik revolucije iz 1848, otpočeo je 1868. godine sa aktivnošću koja je bila duboko štetna za ciljeve Internacionale. Posle Ženevskog kongresa Lige za mir i slobodu ušao je u njen izvršni odbor i već na sledećem kongresu Lige u Bernu (1868) izložio svoj program, u kome su se, između ostalog, nalazile i tačke kao »jednakost klasa« i »ukidanje prava nasleda kao početak socijalne revolucije«.

Teorijska gledišta Bakunjinina nisu međutim zadavala brige Marxu koliko njegov organizatorski rad. Bakunjin je u jesen 1868. godine ušao u redove Romanske sekcije Internacionale u Ženevi, i u isto vreme stvorio i sopstvenu organizaciju, tzv. Međunarodnu alijansu socijalističke demokratije, čiji program, kako kaže Marx, »nije bio ništa drugo do program koji je Bakunjin izložio na Bernskom kongresu Lige za mir«. Molbu Bakunjinina, koja je potom usledila, da se njegova Alijansa primi u Internacionalu kao jedna od njenih sekcija, Marx je s pravom protumačio kao želju da u okviru Internacionale očuva svoju sektašku organizaciju. Na Marxovu inicijativu molba je odbijena, uz obrazloženje da bi tako nešto doprinelo dezorganizaciji Međunarodnog udruženja radnika. Na ponovljenu Bakunjinovu molbu za prijem u Internacionalu pod uslovom da raspusti Alijansu, Marx

je u martu 1869. godine odgovorio zahtevom da se iz programa Alijanse izbaci tačka o »izjednačenju klasa«, koja protivureći statutu Međunarodnog udruženja radnika. »*Izjednačenje klasa* — kaže se u Marxovom odgovoru Centralnom birou Alijanse — doslovno protumačeno vodi *harmoniji kapitala i rada*, koju tako nametljivo propovedaju buržoaski socijalisti.« »*Ne izjednačenje klasa . . .*, već obrnuto, *ukidanje klasa*, ta istinska tajna proleterskog pokreta sačinjava veliki cilj *Medunarodnog udruženja radnika*.«

U diskusijama u Generalnom veću koje su prethodile Bazelskom kongresu Marx je opovrgao tezu o potrebi ukidanja »prava nasleđa«, koju su bakunjinisti preko ženevske sekcije Internacionale ubacili u dnevni red kongresa. Po Marxovoj oceni, u tome ne leži uzrok »postojeće ekonomske organizacije društva«, niti bi proklamovanje ukidanja prava nasleđa moglo da se uzme kao »polazna tačka socijalne revolucije«. Naprotiv, radnici bi time bili odvučeni od pravih pitanja, jer bi se zanimali pravnim posledicama »postojeće ekonomske organizacije društva«, a ne i stvarnim uzrocima. »Stoga naš veliki cilj — kaže Marx — treba da bude ukidanje onih institucija koje nekim ljudima za vreme njihovog života daju ekonomsku moć da prisvajaju plodove rada mnogih.« Ovakva ocena ušla je i u Izveštaj Generalnog veća koji je podnesen Bazelskom kongresu (1869).

Marx je isto tako uspeo da opovrgne i napade bakunjinista na Generalno veće koji su usledili posle Bazelskog kongresa. Bakunjinisti su preko redakcije nekih listova u Švajcarskoj »L'Égalité«, »Le Progrès« koje su uzeli u svoje ruke, a u želji da poseduju nepoverenje radnika u Generalnom veću, izneli najpre optužbe protiv Generalnog veća zbog navodnog prekoračenja ovlašćenja u irskom pitanju, jer se bavilo jednim lokalnim političkim pokretom; zatim zahtev da se prepusti rukovodstvu engleskih radnika da se bave pitanjima svoje zemlje, a ustali su i u odbranu Schweitzera. Marx, je međutim, u cirkularnom pismu Romanskoj sekciji Internacionale 1. januara 1870. odlučno i dokumentovano odbranio Generalno veće i na taj način doprineo sazrevanju krize u rukovodstvu Ženevske sekcije, raskolu između pristalica Internacionale i bakunjinista, što će omogućiti da se uskoro učini kraj delovanju bakunjinista pod plaštom Internacionale.

Marx i Engels pokazali su interesovanje i za nacionalne pokrete u tom periodu i za probleme vezane za konstituisanje nacionalnih država. Nastojali su da ih ocene, u prvom redu one za koje bi po njihovom mišljenju radnička klasa u celini mogla da ima interesa, na primer pokrete koji su slabili moć pojedinih država. Tako su, između ostalog, mnogo polagali i na uspostavljanje Poljske kao nezavisne države, jer su u tome videli i poraz ruskog carizma. Nacionalnom pokretu irskog naroda i eventualnom uspostavljanju irske države pridavali su takođe velik značaj, jer bi to bio udarac Engleskoj. Raspravljajući, međutim, o »načelu nacionalnosti«, Engels, koji se posebno bavio pitanjem prava na nacionalnu državu, nije ga smatrao suprotnim

potrebi za jedinstvom radničkog pokreta, ali je ukazivao na činjenicu da bi pojedine nacionalne pokrete mogle iskoristiti druge države za svoje ekspanzionističke ciljeve. Engels zato i prihvata u Evropi postojanje višenacionalnih država, a delove nacija u okviru drugih država smatrao je sponom među susednim državama. Primetno je, međutim, da je oslobodilačke težnje slovenskih naroda u okviru Habsburške Monarhije i u Turskoj bio sklon isključivo da pripíše podsticaju zvanične Rusije koja se, po njegovim rečima, služi panslavizmom kao taktikom da bi proširila svoj uticaj (*Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?*).

Značajnu pažnju Marx i Engels su posvetili i nekim međunarodnim zbivanjima. To se u prvom redu odnosi na rat između Pruske i Austrije, koji se vodio za ujedinjenje Nemačke. Još pre nego što je došlo do vojnog sukoba, izrazili su mišljenje da bi eventualni poraz Pruske mogao pokrenuti demokratske snage Nemačke na ujedinjenje revolucionarnim putem. Engels je pak u pomenutoj brošuri *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija*, analizirajući pitanje reorganizacije pruske armije i s tim u vezi budžetsko pitanje, s pravom zaključio da će pruski kapitalisti pružiti finansijsku podršku vojnom jačanju Pruske i tako popustiti pred zahtevima Bismarcka i feudalne aristokratije. Rezultati rata bili su višestruko značajni. Pobjeda Pruske i uspeh Bismarcka dovele su nemačku buržoaziju u situaciju da se prikloni nekoj vrsti cezarizma odnosno bonapartizma, što je, po rečima Engelsa, bila »prava religija moderne buržoazije«, dok je s druge strane time zadat udarac politici Napoleona III. »Osim jednog velikog poraza Prusa — pisao je tim povodom Marx Engelsu — nije moglo ništa bolje da se desi do njihova ogromna pobjeda.« »Uspeh Pruske — kako se izrazio Marx — izlaže njegov« (Napoleona III) »režim u Francuskoj doista životnoj opasnosti.«

U konačnom raspletu oko ujedinjenja Nemačke Marx i Engels su sa sigurnošću očekivali francusko-pruski sukob. Naslućivali su da bi ga mogao izazvati Napoleon III, shvativši ga kao sredstvo sopstvenog učvršćivanja u zemlji, a s tim u vezi i kao potrebu za porastom svog međunarodnog prestiža. Nevolje koje je Napoleon III imao sa političkim snagama u zemlji, što se odrazilo i u hapšenjima članova sekcije Internacionale u proleće 1870. pod izgovorom da se obezbedi uspeh na plebiscitu u vezi sa tzv. reformama, naprosto su ga gonile na traženje uspeha na međunarodnom planu — a on se mogao ostvariti onemogućavanjem daljeg jačanja prestiža Pruske. Rat Francuske i Pruske koji je izbio u leto 1870. godine to će i potvrditi. Isto tako potvrdiće se i pretpostavka Marxa i Engelsa da će Francuska izgubiti rat, kao i njihova ranije iskazana misao da takvi ratovi izazivaju unutrašnje revolucionarne pokrete. Primer Pariske komune će to najbolje pokazati.

Radovi sakupljeni u ovom tomu pružaju dragocena saznanja o revolucionarnom teorijskom i praktičnom delovanju Marxa i Engelsa, a istovremeno su naučno dokumentovan prilog za poznavanje tog

perioda istorije. Uloga tih radova, međutim, bila je posebno važna u vreme kad su nastali. Upućeni pre svega radnicima, nastali su da bi doprineli širenju revolucionarnih ideja i da bi odgovorili potrebama radničke klase kao celine. Oni predstavljaju konkretnu razradu pojedinih pitanja, što je trebalo da omogući da se radnici opredele za prave i konkretne ciljeve. Pomogli su isto tako radnicima da razumeju da pored svakodnevne borbe sa kapitalizmom postoje i dugoročni ciljevi za oslobođenje rada. Pokazali su im takođe taktiku u borbi za očuvanje revolucionarnih principa i značaj stvaranja međunarodnih radničkih organizacija koje bi, bez naturanja jednog mišljenja, okupile radnike raznih profila i idejne orijentacije. Upravo i ti radovi su svojom pojavom obeležili nov period u radničkom pokretu, budući da su radnike, i savremenike uopšte, obogatili znanjem o svetu u kome su živeli.

MIHAJLO VOJVODIĆ

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

DELA

SEPTEMBAR 1864 - JUL 1870

Karl Marx

Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika

osnovanog 28. septembra 1864. na javnom skupu
održanom u Sent-Martins holu, Long Ejkr, London^[1]

Radnici,

Neosporna je činjenica da se beda radnih masa nije smanjila od 1848. do 1864, pa ipak ovaj period nema sebi ravna u razvoju industrije i u porastu trgovine. Jedan umereni organ britanske buržoazije, koji je bio prilično dobro obavešten, predskazao je 1850. da će engleski pauperizam spasti na nulu ako se engleski izvoz i uvoz povećaju za 50%. Avaj! Britanski ministar finansija je 7. aprila 1864. oduševio svoje slušaoce u parlamentu izjavom da se ukupna uvozna i izvozna trgovina Engleske 1863. popela »do 443 955 000 funti sterlinga, do te neverovatne sume koja je tri puta veća od prometa u srazmerno skorij prošlosti 1843. godine!« Pored svega toga on je ubedljivo govorio i o siromaštvu. »Pomislite«, uzviknuo je, »na one koji se nalaze na rubu siromaštva«, na »nadnice . . . koje nisu povećane«, na »ljudski život . . . koji je u devet od deset slučajeva samo borba za opstanak!«^[2] On nije govorio o narodu u Irskoj koji je postepeno potiskivala mašina na severu a ovce na jugu, mada i ovaca u ovoj nesrećnoj zemlji nestaje, doduše ne tako brzo kao ljudi. On nije ponovio ono što su tada tek nagovestili najviši predstavnici gornjih deset hiljada u iznenadnom nastupu straha. Kada je panika zbog garotera^[3] dostigla određene razmere, dom lordova je naredio da se povede istraga o deportaciji i robiji i da se o tome objavi izveštaj. U pozamašnoj Plavoj knjizi iz 1863.^[4] izišla je istina na videlo i dokazano je zvaničnim činjenicama i ciframa da najgori od osuđenih zločinaca, engleski i škotski robijaši, rade mnogo manje, a žive mnogo bolje od engleskih i škotskih poljoprivrednih radnika. Međutim, to nije bilo sve. Kada su posle građanskog rata u Americi radnici Lankašira i Češira bili bačeni na ulicu, isti dom lordova poslao je u indu-

strijske oblasti jednog lekara s nalogom da ustanovi koje najmanje količine ugljenika i azota, ako se daju na najjeftiniji i najjednostavniji način, mogu u proseku biti upravo dovoljne da »spreče boleštine prouzrokovane gladu«. Lekarski izaslanik dr Smit utvrdio je da su 28 000 grena ugljenika i 1330 grena azota nedeljna količina koja bi prosečnog odraslog čoveka . . . održavala upravo iznad granice po-
bolevanja od gladi, i našao je, dalje, da ta količina gotovo sasvim odgovara oskudnoj hrani na koju su spali radnici pamučne industrije pod pritiskom krajnje bede.* Ali, sad pazite. Istoga učenog doktora je kasnije ponovo delegirao sanitetski ured Tajnog saveta da izvrši ispitivanje ishrane najsiromašnijeg dela radničke klase. Rezultati njegovog ispitivanja sadržani su u »Šestom izveštaju o narodnom zdravlju«, koji je po naredbi parlamenta objavljen u toku ove godine. Šta je taj doktor pronašao? Da tkači svile, švalje, rukavičari, pletači čarapa itd., prosečno uzev, ne dobijaju čak ni onoliko koliko dobijaju radnici pamučne industrije, da ne dobijaju čak ni onu količinu ugljenika i azota »upravo dovoljnu da spreči boleštine prouzrokovane gladu«.

»Štaviše«, čitamo u izveštaju, »što se tiče pregledanih porodica poljoprivrednog stanovništva, pokazalo se da više od jedne petine dobija manje ugljenične hrane, a više od jedne trećine manje azotne hrane nego što je procenjeno kao potrebno, i da prosečna hrana u trima grofovijama (Berkšir, Oksfordšir i Somersetšir) sadrži nedovoljno azota.« »Moramo imati na umu«, dodaje se u zvaničnom izveštaju, »da se ljudi vrlo teško mire s oskudicom u hrani i da po pravilu bedna ishrana dolazi tek posle drugih lišavanja . . . Čak se i čistoća oseća kao teret i smatra skupom i, ako kod pojedinaca postoji osećanje dostojanstva da se čistoća održi, onda svaki takav napor predstavlja novo povećanje muka od gladi.« »Ovo su bolna razmišljanja, naročito ako imamo na umu da siromaštvo o kome govorimo nije siromaštvo od nerada; u svim slučajevima je to beda ljudi koji rade. U stvari, rad za koji se dobija tako oskudna količina hrane traje u većini slučajeva preterano dugo.«

Izveštaj iznosi čudnu i prilično neočekivanu činjenicu, »da se od delova Ujedinjene Kraljevine — Engleske, Velsa, Škotske i Irske — »poljoprivredno stanovništvo Engleske«, najbogatijeg dela, »srazmerno najgore hrani«; ali da se čak i poljoprivredni radnici Berkšira, Oksfordšira i Somersetšira hrane bolje od velikog broja kvalifikovanih kućnih radnika istočnog dela Londona.

To su zvanični podaci objavljeni po naređenju parlamenta 1864, u zlatnom veku slobodne trgovine, u vreme kada je britanski ministar finansija izjavio u Donjem domu

* Jedva da treba da podsetim čitaoca da pored vode i izvernih neorganskih sastojaka, ugljenik i azot predstavljaju sirovine ljudske hrane. Međutim, radi ishrane čovečjeg organizma, ovi jednostavni hemijski sastojci treba da se uzimaju putem biljnih i životinjskih sastojaka. Krompir, na primer, sadrži uglavnom ugljenik, dok pšenični hleb sadrži ugljenične i azotne sastojke u potrebnoj srazmeri.

«da su se prosečni životni uslovi britanskih radnika poboljšali u srazmeri za koju znamo da je izvanredna i bez primera u istoriji bilo koje zemlje ili bilo koga doba».

Ova zvanična hvalisanja su u oštroj suprotnosti sa suvom primedbom zvaničnog Izveštaja o narodnom zdravlju:

«Narodno zdravlje jedne zemlje znači zdravlje njenih masa, a mase teško da će biti zdrave ako njihovi najniži slojevi ne budu živeli koliko-toliko pristojnim životom.»

Zanesen statistikom o «napretku nacije», uljuškan brojevima statistike, ministar finansija uzvikuje u neobuzdanom oduševljenju:

«Od 1842. do 1852. dohodak zemlje koji podleže porezu povećao se za 6%; za osam godina, od 1853. do 1861. taj se dohodak povećao, ako za osnovu uzmemo 1853, povećao za 20%! Ova činjenica toliko je čudna da izgleda skoro neverovatna! . . . Ovo omamljujuće povećanje bogatstva i moći», dodaje gospodin Gladstone, »potpuno je ograničeno na posedničke klase!«^[5]

Ako želite znati pod kojim je uslovima skrhanog zdravlja, zatrovanog morala i umnog upropašćivanja radnička klasa proizvodila i još uvek proizvodi «ovo vrtoglavo povećanje bogatstva i moći koje je potpuno ograničeno na imućne klase», pogledajte opis koji se nalazi u poslednjem Izveštaju o narodnom zdravlju, opis štamparije i krojačke radionice za muška i ženska odela! Uporedite «Izveštaj Komisije o dečjem radu» iz 1863, gde je, na primer, rečeno da

»grnčari, kako muškarcima tako i žene, predstavljaju i telesno i umno jako degenerisanu grupu stanovništva», da će «nezdavo dete u svoje vreme biti nezdrav roditelj», da je «progresivno pogoršanje rase neminovno» i da bi «degeneracija stanovništva Stafordsira bila mnogo veća, da nema stalnog pridolaska iz susednih oblasti i sklapanja brakova sa zdravijim grupama stanovništva».

Bacite pogled na Plavu knjigu gospodina Tremenheere-a o »žalbama pekarskih radnika«.^[6] A ko se ne zgražava nad paradoksalnom izjavom fabričkih inspektora, potkrepljenom knjigama glavnog matičara, da se zdravlje lankaširskih radnika stvarno popravljalo dok su dobijali obroke za nezaposlene, jer su tekstilne fabrike usled nedostatka pamuka bile privremeno obustavile rad, i da je mortalitet dece opao, jer je njihovim majkama najzad bilo omogućeno da ih hrane svojim grudima mesto opijumskim preparatima.

Opet naličje medalje! Izveštaji o porezu na prihod i imovinu izneti pred Donji dom 20. jula 1864, pokazuju da se licima sa godišnjim prihodom procenjenim od poreske vlasti na 50 000 funti sterlinga i više, pridružilo od 5. aprila 1862. do 5. aprila 1863. još trinaest lica, te da se njihov broj u toj jednoj godini povećao od 67 na 80. Isti izveštaj otkriva činjenicu da oko 3000 lica dele između sebe godišnji prihod od 25 000 000 funti sterlinga, što je više od ukupnog godišnjeg prihoda koji otpada na celu masu poljoprivrednih radnika u En-

gleskoj i u Velsu. Otvorite popis iz 1861. i naći ćete da se broj zemljoposjednika u Engleskoj i Velsu smanjio od 16 934 u 1851. na 15 066 u 1861. tako da se za 10 godina koncentracija zemlje povećala za 11%. Ako se koncentracija zemlje u ruke malog broja vlasnika produži istom brzinom, pitanje zemlje će biti neobično uprošćeno, kao što je to bilo u Rimskom carstvu kada se Neron zlurado nasmejao čuvši za činjenicu da je polovina afričke provincije vlasništvo šestorice ljudi.

Mi smo se toliko dugo zadržali na ovim »činjenicama koje su toliko, neočekivane da izgledaju gotovo neverovatne«, jer je u pogledu trgovine i industrije Engleska na prvom mestu u Evropi. Setite se da je pre nekoliko meseci jedan od izbeglih sinova Louis-Plulippe-a javno čestitao engleskim poljoprivrednim radnicima na boljoj sreći nego što je imaju njihovi manje srećni drugovi s druge strane Lamanša. U stvari, pod drugim lokalnim uslovima i u manjem obimu, engleske činjenice se ponavljaju u svim industrijskim i naprednim zemljama Evrope. U svim tim zemljama je od 1848. došlo do nečuvevog razvoja industrije i do neslućenog porasta uvoza i izvoza. U svim tim zemljama je »povećanje bogatstva i moći, potpuno ograničeno na imućne klase« bilo zaista »vrtoglavo«. U svim tim zemljama, kao i u Engleskoj, povećanje realne nadnice dobijala je samo manjina radničke klase, dok je u najvećem broju slučajeva nominalno povećanje nadnica isto toliko malo pretpostavljalo realno poboljšanje života kao što, na primer, ni stanovnici prestoničkog sirotinjskog dcma ili pitcmci dcma siročadi nisu imali ni najmanje koristi od toga što je njihov minimum egzistencije koštao 9 funti, 15 šilinga i 8 pensa 1861. godine prema 7 funti, 7 šilinga i 4 pensa 1852. godine. Svuda su široke mase radničke klase padale sve niže, bar onom istom brzinom kojom su se one klase iznad njih penjale po društvenim lestvicama. U svima državama Evrope postala je sada očevidna istina za sve ljude bez predrasuda, a opovrgavana samo od onih kojima je u interesu da je kriju od ljudi, da nikakvo usavršavanje mašina, nikakvo primenjivanje nauke na proizvodnju, nikakvo poboljšanje saobraćaja, nikakve nove kolonije, nikakva iseljavanja, nikakvo otvaranje novih tržišta, nikakva slobodna trgovina, niti sve te stvari zajedno neće ukloniti bedu industrijskih masa, već da na sadašnjoj lažnoj osnovi svaki novi razvoj proizvodnih snaga rada mora voditi produbljuvanju društvenih razlika i zaoštavanju društvenih suprotnosti. Smrt od gladi se uzdigla skoro na stepen institucije za vreme ove vrtoglave epohe ekonomskog napretka u metropoli Britanske imperije. U anallima sveta ova epoha je obeležena sve češćim ponavljanjem u sve većim razmerama i sve ubistvenijim dejstvom one društvene kuge koja je poznata pod imenom trgovinske i industrijske krize.

Posle neuspeha revolucije od 1848, sve partijske organizacije i svi partijski listovi radničke klase na Kontinentu bili su uništeni gvozdenom rukom sile, najnapredniji sinovi radničke klase bežali su u očajanju u prekookeansku republiku i kratkotrajni snovi oslobođenja

išezli su s dolaskom epohe industrijske groznice, moralne iskvarenosti i političke reakcije. Poraz radničke klase na kontinentu, delom zasluga diplomatije engleske vlade koja je i tada radila kao što i sada radi bratski solidarno s vladom u Petrogradu, uskoro je proširio svoj zarazni uticaj na ovu stranu Lamanša. Poraz braće na Kontinentu obeshrabbrio je englesku radničku klasu i ubio joj veru u sopstvenu stvar, a zemljišnoj i novčanoj aristokratiji povratio njeno nešto poljuljano pouzdanje. Oni su drsko povukli koncesije koje su već naširoko reklamirali. Otkrića novih nalazišta zlata dovela su do ogromnog iseljavanja, ostavljajući za sobom prazninu u redovima bratskog proletarijata koja se ne može popuniti. Drugi njegovi raniji aktivni članovi dali su se zavesti time što su privremeno dobili više rada i veće nadnice i pretvorili se u »političke štrajkbrehere«. Svi naponi činjeni radi održanja i reorganizacije čartističkog pokreta pretrpeli su potpun neuspeh; organi štampe radničke klase prestajali su jedan za drugim da izlaze usled apatije masa i, zaista, nikada pre toga nije radnička klasa Engleske izgledala tako potpuno pomirena sa stanjem svoje političke beznačajnosti. Ako dotle između britanske i kontinentalne radničke klase nije bilo solidarnosti u akciji, sad je, u svakom slučaju, bilo solidarnosti u porazu.

Pa ipak je period koji je protekao od revolucije 1848. imao i svoju pozitivnu crtu. Mi ćemo ovde ukazati samo na dve značajne činjenice.

Posle tridesetogodišnje borbe, vođene sa istrajnošću dostojnom najvećeg divljenja, engleska radnička klasa je uspela, koristeći se trenutnim rascepom između zemljoposedničke i novčane aristokratije, da sprovede zakon o desetočasovnom radnom danu^[7]. Izvanredno blagotvorne posledice u fizičkom, moralnom i intelektualnom pogledu koje su odatle potekle za fabričke radnike, i koje svako pola godine beleže izveštaji fabričkih inspektora, sad se priznaju svugde. Većina evropskih vlada je morala usvojiti engleski fabrički zakon u više ili manje izmenjenim oblicima, a i sam engleski parlament bio je primoran da svake godine proširuje njegov delokrug. Međutim, pored njegovog praktičnog značaja bilo je i nešto drugo što je pojačavalo izvanredan uspeh ove mere radničke klase. Preko svojih najpoznatijih naučnika, kao doktora Ure-a, profesora Seniora i drugih mudraca te fele, buržoazija je predskazivala i bez kraja i konca dokazivala da će svako zakonsko ograničavanje radnog vremena biti posmrtno zvono britanske industrije koja, kao vampir, može živeti jedino sisajući krv, pa i dečju krv. U staro vreme je ubijanje dece bilo tajanstveni obred Molohovog kulta, ali je ono vršeno samo u nekim veoma svečanim prilikama, jednom godišnje možda, a, zatim, Moloh nije imao isključivo naklonost prema deci sirotinje. Ova borba oko zakonskog ograničenja radnog vremena besnela je utoliko žešće što se, pored ugrožavanja gramzivosti, tu radilo o velikom sporu između slepog zakona ponude i tražnje, koji predstavlja političku ekonomiju buržoazije, i društvene proiz-

vodnje, kontrolisane društvenim predviđanjem, koja predstavlja političku ekonomiju radničke klase. Otuda zakon o desetočasovnom radnom danu nije bio samo veliki praktični uspeh, on je bio pobjeda principa. To je bilo prvi put da je politička ekonomija buržoazije otvoreno podlegla političkoj ekonomiji radničke klase.

Međutim, predstojala je još značajnija pobjeda političke ekonomije rada nad političkom ekonomijom svojine. Reč je o zadrugarskom pokretu, naročito o zadružnim fabrikama koje su podignute nepotpomognutim naporima nekoliko smelih »ruku« (»hands«). Vrednost ovih velikih društvenih eksperimenata ne može se dovoljno oceniti. Oni su delima umesto rečima pokazali da proizvodnja na širokoj osnovi i u skladu sa zahtevima moderne nauke može da se ostvaruje bez postojanja klase gazda koja upošljava klasu radnika; da sredstva za rad, da bi donosila plodove, ne moraju biti monopolisana kao sredstva za porobljavanje i eksploataciju samih radnika, i da najamni rad, kao i ropski i kmetski, predstavlja samo prelazni i niži oblik, određen da ustupi mesto udruženom radu koji se obavlja dobre volje, vedra duha i radosna srca. U Engleskoj je Robert Owen posejao seme zadružnog sistema; eksperimenti radnika koji su pokušani na Kontinentu bili su u stvari praktičan ishod teorija koje 1848. istina nije pronašla ali ih je glasno objavila.

U isto vreme iskustvo iz razdoblja od 1848. do 1864. dokazalo je van sumnje da zadružni rad, ma koliko izvrstan u načelu i ma koliko koristan u praksi, ako ostaje u uskom krugu slučajnih napora pojedinih radnika, neće nikad biti u mogućnosti da zaustavi porast monopola, koji se kreće geometrijskom progresijom, niti da oslobodi mase, pa čak ni da приметно olakša teret njihove bede. Možda baš iz tog razloga su na izgled dobronamerni aristokrati, brbljivi buržoaski filantropi i pedantni ekonomisti odjednom svi počeli odvratno da hvale taj isti zadružni sistem rada koji su uzalud pokušavali da uguše u začetku, ismevajući ga kao utopiju sanjalica ili žigošuci ga kao zlodelo socijalista. Da bi se spasle trudbeničke mase, zadružni rad bi trebalo da se razvija do opštedržavnih razmera i, prema tome, trebalo bi da bude potpomognut državnim sredstvima. Pa ipak, gospodari zemlje i gospodari kapitala uvek će se koristiti svojim političkim privilegijama za odbranu i ovekovečenje svojih ekonomskih monopola. Oni ne samo da neće pomoći oslobodenje radnika, oni će njemu i dalje stavljati sve moguće prepreke na put. Setite se prezira s kojim je na poslednjem zasjedanju parlamenta lord Palmerston učutkao pobornike zakonskog projekta o pravima irskih zakupaca. »Donji dom,« — uzviknuo je on — »dom je zemljoposjednika.«^[8]

Osvajanje političke vlasti postalo je stoga velikom dužnošću radničke klase. Ona je to izgleda i shvatila, jer je u Engleskoj, Nemačkoj, Italiji i Francuskoj u isti mah došlo do oživljavanja radničke partije i u isti mah se čine naponi da se ona politički reorganizuje.

Jedan od elemenata uspeha — brojnost — radnička klasa već

ima; ali brojnost odlučuje samo ako je organizovana, ako njome rukovodi znanje. Iskustvo iz prošlosti je pokazalo kako zanemarivanje ove bratske veze, koja treba da postoji između radnika svih zemalja i da ih podstiče da u svim svojim borbama za oslobođenje stoje čvrsto jedan uz drugog, biva kažnjeno opštim osujećivanjem njihovih nepovezanih napora. Ova misao je pobudila radnike raznih zemalja okupljene na javnom skupu u Sent-Martins Holu 28. septembra 1864. da osnuju Međunarodno udruženje.

Još jedno ubedenje nadahnjivalo je ovaj skup.

Ako oslobođenje radničke klase zahteva bratsku saradnju radnika, kako mogu oni ispuniti ovu veliku misiju dok se spoljna politika nosi zločinačkim planovima, koristeći se nacionalnim predrasudama i ne štedeći u pljačkaškim ratovima ni narodnu krv ni narodno bogatstvo? Ne mudrost vladajućih klasa, nego herojski otpor radničke klase Engleske prema zločinačkoj ludosti vladajuće klase spasao je Zapadnu Evropu da ne uleti glavačke u sraman krstaški rat za ovekovečavanje i širenje ropstva s druge strane Atlantika.^[9] Bestidno odobravanje lažno saosećanje ili idiotska ravnodušnost s kojom su više klase u Evropi gledale kako planinska tvrđava Kavkaza pada kao plen Rusije i kako Rusija ubija junačku Poljsku; ogromni, ničim ne suzbijani zahtevi ove varvarske sile, čija je glava u Petrogradu a prsti u svim evropskim kabinetima, naučili su radničku klasu da joj je dužnost da sama ovlada tajnama međunarodne politike, da pazi na diplomatske postupke svojih vlada, i ako je potrebno da im se suprotstavi svim sredstvima koja joj stoje na raspolaganju; ako nije u mogućnosti da ih spreči, onda da ih dogovorno u isti mah izoblič i da zahteva da obični zakoni morala i pravde, kojima treba da se rukovode pojedinci u međusobnim odnosima budu vrhovni zakoni u odnosima među narodima.

Borba za takvu spoljnu politiku čini deo opšte borbe za oslobođenje radničke klase.

Proleter i svih zemalja, ujedinite se!

Naslov originala: *Address and provisional rules of the International Working Men's Association*

Napisano od 21. do 27. oktobra 1864.

Štampano kao zasebna brošura na engleskom jeziku u Londonu novembra 1864. Istovremeno štampano i na nemačkom jeziku u listu »Der Social-Demokrat«, br. 2 i 3 od 21. i 30. decembra 1864.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika^[10]

Uzimajući u obzir:

da oslobodenje radničke klase mora izvojevati sama radnička klasa; da borba za oslobodenje radničke klase ne znači borbu za klasne privilegije i monopole, već za jednaka prava i dužnosti i za ukidanje svake klasne vladavine;

da ekonomska potčinjenost radnika monopolisti sredstava za rad, tj. izvora za život, leži u osnovi ropstva u svim njegovim formama, u osnovi svake socijalne bede, duhovne zaostalosti i političke zavisnosti;

da je, prema tome, ekonomsko oslobodenje radničke klase veliki cilj kome svaki politički pokret mora da bude podređen kao sredstvo;

da su svi napori usmereni ka tom velikom cilju bili dosad bezuspešni usled nedostatka solidarnosti među radnicima raznih grana rada u svakoj zemlji i nepostojanja bratskog saveza radničke klase raznih zemalja;

da oslobodenje rada nije lokalni ni nacionalni, nego socijalni problem, koji obuhvata sve zemlje u kojima postoji savremeno društvo i da rešenje ovog problema zavisi od praktične i teorijske saradnje najnaprednijih zemalja;

da sadašnji uspon pokreta radničke klase u najrazvijenijim industrijskim zemljama Evrope, ulivajući nove nade, služi ujedno i kao ozbiljno upozorenje da se ne ponove ranije greške i zahteva neodložno ujedinjavanje još uvek nepovezanih pokreta;

uzimajući u obzir ove razloge, dole potpisani članovi Komiteta, opunomoćeni za to odlukom javnog skupa održanog 28. septembra 1864. u St. Martin's Hall-u u Londonu, preduzeli su potrebne korake za osnivanje Međunarodnog udruženja radnika.

Oni izjavljuju da će se to Međunarodno udruženje i sva društva i pojedina lica koja su stupila u njega držati istine, pravde i morala kao osnove u svojim međusobnim odnosima i prema svim ljudima, bez obzira na boju kože, veroispovest ili nacionalnost.

Oni smatraju da je dužnost čoveka da traži prava čoveka i građanina ne samo za sebe, nego i za svakog čoveka koji ispunjava svoje obaveze. Nema prava bez dužnosti niti dužnosti bez prava.^[11]

Polazeći od svega ovoga, oni su sastavili ovaj Privremeni statut Međunarodnog udruženja:

1. Ovo Udruženje je osnovano za to da služi kao centar za održavanje veza i saradnje među radničkim društvima koja postoje u raznim zemljama i koja imaju isti cilj, naime — zaštitu, razvijanje i potpuno oslobođenje radničke klase.

2. Društvo se zove Međunarodno udruženje radnika.

3. U 1865. u Belgiji će se sazvati radnički kongres, koji će se sastojati od predstavnika onih radničkih društava koja se do tada budu pripojila Međunarodnom udruženju. Kongres ima zadatak da proklamuje pred licem Evrope zajedničke težnje radničke klase, da donese konačan Statut Međunarodnog udruženja radnika, da pretrese puteve i sredstva za njegov uspešan rad i da izabere Centralno veće Udruženja.^[12] Opšti kongres se saziva jedanput godišnje.

4. Sedište Centralnog veća je London; u sastav Veća ulaze radnici raznih zemalja zastupljenih u Međunarodnom udruženju. Ono bira iz svoje sredine funkcionere potrebne za vođenje poslova, a naime: predsednika, blagajnika, generalnog sekretara, sekretare-korespondente za razne zemlje itd.

5. Na svojim godišnjim skupovima, kongres saslušava javni izveštaj o godišnjem radu Centralnog veća. Centralno veće, koje kongres bira svake godine, ima pravo da se popunjava novim članovima. U slučaju hitne potrebe, Centralno veće može sazvati opšti kongres i pre utvrđenog godišnjeg roka.

6. Centralno veće služi kao međunarodno telo koje ostvaruje vezu između raznih društava koja saraduju, nastojeći da radnici jedne zemlje budu stalno informisani o pokretu svoje klase u svim drugim zemljama; da se u isto vreme i pod opštim rukovodstvom vrši ispitivanje socijalnih uslova u raznim zemljama Evrope; da pitanja koja su pokrenuta u jednom društvu, a koja su od zajedničkog interesa, pretresaju sva društva i da, u slučaju kad su potrebne neodložne mere, npr., u slučaju međunarodnih sukoba, sva društva u Udruženju deluju istovremeno i jedinstveno. U svim potrebnim slučajevima, Centralno veće uzima inicijativu da podnese predloge svim nacionalnim ili lokalnim društvima.

7. Pošto uspeh radničkog pokreta u svakoj zemlji može biti osiguran samo snagom jedinstva i organizacijom, i pošto, s druge strane, korisnost međunarodnog Centralnog veća u znatnoj meri zavisi od toga da li će ono imati da radi s malim brojem nacionalnih centara radničkih udruženja ili s velikim brojem sitnih i razjedinjenih lokalnih društava, članovi Međunarodnog udruženja treba, svaki u svojoj zemlji, da ulaže sve napore za ujedinjenje razjedinjenih radničkih društava u nacionalne organizacije, koje će predstavljati nacionalni

centralni organ. Međutim, samo se po sebi razume da primenjivanje ovog člana Statuta zavisi od osobenosti zakonâ svake zemlje i da će se, nezavisno od postojanja zakonskih smetnji, samostalnim lokalnim društvima omogućiti da stupaju u neposredan kontakt sa Centralnim većem u Londonu.

8. Do sazivanja prvog kongresa, Komitet izabran 28. septembra 1864. delujući kao Privremeno centralno veće, uložiće napore za uspostavljanje veza između radničkih organizacija raznih zemalja, za privlačenje članova u Ujedinjenom Kraljevstvu, za sprovođenje priprema za sazivanje opšteg kongresa i pretresanje s nacionalnim i lokalnim društvima osnovnih pitanja koja treba da se predlože tome kongresu.

9. Svakom članu Međunarodnog udruženja koji se preseli iz jedne zemlje u drugu, pružiće bratsku pomoć radnici organizovani u Udruženju.

10. Ujedinjujući se u neraskidivi savez bratske saradnje, radnička društva koja se pripajaju Međunarodnom udruženju zadržavaju pri tom neprikosnovenost svojih postojećih organizacija.

Napisao K. Marx između
21. i 27. oktobra 1864.

Prema: *Address and provisional
rules of the Working Men's
International Association*, London 1864.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Nacrti rezolucija
o uslovima za prijem radničkih organizacija u
Međunarodno udruženje radnika^[13]]

I

Pozivaju se radničke organizacije da kolektivno pristupe Udruženju, a prepušta im se da, po svom nahodanju, odrede visinu svog priloga.

II

Društva koja pristupe Udruženju stiču pravo da biraju jednog predstavnika u Centralno veće, pri čemu Veće zadržava pravo da prihvati ili odbaci ove predstavnike.¹

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

---

¹ U «The Bee-Hive Newspaper» druga rezolucija glasi: «Društva u Londonu koja pristupe Udruženju stiču pravo da biraju jednog predstavnika u Centralno veće, pri čemu Veće zadržava pravo da prihvati ili odbaci ove predstavnike. Društvima u provinciji koja bi želela da pristupe Udruženju daje se pravo da biraju jednog dopisnog člana Udruženja.»

Karl Marx

Abrahamu Lincolnu, predsedniku Sjedinjenih Američkih Država^[14]

Gospodine,

Želimo američkom narodu sreću povodom Vašeg ponovnog izbora velikom većinom!

Ako je otpor moći robovlasnika bio umerena lozinka Vašeg prvog izbora, smrt ropstvu! je trijumfalni bojni poklič Vašeg ponovnog izbora.

Od samog početka titanske borbe u Americi, radnici Evrope su instinktivno osetili da je sudbina njihove klase vezana za zvezdanu zastavu. Zar borba za teritorije kojom je započela ta ogromna epopeja nije trebalo da odluči da li će devičansko tlo neizmernih prostranstava biti dato na obradu useljenika ili će ga ukaljati noga goniča robova?

Kad se oligarhija 300 000 robovlasnika po prvi put u analima svetske istorije usudila da reč ropstvo ispiše na stegu oružane pobune, kad je na tom istom tlu — sa koga je jedva jedno stoleće pre toga tek bila ponikla ideja o velikoj demokratskoj republici, sa koga je potekla prva deklaracija o ljudskim pravima^[15] i dat prvi podstrek za evropsku revoluciju 18. veka — kad se na tom istom tlu kontrarevolucija sistematski i temeljno dičila time da je »uništila ideje koje su vladale u vreme izgradnje starog ustrojstva« i »ropstvo prikazivala kao spasonosnu instituciju — čak kao jedino rešenje velikog problema odnosa rada prema kapitalu« i cinično proglašavala pravo svojine nad čovekom za »kamen temeljac nove zgrade«^[16], — tad su radnici Evrope odmah shvatili, čak i pre nego što ih je upozorilo fanatično zalaganje viših klasa za plemstvo konfederalista^[17], da će pobuna robovlasnika odjeknuti kao zvono za poziv na opšti krstaški pohod svojine protiv rada i da su u ovoj divovskoj borbi s one strane Okeana stavljene na kocku, ne samo nade u budućnost radnika, nego i njihove ranije tekovine. Zato su oni svuda strpljivo podnosili patnje koje im je nametnula kriza pamuka^[18], puni oduševljenja se suprotstavljali intervenciji

u korist ropstva, koju su više i »obrazovane« klase tako revnosno pokušavale da izazovu, i iz većine zemalja Evrope platili su svoj danak u krvi za dobru stvar.

Sve dok su radnici, istinski nosioci političke moći na Severu, dozvoljavali da ropstvo kalja njihovu vlastitu republiku, sve dok su se oni pred Crncem, koji je bez vlastite saglasnosti prodavan i dobijao gospodara, hvalili da je najveća povlastica belog radnika to što može samog sebe da prodaje i bira svog gospodara, — sve dotle bili su nesposobni da izvojuju istinsku slobodu rada ili da svoju evropsku braću podrže u njihovoj oslobodilačkoj borbi. Ovu smetnju napretku odnelo je crveno more građanskog rata.

Radnici Evrope su prožeti uverenjem da, isto tako kao što je američki rat za nezavisnost označio početak nove epohe širenja moći srednje klase, tako će i američki rat protiv ropstva označiti početak nove epohe širenja moći radničke klase. Kao znamenje nastupajuće epohe oni smatraju to što je Abrahama Lincolna, nepokolebljivog sina radničke klase, sudbina odredila da svoju otadžbinu provede kroz besprimernu borbu za oslobođenje jedne porobljene rase i za preobražaj društvenog poretka.

Potpisalo Centralno veće u ime Međunarodnog udruženja radnika:

Le Lubez, sekretar-korespondent za Francusku; *F. Rybczinsky* (Poljska); *Emile Holtorp* (Poljska); *J. B. Bocquet*; *H. Jung*, sekretar-korespondent za Švajcarsku; *Morisot*; *George W. Wheeler*; *J. Denoual*; *P. Bordage*; *Le Roux*; *Tallandier*; *Jourdain*; *Dupont*; *R. Gray*; *D. Lama*; *C. Setacci*; *F. Solustri*; *P. Aldovrandi*; *D. G. Bagnagatti*; *G. P. Fontana*, sekretar-korespondent za Italiju; *G. Lake*; *J. Buckley*; *G. Howell*; *J. Osborne*; *J. D. Stainsby*; *J. Grossmith*; *G. Eccarius*; *Friedrich Leßner*; *Wolff*; *K. Kaub*; *Heinrich Bolleter*; *Ludwig Otto*; *N. P. Hansen* (Danska); *Karl Pfänder*; *Georg Lochner*; *Peter Petersen*; *Karl Marx*, sekretar-korespondent za Nemačku; *A. Dick*; *L. Wolf*; *J. Whitlock*; *J. Carter*; *W. Morgan*; *William Dell*; *John Weston*; *Peter Fox*; *Robert Shaw*; *John M. Longmaid*; *Robert Henry Side*; *William C. Worley*; *Blockmoor*; *R. Hartwell*; *W. Pidgeon*; *B. Lucraft*; *J. Nicass*

G. Odger, predsednik Veća

William R. Cremer, počasni generalni sekretar

Naslov originala: *An Abraham Lincoln, Präsident der Vereinigten Staaten von Amerika*

Napisano između 22. i 29. novembra 1864.

Objavljeno u listu

»Der Social-Demokrat« br. 3

od 30. decembra 1864.

Karl Marx

[Pismo uredniku lista »Beobachter«^[19]]

28. novembar 1864.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Gospodine uredniče!

Molim Vas da primite priloženu pošiljku koja se odnosi na gospodina *Karla Blinda*¹.

Tu istu izjavu u istoj formi — kao pismo štutgartskom listu »Der Beobachter« — poslao sam nekim pruskim novinama radi objavljivanja i takođe ću urediti da se ona štampa u *ovdašnjem nemačkom listu*, tako da odgovornost snosim isključivo ja.

Vaš odani
K. Marx

Objavljeno u listu
»Der Beobachter« br. 282
od 3. decembra 1864.

---

¹ Vidi sledeći članak.

Karl Marx

[Pismo uredniku lista »Der Beobachter«
u Štutgartu^[20]]

Gospodine!

Preko svoje marionete, dr Bronnera iz Bradforda, *gospodin Karl Blind* Vam je poslao pismo koje je sastavio *gospodin Karl Blind*, u interesu *gospodina Karla Blinda* i o *gospodinu Karlu Blindu*, u kome se među ostale kuriozitete prokralo i sledeće mesto:

»Na onaj stari spor, *okončan svestranim razjašnjenjima*«, koji se odnosi na pamflet »Upozorenje« uperen protiv *Vogta*, a koji redakcija opet poteže iz zaborava, »*sada ne želim da se vraćam.*«

On »ne želi da se vraća«! Kakva velikodušnost!

Kao dokaz da uobražena sujeta *gospodina Karla Blinda* isteruje katkad *gospodina Karla Blinda* izvan granica čiste komike, setite se *mog napisa* protiv *Vogta*.¹ Iz *Blindovog* odgovora Vi i Vaši čitaoci možete izvući zaključak da su optužbe iz tog napisa, koje su podignute protiv *gospodina Karla Blinda*, likvidirane »*svestranim razjašnjenjima*«. Istina je da se, inače tako spisateljski raspoloženi *gospodin Karl Blind*, *nikada nije* usudio posle pojave moga napisa, dakle u toku četiri godine, da se vrati na stari spor nijednom jedinom rečcom, a kamoli »*svestranim razjašnjenjima*«.

Naprotiv, *gospodin Karl Blind* pomirio se sa tim da bude žigosan kao »*sramni lažov*« (vidi str. 66, 67. moga napisa²). *Gospodin Karl Blind* je javno i ne jednom izjavljivao kako *ne zna ko* je rasturio brošuru protiv *Vogta*, da *on u toj stvari nema baš nikakvog udela* itd. Osim toga, *gospodin Karl Blind* je publikovao iskaz štampara *Fidelia Hollingera*, potkrepljen drugim iskazom slovoslagača *Wiehea*, u kojima se kaže da brošura nije ni štampana u *Hollingerovoj štampariji*, niti potiče od *gospodina Karla Blinda*. U mom napisu protiv *Vogta* nalaze

¹ Vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 301-557. —² Isto str. 388.

se *affidavits* (izjave pod zakletvom) slovoslagača Vögelea i samog Wiehea pred *policijskim sudom u Bow Streetu u Londonu*, kojima je dokazano da je taj isti gospodin Karl Blind napisao tekst brošure, *dao da se štampa* kod Hollingera, *svojeručno korigovao* probni otisak, da je radi opovrgavanja ovih činjenica *skovao lažni iskaz*, za taj lažni iskaz *izmamio potpis slovoslagača Wiehea*, predočavajući mu novčana obećanja od strane Hollingera i buduću zahvalnost sa svoje strane i, najzad, da je ovaj lažni dokument, koji je sam napravio, sa potpisom koji je lično izmamio, uputio, pun moralne srdžbe, kao dokaza moje »zlobne izmišljotine«, augsburškom listu »Allgemeine«⁽²¹⁾ i drugim nemačkim novinama.

Prikovan tako za stub srama, gospodin *Karl Blind* je ućutao. Zašto? Zato što (vidi str. 69. moga napisa¹) je *affidavits* koje sam ja objavio mogao da pobije jedino pomoću *kontra-affidavits*, a »nalazio se na klizavom terenu engleskog pravosuđa«, gde se »nije šaliti s felonijom«. U pomenutom pismu Vašem listu nalaze se i neobična saopštenja o američkoj revnosti gospodina *Karla Blinda*. Radi razjašnjenja ove tačke, dozvolite mi da iznesem odlomak iz pisma *J. Weydemeyera*, koje je ovde stiglo pre nekoliko dana. *J. Weydemeyer* je, kao što ćete se setiti, uređivao ranije zajedno sa *O. Lüninom* »*Neue Deutsche Zeitung*«⁽²²⁾ u Frankfurtu i uvek bio jedan od najboljih boraca nemačke radničke partije. Uskoro po izbijanju Američkog građanskog rata stupio je u redove federalista. *Frémont* ga je uputio u *Sent Luis*, gde je služio prvo kao kapetan u tamošnjem inženjerijskom korpusu, zatim kao potpukovnik u artiljerijskom puku, te iznenada, kad je *Misuriju* nedavno ponovo zapretila neprijateljska invazija, dobija zadatak da organizuje 417. misurijski dobrovoljački puk, na čijem se čelu sada nalazi kao pukovnik. *Weydemeyer* piše iz *Sent Luisa*, glavnog grada *Misurija*, gde je smešten njegov puk:

»U prilogu ćeš naći isečak iz ovdašnjih novina »*Die Westliche Post*« u kome se literarni gusar *Karl Blind* opet žestoko šepuri na račun nemačkih republikanaca. Za ovdašnji svet prilično je svejedno na koji način on izvrće *Lassalle*-ova stremjenja i agitaciju; onaj ko je čitao *Lassalle*-ove radove zna kako treba gledati na *Blindove* harlekinade; ko se nije bolje upoznao sa *Lassalle*-ovom agitacijom može se naivno diviti mudrosti i »čvrstini ubedenja« velikog *Badenca*, zaverenika par excellence i člana svih tajnih udruženja i budućih provizornih vlada; njegovo rasuđivanje ne vredi ništa. *A i ljudi ovde imaju trenutno preča posla nego da se bave Blindovim protestima*. No sigurno bi ipak valjalo tu *pokondirenu tikvu* kod kuće dobro udariti po prstima, pa ti zato šaljem ovaj članak, koji je samo bleđa slika ranijih sličnih ostvarenja.»

Isečak iz lista »*Die Westliche Post*«⁽²³⁾, koji je poslao *J. Weydemeyer*, nosi naslov »*Republikanski protest, London, 17. septembar 1864.*»

¹ Vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 390.

i predstavlja američko izdanje »*Republikanskog protesta*«, koji je taj isti gospodin *Karl Blind* progurao pod istim naslovom istovremeno u »*Neue Frankfurter Zeitung*«^[24], a zatim, sa svojstvenom mu neumornom mravljom marljivošću, u obliku preštampavanja iz »*Neue Frankfurter Zeitung*« u londonski »*Hermann*«^[25]. Upoređivanje oba izdanja ove blindovske krparije pokazalo bi kako taj isti gospodin *Karl Blind*, koji u Frankfurtu i Londonu protestuje s poštenjačko-republikansko-katonskim žalosnim licem, istovremeno u dalekom Sent Luisu pušta na volju najzlobnijoj gluposti i najprostačkijoj drskosti.

Upoređivanje dva izdanja protesta, čemu ovde nije mesto, dalo bi osim toga novi zanimljiv doprinos metodu fabrikovanja pisama, cirkulara, brošura, protesta, ograđivanja, odbijanja, proglašenja, poziva i drugih sličnih preozbiljnih svečanih Blindovih političkih recepata, od kojih se isto tako teško izbaviti kao i od pilula gospodina Hollowaya ili ekstrakta slada gospodina Hoffa.

Posve sam daleko od želje da čoveka kao što je *Lassalle* i stvarnu tendenciju njegove agitacije objašnjavam smešnom klovnu¹, iza koga ne stoji ništa osim njegove sopstvene senke. Naprotiv, ubeden sam da *gospodin Karl Blind*, pokušavajući da udari *mrzovog lava*, samo ispunjava svoj poziv, koji su mu dodelili priroda i Ezop^[26].

London, 28. novembar 1864.

Karl Marx

Objavljeno u listu

»Nordstern« br. 287 od 10. decembra 1864.

¹ U rukopisu: »smešnom Mazzini-Scapinu«.

Karl Marx

O P.-J. Proudhonu^[27]

[pismo J. B. V. Schweitzeru]

London, 24. januara 1865.

Poštovani gospodine!

Juče primih pismo u kome tražite od mene iscrpan sud o Proudhonu. Oskudica u vremenu ne dozvoljava mi da zadovoljim Vašu želju. Uz to nemam pri ruci nijedan njegov spis. Ali da vam, ipak, pokažem svoju dobru volju, napraviću na brzinu jednu kratku skicu. Vi posle možete ispravljati, dodavati, ispuštati, jednom rečju, uraditi s tim kako nadete za shodno.¹

Proudhonovih prvih pokušaja više se ne sećam. Njegov dački rad »Langue universelle«^[28] pokazuje kako se bez ustezanja prihvatao problema za čije rešenje nije imao ni osnovnih prethodnih znanja.

Njegovo prvo delo *Qu'est-ce que la propriété*² bezuslovno mu je i najbolje. Ono je epohalno ako ne novim sadržajem, a ono ipak novim i smelim načinom da se sve kaže. U delima francuskih socijalista i komunista koje je on poznavao »propriété« je bila ne samo mnogostrano kritikovana, već i utopistički »ukinuta«. U ovom delu Proudhon se odnosi prema Saint-Simonu i Fourier-u otprilike kao Feuerbach prema Hegelu. Upoređen s Hegelom Feuerbach je gola sirotinja. Pa ipak je bio epohalan *posle* Hegela, jer je *naglasio* neke stvari neprijatne hrišćanskoj svesti a važne za napredak kritike, stvari koje je Hegel ostavio u mističnom clair-obscur.³

U tom Proudhonovom spisu stil je, ako se tako smem izraziti, još jako muskulozan; taj stil smatram za glavnu zaslugu tog spisa. Vidi se da Proudhon samostalno pronalazi čak i tamo gde samo rep-

¹ Redakcija lista »Der Social-Demokrat« stavila je ovde sledeću fusnotu: »Smatrali smo da je najbolje da ovo pismo damo *bez izmena*.« — ² Šta je svojina? — ³ polutami

rodukuje staro, da je njemu samom bilo novo ono što kaže i da mu važi kao novo. Izazivačkim prkosom kojim dira u ekonomsku »svetinja nad svetinjama«, duhovitim paradoksima kojima obični buržoaski razum izvirgava ruglu, žestokom osudom, gorkom ironijom, dubokim i istinskim osećanjem bunta protiv bestidnosti postojećeg stanja, koje tu i tamo probija, revolucionarnom ozbiljnošću — svim tim je spis *Qu'est-ce que la propriété?* elektrizovao i izazvao veliko negodovanje kad se prvi put pojavio. U strogo naučnoj istoriji političke ekonomije spis bi jedva bio vredan pomena. Ali ovakvi senzacionalni spisi igraju ulogu i u nauci kao i u lepoj književnosti. Uzmimo na primer Malthusov spis o *Population*. U prvom izdanju bio je to samo »senzacionalan pamflet«, a osim toga *plagijat* od početka do kraja. Pa ipak, koliko se prašine diglo oko te *paskvile na ljudski rod!*

Da je Proudhonov spis preda mnom, lako bih na nekoliko primera pokazao njegov *proi manir*. U paragrafima koje sam smatra za najvažnije on podržava *Kantovo* tretiranje *antinomija* — Kant je bio jedini nemački filozof koga je tada poznao iz prevoda — i ostavlja jak utisak da je njemu, kao i Kantu, rešenje *antinomija* nešto što spada »*onu stranu*«¹ ljudskog razuma, tj. o čemu i njegov sopstveni razum ostaje u neizvesnosti.

Uprkos svemu prividnom jurišanju na bogove, već u *Qu'est-ce que la propriété?* nalazi se ova protivrečnost: Proudhon, s jedne strane, kritikuje društvo sa gledišta i očima francuskog sitnog seljaka (kasnije *petit bourgeois*¹), dok, s druge strane, primenjuje na njega merilo koje je nasledio od socijalista.

Već sam naslov spisa nagoveštavao je njegovu slabost. Pitanje je bilo postavljeno tako pogrešno da se na njega nije moglo ispravno odgovoriti. *Antički »odnosi svojine«* bili su uništeni *feudalnim*, feudalni »buržoaskim«. Na taj je način sama istorija dala kritiku minulih *odnosa svojine*. Ono o čemu se kod Proudhona radilo bila je postojeća *savremena buržoaska svojina*. Na pitanje šta je ona, moglo se odgovoriti jedino kritičkom analizom »*političke ekonomije*«, koja je obuhvatila celinu tih *odnosa svojine* ne u njihovom *pravnom* izrazu kao *odnose volja*, već u njihovom *realnom* obliku, tj. kao *odnose proizvodnje*. Ali kako je celokupnost tih ekonomskih odnosa upleo u opšti pravni pojam: »*svojina*«, »*la propriété*«, Proudhon se i nije mogao maći dalje od odgovora koji je istim rečima u sličnom spisu dao *Brissot* još pre 1789: »*La propriété c'est le vol.*«²

U najboljem slučaju, iz ovoga izlazi samo to da buržoasko-pravni pojmovi o »*kradi*«¹ pristaju i buržujevoj sopstvenoj »*poštenoj*«² zaradi. S druge strane, pošto »*krada*«¹ kao nasilna povreda svojine *pretpostavlja svojinu*, Proudhon se zapetljao u svakojake i njemu samom nejasne maštarije o *pravoj buržoaskoj svojini*.

¹ sitnog buržuja — ² »Svojina je krada.«

Za vreme mog boravka u Parizu, 1844, stupio sam s Proudhonom u lične odnose. Spominjem to ovde zato, jer sam unekoliko i sam kriv za njegovu »sophistication«, kako Englezi nazivaju falsifikovanje trgovinskih artikala. Za vreme dugih debata koje su često trajale čitavu noć, zarazio sam ga, na njegovu veliku štetu, hegelovstvom, koje on nije mogao čestito proučiti zbog nepoznavanja nemačkog jezika. Ono što sam ja započeo, nastavio je posle mog proterivanja iz Pariza gospodin *Karl Grün*. Kao predavač nemačke filozofije, ovaj je u poređenju sa mnom imao i tu prednost što se u njoj ni sam nije ništa razumevao.

Baš pred samo pojavljivanje njegovog drugog značajnijeg dela, *Philosophie de la misère etc.* Proudhon me je sam o tom izvestio vrlo opširnim pismom, u kome su mu se potkrale i reči »J'attends votre férule critique«¹. Međutim, ona se uskoro (u mom spisu: *Beda filozofije itd.*, Pariz, 1847²) sručila na njega na takav način da je zauvek prekinula naše prijateljstvo.

Iz ovoga što je ovde rečeno vidite da je zapravo tek Proudhonova *Philosophie de la misère ou Système des contradictions économiques* sadržavala odgovor na pitanje: »Šta je svojina?« On je, u stvari, tek posle pojave ovog spisa započeo ekonomske studije; otkrio je da se na pitanje koje je postavio ne može odgovoriti *grđnjom*, već samo *analizom* savremene »političke ekonomije«. Istovremeno je pokušao da sistem ekonomskih kategorija predstavi dijalektički. Namesto *Kantovih* nerazrešivih »antinomija« trebalo je da dode Hegelovo »*protivrečje*« kao sredstvo izlaganja.

U pogledu ocene njegovog dela, debelog dva toma, moram Vas uputiti na svoj kritički spis. Tu sam, između ostalog, pokazao kako je Proudhon slabo pronikao u tajne naučne dijalektike; kako, s druge strane živi u iluzijama spekulativne filozofije, jer *umesto da ekonomske kategorije shvati kao teorijske izraze istorijskih odnosa u proizvodnji koji odgovaraju nekom određenom stupnju razvitka materijalne proizvodnje*, on trabunja o njima kao o *većitim idejama* koje su postojale oduvek; i kako tim okolišnim putem ponovo dolazi na stanovište buržoaske ekonomije.*

---

* Kad ekonomisti kažu da su sadašnji odnosi — odnosi buržoaske proizvodnje — *prirodni*, oni time daju na znanje da su to odnosi u kojima se stvaranje bogatstva i razvijanje proizvodnih snaga vrši po prirodnim zakonima. Prema tome, sami ti odnosi su *prirodni zakoni* nezavisni od uticaja vremena. To su *većiti zakoni* koji će uvek vladati društvom. To će reći da je istorije bilo, ali da je više nema. (Str. 113³ mog spisa.)⁽²⁰¹⁾

---

¹ »Očekujem Vašu strogu kritiku«. — ² Vidi u 7. tomu ovog izdanja. —

³ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 112.

Dalje sam pokazao kako je njegovo poznavanje »političke ekonomije«, koju se prihvatio da kritikuje, sasvim nedovoljno, delom i đačko, i kako se zajedno sa utopistima dao u lov na takozvanu »nauku« koja treba a priori da izmudruje formulu za »rešenje socijalnog pitanja«, umesto da nauku crpe iz kritičkog saznavanja istorijskog kretanja, kretanja koje proizvodi i same *materijalne uslove emancipacije*. Naročito sam pokazao kako je nejasno, pogrešno i polovično Proudhonovo shvatanje osnovice čitave stvari: *razmenske vrednosti*, i kako čak utopističko tumačenje *Ricardove* teorije vrednosti pogrešno smatra kao temelj neke nove nauke. O njegovom opštem stanovištu dao sam ovakav sažet sud:

»Svaki ekonomski odnos ima jednu dobru i jednu rđavu stranu; to je jedina tačka u kojoj g. Proudhon ne demantuje sam sebe. On vidi da ekonomisti ističu dobru stranu, a da socijalisti optužuju rđavu. Od ekonomista on uzajmljuje nužnost većitih odnosa, od socijalista iluziju da u bedi vide samo bedu (umesto da u njoj vide revolucionarnu, razornu stranu koja će srušiti staro društvo)¹. On je saglasan i s jednim i s drugima, nastojeći pri tom da se osloni na autoritet nauke. Nauka se kod njega svodi na skućeni opseg jedne naučne formule; on je čovek koji je u poteri za formulama. Zato g. Proudhon laska sebi da je dao kritiku kako političke ekonomije tako i komunizma — a stoji duboko ispod obojega. Ispod ekonomista zato što kao filozof koji ima u ruci čarobnu formulu misli da ne mora ulaziti u čisto ekonomske pojedinosti; ispod socijalista zato što nema ni dovoljno srčanosti ni dovoljno razumevanja da se ma i spekulativno digne iznad buržoaskog horizonta . . . On želi da kao čovek od nauke lebdi i nad buržujima i nad proleterima, a samo je *malogradanin* koji se stalno koleba između kapitala i rada, između političke ekonomije i komunizma.«*

Ma koliko da je ovaj sud oštar, moram još i danas da potpišem svaku reč u njemu. Ujedno treba uzeti u obzir da su, u vreme kad sam ja Proudhonovu knjigu proglasio za zakonik sitnoburžoaskog socijalizma, i to teorijski dokazao, i politički ekonomisti i socijalisti anatemisali Proudhona kao *ultra-arhirevolucionara*. Stoga se ja i nisam docnije nikad pridružio dreci o njegovoj »izdaji« revolucije. Nije bila njegova krivica što, krivo shvaćen u početku i od drugih i od samog sebe, nije ispunio nade koje su bile neopravdane.

U *Philosophie de la misère*, suprotno spisu *Qu'est-ce que la propriété?*, ističu se vrlo nepovoljno svi nedostaci Proudhonovog načina izlaganja. Stil je često, kako Francuzi kažu, *ampoulé*³. Visokoparno

* 1. c. str. 119, 120²

¹ Reči u zagradama Marx je dodao u ovom članku. — ² Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 115. — ³ naduven, visokoparan

spekulativan nerazumljiv jezik, koji treba da bude nemačko-filozofski, javlja se redovno onde gde ga izda galsko oštroumlje. Vašarski preterano samohvalisav i tašt ton, naročito ono uvek tako neugodno naklapanje o »nauci« i paradiranje s tobožnjom naukom neprestano vam para uši. Istinsku toplinu kojom je prožet njegov prvi spis, Proudhon ovde na ponekim mestima sistematski zamenjuje deklamacijom i neobuzdanom raspaljenošću. Uz to ide i nespretna i odvratna pretenzija na učenost samouka čiji je spontani ponos zbog originalnog, samostalnog mišljenja već slomljen, i koji sad kao skorojević u nauci misli da se mora razmetati onim što on nije i što on nema. Zatim ona psihologija malogradanina koji takvog čovega kao što je *Cabet*, dostojnog poštovanja zbog njegovog praktičnog stava prema proletarijatu,^[30] napada nepristojno i brutalno — ali ni oštro ni duboko, pa ni tačno, dok je na primer prema jednom *Dunoyer* (istina, ovaj je »državni savetnik«) vrlo učitiv, iako se sav značaj tog *Dunoyer*-a sastojao u komičnoj ozbiljnosti s kojom je propovedao rigorizam u tri debele, nepodnošljivo dosadne knjige, rigorizam koji je još *Helvétius* ovako okarakterisao: »On veut que les malheureux soient parfaits.« (»Traži se od nesrećnika da budu savršeni.«)

Februarska revolucija došla je doista vrlo nezgodno za Proudhona, pošto je baš nekoliko nedelja pre nje nepobitno bio dokazao da je »era revolucija« zauvek prošla. Njegovo istupanje u Nacionalnoj skupštini, mada je pokazivao slabo razumevanje datih odnosa, zaslužuje svaku hvalu.^[31] *Posle* junskog ustanka bilo je takvo istupanje čin velike smelosti. Osim toga, ono je imalo tu korisnu posledicu što je gospodin Thiers u svom skupštinskom odgovoru na Proudhonove predloge, koji je zatim objavljen kao poseban spis, pokazao čitavoj Evropi kakav je katihizam za malu decu bio postolje na kome je stajao taj duhovni stub francuske buržoazije. Prema gospodinu *Thiers-u Proudhon* je zaista izgledao kao pretpotopni gorostas.

Proudhonovo otkriće »*crédit gratuit*¹ i »pučke banke« (*banque du peuple*), koja se na njemu zasniva, poslednja su njegova ekonomska »dela«. U mom spisu: »Prilog kritici političke ekonomije«, sv. I, Berlin 1859 (str. 59 - 64), nalazi se dokaz da teorijski temelj njegovog gledišta proizilazi iz nepoznavanja osnovnih pojmova buržoaske političke ekonomije, naime iz nepoznavanja odnosa *robe* prema *novcu*, dok je praktička nadgradnja prosta reprodukcija mnogo starijih i daleko bolje izradenih planova. Da kredit pod određenim ekonomskim i političkim okolnostima može da posluži ubrzanju emancipacije radničke klase — kao što je opet devetnaestog stoleća poslužio za to da se imetak prenese s jedne klase na drugu — ni najmanje ne podleži sumnji i samo je po sebi razumljivo. Ali gledati u *kamatonosnom kapitalu glavni oblik kapitala*, a od naročite primene kredita, od tobo-

¹ »beskamatni kredit«

žnjeg ukidanja kamate hteti napraviti osnovicu društvenog preobražaja, skroz je *čiftinska* fantazija. Zato ovu fantaziju i nalazimo izmamlanu u svim pojedinostima već kod *ekonomista koji predstavljaju englesku situ buržoaziju sedamnaestog veka*. Proudhonova polemika protiv Bastiat-a (1850) o kamatonosnom kapitalu,^[32] stoji duboko ispod *Philosophie de la misère*. On uspeva da ga čak i Bastiat tuče, a kad god ga njegov protivnik lupi, on udara u lakrdijašku halabuku.

Pre nekoliko godina napisao je Proudhon nagradni spis o »*Poverzima*« — čini mi se za konkurs je raspisala lozanska vlada. Ovde se ugasio i poslednji tračak genijalnosti. Sve što je ostalo jeste: le petit bourgeois tout pur.¹

Što se tiče Proudhonovih političkih filozofskih spisa, u svima se pokazuje isti protivrečni, dvojaki karakter kao i u ekonomskim radovima. Pored toga, oni imaju samo lokalnu vrednost za Francusku. Njegovi napadi na religiju, crkvu itd. imaju pri svem tom veliku lokalnu zaslugu u vreme kad su francuski socijalisti smatrali da treba svojom religioznošću da pokažu svoju nadmoćnost nad buržoaskim valterijanstvom osamnaestog i nad nemačkom bezbožnošću devetnaestog veka. Ako je Petar Veliki varvarstvom oborio rusko varvarstvo, Proudhon je učinio sve što je mogao da francusko frazerstvo obori frazom.

Ne samo kao rdave spise, već i kao podlosti, ali podlosti koje odgovaraju sitnoburžoaskom stanovištu, moramo obeležiti kako njegov spis o *Coup d'état*, u kome koketira s L. Bonapartom i stvarno nastoji da za njega zagreje francuske radnike, tako i njegov poslednji spis protiv *Poljske*^[33] o kojoj, u čast ruskom caru, govori s kretenskim cinizmom.

Proudhona su često upoređivali s *Rousseau-om*. Ništa ne može biti pogrešnije. Pre se može reći da ima sličnosti s Nic[olas] Linguet-om, čije je delo *Théorie des loi civiles* uostalom vrlo genijalno delo.

Proudhon je po svojoj prirodi naginjao dijalektici. Ali pošto nikad nije shvatio pravu naučnu dijalektiku, doterao je samo do sofistike. U stvari, to je u skladu s njegovim sitnoburžoaskim stanovištem. Sitni buržuj, kao i istoričar *Raumer*, sastavljen je od »s jedne strane« i »s druge strane«. Takav je on u svojim ekonomskim interesima, pa je *stoga* takav i u svojoj politici, u svojim religioznim, privrednim i umetničkim shvatanjima. Takav je u moralu, takav je everything². On je živo protivrečje. Ako je, kao Proudhon, još i duhovit čovek, ubrzo će naučiti da se igra svojim vlastitim protivrečjima i da ih, već prema prilikama, izradi u upadljive, šumne, ponekad skandalozne, ponekad sjajne paradokse. Naučno šarlatanstvo i političko prilagođavanje nerazdvojni su od takvog stanovišta. I od svega ostaje još samo jedna pobuda: *taština* subjekta, a onda je, kao kod svih taštih

¹ Čisti malogradanin — ² svačemu

ljudi, u pitanju samo trenutni uspeh i dnevna senzacija. Tako se neminovno gubi običan moralni takt, koji je, na primer, Rousseau-a držao uvek daleko čak i od svakog prividnog kompromisa s postojećim vlastima.

Možda će potomstvo najnoviju fazu francuske istorije okarakterisati tako da je Louis Bonaparte bio njen Napoleon, a Proudhon njen Rousseau-Voltaire.

A sad morate primiti na sebe odgovornost što ste mi, tako brzo posle njegove smrti, nametnuli ulogu da mu mrtvome sudim.

Vaš odani
Karl Marx

Naslov originala: *Über P.-J. Proudhon*

Napisano 24. januara 1865. u Londonu

Štampano u *«Social-Demokrat»*
od 1, 3. i 5. februara 1865.

Friedrich Engels

Gospodar Tidmann

Starodanska narodna pjesma^[34]

U rano jutro kraj svoje postelje
 Gospodar Tidmann se obuče u svoje haljine,
 Navuče svoju lepu košulju.
 To vole svi ljudi u Sideru.

Navuče svoju lepu košulju,
 Svilen prsluk, krasan i zelen,
 Priveza čizme od kože jareće.
 To vole svi ljudi u Sideru.

Priveza čizme od kože jareće,
 Na njih prikači mamuze zlačane,
 I tako krete u Siderhard na ting.
 To vole svi ljudi u Sideru.

Tako krete u Siderhard put tinga,
 Zaiska porez od svakog edelinga,
 Sedam merica raži od svakog pluga.
 To vole svi ljudi u Sideru.

Sedam merica raži od svakog pluga,
 Svaku četvrtu svinju iz žirovog luga.
 Al' starac jedan podiže glas.
 To vole svi ljudi u Sideru.

Al' starac jedan podiže glas:
 »To nije u stanju niko od nas,
 I pre n'o što porez platimo mi« —
 To vole svi ljudi u Sideru.

»I pre n'o što porez platimo mi,
Na tingu neka ostanu svi!
Seljaci Siderharda, svedite krug!«
To vole svi ljudi u Sideru.

»Svedite krug, seljaci Siderharda,
Gospodar Tidmann ne sme živ otići s tinga!«
Prvi udarac zadade starina.
To vole svi ljudi u Sideru.

Prvi udarac zadade starina,
Obori na zemlju gospodara Tidmanna.
Leži gospodar Tidmann sav obliven krvlju.
To vole svi ljudi u Sideru.

Leži gospodar Tidmann sav obliven krvlju,
A crnicu slobodno preseca plug,
Slobodno idu svinje kroz žirov lug.
To vole svi ljudi u Sideru.

Ova scena iz srednjovekovnog seljačkog rata odigrava se u Siderhardu (Harde je sudski okrug) severno od Orhusa na Jitlandu. U tingu, okružnoj sudskoj skupštini, pored sudskih otpravljeni su i poreski i upravni poslovi. Pesa pokazuje kako je plemstvo na usponu istupalo protiv edelinga, tj. slobodnih seljaka, kao i način na koji su seljaci umeli da učine kraj plemićkoj bezobzirnoj pohlepnosti. U zemlji kao što je Nemačka, gde se imućna klasa sastoji koliko od buržoazije toliko i od feudalnog plemstva, a proletarijat od zemljoradničkog proletarijata koji je po broju jednak ili veći nego industrijski radnici — stara snažna seljačka pesma biće upravo na svom mestu.

Friedrich Engels

Naslov originala: *Herr Tidmann*

Napisano oko 27. januara 1865.

Prvi put objavljeno u listu

»Der Social-Demokrat« br. 18 od 5. februara 1865.

Karl Marx / Friedrich Engels

Redakciji lista »Der Social-Demokrat«

Izjava^[35]

U broju 16. Vašeg lista gospodin M. Heß izražava podozrenje prema njemu apsolutno nepoznatim *francuskim članovima londonskog Centralnog komiteta* Međunarodnog udruženja radnika sledećim rečima:

«Zaista se ne može shvatiti šta to kome smeta *ako se i nekoliko prijatelja Palais-Royala*^[36] nalaze u londonskom udruženju, pošto je ono javno itd.»

U jednom ranijem broju ogovarajući list »L'Association«^[37] taj isti gospodin M. H. napravio je slične insinuacije protiv *pariskih prijatelja* londonskog komiteta. Mi proglašavamo njegove insinuacije odvratnom klevetom.

Uostalom, raduje nas što je taj incident potvrdio naše uverenje da pariski proletarijat kao i uvek nepomirljivo stoji protiv bonapartizma u oba vida, u liku Tiljerija^[38] i u liku Palais-Royala, i da ni za trenutak nije pomislio da svoju istorijsku čast (ili treba da kažemo umesto »*svoju istorijsku čast*« »svoje istorijsko pravo prvorodstva kao nosioca revolucije«?) proda za zdelu graška. Preporučujemo ovaj primer nemačkim radnicima.

London i Mančester

Naslov originala:

An die Redaktion des »Social-Demokrat«

Napisano 6. februara 1865.

Prema konceptu u rukopisu.

FRIEDRICH ENGELS

Prusko vojno pitanje i
nemačka radnička partija^[39]

Pisano od kraja januara do 11. februara 1865.
Prema prvom izdanju od 1865.

Debata o vojnom pitanju vođena je do sada samo između vlade i feudalne partije na jednoj strani i liberalne i radikalne buržoazije na drugoj. Sada, kada se približava kriza, vreme je da se izjasni i radnička partija.

U kritici vojnih činjenica o kojima je reč možemo poći samo od stvarnih, postojećih prilika. Ne možemo tražiti od pruske vlade da postupa drugačije, osim da polazi sa pruskog stanovišta, sve dok postoje sadašnje prilike u Nemačkoj i u Evropi. Isto tako nećemo tražiti od buržoaske opozicije da polazi sa nekog drugog osim sa stanovišta buržoaskih interesa. Partija radnika, koja u svim pitanjima između reakcije i buržoazije stoji izvan pravog sukoba, ima tu prednost da takva pitanja može da razmatra sasvim hladnokrvno i nepristrasno. Samo ih ona može naučno obrađivati, — istorijski kao da su već prošlost, anatomski kao da su već mrtvo telo.

I

Kako su stvari izgledale u pruskoj armiji pri ranijem sistemu, o tome, posle pokušaja mobilizacije 1850. i 1859^[40], ne može biti podeljenih mišljenja. Apsolutnoj monarhiji bile su od 1815. ruke vezane javnim obećanjima: nikakvih novih povećanja poreze i nikakvih zajmova bez prethodnog odobrenja budućeg zemaljskog predstavnštva. Prekršiti ova obećanja bilo je nemoguće; zajam bez takvog odobrenja nije obećavao ni najmanji uspeh. A poreski sistem bio je u celini tako ureden da pri porastu bogatstva zemlje prihod od poreza nikako nije rastao u istoj srazmeri. Apsolutizam je bio siromašan, a vanredni izdaci usled ustanka 1830^[41] bili su dovoljni da ga prinude na krajnju štedljivost. Otuda uvođenje dvogodišnjeg roka službe, otuda sistem štednje u svim granama armijske uprave, kojom su predmeti naoružanja, koje je trebalo držati u rezervi za slučaj mobilizacije, svedeni po kvalitetu i kvantitetu na najniži nivo. Uprkos tome trebalo je da se očuva položaj Pruske kao velike sile; za to je bila potrebna, za početak rata, jedna što snažnija prva operativna armija, zbog čega joj je dodat landver^[42] prvog poziva. Postaralo se, dakle, za to da odmah prilikom prve opasnosti koja zapreti ratom bude neophodna mobilizacija i da se sa njom sruši sva građevina. Takav slučaj nastupio je 1850. i završio se najpotpunijim fijkaskom Pruske.

Godine 1850. dospelo se jedino dotle da se upoznaju materijalni nedostaci sistema; sve je bilo svršeno pre nego što su mogle da se ispolje moralne slabosti. Fondovi koje su dobili kabineti bili su upotrebljeni da bi se, koliko je moguće, uklonili materijalni nedostaci. Koliko je moguće jer, u svakom slučaju, biće nemoguće držati materijal u pripravnosti tako da sakupljene rezerve za 14 dana budu naoružane i dovedene u bojevu gotovost, a za još 14 dana sav prvi poziv landvera. Ne treba zaboraviti da se linija sastojala od najviše tri godišta, a rezerva i prvi poziv zajedno od 9 godišta, da je, dakle, na 3 linijska vojnika, koji su se nalazili u bojevoj gotovosti, trebalo za 4 nedelje naoružati bar 7 pozvanih. Onda je došao italijanski rat 1859, a s njim i nova opšta mobilizacija. I ovoga puta su još dosta dolazili do izražaja materijalni nedostaci, ali daleko manje od moralnih

slabosti sistema, koje su bile otkrivene tek sad, za vreme dužeg trajanja mobilnog stanja. Landver je bio zapušten, to je bilo nepobitno; kadrovi njegovih bataljona najvećim delom nisu postojali i morali su tek da budu stvoreni; među postojećim oficirima mnogi su bili nesposobni za ratnu službu. Ali čak i da je sve ovo bilo drukčije, ipak bi ostala činjenica da oficiri nisu svojim ljudima mogli biti ništa drugo do sasvim tudi; tudi naročito u pogledu svoje vojničke sposobnosti, i da je ova vojnička sposobnost kod većine njih bila suviše mala da bi bataljoni s takvim oficirima mogli biti poslani protiv iskusnih trupa. Ako su se oficiri landvera vrlo dobro tukli za vreme danskog rata^[43], onda ne treba zaboraviti da je velika razlika da li bataljon ima $\frac{4}{5}$ linijskih i $\frac{1}{5}$ oficira landvera ili je obrnuto. Uz to je došao još jedan odlučujući momenat. Odmah se ispoljilo ono što se moglo znati unapred: da se s landverom, istina, može tući, tući naročito pri odbrani vlastite zemlje, ali da se sa njim ni u kom slučaju ne može nastupati. Landver je toliko defanzivna institucija da je ofanziva s njim mogućna tek u nastavku odbijene invazije, kao 1814. i 1815. Poziv landvera, koji je sastavljen od ljudi od 26 do 32 godine, većinom oženjenih, ne može se mesecima, neaktivan, držati na granicama dok svakodnevno stižu vesti od kuće da žena i deca propadaju; jer potpore za porodice regrutovanih pokazale su se nepojmljivo nedovoljnim. Povrh svega još i to da ljudi nisu znali protiv koga se trebalo boriti, protiv Francuza ili protiv Austrijanaca — a nijedan od njih nije tada Pruskoj bio učinio ništa nažao. I sa takvim trupama, demoralisanim neaktivnošću koja je trajala mesecima, trebalo je napasti čvrsto organizovane i ratu vične armije?

Jasno je da je moralo da dode do promene. Pruska je u datim prilikama morala imati čvršću organizaciju prve operativne armije. Kako je ona stvorena?

Trideset šest pozvanih pešadijskih pukova landvera ostavljeni su neko vreme i postepeno pretvoreni u operativne pukove. Malo po malo i konjica i artiljerija povećane su do te mere da su odgovarale ovom brojnijem sastavu pešadijskih trupa, i, konačno, tvrđavska artiljerija odvojena je od poljske artiljerije; ovo poslednje značilo je svakako poboljšanje, naročito za Prusku. Jednom reči, pešadija je bila udvostručena, konjica i artiljerija povećane otprilike za polovinu. — Da bi se održao ovaj pojačani armijski sastav bilo je predloženo da se rok službe u aktivnom sastavu produži sa 5 na 7 godina — 3 godine pod zastavom (u pešadiji), 4 u rezervi —; nasuprot tome, da se skрати obaveza drugog poziva landvera za 4 godine i, najzad, da se godišnja regrutacija povisi sa dosadašnjih 40 000 na 63 000. Landver je u međuvremenu bio sasvim zanemaren.

Porast broja bataljona, eskadrona i baterija kakav je ovim utvrđen, gotovo tačno je odgovarao porastu broja stanovnika Pruske od 10 miliona 1815, na 18 miliona 1861; pošto je bogatstvo Pruske u međuvremenu raslo brže nego njeno stanovništvo, i pošto su druge ev-

ropske velike države od 1815. u daleko većoj meri pojačale svoju vojsku, to jedno takvo povećanje kadra sigurno nije bilo preterano. Pri tom je predlogom, među svim teškoćama vojnog obveznika, otežana samo obaveza najmlađeg poziva — obaveza rezerve; nasuprot tome dvostruko je olakšana obaveza landvera za najstarija godišta i faktički gotovo sasvim ukinut drugi poziv, na taj način što je sad prvi poziv zauzeo približno ono mesto koje je ranije bilo predviđeno za drugi.

S druge strane, predlogu se moglo zameriti:

Opšta vojna obaveza, — uzgred budi rečeno jedina demokratska institucija koja postoji u Pruskoj, makar samo na papiru — predstavlja toliko veliki napredak u poređenju sa svim dosadašnjim vojnim institucijama, tako da, tamo gde je jednom postojala, makar samo nepotpuno sprovedena, ne može dugotrajno opet biti ukinuta. Ima samo dva jasno određena principa za stvaranje naše današnje vojske: ili vrbovanje — a ono je zastarelo i moguće je samo u izuzetnim slučajevima, kao što je Engleska, — ili opšta vojna obaveza. Sve konskripcije i žrebanja^[44] upravo su samo vrlo nesavršene forme ove poslednje. Osnovna misao pruskog zakona iz 1814: svaki građanin države, koji je za to telesno sposoban, u tim godinama kad je sposoban da nosi oružje, obavezan je da lično brani zemlju — ta osnovna misao stoji visoko iznad principa kupovine zamenika u svim zemljama sa sistemom konskripcije i sigurno posle pedesetogodišnjeg postojanja neće pasti kao žrtva požudnih želja buržoazija za uvođenjem »trgovine ljudskim mesom«, kako kažu Francuzi.

Ali ako je pruski vojni sistem jednom zasnovan na opštoj vojnoj obavezi bez zamenjivanja, onda se on može dalje razvijati u svom duhu i kako treba samo na taj način što će se više ostvarivati njegov osnovni princip. Pogledajmo kako stoji stvar u tom pogledu.

Godine 1815. na 10 miliona stanovnika 40 000 regrutovanih čini 4 na hiljadu. Godine 1861. na 18 miliona 63 000 regrutovanih čini 3,5 na hiljadu. Dakle, korak nazad, iako napredak u poređenju sa stanjem stvari do 1859, kad je bilo regrutovano ciglo 2 i $\frac{2}{9}$ na hiljadu. Da bi se ponovo dostigao procenat iz 1815. moralo bi se regrutovati 72 000 ljudi. (Videćemo da, u stvari, svake godine u vojsku stupa ovaj broj ljudi ili još veći). No, je li ratni potencijal pruskog naroda iscrpljen godišnjim regrutovanjem od 4 čoveka na hiljadu stanovnika?

Darmštatski list »Allgemeine Militär-Zeitung«^[45] ne jednom je ukazivao, na osnovu statističkih podataka srednjonemačkih država, da u Nemačkoj *ravno polovina* mladih ljudi, koji se javljaju na regrutaciju, nije sposobna za službu. Broj mladih ljudi, koji su se 1861. godine javili na regrutaciju, iznosio je, prema »Zeitschrift des preußischen statistischen Bureaus«^[46] (mart 1864) — 227 005. To bi davalo godišnje 113 500 regruta sposobnih za službu. Od ovih ćemo odbiti 6500 kao neophodne porodici ili moralno nepodobne; ipak ostaje

još 107 000. Zašto od njih služi samo 63 000 ili najviše 72 000 do 75 000 ljudi?

Ministar rata von Roon saopštio je u toku zasedanja 1863. vojnoj komisiji poslaničkog doma sledeći prikaz regrutovanja u 1861:

Ukupan broj stanovnika (popis od 1858)	17 758 823		
Dvadesetogodišnji vojni obveznici, poziv 1861.	217 438		
Vojni obveznici preuzeti iz ranijih godina, o kojima još nije konačno odlučeno	348 364	565 802	
Od toga:			
1. Ostalo nepronadenih	55 770		
2. Prešli u druge okruge i tamo postali obavezni da se jave regrutnoj komisiji	82 216		
3. Neopravdano neprijavljenih	10 960		
4. Stupili u službu kao dobrovoljci na tri godine ..	5 025		
5. S pravom na jednogodišnju dobrovoljačku službu	14 811		
6. Sa odloženim rokom ili oslobođeni kao sveštena lica	1 638		
7. Obavezni da služe u mornarici	299		
8. Odbijeni kao moralno nepodobni	596		
9. Oslobođeni od strane okružne komisije kao očigledno nesposobni	2 489		
10. Oslobođeni od strane okružne komisije kao trajno nesposobni	15 238		
11. Prevedeni u dopunsku rezervu:			
a) rasta nižeg od 5 stopa pošto su pregledani po treći put	8 998		
b) rasta nižeg od 5 stopa, 1 cola, tri linije pošto su pregledani po treći put	9 553		
c) privremeno nesposobni pošto su pregledani po treći put	46 761		
d) oslobođeni zbog porodičnih prilika pošto su pregledani po treći put	4 213		
e) na raspolaganju pošto su pregledani po peti put	291	69 816	
12. Određeni za komoru, osim onih koji su regrutovani u komoru		6 774	
13. Sa odloženim rokom na godinu dana:			
a) privremeno nesposobni	219 136		
b) zbog porodičnih prilika	10 013		
c) zbog sramnih kazni i pod istragom	1 087	230 236	495 868
Ostaje za regrutovanje			69 934
Zaista regrutovano			59 459
Ostalo na raspolaganju			10 475

Ma kako da je ova statistika nesavršena, ma koliko sve činila nejasnim time što su na svaku poziciju od 1 do 13 zajedno bačeni ljudi iz poziva 1861. sa ljudima koji su ostali na raspolaganju iz oba ranija poziva, ona ipak sadrži neka vrlo dragocena priznanja.

U svojstvu regruta u vojsku je uzeto 59 459 ljudi. Kao dobrovoljci s rokom od tri godine stupilo je njih 5025. Pravo na jednogodišnji rok dobilo je 14 811; kako se, kao što je poznato, sposobnost dobrovoljaca s jednogodišnjim rokom ne uzima tako strogo, pošto oni ne koštaju ništa, to smemo da pretpostavimo da je bar polovina, dakle 7400, zaista stupila u službu. Ovo je računato vrlo skromno; klasa ljudi koji konkurišu za jednogodišnji rok službe sastoji se, u svakom slučaju, većinom od sposobnih ljudi; oni koji su nesposobni uopšte se i ne trude da konkurišu. Ipak, prihvatimo cifru 7400. Prema tome, godine 1861. u armiju je stupilo 71 884 čoveka.

Pogledajmo dalje. Rok je odložen ili je oslobođeno službe 1638 ljudi svešteničkog poziva. Zašto gospoda sveštenici ne treba da služe, to se ne može razumeti. Naprotiv, jedna godina službe u armiji, život na otvorenom prostoru i dodir sa spoljnim svetom može samo da im bude od koristi. Dakle, uzmimo ih slobodno u obzir; $\frac{1}{3}$ od ukupnog broja koji dolazi na tekuću godinu, od toga $\frac{3}{1}$ nesposobnih, još ostaje 139 ljudi koje treba uzeti.

Zbog malog rasta otpušten je 18 551 čovek. Da se razumemo, ne iz službe uopšte, već »otpušteni u rezervu«. Dakle, u slučaju rata oni su, ipak, obavezni da služe. Samo su oslobođeni paradne mirovdopske službe, za to nisu dovoljno naočiti. Priznaje se, dakle, da su ovi maleni ljudi sasvim sposobni za službu, i čak će u slučaju potrebe biti korišćeni. Da ovi maleni ljudi mogu da budu sasvim dobri vojnici, dokazuje francuska armija u kojoj služe ljudi visoki 4 stope i 8 cola. Mi ćemo ih, dakle, bezuslovno uvrstiti u vojni potencijal zemlje. Gornji broj obuhvata samo one koji su definitivno posle trećeg pregleda odbijeni zbog niskog rasta; to je, dakle, broj koji se ponavlja svake godine. Odbićemo polovinu kao nesposobne iz drugih razloga; ostaje nam, dakle, 9275 malenih momaka, koje bi jedan iskusan oficir sigurno za kratko vreme obučio i pretvorio u izvrsne vojnike.

Dalje nalazimo 6774 čoveka, koji su određeni za komoru, osim onih koji su u nju regrutovani. Ali komora takode spada u armiju, te se ne može razumeti zašto ovi ljudi ne odsluže kratki šestomesečni rok u komori, što bi bilo bolje i za njih i za komoru.

Dakle, imamo:

Zaista stupili u službu	71 884
Sveštenici	139
Sposobni ljudi sa nepropisno malim rastom ..	9 275
Određeni u komoru	6 774
	Ukupno 88 072

koji su po *sopstvenom priznanju* Roonove statistike mogli da stupe u armiju svake godine da se opšta vojna obaveza sprovodila ozbiljno.

Uzmimo sad nesposobne:

Sa odloženim rokom na godinu dana ili privremeno nesposobni	219 136
Pošto su pregledani po treći put, kao ditto upućeni u rezervu	46 761
Odbijeni kao trajno nesposobni <i>samo</i>	17 727
Ukupno	283 624 čoveka,

tako da *trajno* nesposobni ljudi zbog *stvarnih* telesnih nedostataka ne čine još ni 7% sveg ljudstva koje je zbog nesposobnosti isključeno iz službe, i ni 4% svih ljudi koji svake godine dolaze pred komisije za pregled rezervista. Skoro 17% privremeno nesposobnih upućuje se, pošto su pregledani po treći put, u rezervu. To su, dakle, 23-godišnji ljudi, ljudi u onom periodu života kad se telesni razvitak već završava. Sigurno nećemo preterati ako pretpostavimo da jedna trećina njih po navršenoj 25. godini života postaje sasvim sposobna za službu, a to čini 15 587 ljudi. Najmanje što se može očekivati od ovih ljudi jeste da u toku dve godine po tri meseca godišnje služe u pešadiji, kako bi bar prošli regrutsku obuku. A to bi bilo ravno uvećanju mirnodopske armije za 3897 ljudi.

Ali celokupno medicinsko proveravanje regruta u Pruskoj bilo je usmereno u čudnom pravcu. Stalno se javljao veći broj regruta nego što je moglo biti primljeno, a ipak se težilo očuvanju utiska o opštoj vojnoj obavezi. Šta je bilo lakše nego izabrati najbolje ljude u željenom broju, a ostatak proglasiti nesposobnim pod bilo kojim izgovorom? Pod takvim okolnostima, koje su, da se dobro razumemo, u Pruskoj postojale od 1815. i postoje još i danas, pojam nesposobnosti dobio je u njoj sasvim nenormalne dimenzije, što se najbolje vidi iz upoređivanja sa srednjonemačkim državama. U njima, tamo gde postoji konskripcija i žrebanje, nije bilo nikakvog razloga proglašavati nesposobnim više ljudi nego što je stvarno bilo nesposobno. Prilike su iste kao i u Pruskoj; u pojedinim državama, na primer u Saksoniji, još i gore, zato što je tamo procenat industrijskog stanovništva veći. A, kao što je rečeno, u »Allgemeine Militär-Zeitung« je u više navrata dokazivano da je u srednjonemačkim državama *ravno polovina* ljudi, koji dolaze na regrutaciju, neupotrebljiva, a tako mora biti i u Pruskoj. Čim izbije ozbiljan rat, predstava o sposobnosti za službu doživće neočekivanu revoluciju, i onda će se shvatiti, na nesreću suviše kasno, koliko je mnogo upotrebljivih snaga ispušteno iz ruku.

A sad dolazi ono najčudnije. Među 565 802 vojna obveznika, o kojima treba doneti odluku, nalazi se:

Nepronađenih	55 770
Prešli u druge okruge <i>ili</i> tamo postali obavezni da se jave regrutnoj komisiji	82 216
Neopravdano neprijavljenih	10 960

Ukupno 148 946 ljudi.

Dakle, uprkos čuvenoj pruskoj kontroli — a ko je ikada u Pruskoj bio vojni obveznik zna šta to znači — iščezava ravno 27% vojnih obveznika svake godine? Kako je to moguće? A gde ostaje tih 82 216 ljudi, koji se brišu sa liste zato što »su prešli u druge okruge ili tamo postali obavezni da se jave regrutnoj komisiji«? Treba li u današnje vreme čovek samo da pređe iz Berlina u Potsdam da bi se oslobodio vojne obaveze? Pretpostavićemo da su ovde — katkada zadrema i dobri Homer — gospoda činovnici jednostavno napravili grešku u svojoj statistici, naime, da ovih 82 216 ljudi *dva*put figuriraju u ukupnom zbiru od 565 802: prvi put u svom zavičajnom okrugu i drugi put u onom okrugu u koji su doputovali. Bilo bi vrlo poželjno da se ovo konstatuje, a za to najbolju priliku ima vojna komisija Doma, jer bi redukcija stvarnih vojnih obveznika na 483 586 znatno izmenila sve procentne odnose. Ipak, uzmimo da je stvarno tako; onda još ostaje 66 730 ljudi, koji svake godine iščezavaju i isparavaju tako da ih pruska kontrola i policija ne mogu dovesti pod šlem. To je preko 14% vojnih obveznika. Iz toga proizilazi da su sve mere za otežavanje slobode seljenja, koje se preduzimaju u Pruskoj pod izgovorom kontrole vojnih obveznika, *potpuno izlišne*. Stvarno iseljavanje iz Pruske, kao što je poznato, *vrlo je nezatno* i ne stoji baš ni u kakvoj vezi sa brojem iščezlih regruta. Ovih gotovo 67 000 ljudi ni iz daleka se ne iseljavaju svi. Najveći deo ostaje stalno u zemlji ili ide u inostranstvo samo na kratko vreme. Uopšte uzet, beskorisne su sve preventivne mere protiv izbegavanja vojne obaveze i u najboljem slučaju podstiču na iseljavanje. Većina mladih ljudi, van svake sumnje, nema mogućnosti da se iseli. Treba samo dosledno i bez popustljivosti naterati ljude, koji su izbegli stupanje u vojsku, da naknadno odsluže rok, pa onda neće biti potrebne sve te trice od sećanja i piskaranja i dobiće se više regruta nego pre toga.

Uostalom, mi ćemo, radi potpune sigurnosti, uzeti kao dokazano samo ono što sledi iz statistike gospodina von Roona: naime da, ne računajući dobrovoljce s jednogodišnjim rokom, godišnje može biti uzeto u vojsku 85 000 mladih ljudi. Prema tome, brojno stanje sadašnje mirnodopske armije jeste oko 210 000 ljudi. Pri dvogodišnjem vojnom roku 85 000 ljudi godišnje daje ukupno 170 000 ljudi, uz koje idu oficiri, podoficiri i kapitulanti¹ — 25 000 do 35 000 ljudi,

¹ Oni koji dobrovoljno služe duže nego što su obavezni; kandidati za podoficirski čin, koji im se stavlja u izgled na osnovu »kapitulacije« (ugovora o vojnoj službi).

što ukupno čini 195 000 do 205 000 ljudi, a sa dobrovoljcima s jednogodišnjim rokom 202 000 do 212 000 ljudi. Sa dvogodišnjim rokom službe u pešadiji i teškoj artiljeriji (o konjici ćemo govoriti kasnije) može, dakle, prema vladinoj statistici celokupan kadar reorganizovane armije da bude doveden na puno mirnodopsko brojno stanje. Pri stvarnom sprovođenju opšte vojne obaveze dobilo bi se, uz dvogodišnji rok službe, najverovatnije 30 000 ljudi više; da se ipak ne bi prekoračio broj od 200 000 do 210 000 ljudi mogao bi se, tako, jedan deo ljudi otpustiti već posle 1 do 1,5 godine. Takvo ranije otpuštanje kao nagrada za revnost u vršenju službe više bi koristilo celoj armiji nego rok službe duži za šest meseci.

Brojno stanje armije u ratno vreme ispalo bi ovako:

4 godine plana reorganizacije po 63 000 ljudi daju 252 000 rezervista; 3 godine po 85 000 daju 255 000 rezervista. Dakle, sigurno isto tako dobro kao i po planu reorganizacije. (Kako se ovde radi o odnosu, ne smeta ništa što ovde sasvim zanemarujemo odliv određenih klasa rezervista.)

Evo gde leži slaba tačka plana reorganizacije. Pod vidom vraćanja na prvobitnu vojnu obavezu, koja ni u kom slučaju ne može postojati bez landvera kao velike armijske rezerve, plan se, naprotiv, okreće prema francusko-austrijskom kadrovskom sistemu^[47] i time unosi takvu nesigurnost u pruski vojni sistem koja može imati najteže posledice. Ne mogu se mešati oba sistema, ne mogu se imati prednosti oba sistema istovremeno. Nepobitno je, i nikada nije osporavano da kadrovski sistem s dugotrajnom vojnom obavezom i dugim boravkom u armiji donosi velika preimućstva za početak rata. Ljudi se bolje poznaju; čak i oni na odsustvu, kojima se odsustvo najčešće daje samo na kraće vreme odjednom, osećaju se za sve vreme odsustva kao vojnici i stalno su spremni na to da budu pozvani pod zastavu — što sigurno nije slučaj sa pruskim rezervistima; na taj način bataljoni nesumljivo imaju više čvrstine kad se prvi put nađu u okršaju. Tu se može prigovoriti — ako se najviše gleda na tu stranu stvari — da se sa istim uspehom može primeniti engleski sistem desetogodišnjeg aktivnog roka; da su Francuzima sigurno daleko više koristili doneli njihovi alžirski pohodi, ratovi na Krimu i u Italiji^[48], nego dugi rok službe; i da se, konačno, pri ovom sistemu može obučiti samo deo ljudskog potencijala sposobnog da nosi oružje, dakle, da se ni iz daleka ne mogu aktivirati sve snage nacije. Osim toga, nemački vojnik, kako je pokazalo iskustvo, vrlo lako se navikava na okršaj, te tri žestoke borbe, vođene ma i s promenljivom srećom, već mogu jedan inače dobar bataljon dovesti donde dokle cela jedna godina produženog roka. Za državu kao što je Pruska kadrovski sistem je nemoguć. Sa njim bi Pruska doterala do armije od najviše 300 000 do 400 000 ljudi, a pri mirnodopskom stanju od 200 000 ljudi. Ali — da bi se održala kao velika sila — toliko joj je potrebno već za stvarljanje u pokret prve operativne armije, što znači da joj je potrebno,

zajedno sa tvrđavskom posadom, dopunskim ljudstvom itd. za svaki ozbiljan rat 500 000 do 600 000 ljudi. Ako 18 miliona Prusa moraju u ratu da drže vojsku koja bi po broju bila gotovo ista kao i vojska 35 miliona Francuza, 34 miliona Austrijanaca i 60 miliona Rusa, onda se to može postići samo opštom vojnom obavezom, kratkotrajnim ali napornim vojnim rokom i relativno dugom obavezom landvera. Pri ovom sistemu moraće se uvek žrtvovati nešto od bojeve gotovosti, pa čak i od udarne snage trupa u prvom trenutku rata; država i politika dobiće neutralno, defanzivno obeležje; ali treba se setiti i toga da je osiona ofanziva kadrovskeg sistema doterala od Jene do Tilzita i skromna defanziva sistema landvera sa opštom vojnom obavezom od Kacbaha do Pariza^[49]. Dakle: ili konskripcija i sistem zamene sa sedmogodišnjim do osmogodišnjim rokom službe, od čega oko polovine pod zastavom, a onda bez ikakve kasnije obaveze landvera; ili opšta vojna obaveza sa petogodišnjim, najviše šestogodišnjim rokom službe, od čega 2 pod zastavom, a zatim obaveza landvera na pruski ili švajcarski način^[50]. Ali da masa naroda treba prvo da ponese teret sistema konskripcije, a potom još i sistema landvera, — to ne može izvesti nijedna evropska nacija, čak ni Turci, koji u svom ratničkom varvarstvu još najviše mogu da trpe. Veliki broj obučeni ljudi pri kratkom vojnom roku i dugotrajnoj obavezi, ili mali broj pri dugom vojnom roku i kratkotrajnoj obavezi — to je pitanje; ali mora se izabrati jedno ili drugo.

William Napier, koji, naravno, proglašava engleske vojnike za najbolje na svetu, kaže u svojoj *Istoriji Pirinejskog rata* da je engleski pešak posle trogodišnje službe potpuno obučeni u svakom pogledu. A ne sme se zaboraviti da su elementi od kojih se engleska armija sastojala početkom ovog veka bili najgori od kojih se uopšte može sastaviti neka vojska. Današnja engleska armija sastavljena je od mnogo boljih elemenata, pa i oni su još beskrajno lošiji u moralnom i intelektualnom pogledu od elemenata pruske armije. I ono što engleski oficiri naprave od ovog ološa za tri godine, to se, znači, ne može postići u Pruskoj za dve godine sa sirovim regrutnim materijalom koji je veoma pogodan za obuku, delom već obučeni i unapred moralno pripremljeni?

Svakako, vojnik danas mora više da uči. Ali nikada nije taj razlog ozbiljno istican protiv dugogodišnjeg roka službe. Uvek se oslanjalo na usađivanje *istinskog vojničkog duha*, koji se javlja tek u trećoj godini službe. Ovo je, ako gospoda hoće pošteno da govore i ako nećemo da uzmemo ranije priznatu veću sposobnost bataljona, daleko više politički nego vojni motiv. Istinski vojnički duh treba više da se pokaže pred unutrašnjim Dipelom^[51] nego pred spoljnim. Nikada nismo videli da je neki pruski vojnik u trećoj godini službe naučio nešto više osim da se dosaduje, da iznuduje regrutima piće i da pravi loše viceve na račun svojih pretpostavljenih. Kad bi većina naših oficira služila samo jednu godinu u svojstvu običnog redova ili podoficira,

to im ne bi moglo promaći. »Istinski vojnički duh«, ukoliko je političke prirode, izvetri, kao što pokazuje iskustvo, vrlo brzo, i to u nepovrat. Vojni duh ostaje i posle 2 godine službe.

Dakle, dve godine službe potpuno su dovoljne da se naši vojnici obuču za službu u pešadiji. Otkako je poljska artiljerija odvojena od tvrđavske, to se odnosi i na pešačku artiljeriju; neke teškoće, koje se ovde mogu pojaviti, moći će se otkloniti ili još većom podelom rada ili ionako poželjnim pojednostavljenjem opreme poljske artiljerije. Veće uključivanje kapitulanta takođe ne bi naišlo na teškoće, ali na ovu kategoriju ljudi upravo u pruskoj armiji nerado se gleda, sem ako nisu pogodni za podoficire. Kakav krasan dokaz *protiv* dugotrajnog roka službe! Samo u tvrđavskoj artiljeriji s njenom vrlo raznovrsnom opremom i u inženjeriji s njenim složenim operacijama, a njih dve se ipak nikada ne mogu sasvim odvojiti, inteligentni kapitulanti biće dragoceni, ali i retki. Konjičkoj artiljeriji biće potreban rok službe konjice.

Što se tiče konjičkih trupa, tu je za ljude koji jašu od detinjstva potreban kratak rok službe; nasuprot tome, onima koji tu većinu tek počinju da uče bezuslovno je potreban dugi rok. Mi imamo malo rođenih jahača i stoga nam je sigurno potreban četvorogodišnji rok, predviđen planom reorganizacije. Kao svoj jedini pravi borbeni oblik, konjica ima smaknuti napad s golim oružjem, za čije izvođenje je potrebna najveća hrabrost i najpotpunije međusobno poverenje ljudi. Dakle, ljudi moraju znati da se mogu pouzdati jedan u drugoga i u svoje vode. Za to je potreban dugi rok službe. Ali ni bez poverenja jahača u svog konja konjica ništa ne vredi, čovek mora umeti da jaše ujednačeno, a da bi mogao da stekne tu sigurnost u vladanju konjem — tj. gotovo svakim konjem koji mu se dodeli, za to je opet potreban dugi rok službe. U ovom rodu vojske kapitulanti su apsolutno poželjni, i to ukoliko su više pravi najamnici, utoliko bolje, samo ako vole svoj posao. Sa strane opozicije će nam prebaciti da to znači stvoriti konjicu od samih najamnika, konjicu koja će sudelovati u svakom državnom udaru. Odgovaramo: može biti. Ali konjica će u postojećim prilikama uvek biti reakcionarna (uporedimo badenske dragone 1849^[52]), baš kao što će artiljerija uvek biti liberalna. To leži u prirodi stvari. Nekoliko kapitulanta više ili manje ne menjaju pri tom ništa. I u bici na barikadama konjica se ipak ne može upotrebiti; a bitka na barikadama u velikim gradovima — naročito držanje pešadije i artiljerije — odlučuje u današnje vreme o sudbini svih državnih udara.

No, osim povećanja broja kapitulanta, ima i drugih sredstava da se sa kratkim rokom službe pojača bojeva gotovost i unutrašnja povezanost jedne armije. Tu spadaju, pored ostalih, logori za vežbe, kao što ih je sam ministar vojni von Roon nazvao sredstvom za kompenzaciju kraćeg roka službe. Dalje, racionalnije organizovanje obuke, a u tom pogledu u Pruskoj treba učiniti još vrlo mnogo. Sva predra-suda da su pri kratkom roku službe potrebni preterana preciznost

paradnog marša, »oštri« egzercir i smešno visoko podizanje nogu — »slobodno iz kuka« probiti rupu u vazduhu — da bi se nadoknadilo kratko trajanje službe, čitava ta predrasuda počiva na pukom preterivanju. Pruska armija se toliko dugo zavaravala time, da je to, najzad, postalo nesumnjivi aksiom. Kakve koristi ima od toga ako ljudi prilikom uzimanja puške zabace oružje na rame sa takvom žestinom da se skoro preture, a ipak celim frontom prostruji posve nevojnički strah kakav se ne vida ni kod jedne druge armije? Najzad, ekvivalentom skraćenog roka službe — i to najbitnijim — treba smatrati bolji telesni odgoj omladine. Samo, tu se mora nastojati da se nešto stvarno i učini. U svakoj seoskoj školi postavljeni su, doduše, razboj i vratilo, ali naši siroti školski učitelji sa tim mogu malo šta da učine. Neka se u svakom okrugu postavi bar po jedan penzionisani podoficir, koji bi se okvalifikovao za nastavnika telesnog obrazovanja i neka mu se poveri rukovođenje nastavom fiskulture; treba se starati o tome da se školska omladina vremenom nauči marširanju u stroju, pokretima voda i čete i navikne na odgovarajuće komande. Za 6 do 8 godina ovaj trud će biti bogato nagrađen — dobiće se više regruta i oni će biti snažniji.

Prilikom gornje kritike plana reorganizacije, držali smo se, kao što je rečeno, samo stvarno postojećih političkih i vojnih prilika. Tu spada i pretpostavka da je pod sadašnjim okolnostima zakonsko ustanovljavanje dvogodišnjeg roka službe za pešadiju i pešačku artiljeriju najveće skraćanje roka službe koje se može postići. Mi smo čak mišljenja da bi država kao što je Pruska počinila krupnu grešku — pa nek bude na vlasti bilo koja partija — kad bi trenutno još više skratila normalan rok službe. Dokle god postoji francuska armija s jedne, ruska s druge strane i mogućnost kombinovanog napada obe istovremeno, ima potrebe za trupama koje neće prve elemente ratne škole morati da uče tek pred neprijateljem. Stoga mi nikako ne uzimamo u obzir fantazije o vojsci milicijskog karaktera sa tako reći nikakvim rokom službe; onako kako se ta stvar zamišlja, ona je danas nemoguća za zemlju sa 18 miliona stanovnika i vrlo isturenim granicama, pa čak ni u drugim okolnostima ona nije moguća u tom vidu.

Na osnovu svega što je dosad rečeno: Jesu li osnovne postavke plana reorganizacije bile prihvatljive za poslanički dom koji na stvari gleda sa stanovišta Pruske? Mi kažemo iz vojnih i političkih razloga: Povećanje kadra na sprovedeni način, pojačanje mirnodopske armije na 180 000 do 200 000 ljudi, pretvaranje landvera prvog poziva u veliku armijsku rezervu, odnosno tvrđavsku posadu — bili su prihvatljivi pod uslovom *da se strogo sprovede opšta vojna obaveza, da se zakonom ustanovi rok službe od dve godine pod zastavom, tri u rezervi i do 36. godine života u landveru i, najzad, da se ponovo ustanovi kadar landvera prvog poziva.* Jesu li se mogli ostvariti ovi uslovi? Samo mali broj od onih koji su pratili debate poreći će da je to bilo moguće za vreme »Nove ere«⁽⁵³⁾, pa čak možda još i kasnije.

A kako se držala buržoaska opozicija?

II

Pruska buržoazija, koja kao najrazvijeniji deo celokupne nemačke buržoazije nju s pravom može ovde predstavljati, održava svoju političku egzistenciju s takvim nedostatkom hrabrosti za koji nema primera u istoriji čak ni ove, ne mnogo hrabre klase i koji se može donekle opravdati jedino spoljnopolitičkim zbivanjima vremena u kome živi. U martu i aprilu 1848. ona je držala stvari u svojim rukama, ali, samo što su počela prva samostalna kretanja radničke klase, buržoaziju je spopao strah i ona je pobjegla natrag pod okrilje one iste birokratije i onog istog feudalnog plemstva koje je bila pobedila baš uz pomoć radnika. Neizbežna posledica bilo je nastupanje Manteuffelovog perioda^[54]. Najzad je — bez sudelovanja buržoaske opozicije — došla »Nova era«. Iznenađna sreća zavrtela je pamet buržoaziji. Ona je potpuno zaboravila na položaj koji je sama sebi stvorila neprestano revidirajući ustav, svojim potčinjavanjem birokratiji i feudalcima (sve do ponovnog uspostavljanja feudalnih pokrajinskih i okružnih staleških skupština^[55]), svojim stalnim uzmicanjem s jedne pozicije na drugu. Verovala je da sad opet gospodari situacijom i potpuno je zaboravila da je sama obnovila sve neprijateljske snage, koje su, otada ojačane, u svemu kao i pre 1848. držale stvarnu državnu vlast u svojim rukama. Tada je reorganizacija armije pala među njih kao zapaljena bomba.

Buržoazija ima samo dva načina da dođe do političke vlasti. Kako je ona armija oficira bez vojnika, a te vojnike može da napravi samo od radnika, to mora ili sebi da obezbedi savezništvo radnika ili da, od suprotnih snaga koje su iznad nje, naročito od kraljevske vlasti, otkupljuje deo po deo političke moći. Istorija engleske i francuske buržoazije pokazuje da ne postoji nikakav drugi put.

A pruska buržoazija je — zaista bez ikakvog osnova — izgubila svaku želju da sklapa iskreni savez s radnicima. Godine 1848. nemačka radnička partija, koja se tada nalazila tek na početku svog razvoja i organizacije, bila je spremna da uz vrlo skromne uslove obavi posao za buržoaziju, ali se ova bojala i najmanjeg samostalnog pokreta proletarijata više nego feudalnog plemstva i birokratije. Mir, kupljen po cenu robovanja, izgledao joj je poželjniji nego makar samo *izgled*

na borbu za slobodu^[56]. Otada je ovaj strah od radnika postao kod buržoazije tradicionalan, sve dok najzad gospodin Schulze-Delitzsch nije počeo svoju agitaciju za štedne kasice^[57]. Ona je trebalo da dokaze radnicima da za njih ne može biti veće sreće nego da ih u toku celog života, pa čak i njihovo potomstvo, industrijski eksploatiše buržoazija; štaviše, da oni sami treba da doprinesu toj eksploataciji, stvarajući sebi naknadnu zaradu posredstvom svakojakih industrijskih udruženja i n taj način kapitalistima mogućnost da smanjuju radničke nadnice. Pa iako je industrijska buržoazija, pored konjičkih poručnika, sigurno najneobrazovanija klasa nemačke nacije, ipak je takva agitacija kod duhovno toliko razvijenog naroda kao što je nemački unapred bila bez ikakvih izgleda na trajni uspeh. Razboritije glave same buržoazije morale su da shvate da od toga ne može biti ništa, te je savez sa radnicima ponovo propao.

Preostalo je cenjkanje s vladom oko političke vlasti za koju se plaćalo gotovim novcem — naravno iz narodnog džepa. *Stvarna* vlast buržoazije u državi sastojala se samo u pravu — uz to vrlo ograničenom — na odobravanje poreze. Tu je, dakle, trebalo podmetnuti polugu, te je klasa, koja se tako izvrsno razumevala u cenjkanje, morala ovde svakako biti u preimućtvu.

Ali ne! Pruska buržoaska opozicija — sasvim u suprotnosti s klasičnom buržoazijom Engleske 17. i 18. stoleća — shvatila je stvar tako da treba isposlovati vlast *ne* dajući za to novac.

U čemu se sastojala ispravna politika buržoaske opozicije, gledano čisto s buržoaskog stanovišta i u potpunosti uzimajući u obzir uslove pod kojima je predložena reorganizacija armije? Buržoazija je morala da zna, ako je poznavala svoje snage, da, tek podignuta — i to stvarno bez svog sopstvenog truda — iz ponižavajućeg položaja za vreme Manteuffela, sigurno nije imala moći da spreči *faktičko* sprovođenje plana koje je već bilo započeto. Ona je morala znati da je sa svakom jalovo proteklom sednicom postajalo sve teže ukloniti faktički postojeću novotariju; da će, dakle, vlada iz godine u godinu plaćati sve manju cenu da bi dobila saglasnost od skupštine. Morala je znati da još ni iz daleka nije došla dotle da može postavljati i smenjivati ministre, da će, dakle, što duže bude trajao konflikt, pred sobom imati sve manji broj kompromisu sklonih ministara. Konačno, ona je morala znati da je pre svega u njenom interesu da ne zaoštava stvar. Jer ozbiljan konflikt s vladom neizbežno bi morao, pri tadašnjem stanju razvoja nemačkih radnika, da dovede do nezavisnog pokreta radnika, i da je time, u krajnjem slučaju, opet stavi pred dilemu: ili savez sa radnicima, ali sada pod daleko nepovoljnijim uslovima nego 1848, ili na kolena pred vladom i: pater, peccavi!

Prema tome, liberalna i naprednjačka buržoazija^[58] morala je reorganizaciju armije, zajedno sa pitanjem povećanja mirnodopskog brojnog stanja armije, koje je od toga neodvojivo, podvrci objektivnoj analizi, pri čemu bi verovatno došla do približno istih rezultata kao

i mi. Pri tom nije smela da zaboravi da, ipak, nije mogla da spreči privremeno uvođenje novina i da je njihovo konačno utvrđivanje mogla samo da odugovlači, čim je plan sadržavao tako mnogo ispravnih i korisnih elemenata. Ona se pre svega morala čuvati toga da ne zauzme unapred direktno neprijateljski stav prema reorganizaciji, ona je morala, naprotiv, da reorganizaciju i novac koji je za nju trebalo da odobri, da iskoristi za to da od »Nove ere« otkupi što više ekvivalenata, kako bi 9 ili 10 miliona nove poreze pretvorila u maksimalnu količinu političke moći za sebe samu.

A šta je tu sve još imalo da se uradi! Tu je bilo celokupno mantojfelovsko zakonodavstvo o štampi i pravu udruživanja; tu je bila celokupna policijska i činovnička vlast, preuzeta neizmenjena iz apsolutne monarhije; paralisanje sudova osporavanjem kompetencija; pokrajinske i okružne staleške skupštine; pre svega tumačenje ustava koje je vladalo za vreme Manteuffela, nasuprot čemu je trebalo ustanoviti novu ustavnu praksu; kočenje gradske samouprave od strane birokratije; i još stotinu drugih stvari, koje bi svaka druga buržoazija u istoj situaciji rado otkupila povećanjem poreze od $\frac{1}{2}$ talira po glavi i koje je sve bilo moguće dobiti ako se iole vešto postupila. Ali buržoaska opozicija je mislila drukčije. Što se tiče slobode štampe, okupljanja i udruživanja, Manteuffelovi zakoni su ustanovili upravo onu meru koja je omogućavala buržujima da se osećaju ugodno. Oni su mogli neometano da blago demonstriraju protiv vlade; svako povećanje slobode donosilo je njima manje koristi nego radnicima, a umesto da radnicima da slobodu za samostalno kretanje, buržoazija će radije da se podvrgne nešto većem pritisku od strane vlade. Isto tako je bilo i sa organizovanjem policijske i činovničke vlasti. Buržoazija je verovala da je dolaskom vlade »Nove ere« birokratiju već potčinila sebi, te je sa simpatijama gledala na to što je ova birokratija sačuvala određene ruke za dejstvo protiv radnika. Ona je sasvim zaboravila da je birokratija bila daleko snažnija i vitalnija od bilo koje vlade prijateljski naklonjene buržoaziji. A onda je uobražavala da je padom Manteuffela nastupilo zlatno doba buržuja i da se radi još samo o tome da prikupi zrele plodove buržoaske samostalne vladavine, ne plativši za to ni pare.

Ali zar odobriti toliko mnogo novca, pošto je ono nekoliko godina posle 1848. već stajalo toliko skupo, pošto su one toliko povećale državni dug i tako povisile poreze! — Gospodo moja, Vi ste poslanici najmlađe ustavne države na svetu, i Vi ne znate da je ustavnost najskuplji oblik vladavine na svetu? Gotovo još skuplji nego bonapartizam, koji — après moi le déluge¹ — stare dugove stalno pokriva novim i tako za deset godina troši rezerve celog stoleća? Zlatna vremena ograničenog apsolutizma, koja vam još lebde pred očima, neće doći više nikada.

¹ posle mene potop

A šta sa ustavnim ograničenjima u pogledu nastavljanja podizanja jednom već utvrđene poreze? — Svako zna kako je strpljiva bila »Nova era« u traženju novca. Samim unošenjem izdataka za reorganizaciju u redovni državni budžet u naknadu za zvanično utvrđene protivustupke, buržoazija je dala ipak malo. Radilo se o izglavavanju novih poreza, kojima je trebalo pokriti ove izdatke. Tu se moglo tvrditi, a za to se nije moglo poželeti bolja vlada od vlade Nove ere. Ipak se još gospodarilo situacijom, koliko i pre toga, i mogla su se osvojiti nova sredstva vlasti na drugim poljima.

A šta sa jačanjem reakcije, ako se udvostruči njeno glavno oruđe — armija? — To je teren na kome buržuj naprednjaci dolaze u nerazrešive sukobe sa sobom. Oni zahtevaju od Pruske da igra ulogu nemačkog Pijemonta. Za to je potrebna jaka, za udar spremna armija. Imaju vladu Nove ere, koja u potaji isto tako gleda na stvari, najbolju vladu koju pod tim okolnostima mogu imati. Oni *uskraćuju* toj vladi pojačanu armiju. — Iz dana u dan, od jutra do večeri ne silazi im s jezika pruska slava, pruska veličina, razvitak pruske moći; ali oni *uskraćuju* Pruskoj pojačanje armije koje bi samo tačno odgovaralo onim pojačanjima koja su druge velike sile uvele kod sebe posle 1814. — Zašto sve to? Zato što se boje da će ovo pojačanje koristiti samo reakciji, da će podići propalo oficirsko plemstvo i uopšte feudalnim i birokratsko-apsolutističkim krugovima dati snage da državnim udarom pokopaju sav konstitucionalizam.

Dopustimo da su buržuj naprednjaci bili u pravu da ne jačaju reakciju i da je armija bila najsigurniji oslonac reakcije. No, je li ikad bilo bolje prilike da se armija stavi pod kontrolu skupštine, nego što je baš ova reorganizacija, koju je predložila vlada koja je buržoaziji naklonjena najviše od svih što ih je Pruska ikada imala u vreme mira? Čim je izražena spremnost da se pojačanje odobri pod izvesnim uslovima, zar nije upravo tu bilo moguće sporazumeti se o vojnim akademijama, favorizovanju plemstva i svim drugim spornim tačkama i dobiti garantije, koje bi oficirskom korpusu dale više buržoaski karakter? »Nova era« bila je načisto samo s jednim: pojačanje armije se mora sprovesti. Zaobilazni putevi kojima je ona prokrijumčarila reorganizaciju u život najbolje su pokazali njenu nečistu savest i njen strah od poslanika. Tu je trebalo zapeti iz sve snage; buržoazija nije mogla očekivati da će joj se ponovo ukazati takva prilika ni za sto godina. Šta se još sve nije moglo u pojedinostima iznuditi od ove vlade samo da buržuj naprednjaci nisu shvatili stvar tako cicijaški, nego kao veliki špekulanti!

A sad o praktičnim posledicama reorganizacije u odnosu na sam oficirski korpus! Morali su se naći oficiri za udvostručeni broj bataljona. Vojne akademije nikako nisu više bile dovoljne. Postupalo se liberalnije nego ikada ranije u mirnim vremenima; poručnički činovi nudeni su prosto kao premije studentima, pripravnicima i svim obrazovanim mladim ljudima. Onaj ko je prusku armiju ponovo video

posle reorganizacije, više nije mogao prepoznati oficirski korpus. Ne govorimo na osnovu onoga što smo čuli, već na osnovu onoga što smo sami videli. Specifični poručnički žargon bio je potisnut, mladi oficiri govorili su svojim prirodnim maternjim jezikom, oni ni u kom slučaju nisu pripadali zatvorenoj kasti, već su predstavljali, više nego ikad posle 1815, sve obrazovane klase i sve pokrajine u državi. Ova je pozicija, dakle, već bila dobijena zahvaljujući nužnosti događaja; trebalo je samo da se sačuva i iskoristi. Umesto toga buržuji naprednjaci su sve to prenebregavali i nastavili da brbljaju kao da su svi ovi oficiri plemićki kadeti. Međutim, od 1815. u Pruskoj nikada nije bilo više buržujskih oficira nego baš tada.

Uzgređ budi rečeno, odvažno držanje pruskih oficira pred neprijateljem u šlezvig-holštajnskom ratu pripisujemo poglavito ovom prilivu sveže krvi. Nekadašnji sastav nižih oficira sam se ne bi usudio da tako često postupa na sopstvenu odgovornost. U tom pogledu vlada je u pravu kad reorganizaciji pripisuje bitni uticaj na »sja« tih uspeha; u čemu drugom je reorganizacija bila pogibeljna za Dance nije nam jasno.

Najzad, glavno pitanje: da li se pojačavanjem mirnodopske armije olakšava državni udar? — Sasvim je tačno da su armije oruđa kojima se izvode državni udari, te tako svako pojačavanje armije povećava i mogućnost izvođenja državnog udara. Ali jačina armije koja je potrebna velikoj državi ne određuje se prema većim ili manjim izgledima da dođe do državnog udara, nego prema veličini armija drugih država. Kad se neko uhvati u kolo, mora i da igra. Prihvati li se čovek mandata pruskog poslanika, istakne li na svojoj zastavi simbol veličine Pruske i njenog položaja evropske sile, mora se složiti i s tim da moraju biti stvorena sredstva bez kojih inače ne može biti govora o veličini Pruske i statusu sile. Ako se ova sredstva ne mogu stvoriti, a da se pri tom ne olakša eventualni državni udar, utoliko gore po gospodu naprednjake. Da se 1848. nisu ponašali tako smešno kukavički i nespretno, period državnih udara verovatno bi odavno bio prošlost. Ali pri postojećim okolnostima ne preostaje im ništa drugo nego da u ovoj ili onoj formi ipak konačno odobre pojačavanje armije i da rezerve u pogledu državnih prevrata zadrže za sebe.

Međutim, stvar ima i nekih drugih strana. Prvo, bilo je nesumnjivo preporučljivije s vladom »Nove ere« pregovarati o odobravanju ovog instrumenta državnog udara nego s vladom Bismarcka. Drugo, samo po sebi je razumljivo da svaki dalji korak ka stvarnom sprovođenju opšte vojne obaveze čini prusku armiju manje sposobnom da postane oruđe za izvođenje državnih udara. Čim su među sve narodne mase jednom prodrli zahtev za samoupravljanjem i svest o neophodnosti borbe protiv svih elemenata koji se tome suprotstavljaju, pokretom su morali biti obuhvaćeni i mladi ljudi od 20 i 21 godine, te je izvođenje državnog udara sa njima, čak i pod komandom feudalnih

i apsolutističkih oficira, postajalo sve teže. Što više napreduje politički razvitak u zemlji, to će više opadati blagonaklono raspoloženje pozvanih regruta. I sama sadašnja bitka između buržoazije i vlade mora da je već pružila dokaze o tome.

Treće, dvogodišnji rok službe dovoljna je protivteža povećanju brojnog stanja armije. U istoj meri u kojoj pojačavanje armije povećava materijalna sredstva vlade za nasilne prevrate, utoliko dvogodišnji rok službe smanjuje moralna sredstva za to. U trećoj godini službe većito uterivanje u glavu apsolutističkih pouka i navika na poslušnost mogu trenutno i dok traje služba kod vojnika uroditi plodom. U trećoj godini službe, kad vojnik pojedinac u vojnom pogledu nema više gotovo ništa da uči, naš obveznik opšte vojne obaveze već se u izvesnoj meri približava vojniku francusko-austrijskog sistema, koji služi dugotrajni rok. On poprima neke osobine profesionalnog vojnika i kao takvog njega je daleko lakše upotrebiti u svim slučajevima nego mladog vojnika. Udaljavanjem ljudi u trećoj godini službe sigurno bi se uspostavila ravnoteža pozivanju 60 000 do 80 000 ljudi više, ako se polazi s tačke gledišta državnog udara.

A sad, evo, uz to još jedne druge i najvažnije tačke. Ne želimo da pričemo da mogu nastupiti prilike — u tom pogledu suviše dobro poznajemo našu buržoaziju — u kojima bi čak bez mobilizacije, samo s mirnodopskim ljudstvom armije ipak bilo moguće izvršiti državni udar. Ali to nije verovatno. Da bi se izveo veliki udar gotovo uvek će se morati sprovesti mobilizacija. I tu nastaje preokret. Pruska armija može pod izvesnim okolnostima postati slepo odude u rukama vlada za korišćenje na unutrašnjem planu; pruska ratna armija sigurno ni u kom slučaju. Ko je imao prilike da jedan bataljon prvo vidi u mirnodopskom stanju, a zatim u ratnom stanju, poznaje ogromnu razliku u celokupnom držanju ljudi, u karakteru cele mase. Ljudi, koji su stupili u armiju kao dečaci, vraćaju se sad u nju kao odrasli ljudi; oni donose sa sobom stečeno samopoštovanje, samopouzdanje, sigurnost i karakter, što je dobrodošlo celom bataljonu. Odnos ljudstva prema oficirima i oficira prema ljudstvu odmah postaje drukčiji. Bataljon znatno dobija u vojnom pogledu, ali politički on postaje — za apsolutističke ciljeve — sasvim nepouzdan. To se moglo videti još pri ulasku u Šlezvig, gde su, na veliko čuđenje engleskih novinskih izveštača, pruski vojnici svuda otvoreno uzeli učešća u političkim demonstracijama i bez ustezanja izražavali svoje nimalo ortodoksne poglede. A za ovaj rezultat — politička nepouzdanost mobilne armije za apsolutističke ciljeve — imamo poglavito da zahvalimo montjfelovskom vremenu i »najnovijoj«¹ eri. Godine 1848. to je još bilo sasvim drukčije.

To baš i jeste jedna od najboljih strana pruskog vojnog sistema, kako pre tako i posle reorganizacije: da pri *ovom* vojnom sistemu Pruska niti može da vodi nepopularan rat niti da izvede državni udar

koji obećava trajnost. Jer čak ako bi se mirnodopska armija i dala upotrebiti za mali državni udar, onda će prva mobilizacija i prva ratna opasnost biti dovoljni da ponovo dovedu u pitanje celokupne »tekovine«. Bez ratifikacije ratne armije junačka dela mirnodopske armije prilikom »unutrašnjeg Dipela« bila bi kratkog veka; a dobiti ovu ratifikaciju biće vremenom sve teže. Reakcionarni listovi proglasili su »armiju«, nasuprot skupštinama, za istinsko predstavništvo naroda. Oni su time, naravno, mislili samo na oficire. Ako bi ikad došlo do toga da gospoda iz »Kreuz-Zeitung«⁽⁵⁹⁾ izvrše državni udar, za šta im je potrebna *mobilna* armija, snašlo bi ih čudo od ovog narodnog predstavništva, u to mogu biti sigurni.

No, najzad, u tome i ne leži glavna garancija protiv državnog udara. Ona leži u tome što nijedna vlada ne može putem državnog prevrata sastaviti takvu skupštinu koja će joj odobravati nove poreze i zajmove; i što joj, čak i da joj pode za rukom da stvori skupštinu koja je na to spremna, nijedan bankar u Evropi ne bi dao kredit na osnovu takvih odluka skupštine. U većini evropskih država to bi bilo drukčije. Ali Pruska, posle obećanja od 1815. i mnogih drugih manevara do 1848. u cilju dobijanja novca, sad već uživa takav glas da joj se, bez pravovaljane i nepovredive odluke skupštine, ne sme dati ni groša. Sam gospodin Raphael von Erlanger, koji je, pak, dao zajam američkim konfederalistima⁽¹⁷⁾, teško bi poverio gotov novac pruskoj vladi, koja bi izvela državni prevrat. Za to Pruska ima da zahvali jedino i samo gluposti apsolutizma.

Snaga buržoazije leži u tome: vlada je, kad zapadne u novčane nevolje — a to joj se pre ili kasnije sigurno mora dogoditi — prinuđena *da se sama obrati buržoaziji za novac*, i u tom slučaju ne obraća se političkim predstavnicima buržoazije, koja na kraju krajeva zna da je tu radi plaćanja, već krupnim finansijerima, koji žele da s vladom naprave dobar posao, koji kreditnu sposobnost vlade mere istim merilima kao i sposobnost svakog privatnika i kojima je savršeno svejedno da li je pruskoj državi potrebno mnogo ili malo vojnika. Ova gospoda isplaćuju samo menicu sa tri potpisa, a ako je pored vlade potpisao samo gornji dom bez doma poslanika, ili i dom poslanika ili sastavljen od marioneta, onda takvu menicu smatraju lažnom i odustaju od posla.

Ovde prestaje vojno pitanje i počinje pitanje ustava. Svejedno zbog kojih grešaka i zavrzlama, buržoaska opozicija našla se sada u položaju da mora ili da se izbori za vojno pitanje, ili će izgubiti i ostatak političke moći koji još ima. Vlada je već stavila pod znak pitanja njeno pravo izglasavanja budžeta. Pa ako vlada pre ili kasnije ipak *mora* da sklopi mir sa svojom skupštinom, nije li u tom slučaju najbolja politika da se jednostavno istraje dok ne nastupi taj trenutak?

Pošto je sukob već otišao tako daleko — apsolutno da. Da li je sa ovom vladom moguće sklopiti sporazum na prihvatljivoj osnovi

— više je nego sumnjivo. Precenjivanjem svojih sopstvenih snaga buržoazija je dovela sebe u položaj da na ovom vojnom pitanju mora da oproba da li ona u državi predstavlja odlučujući faktor ili ne predstavlja baš ništa. Pobedi li, onda će istovremeno steći moć da postavlja i smenjuje ministre, moć kakvu ima engleski Donji dom. Bude li poražena, onda nikada više ustavnim putem neće zadobiti bilo kakav značaj.

Ali slabo poznaje naše nemačke buržuje onaj ko bi smatrao da se od njih može očekivati takva istrajnost. Hrabrost buržoazije u političkim stvarima uvek stoji u tačnoj srazmeri sa značajem koji ona ima u datoj zemlji u buržoaskom društvu. U Nemačkoj društvena moć buržoazije znatno je manja nego u Engleskoj, pa čak i u Francuskoj; ona se nije udružila ni sa starom aristokratijom, kao u Engleskoj, niti je tu aristokratiju uništila uz pomoć seljaka i radnika, kao u Francuskoj. Feudalna aristokratija u Nemačkoj je još uvek sila, sila neprijateljski nastrojena protiv buržoazije i povrh toga povezana s vladama. Fabrička industrija, temelj sve društvene moći savremene buržoazije, u Nemačkoj je znatno manje razvijena nego u Francuskoj i Engleskoj, ma kako bio krupan njen napredak od 1848. Ogromno nagomilavanje kapitala u pojedinim slojevima, koje se tako često javlja u Engleskoj, pa čak i u Francuskoj, u Nemačkoj je reda pojava. Otuda potiče malograđanski karakter celokupne naše buržoazije. Prilike u kojima ona živi, horizonti koje ona može sebi da otvori — skućeni su; zar je onda čudo što je čitav njen način mišljenja isto tako skućen! Odakle tu da se javi hrabrost da se u jednoj stvari izbori do kraja? Pruska buržoazija zna vrlo dobro u kakvoj zavisnosti od vlade stoji u pogledu svoje sopstvene delatnosti. Koncesije⁶⁰ i upravna kontrola pritiskaju je kao mora. Pri otvaranju svakog novog preduzeća vlada joj može stvarati teškoće. A sada čak i na političkom polju! U toku sukoba oko vojnog pitanja buržoaska skupština može nastupiti samo odbijajući, ona je prosto upućena samo na defanzivu; međutim, vlada nastupa agresivno, interpretira ustav na svoj način, proganja liberalne činovnike, anulira liberalne gradske izbore, stavlja u pokret birokratsku silu da bi buržoaziji jasno stavila do znanja njen potčinjeni položaj, osvaja faktički jednu poziciju za drugom i tako sebi pribavlja položaj kakav nije imao čak ni Manteuffel. U međuvremenu vanbudžetsko izdavanje novca teče svojim tokom kao i podizanje poreza, a reorganizacija armije sa svakom godinom svog postojanja dobija novu snagu. Ukratko, konačna pobeda buržoazije, koja stoji u perspektivi, dobija iz godine u godinu sve revolucionarniji karakter, a pojedinačne pobjede vlade, koje se svakodnevno sve više događaju na svim poljima, sve više dobijaju vid svršenih činjenja. Uz to dolazi, kako od buržoazije tako i od vlade, sasvim nezavisni radnički pokret, koji prisiljava buržoaziju ili da radnicima učini zaista fatalne ustupke, ili da bude spremna da u odlučujućem momentu

mora da deluje bez radnika. Hoće li pruska buržoazija pod ovim okolnostima imati hrabrosti da izdrži do kraja? Trebalo bi da se od 1848. neobično popravila — u svom sopstvenom smislu —, ali ta žudnja za kompromisom, koja se u Naprednjačkoj partiji sa uzdahom svakodnevno ispoljava od početka ove sezone zasedanja, ne govori tome u prilog. Bojimo se da se buržoazija ni ovoga puta neće ustručavati da izda samu sebe.

III

»Kakav je sad stav radničke partije prema reorganizaciji armije i prema sukobu između vlade i buržoazije, koji je nastao oko toga?«

Za puno razvijanje svoje političke delatnosti radničkoj klasi je potrebno daleko šire polje nego što joj ga pružaju pojedinačne države današnje rascepkane Nemačke. Državna rascepanost će biti prepreka za pokret proletarijata, ali za njega nikada neće imati pravo na postojanje, neće biti predmet njegovog ozbiljnog razmišljanja. Nemački proletarijat nikada se neće baviti carskim ustavima, pruskim rukovodstvom, trijadama^[61] i sličnim stvarima, osim da bi sa tim prečistio; prema pitanju koliko je vojnika potrebno pruskoj državi da bi nastavila da tavori kao velika sila on je ravnodušan. Da li će se vojni teret reorganizacijom nešto povećati ili ne, za radničku klasu kao klasu od malog je značaja. Nasuprot tome, njoj apsolutno nije svejedno da li se opšta vojna obaveza sprovodi potpuno ili ne. Što se više radnika otuči u rukovanju oružjem, utoliko bolje. Opšta vojna obaveza jeste neophodna i prirodna dopuna opštem pravu glasa; ona daje glasačima sposobnost da svoje odluke sprovede s oružjem u ruci protiv svakog pokušaja državnog prevrata.

Sve doslednije sprovođenje opšte vojne obaveze jeste jedina tačka u reorganizaciji pruske armije koja interesuje radničku klasu Nemačke.

Važnije pitanje jeste: kakav stav treba da zauzme radnička partija u odnosu na sukob između vlade i skupštine koji je nastao iz toga?

Savremeni radnik, proleter jeste produkt velike industrijske revolucije, koja je naročito u poslednjih stotinu godina u svim civilizovanim zemljama izvršila totalni preokret celokupnog načina proizvodnje, najpre industrije, a potom i zemljoradnje, i usled koje u proizvodnji učestvuju samo još dve klase: klasa kapitalista, koja poseduje oruđa za rad, sirovine i sredstva za život, i klasa radnika, koji ne poseduju ni oruđa za rad, ni sirovine, kao ni sredstva za život, već ova poslednja tek moraju svojim radom da kupe od kapitalista. Savremeni proleter ima, dakle, posla neposredno samo sa *jednom*

društvenom klasom, koja je prema njemu neprijateljski nastrojena, koja ga eksploatiše, klasom kapitalista, buržuja. U zemljama u kojima je ova revolucija sprovedena u potpunosti, kao u Engleskoj, radnik zaista ima posla samo s kapitalistima, jer i na selu krupni arendator nije ništa drugo do kapitalista; aristokrata, koji troši samo zemljišnu rentu svojih poseda, apsolutno nema nikakvih društvenih dodirnih tačaka s radnikom.

Drukčije stoji stvar u zemljama u kojima se ova industrijska revolucija tek sprovodi, kao u Nemačkoj. U njoj se iz ranijih feudalnih i postfeudalnih odnosa sačuvalo još mnoštvo društvenih elemenata, koji, da se tako izrazimo, zamagljuju društvenu sredinu (medijum), oduzimaju društvenim odnosima Nemačke ono jednostavno, jasno, klasično obeležje, koje karakteriše stanje razvitka Engleske. Ovde, u atmosferi koja se svakodnevno modernizuje i među sasvim modernim kapitalistima i radnicima, nalazimo gde tumaraju najčudnovatiji prepotopski živi fosili: feudalna gospoda, patrimonijalni sud, seoski plemići, batinanje, vladini savetnici, okružni savetnici, esnafi, sukobi oko kompetencija, pravo administrativnog kažnjavanja itd. I vidimo da se u borbi za političku vlast svi ovi živi fosili ujedinjuju protiv buržoazije, koja, kao najmoćnija klasa nove epohe zahvaljujući svome bogatstvu, u ime te nove epohe od njih zahteva za sebe političku vlast.

Osim buržoaziju i proletarijat, savremena krupna industrija stvara još jednu vrstu međuklase, koja se nalazi između ove dve — stvara sitnu buržoaziju. Ona se sastoji delom od ostataka ranijih polusrednjovekovnih čifta, delom od radnika, koji su se unekoliko izdigli iznad ostale mase. Svoje mesto nalazi manje u proizvodnji nego u raspodeli roba; njeno glavno zanimanje je trgovina na malo. Dok su stare čifte bili najstabilnija, savremene čifte su najlabilnija klasa društva; bankrotstvo je kod njih postalo institucija. Zahvaljujući posedovanju malog kapitala oni imaju životni položaj buržoazije; zbog nesigurnosti svoje egzistencije — položaj proletarijata. Kao i njihovo društveno postojanje, tako je i njihov politički stav pun protivrečnosti; uopšte, pak, njihov najtačniji izraz jeste »čista demokratija«. Politički oni su pozvani da guraju buržoaziju napred u njenoj borbi protiv ostataka starog društva, a naročito u borbi protiv njenih sopstvenih slabosti i kukavičluka i da pomognu da se izvojuju one slobode — sloboda štampe, udruživanja i okupljanja, opšte pravo glasa, lokalna samouprava — bez kojih, uprkos svojoj buržoaskoj prirodi, jedna bojažljiva buržoazija još i može izići nakraj, ali bez kojih radnici nikada ne mogu da izvojuju svoje oslobođenje.

U toku borbe između ostataka starog, prepotopskog društva i buržoazije svuda kad-tad nastupi trenutak kada se oba protivnika obraćaju proletarijatu i traže njegovu podršku. Ovaj trenutak obično se poklapa sa momentom kada i sama radnička klasa počinje sa pokretom. Feudalni i birokratski predstavnici društva koje propada pozivaju radnike da zajedno sa njima napadnu na krvopije, kapitaliste

— jedine neprijatelje radnika; buržujci ukazuju radnicima na to da oni zajedno predstavljaju novu epohu društva i da stoga u svakom slučaju u odnosu na *stari* oblik društva koji propada imaju isti interes. U to vreme radnička klasa postepeno dolazi do saznanja da je ona posebna klasa sa posebnim interesima i sa posebnom samostalnom budućnošću; i s tim se javlja pitanje koje se nametnulo redom u Engleskoj, u Francuskoj i u Nemačkoj: Kakav stav treba da zauzme radnička partija prema stranama u sukobu?

Ovo će pre svega zavisiti od toga kakvim ciljevima u interesu klase teži radnička partija, tj, onaj deo radničke klase koji je spoznao zajedničke interese klase.

Koliko je poznato, najnapredniji radnici u Nemačkoj postavljaju zahtev: oslobodenje radnika od kapitalista putem prenošenja državnog kapitala udruženim radnicima radi pokretanja proizvodnje za zajednički račun i bez kapitalista; a kao sredstvo za postizanje ovoga cilja: osvajanje političke vlasti putem opšteg, neposrednog prava glasa^[92].

Sada je jasno toliko: ni feudalno-birokratska partija, koju obično zovu prosto *reakcija*, ni liberalno-radikalna buržoaska partija neće biti sklone da dobrovoljno priznaju ove zahteve. Ali proletarijat će postati sila od onog momenta kad bude obrazovana samostalna radnička partija, a sila se mora uzimati u obzir. Obe neprijateljske partije to znaju, te će, dakle, u određenim trenucima biti sklone da radnicima čine prividne ili stvarne ustupke. Na kojoj strani radnici mogu dobiti najveće ustupke?

Reakcionarnoj partiji već je trn u oku postojanje buržuja i proletera. Njena moć zavisi od toga da li će savremeni društveni razvitak da bude uništen ili bar ukočen. Inače će se postepeno sve imućne klase pretvoriti u kapitaliste, sve ugnjetene klase u proletere i time će reakcionarna partija iščeznuti sama od sebe. Reakcija, ako je dosledna, hoće, istina, da ukine proletarijat, ali ne kretanjem napred ka asocijaciji, nego preobraćanjem savremenih proletera natrag opet u esnafske kalfe i u ropske ili poluropske seoske kmetove. Donosi li takvo preobraćanje korist našim proleterima? Žele li oni da se opet vrata pod očinsku stegu esnafskog majstora i »milostivog gospodara«, kad bi tako nešto bilo moguće? Zacelo ne. Upravo su tek odvajanje radničke klase od sveg tog ranijeg prividnog posedovanja i prividnih povlastica, nastajanje neprikrivene suprotnosti između kapitala i rada, učinili uopšte mogućim postojanje jedne jedinstvene velike radničke klase sa udruženim interesima, postojanje radničkog pokreta, radničke partije. Osim toga, takvo vraćanje istorije unatrag savršeno je nemoguće. Parne mašine, mehanički strojevi za pređenje i tkanje, parni plugovi i vršalice, železnice i električni telegrafi i savremene parne prese čine nemogućim takav apsurdan korak unatrag; na-protiv, oni postepeno i neumoljivo uništavaju sve ostatke feudalnih i cehovskih odnosa i sve sitne društvene suprotnosti, zaostale iz ra-

njih vremena, raspliću u tu jednu svetsko-istorijsku suprotnost između kapitala i rada.

Nasuprot tome, buržoazija nema nikakvu drugu istorijsku ulogu do da svestrano umnožava i podiže na najviši nivo pomenute društvene proizvodne snage i komunikaciona sredstva savremenog društva, da putem svojih kreditnih udruženja dograbi u ruke i sredstva za proizvodnju nasledena iz predašnjih vremena, tj, zemljišni posed; pomoću savremenih oruđa za rad razvijati sve grane proizvodnje; uništiti sve ostatke feudalne proizvodnje i feudalnih odnosa i tako celo društvo svesti na jednostavnu suprotnost između klase kapitalista i klase radnika bez imovine. U istoj meri u kojoj dolazi do ovog uprošćavanja društvenih klasnih suprotnosti raste i moć buržoazije, ali u još većoj meri raste moć, klasna svest i sposobnost za pobeđivanje proletarijata; samo ovo uvećavanje moći buržoazije dovešće postepeno proletarijat do toga da postane većina, nadmoćna većina u državi, kao što je to već u Engleskoj, ali nikako u Nemačkoj, gde seljaci svih kategorija na selu i sitni vlasnici, sitni trgovci itd. u gradovima još pretežu nad proletarijatom.

Dakle: Svaka pobjeda reakcije koči društveni razvitak, neminovno odlaže trenutak u kome radnici mogu da pobeđuju. Nasuprot tome, svaka pobjeda buržoazije nad reakcijom predstavlja s jedne strane istovremeno i pobjedu radnika, doprinosi konačnom svrgavanju vladavine kapitalista, približava trenutak pobjede radnika nad buržoazijom.

Uzmimo položaj nemačke radničke partije 1848. i sada. U Nemačkoj ima još dosta veterana koji su pre 1848. sudelovali u prvim koracima osnivanja Nemačke radničke partije, koji su posle revolucije pomagali da se ona organizuje sve dok su to dozvoljavale tadašnje prilike. Svi oni znaju koliko je muka stajalo, čak i u onim burnim vremenima, ostvariti radnički pokret, održavati ga u toku, uklanjati reakcionarno-cehovske elemente, i kako je cela stvar opet zamrla posle nekoliko godina. Ako je sad radnički pokret nastao tako reći sam od sebe — otkuda to dolazi? Otuda što je od 1848. krupna buržoaska industrija u Nemačkoj postigla nečuvane uspehe, zato što je uništila masu sitnih majstora i polutana između radnika i kapitalista, neposredno suprotstavila radničku masu kapitalistima, ukratko, stvorila značajan proletarijat tamo gde ga ranije nije bilo ili ga je bilo u neznatnom broju. Zahvaljujući ovom industrijskom razvitku radnička partija i radnički pokret postali su neophodnost.

Time nije rečeno da ne mogu nastati momenti kada će reakcija izgledati korisno da učini ustupke radnicima. Ali ovi ustupci su sasvim osobite vrste. Oni nikada nemaju politički karakter. Feudalno-birokratska reakcija nikada neće ni proširiti pravo glasa, ni dozvoliti slobodu štampe, pravo udruživanja i okupljanja, niti će ograničiti vlast birokratije. Ustupci koje ona čini uvek su direktno upereni protiv buržoazije i takve su vrste da nikako ne uvećavaju političku

moć radnika. Tako je u Engleskoj zakon o desetočasovnom radnom danu sproveden protiv volje fabrikana. Tako bi trebalo tražiti i verovatno bi se dobilo od vlade u Pruskoj dosledno poštovanje propisa o radnom vremenu u fabrikama — koji sad postoje samo na papiru —, zatim tražiti pravo udruživanja radnika^[63] itd. Ali pri svim tim ustupcima od strane reakcije sigurno je to da se oni dobijaju bez ikakvog protivustupka od strane radnika, i to s pravom, jer zagorčavajući život buržuju reakcija je već postigla svoj cilj, te joj radnici ne duguju nikakvu zahvalnost, pa joj nikada i ne zahvaljuju.

Postoji sad još jedna vrsta reakcije koja je u poslednje vreme imala velikog uspeha i kod izvesnih ljudi veoma ulazi u modu; to je vrsta reakcije koja se u današnje vreme naziva bonapartizmom. Bonapartizam je nužni oblik državne vladavine u zemlji u kojoj je radnička klasa, — na visokom stupnju svog razvitka u gradovima, ali po broju slabija od sitnih seljaka na selu —, pobedena u velikoj revolucionarnoj borbi od strane kapitalističke klase, sitne buržoazije i vojske. Kad su u Francuskoj u divovskoj borbi juna 1848. pariski radnici bili pobedeni, i buržoazija je istovremeno, da bi pobedila, morala da istroši snagu. Ona je bila svesna da ne bi mogla da iznese na plećima još jednu takvu pobeđu. Vladala je još samo formalno, ali je bila suviše slaba za vladanje. Kormilo je preuzela armija, stvarni pobednik, podržana od klase iz koje se pretežno i regrutovala — od sitnih seljaka, koji nisu hteli da im neredi u gradovima remete mir. Forma te vladavine bio je, razume se, vojni despotizam, a njen prirodni šef — njegov rodeni naslednik Louis Bonaparte.

U odnosu prema radnicima i kapitalistima bonapartizam se odlikuje time što ih on sprečava da se međusobno sukobe. To znači da on štiti buržoaziju od nasilnih napada radnika, ide na ruku sitnom miroljubivom čarkanju između dveju klasa i uskraćuje u svemu ostalom kako jednoj tako i drugoj svaki trag političke vlasti. Nema prava udruživanja, nema prava okupljanja, nema slobode štampe; opšte pravo glasa je pod takvim birokratskim pritiskom da je izbor opozicije gotovo nemoguć; nasilje policije za kakvo se do sada nije znalo, čak ni u policijskoj Francuskoj. Pored toga jedan deo kako buržoazije, tako i radnika biva direktno *potkupljen*: buržoazija krupnim kreditnim podvalama, putem kojih se novac sitnih kapitalista domamljuje u džepove krupnih kapitalista; radnici — izvođenjem ogromnih javnih građevinskih radova koji pored prirodnog, samostalnog proletarijata koncentrišu u velike gradove veštački, imperijalistički, vladi potčinjeni proletarijat. Najzad, ugada se nacionalnom ponosu prividno herojskim ratovima, koji se u stvari uvek vode uz dopuštenje visokih poglavara Evrope, protiv opšteg, za tu priliku isfabrikovanog krivca i samo pod takvim uslovima da je pobjeda unapred obezbeđena.

Najviše što pod takvom vladavinom dobijaju i radnici i buržoazija jeste da se odmire od bitke, da se industrija — pod inače povoljnim okolnostima — snažno razvija, da se, dakle, stvaraju elementi

nove i žešće bitke i da bitka izbija čim prestane potreba za jednim takvim predahom. Bila bi najveća glupost da radnici očekuju nešto više od vlade koja postoji upravo samo zato da radnike drži na uzdi u odnosu na buržoaziju.

Predimo sad na naš specijalni slučaj. Šta reakcija u Pruskoj može pružiti radničkoj partiji?

Može li ova reakcija da pruži radničkoj klasi istinsko sudelovanje u političkoj vlasti? — Apsolutno ne. Prvo, u novijoj istoriji, kako Engleske, tako i Francuske nikada se nije dogodilo da neka reakcionarna vlada to učini. Drugo, u sadašnjem sukobu u Pruskoj radi se upravo o tome da li vlada svu stvarnu vlast treba da uzme u svoje ruke ili da je deli s parlamentom. A vlada zaista neće da uloži sva sredstva u otimanje vlasti od buržoazije samo zato da bi tu vlast posle poklonila proletarijatu!

Feudalna aristokratija i birokratija mogu svoju stvarnu vlast u Pruskoj zadržati i bez parlamentarnog predstavnštva. Njihov tradicionalni položaj na dvoru, u armiji, u činovništvu garantuje im tu vlast. Oni čak ne smeju ni da žele neko naročito predstavnštvo, jer su plemićke i činovničke skupštine, kakve je imao Manteuffel, u današnje vreme u Pruskoj ipak zauvek neostvarljive. Zato oni žele da pošalju k vragu celokupan skupštinski sistem.

Nasuprot tome, buržoazija i radnici mogu da vrše stvarnu regulisanu političku vlast samo putem parlamentarnog predstavnštva; a ovo parlamentarno predstavnštvo ima neku vrednost samo ako mu je dato da sudeluje u raspravama i odlučivanju, drugim rečima, ako može držati u ruci »ključ od blagajne«. Ali to je baš ono što Bismarck otvoreno želi da spreči. Pitamo: je li u interesu radnika da se ovom parlamentu oduzme sva vlast, ovom parlamentu u koji se oni sami, izvojevanjem opšte, neposrednog prava glasa, nadaju da uđu i da u njemu jednom obrazuju većinu? Je li to njihov interes da stave u pokret sve poluge agitacije da bi došli u skupštinu, koja konačno ipak nema šta da kaže? Sigurno ne.

Ali ako sad vlada zaobide izborni zakon i naturi opšte, neposredno pravo glasa? Da, *ako!* *Ako* bi vlada učinila jedan takav bonapartistički potez i radnici to prihvatili, onda bi oni time unapred priznali vladu pravo da novom uzurpacijom, čim bi joj se svidelo, ponovo i ukine opšte, neposredno pravo glasa, i šta bi onda tu vredelo opšte, neposredno pravo glasa?

Ako bi vlada naturila opšte, neposredno pravo glasa, onda bi ga ona unapred tako ograničila da to, zapravo, više ne bi bilo opšte, neposredno pravo glasa.

I što se tiče samog opšteg, neposrednog prava glasa, treba poći samo do Francuske da bi se čovek uverio kakvi se krotki izbori pomoću njega mogu sprovesti, čim se ima brojno zatucano seosko stanovništvo, dobro organizovana birokratija, štampa dobro naučena pameti, udruženja pod dovoljnim pritiskom policije i čak nema ni-

kakvih političkih skupova. Koliko onda predstavnika radnika dospeva u francusku skupštinu pomoću opšteg prava glasa? A francuski proletarijat ima prednost nad nemačkim u mnogo većoj koncentrisanosti i dužem iskustvu u borbi i organizaciji.

Ovo nas dovodi do još jedne tačke. U Nemačkoj seosko stanovništvo je dvostruko veće od gradskog stanovništva, tj $\frac{2}{3}$ stanovništva živi od zemljoradnje, $\frac{1}{3}$ od industrije. A kako je krupni zemljišni posed u Nemačkoj pravilo, a seljak sa sitnom parcelom izuzetak, to drugim rečima znači: ako $\frac{1}{3}$ radnika stoji pod komandom kapitalista, *onda $\frac{2}{3}$ stoje pod komandom feudalnih gospodara*. Oni ljudi koji neprestano napadaju kapitaliste, dok za feodalce nemaju ni rečcu srdžbe, treba to dobro da utuve. U Nemačkoj feodalci izrabljuju dvostruko više radnika nego buržoazija. Ali to ni izdaleka nije sve. Patrijarhalna privreda na starim feudalnim dobrima stvara naslednu zavisnost seoskog nadničara ili bezemljaša od »milostivog gospodara«, koja zemljoradničkom proletarijatu mnogo otežava uključivanje u pokret gradskih radnika. Popovi, sistematsko zaglupljivanje na selu, loša nastava u školama, odsečenost ljudi od celog sveta — dovršavaju ostalo. Zemljoradnički proletarijat jeste deo radničke klase koji s najvećom mukom i poslednji spoznaje svoje sopstvene interese, svoj društveni položaj; drugim rečima, onaj deo koji najduže ostaje nesvesno oruđe u rukama povlašćene klase koja ga izrabljuje. A koja je to klasa? U Nemačkoj to nije buržoazija, nego *feudalno plemstvo*. Pa čak ni u Francuskoj, gde postoje gotovo samo slobodni seljaci sa svojom zemljom, gde je feudalnom plemstvu odavno oduzeta sva politička vlast, opšte pravo glasa nije dovelo radnike u skupštinu, već ih je gotovo sasvim otud potisnulo. Kakav bi bio rezultat opšteg prava glasa u Nemačkoj, gde feudalno plemstvo još ima stvarnu socijalnu i političku moć i gde *dva* seoska nadničara dolaze na *jednog* industrijskog radnika? Borba protiv feudalne i birokratske reakcije — jer kod nas su njih dve sada neodvojive — ima u Nemačkoj istu važnost kao i borba za duhovnu i političku emancipaciju seoskog proletarijata — i dokle god seoski proletarijat ne bude uvučen u pokret, dotle gradski proletarijat u Nemačkoj ne može i neće postići ni najmanji uspeh, dotle opšte pravo glasa za proletarijat ne predstavlja oružje, nego *zamku*.

Možda će ovo vrlo iskreno, ali potrebno razjašnjavanje podstaknuti feodalce da se zauzmu za opšte, neposredno pravo glasa. Utoliko bolje.

Ili bi sad vlada slobodu štampe, pravo udruživanja, pravo okupljanja trebalo da u odnosu na buržoasku opoziciju ograniči (ako uopšte u sadašnjem stanju ima još mnogo šta da se ograniči) samo zbog toga da bi se radnicima učinio poklon u vidu slobodne štampe, slobodnog prava udruživanja i okupljanja? Zaista, zar radnički pokret ne ide mirno i neometano svojim putem?

Pa baš u tom grmu leži zec. Vlada *zna*, a zna i buržoazija da se sadašnji nemački radnički pokret *toleriše* samo toliko, da postoji samo

dotle dok je to vladi *po volji*. Dok vlada ima koristi od toga da postoji ovaj pokret, da izrasta novi, nezavisni protivnik buržoaskoj opoziciji, ona će dotle tolerisati taj pokret. Od onog trenutka kad ovaj pokret pretvori radnike u samostalnu silu, kad na taj način postane opasan po vladu, tolerisanja više neće biti. Način na koji je naprednjacima onemogućena agitacija u štampi, udruženjima i na skupštinama neka posluži radnicima kao opomena. Ti isti zakoni, propisi i mere, koji su tu primenjeni, mogu svakog dana da budu upotrebljeni protiv njih i da smrse konce njihovoj agitaciji; to će se i dogoditi, čim ova agitacija postane opasna. Od najvećeg je značaja da radnici u tom pitanju imaju otvorene oči, da ne zapadnu u istu zabludu kao buržoazija za vreme Nove ere, kada je takode bila samo *tolerisana*, dok je sama verovala da je već u sedlu. I ako neko uobražava da će sadašnja vlada skinuti postojeće okove sa štampe, prava udruživanja i okupljanja, onda on spada u ljude na koje više ne vredi trošiti reči. A bez slobode štampe, prava udruživanja i okupljanja nije moguć nikakav radnički pokret.

Postojeća vlada u Pruskoj nije tako glupa da sama seče granu na kojoj sedi. I kad bi došlo do toga da reakcija dobaci nemačkog proletarijatu neke prividne političke ustupke da bi ga time pridobila — onda će, po svojoj prilici, nemački proletarijat odgovoriti ponositim rečima stare pesme o Hildebrandu⁽⁶⁴⁾:

»Mit gērû scal man geba infâhan, ort widar orte.«

S kopljem u ruci treba primiti dar, s šiljkom protiv šiljka.

Što se tiče *socijalnih* ustupaka, koje bi reakcija mogla učiniti radnicima — skraćivanje radnog vremena u fabrikama, doslednija primena fabričkih zakona, pravo koalicije itd —, tu iskustvo svih zemalja potvrđuje da reakcija daje takve ponude, a da radnici ne moraju da joj daju u naknadu ni najmanju stvar. Reakciji su potrebni radnici, ali radnicima reakcija nije! Sve dok radnici, dakle, u svojoj samostalnoj agitaciji insistiraju na ovim tačkama, dotle mogu računati na to da će nastupiti trenutak kada će reakcionarni elementi postaviti iste zahteve samo da bi napakostili buržoaziji; i na taj način radnici postižu uspehe u odnosu na buržoaziju, ne dugujući reakciji za to nikakvu zahvalnost.

No ako radnička partija nema od reakcije šta da očekuje osim sitnih ustupaka, koje ionako dobija a da ne mora da ide da prosi za njih — šta ona onda može da očekuje od buržoaske opozicije?

Videli smo da su buržoazija i proletarijat oboje deca nove epohe, da oboje u svojoj društvenoj delatnosti rade na uklanjanju ostataka starudije nasledene iz prethodnog vremena. Oni, istina, imaju među sobom da podele vrlo ozbiljan megdan, ali taj megdan se može podeliti tek onda kad budu jedni protiv drugih stajali sami. Tek kad dotrajala starudija bude odletela preko ograde u vodu, biće »brod

spreman za boj» — samo što se ovog puta boj neće biti između dva broda, već na palubi jednog broda između oficira i posade.

Buržoazija ne može izvojevati svoju političku vladavinu, ne može ovu političku vladavinu izraziti u ustavu i zakonima, dok istovremeno ne da proletarijatu oružje u ruke. Nasuprot starim staležima, čije su razlike uslovljene rođenjem, ona na svoju zastavu mora upisati prava čoveka; nasuprot cehovštini — slobodu trgovine i zanata; nasuprot birokratskom tutorstvu — slobodu i samoupravljanje. Ona, dakle, mora doslednije zahtevati opšte, neposredno pravo glasa, slobodu štampe, udruživanja i okupljanja i ukidanje svih zakona koji diskriminišu pojedine klase društva. Ali to je takođe sve što proletarijat treba da zahteva od nje. On ne može zahtevati da buržoazija pre-stane da bude buržoazija, ali može tražiti da ona dosledno sprovodi svoje sopstvene principe. A time će i proletarijat dobiti u ruke sve ono oružje koje mu je potrebno za njegovu konačnu pobjedu. Uz pomoć slobode štampe, prava okupljanja i udruživanja on će izvojevati za sebe opšte pravo glasa, uz pomoć opšteg, neposrednog prava glasa udruženim sa gore pomenutim sredstvima agitacije — sve ostalo.

Dakle, u interesu je radnika da podrže buržoaziju u njenoj borbi protiv svih reakcionarnih elemenata, *sve dok ona ostaje verna samoj sebi*. Svaka tekovina koju buržoazija iznudi od reakcije ide, pod ovim uslovom, konačno u korist radničke klase. Ovaj ispravn instinkt nemački radnici su i imali. Oni su, sasvim ispravno, u svim nemačkim državama listom glasali za najradikalnije kandidate, koji su imali izgleda da se probiju.

Ali ako sad buržoazija izneveri samu sebe, izda svoje sopstvene klasne interese i principe koji iz njih proističu?

U tom slučaju radnicima preostaju dva puta!

Ili buržoaziju, i protiv njene volje, gurati napred, prisiliti je, koliko je moguće, da proširi pravo glasa, ostvari slobodu štampe, udruživanja i okupljanja i da na taj način stvori proletarijatu teren za sopstveno samostalno kretanje i organizovanje. Ovo su učinili engleski radnici uvođenjem zakona o reformi 1832, francuski radnici julskom revolucijom 1830. i upravo kroz taj pokret i pomoću tog pokreta, čiji su neposredni ciljevi bili čisto buržoaskog karaktera, unapredili su svoj sopstveni razvoj i organizaciju više nego bilo kojim drugim sredstvom. Ovaj slučaj javljaće se uvek, jer će buržoazija, u nedostatku političke hrabrosti, s vremena na vreme svuda sebe izneveravati.

Ili će se, pak, radnici potpuno povući iz buržoaskog pokreta i prepustiti buržoaziju njenoj sudbini. Ovaj slučaj nastupio je od 1848. do 1850. u Engleskoj, Francuskoj i Nemačkoj posle poraza evropskog radničkog pokreta. On je moguć samo posle silovitih i trenutnih javnih napora, posle kojih je klasi potrebno mirovanje. Kad je klasa u zdravom stanju on je nemoguć; inače bi to bilo isto što i potpuna politička abdikacija, a jedna po svojoj prirodi hrabra klasa, klasa koja

nema šta da izgubi, a treba da dobije sve, neće nikada biti sposobna za to.

Čak i, u krajnjem slučaju, da se buržoazija, iz straha od radnika, skloni pod okrilje reakcije i da apeluje na vlast njoj neprijateljskih elemenata da je zaštiti od radnika — čak ni tada radničkoj partiji neće ostati ništa drugo do da, uprkos buržoaziji, nastavi sa vođenjem agitacije koju su buržuji izdali, agitacijom za građanske slobode, slobodu štampe, pravo okupljanja i udruživanja. Bez ovih sloboda sama radnička partija se ne može slobodno kretati; u toj borbi ona se bori za svoj sopstveni životni element, za vazduh koji joj je potreban za disanje.

Samo se po sebi razume da u svim ovim slučajevima radnička partija neće nastupiti kao puki prirepak buržoazije, već kao jedna od buržoazije sasvim različita, samostalna partija. Ona će u svakoj prilici podsećati buržoaziju da su klasni interesi radnika direktno suprotni interesima kapitalista i da su radnici toga svesni. Ona će čuvati i razvijati svoju sopstvenu partijsku organizaciju nasuprot partijskoj organizaciji buržoazije i sa ovom poslednjom pregovarati samo kao sila sa silom. Na taj način ona će sebi obezbediti položaj koji uliva poštovanje, razjašnjavaće pojedinim radnicima njihove klasne interese i prilikom sledeće revolucionarne bure — a ove bure se sigurno javljaju u pravilnim razmacima kao trgovinske krize i ravnodnevičke bure — biće spremna za dejstvo.

Iz toga sama od sebe proističe politika radničke partije u pruskom ustavnom sukobu:

pre svega, radničku partiju održati organizovanom, koliko to dopuštaju sadašnje prilike;

naprednjačku partiju gurati napred ka *stvarnom* progresu, koliko je to moguće; naterati je da svoj sopstveni program učini radikalnijim i da ga se pridržava; svaku njenu nedoslednost i slabost bespoštedno šibati i ismevati;

vojno pitanje, uzeto samo za sebe, pustiti da ide svojim tokom, sa svešću o tome da će radnička partija jednom vršiti svoju sopstvenu, *nemačku* »reorganizaciju armije«;

a reakciji na njene licemerne mamce odgovarati: »S kopljem u ruci treba primiti dar, s šiljkom protiv šiljka.«

Karl Marx / Friedrich Engels

Izjava^[65]

Redakciji lista »Der Social-Demokrat«

Potpisani su obećali svoju saradnju u listu »Der Social-Demokrat« i pristali su da budu imenovani za saradnike pod izričitim uslovom da list bude uredivan u duhu kratkog programa koji im je saopšten. Nijednog trenutka nisu ispuštali iz vida težak položaj lista »Der Social-Demokrat« i zato nisu postavljali nikakve zahteve, nepodobne za berlinski meridijan. No oni su ne jednom zahtevali da se prema vladi i prema feudalno-apsolutističkoj partiji istupa bar isto toliko smelo koliko i prema naprednjacima. Taktika koju je primenjivao »Der Social-Demokrat« isključuje njihovu dalju saradnju u njemu. Gledanje potpisanih na kraljevsko-pruski vladin socijalizam i na ispravan stav radničke partije prema takvoj obmani nalazi se već podrobno izloženo u broju 73. lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, od 12. septembra 1847¹, u odgovoru na broj 206. »Rheinischer Beobachter«^[66] koji je tada izlazio u Kelnu, a u kome je predlagano stvaranje saveza »proletarijata« s »vladom« protiv »liberalne buržoazije«. Svaku reč tadašnje izjave potpisujemo i danas.

London i Mančester, 23. februara 1865.

Friedrich Engels Karl Marx

Naslov originala: *Erklärung*

Objavljeno u listu »Der Social-Demokrat«
br. 29 od 3. marta 1865.

---

¹ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 151 - 161.

Friedrich Engels

[Beleška o brošuri
»Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija«^[67]]

Ovih dana u izdanju Otta Meißnera iz Hamburga izići će iz štampe (cena 6 srebrnih groša) brošura od *Friedricha Engelsa* pod naslovom: »Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija«; nasuprot najnovijoj »socijaldemokratskoj« partijskoj taktici¹ u njoj se ponovo izražava stanovište koje su zauzimali literarni predstavnici proletarijata od 1846 - 1851, i to stanovište se izlaže kako protiv reakcije tako i protiv naprednjačke buržoazije u vezi s vojnim i budžetskim pitanjem koje se baš sada razmatra.

Napisano 27. februara 1865.

Objavljeno u listu »Berliner Reform«
br. 53 od 3. marta 1865.

---

¹ U tekstu koji je Engels 27. februara 1865. poslao Siebelu ova taktika je okarakterisana sledećim rečima: »bizmarkofilski pravac koji je uzela najnovija »socijaldemokratija« onemogućio je, osim toga, ljudima iz »Neue Rheinische Zeitung«^[68] da saraduju u organima ove »socijaldemokratije«. Ova varijanta nalazi se i u tekstu beleške objavljene u »Düsseldorfer Zeitung«.

Karl Marx

[Prvobitni nacrt rezolucija
o konfliktu u Pariskoj sekciji^[63]]

1. Londonsko Centralno veće potvrđuje sadašnje rukovodstvo pariske sekcije, koje se sastoji od građana Tolaina, Fribourga i Limousina, i istovremeno im izražava svoju zahvalnost za njihov revnosni rad.

2. Prijem građanina *Pierre Vinçard-a* u rukovodstvo pariske sekcije smatra se poželjnim.^[70]

3. Londonsko Centralno veće zahvaljuje građaninu Lefort-u za učešće u osnivanju Medunarodnog udruženja i iskreno želi njegovu saradnju sa rukovodstvom pariske sekcije kao *homme de conseil*¹; istovremeno, Veće ne smatra sebe ovlašćenim da građanina Lefort-a nametne u bilo kom zvaničnom svojstvu rukovodstvu pariske sekcije.

4. Građanin *Victor Schily* imenuje se za *predstavnika* londonskog Centralnog veća u Parizu.

U ovom svojstvu treba da dela samo zajednički sa rukovodstvom pariske sekcije. On će imati ono *droit de surveillance*² za koje je sama pariska sekcija smatrala da ga, na osnovu savremene političke situacije, treba priznati za neophodni atribut Centralnog veća.

Napisano 4. marta 1865.

Prema rukopisu.

Prevod s engleskog

---

¹ savetnika — ² pravo nadzora

Karl Marx

[Rezolucije centralnog veća o konfliktu u Pariskoj sekciji^[71]]

I. Rezolucija. S obzirom da je građanin Tolain nekoliko puta podnosio ostavku i da je Centralno veće svaki put odbilo da je prihvati, pomenuto veće prepušta građaninu Tolainu i pariskoj sekciji da razmotre da li će ili ne u sadašnjim okolnostima ova ostavka biti prikladna. Centralno veće potvrđuje unapred da sekcija može doneti bilo kakvu odluku o ovom pitanju.^[72]

II. Rezolucija. Uzimajući u obzir želje 32 člana Međunarodnog udruženja radnika izražene na sednici održanoj u Parizu 24. februara i uvažavajući principe samostalnosti, Centralno veće opoziva svoju odluku da zvanično akredituje novinara za francusku štampu. Istovremeno Veće koristi ovu priliku da izrazi svoje veliko poštovanje građaninu Lefort-u, posebno kao pokretaču Međunarodnog udruženja radnika i uopšte njegovog osvedočenog javnog rada;^[73] dalje, Veće protestuje protiv principa po kome samo *ouvrier*¹ može biti prihvaćen kao funkcioner u našem udruženju.^[74]

III. Rezolucija. Veće potvrđuje prijem građanina Vincard-a u rukovodstvo.

IV. Rezolucija. Centralno veće ozbiljno zahteva od rukovodstva u Parizu da se sporazume sa građanima Lefort-om i Béluzeom, kako bi se njima i grupi radnika koju oni predstavljaju dozvolilo da delegiraju tri člana u rukovodstvo, ali iznoseći svoju želju Veće nije ovlašćeno niti ima nameru da nameće svoj stav.

V. Rezolucija. Pošto je rukovodstvo u Parizu izrazilo svoju spremnost da prizna direktnog predstavnika Centralnog veća, Centralno veće imenuje građanina Schilyja za svog predstavnika u pomenutom rukovodstvu.

Privatna instrukcija Schilyju

---

¹ radnik

»U slučaju da ne dode do kompromisa, Veće izjavljuje da Lefort-ova grupa, *pošto primi članske karte*, ima pravo po našem Statutu (vidi paragraf 7)¹ da oformi ogranak društva«.

Ovo treba držati in terrorem² u tajnosti od Fribourg-a et Co., kako bi ih naveli da učine potrebne ustupke pod pretpostavkom da Lefort i Béluze (direktor Banque du Peuple^[75]) ozbiljno nameravaju da nagovore svoju grupu da se učlani.

Prema rukopisu.

Prevod s engleskog

---

¹ Vidi u ovom tomu, str. 11 - 12. — ² kao pretnju

Karl Marx

[Recenzija brošure »Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija« od Friedricha Engelsa]

Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija.
Od Friedricha Engelsa. (Hamburg, Otto Meißner)

Ova vrlo značajna brošura deli se na tri dela.

U prvom autor podvrgava vojno-naučnoj kritici reorganizaciju pruske armije. Glavnu grešku on nalazi u tome što se plan reorganizacije »pod vidom vraćanja na prvobitnu opštu vojnu obavezu, koja ne može postojati bez *landvera* kao velike armijske rezerve, naprotiv, okreće prema *francusko-austrijskom kadrovskom sistemu*«. ¹

Drugi deo u oštrom tonu kritikuje način na koji *buržoaska opozicija* obrađuje vojno pitanje. Autor dolazi do ovog zaključka: »Svejedno zbog kojih grešaka i zavrzlama, buržoaska opozicija našla se sada u položaju da mora ili da se izбори za vojno pitanje ili će izgubiti i ostatak političke moći koji još ima. . . Hoće li pruska buržoazija imati hrabrosti da izdrži do kraja? Trebalo bi da se od 1848. neobično popravila. . . , ali ta žudnja za kompromisom, koja se u Naprednjačkoj partiji sa uzdahom svakodneвно ispoljava od početka ove sezone zasedanja, ne govori tome u prilog.« ²

U trećem delu autor razmatra stav »radničke partije prema ovoj reorganizaciji armije« i prema »ustavnom konfliktu koji je iz toga proistekao«. Njegov odgovor sažet je u sledećim rečenicama:

»Sve doslednije sprovođenje opšte vojne obaveze jeste jedina tačka u reorganizaciji pruske armije koja interesuje radničku klasu Nemačke.« ³

¹ Vidi u ovom tomu, str. 41. — ² Isto, str. 51 - 53. — ³ Vidi u ovom tomu, str. 54.

Politika, koju treba da sprovodi radnička klasa u tom ustavnom konfliktu, sastoji se u ovome: »pre svega, radničku partiju održati organizovanom, koliko to dopuštaju sadašnje prilike; Naprednjačku partiju gurati napred ka *stvarnom* progresu, koliko je to moguće; a reakciji na njene licemerne mamce odgovarati: „S kopljem u ruci treba primiti dar, s šiljkom protiv šiljka“.¹

Napisano oko 13. marta 1865.

Prvi put objavljeno u listu
„Hermann“ od 18. marta 1865.

---

¹ Isto, str. 63.

Karl Marx

Izjava [o uzrocima raskida sa listom »Der Social-Demokrat«^[76]]

Svom komentaru izjave gospode *Rüstowa* i *Herwegh-a* o njihovom istupanju iz redova saradnika (»Der Social-Demokrat«, br. 31) gospodin von Schweitzer priključuje jedan članak poslat iz Londona listu »N[eue] Frankf[urter] Z[ei]t[un]g« kao dokaz »kako je nedosledan i iznutra neodrživ postupak gospode *Marxa* i *Engelsa*«. On pokušava da falsifikuje činjenice. Stoga evo sledećeg činjeničnog stanja:

11. novembra 1864. gospodin von Schweitzer obavestio me je pismenim putem o osnivanju lista »Der Social-Demokrat«, organa Opšteg nemačkog radničkog saveza i tim povodom, između ostalog, rekao:

»Obratili smo se 6 - 8 proverenih članova partije, ili bar ljudima koji su im blizu po vrednosti, da bismo ih pridobili za saradnju i gotovo je nesumljivo da će ova gospoda pristati. Međutim, smatramo neuporedivo značajnijim da nam *Vi*, osnivač nemačke radničke partije (ove reči podvukao je sam gospodin von Schweitzer) »i njen prvi borac, pružite svoju saradnju. Mi gajimo nadu da ćete savezu koji za svoj nastanak, iako samo indirektno, ima da zahvali Vašoj sopstvenoj delatnosti, posle velikog gubitka koji ga je zadesio, pružiti podršku u njegovoj teškoj borbi.«

Uz to pozitivno pismo bio je priložen prospekt »štampan kao rukopis«. Umesto da su u tom prospektu, kao što to sada, ponavljajući za »*Neue Frankfurter Zeitung*«, lažno iznosi gospodin von Schweitzer, »kao osnova stajale Lassalle-ove reči« ili da je »na znamenju bilo ispisano Lassalle-ovo ime«, u njemu Lassalle nije figurirao ni rečju ni imenom. Prospekt je sadržavao samo tri tačke: »Solidarnost interesa naroda«, »čitava moćna Nemačka — slobodna narodna država«, »ukidanje vladavine kapitala«. Izričito se pozivajući na ovaj prospekt, Engels i ja pristali smo na saradnju.

19. novembra 1864. pisao mi je gospodin von Schweitzer:

»Ako biste imali još nešto da primetite u vezi s izdavanjem prospekta, saopštite to *neodložno*.«

Nisam stavio nikakvu primedbu.

Gospodin von Schweitzer je, dalje, upitao da li «mi» (redakcija) «možemo s vremena na vreme očekivati od Vas neki članak i da li nam *dopuštate da to najavimo našim čitaocima*».

Engels i ja smo zatražili da prethodno budemo upoznati sa krugom ljudi među kojima bi trebalo javno da figuriramo. Onda ih je gospodin von Schweitzer pobrojao, dodajući:

»Ako bilo ko od ove gospode izaziva kod Vas negodovanje, preko toga se, nadajmo se, može preći, ako se uzme u obzir da i inače među saradnicima nekog lista ne postoji suviše stroga solidarnost.«

28. novembra pisao je gospodin von Schweitzer:

»Vaš i Engelsov pristanak izazvao je u partiji, ukoliko je ona s tim uopšte upoznata, *najveće izraze radosti*.«

Već prva dva broja sadržavala su neke sumnjive stvari. Stavio sam prigovor. I između ostalog izrazio sam svoje negodovanje zbog toga što je iz privatnog pisma, koje sam na vest o Lassalle-ovoj smrti uputio grofici Hatzfeldt, istrgnuto nekoliko utešnih reči, objavljeno bez mog potpisa i bestidno *zloupotrebjeno* za to da se *»udaranjem na sva zvana«* najavljuje servilni hvalospjev Lassalle-u. On je odgovorio 30. decembra:

»Vrlo poštovani gospodine! Imajte *strpljenja* s nama — stvari će već *postepeno ići bolje*, naš položaj je vrlo težak. Što je brzo to je i kuso, pa *se nadam da ćete se primiriti i neko vreme posmatrati*.«

I to već 30. decembra 1864, kad su preda mnom tek prvi probni brojevi!

Početkom januara 1865, posle konfiskacije jednog od prvih brojeva lista »Der Social-Demokrat«, čestitao sam gospodinu von Schweitzeru taj događaj, dodajući da mora otvoreno da raskine s vladom.

Na vest o »Proudhonovoj smrti, zamolio je za članak o Proudhonu. Hitno sam se odazvao ovoj želji, ali sam iskoristio ovu priliku da sad u njegovom sopstvenom listu »čak i svaki *prividni kompromis* sa postojećom vlašću« okarakterišem kao povredu »jednostavnog moralnog takta«, a Proudhonovo koketiranje s L. Bonapartom posle državnog udara kao »prostakluk«. ¹ Istovremeno Engels mu je poslao prevod jedne stare danske seljačke pesme², da bi u propratnom tekstu čitaocima lista »Der Social-Demokrat« živo ukazao na nužnost borbe protiv seoskog plemstva.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 25. — ² Vidi u ovom tomu, str. 27-28.

U toku istog meseca, *januara*, ipak sam morao iznova da protestujem protiv »taktike« gospodina von Schweitzera^[77]. On je odgovorio 4. *februara*:

»Što se tiče naše taktike, molim Vas da uzmete u obzir koliko je težak naš položaj. Mi apsolutno moramo najpre da nastojimo da *ojačamo* itd.«

Krajem *januara* jedna insinucija pariskog dopisnika lista »Der Social-Demokrat« navela je Engelsa i mene da damo izjavu, u kojoj je, pored ostalog, stajalo da se radujemo što je potvrđeno naše gledište da »pariski proletarijat kao i uvek nepomirljivo stoji protiv bona-partizma u oba vida, — u liku Tiljerija i u liku Palais Royale, i da ni za trenutak nije pomišljao da svoje istorijsko pravo prvorodstva kao nosioca revolucije proda za zdelu graška«. Izjava se završava rečima: »Preporučujemo ovaj primer nemačkim radnicima.«¹

Pariski dopisnik je u međuvremenu u broju 21. lista »Der Social-Demokrat« ispravio svoje prethodne navode, te je tako našoj izjavi oduzeo neposredni povod. Stoga smo prihvatili odbijanje gospodina von Schweitzera da se izjava objavi. No, istovremeno sam mu napisao »da ćemo negde na drugom mestu iscrpno izložiti naše gledište o odnosu radnika prema pruskoj vladi«. Konačno sam učinio poslednji pokušaj da mu na jednom *praktičnom primeru*, *pitajući prava udruženja*, jasno predstavim bedu njegove »*taktike*«, makar da su njene namere inače bile poštene^[78]. On je odgovorio 15. februara:

»Ako biste hteli, kao u poslednjem pismu, da mi pružite objašnjenja o *teorijskim (!)* pitanjima, onda bih takve *pouke* s Vaše strane primio sa *zahvalnošću*. Ali što se tiče *praktičnih pitanja trenutne taktike*, molim Vas da imate u vidu to da za ocenjivanje takvih stvari čovek mora da stoji u središtu pokreta. Stoga ste prema nama nepravedni kad *bilo gde* i *bilo kako izražavate svoje nezadovoljstvo našom taktikom*. To biste smeli da činite samo onda kad biste sasvim tačno poznavali prilike. Takode nemojte zaboraviti da je Opšti nemački radnički savez konsolidovano telo i da do izvesnog stepena ostaje privrženo *svojim tradicijama*. Te stvari in concreto takode uvek vuku za sobom neki teret *okova*.«

Odgovor na ovaj Schweitzerov ultimatum nalazi se u Engelsovoj i mojoj javnoj izjavi o prekidu saradnje².

London, 15. marta 1865.

Karl Marx

Naslov originala: *Erklärung*

Prvi put objavljeno u listu

»Berliner Reform« br. 67 od 19. marta 1865.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 29. — ² Vidi u ovom tomu, str. 64.

Karl Marx

[Izjava
redakciji lista »Berliner Reform«^[79]]

Redakciji lista »Berliner Reform«

Iz broja 68 lista »Reform« i broja 37 lista »Der Social-Demokrat«, koji su mi ovamo poslali, vidim da gospodin von Schweitzer zbunjeno i lažljivo pokušava da se iskobelja iz »ljupkih prepreka«^[80] koje je sam napravio. Habeat sibi!¹ Ipak mu ne dozvoljavam da moju izjavu od 15. marta², u kojoj sam mu jednostavno omogućio da naslika samog sebe, izokrene u *izjavu o Lassalle-u*. Prepiska između Lassalle-a i mene, koja obuhvata 15 godina i sada se nalazi u mojim rukama, apsolutno oduzima mogućnost Schweitzeru i kompaniji da izopačuju naš lični odnos ili da dovode u sumnju motive mog neutralnog držanja prema Lassalle-ovoj agitaciji. Što se, pak, tiče odnosa teorijskih Lassalle-ovih radova prema mojim, to je stvar naučne kritike. Možda će se kasnije pružiti prilika za razmatranje jednog ili drugog pitanja. No, u bilo kakvim okolnostima poštovanje prema Lassalle-u sprečava me da tako nešto pretvaram u predmet novinske polemike sa kleveticima.

Zalt-Bomel, 28. marta 1865.

Karl Marx

Prvi put objavljeno u listu
»Berliner Reform« br. 88 od 13. aprila 1865.

---

¹ Kako mu drago! — ² Vidi u ovom tomu, str. 71 - 73.

Karl Marx

»Predsednik čovečanstva«⁽⁸¹⁾

Posle mog povratka iz Holandije u London »Der Social-Demokrat« mi podnosi u broju 39 kolač od smrdljive ase, koji je gospodin Bernhard Becker ispekao svojeručno, a sastavio ga pretežno od Vogtovih klevetničkih mrvica. Sudski dokumentovano opovrgavanje Vogtovih lažovskih bajki nalazi se u mom radu *Gospodin Vogt*, London, 1860.¹ Ipak, sasvim suprotno svom običaju, gospodin Bernhard Becker, »predsednik čovečanstva«, ovoga puta se ne zadovoljava samo prepisivanjem. Prvi put u svom životu on pokušava da dâ i nešto svoje.

»Štaviše«, veli »predsednik čovečanstva«, »Marx je preko Dronkea za 1000 talira založio jedan rukopis, koji je otkupio pruski policijski komesar Stieber; Stieber je u Londonu špijunirao među emigrantima.«

I tri puta u toku svog lično sricanog predsedničkog izlaganja Bernhard Becker se sa sve većim raspoloženjem vraća ovoj »činjenici«.

Na strani 124. moga *Gospodina Vogta* rekao sam u jednoj primedbi²:

»Lično sam se bio upoznao 1850. u Londonu s Bangyom i njegovim tadašnjim prijateljem sada generalom Türrom. Podozrenje, koje su mi ulivale njegove podvale sa svim mogućim partijama — orleanistima, bonapartistima itd. — i njegove veze s policajcima svih »nacionalnosti«, on je jednostavno razvejavao pokazavši povelju, koju je svojom rukom sastavio Kossuth, a kojom je on, ranije već privremeni policajprezident u Komornu pod rukovodstvom Klapke, bio postavljen za policajprezidenta in partibus⁽⁸²⁾. Kao tajni šef policije u službi revolucije, on je, prirodno, morao da ostavi sebi »otvoren« pristup policiji u službi vlada. U toku leta 1852. otkrio sam da je on utajio rukopis, koji sam mu predao za jednog knjižara u Berlinu, i da ga je dostavio jednoj od nemačkih vlada⁽⁸³⁾. Pošto sam o tom

¹ Vidi u 17. tomu ovog izdanja. — ² Isto, str. 461 - 463.

slučaju i o drugim osobenostima tog čoveka pisao jednom Madaru« (Szemere) »u Pariz, i pošto sam posredstvom trećeg, tačno obaveste-
nog lica, potpuno rešio zagonetku Bangya, uputio sam početkom
1853. javno razobličenje, potpisano svojim imenom, „New-Yorker
Criminal-Zeitung-u”¹».

»Predsednik čovečanstva« očigledno nije čitao pre 13 godina —
u listu »New-Yorker Criminal-Zeitung« objavljeno — podrobno
razobličenje Bangye, koji je u to vreme još boravio u Londonu. Inače
bi, valjda, svoju pesmu nešto približio faktičkom stanju stvari. On
se potpuno prepušta igri svoje ljupke fantazije, a ima li ičeg što joj
bliže od prijatnih asocijacija misli o Londonu i o davanju u zalog?
Ipak, jamčim za to da Bernhard Becker nikada nije založio svoje
rukopise.

»Predsednik čovečanstva« blagoizvoleo je, dalje, da doda

»da je Marx prilikom pojave bečkog lista ‚Botschafter’, poluzvaničnog organa
austrijske vlade, hteo mene« (tog istog Bernharda Beckera) »da pridobije za ko-
respondenta tog lista, pri čemu mi je prečutao poluzvanični karakter novog lista,
koji mu je, kako je rekao, bio poslat; naprotiv, on je podvukao da ja tu mogu
objavljivati sasvim crvene¹ članke».

Gospodin Bernhard Becker, koji u to vreme još nije bio »pred-
sednik čovečanstva«, a imao je neizlečivu naviku da škraba »sasvim
blede članke« u londonskom listu »Hermann«, prepaoo me je (pre toga
sam ga slučajno video jednom ili dva puta) jedne lepe večeri pose-
tivši me glavom i bradom u mojoj kući, kratko vreme pre nego što
se iz opipljivih razloga tiho iskrao iz Londona. Kukavno mi je cmizdrilo
o svojoj zloj sreći i upitao me da li mu mogu naći dopisnički posao
da se izbavi iz gorke nevolje? Odgovorio sam da je pre nekoliko dana
gospodin Kolatschek najavio gospodinu S. Borkheimu, političkom
emigrantu i trgovcu u Sijiju, osnivanje novog, navodno »vrlo libe-
ralnog« lista u Beču, da mu je poslao probne brojeve i zamolio ga da
mu nađe jednog dopisnika iz Londona. Na žarku želju Bernharda
Beckera obećao sam mu da ću se povodom toga obratiti gospodinu
Borkheimu, koji je uvek vrlo rado predusretljiv prema emigrantima.
Koliko se sećam, Bernhard Becker je napisao jedan ili više probnih
članaka za Beč. I njegov neuspeli pokušaj da postane dopisnik lista
»Botschafter« dokaz je mog savezništva s austrijskim kabinetom!
Gospodin Bernhard Becker očigledno veruje — zato što mu je grofica
Hatzfeldt dala službu — da mu je i gospod bog podario za to potreban
razum!

»Evo sad«, pripoveda dalje Bernhard Becker, »Liebknecht sistematski nastoji
da pridobije groficu Hatzfeldt, kojoj i Marx šalje telegrame i pisma, da bi je na-
huškao protiv Saveza.»

¹ U listu »Berliner Reform« pogrešno: oštre.

Gospodin Bernhard Becker uobražava da važnost, koja mu je je zaveštana testamentom^[85], ja u potpunosti uzimam onako »sistematski« ozbiljno kao on sam! Moja pisma grofici Hatzfeldt posle Lassalle-ove smrti sastojala su se od izjave saučešća, od odgovora na razna pitanja, koja su mi postavljana u vezi s pripremanom brošurom o Lassalle-u i od raspravljanja o otporu koji su tražili da pružim jednom od onih koji su klevetali Lassalle-a, što sam i učinio¹. Radi izbegavanja nesporazuma ipak sam smatrao celishodnim da groficu Hatzfeldt u pismu od 22. decembra 1864. podsetim da se ja nisam slagao s Lassalle-ovom politikom. Time se naša prepiska završila; u njoj nije bilo ni slova o Savezu^[86]. Grofica me je, pored ostalog, zamolila da joj hitno odgovorim da li smatram umesnim da se pripremanoj brošuri priloži neki portret. Odgovorio sam telegramom: ne! Ovaj jedan telegram gospodin Bernhard Becker, koji je isto tako veliki gramatičar kao što je pesnik i mislilac, pretvorio je u množinu.

On pripoveda da sam i kasnije učestvovao u agitaciji koja je pokrenuta protiv njega. Jedini korak, koji sam učinio u toj strašnoj stvari, bio je: iz Berlina su mi pisali da izvesni krugovi napadaju Bernharda Beckera zato što nije hteo da dozvoli da se list »Social-Demokrat« i Savez zloupotrebljavaju u agitaciji za priključenje Šlezvig-Holštajna Pruskoj^[87]. Istovremeno sam bio zamoljen da u vezi s ovom »intrigom« upozorim gospodina Klingsa u Solingenu — pripisivao mi se izvestan uticaj na njega zbog naše ranije veze — i gospodina Philippa Beckera u Ženevi. Učinio sam oboje, jedno preko barmenskog prijatelja², drugo preko svog prijatelja Schilyja u Parizu, koji je, kao i ja, bio u zabludi da se »predsedniku čovečanstva« dogodilo nešto ljudsko i da se jednom poneo zaista kako priliči. On sada, naravno, činjenično stanje preokreće u direktnu suprotnost — kao dijalektičar.

Ali »predsednik čovečanstva« nije samo veliki kao pesnik, mislilac, gramatičar i dijalektičar. On je povrh svega patolog najčistije vrste. Moju bolest od čireva, dugu godinu i po dana, koja je slučajno trajala još 6 meseci posle Lassalle-ove smrti, tu krvavocrvenu boljku on objašnjava »bledilom od zavisti zbog Lassalle-ove veličine«.

»No«, dodaje on emfatično, »on se nije usudio da istupi protiv Lassalle-a, jer je vrlo dobro znao da bi ga ovaj usmrtio svojim džinovskim buzdovanom, kao što je usmrtio Bastiat-Schulzea.«

A Lassalle baš u tom svom poslednjem delu o »Bastiat-Schulzeu« preko mere hvali moju *Kritiku političke ekonomije*, Berlin 1859³, naziva je »pohalnim«, »remek-delom« i stavlja je u isti red s delima A. Smitha

¹ Vidi u ovom tomu, str. 17 - 19. — ² Karla Siebela — ³ Vidi u 20. tomu ovog izdanja.

i Ricarda. Iz toga gospodin Bernhard Becker sebi svojstvenom snagom mišljenja zaključuje da je Lassalle mogao da me uništi isto kao Schulze-Bastiat-a. Uostalom, Lassalle je imao sasvim drukčije predstave o tome šta ja »smern«. Kad sam mu jednom prilikom, čijem razmatranju ovde nije mesto, pisao da ćemo Engels i ja, iz razloga koje sam nabrojao, biti prinuđeni da ga otvoreno napadnemo^[88], on je iscrpno odgovorio pismom, koje je sada baš preda mnom, i u kome najpre navodi svoje protivrazloge, a zatim završava pozivom:

»Razmislite o svemu tome pre nego što progovorite glasno i javno. Razilaženje i raskol među nama takođe bi predstavljali žalostan događaj za našu i bez toga neveliku i naročitu partiju!»

Gospodin Bernhard Becker vidi potpunu protivrečnost u tome što ja nisam hteo ništa da znam o međunarodnom budžaklijskom udruženju^[89], u kojoj je figurirao on, Bernhard Becker, dok sam ipak uzeo aktivnog učešća u Međunarodnom udruženju koje su prošlog septembra osnovali šefovi londonskih tredjuniona.

Obdarenost za razlikovanje gospodina Bernharda Beckera očigledno ne zaostaje za njegovom sposobnošću zaključivanja. Njegovo udruženje, hvali se on, dostiglo je u vreme svog procvata celih »400 ljudi«, dok je naše udruženje tako neskromno da već sada samo u Engleskoj broji deset hiljada članova. Zaista je nedopustivo da se tako nešto događa u neku ruku iza leđa »predsednika čovečanstva«.

Kad se sve to uzme u obzir, a naročito obilje sposobnosti gospodina Bernharda Beckera, koje sam sasvim ukratko nagovestio, jedva se može opravdati njegova žalba da se čoveku, kao što je on, htelo odjednom suviše natovariti na leđa; da mu je natureno ne samo uspostavljanje autokratije kao njegov glavni posao, nego »uzgred« i sitnija dužnost: »kupovanje jaja i butera za kuću«^[90]. Ipak izgleda da je moguć bolji kućni red za njegove dvojake funkcije. Uбудuće bi mu trebalo dati kao glavni posao »kupovanje jaja i butera za kuću« i, obratno, ostaviti mu da samo sasvim »uzgred« predsednikuje čovečanstvu.

London, 8. aprila 1865.

Karl Marx

Naslov originala: *Der »Präsident der Menschheit«*

Prvi put objavljeno u listu

»Berliner Reform« br. 88 od 13. aprila 1865.

Karl Marx

Ispravka^[91]

[Uredniku lista »Der weiße Adler«]

Pošto su na poljskom mitingu, održanom 1. marta u Londonu, usvojena dva predloga gospode Bealesa i Leversona, što je Vaš list pomenuo u broju 30, *gospodin Peter Fox* (Englez) podneo je u ime *Međunarodnog udruženja radnika* predlog:

«da je integralne i nezavisna Poljska neophodni uslov postojanja demokratske Evrope i da, dokle god se ne ispuni taj uslov, revolucionarne pobeđe na Kontinentu mogu biti samo kratkotrajne predigre dugotrajnih perioda vladavine kontrarevolucije».

Posle kratkog istorijskog prikaza nevolja koje su zadesile Evropu usled toga što je Poljska izgubila slobodu i zbog osvajačke politike Rusije, *gospodin P. Fox* je ukazao da se stav *liberalne* partije u ovom pitanju ne podudara sa stavom *demokratskog* društva u čije ime on govori. Moto konzervativne Evrope jeste: porobljena Evropa s porobljenom Poljskom kao osnovom. Moto Međunarodnog udruženja radnika je, naprotiv: Slobodna Evropa, oslonjena na slobodnu i nezavisnu Poljsku.

Gospodin Eccarius (nemački radnik, potpredsednik Međunarodnog udruženja radnika) podržao je taj predlog i posebno objasnio učešće Pruske u raznim komadanjima Poljske. On je završio rečima: »*Propast pruske monarhije* jeste *conditio sine qua non* za stvaranje Nemačke i restauraciju Poljske.«

Gospodin Le Lubez, francuski član Međunarodnog udruženja radnika, takođe je govorio u prilog predlogu, koji je miting usvojio *jednoglasno i s neprekidnim glasnim odobravanjem*.

»*The Daily News*«^[92] i nekoliko drugih »liberalnih« londonskih dnevnika *izostavili* su ovaj deo izveštaja, ozlojeđeni trijumfom Međunarodnog udruženja radnika, bez čije saradnje, uzgred budi rečeno,

uopšte ne bi bio održan poljski miting u Saint Martin's Hall-u. U ime Međunarodnog udruženja radnika molim Vas da prihvatite ovu ispravku.

London itd.

H. Jung, sekretar-korespondent
Međunar. udr. radnika za Švajcarsku

Naslov originala: *Berichtigung*

Napisano 13. aprila 1865.

Prema rukopisu.

BEE-HIVE NEWSPAPER.

A JOURNAL OF GENERAL INTELLIGENCE, ADVOCATING INDUSTRIAL INTERESTS

Vol. VII.   LONDON, SATURDAY, MAY 11, 1849.   Price 1s. 6d.

Karl Marx

Poruka Međunarodnog udruženja radnika predsedniku Johnsonu^[93]

Andrew Johnsonu, predsedniku Sjedinjenih Država

Gospodine!

Demon »svojevrsnog poretka«,^[94] za čiju se vladavinu podigao naoružani Jug, nije mogao da dozvoli svojim pristalicama da časno poginu u otvorenoj borbi. Stvar započetu izdajom, on je morao da završi podlošću. Kao što je rat Philippa II za inkviziciju stvorio svog Gerard-a tako je i rat Jeffersona Davisa za robovlasništvo istakao svog Booth-a.

Nije nam zadatak da iznosimo reči bola i gneva, kad su srca u Starom i Novom svetu obuzeta uzbuđenjem. Čak i plaćeni klevetnici, koji su iz godine u godinu, iz dana u dan uporno radili Sizifov posao na moralnom ubistvu Abrahama Lincolna i velike republike na čijem je čelu on bio, stoje sada zapanjeni, užasnuti pred onom sveopštom eksplozijom narodnog gneva i utrkuju se među sobom zasipajući cvećem leporečivosti njegov otvoreni grob. Oni su shvatili, najzad, da je to bio čovek koga nisu mogle slomiti nezgode i opiti uspesi, koji je neodstupno težio svome uzvišenom cilju, nikad ga nije kompromitovao žurbom, mirno je odmeravao svoje postupke, nikad nije ustuknuo, nije se zanosio talasom narodne simpatije, nije klonuo duhom kad se puls naroda usporavao, omekšavao je surovost akcija toplinom dobrog srca, izvršavao tako skromno i jednostavno svoj titanski posao kao što bučno, razmetljivo i pompezno obavljaju svoje ništavne poslove oni koji vladaju po milosti božjoj, jednom reći — on je bio jedan od onih retkih ljudi koji postaju veliki, ne gubeći svoje pozitivne osobine. I skromnost toga velikog i dobrog čoveka bila je takva da je svet video u njemu heroja tek pošto je on pao kao mučenik.

Čast da bude pomenuta zajedno s takvim vođom pripada drugoj žrtvi demona robovlasništva — misteru Seward-u. Nije li on u mo-

mentu opšteg kolebanja bio toliko pronicljiv da je mudro predvideo i muški predskazao »neizbežan konflikt«^[95] Nije li on u najmračnijim časovima te borbe pokazao vernost svojoj dužnosti dostojnu Rimljana: nikad ne očajavati u pogledu republike i njene zvezde vodilje? Mi se iskreno nadamo da će on i njegov sin ozdraviti i vratiti se društvenoj delatnosti i zasluženom poštovanju mnogo pre isteka »90 dana«^[95]

Posle završetka užasnog građanskog rata — ako uzmemo u obzir njegove ogromne razmere i široki zamah i to uporedimo sa stogodišnjim ratom, s tridesetogodišnjim ratom, sa dvadesetogodišnjim ratom^[97] Starog sveta — teško da se može reći da je ovaj rat trajao 90 dana — Vama je, gospodine, pao u deo zadatak da iskorenjujete pomoću zakona ono što je bilo sruhljeno mačem, da se stavite na čelo teškog posla na političkom preuređenju i socijalnoj obnovi. Duboka svest o Vašem velikom zadatku sačuvaće Vas od svih kompromisa sa strogom dužnošću. Vi nikada nećete zaboraviti da je američki narod, otpočinjući novu eru oslobođenja rada, stavio odgovornost za rukovođenje na dva čoveka rada: jedan od njih je Abraham Lincoln, a drugi — Andrew Johnson.

Potpisalo u Londonu 13. maja 1865. u ime Međunarodnog udruženja radnika Centralno veće:

Karl Kaub; Edwin Coulson; F. Leßner; Karl Pfänder; N. P. Hansen; Karl Schapper; Willicm Dell; Georg Lochner; Georg Eccarius; John Osborne; P. Petersen; A. Janks; H. Klimosch; John Weston; H. Bolleter; B. Lucraft; J. Buckley; Peter Fox; N. Salvatella; George Howell; Bordage; A. Valltier; Robert Shaw; J. Longmaid; W. Morgan; G. W. Wheeler; J. D. Nieass; W. Worley; D. Stainsby; F. de Lassassie; J. Carter; Emile Holtorp — sekretar za Poljsku; Karl Marx — sekretar za Nemačku; H. Jung — sekretar za Švajcarsku; E. Dupont — sekretar za Francusku; J. Whitlock — sekretar za finansijsko poslovanje; G. Odger — predsednik; W. R. Cremer — počasni generalni sekretar.

Naslov originala: *Address of the Working Men's International Association to president Johnson*

Napisano između 2. i 9. maja 1865.

Objavljeno u listu

«The Bee-Hive Newspaper»,
br. 188 20. maja 1865.

Prevod s engleskog

KARL MARX

Nadnica, cena i profit^[98]

Naslov originala. *Value, price, and profit*

Pisano od kraja maja do 27. juna 1865.

Prema rukopisu predavanja

Prevod s engleskog

[Uvod]

Gradani!

Dozvolite mi da učinim nekoliko napomena pre nego što predem na sam predmet.

Na Kontinentu sada vlada prava epidemija štrajkova i sa svih strana se čuje zahtev za povišenjem nadnice. To pitanje biće izneto pred naš kongres¹. Vi, koji stojite na čelu Međunarodnog udruženja, morate o tom najbitnijem pitanju imati čvrsto stanovište. Zato sam smatrao za svoju dužnost da ovaj predmet iscrpno obradim, ne prezajući čak ni od opasnosti da vaše strpljenje izložim velikom iskušenju.

Druga prethodna napomena odnosi se na građanina Westona. On nije samo pred vama izložio, nego je, smatrajući da to čini u interesu radničke klase, i javno branio shvatanja koja su, kao što i sâm zna, krajnje nepopularna u radničkoj klasi. Takvo ispoljavanje moralne hrabrosti treba svi da poštujemo. Nadam se da će građanin Weston, uprkos neugladdenom stilu svojih izlaganja, na kraju ipak uvideti da se ja slažem s onim što mi izgleda da je zapravo bila osnovna ideja njegovih teza, ali, u njihovom sadašnjem obliku, ja te teze ne mogu da posmatram drukčije nego kao teorijski pogrešne i praktično opasne.

A sad da predem neposredno na stvar.

I. [Proizvodnja i nadnica]

Argumentacija građanina Westona zasnivala se uglavnom na dvema pretpostavkama: prvo, da je *masa nacionalne proizvodnje nešto nepromenljivo*, ili, kako bi rekli matematičari, *stalna* količina ili veličina; drugo, da je *iznos realne nadnice*, tj. nadnice merene količinom roba koja se za nju može kupiti, *nepromenljiv iznos, stalna* veličina.

---

¹ Vidi u ovom tomu, str. 421.

Međutim, prvo njegovo tvrdjenje je očevidno netačno. Vi ćete videti da vrednost i masa proizvodnje iz godine u godinu rastu, da se proizvodna snaga nacionalnog rada povećava i da se količina novca koja je za promet te povećane proizvodnje potrebna neprekidno menja. Ono što važi na kraju godine i za razne međusobno upoređene godine, važi i za svaki prosečan dan u godini. Masa ili veličina nacionalne proizvodnje neprestano se menja. Ona nije *stalna*, već *promenljiva* veličina; pa ako se i ne uzme u obzir promenljivost broja stanovništva, mora tako biti usled neprekidnih promena u *akumulaciji kapitala* i u *proizvodnoj snazi rada*. Neosporno, ako bi danas došlo do *povišenja opšte nadnične stope*, to *povišenje samo po sebi*, ma kakve bile njegove krajnje posledice, ne bi *neposredno* izmenilo masu proizvodnje. Ono bi, pre svega, polazilo od postojećeg stanja stvari. Ali ako je nacionalna proizvodnja *pre* *povišenja nadnica* bila *promenljiva*, a ne stalna, onda će ona i *posle* toga *povišenja* ostati *promenljiva*, a ne stalna.

Ali uzmite da je masa nacionalne proizvodnje *stalna*, a ne *promenljiva*. Pa i tada bi ono što naš prijatelj Weston smatra logičkim zaključkom ostalo puko tvrdjenje. Ako imam neki određeni broj, recimo 8, onda apsolutne granice tog broja ni najmanje ne sprečavaju njegove sastavne delove da menjaju svoje *relativne* granice. Ako profit iznosi 6, a nadnica 2, nadnica bi mogla da poraste na 6, a profit da padne na 2, i ukupni iznos opet bi ostao 8. Tako ni stalna masa proizvodnje još nipošto ne bi dokazivala da je i iznos nadnice stalan. Dakle, čime onda naš prijatelj Weston dokazuje tu stalnost? Prosto time što to tvrdi.

Pa čak i da prihvatimo njegovo tvrdjenje, iz njega proističu dva zaključka, dok Weston vidi samo jedan. Naime, ako je iznos nadnice stalna veličina, onda ona ne može biti ni povećana ni smanjena. Prema tome, ako radnici postupaju nerazumno kad nameću prolazno *povišenje nadnice*, onda ništa manje nerazumno ne bi postupali ni kapitalisti kad bi nametnuli prolazno *sniženje nadnice*. Naš prijatelj Weston ne odriče da radnici, pod izvesnim okolnostima, *mogu* da nametnu *povišenje nadnica*, ali ako su nadnice po svojoj prirodi stalne, onda mora doći do reakcije. S druge strane, njemu je isto tako poznato da kapitalisti *mogu* nametnuti *sniženje nadnica* i da oni to zaista neprekidno i pokušavaju. Prema principu postojanosti nadnica moralo bi i u tom slučaju, kao i u prvom, doći do reakcije. Stoga bi radnici postupili potpuno pravilno ako bi reagovali protiv pokušaja *snižavanja nadnica* ili protiv njegovog sprovođenja. Oni bi, prema tome, pravilno postupili i ako bi se borili za *povišenje nadnice*, jer *svaka reakcija* protiv *snižavanja nadnice* jeste akcija za njihovo *povišenje*. Dakle, i prema Westonovom sopstvenom principu o *postojanosti nadnica*, radnici treba, pod izvesnim okolnostima, da se udružuju i bore za *povišenje nadnica*.

Ako Weston taj zaključak odbacuje, on mora napustiti i pretpostavku iz koje to proizlazi. On ne sme da kaže da je nadnica *postojan iznos*, nego da ona, iako niti može niti mora da *raste*, može i mora da *pada* kad god se kapitalu prohte da je obori. Ako kapitalist ushede da vas

hrani krompirom umesto mesom i ovsenim brašnom umesto pšeničnim, vi morate prihvatiti njegovu volju kao zakon političke ekonomije i pokoriti joj se. Ako je u nekoj zemlji — na primer u Sjedinjenim Državama — nadnična stopa viša nego u nekoj drugoj zemlji, na primer u Engleskoj, onda tu razliku u nadničnim stopama morate objasniti razlikom između volje američkog i volje engleskog kapitaliste; takav metod sigurno bi mnogo uprostito proučavanje ne samo ekonomskih nego i svih drugih pojava.

Ali čak i u tom slučaju mogli bismo zapitati: a *zašto* se volja američkog kapitaliste razlikuje od volje engleskog kapitaliste? A da biste na to pitanje odgovorili, morate preći granicu oblasti *volje*. Neki pop još bi i mogao reći da je volja božja u Francuskoj jedno, a u Engleskoj nešto drugo. Kad bih od njega tražio da mi objasni to dvostruko volje, mogao bi on biti bestidan i da mi odgovori kako bog hoće da u Francuskoj ima jednu volju, a u Engleskoj neku drugu. Ali naš prijatelj Weston sigurno je poslednji koji bi naveo takav argument, potpuno protivan svakom razumnom rasuđivanju.

Nema sumnje da je *volja* kapitaliste da uzme što više može. Ali nije naš zadatak da preklapamo o njegovoj *volji*, nego da ispitamo njegovu *moć*, *granice te moći* i *karakter tih granica*.

2. [*Proizvodnja, nadnica, profit*]

Predavanje koje nam je održao građanin Weston moglo bi se sabiti u orahovu ljusku.

Sva njegova rezonovanja svodila su se na sledeće: ako radnička klasa prisili klasu kapitalista da joj u vidu novčane nadnice plaća 5 šilinga umesto 4, kapitalist bi vraćao radnicima u vidu robe vrednost od 4 šilinga umesto od 5. Radnička klasa morala bi 5 šilinga da plaća ono što je do povišenja nadnice kupovala za 4 šilinga. Ali zašto bi to bilo tako? Zašto bi kapitalist za 5 šilinga uzvrćao samo vrednost od 4 šilinga? Zato što je iznos nadnice stalan. Ali zašto je on određen baš u robnoj vrednosti od 4 šilinga? Zašto ne u vrednosti od 3 ili 2 šilinga, ili u bilo kojoj drugoj svoti? Ako granicu iznosa nadnice određuje neki ekonomski zakon koji je podjednako nezavisan i od volje kapitalista i od volje radnika, onda bi, pre svega, trebalo da građanin Weston taj zakon formuliše i dokaže. Povrh toga, on bi morao da dokaže da stvarno isplaćeni iznos nadnica u svakom datom trenutku uvek tačno odgovara *potrebnom* iznosu nadnica i da od njega nikada ne odstupa. S druge strane, ako data granica iznosa nadnica zavisi samo od *puke volje* kapitaliste ili od granica njegove gramžljivosti, onda je ta granica proizvodljna. U njoj tada nema ni truna nužnosti. Ona može biti promenjena *voljom* kapitalista, pa, prema tome, može biti promenjena i *protiv* njegove volje.

Građanin Weston ilustrirao vam je svoju teoriju ispričavši vam da, ako neka činija sadrži određenu količinu čorbe kojom treba da se nahrani određen broj ljudi, povećanje zapremine kašika ni najmanje neće izazvati povećanje količine same čorbe. Neka mi građanin Weston ne zameri, ali ja nalazim da je ta njegova čorba prilično neslana¹. Ona me donekle podseća na upoređenje kome je pribegao Menenije Agripa. Kad su se rimski plebejci pobunili protiv rimskih patricija, patricije Agripa im je ispričao kako patricijski želudac hrani plebejske udove državnog organizma. Ali je Agripa propustio da dokaže na koji način neko može da hrani udove jednog čoveka a da pri tom puni želudac nekog drugog. Građanin Weston, opet, zaboravio je da je činija iz koje radnici jedu napunjena ukupnim proizvodom nacionalnog rada, te da ono što radnike sprečava da iz nje više zagrabe nije ni mali obim činije ni oskudnost njene sadržine, već da su to jedino njihove male kašike.

Pomoću kakve majstorije dolazi kapitalist u mogućnost da za 5 šilinga uzvraća vrednost od 4 šilinga? Pomoću dizanja cene robi koju prodaje. Ali zar dizanje i uopšte menjanje cena roba, odnosno zar robne cene kao takve zavise od puke volje kapitaliste? Ili su, naprotiv, potrebni izvesni uslovi da bi ta volja mogla da deluje? Ako nisu, onda se sva ta dizanja i padanja tržišnih cena, njihova neprekidna kolebanja, pretvaraju u nerešivu zagonetku.

Ako pretpostavimo da nisu proizišle nikakve promene ni u proizvodnoj snazi rada, ni u obimu kapitala i primenjenog rada ni u vrednosti novca kojim se procenjuju vrednosti proizvoda, već da je nastala samo promena u nadničnoj stopi, kako bi, onda, ovo *povišenje nadnica* moglo da utiče na *cene roba*.² Samo tako što bi uticalo na postojeći odnos između tražnje i ponude tih robâ.

Sasvim je tačno da radnička klasa, posmatrana kao celina, troši svoje dohotke i da ih mora trošiti na *životna sredstva*. Prema tome, opšte povećanje nadnične stope izazvalo bi porast tražnje životnih sredstava, a samim tim i dizanje njihovih *tržišnih cena*. Kapitalisti koji proizvode ta sredstva dobili bi naknadu za povišene nadnice podizanjem tržišnih cena svojoj robi. Ali kako stoji stvar s drugim kapitalistima koji *ne* proizvode životna sredstva? Nemojte misliti da je njih tek šaćica. Ako uzmete u obzir da jedna petina stanovništva — ili čak, kako je to nedavno izjavio jedan član Donjeg doma, tek jedna sedmina stanovništva — troši dve trećine nacionalnog proizvoda, onda ćete shvatiti koliko je znatan onaj deo nacionalnog proizvoda koji se proizvodi u vidu luksuznih artikala ili se za njih *razmenjuje*, i koliko je ogromna količina samih životnih sredstava koja se traće na lakeje, konje, mačke itd.; kao što nam je iz iskustva poznato, to rasipništvo znatno se ograničava prilikom porasta cena životnih sredstava.

¹ U originalu igra reči: spoon — kašika i prostak; spoony — naivan, malo-uman; trivijalan.

Dobro, a u kakvom bi se položaju našli kapitalisti koji *ne* proizvedu životna sredstva? Oni ne bi bili u stanju da *pad profitne stope*, prouzrokovan opštim povišenjem nadnica, nadoknade *podizanjem cena svojoj robi*, pošto ne bi ni došlo do povećanja tražnje te robe. Njihov dohodak bi se smanjio; a iz tog smanjenog dohotka oni bi morali da plate više za istu količinu poskupelih životnih sredstava. Ali to još ne bi bilo sve. Pošto bi se njihov dohodak smanjio, oni bi sada morali manje trošiti na luksuzne artikle, a tako bi se smanjila i njihova uzajamna tražnja njihove odnosne robe. Usled tog smanjivanja tražnje pale bi cene njihovoj robi. Zato bi u ovim granama industrije *pala profitna stopa*, i to ne samo u jednostavnoj srazmeri prema opštem povišenju nadnične stope, već u složenoj srazmeri prema opštem povišenju nadnica, povišenju cena životnih sredstava i padu cena luksuznih artikala.

Kakve bi posledice imala *ta razlika u profitnoj stopi* za kapitale primenjene u različitim granama industrije? Razume se, one iste koje i obično nastaju kad se dogodi da je *prosečna profitna stopa*, iz bilo kojih razloga, različita u različitim sferama proizvodnje. Kapital i rad počeli bi iz manje unosnih grana proizvodnje da otiču u unosnije grane, i to oticanje trajalo bi sve dotle dokle god ponuda u jednom odeljku industrije ne bi porasla srazmerno povećanoj tražnji, a u drugim odeljcima industrije ne bi pala srazmerno smanjenoj tražnji. *Čim bi se odigrala ta promena, opšta profitna stopa* ponovo bi bila *izjednačena* u različitim granama industrije. Pošto je čitav taj poremećaj bio prvobitno prouzrokovan pukom promenom u odnosu između tražnje i ponude različitih vrsta robe, s nestankom uzroka nestala bi i posledica, i *cene* bi se opet vratile na svoj predašnji nivo, u svoju predašnju ravnotežu. Umesto da ostane ograničen na neke industrijske grane, *pad profitne stope*, koji je izazvalo povišenje nadnica, postao bi *opšta* pojava. Kao što smo pretpostavljali, nikakve promene ne bi nastale ni u proizvodnoj snazi rada, ni u ukupnoj sumi proizvodnje, već bi se samo *promenio oblik te date količine proizvodnje*. Veći deo proizvoda postojao bi u vidu životnih sredstava, a manji deo u vidu luksuznih artikala, ili, što je jedno isto, manji deo proizvoda bi se razmenio za luksuzne artikle iz inostranstva i bio bi utrošen u svom prvobitnom obliku, ili, što opet izlazi na isto, veći deo domaćih proizvoda razmenio bi se za inostrana životna sredstva, umesto za luksuzne artikle. Prema tome, opšte povišenje nadnične stope dovelo bi, posle izvesnog privremenog poremećaja tržišnih cena, samo do opšteg pada profitne stope, a da pri tom ne bi došlo do neke trajne promene u cenama roba.

Ako bi neko hteo da mi prigovori da sam u ovom dokazivanju pošao od pretpostavke da se celokupno povišenje nadnice troši na životna sredstva, moram da kažem da sam uzeo pretpostavku najpovoljniju po shvatanje građanina Westona. Ako bi radnici trošili povišenje svojih nadnica na predmete koji pre toga nisu ulazili u njihovu potrošnju, realni porast njihove kupovne moći ne bi trebalo dokazivati.

Međutim, pošto taj porast kupovne moći proističe jedino iz povišenja nadnica, on mora tačno da odgovara opadanju kupovne moći kapitalista. Usled toga *celokupna tražnja* robâ ne bi se *povećala*, ali bi se *promenili* sastavni delovi te tražnje. Povećana tražnja na jednoj strani bila bi izravnata smanjenom tražnjom na drugoj strani. A pošto bi na taj način celokupna tražnja ostala nepromenjena, ne bi mogla nastupiti nikakva promena u tržišnim cenama robâ.

I tako ste se, eto, našli pred sledećom dilemom: ili se povišenje nadnica podjednako troši na sve predmete potrošnje — u tom slučaju morala bi povećana tražnja na strani radničke klase da bude izravnata smanjenjem tražnje na strani kapitalističke klase; ili se to povišenje troši samo na neke artikle čije bi se tržišne cene prolazno podigle. Onda bi povećanje profitne stope koje bi sledilo u nekim industrijskim granama i pad profitne stope koji bi sledio u drugim industrijskim granama izazvali promenu u raspodeli kapitala i rada, što bi trajalo sve dok se ponuda ne bi u jednom odeljku industrije popela srazmerno povećanoj tražnji, a u drugom se odeljku snizila srazmerno smanjenoj tražnji. Pri prvoj pretpostavci neće doći ni do kakve promene u cenama robâ. Pri drugoj pretpostavci, posle izvesnih kolebanja tržišnih cena, razmenske vrednosti robâ vратиće se na predašnji nivo. Pri obema pretpostavkama, opšte povećanje nadnične stope neće, u krajnjoj liniji, izazvati ništa drugo do opšti pad profitne stope.

Da bi podstakao moć vaše uobrazilje, građanin Weston vas je zamolio da zamislite teškoće koje bi izazvalo opšte povišenje nadnica engleskih poljoprivrednih radnika od 9 na 18 šilinga. Zamislite samo, uskliknuo je on, taj ogromni porast tražnje životnih sredstava, to strahovito povišenje njihovih cena koje bi zatim nastupilo. Međutim, svima vama je dobro poznato da je prosečna nadnica američkih poljoprivrednih radnika više nego dva puta veća od prosečne nadnice engleskih poljoprivrednih radnika, mada su cene poljoprivrednih proizvoda u Sjedinjenim Državama niže nego u Engleskoj, mada je opšti odnos između kapitala i rada u Sjedinjenim Državama isti kao i u Engleskoj, i mada je godišnja masa proizvodnje u Sjedinjenim Državama mnogo manja nego u Engleskoj. Zašto, onda, naš prijatelj zvoni na uzbunu? Prosto zato da bi nas odvratilo od stvarnog pitanja. Iznenadno povišenje nadnica od 9 na 18 šilinga značilo bi iznenadno povišenje za 100%. Ali mi uopšte i ne raspravljamo o tome da li opšta nadnična stopa u Engleskoj može biti iznenadno povišena za 100%. Nas se ovde uopšte ne tiče *veličina* takvog povišenja, koje u svakom praktičnom slučaju mora zavistiti od datih uslova i koje se tim uslovima mora prilagoditi. Mi imamo samo da ispitamo kakvo će dejstvo imati opšte povišenje nadnične stope, pa makar ono iznosilo samo 1%.

Ostavljam po strani to povišenje od 100% koje je prijatelj Weston izmislio i hoću da skrenem vašu pažnju na stvarno povišenje nadnica do kojeg je u Velikoj Britaniji došlo od 1849. do 1859.

Svima vama je poznat zakon o desetočasovnom, ili, bolje reći, o desetipočasovnom radnom danu, koji je na snazi od 1848. To je bila jedna od najvećih ekonomskih promena koja se odigrala pred našim očima. Taj zakon značio je iznenadno i nedobrovoljno povišenje nadnica, i to ne možda u nekim lokalnim poslovnim granama, nego baš u vodećim industrijskim granama preko kojih Engleska gospodari svetskim tržištem. Do tog povišenja nadnica došlo je pod naročito nepovoljnim okolnostima. Dr profesor Senior i svi oni ostali zvanični ekonomski zastupnici buržoazije *dokazivali su* i, moram reći, s mnogo ubedljivijim razlozima nego naš prijatelj Weston, da je to posmrtno zvono engleske industrije. Oni su dokazivali da se tu ne radi samo o nekom običnom povišenju nadnica, već o takvom povišenju koje je izazvano opadanjem količine primenjenog rada i koje se na tom opadanju zasniva. Tvrđili su da dvanaesti čas, koji hoće da se uzme kapitalisti, predstavlja jedini čas iz koga on izvlači svoj profit. Oni su zaplašivali tvrdeći da će nastupiti opadanje akumulacije, porast cena, gubitak tržišta, ograničenje proizvodnje, a to bi uticalo na nadnicu i dovelo do potpune propasti. U stvari, oni su izjavljivali da su zakoni Maximiliena Robespierre-a o maksimumu¹⁹⁹ tričarija u poređenju s ovim zakonom, i u izvesnom smislu bili su u pravu. Lepo, a šta je bio rezultat svega toga? Povišenje novčanih nadnica fabričkih radnika uprkos skraćanju radnog dana, veliki porast broja zaposlenih fabričkih radnika, neprekidno padanje cena njihovih proizvoda, izvanredan razvitak proizvodne snage njihovog rada, nečuveno stalno širenje tržišta za njihovu robu. U Mančesteru, 1861, na zasedanju Društva za unapređenje nauke, lično sam čuo gospodina Newmana kako je priznao da su se on, dr Ure, Senior i svi ostali zvanični lumeni ekonomskih nauka prevarili, dok je instinkt naroda bio u pravu. Ja nemam u vidu profesora Francis Newmana, već mislim na W. Newmana¹⁰⁰, pošto on u ekonomskoj nauci zauzima istaknut položaj kao saradnik i izdavač spisa g. Thomasa Tooke-a *History of Prices*, tog sjajnog dela, u kome se iznosi istorija cena od 1793. do 1856. Ako bi fiks-ideja našeg prijatelja Westona o nekom fiksnom iznosu nadnice, o fiksnoj količini proizvodnje, o fiksnom stepenu proizvodne snage rada, o fiksnoj i neizmenljivoj volji kapitalista, i sve ostale njegove fiksnosti i finalnosti doista bile tačne, onda bi i ona mračna predskazivanja profesora Seniora bila tačna, a ne bi bio u pravu Robert Owen, koji je, još 1816, proglasio opšte skraćivanje radnog dana kao prvi pripremni korak k oslobođenju radničke klase i koji ga je — uprkos postojećim predrasudama — na svoju ruku praktično sproveo u život u svojoj predionici pamuka u Njulanarku.

U to isto vreme kada se uvodio zakon o desetočasovnom radnom danu i kada je, u vezi s tim, došlo do povišenja nadnica, nastalo je u Velikoj Britaniji — iz razloga koje ovde ne možemo podrobnije izlagati — i *opšte povišenje nadnica poljoprivrednih radnika*.

Iako to za svoju neposrednu svrhu i nije potrebno, ipak ću učiniti nekoliko napomena, da me ne biste pogrešno razumeli.

Ako je neko najpre primao nadnicu od 2 šilinga nedeljno, a zatim se ona povećala na 4 šilinga, onda je *nadnična stopa* porasla za 100%. Ovako izraženo, kao povećanje *nadnične stope*, to bi moglo izgledati kao nešto zaista ogromno, mada bi *stvarni iznos nadnice*, tj. 4 šilinga nedeljno, još uvek predstavljao mizerno nisku, gladnu nadnicu. Zato neka vas ne zavaravaju bombastični procenti *povišenja nadnica*. Uvek se morate pitati: a koliki je bio *prvobitni iznos*?

Dalje, ako 10 radnika primaju nedeljno po 2 šilinga, 5 radnika po 5 šilinga i 5 radnika po 11 šilinga, nije teško shvatiti da bi tih 20 radnika ukupno primalo 100 šilinga ili 5 funti sterlinga nedeljno. Ako bi došlo do povišenja *ukupne* sume njihove nedeljne nadnice, recimo za 20%, to bi proizvelo porast od 5 na 6 funti sterlinga. Prosečno uzeto, mogli bismo reći da je *opšta nadnična stopa* porasla za 20%, mada bi u stvari nadnica onih 10 radnika ostala nepromenjena, dok bi za prvu grupu od 5 radnika porasla samo od 5 na 6 šilinga, a za drugu grupu od 5 radnika od 55 na 70 šilinga. Položaj polovine tih ljudi uopšte se ne bi poboljšao, položaj jedne četvrtine poboljšao bi se u jedva приметnom stepenu, a samo bi se položaj jedne četvrtine zaista poboljšao. Međutim, ako računamo *prosečno*, izlazi da je ukupan iznos nadnica tih 20 ljudi porastao za 20%; i ukoliko se radi o celokupnom kapitalu koji te ljude zapošljava i o cenama robe koju oni proizvode, bilo bi to potpuno isto kao da je prosečno povišenje nadnica podjednako obuhvatilo sve te ljude. Što se, pak, tiče slučaja s poljoprivrednim radnicima, čiji je nivo nadnica u raznim grofovijama Engleske i Škotske veoma različit, to se povišenje veoma nejednako odrazilo na njihov standard.

Najzad, u toku perioda u kome je došlo do tog povišenja nadnica vršili su uticaj u suprotnom pravcu razni drugi činioци, kao, na primer, novi porezi izazvani ratom s Rusijom^[101], masovno razaranje stambenih zgrada poljoprivrednih radnika^[102] itd.

Posle ovih prethodnih napomena mogu sada da predem na konstataciju da se prosečna nadnična stopa poljoprivrednih radnika Velike Britanije od 1849. do 1859. *povisila za nekih 40%*. Kao dokaz za to moje tvrđenje mogao bih navesti mnoge pojedinosti, ali smatram da će za našu svrhu biti dovoljno da se pozovem na savесnu i kritičku raspravu pokojnog Johna C. Mortona *The Forces used in Agriculture*, koju je on pročitao 1860. u londonskom Društvu za umetničke zanate.^[103] Morton navodi statističke podatke na osnovu priznanica i drugih autentičnih dokumenata koje je prikupio od približno stotine zakupaca iz 12 škotskih i 35 engleskih grofovija.

Prema mišljenju našeg prijatelja Westona, i ako se uzme u obzir još i istovremeno povišenje nadnica fabričkih radnika, u periodu od 1849. do 1859. trebalo je da dođe do ogromnog porasta cena poljoprivrednih proizvoda. A šta se u stvari dogodilo? Uprkos ratu s Rusijom i uzastopnim slabim žetvama od 1854. do 1856, prosečna cena pšenice, tog najvažnijeg poljoprivrednog proizvoda Engleske, pala je od približno 2 funte sterlinga po kvarteru u periodu 1838 - 1848. do približno

2 funte sterlinga i 10 šilinga po kvarteru u periodu od 1849. do 1859. To znači da je cena pšenice pala više nego za 16%, dok je u istom razdoblju nadnica poljoprivrednih radnika prosečno porasla za 40%. U istom razdoblju, ako njegov kraj uporedimo s početkom, tj. 1859. sa 1849. godinom, zvanično registrovani pauperizam smanjio se od 934 419 na 860 470 ljudi, što predstavlja razliku od 73 949. Priznajem da je to veoma nezatno smanjenje, koje se, osim toga, u toku narednih godina opet izgubilo, ali je ipak bilo neko smanjenje.

Možda će neko reći da se usled ukidanja zakona o žitu^[104] uvoz žita iz inostranstva u periodu od 1849. do 1859. više nego udvostručio ako ga uporedimo s uvozom u periodu od 1838. do 1848. A šta iz toga izlazi? S gledišta građanina Westona trebalo je očekivati da će ta iznenadna, moćna i sve veća tražnja na stranim tržištima izazvati strahovito podizanje cena poljoprivrednih proizvoda na tim tržištima, jer posledica povećanja tražnje ostaje uvek jedna ista, bilo da ta tražnja potiče iz inostranstva ili iz unutrašnjosti. Šta se u stvari dogodilo? Izuzev nekoliko nerodnih godina, pitanje ubitačnog pada cena žitarica predstavljalo je u toku celog tog perioda stalnu temu o kojoj se u Francuskoj deklamovalo; Amerikanci su stalno bili primoravani da spaljuju svoj suvišak žita; a Rusija je, ako možemo verovati g. Urquhartu, raspirivala građanski rat u Sjedinjenim Državama zato što je njen poljoprivredni izvoz bio paralizovan usled konkurencije Jenkija na evropskim tržištima.

Tvrđenje građanina Westona, *svedeno na svoj apstraktan oblik*, sastoji se u ovome: svako povećanje tražnje vrši se uvek na podlozi date mase proizvodnje. Zato ono *nikada ne može da poveća ponudu traženih predmeta, već samo da povisi njihove novčane cene*. Ali i najprostije posmatranje pokazuje da povećana tražnja u nekim slučajevima ostavlja tržišne cene robe potpuno nepromenjene, dok u drugim slučajevima izaziva prolazni porast tržišnih cena, za kojim sledi povećana ponuda, a za ovom, opet, dolazi do sniženja cena na njihov prvobitni nivo, a često i *ispod* tog nivoa. Da li povećanje tražnje proističe iz povišene nadnice ili iz ma kog drugog uzroka, to ni najmanje ne menja uslove samog problema. S gledišta građanina Westona bilo je isto tako teško objasniti opštu pojavu kao i pojavu do koje bi došlo pod izuzetnim okolnostima nekog povišenja nadnica. Prema tome, njegovo dokazivanje nije imalo ni najmanje veze s pitanjem koje razmatramo. Ono je bilo samo izraz njegove bespomoćnosti pred zakonima na osnovu kojih izvesno povećanje tražnje, umesto da izazove konačno povišenje tržišnih cena, dovodi do povećanja ponuda.

3. [Nadnica i novac]

Drugog dana debate odenuo je naš prijatelj Weston svoje staro tvrđenje u novo ruho. On je rekao: usled opšteg povećanja novčanih nadnica, za isplatu iste nadnice biće potrebna veća količina novca. Ali pošto je novčana masa *fiksna*, kako onda da se s tom fiksnom novčanom masom isplate povećane novčane nadnice? Najpre je teškoća dolazila otuda što je količina robe koju radnik treba da dobije ostala fiksna uprkos njegovoj povećanoj novčanoj nadnici; sada ona dolazi otuda što se novčana nadnica povećala uprkos fiksnoj količini robe. Ako odbacite njegovu prvobitnu dogmu, nestaće, naravno, i tih njegovih teškoća koje je ona prouzrokovala.

Pa ipak, pokazaću da ovo pitanje novčanog opticaja nema baš ničeg zajedničkog s našim predmetom.

Mehanizam plaćanja u vašoj zemlji mnogo je savršeniji no u ma kojoj drugoj zemlji Evrope. Zahvaljujući razgranatosti i koncentraciji bankovnog sistema, potrebno je mnogo manje novca za promet jedne iste sume vrednosti i za obavljanje istog ili većeg broja poslova. Tako, na primer, što se tiče nadnica, engleski fabrički radnik troši svoju nadnicu svake nedelje kod bakalina, ovaj je svake nedelje šalje bankaru, a taj je, opet, svakih osam dana vraća fabrikantu, koji je ponovo isplaćuje svojim radnicima itd. Zahvaljujući takvom sistemu, godišnja nadnica jednog radnika, recimo od 52 funte sterlinga, može se isplatiti pomoću jednog jedinog soverina¹, koji bi se svake sedmice obrnuo u jednom istom krugu. Ni u samoj Engleskoj taj mehanizam nije tako savršen kao u Škotskoj, a nije ni podjednako usavršen u svim mestima; zato vidimo da je, na primer, u nekim poljoprivrednim okruzima, u poređenju s fabričkim rejonima, potrebno mnogo više gotovog novca za prometanje mnogo manje sume vrednosti.

Ako pređete preko Kanala, videćete da su *novčane nadnice* na Kontinentu mnogo niže nego u Engleskoj, ali i to da se u Nemačkoj, Italiji, Švajcarskoj i Francuskoj one obrću posredstvom *mnogo veće sume prometnih sredstava*. Onaj isti soverin neće tu tako brzo dospeti u ruke bankara ili se vratiti industrijskom kapitalisti; i zato će umesto jednog soverina, koji obrće po 52 funte sterlinga godišnje, biti potrebna možda 3 soverina da bi obrtala godišnju nadnicu u iznosu od 25 funti sterlinga. Dakle, upoređujući kontinentalne zemlje s Engleskom, odmah ćete uočiti da niska novčana nadnica može da iziskuje mnogo više prometnih sredstava za svoj obrt nego visoka novčana nadnica, i da je to u stvari čisto tehničko pitanje, koje s našim predmetom nema ničeg zajedničkog.

Prema najtačnijim proračunima koji su mi poznati, godišnji dohodak radničke klase Engleske mogao bi se proceniti na 250 miliona

¹ *soverin* — engleska zlatna moneta u vrednosti jedne funte

funti sterlinga. Tu ogromnu sumu obrću otprilike 3 miliona funti sterlinga. Pretpostavimo da je došlo do povišenja nadnica za 50%. Tada bi umesto 3 miliona funti sterlinga prometnih sredstava bilo potrebno 4,5 miliona funti sterlinga. Pošto radnik veoma znatan deo svojih dnevnih izdataka vrši u srebru i bakru, tj. prostim novčanim znacima, čija se relativna vrednost prema zlatu proizvoljno utvrđuje zakonom, kao i kod nekonvertibilnog papirnog novca, to bi povišenje novčane nadnice za 50% zahtevalo, u najgorem slučaju, dodatno puštanje u opticaj recimo milion soverina. Jedan milion, koji sada u vidu zlatnih poluga ili kovanih zlatnika leži u podrumima Engleske banke ili privatnih banaka, dospeo bi u opticaj. Ali čak i neznamni rashodi prouzrokovani dodatnim kovanjem ili povećanim habanjima moneta tog miliona, mogli bi se izbeći, a stvarno se i izbegavaju ako usled veće potrebe za prometnim sredstvima nastanu ma kakve teškoće. Svima vama je poznato da se prometna sredstava u ovoj zemlji dele na dva velika odeljka. Jedna vrsta sastoji se od novčanica raznih nominalnih vrednosti i služi za transakcije između poslovnih ljudi, kao i za veća plaćanja od strane potrošača trgovcima, dok druga vrsta prometnih sredstava, naime metalni novac, optiče u trgovini na malo. Iako se ove dve vrste prometnih sredstava međusobno razlikuju, one ipak uzajamno zamenjuju jedna drugu. Tako, zlatna moneta optiče u veoma znatnim razmerama i pri većim plaćanjima okruglih suma ispod 5 funte sterlinga. Ako bi sutra bile emitovane novčanice od 4, 3 ili 2 f. st., onda bi znatne monete koje opunjavaju te prometne kanale odmah bile otuda potisnute i potekle bi u one kanale gde se, usled porasta novčanih nadnica, ukazala potreba za njima. Tako bi se dobio dodatni milion, potreban zbog povišenja nadnica za 50%, a da se ne bi morao dodati ni jedan jedini soverin. Isti rezultat mogao bi se postići i bez jedne jedine dodatne novčanice povećanjem prometa menica, kao što je to dugo vremena bilo u Lankaširu.

Ako bi neko opšte povišenje nadnične stope — recimo za 100%, kao što je građanin Weston pretpostavio za nadnice poljoprivrednih radnika — izazvalo veliki skok cena životnih sredstava i, prema njegovom shvatanju, iziskivalo izvesnu dodatnu sumu prometnih sredstava koja ne bi mogla biti nabavljena, onda bi i *opšte sniženje nadnica* moralo izazvati iste posledice, u istom razmeru, samo u suprotnom pravcu. Pa, lepo! Svi vi znate da su godine od 1858. do 1860. bile godine najvećeg prosperiteta pamučne industrije i da naročito 1860. godina u tom pogledu nema sebi ravná primera u analima privrede, dok su istovremeno i sve ostale grane industrije doživele veliki procvat. Nadnice radnika pamučne industrije i svih ostalih radnika povezanih s tom granom proizvodnje bile su 1860. veće nego ikada pre toga. Ali, izbila je američka kriza, i sve te nadnice bile su iznenada oborene otprilike na jednu četvrtinu njihovog predašnjeg iznosa. U obrnutom pravcu to bi značilo porast od 300%. Naime, ako nadnice porastu od 5 na 20, onda kažemo da su porasle za 300%; padnu li od 20 na 5, kažemo

da su pale za 75%; međutim, iznos za koji su u prvom slučaju porasle, a u drugom pale bio bi jedan isti, tj. 15 šilinga. To je, dakle, bila iznenadna, dotle neviđena promena nadnične stope, koja je u isto vreme zahvatila toliki broj radnika da je on — ako uzmemo u obzir ne samo sve radnike direktno zaposlene u pamučnoj industriji nego i one koji od nje indirektno zavise — bio za čitavu polovinu veći od broja poljoprivrednih radnika. A da li je pala cena pšenice? Ona je *porasla* od prosečnog godišnjeg nivoa od 47 šilinga i 8 pensa po kvarteru, koji je imala u toku tri godine, od 1858. do 1860, na prosečni godišnji nivo, od 55 šilinga i 10 pensa po kvarteru, koji je imala u toku tri godine od 1851. do 1863. A što se tiče prometnih sredstava, 1861. bilo je iskovanano 8 673 232 f. st. prema 3 378 102 f. st. 1860. To će reći da je 1861. bilo iskivano za 5 295 130 f. st. više nego 1860. Doduše, 1861. bilo je 1 319 000 f. st. novčanica manje u opticaju nego 1860. Oduzmite to. Ipak će vam za 1861. godinu, u poređenju sa 1860. godinom, godinom prosperiteta, preostati višak prometnih sredstava u iznosu od 3 976 130 f. st. ili okruglo 4 miliona f. st.; ali zlatna rezerva Engleske banke istovremeno se smanjila, ako ne u istoj, a ono u približno istoj srazmjeri.

Uporedite 1862. s 1842. godinom. Ne uzimajući u obzir ogromni porast vrednosti i mase roba puštenih u promet, samo kapital uplaćen 1862. redovnim transakcijama za akcije, zajmove itd., za železnice Engleske i Velsa iznosio je 320 miliona f. st., tj. sumu koja bi 1842. izgledala basnoslovna. Pa ipak su ukupne novčane mase u 1862. i 1842. bile približno iste; i, uopšte, vi ćete zapaziti tendenciju za sve većim smanjenjem novčanih masa, nasuprot ogromnom povećanju vrednosti ne samo robâ nego i novčanih transakcija uopšte. S gledišta našeg prijatelja Westona to je nerešiva zagonetka.

Da je nešto dublje prodro u stvar, on bi našao: da se — potpuno nezavisno od nadnica i pod pretpostavkom da su one stalne — svakodnevno menja vrednost i masa robâ koje treba da cirkulišu i uopšte iznos novčanih transakcija; da se svakodnevno menja količina emitovanih novčanica; da se svakodnevno menja iznos isplata i uplata koje se vrše bez posredovanja novca — putem menica, čekova, tekućih računa, klirinških banaka; da se, ukoliko je potreban metalni novac, svakodnevno menja odnos između količine monete koja se nalazi u opticaju i količine moneta i zlatnih poluga koje se čuvaju u rezervi ili leže u podrumima banaka; da se svakodnevno menja količina zlatnih poluga koje apsorbuje nacionalni promet, kao i količina poluga koja se šalje u inostranstvo za međunarodni promet. On bi našao da je njegova dogma o fiksnim prometnim sredstvima strahovita zabluda, koja se ne može dovesti u sklad sa svakodnevnim kretanjem. I umesto da svoje nerazumevanje zakona novčanog optičaja pretvara u argument protiv povišenja nadnica, on bi izučavao zakone koji novčanom optičaju omogućuju da se prilagođava uslovima koji se tako neprestano menjaju.

4. [Ponuda i tražnja]

Naš prijatelj Weston drži se latinske poslovice »repetitio est mater studiorum«, tj. da je ponavljanje majka učenja, i zbog toga je ponovio svoju prvobitnu dogmu u novom obliku: da bi smanjivanje novčanog opticaja — izazvano povišenjem nadnica — dovelo do smanjivanja kapitala itd. Pošto smo već prečistili s njegovim maštarijama o novčanom opticaju, nalazim da je sasvim izlišno osvrutati se na imaginarne posledice koje bi — kako on to uobražava — nastale usled njegovih imaginarnih prometnih nezgoda. Radije ću sada pokušati da tu njegovu dogmu, koja ostaje uvek *jedna ista*, ma u koliko raznih oblika bila ponavljana, svedem na njen najjednostavniji teorijski izraz.

Nekritički način na koji Weston tretira svoj predmet biće nam jasan iz jedne jedine primedbe. On govori protiv povišenja nadnica ili protiv visokih nadnica do kojih bi došlo usled ovakvog povišenja. A ja ga sad pitam: šta su to visoke, a šta niske nadnice? Zašto, recimo, 5 šilinga nedeljno znače nisku, a 20 šilinga nedeljno visoku nadnicu? Ako je 5 upoređeno sa 20 nisko, onda je 20 upoređeno sa 200 još niže. Ako bi neko, držeći predavanje o toplomeru, počeo time što bi deklamovao o visokim i niskim stepenima, on nam ne bi predao nikakvo znanje. On mora prvo da nam kaže kako se nalazi tačka smrzavanja, a kako tačka ključanja, i kako su te stalne tačke određene zakonima prirode, a ne nekim čefom prodavca ili proizvođača toplomera. A, eto, govoreći o nadnici i profitu građanin Weston ne samo što je propustio da takve stalne tačke izvede iz ekonomskih zakona nego čak nije našao za potrebno ni da ih potraži. On se zadovoljio time što je uobičajene vulgarne izraze o »niskom« i »visokom« uzeo kao nešto što ima utvrđeno značenje, premda je samo po sebi jasno da nadnice mogu biti označene kao visoke ili niske samo ako se uporede s izvesnim standardom prema kome bi mogle biti merene njihove veličine.

Weston neće biti u stanju da mi objasni zašto se za određenu količinu rada daje određena suma novca. Ako bi odgovorio: »To je bilo rešeno zakonom ponude i tražnje« — ja bih ga odmah zapitao: »A kakav zakon reguliše samu ponudu i tražnju?« Takvo pitanje bi ga smesta izbacilo iz koloseka. Odnosi između ponude i tražnje rada trpe neprekidne promene, a s njima se menjaju i tržišne cene rada. Ako tražnja premašuje ponudu, nadnica se diže; ako ponuda premašuje tražnju — nadnica pada, iako se pod takvim okolnostima mogla ukazati potreba da se, recimo, putem štrajka, ili na neki drugi način, *iznade* stvarno stanje tražnje i ponude. Ali ako već priznajete da su ponuda i tražnja zakon koji reguliše nadnicu, onda bi bilo i detinjasto i besmisleno dizati graju protiv povišenja nadnice, pošto je na osnovu tog najvišeg zakona, na koji se vi pozivate, povremeno povišenje nadnica isto tako potrebno i zakonito kao i njihovo povremeno padanje. A ako ponudu i tražnju *ne* priznajete kao zakon koji reguliše nadnicu, onda ponovo

postavljam pitanje: zašto se za određenu količinu rada daje određena suma novca?

Međutim, razmotrimo stvar s nešto šireg gledišta: svi biste bili u zabludi ako biste mislili da se vrednost rada ili bilo koje druge robe u krajnjoj liniji utvrđuje ponudom i tražnjom. Ponuda i tražnja regulišu samo prolazna *kolebanja* tržišnih cena. One vam mogu objasniti zašto se tržišna cena neke robe diže iznad njene *vrednosti* odnosno zašto pada ispod nje, ali one nikad ne mogu da objasne samu tu *vrednost*. Pretpostavimo da su ponuda i tražnja uravnotežene, ili da se one, kako bi to rekli ekonomisti, poklapaju. A onoga časa kad te suprotne sile postaju jednake, one se međusobno potiru i prestaju da deluju u jednom ili drugom pravcu. Onoga časa kad između ponude i tražnje nastupi ravnoteža i kad one usled toga prestaju da deluju, *tržišna* cena neke robe poklapa se s njenom *realnom vrednošću*, s njenom normalnom cenom, oko koje osciliraju njene tržišne cene. Stoga, proučavajući prirodu te *vrednosti*, uopšte ne treba da se obaziremo na prolazne uticaje koje ponuda i tražnja vrše na tržišne cene. To isto važi za nadnicu, kao i za cene svake druge robe.

5. [*Nadnice i cene*]

Svi argumenti našeg prijatelja, reducirani na svoj najprostiji teorijski izraz, svode se na jednu jedinu dogmu: »*Nadnice određuju ili regulišu cene robe.*«

Da bih pobio tu davno zastarelu i već potpuno prevaziđenu zabludu, mogao bih da se pozovem na zapažanja iz prakse. Mogao bih ukazati na činjenicu da engleski fabrički, rudarski, brodogradilišni radnici itd., čiji je rad relativno visoko plaćen, jevtinoćom svojih proizvoda tuku sve druge nacije, dok, na primer, engleskog poljoprivrednog radnika, čiji je rad relativno nisko plaćen, tuku, zbog skupoće njegovih proizvoda, gotovo sve druge nacije. Upoređivanjem proizvoda jedne iste zemlje i roba raznih zemalja, mogao bih da pokažem — ostavljajući po strani neke više privredne nego stvarne izuzetke — da prosečno rad koji ima relativno visoku cenu proizvodi robu s niskim cenama, a da rad čija je cena relativno niska proizvodi robe s visokim cenama. To, naravno, još ne bi bilo dokaz da su visoke cene rada u jednom i niske cene u drugom slučaju odnosni uzročnici tih dijametralno suprotnih rezultata, ali bi to ipak bilo dokaz da cene rada ne regulišu cene robâ. Međutim, za nas je potpuno suvišno primenjivanje ovakvog empirijskog metoda.

Možda će neko poricati da je građanin Weston postavio dogmu: »*Nadnice određuju ili regulišu cene robe.*« On je, zaista, nikad nije formulisao. Naprotiv, on je rekao da profit i renta takođe sačinjavaju sastavne delove robnih cena, jer se baš iz cene robe moraju isplaćivati ne samo

nadnice radnika, nego i profiti kapitalista i rente vlasnika zemlje. A kako se po njegovom mišljenju obrazuju cene? Pre svega iz nadnice. Tome se zatim dodaje izvestan procenat u korist kapitalista i jedan drugi u korist zemljovlasnika. Pretpostavimo da nadnica za rad upotrebljen pri proizvodnji izvesne robe iznosi 10. Ako profitna stopa iznosi 100%, kapitalist bi predujmljenoj nadnici dodao 10, a ako stopa rente takode iznosi 100% od nadnice, onda bi se dodalo još 10, i ukupna cena robe iznosila bi 30. Ali takvo određivanje cena značilo bi prosto da ih određuje nadnica. Ako bi u navedenom slučaju nadnica porasla na 20, cena robe popela bi se na 60 itd. Dosledno tome, svi zastareli ekonomski pisci koji su išli za tim da dogmi prema kojoj nadnica reguliše cene pribave priznanje, pokušali su da dokažu na taj način što su profit i rentu tretirali kao *puke procentne dodatke na nadnicu*. Nijedan od njih, naravno, nije bio kadar da granice tih procentnih stopa svede na ma koji ekonomski zakon. Naprotiv, oni su, izgleda, mislili da se profiti određuju tradicijom, običajem, voljom kapitalista ili nekim drugim isto toliko proizvoljnim i neobjašnjivim metodom. A ako tvrde da profite određuje konkurencija između kapitalista, oni time ništa ne kazuju. Nema sumnje da ta konkurencija izjednačuje različite profitne stope u raznim granama proizvodnje ili ih svodi na izvestan prosečan nivo, ali ona nikada ne može da određuje sâm taj nivo ili opštu profitnu stopu.

Šta mislimo kad kažemo da nadnica određuje cene roba? Pošto je nadnica samo drugi naziv za cenu rada, mislimo da se cene roba regulišu cenom rada. Pošto je *«cena» razmenska vrednost* — i kad govorim o vrednosti, govorim uvek o razmenjskoj vrednosti — *razmenska vrednost izražena u novcu*, onda ta postavka izlazi na to da se *«vrednost roba određuje vrednošću rada»*, ili da je *«vrednost rada opšta mera vrednosti»*.

Ali kako se onda određuje sama *«vrednost rada»*? Tu sad dolazimo na mrtvu tačku. Naravno, na mrtvu tačku ako pokušamo da rasudujemo logički. Istina, propovednici ove doktrine očas svrše s logičkim skrupulama. Uzmimo, na primer, našeg prijatelja Westona. Najpre nam je rekao da nadnice određuju cene roba i da, prema tome, s porastom nadnica moraju porasti i cene. Zatim je stvar obrnuo da bi nam pokazao kako povišenje nadnica ne bi bilo ni od kakve koristi, pošto bi skočile cene roba i pošto se nadnice u stvari mere cenama onih roba za koje se troše. I tako smo počeli tvrđenjem da vrednost rada određuje vrednost roba, a završavamo tvrđenjem da vrednost roba određuje vrednost rada. Vrtimo se, na taj način, u potpuno pogrešnom krugu i ne dolazimo ni do kakvog zaključka.

Uopšte, jasno je: ako za opštu meru ili regulator vrednosti uzmemo vrednost jedne robe — recimo rada, žita ili bilo koje druge robe — mi time samo zaobilazimo teškoće, pošto jednu vrednost određujemo drugom vrednošću, koja, sa svoje strane opet, zahteva da bude određena.

Dogma da »nadnice određuju cene roba«, svedena na svoj najapstraktniji izraz, izlazi na to da »vrednost određuje vrednost«, a ta tautologija znači da mi u stvari uopšte ništa ne znamo o vrednosti. Ako bismo se držali te premise, onda bi se celokupno rezonovanje o opštim zakonima političke ekonomije pretvorilo u prazno naklapanje. Velika Ricardova zasluga stoga se i sastoji u tome što je on u svom delu *On the Principles of Political Economy*, izdatom 1817, do temelja uništio staru, rasprostranjenu i otrcanu zabludu da »nadnice određuju cene«, zabludu koju su i Adam Smith i njegove francuske preteče odbacivali u stvarno naučnim odeljcima svojih istraživanja, ali u koju su ipak ponovo zapadali u površnijim i vulgarizatorskim poglavljima svojih dela.

6. [Vrednost i rad]

Gradani, došao sam sada do tačke kada moram pristupiti stvarnom izlaganju pitanja. Ne mogu obećati da ću to uraditi na sasvim zadovoljavajući način, jer bih u tom slučaju morao obuhvatiti čitavu oblast političke ekonomije. Moći ću jedino, kako bi to rekli Francuzi, »effeurer la question«, tj. da se dotaknem glavnih tačaka.

Prvo pitanje koje moramo postaviti jeste: šta je *vrednost* neke robe? Kako se ona određuje?

Na prvi pogled moglo bi izgledati da je vrednost robe nešto sasvim *relativno* i da ona ne može biti određena ako se ta roba ne posmatra u njenim odnosima prema svim drugim robama. U stvari, govoreći o vrednosti, o razmenskoj vrednosti neke robe, mi imamo u vidu kvantitativne srazmere u kojima se ona razmenjuje sa svim drugim robama. Ali onda nastaje pitanje: kako se regulišu srazmere u kojima se robe međusobno razmenjuju?

Iz iskustva nam je poznato da su te srazmere beskrajno raznolike. Uzmemo li jednu jedinu robu, na primer pšenicu, videćemo da se jedan kvarter pšenice razmenjuje za raznovrsne robe u gotovo bezbrojnim varijacijama tih srazmera. Međutim, *pošto vrednost pšenice ostaje stalno ista*, bilo da je izražena u svili, zlatu ili u nekoj drugoj robi, ona mora da predstavlja nešto što se razlikuje i što je nezavisno od tih *različitih stopa razmene* s različitim artiklima. Mora biti moguće da se ta razna jednačenja s raznim robama izraze u nekom sasvim drugom obliku.

Pored toga, ako kažem da se jedan kvarter pšenice razmenjuje za gvožđe u određenoj srazmeri, ili da je vrednost jednog kvartera pšenice izražena u određenoj količini gvožđa, onda kažem da su vrednost pšenice i njen ekvivalent u gvožđu ravni *nekoj trećoj stvari* koja nije ni pšenica ni gvožđe, jer pretpostavljam da obe te robe izražavaju istu veličinu u dva različita vida. Prema tome, i jedna i druga roba, kako pšenica tako i gvožđe, moraju nezavisno jedna od druge biti svodljive na tu treću stvar koja je njihova zajednička mera.

Ilustrovaćemo ovo jednim sasvim jednostavnim primerom iz geometrije. Kako postupamo kad upoređujemo površine trouglova svih mogućih oblika i veličina, ili površine trougla s pravougaonikom ili površine drugih pravolinijskih likova? Svodimo površine bilo kojeg trougla na izraz koji se sasvim razlikuje od njegovog vidljivog lika. Pošto smo iz same prirode trougla pronašli da je njegova površina ravna polovini proizvoda iz njegove osnovice i njegove visine, mi zatim možemo da upoređujemo različite površine svih vrsta trouglova i svih mogućih pravolinijskih likova, jer svi oni mogu biti rastavljeni na izvestan broj trouglova.

Isti postupak treba primeniti i kad je reč o vrednosti roba. Moramo naći mogućnosti da ih sve svedemo na jedan izraz koji bi im svima bio zajednički, te da ih razlikujemo samo prema srazmerama u kojima one sadrže upravo tu jednaku i istovetnu meru.

Pošto su *razmenske vrednosti* robâ samo *društvene funkcije* tih stvari i nemaju ničeg zajedničkog s njihovim *prirodnim* svojstvima, mi se pre svega moramo pitati: šta je zajednička *društvena supstanca* svih roba? To je *rad*. Da bi neka roba mogla biti proizvedena, na nju mora biti utrošena ili u njoj apsorbovana određena količina rada. I ja ne kažem prosto *rad*, nego *društveni rad*. Ako neko proizvodi izvestan artikal za svoju neposrednu upotrebu, da bi ga sâm potrošio, on stvara *proizvod*, ali ne *robu*. Kao proizvođač koji radi sâm za sebe, on nema nikakve veze s društvom. A da bi neko mogao da proizvodi *robu*, mora artikal koji je proizveo ne samo da zadovoljava neku *društvenu* potrebu nego i njegov rad sâm po sebi mora da bude deo ukupne sume rada koji je društvo utrošilo. Njegov rad mora biti potčinjen *podeli rada u samom društvu*. On ništa ne predstavlja bez ostalih karika podela rada, i od njega se traži da ih sa svoje strane *dopunjuje*.

Ako posmatramo *robe kao vrednosti*, mi ih posmatramo isključivo samo s gledišta *društvenog rada* koji je u njima *opredmećen*, *predstavljen*, ili ako hoćete, *kristalizovan*. U tom pogledu one se mogu *razlikovati* samo prema većim ili manjim količinama rada koje su u njima predstavljene. Tako, na primer, u jednoj svilenoj maramici može biti apsorbovana veća količina rada nego u jednoj cigli. Ali kako se meri *količina rada*? Prema *trajanju radnog vremena*, pri čemu se rad meri časovima, danima itd. Da bi se ta mera mogla primeniti, treba, naravno, sve vrste rada svesti na prosečan ili prost rad kao njihovu jedinicu.

Dolazimo, dakle, do sledećeg zaključka: neka roba ima *vrednost* zato što predstavlja *kristalizaciju društvenog rada*. Veličina njene vrednosti ili njena *relativna vrednost* zavisi od veće ili manje količine te društvene supstance koju ona sadrži, to će reći — od relativne mase rada potrebne za njeno proizvođenje. *Relativne vrednosti roba* određuju se, prema tome, *odgovarajućim količinama ili masama rada koje su na njih utrošene, u njima opredmećene, predstavljene*. *Korelativne* količine robâ koje mogu biti proizvedene u *isto radno vreme jednake su*.

Ili: vrednost jedne robe odnosi se prema vrednosti druge robe kao količina rada koja je predstavljena u jednoj robi prema količini rada koja je predstavljena u drugoj robi.

Naslućujem da će mnogi od vas upitati: zar zaista postoji tako velika razlika, ili uopšte neka razlika, između određivanja vrednosti robâ prema *nadnici* i određivanja tih vrednosti prema *relativnim količinama rada* potrebnim za njihovo proizvođenje? Vi ste, međutim, sigurno već uočili da su *nagrada* za rad i *količina rada* dve potpuno različite stvari. Pretpostavimo, na primer, da su u jednom kvarteru pšenice i u jednoj unči zlata predstavljene *jednake količine rada*. Uzeo sam ovaj primer jer ga je upotrebio *Benjamin Franklin* u svom prvom eseju, objavljenom 1729¹, pod naslovom *A Modest Enquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency*, u kome je on, kao jedan od prvih, ušao u trag pravoj prirodi vrednosti. Pa, lepo! Pretpostavimo sad da su jedan kvarter pšenice i jedna unca zlata *jednake vrednosti* ili *ekvivalenti*, jer su *kristalizacije jednakih količina prosečnog rada*, toliko dana ili toliko nedelja rada koji su u svakom od njih predstavljene. Kad tako određujemo relativnu vrednost zlata i žita, uzimamo li na ma koji način u obzir *nadnice* poljoprivrednog radnika i rudara? Ni najmanje. Mi ostavljamo potpuno *neodređeno* pitanje *kako* je bio plaćen njihov dnevni ili nedeljni rad, pa čak i da li je najamni rad uopšte bio primenjen. Ako je bio primenjen, onda su nadnice mogle biti veoma različite. Radnik čiji je rad opredmećen u kvarteru pšenice možda je dobio svega dva bušela, a radnik zaposlen u rudniku možda polovinu unce zlata. Ili, ako pretpostavimo da su njihove nadnice bile jednake, one mogu u svim mogućim srazmerama da odstupaju od vrednosti robâ koje su oni proizveli. One mogu da iznose polovinu, trećinu, četvrtinu, petinu ili ma koji drugi deo jednog kvartera žita ili jedne unce zlata. Njihove nadnice ne mogu, naravno, da *premaše* vrednosti robâ koje su proizveli, ne mogu biti *veće* od tih vrednosti, ali zato mogu u svim mogućim stepenima biti *niže*. Njihove *nadnice* *imaće* svoje *granice* u *vrednostima* proizvoda, ali *vrednosti njihovih proizvoda* neće biti ograničene njihovim nadnicama. A što je najglavnije: vrednosti, relativne vrednosti žita i zlata, na primer, bile bi određene bez ikakvog obzira na vrednost primenjenog rada, tj. bez obzira na *nadnice*. Prema tome, određivanje vrednosti robâ na osnovu *relativnih količina rada* koje su u njima *predstavljene*, potpuno se razlikuje od tautološkog metoda na osnovu kojeg se vrednosti robâ određuju vrednošću rada ili *nadnicom*. Ali ovu tačku ćemo osvetliti nešto bliže u daljem toku našeg istraživanja.

Pri proračunavanju razmenske vrednosti neke robe moramo količini rada koja je na tu robu bila utrošena u *poslednjem* procesu dodati količinu rada koja je *ranije* bila apsorbovana u njenoj sirovini, zatim rad utrošen na opremu, alate, mašine i zgrade, koji su takode

¹ U rukopisu pogrešno: 1721.

potrebni za taj rad. Na primer, vrednost neke određene količine pamučne prede je kristalizacija količine rada koja je pamuku bila dodata u procesu pređenja, količine rada koja je pre toga bila opredmećena u samom pamuku, količine rada opredmećene u uglju, mazivu i drugim utrošenim pomoćnim materijama, količine rada predstavljene u parnoj mašini, vretenima, fabričkim zgradama itd. Sredstva za proizvodnju u pravom smislu reči, kao što su alati, mašine, zgrade, u toku dužeg ili kraćeg perioda služe uvek ponovo pri ponavljanju procesa proizvodnje. Ako bi ona odjednom bila utrošena, kao što to biva sa sirovinama, onda bi njihova cela vrednost bila odjednom prenesena na robe u čijem proizvođenju učestvuju. Ali pošto se, na primer, vreteno troši tek postepeno, pravi se prosečan proračun, koji se zasniva na prosečnom trajanju vretena i njegovom prosečnom trošenju u toku određenog perioda, recimo u toku jednog dana. Na taj način izračunavamo koliko se od vrednosti vretena prenosi na predu ispređenu u toku jednog dana, i koliko, prema tome, od ukupne količine rada opredmećenog, recimo, u funti prede, otpada na rad koji je pre toga opredmećen u vretenu. Za našu sadašnju svrhu nije potrebno da se na ovoj tački duže zadržavamo.

Ako vrednost neke robe određuje *količina rada koja je utrošena na njeno proizvođenje*, moglo bi izgledati da nečija roba ima utoliko veću vrednost ukoliko je on leniji ili neveštiji, jer je više vremena potrebno za izradu te robe. To bi, naravno, bila veoma žalosna zablude. Vi se sigurno sećate da sam upotrebljavao izraz »*društveni rad*«, a taj izraz »*društveni*« sadrži mnoge momente. Kad kažemo da je vrednost neke robe određena *količina rada* koja je na nju utrošena ili u njoj kristalizovana, onda imamo u vidu *onu količinu rada* koja je *potrebna* za njeno proizvođenje u jednom datom društvenom stanju, pod određenim prosečnim uslovima društvene proizvodnje, s jednom datom društvenom prosečnom intenzivnošću i prosečnom umešnošću primenjenog rada. Kada je u Engleskoj parni razboj počeo da konkuriše ručnom razboju, bilo je potrebno upola manje radnog vremena no ranije da se određena količina prede pretvori u jedan aršin pamučne tkanine ili sukna. Jedni ručni tkač radio je sada 17 ili 18 časova dnevno umesto 9 ili 10 časova, koliko je radio ranije. Ali proizvod njegovog dvadesetochasovnog rada predstavljao je sada samo 10 društvenih radnih časova, ili 10 radnih časova društveno potrebnih da bi se određena količina prede pretvorila u tkaninu. Proizvod njegovih 20 časova nije, prema tome, imao veću vrednost od proizvoda njegovih predašnjih 10 časova.

Ako, dakle, količina društveno potrebnog rada opredmećenog u robama reguliše njihove razmenske vrednosti, onda svako povećanje količine rada potrebne za proizvođenje neke robe mora povećati njenu vrednost, kao što i svako smanjenje mora da je snizi.

Ako bi količine rada potrebne za proizvodnju određenih robâ bile postojane, onda bi bile postojane i njihove relativne vrednosti.

Međutim, to nije tako. Količina rada potrebna za proizvođenje neke robe menja se neprestano sa svakom promenom u proizvodnoj snazi primenjenog rada. Što je veća proizvodna snaga rada, to se više proizvoda izrađuje u toku datog radnog vremena, a što je proizvodna snaga rada niža, to se za isto vreme izrađuje manje proizvoda. Ako bi se, na primer, usled porasta stanovništva nametnula potreba da se obrađuje i manje plodna zemlja, onda bi se ista količina proizvoda mogla dobiti samo ako bi bila utrošena veća količina rada, i vrednost poljoprivrednih proizvoda bi usled toga porasla. S druge strane, ako jedan jedini prelac, pomoću modernih sredstava za proizvodnju, u toku jednog radnog dana preradi hiljadu puta veću količinu pamuka u predu no što bi bio u stanju da za isto vreme isprede pomoću kolovrata, onda je jasno da će sad svaka pojedina funta pamuka apsorbovati mnogo hiljada puta manje prelčeva rada nego ranije, te da će, prema tome, vrednost koja je tokom pređenja dodata svakoj funti pamuka biti mnogo puta manja no ranije. Vrednost pređe srazmerno će se smanjiti.

Ne uzimajući u obzir razlike u prirodnoj energiji i u stečenoj radnoj umešnosti raznih naroda, proizvodna snaga rada mora uglavnom da zavisi:

1. od *prirodnih* uslova rada, kao što su plodnost zemlje, bogatstvo rudnika itd.;

2. od sve većeg usavršavanja *društvenih snaga rada* koje proističe iz proizvodnje u velikim razmerama, iz koncentracije kapitala i kombinacije rada, iz dalje podele rada, iz primene mašina i poboljšanih metoda, iz primene hemijskih i drugih prirodnih snaga, iz smanjivanja vremena i prostora pomoću sredstava za vezu i saobraćaj, kao i iz svih drugih pronalazaka pomoću kojih nauka primorava prirodne snage da služe radu i na osnovu kojih se razvija društveni ili kooperativni karakter rada. Što je veća proizvodna snaga rada, to je manje rada utrošeno na određenu količinu proizvoda, dakle — utoliko je manja vrednost tog proizvoda. Što je manja proizvodna snaga rada, to je više rada utrošeno za istu količinu proizvoda, dakle — utoliko je veća njegova vrednost. Prema tome, možemo postaviti kao opšti zakon:

Vrednosti robâ stoje u upravnoj srazmeri prema radnom vremenu utrošenom u njihovom proizvođenju, a u obrnutoj srazmeri prema proizvodnoj snazi primenjenog rada.

Pošto sam dosad govorio samo o vrednosti, sad ću dodati nekoliko reči o *ceni*, koja predstavlja naročiti oblik koji uzima vrednost.

Uzeta sama po sebi, *cena* nije ništa drugo do *novčani izraz vrednosti*. Na primer, vrednosti svih roba u Engleskoj izražene su cenama u zlatu, dok su na Kontinentu one izražene uglavnom cenama u srebru. Vrednost zlata ili srebra, kao i svih drugih roba, određuje se količinom rada potrebnom za njihovo dobijanje. Izvesnu količinu vaših nacionalnih proizvoda, u kojima je kristalizovan određeni iznos va-

šeg nacionalnog rada, vi razmenjujete za proizvode zemalja koje proizvode zlato i srebro, u kojima je, opet, kristalizovana određena količina njihova rada. Na taj način, u stvari putem trampe, vi se navikavate na to da vrednost svih robâ odnosno odgovarajuće količine rada utrošene na njih izražavate zlatom i srebrom. Ako bliže razmotrite novčani izraz vrednosti, ili, što je isto, pretvaranje vrednosti u cene, videćete da se tu radi o postupku kojim vi vrednostima svih roba dajete nezavisan i homogen oblik, ili ih izražavate kao količine jednakog društvenog rada. Ukoliko je cena samo novčani izraz vrednosti, Adam Smith joj je dao naziv »natural price¹«, a francuski fiziokrati »prix nécessaire²«.

Kakav je, dakle, odnos između vrednosti i tržišnih cena, ili između prirodnih cena i tržišnih cena? Svi znate da je tržišna cena za sve robe iste vrste ista, ma koliko se razlikovali uslovi proizvodnje za pojedine proizvođače. Tržišna cena izražava samo prosečnu količinu društvenog rada potrebnu da se tržište pod prosečnim uslovima proizvodnje snabde određenom količinom izvesnog artikla. Ona se izračunava prema celoj masi robe jedne određene vrste.

Utoliko se tržišna cena robe podudara s njenom vrednošću. S druge strane, oscilacije tržišnih cena čas iznad, čas ispod vrednosti ili prirodne cene zavise od kolebanja ponude i tražnje. Odstupanja tržišnih cena od vrednosti stalna su pojava, ali, kako kaže Adam Smith:

»Prirodna cena predstavlja u neku ruku centralnu cenu kojoj stalno teže cene svih roba. Rzne slučajnosti mogu ih ponekad podići znatno iznad tog centra, a ponekad opet oboriti čak nešto ispod njega. Ali ma kakve bile okolnosti koje ih sprečavaju da se smire u tom centru mirovanja i postojanosti, one ipak stalno teže k njemu.«⁽¹⁰⁵⁾

Ja se sada ne mogu upuštati u detaljnije pretresanje ovog pitanja. Dovoljno je reći da će tržišne cene robâ, ako ponuda i tražnja budu uravnotežene, odgovarati prirodnim cenama tih robâ, tj. njihovim vrednostima, koje su određene odgovarajućim količinama rada potrebnim za njihovo proizvođenje. Ali ponuda i tražnja moraju stalno težiti ka uravnoteženju, iako se to događa samo tako što jedno kolebanje potire drugo, povećanje potire opadanje i obrnuto. Ako biste, umesto da posmatrate samo dnevna kolebanja, analizirali kretanje tržišnih cena za duži period, kao što je, na primer, uradio g. Tooke u svojoj knjizi *History of Prices*, zapazili biste da se kolebanja tržišnih cena, njihova odstupanja od vrednosti, njihovo dizanje i padanje međusobno parališu i potiru, tako da se, bez obzira na uticaj monopola i nekih drugih modifikacija, na koje se ovde ne mogu osvrnati, sve vrste robâ prodaju prosečno po njihovim odgovarajućim vrednostima ili prirodnim cenama. Prosečni periodi u toku kojih se kolebanja tr-

¹ »prirodna cena« — ² »potrebna cena«

žišnih cena uzajamno potiru različiti su za različite vrste roba, pošto se kod jedne vrste lakše postiže da se ponuda prilagodi tražnji nego kod neke druge.

Ako se, dakle, uopštenije govoreći i obuhvatajući nešto duži period, sve vrste roba prodaju po njihovim odgovarajućim vrednostima, onda je besmislica pretpostavljati da profit — ne profit u pojedinačnim slučajevima, nego stalni i u različitim granama uobičajeni profit — proističe iz *odatka* na cene robâ ili od prodaje robâ po ceni iznad njihovih *vrednosti*. Besmislenost takvog shvatanja postaje očigledna čim ga uopštimo. Sve ono što bi neko stalno zaradivao kao prodavac, stalno bi gubio kao kupac. Ništa ne bi značilo ni tvrđenje da ima ljudi koji su kupci a da nisu prodavci, ili potrošači a da nisu proizvođači. Ono što ovi ljudi plaćaju proizvođačima morali bi najpre da od njih besplatno prime. Ako neki čovek od vas najpre uzme novac, a zatim vam ga vraća kupujući vašu robu, vi se nikada nećete obogatiti što ćete tom istom čoveku preskupo prodavati vašu robu. Poslovanje ovakve vrste moglo bi da smanji gubitak, ali nikada ne bi doprinelo ostvarivanju neke dobiti.

Prema tome, da biste mogli objasniti *opštu prirodu profita*, morate polaziti od postavke da se robe prosečno *prodaju po svojim stvarnim vrednostima*, tj. srazmerno količini u njima opredmećenog rada. Ako profit ne možete objasniti ovom pretpostavkom, onda ga uopšte ne možete objasniti. To izgleda paradoksalno i protivno svakodnevnom iskustvu. Paradoksalno izgleda i da se Zemlja okreće oko Sunca i da se voda sastoji od dva vanredno lako zapaljiva gasa. Naučna istina uvek je paradoksalna s gledišta svakidašnjeg iskustva, koje uočava samo varljivi izgled stvari.

7. Radna snaga

Pošto smo dosad — ukoliko je to na ovako letimičan način bilo moguće — analizirali prirodu vrednosti, *vrednosti ma koje robe*, moramo obratiti pažnju na specifičnu *vrednost rada*. I ovde vas opet moram iznenaditi jednim prividnim paradoksom. Svi ste vi čvrsto ubeđeni da ono što dnevno prodajete jeste vaš rad; da rad, prema tome, ima cenu, a pošto je cena neke robe samo novčani izraz njene vrednosti, to sigurno mora postojati i nešto kao *vrednost rada*. Međutim, ne postoji ništa slično što se u običnom smislu reči zove *vrednost rada*. Videli smo da količina potrebnog rada kristalizovana u nekoj robi čini njenu vrednost. Kako bismo sad, primenjujući taj pojam vrednosti, mogli da odredimo vrednost recimo jednog desetočasovnog radnog dana? Koliko rada sadrži taj radni dan? Deset časova rada. Reći da je vrednost jednog desetočasovnog radnog dana jednaka desetočasovnom radu, ili količini rada koja je u njemu sadržana, značilo bi tautologiju, štaviše besmislicu. Naravno, čim jedanput pronađemo pravi

ali skriveni smisao izraza »vrednost rada«, bićemo u stanju da objasnimo ovu iracionalnu i, reklo bi se, nemoguću primenu vrednosti, isto onako kao što smo u stanju da objasnimo prividno ili čisto fenomenalno kretanje nebeskih tela pošto smo jedanput saznali njihovo stvarno kretanje.

Ono što radnik prodaje nije neposredno njegov *rad*, nego njegova *radna snaga*, koju on prolazno stavlja kapitalisti na raspolaganje. To je tim pre tako što — ne znam da li engleski zakon, ali svakako neki zakoni na Kontinentu — utvrđuju *maksimalno vreme* za koje neko može prodavati svoju radnu snagu. Ako bi bilo dozvoljeno da se radna snaga prodaje na neograničeno vreme, onda bi ropstvo odmah ponovo bilo uspostavljeno. Ako bi takva prodaja obuhvatala, na primer, čitavo trajanje radnikova života, on bi se tog časa pretvorio u doživotnog roba svoga gospodara.

Jedan od najstarijih ekonomista i najoriginalnijih filozofa Engleske Thomas Hobbes već je u svom spisu *Leviathan* instinktivno došao do ove tačke, koju su svi njegovi naslednici predvideli. On kaže:

»Vrednost (value or worth) nekog čoveka jeste, kao i kod svih drugih stvari, njegova cena, a to će reći onoliko koliko se daje za upotrebu njegove snage.«

Ako pođemo od ove osnove bićemo u mogućnosti da odredimo vrednost rada onako kako je određujemo i svim drugim robama.

Ali pre no što to uradimo, mogli bismo zapitati kako dolazi do te čudnovate pojave da na tržištu nalazimo grupu kupaca koji poseduju zemlju, mašine, sirovine, životna sredstva, a sve su to, osim zemlje u njenom neobrađenom stanju, *proizvodi rada*, dok na drugoj strani nalazimo grupu prodavaca koji nemaju ništa da prodaju osim svoju radnu snagu, svoje radne ruke i svoj mozak. Kako to da jedna grupa stalno kupuje da bi pravila profit i bogatila se, dok druga grupa stalno prodaje da bi zaradila sredstva za svoje izdržavanje? Istraživanje tog pitanja pretvorilo bi se u istraživanje onoga što ekonomisti nazivaju »*prethodnom ili prvobitnom akumulacijom*«, ali što bi trebalo da se zove *prvobitnom eksproprijacijom*. Videli bismo da ta takozvana *prvobitna akumulacija* ne znači ništa drugo nego niz istorijskih procesa koji su se završili *raspadanjem prvobitnog jedinstva* koje je postojalo između radnog čoveka i njegovih sredstava za rad. Ali takvo istraživanje prevazilazi okvire moje sadašnje teme. Kad je *odvajanje* radnog čoveka od sredstava za rad jednom već izvršeno, onda će se ovakvo stanje održati i na sve širem stepenu reprodukovati dokle god ga jedan novi i temeljiti prevrat u načinu proizvodnje opet ne obori i ponovo ne uspostavi prvobitno jedinstvo u novom istorijskom obliku.

Šta je, dakle, *vrednost radne snage*?

Kao i vrednost svake druge robe, vrednost radne snage određuje se količinom rada potrebnog za njeno proizvođenje. Čovekova radna snaga postoji samo u njegovoj živoj ličnosti. Da bi mogao da odraste i da se održi u životu, čovek mora da potroši izvesnu koli-

činu životnih sredstava. Ali čovek se, kao i mašina, troši i mora biti zamenjen drugim čovekom. Zato mu je, osim količine životnih sredstava koju zahteva *njegovo sopstveno* izdržavanje, potrebna još i druga količina životnih sredstava da bi mogao da odgaji izvestan broj dece koja treba da ga zamene na tržištu rada i da ovekoveče radnički rod. Sem toga, da bi radnik mogao da razvije svoju radnu snagu i da stekne izvesnu veštinu, on mora utrošiti dalju količinu vrednosti. Za našu svrhu biće dovoljno ako uzmemo u obzir samo *prosečan* rad, čiji su troškovi oko vaspitanja i školovanja neznatne veličine. Ipak ću iskoristiti ovu priliku da bih konstatovao: kao što su troškovi za proizvodnju radnih snaga različitog kvaliteta različiti, isto tako različite moraju biti i vrednosti radnih snaga zaposlenih u različitim granama proizvodnje. Prema tome, zahtev za *jednakom nadnicom* zasniva se na zabludi i ostaje *pusta* želja koja se nikad neće ispuniti. On je plod onog lažnog i plitkog radikalizma koji prihvata pretpostavke, ali bi hteo da izbegne zaključke. Na osnovi najamnog sistema vrednost radne snage određuje se kao i vrednost svake druge robe; a pošto razne vrste radne snage imaju različite vrednosti, ili iziskuju različite količine rada za svoju proizvodnju, to one *moraju* na tržištu rada da postignu i različite cene. Zahtevati *jednaku ili čak pravednu nagradu* na osnovi najamnog sistema, isto je što i zahtevati *slobodu* na osnovi sistema ropstva. Nije reč o tome šta vi smatrate pravilnim ili pravednim. Pitanje se sastoji u ovome: šta je pri određenom sistemu proizvodnje nužno i neizbežno?

Posle svega rečenog izlazi da se *vrednost radne snage* određuje *vrednošću sredstava za život* koja su potrebna da se radna snaga proizvede, razvije, održi i ovekoveči.

8. Proizvođenje viška vrednosti

Pretpostavimo sad da proizvodnje prosečne količine sredstava za život potrebnih dnevno jednom radniku zahteva *6 časova prosečnog rada*. Pretpostavimo, zatim, da je *6 časova* prosečnog rada opredmećeno u količini zlata ravnoj *3 šilinga*. U tom slučaju će *3 šilinga* biti *cena* ili novčani izraz *dnevne vrednosti radne snage* tog čoveka. Ako bi radio *6 časova* dnevno, on bi dnevno proizvodio vrednost koja bi bila dovoljna da kupi prosečnu količinu dnevno potrebnih mu sredstava za život odnosno da sebe kao radnika održi u životu.

Ali taj naš čovek je najamni radnik. Zato on mora svoju radnu snagu prodati nekom kapitalisti. Ako je prodaja za *3 šilinga* dnevno ili *18 šilinga* nedeljno, on je prodaje po njenoj vrednosti. Pretpostavimo da je on prelac. Ako radi *6 časova* dnevno, on će pamuku dnevno davati vrednost od *3 šilinga*. Ta vrednost koju on dnevno dodaje pamuku bila bi tačan ekvivalent za nadnicu ili cenu njegove radne snage

koju on dnevno prima. Ali u tom slučaju kapitalisti ne bi pripao nikakav *višak vrednosti* ili *višak proizvoda*. Tu smo, dakle, došli do suštine pitanja.

Time što je kupio radnikovu radnu snagu i što plaća njenu vrednost, kapitalist je, kao i svaki drugi kupac, stekao pravo da kupljenu robu troši ili upotrebljava. Radnu snagu čovekovu trošimo ili upotrebljavamo dajući čoveku da radi, kao što trošimo ili upotrebljavamo mašinu stavljajući je u pogon. Prema tome, plaćanjem dnevne ili nedeljne vrednosti radnikove radne snage kapitalist je stekao pravo da tu radnu snagu upotrebi odnosno primorava da radi u toku *celog dana ili nedelje*. Radni dan ili radna nedelja imaju, naravno, određene granice, ali njih ćemo docnije pobliže razmotriti.

Zasad bih hteo da skrenem vašu pažnju na jedno odlučujuće pitanje.

Vrednost radne snage određuje se količinom rada koja je potrebna za njeno održavanje ili reprodukciju, ali *upotreba* te radne snage ograničena je samo radnikovom aktivnom energijom i fizičkom snagom. Dnevna ili nedeljna *vrednost* radne snage sasvim se razlikuje od dnevnog ili nedeljnog delanja te snage, kao što su potpuno različite stvari hrana potrebna nekom konju i vreme u toku koga on može da nosi jahača. Količina rada kojom je ograničena *vrednost* radnikove radne snage nipošto ne predstavlja granicu za količinu rada koju njegova radna snaga može da obavi. Uzmimo, na primer, našeg prelca. Da bi mogao svakog dana da reprodukuje svoju radnu snagu, on mora, kao što smo videli, dnevno da reprodukuje vrednost od 3 šilinga, a to čini radeći dnevno 6 časova. Ali ga to ne sprečava da radi po 10, ili 12, ili još više časova dnevno. Pošto je platio dnevnu ili nedeljnu *vrednost* prelčeve radne snage, kapitalist je stekao pravo da tu radnu snagu upotrebljava preko *celog dana ili nedelje*. On će stoga naterati prelca da radi, recimo, 12 časova dnevno. Dakle, prelac će morati preko onih 6 časova potrebnih za naknadu njegove nadnice ili vrednosti njegove radne snage da radi još 6 časova, koje ću nazvati časovima *viška rada*; ovaj višak rada biće opredmećen u *višku vrednosti* i *višku proizvoda*. Ako, na primer, naš prelac svojim dnevnim šestčasovnim radom dodaje pamuku vrednost od 3 šilinga, tj. vrednost koja predstavlja tačan ekvivalent njegove nadnice, onda će on dvanaestčasovnim radom dodati pamuku vrednost od 6 šilinga i proizvesti *odgovarajući višak prede*. Pošto je on svoju radnu snagu prodao kapitalisti, cela vrednost proizvoda koji je stvorio pripada kapitalisti, tom privremenom vlasniku njegove radne snage. Dakle, predujmljujući 3 šilinga, kapitalist realizuje vrednost od 6 šilinga, jer mu se za vrednost koju je predujmio, a u kojoj je kristalizovano 6 radnih časova, uzvraća vrednost u kojoj je kristalizovano 12 radnih časova. Ponavljajući svakog dana isti proces, kapitalist će dnevno predujmljivati 3 šilinga i dnevno trpiti u džep 6 šilinga, od kojih jedna polovina opet ide na isplatu nadnice, dok druga obrazuje *višak vrednosti*, za koji ka-

pitalist ne plaća nikakav ekvivalent. To i jeste onaj *način razmene između kapitala i rada* na kojem se zasniva kapitalistička proizvodnja odnosno najamni sistem, i koji mora stalno rezultirati u reprodukciji radnika kao radnika i kapitalista kao kapitalista.

Ako svi ostali uslovi ostanu jednaki, *stopa viška vrednosti* zavisiće od razmere između onog dela radnog dana koji je potreban za reprodukciju vrednosti radne snage i *viška vremena* ili *viška rada* koji se obavlja za kapitalistu. On će, prema tome, zavistiti *od stepena u kojem je radni dan produžen preko onog vremena* kada radnik svojim radom samo reprodukuje vrednost svoje radne snage odnosno samo naknadije svoju nadnicu.

9. Vrednost rada

Sad se moramo vratiti izrazu *»vrednost ili cena rada«*.

Videli smo da taj izraz u stvari znači samo vrednost radne snage merene vrednošću robâ potrebnih za njeno održavanje. Ali pošto radnik svoju nadnicu prima *posle* obavljenog rada, a, osim toga, zna da je to što on kapitalisti stvarno daje njegov rad, vrednost ili cena njegove radne snage nužno mu mora izgledati kao *cena ili vrednost samog njegovog rada*. Ako cena njegove radne snage iznosi 3 šilinga, u kojima je opredmećeno 6 časova rada, a ako on radi 12 časova, onda je neizbežno da on ta 3 šilinga smatra vrednošću ili cenom 12 radnih časova, mada je tih 12 radnih časova opredmećeno u vrednosti od 6 šilinga. Iz toga proističu dva zaključka.

Prvo. Vrednost ili cena radne snage dobija izgled *cene ili vrednosti samog rada*, mada su, strogo uzevši, vrednost i cena rada besmisleni izrazi.

Drugo. Mada se samo jedan deo radnikovog dnevnog rada sastoji od *plaćenog*, a drugi deo od *neplaćenog* rada, i mada taj neplaćeni rad ili višak rada sačinjava fond iz kojeg se obrazuje *višak vrednosti* ili *profit*, ipak to izgleda kao da je ceo rad bio plaćen.

Ovim varljivim spoljnim izgledom razlikuje se *najamni rad* od drugih *istorijskih* oblika rada. Na osnovi najamnog sistema i *neplaćeni* rad izgleda kao da je *plaćen*. Kod *roba*, naprotiv, čak i plaćeni deo njegova rada izgleda kao da je neplaćen. Naravno, da bi mogao raditi, rob mora da živi, i jedan deo njegovog radnog dana odlazi na naknadu vrednosti njegovog sopstvenog održavanja. Ali pošto između njega i njegovog gospodara ne postoje poslovni odnosi, niti između njih dolazi do bilo kakvih kupoprodajnih radnji, ceo rad roba izgleda kao besplatan.

Uzmite, na drugoj strani, seljaka-kmeta, onakvog kakav je, moglo bi se reći, još do juče postojao na celom istoku Evrope. Taj seljak je radio, recimo, 3 dana za sebe, na svojoj sopstvenoj ili dodeljenoj mu njivi, a 3 naredna dana je prinudno obavljao besplatan rad na imanju

svog spahije. Ovde su, dakle, plaćeni i neplaćeni delovi rada bili vidljivo odeljeni, odeljeni i vremenski i prostorno; i naši liberali bili su prepuni moralnog negodovanja pred apsurdnom idejom da se neko može naterati da radi besplatno.

Međutim, radio neko 3 dana u nedelji za sebe, na svojoj sopstvenoj njivi, a 3 dana besplatno na imanju svog spahije, ili radio on za sebe 6 časova dnevno u fabrici ili radionici, a 6 časova za svoga poslodavca, izlazi na isto, mada su u poslednjem slučaju delovi plaćenog i neplaćenog rada neodeljivo međusobno povezani i priroda cele transakcije potpuno maskirana time što *postoje ugovor i isplata* koja se vrši krajem nedelje. Besplatan rad pojavljuje se u jednom slučaju kao dobrovoljan, a u drugom kao prinudan rad. U tome je sva razlika.

Kad budem upotrebljavao izraz *»vrednost rada«*, upotrebljavaću ga samo kao popularni uobičajeni termin za *»vrednost radne snage«*.

10. Profit se ostvaruje prodajom robe po njenoj vrednosti

Pretpostavimo da je prosečni radni čas opredmećen u vrednosti ravnoj 6 pensa, odnosno da je 12 prosečnih radnih časova opredmećeno u vrednosti od 6 šilinga. Pretpostavimo, zatim, da je vrednost rada ravna 3 šilinga, ili proizvodu šestočasovnog rada. Uzmemo li sad da su u sirovinama, mašinama itd. utrošenim pri proizvodnji neke robe opredmećena 24 prosečna radna časa, onda bi njihova vrednost iznosila 12 šilinga. Ako bi povrh toga radnik najmljen od strane kapitaliste tim sredstvima za proizvodnju dodao 12 časova rada, onda bi tih 12 časova bilo opredmećeno u dodatnoj vrednosti od 6 šilinga. *Ukupna vrednost proizvoda* iznosila bi, dakle, 36 časova opredmećenog rada i bila bi ravna 18 šilinga. Ali pošto bi vrednost rada, ili nadnica isplaćena radniku, iznosila samo 3 šilinga, kapitalist ne bi platio nikakav ekvivalent za 6 časova viška rada koji je radnik obavio i koji je opredmećen u vrednosti te robe. Prodajući robu po njenoj vrednosti od 18 šilinga, kapitalist bi, prema tome, realizovao vrednost od 3 šilinga, za koju nije platio nikakav ekvivalent. Ta 3 šilinga sačinjavala bi višak vrednosti ili profit koji on trpa u svoj džep. Prema tome, kapitalist ne realizuje profit od 3 šilinga time što svoju robu prodaje po ceni *iznad* njene vrednosti, već time što je prodaje *po njenoj stvarnoj vrednosti*.

Vrednost robe određena je *ukupnom količinom rada* koja je u njoj sadržana. Ali deo te količine rada opredmećen je u vrednosti za koju je plaćen ekvivalent u vidu nadnice, dok je drugi deo opredmećen u vrednosti za koju *nije* plaćen *nikakav* ekvivalent. Jedan deo rada koji roba sadrži je *plaćen* rad, a drugi deo je *neplaćen* rad. Prema tome, prodajući robu *po njenoj vrednosti*, tj. kao kristalizaciju *ukupne količine rada* koja je na nju utrošena, kapitalist je neizbežno mora prodati

s profitom. On ne prodaje samo ono za šta je platio ekvivalent, on prodaje i ono što ga ništa nije koštalo, iako je to koštalo rada njegovog radnika. Troškovi kapitalista za neku robu i njeni stvarni troškovi različite su stvari. Zato ponavljam da se normalni i prosečni profiti ne postižu prodajom robe *iznad* njene vrednosti, nego prodajom robe po *njenoj stvarnoj vrednosti*.

11. Različiti delovi na koje se raspada višak vrednosti

Višak vrednosti, ili onaj deo ukupne vrednosti robe u kojem je opredmećen *višak rada* ili radnikov *neplaćeni rad*, ja nazivam *profit*. Ceo iznos tog profita ne trpa u džep industrijski kapitalist. Monopol na zemlju pruža zemljovlasniku mogućnost da uzme deo tog *viška vrednosti* u vidu *rente*, bilo zbog toga što se zemlja koristi za poljoprivredu, za građevine ili železnice, bilo u neku drugu proizvodnu svrhu. S druge strane, činjenica što posedovanje *sredstava za rad* omogućuje industrijskom kapitalisti da proizvodi *višak vrednosti*, ili, što izlazi na isto, da *prisvaja određenu količinu neplaćenog rada*, sama ta činjenica omogućuje vlasniku sredstava za rad, koja on u celosti ili delimično pozajmljuje industrijskom kapitalisti, omogućuje, jednom reči, *kapitalisti-zajmodavcu* da drugi deo tog viška vrednosti traži pod vidom *kamata* za sebe, tako da industrijskom kapitalisti *kao takvom* preostaje samo ono što se naziva *industrijskim* ili *komercijalnim profitom*.

Koji zakoni regulišu tu raspodelu ukupnog iznosa viška vrednosti na te tri kategorije ljudi — to pitanje je potpuno van naše teme. Međutim, već i iz toga što je dosad bilo izloženo proizlazi sledeće.

Renta, kamata i industrijski profit samo su različiti nazivi za različite delove *viška vrednosti* robe ili u njoj *opredmećenog neplaćenog rada*, i oni u jednakoj meri *proističu iz ovog izvora i jedino iz njega*. Oni ne proističu iz zemlje kao takve, ni iz *kapitala* kao takvog, već zemlja i kapital pružaju svojim vlasnicima mogućnost da dobiju odgovarajuće udele u višku vrednosti koji industrijski kapitalist cedi iz radnika. Za samog radnika je od sporednog značaja pitanje da li taj višak vrednosti, koji je rezultat njegovog viška rada ili neplaćenog rada, u celosti stavlja u džep industrijski kapitalist, ili taj industrijski kapitalist mora delove toga viška vrednosti da pod nazivom *rente* ili *kamate* plaća dalje trećim licima. Pretpostavimo da industrijski kapitalist upotrebljava samo svoj sopstveni kapital i da je on sâm ujedno i vlasnik zemljišta. U tom slučaju bi ceo višak vrednosti išao u njegov džep.

Industrijski kapitalist jeste ono lice koje iz radnika neposredno cedi taj višak vrednosti, bez obzira na to koji će deo tog viška vrednosti on biti u stanju da konačno zadrži za sebe. Stoga od tog odnosa između industrijskog kapitaliste i najamnog radnika zavisi čitav na-

jamni sistem i čitav savremeni sistem proizvodnje. Zato neki od građana koji su uzeli učešća u našoj diskusiji nisu bili u pravu kad su pokušali da stvari ulepšaju, te da taj osnovni odnos između industrijskog kapitaliste i radnika tretiraju kao sporedno pitanje, mada su bili u pravu kad su tvrdili da se, pod izvesnim okolnostima, povećanje cena može odraziti u veoma nejednakom stepenu na industrijskog kapitalistu, zemljovlasnika, na novčarskog kapitalistu, pa, ako hoćete, i na ubirača poreza.

Ali iz dosadašnjih izlaganja proizlazi još i nešto drugo.

Onaj deo vrednosti robe koji predstavlja samo vrednost sirovina, mašina, jednom reči — samo vrednost utrošenih sredstava za proizvodnju, uopšte ne stvara *nikakav dohodak*, već *jedino* naknađuje *kapital*. Ali, bez obzira na to, nije tačno da se drugi deo robne vrednosti koji *obrazuje dohodak*, ili koji može biti isplaćen u vidu nadnice, profita, rente, kamate, *konstituiše* od vrednosti nadnice, vrednosti rente, vrednosti profita itd. Nadnicu ćemo zasad ostaviti po strani, pa ćemo samo razmatrati industrijski profit, kamatu i rentu. Maločas smo videli da se *višak vrednosti* koji je sadržan u robi, ili onaj deo njene vrednosti u kome je opredmećen *neplaćeni rad* rastvara na različite delove s tri različita naziva. Ali bilo bi protivno istini kad bi se reklo da je vrednost robe *sastavljena* ili *obrazovana od zbira samostalnih vrednosti ta tri sastavna dela*.

Ako je jedan radni čas opredmećen u vrednosti od 6 pensa, ako radni dan radnika iznosi 12 časova, ako je polovina tog vremena neplaćeni rad, onda će višak rada dodati robi *višak vrednosti* od 3 šilinga, tj. vrednost za koju nije plaćen nikakav ekvivalent. Taj višak vrednosti od 3 šilinga sačinjava *ukupni fond* koji industrijski kapitalist može da podeli, u bilo kojim srazmerama, sa zemljovlasnikom i zajmodavcem. Vrednost ta 3 šilinga sačinjava granicu vrednosti koju oni imaju između sebe da podele. Ali industrijski kapitalist ne može vrednosti robe dodati proizvoljnu vrednost za svoj profit, kojoj se zatim dodaje dalja vrednost za zemljovlasnika itd., tako da bi zbir te tri proizvoljno utvrđene vrednosti sačinjavao ukupnu vrednost. Iz toga, dakle, vidite koliko je varljivo ono uobičajeno mišljenje koje *rastvaranje* neke *date vrednosti* na tri dela brka s *obrazovanjem* te vrednosti putem sabiranja tri *samostalne vrednosti*, pretvarajući na taj način ukupnu vrednost iz koje potiču renta, profit i kamata u proizvoljnu veličinu.

Ako je ukupni profit koji dobija neki kapitalist ravan 100 f. st., onda tu sumu, posmatranu kao *apsolutnu* veličinu, nazivamo *masom profita*. Ali ako izračunamo odnos u kome tih 100 f. st. stoje prema predujmljenom kapitalu, onda tu *relativnu* veličinu nazivamo *profitnom stopom*. Očigledno je da ta profitna stopa može biti izražena na dva načina.

Pretpostavimo da su 100 f. st. kapital koji je bio *predujmljen za nadnicu*. Ako proizvedeni višak vrednosti takode iznosi 100 f. st. — a

to bi nam pokazivalo da se polovina radnikovog radnog dana sastoji od *neplaćenog* rada — pa ako taj profit merimo vrednošću kapitala predujmljenog za nadnice, onda bismo rekli da *profitna stopa* iznosi 100%, pošto je predujmljena vrednost bila 100, a realizovana vrednost 200.

S druge strane, ako ne razmatramo samo *kapital predujmljen za nadnicu*, već *ukupni iznos* predujmljenog kapitala, recimo 500 f. st., od kojih 400 f. st. predstavlja vrednost sirovina, mašina itd., onda bismo rekli da *profitna stopa* iznosi samo 20%, jer profit od 100 f. st. ne bi iznosio više od jedne petine predujmljenog *ukupnog* kapitala.

Prvi način izražavanja profitne stope jeste jedini koji vam pokazuje stvarni odnos između plaćenog i neplaćenog rada, stvarni stepen *eksploatacije rada* (dozvolite mi da upotrebim ovu francusku reč). Drugi način izražavanja je u svakodnevnoj upotrebi i stvarno je pogodan za izvesne svrhe. U svakom slučaju on je veoma koristan za prikriivanje stepena u kom kapitalist cedi besplatan rad iz radnika.

U napomenama koje još *inoram* učiniti upotrebljavaću reč *profit* za ukupnu sumu viška vrednosti koji kapitalist cedi bez ikakvog obzira na deobu tog viška vrednosti između raznih sudeonika, a tamo gde ću upotrebljavati izraz *profitna stopa* uvek ću profit meriti prema vrednosti kapitala predujmljenog za nadnice.

12. Opšti odnos između profita, nadnica i cena

Ako od vrednosti neke robe oduzmemo vrednost koja naknaduje vrednost sirovina i drugih sredstava za proizvodnju utrošenih za tu robu, tj. ako od nje oduzmemo vrednost koja predstavlja u robu sadržani *minuli* rad, onda će ostatak njene vrednosti biti sveden na količinu rada koju je dodao radnik u *poslednjem* procesu proizvodnje. Ako taj radnik dnevno radi 12 časova, i ako se 12 časova prosečnog rada kristališe u količini zlata jednako 6 šilinga, onda će ta dodata vrednost od 6 šilinga biti *jedina* vrednost koju je njegov rad stvorio. Nju određuje radnikovo radno vreme i ona predstavlja jedini fond iz koga obojica, i radnik i kapitalist, mogu da dobiju svoje odgovarajuće udele ili dividende; ona predstavlja jedinu vrednost koja može biti podeljena na nadnicu i profit. Očigledno je da se sama ta vrednost neće menjati zbog različitih srazmera u kojima mogu da je između sebe podle obe stranke. Na toj činjenici ne bi se ništa izmenilo ni onda kad bismo umesto jednog radnika uzeli celokupno stanovništvo, recimo 12 miliona radnih dana umesto jednog radnog dana.

Pošto kapitalist i radnik mogu između sebe podeliti samo tu ograničenu vrednost, tj. vrednost merenu radnikovim ukupnim radom, jedan od njih će primiti utoliko više ukoliko će manje pripasti drugome, i obrnuto. Čim je data određena količina, jedan njen deo može

se za toliko povećati za koliko se drugi smanjuje. Ako se menja nadnica, profit će se menjati u suprotnom pravcu. Ako nadnica pada, profit će rasti; a ako nadnica raste, profit će padati. Akc radnik, prema našoj ranijoj pretpostavci, prima 3 šilinga, tj. polovinu vrednosti koju je proizveo, ili ako bi se ceo njegov radni dan sastojao pola od plaćenog a pola od neplaćenog rada, *profitna stopa* iznosila bi 100%, jer bi kapitalist takođe primao 3 šilinga. Ako bi radnik primao samo 2 šilinga, ili ako bi samo jednu trećinu celog dana radio za sebe, kapitalist bi primao 4 šilinga, i *profitna stopa* iznosila bi 200%. Ako bi radnik primao 4 šilinga, kapitalist bi primao samo 2, i *profitna stopa* pala bi na 50%; ali sve te promene ne bi uticale na vrednost robe. Opšte povećanje nadnice dovelo bi, prema tome, do opadanja opšte *profitne stope*, ali ne bi uticalo na vrednost. Ali iako su vrednosti robâ, koje u krajnjoj liniji moraju da regulišu njihove tržišne cene, isključivo određene ukupnim količinama rada koji je u njima predstavljen, a ne deobom te količine na plaćeni i neplaćeni rad, to iz ovoga nipošto ne proizlazi da vrednosti pojedinih roba ili robnih količina koje su bile proizvedene na primer u toku 12 časova, ostaju postojane. *Broj* ili masa robâ proizvedenih u datom radnom vremenu ili pomoću date količine rada zavisi od *proizvodne snage* primenjenog rada, a ne od njegovog *trajanja* ili dužine. Pri jednom stepenu proizvodne snage prednja moglo bi se, na primer u toku radnog dana od 12 časova, proizvesti 12 funti pređe, a pri nižem stepenu proizvodne snage samo 2 funte. Ako bi sad dvanaestočasovni prosečni rad bio u prvom slučaju opredmećen u vrednosti od 6 šilinga, onda bi 12 funti pređe stajalo 6 šilinga, a u drugom slučaju bi 2 funte pređe stajale takođe 6 šilinga. Jedna funta pređe stajala bi, prema tome, u prvom slučaju 6 pensa, a u drugom 3 šilinga. Ta razlika u cenama proisticala bi iz razlike u proizvodnim snagama primenjenog rada. Pri većoj proizvodnoj snazi bio bi u 1 funti pređe opredmećen 1 radni čas, dok bi pri manjoj proizvodnoj snazi u njoj bilo opredmećeno 6 radnih časova. Cena 1 funte pređe iznosila bi u prvom slučaju samo 6 pensa, mada bi nadnica bila relativno visoka, a *profitna stopa* niska, dok bi u drugom slučaju iznosila 3 šilinga, mada bi nadnica bila niska, a *profitna stopa* visoka. To bi bilo zato tako što se cena funte pređe reguliše *ukupnom količinom na nju utrošenog rada*, a ne *srazmernom deobom te ukupne količine na plaćeni i neplaćeni rad*. Činjenica koju sam maločas spomenuo — da visoko plaćeni rad može proizvoditi jevtin-, a nisko plaćeni rad da može proizvoditi skupe robe — gubi na taj način svoj paradoksalni izgled. Ona je samo izraz opšteg zakona da se vrednost robe reguliše *količinom na nju utrošenog rada*, ali ta količina na nju utrošenog rada je potpuno zavisna od *proizvodne snage* primenjenog rada, pa će se stoga menjati sa svakom promenom u proizvodnosti rada.

13. Najvažniji pokušaji da se postigne povišenje nadnica ili spreči njihovo snižavanje

Sada ćemo pažljivo razmotriti najvažnije slučajeve u kojima se čine pokušaji za povećanje nadnica ili se pruža otpor njihovom obaranju.

1. Videli smo da je *vrednost radne snage*, ili, kako se to obično kaže, *vrednost rada*, određena vrednošću životnih sredstava, ili količinom rada potrebnom za njeno proizvođenje. Ako bi, dakle, u nekoj određenoj zemlji vrednost svakodnevnih životnih sredstava jednog radnika predstavljala 6 radnih časova i bila izražena u iznosu od 3 šilinga, onda bi radnik imao da radi 6 časova dnevno da bi proizveo ekvivalent za svoje svakodnevno izdržavanje. Ako bi ceo radni dan trajao 12 časova, kapitalist, plaćajući mu 3 šilinga, platio bi radniku vrednost njegova rada. Polovina radnog dana bila bi neplaćeni rad, i profitna stopa iznosila bi 100%. Ali pretpostavimo sada da će, usled smanjenja proizvodnosti, biti potrebno više rada da bi se proizvela, recimo, ista količina poljoprivrednih proizvoda, tako da bi se cena prosečnih dnevnih životnih sredstava podigla od 3 na 4 šilinga. U tom slučaju porasla bi *vrednost* rada za jednu trećinu ili za $33\frac{1}{3}\%$. Da bi bio proizveden ekvivalent za radnikovo dnevno izdržavanje koje bi odgovaralo njegovom predašnjem životnom standardu, bilo bi potrebno 8 časova radnog dana. Prema tome bi višak rada od 6 časova pao na 4, a profitna stopa od 100% na 50%. Ako bi radnik sada zahtevao povišenje nadnice, on bi u stvari samo zahtevao da dobije *povećanu vrednost svoga rada*, isto onako kao što i svaki drugi prodavac robe, čim troškovi njegove robe porastu, nastoji da naplati njenu povišenu vrednost. Ako se nadnica nije povećala, ili bar ne toliko da bi mogla naknaditi povećanje vrednosti životnih sredstava, *cena rada pala* bi *ispod vrednosti rada* i radnikov standard života bi se pogoršao.

Ali bi promena mogla nastati i u suprotnom pravcu. Usled povećane proizvodnosti rada mogla bi ista količina prosečnih dnevnih životnih sredstava da padne od 3 na 2 šilinga, odnosno reprodukcija ekvivalenta za vrednost dnevnih životnih sredstava iziskivala bi sada umesto 6 časova radnog dana samo 4 časa. Radnik bi sad bio u mogućnosti da za 2 šilinga kupi isto onoliko životnih sredstava kao ranije za 3 šilinga. U stvari bi *vrednost rada* pala, ali bi ta smanjena vrednost komandovala istom količinom robe kao i ranije. Profit bi u tom slučaju porastao od 3 na 4 šilinga, a profitna stopa od 100% na 200%. Iako bi radnikov apsolutni standard života ostao isti, njegova *relativna nadnica*, a u vezi s tim i njegov *relativni društveni položaj*, upoređen s položajem kapitaliste, bio bi snižen. Ako bi se radnik odupro tom snižavanju relativne nadnice, to bi bio samo pokušaj da sebi osigura udeo u povećanoj proizvodnoj snazi svog sopstvenog rada i da zadrži svoj predašnji relativni položaj na društvenoj lestevici. Tako su en-

gleski fabrički lordovi, posle ukidanja zakona o žitu, bezobzirno gažeći svoja najsvečanija obećanja koja su dali za vreme agitacije protiv zakona o žitu,¹ oborili nadnice za 10%. Otpor radnika bio je isprva slomljen, ali blagodareći okolnostima, u koje sada ne mogu ulaziti, oni su tih izgubljenih 10% posle povratili.

2. *Vrednosti* životnih sredstava, a prema tome i *vrednost rada*, mogla bi ostati ista, ali bi, zbog prethodne *promene u vrednosti novca*, mogle nastupiti promene u njihovim *novčanim cenama*.

Usled otkrića bogatijih rudnika ili tome slično, proizvodjenje, na primer, dveju unci zlata sada ne bi stajalo više rada no ranije proizvodjenje jedne unce. *Vrednost* zlata smanjila bi se u tom slučaju za polovinu, ili na 50%. Pošto bi sada *vrednosti* svih drugih robâ bile izražene u dva puta većim *novčanim cenama* nego ranije, to isto bi se dogodilo i s *vrednošću rada*. Dvanaest radnih časova, izraženih ranije u 6 šilinga, bili bi sada izraženi u 12 šilinga. Ako bi radnikova nadnica ostala 3 šilinga umesto da se poveća na 6 šilinga, *novčana cena njegova rada* bila bi jednaka samo *polovini vrednosti njegova rada* i njegov životni standard strahovito bi se pogoršao. To bi se, u većoj ili manjoj meri, dogodilo i onda kad bi njegova nadnica i bila povišena, ali ne u srazmeri prema padu vrednosti zlata. U ovakvom slučaju ništa se ne bi promenilo ni u proizvodnoj snazi rada, ni u ponudi i tražnji ni u vrednosti. Ništa se ne bi promenilo osim novčanih *naziva* tih vrednosti. Reći da radnik u takvom slučaju ne treba da insistira na srazmernom povišenju nadnice, značilo bi reći da se on mora zadovoljiti time da bude plaćen nazivima umesto stvarima. Cela dosadašnja istorija dokazuje da su kapitalisti, kad god bi došlo do takvog obezvređenja novca, svagda bili spremni da iskoriste takvu priliku i izigraju radnika. Jedna veoma velika škola političkih ekonomista uverava da je usled otkrića novih nalazišta zlata, boljeg iskorišćavanja rudnika srebra i jevtinijeg dovoza žive, vrednost plemenitih metala opet pala. Time bi se moglo objasniti zašto se na Kontinentu svuda i istovremeno čine pokušaji da se izbori povišenje nadnice.

3. Dosad smo polazili od pretpostavke da *radni dan* ima određene granice. Međutim, uzet sâm po sebi, radni dan nema stalnih granica. Kapital stalno teži za tim da ga protegne do krajnje fizički moguće dužine, jer se time u jednakoj meri povećava i višak rada, a prema tome i profit koji iz njega proizlazi. Ukoliko kapital više uspeva da produži radni dan, utoliko veću količinu tuđeg rada on sebi prisvaja. U toku 17. veka, pa čak i u prve dve trećine 18. veka, desetočasovni radni dan bio je normalni radni dan u celoj Engleskoj. Za vreme antijakobinskog rata^[106], koji je u stvari bio rat britanskih barona protiv britanskih radnih masa, slavio je kapital svoje orgije i produžio radni dan od 10

¹ Agitaciju je vodila Liga protiv zakona o žitu, udruženje engleskih fabrikana za borbu za ukidanje carine na žito od 1838. do 1849.

na 12, 14, 18 časova. *Malthus*, na koga sigurno ne može pasti ni najmanja sumnja da pati od neke plačljive sentimentalnosti, objavio je oko 1815. spis u kome je izjavio da će, ako ovakvo stanje i dalje potraje, život nacije biti ugrožen u samom njegovom korenu. Nekoliko godina pre sveopšteg uvođenja novopronadenih mašina, oko 1765, izišao je u Engleskoj spis pod naslovom *An Essay on Trade*^[107]. Njegov anonimni autor, zakleti neprijatelj radničke klase, deklamuje o neophodnosti daljeg pomeranja granica radnog dana. Između ostalih sredstava za postizanje ove svrhe, on predlaže uvođenje *domova rada*, koji, kako on kaže, treba da budu »domovi užasa«. A koliko bi imao da traje radni dan koji on propisuje za takve »domove užasa»? *Dvanaest časova*, tačno onoliko vremena koliko su 1832. kapitalisti, politički ekonomisti i ministri proglašavali ne samo za postojeće nego i za potrebno radno vreme za decu ispod 12 godina.^[108]

Prodajući svoju radnu snagu — a pri sadašnjem sistemu on to mora da čini — radnik prepušta kapitalisti potrošnju te snage, ali u okviru izvesnih razumnih granica. Ne uzimajući u obzir njeno prirodno trošenje, on prodaje svoju radnu snagu da bi je održao, a ne da bi je uništio. Kad radnik prodaje svoju radnu snagu po njenoj dnevnoj ili nedeljnoj vrednosti podrazumeva se da ta radna snaga neće u toku jednog dana ili jedne nedelje biti izložena trošenju od 2 dana ili 2 nedelje. Uzmite neku mašinu u vrednosti od 1000 f. st. Ako se istroši za 10 godina, ona će vrednosti robâ u čijem proizvodnju učestvuje dodavati godišnje 100 f. st. Ako se istroši za 5 godina, ona će robama godišnje dodavati 200 f. st., to će reći da vrednost njenog godišnjeg rabačenja stoji u obrnutoj srazmeri prema vremenu u toku kojeg je ona u upotrebi. Ali u tome se radnik razlikuje od mašine. Mašina se ne troši u potpuno istoj srazmeri u kojoj se upotrebljava. Čovek se, naprotiv, troši u mnogo većem stepenu no što se to može videti iz prostog brojnog zbira obavljenih radova.

Kada radnici u svojim naporima da vrate radni dan na njegove predašnje razumne dimenzije, ili — tamo gde ne mogu da izvojuju zakonsko utvrđivanje normalnog radnog dana — da spreče prekomerni rad povećanjem nadnice, i to ne samo povećanjem u srazmeri prema dužem vremenu koje se od njih traži nego u većoj srazmeri — oni time vrše samo svoju dužnost prema samima sebi i svome rodu. Oni time samo stavljaju granice tiranskim uzurpacijama kapitala. Vreme je prostor za ljudski razvitak. Čovek koji ne raspolaže slobodnim vremenom, čiji je ceo život, ne uzimajući u obzir čisto fizičke prekide potrebne za spavanje, uzimanje hrane itd., zauzet radom za kapitalistu, takav čovek niži je od tegleće marve. Telesno slomljen i duhovno ogrubeo — on je samo mašina za proizvodjenje tuđeg bogatstva. Pa ipak cela istorija moderne industrije pokazuje da kapital, ako ne bude sprečen, bezobzirno i nemilosrdno ide za tim da celu radničku klasu baci u to stanje krajnje degradacije.

Produžujući radni dan, kapitalist može da plati i *višu nadnicu*, pa

da ipak snizi *vrednost rada* ako povišenje nadnice ne odgovara povećanju količine rada koju on cedi iz radnika i ubrzanom razaranju radne snage koje bi time bilo izazovno. Ali do toga može doći i na drugi način. Vaši buržoaski statističari reći će vam, na primer, da je prosečna nadnica radničkih porodica u lankaširskim fabrikama porasla. Oni zaboravljaju da je pod Džaganatove točkove ^[109] kapitala sada bačen ne samo muškarac, glava porodice, nego i njegova žena, a možda i troje ili četvoro dece, i da povećanje njihove ukupne nadnice ne odgovara ukupnom višku rada koji kapitalisti cede iz te porodice.

Čak i pri određenim granicama radnog dana, kao što danas već postoje u svim industrijskim granama koje potpadaju pod fabričko zakonodavstvo, može povišenje nadnice postati neophodno, makar samo i zato da se održi predašnji standard *vrednosti rada*. Povećanjem *intenziteta* rada čovek se može naterati da u toku jednog časa utroši onoliko životne snage koliko je ranije trošio za dva časa. U industrijskim granama koje su potpale pod fabričko zakonodavstvo to je u izvesnoj meri i ostvareno ubrzanjem hoda mašina i povećanjem broja mašina radilica koje sada ima da nadgleda jedan radnik. Ako je povećanje *intenziteta* rada ili mase rada utrošene u toku jednog časa u neku ruku usklađeno sa skraćivanjem radnog dana, onda će radnik još uvek biti u dobiti. Ali ako se ta granica prekorači, onda radnik u jednom obliku gubi što u drugom dobija, i 10 časova rada mogu na njega delovati isto tako ubitačno kao ranije 12 časova. Obuzdavajući tu tendenciju kapitala borbom za povećanje nadnice do razmera koje bi odgovarale povećanom *intenzitetu* rada, radnik se samo odupire obezvređivanju svog rada i nazadovanju svog potomstva.

4. Svi vi znate da se kapitalistička proizvodnja — iz razloga na kojima sada nema potrebe da se zaustavljamo — kreće u određenim periodičnim ciklusima. Ona prolazi kroz stanje zatišja, postupnog oživljavanja, prosperiteta, hiperprodukcije, krize i stagnacije. Tržišne cene robâ i tržišne stope profita slede ovim fazama, čas padajući ispod svog proseka, čas dižući se iznad njega. Ako posmatrate ceo ciklus, videćete da jedno skretanje tržišnih cena potire drugo i da se tržišne cene robâ, ako uzmete prosek ciklusa, regulišu njihovim vrednostima. Pa, lepo! U fazi padanja tržišnih cena, kao i fazama krize i stagnacije, radniku preti snižavanje nadnice, ukoliko uopšte ne bude izbačen na ulicu. I da ne bi bio prevaren, on se čak i za vreme takvog padanja tržišnih cena mora pogađati s kapitalistom za odgovarajuću srazmeru u kojoj je snižavanje najamnine postalo potrebno. Ako se već u fazi prosperiteta, kad se prave ekstraprofiti, radnik ne bi borio za povišenje nadnice, onda on — u proseku jednog industrijskog ciklusa — ne bi došao ni do svoje *prosečne nadnice* ili do *vrednosti* svoga rada. Bilo bi u najvećoj meri protivno zdravom razumu zahtevati od radnika, čija nadnica u nepovoljnim fazama ciklusa neizbežno pada, da se odrekne težnje da u fazi prosperiteta naknadi svoju štetu. Uopšteno rečeno: *vrednosti* svih robâ realizuju se samo putem izravnanja stalnih promena

u tržišnim cenama, koje proizlaze iz stalnih kolebanja ponude i tražnje. Na bazi savremenog sistema rad je samo roba kao i sve druge robe. Prema tome, da bi postigao prosečnu cenu koja bi odgovarala njegovoj vrednosti, rad mora da prolazi kroz ista takva kolebanja. Bilo bi apsurdno tretirati ga, s jedne strane, kao robu, a, s druge strane, zahtevati da ne bude podvrgnut zakonima koji regulišu cene robe. Rob prima stalnu i određenu količinu sredstava za svoje izdržavanje, dok je najamni radnik ne prima. Radnik mora nastojati da u jednom slučaju sebi obezbedi povišenje nadnice već i stoga da bi u drugom slučaju dobio bar naknadu za njeno sniženje. Ako bi se radnik pomirio s tim da volju, diktate kapitalista prima kao neki trajni ekonomski zakon, on bi morao da deli svu bedu roba, ali bez onog obezbeđenog opstanka koji ima rob.

5. U svim slučajevima koje sam ovde razmotrio, a oni predstavljaju 99 od 100 slučajeva, videli ste da borba za povišenje nadnica ide u stopu za *prethodnim* promenama, da je ona neizbežna posledica prethodnih promena u masi proizvoda, u proizvodnoj snazi rada, u vrednosti rada, u vrednosti novca, u trajanju ili intenzitetu iscedivanog rada, u kolebanjima tržišnih cena, koje zavise od kolebanja ponude i tražnje, i da odgovara raznim fazama industrijskog ciklusa; jednom reči — da je ona reakcija rada na prethodne akcije kapitala. Ako biste ovu borbu za povišenje nadnica posmatrali nezavisno od svih tih okolnosti, ako biste uzeli u obzir samo promene u nadnicama, a sve ostale promene iz kojih te promene proističu gubili iz vida, vi biste polazili od pogrešne pretpostavke i došli biste do pogrešnih zaključaka.

14. Borba između kapitala i rada i njeni rezultati

1. Pošto smo pokazali da su periodični otpor radnika protiv sniženja nadnica i njihovi periodični pokušaji da postignu povišenje nadnica neodvojivi od najamnog sistema i da njih nalaže sama činjenica da je rad postao roba, te je otuda podvrgnut zakonima koji regulišu opšte kretanje cena; pošto smo, dalje, pokazali da bi opšte povišenje nadnica imalo za posledicu padanje opšte profitne stope, a da ne bi uticalo na prosečne cene robâ ili na njihove vrednosti; pošto smo sve to pokazali, na kraju se postavlja pitanje: koliko rad u toj neprekidnoj borbi s kapitalom ima izgleda na uspeh?

Mogao bih da odgovorim uopštavajući stvar i da kažem da će se *tržišna cena* rada, kao i svih drugih roba, tokom vremena prilagoditi njegovoj *vrednosti*; da će, prema tome, radnik, i pored svih povećanja i snižavanja, ma šta preduzimao, ipak prosečno primati samo vrednost svog rada, koja se svodi na vrednost njegove radne snage, određene vrednošću životnih sredstava potrebnih za održavanje i reprodukciju te snage, dok se vrednost životnih sredstava u krajnjoj liniji određuje količinom rada potrebnom za njihovo proizvođenje.

Ali postoje izvesna naročita obeležja kojima se *vrednost radne snage* ili *vrednosti rada* odlikuje od vrednosti svih drugih roba. Vrednost radne snage obrazuju dva elementa — jedan čisto fizički, a drugi istorijski ili društveni. Njenu *krajnju granicu* određuje fizički element, što znači: da bi mogla sebe da održi i reprodukuje, da bi mogla trajno da obezbedi svoj fizički opstanak, radnička klasa mora primati onoliko životnih sredstava koliko joj je za njen život i dalje množenje apsolutno neophodno. *Vrednost* tih neophodnih životnih sredstava čini, dakle, krajnju granicu *vrednosti rada*. S druge strane, i dužina radnog dana ima takođe svoje krajnje, iako veoma rastegljive granice. Njena krajnja granica data je u radnikovoj telesnoj snazi. Ako dnevna iscrpenost njegove životne snage prekorači izvestan stepen, ona ne može biti iznova iz dana u dan upotrebljavana. Ipak, kako već rekoh, ta granica je veoma rastegljiva. Brza smena slabijih i kratkovečnih generacija obezbediće tržište rada isto tako dobro kao i niz snažnih i dugovečnih generacija.

Pored tog čisto fizičkog elementa, vrednost rada u svakoj zemlji određuje i tradicionalni *standard života*. To nikako nije čisto fizički život; to je i zadovoljavanje izvesnih potreba koje potiču iz društvenih uslova u kojima ljudi žive i u kojima su odrasli. Engleski standard života može biti snižen na irski standard života; standard života nemačkog seljaka — na standard letonskog seljaka. Koliko važnu ulogu u tom pogledu igraju istorijske tradicije i društvene navike možete doznati iz dela g. Thorntona *Overpopulation*, u kojem on pokazuje kako još dan-danas prosečna nadnica u raznim zemljoradničkim oblastima Engleske pokazuje manje ili veće razlike, već prema tome da li su uslovi pod kojima su te oblasti izašle iz kmetskog stanja bili manje ili više povoljni.

Taj istorijski ili društveni element koji ulazi u vrednost rada može biti jači ili slabiji, ili čak potpuno iščeznuti, tako da ne ostane ništa sem *fizičke granice*. Za vreme *antijakobinskog rata*, vodenog — kao što je stari George Rose, taj nepopravljivi izelica poreza i sinekurist, imao običaj da kaže — samo da bi se blagodati naše svete vere uzele u zaštitu od napada tih nevernika francuskih, za vreme tog rata oborili su uvaženi engleski zakupci, o kojima se na jednom od prošlih naših sastanaka govorilo s tako mnogo obzira, nadnice poljoprivrednih radnika čak ispod onog *čisto fizičkog minimuma*, dok su ostatak potreban za dalje fizičko održavanje radničkog roda namirivali pomoću *o sirotinji*^[110]. To je bio onaj proslavljeni način pretvaranja najamnog radnika u roba, i gordog Shakespeare-ovog jomena u paupera.

Ako uporedite nivo nadnica ili vrednosti rada u raznim zemljama, i ako ih uporedite u raznim istorijskim epohama jedne iste zemlje, videćete da sama *vrednost rada* nije postojana, nego promenljiva veličina, čak i kad se pretpostavi da vrednosti svih ostalih robâ ostaju nepromenjene.

Takvo upoređivanje pokazalo bi vam da se menjaju ne samo *tržišne stope profita*, nego i njegove *prosečne stope*.

Ali što se tiče *profita*, ne postoji nikakav zakon koji bi određivao njihov minimum. Mi ne možemo reći koje su krajnje granice njihovog opadanja. A zašto ne možemo utvrditi te granice? Zato što, iako možemo odrediti *minimum* nadnica, ne možemo odrediti njihov *maksimum*. Mi možemo samo reći da *maksimum profita*, ako su date granice radnog dana, odgovara *fizičkom minimumu nadnice*, a ako je data nadnica, onda *maksimum profita* odgovara onom produženju radnog dana koje mogu da podnesu radnikove telesne snage. Maksimum profita ograničen je, prema tome, fizičkim minimumom nadnice i fizičkim maksimumom radnog dana. Jasno je da između obe granice te *maksimalne profitne stope* može da postoji beskonačna skala varijacija. Do fiksiranja njenog stvarnog stepena dolazi samo neprekidnom borbom između kapitala i rada, pošto kapitalist stalno teži za tim da nadnicu snizi na njen fizički minimum, a radni dan da produži do njegovog fizičkog maksimuma, dok, opet, radnik vrši stalan pritisak u suprotnom pravcu.

Pitanje se svodi na pitanje odnosa snaga strana koje se međusobno bore.

2. Što se tiče *ograničavanja radnog dana*, kako u Engleskoj tako i u svim drugim zemljama, do njega nikada nije dolazilo bez *zakonodavne intervencije*. Da nije bilo stalnog pritiska radnika spolja, do takve intervencije ne bi nikada ni dolazilo. U svakom slučaju, rezultat nije mogao biti postignut putem privatnog sporazuma između radnika i kapitalista. Baš sama ta potreba za *opštom političkom akcijom* već dokazuje da je kapital u svojoj čisto ekonomskoj akciji jača strana.

Što se tiče *granica vrednosti rada*, njihovo stvarno utvrđivanje zavisi uvek od ponude i tražnje; ja imam u vidu tražnju rada od strane kapitala i ponudu rada od strane radnika. U kolonijalnim zemljama radnik je zakonom o ponudi i tražnji stavljen u pogodniji položaj. Otuda i relativno visoki nivo nadnice u Sjedinjenim Državama. Kapital može tamo pokušati što god hoće; on ne može sprečiti stalni nedostatak radne snage na tržištu rada usled stalnog pretvaranja najamnih radnika u nezavisne seljake, samostalne proizvođače. Za veoma veliki deo američkog naroda stanje najamnog radnika je samo prelazno stanje, za koje je sigurno da će ga se pre ili kasnije otarasiti.^[111] Da bi popravila ovo stanje stvari u kolonijama, očinska britanska vlada usvojila je za izvesno vreme takozvanu modernu teoriju kolonizacije, koja se sastoji u tome da u kolonijama veštački povisi cenu zemlje kako bi se sprečilo prebrzo pretvaranje najamnog radnika u nezavisnog seljaka.

Ali predimo sad na stare civilizovane zemlje, u kojima kapital vlada celokupnim procesom proizvodnje. Uzmite, na primer, povišenje nadnica poljoprivrednih radnika u Engleskoj od 1849. do 1859. Kakve su bile posledice tog povišenja? Zakupci nisu mogli da povise vrednost pšenice, kako bi im valjda savetovao naš prijatelj Weston, pa ni da povise njenu tržišnu cenu. Naprotiv, oni su se morali pomiriti s njenim

padom. Ali za tih jedanaest godina oni su uveli svakovrsne mašine, primenili naučnije metode, pretvorili jedan deo oranice u pašnjake, povećali opseg farmi, a time i razmere proizvodnje, pa pošto su pomoću ovih i drugih mera, povećavajući proizvodnost rada, smanjili tražnju radne snage, oni su poljoprivredno stanovništvo nanovo učinili relativno suvišnim. To je uopšte metod kojim kapital u starim, odavno naseljenim zemljama brže ili sporije reaguje na povišenje nadnica. Ricardo je pravilno primetio da mašine stalno konkurišu radu i da često mogu biti uvedene tek pošto je cena rada dostigla izvesnu visinu, ali je primena mašina samo jedan od mnogih metoda povećanja proizvodne snage rada. Taj isti razvitak koji vodi tome da nekvalifikovani rad postane relativno suvišan, uprošćava, s druge strane, kvalifikovani rad i time smanjuje njegovu vrednost.

Isti zakon pojavljuje se još i u drugom obliku. S razvitkom proizvodne snage rada ubrzava se akumulacija kapitala, čak i bez obzira na relativno visoku nadničnu stopu. Iz toga bi se moglo zaključiti, kao što je to učinio Adam Smith, u čije vreme se moderna industrija još nalazila u svom detinjskom dobu, da ta ubrzana akumulacija kapitala mora dovesti do toga da terazije prevagnu u korist radnika, pošto ona obezbeđuje sve veću tražnju za njegovim radom. S tog gledišta mnogi savremeni pisci čudili su se što, i pored toga što je engleski kapital za poslednjih dvadeset godina mnogo brže rastao nego englesko stanovništvo, nije došlo do većeg povišenja nadnica. Ali, istovremeno s napredovanjem akumulacije razvija se i *sve veća promena u sastavu kapitala*. Onaj deo ukupnog kapitala koji se sastoji iz postojanog kapitala, mašina, sirovina, sredstava za proizvodnju u svim mogućim oblicima — raste srazmerno jače nego drugi njegov deo, koji se izdaje za nadnicu ili za kupovinu rada. Taj zakon utvrdili su manje ili više precizno već Barton, Ricardo, Sismondi, profesor Richard Jones, profesor Ramsay, Cherbuliez i drugi.

Ako je odnos tih dvaju elemenata kapitala prvobitno bio jedan prema jedan, s industrijskim napretkom on će biti pet prema jedan i tako dalje. Ako se iz ukupnog kapitala od 600 izdavalo 300 za alat, sirovine itd., a 300 za nadnice, onda ukupni kapital treba samo da se udvostruči pa da bude stvorena tražnja za 600 radnika umesto za 300. Ali ako se iz kapitala od 600 izdaje 500 za mašine, materijale itd., a samo 100 za nadnice, onda se taj isti kapital mora povećati od 600 na 3600 da bi bila stvorena tražnja za 600 radnika kao u gornjem slučaju. Dakle, s razvitkom industrije tražnja za radom ne ide ukorak s akumulacijom kapitala. Ona će, doduše, rasti, ali u srazmeri koja će se u porednju s porastom kapitala stalno smanjivati.

Ovo nekoliko napomena biće dovoljno da pokaže kako sâm razvitak moderne industrije sve više odlučuje u korist kapitalista, a na štetu radnika, i da je, prema tome, opšta tendencija kapitalističke proizvodnje ne da povisi, već da snizi prosečni nivo nadnica, tj. da obori vrednost rada više ili manje do njene *minimalne granice*. Pa kad je u

u sistemu takva tendencija *stvari*, znači li to da radnička klasa treba se odrekne svog otpora nasilju kapitala i da napusti svoje pokušaje da što bolje iskoristi povremene šanse za prolazno poboljšanje svog položaja? Ako bi radnička klasa tako postupila, ona bi sama sebe degradirala na stepen bezlične mase upropašćenih jadnika kojima više nema spasa. Nadam se da sam pokazao da su borbe radničke klase za normalne nadnice pojave nerazdvojno povezane s celokupnim najamnim sistemom, da su njeni napori za povišenje nadnice u 99 od 100 slučajeva samo napori za održanje date vrednosti rada, i da nužnost borbe s kapitalom oko cene rada ima svoj koren u samim uslovima koji radnike prisiljavaju da sami sebe prodaju kao robu. Ako bi oni u svojim svakodnevnim sukobima s kapitalom malodušno popuštali, oni bi bezuslovno lišavali sami sebe sposobnosti da započnu bilo kakav širi pokret.

U isto vreme i potpuno nezavisno od opšte porobljenosti, koju najamni sistem uključuje, radnička klasa ne treba da precenjuje konačno dejstvo te svakodnevnne borbe. Ona ne sme da zaboravi da se bori protiv posledica, a ne protiv uzroka tih posledica; da ona, doduše, usporava kretanje ka pogoršanju svog položaja, ali ne menja pravac tog kretanja; da ona primenjuje samo palijative, ali ne leči bolest. Zato ne bi trebalo da se ona isključivo ograniči na ovo neminovno gerilsko ratovanje, koje bez prestanka proizlazi iz nasilja kapitala, koja nikad ne prestaju, ili iz promena na tržištu. Ona mora da shvati da savremeni sistem — pored sve bede koju joj on dosuđuje — u isto vreme stvara *materijalne uslove i društvene oblike* koji su neophodni za ekonomsko preuređenje društva. I umesto konzervativne lozinke: »Pravedna nadnica za pravedan radni dan«, radnička klasa treba na svojim zastavama da ispiše *revolucionarnu* parolu: »Dole najamni sistem!«

Posle ovih veoma dugih i, bojim se, zamornih izlaganja u koja sam se morao upuštati da bih bar donekle rasvetlio problem o kome se raspravlja, hteo bih da završim predlažući sledeće zaključke:

Prvo. Opšte povišenje nadnične stope dovelo bi do pada opšte profitne stope, ali u celini ono ne bi uticalo na cene robâ.

Drugo. Opšta tendencija kapitalističke proizvodnje nije da se povisi, nego da se snizi prosečna normalna nadnica.

Treće. Sindikati rade s uspehom kao žarišta otpora nasilju kapitala. Oni delimično promašuju svoju svrhu kada svoje snage zalažu na nestvaran način. Oni potpuno promašuju svoju svrhu kada se ograničavaju na vođenje gerilskih akcija protiv posledica postojećeg sistema, umesto da istovremeno nastoje da ga promene, umesto da svoje organizovane snage upotrebe kao polugu za konačno oslobođenje radničke klase, tj. za konačno ukidanje sistema najamnog rada.

THE COMMONWEALTH

MONTHLY FOR THE PROLETARIAT OF ENGLAND

No. 133

THURSDAY, MARCH 24, 1888

Price One Penny.

Friedrich Engels

Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?^[112]

I

Uredniku lista »The Commonwealth«

Gospodine,

Gde god je radnička klasa iz vlastitih pobuda učestvovala u političkim pokretima, tamo je, od samog početka, njena spoljna politika izražavana u nekoliko reči — *ponovno uspostavljanje Poljske*. Tako je stvar stajala i sa čartističkim pokretom za celo vreme njegovog postojanja; isti je slučaj i s francuskim radnicima još mnogo pre 1848, kao i te znamenite godine kad su 15. maja radnici krenuli na Nacionalnu skupštinu s poklicima »*Vive la Pologne!*« — Živela Poljska!^[113] Takav je bio slučaj i u Nemačkoj, kad je 1848. i 1849. radnička štampa zahtevala rat s Rusijom radi ponovnog uspostavljanja Poljske.^[114] To je slučaj čak i sada — s jednim izuzetkom, o čemu ćemo niže govoriti podrobnije; radnici Evrope jednodušno proklamuju uspostavljanje Poljske kao bitan sastavni deo svog političkog programa, kao zahtev koji najobuhvatnije izražava njihovu spoljnu politiku. Buržoazija je takođe »saosećala« i još uvek »saoseća« s Poljacima; ali ovo saosećanje je nije sprečilo da Poljake ostavi na cedilu 1831, 1846. i 1863, niti ju je sprečilo da, braneći na rečima interese Poljske, ostavi određene ruke njenim najgorim neprijateljima, ljudima poput lorda Palmerstona, koji su u stvari pomagači Rusije. Međutim, stav radničke klase je drukčiji. Ona misli na intervenciju, a ne na nemešanje; ona hoće rat protiv Rusije jer se Rusija upliće u poslove Poljske; i ona je to dokazala svaki put kad su Poljaci ustali protiv svojih ugnjetača. Nedavno je Međunarodno udruženje radnika još potpunije izrazilo ovo opšte instinktivno osećanje masa, na čije zastupanje polaže pravo, ispisujući na svojoj zastavi: »Otpor ruskom prodiranju u Evropu — obnova Poljske!^[115]

Ovaj program spoljne politike radnika Zapadne i Srednje Evrope naišao je na jednodušno odobravanje klase kojoj je upućen, s jednim

izuzetkom, kao što je gore rečeno. Među radnicima u Francuskoj postoji neznatna manjina koja pripada školi pokojnog P.-J. Proudhona. Ova škola se *in toto*¹ razilazi s velikom većinom naprednih i mislećih radnika; ona ih proglašava za neuke budale i u većini pitanja pridržava se mišljenja potpuno suprotnih njihovim. Ovo važi i za njihovu spoljnu politiku. Pudonovci u uloji onih koji sude ugnjetenoj Poljskoj izriču presudu porote iz Stejlibridza: »Tako joj i treba!«. Oni se dive Rusiji kao velikoj zemlji budućnosti, kao najnaprednijoj naciji na Zemljinoj kugli, u poređenju s kojom tako ništavna zemlja kao što su Sjedinjene Američke Države nije vredna ni pomena. Oni su optužili Veće Međunarodnog udruženja radnika da je prihvatilo bonapartističko načelo nacionalnosti i da je velikodušni ruski narod proglasilo za narod koji stoji van granica civilizovane Evrope; ovo je težak greh protiv načela sveopšte demokratije i bratstva svih nacija. Tako glase njihove optužbe.^[116] Ako se odbaci njihova demokratska frazeologija, odmah će se zapaziti da oni od reči do reči ponavljaju ono što ekstremni torijevci svih zemalja govore o Poljskoj i Rusiji. Takve optužbe ne zaslužuju pobijanje, ali pošto potiču od jedne frakcije radničke klase, makar ona bila i tako mala, smatramo za umesno da ponovo razmotrimo slučaj Poljske i Rusije i da obrazložimo ono što od sada možemo nazivati spoljnom politikom ujedinjenih radnika Evrope.

Ali zašto mi u vezi s Poljskom uvek pominjemo samo Rusiju? Zar i u ovoj pljački nisu učestvovala dve nemačke sile, Austrija i Pruska? Zar i one ne drže u ropstvu delove Poljske i zar i one, zajedno s Rusijom, ne guše svaki nacionalni pokret Poljaka?

Dobro je poznato kako se uporno Austrija borila da ostane izvan poljske stvari i koliko se dugo odupirala planovima Rusije i Pruske o podeli. Poljska je bila prirodni saveznik Austrije protiv Rusije. Otkako je Rusija postala opasna, ništa nije više odgovaralo interesima Austrije nego da održi Poljsku u životu između sebe i carevine koja je od nedavno bila u usponu. Tek onda kad je uvidela da je sudbina Poljske rešena, da su, s Austrijom ili bez nje, druge dve sile odlučile da je unište, Austrija je radi samozaštite pristala da učestvuje u deobi ove teritorije. Ali već 1815. predlagala je uspostavljanje nezavisne Poljske; 1831. i 1863. bila je spremna da radi toga stupi u rat i da se odrekne svog dela Poljske, pod uslovom da Engleska i Francuska budu voljne da je podrže. Isto je bilo i za vreme krimskog rata. Ovo se ne govori radi pravdanja opšte politike austrijske vlade. Austrija je dosta često dokazivala da je ugnjetavanje slabije nacije uobičajen posao njenih vlastodržaca. Ali u slučaju Poljske instinkt samoočuvanja je nadjačao želju za novim teritorijama ili navike upravljača. I zbog toga ćemo Austriju zasad ostaviti po strani od naših razmatranja.

Što se tiče Pruske, deo Poljske koji njoj pripada suviše je neznatan da bi bio vredan veće pažnje. Njenom prijatelju i savezniku Rusiji je

¹ u potpunosti

pošlo za rukom da je olakša za devet desetina onoga što je dobila pri likom tri podele. Ali i to malo što joj je ostalo pritiskuje je kao mōra. To ju je privezalo za trijumfalnu kočiju Rusije, osposobilo njenu vladu da čak 1863. i 1864. neometano krši zakone, krnji slobodu ličnosti, pravo zbora i dogovora, slobodu štampe u pruskoj Poljskoj, a ubrzo zatim i u ostalim delovima zemlje; to je izopćilo ceo liberalni pokret buržoazije, koji je, iz straha da ne izgubi nekoliko kvadratnih milja teritorije na istočnoj granici, dopustio vladi da u odnosu na Poljake prenebregava sve zakone. Uspostavljanje Poljske u interesu je radnika ne samo Pruske nego i cele Nemačke više nego radnika ma koje druge zemlje, i oni su u svakom revolucionarnom pokretu pokazali da su toga svesni. Uspostavljanje Poljske znači za njih oslobođenje sopstvene zemlje od vazalne potčinjenosti Rusiji. I zbog ovoga, smatramo, treba i Prusku izuzeti od optužbe. Kad radnička klasa Rusije (ako nešto takvo postoji u toj zemlji u smislu u kom se to shvata u Zapadnoj Evropi) stvori politički program i kad u taj program ude oslobođenje Poljske — tada, i tek tada, i Rusija će kao nacija biti izuzeta od optužbe, a pod njom će ostati samo carska vlada.

II

Uredniku lista »The Commonwealth«

Gospodine,

Kažu da tražiti nezavisnost za Poljsku znači priznavati »načelo nacionalnosti« a da je načelo nacionalnosti bonapartistički izum, izmišljen radi podrške napoleonovskog despotizma u Francuskoj. Šta je, dakle, ovo »načelo nacionalnosti«?

Ugovorima od 1815. granice raznih evropskih država utvrđene su isključivo u skladu sa zahtevima diplomatije, a naročito sa zahtevima tadašnje najjače kontinentalne sile — Rusije. Nije se vodilo računa ni o željama, ni o interesima ni o nacionalnim razlikama stanovništva. Tako je podeljena Poljska, podeljena Nemačka, podeljena Italija, da ne govorimo o mnogim manjim nacionalnostima koje nastanjuju jugoistočnu Evropu, a o kojima je u to doba malo ko išta znao. Usled toga je za Poljsku, Nemačku i Italiju prvi korak svakog političkog pokreta bio pokušaj uspostavljanja onog nacionalnog jedinstva bez koga je nacionalni život predstavljao samo priviđenje. I kada su posle gušenja revolucionarnih pokušaja u Italiji i Španiji od 1821. do 1823. i ponovo posle julske revolucije u Francuskoj 1830. ekstremni političari većeg dela civilizovane Evrope stupili u međusobnu vezu u nastojanju da izrade neku vrstu zajedničkog programa, njihovo zajedničko geslo postali su oslobođenje i ujedinjenje ugnjetenih i rascepkanih nacija^[17]. Tako je bilo i 1848, kad se broj ugnjetenih nacija povećao s još jednom, naime Madarskom. Zaista nije moglo biti razmimoilaženja u pogledu

priznavanja prava svake velike nacionalne skupine u Evropi da, nezavisno od svojih suseda, sama odlučuje u svim svojim unutrašnjim stvarima, dokle god to ne zadire u slobodu drugih. Ovo pravo je, u stvari, činilo jedan od osnovnih uslova unutrašnje slobode za sve. Kako je, na primer, mogla Nemačka težiti slobodi i jedinstvu kad je istovremeno pomagala Austriji da drži Italiju porobljenu, bilo neposredno ili preko svojih vazala? Potpuno rušenje austrijske monarhije jeste upravo prvi uslov ujedinjenja Nemačke!

Ovo pravo velikih nacionalnih skupina Evrope na političku nezavisnost, koje je kao takvo priznavala evropska demokratija, moralo je da naiđe na isto takvo priznanje posebno kod radničke klase. U stvari, to nije bilo ništa drugo do priznanje drugim velikim nacionalnim zajednicama s nesumnjivom životnom sposobnošću onog istog prava na individualno nacionalno postojanje koje su radnici svake posebne zemlje zahtevali za sebe. Ali, ovo priznanje i saosećanje s ovim nacionalnim težnjama ograničavali su se na velike i tačno određene istorijske nacije Evrope; to su bile Italija, Poljska, Nemačka, Mađarska, Francuska, Španija, Engleska, Skandinavija, koje nisu bile ni podeljene niti pod stranom dominacijom i koje su, prema tome, samo posredno bile zainteresovane za to pitanje; što se pak tiče Rusije, ona se mogla pomenuti jedino kao držalac ogromne količine ukradene svojine, koju će kao nepravedno prisvojenu morati da vraća na dan obračuna.

Posle *coup d'état*¹ od 1851. Louis-Napoleon, car »po milosti božijoj i volji narodnoj«, morao je za svoju spoljnu politiku da nađe demokratizovan naziv koji popularno zvuči. Šta je moglo biti bolje nego ispisati na svoje zastave »načelo nacionalnosti«? Svaka nacionalnost da bude gospodar svoje sudbine — svakom izdvojenom delu neke nacionalnosti da se dopusti da se priključi svojoj otadžbini — šta je moglo biti liberalnije? Samo, obratite pažnju, sada više nije bila reč o *nacijama* nego o *nacionalnostima*.

Nema zemlje u Evropi u kojoj se pod istom vladom ne nalaze različite nacionalnosti. Škotski gorštaci i Velšani po svojoj nacionalnosti nesumnjivo se razlikuju od Engleza, mada niko ove ostatke iščezlih naroda neće nazvati nacijama kao ni keltske stanovnike Bretanje u Francuskoj. Pored toga, nijedna državna granica se ne poklapa s prirodnom granicom nacionalnosti, granicom jezika. Postoji mnoštvo ljudi izvan Francuske čiji je maternji jezik francuski, kao što mnoštvo ljudi izvan Nemačke govori nemački, i po svoj prilici tako će ostati i dalje. Prirodna je posledica zapletenog i sporog istorijskog razvoja kroz koji je Evropa prošla u toku poslednje hiljade godina što se gotovo svaka velika nacija rastala od nekih perifernih delova svog organizma, koji su se odvojili od nacionalnog života i u većini slučajeva učestvuju u nacionalnom životu nekog drugog naroda, i to u tolikoj meri da više ne žele da se prisajedine svom matičnom stablu. Nemci u Švajcarskoj

¹ državnog udara

i Alzasu ne žele da se ponovo prisajedine Nemačkoj isto tako kao što ni Francuzi u Belgiji i Švajcarskoj neće da budu politički vezani za Francusku. I, na kraju krajeva, nije mala korist što razne nacije, već politički oformljene, u većini slučajeva obuhvataju izvesne strane elemente koji stvaraju sponu sa njihovim susjedima i unose raznolikost u suviše monotonu istorodnost nacionalnog karaktera.

Ovde, dakle, zapažamo razliku između »načela nacionalnosti« i starog gledišta demokratije i radničke klase na pravo velikih evropskih *nacija* na odvojeno i nezavisno postojanje. »Načelo nacionalnosti« ostavlja potpuno netaknuto krupno pitanje o pravu na nacionalno postojanje istorijskih naroda Evrope, a ako ga i dodiruje, to je samo zato da ga zamrsi. Načelo nacionalnosti pokreće dve vrste pitanja: prvo, pitanja granica između ovih velikih istorijskih naroda, i, drugo, pitanja prava na nezavisno nacionalno postojanje mnogobrojnih malih ostataka onih naroda koji su duže ili kraće vreme figurirali na pozornici istorije da bi ih najzad asimilirala kao sastavni deo ova ili ona moćnija nacija koja je zahvaljujući svojoj većoj vitalnosti bila sposobna da savladuje veće prepreke. Evropski značaj jednog naroda i njegova životna sposobnost ne predstavljaju ništa s gledišta načela nacionalnosti; Rumuni u Vlaškoj, koji nikad nisu imali istoriju niti energiju potrebnu za stvaranje istorije znače za ovo načelo isto toliko koliko i Italijani s dvehiljadugodišnjom istorijom i neokrnljenom nacionalnom životnom sposobnošću; Velšani i stanovnici ostrva Mana, ako bi to želeli, imali bi podjednako pravo na nezavisnu političku egzistenciju kao i Englezi, ma kako to besmisleno izgledalo.⁽¹¹⁸⁾ Sve je to besmislica, odevena u popularno ruho da bi se bacila prašina u oči lakovernim ljudima, i pogodna fraza koja se može koristiti ili odbacivati prema okolnostima.

Ma koliko ova stvar bila površna, za njen izum se zahtevala mudrija glava od glave Louis-a Napoleona. Načelo nacionalnosti, daleko od toga da bude bonapartistički izum u korist uspostavljanja Poljske, nije ništa drugo od *ruski izum za uništenje Poljske*. Rusija je progutala veći deo stare Poljske pod izgovorom očuvanja načela nacionalnosti, kako ćemo dalje videti. Ova zamisao je starija od sto godina i Rusija je sada svakodnevno iskorišćuje. Šta je panslavizam ako ne primena, od strane Rusije i u interesu Rusije, načela nacionalnosti na Srbe, Hrvate, Rusine⁽¹¹⁹⁾, Slovake, Čeha i druge ostatke nekadašnjih slovenskih naroda u Turskoj, Madarskoj i Nemačkoj? Čak i u sadašnjem trenutku ruska vlada ima agente koji putuju među Laponce severne Norveške i Švedske, pokušavajući da među ovim nomadskim divljacima agituju u korist ideje o »velikoj finskoj nacionalnosti«, koja treba da se uspostavi na krajnjem severu Evrope, razume se pod pokroviteljstvom Rusije. »Vapaj očajanja« ugnjetenih Laponaca razleže se veoma glasno u ruskim novinama — on ne potiče od samih tih ugnjetenih nomada nego od ruskih agenata — a u stvari je strašno ugnjetavanje nagoniti ove jadne Laponce da uče civilizovani norveški ili švedski jezik umesto da se ograniče na sopstveno varvarsko poluesklimsko narečje! Načelo

nacionalnosti je zaista moglo biti izmišljeno jedino u Istočnoj Evropi, gde se talas azijske najezde hiljadu godina, neprekidno vraćao i ostavljao na obali te gomile izmešanih razvalina nacija, koje čak i sada etnolog jedva može razlikovati i gde Turci, finski Madari, Rumuni, Jevreji i oko desetak slovenskih plemena žive isprepleteni u bezgraničnoj zbrci. Takva je bila podloga za izgrađivanje načela nacionalnosti a kako ga je Rusija izgradila, videćemo odmah na primeru Poljske.

III

Doktrina nacionalnosti primenjena na Poljsku

Poljska je, kao gotovo sve druge evropske zemlje, nastanjena ljudima raznih nacionalnosti. Glavninu stanovništva, jezgro njene snage, nesumnjivo čine sami Poljaci, koji govore poljskim jezikom. Ali još od 1390. Poljska je bila ujedinjena s Velikom Vojvodstvom Litvanskim^[120], koje je sve do poslednje deobe 1794. sačinjavalo integralni deo Poljske Republike. Ovo Veliko Vojvodstvo Litvansko su naseljavale veoma raznovrsne rase. Severne pokrajine, na Baltiku, držali su sami *Litvanci*, ljudi koji govore jezikom drukčijim od jezika njihovih slovenskih suseda; te Litvance su u velikoj meri pokorili nemački naseljenici, koji su se, opet, s mukom branili od litvanskih velikih vojvoda. Dalje na jugu i na istoku sadašnje Kraljevine Poljske nalazili su se *Belorusi*, čiji jezik stoji između poljskog i ruskog, ali je bliže ovom drugom; i, najzad, južne pokrajine su naseljavali takozvani *Malorusi*, čiji jezik danas većina autoriteta smatra potpuno drukčijim od velikoruskog (jezika koji obično zovemo ruskim). Prema tome, kad ljudi kažu da zahtevati uspostavljanje Poljske znači pozivati se na načelo nacionalnosti, oni prosto dokazuju da ne znaju o čemu govore, jer uspostavljanje Poljske označava obnavljanje države sastavljene bar iz četiri različite nacionalnosti.

A gde je bila Rusija u vreme kad se stara poljska država obrazovala ujedinjenjem s Litvanijom? Pod petom mongolskog osvajača, koga su sto pedeset godina ranije udruženi Poljaci i Nemci potisli istočno od Dnjepra. Tek posle duge borbe moskovski veliki kneževi zbacili su konačno mongolski jaram i pristupili ujedinjavanju mnogobrojnih raznih kneževina Velikorusije u jednu državu. Ali, ovaj uspeh je, izgleda, samo povećao njihovo častoljublje. Konstantinopolj nije čestito ni pao u turske ruke, a veliki knez moskovski je uneo u svoj grb dvoglavog orla vizantijskih careva, proglašavajući se time za njihovog naslednika i budućeg osvetnika; i od tada, kao što je poznato, Rusi su uvek težili da osvoje Carigrad, carev grad, kako oni nazivaju Konstantinopolj na svom jeziku. Zatim su bogate ravnice Malorusije izazvale njihovu pohlepu za prisvajanjem; ali, Poljaci su uvek bili hrabar a tada i snažan narod, i umeli su ne samo da se bore za svoje nego i da vrše

odmazdu; početkom 17. stoleća oni su čak držali Moskvu nekoliko godina.^[121]

Postepena demoralizacija vladajuće aristokratije, nedostatak snage za razvoj buržoazije i stalni ratovi koji su pustošili zemlju, najzad su slomili moć Poljske. Zemlja koja je uporno čuvala neokrnjen feudalni društveni poredak dok su svi njeni susedi napredovali, formirali buržoaziju, razvijali trgovinu i industriju i stvarali velike gradove — takva zemlja je bila osuđena na propast. Nema sumnje da je aristokratija Poljsku stvarno dovela do propasti, do potpune propasti; a pošto su je upropastili, aristokrati su za to krivili jedan drugog i počeli prodavati sebe i svoju zemlju strancima. Poljska istorija od 1700. do 1772. nije ništa drugo do letopis ruske uzurpacije vlasti u Poljskoj, omogućene potkupljivošću plemića. Ruski vojnici su gotovo neprekidno tu zemlju držali pod svojom okupacijom, a poljski kraljevi, iako sami nisu hteli da budu izdajnici, sve više i više su postajali igračka u rukama ruskog ambasadora. Igra se vodila tako uspešno i trajala je tako dugo da, kad je najzad Poljska srušena, niko u celoj Evropi nije podigao glas, i, zaista, ljudi su se samo čudili tome kako je Rusija velikodušno mogla da ustupi toliki deo teritorije Austriji i Pruskoj.

Način na koji je ova podela izvršena posebno je zanimljiv. U to doba se u Evropi već obrazovalo prosvetčeno »javno mnjenje«. Mada list »The Times«^[122] još nije bio počeo da proizvodi taj artikal, ipak je postojala ona vrsta javnog mnjenja koja je stvorena pod ogromnim uticajem Diderot-a, Voltaire-a, Rousseaua i drugih francuskih pisaca 18. veka. Rusija je uvek znala da je važno imati javno mnjenje na svojoj strani, ako je moguće, i ona se i pobrinula da ga ima. Dvor Katarine II je postao glavni štab ondašnjih prosvetčenih ljudi, naročito Francuza; najprosvetčenija načela su ispovedali carica i njen dvor i njoj je toliko pošlo za rukom da obmane javno mnjenje da su Voltaire i mnogi drugi slavili »severnu Semiramidu« i proglašavali Rusiju najprogresivnijom zemljom na svetu, domovinom slobodounnih načela, pobornikom verske trpeljivosti.

Verska trpeljivost — to je reč koja je nedostajala da se slomi Poljska. Poljska je uvek bila krajnje liberalna u verskim pitanjima; dokaz je pribežište koje su tamo našli Jevreji dok su ih proganjali u svim drugim krajevima Evrope. Veći deo stanovništva u istočnim pokrajinama pripadao je grčkopravoslavnoj veroispovesti, dok su sami Poljaci rimokatolici. Znatno deo ovih pravoslavnih bio je u toku 16. veka prisiljen da prizna poglavarstvo pape, i oni su prozvani unijatima; ali su mnogi od njih i dalje ostali verni staroj pravoslavnoj veri u svakom pogledu. Oni su uglavnom bili kmetovi, a njihovi plemićki gospodari gotovo svi rimokatolici; po nacionalnosti ovi kmetovi su bili Malorusi. Međutim, ova ruska vlada, koja kod sebe nije trpela nikakvu drugu religiju sem pravoslavne i koja je kažnjavala otpadništvo od vere kao zločin; koja je pokoravala tuđe nacije i pripajala levo i desno tuđe oblasti i istovremeno sve jače okivala lancima ruskog kmeta —

ova ista ruska vlada nasrnula je na Poljsku u ime verske trpeljivosti, jer tobože Poljska ugnjetava pravoslavne; u ime načela nacionalnosti jer su stanovnici ovih istočnih pokrajina *Malorusi* i zato ih treba pripojiti *Velikorusiji*; i u ime revolucionarnog prava, naoružavajući kmetove protiv njihovih gospodara. Rusija uopšte nema skrupula u izboru sredstava. Govori se o ratu klase protiv klase kao o nečemu krajnje revolucionarnom; međutim, Rusija je započela takav rat u Poljskoj gotovo pre sto godina, i bio je to divan obrazac klasnog rata kad su ruski vojnici i maloruski kmetovi išli zajedno da spaljuju zamkove poljskih plemića samo da bi pripremili rusku aneksiju a kad se ona ostvarila, ti isti ruski vojnici su ponovo vratili kmetove pod jaram njihovih gospodara.

Sve ovo je rađeno u ime verske trpeljivosti, pošto načelo nacionalnosti tada još nije bilo u modi u Zapadnoj Evropi. Ali u to vreme njim se mahalo pred očima maloruskih seljaka i ono je od tada igralo važnu ulogu u stvarima Poljske. Prva i glavna težnja Rusije jeste ujedinjenje svih ruskih plemena pod carem, koji sebe naziva samodržcem svih Rusa (*samodergetz vseckh rossyiskikh*)¹ a među ove ona ubraja Belorusu i Malorusu. I da bi dokazala da njene težnje ne idu dalje, ona se za vreme tri deobe brižljivo starala da pripoji sebi samo beloruske i maloruske pokrajine, ostavljajući krajeve nastanjene Poljacima pa čak i deo Malorusije (Istočnu Galiciju) svojim saučesnicima. No kako stvari sada stoje? Veći deo pokrajina koje su 1793. i 1794. pripojile Austrija i Pruska sada je pod ruskim suverenitetom pod imenom Kraljevine Poljske, i s vremena na vreme među Poljacima se bude nade da mogu očekivati ponovno ujedinjenje svih poljskih oblasti i uspostavljanje Poljske sa ruskim carem kao kraljem, ako samo budu hteli da se potčine ruskoj vrhovnoj vlasti i ako se odreknu svih zahteva u pogledu starih litvanskih pokrajina. I ako se u sadašnjim prilikama Pruska i Austrija potuku, više je nego verovatno da će se u krajnjoj liniji taj rat voditi ne za prisajedinjenje Šlezvig-Holštajna Pruskoj ili Venecije Italiji, nego pre za prisajedinjenje austrijskog i u najmanju ruku pruskog dela Poljske Rusiji.

Toliko o načelu nacionalnosti u pitanjima Poljske.

Friedrich Engels

Naslov originala:

What have the working classes to do with Poland?

Napisano od kraja januara do
6. aprila 1866. g.

Prvi put objavljeno u listu

„The Commonwealth“, br. 159, 160 i 165
od 24. 31. marta i 5. maja 1866.

Prevod s engleskog

¹ ruskim pismom: самодержец всех российских

Karl Marx

Upozorenje^[123]

Pre izvesnog vremena, londonske krojačke kalfe stvorile su opšti savez^[124] da bi branile svoje zahteve kao protivtežu londonskim majstorima — krojačima, koji su većinom krupni kapitalisti. Radilo se ne samo o tome da se nadnica uskladi sa povišenjem cena životnih namirnica, nego i o tome da se učini kraj izuzetno grubom ophođenju s radnicima u ovoj privrednoj grani. Majstori su pokušali da spreče ovaj plan vrbovanjem krojačkih kalfa uglavnom u Belgiji, Francuskoj i Švajcarskoj. Kao odgovor na to, sekretari Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika objavili su u belgijskim, francuskim i švajcarskim listovima upozorenje, koje je imalo pun uspeh^[125]. Manevar londonskih majstora bio je sprečen. Oni su morali položiti oružje i zadovoljiti opravdane zahteve svojih radnika.

Pretrpevši poraz u Engleskoj, majstori sada iz Škotske pokušavaju da organizuju kontranapad. Oni su upravo zbog londonskih događaja bili prinuđeni da u Edinburgu u početku pristanu na povećanje nadnica za 15%. Međutim, oni su tajno poslali agente u Nemačku da vrbuju, naročito u hanoverskim i meklenburškim selima, krojačke kalfe i da ih dovedu u Edinburg. Prva grupa ovih krojača je već upućena vodenim putem. Ovaj uvoz ima isti cilj kao i uvoz indijskih¹ coolies (kulija) na Jamajku — *ovekovećenje ropstva*. Ako bi majstorima Edinburga pošlo za rukom da uvozom radne snage iz Nemačke povuku ustupke koje su već učinili, onda bi se to neizbežno odrazilo i na Englesku. *I niko više ne bi stradao od toga nego sami nemački radnici*, kojih u Velikoj Britaniji ima više nego radnika svih drugih nacija sa Kontinenta. A ponovo dovedeni radnici, pošto su potpuno nemoćni u tudjoj zemlji, spali bi ubrzo na položaj pariža.

Osim toga, stvar je časti za nemačke radnike da dokažu inostranstvu da oni, slično svojoj braći u Francuskoj, Belgiji i Švajcarskoj,

¹ U rukopisu: azijskih

umeju da štite zajedničke interese svoje klase i da ne pristaju da postanu *poslušni najamni vojnici kapitala* u njegovoj borbi protiv rada.

Po nalogu Centralnog veća¹
Međunarodnog udruženja radnika
Karl Marx

London, 4. maja 1866.

Molimo nemačke krojačke kalfe koji žele da dobiju detaljnija obaveštenja o stanju stvari u Engleskoj, da svoja pisma upućuju Komitetu nemačke sekcije londonskog Saveza krojača, na adresu: *Albert F. Haufe*, Crown Public House, Hedden Court, Regent Street, London.

Naslov originala: *Warnung*

Objavljeno u listu

•Oberrheinischer Courier•

br. 113, 15. maja 1866.

---

¹ U rukopisu: Generalnog veća

FRIEDRICH ENGELS

Beleške o ratu u Nemačkoj^[126]

Naslov originala: *Notes on the war in Germany*

Napisano između 19. juna i 5. jula 1866.

Članak je izašao u »The Manchester Guardian«:

I u br. 6190 od 20. juna 1866.

II u br. 6194 od 25. juna 1866.

III u br. 6197 od 28. juna 1866.

IV u br. 6201 od 3. jula 1866.

V u br. 6204 od 6. jula 1866.

Prevod s engleskog

I

Ove beleške imaju cilj da sasvim nepristrasno i isključivo sa vojne tačke gledišta daju objašnjenje tekućih vojnih događaja i da, takođe, ukoliko je to moguće, objasne njihov verovatan uticaj na predstojeće operacije.

Granica Saksonije i Češke je predeo na kome se moraju izvršiti prvi odlučni udari. Rat u Italiji teško može dovesti do bilo kakvih odlučujućih rezultata, sve dok ne bude zauzet četvorougao^[127], a njegovo zauzimanje će biti prilično dugotrajna operacija. Moguće je da će u Nemačkoj doći do priličnog broja vojnih operacija, ali, ako se sudi po brojnom stanju trupa koje tamo dejstvuju, rezultati tih sudara imaće samo drugostepeni značaj u poređenju sa događajima na granici Češke. Zbog toga ćemo zasada obratiti pažnju isključivo na ovu oblast.

Da bismo mogli doneti sud o jačini armija koje se bore, za praktične ciljeve je dovoljno da uzmemo u obzir samo pešadiju, imajući, ipak, u vidu da je odnos brojnog stanja austrijske prema brojnom stanju pruske konjice 3:2. Odnos artiljerije u ove dve vojske takođe je približno isti kao i kod pešadije, otprilike 3 oruđa na 1000 ljudi.

Pruska pešadija se sastoji iz 253 linijska i 83^{1/2} rezervna bataljona i 116 bataljona landvera¹ (prvog poziva od 27 do 32 godine)^[42]. Rezervni bataljoni i landver sačinjavaju posade tvrđava; pored toga, oni su namenjeni za vojna dejstva protiv malih nemačkih država, dok su linijske trupe koncentrisane u Saksoniji i oko nje za borbu protiv severne austrijske armije. Ako odbijemo, na primer, 15 bataljona koji drže Šlezvig-Holštajn i još 15 bataljona koji obrazuju posade Raštata, Majnci i Frankfurta i koji su sada koncentrisani u Veclaru, onda za glavnu armiju ostaje oko 220 bataljona. Sa konjicom, artiljerijom i onim delovima landvera koji se mogu izvući iz susednih tvrđava, u ovoj armiji će se naći oko 300 000 ljudi, formiranih u devet armijskih korpusa.

Severna austrijska armija broji sedam armijskih korpusa, pri čemu je svaki austrijski korpus znatno jači od pruskog. Iako sada sasvim

¹ U «The Manchester Guardian» ovde i dalje u tekstu napisano na nemačkom jeziku: Landwehr

malo znamo o njihovom sastavu i organizaciji, ipak imamo dovoljno razloga da pretpostavimo da oni obrazuju armiju od 320 000 do 350 000 ljudi. Prema tome, brojna nadmoćnost je, po svoj prilici, na strani Austrijanaca.

Kralj¹ će biti vrhovni komandant pruske vojske, tj. paradni heroj, koji se u najboljem slučaju odlikuje prosečnim sposobnostima i mekuštvom ali i upornošću. On će biti okružen, prvo, generalštabom, na čelu koga stoji general Moltke — izvrstan načelnik; drugo, »ličnim vojnim kabinetom«, koji se sastoji od njegovih ljubimaca, i, treće, oficirima viših činova koje može da uvrsti u svoju svitu bez određene namene. Ne bi se mogao izmisliti pogodniji sistem koji bi osigurao poraz vojske zasnovan na samoj organizaciji Vrhovne komande. Razume se, ovde će se od samog početka pojaviti prirodno suparništvo između generalštaba i kraljevog kabineta, pri čemu će se svaki od njih boriti za svoj uticaj, izmišljati i braniti svoje omiljene operacijske planove. Sama ta okolnost skoro onemogućava jedinstvo cilja i doslednost u akcijama. Zatim će početi da se sazivaju beskonačna vojna savetovanja — neizbežna u sličnim okolnostima — koja će se u devet od deset slučajeva završavati prihvatanjem kakvih bilo polumera, tj. koja će pribeći najgorem načinu dejstva u vreme rata. Zapovesti, koje bi se u takvim slučajevima danas izdale, protivrečile bi jučerašnjim, a kada bi se pojavile složene ili opasne situacije, onda se uopšte ne bi izdavale nikakve zapovesti i stvari bi išle svojim tokom. »*Ordre, contre-ordre, désordre*«² — govorio je Napoleon. Niko nije odgovoran, pošto neodgovorni kralj prima svu odgovornost na sebe, i zato bez izričitog naređenja niko ništa ne radi. Otac sadašnjeg kralja³ vodio je na sličan način rat 1806. godine, čiji je rezultat bio poraz kod Jene i Aueršteta i propast čitave pruske vojske u toku tri nedelje⁴. Nema osnova za pretpostavku da će se sadašnji kralj pokazati energičniji od svoga oca. Iako je u grofu Bismarcku našao čoveka u koga se može pouzdati u političkom pogledu, u vojsci nije bilo dovoljno autoritativne ličnosti koja bi na isti način mogla primiti na sebe svu težinu rukovođenja vojnim operacijama.

Austrijska vojska se nalazi pod jedinstvenom komandom generala Benedeka, iskusnog oficira, koji bar zna šta hoće. Prednost vrhovnog komandovanja je izrazito na austrijskoj strani.

Pruska vojska je podeljena u dve armije. Prva armija, pod komandom princa Friedricha Karla, sastoji se od 1, 2, 3, 4, 7. i 8. korpusa; druga armija, pod prestolonaslednikovom⁴ komandom — od 5. i 6. korpusa. Garda, koja obrazuje glavnu rezervu, verovatno će biti prisajedinjena prvoj armiji. Takva deoba narušava ne samo jedinstvo komandovanja, nego i vrlo često dovodi do toga da se ove dve armije

¹ Wilhelm I — ² »Naređenje, suprotno naređenje, gotov nered« — ³ Friedrich Wilhelm III — ⁴ Friedrich Wilhelm

kreću raznim operacijskim pravcima, pa su prinudene da uskladuju svoja kretanja, da utvrđuju mesta za spajanje u sferi neprijateljskog dejstva, — drugim rečima, ona ih razjedinjuje, mada bi njima bilo potrebno da budu zajedno. Prusi su 1806. i Austrijanci 1859. godine,^[128] u veoma sličnim okolnostima, na isti takav način dejstvovali i bili su razbijeni. Što se tiče oba komandanta, to je prestolonaslednik — kao vojnik — nepoznata veličina, a princ Friedrich Karl nikako nije ispoljio sposobnost velikog vojskovođe u danskom ratu.^[43]

Austrijska vojska nije tako podeljena; komandanti armijskih korpusa su neposredno potčinjeni generalu Benedeku. Prema tome, i u pogledu organizacije vojske Austrijanci imaju prednost u odnosu na svoje protivnike.

Pruski vojnici, naročito rezervisti i landver, koji su bili pozvani radi popune nekompletnih jedinica (a bilo ih je znatan broj), idu u rat protiv svoje želje; nasuprot tome, Austrijanci su već odavno želeli rat sa Pruskom i sa nestrpljenjem očekuju naređenje za pokret. Prema tome, oni takođe imaju prednost i u pogledu *moral*a trupa.

U toku 50 godina Pruska nije vodila nijedan veliki rat, njena vojska je, uopšte uzev, mirnodopska vojska, u kojoj gospodare pedanterija i formalizam, što je svojstveno svim mirnodopskim vojskama. Nema sumnje da je u poslednje vreme, naročito počev od 1859. godine, mnogo učinjeno da bi se ona oslobodila tih osobina; međutim, navike, koje su se nakupile u toku 40 godina, ne mogu se lako iskoreniti, te se može naići na mnogo nesposobnih sitničara, naročito na važnijim mestima, tj. među štapskim oficirima. Austrijanci su se, blagodareći ratu 1859. godine, temeljno izlečili od tog zla i na najcelishodniji način iskoristili svoje iskustvo, plaćeno tako skupom cenom. Nema sumnje da Austrijanci i u pogledu organizacijskih pojedinosti, ratne veštine i iskustva u borbi takođe nadmašuju Pruse.

Duboka smaknuta kolona se, izuzev kod Rusa, javlja kao normalni borbeni poredak samo kod pruskih trupa. Predstavite sebi osam četa engleskog bataljona u koloni sa skraćenim odstojanjima, pri čemu front obrazuju dve a ne jedna četa, tako da po četiri vrste tih dveju četa obrazuju kolonu, pa ćete dobiti »prusku napadnu kolonu«. Za vatreno izlebljeno oružje ne može se zamisliti lepša meta od ove, a pošto je izlebljeni topovi mogu gađati sa odstojanja od 2000 jardi, to kolona u takvom stroju skoro nikako neće biti u stanju da pride neprijatelju. Veliko je pitanje da li će se taj bataljon pokazati sposobnim za bilo šta onog dana kad eksplodira makar i jedna granata usred te mase.

Austrijanci su u svojoj vojsci prihvatili francusku jako razmaknutu kolonu, koja se jedva i može nazvati kolonom — to su pre dve ili tri vrste koje idu jedna za drugom na odstojanju 20 - 30 jardi; takva kolona će jedva trpeti više gubitaka od dejstva artiljerijske vatre nego razmaknuta vrsta. Preimućstvo taktičkih postroja opet je na austrijskoj strani.

Svim tim preimućstvima Prusi mogu suprotstaviti samo dva momenta. Njihova intendantura je nesumnjivo bolja, zato će i snabdevanje njihovih trupa biti bolje. Austrijska intendantura je — slično čitavoj austrijskoj administraciji — leglo podmitljivaca i utajivača i jedva da je bolja od ruske. Već sada čujemo da se trupe slabo i neredovno hrane; na bojištu i u tvrđavama će biti još gore, i može se desiti da austrijska administracija bude opasniji neprijatelj za tvrđave četvorougla nego italijanska artiljerija.

Drugo preimućstvo Prusa predstavlja njihovo bolje naoružanje. Mada je njihova izlebljena artiljerija znatno bolja od austrijske, to preimućstvo neće igrati veću ulogu na otvorenom polju. Domet pušanja i tačnost gađanja pruskih i austrijskih pušaka su približno isti, ali se pruske puške pune straga, tako da Prusi mogu iz svojih redova otvarati neprekidnu tačnu vatru, ispaljujući najmanje četiri metka u minutu. Ogromno preimućstvo ovog oružja bilo je dokazano u danskom ratu, i nema nikakve sumnje u to da će Austrijanci na sebi iskusiti njegovo dejstvo u mnogo većem stepenu. Oni će pretrpeti ogromne gubitke ako budu, kako se priča, u skladu sa Benedekovim uputstvima, odjednom prelazili na juriš nožem, ne trošeći mnogo vremena na otvaranje vatre. U danskom ratu gubici Prusa nisu nikada prelazili četvrtinu, a ponekad su iznosili samo jednu desetinu danskih gubitaka i, kao što je nedavno sasvim tačno istakao jedan od vojnih dopisnika lista »The Times«, Danci su skoro svuda trpeli poraz od manjih neprijateljskih snaga.

Ipak, bez obzira na pušku iglenjaču, preimućstvo nije na strani Prusa; a ako ne budu razbijeni u prvom krupnom boju blagodareći prednosti komandovanja, organizaciji, borbenom poretku i *moralu* Austrijanaca i, na kraju, a što nije manje važno, blagodareći sopstvenim komandantima, onda su oni sigurno sasvim različitog kova od one armije koja nije ratovala već 50 godina.

II

Javnost počinje da ispoljava negodovanje povodom očigledne neaktivnosti dve velike vojske na granici Češke. Međutim, to odugovlačenje se može objasniti mnogim razlozima. Austrijanci i Prusi odlično shvataju važnost predstojećeg sudara, koji može odlučiti ishod čitavog rata. I jedni i drugi žure da pošalju na front sve što su u stanju da mobilišu; Austrijanci šalju deo novih formacija (četvrte i pete bataljone pešadijskih pukova), a Prusi jedinice landvera koje su u početku bile predviđene samo za posade tvrđava.

U isto vreme, izgleda, i jedna i druga strana pokušava da pomoću manevra stvori povoljniji položaj u odnosu na svoga neprijatelja i da otpočne operacije u stratejskim uslovima najpovoljnijim za sebe. Da bismo to shvatili, potrebno je da pogledamo kartu i proučimo predeo na kome su raspoređene obe vojske.

Ako prihvatimo pretpostavku da Berlin, odnosno Beč predstavljaju prirodne tačke za odstupanje i jedne i druge vojske, onda će Austrijanci težiti da zauzmu Berlin, a Prusi Beč; u tom slučaju postoje tri pravca kojima i jedni i drugi mogu dejstvovati. Za veliku vojsku je potrebna znatna teritorija, čije resurse mora da koristi za svoje izdržavanje u toku operacija; pored toga, neophodnost brzog kretanja prinudava takvu vojsku da maršuje u nekoliko kolona po odgovarajućem broju paralelnih puteva. Zbog toga se rasteže linija njenog fronta koja, u zavisnosti od blizine neprijatelja i rastojanja između puteva, može varirati u granicama, recimo, od 16 do 60 milja.

Za prvi pravac mogao bi poslužiti put koji ide levom obalom Elbe i Vltave, preko Lajpciga i Praga. Jasno je da bi na tom pravcu svaka od zaraćenih strana morala dvaput da prelazi preko reke, pri čemu bi prelaz po drugi put vršila na dogledu neprijatelja. Ako pretpostavimo da će jedna ili druga vojska, krećući se ovim putem, pokušati da obide bok svoga neprijatelja, onda bi ovaj, vršeći marš direktnijim i, prema tome, kraćim putem, imao mogućnost da stigne na liniju reke pre vojske koja vrši zaobilazanje i, ako bi mu pošlo za rukom da je odbaci, mogao bi krenuti pravo na prestonicu neprijatelja. Ovaj pravac je podjednako nepogodan za obe strane, te ga zato ne moramo razmatrati.

Drugi pravac vodi desnom obalom Elbe između reke i Sudetskog planinskog lanca, koji deli Šlesku od Češke i Moravske. Ovaj pravac se skoro poklapa s pravom linijom od Berlina do Beča; njegovim delom, koji se sada nalazi između dve vojske, prolazi železnička pruga od Lebaua ka Pardubicama. Ova železnička pruga preseca onaj deo Češke koji se sa juga i zapada graniči Elbom, a sa severoistoka planinama. U njemu ima mnogo dobrih puteva, i ako bi obe vojske krenule jedna drugoj u susret, do sudara bi baš tu i došlo.

Treći pravac vodi preko Breslave (Vroclav) i dalje preko Sudetskog planinskog lanca. Ovaj planinski lanac, koji dostiže neznatnu visinu na moravskoj granici, gde je preseca nekoliko dobrih puteva, postaje viši i strmiji kod Krkonoša koje obrazuju granicu Češke. Ovdje prolazi veoma malo drumova; čitav severoistočni deo grebena na dužini od 40 milja između Trautenaua¹ i Rajhenberga² ne preseca ni jedan vojni put. Jedini put koji tamo postoji i koji vodi od Hiršberga³ u dolinu Izera prekida se na austrijskoj granici. Iz toga izlazi da je čitava ta prepreka neprolazna na dužini od 40 milja, bar za veliku vojsku sa njenim bezbrojnim vozilima, i da je pri nastupanju ka Breslavi ili preko Breslave neophodno preseći planine jugozapadno od Krkonoša.

A u kakvom će se položaju, u odnosu na svoje komunikacije, naći jedna i druga vojska prilikom sudara na ovom pravcu?

¹ Frutnova — ² Libereca — ³ Jelenje Gore

Nastupajući iz Breslave na jug, Prusi otkrivaju svoje komunikacije sa Berlinom. Ako bi Austrijanci bili apsolutno uvereni u pobedu, oni bi mogli pružiti mogućnost Prusima da pridu do utvrđenog logora Olomouca koji bi zaustavio njihovo kretanje, dok bi oni sami mogli krenuti na Berlin, računajući da će putem odlučne pobeđe uspostaviti privremeno prekinute komunikacije; ili bi mogli napasti rasparčane pruske kolone prilikom njihovog spuštanja s planina i, u slučaju uspeha, odbaciti ih nazad ka Glogauu¹ i Poznanju, tako da bi se Berlin i najveći deo pruskih oblasti našli u njihovoj vlasti. Zbog toga bi nastupanje preko Breslave bilo celishodno za Pruse samo pod uslovom da imaju znatnu brojnu nadmoćnost.

Austrijanci se nalaze u potpuno drukčijem položaju. Oni imaju to preimućstvo što se veliki deo njihove monarhije nalazi jugoistočno od Breslave, tj. *tačno u produženju* linije koja ide od Berlina ka Breslavi. Utvrđivanjem severne obale Dunava u blizini Beča u tolikoj meri da prestonica bude zaštićena od iznenadnog napada, oni mogu privremeno, pa čak i za duže ili kraće vreme, žrtvovati neposrednu vezu s Bečom i slati ljude i materijalna sredstva iz Madarske. Na taj način, oni mogu s istom bezopasnošću dejstvovati i u pravcu Lebaua i u pravcu Breslave, severno ili južno od planina; oni imaju mnogo veću slobodu manevrisanja nego njihov neprijatelj.

Međutim, ima još razloga koji primoravaju Pruse da budu obazrivi. Udaljenje od severne granice Češke do Berlina iznosi približno koliko polovina udaljenja do Beča; prema tome, položaj Berlina je mnogo opasniji. Beč je zaštićen Dunavom, pozadi koga se razbijena vojska može zakloniti, kao i utvrđenjima podignutim severno od ove reke i utvrđenim logorom Olomoucom, mimo koga Prusi ne bi mogli proći nekažnjeno i neprimećeno, ako bi glavne snage austrijske vojske posle poraza tamo zauzele položaj. Berlin nema nikakve druge zaštite osim operativne vojske. Pod takvim okolnostima, kao i onim uslovima koje smo podrobno izložili u svome prvom članku, Prusi će, izgleda, morati samo da se brane.

Te iste okolnosti, kao i imperativni zahtevi politike, skoro prinudavaju Austriju da otpočne ofanzivu. Jedna jedina pobjeda može joj obezbediti ogroman uspeh, dok poraz neće slomiti njenu odbrambenu moć.

Strategijski ratni plan u svojim osnovnim crtama, u ovom slučaju, neobično je prost. Bilo ko da prvi otpočne nastupanje, on će se naći pred izborom: ili da demonstira *severozapadno* od Krkonoša i da stvarno nastupa jugoistočno od njih, ili *obratno*. Prepreka od 40 milja ima odlučujući značaj na bojištu i armije treba da joj teže. Mi ćemo uskoro čuti nešto o bitkama na obema krajnjim tačkama ove prepreke, a kroz nekoliko dana posle toga razjasniće se pravac stvarnog nastupanja, pa, možda, i sudbina prvog perioda rata. Ipak smo

¹ Glogovu

skloni da mislimo da je najneposredniji put za takve dve slabo pokretne vojske, koje stoje jedna prema drugoj, u isto vreme i najbezopasniji, i da će teškoće i opasnosti kretanja tako krupnih snaga u odvojenim kolonama po raznim putevima kroz teško prolazno planinsko zemljište skoro sigurno navesti obe ratujuće vojske na put koji ide iz Lebaua u Pardubice.

Dosada su izvršeni sledeći pokreti trupa: U prvoj nedelji juna Prusi su koncentrisali svoju saksonsku armiju duž saksonske granice od Cajca do Gerlica, a svoju šlesku armiju od Hiršberga do Nise. Do 10. juna ove armije su se približile jedna drugoj, tako da im je desno krilo na Elbi blizu Torgaua, a krajnje levo — blizu Valdenburga¹. Zatim se šleska armija, koja se sada sastoji od 1, 5. i 6. korpusa i garde, od 12. do 16. juna ponovo razvukla na istok, ovoga puta do Ratibora², tj. do krajnjeg jugoistočnog ugla Šleske. To liči na demonstraciju, naročito isturanje garde koja obično deluje zajedno s glavnim snagama. Ako je to nešto veće od demonstracije, i ako nisu preduzete mere da bi se ova četiri korpusa na prvi zahtev i za najkraće vreme prebacila natrag ka Gerlicu, onda je očigledna greška grupisanje više od 120 000 ljudi na zabačenom mestu, — jer njihovo odstupanje može biti potpuno onemogućeno i, nesumnjivo, mogu izgubiti svaku vezu sa ostalom vojskom.

O Austrijancima, izuzev to što su bili koncentrisani oko Olomouca, nije nam mnogo poznato. Dopisnik lista »The Times«, koji se nalazi u njihovom logoru, saopštava da je 6. korpus, koji broji 40 000 ljudi, 19. juna stigao iz Vajskirhena³ u Olomouc, iz čega se vidi da se kreće na zapad. On dodaje da je vrhovna komanda 21. juna morala biti premeštena u Tribau, na granici između Moravske i Češke. To premeštanje ukazivalo bi na napredovanje u tom istom pravcu, da to saopštenje ne liči toliko na »patku«, poslanu u London da bi je zatim telegrafom predali pruskoj vrhovnoj komandi, s ciljem da je obmanu. Takav komandant, kao što je bio Benedek, koji toliko brižljivo čuva vojnu tajnu i koji ispoljava takvu antipatiju prema novinskim dopisnicima, teško da bi se odlučio da im 19. juna saopšti gde će se 21. nalaziti njegova vrhovna komanda, sem ako za to ne bi imao naročite razloge.

Pre nego što završimo, daćemo pregled operacija koje su se odigrale u severozapadnoj Nemačkoj. Prusi su tamo imali više trupa no što je u početku bilo poznato. Oni su raspolagali sa 15 bataljona u Holštajnu, sa 12 u Mindenu i sa 18 u Veclaru. Brzim koncentracijskim prebacivanjima, u toku kojih su trupe ispoljile potpuno neočekivanu sposobnost za izvršenje usiljenih marševa, oni su za dva dana zauzeli čitavu teritoriju severno od linije koja vodi od Koblenca ka Ajzenahu, i sve komunikacije između istočnih i zapadnih oblasti kraljevine. Hesenske trupe od oko 7000 ljudi, koristeći lukavstvo, us-

¹ Valbiža — ² Račiboža — ³ Hranice

pele su da umaknu, ali je za 10 000 ili 12 000 Hanoveranaca bio pre-sećen pravac odstupanja koji izvodi pravo na Frankfurt, a već 17. juna su ostali delovi 7. pruskog armijskog korpusa od 12 bataljona, zajedno sa dva koburška bataljona, sa Elbe stigli u Ajzenah. Na taj način, Hanoveranci su, izgleda, okruženi sa svih strana i mogu se spasti samo u tom slučaju ako Prusi učine nečuvenu glupost. Čim njihova sudbina bude odlučena, armija od 50 pruskih bataljona oslobodiće se i moći će istupiti protiv savezničke vojske koju knez Aleksandar Darmštatski formira u Frankfurtu i koja će se sastojati približno od 23 000 Virtemberžana, 10 000 Darmštaćana, 6000 Nasauovaca, 13 000 Badenaca (koji se još mobilišu), 7000 Hesencata i 12 000 Austrijanaca, koji se već nalaze na putu iz Salcburga — od ukupno oko 65 000 ljudi, koji će, možda, biti još ojačani sa 10 000 - 20 000 Bavaraca. Javljuju da je oko 60 000 ljudi od tih trupa već koncentrisano u Frankfurtu i da se knez Alexandar odlučio da pređe u nastupanje, pošto je 22. juna ponovo zauzeo Hesencata. No, to nema nikakvog značaja. Prusi neće istupiti protiv njega dok ne koncentrišu svoje snage kao što treba, a zatim, raspolažući sa 70 000 ljudi svih rodova vojske i boljim naoružanjem, oni će se moći brzo obračunati sa tom šarolikom vojskom.

III

Prva krupna bitka nije se odigrala u Češkoj nego u Italiji, a četvorougao je ponovo poslužio Italijanima kao lekcija iz strategije. Snaga ovog znamenitog položaja, kao i svih utvrđenih položaja koji su u ovom ili onom smislu značajni ne sastoji se toliko u velikoj odbrambenoj sposobnosti njegove četiri tvrđave koliko u tome što su ove tvrđave tako raspoređene na zemljištu, koje, s vojnog stanovišta, ima specifična obeležja, da je napadač skoro uvek naveden, a često i prinuđen, da podeli svoje snage i nastupi u dva razna pravca, dok branilac može usredsrediti sve svoje snage protiv jedne od nastupajućih grupa, razbiti je blagodareći svojoj brojnoj nadmoćnosti i zatim se okrenuti protiv druge. Dogodilo se da je tu grešku učinila italijanska armija. Dok je kralj sa 11 divizija stajao na Minču, Cialdini je sa pet divizija stajao u ravnicama donjeg toka Poa blizu Ponte Lagoskura i Polesele. Italijanska divizija ima 17 bataljona po 700 ljudi u svakom. Prema tome, Vittorio Emanuele je, računajući konjicu i artiljeriju, imao bar 120 000 - 125 000 ljudi, a Cialdini približno polovinu toga broja. Dok se kralj 23. juna prebacio preko Minča, Cialdini je imao da pređe preko donjeg toka Poa i da dejstvuje u pozadini Austrijanaca. Međutim, o tom kretanju dosada nisu stigli još nikakvi verodostojni podaci. U svakom slučaju, tih 60 000 Cialdinijevih ljudi, koji su mogli i koji bi, verovatno, prošle nedelje preokrenuli tok bitke kod Kustoce,^[129] dosada još nisu u tako povoljnom položaju da bi mogli nadoknaditi gubitke velike bitke.

Jezero Garda leži između dva ogranka Alpa, koji južno od njega obrazuju dve grupe brežuljaka, između kojih se reka Minčo probija ka mantovskim lagunama. Obe ove grupe brežuljaka obrazuju jake vojne položaje; s njihovih južnih padina otvara se vidik ka Lombardiji kojom dominiraju na daljini topovskog dometa. Oni su dobro poznati u vojnoj istoriji. Zapadna grupa brežuljaka, koja se nalazi između Peskijere i Lonata, služila je kao bojište kod Kastiljona i Lonata 1796. i kod Solferina 1859.^[130] godine. Za ovladavanje istočnom grupom, koja se nalazi između Peskijere i Verone, borba je 1848. godine vođena tri dana,^[131] a prošle nedelje je ponovo došlo do bitke da bi se ovladalo ovom istom grupom brežuljaka.

Spuštajući se k Minču, istočna grupa brežuljaka s jedne strane prelazi u ravnicu kod Veleđa, a s druge — u vidu dugačkog luka, okrenutog k jugoistoku — ona se spušta k reci Adidi i prostire se do Busolenga. Ona je jednim dubokim klancem, kojim sa severa na jug protiče rečica Tione, podeljena na dva skoro jednaka dela. Na taj način, trupe koje se kreću od Minča moraju se u početku prebaciti preko reke i odmah zatim na svome putu naići na novu prepreku, tj. na ovaj klanac. Na kraju padine u ravnici, istočno od klanca, raspoređena su sledeća sela: na južnoj ivici Kustoča, a severnije se nižu jedno za drugim: Soma Kampanja, Sona i Santa Đustina. Železnička pruga iz Peskijere za Veronu vijuga između brežuljaka kod Soma Kampanje i preseca drum kod Sone.

Posle zauzimanja Peskijere 1848. godine, Pijemontezi su blokirali Mantovu i, zauzimajući istočne brežuljke svojim centralnim jedinicama, razvukli su se od Mantove do Rivolija na Jezeru Garda. Dvadeset trećeg jula Radetzky je sa sedam brigada krenuo ispred Verone i, pošto je probio centar isuviše razvučenog neprijateljskog borbenog poretka, sam je zauzeo ove brežuljke. Pijemontezi su 24. i 25. ponovo pokušali da zauzmu ovaj položaj, ali su 25. bili do nogu potučeni i odmah su odstupili kroz Milano pozadi reke Tičino. Ova prva bitka kod Kustoče odlučila je ishod rata 1848. godine.

O bici koja se odigrala u prošlu nedelju postoje dosta protivrečni telegrami italijanske Vrhovne komande; ipak, na osnovu telegrama druge strane možemo dobiti dovoljno jasnu predstavu o toku bitke. Vittorio Emanuele je predvideo svoj 1. korpus (general Durando, 4 divizije ili 68 bataljona) za posedanje položaja između Peskijere i Verone, kako bi mogao da obezbedi opsadu Peskijere. Ovaj položaj su nesumnjivo obrazovala sela Sona i Soma Kampanja. Drugi korpus (general Cucchiari, 3 divizije ili 51 bataljon) i 3. korpus (general Della Rocca, s isto toliko snaga) bili su dužni da jednovremeno pređu preko Minča radi zaštite operacija 1. korpusa. Prvi korpus, koji se, po svoj prilici, prebacio blizu ili južnije od Salionga, odmah je krenuo ka brežuljcima; 2. korpus, koji se, izgleda, prebacio kod Veleđa i 3. kod Goita, krenuli su napred ravnicom. Sve se to dogodilo u sultu 23. jula. Austrijska brigada Pulza, koja se nalazila na predstraži

na Minču, polako je odstupala ka Veroni. U nedelju, na godišnjicu bitke kod Solferina, čitava austrijska vojska je izašla iz Verone u susret neprijatelju. Ona je, izgleda, još pre dolaska Italijana, uspela da zauzme visove kod Sone i Soma Kampanje, kao i istočni kraj Tionskog klanca. Posle toga, borba se morala razvijati, uglavnom, za ovladavanje prolaza kroz klanac. Dva korpusa, koji su nastupali ravnicom na južnom kraju, očevidno su dejstvovali zajedno sa 1. italijanskim korpusom, koji je bio zauzeo brežuljke, blagodareći čemu je Kustoca prešla u njihove ruke. Italijani, koji su dejstvovali u ravnici, postepeno su se sve više i više približavali Veroni, sa ciljem da napadnu bok i pozadinu Austrijanaca, a Austrijanci su poslali svoje trupe za odbijanje tog napada. Na taj način, linije fronta obe vojske, od kojih je jedna u početku bila razvijena prema istoku, a druga prema zapadu, okrenule su se za četvrt kruga, tako da su se Austrijanci našli frontom prema jugu, a Italijani prema severu. Ali, kako se brežuljci protežu od Kustoce ka severoistoku, to bočno kretanje 2. i 3. italijanskog korpusa nije moglo imati neposredan uticaj na položaj njihovog 1. korpusa, koji je zauzimao ove brežuljke, jer oni nisu mogli dovoljno napredovati, a da ne izlože opasnosti svoj bok. Na taj način, Austrijanci su, izgleda, 2. i 3. korpusu suprotstavili trupe dovoljne samo za odbijanje prvog pritiska, dok su sve snage, koje su im stajale na raspolaganju, bacili protiv 1. korpusa i razbili ga blagodareći svojoj brojnoj nadmoćnosti. Uspeh je bio potpun. Posle žestoke borbe, 1. korpus je bio odbačen i Austrijanci su zauzeli Kustocu na juriš. Blagodareći tome, izgleda da se italijansko desno krilo, koje je napredovalo ka istoku i severoistoku iza Kustoce, izložilo ozbiljnoj opasnosti, usled čega je došlo do nove borbe za ovo isto selo, za vreme koje je, očigledno, bila uspostavljena prekinuta veza i zaustavljeno nastupanje Austrijanaca koji su dolazili od Kustoce. Ipak, selo je ostalo u njihovim rukama, a Italijani su te iste noći morali da se prebace natrag iza Minča.

Ovaj letimičan pregled bitke ne dajemo kao istorijski opis, za koji nam nedostaje još mnogo detalja, već kao pokušaj da, s mapom u rukama i sa nešto poznavanja vojne veštine, dovedemo u sklad različite telegrame koji se odnose na te događaje. Uvereni smo da se naše izlaganje ne bi mnogo razlikovalo od opšte slike bitke, kad bi telegrami bili koliko-toliko tačni i potpuni.

Austrijanci su izgubili oko 600 zarobljenika, Italijani oko 2000 ljudi i nekoliko oruđa. To pokazuje da bitka nije bila katastrofa za Italijane, već samo poraz. Po svojoj prilici, snage na obe strane su bile približno jednake, mada je sasvim verovatno da su Austrijanci imali pod vatrom manje trupa nego njihov neprijatelj. Italijani imaju razloga da budu zadovoljni što ih Austrijanci nisu nabacili na Minčo; 1. korpus, raspoređen između reke i tesnaca na zemljišnom pojasu širine od dve do četiri milje, pred licem nadmoćnijih neprijateljskih snaga, našao se u krajnje teškome položaju. Nesumnjivo je bila greška

slati glavne snage u ravnicu, zanemarujući dominirajuće visove koji su imali odlučujući značaj. Ali najveća greška, kao što smo već gore pomenuli, bilo je cepanje snaga: Cialdini je sa 60 000 ljudi ostao u dolini donjeg toka Poa, a nastupanje je preduzeto samo sa ostatkom snaga. Cialdini je mogao pomoći da se odnese pobeda kod Verone, a zatim da se vrati u dolinu Poa i da daleko lakše pređe preko reke, da je takav kombinovani manevar bio po svaku cenu izvršen. A zasa- sada on stoji na onom istom mestu gde i prvog dana, te mu se može desiti da se sukobi sa još jačim neprijateljem. Italijani su se sada, svakako, uverili da imaju posla sa veoma upornim neprijateljem. U bici kod Solferina Benedek je sa 26 000 Austrijanaca u toku čitavog dana odbijao dvaput brojniju pijemontsku armiju sve dok nije dobio naređenje za odstupanje, pošto su Francuzi naneli poraz 2. korpusu. Pijemontska armija je tada bila znatno bolja od sadašnje italijanske armije; ona je bila bolje obučena i jednorodnija, a imala je i bolji komandni kadar. Sadašnja italijanska armija je formirana tek nedavno i pati od svih nedostataka svojstvenih sličnoj armiji, dok sadašnja austrijska vojska znatno prevazilazi vojsku iz 1859. godine. Nacionalno oduševljenje ima ogroman značaj za borbu, ali bez discipline i organizovanosti niko ne može dobiti bitku samo pomoću oduševljenja. Čak ni Garibaldijeva »hiljada« nije bila obična gomila entuzijasta — to su bili ljudi koji su prošli vojničko muštranje, koji su 1859. godine naučili da slušaju naređenja i izdržavaju dejstvo vatre. Treba se nadati da će se komanda italijanske armije, radi svojih sopstvenih interesa, uzdržati od pre nagljenog istupa protiv možda brojno slabije, ali u suštini jače vojske, koja, pored toga, zauzima jedan od najjačih položaja u Evropi.

IV

Zamislite da mladog pruskog pešadijskog ili konjičkog zastavnika koji polaze ispit za čin potporučnika zapitaju: koji bi plan za upad ruske vojske u Češku bio najsigurniji? Pretpostavimo da bi naš mladi oficir odgovorio: »Najbolji bi se način sastojao u tome kada bi se trupe podelile na dva približno jednaka dela, pa da se jedan deo pošalje u obilazak istočno od Krkonoša, a drugi zapadno, s tim da se oba dela sjedine kod Hičina¹.« A šta bi na to rekao oficir ispitivač? On bi tom mladiću kazao da se taj plan kosi sa dva osnovna strategijska principa: prvo, nikada ne treba deliti svoje trupe tako da ne budu u stanju da se međusobno pomažu, već, obratno, treba ih držati veoma blizu jedne drugima; i, drugo, u slučaju kretanja raznim putevima, spajanje raznih kolona treba vršiti na tački koja se nalazi van neprijateljskog domašaja; da je zbog toga predloženi plan najgori od svih mogućih;

¹ Jičina

da bi on mogao doći u obzir samo u slučaju ako u Češkoj ne bi bilo nikakvih neprijateljskih trupa, i da, prema tome, oficir koji predlaže sličan plan ne zaslužuje čak ni čin potporučnika.

Ipak, baš ovaj plan je doneo mudri i učeni generalštab pruske vojske. To je skoro neverovatno, ali je tako. Prusi su ponovo učinili grešku zbog koje su Italijani morali ispaštati kod Kustoce, i to u uslovima koji su je činili deset puta težom. Italijani su bar znali da su bili brojno nadmoćniji od neprijatelja, jer su imali 10 divizija. Prusi su morali znati da bi se po brojnom stanju svih njihovih 9 korpusa zajedno, u najboljem slučaju, mogli jedva uporediti sa 8 Benedekovih korpusa, i da su, razdelivši svoje snage na dve armije, skoro sigurno te armije osudili na to da ih jednu za drugom unište brojno nadmoćnije neprijateljske snage. Da kralj Wilhelm nije glavnokomandujući, bilo bi potpuno nepojmljivo kako je sličan plan mogla razmatrati, a kamoli prihvatiti grupa nesumnjivo sposobnih oficira od kojih se sastoji pruski generalštab. Ipak, niko nije mogao očekivati da će se tako brzo i tako snažno pokazati kobne posledice činjenice da se vrhovna komanda nalazi u rukama kraljeva i prinčeva. Sada Prusi u Češkoj vode borbu na život i smrt. Ako bi Austrijancima pošlo za rukom da spreče sjedinjenje dve pruske armije kod Hičina ili u njegovoj okolini, ako svaka od njih, pošto pretrpi poraz, bude prinudena na odstupanje iz Češke i ako se, odstupajući, udalji od druge armije, — moglo bi se reći da je rat u suštini završen. Tada Benedek ne bi morao obraćati nikakvu pažnju na prestolonaslednikovu armiju dok bude odstupala ka Breslavi, već bi svim svojim snagama mogao goniti armiju princa Friedricha Karla, koja će teško izbeći potpuno uništenje.

Postavlja se pitanje: da li će se uspeti da se spreči to spajanje? Dosada nemamo podataka o događajima koji su se odigrali posle petka uveče, 29. juna. Prusi, koje je general Edelsheim 28. juna isterao iz Hičina (naziv ovog mesta u Češkoj se izgovara: Jičín), tvrde da su 29-og ponovo napadali grad, i to je poslednja informacija kojom raspolazemo. Do spajanja u to vreme još nije bilo došlo; tada su se bar četiri austrijska korpusa, kao i delovi saskonskog armijskog korpusa borili protiv pet ili šest pruskih korpusa.

Kada su se razne kolone prestolonaslednikove armije spuštale u dolinu niz padine čeških brda, dočekali su ih Austrijanci, koji su bili zauzeli pogodne tačke tamo gde se dolina širi; to im je omogućavalo da pruskim kolonama suprotstave širi front i da pokušaju da ih spreče da se razvijaju; tada su Prusi mogli poslati svoje odrede, tamo gde je to bilo moguće, kroz bočne doline, radi napada u bok i pozadinu neprijatelja. Tako se uvek dešava u planinskom ratu, i time se objašnjava veliki broj zarobljenika koji uvek padaju u ropstvo pri takvim okolnostima. S druge strane, armije princa Friedricha Karla i Herwartha von Bittenfelda su, izgleda, prošle preko planinskih prelaza ne nailazeći skoro ni na kakav otpor; do prvih borbi došlo je na liniji reke Izera, tj. skoro na pola puta od polaznih tačaka obe armije.

Ne bi bilo nikakve koristi ako bi se pokušalo da se razjasne i dovedu u sklad krajnje protivrečni i često potpuno nepouzdana telegrami koji su primljeni za poslednja tri do četiri dana.

Rezultati bitke su se morali stalno menjati; prema pristizanju svežih snaga pobjeda je naginjala čas jednoj, čas drugoj strani. Međutim, čini se da su opšti rezultati sve do petka bili povoljniji za Pruse. Ako bi se održali u Hičinu, onda ne bi bilo sumnje da bi se spajanje izvršilo u subotu ili u nedelju, a tada bi najveća opasnost za njih prošla. Završni boj za spajanje vodio bi se, verovatno, masama trupa prikupljenim s obe strane i morao bi, bar za izvesno vreme, odlučiti sudbinu kampanje. Ako bi Prusi pobjedili, oni bi se odmah oslobodili svih teškoća koje su sami sebi stvorili, mada su mogli postići ta ista ili čak i značajnija preimućstva ne izlažući se takvim nepotrebnim opasnostima.

Boj je izgleda bio veoma mučan. Prva austrijska brigada, koja je stupila u boj s Prusima, bila je »crno-žuta« brigada koja je u Šlezvigu dan pre evakuacije Danciga¹ napadala Kenigsberg blizu Oberselka. Ona se naziva crno-žutom po boji širita na kragnama i posuvratku na rukavima vojnika dva njena puka koja su je obrazovala, i uvek se smatrala jednom od boljih brigada. Ipak, ona je, blagodareći puški igljenjači, bila razbijena, pri čemu je više od 500 ljudi iz jednog od njenih pukova (Martini) bilo zarobljeno posle pet uzastopnih i uzaludnih juriša koje je vršila na pruske linije. U boju koji je posle toga nastupio bila je zaplenjena zastava 3. bataljona puka Deutschmeister. Ovaj puk, koji se popunjava isključivo u Beču, smatra se najboljim u celoj vojsci. Na taj način, najbolje trupe već su bile uvedene u borbu. Mada odavno nisu imali prilike da vide bitku, Prusi su se očevidno sjajno borili. Kada je rat bio stvarno objavljen, raspoloženje vojske se potpuno izmenilo blagodareći, uglavnom, proterivanju čitavog niza malih vladara iz severozapadne Nemačke^[132]. Bilo to tačno ili ne — mi samo konstatujemo činjenicu, to je navelo trupe na pomisao da su one ovoga puta pozvane u borbu za ujedinjenje Nemačke, i dosada nezadovoljni i apatični ljudi iz rezerve i landvera prešli su austrijsku granicu sa gromkim i radosnim poklicima. Oni su se tako dobro borili uglavnom blagodareći tome; međutim, veći deo svih njihovih uspeha u isto vreme moramo pripisati njihovim puškama ostragušama; i ako se ikad izbave iz teškoća, koje su tako lakomisleno stvorili njihovi generali, oni za to imaju da zahvale puški igljenjači. Izveštaji o njenom ogromnom preimućstvu nad puškom koja se puni spređa i ovog puta su jednodušni. Jedan zarobljeni podoficir iz Martinijevog puka izjavio je dopisniku lista »Kölnische Zeitung«^[133]:

»Mi smo, zacelo, učinili sve što je bilo moguće očekivati od hrabrih vojnika, ali niko ne može izdržati tako brzu vatru.«

¹ Gdanska

Ako Austrijanci budu pobeđeni, onda za to ne treba toliko kriti generala Benedeka ili generala Ramminga, koliko generala »Ramrod«-a¹.

Na severozapadu su se predali Hanoverci, pošto su trezveno ocenili svoj položaj u koji su dospeli blagodareći odlučnom nastupanju trupa pod komandom generala Fliesa, koje su sačinjavale prethodnicu snaga generala Manteuffela. Blagodareći tome, za operacije protiv savezničkih trupa oslobođeno je 59 pruskih bataljona. Stvarno, nastupilo je vreme da se to učini pre no što Bavarska potpuno završi svoje naoružavanje, pošto bi, u protivnom slučaju, za potčinjavanje jugozapadne Nemačke bilo potrebno znatno više trupa. Kao što je poznato, Bavarska uvek deluje polako i zakašnjava s vojnim pripremama, ali kada ih završi, ona može uvesti u borbu 60 000 do 80 000 dobrih vojnika. Možda ćemo uskoro nešto čuti o brznoj koncentraciji Prusa na Majni i o aktivnim dejstvima protiv princa Alexandra von Hessen-Darmstadta i njegove armije.

V

Rat, koji su započeli s grubom strategijskom greškom, Prusi su proizveli s tako žestokom taktičkom energijom, da su ga u toku osam dana doveli do pobeđonosnog završetka.

U poslednjem članku smo govorili da bi pruski plan za upad u Češku sa dve armije, međusobno razdvojene Krkonošama, mogao biti opravdan samo u tom slučaju ako u Češkoj ne bi bilo neprijateljskih trupa. Očevidno, tajanstveni Benedekov plan se sastojao uglavnom u tome da se stvori baš takva situacija. Kako izgleda, u severozapadnom delu Češke, gde su se, kako smo se od samog početka nadali, imali odigrati odlučni bojevi, našla su se svega dva austrijska armijska korpusa: 1. (Clam-Gallasov) i 6. (Rammingov). Ako je to učinjeno radi toga da bi se Prusi uvukli u klopku, onda se to završilo tim što je sam Benedek upao u nju. U svakom slučaju, kretanje Prusa u dva pravca, između kojih na dužini od 40 - 50 milja leži neprohodno zemljište, ka tački za njihovo spajanje, koja se nalazi na odstojanju dva puna dnevna marša od polaznih tačaka, i pri tom unutar neprijateljskog fronta — takvo kretanje pod svim uslovima predstavlja izvanredno opasan manevar, iza koga je mogao nastupiti potpun poraz da nije bilo nepojmljive Benedekove sporosti, neočekivanog pritiska pruskih grupa i njihovih pušaka ostraguša.

Nastupanje princa Friedricha Karla sa tri korpusa (3, 4. i 2 — ovaj poslednji je bio u rezervi) vršeno je kroz Rajhenberg, severno od teško prolaznih planina, sa čije je južne strane nastupao general

¹ »šipku« (kod pušaka koje se pune spređa)

Herwarth sa jednim i po korpusom (8. i jednom divizijom 7. korpusa). U to isto vreme prestolonaslednik se sa 1, 5. i 6. korpusom i gardom nalazio u planinama kod Glaca.¹ Na taj način armija je bila podeljena u tri kolone — jedna desno, jačine 45 000 ljudi, druga u centru, od 90 000 i treća levo, od 120 000 ljudi, pri čemu nijedna od njih nije mogla ukazati pomoć drugoj, bar u toku nekoliko dana. Ovde se komandantu, koji bi stajao na čelu bar isto tolikog broja ljudi, više nego ikada pružala prilika da potuče svoga protivnika po delovima. Ali, kako izgleda, u tom smislu nije bilo ništa učinjeno. Dvadeset šestog juna princ Friedrich Karl je kod Turnaua imao prvi ozbiljan sukob sa brigadom 1. korpusa, blagodareći kome je uhvatio vezu sa Herwarthom, koji je 27. juna zauzeo Minhengrec, dok je prva kolona prestolonaslednikove armije — 5. korpus — izbila ispred Nahoda i potukla 6. austrijski (Rammingov) korpus. Dvadeset osmog juna — jedinog dana koji je za Pruse bio donekle nesrećan dan — prethodnica princa Friedricha Karla zauzela je Hičin, ali ju je odatle proterala konjica generala Edelsheima. U isto vreme je 10. austrijski Gablenzov korpus zauzvatio kod Trautenaua 1. korpus prestolonaslednikove armije, koji je pretrpeo izvesne gubitke; on je dobio slobodu dejstva samo blagodareći nastupanju garde ka Ajpelu putem koji prolazi između 1. i 5. pruskog korpusa. Dvadeset devetog juna princ Friedrich Karl je napao Hičin, a prestolonaslednikova armija je potpuno razbila 6, 8. i 10. austrijski korpus. Tridesetog juna je bio sjajno odbijen novi Benedekov pokušaj da snagama 1. korpusa i saksonskom armijom zauzme Hičin, posle čega je došlo do sjedinjenja obe pruske armije. Austrijski gubici iznose bar jedan i po korpus, dok su pruski gubici bili manji od jedne četvrtine toga broja.

Na taj način, vidimo da su Austrijanci 27. juna raspolagali samo sa dva armijska korpusa, jačine oko 33 000 ljudi u svakom, 28. juna — sa tri, 29. juna — sa četiri i, ako pruska depeša odgovara stvarnosti, delom jednog petog korpusa (4. korpus). Saksonski armijski korpus je mogao priteći u pomoć tek 30. juna. Na taj način su, u toku čitavog ovog perioda, dva, ako ne i tri, korpusa bila odsutna sa bojišta, dok su Prusi prikupili sve svoje snage u Češkoj. Do večeri 29. juna ukupno brojno stanje austrijskih trupa na bojištu jedva je bilo veće od brojnog stanja svake od dve pruske armije, a pošto su austrijske jedinice postepeno uvođene u borbu i pošto su pojačanja stizala tek posle poraza trupa koje su već stupile u borbu, to je i rezultat bio koban.

Javljuju da je 3. armijski korpus (nadvojvode Ernesta), koji se borio kod Kustoce, odmah posle toga poslat železnicom na sever; u nekim izveštajima se napominje da je ovaj korpus ušao u sastav Benedekovih snaga. Ovaj korpus, čijim bi se priključenjem čitava vojska — računajući i Saksone — sastojala od 9 korpusa, nije mogao

¹ Klocka

stići blagovremeno da učestvuje u borbama koje su se odigravale u toku poslednjih dana juna.

Ma kakve da su bile greške pruskog operacijskog plana, Prusi su ih ispravili brzinom i energičnim dejstvima. Operacije obe njihove armije izvođene su bez greške. Njihovi udari bili su kratki, jaki i odlučni; oni su im obezbedili pun uspeh. Posle spajanja dve armije, njihova energija nije oslabila; one su produžile kretanje napred i već 3. jula čitava pruska vojska se sukobila sa ujedinjenim Benedekovim snagama i nanela im poslednji poražavajući udar.^[134]

Teško se može pretpostaviti da je Benedek dobrovoljno prihvatio ovu bitku. Nema nikakve sumnje da ga je brzo gonjenje Prusa sprečilo da se sa čitavom svojom vojskom zadrži na jakom položaju, da bi izvršio pregrupisanje svojih snaga i dan ranije poslao komoru vojske koja odступа; on nije očekivao da će u toku dana biti izvršen napad jačim snagama i računao je da će mu poći za rukom da umakne u toku noći. Nijedan čovek u njegovom položaju, pod takvim okolnostima — kada su potpuno razbijena 4 korpusa — posle tako teških gubitaka, ne bi mogao težiti neodložnom odlučnom boju, ako postoji mogućnost za bezopasno odstupanje. Međutim, Prusi su ga, čini se, primorali da primi borbu, što je dovelo do potpunog poraza Austrijanaca, koji će, ako ne bude zaključeno primirje, pokušati da se pri izvanredno nepogodnim uslovima dočepaju Olomouca ili Beča, jer će i najmanji pokret Prusa radi obilaska austrijskog desnog krila odseći veliki broj jedinica od njihove odstupnice i potisnuti ih ka brdima Glaca, gde će biti zarobljene. Pre deset dana »Severna vojska« — jedna od najboljih vojski u Evropi — prestala je da postoji.

Nema nikakve sumnje da je brzometna puška iglenjača u tome igrala značajnu ulogu. Teško bi bez toga oružja došlo do spajanja dve pruske armije, a nesumnjivo je da ovaj ogromni i brzi uspeh ne bi bio postignut bez takve nadmoćnosti vatre, pošto je austrijska vojska obično manje podložna panici nego većina evropskih vojski. Međutim, postojale su i druge okolnosti koje su išle u prilog uspeha. Već smo pomenuli izvrstan položaj i odlučna dejstva obe pruske armije za vreme njihovog nastupanja u Češku. Možemo dodati da su Prusi u ovom ratu odbacili sistem kolona i da su postrojavali svoje trupe prvenstveno u razvijenim linijama, da bi se mogla iskoristiti svaka puška i da bi se sačuvali ljudi od dejstva artiljerijske vatre. Moramo priznati da su se kretanja kako za vreme marša, tako i u toku podilaženja neprijatelju, izvršavala u takvom poretku i s takvom tačnošću koje niko ne bi mogao očekivati od vojske i komandovanja pokrivenih rdom pedesetogodišnjeg mira. I, najзад, ceo svet se mora diviti žestini koju su ispoljile ove mlade trupe u svima borbama bez izuzetka. Lako je reći da su to učinile ostraguše, ali one zaista nisu dejstvovalе same od sebe, bila su potrebna odvažna srca i jake ruke da bi se njima dejstvovalo. Pruske trupe su se veoma često borile sa brojno nadmoćnijim neprijateljskim snagama i skoro uvek su bile stra-

na koja napada; zato su Austrijanci mogli birati položaj. Međutim, pri napadu na jake položaje i gradove sa zabarikadiranim ulicama prednosti ostraguša skoro nemaju značaja; tada počinju da dejstvuju bajoneti, te su i oni imali dosta posla. Osim toga, konjica je dejstvovala sa takvom istom žestinom; jedino oružje za konjički juriš ostalo je hladno oružje i brzina konja. Francuske »patke« o pruskoj konjici, koja je, tobože, prvo obasipala neprijatelja grãdom zrna iz karabina (koji se pune straga) ili vatrom iz drugih oruđa, a zatim se bacala na njega sabljama, mogle su pasti na pamet onome čija je konjica vrlo često pribegavala takvom načinu dejstva i za to uvek kažnjavana time što su je uništavale nadmoćne snage neprijatelja koji je munjevito nastupao. Nema nikakve sumnje da je pruska vojska za jednu nedelju za sebe izvojevala takav položaj kakav još nikad nije zauzimala; sada smo uvereni u to da je ona u stanju da se bori s kojim bilo neprijateljem. Ni u jednom ratu dosad nije postignut tako sjajan uspeh u tako kratkom roku, i to skoro bez ikakvih značajnijih poraza, ako se izuzme bitka kod Jene, u kojoj je bila uništena čitava pruska vojska toga doba, i — da nije bilo poraza kod Linjija^[135] — bitka kod Vaterloa.

Naslov originala:

Notes on the war in Germany

Napisano između 19. juna i 5. jula 1866.

Prvi put objavljeno u listu

«The Manchester Guardian»

u br. 6190, 6194, 6197, 6201, 6204

od 20, 25, 28. juna i 3. i 6. jula 1866.

Prevod s engleskog

THE INTERNATIONAL COURIER

ENGLISH PART

Published every Wednesday.

Vol. 17, No. 1, February 1885

LONDON, FEBRUARY 18, 1885

ONE PENNY

Karl Marx

Instrukcije delegatima Privremenog centralnog veća za pojedina pitanja⁽¹³⁶⁾

1. Organizacija Međunarodnog udruženja

Privremeno centralno veće predlaže da se uglavnom usvoji plan organizacije izložen u Privremenom statutu. Pravilnost ovog plana i mogućnost njegove primene u uslovima raznih zemalja bez štete po jedinstvo akcije dokazani su dvogodišnjim iskustvom. Predlažemo za iduću godinu London kao sedište Centralnog veća, jer situacija na Kontinentu ne izgleda povoljna za bilo kakve promene.

Članove Centralnog veća, po sebi se razume, treba da izabere kongres (§ 5. Privremenog statuta) s pravom kooptiranja.

Na kongresu treba izabrati i generalnog sekretara na godinu dana kao jedinog plaćenog funkcionera Udruženja. Predlažemo da mu plata iznosi 2 funte sterlinga nedeljno.¹

Jedini godišnji ulog za svakog individualnog člana Udruženja treba da iznosi pola penija (možda i jedan peni). Vrednost članske karte (knjižice) plaća se posebno.

Pozivajući članove Udruženja da stvaraju društva za uzajamnu pomoć i da među njima uspostavljaju internacionalnu vezu, mi u isto vreme prepuštamo inicijativu u ovom pitanju (*établissement des sociétés de secours mutuels. Appui moral et matériel accordé aux orphelins de l'association*)² Švajcarcima, koji su prvi dali ovaj predlog na konferenciji u septembru prošle godine.

¹ U «*Courrier international*» umetnut je sledeći pasus: «Kongres treba da izabere Stalni komitet, koji stvarno predstavlja izvršni organ Centralnog veća; funkciju svakog njegovog člana određuje Centralno veće.» — ² osnivanje društva za uzajamnu pomoć. Moralna i materijalna pomoć siromašnim članovima Udruženja.

2. Internacionalno udruživanje napora uz pomoć udruženja u borbi između rada i kapitala

a) Ovo pitanje, uopšte uzevši, obuhvata celokupnu delatnost Međunarodnog udruženja, čiji je cilj da poveže i ujedini do sada nepovezane napore radničke klase raznih zemalja za oslobođenje.

b) Jedna od posebnih funkcija koju je naše Udruženje do sada s uspehom izvršavalo jeste sprečavanje smicalica kapitalista, koji su uvek spremni da u slučaju štrajkova i lokauta iskoriste strane radnike kao oruđe protiv radnika svoje zemlje. Jedan od velikih ciljeva Udruženja je postići da radnici raznih zemalja ne samo osećaju, nego i da delaju kao braća i drugovi u armiji koja se bori za oslobođenje.

c) Veliko »internacionalno udruživanje napora«, koje mi predlažemo, jeste *statističko ispitivanje položaja radničke klase u svim zemljama, koje treba da preduzme sama radnička klasa*. Da bi se delovalo s izvesnim izgledima na uspeh, treba poznavati materijal na koji treba delovati. Pristupajući tako velikom poslu, radnici će dokazati da su sposobni da svoju sudbinu uzmu u vlastite ruke. Zato predlažemo:

U svakom mestu u kome postoje sekcije našeg Udruženja odmah pristupiti radu i prikupljati činjenički materijal o raznim tačkama koje su date u priloženoj shemi za ispitivanje.

Kongres poziva sve radnike Evrope i Sjedinjenih Američkih Država da saraduju u prikupljanju statističkih podataka o radničkoj klasi; referate i činjenički materijal treba slati Centralnom veću. Centralno veće će na osnovu tog materijala sastaviti opšti referat i priključiti mu činjenički materijal u vidu priloga.

Ovaj referat, zajedno s prilogima, podnosi se sledećem godišnjem kongresu i, posle usvajanja na kongresu, štampa se sredstvima Udruženja.

Opšta shema ispitivanja koja se može, razume se, menjati prema mesnim prilikama

1. Vrsta proizvodnje.
2. Godine starosti i pol lica zaposlenih u njoj.
3. Broj lica zaposlenih u njoj.
4. Nadnica: a) šegrt a) fiksna nadnica ili nadnica po akordu; koliko se plaća posrednicima. Prosečna nedeljna, godišnja zarada.
5. a) Dužina radnog dana u fabrikama, b) trajanje radnog dana kod sitnih preduzetnika i u domaćoj radinosti, ako postoje svi ovi vidovi proizvodnje, c) noćni i dnevni rad.
6. Prekidi radi obedovanja i postupanje s radnicima.
7. Karakteristika radionice i uslovi rada: teskoba u prostorijama, slaba ventilacija, nedostatak sunčane svetlosti, petrolejsko osvetljenje. Čistoća itd.

8. Vrsta posla.
9. Uticaj rada na fizičko stanje radnika.
10. Moralni uslovi. Vaspitavanje.
11. Stanje proizvodnje. Je li ona sezonska, ili se obavlja manje-više ravnomerno u toku cele godine; ima li znatnih kolebanja; postoji li strana konkurencija; podmiruje li pretežno unutrašnje ili spoljno tržište itd.¹³⁷⁾

3. Ograničenje radnog dana

Prvi uslov, bez koga su svi dalji pokušaji za poboljšanje i oslobođenje osuđeni na neuspeh, jeste *ograničenje radnog dana*.

Ono je potrebno kako radi obnavljanja zdravlja i fizičke snage radničke klase, koja čini veliku masu svakog naroda, tako i radi toga da joj obezbedi umni razvitak, društvene veze i društvenu i političku akciju.

Predlažemo da se *putem zakona* radni dan *ograniči na 8 časova*. Pošto je to ograničenje opšti zahtev radnika Sjedinjenih Američkih Država¹³⁸⁾, odluka kongresa učiniće ga opštom platformom radničke klase u celom svetu.

Radi informisanja članova Udruženja sa Kontinenta, čije je iskustvo u fabričkom zakonodavstvu relativno malo, dodajemo da nikakvo ograničenje utvrđeno zakonom neće postići cilj i da će ga kapitalist kršiti ako ne bude tačno fiksirano *vreme dana* u koje ulaze tih 8 časova rada. Dužina toga vremena treba da obuhvata 8 časova rada i prekide za obede. Na primer, ako prekidi za obedovanje iznose *jedan čas*, vreme određeno zakonom treba da obuhvata 9 časova, recimo, od 7 časova ujutru do 4 časa po podne, ili od 8 časova ujutru do 5 časova po podne itd. Noćni rad može se dozvoliti samo izuzetno u proizvodnji ili granama proizvodnje koje su tačno utvrđene zakonom. Ipak, treba težiti potpunom ukidanju noćnog rada.

Ovaj paragraf se odnosi samo na odrasla lica muškog ili ženskog pola; uostalom, žene treba strogo isključiti iz svakog *noćnog rada*, kao i iz svake vrste posla koji je opasan za nežniji ženski organizam i izlaže telo otrovnim ili drugim štetnim materijama. Pod odraslima mi podrazumevamo sva lica koja su navršila 18 godina života.

4. Rad omladine i dece (oba pola)

Smatramo da je tendencija današnje industrije da decu i omladinu oba pola uključi u veliko delo društvene proizvodnje progresivna, zdrava i zakonita tendencija, mada je ona u kapitalističkom poretku dobila sramne forme. U razumnom društvenom poretku, *svako dete* kad navrši 9 godina treba da postane proizvodni radnik, kao što se

i svaki odrastao čovek koji je za rad sposoban mora da potčini opštem zakonu prirode, naime: da bi jeo, mora da radi, i to da radi ne samo glavom, nego i rukama.

Međutim, sada treba da se pozabavimo decom i omladinom oba pola, uvrščenom u tri grupe, koje treba različito tretirati; u prvu grupu treba da spadaju deca od 9 do 12 godina, u drugu od 13 do 15 godina, a u treću od 16 i 17. godina. Predlažemo da za prvu grupu zakon ograniči rad u svakoj radionici ili kod kuće — na *dva sata*; za drugu — na *četiri* i za treću — na *šest* časova. Treća grupa mora imati prekid najmanje jedan sat za obedovanje ili odmor.

Poželjno je, možda, da se pristupi osnovnoj školskoj nastavi pre devete godine; ali mi se ovde dotičemo samo najnužnijeg sredstva protiv tendencije društvenog sistema koji srozaava radnika na nivo prostog oruda za akumulaciju kapitala i pretvara roditelje, pritisnute oskudicom, u robovlasnike, koji prodaju svoju vlastitu decu. *Prava* dece i omladine moraju se zaštititi. Oni nisu u stanju da istupaju u svoje ime. Zato je dužnost društva da se zauzme za njih.

Ako srednje i više klase zanemaruju svoje dužnosti prema svojim potomcima, to je njihova vlastita krivica. Uživajući privilegije tih klasa, dete je osuđeno da strada od njihovih predrasuda.

Za radničku klasu stvar stoji sasvim drukčije. Radnik nije slobodan u svojim radnjama. U mnogim i mnogim slučajevima on je čak toliko neprosvećen da nije u stanju da shvati prave interese svog deteta ili normalne uslove ljudskog razvitka. Pa ipak, prosvećeniji deo radničke klase potpuno shvata da budućnost te klase, pa prema tome i budućnost čovečanstva, potpuno zavisi od vaspitanja mladog radničkog pokolenja. Oni znaju da pre svega treba zaštititi zaposlenu decu i omladinu od razornog delovanja savremenog sistema. To se može postići samo ako se *društvena svest* pretvori u *društvenu snagu*, a u datim uslovima to se može ostvariti samo pomoću *opštih zakona*, na čije poštovanje prisiljava državna vlast. Sprovođenjem u život takvih zakona, radnička klasa ni najmanje ne učvršćuje vlast vlade. Naprotiv, ona pretvara u svoje orude tu vlast koja se sada iskorišćava protiv nje; ona ostvaruje opštim zakonodavnim aktom ono što bi uzalud želela da postigne mnoštvom razjedinjenih individualnih napora.

Polazeći od ovog stanovišta, mi izjavljujemo da se roditeljima i poslodavcima ni u kom slučaju ne može dozvoliti da koriste rad dece i omladine ako on nije povezan s vaspitavanjem.

Pod vaspitanjem mi podrazumevamo tri stvari:

Prvo: *duhovno vaspitanje*.

Drugo: *telesno vaspitanje*, onakvo kakvo se daje u gimnastičkim školama i preko vojnih vežbi.

Treće: *tehničko obučavanje*, koje poznaje s osnovnim principima svih procesa proizvodnje i u isto vreme navikava dete ili mladog čoveka da rukuje najjednostavnijim orudima svih vrsta proizvodnje.

Raspoređivanju dece i mladih radnika na grupe prema uzrastu

treba da odgovara nastava umnog i fizičkog vaspitanja i tehničkog obrazovanja, koja postepeno postaje sve složenija. Izdaci na tehničke škole treba jednim delom da se pokrivaju prodajom njihove proizvodnje.

Kombinovanje plaćenog proizvodnog rada, duhovnog vaspitanja, fizičkog i politehničkog obrazovanja uzdići će radničku klasu znatno iznad nivoa viših i srednjih klasa.

Samo se po sebi razume da rad svih lica od 9 do 17 godina (zaključno) noću i u svim preduzećima štetnim po njihovo zdravlje mora da bude zakonom strogo zabranjen.

5. Kooperativni rad

Međunarodno udruženje radnika postavlja sebi zadatak da ujedini i usmeri u zajednički tok *stihijske pokrete* radničke klase, ali nikako da ih diktira ili nameće ma kakve doktrinarske sisteme. Zato kongres ne treba da proklamuje bilo kakav *poseban sistem* kooperacije, nego treba da se ograniči na to da objavi neke opšte principe.

a) Mi smatramo da je kooperativni pokret jedna od snaga koja preobražava savremeno društvo, zasnovano na klasnom antagonizmu. Velika zasluga ovog pokreta je u tome što on u praksi pokazuje da je moguće da se savremeni sistem potčinjavanja rada kapitalu, koji je despotski i koji rađa pauperizam, zameni republikanskim i blagotvornim sistemom *asocijacije slobodnih i ravnopravnih proizvođača*.

b) Međutim, ograničen na patuljaste forme, koje jedino i mogu da stvore svojim naporima pojedini robovi najamnog rada, kooperativni sistem nikada neće moći da izmeni kapitalističko društvo. Da bi se društvena proizvodnja pretvorila u jedinstven, ogroman i harmoničan sistem slobodnog i kooperativnog rada, potrebne su *opšte socijalne promene, promene osnovnih društvenih uslova*, koje se mogu postići samo prelaskom organizovanih snaga društva, tj. državne vlasti, iz ruku kapitalista i zemljoposjednika u ruke samih proizvođača.

c) Preporučujemo radnicima da se prvenstveno prihvate *kooperativne proizvodnje*, a ne *kooperativne trgovine*. Kooperativna trgovina dotiče samo površinu savremenog ekonomskog sistema, dok prva podriiva njegove osnove.

d) Preporučujemo svim kooperativnim društvima da od jednog dela svog ukupnog prihoda stvore fond za propagandu svojih principa kako delom tako i rečju, naime da učestvuju u organizovanju novih proizvodno-kooperativnih društava paralelno sa širenjem svog učenja.

e) Da bi se izbegla deformacija kooperativnih društava u obična buržoaska akcionarska društva (*sociétés par actions*), radnici svakog preduzeća, nezavisno od toga da li su udeoničari ili ne, moraju podjednako da učestvuju u raspodeli prihoda. Mi možemo dopustiti kao čisto privremenu meru i to da udeoničari dobijaju neznatan procenat.

6. Tredjunioni. Njihova prošlost, sadašnjost i budućnost

a) Njihova prošlost.

Kapital je koncentrisana društvena snaga, dok radnik raspolaže samo svojom radnom snagom. Prema tome, između kapitala i rada nikada ne može biti zaključen *ugovor* pod pravednim uslovima, pravednim čak ni s gledišta društva u kome svojina na materijalna sredstva za život i rad stoji nasuprot živoj proizvodnoj snazi. Socijalna snaga radnika je jedino u njihovoj brojnosti. Ali snagu te brojnosti ubija njihova razjedinjenost. Razjedinjenost radnika nastaje i produžava da postoji usled *neizbežne konkurencije između samih njih*.

Tredjunioni su prvobitno nastali iz *stihijskih* pokušaja radnika da otklone ili bar oslabe tu konkurenciju, da bi izvojevali takve uslove ugovora koji bi ih bar izbavili od položaja prostih robova. Neposredni zadatak tredjuniona je, zbog toga, bio ograničen na svakodnevne potrebe, na pokušaje da se zaustavi stalno nastupanje kapitala, jednom reči — na pitanja nadnice i radnog vremena. Takva aktivnost tredjuniona je ne samo opravdana, nego i nužna. Bez nje se ne može dok god postoji savremeni način proizvodnje. Štaviše, ta aktivnost treba da se svestrano proširi stvaranjem i ujedinjavanjem tredjuniona u svim zemljama. S druge strane, iako toga nisu svesni, tredjunioni su postajali *organizacioni centri* za radničku klasu, kao što su srednjovekovne municipije i komune bile organizacioni centri srednje klase. Ako su tredjunioni neophodni za gerilsku borbu između kapitala i rada, oni su još važniji kao *organizovana snaga za ukidanje samog sistema najamnog rada i vlasti kapitala*.

b) Njihova sadašnjost.

Suviše često zauzeti isključivo lokalnom i neposrednom borbom protiv kapitala, tredjunioni još nisu potpuno shvatili kakvu snagu oni predstavljaju za borbu protiv samog sistema najamnog ropstva. Zbog toga su oni bili suviše po strani od opšteg socijalnog i političkog pokreta. U poslednje vreme se u njima ipak, očevidno, probudila svest o njihovoj velikoj istorijskoj misiji; o tome svedoči, npr., njihovo učešće u današnjem političkom pokretu u Engleskoj,^[139] njihovo šire shvatanje vlastite funkcije u Sjedinjenim Državama^[140] i sledeća rezolucija koja je usvojena na nedavno održanoj velikoj konferenciji delegata tredjuniona u Šefildu:

«Ocenjujući kao veoma značajan rad Međunarodnog udruženja radnika na ujedinjavanju radnika svih zemalja u jedinstveni bratski savez, ova konferencija najhitnije preporučuje raznim društvima koja su ovde predstavljena da stupe u ovo Udruženje, jer smatra da ono bitno doprinosi progresu i procvatu svih radnih ljudi.»^[141]

c) Njihova budućnost.

Nezavisno od svojih prvobitnih ciljeva, oni sada treba da se nauče da svesno delaju kao organizacioni centri radničke klase, u velikom

interesu *potpunog oslobodenja* radničke klase. Oni treba da pomažu svaki socijalni i politički pokret koji radi u tom pravcu. Kao predstavnici celokupne radničke klase i borci za njene interese, oni moraju da privlače u svoje redove i neorganizovane radnike. Oni treba naročito da čuvaju interese radnika onih grana proizvodnje gde su ovi najslabije plaćeni, npr. poljoprivrednih radnika, koji su zbog izuzetnih okolnosti potpuno nemoćni. Tredjunioni moraju dokazati celom svetu da se oni nikako ne bore za uske, egoističke interese, nego za oslobodenje potlačenih miliona.

7. *Neposredni i posredni porezi*

a) Nikakve promene u formi oporezivanja ne mogu dovesti do bitne promene u odnosima između rada i kapitala.

b) Pa ipak, ako treba birati između dva sistema oporezivanja, mi predlažemo *potpuno ukidanje posrednih poreza i njihovo opšte zamenjivanje neposrednim porezima*.

To zbog toga što posredni porezi povećavaju cene robe, jer trgovci uračunavaju u te cene ne samo iznos posrednih poreza, nego i procent i profit na kapital, avansiran na njihovo plaćanje.

Zbog toga što posredni porezi skrivaju od svakog pojedinog lica sumu koju ono plaća državi, dok neposredni porez nije ničim maskiran, uzima se javno i ne dovodi u zabludu čak ni najneprosvećenijeg čoveka. Neposredni porezi, prema tome, podstiču svakoga da kontroliše vladu, dok posredni porezi ubijaju svaku težnju ka samoupravljanju.

8. *Internacionalni kredit*

Inicijativu treba prepustiti Francuzima.

9. *Poljsko pitanje*

a) Zbog čega evropski radnici pokreću ovo pitanje? U prvom redu zbog toga što su se buržoaski pisci i agitatori dogovorili da ga prećutkuju, iako se oni izdaju za pokrovitelje svih nacija na Kontinentu, čak i Irske. Koji je razlog tom prećutkivanju? On je u tome što i aristokrati i buržuji gledaju na mračnjačku azijatsku silu u pozadini kao na poslednji bedem protiv talasa radničkog pokreta koji se diže. Ta sila se može stvarno slomiti samo uspostavljanjem Poljske na demokratskoj osnovi.

b) U današnjoj izmenjenoj situaciji centralne Evrope, a naročito Nemačke, potrebno je više nego ikad ranije da postoji demokratska Poljska. Bez nje će Nemačka postati predstraža Svete alijanse, a ako

ona bude postojala, Nemačka će stupiti u saradnju s republikanskom Francuskom. Radnički pokret će uvek nailaziti na prepreke, trpeti poraze i njegov razvitak će biti ometan sve dotle dok se ne reši ovo važno evropsko pitanje.

c) Uzeti inicijativu u ovom pitanju — to je naročito dužnost radničke klase Nemačke, jer je Nemačka jedna od učesnica u podeli Poljske.

10. Vojska

a) Štetan uticaj velike stajaće vojske na *proizvodnju* dosta je dokazivan na buržoaskim kongresima svih mogućih naziva: na kongresima mira, ekonomskim, statističkim, filantropskim i sociološkim kongresima. Zato smatramo da je sasvim suvišno da se opširnije zadržavamo na ovoj temi.

b) Predlažemo opšte naoružavanje naroda i opšte obučavanje u rukovanju oružjem.

c) Dopuštamo, kao privremenu nužnu meru, da postoji omanja stajaća vojska, koja bi služila kao škola za obuku komandnog kadra milicije; svaki građanin muškog pola treba vrlo kratko vreme da služi u toj vojsci.

11. Versko pitanje

Inicijativu treba prepustiti Francuzima.

Napisano krajem avgusta 1866.

Naslov originala: *Instructions for the Delegates of the Provisional Central Council*

Objavljeno u listu *•The International Courier•* u br. 6 - 7 od 20. februara i u br. 8 - 10 od 13. marta 1867.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Govor na mitingu posvećenom pitanju Poljske,
održan 22. januara 1867. u Londonu^[142]]

Gospode i gospodo,

Kad su poslednji ruski ukazi o ukidanju Poljske postali poznati u ovoj zemlji, organ vodećih finansijskih krugova^[143] savetovao je Poljacima da se preobrate u Moskovite^[144]. Zašto da ne, ako je to samo radi toga da se da obezbeđenje više za šest miliona f. st., koje su caru upravo pozajmili engleski kapitalisti?

Pre nekih trideset godina u Francuskoj je izbila jedna revolucija. Bio je to događaj koji petrogradsko providenje nije predvidelo a ono tek što je bilo zaključilo tajni ugovor sa Charles-om X o boljem upravljanju Evropom i njenom geografskom preuređenju. Po dolasku ove neugodne vesti, car Nikolaj je sazvao oficire svoje konjičke garde i održao im kratak ratoboran govor koji je dostigao vrhunac u rečima: na konje, gospodo! Ovo nije bila prazna pretnja. Paskijevič je upućen u Berlin da tamo utanači invaziju Francuske. Nekoliko meseci docnije, sve je bilo spremno. Prusi su imali da se koncentrišu na Rajni, poljska armija da umaršira u Prusku a Moskoviti da je slede u pozadini. No tada, kako je Lafayette rekao u francuskoj Narodnoj skupštini — «l'avant garde tournait contre le gros de l'armée», avangarda se okrenula protiv glavnine armije. Varšavski ustanak je spasao Evropu od drugog antijakobinskog rata.

Osamnaest godina kasnije došlo je do još jedne erupcije revolucionarnog vulkana, ili, bolje reći, jedan zemljotres je uzdrmao čitav Kontinent. Čak su i Nemci počeli da se komešaju, uprkos materinskoj uzdi na kojoj ih je Rusija držala od njihovog takozvanog rata za nezavisnost. Još neobičnije. Od svih nemačkih gradova Beč je prvi pokušao da gradi barikade, i to sa uspehom. Ovog puta, i, možda prvi put u svojoj istoriji, Rusi su se ražestili. Car Nikolaj se više nije obraćao svojoj konjičkoj gardi. Izdao je manifest narodu i rekao da je francuska kuga zarazila čak i Nemce, da se približila granicama carevine i da revolucija, u bezumlju, baca svoj mahniti pogled na svetu Rusiju. Nikakvo

ćudo! uzvikuje on. Ova ista Nemačka je ve mnogo godina leglo neverstva. Rak bogohulne filozofije nagriza živ tne organe tog na izgled jakog naroda. A zatim, završava, obraćajući se ovako Nemicima:

«Sa nama je Bog! Znajte to, vi, bezbožnici, i potćinite nam se, jer Bog je sa nama!»

Vrlo brzo posle toga, on je rukama svog pouzdanog sluga Neselrodea poslao još jednu bulu Nemicima, ali prepunu nećnosti za taj neznaboćački narod^[145]. Otkuda ova promena?

Pa, Berlinci su ne samo digli revoluciju, oni su proklamovali restauraciju Poljske, a pruski Poljaci, zavarani narodnim oduševljenjem, pristupili su obrazovanju logora u Poznanju. Otuda ova careva ljubaznost. Opet je Poljska, besmrtni vitez Evrope, upozorila na Mongole! Tek pošto su Nemci izdali Poljake, naroćito nemaćka Nacionalna skupština u Frankfurtu, Rusija je povratila snagu i postala dovoljno jaka da nanese udarac revoluciji od 1848. u njenom poslednjem pribelištu, Madarskoj. Ćak i ovde, poslednji ćovek koji je prokrstario bojno polje protiv nje bio je Poljak, general Bem.

Sada ima mnogo ljudi dovoljno glupih da poveruju da se sve ovo promenilo, da je Poljska prestala da bude »neophodna nacija«, kako je naziva jedan francuski pisac, i da se okrenula sentimentalnoj uspomeni, a vi znate da se osećanja i uspomene ne navode na berzi. Međutim, ja vas pitam, šta se promenilo? Je li opasnost postala manja? Nije. Samo je pravno slepilo vladajućih klasa Evrope dostiglo kulminaciju.

Na prvom mestu, politika Rusije je nepromenljiva, kako tvrdi njen zvanićni istorićar, Moskovit Karamzin. Njeni metodi, njena taktika, njeno *manevrisanje* se moće menjati, ali zvezda vodilja njene politike je zvezda nekretnica — vrhovno gospodarenje svetom. Samo civilizovana vlada, koja ima vlast nad varvarskim masama, moće danas skovati takav plan i izvesti ga. Kako je najveći ruski diplomata modernih vremena, Pozzo di Borgo, pisao Aleksandru I, u doba Bećkog kongresa, Poljska je veliko oruđe za izvršenje projekata Rusije koji obuhvataju svet, ali takođe i njena nesavladljiva prepreka, sve dok Poljak, umoran od mnoštva verolomnosti Evrope, ne postane njen bić u rukama Moskovita.

Sada, nezavisno od raspoloćenja poljskog naroda, da li se išta dogodilo da osujeti planove Rusije ili parališe njenu akciju?

Ne moram vam reći da je u Aziji napredovanje njenog osvajanja neprekidno. Ne moram vam reći da je takozvani anglofrancuski rat protiv Rusije predao ovoj planinske tvrđave Kavkaza, dominaciju nad Crnim morem, i pomorska prava koja su Katarina II, Pavle i Aleksandar I uzalud pokušavali da izvuku od Engleske. Źeleznice povezuju i koncentrišu njene veoma rasejane karike. Njena materijalna sredstva u kongresnoj Poljskoj^[146] koja saćinjava njen utvrđeni logor u Evropi, ogromno su porasla. Tvrđave Varšave, Modlina, Ivangoroda — taće koje je isticao Napoleon I — dominiraju celim

tokom Visle i obrazuju pasnu bazu napada na sever, zapad i jug. Panslavenska propaganda ide ukorak sa slabljenjem Austrije i Turske, a šta panslavenska propaganda znači osetili ste 1848-1849, kad je Madarska bila pregažena, Beč opustošen, Italija izložena protivudarcima Slovena, dok su se borili pod zastavama Jelačića, Windischgrätza i Radetzskog! I pored svega ovog nepravde Engleske u odnosu na Irsku podigle su novog snažnog saveznika Rusije na drugoj strani Atlantika.

Plan ruske politike ostaje nepromenjen, njena akciona sredstva izvanredno rastu još od 1848, ali za sada postoji jedna stvar van domašaja, i Petar I je skrivao slabu tačku kad je uzviknuo da za osvajanje sveta Moskovitima nije potrebno ništa osim duše. Ovaj živi duh, koji Rusiji nedostaje, biće ubrizgan u njen kostur u trenutku kad se Poljaci pretvore u ruske podanike. Šta ćete onda imati da bacite na suprotni tas terazija!

Kontinentalni Evropljanin će možda odgovoriti da je Rusija, oslobođenjem robova, stupila u porodicu civilizovanih nacija, da nemačka moć, nedavno usredsređena u pruskim rukama, može podneti svaki azijski udarac, i, najzad, da će socijalna revolucija u Zapadnoj Evropi učiniti kraj svim »međunarodnim« sukobima. Običan Englez koji čita »The Times« možda će mi reći, — ako se desi najgore, i Rusija se dočepa Carigrada, — da će Engleska tada prisvojiti Egipat i tako obezbediti put do svog velikog tržišta.

Na prvom mestu, oslobođenje robova je vrhovnu upravu oslobodilo smetnji koje su plemići bili u stanju da suprotstave njenoj centralizovanoj delatnosti. Ono je stvorilo prostrano regrutno polje za njenu armiju, uništilo zajedničku svojinu ruskih seljaka, izdvojilo ih i, iznad svega, ojačalo njihovu veru u bačušku-samodržca. Ono nije *ugušilo* njihov azijski varvarizam, koji se stvarao vekovima. Svaki pokušaj da se digne njihov moralni standard kažnjava se kao zločin. Podsećam vas samo na zvanične provokacije protiv trezvenjačkih društava koja su se latila da odvuku Moskovite od onoga što Feuerbach naziva praktičnom suštinom njihove religije, naime od votke. Ma kako dejstvovalo u budućnosti, za sada je oslobođenje robova povećalo raspoložive careve snage.

Sada, što se tiče Pruske. Nekada vazal Poljske, ona je izrasla u prvorazrednu silu pod pokroviteljstvom Rusije i pomoću podele Poljske. Ako bi sutra izgubila svoj poljski plen, ona bi se utopila u Nemačku umesto da je u sebe upije. Da bi se održala kao sila odvojena od Nemačke, ona mora da pribegava pomoći Moskovita. Njeno nedavno povećanje teritorije umesto da olabavi te veze, učinilo ih je neraskidivim, jer je pojačalo njen antagonizam prema Francuskoj i Austriji. Istovremeno Rusija služi kao oslonac samovoljne vladavine dinastije Hohenzollern i njenih feudalnih kletvenika. Ona im je zaštita protiv narodnog nezadovoljstva. Pruska je, prema tome, ne bedem protiv Moskovita nego njihovo predodređeno oruđe za invaziju Francuske i porobljavanje Nemačke.

Što se tiče socijalne revolucije, šta ona znači ako ne klasnu borbu? Moguće je da će borba između radnika i kapitaliste biti manje žestoka i krvava nego borba između feudalnog gospodara i kapitaliste, kako se pokazalo u Engleskoj i Francuskoj.

Tako se nadamo. Ali, u svakom slučaju, iako takva socijalna kriza može probuditi energiju zapadnih naroda, ona će, poput svih unutrašnjih razmirica, takođe izazvati agresiju iz inostranstva. Ona će ponovo zaogrnuti Rusiju obeležjem koje je nosila za vreme antijakobinskog rata i počev od nastanka Svete alijanse, obeležjem predodređenog spasioca poretka. To će za nju pridobiti sve povlašćene klase Evrope. Već za vreme februarske revolucije nije samo grof de Montalembert naslanjao uho na zemlju da oslušne da li iz daljine dopire topot kozačkih konja^[147]. Nisu samo pruski plemići proglasili usred nemačkih predstavničkih tela cara za svog »Oberlandesvatera«. Takođe su se sve evropske berze dizale sa svakom ruskom pobedom nad Madarima i padale pri svakom ruskom porazu.

Najzad, u vezi sa rečima lista »The Times« da se Rusija može dočepati Carigrada, ako ne spreči Englesku da se dočepa Egipta, šta to sve znači? Da će Engleska ustupiti Carigrad Rusiji, ako Rusija dopusti Engleskoj da vodi borbu sa Francuskom za Egipat. Ovo je utešan vidik koji vam otvara »The Times«. Što se tiče ruske ljubavi prema Engleskoj, koliko je Rusija zaljubljena u britanske funte, šilinge i penije, dovoljno je navesti list »Московские ведомости« od decembra 1851:^[148] »Не, потребно је да доде на ред перфидни Албион, и uskoro неćемо више закључивати уговор са тим народом, сем у Калкути.«

Za Evropu je ostala samo jedna alternativa. Azijatski varvarizam pod moskovskim vodstvom sručiće se na njenu glavu kao lavina, ili ona mora uspostaviti Poljsku i na taj način postaviti između sebe i Azije 20 miliona heroja i dobiti predah za ostvarenje svog društvenog preporoda.

Karl Marx

[Ispravka¹⁴⁹¹]

Molim poštovanu redakciju »Zeitung für Norddeutschland« da primi sledeću ispravku.

S poštovanjem
Karl Marx

Redakciji »Zeitung für Norddeutschland«

Čini mi se da je beleška, koja je, verovatno, omaškom dospela u br. 5522 Vašeg lista:

»Izgleda da je dr Marx, koji živi u Londonu, . . . izabran da otputuje na Kontinent da bi propagirao stvar (»sledeći ustanak« Poljske).«

policijski fabrikat izmišljen da se postigne ko zna kakva »stvar«.

London, 18. februara 1867.

Karl Marx

Prema rukopisnoj kopiji
Ludwiga Kugelmana.

Karl Marx

[Nacrt rezolucije o stavu Međunarodnog
udruženja radnika prema kongresu Lige
za mir i slobodu^[150]]

Ukazati delegatima Veća da zvanično ne učestvuju u kongresu za mir i da na kongresu Udruženja radnika istupe protiv svakog predloga da se zvanično učestvuje.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za list
»Die Zukunft«^[151]]

*K. Marx. Kapital. Prvi tom. Hamburg, Meißner,
1867. 784 strane, 8°*

Za svakog Nemca žalosna je činjenica da smo mi, narod mislilaca, do sada tako malo dali na polju političke ekonomije. Naši najčuleniji ljudi u ovoj struci jesu u najboljem slučaju kompilatori kao Rau i Roscher, a ako se gde i stvara nešto originalno, tu imamo protekcioniste, kao Lista (koji je, uostalom, prepisivao od jednog Francuza^[152]), ili socijaliste, kao Rodbertusa i Marxa. Izgleda da je naša čistunska politička ekonomija zaista stavila sebi u zadatak da svakoga, ko ima ozbiljne namere sa ekonomskom naukom, baci u naručje socijalizma. Bili smo svedoci da se sva zvanična ekonomija usudila da, suprotstavljajući se Lassalle-u, poriče odavno poznati i priznati zakon određivanja radne najamnine, i da je bilo prepušteno jednom Lassalle-u da brani ljude kao što je Ricardo od napada Schulze-Delitzscha i drugih! Istina je, na žalost, da ni sa Lassalle-om nisu mogli izići nakraj naučnim putem, i da su — ma kakvo priznanje mogla zasluživati njihova praktična nastojanja — morali pretrpeti prekor da se sva njihova nauka sastoji u razvodnjavanju Bastiat-ovih harmonija, pomoću kojih se zabašuruju sve suprotnosti i teškoće. Priznavanje Bastiat-a za autoritet i poricanje Ricarda — to je naša zvanična ekonomija danas u Nemačkoj! Naravno, kako drukčije i da bude? Ekonomija u nas, na žalost, predstavlja polje za koje se niko naučno ne interesuje; ona je ili deo obaveznog programa za kameralni ispit, ili pomoćno sredstvo za političku agitaciju i tada se proučava krajnje površno. Jesu li za to krivi naša državna rascepkanost, naša, na žalost, još tako slabo razvijena industrija ili naša, u ovoj grani nauke, tradicionalna zavisnost od inostranstva?

U takvim okolnostima čoveka uvek raduje kad mu do ruke dođe knjiga kao ova, u kojoj autor istovremeno na jednoj strani s velikim

negodovanjem suprotstavlja današnjoj razvodnjennoj, ili kako je on zaista izvrsno naziva »vulgarnoj ekonomiji«, njene klasične uzore sve do Ricarda i Sismondija, dok se na drugoj strani i prema klasičarima odnosi kritički, no ipak stalno nastoji da ne skrene s puta strogo naučnog istraživanja. Raniji Marxovi radovi, naročito oni o novcu⁽¹⁵³⁾ u izdanju Dunckera u Berlinu, 1859. godine, već su se odlikovali koliko strogo naučnim duhom, toliko i bezobzirnom kritikom, i, koliko nam je poznato, sva naša zvanična ekonomija nije do sada protiv toga izustila ni reči. A ako već nije mogla da se obračuna s tadašnjim radom, kako će se provesti sada sa ovih 49 tabaka o kapitalu? Da se razumemo. Ne kažemo da se ne može ništa reći protiv zaključaka ove knjige, da je Marx potpuno izveo svoje dokaze; velimo jedino: ne verujemo da će se među svim našim ekonomistima naći iko ko je u stanju da ih opovrgne. Istraživanja koja sadrži ova knjiga odlikuju se najvećom naučnom čistotom. Pozivamo se pre svega na majstorsku, dijalektičku koncepciju celine, na to na koji način je u pojmu robe već predstavljen novac kao postojeći po sebi, kako se novac pretvara u kapital. Priznajemo da novouvedenu kategoriju *viška vrednosti* smatramo napretkom; da ne vidimo šta se može reći protiv tvrdnje da se ne *rad*, već radna *snaga* pojavljuje kao roba na tržištu; da ispravljanje Ricardovog zakona o stopi profita (da umesto profita treba staviti *višak vrednosti*) smatramo sasvim ispravnim. Moramo priznati da nam se veoma dopao istorijski smisao koji prožima celu knjigu i koji autoru ne dozvoljava da ekonomske zakone smatra večnom istinom, da u njima vidi bilo šta drugo osim formulaciju uslova postojanja izvesnih prolaznih stanja društva; da bi, na žalost, među našim zvaničnim ekonomistima bilo uzaludno tražiti takvu učenost i oštroumlje sa kojima su ovde prikazana razna istorijska stanja društva i uslovi njihovog postojanja. Našim stručnim ekonomistima do sada su bila sasvim strana istraživanja o ekonomskim uslovima i zakonima ropstva, raznim vidovima kmetstva i potpune potčinjenosti i o nastanku slobodnih radnika. Takode bismo rado hteli da čujemo mišljenje ove gospode o ovde izloženim razmatranjima o kooperaciji, podeli rada i manufakturi, mašinama i krupnoj industriji u njihovoj uzajamnoj istorijskoj i ekonomskoj povezanosti i međusobnom dejstvu; oni ovde, u svakom slučaju, mogu da nauče nešto novo. I šta će oni naročito reći na činjenicu — koja se protivi svim uobičajenim teorijama, ali koja zbog toga nije ništa manje ovde dokazana na osnovu zvaničnog materijala — da u Engleskoj, u otadžbini slobodne konkurencije, sada više ne postoji gotovo nijedna grana rada u kojoj državnom intervencijom nije strogo propisano dnevno radno vreme i koju ne kontrolišu fabrički inspektori? I da, ipak, u meri u kojoj se radno vreme ograničava, ne samo da pojedine industrijske grane napreduju, već i radnik pojedinac sada za kraće vreme proizvede više nego ranije za duže vreme?

Ne može se, na žalost, poreći da je osobito opori ton, kojim autor govori o zvaničnim *nemačkim* ekonomistima, — opravdan. Svi oni

manje ili više pripadaju »vulgarnoj ekonomiji«, oni su za ljubav trenutne popularnosti prostituisali svoju nauku i odbacili njene klasične korifeje. Govore o »harmonijama« i lutaju u najbanalnijim protivrečnostima. Neka ih oštra lekcija, koju im daje ova knjiga, probudi iz njihove letargije, neka ih podseti da ekonomija nije samo krava muzara koja nas snabdeva buterom, već nauka, koja traži ozbiljnu i revnosnu predanost.

Napisano 12. oktobra 1867.

Prema rukopisu.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za
»Rheinische Zeitung«^[154]]

*Karl Marx. Kapital. Kritika političke ekonomije.
Prvi tom. Proces proizvodnje kapitala.
Hamburg, O. Meißner, 1867.*

Zahvaljujući opštem pravu glasa, našim dosadašnjim parlamentarnim strankama pridružila se još jedna nova, *socijaldemokratska*. Prilikom poslednjih izbora za severnonemački rajhstag ona je istakla svoje sopstvene kandidate u većini velikih gradova svih fabričkih okruga i probila se sa 6 ili 8 poslanika. U poređenju sa prethodnim izborima ona je razvila znatno veću snagu i stoga se može pretpostaviti da se bar zasad još nalazi u rastu. U zemlji u kojoj je opštim pravom glasa poslednja, odlučujuća reč data najbrojnijoj i najsiromašnjoj klasi bila bi glupost nastaviti sa otmenim ćutanjem u odnosu na postojanje, delatnost i doktrine jedne takve partije.

Ma koliko se malobrojni socijaldemokratski parlamentarci razilazili među sobom, ipak se može sa sigurnošću pretpostaviti da će sve frakcije ove partije pozdraviti ovu knjigu kao svoju *teorijsku bibliju*, kao arsenal iz koga će crpeti svoje najbitnije argumente. Već iz tog razloga ona zaslužuje naročitu pažnju. Ali i njena sadržina sama po sebi pobuđuje interes. Ako se Lassalle-ova glavna argumentacija — a Lassalle je u političkoj ekonomiji bio samo Marxov učenik — svodila na neprestano ponavljanje takozvanog Ricardovog zakona o radnoj najamnini, onda ovde imamo pred sobom delo, čiji autor, s neosporno retkom učenošću, obrađuje celokupan odnos kapitala i rada u njegovoj povezanosti sa čitavom ekonomskom naukom, i koji postavlja sebi kao krajnji cilj »otkrivanje *ekonomskog zakona kretanja* savremenog društva« i pri tom, posle očito predanih istraživanja, sprovedenih s nesumnjivim poznavanjem predmeta, dolazi do zaključka da celokupan »kapitalistički način proizvodnje« mora biti ukinut. No hteli bismo, dalje, naročito da ukažemo još na to da, bez obzira na konačne zaključke ovog dela, autor tokom celog izlaganja prikazuje čitav niz glavnih elemenata ekonomije u sasvim novom svetlu i pri tom, u čisto naučnim

pitanjima, dolazi do takvih rezultata, koji znatno odudaraju od dosadašnje opšte poznate ekonomije i koje će ekonomisti s diplomom morati ozbiljno da kritikuju i naučno da opovrgnu, ako ne žele da im propadne njihova sadašnja doktrina. U interesu nauke treba želiti da se u stručnim časopisima upravo oko ovih pitanja što pre razvije polemika.

Marx počinje prikazivanjem odnosa roba-novac; najbitniji momenti ovog odnosa već su pre dužeg vremena objavljeni u posebnom izdanju⁽¹⁵⁵⁾. Zatim prelazi na kapital i tu se odmah susrećemo sa najvažnijom tačkom čitavog dela. Šta je kapital? To je novac, koji se pretvara u robu, da bi se iz robe ponovo pretvorio u veću sumu novca nego što je iznosila prvobitna suma. Kupovinom pamuka za 100 talira i njegovom prodajom za 110 talira, ja zadržavam svojih 100 talira kao kapital, kao vrednost koja oplodava samu sebe. Sad nastaje pitanje otkuda dolazi ovih 10 talira koje zarađujem pri ovom procesu, kako se događa da od 100 talira jednostavnom dvokratnom razmenom nastaje 110 talira? Ekonomija, naime, polazi od pretpostavke da se prilikom svih razmena razmenjuju jednake vrednosti. Marx sad razmatra sve moguće slučajeve (kolebanje cena robe itd.) da bi dokazao da, pod pretpostavkama od kojih polazi ekonomija, nastanak 10 talira *viška vrednosti nije moguć*. Pa ipak, ovaj proces događa se svakodnevno i ekonomisti su nam ostali dužni odgovora na to pitanje. Odgovor daje Marx na sledeći način: zagonetka se može rešiti samo onda ako na tržištu nademo robu posve neobičnog karaktera, robu čija se upotrebna vrednost sastoji u tome da proizvodi razmensku vrednost. Takva roba postoji — to je *radna snaga*. Kapitalista kupuje na tržištu radnu snagu i daje joj da radi za njega da bi prodao njen proizvod.

Šta je vrednost radne snage? Prema poznatom zakonu: to je vrednost onih sredstava za život, koja su neophodna da se radnik održi u životu i da nastavi svoju vrstu na način koji je istorijski određen za datu zemlju i datu epohu. Pretpostavićemo, dalje, da je ova vrednost predstavljena radom od šest časova ili *polovinom* radnog dana. Ali kapitalista tvrdi da je radnu snagu kupio za *ceo* radni dan i zadržava radnika na radu 12 ili više časova. On je, dakle, pri radu od dvanaest časova prisvojio proizvod šest radnih časova ne plativši ga. Na osnovu toga Marx zaključuje: *svaki višak vrednosti* — ma kako se on delio, kao dobit kapitaliste, kao zemljišna renta, porez itd. — jeste *neplaćeni* rad.

Iz zainteresovanosti fabrikanta da svakog dana izvuče najveću moguću količinu neplaćenog rada i iz suprotnog interesa radnika nastaje borba oko dužine radnog dana. U ilustraciji vrednoj čitanja na oko sto stranica Marx opisuje tok ove borbe u engleskoj krupnoj industriji. Uprkos protestima fabrikanta, pobornika slobodne trgovine, ova borba se prošlog proleća završila time što su ne samo sva fabrička industrija, nego i sva sitna proizvodnja, pa čak i kućna industrija stavljene u okvire fabričkog zakona, kojim je dnevno radno vreme za žene

i decu do 18 godina — a time posredno i za odrasle muškarce — u najvažnijim granama industrije utvrđeno na najviše 10,5 časova¹⁵⁶¹. Marx takode objašnjava zašto engleska industrija time nije ništa izgubila, već, naprotiv, dobila: uvećanje rada svakog pojedinca, nastalo zbog porasta intenziteta, bilo je veće nego njegovo smanjenje, nastalo skraćivanjem njegovog trajanja.

Ali višak vrednosti može se povećati i na drugi način, osim produžavanjem radnog vremena preko onog dela vremena potrebnog za proizvodnju neophodnih sredstava za život ili za proizvodnju njihove vrednosti. U datom radnom danu, recimo od 12 časova, nalazi se, prema prethodnoj pretpostavci, 6 časova neophodnog rada i 6 časova rada upotrebljenog za proizvodnju viška vrednosti. Postigne li se sad, na bilo koji način, sniženje neophodnog rada na 5 časova, onda ostaje 7 časova u toku kojih se proizvodi višak vrednosti. To se može postići skraćivanjem radnog vremena potrebnog za proizvodnju neophodnih sredstava za život, to jest, sniženjem cena sredstava za život, a to opet jedino putem usavršavanja u proizvodnji. Marx uz ovu temu opet daje iscrpnu ilustraciju, razmatrajući i opisujući tri glavna načina putem kojih se mogu ostvariti ova usavršavanja: 1. *kooperacija*, ili umnožavanje snaga koje nastaju zajedničkim, istovremenim i planskim delovanjem mnogih; 2. *podela rada*, kakva se razvila u periodu prave manufakture (dakle, približno do 1770); konačno 3. *mašine*, sa kojima je počeo razvitak krupne industrije. Ovi opisi takode pobuđuju veliki interes i pokazuju zadivljujuće poznavanje predmeta do u tehnološke detalje . . .¹

Ne možemo ulaziti u dalje pojedinosti istraživanja o višku vrednosti i radnoj najamnini; samo radi izbegavanja nesporazuma, primećemo da je, kao što Marx dokazuje mnoštvom citata, a ta činjenica nije nepoznata ni školskoj ekonomiji, radna najamnina manja od celokupnog proizvoda rada. Treba se nadati da će ova knjiga pružiti priliku gospodi profesorima da nam podrobnije objasne ovu svakako čudnovatu stvar. Zaslužuje ozbiljnu pohvalu to što Marx sve činjenične dokaze koje navodi uzima iz najboljih izvora, najvećma iz zvaničnih izveštaja parlamenta. Ovom prilikom podržavam predlog autora, koji je indirektno dao u predgovoru: da se i u Nemačkoj uvede da članovi vladine komisije — ali oni ne smeju biti predubedeni birokrati — podrobno ispituju položaj radnika u raznim granama industrije i da podnesu izveštaje rajhstagu i narodu.

Prvi tom završava se raspravom o akumulaciji kapitala. O tome je već češće pisano, mada moramo priznati da je i ovdje dato nešto novo, a staro osvetljeno sa novih strana. Najinteresantniji je provereni dokaz da se pored koncentracije i akumulacije kapitala, i ukorak s njima,

¹ Ovdje se završava stranica rukopisa; sledeća strana, na kojoj su očigledno bili analizirani višak vrednosti i radna najamnina, nedostaje.

odvija akumulacija prekobrojnog radničkog stanovništva i da oba procesa, konačno, čine s jedne strane neophodnim, a s druge mogućnim društveni prevrat.

Ma šta čitalac mislio o socijalističkim nazorima autorovim, mi verujemo da smo mu ovim što je prethodno izloženo pokazali da ovde ima posla sa delom koje stoji daleko iznad tekuće dnevne socijaldemokratske literature. Dodajemo još da je, izuzev nešto zamornih dijalektičkih stvari na prvih 40 strana, knjiga, uprkos svoj naučnoj doslednosti, napisana vrlo razumljivo i da je, zahvaljujući sarkastičnom stilu autorovom, koji nikoga ne štedi, čak zanimljiva.

Napisano 12. oktobra 1867.

Prema rukopisu.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za
»Elberfelder Zeitung«^[157]]

*Karl Marx o kapitalu
(Hamburg, izdanje Otta Meißnera, I tom, 1867)*

Pedeset tabaka naučne rasprave da bi se dokazalo da sav kapital naših bankara, trgovaca, fabrikanata i veleposednika nije ništa drugo do nagomilani i neplaćeni rad radničke klase! Sećamo se da su 1849. godine »Neue Rheinische Zeitung« u ime šleskih seljaka postavile zahtev za »šleskom milijardom«^[158]. Hiljadu miliona talira, tako se tvrdilo, bio je iznos koji je, prilikom ukidanja kmetstva i feudalnih obaveza, nepravedno oduzet samo šleskim seljacima i dospao u džepove krupnih zemljoposjednika, i taj iznos tražen je natrag. Ali gospoda iz pokojnih »Neue Rheinische Zeitung« su kao i blažena Sibila sa svojim knjigama; što im se manje daje, to oni više traže. Šta su hiljadu miliona talira prema ovom ogromnom potraživanju koje se sad iznosi u ime cele radničke klase — jer ipak tako moramo shvatiti ovo! Ako celokupan nagomilani kapital bogatih klasa nije ništa drugo do »neplaćeni rad«, onda, izgleda, iz toga neposredno proističe da će ovaj rad biti naknadno plaćen, to jest, celokupan kapital o kome je reč biće predat radu. Pri tom bi se, naravno, najpre radilo još o tome *ko* je zaista opunomoćen da primi taj kapital. No, šalu na stranu! Ma kako radikalno-socijalistički pristup imala ova knjiga, ma kako nemilosrdno i neštedimice na sve strane istupala protiv onih ljudi koji su inače smatrani autoritetima, ipak moramo priznati da ona predstavlja u najvećoj meri učeno delo, koje pretenduje na najstrožu naučnost. U štampi je već često bilo reči o tome da Marx hoće da rezultate svojih dugogodišnjih studija sabere u kritiku celokupne dosadašnje političke ekonomije i time socijalističkim stremljenjima da naučnu osnovu, koju im do sada nisu bili kadri dati ni Fourier ni Proudhon, pa ni Lassalle. Štampa već dugo i često najavljuje ovo delo. Godine 1859. u Dunckerovom izdanju u Berlinu se pojavila »prva sveska«^[159], no ona se bavila predmetima koji nisu bili od neposrednog političkog interesa, pa je zato pobudila malo pažnje. Sledeće sveske se nisu pojavile, te je izgledalo da nova

socijalistička nauka nije preživela svoje porođajne muke. Koliko je dosetki napravljeno na račun ovog novog otkrovenja, koje je tako često najavljivano a izgledalo je da nikad neće ugledati sveta! E pa dobro, evo najzad »prvog toma« — kao što rekosmo, pedeset štampanih tabaka — i niko mu ne može prebaciti da ne sadrži dovoljno i više nego dovoljno novoga, smeloga, presmelog i da to nije izloženo u posve naučnom obliku. Svojim neobičnim načelima Marx ovoga puta ne apeluje na mase, već na ljude od nauke. Na njima je da brane zakone svoje ekonomske teorije, koji su ovde napadnuti u njihovoj osnovi, da pruže dokaza da je kapital, istina, nagomilani rad, ali ne *neplaćeni* rad. Lassalle je bio agitator praktičar, pa je moglo biti dovoljno suprotstaviti mu se u praktičnoj agitaciji, u dnevnoj štampi, na skupovima. Ali ovde se radi o sistematskoj, naučnoj teoriji i ovde ne može saodlučivati dnevna štampa, ovde poslednju reč može da kaže samo nauka. Treba se nadati da će se ljudi kao Roscher, Rau, Max Wirth itd. koristiti ovom prilikom i braniti ispravnost dosad opštepriznate političke ekonomije od ovog novog napada, koji sigurno nije za potcenjivanje. Socijaldemokratsko seme prokljalo je na mnogim mestima među mladom generacijom i radničkim stanovništvom — u ovoj knjizi ono će nesumnjivo naći dovoljno sveže hrane.

Napisano 22. oktobra 1867.

Prvi put objavljeno u listu »Elberfelder Zeitung«
br. 302 od 2. novembra 1867.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za
»Düsseldorfer Zeitung«^[160]]

*Karl Marx. Kapital. Kritika političke ekonomije.
Prvi tom. Hamburg, Meißner, 1867.*

Ova knjiga će mnoge čitaoce prilično razočarati. Već godinama je sa izvesne strane ukazivano na njeno pojavljivanje. Ona je konačno trebalo da razotkrije istinsku socijalističku tajnu nauku i panaceju¹, a poneko je možda uobražavao, kad je konačno ugledao saopštenje o njenom izlasku, da će sad iz nje saznati kako će stvarno izgledati u zlatnom veku komunizma. Onaj ko se spremio za to zadovoljstvo, prevario se iz osnova. On ovde, u stvari, saznaje kako ne treba da bude, i to mu se vrlo otvoreno i surovo razjašnjava na 784 stranice, a ko ima oči da gleda, taj u ovoj knjizi vidi dovoljno jasno postavljen zahtev za socijalnom revolucijom. Ovde se ne radi o udruženjima radnika s državnim kapitalom, kao kod pokojnog Lassalle-a, ovde se radi o *ukidanju kapitala* uopšte.

Marx jeste i ostaje onaj isti revolucionar kakav je oduvek bio, i on bi bio valjda poslednji koji bi u naučnom delu skrivao te svoje nazore. A o tome šta treba da nastane posle socijalnog prevrata — o tome nam daje samo *vrlo* nejasne nagoveštaje. Saznajemo da krupna industrija »dovodi do sazrevanja protivrečnosti i antagonizama kapitalističkog procesa proizvodnje, a time istovremeno do momenta stvaranja novoga i momenta prevrata staroga društva«, i dalje, da ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje »ponovo uspostavlja individualnu svojinu, ali na osnovi tekovina kapitalističke ere, — kooperacije slobodnih radnika i njihovog zajedničkog posedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju, koja je proizveo sam rad«^[161].

Ovim se moramo zadovoljiti i na osnovu ovog prvog toma zaključiti da nam ni obećani drugi i treći tom ovog dela neće pružiti više o ovom interesantnom pitanju. Ovoga puta moraćemo se takođe zado-

¹ čudotvorni lek, lek za sve

voljiti »kritikom političke ekonomije«, a tu zaista stupamo na vrlo široko polje. Naravno, ovde se ne možemo upuštati u naučno procenjivanje iscrpnih dedukcija koje su iznete u ovoj obimnoj knjizi. Manje ili više poznati osnovni stavovi socijalističke teorije svode se svi na to da radnik ne dobija potpunu naknadu za proizvod svoga rada. Ovaj stav provlači se kao crvena nit i kroz ovo delo, samo što je daleko jasnije određen, doslednije poštovan prilikom svih zaključaka i tešnje isprepleten sa osnovnim postavkama političke ekonomije ili im još direktnije suprotstavljen nego do sada. Primenom stroge naučnosti ovaj deo rada pozitivno se razlikuje od svih ranijih radova te vrste koji su nam poznati i očigledno je da autor ozbiljno drži ne samo do svoje teorije, nego i do nauke uopšte.

Ono što nam je u ovoj knjizi naročito palo u oči jeste to da autor postavke političke ekonomije ne smatra, kao što se to obično čini, večnim istinama, već rezultatima određenog istorijskog razvoja. Dok se i same prirodne nauke postepeno pretvaraju u istorijsku nauku — uzmimo Laplace-ovu astronomsku teoriju, celokupnu geologiju i radove Darwina — politička ekonomija bila je do sada apstraktna, opštevažeća nauka, kao i matematika. Ma kakva bila sudbina ostalih tvrdnji iznetih u ovoj knjizi, smatramo da je trajna Marxova zasluga to što je učinio kraj ovoj ograničenoj predstavi. Posle ovog dela više neće biti moguće, na primer, trpati u istu ekonomsku vreću rad roba, rad kmeta i slobodan najamni rad; ili zakone koji važe za sadašnju krupnu industriju, koju određuje slobodna konkurencija, neposredno primenjivati na prilike antike ili esnafa srednjeg veka; ili, kad ovi moderni zakoni ne idu uz stare odnose, onda jednostavno te odnose proglasiti jeretičkim. Među svim narodima Nemci u najvećoj meri, čak gotovo jedini, imaju smisao za istoriju, te je tako sasvim na mestu što opet jedan Nemač u oblasti političke ekonomije otkriva istorijske veze.

Napisano između 3. i 8. novembra 1867.

Prvi put objavljeno u listu

«Düsseldorfer Zeitung»

br. 316 od 17. novembra 1867.

Karl Marx

Zatvorenici-fenijanci u Mančesteru i Međunarodno udruženje radnika^[162]

Na specijalnoj sednici Centralnog veća Međunarodnog udruženja radnika održanoj u sredu uveče u kancelariji u ulici Castle Street East W., 16, prihvaćena je sledeća predstavka:

»Predstavka Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika. Uvaženom Gathorne Hardyju, državnom sekretaru njenog veličanstva.

Predstavnici Međunarodnog udruženja radnika svih država Evrope upozoravaju vas da bi izvršenje smrtne kazne nad irskim zatvorenicima u Mančesteru u velikoj meri oslabilo moralni uticaj Engleske na evropski kontinent. Pogubljenje četiri zatvorenika zasniva se na istom iskazu svedoka i istoj presudi, koja je pomilovanjem Maguire-a javno dokazala da su i iskazi i presuda na zakonu neosnovani, pa bi to pogubljenje nosilo pečat ne sudskog akta već političke osvete. Čak da i presuda mančesterske porote i dokazi na kojima se ona zasniva nisu bili doneti pod nečasnim uticajem same britanske vlade, ona bi sada morala da bira između krvave prakse stare Evrope i uzvišenog humanizma mlade prekomorske republike.^[163]

Izmena presude za koju mi molimo predstavljala bi ne samo akt pravde već i političke mudrosti.

Po nalogu Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika

John Weston — predsedavajući
R. Shaw, sekretar za Ameriku
Eugène Dupont, sekretar za Francusku
Karl Marx, sekretar za Nemačku
Hermann Jung, sekretar za Švajcarsku

P. Lafargue, sekretar za Španiju
Zabicki, sekretar za Poljsku
Derkinderen, sekretar za Holandiju
Besson, sekretar za Belgiju
G. Eccarius, generalni sekretar»

20. novembar 1867.

Naslov originala:

*The Fenian prisoners at Manchester
and the International Working Men's Association*

Prema rukopisnoj kopiji
koju je napisala Jenny Marx

Prevod s engleskog

Karl Marx

Plagijarizam^[164]

»Social-Demokrat«,
od 29. novembra,
Generalna skupština
Opšteg
nemačkog radničkog
saveza

Karl Marx: »Kapital. Kritika
političke ekonomije«, 1867.
Poglavlje: »Radni dan«

*Debata o radnom danu
von Hofstetten (vlasnik lista
»Social-Demokrat«) govori:*

1. »Radna snaga je u današnje vreme roba. Kupovna cena« (treba: *vrednost*) »nekog predmeta« (trebalo bi reći: *robe*) »određena je radnim vremenom potrebnim za njegovu proizvodnju. Radnik mora da radi određeni broj časova da bi opet proizveo vrednost koju je dobio za svoju radnu snagu: to je *neophodni deo radnog dana*, no nikako *sam radni dan*. Da bi se on ustanovio mora« (zašto?) »se dodati jedan neodređeni deo; uprkos tome što je *neodređen*, on ipak ima svoje *neophodne granice*.«

1. »Bili smo pošli od pretpostavke da se *radna snaga* kupuje i prodaje po njenoj *vrednosti*. Njenu vrednost, kao i vrednost svake druge robe, određuje radno vreme potrebno da se ona proizvede. Ako, dakle, proizvodnja radnikovih prosečnih dnevnih životnih sredstava iziskuje 6 časova, onda radnik mora prosečno da radi dnevno 6 časova da bi svakog dana proizveo svoju radnu snagu, odnosno da bi reprodukovao *vrednost* koju prima kad svoju radnu snagu proda. U tom slučaju, *potrebni deo njegovog radnog dana* iznosi 6 časova i stoga je, pod inače jednakim okolnostima, *data veličina*. Ali time još nije data i *veličina samog radnog dana* . . . Istina, jedan njegov deo određen

2. »Jedna« (granica) »tj. *maksimalna granica* temelji se na fizičkoj mogućnosti« (kako može granica da se temelji na mogućnosti!) »na tome koliko dugo je čovek uopšte u stanju da radi, pošto radi održavanja svoje egzistencije on ipak mora i da spava, da se odmara, da se oblači i da održava ličnu higijenu. *Minimalna granica* određena je zahtevima, koji zavise od trenutnog stanja kulture neke epohe. U zavisnosti od tog stanja i postojećeg zakonodavstva različiti su i dužina radnog dana i višak rada. Prema tome imamo radni dan od 8, 12, 16, pa čak i 18 časova.«

je radnim vremenom potrebnim za stalno reprodukovanje samoga radnika, ali se njegova celokupna veličina menja s dužinom, ili trajanjem *viška rada* . . . Iako radni dan nije postojana, već promenljiva veličina, ipak može da se menja samo u *izvesnim granicama*.« (str. 198, 199)¹

2. »Ali njegovu« (radnog dana) »*minimalnu granicu* nije moguće odrediti. Svakako, ako višak rada svedemo na nulu, dobićemo minimalnu granicu, tj. onaj deo dana za čije vreme radnik nužno mora da radi ako hoće da se održi. Ali na osnovici kapitalističkog načina proizvodnje, potrebni rad može da sačinjava uvek samo *jedan* deo njegovog radnog dana, dakle radni dan se nikada ne može skratiti na taj minimum. Nasuprot tome, radni dan ima *maksimalnu granicu*. Preko izvesne granice on se ne da produžiti. Tu maksimalnu granicu određuju dve stvari. Prvo, *fizička granica radne snage*. Čovek može za vreme prirodnog dana od 24 časa utrošiti samo određenu količinu životne snage, i mera ovog utroška snage čini meru za njegovo fizički moguće radno vreme. Tako, konj može da radi iz dana u dan samo po 8 časova. Za vreme jednog dela dana snaga mora počivati, spavati, za vreme drugog dela čovek mora da podmiruje druge fizičke potrebe, da se hrani, čisti, odeva itd. Osim na te *jedne fizičke granice*, produženje radnog dana nailazi i na

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 207/208.

moralne granice. Radniku treba vremena za zadovoljavanje duševnih i društvenih potreba, čiji je opseg i broj određen opštim stanjem kulture... Ali su obe granice« (fizička i moralna maksimalna granica) »vrlo elastične prirode i dopuštaju najveći razmak. Tako nailazimo na radni dan od 8, 10, 12, 14, 16, 18 itd. časova« (s. 199)¹

Gospodin von Hofstetten pretvara u besmislicu pasus koji je plagirao. On, na primer, dopušta da je *maksimalna granica* određena *moralnim* granicama, pošto je pre toga brbljajući sam ponovio za mnomo da je *neophodni deo radnog dana*, dakle njegova apsolutna minimalna granica, određen *radnim vremenom neophodnim* za održavanje radne snage!

3. »Iskustvo je u Engleskoj pokazalo da se pri kraćem radnom danu postiže isti višak rada, pošto se tada radi mnogo intenzivnije.«

4. »*Stremljenje* kapitalista usmereno je, dakle, na to da *postave sebi za cilj* što je moguće duži radni dan.« (Kakva besmislica! *Stremljenje* postaviti za cilj!) »Ali radnik poseduje kao jedinu robu samo svoju radnu snagu i ako je u njoj prekoračena izvesna tačka« (šta to znači: *u radnoj snazi prekoračena tačka?*) »onda on mora da kaže: ja sam iskorišćen (!), ja sam ubijen.« (Bravo!) (Pošto je već ubijen, on još mora to i da kaže!) »Stoga« (zato što to mora da kaže!) »mora količina rada da bude određena u interesu radnika, da bi se ova roba, radna snaga, mogla što duže održati i *iskorišćavati*. Time radnik traži samo

3. O intenzifikaciji rada i postizanju jednakog ili većeg »viška rada« putem prinudnog zakonskog skraćanja radnog dana u Engleskoj vidi str. 401. do 409.²

4. »Otuda kapitalista samo brani svoje pravo kao kupac kad pokušava da radni dan učini što je moguće dužim i da od jednog radnog dana, ako samo može, napravi dva. S druge strane, specifična priroda prodate robe ograničava kupcu njenu potrošnju, a radnik nastoji samo na svome pravu kao prodavac kad hoće da radni dan ograniči na određenu normalnu veličinu... Ja ću« (kaže on) »svojim jedinim imanjem, svojom radnom snagom, da upravljam... *Upotrebljavati* moju radnu snagu i *pljačkaški* mi je *oduzimati* dve su sasvim različite stvari... Plaćaš mi jednodnevnu radnu snagu, a trošiš trodnevnu. To je protivno

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 208. — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 363 - 370.

svoje neosporno pravo.« (Tek što se žalio da je *iskorišćen*, on sad traži, kao svoje neosporno pravo, da bude iskorišćavan!)

5. »U Engleskoj je ova veličina« (radnog dana) »zakonom utvrđena na 10 časova (!), i tamo postoje fabrički inspektori koji obaveštavaju Ministarstvo o poštovanju tog zakona. U mnogim zemljama postoje i zakoni za ograničenje rada dece: u Austriji, Švajcarskoj, Americi, a u Belgiji (!) se *pripremaju* (!) slični zakoni. U *Pruskoj* postoje isti takvi zakoni, ali su oni tu samo na papiru i nikada nisu bili primenjeni. U Americi je po završetku rata, koji je imao za posledicu oslobodjenje robova, zahtevan čak osmočasovni radni dan. Kongres Međunarodnog udruženja radnika 1866. godine takođe je predložio osmočasovni radni dan.«

našem ugovoru i zakonu robne razmene. Zahtevam, dakle, radni dan *normalne* dužine . . .« itd. (str. 202, 201¹)

5. »Factory Act od 1850, koji je sada na snazi« (*ne u Engleskoj* nego u *posebnim* granama industrije Ujedinjenog Kraljevstva, koje je Marx poimence naveo) »dopušta prosečno 10 časova rada na dan preko nedelje . . . Postavljeni su naročiti čuvari zakona, *fabrički inspektori*, koji su neposredno potčinjeni ministarstvu unutrašnjih poslova i čije izveštaje objavljuje parlament svakih 6 meseci.« (str. 207²)

. . . Stvarna, a ne u pripremi, ograničenja radnog dana za maloletnike postoje u nekim državama Severne Amerike (s. 244³), opšte ograničenje radnog dana u Francuskoj (s. 251⁴), za decu u nekoliko kantona Švajcarske (s. 251⁵), u Austriji (s. 252⁶), u Belgiji *ništa* slično (isto). Dostojni hvale bili bi propisi gospode von Heydta i Manteuffela, kad bi bili sprovedeni (isto). »U Sjedinjenim Državama bio je kočen svaki samostalni radnički pokret dokle god je jedan deo republike bio unakažen ropstvom . . . Ali iz smrti ropstva odmah je iznikao iznova podmladen život. Prvi plod građanskog rata bila je *agitacija za osmočasovni radni dan* . . . Istovremeno je *Međunarodni radnički kongres* zaključio: . . ., »Mi predlažemo 8 časova rada kao zakonsku granicu radnog dana.« (str. 279, 280⁷)

¹ Isto, str. 210, 209. — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 214 / 215. —

³ Isto, str. 243. — ⁴ Isto, str. 248. — ⁵ Isto, str. 248. — ⁶ Isto, str. 249. — ⁷ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 270/271.

Na isti način kao i gospodin von Hofstetten, i sledeći orator, gospodin *Geib* iz Hamburga, osakaćuje istoriju engleskog fabričkog zakonodavstva koju je izložio Marx. Oba gospodina podjednako brižljivo prećutkuju izvor svoje mudrosti.

Naslov originala: *Plagiarismus*

Napisano 6. decembra 1867.

Prvi put objavljeno u listu

•Die Zukunft• br. 291 od 12. decembra 1867.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za list
»Beobachter«^[165]]

*Karl Marx. Kapital. Kritika političke ekonomije.
Tom prvi. Hamburg, Meißner, 1867.*

Ma šta se mislilo o tendenciji ove knjige, smatramo da možemo reći da ona spada u ona dela koja čine čast nemačkom duhovnom stvaralaštvu. Značajno je da je autor doduše Prus, ali rajnski Prus, a oni su sve donedavno sebe rado nazivali »silom Prusi«, i uz to još Prus koji je poslednje decenije proveo daleko od Pruske, u izgnanstvu. Sama Pruska odavno je prestala da bude zemlja bilo kakve naučne inicijative; naročito na istorijskom, političkom ili socijalnom polju takva inicijativa bila je nemogućna. O Pruskoj se, naprotiv, može reći da reprezentuje ruski, a ne nemački duh.

Što se tiče same knjige, mora se praviti jasna razlika između njena dva vrlo raznorodna dela: prvo, čisto pozitivnog izlaganja predmeta i, drugo, tendencioznih zaključaka koje autor iz njega izvlači. Prvo predstavlja velikim delom neposredno obogaćivanje nauke. Tu autor razmatra ekonomske odnose primenjujući jednu sasvim novu, materijalističku, prirodnoistorijsku metodu. Tako, izlaganje o novcu i posebno, vrlo stručno razjašnjavanje kako se razni uzastopni oblici industrijske proizvodnje — ovde kooperacija, podela rada i s njom manufaktura u užem smislu, i najzad mašine, krupna industrija i društvene kombinacije i odnosi koji im odgovaraju — prirodno razvijaju jedan iz drugoga.

Što se tiče tendencije autora, to i u njoj možemo opet razlikovati dvostruki pravac. Ukoliko nastoji da dokaže da je sadašnje društvo, posmatrano ekonomski, bremenito drugim, višim oblikom društva, utoliko teži da postavi kao zakon samo onaj postepeni proces preobražaja u oblasti društva, koji je Darwin dokazao u istoriji prirode. Takva postepena promena događala se i dosada u društvenim odnosima od najstarijih vremena preko srednjeg veka do danas, i koliko znamo, niko u nauci nikada nije ozbiljno tvrdio da su Adam Smith i Ricardo rekli poslednju reč u vezi s daljim razvitkom savremenog dru-

štva. Naprotiv, liberalno učenje o progresu uključuje i progres u oblasti društva, te spada u uobraženi paradoks takozvanih socijalista da rade tako kao da su oni jedini uzeli monopol na društveni progres. Za razliku od običnih socijalista, treba priznati Marxu tu zaslugu što dokazuje progres i tamo gde krajnje jednostrani razvitak savremenih prilika prate užasne neposredne posledice. To je prisutno svuda prilikom prikazivanja ekstrema bogatstva i bede, koji uveliko nastaju iz fabričkog sistema. Upravo ovim kritičkim tumačenjem predmeta autor je — svakako protiv svoje volje — dao najjače argumente protiv svakog ukalupljenog socijalizma.

Sasvim drukčije stoji stvar sa tendencijom, sa subjektivnim ključcima autorovim, sa načinom na koji sebi i drugima predstavlja krajnji ishod sadašnjeg procesa razvoja društva. Oni nemaju ničeg zajedničkog sa onim što nazivamo pozitivnim delom knjige; čak, kad bi dozvolio prostor, moglo bi se možda pokazati da se ove njegove *subjektivne* bubice opovrgavaju njegovim sopstvenim *objektivnim* izlaganjem.

Ako se sav Lassalle-ov socijalizam sastojao u tome da psuje kapitaliste i da laska pruskim seoskim plemićima, ovde imamo suštu suprotnost. Gospodin Marx izričito dokazuje istorijsku nužnost kapitalističkog načina proizvodnje, kako on naziva sadašnju fazu društva, i isto tako suvišnost čisto potrošačkog zemljoposedničkog junckerstva. Ako se Lassalle zanosio time da je Bismarck pozvan da uvede socijalističko zlatno doba, onda gospodin Marx dosta jasno dezavuiše svog rđavog učenika. Ne samo što je jasno izložio da nema ničeg zajedničkog sa svim »kraljevsko-pruskim vladinim socijalizmom«, nego, na strani 762. i dalje, upravo kaže da će sistem koji sada vlada u Francuskoj i Pruskoj u kratkom roku dovesti do vladavine ruske kamdžije nad Evropom, ako mu se blagovremeno ne učini kraj.

Primetićemo na kraju da smo se gore izloženim mogli osvrnuti samo na glavne crte ovog obimnog toma; u pojedinostima imalo bi još ponešto da se primeti, preko čega moramo preći ovom prilikom. No u tu svrhu ima dosta i stručnih časopisa, koji će se zcelo pozabaviti ovim svakako značajnim delom.

Napisano 12/13. decembra 1867.

Prema rukopisu.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za
»Staats-Anzeiger für Württemberg«^[166]]

*Karl Marx. Kapital. Kritika političke ekonomije.
Tom prvi. Hamburg, Meißner, 1867.*

Ako se osvrćemo na ovo delo, sigurno ne činimo to zbog specifično socijalističke tendencije koju autor otvoreno iznosi još u predgovoru.

Činimo to zato što ono, bez obzira na tendenciju, sadrži naučna izlaganja i činjenični materijal, koji zaslužuju svaku pažnju. Ovde nećemo ulaziti u naučni deo jer to prevazilazi naše ciljeve, te ćemo se stoga ograničiti samo na činjenice.

Ne verujemo da postoji bilo koje delo — na nemačkom ili stranom jeziku — u kome je data tako jasna i potpuna analiza osnova novije istorije industrije, počev od srednjeg veka pa sve do današnjeg dana, kao na stranama 302 - 495¹ ove knjige u tri poglavlja: kooperacija, manufaktura i krupna industrija. Svaka strana industrijskog progressa za sebe ovde je na svom mestu istaknuta po zaslugi, pa ako se tu i tamo i probija specifična tendencija, autoru se ipak mora priznati da činjenice nigde ne udešava prema svojoj teoriji, već, naprotiv, teži da svoju teoriju prikaže kao rezultat činjenica. Sve ove činjenice uzimao je iz najboljih, a kad se radi o najnovijem stanju stvari, iz izvora koji su koliko autentični toliko u današnje vreme u Nemačkoj nepoznati: iz izveštaja engleskog parlamenta. Oni nemački poslovni ljudi, koji na svoju industriju ne gledaju samo sa stanovišta svakodnevnog zarade, nego je smatraju bitnim sastavnim delom celokupnog savremenog krupnog industrijskog razvitka svih zemalja, te se stoga interesuju i za ono što ne pripada neposredno njihovoj grani, naći će ovde bogat izvor pouka i biće nam zahvalni što smo im na to skrenuli pažnju. Ta odavno su prošla vremena kada je svaka grana delatnosti postojala sama za sebe, samostalno i spokojno, i sada sve zavise jedna

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 289 - 446.

od druge i od progresa kako u udaljenim zemljama tako i u onima u blizini, kao i od promenljivih konjunktura svetskog tržišta. I ako, kao što se može dogoditi, novi ugovori Carinskog saveza^[167] dovedu do ograničenja dosadašnje carinske zaštite, onda će za sve naše fabrikante biti neophodno da se upoznaju uopšte sa istorijom nove industrije, da bi unapred znali kako treba da se drže prilikom takvih promena. Više obrazovanje, koje je nas Nemce dosada, uprkos političkoj rascepkanosti, uvek spasavalo, bilo bi u ovom slučaju najbolje oružje koje bismo mogli upotrebiti protiv grubih materijalista Engleza.

To nas dovodi do jedne druge teme. Pri novom zakonodavstvu o Carinskom savezu mogao bi uskoro nastupiti trenutak da fabrikanti sami zahtevaju jednako regulisanje radnog vremena u fabrikama zemalja članica Saveza. Bilo bi očigledno nedopustivo kad bi u nekoj državi radno vreme, naročito za žene i decu, sasvim zavisilo od volje fabrikana, dok bi u nekoj drugoj bilo podvrgnuto znatnim ograničenjima. Sporazum o zajedničkim odredbama u vezi s tim biće teško izbeći, utoliko teže ako zaista treba da nastupi smanjivanje zaštitnih carina. A u tom pogledu mi u Nemačkoj imamo samo krajnje nedovoljna, tako reći čak nikakva iskustva i sasvim smo upućeni na pouke koje možemo izvući iz zakonodavstva drugih zemalja, naročito Engleske, i iz posledica tog zakonodavstva. I tu je autor učinio veliku uslugu nemačkoj industriji time što je iscrpno na osnovu zvaničnih dokumenata dao istoriju engleskog fabričkog zakonodavstva i njegovih posledica (vidi str. 207 - 281. i 399 - 496¹ i dalje mestimično). Cela ova strana istorije engleske industrije u Nemačkoj je potpuno nepoznata, te će izazvati iznenađenje kad se sazna da je, pošto je parlament tekuće godine stavio pod kontrolu vlade ne manje od 1,5 miliona radnika, sada ne samo skoro sav industrijski, nego i najveći deo kućnog i deo zemljoradničkog rada u Engleskoj podvrgnut nadzoru činovnika i posrednom ili neposrednom vremenskom ograničenju. Tražimo od naših fabrikana da ne dozvole da ih spreči tendencija ove knjige i da naročito taj njen deo ozbiljno prouče: danas-sutra isto pitanje sigurno će biti postavljeno i njima!

Napisano 12/13. decembra 1867.

Prvi put objavljeno u listu

•Staats-Anzeiger für Württemberg
br. 306 od 27. decembra 1867.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 215 - 272. i 362 - 446.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za
»Neue Badische Landeszeitung«^[168]]

*Karl Marx. Kapital. Kritika političke ekonomije.
Tom prvi. Hamburg, Meißner, 1867.*

Prepuštamo drugima da se pozabave teorijskom i strogo naučnom stranom ovog dela i da kritikuju novo shvatanje autora o nastanku kapitala. Ali ne možemo da ne skrenemo pažnju na to da nam on ovde istovremeno pruža ogromnu masu najdragocenijeg istorijskog i statističkog materijala, koji gotovo bez izuzetka potiče iz zvaničnih komisijskih izveštaja podnetih engleskom parlamentu. On s pravom ističe značaj takvih istražnih komisija za izučavanje unutrašnjih društvenih prilika jedne zemlje. Te komisije — ako se, inače, u njima nadu pogodni ljudi — jesu najbolje sredstvo naroda da upozna sam sebe; i gospodin Marx verovatno ne greši kad kaže da bi slične istražne komisije, ako bi se uvele u Nemačkoj, dale takve rezultate od kojih bismo se mi sami morali užasnuti. Ta nijedan Englez pre uvođenja tih komisija nije znao kakvo je stanje u siromašnim slojevima njegove zemlje!

Razume se, uostalom, da će bez takvih istraživanja svako socijalno zakonodavstvo, kako se to sada kaže u Bavarskoj, biti sprovedeno s polovičnim poznavanjem stvari i često nasumce. Po svojoj vrednosti od toga nisu daleko odmakla takozvana »izviđanja« i »istraživanja«, koja sprovode nemačke vlasti. Suviše dobro poznajemo birokratski šablon: šalju se formulari i smatra se uspehom ako se vrate ispunjeni bilo kako; informacija, na osnovu koje su popunjeni, suviše često se traži samo od onih u čijem je interesu da se prikrije istina. Drukčije stoji stvar sa istraživanjima engleskih komisija, na primer o položaju radnika u pojedinim granama delatnosti. Tu se ne saslušavaju samo fabrikanti i majstori, nego i radnici, sve do malenih devojčica, pa ne ni samo oni, već i lekari, mirovne sudije, sveštenici, učitelji i uopšte svako ko na bilo koji način može da pruži obaveštenja o predmetu istraživanja. Pri tom se stenografiše svako pitanje i svaki odgovor i štampa se od reči do reči i prilaže celokupnom ma-

terijalu komisijskog izveštaja, koji se zasniva na tome, zajedno sa zaključcima i predlozima. Izveštaj sa materijalom, dakle, istovremeno pokazuje u pojedinostima da li su i kako su članovi komisije obavili svoju dužnost, i znatno otežava svaku pristrasnost pojedinaca. Bliže pojedinosti, kao i mnoštvo primera o tome, može se pročitati u ovoj knjizi. Želimo da istaknemo samo jedan momenat, naime da u Engleskoj ukorak sa porastom slobode trgovine i industrije ide i porast zakonskog ograničenja radnog vremena za decu i žene, a time i stavljanje gotovo celokupne industrije pod kontrolu vlade. Gospodin Marx nam podrobno izlaže istoriju ovog razvitka; kako je prvo u predionicama i tkačkim preduzecima od 1833. na taj način ograničeno dnevno radno vreme na 12 časova; kako je, posle duge borbe između fabrikanata i radnika, najzad utvrđeno radno vreme od 10,5 časova — za decu 6,5 — i onda od 1850. jedna grana industrije za drugom podvrgavana ovom fabričkom zakonu. Najpre fabrike pamučnog platna (još 1845), zatim 1860. fabrike za bojenje i beljenje platna, 1861. fabrike čipaka i čarapa, 1863. proizvodnja grnčarije, fabrike ćilima itd. i najzad 1867. gotovo sve ostale iole značajnije grane industrije. Predstava o značaju ovog poslednjeg akta može se steći kad se čuje da je njime stavljen pod zaštitu i kontrolu zakona rad ne manje od *miliona* i po žena i dece. Ovaj momenat posebno smo istakli zbog toga što u tom pogledu kod nas u Nemačkoj, na žalost, u celini stoji dosta loše, te moramo biti zahvalni autoru što je taj predmet obradio tako iscrpno i prvi pružio nemačkoj publici priliku da se s njim upozna. Svaki humani čovek biće tog mišljenja, štogod da misli o teorijskim postavkama gospodina Marxa.

Ne dozvoljava nam prostor da ulazimo u ostali dragoceni materijal o istoriji industrije i zemljoradnje, ali smatramo da svako ko se interesuje za političku ekonomiju, položaj radnika, istoriju kulture i socijalno zakonodavstvo, ma kakvo stanovište zauzimao, mora pročitati ovu knjigu.

Napisano u prvoj polovini januara 1868.

Prvi put objavljeno u listu
«Neue Badische Landeszeitung»
br. 20. od 21. januara 1868.

Demokratisches Wochenblatt.

Organ der deutschen Volkspartei.

No. 12.

Erstausg. den 21. März.

1868.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za
»Demokratisches Wochenblatt«^[169]]

Marxov »Kapital«*

I

Otkad postoje u svetu kapitalisti i radnici, nije se pojavila još nijedna knjiga koja bi imala takav značaj za radnike kao što ga ima ova pred nama. Odnos između rada i kapitala, osovina oko koje se okreće ceo današnji društveni sistem, ovde je po prvi put naučno izložen i to s takvom temeljitošću i oštrinom kakva je bila moguća samo jednom Nemcu. Koliko god da su bili i ostrali dragoceni spisi jednog Owena, Saint-Simona, Fourier-a, tek je jednom Nemcu bilo dato da se uzdigne do visine sa koje se jasno i pregledno vidi cela oblast modernih socijalnih odnosa, kao što posmatrač koji stoji na najvišem vrhu vidi niži brdoviti predeo.

Dosadašnja politička ekonomija nas uči da je rad izvor sveg bogatstva i mera sve vrednosti, tako da dva predmeta za čije je proizvođenje utrošeno jednako radno vreme, imaju jednaku vrednost i da se uzajamno moraju razmenjivati pošto se u prosequ samo jednake vrednosti među sobom mogu razmenjivati. Ali ona nas istovremeno uči da postoji neka vrsta nagomilanog rada koji ona naziva kapitalom; da taj kapital zahvaljujući pomoćnim izvorima, sadržanim u njemu, stotruko i hiljadostruko povećava produktivnost živog rada i da za to traži izvesnu naknadu koja se naziva profit ili dobit. Kao što svi znamo u stvarnosti stvar stoji tako da profiti nagomilanog, mrtvog rada postaju sve masovniji, kapitali kapitalista sve veći, dok nadnica radnika postaje sve manja, masa radnika koji žive samo od najamnine

* Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Von Karl Marx. Erster Band: Der Produktionsprozeß des Kapitals. Hamburg, O. Meißner, 1867.

sve brojnija i siromašnija. Kako rešiti ovu protivrečnost? Kako kapitalisti može da preostane profit ako radnik dobija u naknadu punu vrednost rada koji daje svom proizvodu? I pošto se razmenjuju samo jednake vrednosti, to bi tako trebalo da bude u ovom slučaju. S druge strane, kako se mogu razmenjivati jednake vrednosti, kako može radnik da dobije punu vrednost svog proizvoda, ako se, kako priznaju mnogi ekonomisti, ovaj proizvod deli između njega i kapitaliste? Dosadašnja ekonomija bespomoćno stoji pred ovom protivrečnošću, ispisuje ili mucajući izgovara smušene fraze koje ništa ne kazuju. Čak ni dosadašnji socijalistički kritičari ekonomije nisu bili kadri da učine više nego da istaknu tu protivrečnost; nijedan je nije rešio, dok nije sada Marx, konačno, prateći proces nastanka ovog profita sve do mesta njegovog rođenja, sve razjasnio.

Opisujući kapital Marx polazi od proste, opštepoznate činjenice da kapitalisti svoj kapital oplodavaju razmenom: Oni kupuju robu za svoj novac i potom je prodaju za više novca nego što ih je ona stajala. Na primer, kapitalista kupuje pamuk za 1000 talira i prodaje ga potom za 1100 talira, dakle »zarađuje« 100 talira. Ovaj višak od 100 talira nad prvobitnim kapitalom Marx naziva *viškom vrednosti*. Odakle nastaje višak vrednosti? Po pretpostavci ekonomista razmenjuju se samo jednake vrednosti, a to je i tačno na polju apstraktne teorije. Dakle, kupovanje pamuka i njegovo preprodavanje ne mogu dati višak vrednosti kao što to ne može ni razmena jednog srebrnog groša za trideset srebrnih groša i ponovna razmena sitnog novca za srebrni talir, pri kojoj se ne postaje ni bogatiji ni siromašniji. A višak vrednosti isto tako ne može nastati time što prodavci prodaju robu iznad njene vrednosti ili je kupci kupuju ispod njene vrednosti, zato što je svako redom čas kupac, čas prodavac, pa se to, znači, opet izravnavava. Stoga, ne može doći ni do toga da kupci i prodavci jedni drugima podvale, jer to ne bi stvorilo nikakvu novu vrednost ili višak vrednosti nego bi samo postojeći kapital drukčije raspodelilo među kapitalistima. Uprkos tome što kapitalista kupuje robe po njihovoj vrednosti i prodaje po njihovoj vrednosti, on izvlači veću vrednost od one koju je u nju uneo. Kako se to događa?

U savremenim društvenim uslovima kapitalista nalazi na robnom tržištu *robu*, koja ima tu osobenost da je *njena potrošnja izvor nove vrednosti, stvaranje nove vrednosti*, i ta roba je — *radna snaga*.

Šta je vrednost radne snage? Vrednost svake robe meri se radom potrebnim za njenu proizvodnju. Radna snaga postoji u vidu živog radnika kome je potrebna jedna određena količina sredstava za život za sebe lično i za izdržavanje svoje porodice, koja i posle njegove smrti obezbeđuje dalje postojanje radne snage. Dakle, radno vreme potrebno za proizvođenje ovih sredstava za život predstavlja vrednost radne snage. Kapitalista je plaća nedeljno i time kupuje upotrebu nedeljnog rada radnika. Dotle će se gospoda ekonomisti svakako složiti s nama o vrednosti radne snage.

S druge strane, bilo bi glupo prepostaviti da je neplaćeni rad nastao tek u sadašnjim okolnostima, kad se proizvodnjom bave, s jedne strane, kapitalisti i, s druge, najamni radnici. Potlaćena klasa je u svim vremenima morala da daje neplaćeni rad. U toku celog dugog vremena kad je ropstvo bilo vladajući oblik organizacije rada, robovi su morali da rade mnogo više nego što im je to naknadivano u obliku sredstava za život. To isto je bio slučaj pod vladavinom kmet-siva i sve do ukidanja seljaka-kulicara; ovdje se čak očito ispoljava razlika između vremena koje seljak radi za svoje vlastito izdržavanje i viška rada za vlastelina, zato što se upravo ovaj posljednji rad obavljao odvojeno od onog prvog. Sad je izmjenjena forma, ali stvar je ostala i sve dok »jedan deo društva ima monopol sredstava za proizvodnju,

Stranje.
rente zemljoposjednika itd. Na njoj počiva celo postojeće društveno i opštinski porezi, ukoliko oni pogadaju klasu kapitalista, zemljišne država sve neradne članove društva. Iz nje ga se plaćaju svi državni s njim deli prisvojeni neplaćeni rad. Uopšte, ovaj neplaćeni rad iz- — mora za sebe izvući još neku dobit iz svog proizvoda, koji, dakle, prodao robu fabrikantu pamuka, koji — osim pomenutih 100 talira cenog rada, ukoliko cene pamuka nisu porasle. Trgovac je, svakako, govao pamukom izvuкао iz svog pamuka mora se sastojati od neplaćeno, klase kapitalista. Jer sam profit koji je u gornjem primeru tra- ta razlika, *neplaćeni rad*, čini upravo udeo kapitaliste, ili, tačnije re- no manja nego ona koju kapitalista ume da izvuče iz radne snage, i san i prirodan. Vrednost radne snage se plaća, ali ta vrednost je znat- ška vrednosti (čiji profit kapitaliste) sad je sasvim ja-

Ovde imamo rešenje svih pomenutih protivrečnosti. Nastanak vi- tvorio svoju radionicu, pošto bi tada iščežao upravo ceo njegov profit, samo onoliko rada koliko mu plaća u najamniku; tog dana bi on za- jer onog dana kad bi kapitalista počeo tražno dobiti od radnika još plaća, još i rad koji *ne plaća*, i to nije neka proizvodnja prepostavka, okolnosti; ali glavna stvar je to da kapitalista izvlači, pored rada koji dana da naknadi nadnicu, ili dva ili četiri, a to se i menja zavisno od kapitalistu. Svakako, ovdje je sasvim svedeno da li mu treba baš tri tri dana odraditi nadnicu koju je dobio, a da tri preostala dana radi za Nemojte nam reći da je proizvodnja prepostavka da radnik za *siti*, profita, stalnog bujanja kapitala.

trebim za naknadivanje njegove najamnine, jeste *izvor viška vredno-* ostala dana u nedelji. Ovaj *višak vrednosti* radnika nad vremenom po- Kapitalista je kupio njegov *nedeljni* rad, i radnik mora da radi i ta tri *vrednost plaćene najamnine*. Da li on tada prestaje da radi? Nikako, nje da radi u ponedeljak *nadoknadio* kapitalisti u sredu uveče *punu* jednog radnika predstavljaju tri radna dana, onda je radnik koji poči u njegovoj nedeljnoj najamini. Pretpostavimo da nedeljna najamna denom vremenu radnik će dati onoliko rada koliko je predstavljeno

Sad kapitalista stavja svog radnika na posao. U jednom odre-

mora radnik, bio slobodan ili ne, da radnom vremenu potrebnom za njegovo održanje dodaje suvišno radno vreme da bi proizveo životna sredstva za vlasnika sredstava za proizvodnju» (Marx, str. 202)¹.

II

U prethodnom članku videli smo da svaki radnik koga zapošljava kapitalista obavlja dvostruki rad. U toku jednog dela svog vremena on odraduje najamninu koju mu je predujmio kapitalista, i ovaj deo rada Marx naziva *potrebnim radom*. Ali on potom mora da produži da radi i proizvodi u toku ovog vremena onaj *višak vrednosti* za kapitalistu čiji znatan deo čini profit. Ovaj deo rada zove se višak rada.

Mi pretpostavljamo da radnik radi tri dana u nedelji da odradi svoju najamninu a tri dana da proizvede višak vrednosti za kapitalistu. Drugim rečima, to znači: od dvanaestočasovnog rada u toku dana on radi šest časova za svoju najamninu a šest časova za proizvođenje viška vrednosti. Iz nedelje se može izvući samo šest, čak — ako dodamo i nedelju — samo sedam dana, ali iz svakog pojedinog dana mogu se izvući šest, osam, deset, dvanaest, petnaest, pa čak i više radnih časova. Radnik je prodao kapitalisti za svoju dnevnu najamninu jedan radni dan. Ali, *šta je jedan radni dan?* Osam časova ili osamnaest?

Kapitalista je zainteresovan za to da se radni dan što više produži. Što je duži, to veći višak vrednosti stvara. Radnika ne vara osećanje da mu se nezakonito oduzima svaki čas koji radi posle odradijanja radne najamnine; on mora da oseti na vlastitoj koži šta znači raditi prekomerno dugo. Kapitalista se bori za svoj profit, radnik za svoje zdravlje, za nekoliko časova dnevnog odmora, da bi, osim rada, spavanja i jela, mogao još i drukčije da se potvrdi kao čovek. Uzgred primećeno, uopšte ne zavisi od dobre volje pojedinačnih kapitalista da li će se upustiti u ovu borbu ili ne, pošto konkurencija prinuđuje i *najvećeg filantropa* među njima da se priključi svojim kolegama i da uvede kao pravilo toliko dugo radno vreme koliko i drugi.

Borba za utvrđivanje dužine radnog dana traje od prve istorijske pojave slobodnih radnika sve do dana-današnjeg. U raznim privrednim granama vladaju različiti običaji u pogledu dužine radnog dana; ali u stvarnosti se oni retko poštuju. Samo tamo gde zakon utvrđuje dužinu radnog dana i kontroliše da li se to poštuje, samo tamo može se stvarno reći da postoji normalni radni dan. I to je dosad slučaj skoro samo u fabričkim distriktima Engleske. Tu je desetočasovni radni dan (10 1/2 časova u toku pet dana, 7 1/2 časova subotom) za sve žene i decu od 13 do 18 godina, a pošto muškarci ne mogu da rade bez njih, i oni potpadaju pod desetočasovni radni dan.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 211.

Ovaj zakon su engleski fabrički radnici izvojevali dugogodišnjom istrajnošću, najžilavijom, najupornijom borbom s fabrikantima, zahvaljujući slobodi štampe, pravu zbora i udruživanja kao i većim korišćenjem rascepa u samoj vladajućoj klasi. On je postao paladij radnika Engleske, postepeno je obuhvatio sve krupne industrijske grane i u prošloj godini skoro *sve zanate*, bar sve one u kojima su zaposlene žene i deca. O istoriji ovog zakonskog regulisanja radnog dana u Engleskoj ovo delo sadrži veoma obiman materijal. Sledeći »Severno-nemački rajhstag« moraće da veća o uredbi o industriji i zanatstvu a time i o regulisanju fabričkog rada. Očekujemo da nijedan od poslanika koje su izabrali nemački radnici neće večati o ovom zakonu a da se prethodno nije sasvim upoznao sa ovom Marxovom knjigom. *Tu se može mnogo postići.* Rascepi u vladajućoj klasi su za radnike povoljniji nego što su to ikad bili u Engleskoj, zato što *opšte pravo glasa primorava vladajuće klase da obleću oko radnikâ da bi zadobili njihovu milost.* Četiri ili pet predstavnika proletarijata su pod ovim okolnostima *sila* ako umeju da iskoriste svoj položaj, ako pre svega znaju o čemu se radi, što buržuji ne znaju. A za to im Marxova knjiga daje gotov materijal.

Preći ćemo preko niza daljih veoma lepih ispitivanja koja imaju više teorijski interes i govorićemo još samo o završnoj glavi koja se bavi akumulacijom ili nagomilavanjem kapitala. Ovde se najpre dokazuje da kapitalistička metoda proizvodnje, tj. metoda koja pretpostavlja postojanje kapitalista, s jedne strane, i najamnih radnika, s druge strane, ne samo da kapitalisti stalno iznova proizvodi njegov kapital, nego i da istovremeno neprekidno proizvodi siromaštvo radnikâ; tako da se time obezbeđuje da stalno iznova na jednoj strani postoje kapitalisti, koji su sopstvenici svih sredstava za život, svih sirovina i svih instrumenata rada, a s druge strane velika masa radnika koja je prinuđena da svoju radnu snagu proda ovim kapitalistima za onu količinu sredstava za život koja je u najboljem slučaju dovoljna da održi njihovu sposobnost za rad i da odgaji novo pokolenje proletara sposobnih za rad. Ali kapital se ne reprodukuje prosto: on se neprekidno povećava i uveličava — a time i njegova moć nad klasom radnika lišenom svojine. I kao što se on sam reprodukuje u sve većoj meri, tako i moderni kapitalistički način proizvodnje reprodukuje u sve većoj meri, u sve većem broju klasu radnika bez svojine. »Akumulacija kapitala reprodukuje kapitalistički odnos u proširenom razmeru, više kapitalista ili krupnije kapitaliste na jednom polu, više najamnih radnika na drugome... *Akumulacija kapitala znači, dakle, umnožavanje proletarijata.*« (p. 600)¹ A pošto je zahvaljujući razviku mašine, poboljšanjima u poljoprivredi itd. stalno potrebno sve manje radnika za dobijanje iste količine proizvoda, pošto ovo usavršavanje, tj. ovo stvaranje prekobrojnih radnika raste brže nego sam

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 542.

rastući kapital, šta će biti sa ovim sve većim brojem radnika? Oni obrazuju industrijsku rezervnu armiju koja se u vreme kad poslovi idu slabo ili osrednje plaća *manje* nego što je vrednost njenog rada i neredovno se zapošljava ili pada na teret javnog staranja o sirotinji, ali koja je neophodna kapitalističkoj klasi u vremenima posebno živog poslovanja kao što je to očigledno u Engleskoj, — i koja u *svim okolnostima* služi tome da slomi otpornost radnika koji imaju redovno zaposlenje i da održi njihove niske najamnine. »Što je veće društveno bogatstvo . . . to je veće relativno suvišno stanovništvo« (prekobrojno stanovništvo) »ili industrijska rezervna armija . . . Ali što je ova rezervna armija veća u odnosu prema aktivnoj radničkoj armiji« (koja ima redovno zaposlenje), »to više raste masa konsolidovanog« (stalnog) »suvišnog stanovništva ili slojeva radnika, čija beda stoji u obrnutoj srazmeri prema mukama njegova rada. Naposletku, ukoliko su veći uboški sloj radničke klase i industrijska rezervna armija, utoliko je veći zvanični pauperizam. Ovo je apsolutni, opšti zakon kapitalističke akumulacije.« (p. 631)¹

Ovo su, strogo naučno dokazani, — i zvanični ekonomisti se dobro čuvaju i samog pokušaja nekog opovrgavanja, — neki od glavnih zakona modernog, kapitalističkog društvenog sistema. Ali da li je time sve rečeno? Nikako. Isto onako kao što oštro ističe najgore strane kapitalističke proizvodnje, isto tako jasno Marx dokazuje da je ovaj društveni oblik bio nužan, da bi proizvodne snage društva razvio do tako visokog stupnja koji će *svim* članovima društva omogućiti jednak razvitak dostojan čoveka. Za to su bili isuviše siromašni svi raniji oblici društva. Tek kapitalističko društvo stvara bogatstva i proizvodne snage potrebne za to, ali ono istovremeno stvara u mnogobrojnim i potlačenim radnicima društvenu klasu koja je sve više i više prinuđena da zahteva korišćenje ovih bogatstava i proizvodnih snaga za celo društvo — umesto kao danas za monopolističku klasu.

Napisano između 2. i 13. marta 1868.

Prvi put objavljeno u listu

«Demokratisches Wochenblatt»

br. 12 i 13 od 21. i 28. marta 1868.

¹ Isto, str. 570.

FRIEDRICH ENGELS

Konspekt »Kapitala« od Karla Marxa

Prvi tom^[170]

PRVA KNJIGA
Proces proizvodnje kapitala

PRVA GLAVA

Roba i novac^[171]

I. Roba po sebi¹

Bogatstvo društava u kojima vlada kapitalistička proizvodnja sastoji se od *roba*. Roba je stvar koja ima *upotrebnu vrednost*; ova postoji u svim društvenim formacijama, ali u kapitalističkom društvu *upotrebna vrednost* je ujedno materijalni nosilac *razmenske vrednosti*.

Razmenska vrednost pretpostavlja tertium comparationis² kojim se ona meri: rad, zajedničku društvenu supstanciju razmenskih vrednosti, naime *društveno potrebno radno vreme* koje je u njoj opredmećeno.

Kao što je roba nešto dvostruko: upotrebna vrednost i razmenska vrednost, tako je i u njoj sadržani rad dvostruko određen: s jedne strane kao *određena proizvodna delatnost*, tkanje, krojenje itd., »*koristan rad*«, s druge strane kao *prsto trošenje ljudske radne snage*, »*čvrsmuti apstraktni rad*«. Prvi proizvodi upotrebnu vrednost, drugi razmensku vrednost; samo on je kvantitativno uporediv (postojanje razlike između *skilled*³ i *unskilled*⁴, složenog i prostog rada to *potvrđuje*).

Supstancija razmenske vrednosti jeste, dakle, apstraktni rad, a njena veličina — njegovo vremensko trajanje. A sad još da razmotrimo oblik razmenske vrednosti.

1. x robe $a=y$ robe b , vrednost jedne robe izražena u upotrebnoj vrednosti neke druge jeste njena *relativna vrednost*. Izraz ekvivalentnosti dveju roba jeste prosti oblik relativne vrednosti. U gornjoj jednačini y robe b je *ekvivalent*. U njemu x robe a nalazi oblik svoje vrednosti nasuprot svom prirodnom obliku, dok y robe b istovremeno dobija svojstvo neposredne razmenljivosti, i to u svojoj prirodnoj formi. Razmensku vrednost su određeni istorijski odnosi utisnuli u upotrebnu vrednost robe. Zato je ona ne može izraziti u svojoj upotrebnoj vrednosti, nego samo u upotrebnoj vrednosti neke druge robe. Samo pri poređenju dvaju konkretnih proizvoda rada konkretni

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 43 - 84. — ² treće za upoređenje, tj. mera — ³ kvalifikovanog — ⁴ nekvalifikovanog

rad koji se u obojima sadrži ispoljava se kao apstraktan ljudski rad, što znači da se neka roba ne može odnositi kao goli oblik ostvarenja apstraktnog rada prema konkretnom radu sadržanom u njoj samoj, ali može prema konkretnom radu sadržanom u nekoj drugoj robnoj vrsti.

Jednačina x robe $a=y$ robe b nužno sadrži u sebi mogućnost da se x robe a izražava i u drugim robama, dakle:

2. x robe $a=y$ robe $b=z$ robe $c=v$ robe $d=u$ robe $e =$ itd., itd., itd. Ovo je *razvijeni* relativni oblik vrednosti. Ovde x robe a ne stoji više u odnosu samo prema jednoj robi nego prema svim robama kao prema golim pojavnim oblicima u njoj predstavljenog rada. Ali ovaj nas prostim preokretanjem dovođi do:

3. drugog oblika relativne vrednosti:

y robe $b=x$ robe a u robe $d=x$ robe a

v robe $c=x$ robe a t robe $e=x$ robe a

itd. itd.

Ovde robe dobijaju *opšti relativni oblik vrednosti*, u kome se one kao robe apstrahuju od svoje upotrebne vrednosti i izjednačuju kao materijalizacija apstraktnog rada u x robe a ; x robe a je zajednički oblik ekvivalenta za sve druge robe; ona je njihov *opšti ekvivalent*, u njoj materijalizovani rad važi jednostavno kao realizacija apstraktnog rada — kao opšti rad. Ali sad može:

4. *svaka* roba iz ovog niza da preuzme ulogu opšteg ekvivalenta, ali *uvek* samo jedna od njih, jer kad bi *sve* robe bile opšti ekvivalenti svaka od njih bi opet isključivala sve ostale. Oblik 3 nije nastao usled x robe a , nego objektivno, dejstvom drugih roba. Dakle, jedna određena roba — vremenom se ona može menjati — mora preuzeti ovu ulogu, i tek time roba potpuno postaje roba. Ova naročita roba sa čijim prirodnom oblikom srasta oblik opšteg ekvivalenta jeste *novac*.

Teškoća u shvatanju *robe* leži u tome što ona, kao i sve kategorije kapitalističkog načina proizvodnje, predstavlja odnos lica pod plaštom stvari. Proizvođači dovode u uzajamni odnos svoje različite radove kao opšteljudski rad tako što svoj proizvod među sobom upoređuju kao *robe* — bez ovog posredovanja stvari oni ne mogu izići na kraj. Dakle, odnos *između lica ispoljava se* kao odnos *između stvari*.

Za društvo u kome vlada robna proizvodnja, hrišćanstvo, a specijalno protestantizam, jeste prikladna religija.

II. Proces robne razmene¹

U razmeni roba potvrđuje da je roba. Vlasnici dveju roba moraju biti voljni da razmene svoje robe i, dakle, da jedan drugog prizna kao *privatnog vlasnika*. Ovaj pravni odnos, čiji je oblik ugovor, jeste samo

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 85.-92.

odnos volja u kome se ogleda ekonomski odnos. Njegov *sadržaj* je dat kroz sam ekonomski odnos. Str. 45.

Roba je upotrebna vrednost za svog ne vlasnika, neupotrebna vrednost za svog vlasnika. Otuda potreba razmene: Ali svaki vlasnik robe želi da dobije u zamenu specifične, njemu potrebne upotrebne vrednosti — utoliko je razmena individualan proces: S druge strane, on hoće da svoju robu realizuje kao vrednost, dakle u svakoj drugoj robi, pa imala *njegova* roba ili ne imala upotrebnu vrednost za vlasnika druge robe. Utoliko je razmena za njega opšti društveni proces. Ali isti proces ne može biti za sve vlasnike roba u isto vreme i individualan i opšte-društven. Svakom vlasniku robe važi *njegova* roba kao opšti ekvivalent, a sve ostale robe kao toliko posebnih ekvivalenata njegove robe. Ali, kako *svi* vlasnici robâ čine to isto, *nijedna* roba nije opšti ekvivalent i otud takode *nijedna* roba nema opšti relativni oblik vrednosti u kome se one kao vrednosti poistovećuju, a kao veličine vrednosti upoređuju. Stoga se one uopšte ne sučeljuju kao robe, već samo kao proizvodi. Str. 47.

Robe se mogu upoređivati kao vrednosti, a otuda kao robe, samo ako se dovode u odnos suprotnosti prema bilo kojoj drugoj robi kao opštem ekvivalentu. Ali samo *društvena akcija može jednu određenu robu da učini opštim ekvivalentom: novcem.*

Imanentna protivrečnost robe kao neposredno jedinstvo upotrebne vrednosti i razmenske vrednosti, kao proizvod korisnog privatnog rada . . . i kao neposredna društvena materijalizacija apstraktnog ljudskog rada, ta protivrečnost ne miruje i ne staje dok ne dovede do podvajanja robe u robu i novac. Str. 48.

Pošto su sve druge robe samo posebni ekvivalenti novca, a novac njihov opšti ekvivalent, one se odnose kao *posebne* robe prema novcu kao opštoj robi. Str. 51. Proces razmene ne daje *vrednost* robi koju pretvara u novac, ali joj daje njen *oblik vrednosti*. Str. 53. Fetišizam: jedna roba ne izgleda da je postala novac tek zato što druge robe u njoj svestrano prikazuju svoje vrednosti, već obrnuto, izgleda da one u njoj prikazuju svoje vrednosti zato što je ona novac.

III. Novac ili robni promet¹

A. Mera vrednosti (zlato = pretpostavljeno kao novac)

Novac kao mera vrednosti nužan je *pojavi oblik imanentne* mere vrednosti roba, *radnog vremena*. Prosti relativni izraz vrednosti roba u novcu x robe $a=y$ novca jest njihova cena. Str. 55.

Cena robe, njen novčani oblik izražava se u *zamišljenom* novcu; novac je, dakle, *mera vrednosti* samo kao ideelni novac. Str. 57.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 93-136.

Kada je izvršeno pretvaranje vrednosti u cenu, tehnički je potrebno da se mera vrednosti razvije dalje u *merilo cena*, a to znači: utvrđuje se jedna količina zlata *kojom se mere različite količine zlata*. Ovo se sasvim razlikuje od mere vrednosti, koja zavisi od vrednosti zlata, što je pak za merilo cena irelevantno. Str. 59.

Kad se cene predstavljaju u računskim imenima zlata, novac služi kao *računski novac*.

Ako cena kao eksponent veličine vrednosti robe i jeste eksponent njenog razmenskog odnosa prema novcu, *ne* izlazi i obrnuto da je eksponent njenog razmenskog odnosa prema novcu *nužno* eksponent veličine njene vrednosti. Dopuste li ili prinude li okolnosti da se jedna roba prodaje iznad ili ispod njene vrednosti, onda ove prodajne cene ne odgovaraju njenoj vrednosti, ali su ipak cene te robe, jer one su: 1. njen oblik vrednosti, novac i 2. eksponenti njenog razmenskog odnosa prema novcu.

Dakle, mogućnost kvantitativne inkongruencije između cene i veličine vrednosti *data je samim cenovnim oblikom*. Nije to nikakav nedostatak ovog oblika, već ga baš to čini adekvatnim oblikom za način proizvodnje u kome se pravilo može da sprovodi samo kao slep prosečan zakon bespravilnosti. Ali oblik cene može da krije u sebi i kvalitativnu protivrečnost, tako da cena uopšte prestane biti izrazom vrednosti . . . savest, čast itd. mogu . . . svojom cenom dobiti oblik robe. Str. 60 - 61.

Merenje vrednosti u novcu, cenovni oblik, uključuje nužnost otuđivanja, idealno utvrđivanje cene — stvarno utvrđivanje. Otud promet.

B. Prometno sredstvo

a) *Metamorfoza roba*

Prosti oblik: $R-N-R$, čiji je materijalni sadržaj = $R-R$. Razmenska vrednost se otuđuje, a prisvaja upotrebna vrednost.

α) Prva faza: $R-N$ = prodaja, pri čemu postoje dve mogućnosti: mogućnost neuspeha odnosno prodaje ispod vrednosti ili troškova proizvodnje ako se menja društvena vrednost robe. »Podela rada pretvara proizvod rada u robu, a time čini *nužnim* njegovo pretvaranje u novac. U isto vreme dolazi od nje i to da je *slučajna stvar* hoće li ova transupstancijacija i uspeti.« Str. 67. Ali, da fenomen ovde posmatramo u čistom vidu. $R-N$ pretpostavlja da je vlasnik N (ukoliko nije proizvođač zlata) svoj N već ranije dobio razmenom za drugu R ; dakle za *kupca* to nije samo obrnuto = $N-R$, nego pretpostavlja kod njega raniju prodaju itd., tako da se nalazimo u beskrajnom nizu kupovina i prodaja.

β) To isto se dešava i u drugoj fazi $N-R$, *kupovini*, koja je istovremeno prodaja za drugog učesnika.

γ) Ceo proces je, dakle, kružni tok kupovanja i prodavanja. *Robni promet*. On se potpuno razlikuje od neposredne razmene proizvoda: prvo, probijaju se individualne i lokalne ograde neposredne razmene proizvoda, a omogućuje se razmena materije ljudskog rada; s druge strane, već ovde se pokazuje da ceo proces zavisi od prirodnih društvenih odnosa, koji su nezavisni od njegovih učesnika. Str. 72. Prosta razmena se gasi u jednom činu razmene, u kome svako razmenjuje neupotrebnu vrednost za upotrebnu vrednost, a robni promet se produžava beskrajno.

Str. 73. Evo pogrešne ekonomske dogme: *robni promet uslovljava nužnu ravnotežu kupovina i prodaja, jer je svaka kupovina — prodaja i vice versa — čime hoće da se kaže da svaki prodavac dovodi sa sobom na tržište svog kupca*. 1. Kupovina i prodaja su, s jedne strane, identičan čin dva polarno suprotstavljena lica, a s druge strane, dva polarno suprotna čina jednog lica. Identičnost kupovine i prodaje uključuje u sebi da je roba beskorisna ako se ne proda, a isto tako da se taj slučaj može desiti. 2. R—N kao delimičan proces ujedno je samostalan proces i uključuje u sebi da dobitnik N može birati trenutak kada će to N opet pretvoriti u R. On može da čeka. Unutrašnje jedinstvo samostalnih procesa R—N i N—R kreće se u spoljašnjim suprotnostima baš zbog samostalnosti tih procesa; i kad osamostaljenje ovih zavisnih procesa dostigne određenu granicu *jedinstvo se ostvaruje kroz krizu*, čija je mogućnost, dakle, data već ovde.

Kao posrednik robnog prometa novac je *prometno sredstvo*.

b) Opticaj novca

Novac posreduje ulazak svake pojedine robe u promet i njen izlazak iz prometa; on sam ostaje stalno u prometu. Iako je, prema tome, opticaj novca samo *izraz* robnog prometa, ipak robni promet *izgleda* kao rezultat novčanog prometa. Pošto novac stalno ostaje u sferi prometa, pita se *koliko* se novca nalazi u njoj?

Masa novca u opticaju određena je *sumom cena roba* (uz postojanu vrednost novca), a ova *masom roba* koja se nalazi u prometu. Ako je data masa roba, masa novca u opticaju fluktuirala s *kolebanjem* cena roba. Pošto jedan isti komad novca u datom vremenu posreduje u nizu kupovina i prodaja, to je za dati period vremena

$$\frac{\text{suma robnih cena}}{\text{broj opticaja jednog komada novca}} = \text{masa novca koji funkcioniše kao prometno sredstvo. Str. 80.}$$

Otuda papirni novac može da potisne zlatni novac ako se ubaci u zasićen opticaj.

Pošto se u opticaju novca *pokazuje* samo proces prometa roba, u brzini opticaja novca *pokazuje* se brzina promene njihovog oblika, u njegovom zastoju odvajanje kupovine od prodaje, zastoj društvene razmene materije. Otkud proizlazi ovaj zastoj, to se, naravno, na pro-

metu ne vidi; on jedino pokazuje sam fenomen. Filistar to sebi objašnjava nedovoljnom količinom prometnih sredstava. Str. 81.

Ergo¹: 1. Uz jednake cene roba, masa prometnog novca raste ako raste masa robe u prometu ili se uspori opticaj novca; a opada vice versa.

2. Uz opšti porast robnih cena, masa novca koja cirkuliše ostaje ista ako se smanjuje masa roba ili brzina opticaja raste u istoj srazmeri.

3. Pri opštem padanju robnih cena, obrnuto od 2.

Uopšte, postoji jedan prilično konstantan prosek; znatnija odstupanja od njega nastaju gotovo samo usled *kriza*.

c) *Moneta* — znak vrednosti

Merilo cena određuje država, a isto tako i imensku oznaku za određeni zlatnik — monetu i njegovu izradu. Na svetskom tržištu se opet skida dotična nacionalna uniforma (ovde se apstrahuju troškovi kovanja), tako da se moneta i poluge razlikuju samo po obliku. — Ali u opticaju *moneta se izliže*; zlato kao prometno sredstvo odstupa od zlata kao merila cena, moneta biva sve više i više *simbol* svog zvaničnog saizražaja.

Ovim je data latentna mogućnost da se metalni novac zameni znacima ili simbolima. Otuda: 1. sitan novac od bakarnih ili srebrnih znakova, čije se učvršćenje na mesto realnog zlatnog novca sprečava ograničavanjem količine u kojoj su oni legal tender². Njihova se sadržina određuje zakonom proizvoljno i zato je njihova monetarna funkcija nezavisna od njihove vrednosti. Otud je moguć korak dalje na *sasvim bezvredne* znake. — 2. *Papirni novac*, tj. *državni papirni novac s prirudnim kursom* (kreditni novac se ovde još ne tretira). Ukoliko ovaj papirni novac stvarno cirkuliše umesto zlatnog novca, on podleže zakonima opticaja zlata. Samo odnos u kome papir zamenjuje zlato može biti predmet naročitog zakona, a to je: da se izdavanje papirnog novca ograniči na onu količinu u kojoj bi stvarno moralo cirkulisati zlato koje on predstavlja. Istina, stepen zasićenosti opticaja se koleba, ali se svugde iskustvom utvrđuje minimum ispod koga nikada ne pada. Taj minimum se može izdati. Preko toga će pri sniženju stepena zasićenosti na minimum jedan deo odmah postati suvišan. U takvom slučaju cela količina papira predstavlja u robnom svetu ipak samo onu količinu zlata koja je određena njegovim unutrašnjim zakonima, dakle samo onu količinu koju i može predstavljati. Ako je masa papira dvaput toliko kolika je masa apsorbovanog zlata, onda se svaki komad papira obezvređuje na polovinu nominalne vrednosti. Upravo isto tako kao kad bi zlato, u svojoj funkciji mere cena, promenilo vrednost. Str. 89.

¹ dakle, prema tome — ² zakonsko sredstvo plaćanja

C. Novac

a) *Obrazovanje blaga*

Od samog početka razvoja robnog prometa razvijaju se nužnost i strast da se proizvod od R—N, tj. N, zadrži. Od prostog posredovanja razmene materije, promena oblika postaje sama sebi svrha. Novac se skamenjuje u blago, prodavac robe postaje zgrtač blaga. Str. 91.

Ovaj oblik preovlađuje baš u počecima robnog prometa. *Azija*. S daljim razvojem robnog prometa mora svaki proizvođač roba da osigura sebi *nervus rerum*, zalogu društvene moći — N. Tako svugde nastaju hoards¹. Razvoj robnog prometa povećava moć novca, tog uvek spremnog, apsolutnog društvenog oblika bogatstva. Str. 92. Nagon za obrazovanjem blaga po prirodi nema granica. Kvalitativno ili po svom obliku novac je neograničen, tj. on je opšti predstavnik materijalnog bogatstva, jer se može pretvoriti neposredno u svaku robu. Ali kvantitativno je svaka stvarna suma novca ograničena, pa je zato samo kupovno sredstvo ograničenog dejstva. Ova protivrečnost tera obrazovanje blaga stalno iznova na sizifovski posao akumulacije.

Pored toga, akumulacija zlata i srebra in *plate*² ujedno je i novo tržište za ove metale i latentan izvor novca.

Obrazovanje blaga služi kao *odvodni i dovodni kanal obrtanog novca* pri stalnim kolebanjima stepena zasićenosti opticaja. Str. 95.

b) *Platežno sredstvo*

S razvijanjem robnog prometa nastaju novi odnosi: otuđenje robe može biti vremenski odvojeno od realizacije njene cene. Robe zahtevaju različita vremenska trajanja za svoju proizvodnju, proizvode se u razna godišnja doba, neke moraju da se šalju na udaljena tržišta itd. Otud A može biti prodavac pre nego što B — kupac — bude sposoban za plaćanje, — Praksa reguliše uslove plaćanja tako da A postaje *poverilac*, B *dužnik*, novac postaje *platežno sredstvo*. Dakle, odnos između *poverioca* i *dužnika* postaje još više *antagonističan*. (To može nastati i nezavisno od robnog prometa, na primer u antici i u srednjem veku.) Str. 97.

U ovom odnosu novac funkcioniše 1. kao mera vrednosti pri određivanju cene prodate robe, 2. kao idealno kupovno sredstvo. Pri obrazovanju blaga N je *povlačen* iz prometa, ovde kao sredstvo plaćanja stupa N u promet, ali tek pošto je R iz njega izišla. Dužni kupac prodaje da bi mogao da plati, ili će mu imovina biti prodana na doboš. Dakle, N sada postaje *samosvrhom prodaje* zbog jedne društvene nužnosti, koja proističe iz uslova samog prometnog procesa. Str. 97 - 98.

Neistovremenost kupovina i prodaja koja izaziva funkciju novca kao platežnog sredstva donosi istovremeno ekonomiju prometnih

¹ blaga — ² u izradevinama (u vidu nakita)

sredstava, koncentraciju plaćanja na jednom određenom mestu. Virmani u *Lionu* u srednjem veku: jedna vrsta clearing house¹ gde se isplaćivao samo saldo uzajamnih potraživanja. Str. 98.

Ukoliko se plaćanja izravnavaju, novac funkcioniše samo ideelno, kao *računski novac* ili mera vrednosti. Ukoliko treba stvarno plaćati, on ne istupa kao prometno sredstvo, kao samo trenutni oblik čijim se posredstvom vrši razmena materija, nego kao individualna inkarnacija društvenog rada, kao samostalno biće razmenske vrednosti, kao *apsolutna roba*. Ova *neposredna protivrečnost* izbija u onom momentu produkcionih i trgovinskih kriza koji se zove *kriza novca*. Ona se dešava samo tamo gde su neprekidni lanac plaćanja i veštački sistem poravnavanja potpuno razvijeni. S opštijim poremećajima ovog mehanizma, ma odakle oni proizlazili, novac iznenada i neposredno iskače iz samo ideelnog lika *računskog novca* u *zvečeći novac*, postaje nezamenljiv profanim robama. Str. 99.

Kreditni novac proističe iz funkcije novca kao platežnog sredstva, menice opet i same cirkulišu za prenošenje potraživanja duga. S kreditom se dalje proširuje funkcija novca kao sredstva plaćanja, kao takav on stiče osobite oblike egzistencije u kojima obitava u sferi velikih trgovinskih transakcija, dok se moneta uglavnom potiskuje u sferu sitne trgovine. Str. 101.

Kod određene visine i obima robne proizvodnje funkcija novca kao sredstva plaćanja seže i izvan sfere robnog prometa, on postaje *opštom robom ugovora*. *Rente, porezi* itd. pretvaraju se iz *naturalnih davanja u novčana plaćanja*. Upor. Francusku pod Louis-em XIV (Boisguillebert i Vauban), nasuprot ovom Azija, Turska, Japan itd. Str. 102.

Razvitak novca u sredstvo plaćanja primorava na akumulaciju novca za rokove plaćanja — obrazovanje blaga, koje u napredovanju društvenog razvitka nestaje kao samostalan oblik bogaćenja, ponovo se pojavljuje kao rezervni fondovi sredstava plaćanja. Str. 103.

c) *Svetski novac*

U svetskom prometu iščezavaju lokalni oblici monete, sitnog novca, znaka vrednosti, i samo zlato u polugama važi kao *svetski novac*. *Tek na svetskom tržištu novac funkcioniše u punoj meri kao ona roba čiji je prirodni oblik ujedno neposredni društveni oblik ostvarenja ljudskog rada in abstracto*. Oblik njegovog postojanja postaje adekvatan njegovom pojmu. Str. 104 (detalji 105).

¹ obračunski (klirinški) zavod

DRUGA GLAVA

Pretvaranje novca u kapital

1. Opšta formula kapitala¹

Robni promet je ishodišna tačka kapitala. Robna proizvodnja, robni promet i njihov razvitak, trgovina jesu, stoga, svugde istorijska osnova na kojoj nastaje kapital. Od stvaranja moderne svetske trgovine i svetskog tržišta u 16. veku datira moderna istorija kapitala. Str. 106.

Ako se posmatraju samo ekonomski oblici koje robni promet rada, njegov poslednji proizvod jeste novac, a to je i *prvi oblik u kome se javlja kapital*. Istorijski, kapital nastupa nasuprot zemljišnoj svojini uvek prvo kao *novčani imetak*, kao trgovački i zelenaški kapital, i još uvek svaki novi kapital istupa na pozornicu u vidu *novca*, koji, kroz određene procese, treba da se pretvori u kapital.

Novac kao novac i novac kao kapital razlikuju se u prvi mah samo po različitom **obliku prometa**. Pored R—N—R pojavljuje se i oblik N—R—N, kupovina radi prodaje. Novac koji u svom kretanju opisuje ovaj oblik cirkulacije ostaje kapital, po sebi je već kapital (tj. po svojoj nameni).

Rezultat N—R—N je N—N, indirektna razmena novca za novac. Ja kupim za 100 funti sterlinga (£) pamuka i prodam ga za 110 £, u krajnjoj liniji sam razmenio 100 £ za 110 £, novac za novac.

Ako ovaj proces u svom rezultatu donese istu novčanu vrednost koja je na početku ubačena, 100 £ za 100 £, to bi bio apsurd. Ali, bilo da trgovac iz svojih 100 £ realizuje 100 £, 110 £ ili samo 50 £, njegov novac je ipak opisao osobito kretanje, sasvim drukčije od R—N—R u robnom prometu. Iz razmatranja razlike u obliku ovog kretanja od R—N—R pokazalo se i suštinska razlika.

Obe faze procesa su iste kao kod R—N—R. Ali u ukupnom toku je velika razlika. U R—N—R novac predstavlja posrednika, roba početak i svršetak; ovde je R posrednik, N početak i svršetak. U R—N—R biva novac definitivno izdat, u N—R—N samo *predujmljen*; on treba da bude ponovo dobijen. *On se vraća ka svojoj polaznoj tački*

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 137 - 145.

— dakle ovde je već opipljiva razlika između cirkulacije novca kao novca i cirkulacije novca kao kapitala.

U $R-N-R$ novac može da se vrati na polaznu tačku *samo ponavljanjem čitavog procesa*, prodajom *novе robe*; povratak je, dakle, nezavisan od samog procesa. Naprotiv, u $N-R-N$ on je unapred uslovljen ciljem procesa, koji je nedovršen ako ne uspe. Str. 110.

Krajnji cilj $R-N-R$ je upotrebna vrednost, $N-R-N$ *sama razmenska vrednost*.

U $R-N-R$ oba ekstrema imaju isti ekonomski oblik. Oni su oba *robe i jednake veličine vrednosti*. Ali su istovremeno kvalitativno različite upotrebne vrednosti, a sadržina procesa je društvena razmena materija. — Kod $N-R-N$ operacija na prvi pogled liči na tautologiju, bez sadržaja. Razmeniti 100 £ za 100 £, i još okolnim putem, izgleda apsurdno. Jedna suma novca može da se razlikuje od druge po *veličini*; otuda $N-R-N$ stiče svoj sadržaj samo *kvantitativnom razlikom* ekstrema. Iz prometa se izvlači više novca nego što je u njega ubačeno. Pamuk kupljen za 100 £ prodaće se, na primer, za 100 £ + 10 £, dakle proces dobija obrazac $N-R-N'$ gde je $N' = N + \Delta N$. Ovo ΔN , *ovaj priraštaj jeste višak vrednosti*. Prvobitno predujmljena vrednost ne samo da se u prometu *održava*, nego dodaje sebi višak vrednosti, *ona se oplodava*, a *ovo kretanje pretvara novac u kapital*.

Kod $R-N-R$ može, doduše, biti razlike u vrednosti ekstrema, ali ona je za ovaj oblik prometa sasvim slučajna, a $R-N-R$ neće biti apsurdno ako su ekstremi jednake vrednosti, naprotiv, to je uslov za normalan tok.

Ponavljanje $R-N-R$ nalazi svoj smisao u krajnjoj svrsi koja leži van njega, u potrošnji, u zadovoljenju određenih potreba. U $N-R-N$ su, naprotiv, početak i kraj isti — novac, i već zato je kretanje beskrajno. Svakako je $N + \Delta N$ drukčiji kvantitet nego N , ali ipak samo *ograničena* suma novca; kad bi bila izdata, prestala bi biti kapital; ako bi se povukla iz prometa, ostala bi kao blago nepokretna. Ako je potreba za oplodavanjem vrednosti jednom data, onda ona postoji isto tako za N' kao i za N , i kretanje kapitala je bez mere, jer njegov cilj nije postignut ni na kraju procesa isto kao ni na početku. Str. 111 - 113. Kao nosilac ovog procesa, vlasnik novca postaje *kapitalist*.

Dok u robnom prometu razmenska vrednost u najboljem slučaju izrasta do samostalnog oblika prema upotrebnoj vrednosti robe, *ovde se ona odjedanput predstavlja kao supstancija sa sopstvenim razvojnim procesom, koja se sama kreće*, — *za koju su roba i novac goli oblici*; *ona se čak kao prvobitna vrednost razlikuje od sebe same kao višak vrednosti*. Ona postaje dejstvujući novac i kao takva kapital. Str. 116.

$N-R-N'$ izgleda kao oblik svojstven samo trgovačkom kapitalu. Ali i industrijski kapital je novac koji se pretvara u robu, čijom se prodajom ponovo pretvara u više novca. Činovi koji se *mogū dogoditi*

između kupovine i prodaje, izvan sfere prometa, ne menjaju ovde ništa. Najzad u kamatonosnom kapitalu predstavlja se neposredno proces $N-N''$, vrednost koja je ujedno veća od sebe same. Str. 117.

II. Protivrečnosti opšte formule¹

Oblik prometa kojim novac postaje kapital protivreći svim dosadašnjim zakonima o prirodi robe, vrednosti, novca i samog prometa. Može li to proizići iz čisto formalne razlike obrnutog redosleda?

I više. Ova obrnutost postoji samo za jedno od tri lica koja trguju. Kao kapitalist kupujem robu od A i prodajem je opet B-u, A i B se pojavljuju samo kao običan kupac i prodavac robe. U oba slučaja stojim prema njima samo kao prost vlasnik novca ili vlasnik robe, prema jednom kao kupac ili novac, prema drugom kao prodavac ili roba, ali ni prema jednom kao kapitalist ili kao predstavnik nečega što je više nego novac ili roba. Za A posao je počeo *prodajom*, za B se završio *kupovinom*, dakle sasvim kao i u robnom prometu. Isto tako — ako ja pravo na višak vrednosti zasnivam na ovom posebnom redosledu — A je mogao da proda direktno B-u, i šansa za višak vrednosti otpada.

Pretpostavimo da A i B kupuju robe direktno jedan od drugog. Što se tiče *upotrebne vrednosti*, obojica mogu dobiti, štaviše A može da proizvodi više robe nego što bi B mogao proizvesti za isto vreme i vice versa, pri čemu opet obojica dobijaju. Ali drugo je sa *razmenjskom vrednošću*. Tu se razmenjuju *vrednosti jednake veličine*, čak i kad posreduje novac kao prometno sredstvo. Str. 119.

Apstraktno posmatrano, u prostom robnom prometu, izuzev zamene jedne upotrebne vrednosti drugom, događa se samo *promena robnog oblika*. Ukoliko on dovodi samo do promene oblika njene razmenjske vrednosti, dovodi on — kad se pojava *čisto* odigrava — do *razmene ekvivalenata*. Robe, doduše, mogu biti prodane po cenama koje odstupaju od njihove vrednosti, ali samo kada se krši zakon robne razmene. U svakom čistom obličju on [promet] je razmena ekvivalenata, dakle nikakvo sredstvo za bogaćenje. Str. 12).

Utuda zabluda svih pokušaja da se višak vrednosti izvede iz robnog prometa. Condillac. Str. 121. Newman. Str. 122.

Ali pretpostavimo da se ne vrši *čista* razmena, da se *razmenjuju neekvivalenti*. Pretpostavimo da svaki prodavac prodaje svoju robu 10% iznad vrednosti. Sve ostaje isto; što svaki kao prodavac zaradi, gubi opet kao kupac. Isto kao kad bi se vrednost novca promenila za 10%. — Isto tako kad bi *kupci* sve kupovali 10% *ispod* vrednosti. Str. 123. (Torrens).

Postavka da višak vrednosti nastaje nametom na cenu pretpostavlja da postoji jedna klasa koja **kupuje a da ne prodaje**, tj. **troši**

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 145 - 154.

a da ne proizvodi, kojoj novac pritiče stalno badava. Prodavati robu ovoj klasi iznad vrednosti znači na prevaru delimično povratiti badava izdat novac. (Mala Azija i Rim.) Pri tome prodavac ostaje ipak uvek prevaren, i opet ne može postati bogatiji, stvoriti višak vrednosti.

Pretpostavimo slučaj **prevare**. A prodaje B-u vino — vrednost od 40 £ za žito vrednosti 50. A je zaradio 10 £. Ali A + B ipak imaju zajedno samo 90, A ima 50, a B samo još 40. Vrednost je prenesena, ali nije *stvorena*. Celina kapitalističke klase jedne zemlje ne može samu sebe varati. Str. 126.

Dakle, ako se razmenjuju ekvivalenti, ne nastaje nikakav višak vrednosti; ako se razmenjuju neekvivalenti, ni tada ne nastaje višak vrednosti. Robni promet ne stvara nikakvu novu vrednost.

Zato se ovde ne uzimaju u obzir najstariji i najpopularniji oblici kapitala, trgovački i zelenaški kapital. Da se oplodavanje trgovačkog kapitala ne bi objašnjavalo čistom *prevarom*, potreban je niz međučlanova, koji ovde još nedostaju. [To вреди] još više za zelenaški i kamatonosni kapital. Kasnije će se oba pokazati kao izvedeni oblici, a isto tako i zašto oni istorijski nastupaju *pre* modernog kapitala.

Dakle, višak vrednosti ne može nastati iz prometa. Ali izvan njega? Izvan njega je vlasnik robe prost proizvođač svoje robe, čija vrednost zavisi od veličine njegovog vlastitog rada sadržanog u njoj, a koja se meri prema određenom društvenom zakonu; ova se vrednost izražava u računskom novcu, na primer u ceni od 10. Ali ova vrednost nije istovremeno vrednost 11 £; njegov rad stvara vrednosti, ali ne vrednosti koje se oplodavaju. On može postojećoj vrednosti dodati više vrednosti, ali ovo se dešava samo dodavanjem *više rada*. Dakle, proizvođač roba *ne može proizvesti višak vrednosti izvan sfere prometa*, bez dodira s drugim proizvođačima roba.

Otuda kapital mora nastati u robnom prometu i istovremeno **ne** u njemu. Str. 128.

Dakle, pretvaranje novca u kapital mora da se razvija na osnovu unutrašnjih zakona robne razmene, tako da kao polazna tačka važi razmena ekvivalenata. Naš vlasnik novca, koji postoji tek kao gusenica kapitaliste, mora da kupuje robe po njihovoj vrednosti i po njihovoj vrednosti da ih prodaje, pa ipak na kraju procesa da izvuče više vrednosti nego što je ubacio. Njegovo razvijanje u leptira mora se odigrati u prometu, a opet ne u njemu. To su uslovi problema. Hic Rhodus, hic salta!^[172] Str. 129.

III. Kupovanje i prodavanje radne snage¹

Promena vrednosti novca koji treba da se pretvori u kapital ne može da se dogodi na samom novcu, jer u prodaji on samo realizuje cenu robe; s druge strane, dokle god on *ostaje novac*, veličina njegove

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 154 - 162.

vrednosti se ne menja, a u prodaji isto tako samo preobražava robu iz njenog prirodnog oblika u novčani. Promena se, dakle, mora desiti na robu u N—R—N, ali ne na njenoj *razmenskoj vrednosti*, jer se razmenjuju ekvivalenti, nego ona može proizići tek iz njene *upotrebne vrednosti kao takve*, tj. iz njenog *trošenja*. Za to je potrebna roba čija *upotrebna vrednost ima svojstvo da bude izvor razmenske vrednosti* — a ona postoji: *radna snaga*. Str. 130.

Ali, da bi vlasnik novca našao radnu snagu na tržištu kao robu, mora je njen vlasnik prodati, dakle mora biti slobodna radna snaga. Pošto su obojica, i kupac i prodavac, kao ugovorači *pravno jednaka* lica, radna snaga mora biti prodana samo *privremeno*, jer pri prodaji en bloc¹ prodavac više ne ostaje prodavac, nego postaje i sam roba. Zatim, vlasnik, umesto da bude u stanju da prodaje *robe* u kojima je opredmećen njegov rad, mora, naprotiv, biti u položaju koji ga prisiljava da prodaje *samu svoju radnu snagu kao robu*. Str. 131.

Dakle, za pretvaranje novca u kapital mora vlasnik novca naći na tržištu *slobodnog* radnika, slobodnog u dvostrukom smislu, da on kao slobodna ličnost raspolaže svojom radnom snagom kao *svojom* robom i da, s druge strane, nema *druge* robe na prodaju, da je lišen svega, slobodan od svih *stvari* potrebnih za ostvarenje svoje radne snage. Str. 132.

Uzred, odnos posednika novca i posednika radne snage nije prirodan, ili svima vremenima zajednički, društven, nego je *istorijski*, proizvod mnogih ekonomskih prevrata. Tako i do sada posmatrane ekonomske kategorije imaju svoj istorijski pečat. Da bi postao roba, proizvod se ne sme više proizvoditi za vlastitu potrošnju; masa proizvoda može uzeti na sebe robni oblik tek *u okviru određenog, kapitalističkog načina proizvodnje*, iako robna proizvodnja i promet mogu postojati već tamo gde masa proizvoda nikad ne postaje roba. Novac isto tako može postojati u svim periodima koji su dostigli izvesnu visinu robnog prometa; posebni oblici novca od običnog ekvivalenta do svetskog novca pretpostavljaju različite stepene razvitka, mada i vrlo slabo razvijen robni promet može sve da ih izazove. Naprotiv, *kapital* nastaje samo pod gornjim uslovima, a ovaj jedan uslov obuhvata čitav jedan period svetske istorije. Str. 133.

Radna snaga ima razmensku vrednost, koja se određuje kao i kod ostalih roba: radnim vremenom potrebnim za njenu produkciju kao i reprodukciju. Vrednost radne snage jeste vrednost životnih sredstava potrebnih za održanje njenog vlasnika i to — za njegovo održanje u normalnoj radnoj sposobnosti. Ova se određuje prema *klimi, prirodnim uslovima* itd. kao i prema *istorijski* datom standard of life² u svakoj zemlji. One se menjaju, ali su *date* za određenu zemlju i određenu epohu. Dalje, ona uključuje i životna sredstva *ljudske zamene*, tj. *dece*,

¹ u celini — ² životnom standardu

tako da se rasa ovih osobitih vlasnika robe ovekovečuje. Dalje, za kvalifikovani rad troškove *obrazovanja*. Str. 135.

Najniža granica vrednosti radne snage je vrednost *fizički neophodnih životnih sredstava*. Padne li cena radne snage na ovaj minimum, ona pada ispod njene *vrednosti*, jer ova pretpostavlja radnu snagu *normalne* kakvoće, a ne zakržljalu. Str. 136.

Priroda rada je takva da se radna snaga upotrebljava tek *posle* zaključenja ugovora i, pošto je za takve robe novac većinom *platežno sredstvo*, ona se u svim zemljama kapitalističkog načina proizvodnje plaća tek pošto je *rad izvršen*. Svuda, dakle, *radnik kreditira kapitalistu*. Str. 137, 138.

Proces potrošnje radne snage je istovremeno *proces proizvodnje robe i viška vrednosti*, a ova potrošnja se odigrava izvan sfere prometa. Str. 140.

TREĆA GLAVA

Proizvođenje apsolutnog viška vrednosti

I. Proces rada i proces oplodavanja vrednosti¹

Kupac radne snage troši ovu snagu na taj način što prodavcu daje da radi. Da bi ovaj rad stvarao robu, on pre svega stvara upotrebnu vrednost i u tom svojstvu je nezavisan od specifičnog odnosa između kapitaliste i radnika. Vidi opis procesa rada kao takvog. Str. 141 - 149.

Proces rada na kapitalističkoj osnovi ima dve osobenosti: 1. radnik radi pod kontrolom kapitaliste, 2. proizvod je svojina kapitaliste, jer je proces rada sada samo proces između dve stvari koje je kapitalist kupio: radne snage i sredstava za proizvodnju. Str. 150.

Ali kapitalist ne želi upotrebnu vrednost radi *nje same*, već samo kao nosioca razmenske vrednosti, a naročito *viška vrednosti*. Rad pod ovim uslovom, pod kojim je roba bila jedinstvo upotrebne i razmenske vrednosti, postaje *jedinstvo procesa proizvodnje i procesa stvaranja vrednosti*. Str. 151.

Dakle, treba ispitati količinu rada opredmećenog u proizvodu.

Na primer pređa. Neka je za njenu proizvodnju potrebno 10 funti pamuka, recimo 10 šilinga, i za sredstva za rad, čije trošenje u predenju, ovde kratko označeno kao deo vretena, predstavlja 2 šilinga za vreteno. Tako se u proizvodu nalazi 12 šilinga — za sredstva za proizvodnju, tj. čim je proizvod 1. postao *stvarna upotrebna vrednost*, ovde pređa, i 2. ukoliko je u ovim sredstvima za rad bilo predstavljeno samo društveno potrebno radno vreme. Koliko se njima dodaje prelačkim radom?

Ovde se, dakle, proces rada posmatra sa sasvim druge strane; u vrednosti proizvoda su radovi proizvođača pamuka, izrađivača vretena itd. i prelača, kao komensurabilni delovi — kvalitativno izjednačeni s opšteljudskim potrebnim radom *koji stvara vrednost* — dakle samo kvantitativno različiti i baš zbog toga *kvantitativno uporedivi* u vremenskom trajanju, pod pretpostavkom da je to *društveno potrebno* radno vreme, jer samo ono stvara vrednost.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 163 - 180.

Uzmimo da je dnevna vrednost radne snage = 3 šilinga i da ona predstavlja 6 radnih časova, da se na sat izradi $1\frac{2}{3}$ funte pređe, dakle za 6 časova — 10 funti pređe od 10 funti pamuka (kao gore), onda su 3 šilinga — vrednost dodata za 6 časova, a proizvod ima vrednost 15 šilinga (10 šil. + 2 šil. + 3 šil.) ili 1 šiing i 6 pensa po funti pređe.

Ali ovde nema viška vrednosti. To za kapitalistu nije od koristi. (Vulgarnoekonomska naklapanja. Str. 157.)

Pretpostavili smo da dnevna vrednost radne snage iznosi 3 šilinga, jer je u njoj opredmečeno $\frac{1}{2}$ radnog dana ili 6 časova. *Ali to što je potrebno samo $\frac{1}{2}$ radnog dana da se radnik održi u životu za 24 časa, nikako ga ne sprečava da radi $\frac{1}{1}$ dan. Vrednost radne snage i njeno stvaranje vrednosti jesu dve različite veličine. Njena korisna osobina bila je samo conditio sine qua non, ali ono što je odlučilo bila je specifična upotrebna vrednost radne snage: da bude izvor više razmenske vrednosti nego što je sama ima.* Str. 159.

Radnik, dakle, radi 12 sati, isprede 20 funti pamuka = 20 šilinga — i 4 šilinga za vretena i rad staje 3 šilinga = 27 šilinga. Ali u proizvodu su opredmečena 4 radna dana vretena i pamuka, 1 radni dan prelca = 5 dana à 6 šilinga = 30 šilinga vrednosti proizvoda. *Višak vrednosti od 3 šilinga je tu: novac je pretvoren u kapital.* Str. 160. Svi uslovi problema su ispunjeni. (Detalji str. 160.)

Proces rada koji stvara vrednost postaje proces oplodavanja vrednosti čim se produžio preko tačke do koje stvara prosti ekvivalent za plaćenu vrednost radne snage.

Proces stvaranja vrednosti razlikuje se od prostog radnog procesa time što se ovaj drugi posmatra kvalitativno, a prvi kvantitativno i to samo ukoliko sadrži društveno potrebno radno vreme. Str. 161. (Detalji str. 162.)

Kao jedinstvo procesa rada i procesa stvaranja vrednosti proces proizvodnje je proizvodnja robá; kao jedinstvo procesa rada i procesa oplodavanja vrednosti on je proces kapitalističke robne proizvodnje. Str. 163.

Redukcija složenog rada na prosti. Str. 163 - 165.

II. Postojani i promenljivi kapital¹

Proces rada dodaje predmetu rada novu vrednost i istovremeno prenosi vrednost predmeta rada na proizvod, dakle održava je prostim dodavanjem nove vrednosti. Ovaj dvostruki rezultat postiže se ovako: *specifično korisni, kvalitativni karakter rada pretvara jednu upotrebnu vrednost u drugu upotrebnu vrednost i time održava vrednost; a apstraktni opšti kvantitativni karakter rada, koji stvara vrednost, pak, dodaje vrednost.* Str. 166.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 181 - 190.

Na primer, produktivnost prelačkog rada se ušestostruči. Kao *koristan* (kvalitativan) rad, on *održava* u isto vreme šest puta toliko sredstava za rad. Ali dodaje samo onu istu *novu* vrednost kao i dosad, tj. u svakoj funti prede ima samo $\frac{1}{6}$ ranije dodavane nove vrednosti. Kao rad *koji stvara vrednost* ne stvara on više nego ranije. Str. 167. Obrnuto je ako proizvodnost prelačkog rada ostaje ista, a vrednost sredstava za rad raste. Str. 168.

Sredstvo za rad prenosi na proizvod samo *onu* vrednost koju ono *samo gubi*. Str. 169. To se dešava u različitom stepenu. Ugalj, maziva itd. troše se u potpunosti. Sirovine dobijaju nov oblik. Oruđa, mašine itd. predaju vrednost postepeno i delimično, a trošenje se izračunava prema iskustvu. Str. 169, 170. Pri tome instrument i dalje ostaje u *potpunosti* u procesu rada. Ovde se, dakle, isti instrument računa u *procesu rada ceo*, a u *procesu oplodavanja vrednosti* samo delimično, tako da se razlika oba procesa reflektuje u materijalnim faktorima. Str. 171. Obratno, sirovina koja daje otpatke ulazi u proces stvaranja vrednosti u celini i delimično u proces rada, jer se pojavljuje u proizvodu minus otpadak. Str. 171.

Ni u kom slučaju sredstvo za rad ne može preneti *više* razmenske vrednosti nego što je ono samo posedovalo — u procesu rada ono služi samo kao upotrebna vrednost i zato može preneti samo onu razmensku vrednost koju je već ranije posedovalo. Str. 172.

Ovo održanje vrednosti za kapitalistu vredi mnogo, a ne stajega ništa. Str. 173.

Prema tome, održana *vrednost samo se ponovo pojavljuje*, ona je već postojala, a samo proces rada *dodaje novu vrednost*. I to u kapitalističkoj proizvodnji *višak vrednosti*, *suvišak vrednosti proizvoda preko vrednosti elemenata utrošenih za stvaranje proizvoda* (sredstava za proizvodnju i radne snage). Str. 175, 176.

Ovim su opisani oblici egzistencije koje uzima prvobitna kapital-vrednost skidajući svoj novčani oblik, pri čemu se preobražava u činioce procesa rada 1. kupovinom *sredstava za rad* i 2. kupovinom *radne snage*.

Kapital uložen u *sredstva za rad ne menja*, dakle, veličinu svoje vrednosti u procesu proizvodnje; njega nazivamo *postojanim kapitalom*.

Deo uložen u radnu *snagu menja* svoju vrednost, proizvodi 1. svoju *vlastitu vrednost* i 2. *višak vrednosti* — *promenljivi kapital*. Str. 176.

(Kapital je *postojan* samo u odnosu na ovaj specijalan proces proizvodnje, u kome se on ne menja, može se on sastojati čas iz više, čas iz manje sredstava za rad, a kupljena sredstva za rad mogu po vrednosti rasti ili padati, ali to ne pogađa njegov odnos prema procesu proizvodnje. Str. 177. Isto tako može se menjati i procentualni odnos u kome se neki dati kapital deli na postojan i promenljiv, ali u svakom *datom* slučaju ostaje P postojano, a PR promenljivo. Str. 178.

III. Stopa viška vrednosti¹

$K=500$ f. st. $=410 + 90$. Na kraju radnog procesa, u kome je pr već pretvoren u radnu snagu, neka bude $410 + 90 + 90 = 590$. Pretpostavimo da se p sastoji iz 312 sirovina, 44 pomoćnog materijala i 54 utroška mašina $=410$. Vrednost cele mašinerije neka iznosi 1054. Ako bi se ona računala u celini, onda bi na obe strane izišlo za p 1410, višak vrednosti ostao bi i sada 90. Str. 179.

Pošto se vrednost p samo ponovo pojavljuje u proizvodu, dobijena vrednost proizvoda razlikuje se od proizvedene vrednosti u procesu, ona, dakle, nije $=p + pr + v$, nego $=pr + v$. Za proces oplodavanja vrednosti je, dakle, veličina p bez uticaja, znači $p=0$. Str. 180. Ovo se dešava i u praksi, kao što se to ne uzima u obzir u trgovačkom računanju, na primer u izračunavanju dobiti jedne zemlje od njene industrije odbija se uvezena sirovina. Str. 181. U trećoj knjizi ono što je potrebno o odnosu viška vrednosti prema čitavom kapitalu.

Dakle, stopa viška vrednosti $=v : pr$, gore $90 : 90 = 100\%$.

Radno vreme u kome radnik reprodukuje vrednost svoje radne snage — u kapitalističkim ili drugim odnosima — jeste potreban rad; rad preko toga, koji stvara višak vrednosti za kapitalistu — višak rada. Str. 183, 184. Višak vrednosti je iscedeni višak rada i samo oblik njegovog iscedivanja karakteriše različite društvene formacije.

Primer nepravilnosti uračunavanja p . Str. 185 - 196. (Senior.)

Zbir potrebnog rada i viška rada $=$ radnom danu.

IV. Radni dan²

Potrebno radno vreme je dato. Višak rada je promenljiv, ali ipak u određenim granicama. On nikad ne može biti $=0$, inače prestaje kapitalistička proizvodnja. Iz fizičkih razloga on nikad ne može dostići 24 časa, a na maksimalnu granicu stalno utiču još i moralni razlozi. Ali ova ograničenja su vrlo elastična. — Ekonomski je zahtev da radni dan ne bude duži nego koliko je potrebno da se radnik normalno troši. Ali šta je normalno? Dolazi do antinomije i samo sila može da odluči. Otuda borba između radničke klase i kapitalističke klase za normalan radni dan. Str. 198 - 202.

Višak rada u ranijim društvenim epohama. Dok razmenska vrednost nije postala važnija od upotrebne vrednosti, višak rada je bio umereniji na primer kod starih³: samo tamo gde se direktno proizvodila razmenska vrednost — zlato i srebro, strahovit višak rada. Str. 203. Tako u robovskim državama Amerike do proizvodnje mase pamuka za izvoz. Tako kuluk, na primer u Rumuniji.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 191 - 206. — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 207 - 272. — ³ tj. kod antičkih naroda

Kuluk je najbolje sredstvo za upoređenje s kapitalističkom eksploatacijom, jer ovaj utvrđuje i pokazuje višak rada kao radno vreme koje se ima izvršiti posebno. *Règlement organique*¹⁷³ u Vlaškoj. Str. 204 - 206.

Kao što je ovo pozitivan izraz vučje gladi za viškom vrednosti, tako su engleski *Factory-Acts*¹ negativni izrazi.

Factory-Acts. Od 1850, str. 207. 10 1/2 časova i 7 1/2 subotom = =60 časova nedeljno. Profit kapitalista izigravanjem zakona. Str. 208 - 211.

Eksploatacija u granama koje zakonima nisu ograničene ili su tek kasnije ograničene: *industrija čipaka*, str. 212; *grnčarstvo*, str. 213; *industrija šibica*, str. 215; *tapeti*, str. 214 - 217; *pekare*, str. 217 - 222; *železničari*, str. 223; *krojačice*, str. 223 - 225; *kovači*, str. 226; *dnevni i noćni rad u smeni*; a) *metalurgija i metalna industrija*, str. 227 - 236.

Ove činjenice dokazuju da kapital posmatra radnika samo kao *radnu snagu*, čije je čitavo vreme — radno vreme, ako je to momentalno ikako moguće, i da se kapitaliste ne tiče dužina života radne snage. Str. 236 - 238. Ali nije li to protivno baš interesu kapitaliste? Kako stoji sa zamenom brzo iscrpenih radnika? — Organizovana trgovina robljem u unutrašnjosti Sjedinjenih Država digla je brzo iscrpljivanje robova na stepen ekonomskog principa; isto tako i u Evropi dovoz radnika iz poljoprivrednih oblasti itd. Str. 239. *Poorhouse-supply*.² Str. 240. Kapitalist vidi samo stalno raspoloživ višak stanovništva i troši ga. Da li rasa propada — après lui le déluge³. *Kapital je bezobziran prema zdravlju i trajanju života radnika gde god ga društvo ne prisiljava na obzir . . . a slobodna konkurencija čini da unutrašnji zakon kapitalističke proizvodnje važi za pojedinačnog kapitalistu kao spoljašnji prinudni zakon*. Str. 243.

Utvrđivanje *normalnog radnog dana* rezultat je borbe između kapitalista i radnika koja je trajala više stotina godina.

U početku su zakoni pravljani radi toga da se radno vreme *produži*, sada da se skрати. Str. 244. Prvi »Statute of labourers«⁴ 23 za Edwarda III, 1349, pod izgovorom da je kuga toliko desetkovala narod da svako mora raditi više. Stoga su maksimum nagrade i granica radnog dana utvrđeni zakonom. Godine 1496. pod Henryjem VII radni dan poljoprivrednih radnika i svih zanatlija (*artificers*) leti — od marta do septembra — od 5 izjutra do između 7 i 8 uveče sa 1 satom, 1 1/2 satom i 1/2 sata = 3 sata odmora. Zimi od 5 izjutra do mraka. Ovaj zakon nikad nije bio strogo sproveden. Još u 18. veku nije sav nedeljni rad bio na raspolaganju kapitalu (s izuzetkom poljoprivrednih radnika). Vidi polemiku iz toga vremena. Str. 248 - 251. Tek s krupnom industrijom uspeo se u tome, i još više: ona je srušila *sve*

¹ fabrički zakoni — ² isporuka radne snage iz sirotinjskih domova — ³ posle njega potop — ⁴ radnički zakon

ograde i eksploitalisala radnike na najbestidniji način. Proletarijat se odupro čim se ponovo osvestio. Pet zakona od 1802. do 1833. nominalni, jer nije bilo inspektora. Tek je zakon od 1833. ustanovio u četiri grane tekstilne industrije normalan radni dan: od 5,30 izjutra do 8,30 uveče, za koje vreme su young persons¹ od 13 do 18 godina smela biti zaposlena samo 12 časova, i to s 1 1/2 časom odmora. Deca od 9 do 13 godina samo 8 časova, a noćni rad dece i young persons zabranjen. Str. 253 - 255.

Relejni sistem² i njegova zloupotreba za izigravanje zakona. Str. 256. Najzad zakon od 1844, koji izjednačuje žene svih dobâ života s young persons, dečji rad sveden na 6 1/2 časova, relejni sistem zauzdan. Ali nasuprot tome, sada su pripuštena i deca od 8 godina. — Godine 1847. najzad uveden zakon o desetočasovnom radu za žene i young persons. Str. 259. Pokušaji kapitalista protiv njega. Str. 260 - 268. Jedan flaw³ u zakonu od 1847. dao je povoda za kompromisni zakon od 1850, str. 269, koji je utvrdio radni dan young persons i women⁴ za 5 dana po 10 1/2, 1 dan 7 1/2 = 60 časova nedeljno i to između 6 i 6 časova. Dok je zakon od 1847. za decu ostao na snazi. — Izuzetak industrija svile, vidi str. 270. — Godine 1853. i radno vreme za decu je ograničeno na vreme od 6 do 6 časova. Str. 272.

Printworks Act⁵ — 1845, ne ograničava gotovo ništa. Deca i žene mogu raditi po 16 časova!

Beljare i farbare 1860, fabrike čipaka 1861, grnčarnice i mnoge druge grane 1863 (pod fabričkim zakonom, za beljare na slobodnom vazduhu i pekare izdati su u istoj godini specijalni zakoni). Str. 274.

Krupna industrija, dakle, najpre stvara potrebu za ograničenjem radnog vremena, ali kasnije se otkriva da je isti prekomerni rad postepeno osvojio i sve druge grane. Str. 277.

Dalje, istorija pokazuje da je, naročito s uvođenjem ženskog i dečjeg rada, pojedinačni »slobodni« radnik prema kapitalisti nezaštićen i da podleže, tako da se iz toga rada klasna borba između radnika i kapitaliste. Str. 278.

U Francuskoj tek 1848. donet zakon o dvanaestočasovnom radu za sve radnike i sve grane rada. (Vidi ipak str. 253, belešku o francuskom zakonu o dečjem radu od 1841, koji je stvarno primenjen tek 1853. i to samo u Severnom departmanu.) U Belgiji potpuna »sloboda rada«! U Americi pokret za osmočasovni rad. Str. 279.

Radnik, dakle, izlazi iz procesa proizvodnje sasvim drukčiji nego što je u njega ušao. Radni ugovor nije bio nikako čin slobodnog agenta; vreme koje mu stoji na raspolaganju da proda svoj rad jeste ono za koje je on prinuden da ga proda, i samo masovna opozicija radnika osvaja im državni zakon, koji njih same sprečava da dobrovoljnim ugo-

¹ mlada lica — ² sistem smena — ³ slaba tačka, nedostatak — ⁴ ženâ — ⁵ zakon o štamparijama katuna

vorom s kapitalom prodaju sebe i svoje pokolenje u smrt i ropstvo. Na mesto gizdavog kataloga neotudivih čovekovih prava stupa skromna Magna charta⁽¹⁷⁴⁾ fabričkog zakona. Str. 280 - 281.

V. Stopa i masa viška vrednosti¹

Sa *stopom* je ujedno data i njegova *masa*. Ako je dnevna vrednost radne snage 3 šilinga, a stopa viška vrednosti=100%, onda je njegova dnevna masa=3 šilinga po jednom radniku.

1. Pošto je *promenljivi kapital* novčani izraz vrednosti *svih* radnih snaga koje kapitalist istovremeno upotrebljava, onda je *mase* viška vrednosti koju oni proizvode=promenljivom kapitalu pomnoženom stopom viška vrednosti. Oba činioca mogu se menjati i iz toga mogu nastati različite kombinacije. *Masa* viška vrednosti može rasti čak i pri opadanju promenljivog kapitala, ako stopa raste, dakle ako se *produžava* radni dan. Str. 282.

2. Ovaj porast stope viška vrednosti ima svoju *apsolutnu granicu*, pošto radni dan nikad ne može biti produžen na puna 24 časa, dakle ukupna vrednost drevnog proizvoda *jednog* radnika *nikad* ne može biti=vrednosti od 24 radna časa. Da se dobije *ista* masa viška vrednosti, može, dakle, promenljivi kapital biti zamenjen povišenom eksploatacijom rada samo *u okviru ovih granica*. Ovo je važno za objašnjenje različitih pojava koje nastaju iz protivrečnih težnji kapitala: 1. da *reducira* promenljivi kapital i broj zaposlenih radnika, i 2. da ipak proizvede najveću moguću masu viška vrednosti. Str. 283 - 284.

3. *Mase* vrednosti i *viška* vrednosti koje proizvode različiti kapitali, uz datu vrednost i jednaki stepen eksploatacije radne snage, *odnose se direktno kao veličine promenljivih sastavnih delova tih kapitala*. Str. 285. Ovo prividno protivreči svim činjenicama.

U datom društvu i u datom radnom danu višak vrednosti može biti povećan samo povećanjem broja radnika, tj. stanovništva; ako je dat broj radnika — samo produžavanjem radnog dana. Ovo ipak važi samo za *apsolutni* višak vrednosti.

Sada se pokazuje da ne može *svaka* suma novca biti pretvorena u kapital, da postoji jedan minimum: cena koštanja *jedne pojedinačne* radne snage i potrebnih sredstava za rad. Da bi i *sam* mogao da živi kao radnik, morao bi uz stopu viška vrednosti od 50% već da ima 2 radnika i još ne bi ništa uštedeo. Čak i sa 8 je još uvek sitan majstor. Zato su u srednjem veku, putem ograničavanja broja pomoćnika koje sme da drži jedan majstor, ljudi silom sprečavani da se ne pretvore iz zanatlija u kapitaliste. Minimum bogatstva potrebnog da stvori pravog kapitalistu menja se u raznim periodima i granama proizvodnje. Str. 288.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 273 - 280.

Kapital se razvio u *zapovedništvo nad radom* i stara se o tome da se valjano i intenzivno radi. On, dalje, *prisiljava* radnike da obavljaju više rada nego što je potrebno za njihovo održanje — i u ispuštanju viška vrednosti nadmašuje sve ranije sisteme proizvodnje koji su počivali na *direktnom* prisilnom radu.

Kapital je preuzeo rad s datim tehničkim uslovima i u početku ih ne menja. Otuda, ako se proces proizvodnje posmatra kao *proces rada*, radnik se odnosi prema sredstvima za proizvodnju ne kao prema kapitalu, nego kao prema sredstvima svog svrsishodnog delanja. Ali drukčije je kad se posmatra kao proces *oplođavanja vrednosti*. Sredstva za proizvodnju postaju sredstva za usisavanje tuđeg rada. *Više ne upotrebljava radnik sredstva za proizvodnju, nego sredstva za proizvodnju upotrebljavaju radnika*. Str. 289. Umesto da ih on . . . troši, *troše ona njega* kao ferment svog vlastitog životnog procesa, a životni proces kapitala sastoji se samo u njegovom kretanju *kao vrednosti koja se sama oplođava* . . . Prosto pretvaranje novca u sredstva za proizvodnju pretvara ova poslednja u *pravno* i prinudno polaganje prava *na tuđi rad i višak rada*.

ČETVRTA GLAVA

Proizvođenje relativnog viška vrednosti

I. Pojam relativnog viška vrednosti¹

Kada je radni dan dat, višak rada može biti povećan samo ako se smanji *potrebni* rad, a ovo se postiže samo — ne uzimajući u obzir potiskivanje nadnice ispod vrednosti — redukcijom vrednosti rada, dakle snižavanjem cena sredstava potrebnih za život. Str. 291 - 293. Ovo se, opet, može postići samo *povišenjem proizvodne snage rada, prevratom u samom načinu proizvodnje.*

Višak vrednosti koji se proizvodi produžavanjem radnog dana je *apsolutan*, onaj koji se proizvede skraćanjem potrebnog radnog vremena je *relativan* višak vrednosti. Str. 295.

Da bi se snizila vrednost rada², mora porast proizvodne snage obuhvatiti one grane industrije čiji proizvodi određuju vrednost radne snage — uobičajene životne namirnice i zamene za njih i njihove sirovine itd. Dokaz: kako konkurencija dovodi do izražaja povećanu produktivnu snagu u nižoj ceni robe. Str. 296 - 299.

Vrednost robe stoji u *obrnutoj srazmeri* prema proizvodnoj snazi rada, a isto tako *vrednost radne snage*, jer se ona određuje cenom roba. Naprotiv, *relativan višak vrednosti* stoji u *pravoj srazmeri* prema proizvodnoj snazi rada. Str. 299.

Kapitalistu ne interesuje *apsolutna* vrednost robe, nego samo u njoj skriveni *višak vrednosti*. Ostvarenje viška vrednosti uključuje naknadu predujmljene vrednosti. Kako prema str. 299. isti proces podizanja proizvodne snage snižava vrednost robe, a povećava u njoj sadržani višak vrednosti, jasno je zašto kapitalist, kome je stalo samo do proizvodnje razmenske vrednosti, stalno teži da snizi razmensku vrednost robe. Upor. Quesnay. Str. 300.

Prema tome, ušteda rada putem razvoja proizvodne snage uopšte nema za cilj skraćivanje radnog dana. — On može biti čak i *produžen*. Zato se može kod ekonomista kova jednog MacCulloch-a, Ure-a

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 281 - 288. — ² u originalu: rada; u izdanju Dietza, tom 16, Berlin 1964, str. 271: radne snage (Arbeit[s]kraft)

seniora i tutti quanti¹, na jednoj stranici pročitati *da radnik treba da bude zahvalan kapitalu za razvitak proizvodnih snaga, a na sledećoj da on tu zahvalnost mora dokazati time što će ubuduće umesto 10 raditi 15 časova*. Ovaj razvoj proizvodnih snaga ima za cilj samo da skрати *potreban rad* i produžni rad za kapitalistu. Str. 301.

II. Kooperacija²

Prema str. 288. za kapitalističku proizvodnju je potreban individualni kapital dovoljno velik da istovremeno zaposli veći broj radnika; tek kad je on sam potpuno oslobođen rada, primenjivalac rada postaje pravi kapitalist. Dejstvovanje većeg broja radnika u isto vreme na istom polju rada, za proizvodnju iste vrste robe, pod komandom istog kapitaliste, čini *istorijski i pojmovno polaznu tačku kapitalističke proizvodnje*. Str. 302.

U prvi mah, dakle, samo *kvantitativna* razlika prema ranijem stanju kad jedan poslodavac upošljava *manje* radnika. Ali ipak, odmah jedna modifikacija. Već povećani broj radnika garantuje da onaj ko ih primenjuje dobija *stvarno prosečan rad*, što nije slučaj kod sitnog zanatlije, koji zato ipak mora da plaća prosečnu vrednost rada; u sitnoj radionici se [otuda] kompenzuju nejednakosti za društvo, ali ne i za pojedinačnog majstora. *Zakon oplodavanja vrednosti* uopšte ostvaruje se, dakle, za pojedinačnog proizvođača potpuno tek kad on proizvodi kao *kapitalist*, kad stavlja u pokret istovremeno više radnika, dakle od *samog početka prosečan društveni rad*. Str. 303 - 304.

A dalje: ekonomija sredstava za proizvodnju koja proizlazi iz samog posla na veliko, manje prenošenje vrednosti postojanih delova kapitala na proizvod, što proizlazi samo iz njegovog zajedničkog trošenja u procesu rada mnogih radnika. Tako *sredstva* za rad dobijaju društveni karakter pre nego što ga dobija sam *proces* rada (dosad prosta uporednost istovrsnih procesa). Str. 305.

Ekonomiju sredstava za proizvodnju ovde treba razmatrati samo utoliko ukoliko ona pojevtinjava robu i time *snižava vrednost rada* [radne snage]. Koliko ona menja odnos viška vrednosti prema udujmljenom *ukupnom kapitalu* ($p+pr$), razmatra se tek u III knjizi. Ovo odvajanje je sasvim u duhu kapitalističke proizvodnje; pošto ona dovodi do toga da uslovi rada istupaju prema radniku samostalno, to i njihova ekonomija izgleda kao posebna operacija koja se njega [radnika] ništa ne tiče i zato je odvojena od metoda pomoću kojih se povećava produktivnost radne snage koju kapital troši.

Oblik rada mnogo ljudi, koji u istom procesu proizvodnje ili uzajamno povezanim procesima proizvodnje rade po planu naporedo

¹ raznih drugih — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 289 - 300.

i zajedno, zove se kooperacija. Str. 306. (Concours de forces. Des-tutt de Tracy.)

Mehanički zbir snaga pojedinačnih radnika bitno se razlikuje od mehaničke *potencije snage* koja se razvija kad mnoge ruke *zajednički deluju* u istoj nepodeljenoj operaciji (podizanje nekog tereta itd.). Kooperacija unapred stvara produktivnu snagu koja je sama po sebi i za sebe *masovna snaga*.

Dalje, kod većine proizvodnih radnika *sam društveni kontakt* stvara *takmičarski polet*, koji povećava individualnu proizvodnost pojedinca, tako da 12 radnika u jednom zajedničkom radnom danu od 144 časa proizvode veći proizvod nego 12 radnika u 12 odvojenih ili jedan radnik u 12 sukcesivnih radnih dana. Str. 307.

Mada mnogo njih radi isto ili posao iste vrste, individualni rad svakoga pojedinca može ipak predstavljati različitu fazu procesa rada (lanac ljudi koji nešto jedan drugom dodaju), pri čemu kooperacija opet ušteduje rad. Isto tako ako se građevina započinje istovremeno s raznih strana. Kombinovani ili ukupni radnik ima ruke i oči i spreda i pozadi, i u izvesnoj meri je svugde prisutan. Str. 308.

U komplikovanim radnim procesima kooperacija omogućava da se pojedini procesi razdele, obavljaju istovremeno i da se time skрати vreme za stvaranje celog proizvoda. Str. 308.

U mnogim oblastima proizvodnje postoje *kritični momenti* kad su potrebni mnogi radnici: na primer, žetva, lov na sledeve itd. Tu pomaže samo kooperacija. Str. 309.

Kooperacija, s jedne strane, *proširuje* polje rada i zato postaje potreba za radove gde postoji veliki prostorni kontinuitet radnog polja (isušivanje močvara, građenje puteva itd.; građenje nasipa), s druge strane, ona ga *sužava* koncentracijom radnika na jednom mestu i time ušteduje troškove. Str. 310.

U svim ovim oblicima kooperacija je specifična proizvodna snaga kombinovanog radnog dana, društvena proizvodna snaga rada. Ona proizlazi iz same kooperacije. U planskoj saradnji s drugima, radnik briše svoje individualne granice i razvija moć svoga rada.

Ali, najamni radnici ne mogu saradivati a da ih istovremeno ne upotrebljava, plaća i snabdeva sredstvima za rad *jedan isti kapitalist*. Razmera kooperacije zavisi, dakle, od toga *koliko kapitala ima kapitalist*. Uslov da postoji izvesna visina kapitala da vlasnika načini kapitalistom postaje sada *materijalni* uslov za pretvaranje mnogih, raspršenih i nezavisnih individualnih radova u kombinovani društveni proces rada.

Isto tako *komanda* kapitala nad radom, dosad samo formalna posledica odnosa kapitalista i radnika, sada [postaje] *nužan uslov* za sam proces rada; kapitalist predstavlja upravo tu kombinaciju u procesu rada. *Upravljanje* procesom rada postaje u kooperaciji *funkcija kapitala*, i time ono dobija specifična obeležja. Str. 312.

U skladu sa svrhom kapitalističke proizvodnje (najveće moguće

samooplođavanje kapitala), ovo upravljanje je istovremeno funkcija najvećeg mogućeg eksploataisanja društvenog procesa rada i otuda uslovljeno neizbežnim antagonizmom između eksploatatora i eksploatisanih. Dalje, kontrola nad pravilnom upotrebom sredstava za rad. Najzad, povezanost funkcija pojedinačnih radnika leži *izvan njih*, u kapitalu, tako da njihovo sopstveno jedinstvo istupa pred njih kao *autoritet kapitaliste*, kao tuda volja. Tako je kapitalističko upravljanje *dvostrano* (1. društveni proces rada za stvaranje jednog proizvoda, 2. proces oplođavanja jednog kapitala), a po svom obliku *despotičko*. Ovaj despotizam razvija sada svoje osobite oblike: kapitalist, pošto se prvo sam oslobodio rada, sada prenosi podnadzor na organizovanu bandu oficira i podoficira, koji su i sami najamni radnici kapitaliste. Ekonomisti smatraju ove troškove nadzora u *robovlasništvu* za *faux frais*¹, u kapitalističkoj proizvodnji oni identifikuju upravljanje, ukoliko je uslovljeno eksploatacijom, upravo s istom funkcijom, ukoliko proizlazi iz prirode društvenog procesa rada. Str. 313 - 314.

Vrhovno zapovedništvo u industriji postaje atribut kapitala, kao što je u feudalno doba zapovedništvo u ratu i sudstvu bilo atribut zemljišne svojine. Str. 314.

Kapitalist kupuje 100 pojedinačnih radnih snaga i zato dobija kombinovanu radnu snagu od 100. Kombinovanu radnu snagu stotine on *ne plaća*. Stupanjem u kombinovani proces rada, radnici prestaju pripadati sami sebi, postaju jedno telo s kapitalom. Tako *društvena proizvodna snaga rada* izgleda kao *immanentna proizvodna snaga kapitala*. Str. 315.

Primer kooperacije kod starih Egipćana itd. Str. 316.

Samonikla kooperacija u počecima kulture kod lovačkih naroda, nomada ili u indijskoj opštini počiva: 1. na zajedničkoj svojini uslova za proizvodnju, 2. na samonikloj vezanosti pojedinca za pleme i prvobitnu zajednicu. — Sporadična kooperacija u starom veku, srednjem veku i modernim kolonijama počiva na direktnoj vlasti i sili, većinom na ropstvu. — Kapitalistička kooperacija, naprotiv, pretpostavlja slobodnog najamnog radnika. Istorijski ona se pojavljuje u direktnoj suprotnosti prema seoskoj privredi i nezavisnom zanatlijskom radu (bio on cehovski ili ne) i pri tom kao oblik svojstven kapitalističkom procesu proizvodnje, po kome se on istorijski i odlikuje. To je prva promena koja se dešava s procesom rada kad se on podredi kapitalu. Tako ovde istovremeno nastupa: 1. kapitalistički način proizvodnje kao istorijska nužnost za pretvaranje rada u društveni proces, a onda 2. ovaj društveni oblik procesa rada kao metod kapitala da ga povećanjem njegove proizvodne snage eksploatiše s većim profitom. Str. 317.

Kooperacija, koliko je dosad posmatrana, u svom *prostom* obliku, poklapa se s proizvodnjom većih razmera, ali ne čini čvrst, karakteri-

¹ Doslovno: lažni troškovi; u prenosnom značenju: neproductivni, ali nužni troškovi.

stičan oblik neke posebne epohe kapitalističke proizvodnje i ona postoji još i danas gde god kapital operiše u velikoj razmeri, a gde podela rada ili mašinerije ne igraju značajnu ulogu. Tako, pošto je kooperacija osnovni oblik čitave kapitalističke proizvodnje, njen *prosti* oblik se javlja ili sam, ili kao poseban oblik pored njenih razvijenih oblika. Str. 318.

III. Podela rada i manufaktura¹

Manufaktura, klasičan oblik kooperacije zasnovane na podeli rada, prevlađuje od oko 1550 do 1770. Ona nastaje:

1. ili sakupljanjem raznih zanata, od kojih svaki obavlja jednu delimičnu operaciju (na primer manufaktura kočija), pri čemu dotični pojedinačni zanatlija vrlo brzo gubi svoju sposobnost da obavlja *ceo* svoj zanat, ali zato utoliko savršenije obavlja deo zanata; pri čemu se, dakle, proces pretvara u podelu ukupne operacije na njene pojedinačne delove. Str. 318, 319;

2. ili više zanatlija koji rade isti ili jednorodan posao bivaju ujedinijeni u jednoj istoj fabrici i pojedinačne operacije, umesto da ih jedan radnik obavlja jednu za drugom postepeno se razdvajaju, pa ih razni radnici obavljaju istovremeno (igle itd.). Umesto da bude delo jednog zanatlije sada je proizvod delo skupa zanatlija, od kojih svaki obavlja samo jednu delimičnu operaciju. Str. 319, 320.

U oba slučaja njen rezultat je: *produkcioni mehanizam čiji su organi ljudi*. Posao ostaje *zanatski*; svaki delimični proces kroz koji proizvod prolazi mora biti izvodljiv rukom, dakle svaka *istinski naučna analiza procesa proizvodnje je isključena*. Upravo *zbog* zanatske prirode biva svaki pojedinačni radnik tako kompletno prikovan za jednu delimičnu funkciju. Str. 321.

Ovim se štedi rad u odnosu na zanatliju, a to se prenošenjem na sledeću generaciju još povećava. Ovim manufakturna podela rada odgovara tendencijama ranijih društava da zanate učine naslednim — kaste, esnafi. Str. 322.

Podrazdela alata prilagodavanjem raznim delimičnim radovima — 500 vrsta čekića u Birmingemu. Str. 323, 324.

Posmatrana s gledišta svog *celokupnog* mehanizma, manufaktura ima dve strane: ili je prosto mehaničko sastavljanje samostalnih delimičnih proizvoda (časovnik), ili niz povezanih procesa u *jednoj* radionici (igla).

U manufakturi svaka grupa radnika dostavlja drugoj njenu sirovinu. Otuda osnovni uslov da svaka grupa proizvede *u određenom vremenu odredenu količinu*; dakle nastaju sasvim drugi kontinuitet, pravilnost, jednoobraznost i intenzitet rada nego što je čak i u kooperaciji. Da-

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 301 - 328.

kle, ovdje već postaje tehnološki zakon procesa proizvodnje: da rad bude društveno potreban rad. Str. 329.

Nejednakost vremena potrebnog za pojedine operacije uslovljava da različite grupe radnika imaju različitu jačinu i broj (kod livenja slova 4 livca i 2 prelamača na 1 glačara). Manufaktura, dakle, stvara matematički stalan odnos za kvantitativni obim pojedinih organa ukupnog radnika, i proizvodnja može biti proširena samo ako se uposl*immožak* ukupne grupe. Pored toga, osamostaljenje izvesnih funkcija — nadzor, transport proizvoda iz jedne prostorije u drugu itd. — postaje unosno tek kad se dostigne jedna određena visina proizvodnje. Str. 329, 330.

Dolazi i do spajanja različitih manufaktura u jednu skupnu manufakturu, ali još uvek nedostaje stvarno tehnološko jedinstvo, koje nastaje tek s mašinom. Str. 331.

Dosta rano se u manufakturi sporadično pojavljuju mašine — vodenice, rudarski mlinovi itd., ali samo kao sporedna stvar. Glavna mašina manufakture je *kombinovani ukupni radnik*, koji poseduje daleko veće savršenstvo nego stari pojedinačni radnik, koji radi zanatski i u kome se sva nesavršenstva, koja se nužno razvijaju kod delimičnog radnika, ispoljavaju kao savršenstvo. Str. 333. Manufaktura razvija razlike između ovih delimičnih radnika, skilled¹ i unskilled², čak i jednu potpunu hijerarhiju radnika. Str. 334.

Podela rada: 1. opšta (na poljoprivredu, industriju, brodarstvo itd.), 2. posebna (na vrste i podvrste), 3. pojedinačna (u radionici). Društvena podela rada polazi takođe s raznih polaznih tačaka. 1. U okviru porodice i plemena samonikla podela prema polu i starosti, uz to ropstvo putem nasilja prema susedu, što je proširuje. Str. 335. 2. Različite zajednice stvaraju, prema mogućnostima, klimi, stepenu kulture, različite proizvode, i oni se *razmenjuju tamo gde ove zajednice dolaze u kontakt*. Str. 49³. Razmena sa stranim zajednicama je, tako, jedno od glavnih sredstava za razbijanje samonikle povezanosti vlastite zajednice putem daljeg razvitka samonikle podele rada. Str. 336.

Manufakturna podela rada pretpostavlja, dakle, s jedne strane, izvestan stepen razvijenosti društvene podele rada, s druge strane, ona je dalje razvija — to je teritorijalna podela rada. Str. 337, 338.

Međutim, između društvene i manufakturne podele rada ipak postoji razlika u tome što prva nužno proizvodi *robe*, dok u drugoj delimični radnik *ne* proizvodi robu. Otud kod ove koncentracije i organizacija, kod one rasparčanost i nered konkurencije. Str. 339 - 341.

O staroj organizaciji indijskih opština. Str. 341 - 342. Esnaf. Str. 343 / 344. Dok kod svih ovih postoji podela rada u *društvu*, manufakturna podela rada je *specifična tvorevina kapitalističkog načina proizvodnje*.

¹ kvalifikovani — ² nekvalifikovani — ³ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 87 / 88.

Kao i u kooperaciji i u manufakturi je dejstvujuće radno telo *oblik egzistencije kapitala*. Proizvodna snaga koja proizlazi iz kombinacije radova javlja se stoga kao *proizvodna snaga kapitala*. Ali, dok kooperacija u celini ne menja način rada pojedinca, manufaktura ga revolucionise, ona osakaćuje radnika; nesposoban za samostalnu proizvodnju, on je samo još *pripadnik* kapitalistove radionice. Duhovne snage rada gube se na strani mnogih, da bi se njihova razmera povećala na strani jednog. Plod manufakturne podele rada je to da se duhovne snage procesa rada *suprotstavljaju* radnicima kao *tuda svojina i sila koja njima vlada*. Ovaj proces razdvajanja, koji počinje još u kooperaciji, razvija se u manufakturi, završava se u krupnoj industriji, koja nauku odvaja od rada kao nezavisnu snagu proizvodnje i nateruje je da služi kapitalu. Str. 346.

Dokazi, str. 347.

Manufaktura, s jedne strane, određena organizacija društvenog rada, jeste, s druge strane, samo naročit *metod za stvaranje relativnog viška vrednosti*. Str. 350. Njen istorijski značaj na istom mestu.

Prepreke za razvoj manufakture čak i za vreme njenog klasičnog perioda: ograničenost broja nekvalifikovanih radnika zbog preovlađivanja kvalifikovanih; ograničenost rada žene i dece zbog otpora muškaraca, surevnjivo čuvanje laws of apprenticeship¹ do kraja, čak i tamo gde je to izlišno; stalna neposlušnost radnika, jer ukupni radnik još nema svoj kostur nezavisan od radnika; isceljavanje radnika. Str. 353/354.

Sem toga, ona sama nije bila u stanju da preokrene čitavu društvenu proizvodnju, pa ni samo da ovlada njome. Njena uska tehnička baza došla je u protivrečnost s potrebama proizvodnje koje je ona sama stvorila. Mašina je postala potrebna, i manufaktura je naučila da je pravi. Str. 355.

IV. Mašine i krupna industrija²

a) Mašina po sebi

Preokret u načinu proizvodnje, koji u manufakturi polazi od *radne snage*, ovde polazi od *sredstva* za rad.

Svaka razvijena mašinerija sastoji se iz: 1. pogonske mašine, 2. transmissionog mehanizma, 3. mašine alatljike. Str. 357.

Industrijska revolucija 18. veka počinje od *mašine alatljike*. Njena je karakteristika da je alatka — u više ili manje izmenjenom obliku — sa čoveka prenesena na mašinu i od nje pokretana u svojoj funkciji. Da li je tu pokretačka *snaga* ljudska ili prirodna, za sada je svejedno. Specifična razlika je u tome što čovek *može da se služi* samo svojim *vlastitim organima*, dok mašina *može da upotrebi, u izvesnim*

¹ zakoná o šegrtima — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 329 - 446.

granicama, onoliko alata koliko se traži. (Preslica 1, Jenny¹ 12 - 18 vretena).

Sve dok kod preslice revolucija nije zahvatila papučicu, snagu, nego vreteno — u početku je još svuda čovek bio istovremeno pokretačka snaga i nadziratelj. Naprotiv, tek je revolucija mašine alatljike učinila potrebnim dovršenje parne mašine, a zatim ju je i dovršila. Str. 359/360, dalje str. 361/362.

Dva tipa mašina u krupnoj industriji: ili 1. kooperacija mašina iste vrste (parni razboj, mašina za izradu koverata, koja sjedinjuje rad čitavog niza delimičnih radnika kombinovanjem različitih alatki), ovde već tehnološko jedinstvo preko transmisije pokretačke snage — ili 2. sistem mašina, kombinacija delimičnih mašina radilica (pređenje). Ona nalazi samoniklu osnovu u podeli rada u manufakturi. Ali odmah bitna razlika. U manufakturi je svaki delimičan proces morao biti prilagođen *radniku*, ovde to više nije potrebno, proces rada može biti *objektivno* podeljen na sastavne delove, koji se onda savlađuju mašinama na osnovu nauke odnosno iskustava zasnovanih na njoj. — Ovde se kvantitativni odnos pojedinih grupa radnika ponavlja kao odnos pojedinih grupa mašina. Str. 363/366.

U oba slučaja fabrika predstavlja *ogroman automat* (koji se, uostalom, tek u novije vreme usavršava u tom pravcu) i to je njegov adekvatan oblik, str. 367, a njegov najsavršeniji oblik je *automat koji gradi mašine*, koji je uklonio zanatsku i manufakturnu osnovu krupne industrije i tek time pružio savršeni oblik mašinerije. Str. 369 - 372.

Povezanost revolucionisanja pojedinih grana do komunikacionih sredstava. Str. 370.

U manufakturi je kombinacija radnika subjektivna, ovde imamo objektivni *mehanički* proizvodni organizam, koji radnik nalazi gotov i koji može funkcionisati samo u okviru zajedničkog rada; kooperativni karakter procesa rada je sada tehnička nužnost. Str. 372.

Proizvodne snage koje nastaju iz kooperacije i podele rada ne staju kapital ništa; prirodne snage, para, voda takode ništa. Isto tako ni snage koje otkriva nauka. Ali one mogu biti ostvarene samo pomoću odgovarajućeg aparata, koji se može stvoriti samo uz velike troškove; isto tako mašine alatljike staju daleko više nego stare alatke. Ali ove mašine imaju daleko duži vek i daleko veće polje proizvodnje nego alatka i otuda predaju proizvodu srazmerno daleko manji deo vrednosti nego alatka i otud je *besplatna usluga* koju čini mašina (i koja se *ne* pojavljuje ponovo u vrednosti proizvoda) daleko veća nego kod alata. Str. 374, 375/376.

Pojevtinjenje putem koncentracije proizvodnje u krupnoj industriji daleko je veće nego u manufakturi. Str. 375.

Cene gotovih roba dokazuju koliko je mnogo mašina pojevtinila proizvodnju i da deo vrednosti koji dolazi od sredstava za rad relativno

¹ vrsta mašine za pređenje

raste, ali apsolutno opada. Produktivnost mašine meri se stepenom u kome ona *zamenjuje ljudsku radnu snagu*. Primer na str. 377 - 379.

Uzmimo da je jedan parni plug zamenio 150 radnika s godišnjom najamninom od 3000 funti — ova godišnja najamnina *ne predstavlja sav rad koji su oni obavili*, nego samo *potreban* rad — oni pored toga izvršuju i *višak rada*. Naprotiv, ako parni plug staje 3000, funti onda je to novčani izraz čitavog rada koji on sadrži i mašina dakle staje isto toliko koliko i radna snaga koju je zamenila, tako je u njoj predstavljeni ljudski rad uvek *mnogo manji* od onog koji je zamenila. Str. 380.

Kao sredstvo za pojevtinjenje proizvodnje mašina mora stajati manje rada nego što zamenjuje. Ali *za kapital njena vrednost mora biti manja nego vrednost radne snage koju zamenjuje*. Otuda se u Americi mogu isplatiti mašine koje se u Engleskoj ne isplaćuju (na primer drobilice kamena). Otuda se, kao posledica izvesnih zakonskih ograničenja, mogu odjednom pojaviti mašine koje se ranije kapitalu nisu isplaćivale. Str. 380/381.

b) *Prisvajanje radne snage pomoću mašine*

Pošto mašina sama poseduje snagu koja je pokreće, opada vrednost mišićne snage. — *Rad žena i dece*, momentalno *povećanje broja najamnih radnika* uključivanjem članova porodice koji dorle nisu bili najamni radnici. Time je *vrednost rada radne snage čoveka raspodeljena na radnu snagu čitave porodice*, dakle *obezvređena*. — Da bi jedna porodica živela, sada umesto jednoga moraju četvoro da daju kapitalu ne samo rad nego i *višak rada*. Tako se, uporedo s *materijalom* za eksploataciju, proširuje i *stepen eksploatacije*. Str. 383.

Ranije je prodaja i kupovina radne snage bila odnos *slobodnih lica*, sad se kupuju *maloletna ili polumaloletna lica*, radnik prodaje sada ženu i dete, postaje *trgovac robljem*. Primeri na str. 384 / 385.

Fizičko propadanje — smrtnost radničke dece, str. 386, i kod industrijskog načina rada u poljoprivredi. (Gang-sistem¹). Str. 387.

Moralno propadanje. Str. 389. Odredbe za školovanje i otpor fabrikana. Str. 390.

Stupanje žena i dece u fabriku konačno slama *otpor koji pružaju muški radnici kapitalističkoj despotiji*. Str. 391.

Iako mašina *skrćuje* radno vreme potrebno za proizvodnju jednog predmeta, ona u rukama kapitala postaje najjače sredstvo za *produženje radnog dana daleko preko njegove normalne granice*. On stvara, s jedne strane, *novе uslove*, koji to kapitalu omogućuju, a s druge strane, i *novе motive* za to.

Mašina je sposobna za *perpetuelno kretanje*, a ograničena je sa-

¹ sistem radnih grupa

mo slabošću i ograničenošću ljudske radne snage koja asistira. Mašina koja se uz 20 časova rada istroši za $7\frac{1}{2}$ godina, guta u korist kapitaliste *upravo isto toliko viška rada*, ali za upola kraće vreme, koliko i ona koja se uz 10 časova rada istroši za 15 godina. Str. 393.

Rizik moralnog rabačenja mašina — by superseding¹ pri tom se smanjuje. Str. 394.

Dalje, usisava se veći kvantitet rada *bez povećanja uloga* u zgrade i mašine, dakle s produženim radnim danom ne samo da raste višak vrednosti nego i izdaci potrebni za njegovo postizanje relativno opadaju. Ovo je utoliko važnije ukoliko *fiksni* deo kapitala ima veću prevagu, kao što je slučaj u krupnoj industriji. Str. 395.

U prvom periodu mašine, kad ona ima karakter *monopola*, profiti su ogromni, otuda neugasiva žeđ, žeđ za neizmernim produžavanjem radnog dana. S opštim uvođenjem mašine nestaje ova monopolska dobit i ostvaruje se zakon da višak vrednosti ne nastaje iz rada koji je mašina *zamenila*, nego iz rada koji ona *primenjuje*, dakle iz promenljivog kapitala. — Ali ovaj se kod mašinskog načina rada nužno *smanjuje* zbog velikih ulaganja [u postojani kapital. — *Prev.*]. Dakle, u kapitalističkoj primeni mašine leži unutrašnja protivrečnost: kod date mase kapitala ona *povećava* jedan faktor viška vrednosti — njegovu *stopu*, time što drugi — broj radnika, *smanjuje*. Čim vrednost mašinski proizvedene robe postane vrednost po kojoj se upravlja društvena vrednost te robe, ispoljava se ova protivrečnost i *ponovo prisiljava na produženje radnog dana*. Str. 397.

Ali u isto vreme, oslobađanjem potisnutih radnika, kao i uključivanjem žena i dece, mašina stvara *suvišno radničko stanovništvo*, koje mora trpeti da mu kapital nameće zakon. Tako ona obara sve moralne i prirodne granice radnog dana. Otuda paradoks da najsilnije sredstvo za skraćenje radnog dana postaje najpouzdanijim sredstvom za pretvaranje čitavog života radnika i njegove porodice u radno vreme raspoloživo za oplodavanje kapitala. Str. 398.

Videi smo već kako na to dolazi društvena reakcija utvrđivanjem normalnog radnog dana, a na toj osnovi se sada razvija *intenzifikacija rada*. Str. 399.

U početku je s ubrzavanjem mašine pojačavan intenzitet rada uporedo s produžavanjem vremena. Ali uskoro je dostignuta tačka na kojoj jedno drugo isključuje. Ali drukčije je s ograničenjem. Sada može rasti intenzitet, tako da se za 10 časova daje onoliko rada koliko inače za 12 časova ili više, i sada se intenzivniji radni dan računa kao *potencirani*, a rad se meri ne samo prema dužini vremena nego i prema njegovom intenzitetu. Str. 400. Tako se, dakle, za 5 časova potrebnog rada i 5 časova viška rada može postići isti višak vrednosti kao i za 6 časova potrebnog rada i 6 časova viška rada uz manji intenzitet. Str. 400.

¹ zamenjivanjem

Kako se rad intenzifikuje? U manufakturi je dokazano (beleška 159), na primer grnčarstvo itd., da je i *samo skraćenje radnog dana* dovoljno, da bi se produktivnost ogromno povećala. Kod *mašinskog rada* u to se dugo sumnjalo. Ali dokaz R. Gardner. Str. 401 / 402.

Čim je skraćenje radnog dana *zakon.* mašina postaje sredstvo da se iz radnika iscedi intenzivniji rad, bilo pomoću greater speed,¹ ili less hands in relation to machine.² Primeri na str. 403 - 407. Da s tim istovremeno raste obogaćivanje i proširivanje fabrika, dokazano na str. 407 - 409.

c) *Fabrika kao celina u klasičnom obliku*

U fabrici *mašina* obezbeđuje svrsishodno kretanje alata; dakle kvalitativne razlike rada, koje su se razvile u manufakturi, ovde su otklonjene, radnici sve više i više *nivelisani*, razlikuju se u krajnjem slučaju starost i pol. Podela rada je ovde *raspodela radnika među specifične mašine*. Tu se samo deli između *glavnih radnika*, koji stvarno rade na mašini alatljici, i *feeders*³ (ovo samo kod selfactora⁴, retko kod trostle,⁵ još manje kod powerloom corrected⁶), uz to nadzornici, engineers⁷ i stokers,⁸ mechanics⁹, joiners¹⁰ itd., fabrici samo spolja pridodata klasa. Str. 411 / 412.

Nužnost prilagođavanja radnika na kontinuirano kretanje nekog automata zahteva priučavanje od mladosti, ali nikako više kao u manufakturi — da jedan radnik bude čitavog života vezan za jednu delimičnu funkciju. Uz jednu istu mašinu se može i menjati osoblje (relay-system),¹¹ a zbog lakog priučavanja mogu radnici biti premeštani s jedne vrste mašine na drugu. Pomoćni rad je ili vrlo jednostavan ili sve više prelazi na mašinu. Ipak se manufakturna podela rada u početku provlači po tradiciji i postaje čak snažnije sredstvo kapitala za eksploataciju. Radnik postaje kroz ceo život deo delimične mašine. Str. 413.

Svakoj kapitalističkoj proizvodnji, ukoliko ona nije samo proces rada nego ujedno i proces oplodavanja kapitala, zajedničko je to da ne upotrebljava radnik sredstvo za rad, već obratno, *sredstvo za rad upotrebljava radnika*, ali tek preko mašine ovo izvrtnje postaje tehnološki *opipljiva stvarnost*. Svojim pretvaranjem u *automat*, sredstvo za rad istupa za vreme samog procesa rada *prema radniku kao kapital*, kao mrtvi rad koji gospodari živim radom i isisava ga. Isto tako i duhovne snage proizvodnog procesa kao sile kapitala nad radom . . . Delimična umešnost individualnog, opustošenog mašinskog radnika iščezava kao sporedna sitnica pred naukom, neizmernim prirodnim sna-

¹ veće brzine — ² manje radnika u odnosu na mašinu — ³ oni koji dodaju materijal za rad — ⁴ automatske predilice — ⁵ predilice na parni pogon — ⁶ usavršenog parnog razboja — ⁷ inženjeri — ⁸ ložaci — ⁹ mehaničari — ¹⁰ zavarivači — ¹¹ sistem smena

gama i društvenim masovnim radom, koji su oličeni u mašinskom sistemu. Str. 414, 415.

Kasarsna disciplina fabrike, fabrički kodeks. Str. 416.

Fizički uslovi fabrike. Str. 417/418.

c' ili d) Borba radnika protiv fabričkog sistema i mašina

Ova borba koja postoji otkako postoji kapitalistički odnos, pojavila se ovde kao revolt protiv mašine kao materijalne osnove kapitalističkog načina proizvodnje. Mašine za tkanje traka i širita. Str. 419. Luditi.¹⁷⁵⁾ Str. 420. Tek kasnije radnici prave razliku između materijalnog sredstva za proizvodnju i društvenog oblika njegove eksploatacije.

Za vreme manufakture poboljšana podela rada više je sredstvo da se zamene *poterijalni* radnici. Str. 421. (Ekskurs o poljoprivredi. Potiskivanje [sa zemlje. — *Prev.*] Str. 422.) S mašinom je radnik, međutim, *stvarno istisnut*, mašina mu direktno konkuriše. Hand loom weavers.¹ Str. 423. Isto Indija. Str. 424. Ovo je delovanje permanentno, jer mašina stalno zahvata nove oblasti proizvodnje. Osamostaljen i otuđen oblik, koji kapitalistička proizvodnja daje sredstvu za rad nasuprot radniku, razvija se preko *mašine* u potpunu *suprotnost*. Otud sada najpre revolt radnika protiv instrumenta rada. Str. 424.

Detalji o istiskivanju radnika od strane mašine. Str. 425 - 426. Mašina — sredstvo da se istiskivanjem slomi otpor koji radnici daju kapitalu. Str. 427, 428.

Liberalna ekonomija tvrdi da mašina, koja istiskuje radnike, istovremeno oslobađa kapital koji može da zaposli te radnike. Naprotiv: svako uvođenje mašina *vezuje* kapital, smanjuje njegov *promenljivi deo*, povećava njegov postojani deo, dakle može samo da *ograniči* sposobnost kapitala da upošljava. U stvari — a to misle i oni apologeti — na taj način se ne oslobađa kapital, nego se oslobađaju *životna sredstva* istisnutih radnika, *radnik se oslobađa životnih sredstava*, što apologet izražava tako kao da *mašina oslobađa životna sredstva za radnika*. Str. 429.

Ovo dalje razvijeno (*vrlo dobro za »Fortnightly«*²) str. 431 - 432. Antagonizmi koji su neodvojivi od kapitalističke primene mašine *ne postoje za apologeta, jer oni ne potiču iz same mašine, već iz njene kapitalističke primene*. Str. 432.

Proširivanje proizvodnje pomoću mašina je direktno i indirektno i time *moguce povećanje* dosadašnjeg broja radnika: rudari, robovi u cotton states³ itd. Nasuprot tome, zbog fabrika vunelih tkanina ovce istiskuju Škote i Irce. Str. 433/434.

¹ ručni ткаči — ² Vidi u ovom tomu, str. 244 - 263. — ³ državama u kojima se proizvodi pamuk.

Mašinski rad povećava društvenu podelu rada daleko više nego što je to učinila manufaktura. Str. 435.

c" ili e) Mašina i višak vrednosti

Prvi rezultat mašine je povećanje viška vrednosti i istovremeno mase proizvoda koja ga predstavlja i od koje se kapitalistička klasa i njeni prirepci hrane — dakle povećanje broja kapitalista; nova potreba za luksuzom i istovremeno za sredstvima kojima se ona zadovoljava. *Proizvodnja luksuznih predmeta* raste, isto tako i *saobraćajna sredstva* (ali ona u razvijenim zemljama apsorbuju malo radne snage) (dokaz str. 436.), najzad, raste *klasa posluge, moderni kućni robovi*, za koje materijal liferuje otpuštanje. Str. 437.

Statistika.

Ekonomske protivrečnosti. Str. 437.

Mogućnost *apsolutnog porasta* rada u jednoj poslovnoj grani kao posledica mašine i modaliteta ovog procesa. Str. 439 / 440.

Ogromna elastičnost, sposobnost naglog, skokovitog razvitka krupne industrije do visokog stepena. Str. 441. Retroaktivno dejstvo na *zemlje proizvođače sirovina*. Iseljavanje kao posledica istiskivanja radnika. Internacionalna podela rada na industrijske i poljoprivredne zemlje — periodičnost kriza i prosperiteta. Str. 442. Bacanje radnika tamo-amo u ovom procesu proširivanja. Str. 444.

Istorijski podaci o ovome str. 445/449.

Ovde o potiskivanju kooperacije i manufakture mašinom i međustepeni, str. 450 - 451, i o promeni industrijskih grana koje ne rade na fabrički način u duhu krupne industrije — kućni rad kao spoljnje odeljenje fabrike. Str. 452. U kućnom radu i modernoj manufakturi eksploatacija još bezobzirnija nego u pravoj fabrici. Str. 453. Primeri: londonske štamparije. Str. 453. Knjigoveznice, sortirnice krp. Str. 454. Ciglane. Str. 455. Moderna manufaktura u celini. Str. 456. *Kućni rad: tkanje čipaka*. Str. 457 - 459. *Pletenje slame*. Str. 460. Prelazak na fabrički način proizvodnje pri dostignutoj krajnjoj granici iskoristivosti: *Wearing apparel*¹ *šivaćom mašinom*. Str. 462 - 466. Ubrzanje ovog prelaska proširenjem prinudnih fabričkih zakona koji ukidaju dotadašnje taljiganje zasnovano na neograničenoj eksploataciji. Str. 467. *Primeri: grnčarstvo*. Str. 467. Palidrvca. Str. 468. Dalje, dejstvo fabričkih zakona na neredovan rad, do koga dolazi zbog neurednih navika radnika, kao i zbog sezona i mode. Str. 470. Preterani rad pored lenstvanja kao posledice sezona u kućnom radu i manufakturi. Str. 471.

Zdravstvene odredbe fabričkih zakona. Str. 473. Odredbe o vaspitanju. Str. 476.

Otpuštanje radnika samo zbog *uzrasta*, čim odrastu i više ne odgo-

¹ izrada konfekcije

varaju poslu i ne mogu više živeti od dečje najamnine, a nisu se osposobili ni za kakav drugi posao. Str. 477.

Ukidanje *mysteries*¹ i tradicionalnog okoštavanja manufakture i zanata od strane krupne industrije, koja pretvara proces proizvodnje u svesnu primenu prirodnih snaga. Otuda je, nasuprot svim ranijim oblicima, jedino ona *revolucionarna*. Str. 479. Ali kao kapitalistički oblik ona *za radnika zadržava* okoštalu podjelu rada, a pošto ona svakodnevno menja njenu osnovu, radnik od toga propada. S druge strane, baš otud, iz ove nužnosti menjanja delatnosti jednog istog radnika, zahtev za njegovom najvećom mogućom svestranošću i mogućnosti socijalne revolucije. Str. 480 - 481.

Nužnost da se fabričko zakonodavstvo proširi na sve nefabričke grane delatnosti. Str. 482. i dalje. Zakon od 1867. Str. 485. Rudnici, beleška 486. i dalje.

Dejstvo fabričkih zakona u pravcu koncentracije, pretvaranje fabričkog načina proizvodnje, a time klasičnog oblika kapitalističke proizvodnje, u opšti način proizvodnje, zaoštavanje njegovih inherentnih protivrečnosti, sazrevanje elemenata za obaranje starog i elemenata za stvaranje novog društva. Str. 486 - 493.

Poljoprivreda. Ovde je istiskivanje zbog mašina još akutnije. Zamenjivanje seljaka najamnim radnikom. Uništavanje seoske kućne manufakture. Zaoštavanje suprotnosti između sela i grada. Cepanje i slabljenje poljoprivrednih radnika, dok se gradski radnici koncentrišu; otuda najamnina poljoprivrednog radnika na minimumu. Istovremeno pljačkanje *zemljišta*: kruna kapitalističkog načina proizvodnje — podriivanje *izvora svakog bogatstva*: zemlje i radnika. Str. 493 - 496.

V. Dalja ispitivanja o proizvodjenju viška vrednosti²

¹ zanati u čije je tajne mogao da prodre samo onaj ko je u njih bio profesionalno upućen — ² Ovde se rukopis završava.

Friedrich Engels

[Recenzija prvog toma »Kapitala« za
»The Fortnightly Review«^[176]]

Karl Marx o kapitalu*

Gospodin Thomas Tooke u svojim istraživanjima o prometu novca iznosi činjenicu da se novac u svojoj funkciji kao kapital vraća natrag ka svojoj polaznoj tački, dok to nije slučaj sa novcem koji vrši funkciju čistog prometnog sredstva. Ovu razliku (koju je mnogo ranije ustanovio ser James Steuart), koristi gospodin Tooke samo kao vezu u raspravi protiv »Currency-men«^[177] bankara i njihovih izjava o uticaju izdavanja papirnog novca na cene roba. Naš autor, naprotiv, uzima tu razliku kao polaznu tačku u svom ispitivanju prirode samog kapitala a naročito uzima u obzir pitanje kako novac, ta nezavisna forma, postojeće vrednosti pretvara u kapital?

Sve vrste poslovnih ljudi — kaže Turgot — imaju zajedničko to što kupuju *da bi prodali*; njihova kupovanja su predujam koji im se kasnije vraća.

Kupovati da bi se prodalo — to je transakcija u kojoj novac funkcioniše kao kapital i koja čini neophodnim njegovo vraćanje polaznoj tački, nasuprot procesu *prodati da bi se kupilo*, gde novac može da funkcioniše samo kao prometno sredstvo. Očigledno je da različiti redosled kojim akt kupovanja i prodaje idu jedan za drugim čine da novac cirkuliše u dva pravca. Da bi ilustrovao ove procese naš autor daje sledeću formulu:

Prodati da bi se kupilo: roba R se menja za novac N, koji se ponovo menja za drugu robu R, ili R—N—R.

Kupiti da bi se prodalo: novac se menja za robu a ova se ponovo menja za novac: N—R—N.

Formula R—N—R predstavlja prosti promet robe u kome novac funkcioniše kao prometno sredstvo, kao moneta. Ova formula se analizira u prvoj glavi ove knjige,^[178] koja sadrži novu i vrlo jednostavnu teoriju o vrednosti i novcu, vrlo interesantnu sa naučnog stanovišta,

* Das Kapital. Von Karl Marx. Erster Band. Hamburg, Meißner, 1867.

ali koju mi nećemo razmatrati, pošto je, u celini, nevažna za ono što smatramo da je bitno u shvatanjima gospodina Marxa o kapitalu.

Formula $N-R-N$, na drugoj strani, predstavlja formu prometa u kojoj se novac pretvara u kapital.

Proces kupovanja radi prodavanja: $N-R-N$ može se, očigledno, transformisati u $N-N$; to je indirektna razmena novca za novac. Pretpostavimo da kupim pamuk za 1000 funti i prodam ga za 1100 funti; razmenio sam konačno 1000 funti za 1100 funti, novac za novac.

Kada bi ovaj proces uvek imao za rezultat vraćanje iste sume koju sam predujmio, to bi bio apsurd. Ali bilo da trgovac koji je predujmio 1000 funti realizuje 1100 ili 1000 ili čak samo 900, njegov novac je prošao kroz fazu bitno različitu od one u formuli $R-N-R$, koja znači prodati radi kupovanja, prodati ono što ti nije potrebno da bi bio u mogućnosti da kupiš ono što ti je potrebno. Uporedimo ove dve formule.

Svaki proces se sastoji iz dve faze ili dva akta i ova dva akta su identična u obe formule; ali postoji velika razlika između sama ta dva procesa. U $R-N-R$ novac je samo posrednik; roba, upotrebna vrednost, jeste polazna i završna tačka. U $N-R-N$ roba je međučlan, dok novac čini početak i kraj. U $R-N-R$ novac se troši jednom za svagda; u $N-R-N$ novac se samo predujmljuje s tendencijom vraćanja; on se vraća polaznoj tački, i tu imamo prvu očitu razliku između cirkulacije novca kao prometnog sredstva i cirkulacije novca kao kapitala.

U procesu prodavanja radi kupovanja $R-N-R$ novac se može vratiti svojoj polaznoj tački samo pod uslovom da se ceo proces ponovi, da se nova količina robe proda. Taj povratni tok zavisi, znači, od samog procesa. Ali u $N-R-N$ taj povratni tok je nužnost nameravana od početka; ako njega nema, negde postoji zastoj i proces ostaje nepotpun.

Prodati radi kupovanja ima za cilj sticanje upotrebne vrednosti; kupovati radi prodavanja ima za cilj *razmensku* vrednost.

U formuli $R-N-R$, oba ekstrema su, s ekonomskog stanovišta, identična. Oba su roba, one su štaviše iste kvantitativne vrednosti, jer čitava teorija vrednosti uključuje pretpostavku da se, normalno, razmenjuju samo ekvivalenti. Istovremeno ova dva ekstrema $R-R$ su dve upotrebne vrednosti različite po kvalitetu, i upravo zato one se i razmenjuju.

U procesu $N-R-N$, čitava operacija na prvi pogled izgleda besmislena. Promeniti 100 funti za 100 funti i to jednim zaobilaznim procesom, izgleda apsurdno. Suma novca može se razlikovati od druge sume novca samo po kvantitetu. Stoga, $N-R-N$ može imati neki smisao samo ako postoji kvantitativna različenost njegovih ekstrema. Iz prometa se mora izvući više novca nego što je u njega ubačeno. Pamuk kupljen za 1000 funti prodaje se za 1100 funti = 1000 + 100. Formula koja predstavlja proces pretvara se, dakle, u $N-R-N'$ u kojem je $N' = N + \Delta N$, M plus jedno povećanje. Ovo ΔN , ovo pove-

ćanje, gospodin Marx naziva *višak vrednosti**. Vrednost prvobitno predujmljena ne samo da se održava, ona sebi dodaje i jedno povećanje, ona se oplodava i *taj proces pretvara novac u kapital*.

U formi prometa $R-N-R$ ekstremi se *moгу*, svakako, razlikovati po vrednosti, ali ova okolnost je ovde beznačajna; formula ne postaje apsurdna ako su oba ekstrema ekvivalenti. Naprotiv, uslov njenog normalnog karaktera je da oni budu takvi.

Ponavljjanje procesa $R-N-R$ je ograničeno okolnostima koje nemaju veze sa samim procesom razmene: zahtevima potrošnje. Ali u $N-R-N$ početak i kraj su identični u pogledu kvaliteta, upravo zahvaljujući toj činjenici kretanje je, ili može biti, neprekidno. Nesumnjivo, $N+\Delta N$ se razlikuje po kvantitetu od N ; ali to je još samo ograničena suma novca. Ako se potroši, ona prestaje da bude kapital; ako se povuče iz prometa ona postaje mrtvo blago. Ako se već dopusti da postoji potreba za oplodavanjem vrednosti, onda ta potreba postoji toliko za N' koliko i za N ; kretanje kapitala postaje stalno i beskrajno, pošto na kraju svake pojedine transakcije njen cilj nije postignut nimalo više nego pre. Izvođenje ovog beskrajnog procesa pretvara vlasnika novca u *kapitalistu*.

Očevidno je da je formula $N-R-N$ pogodna samo za trgovački kapital. Ali i manufakturni kapital je novac razmenjen za robu, pa ponovo razmenjen za više novca. Bez sumnje, u ovom slučaju izvestan broj operacija stupa između kupovine i prodaje, operacija koje se izvode izvan sfere čistog prometa; ali one ne menjaju ništa u prirodi procesa. Na drugoj strani, vidimo taj isti proces u najskraćenoj formi u kapitalu datom pod interes. Ovde formula gubi $N-N'$, vrednost koja je, tako reći, veća od sebe same.

Ali odakle to povećanje N , odakle taj višak vrednosti? Naša prethodna ispitivanja prirode roba, vrednosti novca i samog prometa ne samo da to ne objašnjavaju, nego, izgleda, da čak isključuju onu formu prometa čiji ishod dovodi to do nečeg takvog kao što je višak vrednosti. Čini se da se sva razlika između prometa robe ($R-N-R$) i prometa novca kao kapitala ($N-R-N$) sastoji u jednostavnom obrtanju procesa: kako ovo obrtanje procesa može da proizvede tako čudan rezultat?

Štaviše, ovo obrtanje postoji samo za *jednu* od tri stranke u procesu. Ja, kao kapitalist, kupujem robu od A, i prodajem je ponovo nekom B. A i B se pojavljuju samo kao prodavci i kupci roba. Ja se, pri kupovini od A, pojavljujem samo kao vlasnik novca, a, pri prodaji tome B kao vlasnik robe; ali ni u jednoj od ovih transakcija ja se ne pojavljujem kao kapitalist, kao predstavnik nečeg što je više od novca ili robe. Za A transakcija počinje prodajom, za B počinje kupovinom. Ako sa mog stanovišta postoji obrtanje formule $R-N-R$, sa njihovog ne

* Svuda ovde gde se «vrednost» upotrebljava bez bliže odredbe, ona znači *razmensku vrednost*.

postoji. Pored toga, ništa ne može sprečiti A da proda robu tom B bez moje intervencije, i tada ne bi postojala mogućnost za stvaranje nekog viška vrednosti.

Pretpostavimo da A i B kupe neposredno jedan od drugog ono što im treba. Što se tiče upotrebne vrednosti, obojica mogu biti u dobitku. A čak može da proizvede više svoje posebne robe nego B za isto vreme, i *obrnuto*, u kom slučaju će obojica biti u dobitku. Ali drugačije stoji stvar sa razmenschom vrednošću. U ovom poslednjem slučaju razmenjuju se jednake količine vrednosti, bilo da novac služi kao sredstvo ili ne.

S apstraktne tačke gledišta, to jest kad se isključe sve one okolnosti koje se ne mogu izvesti iz imanentnih zakona prostog robnog prometa, u ovom prostom prometu postoji, pored činjenice da se jedna upotrebna vrednost zamenjuje drugom, samo promena oblika robe. *Ista* razmenschka vrednost, ista količina opredmećenog društvenog rada ostaje u rukama vlasnika robe, bilo u obliku same ove robe, ili u obliku novca za koji je prodata ili u obliku druge robe kupljene za novac. Ova promena forme ni u jednom slučaju ne povlači za sobom nikakvu promenu u kvantitetu vrednosti, kao ni kad promenimo novčanicu od 5 funti za pet soverena. Ukoliko je to samo promena *forme* razmenschke vrednosti, moraju se razmenjivati ekvivalenti, bar tamo gde se proces odvija u čistom obliku i pod normalnim uslovima. Robe se *mog*u prodavati po ceni višoj ili nižoj od njihove vrednosti, ali se u tom slučaju krši zakon robne razmene. U svom čistom i normalnom obliku robna razmena, stoga, nije sredstvo za stvaranje viška vrednosti. Otuda potiču greške svih ekonomista koji traže izvor viška vrednosti u robe, kao Condillac.

Mi ćemo, međutim, pretpostaviti da se proces ne odvija pod normalnim uslovima, i da se razmenjuju neekvivalenti. Pretpostavimo da svaki trgovac proda robu, na primer, za 10% iznad njene vrednosti. *Ceteris paribus* gubi svaki kao kupac ono što je dobio kao trgovac. To je isto kao kad bi sva vrednost novca opala za 10%. Suprotno, ali sa istim efektom bi se postiglo kad bi kupci kupili robu po ceni koja je za 10% ispod njene vrednosti. Nije rešenje ni pretpostavka da svaki vlasnik kao proizvođač proda robu iznad njene vrednosti i kao potrošač je kupi iznad njene vrednosti.

Dosledni predstavnici iluzije da višak vrednosti proizlazi iz nominalnog dodatka ceni robe pretpostavljaju uvek postojanje klase koja kupuje a ne prodaje, koja troši a ne proizvodi. Na ovom stupnju našeg ispitivanja, postojanje takve klase je još neobjašnjivo. Odakle ta klasa dobija novac kojim stalno kupuje? Očigledno, od proizvođača roba, na osnovu zakona ili sile, bez razmene. Prodati takvoj klasi robu iznad vrednosti te robe znači ponovo dobiti jedan deo sume koja je bila poklonjena. Na taj način su gradovi Male Azije, dok su plaćali danak Rimljanima dobijali natrag deo novca varajući Rimljane u trgovini, ali su, na kraju, ovi gradovi ipak najviše izgubili. Prema tome, ni ovo nije način kojim se stvara višak vrednosti.

Pretpostavimo slučaj prevare. A proda nekom B vino u vrednosti od 40 funti za žito u vrednosti od 50 funti. A je zaradio 10, a B izgubio 10 funti, ali zajedno ipak imaju samo 90 funti, kao i ranije. Vrednost je samo transformisana a ne i stvorena. Čitava kapitalistička klasa jedne zemlje ne može, međusobno se varajući, uvećati zajedničko bogatstvo.

Prema tome: ako se razmenjuju ekvivalenti ne nastaje višak vrednosti, i ako se razmenjuju ne-ekvivalenti, takode ne nastaje višak vrednosti. Robni promet ne stvara novu vrednost. To je razlog iz koga ovde nisu uzeta dva najstarija i najpoznatija oblika kapitala, trgovinski kapital i kamatonosni kapital. Da bi se objasnilo da višak vrednosti koji prisvajaju ova dva oblika kapitala nije rezultat čiste prevare, potreban je ceo niz međučlanova, kojih još nema u ovoj fazi ispitivanja. Kasnije ćemo videti da su ova oblika samo sekundarna, i potražićemo uzrok zašto se oni pojavljuju u istoriji mnogo pre modernog kapitala.

Višak vrednosti ne može, dakle, proisteći iz robnog prometa. Ali može li proisteći izvan njega? Izvan robnog prometa vlasnik robe je prosto proizvođač te robe, čiju vrednost određuje ona količina rada sadržanog u njoj koja je merena po jednom određenom društvenom zakonu. Ova vrednost se izražava računskim novcem, recimo cenom od 10 funti, ali ova cena od 10 funti nije istovremeno i cena od 11 funti; rad sadržan u robi stvara vrednost, ali ne vrednost koja se oplodava; on može dodati novu vrednost postojećoj ali samo dodavanjem novog rada. Kako onda vlasnik robe van sfere prometa, bez kontakta sa drugim vlasnicima, — kako da on bude u stanju da proizvede višak vrednosti, ili, drugim rečima, da pretvori robu ili novac u kapital?

»To znači da kapital ne može poticati iz prometa, kao i to da ne može ni da ne potiče iz prometa. On mora i da potiče i da ne potiče iz prometa . . . Pretvaranje novca u kapital treba izvesti na osnovicu unutrašnjih zakona robne razmene, tako da *kao polazna tačka služi razmena ekvivalenata*. Naš vlasnik novca, koji postoji tek kao kapitalistova gusenica, mora robe i kupovati i prodavati po njihovoj vrednosti, a ipak na završetku procesa izvući više vrednosti no što je u njega ubacio. Pretvaranje kapitalistove gusenice u leptira mora se izvršiti u oblasti prometa, a u isti mah mora da se *ne* izvrši u njoj. To su uslovi problema. Hic Rhodus, hic salta!⁽¹⁷²⁾

A rad na rešavanje:

»Promena vrednosti novca koji treba da se pretvori u kapital ne može da se dogodi na samom novcu, jer kao kupovno ili kao platežno sredstvo on samo *ostvaruje* cenu robe koju kupuje ili plaća, a ostane li u svom vlastitom obliku, skamenice se u vrednost čija se veličina ne menja. Isto tako promena ne može proisteći ni iz drugog čina prometa, iz preprodaje robe, jer ovaj čin samo vraća robu iz prirodnog oblika u novčani oblik. *Promena se, dakle, mora dogoditi s robom* koja se kupuje u prvom činu, N—R, ali ne s njenom vrednošću, jer se razmenjuju ekvivalenti, roba se plaća po njenoj vrednosti. *Promena, dakle, može poticati samo iz upotrebne vrednosti kao takve, tj. iz njene potrošnje.*

Da bi iz potrošnje neke robe naš vlasnik novca mogao izvlačiti vrednost, mora ga zadesiti sreća da u prometnoj oblasti, na tržištu, pronađe robu čija bi sama upotrebna vrednost imala naročito svojstvo da bude izvor vrednosti, dakle čije bi stvarno trošenje i samo bilo opredmećivanje rada, a stoga i stvaranje vrednosti. Takvu naročitu robu vlasnik novca i nalazi na tržištu — ta je roba radna sposobnost ili radna snaga.

Pod radnom snagom ili radnom sposobnošću razumemo celokupnost fizičkih i duhovnih sposobnosti koje postoje u telesnoj, živoj ličnosti čovekovojoj, i koje on stavlja u pokret kad god proizvodi upotrebne vrednosti ma koje vrste.

Ali da bi vlasnik novca zatekao radnu snagu na tržištu kao robu, potrebno je da budu ispunjeni razni uslovi. Sama po sebi robna razmena ne sadrži neke druge odnose zavisnosti osim one koji potiču iz same njene prirode. Pod tom pretpostavkom radna snaga može da se pojavi na tržištu kao roba samo ako je i zato što je njen vlastiti posednik, lice čija je ta radna snaga, ponudi ili proda kao robu. Da bi je prodao kao robu, njen vlasnik mora da bude kadar raspolagati njome, mora, dakle, biti slobodan vlasnik svoje radne sposobnosti, svoje ličnosti. Na tržištu on se susreće s vlasnikom novca, te njih dvojica stupaju u međusoban odnos kao ravnopravni vlasnici robe, samo s tom razlikom što je jedan kupac, a drugi prodavac; dakle — obojica su pravno jednaka lica. Da bi ovaj odnos mogao potrajati, nužno je da vlasnik radne snage nju prodaje uvek samo za određeno vreme, jer bude li je prodao ucelo, jednom zauvek, prodaće samog sebe i iz slobodna čoveka pretvoriće se u robu, iz vlasnika robe u robu . . . Drugi bitni uslov za to da vlasnik novca zateče radnu snagu na tržištu kao robu jeste da njen vlasnik, umesto da bude kadar prodavati robe u kojima se njegov rad opredmetio, mora da nudi na prodaju kao robu samu svoju radnu snagu koja postoji samo u njegovoj živoj ličnosti.

Da bi neko prodavao robe koje se razlikuju od njegove radne snage prirodno je da mora imati sredstva za proizvodnju, npr. sirovine, oruda za rad itd. Bez kože ne može praviti čizme. Osim toga, potrebna su mu i životna sredstva. Niko, pa ni onaj što svira muziku budućnosti, ne može da troši proizvode budućnosti, dakle ni upotrebne vredosti čije proizvođenje još nije dovršeno. Baš kao i prvog dana kad se pojavio na zemaljskoj pozornici, čovek još uvek mora da troši svakog dana pre no što će proizvoditi i dok proizvodi. Ako su ti proizvodi robe, onda se moraju prodati pošto budu proizvedeni, i potrebe proizvođačeve mogu se zadovoljiti tek posle prodaje. Uz period proizvodnje dolazi još i vreme nužno za prodaju.

Zbog toga, da bi svoj novac pretvorio u kapital, mora vlasnik novca da zatekne na robnom tržištu *slobodnog radnika*, slobodnog u dvostrukom smislu: da kao slobodna ličnost raspolaže svojom radnom snagom kao svojom robom, a da, s druge strane, nema na prodaju drugih roba, da je lišen svega, da je slobodan od svih stvari potrebnih za realizovanje svoje radne snage.

Pitanje zašto u prometnoj oblasti ovaj slobodni radnik izlazi pred njega ne zanima vlasnika novca, koji zatiče tržište rada kao poseban odsek robnog tržišta. A za ovaj mah to ne zanima ni nas. Mi se teorijski držimo same činjenice, kao što se i vlasnik novca drži nje praktički. Jedno je ipak jasno. Priroda ne stvara na jednoj strani vlasnike novca ili roba, a na drugoj ljude koji su vlasnici samo svojih radnih snaga. Ovaj odnos niti je prirodno-istorijski, niti je takav društveni odnos koji bi bio zajednički svima istorijskim periodima. Očigledno je on sam rezultat prethodnog istorijskog razvitka, proizvod mnogih ekonomskih prevrata, propasti čitavog niza starijih formacija društvene proizvodnje.

I one ekonomske kategorije koje smo ranije posmatrali nose tragove svoje istorije. U postojanju proizvoda kao robe sadrže se određeni istorijski uslovi. Da bi bio roba, proizvod se ne sme proizvoditi kao neposredno sredstvo opstanka samog proizvođača. Da smo dalje istraživali: pod kojim okolnostima svi proizvodi, ili bar većina njihova, uzimaju oblik robe, našli bismo da se to zbiva samo na osnovici sasvim posebnog, kapitalističkog načina proizvodnje. Ali ovo istraživanje nije spadalo uz analizu robe. Robne proizvodnje i robnog prometa može biti i onđa kad je daleko pretežnija masa proizvoda namenjena neposredno vlastitoj potrebi i ne pretvara se u robu, dakle kad društveni proces proizvodnje još ni izdaleka nije svom širinom i dubinom došao pod vladavinu razmenske vrednosti . . . Ako pak posmatramo novac, videćemo da on pretpostavlja izvestan stupanj razvitka robne razmene. Posebni oblici novca, prost ekvivalent robe, prometno sredstvo, platežno sredstvo, blago, svetski novac, obeležavaju veoma različite stupnjeve društvenog procesa proizvodnje već prema tome koliki su obim i relativno preovlađivanje ove ili one funkcije. Ipak nas iskustvo uči da je dovoljan i relativno slabo razvijen robni promet da se svi ovi oblici obrazuju. Drugojačije je s kapitalom. Istorijski uslovi njegove egzistencije nikako nisu dati ako je dat sam robni i novčani promet. On postaje samo tamo gde vlasnik sredstava za proizvodnju i životnih sredstava zatiče na tržištu slobodnog radnika kao prodavca svoje radne snage, a ovaj jedan istorijski uslov obuhvata celi jedan period svetske istorije. Zbog toga kapital od samog početka oglašava posebnu epohu društvene proizvodnje.¹

Sada treba da ispitamo ovu neobičnu robu, radnu snagu. Ona ima razmensku vrednost, kao i svaka druga roba; ta vrednost se određuje na isti način kao i vrednost svake druge robe: vremenom rada potrebnog za njegovu proizvodnju, uključujući i reprodukciju. Vrednost radne snage je vrednost životnih sredstava potrebnih za održavanje njenog posednika u normalnom stanju sposobnosti za rad. Ova životna sredstva regulišu se klimom i drugim prirodnim uslovima kao i isto-

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 153 - 157.

rijski uslovljenim životnim standardom u svakoj zemlji. Oni variraju, ali u određenoj zemlji i određenoj epohi su dati. Štaviše, oni obuhvataju i životna sredstva za zamenike iscrpljenih radnika, za njihovu decu, tako da se ova neobična vrsta posednika robe može ovekovečiti. Oni, konačno, uključuju za kvalifikovan rad i troškove obrazovanja.

Minimalna granica vrednosti radne snage je vrednost fizički neopodnih životnih sredstava. Ako njena cena padne na ovu granicu, pada i njena vrednost, pošto ova uključuje radnu snagu normalnog a ne nižeg kvaliteta.

Priroda rada pokazuje da se radna snaga koristi samo *posle* zaključivanja prodaje; i u svim zemljama kapitalističkog načina proizvodnje rad se plaća tek pošto je ostvaren. Tako, svuda radnik kreditira kapitalistu. O praktičnim posledicama ovog kredita koji daje radnik gospodin Marx daje interesantne primere iz dokumenata parlamenta; u vezi sa njima ukazujemo na samu knjigu.

S potrošnjom radne snage proizvodi njen kupac ujedno i robu i višak vrednosti; i da bismo ovo ispitali moramo napustiti oblast prometa i preći u oblast proizvodnje.

Ovde otkrivamo odmah da je proces rada dvojake prirode. Na jednoj strani, to je prost proces proizvodnje upotrebne vrednosti; kao takav on može i mora postojati u svim istorijskim formama egzistencije društva; na drugoj strani, ovaj proces se, kao što smo već rekli, odvija u specifičnim uslovima kapitalističke proizvodnje. Njih moramo sada ispitati.

Proces rada koji se odvija na kapitalističkoj osnovi ima dve osobenosti. Prvo, radnik radi pod kontrolom kapitaliste, koji vodi računa da se ništa ne gubi i da se samo društveno potrebna količina rada utroši za svaki pojedinačni deo posla. Drugo, proizvod je vlasništvo kapitaliste, i čitav proces se odvija između dve stvari koje pripadaju njemu: radne snage i sredstava za rad.

Kapitalist ne mari za upotrebnu vrednost, sem ukoliko je ona ovaploćenje razmenske vrednosti i, pre svega, viška vrednosti. Njegov cilj je da proizvede robu veće vrednosti od sume vrednosti koju je uložio u njenu proizvodnju. Kako je moguće to postići?

Uzmimo određenu robu, recimo pamučnu predu, i analizirajmo količinu rada opredmećenog u nju. Pretpostavimo da je za proizvodnju 10 funti prede potrebno 10 funti pamuka, u vrednosti od 10 šilinga (pri čemu ne uzimamo u obzir otpadak). Dalje, potrebna su i određena sredstva za rad, parna mašina, mašina za češljanje, i druge mašine, ugaj, sredstvo za podmazivanje, itd. Radi pojednostavlivanja, nazovimo sve to »vretenom« i pretpostavimo da na rabaćenje, ugaj itd., što je potrebno za pređenje 10 funti prede, ode 2 šilinga. Tako imamo 10 šilinga za pamuk i 2 šilinga za vretena = 12 šilinga. Ako 12 šilinga predstavljaju proizvod za koji je utrošeno 24 sata odnosno dva radna dana, onda pamuk i vretena opredmećuju u predi dva radna dana. Koliko je, onda, dodato pređenjem?

Pretpostavimo da vrednost radne snage, per diem,¹ iznosi 3 šilinga i da ova 3 šilinga predstavljaju šestočasovni rad. Dalje, da je šest časova potrebno da jedan radnik isprede 10 funti prede. U ovom slučaju 3 šilinga je dodato proizvodu radom, vrednost 10 funti prede iznosi 10 šilinga ili 1 šiling 6 penija za funtu.

Ovaj proces je vrlo prost ali ne daje nikakav višak vrednosti. I ne može, pošto se u kapitalističkoj proizvodnji stvari ne odvijaju tako prosto.

»Pogledajmo izbliže. Dnevna vrednost radne snage iznosila je 3 šilinga, jer je u njoj samoj opredmećeno pola radnog dana, tj. jer životna sredstva koja su dnevno potrebna za proizvodnju radne snage staju pola radnog dana. Ali prošli rad koji se nalazi u radnoj snazi, i živi rad koji ona može dati, troškovi njenog dnevnog održanja i njeno dnevno trošenje dve su sasvim različite veličine. Onaj određuje njenu razmensku vrednost, ovaj sačinjava njenu upotrebnu vrednost. Što je polovina radnog dana potrebna da ga za vreme od 24 časa održi u životu, nikako ne sprečava radnika da radi čitav dan. Dakle, vrednost radne snage i njeno iskorišćavanje u procesu rada dve su različite veličine. Ovu razliku u vrednosti imao je kapitalista u vidu kad je kupovao radnu snagu. Njena korisna osobina da pravi predu ili čizme bila je samo *conditio sine qua non*, jer da bi stvorio vrednost rad se mora utrošiti u korisnom obliku. A što je bilo presudno jeste posebna upotrebna vrednost ove robe da bude izvor vrednosti, i to od više vrednosti no što je sama ima. To je ona posebna usluga koju kapitalista od nje iščekuje. U ovome on postupa po većim zakonima robne razmene. I doista, prodavac radne snage, kao i prodavac svake druge robe, realizuje njenu razmensku vrednost, a otuđuje njenu upotrebnu vrednost. Onu ne može dobiti ako ovu ne da od sebe. Upotrebna vrednost radne snage, sam rad, ne pripada prodavcu radne snage, kao što ni upotrebna vrednost prodatog ulja ne pripada prodavcu ulja. Vlasnik novca platio je dnevnu vrednost radne snage; stoga njemu pripada njena jednodnevna upotreba, rad preko čitavog dana. Okolnost da dnevno održavanje radne snage staje samo polovinu radnog dana mada radna snaga može da deluje, da radi čitav dan, i što je vrednost koju njena upotreba stvara kroz jedan dan zbog toga dvaput veća od njene vlastite dnevne vrednosti osobita je sreća po kupca, ali nikako nije nepravda prema prodavcu.«

Dakle, radnik radi 12 časova, isprede 20 funti prede, što predstavlja 20 šilinga pamuka i 4 šilinga vretena itd., i njegov rad staje 3 šilinga, — ukupno 27 šilinga. Ako je 10 funti pamuka upilo 6 časova rada, onda je 20 funti pamuka upilo 12 časova rada, što je jednako 6 šilinga.

»Sada je u 20 funti prede opredmećeno 5 radnih dana, 4 u utrošenoj masi pamuka i vretena i 1 koji je pamuk upio za vreme procesa

¹ za dan

prednja. Zlatni izraz 5 radnih dana jeste 30 šilinga. To je, dakle, cena 20 funti prede. Funta prede staje kao i ranije 1 šiling i 6 pensa. Ali suma vrednosti roba ubačenih u proces iznosila je 27 šilinga. Vrednost prede iznosi 30 šilinga. Vrednost proizvoda narasla je za $\frac{1}{9}$ iznad vrednosti predumijlene u njegovu proizvodnju. Tako se 27 šilinga pretvorilo u 30 šilinga. Oni su doneli višak vrednosti od 3 šilinga. Majstorija je najzad uspjela. Novac se pretvorio u kapital.

Svi uslovi problema rešeni su, a zakoni robne razmene niukoliko nisu povređeni. Ekvivalent je razmenjen za ekvivalent. Kao kupac, kapitalista je svaku robu platio po njenoj vrednosti, pamuk, vretensku masu, radnu snagu. Zatim je uradio što čini svaki kupac roba. Potrošio je njihovu upotrebnu vrednost. Proces potrošnje radne snage koji je ujedno i proces proizvodnje robe, dao je proizvod od 20 funti prede u vrednosti od 30 šilinga. Sad se kapitalista vraća na tržište i prodaje robu kao što je ranije kupovao. Funtu prede prodaje po 1 šiling i 6 pensa, ni paru iznad ni paru ispod njene vrednosti. Pa ipak izvlači iz prometa 3 šilinga više nego što je prvobitno u njega bio ubacio. Čitav ovaj tok, pretvaranje njegova novca u kapital, zbiva se u prometnoj oblasti, i ne zbiva se u njoj. Zbiva se posredstvom prometa, jer je uslovljen kupovinom radne snage na robnom tržištu. Ne zbiva se u prometu, jer ovaj samo uvodi u proces oplodavanja vrednosti koji se zbiva u oblasti proizvodnje. I tako je, tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles¹179),⁶¹

Od prikaza načina na koji se proizvodi višak vrednosti gospodin Marx prelazi na analizu viška vrednosti. Iz onoga što je već rečeno vidi se da samo jedan deo kapitala uloženog u bilo koji proizvodni posao direktno doprinosi proizvođenju viška vrednosti, a to je kapital predumijljen u kupovinu radne snage. Samo ovaj deo proizvodi novu vrednost; kapital uložen u mašine, sirovinu, ugajl itd. ponovo se pojavljuje u vrednosti proizvoda pro tanto², održava se i reprodukuje, ali iz njega se ne može obrazovati višak vrednosti. Ovo je pobudilo gospodina Marxa da predloži novu potpodelu kapitala na postojani kapital, koji se samo reprodukuje, deo uložen u mašine, sirovine i sva ostala sredstva potrebna za rad; i na promenljivi kapital, koji se ne samo reprodukuje već je istovremeno direktni izvor viška vrednosti — onaj dec koji je uložen u kupovinu radne snage, u nadnice. Iz ovoga je jasno da iako je postojani kapital neophodan za proizvodnju viška vrednosti, on, ipak, direktno ne doprinosi njegovom stvaranju; i štaviše, količina postojanog kapitala uložena u bilo koju proizvodnu granu nema ni najmanje uticaja na količinu viška vrednosti u toj grani.* Prema tome, njega ne treba uzimati u obzir pri određivanju *stope* viška vrednosti.

* Ovde moramo primetiti da *višak vrednosti* nikako nije identičan sa *profitom*.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 176 - 177. — ² kao celine

Ona se može odrediti samo poređenjem količine viška vrednosti sa količinom kapitala direktno uloženim u njegovo stvaranje što će reći sa količinom promenljivog kapitala. Stoga, gospodin Marx određuje stopu viška vrednosti odnosom viška vrednosti samo prema promenljivom kapitalu: ako je jednodnevna cena rada 3 šilinga, a višak vrednosti koji se dnevno stvara takođe 3 šilinga, on smatra da stopa viška vrednosti iznosi 100 procenata. Do kakvih neobičnih grešaka može doći ako se, kao što se to obično čini, promenljivi kapital smatra za aktivni faktor u proizvodnji viška vrednosti, može se videti na primeru gospodina N. W. Seniora, koji je 1836. čuven sa svoje ekonomske nauke i lepoga stila, dobio poziv da iz Oksforda ode u Manchester da tu uči političku ekonomiju (od predilaca pamuka) umesto da je u Oksfordu predaje.¹

Radno vreme u kome radnik reprodukuje vrednost svoje radne snage gospodin Marx naziva »potrebim radom«; vreme u kome se radi više od toga i za koje se proizvodi višak vrednosti on naziva »viškom rada«. Potreban rad i višak rada zajednično čine »radni dan.«

U jednom radnom danu dato je potrebno radno vreme, ali vreme utrošeno za višak rada nije određeno nikakvim ekonomskim zakonom, u izvesnim granicama ono može biti duže ili kraće. Ono nikad ne može biti nula, jer bi u tom slučaju za kapitalistu nestao i podstrek da zaposli radnu snagu; niti — iz fizioloških razloga — radni dan ikad može iznositi 24 časa. Međutim, između radnog dana od, recimo, 6 časova i radnog dana od 24 časa postoje mnogi međustupnjevi. Zakoni robne razmene zahtevaju da radni dan ne traje duže nego što je to spojivo sa normalnim iscrpljivanjem radnika. Ali šta je normalno iscrpljivanje? Koliko časova dnevnog rada je sa tim spojivo? Ovde se mišljenja kapitaliste i radnika veoma razlikuju i, pošto ne postoji neki viši autoritet, to pitanje se rešava *silom*. Istorija normiranja dužine radnog dana je istorija borbe za njegove granice — borbe između ukupnog kapitaliste i ukupnog radnika, između dve klase, kapitalista i radnika.

»Nije kapital, kako smo već primetili, pronašao višak rada. Svuda gde jedan deo društva ima monopol sredstava za proizvodnju, mora radnik, bio slobodan ili ne, da radnom vremenu potrebnom za njegovo održanje dodaje suvišno radno vreme da bi proizveo životna sredstva za vlasnika sredstava za proizvodnju, bio taj vlasnik atinski *καλὸς κἀγαθός*,² etruski teokrat, *civis romanus*, normanski baron, američki vlasnik robova, vlaški bojar, moderni veleposednik ili kapitalista.«³ Međutim, očigledno je da je u svakoj društvenoj formaciji u kojoj je upotrebnost vrednost proizvoda važnija od njegove razmenske vrednosti višak rada ograničen užim ili širim rasponom društvenih potreba, i da u ovakvim okolnostima ne postoji bezuslovna želja za viškom rada radi njega samog. Tako nalazimo da je u klasično doba višak rada u

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 201. — ² aristokrat — ³ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 211.

svom najekstremnijem obliku, radu koji je ljude iscrpljivao do smrti, postojao isključivo u rudnicima zlata i srebra, gde se razmenska vrednost proizvodila u njenoj nezavisnoj formi: novcu. »Ali čim narodi, čija se proizvodnja još kreće u nižim oblicima robovskog rada, kuluka itd., budu uvučeni u svetsko tržište kojim vlada kapitalistički način proizvodnje i koje prodaju njihovih proizvoda u inostranstvu čini njihovim pretežnim interesom, nakalemljuje se na varvarske strahote ropstva, kmetstva itd. civilizovana strahota prekomernog rada. S tog razloga je rad Crnaca u južnim državama Američke Unije sačuvao umereno patrijarhalni karakter dok je god proizvodnji poglavita svrha bila zadovoljavanje neposredne vlastite potrebe. Ali što je više izvoz pamuka postajao životni interes onih država, to je i preterani rad Crnca, a tu i tamo i potrošnja njegovog života za sedam godina rada, sve više postajao činilac proračunatog i računčijijskog sistema ... Slično je s kulukom, npr. u Podunavskim Kneževinama.«¹

Ovde je naročito interesantno poređenje sa kapitalističkom proizvodnjom zato što u *kuluku* višak rada ima samostalan, opipljiv oblik.

»Uzmimo da radni dan iznosi 6 časova potrebnog rada i 6 časova viška rada. U tom slučaju slobodni radnik daje kapitalisti nedeljno 6 × 6 ili 36 časova viška rada. To je isto kao kad bi nedeljno radio 3 dana za sebe, a 3 dana besplatno za kapitalistu. Ali se to ne vidi. Višak rada i potrebni rad slivaju se u jedno. Stoga isti odnos mogu da izrazim, upr., i ovako: radnik u svakoj minuti radi 30 sekundi za sebe, a 30 sekundi za kapitalistu itd. Kod kuluka je drukčije. Potrebni rad, koji obavlja, npr., vlaški seljak za svoje samoodržanje, prostorno je odvojen od njegovog viška rada za bojara. Jedan obavlja on na svom vlastitom polju, drugi na gospodarevu dobru. Prema tome, oba dela radnog vremena postoje samostalno jedan pored drugog. U obliku kuluka, višak rada tačno je odvojen od potrebnog rada.«²

Moramo se uzdržati od navođenja drugih interesantnih primera iz moderne socijalne istorije Podunavskih Kneževina, kojima gospodin Marx dokazuje da bojari, uz pomoć ruske intervencije, isto tako dobro znaju da izvlače višak rada kao i svaki drugi kapitalistički preduzetnik. Ali ono što *Règlement organique*⁽¹⁷³⁾, kojim je ruski general Kiseljev dao bojarima skoro neograničenu vlast nad radom seljaka, izražava pozitivno, engleski fabrički zakoni izražavaju negativno.

»Putem prisilnog ograničavanja radnog dana od strane države, i to od strane države kojom vladaju kapitalista i veleposednik, ti zakoni obuzdavaju težnju kapitala za bezmernim isisavanjem radne snage. Ne uzimajući u obzir danomice sve opasnije bujanje radničkog pokreta, nalagala je ograničenje fabričkog rada ona ista nužnost koja je nagnala Engleze da svoja polja dubre guanom. Ista slepa gramzivost koja je u jednom slučaju iscrpla zemlju, zasekla je u drugom slučaju u sam koren

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja str. 211/212. — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 212.

životnu snagu nacije. Periodične epidemije dokazivale su to u Engleskoj isto tako jasno kao u Nemačkoj i Francuskoj opadanje vere kod vojnika.«¹

Da bi dokazao tendenciju kapitala da preko svih razumnih granica produži radni dan, gospodin Marx daje iscrpne citate iz Izveštaja fabričkih inspektora, Komisije za ispitivanje rada dece, iz Izveštaja o javnom zdravlju i drugih dokumenata parlamenta i rezimira ih u sledećim zaključcima:

»Šta je to radni dan? Koliko je vreme za koje kapital sme da troši radnu snagu čiju dnevnu vrednost kupuje? Dokle se radni dan može produžavati preko radnog vremena potrebnog za reprodukovanje same radne snage? Na ova pitanja, videli smo, kapital odgovara: radni dan iznosi dnevno puna 24 časa uz odbitak od nekoliko časova za odmor bez kojih bi radna snaga bila apsolutno nesposobna da se ponovo prihvati posla. Pre svega, samo se po sebi razume da radnik celog svog života nije ništa drugo do radna snaga i da je, prema tome, sve njegovo raspoloživo vreme, po prirodi i po pravu, radno vreme, dakle da pripada samooplodavanju kapitala ... Ali u svom bezmernom slepom nagonu ... kapital ruši ne samo moralne već i čisto fizičke maksimalne granice radnog dana ... Kapital ne pita za trajanje života radne snage ... Kapitalistička proizvodnja proizvodi prevremeno iscrpljenje i ubijanje same radne snage. Ona produžuje radnikov period proizvodnje u jednom datom roku skraćujući mu život.«² Ali zar to nije protiv samog interesa kapitala? Zar kapital ne mora u toku vremena da nadoknadi troškove ovog prekomernog iscrpljivanja. To može biti teorijski slučaj. U praksi je organizovana trgovina robljem u unutrašnjosti Južnih država podigla iscrpljivanje radne snage robova za sedam godina na nivo priznatog ekonomskog principa u praksi se engleski kapitalista pouzdava u dovoz radnika iz poljoprivrednih oblasti.

»Ono što iskustvo uglavnom pokazuje kapitalisti jeste stalno suvišno stanovništvo, tj. stanovništvo suvišno u odnosu prema trenutnim potrebama oplodavanja kapitala, mada njegov materijal sačinjavaju zakržljale, kratkovečne generacije, koje se brzo sustižu i koje su, tako reći, nezrele uzabrane. Istina, s druge strane, iskustvo pokazuje razumnom posmatraču kako je kapitalistička proizvodnja, koja, istorijski govoreći, datira tek od juče, brzo i duboko zasekla u sam koren narodne snage, kako je izrodavanje industrijskog stanovništva usporeno samo stalnim usisavanjem primitivnog elementa sa sela, i kako i sami seoski radnici već počinju da propadaju, uprkos svežem vazduhu i principu prirodne selekcije koji među njima svemoćno vlada dopuštajući da se održe samo najsnažnije jedinke. Na praktično kretanje kapitala, koji ima tako »dobre razloge« da poriče patnje radničke generacije koja ga okružuje, perspektiva buduće apsolutne izrođenosti čovečanstva i depopu-

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 214. — ² Isto, str. 237 - 238.

lacije koja se najzad neće moći zaustaviti, ima isto toliko malo i isto toliko mnogo dejstva koliko i mogućnost da se Zemlja surva u Sunce. U svakoj špekulaciji akcijama svako zna da oluja jednom mora rupiti, ali se svako nada da će ona mlatnuti po glavi njegovog bližnjeg, pošto je on sam sabrao zlatnu kišu i sklonio je na sigurno mesto. Après moi le déluge!¹ — to je lozinka svakog kapitaliste i svake kapitalističke nacije. Stoga je kapital bezobziran prema radnikovu zdravlju i trajanju njegovog života, gde god ga na taj obzir ne prisili društvo. Ali, uglavnom, to ne zavisi od dobre ili rdave volje pojedinog kapitaliste. Slobodna konkurencija čini da unutrašnji zakoni kapitalističke proizvodnje važe za pojedinačnog kapitalistu kao spoljašnji prinudni zakon.²

Utvrđivanje normalnog radnog dana rezultat je vekovne borbe između poslodavca i radnika. Interesantno je posmatrati dve različite struje u ovoj borbi. Prvo je cilj zakona bio da natera radnika da radi duže vremena; od prvog zakona o radnicima u vreme Edwarda III (1349) pa sve do 18. veka vladajuće klase nikako nisu uspevale da izvuku od radnika potpunu količinu mogućeg rada. Uvođenjem parnih i modernih mašina situacija se promenila. Uvođenje rada žena i dece tako brzo je srušilo sve tradicionalne granice radnog vremena, da je devetnaesti vek počeo sa sistemom prekomernog rada koji nema premca u svetskoj istoriji i koji je već 1803. godine primorao zakonodavstvo da utvrdi granice radnog vremena. Gospodin Marx daje potpuni izveštaj o istoriji engleskog fabričkog zakonodavstva sve do Zakona o fabrikama 1867. i odatle izvodi sledeće zaključke:

1) Mašina i para prouzrokuju prekomerni rad prvo u onim granama industrije u kojima se primenjuju, i zakonska ograničenja se, usled toga, primenjuju prvo u tim granama; ali dalje nalazimo da se ovaj sistem proširio na skoro sve grane čak i tamo gde se nijedna mašina ne koristi ili gde postoji najprimitivniji način proizvodnje (*vidi* Izveštaj komisije o zapošljavanju dece).

2) Uvođenjem rada žena i dece po fabrikama individualni »slobodni« radnik gubi moć da se odupre nasilju kapitala i bezuslovno se mora povinovati. Na ovaj način on je primoran na kolektivni otpor; počinje borba klase protiv klase, borba ukupnog radnika protiv ukupnog kapitaliste.

Ako se sad vratimo na momenat kad smo pretpostavili da je naš »slobodni« i »jednaki« radnik sklopio ugovor sa kapitalistom, vidimo da su se u procesu proizvodnje mnoge stvari znatno promenile. Taj ugovor nije, što se tiče radnika, slobodan ugovor. Vreme u toku dana u kome je slobodan da prodaje svoju radnu snagu je vreme u kome je on primoran da je prodaje; i samo masovna opozicija radnika iznuđava uvođenje jednog državnog zakona koji će ih sprečiti da prodaju sebe i svoju decu »slobodnim ugovorom« u smrt i ropstvo. »Na mesto giz-

¹ Posle mene potop! — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 241 - 242.

davog kataloga ‚neotuđivih čovekovih prava‘ stupa skromna Magna charta¹⁷⁴⁾ zakonski ograničenog radnog dana.«¹

Predstoji nam obaveza da analiziramo stopu viška vrednosti i njen odnos prema potpunoj količini proizvedenog viška vrednosti. U ovom ispitivanju, kao što smo i pre radili, pretpostavljamo da je vrednost radne snage data, konstantna veličina.

Po ovoj pretpostavci stopa viška vrednosti određuje u isto vreme kvantitet koji je pojedinačni radnik u jednom određenom vremenu dao kapitalisti. Ako je vrednost radne snage 3 šilinga dnevno za šest časova rada, i ako je stopa viška vrednosti 100 procenata, onda promenljivi kapital od 3 šilinga proizvodi svakog dana višak vrednosti od 3 šilinga, ili radnik daje dnevno 6 časova viška rada.

Pošto je promenljivi kapital novčani izraz vrednosti sve radne snage koju istovremeno zapošljava jedan kapitalista, ukupan zbir viška vrednosti proizvedenog radnom snagom dobija se tako što se promenljivi kapital umnoži stopom viška vrednosti; drugim rečima, on se određuje odnosom između broja radnika koji istovremeno rade i stepena eksploatacije. Oba ova faktora mogu se menjati tako da se smanjenje jednog kompenzira povećanjem drugog. Promenljivi kapital koji je potreban za zapošljavanje 100 radnika sa stopom viška vrednosti od 50 procenata (recimo, sa 3 sata dnevnog viška rada) ne može proizvesti veći višak vrednosti od polovine ovog promenljivog kapitala koji zapošljava 50 radnika pri stopi viška vrednosti od 100 procenata (recimo, 6 časova dnevnog viška rada). Tako, pod izvesnim uslovima i u određenim granicama, ponuda rada kojom raspolaže kapital može postati nezavisna od stvarne ponude radnika.

Ipak, postoji jedna apsolutna granica do koje može ići ovo povećavanje viška vrednosti uvećavanjem njegove stope. Ma kolika bila vrednost rada, bez obzira na to da li je predstavljena sa dva časa ili sa deset časova potrebnog rada, ukupna vrednost izvršenog rada, iz dana u dan, bilo kog radnika, nikad ne može dostići vrednost koja predstavlja dvadeset četiri časa rada. Da bi se dobile jednake količine viška vrednosti, promenljivi kapital se može nadoknaditi samo produžavanjem radnog dana u ovim granicama. Ovo će biti važan element za objašnjavanje različitih fenomena koji nastaju iz dve kontradiktorne tendencije kapitala: 1) da se smanji broj zaposlenih radnika, to jest količina promenljivog kapitala i 2) da se, ipak, proizvede najveća moguća količina viška rada.

Dalje sledi: »Kad je data vrednost radne snage i kad je stepen njene eksploatacije jednak, onda mase vrednosti i viška vrednosti koje razni kapitali proizvode stoje u upravnoj srazmeri prema veličinama promenljivih sastavnih delova ovih kapitala . . . Ovaj zakon očigledno protivreči svakom iskustvu koje se zasniva na spoljašnjem vidu po-

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 272.

java. Svako zna da fabrikant pređe, koji, vodeći računa o procentualnim delovima celokupnog primenjenog kapitala, upotrebljava relativno mnogo postojanog a malo promenljivog kapitala, ipak zbog toga ne isteruje manje dobiti ili viška vrednosti nego neki pekar koji pokreće relativno mnogo promenljivog a malo postojanog kapitala. Za rešenje ove prividne protivrečnosti potrebni su još mnogi srednji članovi, kao što su sa stanovišta elementarne algebre potrebni mnogi srednji članovi da se razume da % može predstavljati neku stvarnu veličinu.¹

Za neku datu zemlju i za datu dužinu radnog dana višak vrednosti može biti povećan samo povećanjem broja radnika, tj. povećanjem stanovništva; ovo povećanje čini matematičku granicu za proizvodnju viška vrednosti ukupnim kapitalom ove zemlje. S druge strane, ako je broj radnika dat, ova granica se utvrđuje mogućim produžavanjem radnog dana. Kasnije će se videti da ovaj zakon važi samo za onaj oblik viška vrednosti koji je dosad analiziran.

U ovom stadijumu našeg ispitivanja nalazimo da se ne može svaki iznos novca pretvoriti u kapital; da za to postoji jedan određeni minimum: troškovi jedne jedinice radne snage i troškovi sredstava za rad potrebnih da se ona pokreće. Ako pretpostavimo da je stopa viška vrednosti 50 procenata, naš kapitalist u povelju morao bi biti kadar da zaposli dva radnika da bi i sam mogao živeti kao radnik. Ali to bi ga sprečilo da nešto uštedi, a cilj kapitalističke proizvodnje nije samo održanje nego takođe i poglavito povećanje bogatstva.

»Da bi živio samo dvaput bolje nego običan radnik, i da bi samo polovinu proizvedenog viška vrednosti opet pretvarao u kapital, morao bi istovremeno sa brojem radnika da poveća minimum predujmljenog promenljivog kapitala za osam puta. Svakako da on može i vlastitim rukama neposredno da prione na proces proizvodnje, kao što čini njegov radnik, ali će tada biti samo neka sredina između kapitaliste i radnika, »sitan majstor«. Na izvesnom višem stupnju razvitka kapitalistička proizvodnja zahteva da kapitalista bude kadar da upotrebljava na prisvajanje, a stoga i na kontrolu tuđeg rada, kao i na prodavanje proizvoda toga rada, sve vreme za koje on funkcioniše kao kapitalista, tj. kao običan kapital. Srednjovekovni esnafi gledali su da pretvaranje zanatlijskog majstora u kapitalistu silom spreče time što su na vrlo malen maksimum ograničavali broj radnika koje je jedan majstor mogao upošljavati. Vlasnik novca ili robe pretvara se istinski u kapitalistu tek kad minimalna suma predujmljena u proizvodnju daleko premaša srednjovekovni maksimum. I ovde se kao i u prirodnim naukama potvrđuje tačnost zakona koji je Hegel otkrio u svojoj *Logici*, zakona da čisto kvantitativne promene na izvesnoj tački prelaze u kvalitativne razlike.²«

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 276. — ² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 277/278.

Minimum iznosa vrednosti koji je potreban da se vlasnik novca ili robe pretvori u kapitalistu različit je za razne stupnjeve razvitka kapitalističke proizvodnje i na datom stupnju razvitka za razne grane industrije.

Za vreme procesa proizvodnje o kome je gore detaljno raspravljano odnos kapitaliste i radnika se znatno izmenio. Pre svega, kapital se razvio u komandu nad radom, tj. nad samim radnikom. Personificirani kapital, kapitalista, stara se o tome da radnik obavlja svoj rad redovno, brižljivo i sa potrebnim stepenom intenziteta.

«Dalje se kapital razvio u prinudni odnos koji prisiljava radniku klasu da obavi više rada nego što uski krug njenih vlastitih životnih potreba propisuje. A kao proizvođač tuđe marljivosti, kao cedilac viška rada i eksploatator radne snage, natkriljuje on energijom, neumerenošću i efektivnošću sve ranije sisteme proizvodnje koji su počivali na neposredno prinudnom radu.

U prvi mah kapital podvrgava sebi rad pod onim tehničkim uslovima u kojima ga u njegovom istorijskom razvitku zatekne. On, dakle, ne menja odmah način proizvodnje. Stoga se proizvodnje viška vrednosti, u obliku koji smo dosad razmatrali, putem jednostavnog produžavanja radnog dana, pokazivalo kao nezavisno od svake promene samog načina proizvodnje. U staromodnoj pekarnici ono nije bilo manje efektivno nego u modernoj predionici pamuka.

Kad posmatramo proces proizvodnje sa stanovišta procesa rada, onda se radnik prema sredstvima za proizvodnju ne odnosi kao prema kapitalu, već kao pukom sredstvu i materijalu njegove svrsishodne proizvodne delatnosti. U štavionici koža, npr., kože su za njega prosto predmeti njegova rada. Ne štavi on kožu za kapitalistu. Drukčije je čim smo proces proizvodnje stali posmatrati s gledišta procesa oplođavanja vrednosti. Sredstva za proizvodnju smesta se pretvoriše u sredstva za usisavanje tuđeg rada. Sad sredstva za proizvodnju više ne upotrebljava radnik, već sredstva za proizvodnju upotrebljavaju radnika. Umesto da on njih troši kao materijalne elemente svoje proizvodne delatnosti, ona troše njega kao ferment svog vlastitog životnog procesa, a životni proces kapitala sav je u tome što se on kreće kao vrednost koja sama sebe oploduje. Talioničke peći i radioničke zgrade koje se noću odmaraju i ne usisavaju živi rad jesu «čist gubitak» za kapitalistu. Zato talioničke peći i radioničke zgrade predstavljaju »pravni osnov na noćni rad« radnih snaga. (Vidi *Izveštaje komisije o zapošljavanju dece*, 4. izveštaj, 1865, strana 79 do 85.) Već samo pretvaranje novca u materijalne činioce procesa proizvodnje, u sredstva za proizvodnju, pretvara ova sredstva u osnovu za pravno i prinudno pravopolaganje na tuđi rad i višak rada.«¹

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 279/280.

Medutim, postoji još jedan oblik viška vrednosti. Kad se dostigne krajnja granica radnog dana, kapitalisti ostaje još jedno sredstvo za povećavanje viška rada: podizanje produktivnosti rada, time nastalo smanjenje vrednosti rada i skraćenje potrebnog radnog vremena. Ovaj oblik viška vrednosti biće ispitan u jednom drugom članku.

Napisano između 22. maja i 1. jula 1868.

Prema rukopisu.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Rezolucija o premeštanju mesta održavanja kongresa Internacionale 1868^[1860]]

1. S obzirom da je belgijski parlament upravo za 3 godine produžio zakon po kome svakog stranca može proterati iz zemlje belgijska vlada;

2. da je nespojivo sa dostojanstvom Medunarodnog udruženja radnika da kongres održi u mestu u kome bi on bio u vlasti lokalne policije;

3. da član 3. Statuta Medunarodnog udruženja radnika predviđa da Generalno veće može u slučaju potrebe promeniti mesto održavanja kongresa;

Generalno veće odlučuje da se kongres Medunarodnog udruženja radnika sazove u Londonu 5. septembra 1868. godine.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Rezolucija Generalnog veća o istupanju
Félixa Pyat-a^[181]]

Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika ne prima nikakvu odgovornost za govor što ga je Félix Piat, koji nema nikakve veze sa Udruženjem, održao na javnom skupu u Cleveland Hall-u.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Moje plagiranje F. Bastiat-a^[182]

U . . . . .¹ neki sledbenik Bastiat-a otkriva da sam F. Bastiat-u ukrao, i to još u unakaženom obliku, određivanje *veličine vrednosti robe* »društveno potrebnim radnim vremenom« za njenu proizvodnju. Mogao bih i da predem preko ovog qui pro quo. No ako ovaj bastijanac broj I nalazi da je Bastiat-ovo i moje određivanje vrednosti u suštini istovetno, bastijanac broj II *gotovo* istovremeno izjavljuje u lajpciškom »*Literarisches Centralblatt*«, od . . . . . : » . . . . . «²

Uzmemo li, dakle, zajedno bastijanca broj I i bastijanca broj II, ispada da čitava vojska bastijanaca mora sada da pregazi u moj logor i da u celini prisvoji moja izlaganja u kapitalu. Razume se da se samo posle teške duševne borbe odričem zadovoljstva jedne takve aneksije.

Određivanje vrednosti, sadržano u mom radu *Kapital*, 1867, nalazi se u mom već dve decenije ranije napisanom sastavu protiv Proudhona: »*Misère de la Philosophie*«, Paris, 1847 (str. 49. i sledeće³). Bastiat-ovo mudrovanje o vrednosti došlo je na svet tek nekoliko godina kasnije^[183]. Otuda nisam mogao ja da prepisujem od Bastiat-a, ali je Bastiat mogao da prepisuje od mene.

Pa ipak Bastiat uistinu ne daje nikakvu analizu vrednosti. On rasipa samo besadržajne predstave radi utešnog dokaza da je »svet pun velikih, izvrsnih, svakodnevnih usluga«^[184]. Nemački bastijanci, kao što je poznato, svi su nacionalliberali. Ja ću im, dakle, takode učiniti »veliku, izvrsnu uslugu« ukazujući im na *specifično prusko poreklo* Bastiat-ovog premudrog otkrića. Stari *Schmalz* bio je, naime, pruski državni savetnik, čak, ako se ne varam, tajni pruski državni savetnik. Osim toga imao je razvijen njih za demagoge^[185]. Elem, ovaj

¹ U rukopisu ostavljeno slobodno mesto. za naslov »Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte« — ² U rukopisu ostavljeno mesto za datum — 4. jul 1868 — i za sledeći citat: »Opovrgavanje teorije vrednosti predstavlja jedini zadatak za onoga ko se bori protiv Marxa; jer ako se usvoji ovaj aksiom, onda se moraju priznati gotovo svi Marxovi zaključci, izvedeni s najdoslednijom logikom«. — ³ Vidi u *I.* tomu ovog izdanja, str. 79 i dalje.

stari Schmalz objavio je 1818. u Berlinu *Priručnik za izučavanje državne privrede*. Francuski prevod njegovog priručnika izašao je 1826. u Parizu pod naslovom »*Économie Politique*«. Prevodilac Henri Jouffroy figurirao je na naslovnoj strani kao »*Conseiller au Service de Prusse*«¹. U sledećem citatu nalazi se srž Bastiat-ove predstave o vrednosti, ne samo po sadržaju nego i po obliku:

«Le travail d'autrui en général ne produit jamais pour nous qu'une *économie de temps*, et [que] cette économie de temps est toutce qui constitue sa valeur et son prix. Le menuisier, par exemple, qui me fait une table, et le domestique qui porte mes lettres à la poste, qui bat mes habits, ou qui cherche pour moi les choses qui me sont nécessaires, me rendent l'un et l'autre un *service* absolument de même nature; l'un et l'autre m'*épargne* et le temps que je serais obligé d'employer moi-même à ces occupations, et celui qu'il m'aurait fallu consacrer a acquérir l'aptitude et les talents qu'elles exigent.»² (*Schmalz*, citirano delo, tom I, str. 304)

Dakle, sad se zna odakle je Bastiat uzeo svoje salo [Fett] ovaj, htedoh reći, svojju mast [Schmalz].

Napisano oko 11. jula 1868.

Prema rukopisu.

Prevod s engleskog

---

¹ »*Pruski državni savetnik*« — ² »Rad drugih donosi nam samo *uštedu u vremenu*, i ta ušteda u vremenu jeste sve što čini *njegovu vrednost i njegovu cenu*. Stolar koji mi pravi sto i sluga koji nosi moja pisma u poštu, čisti moju odeću ili mi donosi stvari koje su mi potrebne, i jedan i drugi čine mi *uslugu* potpuno istog karaktera; obojica mi *ušteđuju* i vreme koje bih morao da utrošim da bih to sam uradio, i ono koje bi mi bilo potrebno da se naučim tom poslu.«

Karl Marx

[Izjava Generalnog veća o stavu britanske vlade
prema carskoj Rusiji^[1861]]

Veće Međunarodnog udruženja radnika osuđuje poniznost koju je britanska vlada nedavno pokazala prema Rusiji time što je, mesec dana posle ukaza ruske vlade kojim je ukinut naziv Poljska, izbrisala u budžetu pridev *poljski* ispred reči *emigranti*.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Nacrt rezolucije o posledicama kapitalističke
primene mašina, predložen briselskom kongresu
Generalnog veća^[187]]

S jedne strane, mašina se pokazala kao jedan od najmoćnijih instrumenata despotizma i prinude u rukama kapitalističke klase; s druge strane, razvitak mašina stvara neophodne materijalne uslove za potiskivanje sistema najamnog rada uistinu društvenim sistemom proizvodnje.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Karl Marx

[Predsedniku i upravi Opšteg nemačkog
radničkog saveza^[188]]

London, 18. avgusta 1868.

Za kraj pripremnih radova za briselski kongres zakazana je sednica izvršne komisije Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika^[189] za 22. avgust i plenarna sednica Generalnog saveta za 25. avgust. Pošto sam zadužen da na obe sednice podnesem izveštaj, nisam u mogućnosti da se odazovem cenjenom pozivu da učestvujem na Kongresu Opšteg nemačkog radničkog saveza u Hamburgu.

Sa zadovoljstvom vidim da program Vašeg kongresa obuhvata pitanja koja zaista moraju predstavljati polazne tačke svakog ozbiljnog radničkog pokreta: agitaciju za punu političku slobodu, regulisanje radnog dana i plansku međunarodnu saradnju radničke klase na velikom, svetskoistorijskom zadatku, koji ona mora da ostvari za celo društvo. Želim Vam uspeha u radu!

S demokratskim pozdravom

Karl Marx

Naslov originala: *An den Präsidenten
und Vorstand des Allgemeinen Deutschen
Arbeitervereins*

Prvi put objavljeno u listu

•Social-Demokrat•

br. 100 od 28. avgusta 1868.

Karl Marx

[Nacrt rezolucije o ograničavanju radnog dana
koji je Generalno veće predložilo briselskom
kongresu^[190]]

Pošto je ženevski kongres iz 1868. jednoglasno usvojio rezoluciju »da je zakonsko ograničavanje radnog dana neophodan preduslov za sva dalja socijalna poboljšanja«, Veće je mišljenja da je sad došlo vreme da se izvuku praktične posledice iz ove rezolucije, i da je dužnost svih sekcija da se praktično posavetuju o ovom pitanju u raznim zemljama u kojima su osnovane organizacije Međunarodnog udruženja radnika.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Četvrti godišnji izveštaj Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika⁽¹⁹¹⁾

Godina 1867/1868. predstavlja epohu u razvitku Međunarodnog udruženja radnika. Posle perioda mirnog napretka njegov uticaj je porastao u tolikoj meri da je izazvao ogorčene klevete od strane vladajućih klasa i progone od strane vlada.¹ Udruženje je stupilo u stadijum borbe.

Francuska vlada, naravno, prednjačila je u reakciji protiv radničke klase. Već prošle godine morali smo da žigošemo pojedine nje-ne neprijateljske manevre — utaju pisama, konfiskaciju našeg statuta, zaplenu dokumenata ženevskog kongresa na francuskoj granici.² Ti dokumenti, čije smo vraćanje uzalud u Parizu dugo zahtevali, konačno su nam dati pod zvaničnim pritiskom lorda Stanleya, engleskog ministra spoljnih poslova.

Ove godine, pak, imperija je sasvim odbacila masku. Ona je otvoreno pokušavala da uništi Međunarodno udruženje radnika pomoću svoje policije³ i svojih sudova. Za svoje postojanje decembarska dinastija ima da zahvali klasnoj borbi, čija je najveličanstvenija pojava bio junski ustanak 1848. Stoga je ona neizbežno igrala čas ulogu spasioca buržoazije, čas očinskog pokrovitelja proletarijata. Čim se rastuća snaga Međunarodnog udruženja radnika jasno ispoljila u štrajkovima Amijena, Rubea, Pariza, Ženeve itd.⁽¹⁹²⁾ samozvanom radničkom patronu ostale su samo dve mogućnosti: ili da ovlada našim udruženjem ili da ga uguši. U početku zahtevi nisu bili veliki. Manifest, koji su pariski delegati pročitali na kongresu u Ženevi (1866) i naredne godine objavili u Briselu,⁽¹⁹³⁾ bio je zaplenjen na francuskoj granici. Kad je naš pariski komitet upitao za razloge ovog nasilja, ministar Rouher je pozvao jednog člana komiteta na lični razgovor.

¹ U listu «The Times»: i neprijateljske korake vlada — ² Vidi u ovom tomu, str. 439 - 440. — ³ U listu «The Times»: policijskim prepadima

U toku sastanka, koji je potom održan, on je najpre tražio ublažavanje i menjanje nekih mesta u manifestu. Dobivši odrečan odgovor, on je rekao:

»Ipak bi se mogao postići sporazum kad biste Vi uputili samo nekoliko reči zahvalnosti imperatoru, koji je tako mnogo učinio za radničku klasu.«¹

Ovaj taktički mig Rouher-a, imperatorovog podanika, nije naišao na očekivano razumevanje. Od tog trenutka decembarski režim vrebao je priliku da pod bilo kakvim izgovorom silom ukloni udruženje. Njegov gnev porastao je zbog antišoviniističke agitacije naših članova posle prusko-austrijskog rata. Kratko vreme posle toga, kad je fenijanska histerija u Engleskoj dostigla svoj vrhunac, Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika uputilo je britanskoj vladi peticiju, u kojoj je predstojeće pogubljenje trojice mančesterskih mučenika označio kao sudsko umorstvo.¹ Istovremeno smo održavali mitinge u Londonu u odbranu prava Irske. Francuska vlada, u stalnoj brizi za očuvanjem engleske milosti, smatrala je da su sad okolnosti zrele za zadavanje udarca Međunarodnom udruženju radnika s obe strane Kanala. Njena policija upala je noću u stanove naših članova pariskog komiteta, izvršila premetačinu njihovih privatnih pisama i bučno objavila u engleskoj štampi da je konačno otkriven centar fenijanske zavere. Jedan od glavnih organa jeste, navodno, MUR.¹⁹⁵ Mnogo buke ni oko šta! Sudska istraga, i pored najbolje volje, nije pronašla ni trun corpus delicti.² Pošto je pokušaj da se MUR prikaže kao tajno zavereničko udruženje tako sramno propao, pribeglo se sledećoj smicalici. Pariski komitet proganjen je sad kao nezakonito udruženje koje ima više od 20 članova¹⁹⁶. Francuske sudije, dresirane imperatorskom disciplinom, odmah su, naravno, proglasili raspuštanje udruženja i članove komiteta osudili na novčane kazne i kazne zatvora.³ Ipak, sud je ispoljio naivnost iznoseći u obrazlaganju svoje presude dve stvari: s jedne strane činjenicu o rastućoj snazi MUR, a s druge nespojivost decembarskog režima s postojanjem radničkog udruženja koje za svoje rukovodeće principe uzima istinu, pravdu i moral. Posledice ovih događaja uskoro su se osetile u departmanima, gde su prefektуре sitnijim hajkama u stopu sledile primer pariskih presuda. Ali, umesto da klone pred ovim zlostavljanjem od strane vlade, MUR je iz toga samo crplo novu životnu snagu. Ništa nije toliko potpom-

¹ U listu »The Times« poslednji deo rečenice glasi: »u kojoj je zahtevao ublažavanje presude trojici mančesterskih mučenika i njihovu osudu na smrt označio kao akt političke osvete« (tekst peticije vidi u ovom tomu, str. . . .).

² U listu »The Times« umesto ove rečenice stoji: »Sve njene mukotrpne istrage nisu dovele ni do čega. Sam javni tužilac s gnušanjem je digao ruke od svoje optužbe.«

³ U listu »The Times« ova rečenica glasi: »Francuske sudije, dresirane imperatorskom disciplinom, pohitali su, naravno, da naredе raspuštanje udruženja i zatvaranje članova njegovog pariskog komiteta.«

glo porast njegovog uticaja u Francuskoj, kao činjenica da je konačno prisililo decembarški režim na otvoreni raskid s radničkom klasom.

U Belgiji je naše udruženje doživelo veliki napredak. Vlasnici rudnika u basenu Šarlroa stalnim tlačenjem materijali su svoje kopače uglja na pobunu, da bi zatim na goloruku masu poslali oružanu silu. Usred tako izazvane panike belgijski ogranak MUR uzeo je stvar kopača uglja u svoje ruke, putem štampe i na javnim mitinzima obelodanio je njihov bedan ekonomski položaj, pružio pomoć porodicama poginulih i ranjenih i postarao se za sudske braniocima za uhapšene. Sve njih je na kraju porota oslobodila krivice^[197]. Od događaja u Šarlroau naš uspeh u Belgiji bio je obezbeđen. Međutim, ministar pravde Jules Bara žigosao je MUR u belgijskom poslaničkom domu i postojanje udruženja uzeo kao glavni izgovor za obnavljanje zakona o strancima. Čak je zapretio zabranom održavanja briselskog kongresa. Belgijaska vlada trebalo bi najzad da uvidi da se razlog postojanja malih država u Evropi sastoji još jedino u tome da budu utočište slobode.

U Italiji udruženje je bilo paralisano reakcijom posle pokolja u Mentani^[198]. Jedna od prvih posledica bila su policijska ograničenja prava zbora i dogovora. Pa ipak, naša obimna korespondencija pokazuje da italijanska radnička klasa sve više i više stiče individualnost, nezavisno od svih starih partija.

U Pruskoj MUR ne može legalno da postoji zato što jedan zakon^[199] zabranjuje svako povezivanje pruskih radničkih udruženja sa inostranim udruženjima. Osim toga pruska vlada ponavlja u bednim razmerama bonapartističku politiku, na primer, svojim ugnjetavanjem *Opšteg nemačkog radničkog saveza*. Vazda spremne da jedna drugoj iskopaju oči, militarističke vlade su uvek složne kad treba ići u krstaški rat protiv zajedničkog neprijatelja — radničke klase.

Uprkos svim zakonskim preprekama, ipak su se mali ogranci, rasuti po celoj Nemačkoj, odavno grupisali oko našeg komiteta u Ženevi^[200].

Na svom poslednjem kongresu u Hamburgu Opšti nemački radnički savez, koji je naročito razvijen u severnoj Nemačkoj, odlučio je da deluje u saglasnosti sa MUR^[201], iako po zakonu nije u stanju da mu se zvanično priključi. Predstojeći kongres u Nirnbergu, na kom će biti zastupljeno preko 100 radničkih udruženja, naročito iz srednje i južne Nemačke, stavio je na svoj dnevni red neposredno priključenje Međunarodnom udruženju radnika. Na traženje rukovodećeg komitera Kongresa uputili smo delegata u Nirnberg^[202].

U Austriji radnički pokret sve više i više dobija izrazito¹ obeležje. Za početak septembra bio je zakazan kongres u Beču radi bratskog ujedinjenja radnika raznih nacionalnosti u imperiji. Istovremeno je objavljen poziv Englezima i Francuzima, u kome su proklamovani principi MUR. Vaše Generalno veće već je bilo odredilo delegata za

¹ U listu «The Times»: revolucionarno obeležje

Beč^[203], kad je sadašnji *liberalni* austrijski kabinet, upravo na izdisaju pod pritiskom feudalne reakcije, bio toliko vidovit da navuče i mržnju radnika zabranjujući održavanje njihovog kongresa.

U borbi građevinskih radnika u Ženevi radilo se donekle o opstanku MUR u Švajcarskoj. Naime, građevinski preduzetnici su postavili kao preduslov bilo kakvog sporazuma istupanje radnika iz MUR. Ovaj zahtev radnici su odlučno odbili. Zahvaljujući pomoći u samoj Švajcarskoj, kao i posredstvom MUR iz Francuske, Engleske, Nemačke i Belgije, konačno su izvojevani skraćenje radnog dana¹ i povećanje radne najamnine.² Već duboko ukorenjeno na švajcarskom tlu, MUR je sad brzo osvajalo prostor oko sebe. Pored ostalog, 50 nemačkih radničkih udruženja za obrazovanje, možda najstarijih u Evropi, jednoglasno je odlučilo prošle jeseni na svom kongresu u Norenburgu da se priključe MUR-u.^[204]

U Engleskoj politička nestabilnost,³ raspadanje starih partija i pripreme za predstojeću izbornu borbu odvukli su mnoge naše najbolje snage, i tako usporili našu propagandu. Uprkos tome, razvili smo živu prepisku sa tredjunionima u unutrašnjosti. Jedan njihov deo već je objavio pristupanje. Među novopripojenim ograncima u Londonu prvo mesto po broju svojih članova zauzimaju tredjunioni kožarskih radnika i obučara Sitija.

Vaše Generalno veće održavalo je stalnu vezu sa *Nacionalnim savezom radnika Sjedinjenih Država*. Na svom poslednjem kongresu, avgusta 1867, američki Savez bio je odlučio da te godine uputi jednog predstavnika na kongres u Briselu, ali zbog kratkoće vremena propustio je da preduzme mere potrebne za sprovođenje svoje odluke^[205].

Latentna snaga severnoameričke radničke klase zrači iz zakonskog uvođenja osmočasovnog radnog dana u javnim radionicama federalne vlade i iz usvajanja opšteg zakona o osmočasovnom radnom danu u 8 do 9 država federacije. Ipak, američka radnička klasa u ovom trenutku, na primer u Njujorku, vodi očajničku bitku protiv otpora kapitala koji svim ogromnim sredstvima kojima raspolaže nastoji da osujeti sprovođenje zakona o osmočasovnom radnom danu. Ova činjenica dokazuje da čak i u najpovoljnijim političkim prilikama svaki ozbiljan uspeh radničke klase zavisi od zrelosti organizacije koja školuje i koncentriše svoje snage.

I sama nacionalna organizacija radničke klase može lako da pretrpi neuspeh zbog nepostojanja njene organizacije van granica zemlje, jer sve zemlje konkurišu na svetskom tržištu i stoga utiču jedna na drugu. Samo internacionalna povezanost radničke klase može obezbediti njenu konačnu pobjedu. To je ta potreba koja je stvorila Međunarodno udruženje radnika. Ono nije biljka iz staklene bašte neke

---

¹ U listu «The Times» dodato: za jedan čas — ² U listu «The Times» dodato: za 10 procenata — ³ U listu «The Times»: nesigurna politička situacija

sekte ili teorije. Ono je prirodni oblik proleterskog pokreta, koji izrasta iz normalnih i nezadrživih tendencija savremenog društva. Duboko prožeto veličinom svog zadatka, MUR se ne da ni zaplašiti ni zavesti. Njegova sudbina je odsada nerazdvojno povezana sa istorijskim razvitkom klase koja u svojim rukama drži preporod čovečanstva.

Za Generalno veće:
Robert Shaw predsednik
J. George Eccarius, generalni sekretar

London, 1. septembar 1868.

Prema rukopisnoj kopiji
Jenny Marx.

Friedrich Engels

Direktorijumu Schillerovog zavoda^[206]

Mančester, 16. septembra 1868.

Kako mi je saopštio gospodin Davisson, direktorijum je na svojoj sednici od 7. septembra doneo odluku da pozove gospodina Karla Vogta da u zavodu održi predavanje.

Ma koliko mi to teško padalo, ova odluka me ipak prisiljava da napustim kako svoj položaj predsednika tako i položaj člana direktorijuma.

Nije ovde potrebno da ulazim u konkretne razloge zbog kojih bih, da sam prisustvovao sednici, glasao protiv te odluke. Nisu me ti razlozi obavezivali da donesem ovakvu odluku.

Moje povlačenje prouzrokovano je isključivo razlozima koji nisu u vezi sa zavodom. Godine 1859. i 1860. moji politički prijatelji i ja podigli smo protiv gospodina Vogta, podnoseći dokaze, teške političke optužbe (vidi rad *Gospodin Vogt* od Karla Marxa, London, 1860!). Na ove optužbe, koje su otada ponavljane i sa drugih mesta, gospodin Vogt je ćutao.

Cela ova stvar, kao i polemika koja je u vezi s njom onda vođena, ostalim članovima direktorijuma je verovatno nepoznata ili su je zaboravili. Oni imaju puno pravo da se ne osvrću na političke karakteristike gospodina Vogta i da na njega gledaju kao na manje ili više prijatnog popularizatora prirodnonaučnih otkrića drugih naučnika. Meni to nije dopušteno. Ako bih posle gore pomenute odluke i dalje ostao u direktorijumu time bih se odrekao celokupne svoje političke prošlosti i svojih političkih prijatelja. Time bih ukazao poverenje čoveku za koga smatram dokazanim da je 1859. godine bio plaćeni agent Bonaparte.

---

¹ Vidi u 17. tomu ovog izdanja.

Samo takva neizbežna obaveza mogla me je navesti da napustim položaj, na kome sam smatrao svojom dužnošću da ostanem u vreme teškoća^[207] koje su sada srećom savladane. Srdačno zahvaljujem gospodi članovima direktorijuma na poverenju koje su mi tako izdašno poklonili i rastajem se od njih s molbom da sačuvaju za mene ista onakva prijateljska osećanja, kakva ću ja uvek gajiti prema njima.

S dubokim poštovanjem
F. E.

Prema konceptu u rukopisu.

Friedrich Engels

O raspuštanju lasalovskog radničkog saveza^[208]

»Vlada zna, a zna i buržoazija da se sadašnji nemački radnički pokret *toleriše* samo toliko, da postoji samo dotle dok je to vladi *po volji*. Dok vlada ima koristi od toga da postoji ovaj pokret, da izrasta novi, nezavisni protivnik buržoaskoj opoziciji, ona će dotle tolerisati taj pokret. Od onog trenutka kad ovaj pokret pretvori radnike u samostalnu silu, kad na taj način postane opasan po vladu, tolerisanja više neće biti. Način na koji je naprednjacima onemogućena agitacija u štampi, udruživanjima i na skupštinama neka posluži radnicima kao opomena. Ti isti zakoni, propisi i mere, koji su tu primenjeni, mogu svakog dana da budu upotrebljeni protiv njih i da smrse konce njihovoj agitaciji; *to će se i dogoditi, čim ova agitacija postane opasna*. Od najvećeg je značaja da radnici u tom pitanju imaju otvorene oči, da ne zapadnu u istu zabludu kao buržoazija za vreme Nove ere, kada je takođe bila samo *tolerisana*, dok je sama verovala da je već u sedlu. I ako neko uobražava da će sadašnja vlada skinuti postojeće okove sa štampe, prava udruživanja i okupljanja, onda on spada u ljude na koje više ne vredi trošiti reči. A bez slobode štampe, prava udruživanja i okupljanja nije moguć nikakav radnički pokret.«

Ove reči nalaze se na strani 50 i 51 brošure *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija*, od Friedricha Engelsa, izdatoj u Hamburgu, 1865.¹ Tada je učinjen pokušaj da se Opšti nemački radnički savez — svojevremeno jedino organizovano ujedinjenje socijaldemokratskih radnika Nemačke — stavi pod kontrolu Bismarckovog ministarstva, pri čemu se radnicima obećavalo da će vlada odobriti opšte pravo glasa. »Opšte, jednako, neposredno pravo glasa« Lassalle je propovedao kao jedino i nepogrešivo sredstvo za osvajanje političke vlasti od strane radnika; zar je čudo što se na tako sporedne stvari, kao što je sloboda štampe, pravo udruživanja i okupljanja, za koje se zalagala čak i buržoazija, ili je bar tvrdila da se zalaže, gledalo s nipodaštava-

¹ Vidi u ovom tomu, str. 60 - 61.

njem. Ako je buržoazija bila zainteresovana za to, nije li baš to bio razlog za radnike da se drže daleko od agitacije za takve stvari? Protiv takvog shvatanja bila je uperena pomenuta brošura. Rukovodioci Opšteg nemačkog radničkog saveza znali su to bolje, te je autor imao samo to zadovoljstvo da se lasalovci njegovog rodnog grada Barmena odreknu njega i njegovih prijatelja.

A kako danas stoje stvari? »Opšte, neposredno, jednako pravo glasa« postoji već dve godine. Birana su već dva rajhstaga. Radnici, umesto da sede za državnim kormilom i da, prema Lassalleovom receptu, dekretiraju »državnu pomoć«, na jedvite jade šalju pola tuceta poslanika u rajhstag. Bismarck je savezni kancelar, a *Opšti nemački radnički savez je rasturen.*

A zašto opšte pravo glasa nije donelo radnicima obećani zlatni vek, o tome bi već mogli da nađu savet kod Engelsa. O tome se govori u pomenutoj brošuri na strani 48:

»I što se tiče samog opšteg, neposrednog prava glasa, treba poći samo od Francuske da bi se čovek uverio kakvi se krotki izbori pomoću njega mogu sprovesti, čim se ima brojno zatucano seosko stanovništvo, dobro organizovana birokratija, štampa dobro naučena pameti, udruženja pod dovoljnim pritiskom policije i čak nema nikakvih političkih skupova. Koliko onda predstavnika radnika dospeva u francusku skupštinu pomoću opšteg prava glasa? A francuski proletarijat ima prednost nad nemačkim u mnogo većoj koncentrisanosti i dužem iskustvu u borbi i organizaciji.

Ovo nas dovodi do još jedne tačke. U Nemačkoj seosko stanovništvo je dvostruko veće od gradskog stanovništva, tj. $\frac{2}{3}$ stanovništva živi od zemljoradnje, $\frac{1}{3}$ od industrije. A kako je krupni zemljišni posed u Nemačkoj pravilo, a seljak sa sitnom parcelom izuzetak, to drugim rečima znači: ako $\frac{1}{3}$ radnika stoji pod komandom kapitalista, **onda $\frac{2}{3}$ stoje pod komandom feudalnih gospodara.** Oni ljudi koji neprestano napadaju kapitaliste, dok za feudalce nemaju ni rečcu srdžbe to dobro da utuve. U Nemačkoj feudalcima izrabljuju dvostruko više radnika nego buržoazija. Ali to ni izdaleka nije sve. Patrijarhalna privreda na starim feudalnim dobrima stvara naslednu zavisnost seoskog nadničara ili bezemljaša od „milostivog gospodara“, koja zemljoradničkom proletarijatu mnogo otežava uključivanje u pokret gradskih radnika. Popovi, sistematsko zaglupljivanje na selu, loša nastava u školama, odsećenost ljudi od celog sveta — dovršavaju ostalo. Zemljoradnički proletarijat jeste deo radničke klase koji s najvećom mukom i poslednji spoznaje svoje sopstvene interese, svoj društveni položaj; drugim rečima, onaj deo koji najduže ostaje nesvesno oruđe u rukama povlašćene klase koja ga izrabljuje. A koja je to klasa? U Nemačkoj to **nije buržoazija, nego feudalno plemstvo.** Pa čak ni u Francuskoj, gde postoje gotovo samo slobodni seljaci sa svojom zemljom, gde je feudalnom plemstvu odavno oduzeta sva politička vlast, opšte pravo glasa nije dovelo radnike u skupštinu, već

ih je gotovo sasvim otud potisnulo. Kakav bi bio rezultat opšteg prava glasa u Nemačkoj, gde feudalno plemstvo još ima stvarnu socijalnu i političku moć i gde *dva* seoska nadničara dolaze na *jednog* industrijskog radnika? Borba protiv feudalne i birokratske reakcije — jer kod nas su njih dve sada neodvojive — ima u Nemačkoj istu važnost kao i borba za duhovnu i političku emancipaciju seoskog proletarijata — i dokle god seoski proletarijat ne bude uvučen u pokret, dotle gradski proletarijat u Nemačkoj ne može i neće postići ni najmanji uspeh, dotle opšte pravo glasa za proletarijat ne predstavlja oružje, nego *zamičku*.

Možda će ovo vrlo iskreno, ali potrebno razjašnjenje podstaknuti feudalce da se zauzmu za opšte, neposredno pravo glasa.

Utoliko bolje.¹

Opšti nemački radnički savez: raspušten je ne samo pri vladavini opšteg prava glasa, već baš *zbog* toga što vlada opšte pravo glasa. Engels mu je predskazao da će biti ugušen čim postane *opasan*. Na svojoj poslednjoj generalnoj skupštini^[209] savez je doneo odluku: prvo, da se bori za osvajanje pune političke slobode, i drugo, da deluje u saradnji sa Međunarodnim udruženjem radnika. Oba ova zaključka sadrže potpuni raskid sa celokupnom prošlošću saveza. S njima je savez iz svog dosadašnjeg sektaškog stava prešao na široki teren velikog radničkog pokreta. Ali višim instancama se, izgleda, učinilo da je to u izvesnoj meri protiv dogovora. U drugim vremenima ne bi se odveć marilo za to; ali od uvođenja opšteg prava glasa, kad treba svoj proletarijat u selima i malim gradovima sačuvati od takvih prevratničkih stremljenja — to je već nešto drugo! Opšte pravo glasa bilo je poslednji ekser na mrtvačkom kovčegu Opšteg nemačkog radničkog saveza.

Savezu služi na čast što je doživeo propast upravo u trenutku raskida sa ograničenim lasalovstvom. Ma šta došlo umesto njega, biće, prema tome, izgrađeno na daleko opštijoj, principijelnijoj osnovi, nego što ju je moglo pružiti nekoliko većito ponavljanih fraza o državnoj pomoći. Od onog trenutka kad su članovi raspuštenog saveza počeli da misle umesto da veruju iščezla je i poslednja prepreka na putu stapanja svih nemačkih socijaldemokratskih radnika u veliku partiju.

Naslov originala: *Zur Auflösung des Lassalleianischen Arbeitervereins*

Napisano krajem septembra 1868.

Prvi put objavljeno u listu
•Demokratisches Wochenblatt•
br. 40 od 3. oktobra 1868.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 59 - 60.

Friedrich Engels

O raspuštanju lasalovskog radničkog saveza [Dodatak^[210]]

Članku koji se pojavio pod gornjim naslovom (u prethodnom broju) na završetku citata iz Engelsove brošure, u kome se govori o opštem pravu glasa, treba dodati sledeću opasku:

»Predsednik čovečanstva« *Bernhard Becker*, koga je savezu u nasleđe ostavio Lassalle, obasuo je najsravnijim grdnjama* »Marxovu partiju«, tj. *Marxa, Engelsa* i *Liebknechta*. Sada u svom prljavom radu *Otkrića o tragičnom kraju Ferdinanda Lassalle-a*, koji razgolićuje njegovu sopstvenu bednu dušu i pobuđuje interesovanje samo ukradenim dokumentima koji su u njemu štampani, Becker »popravlja« Engelsa na sledeći način:

»Ali, zašto se ne agituje za *bezuslovno pravo udruživanja, okupljanja i za slobodu štampe?* Zašto radnici ne nastoje da se oslobode okova koji su im stavljeni za vreme reakcije?« (str. 133) »... Samo daljim razvijanjem demokratske baze može se osvežiti lasalovstvo i pretvoriti u čisti socijalizam. Za to je, pored ostalog, potrebno *više ne štedeti* interese *junkera* ili bogatih zemljoposjednika, već socijalističku teoriju dopuniti i usavršiti *primenom na ogromnu masu seoskih radnika*, kojih u Pruskoj ima daleko više nego gradskog stanovništva.« (str. 134)

Očigledno, autor pomenure brošure (F. Engels) može biti zadovoljan uticajem na svoje protivnike.

Naslov originala: *Zur Auflösung
des Lassalleischen Arbeitervereins*

Napisano početkom oktobra 1868.

Prvi put objavljeno u listu »*Demokratisches Wochenblatt*«
br. 41 od 10 oktobra 1868.

*Taj sjajni posao nastavlja sada grofica *Hatzfeldt*, »majka« Försterling-Mendeove karikature Opšteg nemačkog radničkog saveza [211].

Karl Marx

Veze Međunarodnog udruženja radnika sa engleskim radničkim organizacijama^[212]

Neobična ozbiljnost s kojom engleska i naročito londonska štampa govori o *Međunarodnom udruženju radnika* i njegovom *briselskom kongresu* (samo »The Times« doneo je o tome 4 uvodna članka) izazvala je pravu histeriju u nemačkoj buržoaskoj štampi. Ona, nemačka štampa, poučava englesku štampu da se nalazi u zabludi kad veruje u značaj Međunarodnog udruženja radnika u Engleskoj! Ona otkriva da engleski tredjunioni, koji su posredstvom Međunarodnog udruženja radnika dostavljali pariskim, ženevskim i belgijskim radnicima značajnu novčanu podršku u njihovoj borbi protiv kapitala^[213], uopšte *ne* stoje u vezi s tim istim Međunarodnim udruženjem radnika!

»Izgleda da se sve to zasniva«, pišu nam iz Londona, »na tvrdnjama izvesnog *M. Hirscha*,* koga je Schulze-Delitzsch naročito poslao u London s ciljem da podiže takvu buku. To kaže *M. Hirsch*, a *M. Hirsch* je čovek dostojan poštovanja! Poštovani Hirsch učinio se sumnjivim londonskim unionistima (članovima tredjuniona, strukovnih udruženja) zato što nije imao *nikakav* dokumenat kojim bi ga preporučivalo Međunarodno udruženje radnika. Njega su jednostavno *ismejali*. Zato nije nikakvo čudo što taj Hirsch puca u prazno! A kad bi ga čovek i uzeo ozbiljno, mogao bi mu, bez naročite sklonosti ka poveravanju, saopštiti ono što zna ceo svet u Londonu, tj. da se Opšte veće tredjuniona^[215], koje se nalazi u Londonu, sastoji od 6 do 7 osoba, od kojih su 3, *Odger* (sekretar Opšteg veća i delegat obućara), *R. Applegarth* (delegat ujedinjenih tesara i stolara) i *Howell* (delegat zidara i sekretar Lige za reformu^[139]), istovremeno članovi Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika. Saznao bi, dalje, da os-

* Ovde se misli na *Dr Maxa Hirscha*, »čuvenog« nacionalnog ekonomistu Dunckerovog lista »Volks-Zeitung«. ^[214] Izgleda da se u Londonu, pre njegovog istraživačkog puta u njemu nepoznate regione Engleske, nije ni slutilo o postojanju ovog najnovijeg spasioca društva.

tali pridruženi tredjunioni (samo u Londonu oko 50, ne računajući tredjunione u unutrašnjosti) imaju svoje predstavnike koji čine daljih pet članova Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika; to su, naime, *R. Shaw, Buckley, Cohn, Hales* i *Maurice*; a osim toga svaki tredjunion ima običaj i pravo da u posebnim slučajevima upućuje delegate u Generalno veće. Dalje, od strane Engleza u Generalnom veću Međunarodnog udruženja radnika svoje predstavnike imaju:

Kooperativna društva, koja su uputila na briselski kongres 3 delegata — *Wlm. Westona*¹ i *Williamsa*;

Liga za reformu — *Della, Cowell Stepneya* i *Lucrafta*; sva trojica su i članovi izvršne komisije Lige za reformu;

Nacionalno udruženje za reformu^[216], koje je osnovao preminuli agitator Bronterre O'Brien — svog predsednika *A. E. Waltona* i *Milnera*;

najzad, *ateistička narodna agitacija* — svoju znamenitu oratorku gospođu *Harriet Law* i gospodina *Copelanda*.

Kao što se vidi, nema nijedne iole značajne partije britanskog proletarskog pokreta koja nije neposredno, preko svojih sopstvenih vođa, zastupljena u Generalnom veću Međunarodnog udruženja radnika. Najzad »Bee-Hive« (kojim rukovodi *George Potter*), zvanični organ engleskih tredjuniona, istovremeno je zvanični organ Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika, o čijim sednicama jednom nedeljno donosi izveštaje.

Otkrića poštovanog Hirscha i time izazvano likovanje nemačke buržoaske štampe dali su željenu hranu londonskom dopisniku lista »Weser-Zeitung« i londonskom korespondentu s potpisom lista »Augsburgerin«^[217]. Ovo lice — taj dvostruki posao obavilo je, naime, jedno te isto lice — boravi, iz razloga koji su njemu samom najbolje poznati, nekoliko časova daleko od Londona u zabačenom kutu. Tu ono spravlja od svojih bednih izvoda iz »The Times«, »The Morning Star« i »Saturday Review«^[218] estetski sos po ukusu svoje publike. S vremena na vreme, kao u ovom slučaju, to lice prežvakava i kupus nemačkih novina i pod lažnim datumom objavljuje ga u listu »Weser-Zeitung« i »Augsburgerin«. Pomenuti dopisnik listova »Weser-Zeitung« i »Augsburgerin« nije niko drugi do ozloglašeni literarni lumpenproleter — *Elard Biskamp*. Odavno isključen iz pristojne sredine, taj nesrećnik u alkoholu traži melem za rane koje mu je napravila Pruska anekseijom njegovog zavičaja Izbornog Hesena i njegovog prijatelja *Edgara Bauera*.^[219]

Napisano 4. oktobra 1868.

Prvi put objavljeno u listu
•Demokratisches Wochenblatt•
br. 42 od 17. oktobra 1868.

¹ Očigledno se mislilo na *Johna Westona*

Karl Marx

Kako je pismo gospodina Gladstone-a Engleskoj banci od 1866. pribavilo Rusiji zajam od šest miliona funti sterlinga^[220]

Pismo gospodina Gladstone-a od 11. maja 1866. privremeno je stavilo van snage zakon o bankama od 1844. pod sledećim uslovima:

1. Da se minimum eskontne stope podigne na 10%.
2. Da se, ukoliko Engleska banka prekorači zakonsko ograničenje emitovanja novčanica, dobit od prekomernog izdavanja novčanica prenese s Banke na vladu.^[221]

Usled toga je Banka podigla svoju minimalnu eskontnu stopu na 10% (što znači od 15 do 20% za obične trgovce i fabrikante), i nije povredila *slovo* zakona u pogledu *emitovanja novčanica*. Uveče je vršila prikupljanje novčanica od prijateljskih banaka i drugih klijenata u Sitiju da bi ih sutradan ponovo emitovala. Ona je, međutim, povredila duh zakona time što je, potčinjavajući se vladinom pismu, dopustila da njena *rezerva* padne na nulu, a *ta rezerva*, u skladu s intencijama zakona od 1844, čini jedinu raspoloživu aktivu Engleske banke u odnosu na pasivu njenog bankarskog odeljenja.

Prema tome, pismo gospodina Gladstone-a je privremeno stavilo van snage Peelov zakon na taj način što je produžilo pa čak i veštački pojačalo njegovo najgore dejstvo. Slična zamerka se ne može učiniti ni pismu ser G. C. Lewisa od 1857, ni pismu lorda Johna Russella od 1847.^[222]

Banka je zadržala minimalnu eskontnu stopu od 10% više od tri meseca. Ova stopa se smatrala u Evropi kao simptom opasnosti.

I pošto je tako gospodin Gladstone stvorio krajnje nezdravo osećanje nepoverenja u englesku platežnu sposobnost, na scenu stupa lord Clarendon, junak pariskog kongresa^[223], i objavljuje u listu »The Times« pismo s razjašnjenjima namenjeno engleskim ambasadama u Evropi. On je u mnogo reči saopštio Evropi da *Engleska banka nije bankrotirala* (mada je *stvarno* bilo *tako*, shodno zakonu od 1844), ali da je u izvesnoj meri to slučaj s *engleskom* industrijom i trgovinom.

Neposredna posledica njegovog pisma nije bila *«navala»* londonskih malogradana na Banku, nego *«navala»* (za novac) *Evrope na Englesku*. (Ovaj izraz je upotrebio u to vreme gospodin Watkin u Donjem domu.) Takva stvar je bila potpuno nečuvena u analima istorije engleske trgovine. Zlato je otpremano iz Londona u Francusku, dok je u isto vreme zvanična minimalna eskontna stopa iznosila u Londonu 10%, a u Parizu 3,5 do 3%. Ovo dokazuje da oticanje zlata nije označavalo običnu trgovinsku transakciju. Nju je izazvalo isključivo pismo lorda Clarendona.

Otuda je, pošto se minimalna eskontna stopa od 10% održavala preko tri meseca, usledila neizbežna reakcija. Minimalna eskontna stopa se brzim koracima spustila sa 10% na 2%, koji su do pre nekoliko dana i ostali zvanična bančina stopa. U međuvremenu su svi *engleski* vrednosni papiri, železničke akcije, akcije banaka, rudnika, sve vrste investicija kapitala u zemlji potpuno izgubili vrednost, i njih su brižljivo izbegavali. Čak su pale i obveznice engleskog državnog duga. (Jednog dana, za vreme panike, Engleska banka je odbila da daje pozajmice na obveznice državnog duga.) Zatim je kucnuo čas za *investiranja u inostranstvu*. Na londonskom tržištu su ugovarani zajmovi stranim vladama pod najpovoljnijim uslovima. Na čelu je stajao *ruski zajam od šest miliona funti sterlinga*. Ovaj ruski zajam, koji je pre nekoliko meseci bedno propao na pariskoj berzi, sada je na londonskoj berzi pozdravljen kao božji dar. Rusija je tek prošle nedelje emitovala novi zajam od četiri miliona funti sterlinga. Rusija je 1866. gotovo propadala, kao što i sada (9. novembra 1868) gotovo propada pod teretom finansijskih teškoća, koje su, usled poljoprivrednog prevrata koji ona preživljuje, dobile najstrašniji vid.

Ipak je najmanja usluga koju Peelov zakon čini Rusiji to što joj otvara englesko novčano tržište. Taj zakon stavlja Englesku, najbogatiju zemlju na svetu, *doslovno na milost i nemilost moskovske vlade*, platežno najnesposobnije vlade u Evropi.

Pretpostavimo da je ruska vlada početkom maja 1866. uložila na ime neke privatne firme, nemačke ili grčke, od 1 do 1,5 milion funti sterlinga u bankarsko odeljenje Engleske banke. Iznenadnim i neočekivanim povlačenjem te svote ona bi mogla prinuditi bankarsko odeljenje da smesta obustavi isplate, čak i kada bi u emisionom odeljenju bilo više od 13 miliona funti sterlinga u zlatu. Bankrotstvo Engleske banke bi se, znači, moglo nametnuti telegramom iz Sankt-Peterburga.

Rusija će se možda pripremiti da učini 1876. ono za šta nije bila spremna 1866, ako se ne ukine Peelov zakon.

Naslov originala: *How Mr. Gladstone's Bank Letter of 1866 procured a Loan of Six Millions for Russia*

Napisano 9. novembra 1868.

Prvi put objavljeno u časopisu

«The Diplomatic Review»

od 2. decembra 1868.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Izjava Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu^[224]

23. novembar 1868.

1. Modena Villas, Maitland Park
Haverstock Hill, London

*Gospodinu C. Speyeru, sekretaru Nemačkog udruženja
za obrazovanje radnika*

Cenjeni prijatelju,

saopšteno mi je da je Udruženje odlučilo da uputi poslanicu nemačkim radnicima, čiji bi motiv bilo »masovno ujedinjenje nemačkih radnika s juga i severa kao rezultat berlinskog kongresa od 26. septembra^[225].

Pod takvim okolnostima prinuđen sam da objavim svoje *istupanje iz Udruženja radnika*.

Takva poslanica očigledno ima za cilj, ili podrazumeva, da londonsko Nemačko udruženje za obrazovanje radnika otvoreno staje *na stranu Schweitzera* i njegove organizacije *protiv* nirnberškog kongresa i njegove organizacije, koja obuhvata najveći deo južne Nemačke zajedno sa raznim delovima severne Nemačke. Kako sam ja u Nemačkoj poznat kao član, u stvari kao najstariji član Udruženja, to bi, uprkos svim mogućim suprotnim tvrdnjama, odgovornost za ovaj korak pala *na mene*.

A Vi morate uvideti da ne mogu preuzeti takvu odgovornost.

Prvo: u toku neslaganja između nirnberške organizacije, koju su zastupali Liebknecht, Bebel itd, i berlinske organizacije, koju je zastupao Schweitzer, obe strane su mi se obratile pismima. Odgovorio sam da ja, kao sekretar Generalnog saveta Međunarodnog udruženja radnika za Nemačku, moram ostati *nepristrasan*. Savetovao sam obema stranama — ako ne mogu i ne žele da se ujedine — da traže puta i načina kako bi mirno jedna pored druge radile za zajednički cilj.

Drugo: u odgovoru na pismo gospodina von Schweitzera podrobno sam mu objasnio zašto ne mogu da odobrim ni način održavanja berlinskog kongresa ni statut koji je na njemu usvojen^[226].

Treće: Nirnberški kongres *direktno* se priključio Međunarodnom udruženju radnika. Hamburški kongres, čiji je nastavak bio berlinski kongres, izražavanjem simpatija priključio se *samo indirektno* zbog prepreka koje mu postavlja prusko zakonodavstvo. Uprkos ovim preprekama, novostvoreno berlinsko Demokratsko radničko udruženje^[227], koje pripada nirnberškoj organizaciji, javno i zvanično se priključilo Međunarodnom udruženju radnika.

Ponavljam da mi odluka Udruženja pod ovakvim okolnostima ne ostavlja drugi izbor nego da objavim svoje istupanje iz njega. Budite tako dobri da saopštite Udruženju ove redove.

Vaš odani
Karl Marx

Karl Marx

Međunarodno udruženje radnika i Alijansa socijalističke demokratije^[228]

Pre otprilike mesec dana izvestan broj građana konstituisao se u Ženevi kao *Centralni inicijativni komitet* jednog novog međunarodnog društva nazvanog »*Međunarodna alijansa socijalističke demokratije*«, koje je »postavilo sebi za poseban zadatak proučavanje političkih i filozofskih pitanja na samoj bazi onog velikog principa jednakosti itd.« Program i statut koje je taj inicijativni komitet štampao saopšteni su Generalnom veću Međunarodnog udruženja radnika tek na njegovoj sednici od 15. decembra. Prema ovim dokumentima, pomenuta »*Međunarodna alijansa potpuno se pretapa u Međunarodno udruženje radnika*«, dok je u isto vreme ona osnovana potpuno izvan ovog udruženja.

Pored Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika, izabranog na radničkim kongresima u Ženevi, Lozani i Briselu, postojaće, prema statutu inicijativnog komiteta, još jedno *Centralno veće* u Ženevi, koje je samo sebe naimenovalo. Pored mesnih grupa *Međunarodnog udruženja*, postojaće mesne grupe *Međunarodne alijanse* i one će »preko svojih nacionalnih biroa«, koji delaju izvan nacionalnih biroa *Međunarodnog udruženja*, »zatražiti od *Centralnog biroa Alijanse da budu primljeni u Međunarodno udruženje radnika*«; na taj način, centralni komitet Alijanse prisvaja sebi pravo prijema u *Međunarodno udruženje*. Najzad, *generalni kongres Međunarodnog udruženja* naći će još svog dvojnika u *generalnom kongresu Međunarodne alijanse*, jer statut inicijativnog komiteta kaže:

»Prilikom godišnjeg kongresa radnika *delegacija Alijanse socijalističke demokratije, kao ogranka Međunarodnog udruženja radnika, održavaće svoje javne sednice u posebnoj prostoriji.*«

S obzirom,

da bi postojanje druge međunarodne organizacije, koja dela u okviru i van okvira *Međunarodnog udruženja radnika*, bilo najpouzdanije sredstvo za njeno dezorganizovanje;

da bi svaka druga grupa pojedinaca, u bilo kom mestu, imala pravo da podržava ženevsku inicijativnu grupu i da, pod više ili manje prihvatljivim izgovorima, nakalemi *Medunarodnom udruženju radnika* druga medunarodna udruženja sa drugim »posebnim zadacima«;

da bi na taj način *Medunarodno udruženje radnika* ubrzo postalo igračka intriganata svih rasa i nacionalnosti;

da, uz to, *Statut Medunarodnog udruženja radnika* prima u svoje redove sanio mesne i nacionalne ogranke (vidi čl. 1. i 6. Statuta);

da je *sekcijama Medunarodnog udruženja* zabranjeno da donose statute ili poslovnike *protivne* Opštem statutu i Poslovniku *Medunarodnog udruženja* (vidi čl. 12. Poslovnika^[229]);

da Statut i Poslovnik *Medunarodnog udruženja* može revidirati samo generalni kongres na kome bi dve trećine prisutnih delegata glasalo za takvu reviziju (vidi čl. 13. Poslovnika)¹;

Generalno veće Medunarodnog udruženja na svojoj sednici od 22. decembra 1868. godine jednoglasno je odlučilo:

1) Svi članovi *Statuta Medunarodne alijanse socijalističke demokratije* koji određuju njene odnose sa *Medunarodnim udruženjem radnika* proglašavaju se ništavnim.

2) *Medunarodna alijansa socijalističke demokratije* ne prima se kao ogranak *Medunarodnog udruženja radnika*.

3) Ova rezolucija biće objavljena u svim zemljama gde postoji *Medunarodno udruženje radnika*.²

Po nalogu *Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika*

London, 22. decembra 1868.

Prema rukopisu.

Prevod s francuskog

¹ Prilikom pretresa projekta rezolucije na sednici Generalnog veća od 22. decembra 1868. godine na predlog Dupont-a unesen je u obrazloženje rezolucije sledeći dodatak, čija konačna redakcija, po svoj prilici, potiče od Marxa:

»da je ovo pitanje prejudicirano rezolucijom protiv Lige za mir^[230], jednoglasno usvojenom na generalnom kongresu u Briselu;

da je u ovoj rezoluciji *kongres* izjavio da postojanje Lige za mir nije ničim opravdano, pošto su, prema njenim najnovijim izjavama, njen cilj i principi istovetni sa ciljem i principima *Medunarodnog udruženja radnika*;

da je više članova ženevske *inicijativne* grupe u svojstvu delegata na brielskom kongresu glasalo za ovu rezoluciju.« — ² Tačka 3. nije ušla u konačnu redakciju rezolucije.

Friedrich Engels

Izveštaj o udruženjima rudarskih radnika u ugljenokopima Saksonije^[231]

Bilo koji *pravilnik o isplati nadnica*, na primer *pravilnik Nider-viršnicke kompanije*, pokazaće nam opšti položaj rudara u ugljenokopima Rudnih planina. Nedeljna nadnica odraslih rudara iznosi od 7 do 3 talira 12 srebrnih groša 6 pfeniga, mladih od 1 talira 10 srebrnih groša do 1 talira 20 srebrnih groša. Nedeljna nadnica prosečnog rudara iznosi približno $2\frac{2}{3}$ talira. Ako poslodavac zahteva, radnici se moraju pogoditi da rade na akord. Pri sastavljanju *pravilnika o isplati nadnica* postaralo se za to da zarada na akord jedva može da premaši običnu dnevnu nadnicu. Naime, svaki radnik mora svoj otkaz da saopšti mesec dana unapred, i to prvoga u mesecu. Odbije li, dakle, da pod datim uslovima radi na akord, njega će na taj način *prinuditi* na to najmanje u toku sledećih 4 - 8 nedelja. Prosto je smešno pod takvim okolnostima naklapati o regulisanju zarade na akord putem uzajamne saglasnosti, o slobodnom dogovoru između radnika i kapitaliste!

Nadnice se isplaćuju u dva dela: 22. u mesecu daje se jedna suma kao avans, 8. sledećeg meseca ostatak nadnice za prošli mesec. Kapitalist, dakle, zadržava kod sebe nadnicu koju *duguje* svojim radnicima prosečno 3 nedelje — eto gazdinskog prinudnog zajma, utoliko pri-jatnijeg što donosi novac, a za to se ne plaća nikakva kamata.

Smene radnika po pravilu traju dvanaest časova, i gore pomenute nedeljne nadnice isplaćuju se za 6 dvanaestčasovnih radnih dana. Radni dan od 12 časova uključuje 2 časa (2 puta po pola časa i 1 pun čas) za obede ili za takozvano *vreme predaha*. Pri ubrzanom radu smene traju po osam časova (što znači 3 smene u toku 48 časova za jednog radnika) uz *pola časa za obed* — pa čak i po šest časova. U poslednjem slučaju *»nije dozvoljeno nikakvo vreme za predah«*.

Već ovo što je izloženo daje crnu sliku o položaju ovih rudara. Ipak, radi sagledavanja njihovog telesnog stanja potrebno je bliže pogledati *statute udruženja rudarskih radnika*. Uzmimo te statute u ugljenokopima: I. uzvišenog i moćnog *princa Schönburga*, II. *Nider-viršnicke kompanije*, III. *Niderviršnicko-kirhberške kompanije* i IV.

Udruženih lугarskih kompanija.

Prihodi Udruženja rudarskih radnika sastoje se: 1. od pristupnih uloga i doprinosa radnika, novca od kazni, nepodignutih nadnica itd. i 2. od doprinosa kapitalista. Radnici plaćaju 3 ili 4 procenta od svojih nadnica, a vlasnici: u I 7 groša 5 pfeniga mesečno za svakog rudara koji uplaćuje doprinos; u II 1 pfenig po merici prodatog uglja; u III kao prvi ulog i za osnivanje kase Udruženja rudara — 500 talira, dalje iste doprinose kao i radnici; najzad u IV isto kao u II, ali sa osnivačkim ulogom od 100 talira za svaku od ujedinjenih kompanija.

Nismo li zadivljeni slikom prijateljske harmonije između kapitala i rada? Ko se tu još usuđuje da priča o suprotnosti njihovih interesa? Ali, kao što je rekao veliki nemački mislilac Hansemann, u novčanim poslovima nema mesta sentimentalnosti^[232]. Postavlja se, dakle, pitanje: koliko radnike staje ta velikodušnost »uzvišenih vlasnika ugljenokopa»? Da vidimo!

U jednom slučaju (III) kapitalisti prilažu isto koliko i radnici, u svim ostalim slučajevima znatno manje. Za to oni zahtevaju sledeća prava *vlasništva na kasu udruženja*:

I. *«Članovi udruženja nemaju pravo vlasništva na kasu udruženja; oni takođe ne mogu tražiti iz kase više od onih isplata na koje u određenim slučajevima polažu pravo na osnovu statuta, a naročito nemaju pravo da predlažu podelu kase i sume iz nje, čak ni u slučaju obustavljanja proizvodnje u nekom od preduzeća. U slučaju da u rudnicima kamenog uglja kneza Schönburga u Elsnicu proizvodnja bude sasvim obustavljena», onda — posle izmirenja postojećih potraživanja — »preostali deo stoji na raspolaganju knezu vlasniku rudnika.»*

II. *«U slučaju likvidacije Niderviršnickog udruženja rudnika kamenog uglja, mora se istovremeno izvršiti i likvidacija kase udruženja rudara. Preostali deo sume stoji na raspolaganju direkciji.»*

Članovi kase udruženja rudara nemaju nikakvog prava vlasništva na kasu udruženja.

III. kao u II.

IV. *«Kasa udruženja smatra se neotudivim vlasništvom sadašnjih članova udruženja i onih koji ubuduće stupe u udruženje. Samo ako nastupi nepredviđen slučaj potpune likvidacije svih delova udruženih rudnika kamenog uglja i samim tim povuče za sobom i likvidaciju udruženja rudarskih radnika» — tada, u tom neočekivanom slučaju, moglo bi se očekivati da će radnici podeliti među sobom eventualni ostatak sume. Nikako! U tom slučaju »direktori udruženja koja se poslednja likvidiraju podnose svoje predloge Kraljevskoj okružnoj direkciji. Na kraju pomenuta ustanova odlučuje o upotrebi te sume.»*

Drugim rečima: radnici uplaćuju najveći deo doprinosa u kasu udruženja, a kapitalisti *prisivaju sebi vlasništvo na tu kasu*. Tobaže, kapitalisti daju poklon svojim radnicima. U stvari, radnici su prinuđeni da daju poklon svojim kapitalistima. Ovim zajedno sa pravom vlasništva samim tim pripada i pravo kontrole ovih kasa.

Upravnik rudnika uglja je *predsednik* uprave kase. On je glavni upravljač kasom, on odlučuje o svim sumnjivim slučajevima, određuje visinu novčanih kazni itd. Njega u stopu prati *sekretar* udruženja, koji je istovremeno i blagajnik. Njega ili postavlja kapitalista ili je za postavljanje potrebna njegova saglasnost ako ga biraju radnici. Zatim dolaze *obični članovi uprave*. Njih obično biraju radnici, ali u jednom slučaju (III) kapitalista imenuje tri člana ove uprave. Šta uopšte znači ova »uprava« pokazuje odredba statuta da ona treba »*da održi najmanje jednu sednicu u godini*«. Stvarno upravlja predsednik. Članovi uprave služe mu kao izvršitelji.

Taj gospodin predsednik, upravnik rudnika, i inače je moćan gospodar. On može da skrati vreme provere novih članova, da dodeli ekstra-potpору, čak (III) da najuri radnika čija mu se reputacija učini neprijatna, i stalno može da apeluje na gospodina kapitalistu, čija je odluka *u svim poslovima udruženja rudarskih radnika* — konačna. Tako princ Schönburg i direktori akcionarskih društava mogu da menjaju statute udruženja, da podižu visinu doprinosa radnika, da smanjuju potporu za bolesne i penzije, da otežavaju potraživanja iz kase uvođenjem novih prepreka i formalnosti, ukratko, *da čine s novcem radnika što im je volja*, uz jedino ograničenje da im treba saglasnost državnih ustanova koje nikada dosad nisu pokazale *želju* makar samo da upoznaju položaj i potrebe radnika. U rudnicima uglja III direktori su čak uzeli sebi pravo da iz udruženja isključuju svakog radnika koga *su oni sudski gonili, a sud ga oslobodio optužbe*.

A radi kakvih koristi rudari tako slepo dopuštaju da njihovim sopstvenim poslovima rukovodi tuda samovolja? Čujmo:

1. U slučaju bolesti dobijaju lekarsku negu i nedeljnu potporu: u ugljenokopima I trećinu svoje nadnice, u III polovinu nadnice, u II i IV polovinu, odnosno $\frac{2}{3}$ i $\frac{3}{4}$, ako je bolest prouzrokovana nesrećom na poslu. 2. Invalidi dobijaju penziju prema trajanju službe, dakle i prema svojim ulaganjima u kasu udruženja, od $\frac{1}{20}$ do $\frac{1}{2}$ poslednje nadnice. 3. U slučaju smrti člana udruženja njegova udovica prima potporu od $\frac{1}{5}$ do $\frac{1}{3}$ penzije na koju je imao pravo njen suprug, kao i bednu nedeljnu milostinju za svako dete. 4. Troškove pogreba u slučaju smrti u porodici.

Presvetli princ i presvetli kapitalisti koji su sastavili ove statute, i očinska vlada koja ih je potvrdila duguju svetu rešenje zagonetke: ako je rudar polumrtav od gladi s punom prosečnom nadnicom od $\frac{2}{3}$ talira nedeljno, kako može da živi s penzijom od, na primer, $\frac{1}{20}$ ove nadnice, dakle, sa 4 srebrna groša nedeljno?

Nežna briga statuta za interese kapitala upadljivo zrači iz tretmana nesrećnih slučajeva u jamama. Izuzev preduzeća II i IV, ne daje se nikakva posebna potpora kad su bolest ili smrt izazvani nesrećnim slučajevima »na poslu«. *Ni u jednom jedinom slučaju nije predviđeno povećanje penzije* ako je *invalidnost posledica nesrećnog slučaja u rudarskoj jami*. Razlog za to je vrlo prost. Ta stavka bi ozbiljno povećala

izdatke kase i vrlo brzo bi otkrila i najkratkovidijem oku prirodu *poklona* gospode kapitalista.

Statuti koje su nametnuli saksonski kapitalisti razlikuju se od ustava koji je nametnuo Louis Bonaparte po tome što ovaj posljednji još uvek čeka na svoje krunisanje, dok ga oni prvi već imaju, i to u sledećem članu, zajedničkom za sve:

«Svaki radnik koji napusti službu u kompaniji, bilo dobrovoljno, bilo da je na to prinuđen, samim tim istupa i iz udruženja rudara i gubi sva prava kako na kasu udruženja tako i na novac koji je sam uplatio.»

Dakle, čovek koji je radio 30 godina u nekom rudniku uglja i uplaćivao svoj doprinos u kasu udruženja, gubi sva tako skupo plaćena prava na penziju čim se kapitalisti *svidi da ga otpusti!* Ta odredba pretvara najamnog radnika u kmeta, vezuje ga za zemlju i izlaže ga najuvredljivijem zlostavljanju. Ako nije ljubitelj udaraca nogom, ako se bori protiv smanjivanja nadnice na stepen gladovanja, ako odbija da plati proizvodnje novčane kazne, čak ako nastoji da se uvede oficijelno proveravanje mera i težina — uvek dobija isti jednoličan odgovor: Pakuj se, ali ulož u kasu i prava na kasu ne idu s tobom!

Izgleda paradoksalno od ljudi, koji se nalaze u tako ponižavajućem položaju, očekivati muževnu nezavisnost i samopoštovanje. Pa ipak ovi rudari — recimo to u njihovu čast — stoje u prvim redovima boraca nemačke radničke klase. Stoga njihove gazde obuzima veliko nespokoјstvo, uprkos ogromnom osloncu koji im pruža sadašnja organizacija udruženja rudarskih radnika. Najnoviji i najgнусniji od njihovih statuta (III, potiče iz 1862) sadrži sledeće groteskno obezbeđenje protiv štrajkova i udruživanja:

«Svaki član udruženja rudara dužan je da uvek bude zadovoljan platom koja mu se dodeljuje prema pravilniku o isplati nadnica, nikako ne sme učestvovati u kolektivnom delovanju s ciljem iznudavanja povišenja svoje plate, akamoli da na to navodi i podstrekava svoje drugove, naprotiv itd.»

Zašto Likurzi *Niderviršnicko-kirhenberškog* akcionarskog društva rudnika kamenog uglja, gospoda *B. Krüger, F. W. Schwamkrug* i *F. W. Richter* nisu blagoizvoleli takođe zaključiti da od sada svaki kupac uglja «mora biti uvek zadovoljan» cenama uglja, koje su oni naj-samovoljnije utvrdili? Ali to bi bilo mnogo i za «ograničeni podanički razum» gospodina von Rochowa⁽²³³⁾.

Kao rezultat agitacije među rudarima nedavno je objavljen *privremeni nacrt statuta* za ujedinjenje rudarskih udruženja svih saksonskih rudnika uglja (Cvikau, 1869). Taj nacrt je delo jednog radničkog komiteta pod predsedništvom gospodina *J. G. Dintera*. Glavne tačke su: 1. Sva udruženja rudara treba ujediniti u zajedničko udruženje rudara. 2. Članovi zadržavaju svoja prava sve dok žive u Nemačkoj i plaćaju svoje doprinose. 3. Generalna skupština svih odraslih članova čini najvišu vlast. Ona imenuje izvršni odbor itd. 4. Doprinosi gazda kasi

udruženja treba da dostignu polovinu iznosa koji uplaćuju njihovi radnici.

Ovaj nacrt ni u kom slučaju ne odražava gledišta najinteligentnijih saksonskih rudara. On je pre proizvod jedne sekcije koja želi da sprovedi reformu uz blagoslov kapitala. Nacrt nosi pečat nepraktičnosti. Zaista, kakva naivna pretpostavka da će kapitalisti, dosad neograničeni gospodari udruženja rudarskih radnika, ustupiti svoju vlast demokratskoj generalnoj skupštini radnika i uprkos tome uplaćivati doprinose! *Osnovno zlo* sastoji se baš u tome što kapitalisti *uopšte uplaćuju doprinose*. Sve dok to traje, nemoguće im je uzeti iz ruku upravljanje udruženjima rudarskih radnika i kasom udruženja. Da bi stvarno bila radnička, udruženja rudarskih radnika moraju biti zasnovana isključivo na doprinosima radnika. Samo tako se ona mogu pretvoriti u tredjunione, koji štite individualnog radnika od samovolje individualnog kapitaliste. Mogu li beznačajna i sumnjiva preimućstva, koja pružaju doprinose kapitalista, bilo kako da nadoknade to stanje kmetstva u koje radnika dovode kapitalisti? Neka saksonski rudari stalno imaju na umu: ma koliko uplatio u kasu udruženja, *kapitalista isto toliko ili više štedi na radničkoj nadnici*. Udruženja ove vrste imaju osobito dejstvo, *ona obustavljaju delovanje zakona ponude i potražnje isključivo u korist kapitaliste*. Drugim rečima: dajući kapitalisti *neobičnu vlast nad individualnim radnicima*, ona snižavaju nadnice čak *ispod njihove obične prosečne visine*.

A treba li radnici — razume se, posle izmirenja stečenih prava — da poklone kapitalistima preostale kase? To pitanje može se rešiti samo *sudskim putem*. Uprkos tome što su dobile *potvrdu kraljevske vlasti*, izvesne odredbe statuta u oštroj su suprotnosti s opštevažećim principima građanskog ugovornog prava. Pod svim okolnostima, ipak, razdvajanje novca radnika od novca kapitalista ostaje neophodni preduslov svake reforme udruženja rudarskih radnika.

Doprinosi koje vlasnici saksonskih rudnika uplaćuju u kase udruženja rudarskih radnika predstavljaju nehotično priznanje da je kapital do izvesnog stepena odgovoran za nesrećne slučajeve koji ugrožavaju telo i život najamnog radnika u toku rada na radnom mestu. Ali umesto, kao što se to sada događa, da se dopusti da se ova odgovornost pretvori u izgovor za proširivanje despotizma kapitala, radnici treba da rade na tome da se *ta odgovornost reguliše zakonom*.

Naslov originala: *Bericht über die Knappschaftsvereine der Bergarbeiter in den Kohlenwerken Sachsens*

Napisano između 17. i 21. februara 1869.

Objavljeno u listu

•Demokratisches Wochenblatt•

br. 12 od 20. marta 1869.

Karl Marx

Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika centralnom birou Alijanse socijalističke demokratije^[234]

London, 9. marta 1869.

Građani!

Prema članu 1. našeg Statuta Međunarodno udruženje radnika »prima sva radnička društva koja teže istom cilju, naime: *zostiti, napretku i potpunom oslobodenju radničke klase*«.

Pošto se sekcije radničke klase u raznim zemljama nalaze u različitim uslovima razvoja, iz toga neminovno proističe da su i njihova teorijska gledišta, koja su odraz stvarnog pokreta, takođe različita.

Međutim, zajedništvo delovanja koje je uvelo Međunarodno udruženje radnika, razmena mišljenja olakšana publikovanjem u organima raznih nacionalnih sekcija najzad neposredne diskusije na generalnim kongresima sigurno će postepeno dovesti do stvaranja zajedničkog teorijskog programa.

Otuda ne bi spadalo u funkcije Generalnog veća da vrši *kritičko razmatranje programa Alijanse*. Naše nije da istražujemo da li je taj program adekvatan izraz proleterskog pokreta ili ne. Mi samo treba da znamo ne sadrži li on ma šta suprotno *opštoj tendenciji* našeg udruženja, to jest *potpunom oslobodenju radničke klase*. Postoji u vašem programu jedna rečenica koja sa tog stanovišta ne zadovoljava. U članu 2. čitamo:

«Ona (Alijansa) želi pre svega *političko, ekonomsko i socijalno izjednačenje klase*»^[235]

Izjednačenje klase, doslovno protumačeno, vodi *harmoniji kapitala i rada*, koju tako nametljivo propovedaju buržoaski socijalisti. *Ne izjednačenje klase* — logička besmislica koju je nemoguće ostvariti — već, obrnuto, *ukidanje klase*, ta istinska tajna proleterskog pokreta, sačinjava veliki cilj *Međunarodnog udruženja radnika*.

Ipak, ako se uzme u obzir kontekst u kome se nalazi ovaj izraz »*izjednačenje klasa*«, izgleda da se on tu uvukao prosto kao omaška pri pisanju. Generalno veće ne sumnja da ćete vi hteti da iz svog programa izostavite rečenicu koja može dovesti do tako opasnih nesporazuma.

Sa izuzetkom slučajeva kada bi opšta tendencija našeg udruženja bila povredena, njegovim principima odgovara da ostavi svakoj sekciji da slobodno formuliše svoj teorijski program.

Prema tome, nema prepreka za *pretvaranje* sekcija Alijanse u sekcije Međunarodnog udruženja radnika.

Kad bi *raspuštanje Alijanse i stupanje njemh sekcija u Internacionalu* bilo konačno odlučeno, prema našem poslovniku bi se moralo *obavestiti Generalno veće o sedištu i brojnoj snazi svake nove sekcije*.

Po nalogu Generalnog veća
Međunarodnog udruženja radnika

Karl Marx

Belgijski masakri^[236]

Radnicima Evrope i Sjedinjenih Država

Skoro ni jedna nedelja u Engleskoj ne prođe bez štrajkova, i to štrajkova velikih razmera. Kad bi u ovakvim prilikama vlada pustila svoje vojnike protiv radničke klase, ova zemlja štrajkova postala bi zemlja masakra, ali ne za dugo. Već posle nekoliko pokušaja primene fizičke sile takva država ne bi nigde više postojala. I u Sjedinjenim Državama broj i razmere štrajkova su se stalno povećavali, za vreme poslednjih godina a ponekad su dobijali čak karakter nemira; ali krv nije prolivana. U nekim velikim militarističkim državama evropskog kontinenta era štrajkova datira od završetka američkog građanskog rata. Ali ni tu se nije prolivala krv. Postoji samo jedna zemlja u civilizovanom svetu u kojoj se svaki štrajk željno i suviše revnosno koristi kao izgovor da se javno vrši masakr nad radničkom klasom. Ta zemlja koja uživa tu jedinstvenu sreću je *Belgija* — uzor-država kontinentalnog konstitucionalizma, ugodni, dobro ograđeni mali raj zemljoposjednika, kapitaliste i popa. Sigurnije je da će belgijska vlada izvršiti svoj godišnji masakr nad radnicima nego da će Zemlja izvršiti svoje godišnje obrtanje oko Sunca. Ovogodišnji masakr razlikuje se od prošlogodišnjeg^[237] samo po broju žrtava, po gnusnijim zverstvima inače smešne armije, po glasnijem likovanju crkvenic i kapitalističke štampe i po besramnijoj ništavnosti izgovora koje iznose vladini kasapi.

Dokazano je, čak i nesmotreno objavljenim izveštajima kapitalističke štampe da je potpuno zakonski štrajk livaca u Kokerilskoj livnici u Serenu pretvoren u pobunu zbog iznenadne pojave naoružane konjice i žandarmerije koja je imala za cilj da isprovocira ljude. Od 9. do 12. aprila ovi hrabri ratnici ne samo da su napadali nenaoružane radnike svojim sabljama i bajonetima, nego su bez razlike ubijali i ranjavali i nedužne prolaznike, upadali silom u privatne kuće i čak se zabavljali ponavljanim napadima na putnike zatvorene u železničkoj stanici Serena. Kada su ovi dani užasa prošli, pročulo se da je gospodin *Kamp*,

gradonačelnik Serena, bio agent kokerilskog akcionarkosg društva, da je belgijski ministar unutrašnjih poslova, izvesni gospodin *Pirmez*, bio najveći akcionar susednog ugljenokopa, čiji su radnici takođe štrajkovali, i da je njegovo kraljevsko visočanstvo, princ od Flandrije^[238] investirao 1 500 000 franaka u Kokerilski konzern. Otuda su ljudi došli do čudnog zaključka da je masakr u Serenu neka vrsta coup d'état akcionarskih društava, koji su smislile firma Kokeril i belgijski ministar unutrašnjih poslova s namerom da uteraju strah u kosti svojim nezadovoljnim podanicima. Ova kleveta je, međutim, uskoro opovrgnuta nešto kasnijim događajima u Le Borinažu, rudarskoj oblasti u kojoj belgijski ministar unutrašnjih poslova, pomenuti gospodin *Pirmez*, izgleda nije vodeći kapitalista. Jedan gotovo opšti štrajk izbio je među rudarima ove oblasti, gde su skoncentrisane brojne trupe, koje su otpočele svoju kampanju pucnjavom u Framerijeu; tom prilikom ubijeno je devet, a teško ranjeno dvadeset rudara. Posle ove male herojske predigre proglašen je zakon o pobunama, koji se na francuskom komično zove »les sommations préalables«^[239] i zatim su produženi masakri.

Neki političari objašnjavaju ove neverovatne postupke pobudama uzvišenog patriotizma. Oni kažu da dok je belgijska vlada pregovarala sa svojim francuskim susedom o nekim osetljivim pitanjima^[240], vlada je bila dužna da pokaže heroizam svoje armije. Otuda onaj prepredeni raspored oružanih snaga koji je otkrio pre svega neodoljivu silovitost belgijske konjice u Seraingu, a zatim nepokolebljivu čvrstinu belgijske pešadije u Framerijeu. Koje je sredstvo sigurnije za zaplašivanje stranca od tih domaćih bitaka koje se ne mogu izgubiti i takvih domaćih bojnih polja, na kojima stotine pobijenih, osakaćenih i zarobljenih radnika bacaju tako sjajnu svetlost na nepovredive ratnike, koji se svi do jednog izvlače živi i zdravi.

Drugi političari, naprotiv, sumnjaju da su se belgijski ministri prodali Tiljerijama i da povremeno insceniraju ove užasne scene karikiranog građanskog rata na bi Louis-u Bonaparti dali povod da spase društvo u Belgiji, kao što ga je spasao u Francuskoj. Ali zar je bivši guverner Eyre ikad optužen za organizovanje masakra crnaca na Jamajki s namerom da otmene ostrvo od Engleza i da ga izruči Sjedinjenim Državama^[241]. Belgijski ministri su bez sumnje odlučne patriote Fyre-ovog tipa. Kao što je on bio bezkrupulozno oruđe zapadnoindijskih plantažera, tako su i oni bezkrupulozno oruđe belgijskih kapitalista.

Belgijski kapitalist je stekao dobar glas u svetu zahvaljujući svojoj neobičnoj strasti prema onome što on naziva — *sloboda rada* (la liberté du travail). Njemu je toliko stalo do slobode svojih radnika, koji rade za njega čitavog života bez obzira na starost ili pol, da je uvek uvređeno odbijao svaki zakon koji bi povredio tu slobodu. On zadržti na samu pomisao da bi jedan običan radnik mogao da bude toliko pokvaren da zahteva neku bolju sudbinu od one kojom pomaže bogaćenje svog gospodara i prirodnog pretpostavljenog. On želi da njegov radnik bude

ne samo bedni kmet, premoren i nedovoljno plaćen, već i kao svaki robovlasnik traži od njega da bude ponizan, skrušen, moralno slomljen, verski pokoran kmet. Otuda potiče njegov manijački gnev prema štrajkovima. Za njega je štrajk huljenje na boga, buna robova, signal kataklizme društva. Dajte onda u ruke takvim ljudima, surovim iz čistog kukavičluka, nepodeljenu, nekontrolisanu, apsolutnu državnu vlast, kao što je to slučaj u Belgiji, i nemojte se čuditi kad vidite da sablja, bajonet i puška služe u toj zemlji kao zakonsko i normalno oruđe za održavanje niskih nadnica i za podizanje profita. U stvari, čemu bi drugom i mogla služiti belgijska armija? Kad je, po naredbi zvanične Evrope, Belgija proglašena za *neutralnu zemlju*^[242], trebalo bi joj zabraniti taj luksuz da održava armiju, izuzev, možda, neku šaćicu vojnika, dovoljnu za kraljevu gardu i paradiranje na kraljevskim marionetskim predstavama. Ipak, na teritoriji od 536 kvadratnih milja Belgija drži armiju veću od armije Velike Britanije ili Sjedinjenih Država. Ratna služba ove neutralne armije, po nesreći, meri se po *racijama* na radničku klasu.

Lako je shvatiti da Međunarodno udruženje radnika nije bilo dobrodošao gost u Belgiji. Anatemisano od sveštenstva, oklevetano od cenjene štampe, vrlo brzo se sukobilo sa vladom. Vlada je uložila sve napore da se otarasi Udruženja pripisujući mu odgovornost za štrajkove u ugljenokopu u Šarlroau od 1867. do 1868, štrajkove koji su se, po neizmenjivom belgijskom pravilu, završili zvaničnim masakrom, praćenim sudskim progonom žrtava. Ne samo da je ova spletku osujećena, nego je Udruženje preduzelo i odlučne korake, zahvaljujući kojima su rudari iz Šarlroa oglašeni za *nevine* i, prema tome, vlada za krivca. Rasrdeni ovim porazom, belgijski ministri dali su oduške svom gnevu vatrenim denuncijacijama sa tribine poslaničkog doma protiv Međunarodnog udruženja radnika, i pompezno su izjavili da nikad neće dozvoliti da se opšti kongres održi u Briselu. Uprkos njihovim pretnjama kongres je održan u Briselu. Ali, konačno, Međunarodno udruženje treba da popusti pred belgijskom svemoći na 536 kvadratnih milja. Nesumnjivo je dokazano njegovo kažnjivo učešće u redavnim događajima. Emisari briselskog centralnog komiteta za Belgiju i neki lokalni komiteti optuženi su za razna gnusna dela. Prvo, oni su pokušali da stišaju uzbuđenje radnika oko štrajka i da ih upozore na opasnost od vladinih zamki. U nekim oblastima uspeli su da spreče prolivanje krvi. Na kraju, ali ne na poslednjem mestu, ovi zlonamerni emisari su bili posmatrači na mestu događaja, svoja posmatranja su potvrdili izjavama svedoka, pažljivo su beležili i javno objavili krvavo delo čuvara reda. Prostim procesom hapšenja oni su odjednom od tužilaca pretvoreni u optužene. Zatim su izvršene brutalne provale u stanove članova briselskog komiteta, zaplenjeni su svi njihovi papiri, i neki od članova su optuženi da pripadaju organizaciji *»osnovanoj s ciljem da ugrožava život i imovinu pojedinaca«*. Drugim rečima, optuženi su da pripadaju *udruženju tugs*^[243] koje je nazvano Međunarodno udruženje radnika. Na-

huškana razbesnelim kapucinadama sveštenstva i besnim ulicama kapitalističke štampe, ova razmetljiva pigmejska vlada odlučila je da se baci u more podsmeha, pošto je ogrezla u moru krvi.

Belgijski centralni komitet u Brislu pokazao je svoju nameru da povede istragu i zatim štampa rezultate čitave te istrage događaja u Serenu i Le Borinažu. Njegova otkrića objavićemo celom svetu s namerom da svetu skrenemo pažnju na hvalisavost belgijskih kapitalista: *La liberté, pour faire le tour du monde, na pas besoin de passer par ici (la Belgique).*¹²⁴⁴

Možda belgijska vlada, koja je posle revolucije 1848/49. zaslužila predah time što je postala policijski agent reakcionarnih vlada Kentinenta, laska sebi da sad može da spreči blisku opasnost upadljivo igrajući ulogu žandarma kapitala protivu radnika. Ovo je, međutim, velika zabluda. Umesto da zadrži katastrofu, ona će je samo ubrzati. Pošto je učinila da Belgija postane sprdnja i karikatura u očima narodnih masa celog sveta, ona će otkloniti i poslednju prepreku na putu despota koji bi želeo da ime ove zemlje izbriše sa mape Evrope.

Prema tome, Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika poziva radnike Evrope i Sjedinjenih Država da daju prilog u novcu da bi se ublažile patnje udovica, žena i dece belgijskih žrtava, platili troškovi za odbranu uhapšenih radnika, i pomogla istraga koju predlaže briselski komitet.

Po nalogu Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika

R. Applegarth, predsednik
R. Shaw, sekretar za Ameriku
Bernard, sekretar za Belgiju
Eugene Dupont, sekretar za Francusku
Karl Marx, sekretar za Nemačku
Jules Johannard, sekretar za Italiju
A. Żabicki, sekretar za Poljsku
H. Jung, sekretar za Švajcarsku
Cowell Stepney, blagajnik
J. G. Eccarius, sekretar Generalnog veća

London, 4. maj 1869.

Sve priloge za žrtve belgijskih masakra slati na kancelariju Generalnog veća 256, High Holborn, London, W.C.

Naslov originala: *The Belgian Massacres*

Prema letku.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Poruka Nacionalnom savezu radnika Sjedinjenih Država ^[245]

Radnici!

U osnivačkom programu našeg saveza izjavili smo: »Ne mudrost vladajućih klasa, nego herojski otpor radničke klase Engleske prema zločinačkoj ludosti vladajuće klase sačuvao je Zapadnu Evropu da ne uleti glavačke u sraman krstaški rat za ovekovečavanje i širenje ropstva s druge strane Atlantika.«¹ Sad je red na vas da sprečite rat čiji bi najvidniji rezultat bio da za neodređeni vremenski period zaustavi uspon radničke klase s obe strane Atlantika.

Nije ni potrebno da vam kažemo da evropske sile nastoje da izazovu rat između Sjedinjenih Država i Engleske. Jedan pogled na trgovinsku statistiku pokazaće da je ruski izvoz sirovina — a Rusija nema ništa više da izvozi — bio počeo brzo da uzmiče pred američkom konkurencijom, kad je građanski rat iznenada izmenio situaciju. Pretvoriti američke plugove u mačeve značilo bi upravo sada spasiti od pretećeg bankrota onu despotsku silu koju su vaši republikanski državnici u svojoj mudrosti izabrali za poverljivog savetodavca. Ali ako isključimo pojedinačne interese ove ili one vlade, zar nije zajednički interes naših ugnjetača da našu međunarodnu saradnju, koja se tako naglo razvija, pretvore u istrebljivački rat?

U pozdravnoj poruci gospodinu Lincolnu, povodom njegovog ponovnog izbora za predsednika, mi smo izrazili uverenje da će građanski rat biti od velike važnosti za napredak radničke klase, kao što je američki rat za nezavisnost bio od velikog značaja za napredak srednje klase.² Zaista, činjenica je da je pobeđničko okončanje rata protiv ropstva otvorilo novu epohu u analima radničke klase. U samim Sjedinjenim Državama otada je oživeo nezavistan pokret radničke klase, na koji sa zavišću gledaju vaše stare partije i njihovi profesionalni političari. Da bi on počeo da donosi plodove, potrebne su godine i

¹ Vidi u ovom tomu, str. 9. — ² Vidi u ovom tomu, str. 15.

godine mira. Za njegovo uništenje dovoljan je rat između Sjedinjenih Država i Engleske.

Sledeća vidljiva posledica građanskog rata bila je, naravno, pogoršanje položaja američkih radnika. U Sjedinjenim Državama, kao i u Evropi, monstruoza mora nacionalnog duga prebacivana je s jednog na drugog, dok se nije smestila na plećima radničke klase. Cene životnih namirnica porasle su, po rečima jednog vašeg državnika, počev od 1860. godine za 78%, dok su plate nekvalifikovanih radnika povećane za oko 50%, kvalifikovanih radnika samo za 60%.

«Siromaštvo», žali se on, «povećava se brže od broja stanovnika.»

Štaviše, patnje radničke klase su naročito upadljive naspram besnog luksuza finansijske aristokratije, shoddy-aristokratije^[246] i slične gamadi rođene u ratovima. Ipak ovaj građanski rat je nadoknadio sve ovo oslobađajući robove i time pružajući moralnu podršku za vaš klasni pokret. Drugi rat koji se ne bi vodio zbog nekog uzvišenog cilja ili velike društvene potrebe, već bio rat onog tipa koga su i ratovi na starom kontinentu, iskovao bi okove za slobodnog radnika umesto da raskine okove robova. Nagomilana beda, koja bi ostala iza njega, odjednom bi vašem kapitalisti dala motiv i poslužila kao sredstvo da udalji radničku klasu od njenog hrabrog i pravednog stremljenja, služeći se bezdušnim mačem stajace vojske.

Sada je vaš slavni zadatak da dokažete svetu da radničke klase najzad stupaju na scenu istorije ne više kao potčinjeni vazali već kao nezavisni akteri svesni svoje odgovornosti i sposobni da upravljaju mirom tamo gde oni koji žele da im budu gospodari pozdravljaju rat.

U ime Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika:

Englezi: *R. Applegarth*, stolar; *M. J. Boon*, mašinista; *J. Buckley*, moler; *J. Hales*, tkač gumiranih tkanina; *Harriet Law*, *B. Luckraft*, *G. Milner*, krojač; *G. Odger*, obučar; *J. Ross*, čizmar; *R. Shaw*, moler; *Cowell Stepney*, *J. Warren*, tašner; *J. Weston*, građevinski stolar.

Francuzi: *E. Dupont*, alatničar; *Jules Johannard*, litograf; *Paul Lafargue*.

Nemci: *G. Eccarius*, krojač; *F. Leßner*, krojač; *W. Limburg*, obučar; *Marx Karl*.

Švajcarci: *H. Jung*, časovničar; *A. Müller*, časovničar.

Belgijanci: *P. Bernard*, moler.

Danci: *J. Cohn*.

Poljak: *A. Żabicki*, slovoslagač.

B. Lucraft, predsednik,
Cowell Stepney, blagajnik,
J. George Eccarius, generalni sekretar

London, 12. maja 1869.

Karl Marx

Predgovor
[Drugom izdanju (iz 1869) »Osamnaestog
brimera Louis-a Bonaparte«]^[247]

Moj odveć rano preminuli prijatelj *Joseph Weydemeyer** namerao je da od 1. januara 1852. izdaje politički nedeljni list u Njujorku. Pozvao me je da za taj list napišem istoriju *coup d'état*.¹ Stoga sam svake nedelje do sredine februara pisao članke pod naslovom *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*. U međuvremenu je propao Weydemeyerov prvobitni plan. Ali je on, zato, u proleće 1852. pokrenuo časopis »*Die Revolution*«, čija se prva sveska sastoji iz moga *Osamnaestog brimera*.^[248] Nekoliko stotina primeraka toga spisa prodrlo je tada u Nemačku, ali nije dospelo na pravo knjižarsko tržište. Jedan nemački knjižar, koji se prikazivao kao krajnje radikaln, kojemu sam ponudio prodaju, odbio je s pravim zaprepašćenjem takvo »nesavremeno traženje«.

Iz ovih podataka se vidi da je ovaj spis nastao pod neposrednim pritiskom događaja i da njegov istorijski materijal ne ide dalje od februara (1852). Do njegovog sadašnjeg ponovnog objavljivanja došlo je delom na traženje knjižara, a delom na navaljivanje mojih prijatelja u Nemačkoj.

Od spisa koji su otprilike *istovremeno* s mojim obrađivali isti predmet, samo su dva vredna pažnje: »*Napoléon le Petit*« *Victora Hugoa* i *Proudhonov* »*Coup d'état*«.

Victor Hugo se ograničava na gorke i duhovite napade na odgovornog izdavača² državnog udara. Sam događaj izgleda kod njega kao grom iz vedra neba. On u njemu vidi samo akt nasilja jednog čo-

* Za vreme američkog građanskog rata komandant okruga Sent Luis.

¹ državnog udara (u Francuskoj) — ² tj. glavnog aktera

veka. On ne primećuje da tog čoveka pravi velikim, a ne malim pripisujući mu ličnu moć inicijative kakva bi u svetskoj istoriji bila bez primera. Proudhon, sa svoje strane, pokušava da državni udar prikaže kao rezultat prethodnog istorijskog razvitka. Međutim, istorijska konstrukcija državnog udara neprimetno se kod njega pretvara u istorijsku apologiju junaka tog državnog udara. Tako on pada u grešku naših takozvanih *objektivnih* istoričara. Ja, naprotiv, pokazujem kako je *klasna borba* u Francuskoj stvorila okolnosti i odnose koji jednoj osrednjoj i grotesknoj ličnosti omogućuju da igra ulogu heroja.

Prerada ovoga spisa lišila bi ga njegove svojevrzne boje. Stoga sam se ograničio na korekturu štamparskih grešaka i na brisanje sada već nerazumljivih aluzija.

Ono što je rečeno u poslednjoj rečenici moga spisa: »Ali kad carski plašt najzad padne na pleća Louis-a Bonaparte, srušiće se bronzana statua Napoléonova s visine Vandomskog stuba«^[249]¹ — već se ostvarilo.

Pukovnik Charras otpočeo je napad na Napoléonov kult u svom delu o ratnom pohodu od 1815. Otada je, a naročito poslednjih godina, francuska literatura oružjem istorijskog istraživanja, kritike, satire i vica učinila kraj legendi o Napoléonu. Izvan Francuske je to nasilno kidanje s tradicionalnim narodnim verovanjem, ta ogromna duhovna revolucija malo zapažena, a još manje shvaćena.

Na kraju, nadam se da će moj spis doprineti uklanjanju školske fraze o takozvanom *cezarizmu*, koja je sada uobičajena naročito u Nemačkoj. Kad se pravi ta površna istorijska analogija zaboravlja se ono glavno, naime da se u starom Rimu klasna borba vodila samo u okviru jedne privilegovane manjine, između slobodnih bogataša i slobodne sirotinje, dok je velika produktivna masa stanovništva, robovi, služila samo kao pasivno postolje za te borbe. Zaboravlja se značajna *Sismondijeva* izreka: rimski proletarijat je živio na račun društva, dok moderno društvo živi na račun proletarijata.^[250] Pri tako potpunoj razlici između materijalnih, ekonomskih uslova antičke i moderne klasne borbe, ni političke figure stvorene ovom borbom ne mogu imati više zajedničkog nego kenterberijski nadbiskup s prvosveštenikom Samuilom.

London, 23. juna 1869.

Karl Marx

¹ Vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 168.

Friedrich Engels

Karl Marx^[251]

U Nemačkoj je postala navika da se osnivačem nemačkog radničkog pokreta smatra Ferdinand Lassalle. Ipak nema ničeg netačnijeg. Ako je pre šest-sedam godina u svim fabričkim regionima, u svim velikim gradovima, centrima radničkog stanovništva, proletarijat u masama prišao njemu, ako su njegova putovanja bila trijumfalni pohodi tako da su mu mogli pozavideti kraljevi — nije li tu još ranije u tišini bilo pripremljeno tlo na kome su tako brzo sazreli plodovi? Ako su radnici dočekali njegova učenja s odobravanjem i klicanjem, da li je to bilo zato što su za njih ta učenja bila nova ili zato što su naprednijim radnicima one već odavno bile manje ili više poznate?

Današnja generacija živi brzo i zaboravlja brzo. Pokret četrdesetih godina, koji je dostigao vrhunac u revoluciji 1848. i okončao se reakcijom od 1849. do 1852, već je zaboravljen zajedno sa svojom političkom i socijalističkom literaturom. Zato je neophodno podsetiti da je pre i u toku revolucije 1848. među radnicima, naročito zapadne Nemačke, postojala dobro organizovana socijalistička partija^[252], koja se doduše raspala posle kelnskog komunističkog procesa, no čiji su pojedini članovi neupadljivo nastavili da pripremaju teren, koji je zatim osvojio Lassalle. Mora se, dalje, podsetiti na to da je postojao čovek koji je, pored organizovanja ove partije, postavio sebi kao životni zadatak naučno izučavanje takozvanog socijalnog pitanja, tj, kritiku političke ekonomije, i već pre 1860. objavio značajne rezultate svog istraživanja^[253]. Lassalle je bio u najvećoj meri talentovan, višestruko obrazovan um, čovek velike energije i gotovo neograničene gipkosti; sav je bio stvoren za to da u svim okolnostima igra političku ulogu. Ali on nije bio ni prvi inicijator nemačkog radničkog pokreta, niti je bio originalni mislilac. Celokupna sadržina njegovih radova bila je pozajmljena, i to pozajmljena ne bez pogrešnog razumevanja; on je imao prethodnika koji je intelektualno bio iznad njega, o čijem postojanju je, dakako, čitao, dok je njegova dela vulgarizovao; ime tog čoveka je Karl Marx.

Karl Marx je rođen 5. maja 1818. u Trijeru, gde je stekao gimnazijsko obrazovanje. Studirao je prava u Bonu i kasnije u Berlinu, gde ga je, međutim, bavljenje filozofijom uskoro odvučlo od izučavanja prava. Posle petogodišnjeg boravka u »metropoli inteligencije« vratio se 1841. u Bon, s namerom da postane predavač na univerzitetu. U to vreme u Pruskoj je vladala prva »nova era«⁽²⁵⁴⁾. Friedrich Wilhelm IV bio je izjavio da voli opoziciju koja je dosledna sebi, a na nekim mestima je učinjen pokušaj da se takva organizuje. Tako su u Kelnu osnovane »Rheinische Zeitung«; sa smelošću nečuvenom za ono vreme Marx je u njima kritikovao debate rajnske pokrajinske skupštine člancima koji su privukli veliku pažnju⁽²⁵⁵⁾. Krajem 1842. on je lično uzeo redakciju u svoje ruke i zadao cenzuri toliko mnogo posla, da mu je učinjena ta čast da je iz Berlina poslat specijalni cenzor za »Rheinische Zeitung«. Kad ni to nije pomoglo, novine su morale da produ dvostruku cenzuru, pri čemu je svaki broj, osim uobičajenog, bio podvrgnut u drugoj instanci cenzuri kelnskog pokrajinskog poglavara. Ali ni to sredstvo nije ništa pomoglo protiv »okorele zlonamernosti« lista »Rheinische Zeitung« i početkom 1843. vlada je izdala dekret prema kome su »Rheinische Zeitung« morale da prestanu sa izlaženjem na kraju prvog tromesečja. Marx se odmah povukao sa svog položaja, pošto su akcionari novina hteli da pokušaju da izglade stvar, ali je i to propalo i novine su prestale da izlaze.

Kritika rajnske skupštine iziskivala je od Marxa proučavanje pitanja od materijalnog interesa. Tu su se pred njim isprečili novi aspekti, koje nisu bili predvideli ni pravo ni filozofija. Nadovezujući se na Hegelovu filozofiju prava Marx je došao do saznanja da nije država, koju je Hegel prikazivao kao »krunu celog zdanja«, nego, naprotiv, da je »buržoasko društvo«, koje je tako mačehinski tretirao — ona sfera u kojoj treba tražiti ključ za razumevanje procesa istorijskog razvitka čovečanstva. No nauka o buržoaskom društvu — to je politička ekonomija, a tu nauku nije bilo moguće temeljito studirati u Nemačkoj, već samo u Engleskoj ili Francuskoj.

Posle ženidbe ćerkom tajnog državnog savetnika von Westphalena (sestrom budućeg pruskog ministra unutrašnjih poslova von Westphalena) Marx se u leto 1843. preselio u Pariz, gde se poglavito posvetio proučavanju političke ekonomije i istorije velike francuske revolucije. U isto vreme izdavao je s Rugeom »Deutsch-Französische Jahrbücher«⁽²⁵⁶⁾, od kojih se, međutim, pojavio samo jedan tom. Pošto ga je 1845. Guizot prognao iz Francuske, otišao je u Brisel i ostao tamo, baveći se istim proučavanjima, do izbijanja februarske revolucije. Koliko se malo slagao sa socijalizmom koji je tada bio prihvaćen dokazuje njegova kritika velikog Proudhonovog dela *Philosophie de la misère*, koja se pojavila u Briselu i Parizu pod naslovom *Misère de la philosophie*¹. U ovom delu već se nalaze mnogi bitni elementi njegove,

¹ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 51 - 144.

sada već detaljno razvijene teorije. I *Manifest Komunističke partije*¹ London, 1848, napisan pre februarske revolucije i usvojen na radničkom kongresu u Londonu, u osnovi je njegovo delo.

Opet prognan, ali sad od strane belgijske vlade pod uticajem panike izazvane februarskom revolucijom, Marx se, na traženje francuske privremene vlade, vratio u Pariz. Bujica revolucije potisnula je u pozadinu svu naučnu delatnost; sada je trebalo svojski učestvovati u pokretu. Pošto je u toku prvih burnih dana vodio borbu protiv besmislene namere agitatora, koji su hteli da od nemačkih radnika u Francuskoj organizuju dobrovoljačke odrede za republikanizaciju Nemačke, Marx je sa svojim prijateljima otišao u Keln i tamo osnovao »Neue Rheinische Zeitung«, koje su izlazile do juna 1849. i na Rajni se još dobro pamte. Sloboda štampe 1848. valjda nigde nije tako uspešno iskorišćena kao tada u tim novinama, koje su izlazile usred pruske tvrdave. Posle uzaludnih pokušaja vlade da uništi te novine putem sudskih progona — Marx je u dva maha bio izveden pred sudsku porotu zbog povrede zakona o štampi i radi priziva zbog odbijanja plaćanja poreza, i oba puta bio oslobođen optužbe — one su bile uništene u vreme majskih ustanaka 1849. na taj način što je Marx izgnan pod izgovorom da je izgubio svoje prusko podaništvo; i ostali urednici bili su proterani pod sličnim izgovorima. Zato je Marx morao opet da se vrati u Pariz, odakle je ponovo izgnan, pa je još u leto 1849. otišao u svoje sadašnje mesto boravka — u London.

U to vreme u Londonu se okupio sav fine fleur² emigracije svih nacija sa Kontinenta. Obrazovani su svi mogući revolucionarni komiteti, pravljene kombinacije, provizorne vlade in partibus infidelium⁽⁸²⁾, bilo je prepirki i gloženja, i sva gospoda koja su u tome uzela učešća gledaju sada na taj period svog života kao na najveći promašaj. Marx se držao po strani od svih tih ujdurmi. Neko vreme nastavio je sa izdavanjem svog časopisa »Neue Rheinische Zeitung« u obliku mesečne revije (Hamburg, 1850)⁽²⁵⁷⁾, potom se povukao u Britanski muzej i proučavao političko-ekonomsku literaturu u njegovoj ogromnoj, najvećim delom još nepoznatoj biblioteci. Istovremeno je redovno pisao za »New-York Tribune«⁽²⁵⁸⁾; on je bio tako reći urednik ovog — do izbijanja američkog građanskog rata — prvog englesko-američkog lista za pitanja evropske politike.

Državni udar od 2. decembra podstakao ga je da izda brošuru *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*, Njujork, 1852, koja upravo izlazi u novom izdanju (Hamburg, Meißner) i koja će ne malo doprineti razumevanju neodrživog položaja u koji je taj isti Bonaparta dospao baš sada. Junak državnog udara prikazan je ovde u svojoj razgoličenoj stvarnosti, onakav kakav se javlja bez slave kojom ga je ovenčao trenutni uspeh. Filistar koji svog Napoleona III smatra najvećim čovekom stoleća i sebi ne može da objasni kako taj čudesni

¹ Isto, str. 377 - 405. — ² krem (cvet)

genije sada najednom pravi promašaj za promašajem i upada iz jedne političke greške u drugu — pomenuti filistar mogao bi da izvuče poku iz pomenutog Marxovog dela.

Koliko god da se Marx za sve vreme svog boravka u Londonu trudio da ne skrene pažnju na sebe, ipak ga je Karl Vogt posle italijanske kampanje 1859. prinudio na polemiku, koja je dobila svoj epilog u Marxovom radu *Gospodin Vogt*¹, objavljenom u Londonu 1860. U isto vreme pojavio se prvi plod njegovog proučavanja političke ekonomije: *Prilog kritici političke ekonomije*², prva sveska, Berlin, 1859. Ova sveska sadrži samo teoriju o novcu, izloženu sa potpuno novog aspekta; na nastavak se moralo čekati zato što je autor u međuvremenu otkrio toliko mnogo novog materijala da je smatrao neophodnim da obavi nova proučavanja.

Godine 1867. konačno se u Hamburgu pojavio *Kapital. Kritika političke ekonomije*, prvi tom. Ovo delo je rezultat naučnog rada jednog celog života. To je politička ekonomija radničke klase u njenom naučnom izrazu. Ovde se ne radi³ o agitatorskim frazama, već o strogo naučnim zaključcima. Kakav god stav neko imao prema socijalizmu, svakako će morati da prizna da je on ovde prvi put naučno izložen i da je baš Nemačkoj bilo suđeno da i u ovoj oblasti ostvari takav rezultat. Ko sada još hoće da se bori protiv socijalizma, moraće da se obračuna s Marxom; ako mu to pođe za rukom, onda zaista ne mora da pominje dei minorum gentium.⁴

Ali Marxova knjiga budi interesovanje još i sa druge strane. To je prvo delo u kome se potpuno i pregledno prikazuju faktički odnosi koji postoje između kapitala i rada u njihovoj klasičnoj formi koju su dobili u Engleskoj. Parlamentarne istrage dale su za to bogat materijal o položaju radnika u gotovo svim granama industrije, o radu žena i dece, o noćnom radu itd.,^[259] materijal koji je bio nepoznat čak i u Engleskoj i obuhvata period od skoro 40 godina; sve to je prvi put ovde učinjeno pristupačnim za čitaoce. Na to se nadovezuje istorija fabričkog zakonodavstva u Engleskoj, koje je od skromnih početaka u obliku prvog akta iz 1802. sada došlo dotle da radno vreme u skoro svim granama i fabričke i kućne proizvodnje za žene i omladinu ispod 18 godina ograničava na 60 časova nedeljno, za decu ispod 13 godina na 39 časova nedeljno. S te strane knjiga je od najvećeg interesa za svakog industrijalca.

Marx je dugo godina nesumnjivo bio »najoklevetaniji«⁵ nemački pisac; zato mu niko neće poreći da se i on muški branio i da su svi njegovi udarci efikasno pogadali cilj. Ali polemika, u kojoj je on tako mnogo »učinio«, za njega je u osnovi bila ipak samo stvar nužne odbrane. A njegov pravi interes, konačno, uvek je bila njegova nauka,

¹ Vidi u 17. tomu ovog izdanja — ² Vidi u 20. tomu ovog izdanja — ³ U rukopisu dopisano: o političkoj propagandi — ⁴ bogove nižeg reda; u prenosnom smislu: drugorazredne veličine

koju je dvadeset pet godina proučavao i analizirao sa savesnošću kojoj nema ravne, savesnošću koja mu nije dala da svoje zaključke iznese pred čitaoce u sistematizovanom obliku pre nego što su se njemu samom svideli po formi i sadržini, pre nego što je bio ubeđen da nije ostavio nijednu knjigu nepročitanom, nijednu primedbu neoce-njenom, da je svaku tačku iscrpeo do kraja. Originalni mislioci vrlo se retko sreću u ovo vreme epigona; ali ako je neko ne samo originalni mislilac, već raspoláže i erudicijom, nedostignutom u svojoj struci, onda on zaslužuje dvostruko priznanje.

Osim svojom naukom, Marx se bavi, kao što se i mora očeki-vati, radničkim pokretom; on je jedan od osnivača Međunarodnog udru-ženja radnika, koje je u poslednje vreme privuklo na sebe tako veliku pažnju i već na mnogim mestima u Evropi pokazalo da predstavlja silu. Verujemo da nismo u zabludi kad kažemo da i u ovom udruže-nju, koje u svakom slučaju ima epohalno značenje u radničkom po-kretu, nemački elemenat — naročito zahvaljujući Marxu — zauzima uticajno mesto koje mu i dolikuje.

Naslov originala: *Karl Marx*

Napisano oko 28. jula 1869.

Prvi put objavljeno u listu «Die Zukunft»
br. 185 od 11. avgusta 1869.

Karl Marx

Izveštaj Generalnog veća o pravu nasleđa^[260]

1. Pravo nasleđa ima socijalni značaj utoliko što nasledniku ostavlja moć kojom se umrli koristio u toku svog života, naime moć da pomoću svog vlasništva prisvaja plodove tuđeg rada, jer *zemlja* daje vlasniku dok živi moć da u obliku rente prisvaja plodove rada drugih bez ikakve naknade; *kapital* mu daje moć da čini to isto u obliku kamate i profita; posedovanje *državnih hartija od vrednosti* daje mu moć da, bez sopstvenog rada, živi od plodova tuđeg rada itd.

Nasleđe ne stvara ovu moć prenošenja plodova rada jednog čoveka u džep drugoga, ono se odnosi samo na promenu lica koja poseduju tu moć. Kao ni svako drugo buržoasko zakonodavstvo, tako ni zakoni o nasleđivanju nisu uzrok, već odraz, pravna posledica postojeće ekonomske organizacije društva, koja se zasniva na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, tj. nad zemljom, sirovinama, mašinama itd.

Na isti način, pravo na robove sticano nasleđem nije bilo uzrok ropstvu, već, naprotiv, ropstvo je bilo uzrok nasleđivanju robova.

2. Ono o čemu se ovde radi jeste uzrok a ne posledica, jeste ekonomska baza, a ne pravna nadgradnja.

Pod pretpostavkom da sredstva za proizvodnju pređu iz privatne u društvenu svojinu, pravo nasleđa (ukoliko bi ono uopšte imalo neki socijalni značaj) iščezlo bi samo po sebi, jer čovek posle svoje smrti može ostaviti samo ono što je posedovao za vreme svog života.

Stoga naš veliki cilj treba da bude ukidanje onih institucija koje nekim ljudima za vreme njihovog života daju ekonomsku moć da prisvajaju plodove rada mnogih.

Tamo gde je razvitak društva došao dotle da radničke klase ima dovoljno snage da uklone takve institucije, one to moraju učiniti direktnim putem; jer likvidiranjem državnih dugova one će se, naravno, otarasiti i nasleđa državnih hartija od vrednosti. S druge strane, ako ne bi imale snage da likvidiraju državne dugove, bilo bi glupo da pokušavaju sa ukidanjem prava nasleđa državnih hartija od vred-

nosti. Iščezavanje prava nasleđa biće prirodni rezultat društvenog prevrata koji će ukloniti privatnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju, ali ukidanje prava nasleđa ne može nikada¹ biti polazna tačka takvog preobražaja.

3. Jedna od najvećih grešaka, koju su pre 40 godina počinili apostoli Saint-Simona, jeste to što su pravo nasleđa smatrali ne pravnim izrazom, već ekonomskim uzrokom socijalne revolucije^{2[261]}. To ih apsolutno nije sprečavalo da u svom sistemu društva ovekoveče privatnu svojinu nad zemljom i drugim sredstvima za proizvodnju. Oni su, svakako, mislili da bi mogli postojati izborni i doživotni sopstvenici, kao što su postojali izborni kraljevi. Proklamovanje ukidanja prava nasleđa za polaznu tačku socijalne revolucije samo bi odvratilo radničku klasu od prave žiže njenog interesovanja za³ današnje društvo. Isto tako bi bilo besmisleno ukinuti zakon o ugovoru između kupca i prodavca dok i dalje postoji današnji sistem razmene roba; kao teorija to bi bilo pogrešno i kao praksa reakcionarno.

4. Razmatrajući zakone nasleđa, mi neizostavno pretpostavljamo da i dalje postoji privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju. Kad ona više ne bi postojala među živim ljudima, ne bi se mogla ni prenositi na njih, niti od njih posle njihove smrti. Stoga se sve mere u vezi s pravom nasleđa mogu odnositi samo na prelazno⁴ stanje, kada na jednoj strani sadašnja ekonomska osnova društva još nije preobražena, ali su na drugoj strani radničke mase sakupile dovoljno snage da sprovedu prelazne mere, koje su u stanju da konačno dovedu do radikalne promene društva. Posmatrana s ovog aspekta, promena zakona o nasleđu čini samo deo mnogih drugih prelaznih mera koje vode istom cilju. Te prelazne mere u vezi sa nasleđem mogu biti samo sledeće:

a) povećanje poreza na nasledstvo, što već postoji u mnogim državama, i upotreba tako dobijenih fondova u svrhu socijalne emancipacije.

b) Ograničavanje prava nasleđa testamentom, zato što se ono, za razliku od prava nasleđa bez testamenta ili porodičnog prava nasleđa, javlja kao proizvoljno i sujeverno preuveličavanje i samog principa privatne svojine.

Naslov originala: *Bericht des Generalrats über das Erbrecht*

Napisano 2/3. avgusta 1869.

Prvi put objavljeno u listu »Der Vorbote« br. 10 od oktobra 1869.

¹ U listu »Der Vorbote« stoji pogrešno: »samo« — ² U engleskom tekstu: današnje društvene organizacije (umesto: socijalne revolucije) — ³ U engleskom tekstu: od napada na (umesto: pažnje za) — ⁴ U engleskom tekstu umetnuto: društveno.

Karl Marx

Izveštaj Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika na IV opštem kongresu u Bazelu^[262]

Delegati raznih sekcija podneće vam iscrpne izveštaje o uspesima našeg udruženja u njihovim zemljama. Izveštaj vašeg Generalnog veća odnosi se poglavito na gerilske borbe između kapitala i rada, mislimo na štrajkove koji su u protekloj godini uznemirili evropski kontinent i za koje se tvrdi da nisu proistekli ni iz bede radnika, niti su posledica despotizma kapitalista, već tajnih intriga našeg udruženja.

Nekoliko nedelja posle održavanja našeg poslednjeg kongresa izbio je nezaboravni štrajk među tkadžima traka i farbarima svile u Bazelu. Bazel je mesto koje je sve do naših dana sačuvalo mnoge crte srednjovekovnog grada sa svojim lokalnim tradicijama, sa svojim uskogrudim predrasudama, svojim patricijima, uobraženim zbog svog bogatstva, i sa svojim patrijarhalnim odnosom između poslodavaca i radnika. Još pre nekoliko godina hvalio se jedan bazelski fabrikant pred sekretarom engleskog poslanstva da je

«uzajamni odnos između vlasnika i radnika ovdje neuporedivo bolji nego u Engleskoj», da «bi u Švajcarskoj radnika koji napusti dobrog vlasnika radi bolje nadnice prezreli njegovi sopstveni drugovi» i da «se naše preimućstvo nad Engleskom pretežno sastoji u dugom radnom vremenu i umerenim nadnicama».

Kao što se vidi, patrijarhalni režim, u svom sadašnjem vidu, izmenjenom savremenim uticajima, svodi se na to da je poslodavac dobar a njegove nadnice rdave, da se radnik oseća kao srednjovekovni vazal a argatuje kao moderni najamni rob.

O ovoj patrijarhalnosti može se, dalje, suditi na osnovu zvanične švajcarske istrage o radu dece u fabrikama i stanju javnih osnovnih škola. Ispostavilo se da je

«u bazelskim školama vazduh najgori na svetu, da se — dok na otvorenom prostoru na 10 000 delova vazduha dolazi 4 dela ugljendioksida, a u zatvorenim prostorijama ne bi trebalo da prede 10 delova — u običnim bazelskim školama pre podne količina ugljendioksida penje na 20 - 81 i popodne na 53 - 94 dela».

Na to je član bazelskog Velikog veća gospodin Thurneysen vrlo hladno primetio:

«Ne bojte se. Roditelji su sedeli u isto tako lošim školskim prostorijama kao sad deca, pa ipak su izvukli čitavu kožu.»

Sad će biti jasno da ekonomska pobuna bazelskih radnika predstavlja epohu u socijalnoj istoriji Švajcarske. Ništa nema karakterističnije od polazne tačke ovog pokreta! U Bazelu radnici po starom običaju poslednjeg dana jesenjeg sajma rade $\frac{1}{3}$ radnog dana kraće nego obično. Kad su, tako, 9. novembra 1868. radnici fabrike za izradu traka Debary i sinovi kao i obično zahtevali tu povlasticu, jedan od fabričkih gospodara saopštio im je osornim tonom i uz zapovednički gest:

«Ko prekine rad i ode, otpušten je odmah i zauvek.»

Posle nekoliko bezuspešnih protesta fabriku je odmah napustilo 104 od 172 tkača. Oni ipak nisu verovali u definitivni otkaz, jer je obostrani četrnaestodnevni otkazni rok bio utvrđen pismenim ugovorom. Kad su sledećeg jutra ponovo došli, zatekli su fabriku okruženu žandarmima koji pobunjenicima nisu dopuštali da uđu. No sad nisu hteli da uđu ni oni tkači koji nisu praznovali $\frac{1}{3}$ dana. Opšta deviza je bila: «Svi ili niko.»

Ostavši tako iznenada bez posla, tkači su zajedno sa svojim porodicama odmah izbačeni iz stanova koje su bili iznajmili od svojih fabrikana. Ovi poslednji smesta su uputili cirkularno pismo mesarima, pekarima i bakalima s porukom da pobunjenicima uskrate svaki kredit za kupovinu namirnica. Tako započeta bitka trajala je od 9. novembra 1868. do proleća 1869. Okviri našeg izveštaja ne dozvoljavaju da ulazimo u ostale pojedinosti. Biće dovoljno da kažemo da je pokret ponikao iz omraženog drskog akta kapitalističkog despotizma, da se iz nemilosrdnog lokauta pretvorio u štrajkove, prekidane povremenim kompromisima, koje su uvek narušavali poslodavci i da je kulminirao u uzaludnom pokušaju vrlo moćnog bazelskog Velikog veća da zaplaši radnike vojnim merama i nekom vrstom opsadnog stanja.

Za vreme ovog ustanka radnicima je pružalo podršku *Međunarodno udruženje radnika*. Ovo udruženje je, po mišljenju poslodavaca, najpre prokrijumčarilo moderni pobunjenički duh u dobri stari carski grad Bazel. Sad je cilj njihovih nastojanja bio — isterati ovog drskog uljeza iz Bazela. Pokušali su da kao uslov pomirenja nametnu istupanje svojih podanika iz udruženja. Ali uzalud. Kad su, uopšte, u ratu s *Internacionalom* izvukli kraći kraj, svojoj zlovolji davali su oduška čineći smešne poteze. Ovi republikanci, koji poseduju fabrike u badenskom graničnom mestu Lerahu, u blizini Bazela, podstakli su tamošnjeg upravnog činovnika¹ da raspusti našu tamošnju sekciju;

¹ U engleskom tekstu: činovnika velikog vojvodstva

međutim, badenska vlada je uskoro opozvala tu meru. Kad se aug-zburški list »Allgemeine Zeitung« drznuo da nepristrasno obaveštava o bazelskim događajima, »časna gospoda« počela su pretiti budalastim pismima da će obustaviti pretplatu. U Londonu su poslali emisara s fantastičnim nalogom da ustanovi razmere glavne kase Internacionale. Da su ovi dobri ortodokсни hrišćani živeli u vreme nastajanja hrišćanstva, oni bi pre svega zavirili u tekući račun apostola Pavla u Rimu.

Svojim nezgrapnim i varvarskim postupkom izazvali su ženevske kapitaliste da im očitaju nekoliko ironičnih lekcija o životnoj mudrosti. Nekoliko meseci kasnije bazelski palančani imali su zadovoljstvo da ženevskoj svetskoj gospodi uzvrate lekciju, i to sa zelenoškom kamatom.

U martu mesecu u Ženevi su izbila 2 štrajka među građevinskim radnicima i slovoslagačima; ova njihova udruženja su sekcije *Internacionale*. Štrajk građevinskih radnika izazvali su poslodavci prekršivši ugovor, svečano sklopljen prošle godine sa svim radnicima. Štrajk slovoslagača bio je završni izraz desetogodišnjeg sukoba, koji su radnici uzalud pokušavali da rasprave putem 5 uzastopnih komisija. Kao i u Bazelu, poslodavci su i ovde privatni sukob sa svojim radnicima odmah pretvorili u krstaški pohod državne vlasti protiv *Međunarodnog udruženja radnika*.

Ženevsko Državno veće angažovalo je policijske slugе da sa železničke stanice odvede i sačuvaju od svakog kontakta sa štrajkačima one radnike koje su poslodavci doveli iz udaljenih krajeva. Veće je dozvolilo ženevskoj Jeunesse dorée¹ da naoružan² revolverima vrši prepade na radnike i radnice na ulicama i drugim javnim mestima. U raznim prilikama Veće je naterivalo na radnike lupeže sopstvene policije, a naročito 24. maja, kad su u Ženevi u maloj razmeri izvedene pariske scene, koje je Raspail žigosao kao »les orgies infernales des casse-têtes«^[264]. Kad su ženevski radnici na javnoj skupštini usvojili poslanicu Državnom veću, u kojoj se zahteva istraga o ovim paklenim orgijama policije, Državno veće je taj zahtev s prezrenjem odbilo. Očigledno se nameravalo da se ženevski radnici podstaknu na pobunu, da se pobuna silom uguši, *Internacionala* očisti sa švajcarskog tla i da se proleterij podvrgnu decembarskom režimu. Taj plan je osujećen energičnim merama i smirujućim uticajem našeg švajcarskog Federalnog komiteta^[265]. Poslodavci su napokon morali da popuste.

Čujte sada nekoliko kleveta ženevskih kapitalista i njihove novinarske bande protiv *Internacionale*! Sa javne skupštine uputili su poslanicu Državnom veću, u kojoj se, pored ostalog, kaže:

»Razaraju ženevski kanton po naređenjima iz Londona i Pariza, hoće ovde da unište svaki rad i svu industriju.«

A jedan švajcarski list iznosi da su rukovodioci *Internacionale*

¹ U engleskom tekstu umetnuto: beznadežnim badavadžijama Jeune Suisse [263]

«tajni agenti imperatora Napoleona, koji će u pogodnom trenutku nastupiti kao javni tužioc protiv naše male Švajcarske».

I to govore ona ista gospoda, koja su pokazala isto tako strasnu želju da presade decembarski režim na švajcarsko tle; oni finansijski agenti koji su zavladao kako Ženevom tako i drugim švajcarskim gradovima i o kojima sva Evropa zna da su se odavno od građana Švajcarske republike pretvorili u najmljene sluge *Crédit mobilier-a*²⁶⁶ i drugih međunarodnih podvaljivačkih udruženja!

Krvoprolića kojima je belgijska vlada odgovorila na štrajkove radnika na prečišćavanju livenog gvožđa u Serenu i kopača uglja u Borinažu — detaljno su razgoličena u poruci Generalnog veća upućenoj radnicima Evrope i Sjedinjenih Država. Takvu poruku smatrali smo utoliko hitnijom što u ovoj uzornoj konstitucionalnoj državi masakr radnika nije slučajna pojava, već institucija. Užasnu dramu uz primenu vojne sile sledila je u stopu sudska farsa. U svojim istragama protiv članova našeg belgijskog Generalnog komiteta u Briselu, u čije je stanove policija upala na prepad i deo članova uhapsila, istražni sudija je pronašao pismo jednog radnika koji traži da se pošalje »500 Internacionala«. Sudija odmah zaključuje da se traži upućivanje 500 boraca na poprište borbe. »500 Internacionala« značilo je 500 prime-raka »Internacionale«, nedeljnog organa briselskog komiteta. Sudija je zatim iščeprkao jedan telegram upućen u Pariz, u kome se traži izvesna količina praška. Posle dugih kućnih pretresa u Briselu je otkrivena opasna materija. Bio je to otrov za pacove. Najzad je belgijska policija polaskala sebi da je zgrabila tu skrivenu avet, koja se privida kontinentalnim kapitalistima, a čiji je glavni tabor u Londonu, odakle se stalno upućuju pojačanja preko mora u sve glavne centre našeg udruženja. Zvanični belgijski tragač zamišljao je da se ta avet skriva u gvozdenom kovčegu na skrovitom mestu. Njegovi panduri jurnuše na kovčeg, silom ga razbiše i nađoše — nekoliko komada uglja. Možda se čisto međunarodno zlato dodirom policijske ruke u tren oka pretvara u ugajl.

Od štrajkova koji su u decembru 1868. izbili u raznim centrima francuske industrije, najznačajniji je bio onaj u Sotvil-le-Ruanu. Kratkome vreme pre toga fabrikanti okruga Some održali su sastanak u Amijenu radi dogovora kako bi mogli da tuku svoje engleske konkurente na samom engleskom tržištu, prodajući jevtinije (undersell). Svi su bili saglasni s tim da su, pored carina, relativno niske plate radnika najviše zaštitile Francusku od engleske pamučne robe. Oni su, naravno, zaključili da bi još veće sniženje plata radnika omogućilo da se Engleska preplavi francuskom pamučnom robom. Nijednog trenutka nisu sumnjali u to da će francuski radnici u pamučnoj industriji s ponosom podneti troškove osvajačkog rata, koji su rešili da vode na drugoj strani Kanala njihovi patriotski poslodavci. Ubrzo potom proneo se glas da su fabrikanti Ruana i okoline na tajnom sastanku

doneli sličnu odluku. Uskoro zatim iznenadno je nastupilo znatno sniženje plata u Sotvil-le-Ruanu, i tada su normandijski ткачи prvi put ustali protiv pritiska kapitala. Njihovim postupcima rukovodio je trenutni osećaj. Niti su pre toga bili obrazovali tredjunione, niti su obezbedili ma kakva sredstva za pružanje otpora. U svojoj neprilici apelevali su na komitet Internacionale u Ruanu, koji im je doturio prvu neophodnu pomoć, prikupljenu od radnika Ruana, susednih mesta i iz Pariza. Negde krajem decembra ruanski komitet obratio se Generalnom veću — u momentu krajnje nevolje u engleskim centrima pamučne industrije. nečuvene bede u Londonu i opšteg zastoja u svim granama proizvodnje. To stanje i dalje traje u Londonu sve do ovog trenutka. Uprkos krajnje nepovoljnim prilikama, Generalno veće je verovalo da će naročiti karakter ruanskog sukoba podstaći engleske radnike na izuzetne napore. To je bila velika prilika da se kapitalistima pokaže da će njihov međunarodni industrijski rat, vođen snižavanjem radničkih plata čas u jednoj, čas u drugoj zemlji, najzad biti savladan međunarodnim ujedinjenjem radničke klase. Engleski radnici odmah su se odazvali našem pozivu prvim prilozima za Ruan, a londonsko Generalno veće tredjuniona odlučilo je da zajedno sa nama sazove veliki miting u korist normandijske braće. Vest o iznenadnom prekidu sotvilskog štrajka zaustavila je dalje napredovanje u ovom pravcu.

Materijalni neuspeh ovog ekonomskog revolta bio je nadoknaden krupnim moralnim rezultatima. On je privukao u redove revolucionarne armije rada normandijske radnike u pamučnoj industriji, dao je podsticaj za osnivanje tredjuniona u Ruanu, Elbefu, Darnetalu itd. i ponovo udario pečat bratskom savezu engleske i francuske radničke klase. U toku zime i proleća 1869. naša propaganda u Francuskoj bila je paralisana nasilnim sprečavanjem rada našeg pariskog komiteta 1868, policijskim progonima u okruzima i preovlađujućim interesovanjem za opšte izbore.

Tek što su izbori prošli, izbili su mnogobrojni štrajkovi u rudarskom basenu Loare, u Lionu i na mnogim drugim mestima. Nestvarne slike jarkih boja o prosperitetu radnika pod režimom Drugog carstva nestale su kao utvare pred ekonomskim činjenicama, koje su izbile na svetlo dana u ovim sukobima između kapitalista i radnika. Zahtevi radnika bili su tako skromni i tako neosporni, da su posle nekoliko često bestidnih pokušaja otpora morali svi biti zadovoljni. Nije bilo apsolutno ničeg osobitog u ovim štrajkovima, osim njihove iznenadne eksplozije posle prividnog zatišja i brzine kojom su se redali jedan za drugim. Uzrok tome bio je, ipak, očevidan i jednostavan. Za vreme izbora radnici su uspešno ustali protiv svojih despota iz javnog života. Ima li išta prirodnije nego da posle izbora ustanu i protiv svojih privatnih despota?

Izbori su pokrenuli duhove. Normalno je što je vladina štampa, plaćena za falsifikovanje činjenica, našla objašnjenje u tajnim direk-

tivama londonskog Generalnog veća, koji je slao svoje emisare od mesta do mesta da bi francuskim radnicima, dotle sasvim zadovoljnim, otkrili tajnu da je za njih preteran rad, niska plata i brutalno postupanje — rdava stvar. Jedan francuski policijski list, koji izlazi u Londonu, »L'International«^[237], u svom broju 3, od 3. avgusta, otkriva tajne pobude naše opake delatnosti.

«Najčudnije je to», kaže se tu, »što je bilo određeno da štrajkovi izbiju u takvim krajevima gde beda još nije tolika da se može osećati. Ove neočekivane eksplozije tako su izvanredno dobro došle izvesnom susedu Francuske, koji je neposredno morao strahovati od rata, da se mnogi pitaju nisu li ovi štrajkovi potekli na zahtev nekog inostranog Machiavellija, koji je umeo da zadobije naklonost ovog svemogućeg udruženja.»

U isto vreme kad nas je ova francuska policijska krpa optužila da štrajkovima stvaramo francuskoj vladi unutrašnje teškoće kako bismo grofu Bismarcku skinuli s vrata teret spoljnog rata, jedan rajnsko-pruski list fabrikarata okrivljavao nas je da štrajkovima potresamo temelje Severnonemačkog saveza^[268], da bismo nemačku industriju paralizovali u korist stranih fabrikarata.

Odnos *Internacionale* prema štrajkovima u Francuskoj osvetličemo na primeru dva tipična slučaja. U jednom slučaju, za štrajk u Sent Etjenu i potom masakr kod Rikamarija, sama francuska vlada neće se više usuditi da tvrdi da se *Internacionala* na bilo koji način umešala u te događaje.

U događajima kod Liona nije *Internacionala* bacila radnike u štrajkove, već obrnuto, štrajkovi su bacili radnike u naručje *Internacionali*.

Kopači uglja Sent-Etjena, Riv-de-Žijea i Firmina tražili su mirno ali odlučno od direktora rudarskih kompanija reviziju tarife plata i skraćivanje radnog dana, koji je trajao punih 12 časova teškog rada pod zemljom. Kako pokušaj miroljubivog poravnanja nije uspeo, oni su objavili štrajk za 11. juni. Za njih je, naravno, životno pitanje bilo da obezbede saradnju svojih drugova koji su još radili. Da bi to sprečili, direktori su od prefekta Loare zahtevali i dobili šumu bajoneta. Dvanaestog juna štrajkači su zatekli jame pod jakom vojnom stražom. Da bi obezbedile zalaganje vojnika, koje im je vlada tako ustupila, rudarske kompanije plaćale su svakom vojniku po jedan franak dnevno. Vojnici su uzvratili kompanijama zarobljavanjem oko 60 kopača uglja, koji su pokušali da prodru do svojih drugova u jamama. Ove zarobljenike istog dana popodne sprovelo je u Sent-Etjen 150 ljudi četvrtog linijskog puka. Pre polaska tih hrabrih ratnika, jedan inženjer kompanije, Dorian, podelio je vojnicima 60 flaša konjaka i naročito ih zadužio da ne skidaju oka sa zarobljenih, jer su ti rudari divljaci, varvari, kažnjenici pušteni s galija. Rakijom i ubeđivanjem pripremljen je krvav obračun. Usput, dok ih je pratila gomila kopača uglja sa ženama i decom, koja ih je opkolila u jednom tesnacu na visu Mon-

sel, u okrugu Rikamari, zahtevajući da zarobljenici budu pušteni, vojnici su, bez prethodne opomene, otvorili vatru posred zbijene gomile, ubili 15 lica, među kojima 2 žene i jedno odojče, i ranili veliki broj ljudi. Zlostavljanje ranjenih bilo je užasno; među njima se našla jedna sirota devojčica od 12 godina, *Jenny Petit*, čije će ime ostati besmrtno u istoriji mučeništva radničke klase. Pogodena je s leđa s dva metka, od kojih se jedan zario u kuk, a drugi probio leđa, razmrskao ruku i izbio kroz desnu plećku. »Les chassépots avaient encore fait mercille.«^[269]

Ovoga puta vlada je brzo otkrila da je ne samo počinila zločin, nego i da je pogrešila. Buržoazija je nije pozdravila kao spasitelja društva. Opštinsko veće Sent-Etjena u celini je podnelo ostavku, a u svojoj izjavi osudilo je vojsku zbog nečovečnosti i zahtevalo premeštaj puka iz grada. Čak i takvi konzervativni listovi kao »Le Moniteur universel«^[270] skupljali su priloge u korist žrtava. Vlada je morala da udalji omraženi puk iz Sent-Etjena.

Pod ovim teškim okolnostima rodila se svetla misao da se na oltaru javne srdžbe žrtvuje nabeđeni krivac — *Medunarodno udruženje radnika*. Prilikom sudskog pretresa navodni buntovnici bili su optužnicom podeljeni u 10 kategorija, pri čemu je stepen njihove krivice bio vrlo vešto iznijansirani. Prva klasa, najcrnija, sastojala se od 5 radnika, naročito sumnjivih da su znak za uzbunu dobili spolja, od *Internationale*. Dokazi, su, naravno, bili neoborivi, kao što pokazuje sledeći odlomak iz jednog francuskog sudskog lista:

»Saslušanje svedoka nije pružilo mogućnost da se tačno utvrdi učestvovanje Medunarodnog udruženja. Svedoci tvrde jedino to da su se na čelu bande nalazila nepoznata lica s belim bluzama i kapama. Ali nijedna od ovih nepoznatih osoba nije uhapšena i nijedna ne sedi na optuženičkoj klupi. Na pitanje da li veruje u mešanje Medunarodnog udruženja, jedan svedok je odgovorio: *Verujem u to, ali nemam apsolutno nikakve dokaze.*»

Uskoro posle masakra kod Rikamarija seriju ekonomskih pobuna otvorili su motači svile u Lionu, većinom žene. U svojoj nevolji apelovali su na *Internacionalu*, koja im je — naročito preko svojih članova u Francuskoj i Švajcarskoj — pomogla da izvojuju pobedu. Uprkos svim pokušajima zastrašivanja od strane policije, oni su javno proklamovali svoje priključenje našem udruženju i formalno mu pristupili plativši statutom određenu članarinu Generalnom veću. U Lionu, kao i pre toga u Ruanu, *radnice* su igrale plemenitu i istaknutu ulogu.

Druge grane industrije u Lionu sledile su primer motača svile. Tako je naše udruženje za nekoliko nedelja dobilo više od 10 000 novih pristalica iz redova ovog herojskog stanovništva, koje je pre više od 30 godina ispisalo na svoj steg lozinku modernog proletarijata: »Vivre en travaillant ou mourir en combattant!« (Živeti u radu ili umreti u borbi!)^[271]

Međutim, francuska vlada nastavila je sa svojim bednim šikaniranjem *Internationale*. U Marseju je zabranila našim članovima da se sastanu da bi izabrali delegata za bazelski kongres. Ista podlost ponovljena je i u drugim gradovima, ali radnici na Kontinentu, kao i drugde, počinju najzad da uvidaju da svoja prirodna prava najsigurnije stižu ako ih ostvaruju bez dozvole, na svoj sopstveni rizik.

Radnici *Austrije*, naročito Beča, već su u prvim redovima, iako su u pokret stupili tek posle događaja 1866.^[272] Oni su se odmah okupili pod zastavom socijalizma i *Internacionale*, u koju su masovno stupili preko svojih delegata na nedavno održanom kongresu u Ajzenahu^[273]. Ako je igde, ono je u Austriji liberalna buržoazija ispoljila svoje sebične instinkte, svoju duhovnu bedu i svoju uskogrudu ozlojednost prema radničkoj klasi. Njena vlada, koja vidi kako carevinu razdiru i ugrožavaju rasni i nacionalni sukobi, proganja radnike koji jedini proklamuju bratimljenje svih rasa i nacionalnosti. Sama buržoazija, koja za svoj novi položaj ima da zahvali ne svom heroizmu, nego isključivo porazu austrijske armije^[274], i koja je jedva u stanju, kao što i sama zna, da odbrani svoje nove tekovine od nasrtaja dinastije, aristokratije i klera, ta buržoazija, bez obzira na sve to, rasipa svoje snage u bednom pokušaju da radničku klasu liši prava udruživanja, javnog okupljanja i slobode štampe.

U Austriji, kao i u svim ostalim državama kontinentalne Evrope, *Internacionala* je zauzela mesto nekadašnjeg *crvenog bauka*. Kad je 13. jula u Brnu, moravskoj metropoli pamuka, izvršen masakr radnika manjih razmera, za taj događaj nađeno je objašnjenje u tajnom podstrekavanju od strane *Internacionale*, čiji agenti imaju čudotvornu kapu, koja ih čini nevidljivima. Kad su neki bečki narodni vođi izvedeni pred sud, javni tužilac ih je žigosao kao agente inostranstva. Kao znak svog dubokog poznavanja stvari, on je počinio samo malu grešku: pobrkao je *buržoasku Ligu za mir i slobodu* s proleterskom *Internacionalom*.

Ako je radnički pokret izložen proganjanju u cislitavskoj Austriji^[275], u *Madarskoj* je podvrgnut otvorenom i bestidnom zlostavljanju. O tome Generalno veće raspolaže pouzdanim izveštajima iz Pešte i Bratislave. Biće dovoljan jedan primer odnosa vlasti prema mađarskim radnicima.

Gospodin von Wenckheim, kraljevski ministar unutrašnjih poslova Mađarske, upravo se nalazio s mađarskom delegacijom u Beču. *Bratislavski* radnici, koji već mesecima nisu više smeli da održavaju nikakve sastanke i kojima je bilo čak zabranjeno da organizuju priredbe, čiji je čist prihod trebalo da uđe u osnivački fond bolničke kase, uputili su pre nekoliko dana u Beč više radnika, među kojima poznatog agitatora Niemtzička, da podnesu žalbu gospodinu ministru unutrašnjih poslova. Trebalo je uložiti mnogo truda da se dođe do tog visokog gospodina, a kad su se napokon ministarske odaje otvore, ministar ih je dočekao na sasvim nepriličan način:

«Jeste li vi radnici? Radite li vredno?», upitao je ministar, okrećući u ustima cigaru koja se dimila. «E pa, ništa drugo vas se ne tiče, nisu vam potrebna nikakva udruženja, a ako se budete bavili politikom, protiv toga ćemo umeti da preduzmemo odgovarajuće mere. Neću ništa učiniti za vas. Neka radnici gundaju!»

Na pitanje da li, dakle, sve ostaje prepušteno samovolji vlasti, ministar je odgovorio:

«Da, na moju odgovornost.»

Posle dugog uzaludnog raspravljanja, radnici su konačno napustili ministra izjavivši:

«Pošto državne prilike uslovljavaju položaj radnika, to se radnici moraju baviti politikom i oni će to i činiti.»

U Pruskoj i ostalim delovima Nemačke protekla godina bila je obeležena obrazovanjem tredjuniona širom zemlje. Na nedavnom kongresu u Ajzenahu predstavnici više od 150 000 radnika same Nemačke, Austrije i Švajcarske osnovali su novu socijaldemokratsku partiju s programom u koji su doslovno uneti osnovni principi naših statuta. Zakonom sprečeni da obrazuju formalne sekcije našeg udruženja, oni su odlučili da uzmu individualne članske karte od Generalnog veća¹;

Novi ogranci udruženja obrazovani su u Napulju, Španiji i Holandiji. U Barceloni i Amsterdamu izdaju se nedeljni organi.^[277]

Lovoričke, koje je belgijska vlada stekla na slavnom poprištu Serena i Framerija, ne daju, izgleda, mira našim velikim silama. Stoga nije nikakvo čudo što se i Engleska ove godine može dičiti svojim masakrom radnika. Ugljenokopi Velsa kod Lisvud Great Pit, blizu Molda u Denbišajru, iznenada su obavešteni da im je upravnik rudnika snizio plate; njega su rudari odavno mrzeli kao bednog i nepopravljivog tiranina. Oni su sakupili ljude iz susednih ugljenokopa, isterali su ga iz kuće i odvukli sve njegovo pokustvo do najbliže željezničke stanice. Ovi nesrećnici zamišljali su, u svojoj detinjastoj naivnosti, da će ga se na taj način zauvek otarasiti.² Dvadeset osmog maja dvojicu vođa policija je, uz pratnju odeljenja 4. pešadijskog puka «the King's Own»³, transportovala na sud u Mold. Usput je gomila kopača uglja pokušala da ih oslobodi. Kad su policija i vojnici pružili otpor, na njih je poletela kiša kamenica. Bez prethodnog upozorenja, vojnici su na kišu kamenica odgovorili kišom kuršuma iz

¹ U engleskom tekstu ovde je umetnuta sledeća rečenica: «Opšti nemački radnički savez takode je potvrdio na svom kongresu u Barmenu ^[276] svoju saglasnost sa principima našeg udruženja, no istovremeno je izjavio da mu pruski zakon zabranjuje da nam se priključi.» — ² U engleskom tekstu na ovom mestu umetnuta je sledeća rečenica: «Protiv pobunjenika povedena je, naravno, sudska istraga; jednoga od njih je, ipak, masa sastavljena od hiljadu ljudi oslobodila i izvela iz grada.» — ³ «kraljeva telesna garda»

svojih ostraguša¹. Ubijeno je 5 osoba, među kojima dve žene i jedno dete, a velika masa je ranjena. Dovde postoji velika sličnost između masakra kod Molda i Rikamarija, a oдавde ona prestaje. U Francuskoj su vojnici bili odgovorni svojim komandantima, u Engleskoj su morali da prođu kroz čistilište Coroner's jury², ali coroner³ je bio jedan ogluveli, poluizlapeli starac, kome su iskazi svedoka morali biti saopštavani kroz trubu za slušanje, a velška porota predstavljala je bezdušni klasni sud pun predrasuda. Oni su pokolj proglasili »opravdanim ubistvom«. U Francuskoj su pobunjenici osuđeni na zatvorske kazne od 3 do 18 meseci i uskoro potom amnestirani; u Engleskoj su osuđeni na 10 godina prinudnog rada uz nošenje okova.

Celokupna francuska štampa *jednodušno* je podigla glas ogorčenja protiv vojnika. U Engleskoj štampa je uputila smešak vojnicima, a namrgodeno lice pokazala njihovim žrtvama. Pa ipak, engleski radnici su mnogo dobili gubitkom velike i opasne iluzije. Do sada su verovali da su manje više zaštićeni formalnostima Riot Akts⁽²⁷⁸⁾ i podređenošću vojske civilnim vlastima. Sad su se naučili pameti. Gospodin Bruce, liberalni ministar unutrašnjih poslova, izjavio je u Donjem domu da, prvo, svaki činovnik, bilo koji lovac na lisice ili pop mogu bez prethodnog upozoravanja na Riot Acts da naredе otvaranje vatre na gomilu, ako im ona izgleda buntovnički raspoložena. A drugo, vojnici bi mogli po svojoj volji da pucaju i pod izgovorom samoodbrane. Liberalni ministar je zaboravio da doda da bi pod takvim okolnostima svako morao o državnom trošku biti naoružan osttražušom radi samoodbrane od vojnika.

Sledeća odluka doneta je 30. avgusta na opštem kongresu tređjuniona u Birminghamu:

«S obzirom da je lokalna organizacija radnika gotovo iščezla pred organizacijom nacionalnih razmera; da je širenje principa slobodne trgovine izazvalo takvu konkurenciju među kapitalistima, da je u ovoj međunarodnoj vrtoglavoј trci interes radnika sasvim zanemaren i žrtvovan; da će radnička organizacija sve više da se širi i da postaje internacionalna; dalje, s obzirom da *Međunarodno udruženje radnika* ima za cilj zastupanje zajedničkih interesa radnika i da su interesi radničke klase svuda *istovetni* — ovaj kongres toplo preporučuje radnicima Ujedinjenog Kraljevstva, i naročito radničkim organizacijama, da podrže ovo udruženje i poziva ih da mu se što pre prisajedine. Kongres je takode uveren da će ostvarenje principa Internacionale dovesti do trajnog mira među narodima.» ⁽²⁷⁹⁾

Maja ove godine postojala je opasnost da izbije rat između Sjedinjenih Država i Engleske. Stoga je Generalno veće uputilo poruku gospodinu Sylvisu, predsedniku američke National Labor Union⁽²⁰⁵⁾ u kojoj je pozvalo radničku klasu Sjedinjenih Država da zahteva mir nasuprot vladajućoj klasi koja je bučno tražila rat.

¹ U engleskom tekstu dodato: (snider-puška) — ² komisije za pregled leša — ³ islednik (koji vrši pregled leša)

Zbog iznenadne smrti gospodina Sylvisa, tog hrabrog borca za našu stvar, na mestu je da, u znak sećanja na njega, naš izveštaj izvršimo njegovim odgovorom:

»Filadelfija, 26. maja 1869.

»Vašu poruku od 12. maja primio sam juče. Vrlo sam srećan što sam dobio takve srdačne reči od naših drugova radnika s one strane Okeana. Naša stvar je zajednička: to je rat između siromaštva i bogatstva. Rad je svuda podjednako ugnjeten, a kapital je u svim delovima sveta podjednako tiranin. Zato kažem: Naša stvar je zajednička. U ime radničke klase Sjedinjenih Država pružam Vam drugarsku ruku. Preko Vas pružam je svima onima koje Vi predstavljate i svim gaženim i ugnjetenim sinovima i kćerima bede u Evropi. Koračajte napred s velikim delom koje ste započeli, sve dok najslavniji uspeh ne kruniše Vaše napore. To je i naša odluka. Kao rezultat poslednjeg rata kod nas je nastala najodvratnija finansijska aristokratija na svetu. Ova novčana vlast pije krv narodu. Objavili smo joj rat i verujemo u pobedu. Ako bude moguće, želimo da pobedimo glasačkim listićima, ako ne, moramo se latiti ozbiljnijih sredstava. Malo puštanja krvi ponekad je nepohodno u najtežim slučajevima.»

Po nalogu Generalnog veća:

Robert Applegarth, predsednik

Cowell Stepney, blagajnik

J. George Eccarius, generalni sekretar

London, 1. septembra, 1869.

Adresa: 256, High Holborn, W. C.

Naslav originala: *Bericht des Generalrats der Internationalen Arbeiter-Assoziation an den IV. allgemeinen Kongress in Basel*

Prema izdanju na nemačkom jeziku.

Karl Marx

Nacrt rezolucije Generalnog veća o držanju britanske vlade u pitanju amnestiranja Iraca^[280]

Izjavljujemo

da je gospodin Gladstone u svom odgovoru na irske zahteve za oslobođenjem zatočenih irskih patriota — odgovoru sadržanom u njegovom pismu gospodinu O'Shea itd. itd.¹ — svesno uvredio irsku naciju;

da on političku amnestiju vezuje za uslove koji su podjednako unižavajući za žrtve loše vlade i za narod kome pripadaju;

da on, koji je uprkos svom odgovornom položaju javno i oduševljeno pozdravio ustanak američkih robovlasnika^[281], sad istupa da bi irskom narodu propovedao doktrinu pasivnog potčinjavanja;

da je njegovo držanje u pitanju amnestiranja Iraca istinski i pravi proizvod one »osvajачke politike« čijim je vatrenim žigosaњem gospodin Gladstone potisnuo s vlasti svoje rivale torijevce^[282];

da Generalno veće *Medunarodnog udruženja radnika* izražava svoje divljenje prema hrabrom, odlučnom i velikodušnom načinu na koji irski narod vodi svoju kampanju za amnestiju;

da ove rezolucije treba saopštiti svim sekcijama *Medunarodnog udruženja radnika* i svim radničkim društvima u Evropi i Americi koja sa njim stoje u vezi.

Prema konceptu u rukopisu.

Prevod s engleskog

¹ U knjizi zapisnika Generalnog veća: u odgovoru, sadržanom u njegovim pismima gospodinu O'Shea od 18. oktobra 1869. i gospodinu Isaacu Buttu od 23. oktobra 1869.

Karl Marx

Generalno veće Federalnom veću romanske Švajcarske^[283]

Na svojoj vanrednoj sednici od 1. januara 1870. godine *Generalno veće* je odlučilo:

1. U listu »L'Égalité« od 11. decembra 1869. čitamo:

»Sigurno je da ono« (Generalno veće) »zanemaruje stvari izuzetno važne . . . . Mi ga podsećamo na njih« (obaveze Generalnog veća) »pozivajući se na član prvi Poslovnika itd.: »Generalno veće je dužno da izvrši rezolucije kongresa' . . . Imali bismo dosta pitanja da postavimo Generalnom veću, tako da bi njegovi odgovori sastavljali prilično dugačak izveštaj. Ona će doći kasnije . . . U očekivanju . . . itd.«

Generalnom veću nije poznat član ni u Statutu ni u Poslovniku koji bi ga *obavezivao* da stupa u prepisku ili u polemiku sa listom »L'Égalité« ili da daje »odgovore« na »pitanja« listova.

Samo *Federalno veće* romanske Švajcarske predstavlja sekcije romanske Švajcarske pred Generalnim većem. Kad nam Romansko federalno veće bude uputilo pitanja ili prekore jedinim legitimnim putem, to jest preko svog *sekretara*, Generalno veće će uvek biti spremno da na njih odgovori. Ali *Romansko federalno veće* nema pravo niti da *se odriče* svojih funkcija u korist listova »L'Égalité« i »Le Progrès«^[284] niti da dozvoli ovim listovima da *uzurpiraju* njegove funkcije. Uopšte govoreći, prepiska Generalnog veća sa nacionalnim i mesnim komitetima ne bi se mogla objaviti bez velike štete po opšte interese Udruženja. U stvari, ako bi drugi organi Internacionale sledili primer listova »Le Progrès« i »L'Égalité«, Generalno veće bi se našlo pred alternativom ili da se diskredituje u očima javnosti svojim ćutanjem ili da povredi svoje dužnosti odgovarajući javno.*

L'Égalité« kao i »Le Progrès« (list koji se ne šalje veću) pozivaju »Le Travail«^[285] (pariski list koji se do sada nije izjasnio kao organ

* U rukopisu posle reči »javno« Marx je precrtao: »Le Progres', koji se ne šalje Generalnom veću, kako bi *moralo* biti prema tri puta ponovljenim rezolucijama generalnih kongresa, uzeo je inicijativu u uzurpiranju funkcija Generalnog veća.«

Internationale i koji se takode ne šalje Generalnom veću) da sa svoje strane zahteva objašnjenja od Generalnog veća.* To je maltene Liga javnog blagostanja!²⁸⁶!

2. Pretpostavljajući da pitanja koja je postavio list «L'Égalité» potiču od Romanskog federalnog veća, odgovaramo na njih ali samo pod uslovom da nam se ubuduće takva pitanja ne postavljaju ovim putem.

3. Pitanje biltena.

U rezolucijama ženevskog kongresa, koje su ušle u Poslovnik, propisuje se da će nacionalni komiteti slati Generalnom veću *dokumente* o proleterskom pokretu a da će zatim Generalno veće objavljivati bilten na *raznim jezicima* »koliko god puta mu to budu sredstva dozvoljavala« (»As often as its means permit, the General Council shall publish a report etc.«).

Obaveza Generalnog veća je na taj način bila povezana sa *uslovima* koji nikad nisu ispunjeni. Čak ni statističko istraživanje, propisano u Statutu i odlučeno na više uzastopnih generalnih kongresa a čije je sprovođenje tražilo iz godine u godinu Generalno veće, nije nikad izvršeno. Nijedan jedini dokument nije predat Generalnom veću. Što se tiče *sredstava*, Generalno veće bi već odavno prestalo da postoji da nije regionalnih doprinosa iz Engleske i ličnih odricanja njegovih članova.

Tako je Poslovnik, usvojen na ženevskom kongresu, ostao mrtvo slovo.**

Što se tiče bazelskog kongresa, on nije raspravljao o *izvršenju* već postojećeg poslovnika nego samo o svrsishodnosti izdavanja biltena i nije doneo nikakvu odluku o tom pitanju (vidi nemački izveštaj, štampan u Bazelu na očii kongresa²⁸⁷).

Uostalom, Generalno veće veruje da su prvobitni cilj biltena u ovom trenutku potpuno ispunili razni organi *Internationale*, koji se objavljuju na raznim jezicima i međusobno razmenjuju. Bilo bi besmisleno raditi pomoću skupih biltena ono što se već radi bez izdataka. S druge strane, bilten koji bi objavljivao ono što se ne štampa u organima *Internationale* služio bi samo puštanju naših neprijatelja da zavire iza kulisa.

* U rukopisu je dalje precrtano sledeće mesto: »U stvari, izgleda, da su ona ista lica, koja su prošle godine odmah posle ovog zakasnelog stupanja u naše udruženje stvorila opasan plan da u okviru Međunarodnog udruženja radnika osnuju drugo međunarodno udruženje, pod svojom ličnom kontrolom a sa sedištem u Ženevi, obnovila taj plan i još veruju da je njihova posebna misija uzurpacija vrhovnog rukovodstva Međunarodnog udruženja. Generalno veće podseća Romansko federalno veće da je ono *odgovorno* za rukovođenje listovima «L'Égalité» i «Le Progrès».

** Posle reči »mrtvo slovo« u rukopisu je precrtana sledeća rečenica: »Tako ga je ocenio i bazelski kongres.«

4. *Pitanje odvajanja Generalnog veća od Federalnog veća za Englesku.* Mnogo pre osnivanja lista »L'Égalité«²⁸⁸ ovaj predlog su periodično podnosili u samom Generalnom veću jedan ili dva njegova engleska člana. Ali, on je uvek odbijan gotovo jednoglasno.

Iako će revolucionarna *inicijativa* verovatno poteći iz Francuske, samo Engleska može poslužiti kao *poluga* za ozbiljnu *privrednu* revoluciju. To je jedina zemlja gde više nema seljaka i gde je zemljišna svojina koncentrisana u malo ruku. To je jedina zemlja gde je *kapitalistička forma* — to jest rad udružen u velikim razmerama pod kapitalističkim preduzetnicima — obuhvatila gotovo celu proizvodnju. To je jedina zemlja *gde se velika većina stanovništva sastoji od najamnih radnika* (wages labourers). To je jedina zemlja gde su klasna borba i organizovanje radničke klase u tredjunione *dostigli* izvestan stepen zrelosti i univerzalnosti. To je jedina zemlja gde, zbog njene dominacije na svetskom tržištu, svaka revolucija u ekonomskim odnosima mora odmah izazvati reagovanje u celom svetu. Kao što veleposedništvo i kapitalizam imaju svoje klasično sedište u ovoj zemlji, tako su u njoj i najzreliji *materijalni uslovi* za njihovo uništenje. Pošto se Generalno veće sada nalazi u *srećnom položaju da neposredno drži tu veliku polugu proleterske revolucije*, kakva ludost, gotovo bismo rekli, kakav zločin bi bio pustiti da ta poluga dospe u engleske ruke!

Englezi imaju svu potrebnu *gradu* za socijalnu revoluciju. Ono što im nedostaje jeste *duh uopštavanja i revolucionarna strast*. To može da nadoknadi samo Generalno veće i tako ubrza istinski revolucionarni pokret u ovoj zemlji i, prema tome, *svuda*. O velikim rezultatima koje smo već postigli u tom smislu svedoče najinteligentniji i kod vladajućih klasa najugledniji listovi kao, na primer, »The Pall Mall Gazette«, »Saturday Review«, »The Spectator«²⁸⁹ i »The Fortnightly Review« a da ne govorimo o takozvanim radikalnim članovima *Donjeg doma* i *Gornjeg doma*, koji su, još nedavno, vršili veliki uticaj na lidere engleskih radnika. Oni nas otvoreno okrivljuju da smo otkrivali i gotovo ugušili *engleski duh* kod radničke klase i gurnuli je u revolucionarni socijalizam.

Jedini način da se postigne ova promena sastoji se u tome da delamo kao *Generalno veće Međunarodnog udruženja*. Kao Generalno veće mi možemo podstaći takve mere (na primer, osnivanje Lige zemlje i rada²⁸⁹) koje, kasnije, pri svom izvršenju, izgledaju pred javnošću kao samonikla istupanja engleske radničke klase. Kad bi se neko *federalno veće* obrazovalo izvan *Generalnog veća*, kakve bi bile neposredne posledice?

Pošto bi se federalno veće nalazilo između *Generalnog veća* i *Opšteg veća tredjunionala*²¹⁵, ono ne bi uživalo nikakav autoritet. S druge strane, Generalno veće bi ispustilo iz ruku *veliku revolucionarnu polugu*. Ako bismo pretpostavili blesak vašarskog pozorišta ozbiljnom i neprimetnom radu, možda bismo počinili grešku da javno odgovori-

mo na pitanje lista »L'Égalité« zašto se Generalno veće izlaže ovako nezgodnoj nagomilanosti funkcija.

Engleska se naprosto ne sme postaviti u isti red sa drugim zemljama. Nju treba smatrati *metropolom kapitala*

5. Pitanje rezolucije Generalnog veća o irskoj amnestiji.¹

Ako je Engleska bedem evropskog veleposedništva i kapitalizma, onda je *Irska* jedina tačka gde se zvaničnoj Engleskoj može zadati krupan udarac.

Prvo, *Irska* je *bastion* engleskog veleposedništva. Ako on padne u Irskoj, pašće i u Engleskoj. U Irskoj se ovo može sto puta lakše postići, pošto je tu *ekonomska borba isključivo usredsređena na zemljišnu svojinu*, pošto je tu ova borba istovremeno nacionalna, i pošto je tu narod revolucionarniji i ograđeniji nego u Engleskoj. Veleposedništvo u Irskoj se održava isključivo pomoću *engleske armije*. U trenutku kad *prinudna unija*²⁹⁰ između dve zemlje bude prestala, tu će odmah izbiti socijalna revolucija, makar i u zastarelim oblicima. Englesko veleposedništvo bi izgubilo ne samo veliki izvor svojih bogatstava nego i svoju *najveću moralnu snagu*, to jest, snagu da *predstavlja dominaciju Engleske nad Irskom*. S druge strane, podržavajući moć svojih veleposednika u Irskoj, engleski proletarijat ih čini neranjivim u samoj Engleskoj.

Drugo, engleska buržoazija je ne samo iskoristila irsku bedu da bi pogoršala položaj radničke klase u Engleskoj *prisilnom imigracijom* siromašnih Iraca, nego je, pored toga, podelila proletarijat na dva neprijateljska tabora. Revolucionarni žar keltskog radnika ne slaže se sa ozbiljnom ali tromom prirodom anglosaksonskog radnika. Naprotiv, postoji u svim krupnim *industrijskim centrima Engleske* dubok antagonizam između irskog proletera i engleskog proletera. Običan engleski radnik mrzi irskog radnika kao takmaca koji snižava nadnicu i *standard of life*.² On oseća prema njemu nacionalnu i versku antipatiju. On gleda na njega otprilike onako kao što su *poor whites*³ južnih država Severne Amerike gledali na crne robove. Taj antagonizam između proletera u samoj Engleskoj buržoazija je veštački potpirivala i održavala. Ona zna da u tom rascepu leži istinska tajna očuvanja njene moći.

Taj antagonizam se takođe pojavljuje sa druge strane Atlantika. Irci, koje su sa njihovog rodnog tla oterali *volovi* i ovce, susreću se u Severnoj Americi, gde sačinjavaju ogroman deo stanovništva, koji je u stalnom porastu. Njihova jedina misao, njihova jedina strast jeste mržnja prema Engleskoj. Engleska i američka vlada (to jest klase koje one predstavljaju) neguju ove strasti da bi ovekovečile potajnu borbu između Sjedinjenih Američkih Država i Engleske i tako sprečavaju svaki iskren i ozbiljan savez, pa prema tome i oslobođenje, radničkih klasa sa obe strane Atlantika.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 313. — ² životni standard — ³ siromašni belci

Dalje, Irska je jedini izgovor za englesku vladu da drži *veliku stalnu vojsku* koju, u slučaju: potrebe, kao što se već događalo, baca na engleske radnike, pošto u Irskoj ta armija prođe kroz školu soldateske.

Najzad, u Engleskoj se danas ponavlja ono što nam je u čudovišnim razmerama pokazao drevni Rim. Narod koji podjarmljuje neki drugi narod kuje sopstvene lance.

Stav Međunarodnog udruženja prema irskom pitanju veoma je jasan. Njegova glavna potreba je da ubrza socijalnu revoluciju u Engleskoj. U tom cilju treba zadati odlučujući udarac u Irskoj.*

Rezolucija Generalnog veća o irskoj amnestiji služi samo kao uvod u druge rezolucije u kojima će se izneti da je, nezavisno od svake međunarodne pravičnosti, *preduslov za oslobođenje engleske radničke klase* pretvaranje sadašnje *prinudne unije* (to jest, porobljenosti Irske) u *ravnopravnu i slobodnu konfederaciju*, ako je moguće, ili potpuno razdvajanje, ako je to neophodno**.

Uostalom, naivne doktrine listova »L'Égalité« i »Le Progrès« o vezi ili bolje reći o odsustvu veze između socijalnog i političkog pokreta nisu nikad, koliko nam je poznato, bile kanonizovane ni na jednom od naših međunarodnih kongresa. One su oprečne našem Statutu. U njemu se kaže:

»That the *economical emancipation* of the working classes is therefore the great end to which *every political movement ought to be subordinate as a means*«. ¹

Ove reči »as a means«, »kao sredstvo« bile su izostavljene u francuskom prevodu koji je 1864. godine dao Pariski komitet²⁹¹. Na pitanje Generalnog veća Pariski komitet se pravdao teškoćama svog političkog položaja.

* U rukopisu je posle reči »u Irskoj« precrtano: »i na sve moguće načine iskoristiti ekonomsko-nacionalnu borbu Iraca«.

** Posle reči »neophodno« u rukopisu je precrtan sledeći deo: »O teškoćama pa čak i opasnostima kojima se izlažu članovi Generalnog veća stupajući na taj teren može se suditi već po tome što list 'The Bee-Hive' u svojim izveštajima o našim sednicama ne samo da je izostavio *naše rezolucije* nego čak nije spomenuo da se Generalno veće pozabavilo irskim pitanjem. Na taj način, Generalno veće je bilo prinudeno da štampa svoje rezolucije da bi ih poslalo svim *tređunionima* ponaosob. Sada je listu 'L'Égalité' lako da govori da je to jedan '*lokalni politički pokret*', da je, po njegovom mišljenju, potpuno dopušteno jednom regionalnom veću da se bavi ovakvim sitnicama, i da ne treba '*poboljšavati* sadašnje vlade'. Ovaj list bi sa istim pravom mogao da kaže da smo imali nameru da *poboljšamo* belgijsku vladu pošto smo je optužili za pokolj.«

¹ »Da je *ekonomsko oslobođenje* radničke klase, prema tome, veliki cilj kome *svaki politički pokret mora* da bude porredan *kao sredstvo*.« (Vidi u ovom tomu, str. 10.)

Ima i drugih izvrtanja originalnog teksta Statuta. Prva postavka uvodnog dela Statuta glasi: »The struggle for the emancipation of the working classes means... a struggle... for equal rights and duties, and the abolition of all class rule»¹.

U pariskom prevodu se govori o »jednakim pravima i dužnostima« to jest u njemu se ponavlja opšta fraza koja se može sresti gotovo u *svim demokratskim manifestima* poslednjih sto godina i koja ima različit smisao u ustima predstavnika različitih klasa, ali u ovom prevodu je izostavljen konkretan zahtev »the abolition of all class rule« (»uništenje klasa«).

Dalje u drugom stavu uvodnog dela Povelje čitamo: »That the economical subjection of the man of labour to the monopoliser of the means of labour, that is the sources of life etc...»²

U pariskom prevodu umesto »mens of labour, that is the sources of life,»³ iakc poslednji izraz pored ostalih sredstava rada obuhvata takođe i zemlju, stoji »kapital«.

Prvobitni autentičan tekst bio je, uostalom, obnovljen u francuskom prevodu objavljenom u Briselu (1866) kao posebna brošura u izdanju lista »La Rive Gauche«.^[292]

6. Pitanje Liebknecht-Schweitzer.

»L'Égalité« piše: »Obe ove grupe pripadaju Internacionali. To nije tačno. Grupa ajzenahovaca (koju »Le Progrès« i »L'Égalité« žele da pretvore u grupu građanina Liebknechta) pripada Internacionali. Schweitzerova grupa joj ne pripada. Sam Schweitzer je podrobno razjasnio u svom listu »Der Social-Demokrat« zašto lasalovska organizacija ne bi mogla da se priključi Internacionali a da samu sebe ne uništi. Rekao je istinu a toga nije bio svestan. Njegova veštačka sekaška organizacija u suprotnosti je sa istorijskom i spontanom organizacijom radničke klase.

»Le Progrès« i »L'Égalité« zatražili su od Generalnog veća da javno iznese svoj »stav« prema ličnim razmimoilaženjima između Liebknechta i Schweitzera. Pošto je građanin Johann Philipp Becker (koga Schweitzerov list *kleveta* isto kao i Liebknechta) član redakcionog komiteta lista »L'Égalité«, izgleda zaista čudno da izdavači ovog lista nisu bolje obavješteni o činjenicama. Oni bi morali znati da je Liebknecht u nedeljniku »Demokratisches Wochenblatt« javno predložio Schweitzeru da prizna Generalno veće kao arbitra u njihovim razmimoilaženjima i da je Schweitzer ništa manje javno odbio da prizna autoritet Generalnog veća^[293]. Generalno veće je sa svoje strane upo-

¹ »Borba za oslobođenje radničke klase je... borba... za jednaka prava i dužnosti i za ukidanje svake klasne vladavine.« (Vidi u ovom tomu, str. 10.) —

² Da je ekonomska potčinjenost radnika monopolisti sredstava rada, to jest izvora života itd.« (Vidi u ovom tomu, str. 10.) — ³ »sredstava rada, to jest izvora života«.

trebilo sva sredstva da učini kraj ovom skandalu.* Veće je dalo nalog svom sekretaru za Nemačku da stupi u prepisku sa Schweitzerom; ona je vođena dve godine, pa ipak su se svi pokušaji Generalnog veća razbili o nepokolebljivu Schweitzerovu odluku da po svaku cenu sačuva zajedno sa sektaškom organizacijom svoju autokratsku vlast.

Stvar je Generalnog veća da odredi povoljan trenutak kada će *njegova otvorena intervencija* u ovom sukobu doneti više koristi nego štete.

7. Pošto je redakcija lista »L'Égalité« iznela svoje optužbe javno i pošto bi se moglo uzeti da one potiču od Romanskog federalnog veća u Ženevi, Generalno veće će upoznati sa svojim odgovorom sve komitete koji su sa njim u prepisci.

Po nalogu Generalnog veća

Naslov originala: *Le Conseil Général
au Conseil Fédéral de la Suisse Romande*

Napisano oko 1. januara 1870.

Prema rukopisnoj kopiji Jenny Marx.

Prevod s francuskog

---

* U kopiji rukopisa Hermann Jung je dodao posle reči »skandalu«: »koji bruka proletersku partiju u Nemačkoj«.

Karl Marx

Nekrolog^[294]

Građanin Robert Shaw, dopisnik londonskog Generalnog veća za Severnu Ameriku i jedan od osnivača Internacionale, umro je ove nedelje od tuberkuloze pluća.

Bio je jedan od najaktivnijih članova Veća, čovek čista srca, postojanog karaktera, bujnog temperamenta, istinskog revolucionarnog duha, iznad svake uskogrudosti ličnih ambicija ili ličnih interesa. I sam siromašan radnik, uvek je bio kadar da nađe još siromašnijeg radnika od sebe kome bi pomogao. Krotak kao dete u ličnom opštenju, odbacivao je sa prezrenjem sve kompromise u svom javnom životu. Uglavnom zahvaljujući njegovim neprekidnim naporima, *tredjunioni* su se okupili oko nas. No upravo ova delatnost mu je stvorila mnogo neumoljivih neprijatelja. Engleski *tredjunioni*, svi lokalnog porekla, svi prvobitno osnovani isključivo sa ciljem da održe nadnice i sl., bili su apsolutno svi više ili manje zahvaćeni skućenošću koja je karakterisala srednjovekovne cehove. Postojala je jedna mala konzervativna grupa koja je po svaku cenu htela da sačuva prvobitne granice tredjunionizma. Od osnivanja Internacionale Shaw je postavio sebi za životni cilj da raskine ove dobrovoljne okove i da tredjunione preobrazi u organizovane centre proleterske revolucije. Uspeh je skoro uvek krunisao njegove napore, ali isto tako, od tog trenutka, njegov život je postao strahovita borba u kojoj je njegovo slabo zdravlje moralo podleći. Već je bio smrtno bolestan kad je otputovao na briselski kongres (septembra 1868). Posle njegovog povratka, njegovi dobri buržujski poslodavci zatvorili su pred njim vrata svih svojih radionica. Ostavlja za sobom ženu i kćer u siromaštvu, ali engleski radnici ih neće ostaviti bez sredstava.

Naslov originala: *Nécrologie*

Napisano oko 8. januara 1870.

Prvi put objavljeno u listu «L'Internationale»
br. 53 od 16. januara 1870.

Prevod s francuskog

Friedrich Engels

Prethodna napomena
[za »Nemački seljački rat« (1870)]^[295]

Ovaj rad je napisan u leto 1850, u Londonu, još pod neposrednim utiskom upravo završene kontrarevolucije. Izišao je u 5. i 6. svesci časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, čiji je urednik bio Karl Marx, u Hamburgu 1850. — Moji politički prijatelji u Nemačkoj žele da se on preštampa, i ja izlazim u susret njihovoj želji, pošto je on, na moju žalost, i danas savremen.

On ne pretenduje na to da pruži samostalno istraživani materijal. Naprotiv, sva građa koja se odnosi na seljačke ustanke i Thomasa Münzera uzeta je iz Zimmermanna. Njegova knjiga, iako ovde-onda s prazninama, još uvek je najbolji pregled činjeničnog materijala. Uz to, stari Zimmermann je s ljubavlju radio svoj predmet. Isti onaj revolucionarni instinkt za potlačenu klasu koji svuda izbija u njegovoj knjizi učinio ga je kasnije jednim od najboljih ljudi u krajnjoj lewici u Frankfurtu. Izgleda da je otada svakako nešto ostareo.¹

Ako pak Zimmermannovom izlaganju nedostaje unutrašnja povezanost, ako njemu ne uspeva da versko-politička sporna pitanja onog doba pokaže kao odraz istovremenih klasnih borbi; ako on u tim klasnim borbama vidi samo ugnjetače i ugnjetavane, zle i dobre, i krajnju pobeđu zlih; ako je njegovo pronicanje u društvene prilike koje su uslovile i izbijanje i ishod borbe veoma oskudno, — tome je uzrok samo vreme u kome je knjiga nastala. Međutim, za svoje vreme ona je — što je pohvalan izuzetak među nemačkim idealističkim istorijskim delima — još vrlo realistički pisana.

U svom izlaganju pokušao sam da, skicirajući istorijski tok borbe samo u njegovim konturama, objasnim postanak seljačkog rata, položaj raznih stranaka koje su se u njemu pojavile, političke i verske teorije u kojima te stranke pokušavaju da sebi objasne svoj položaj, najzad ishod same borbe — da to objasnim kao nužnu posledicu is-

¹ (1875) dodata rečenica

torijskih društvenih uslova života tih klasa; dakle, da tadašnje političko uređenje Nemačke, pobunu protiv njega i političke i verske teorije tog vremena pokažem ne kao uzroke, nego kao rezultate onog stepena razvitka na kome su se tada u Nemačkoj nalazili zemljoradnja, industrija, kopneni i vodeni putevi, robni i novčani promet. Ovo, jedino materijalističko shvatanje istorije, ne potiče od mene, nego od Marxa, i primenjeno je isto tako u njegovim radovima o francuskoj revoluciji od 1848 - 1849. u istoj reviji^[296], i u *Osammaestom brimeru Louis-a Bonaparte*.¹

Sličnost između nemačke revolucije od 1525. i revolucije od 1848- / 1849. bila je odveć upadljiva da bi se onda mogla sasvim zanemariti. Pored sličnosti toka revolucije, kad je jedna ista kneževska vojska uzastopce razbijala razne lokalne ustanke, pored često smešne sličnosti u nastupu stanovnika gradova u oba slučaja, pokazivala se ipak, jasno i razgovetno, i razlika:

»Ko je imao koristi od revolucije od 1525. *Kneževi*. — Ko je imao koristi od revolucije od 1848? *Veliki kneževi* — Austrija i Pruska. Iza malih kneževa od 1525. stajali su sitni buržuji, vezujući ih za sebe porezima, iza velikih kneževa od 1850, iza Austrije i Pruske, stoje savremeni krupni buržuji, brzo ih podjarmljujući državnim dugom. A iza krupnih buržuja stoje proleterii.²

Zao mi je što moram reći da je ovim rečima ukazano nemačkoj buržoaziji mnogo i premnogo časti. Ona je imala prilike, i u Austriji i u Pruskoj, da monarhiju »brzo podjarmi državnim dugom«; nigde i nikada ona tu priliku nije iskoristila.

Buržoaziji je, ratom od 1866, pala Austrija u krilo kao poklon. Ali ona ne ume da vlada, ona je nemoćna i ni za šta nije sposobna. Ona ume samo jedno: da besni protiv radnika čim se pokrenu. Ona još ostaje na kormilu samo zato što je potrebna *Madarima*.

A u Pruskoj? — Jeste, državni dug se zaista silno popeo. Deficit je postao stalna pojava, državni izdaci rastu iz godine u godinu, buržuji imaju u Skupštini većinu, bez njih se ne mogu ni povisiti porezi ni zaključiti zajmovi — ali gde je njihova vlast nad državom? Još pre nekoliko meseci, kad je opet bio u pitanju jedan deficit, pružala im se najbolja mogućnost. Samo s *nešto* istrajnosti mogli su da iznude lepe ustupke. A šta rade oni? Smatraju da je dovoljan ustupak to što vlada *njima dozvoljava* da joj polažu pred noge oko 9 miliona, ne za *jednu* godinu, ne, nego *godišnje* i za sva buduća vremena.

Ja neću sirotim »nacionalnim liberalima«^[297] u Skupštini da zameram više nego što zaslužuju. Znam da su ih oni koji stoje iza njih, većina buržoazije, ostavili na cedilu. Ta većina *neće* da vlada. Ona 1848. godinu još uvek ima u kostima.

¹ Vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 87 - 168. — ² Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 347.

Otkuda nemačkoj buržoaziji taj neobični kukavičluk, o tome niže. Uostalom, gornje reči su se sasvim potvrdile. Od 1850. imamo sve odsudnije uzmicanje malih država, koje služe samo još kao poluge za pruske ili austrijske intrige; sve žešće borbe za prevlast između Austrije i Pruske i najzad nasilni obračun od 1866, po kom je Austrija potčinila sebi čitav sever, a tri jugozapadne države izbačene su zasad napolje.

Za nemačku radničku klasu je u celom ovom spektaklu¹ samo ovo od značaja:

Prvo, što su radnici putem opšteg prava glasa dobili mogućnost da u Zakonodavnoj skupštini budu neposredno zastupljeni.

Drugo, što je Pruska prednjačila dobrim primerom i progutala tri druge krunice po milosti božjoj^[298]. Ni sami nacionalni liberali ne veruju u to da ona *posle* ove procedure nosi po milosti božjoj istu neukaljanu krunu koju je pre toga sebi pripisivala.

Treće, što u Nemačkoj postoji još samo *jedan* ozbiljan protivnik revolucije — pruska vlada.

I četvrto, što austrijski Nemci moraju sad najzad da postave sebi pitanje šta hoće da budu: Nemci ili Austrijanci? Koga više vole da se drže — Nemačke ili svojih vannemačkih privesaka preko Lajte. Da moraju da se odreknu jednog ili drugog, već je odavno bilo samo po sebi razumljivo, ali to su sitnoburžoaski demokrati stalno zabašurivali.

Što se tiče drugih važnih spornih pitanja u vezi s 1866, o kojima su otad »nacionalni liberali«, s jedne, i »Narodna stranka«,^[299] s druge strane toliko raspravljali da je to već postalo dosadno, istorija sledećih godina će pokazati da su se oba ova gledišta samo zato tako žestoko sukobljavala što su bila suprotni polovi jedne iste ograničenosti.

U društvenim odnosima u Nemačkoj nije 1866. godina gotovo ništa izmenila. Onih nekoliko buržoaskih reformi — jedinstveni sistem mera i težina, sloboda seljenja, sloboda industrije itd., sve u granicama saobraznim birokratiji — ne dostižu čak ni ono što je već imala buržoazija drugih zapadnoevropskih zemalja, i ostavljaju nedirnuto glavno zlo — birokratski sistem koncesija^[60]. Uobičajena policijska praksa će ionako učiniti za proletarijat potpuno iluzornim sve zakone o slobodi seljenja, o pravu državljanstva, ukidanju pasoša i druge.

Ono što je mnogo važnije od spektakla iz 1866. jeste podizanje industrije i trgovine, železnica, telegrafa i okeanskog parobrodarstva u Nemačkoj od 1848. naovamo. Ukoliko ovaj napredak i zaostaje za napretkom koji je za isto vreme postignut u Engleskoj, pa čak i u Francuskoj, za Nemačku je on nečuvan, i tu se za ovih dvadeset godina postiglo više nego inače za celo stoleće. Nemačka je tek sada ozbiljno i nepovratno uvučena u *svetsku trgovinu*. Industrijski kapital je

¹ Nemački: Haupt-und Staatsaktion — u 17. i 18. veku ozbiljni i često žalosni pozorišni komadi putujućih glumaca, prekidani malim improvizovanim nastupima lakrdijaša.

brzo porastao, a srazmerno tome digao se i društveni položaj buržoazije. Najsigurniji znak industrijskog procvata, *špekulacija*, pojavila se u velikoj meri i privezala za svoja trijumfalna kola grofove i vojvode. Nemački kapital gradi sada ruske i rumunske železnice — neka mu je laka crna zemlja! — a još pre petnaest godina prosjačile su nemačke železnice kod engleskih preduzetnika. Pa kako je moguće da se buržoazija nije dokopala i političke vlasti, da se ona tako kukavički ponaša prema vladi?

Nemačka buržoazija ima tu nesreću da po omiljenom nemačkom običaju stiže prekasno. Doba njenog cvetanja pada u vreme kad buržoazija ostalih zapadnoevropskih zemalja politički već opada. Buržoazija u Engleskoj nije mogla drukčije da dovede u vladu svog pravog predstavnika Brighta, nego da proširi biračko pravo, što će, svojim posledicama, morati učiniti kraj celoj buržoaskoj vladavini. U Francuskoj, gde je buržoazija kao takva, kao cela klasa, vladala samo dve godine pod republikom, 1849. i 1850, mogla je ona da produži svoju socijalnu egzistenciju samo tako što je svoju političku vlast ustupila Louis-u Bonaparti i vojsci. A pored tako beskrajno ojačanih uzajamnih odnosa triju najnaprednijih evropskih zemalja, danas više nije moguće da u Nemačkoj buržoazija sebi komcno udešava političku vlast, kad je ona u Engleskoj i Francuskoj već preživela svoje.

Postoji jedna specifična osobina buržoazije u odnosu na sve ranije vladajuće klase: u njenom razvitku ima jedna prekretnica, posle koje svako dalje povećanje sredstava moći, u prvom redu njenog kapitala, služi samo tome da je sve više i više čini nesposobnom za političku vlast. »*Iza velikih buržuja stoje proletari.*« U istoj meri u kojoj buržoazija razvija svoju industriju, svoju trgovinu i svoja saobraćajna sredstva, u istoj toj meri stvara ona i proletarijat. I na jednoj izvesnoj tački — koja ne mora da nastupi svuda u isto vreme ili na istom stepenu razvitka — počinje ona da primećuje kako joj ovaj njen proleterski dvojniki raste preko glave. Od tog trenutka ona gubi snagu da samostalno politički vlada, traži oko sebe saveznike, s kojima, već prema prilikama, deli svoju vlast, ili im je sasvim ustupa.

U Nemačkoj je ova prekretnica za buržoaziju nastupila još 1848. Doduše, nemačka buržoazija se nije tada uplašila toliko od nemačkog koliko od francuskog proletarijata. Pariska junska bitka od 1848. pokazuje joj čemu ima da se nada; nemački proletarijat se bio uskomešao taman toliko da joj pokaže da je i ovde posejano seme za istu žetvu. I od tog dana bila je zalomljena oštrica političkoj akciji buržoazije. Ona je tražila saveznike, prodavala im se po svaku cenu — i do danas je ostala kakva je i bila.

Svi ti saveznici su reakcionarne prirode. Tu je monarhija sa svojom vojskom i svojom birokratijom, tu je krupno feudalno plemstvo, tu su sitni seoski plemići, tu su čak i popovi. Sa svima njima je buržoazija paktirala i ugovarala, samo da bi sačuvala svoju dragu kožu, dok joj najzad nije ostalo ništa više za šta bi se cenkala. I što se proletarijat

više razvijao, što je više počinjao da se oseća kao klasa, da deluje kao klasa, utoliko je buržoazija postajala sve malodušnija. Kada je neobično lča strategija Prusa pobedila kod Sadove^[134] začudo još lošiju strategiju Austrijanaca, onda je teško bilo reći ko je radosnije odahnuo — pruski buržuj, koji je kod Sadove bio takođe tučen, ili austrijski.

Naši krupni buržuji postupaju 1870. još isto onako kako su 1525. postupali srednji građani. Što se tiče sitnih građana, majstora i bakala, oni će uvek ostati jedni isti. Oni se nadaju da će se, ne birajući sredstva, dići u redove krupne buržoazije, a boje se da ne budu survani u proletarijat. Lebdeći između straha i nade, oni će za vreme borbe spasavati svoju cenjenu kožu, a posle borbe priključiće se pobedniku. Takva je njihova priroda.

Ukorak s poletom industrije od 1848. naovamo išle su i društvena i politička¹ delatnost proletarijata. Uloga koju nemački radnici igraju danas u svojim strukovnim udruženjima, zadrugama, političkim udruženjima i skupovima, na izborima i u takozvanom Rajhstagu, i sama pokazuje kakav je preokret Nemačka neprimetno doživela za poslednjih dvadeset godina. Nemačkim radnicima služi na najveću čast što su *jedino oni* uspeali da u parlament pošalju radnike i radničke predstavnike, dok ni Francuzima ni Englezima nije to dosad pošlo za rukom.

Ali ni proletarijat još nije izmakao poređenju sa 1525. Klasa koja je isključivo i doživotno upućena na nadnicu još uvek ni izdaleka ne sačinjava većinu nemačkog naroda. I ona je, dakle, upućena na saveznike. A njih može da traži samo među sitnom buržoazijom, gradskim lumpenproletarijatom, među sitnim seljacima i poljoprivrednim nadničarima.

O *sitnim buržujima* već smo govorili. Oni su veoma nepouzdana, osim ako je postignuta pobeda; a tada njihovoj dernjavi po krčmama nema kraja. Ipak među njima ima vrlo dobrih elemenata, koji se spontano priključuju radnicima.

Lumpenproletarijat, ovi otpaci propalih subjekata svih klasa, koji se uglavnom koncentrišu po velikim gradovima, najgori je od svih mogućih saveznika. Ta bagra je apsolutno potkupljiva i apsolutno nametljiva. Kada su francuski radnici za vreme svake revolucije ispisivali po kućama: *Mort aux voleurs!* Smrt lopovima! a mnoge i streljali, to se nije događalo iz oduševljenja za vlasništvo, nego iz tačnog saznanja da se čovek pre svega mora otarasiti ove bande. Svaki radnički vođ koji ove propalice upotrebljava kao gardu, ili se oslanja na njih, već time se pokazuje kao izdajnik pokreta.

Sitnih seljaka — jer imućniji spadaju u buržoaziju — ima raznih vrsta:

Ili su *feudalni seljaci*, te još moraju da kuluče milostivom gospodaru. Pošto je buržoazija propustila da ove ljude oslobodi kmetskog

¹ (1875) praktična.

ropstva, što joj je bilo dužnost, to neće biti teško da se oni ubede da oslobođenje mogu da očekuju samo još od radničke klase.

Ili su *zakupci*. U tom slučaju postoji mahom isti odnos kao i u Irskoj. Zakupnina je tako visoka da seljak sa svojom porodicom može tek oskudno da živi ako je letina bila osrednja, a ako je letina bila loša, onda on gotovo skapava od gladi, ne može da plati zakupninu i tako postaje sasvim zavisn od milosti vlasnika zemlje. Za takve ljude buržoazija preduzima nešto tek onda ako je na to prisiljena. Od koga drugog da očekuju spas sem od radnika?

Ostaju seljaci koji vode svoje *sopstveno malo gazdinstvo*. Oni su većinom toliko opterećeni hipotekama da zavise od zeleniša isto toliko koliko zakupci od vlasnika zemlje. Ni njima ne ostaje ništa više sem oski dna i uz to, usled dobrih i rđavih godina, krajnje nesigurna zarada. Oni imaju najmanje da očekuju od buržoazije, jer njih isisavaju baš buržuji, kapitalisti-zeleniši. Ali oni su mahom veoma vezani za svoje imanje, iako ono u stvari ne pripada njima, nego zelenišu. Ipak će im se moći objasniti da se od zeleniša mogu osloboditi samo onda ako jedna vlada koja zavisi od naroda pretvori sve hipotekarne dugove u dug državi i time snizi kamatnu stopu. A to može da ostvari samo radnička klasa.

Svuda gde vladaju srednji i krupni posed *poljoprivredni nadničari* sačinjavaju najbrojniju klasu na selu. Takav je slučaj u celoj severnoj i istočnoj Nemačkoj, i *ode* nalaze industrijski radnici iz gradova svoje *najbrojnije i najprirodnije saveznike*. Kao što kapitalist stoji prema industrijskom radniku, tako zemljoposednik ili velezakupac stoji prema poljoprivrednom nadničaru. Iste mere koje će pomoći jednome moraju pomoći i drugome. Industrijski radnici mogu se osloboditi samo tako ako kapital buržoazije, tj. sirovine, mašine, alate i sredstva za život koja su potrebna za proizvodnju pretvore u društveno vlasništvo, tj. u svoje vlasništvo koje će zajednički iskorišćavati. Isto tako se i poljoprivredni radnici mogu osloboditi svoje strašne bede samo onda ako se pre svega glavni objekt njihovog rada, tj. sama zemlja, uzme iz privatnog vlasništva krupnih seljaka i još krupnijih feudalnih gospodara i pretvori u društveno vlasništvo, koje će obrađivati zadruge poljoprivrednih radnika u svoju zajedničku korist. A tu dolazimo do znamenitog zaključka bazelskog međunarodnog radničkog kongresa: da je interes društva da vlasništvo na zemlju pretvori u zajedničko, nacionalno vlasništvo^[300]. Ovaj zaključak je donet uglavnom za zemlje u kojima postoji krupni zemljoposed i, s tim u vezi, obrađivanje velikih imanja, a na ovim imanjima jedan gospodar i mnogo nadničara. A takvo stanje, uopšte uzevši, još uvek preovlađuje u Nemačkoj, pa je stoga ovaj zaključak, posle Engleske, bio *veoma aktuelan upravo za Nemačku*. Poljoprivredni proletarijat, poljoprivredni nadničari — to je klasa iz koje se masovno regrutuju kneževske vojske; to je klasa koja sada, putem opšteg prava glasa, šalje u parlament masu feudalaca i junkera; ali to je i klasa koja stoji najbliže gradskim industrijskim rad-

nicima, koja s njima deli iste uslove života, koja je čak još dublje od njih ogrezla u bedi. Ovu klasu, nemoćnu zato što je rascepkana i rasturena, i čiju skrivenu snagu vlada i plemstvo tako dobro poznaju da namerno puštaju da propadaju škole samo da bi ona ostala neuka, ovu klasu oživeti i uvući u pokret jeste prvi, najneodložniji zadatak nemačkog radničkog pokreta. Od onog dana kada masa poljoprivrednih nadničara bude naučila da shvata svoje interese, od tog dana neće više u Nemačkoj moći da postoji jedna reakcionarna, feudalna, birokratska ili buržoaska vlada.

Naslov originala: *Vorbemerkung*

Napisano oko 11. februara 1870.

Prema: Friedrich Engels,
«Der Deutsche Bauernkrieg», Zweiter Abdruck,
Leipzig, 1870.

L'INTERNATIONALE

ORGANE DES SECTIONS BELGES

DE L'ASSOCIATION INTERNATIONALE DES TRAVAILLEURS.

PARAISANT LE SAMEDI.

Karl Marx

Engleska vlada i zatočeni fenijanci^[301]

I

Prečutkivanje gadosti u evropskoj štampi koje je počinila ova oligarhijsko-buržoaska vlada potiče iz raznih uzroka. Pre svega, engleska vlada je bogata, a štampa je, kao što znate, *bez mrlje*. Zatim, engleska vlada je uzor vlade, kojoj to priznaju veleposednici, kapitalisti Kontinenta, pa čak i Garibaldi (vidi njegovu knjigu^[302]); prema tome, ne treba ocrnjivati ovu idealnu vladu. Najzad, francuski republikanci su dosta ograničeni i egoistični te sav svoj gnev čuvaju za carstvo. Bio bi to zločin protiv slobode reći obavestiti svoje zemljake da se u *zemlji slobode* kažnjava sa 20 godina robije onaj ko se u *zemlji kasarni* kažnjava sa 6 meseci zatvora. Navešćemo nekoliko pojedinosti iz engleskih listova o postupanju prema zatočenim fenijancima:

Mulcahy, pomoćnik urednika lista »The Irish People«,^[303] osuđen zbog učešća u fenijanskoj zaveri, bio je u Dartmuru upregnut u kolica natovarena kamenjem, sa gvozdenim lancem oko vrata.

O'Donovan-Rossa, vlasnik lista »The Irish People«, bio je bačen u mračnu ćeliju i proveo tamo 35 dana sa rukama vezanim lancem na ledima, danju i noću. Nisu mu odvezivali ruke čak ni da bi uzimao hranu, posnu čorbu, koju su mu stavljali na zemljani pod tamnice.

Kickham, jedan od urednika lista »The Irish People«, mada nije mogao da se služi desnom rukom zbog čira, bio je primoran da sedi sa svojim zatvorskim drugovima na gomili tucanika i da usred novembarske magle i hladnoće tuca kamen i cigle levom rukom. Vraćao se noću u ćeliju a za hranu je dobijao samo 6 unci hleba i jednu pintu tople vode.

O'Leary, zatočen starac između 60 i 70 godina, bio je tri nedelje, na hlebu i vodi zato što nije hteo da se odrekne *paganizma* (tako, izgleda, tamničar naziva ateizam), i da postane ili papista ili protestant, ili

prezbiterijanac ili čak kveker, ili najzad da prihvati jednu od brojnih religija koje je upravnik zatvora ostavljao na izbor irskom neznabošcu.

Martin H. Carey je zatvoren u ludnicu u Milbanku. Zabrana da govori i ostala zlostavljanja kojima je bio izložen oduzeli su mu razum.

Pukovnik *Rickard Burke* nije u nimalo boljem stanju. Jedan od njegovih prijatelja piše da mu se razum pomutio, da je izgubio pamćenje i da njegovo ponašanje, njegovi postupci i govor odaju bezumnika.

Političke zatvorenike vuku iz zatvora u zatvor, kao da su divlje zveri. Nameće im se društvo najpodlijih hulja; primoravaju ih da čiste posude kojima su se služili ovi bednici; da nose košulje i toplo donje rublje ovih zlikovaca, od kojih su mnogi zaraženi najodvratnijim bolestima, i da se kupaju u vodi koju su oni upotrebili. Svi ovi zlikovci su mogli da razgovaraju sa posetiocima do dolaska fenijanaca u Portland. Zbog zatočenih fenijanaca zaveden je kavez za posetu. On se sastoji od tri odeljenja razdvojena debelim gvozdanim rešetkama: tamničar se nalazi u srednjem odeljenju, i zatvorenik i njegovi prijatelji mogu da se vide samo kroz ove dvostruke rešetke.

U dokovima ima zatvorenika koji jedu sve puževe, a žabe se smatraju kao poslastica u Čatamu. General Thomas Burke izjavljuje da se nije iznenadio kad je našao mrtvog miša u supi. Osuđenici kažu da su za njih nastali nesrećni dani kad su fenijance bacili u tamnice. (Režim je postao mnogo stroži.)

Dodaću nekoliko reči gore navedenim odlomcima:

Prošle godine g. *Bruce*, ministar unutrašnjih poslova, veliki liberal, veliki policajac, veliki vlasnik rudnika u Velsu, surovi eksploator rada, interpelisan je zbog zlostavljanja fenijanskih zatočenika, a naročito O'Donovan-Rosse. Najpre je sve poricao; zatim je bio prisiljen da prizna. Tada je g. Moore, irski član Donjeg doma, tražio istragu u vezi sa ovim činjenicama. Nju je bez okolišenja odbila *radikalna vlada*, na čijem čelu stoji polusvetac (javno su ga upoređivali sa Isusom Hristom) g. Gladstone, i među čijim se najuticajnijim članovima nalazi stari buržoaski demagog John Brigh*.

U poslednje vreme, kad su se glasovi o zlostavljanju obnovili, nekoliko članova parlamenta je zatražilo od ministra Bruce-a dozvolu da posete zatvorenike *da bi mogli da ustanove lažnost ovih glasova*. G. Bruce je odbio dozvolu. jer, rekao je, upravnik zatvora se plaše da bi se zatvorenici suviše uzbudili posetama ove vrste.

Prošle nedelje, ministru unutrašnjih poslova je opet bila upućena interpelacija. Pitali su ga da li je istina da je O'Donovan-Rossa, posle svog izbora za poslanika Tipererija, telesno kažnjen (to jest bičevan); gospodin ministar je izjavio da se to sa O'Donovan-Rossom nije dogodilo od 1868. godine (čime je, dakle, priznao da su tokom dve do tri godine politički zatvorenici bivali bičevani).

Šaljem vam tako isto odlomke (objavićemo ih u našem idućem broju) u kojima je reč o Michaelu Terbertu, fenijancu, koji je kao takav osuđen na robiju i svoju kaznu izdržavao u kaznenom zavodu u Spike Islandu u grofoviji Koik u Irskoj. Videćete da sam Coroner (istražni organ) pripisuje njegovu smrt mučenjima kojima je bio izložen. Ova istraga je vodena prošle nedelje.

U toku dve godine *više od dvadeset* radnika fenijanaca je umrlo ili poludelo zahvaljujući čovekoljublju ovih dobrih buržuja, koje podržavaju ovi dobri veleposednici.

Vi verovatno znate da engleska štampa izražava gnušanje zbog groznih zakona o opštoj bezbednosti koji krase lepu Francusku. Međutim, zakoni o opštoj bezbednosti, izuzev nekoliko kratkih razdoblja, sačinjavaju Povelju Irske. Od 1793. godine engleska vlada svakim povodom redovno i periodično obustavlja u Irskoj *habeas corpus bill* (zakon koji garantuje ličnu slobodu)^[304] i u stvari svaki zakon, čim zakona grube sile. Na taj način, hiljade ljudi bilo je uhapšeno u Irskoj *jedino na osnovu sumnje zbog fenijanstva*, i to bez suda ili istrage, pa čak i optužbe. Ne zadovoljavajući se njihovim lišavanjem slobode, engleska vlada ih je podvrgavala najsvirepijem mučenju. Evo jednog primera:

Jedna od tamnica gde su osumnjičeni fenijanci živi zakopavani je *tamnica Mountjoy* u Dublinu. Inspektor ove tamnice, Murray, užasan je nitkov. On zlostavlja zatvorenike tako divljački da je nekolicina među njima izgubila razum. Zatvorski lekar, M'Donnell, izvanredan čovek koji je takođe igrao časnu ulogu u istrazi povodom smrti Michaela Terberta, pisao je u toku nekoliko meseci protestna pisma, koja je najpre upućivao samom Murrayu. Pošto Murray nije na njih odgovarao, on je slao pisma sa optužbama višim vlastima; ali Murray, iskusan tamničar, zadržavao je pisma.

Najzad, O'Donnell se obratio neposredno lordu Mayou, tadašnjem vicekralju Irske. Bilo je to u vreme kad su se na vlasti nalazili torijevci (Derby-Disraeli). Kakav je bio ishod ovih koraka? Dokumenti koji se odnese na ovu stvar bili su objavljeni po naređenju parlamenta, i . . . doktor O'Donnell je otpušten!!! Što se tiče Murraya, on je zadržao svoj položaj.

Tada dolazi takozvana radikalna vlada Gladstone-a, nežnog, osećajnog, velikodušnog Gladstone-a, koji je pred celom Evropom lio vrele i iskrene suze nad sudbinom Poeria i drugih građana koje je zlostavljao kralj Bomba^[305]. Šta je učinio raj idol progresivne buržoazije? Vredajući Irce svojim drskim odgovorima na njihove zahteve za amnestiju, on je istovremeno ne samo potvrdio čudovišnog Murraya na njegovom položaju; nego je, da bi dokazao svoje posebno zadovoljstvo Murrayem, dodao njegovom položaju masnu sinekuru! Eto apostola buržoaske filantropije!

Ali radi se samo o tome da se javnosti baci prašina u oči: treba stvoriti privid da se nešto radi za Irsku, i sa velikom bukom se navešćuje zakon o rešenju pitanja zemlje (Land Bill)^[306]. No sve je to samo

prevara sa krajnjim ciljem da se obmane Evropa, da se pridobiju irske sudije i advokati izgledima beskrajnih sporova između veleposednika i zakupaca, da se stekne naklonost veleposednika obećanjem novčanih potpora od strane države, i da se primame bogatiji zakupci nekim poluustupcima.

U dugom uvodu za svoj visokoparni i zbrkani govor Gladstone priznaje da su čak i »blagonakloni« zakoni koje je liberalna Engleska davala poslednjih sto godina Irskoj doveli do upropašćavanja zemlje. I posle ovog naivnog priznanja, taj isti čovek i dalje uporno muči ljude koji hoće da učine kraj tom štetnom i glupom zakonodavstvu.

II

Niže objavljujemo, prema jednom engleskom listu, rezultate istrage povodom smrti Michaela Terberta, zatočenog fenijanca, koji je umro u tamnici u Spike Islandu usled rđavog postupanja sa njim.

U četvrtak 17. februara g. John Moore, *coroner* midltonskog okruga, vodio je u tamnici u Spike Islandu istragu u vezi sa smrću osuđenog Michaela Terberta, koji je umro u bolnici.

Prvi je bio pozvan Peter Hay, upravnik zatvora. Evo njegovog iskaza:

Pokojni Michael Terbert je stupio u ovaj zatvor juna 1866; ne znam kakvo je bilo stanje njegovog zdravlja u to vreme; osuđen je 12. januara na 7 godina zatvora; pre izvesnog vremena on se, izgleda, razboleo, pošto se iz jedne od zatvorskih knjiga vidi da je po preporuci medicinskog osoblja preveden u drugu prostoriju, jer nije bio u stanju da podnosi samoću. Zatim se svedok opširno zadržava na čestim kaznama, koje je pokojnik morao da izdržava zbog narušavanja discipline a naročito stoga što je upotrebljavao neuljudne izraze u odnosu na medicinsko osoblje.

Jeremiah Hubert Kelly. Prisećam se da je onda kad je Michael Terbert prebačen ovamo iz zatvora Mountjoy već bilo ustanovljeno da on ne može da podnosi režim samice; nalaz o tome potpisao je doktor M'Donnell. Međutim, ja sam našao da je on zdrav i poslao sam ga na rad. Sećam se da je proveo u bolnici od 31. januara do 6. februara 1869. godine; tada je bolovao od srca, i posle toga nismo ga više slali na javne radove nego smo mu davali posao u ćeliji. Od 19. do 26. marta ležao je u bolnici zbog srčanog oboljenja; od 24. aprila do 5. maja — zbog krvarenja; od 19. maja do 1. juna, od 21. do 22. juna, od 22. jula do 15. avgusta zbog srčanog oboljenja; od 9. novembra do 13. decembra — zbog opšte slabosti; najzad, poslednji put nalazio se u bolnici od 20. decembra do 8. februara 1870. godine i tamo je umro od vodene bolesti. Prvi simptomi te bolesti manifestovali su se 13. novembra ali su potom iščezli.

Svaki dan sam posećivao samice, i s vremena na vreme sam video da on izdržava taj režim; moja je dužnost da odlažem ovako kažnjavanje svaki put kad smatram da zatočenik nije u stanju da ga izdrži; u odnosu na njega to sam primenio dva puta.

— Zar vi kao lekar ne delite mišljenje da je pet dana na hlebu i vodi preterana kazna za njega bez obzra na stanje njegovog zdravlja u Mountjoy-u i ovde?

— Ne delim to mišljenje, pokojnik je imao dobar apetit, i ne smatram da su ove mere izazvale vodenu bolest od koje je umro.

Martin O'Connell, apotekar, sa stanom u Spike Islandu. Jula prošle godine svedok je rekao doktoru Kellyju da Terberta ne bi trebalo kažnjavati, pošto je srčani bolesnik; svedok smatra da su ta kažnjavanja štetno delovala na zdravlje zatočenika, utoliko pre što se on poslednjih dvanaest meseci ubrajao u kategoriju invalida; svedok nikad ne bi ni pomislio da se invalidi mogu tako kažnjavati, da jedanput nije morao, u odsustvu doktora Kellyja, da poseti samice; s obzirom na takvo stanje bolesnika, bilo je potpuno jasno da će pet dana u samici naškoditi njegovom zdravlju.

Tada *coroner* odlučno istupa protiv takvog postupanja sa zatočenicima. Zatočenik se nalazio, kaže on, na smenu čas u bolnici čas u samici.

Porota donosi sledeću odluku:

«Izjavljujemo da je Michael Terbert umro u zatvorskoj bolnici u Spike Islandu 8. februara 1870. godine od vodene bolesti; imao je 36 godina i bio je neoženjen. Pošto, po mišljenju doktora O'Donnella, Terbert nije mogao da podnosi režim samice, najenergičnije izražavamo potpunu osudu čestih kažnjavanja na nekoliko dana samice na hlebu i vodi, što se primenjivalo prema njemu za vreme njegovog boravka u Spike Islandu, kuda je preveden iz zatvora Mountjoy juna 1866. godine; osuđujemo takvo postupanje sa zatvorenima.»^[307]

Naslov originala: *Le gouvernement Anglais et les prisonniers Féniens*

Napisano 21. februara 1870.

Prvi put objavljeno u listu «L'Internationale» br. 59 i 60 od 27. februara 1870. i 6. marta 1870.

Prevod s francuskog

Karl Marx

Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika članovima komiteta Ruske sekcije u Ženevi^[308]

Gradani!

Na svojoj sednici od 22. marta Generalno veće je jednoglasno zaključilo da su vaš program i statut u skladu sa Opštim statutom Međunarodnog udruženja radnika. Ono je pohitalo da primi vaš ogranak u sastav Internacionale. Sa zadovoljstvom prihvatam počasnu dužnost koju mi predlažete da budem vaš predstavnik pri Generalnom veću.

Vi kažete u svom programu:

«. . . da je caristički jaram, koji ugnjetava Poljsku, kočnica koja podjednako sprečava političku i socijalnu slobodu oba naroda — kako ruskog tako i poljskog».

Mogli biste dodati da je rusko nasilno osvajanje Poljske kobni oslonac i istinski uzrok postojanja vojnog režima u Nemačkoj i usled toga na celom kontinentu. Zato, radeći na raskidanju okova Poljske, ruski socijalisti uzimaju na sebe krupan zadatak, koji se sastoji u tom uništenju vojnog režima, što je bitno potrebno kao preduslov za opšte oslobođenje evropskog proletarijata.

Pre nekoliko meseci poslali su mi iz Petrograda delo Flerovskog *Položaj radničke klase u Rusiji*. Ono je pravo otkriće za Evropu. *Ruski optimizam*, koji takozvani revolucionari čak šire na Kontinentu, nemilosrdno je raskrinkan u ovom delu. Njegova vrednost neće biti oštećena ako kažem da ono na nekim mestima ne zadovoljava potpuno kritiku sa gledišta čisto teorijskog. To je rad ozbiljnog posmatrača, neustrašivog trudbenika, nepristrasnog kritičara, snažnog umetnika i, pre svega, čoveka koji se buni protiv ugnjetavanja u svim njegovim vidovima, koji ne trpi svakojake nacionalne himne i koji vatreno deli sve patnje i sve težnje proizvođačke klase.

Takvi radovi, kao što su ovaj od Flerovskog i od vašeg učitelja Černiševskog, stvarno čine čast Rusiji i dokazuju da vaša zemlja također počinje da učestvuje u opštem pokretu našeg veka.

Pozdrav i bratstvo
Karl Marx

Naslov originala: *Главный советъ
Международнаго Товарищества
Рабочихъ членамъ комитета
русской секции в Женевѣ*

Napisano 24. marta 1870.

Prvi put objavljeno u listu *Народное Дело*
br. 1 od 15. aprila 1870.

Prevod s ruskog

Karl Marx

Poverljivo saopštenje^[309]

Ubrzo posle osnivanja *Internacionale* Rus Bakunjin sastao se s Marxom u Londonu (iako ga poznajem od 1843, ovde prelazim preko svega što nije apsolutno neophodno za razumevanje sledećeg). Ovaj poslednji ga je primio tamo u udruženje, za koje je Bakunjin obećao da će raditi ne žaleći truda. Bakunjin je otputovao u Italiju, gde je dobio *Privremeni statut* i *Poruku radničkoj klasi*¹, koje mu je Marx tamo poslao, odgovorio je »vrlo oduševljeno«, ali nije učinio ništa. Posle nekoliko godina, u toku kojih se o njemu nije ništa čulo, ponovo se pojavljuje u Švajcarskoj. Tamo se priključuje ne *Internacionali*, nego *Ligue de la Paix et de la Liberté*.^[150] Posle kongresa ove Lige za mir (u Ženevi, 1867) Bakunjin ulazi u njen *izvršni odbor*, ali tu ereće protivnike koji ne samo da mu nisu dopustili da vrši »diktatorski« uticaj, već su ga nadzirali kao »sumnjivog Rusa«. Kratko vreme posle briselskog kongresa *Internacionale* (septembar, 1868) *Liga za mir* održava svoj kongres u Bernu. Ovog puta Bakunjin nastupa kao firebrand² i — da primetim en passant — žigoše zapadnu buržoaziju tonom kojim moskovitski optimisti obično napadaju zapadnu civilizaciju da bi prikrili svoje sopstvene varvarstvo. On predlaže niz zaključaka, koji su, budući *sami po sebi besmisleni*, sračunati na to da buržoaskim kretenima uteraju strah u kosti i da omogućе gospodinu Bakunjinu da bučno *istupi* iz Lige za mir i *stupi* u Internacionalu. Dovoljno je reći da njegov program, predložen bernskom kongresu, sadrži i takve besmislice kao što su »*jednakost klasa*«, »*ukidanje prava nasleđa kao početak socijalne revolucije*« itd. — besmislene brbljarije, gomilu šupljih izmišljotina koje pretenduju da zastraše, ukratko — plitku improvizaciju, koja je bila sračunata na izvestan trenutni efekat. Bakunjinovi prijatelji u Parizu (gde je jedan Rus saizdavač »*Revue Positiviste*«^[310]) i Londonu prikazuju svetu Bakunjinovo istupanje iz Lige za mir kao un *événement*³ i njegov groteskni program — ta

¹ Vidi u ovom tomu, str. 10-12 — ² podstrekač — ³ događaj

papazjanija otrcanih izraza — proglašavaju za nešto neverovatno strašno : originalno.

U to vreme Bakunjin je stupio u Branche Romande¹ Internacionale (u Ženevi). Morale su da prođu godine pre nego što se on odlučio na ovaj korak. No nije bilo potrebno ni nekoliko dana da gospodin Bakunjin reši da u *Internacionali* izvrši prevrat i pretvori je u *svoj instrument*.

Iza leda londonskom Generalnom veću — ono je bilo obavešteno tek kad je izgledalo da je sve već *gotovo* — obrazovao je on takozvanu *Alliance des Démocrates Socialistes*^[311]. Program ovog udruženja nije bio ništa drugo do program koji je Bakunjin izložio na Bernskom kongresu Lige za mir. Udruženje se time, dakle, unapred navestilo kao propagandističko društvo specifično bakunjinške tajne mudrosti, a sam Bakunjin, *jedan od najvećih neznalica na polju socijalne teorije*, figurira ovde iznenada kao *osnivač sekte*. Teorijski program ove alijanse bio je, ipak, puka farsa. Ozbiljna strana ležala je u njenoj praktičnoj organizaciji. Naime, ovo društvo trebalo je da bude *internacionalno*, sa svojim centralnim komitetom u Ženevi, to jest, pod ličnim rukovodstvom Bakunjina. No istovremeno ono bi trebalo da bude *integralni* deo *Međunarodnog udruženja radnika*. Njegove branches² trebalo bi s jedne strane da budu zastupljene na «sledećem kongresu» Internacionale (u Bazelu) i s druge strane *uporedo s njim* da održavaju istovremeno svoj sopstveni kongres, koji bi zasedao na odvojenim sednicama itd.

Ljudski materijal, kojim je Bakunjin najpre raspolagao, sastojao se od tadašnje većine *Comité Fédéral Romand*³ *Internacionale* u Ženevi. J. Ph. Becker, kome povremeno njegov sopstveni propagandni žar pomuti razum, bio je isturen u prvi plan. U Italiji i Španiji Bakunjin je imao nekoliko saveznika.

Generalno veće u Londonu bilo je potpuno obavešteno. Ipak je pustilo Bakunjina da mirno ide napred sve do onog trenutka kad je ovaj morao preko J. Ph. Beckera da podnese Generalnom veću na odobrenje statut (sa programom) *Alliance des Démocrates Socialistes*. Na to je usledila potanko motivisana odluka — sastavljena sasvim «sudijski» i «objektivno», ali u svojim «obrazloženjima» puna ironije — koja se svodila na sledeće:

1. Generalno veće ne prihvata Alijansu kao branche u *Internacionali*.

2. Svi paragrafi statuta Alijanse koji govore o njenom odnosu prema *Internacionali* proglašavaju se *ništavnim* i *nevažecim*.

U obrazloženju je jasno i odlučno dokazano da Alijansa nije ništa drugo do mašina za dezorganizaciju *Internacionale*.⁴

¹ Romanski ogranak — ² ogranci — ³ Romanskog federalnog komiteta — ⁴ Vi-di u ovom tomu, str. 278 - 279.

Ovaj udarac došao je iznenadno. Bakunjin je već bio pretvorio u *svoj* organ list »L'Égalité«, centralni organ članova *Internacionale* koji govore francuski u Švajcarskoj, a osim toga u *Loklu* je pokrenuo mali privatni glasnik — »Le Progrès«. »Le Progrès« još i danas igra istu ovu ulogu u redakciji jednog fanatičnog pristalice Bakunjinina, izvesnog *Guillaume-a*.

Posle višenedeljnog premišljanja najzad je centralni komitet Alijanse s potpisom Perrona, Ženevljanina, uputio odgovor Generalnom veću. Alijansa će iz revnosti za dobru stvar *žrtvovati svoju samostalnu organizaciju*, ali samo pod jednim uslovom, naime da Generalno veće prizna *njene »radikalne« principe*.

Generalno veće je odgovorilo: Nije funkcija veća da sudi o programima raznih sekcija. Njegovo je samo da vodi računa o tome da u njima ne bude *ničega što je u direktnoj suprotnosti sa statutom Internacionale i njenim duhom*. Stoga ono mora da insistira da se iz programa *Alijanse* briše besmislena fraza o »égalité des classes«¹ i umesto toga stavi »abolition des classes«² (što je i učinjeno). U suprotnom oni bi mogli da stupe u *Internacionalu* *posle raspuštanja svoje samostalne međunarodne organizacije* i pošto (što — notabene — nije učinjeno) Generalnom veću dostave spisak svih svojih branches.³

Time je ovaj incident bio okončan. *Alijansa* je *nominalno* raspuštena a *faktički* nastavila da postoji pod rukovodstvom Bakunjinina, koji je istovremeno gospodario ženevskim *Comité Romand Fédéral Internacionale*. Uz svoje dosadašnje organe priključili su još »Federacion« iz Barcelone (posle Bazelskog kongresa još i »L'Eguaglianza«^[312] iz Napulja).

Bakunjin je sada pokušavao da na drugi način postigne svoj cilj — da pretvori *Internacionalu* u svoje privatno oruđe. On je preko našeg Romanskog federalnog komiteta predložio Generalnom veću da »*pitanje nasleda*« stavi na dnevni red Kongresa u Bazelu. Generalno veće je to prihvatilo da bi moglo da lupi Bakunjinina direktno po glavi. Bakunjinov plan je bio ovaj: Pošto Bazelski kongres prihvati »*principe*« (?) koje je Bakunjin izložio u Bernu, svet će videti da nije Bakunjin prešao u *Internacionalu*, nego je *Internacionala* prišla Bakunjinu. Prosta posledica — londonsko Generalno veće (koje je bilo protiv podgrevanja sen-simonističkog vieillerie,⁴ što je Bakunjinu bilo poznato) moraće da podnese ostavku, a Bazelski kongres *premestiće Generalno veće u Ženevu*, to jest, *Internacionala* će potpasti pod diktaturu Bakunjinina.

Bakunjin je organizovao potpunu *zaveru* kako bi obezbedio većinu na Bazelskom kongresu. Nisu nedostajala ni *falsifikovana* punomoćja, kao u slučaju gospodina Guillaume-a za Lokl itd. Sam Bakunjin isprosiso je punomoćja za Napulj i Lion, a širene su svakojake klevete protiv

¹ »jednakosti klasa« — ² »ukidanje klasa« — ³ Vidi u ovom tomu, str. 285-286.
— ⁴ starih, otrcanih priča

Generalnog veća. Na jednoj strani se govorilo da u njemu preovladava *élément bourgeois*,¹ na drugoj da je to centar *communisme autoritaire*² itd.

Rezultat Bazelskog kongresa je poznat. Bakunjinovi predlozi nisu prihvaćeni, a Generalno veće je ostalo u Londonu.

Gnev zbog neuspeha ovog poteza — za čiji uspeh je Bakunjin, možda, vezivao svakojake privatne špekulacije u »dubini svoje duše« — ispoljio se u razdraženim izjavama lista »L'Égalité« i »Le Progrès«. Ovi listovi su, međutim, sve više i više preuzimali ulogu zvaničnog proroka. Čas jedna čas druga sekcija *Internationale* bila je isključivana zato što je protiv Bakunjinovog izričitog uputstva uzela učešća u političkom pokretu itd. Konačno je otvoreno izbio dugo uzdržavani bes protiv Generalnog veća. »Le Progrès« i »L'Égalité« su se podsmevali, napadali, objašnjavali da Generalno veće ne ispunjava svoje obaveze, na primer u pogledu tromesečnog biltena; Generalno veće mora da napusti direktnu kontrolu nad Engleskom i dopusti da se pored njega osnuje engleski centralni komitet, koji će se baviti samo engleskim poslovima; zaključci Generalnog veća o zatočenim fenijancima predstavljaju prekoracnje njegovih funkcija, pošto ono ne treba da se bavi lokalno-političkim pitanjima. Dalje, u listovima »Le Progrès« i »L'Égalité« stalo se na stranu *Schweitzera* i kategorički se zahteva od Generalnog veća da se zvanično i publiquement³ izjasni o pitanju Liebknecht-Schweitzer. »Le Progrès« i »L'Égalité« hvalili su list »Le Travail« (u Parizu), u kome su pariski prijatelji *Schweitzera* krijumčarili po njega povoljne članke, a »L'Égalité« je tražila od ovog lista da zajednički rade protiv Generalnog veća.

Sad je došlo vreme kad se moralo intervenisati. U nastavku sledi doslovna kopija pisma Generalnog veća ženevskom Romanskom centralnom komitetu. Dokumentat je suviše dug da bi se prevodio na nemački⁴.

Na svojoj vanrednoj sednici od 1. januara 1870. godine *Generalno veće* je odlučilo:

1) U listu »L'Égalité« od 11. decembra 1869. čitamo:

»Sigurno je da ono« (Generalno veće) »zanemaruje stvari izuzetno važne . . . Mi ga podsećamo na njih« (obaveze Generalnog veća) »pozivajući se na član prvi Poslovnika itd.: »Generalno veće je dužno da izvrši rezolucije kongresa? . . . Imali bismo dosta pitanja da postavimo Generalnom veću, tako da bi njegovi odgovori sastavljali prilično dugačak izveštaj. Ona će doći kasnije . . . U očekivanju . . . itd.«

Generalnom veću nije poznat član ni u Statutu ni u Poslovniku, koji bi ga obavezivao da stupa u prepisku ili u polemiku sa listom »L'Égalité« ili da daje »odgovore« na »pitanja« listova.

¹ »buržoaski elemenat« — ² »autoritarnog komunizma« — ³ javno — ⁴ Donosimo prevod dokumenta sastavljenog na francuskom jeziku (vidi takode u ovom tomu, str. 314-320).

Samo *Federalno veće* romanske Švajcarske predstavlja sekcije romanske Švajcarske pred Generalnim većem. Kad nam Romansko federalno veće bude uputilo pitanje ili prekore jedinim legitimnim putem, to jest preko svog *sekretara*, Generalno veće će uvek biti spremno da na njih odgovori. Ali *Romansko federalno veće* nema pravo niti da se *odriče* svojih funkcija u korist listova «L'Égalité» i «Le Progrès» niti da dozvoli ovim listovima da *uzurpiraju* njegove funkcije. Uopšte govoreći, prepiska Generalnog veća sa nacionalnim i mesnim komitetima ne bi se mogla objaviti bez velike štete po opšte interese Udruženja. U stvari, ako bi drugi organi Internacionale sledili primer listova «Le Progrès» i «L'Égalité», Generalno veće bi se našlo pred alternativom ili da se diskredituje u očima javnosti svojim ćutanjem ili da povredi svoje dužnosti odgovarajući javno.

«L'Égalité» kao i «Le Progrès» (list koji se ne šalje veću) pozivaju «Le Travail» (partijski list koji se do sada nije izjasnio kao organ *Internacionale* i koji se takođe ne šalje Generalnom veću) da sa svoje strane zahteva objašnjenja od Generalnog veća. To je maltene Liga javnog blagostanja!

2) Pretpostavljajući da pitanja koja je postavio list «L'Égalité» potiču od Romanskog federalnog veća, odgovaramo na njih ali samo pod uslovom da nam se ubuduće takva pitanja ne postavljaju ovim putem.

3) Pitanje biltena.

U rezolucijama Ženevskog kongresa, koje su ušle u Poslovnik, propisuje se da će nacionalni komiteti slati Generalnom veću *dokumente* o proleterskom pokretu a da će zatim Generalno veće objavljivati bilten na *raznim jezicima* «koliko god puta mu to budu sredstva dozvoljavala» (*As often as its means permit, the General Council shall publish a report etc.*).

Obaveza Generalnog veća je na taj način bila povezana sa *uslovima* koji nikad nisu ispunjeni. Čak ni statističko istraživanje, propisano u Statutu i zahtevano na više uzastopnih generalnih kongresa, a čije je sprovođenje tražilo iz godine u godinu Generalno veće, nije nikad izvršeno. Nijedan jedini dokument nije predat Generalnom veću. Što se tiče *sredstava*, Generalno veće bi već odavno prestalo da postoji da nije regionalnih doprinosa iz Engleske i ličnih odricanja njegovih članova.

Tako je Poslovnik, usvojen na Ženevskom kongresu, ostao mrtvo slovo.

Što se tiče Bazelskog kongresa, on nije raspravljao o *izvršenju* već postojećeg Poslovnika nego samo o svrsishodnosti izdavanja biltena i nije doneo nikakvu odluku o tom pitanju (vidi nemački izveštaj, štampan u Bazelu pred celim kongresom).

Uostalom, Generalno veće veruje da su prvobitni cilj biltena u ovom trenutku potpuno ispunili razni organi *Internacionale*, koji se objavljuju na raznim jezicima i međusobno razmenjuju. Bilo bi bes-

misleno raditi pomoću skupih biltena ono što se već postiže bez izdataka. S druge strane, bilten koji bi objavljivao ono što se ne štampa u organima *Internacionale* omogućavao bi samo našim neprijateljima da zavire iza kulisa.

4) *Pitanje odvajanja Generalnog veća od Federalnog veća za Englesku.* Mnogo pre osnivanja lista »L'Égalité« ovaj predlog su periodično podnosili u samom Generalnom veću jedan ili dva njegova engleska člana. Ali, on je uvek odbijan gotovo jednoglasno.

Iako će revolucionarna *inicijativa* verovatno poteći iz Francuske, samo Engleska može poslužiti kao *poluga* za ozbiljnu *privrednu* revoluciju. To je jedina zemlja gde više nema seljaka i gde je zemljišna svojina koncentrisana u malo ruku. To je jedina zemlja gde je *kapitalistička forma* — to jest rad udružen u velikim razmerama pod kapitalističkim preduzetnicima — obuhvatila gotovo celu proizvodnju. To je jedina zemlja gde se *velika većina stanovništva sastoji od najamnih radnika* (wages labourers). To je jedina zemlja gde su klasna borba i organizovanje radničke klase u tredjunione *dostigli* izvestan stepen zrelosti i univerzalnosti. To je jedina zemlja gde, zbog njene dominacije na svetskom tržištu, svaka revolucija u ekonomskim odnosima mora odmah izazvati reagovanje u celom svetu. Kao što veleposedništvo i kapitalizam imaju svoje klasično sedište u ovoj zemlji, tako su u njoj i najzreliji *materijalni uslovi* za njihovo uništenje. Pošto se Generalno veće sada nalazi u *srećnom položaju da neposredno drži tu veliku polugu proleterske revolucije*, kakva ludost, gotovo bismo rekli, kakav zločin bi bio pustiti da ta poluga dospe u engleske ruke!

Englezi imaju svu potrebnu *gradu* za socijalnu revoluciju. Ono što im nedostaje jeste *duh uopštavanja i revolucionarna strast*. To može da nadoknadi samo Generalno veće i tako ubrza istinski revolucionarni pokret u ovoj zemlji i, prema tome, *svuda*. O velikim rezultatima koje smo već postigli u tom smislu svedoče najinteligentniji i kod vladajućih klasa najugledniji listovi kao, na primer, »The Pall Mall Gazette«, »Saturday Review«, »The Spectator« i »The Fortnightly Review« a da ne govorimo o takozvanim radikalnim članovima *Donjeg doma* i *Gornjeg doma*, koji su, još nedavno, vršili veliki uticaj na lidere engleskih radnika. Oni nas otvoreno okrivljuju da smo otrovali i gotovo ugušili *engleski duh* kod radničke klase i gurnuli je u revolucionarni socijalizam.

Jedini način da se postigne ova promena sastoji se u tome da delamo kao *Generalno veće Medunarodnog udruženja*. Kao Generalno veće mi možemo podržati takve mere (na primer, osnivanje Lige zemlje i rada) koje, kasnije, pri svom izvršenju, izgledaju pred javnošću kao samonikla istupanja engleske radničke klase. Kad bi se neko *federalno veće* obrazovalo izvan *Generalnog veća*, kakve bi bile neposredne posledice?

Pošto bi se federalno veće nalazilo između *Generalnog veća* i *Opšteg veća tredjuniona*, ono ne bi uživalo nikakav autoritet. S druge

strane, Generalno veće bi ispustilo iz ruku *veliku revolucionarnu polugu*. Ako bismo pretpostavili blesak vašarskog pozorišta ozbiljnom i neupadljivom radu, možda bismo počinili grešku da javno odgovorimo na pitanje lista »L'Égalité« zašto se Generalno veće izlaže ovako nezgodnoj nagomilanosti funkcija.

Engleska se naprosto ne sme postaviti u isti red sa drugim zemljama. Nju treba smatrati *metropolom kapitala*.

5) *Pitanje rezolucije Generalnog veća o irskoj amnestiji*.¹

Ako je Engleska bedem evropskog veleposedništva i kapitalizma, *onda je Irsko* jedina tačka gde se zvaničnoj Engleskoj može zadati težak udarac.

Prvo, Irsko je *bastion* engleskog veleposedništva. Ako ono padne u Irskoj, pašće i u Engleskoj. U Irskoj se ovo može sto puta lakše postići, pošto je *tu ekonomska borba isključivo usredsređena na zemljišnu svojinu*, pošto je tu ova borba istovremeno nacionalna, i pošto je tu narod revolucionarniji i ogorčeniji nego u Engleskoj. Veleposedništvo u Irskoj se održava isključivo pomoću *engleske armije*. U trenutku kad *primudna unija* između dve zemlje bude prestala, tu će odmah izbiti socialna revolucija, makar i u zastarelim oblicima. Englesko veleposedništvo bi izgubilo ne samo veliki izvor svojih bogatstava nego i svoju *najveću moralnu snagu*, to jest snagu da *predstavlja dominaciju Engleske nad Irskom*. S druge strane, podržavajući moć svojih veleposednika u Irskoj, engleski proletarijat ih čini neranjivim u samoj Engleskoj.

Drugo, engleska buržoazija je ne samo iskoristila irsku bedu da bi pogoršala položaj radničke klase u Engleskoj *prisilnom emigracijom* siromašnih Iraca nego je, pored toga, podelila proletarijat na dva neprijateljska tabora. Revolucionarni žar keltskog radnika ne slaže se sa ozbiljnom ali tromom prirodom anglosaksonskog radnika. Naprotiv, postoji u svim krupnim *industrijskim centrima Engleske* dubok antagonizam između irskog proletera i engleskog proletera. Običan engleski radnik mrzi irskog radnika kao takmaca koji snižava nadnicu i *standard of life*.² On oseća prema njemu nacionalnu i versku antipatiju. On gleda na njega otprilike onako kao što su *poor whites*³ južnih država Severne Amerike gledali na crne robove. Taj antagonizam između proletera u samoj Engleskoj buržoazija je veštački potpirivala i održavala. Ona zna da u tom rascepu leži istinska tajna očuvanja njene moći.

Taj antagonizam se takode pojavljuje sa druge strane Atlantika. Irci, koje su sa njihovog rodnog tla oterali *volovi* i ovce, susreću se u Severnoj Americi, gde sačinjavaju ogroman deo stanovništva, koje je u stalnom porastu. Njihova jedina misao, njihova jedina strast jeste mržnja prema Engleskoj. Engleska i američka vlada (to jest klase koje one predstavljaju) neguju ove strasti da bi ovekovečile potajnu borbu između Sjedinjenih Američkih Država i Engleske i tako sprečavaju

¹ Vidi u ovom tomu, str. 313. — ² životni standard — ³ siromašni belci

svaki iskren i ozbiljan savez, pa prema tome i oslobođenje radničkih klasa sa obe strane Atlantika.

Dalje, Irska je jedini izgovor za englesku vladu da drži *veliku stalnu vojsku* koju, u slučaju potrebe, kao što se već događalo, baca na engleske radnike, pošto u Irskoj ta armija prođe kroz školu soldateske.

Najzad, u Engleskoj se danas ponavlja ono što nam je u čudovišnim razmerama pokazao drevni Rim. Narod koji podjarmljuje neki drugi narod, kuje sopstvene lance.

Stav Međunarodnog udruženja prema irskom pitanju veoma je jasan. Njegov glavni zadatak je da ubrza socijalnu revoluciju u Engleskoj. U tom cilju treba zadati odlučujući udarac u Irskoj.

Rezolucija Generalnog veća o irskoj amnestiji služi samo kao uvod u druge rezolucije u kojima će se izneti da je, nezavisno od svake međunarodne pravičnosti, *preduslov za oslobođenje engleske radničke klase* pretvaranje sadašnje *primudne unije* (to jest, porobljenosti Irske) *u ravnopravnu i slobodnu konfederaciju*, ako je moguće, ili potpuno razdvajanje, ako je to neophodno.

Uostalom, naivne doktrine listova »L'Égalité« i »Le Progrès« o vezi ili bolje reći o odsustvu veze između socijalnog i političkog pokreta nisu nikad, koliko nam je poznato, bile kanonizovane ni na jednom od naših međunarodnih kongresa. One su oprečne našem Statutu. U njemu se kaže:

»That the *economical emancipation* of the working classes is therefore the great end to which *every political movement ought to be subordinate as a means*«. ¹

Ove reči »*as a means*«, »kao sredstvo« bile su izostavljene u francuskom prevodu koji je 1864. godine dao Pariski komitet. Na pitanje Generalnog veća Pariski komitet se pravdao teškoćama svog političkog položaja.

Ima i drugih izvrtanja originalnog teksta Statuta. Prva postavka uvodnog dela Statuta glasi: »The struggle for the emancipation of the working classes means . . . a struggle . . . for equal rights and duties, and the abolition of all class rule«. ²

U pariskom prevodu se govori o »*jednakim pravima i dužnostima*« to jest u njemu se ponavlja opšta fraza koja se može sresti gotovo u *svim demokratskim manifestima* poslednjih sto godina i koja ima različit smisao u ustima predstavnika različitih klasa, ali u ovom prevodu je izostavljen konkretan zahtev »*the abolition of all class rule*« (»uništenje klasa«).

¹ »*Ekonomsko oslobođenje radničke klase je, prema tome, veliki cilj kome svaki politički pokret mora da bude podređen kao sredstvo.*« (Vidi u ovom tomu, str. 10.)

— ² »Borba za oslobođenje radničke klase je . . . borba . . . za jednaka prava i dužnosti i za ukidanje svake klasne vladavine.« (Vidi u ovom tomu, str. 10.)

Dalje, u drugom stavu uvodnog dela Povelje čitamo: »That the economical *subjection of the man of labour to the monopoliser of the means of labour, that is the sources of life etc . . .*«¹

U pariskom prevodu umesto »*mens of labour. that is the sources of life*,² iako poslednji izraz pored ostalih sredstava rada obuhvata takode i zemlju, stoji »*kapital*«.

Prvobitni autentičan tekst bio je, uostalom, obnovljen u francuskom prevodu objavljenom u Briselu (1866) kao posebna brošura u izdanju lista »*La Rive Gauche*«.

6) *Pitanje Liebknecht—Schweitzer.*

»*L'Égalité*« piše: »*Obe ove grupe pripadaju Internacionali. To nije tačno. Grupa ajzenahovaca (koju »Le Progrès« i »L'Égalité« žele da pretvore u grupu građanina Liebknechta) pripada Internacionali. Schweitzerova grupa joj ne pripada. Sam Schweitzer je podrobno razjasnio u svom listu »Der Social-Demokrat« zašto lasalovska organizacija ne bi mogla da se priključi Internacionali a da samu sebe ne uništi. Rekao je istinu a toga nije bio svestan. Njegova veštačka sektaška organizacija u suprotnosti je sa istorijskom i spontanom organizacijom radničke klase.*

»*Le Progrès« i »L'Égalité« zatražili su od Generalnog veća da javno iznese svoj »stav« prema ličnim razmimoilaženjima između Liebknechta i Schweitzera. Pošto je građanin Johann Philipp Becker (koga Schweitzerov list kleveta isto kao i Liebknechta) član redakcionog komiteta lista »L'Égalité«, izgleda zaista čudno da izdavači ovog lista nisu bolje obavješteni o činjenicama. Oni bi morali znati da je Liebknecht u nedeljniku »Demokratisches Wochenblatt« javno predložio Schweitzeru da prizna Generalno veće kao arbitra u njihovim razmimoilaženjima i da je Schweitzer isto tako javno odbio da prizna autoritet Generalnog veća. Generalno veće je, sa svoje strane, upotrebilo sva sredstva da učini kraj ovom skandalu. Veće je dalo nalog svom sekretaru za Nemačku da stupi u prepisku sa Schweitzerom; ona je vođena dve godine, pa ipak su se svi pokušaji Generalnog veća razbili o nepokolebljivu Schweitzerovu odluku da po svaku cenu sačuva zajedno sa sektaškom organizacijom i svoju autokratsku vlast.*

Stvar je Generalnog veća da izabere povoljan trenutak kada će njegova otvorena intervencija u ovom sukobu doneti više koristi nego štete.

Po nalogu Generalnog veća itd.»

Francuski komiteti (uprkos tome što je Bakunjin mnogo intrigirao u Lionu i Marseju i pridobio nekoliko mladih usijanih glava)

¹ »*Da je ekonomsko potčinjavanje radnika monopolisti sredstava rada, to jest izvora života itd.*« (Vidi u ovom tomu, str. 10.) — ² »*sredstava rada, to jest izvora života*«.

isto kao i *Conseil [General] Belge*¹ (Brisel) izrazili su svoju *potpunu saglasnost* s ovim reskriptom Generalnog veća.

Kopija za Ženevu nešto je zakasnila (jer je sekretar za Švajcarsku Jung bio vrlo zauzet). Ona se zato usput mimoišla sa zvaničnim dopisom Perret-a, sekretara ženevskog Romanskog centralnog komiteta, upućenim Generalnom veću.

U Ženevi je, naime, pre nego što je stiglo naše pismo, već bila izbila kriza. Nekoliko redaktora lista »L'Égalité« suprotstavili su se liniji koju je diktirao Bakunjin. Bakunjin i njegove pristalice (od kojih su 6 redaktori lista »L'Égalité«) hteli su da prisile ženevski *Centralni komitet* da otpusti neposlušne. Ali ženevski komitet je odavno bio sit Bakunjinovog despotizma i bio je ogorčen što je zbog njega bio uvučen u sukobe s ostalim nemačkim švajcarskim komitetima, s Generalnim većem itd. Dakle, on je, naprotiv, potvrdio redaktore lista »L'Égalité« koji se nisu dopadali Bakunjinu. Na to je 6 njegovih ljudi podnelo otkaz redakciji, verujući da će time da uguše list.

U odgovoru na naše pismo ženevski Centralni komitet izjavljuje da su napadi lista »L'Égalité« vršeni protiv njegove volje, da on nikada nije odobravao politiku koja se u listu propovedala, da se list sada uređuje pod strogom kontrolom komiteta itd.

Posle toga Bakunjin se povukao iz Ženeve u Tićino. Uticaja ima samo još — što se tiče Švajcarske — u listu »Le Progrès« (Lokl).

Uskoro potom umro je *Hercen*. Bakunjin, koji se, od onog doba kada je hteo da se nametne kao *kormilar evropskog radničkog pokreta*, odrekao svog starog prijatelja i učitelja, Hercena, stao je odmah po njegovoj smrti da ga hvali na sva usta. Zašto? Hercen, uprkos tome što je lično bio bogat čovek, primao je godišnje za propagandu 25 000 franaka od njemu prijateljske pseudosocijalističke panslavističke partije u Rusiji^[313]. Svojim hvalospevima Bakunjin je ovaj novac privukao sebi i time — malgré sa haine de l'héritage² — postao finansijski i moralno »naslednik Hercena« sine beneficio inventarii^[314].

Istovremeno je u Ženevi osnovana mlada ruska refugee colony³ od izbeglih studenata, koji zaista pošteno misle i svoje poštenje dokazuju time što su u svoj program kao glavnu tačku uneli *borbu protiv panslavizma*.

Oni u Ženevi izdaju list »La voix du peuple«.

Pre about⁴ 3 nedelje oni su se obratili Londonu, poslali svoj statut i program tražeći odobrenje za osnivanje ruske branche. Odobrenje im je dato.

U posebnom pismu Marxu zamolili su ga da ih privremeno zastupa u londonskom Centralnom veću. Ovo je takođe prihvaćeno. U isto vreme su izjavili — i izgledalo je da se Marxu zbog toga *žele iz-*

¹ belgijsko Generalno veće — ² uprkos svojoj odbojnosti prema nasledu — ³ emigrantska kolonija — ⁴ otprilike

viniti — da će Bakunjinu u najskorije vreme morati javno da skinu masku, jer taj čovek *vodi dve sasvim različite politike*, jednu u Rusiji, drugu u Evropi.

Tako će igri ovog do krajnosti opasnog intriganta — bar na terenu *Internacionale* — uskoro biti učinjen kraj.

Naslov originala: *Konfidentielle Mitteilung*

Napisano oko 28. marta 1870.

Prema rukopisu.

Karl Marx

Odluka Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika u vezi s listom »Bee-Hive«^[315]

S obzirom

1) da je Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika pozvalo međunarodne¹ sekcije na Kontinentu i u Sjedinjenim Državama da se pretplate na list »Bee-Hive« kao na zvanični organ Generalnog veća i list koji u engleskoj štampi predstavlja radnički pokret;

2) da je »Bee-Hive« ne samo izostavljao iz zvaničnih izveštaja Generalnog veća one *zaključke* koji se ne bi svideli njegovim pokroviteljima, nego da je takođe putem prikrivanja sistematski falsifikovao smisao i sadržinu niza sednica Generalnog veća;

3) da »Bee-Hive«, naročito posle promene svog vlasnika^[316] nastavlja da se izdaje za jedini organ engleske radničke klase, dok se stvarno pretvorio u organ frakcije kapitalista, koja hoće da upravlja proleterskim pokretom i da ga iskoristi za svoje sopstvene klasne i partijske interese;

Generalno veće *Međunarodnog udruženja radnika* na svojoj sednici od 26. aprila 1870. jednoglasno je zaključilo da prekine svaku vezu s listom »Bee-Hive« i da ovu svoju odluku javno saopšti sekcijama u Engleskoj, u Sjedinjenim Državama i na Kontinentu.

Po nalogu Generalnog veća
Međunarodnog udruženja radnika

Karl Marx,

London, 3. maja 1870.

Sekretar Generalnog veća za Nemačku

Naslov originala: *Beschluß des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation bezüglich des »Bee-Hive«*

Prvi put objavljeno u listu »Der Volksstaat« br. 38 od 11. maja 1870.

¹ U knjizi zapisnika: razne

Karl Marx

Proklamacija Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika o progonima članova francuskih sekcija^[317]

Povodom poslednje tobožnje zavere francuska vlada je ne samo uhapsila nekoliko članova naše pariske i lionske sekcije, već i u svojim organima tvrdi da je Međunarodno udruženje radnika saučesnik te tobožnje zavere.

Prema odredbama našeg Statuta, specijalni zadatak svih naših ogranaka u Engleskoj, na Kontinentu i u Sjedinjenim Državama jeste da posluže ne samo kao centri za organizovanje radničke klase već i da u svojim zemljama pomažu sve političke pokrete koji teže ostvarenju našeg konačnog cilja, *ekonomske emancipacije radničke klase*. Istovremeno ovaj Statut obavezuje sve sekcije našeg Udruženja da deluju javno. Da naš Statut nije jasan u pogledu ove tačke, priroda Udruženja koje se identifikuje sa samom radničkom klasom, isključivala bi svaku formu tajnih društava. Kad radnička klasa, koja predstavlja većinu kod svih naroda, stvara svako bogatstvo i u čije ime uzurpatorska vlast tobože vlada, kuje zavere, ona to čini javno, kao što Sunce kuje zaveru protiv mraka, potpuno svesna da izvan njene sfere ne postoji nikakva *zakonska* moć.

Ako je sve ostalo što se plete oko zavere, koju denuncira francuska vlada, lažno i neosnovano, kao i njena insinuacija protiv Međunarodnog udruženja radnika, onda će ova poslednja zavera dostojno stati uz svoje dve prethodnice^[318] kojih se svi sećaju s podsmehom. Mere nasilja koje se bučno preduzimaju protiv naših sekcija u Francuskoj služe jednom jedinom cilju — *manipulaciji plebiscita*.

Karl Marx

[Nacrt rezolucije Generalnog veća
o »Francuskoj federalnoj sekciji u Londonu«^[319]]

S obzirom

da su nedavno listovi na Kontinentu objavili i pripisali *Medunarodnom udruženju radnika* poruke, rezolucije i manifeste koji potiču od jednog *francuskog društva u Londonu*, koje sebe naziva »*Medunarodno udruženje radnika, Francuska federalna sekcija*«;

da *Medunarodno udruženje radnika* sada surovo proganjaju austrijska i francuska vlada, koje željno koriste najništavnije izgovore da opravdaju te progone;

da bi u ovim okolnostima Generalno veće sebi natovarilo veliku odgovornost ako bi društvu koje ne spada u *Internacionalu* dozvolilo da upotrebljava njeno ime i da dela u njeno ime;

Generalno veće ovim izjavljuje da takozvana Francuska federalna sekcija već dve godine više ne predstavlja deo *Internacionale* niti stoji u bilo kakvoj vezi sa Generalnim većem ovog udruženja.¹

London, 10. maja 1870.

Prema rukopisu.

Prevod s engleskog

¹ Prilikom usvajanja ove rezolucije na Generalnom veću poslednji deo ove rečenice je na sledeći način izmenjen: u Londonu ili bilo kojim ogranakom udruženja na Kontinentu (umesto: ovog udruženja).

Karl Marx

[Rezolucija Generalnog veća
o sazivanju Kongresa u Majncu^[320]]

S obzirom

da je Bazelski kongres odredio Pariz za sedište ovogodišnjeg Kongresa Međunarodnog udruženja radnika;

da dok traje sadašnji režim u Francuskoj kongres ne može da zaseda u Parizu;

a da pripreme za kongres čine nužnim hitno donošenje odluke;

da član 3 Statuta obavezuje Generalno veće da u slučaju potrebe promeni mesto sastanka koje je kongres unapred odredio;

da je Centralni komitet Socijaldemokratske nemačke radničke partije pozvao Generalno veće da ovogodišnji kongres održi u Nemačkoj;

Generalno veće je na svojoj sednici od 17. maja jednoglasno odlučilo da ovogodišnji kongres sazove u Majncu i da ga tamo otvori 5. septembra o. g.

Karl Marx / Friedrich Engels

Komitetu Nemačke socijaldemokratske radničke partije^[321]

86, Mornington Street,
Stockport Road, Manchester
London, 14. juni 1870.

Dragi drugovi!

Danas sam dobio pismo od Stumpfa (Majnc), u kome, između ostalog, stoji:

»Liebknecht mi je naložio da ti pišem da bi zbog izbora za rajsttag, koji padaju baš u ovo vreme, bilo bolje da se kongres održi ovde 5. oktobra. Kongres u Stutgartu^[322] prošlog ponedeljka je takode odlučio da se zalaže za 5. oktobar. Kažu da je Geibu naloženo da ti o tome piše.«

Liebknecht, kao i ostali članovi Internacionale, trebalo bi da poznaju bar njen statut, u kome se izričito kaže:

»§ 3. Generalno veće može u slučaju potrebe da promeni mesto, ali nema pravo da odloži datum održavanja kongresa.«

Kad sam se u Generalnom veću zalagao za Vaš uporni predlog da se kongres premesti u Nemačku, pretpostavljao sam, naravno, da ste uzeli u obzir sve okolnosti. O odgađanju termina ne može, prema statutu, biti ni govora.

Još jedan pasus u Stumpfovom pismu takode ne deluje umirujuće.

U njemu se kaže:

»Upravo dolazim od gradonačelnika. On hoće nekog imućnog gradanina kao jemca da će, ako švajcerovci izazovu tuču, grad dobiti naknadu za eventualna oštećenja u Kneževskoj mramornoj sali, koja nam je ustupljena za kongres itd.«

Vi ste predložili gradove Majnc, Darmštat i Manhajm, dakle zbilja ste pred Generalnim većem preuzeli na sebe odgovornost da će se kongres moći održati u svakom od ovih gradova bez skandala koji bi mogli Internacionalu, a naročito nemačku radničku klasu, da učine smešnom u očima celog sveta. Nadam se da su u vezi s tim preduzete sve mere predostrožnosti.

Kakav je brojni odnos između švajcerovaca i Vaših ljudi u Majncu i okolini?

U slučaju da se skandal ne može izbeći, morate se unapred postarati za to da odgovornost padne na njegove izazivače. U listu »Der Volksstaat«, »Die Zukunft« i drugim nama dostupnim nemačkim listovima morao bi se razobličiti *plan pruske policije* da međunarodni kongres u Majncu, čije održavanje ona ne može da spreči direktno, onemogućiti uz pomoć svog oruđa — švajcerovske organizacije — ili da omete mirno održavanje sednica kongresa. Čim bi to bilo učinjeno u Nemačkoj, Generalno veće bi se postaralo da slične vesti budu objavljene u Londonu, Parizu itd. Na sukob s gospodinom Bismarckom Internacionala bi još i mogla pristati, samo ne na tobož *spontanu* »nacionalno-nemačku tuču« pod etiketom »principijelnih borbi«.

Stumpf će se, valjda — u dogovoru s Vama — pobrinuti za to da delegati nadu jevtin smeštaj.

Salut et fraternité¹

Karl Marx

Koristim priliku da komitetu uputim moje najtoplije pozdrave. Od momenta kada su gospoda švajcerovci *unapred* obavestili gradonačelnika u Forstu o svojoj nameri da zapodenu tuču, a gradonačelnik pustio da stvar ide svojim tokom, povezanost ove gospode s policijom je *konstatovana*. Možda bi Stumpf mogao preko gradonačelnika Majncu da upita švajcerovce da li su dobili nalog da »tuku«. Uostalom, vreme je da ovi ljudi svuda u štampi budu raskrinkani kao obični agenti policije i, ako opet pokušaju da »tuku«, da im se uzvрати propisnom merom. Na kongresu to, naravno, ne ide, ali dotle oni ipak mogu već dobiti toliko batina da će ih biti siti. Kako gospodin Bismarck prikazuje ove stvari u Engleskoj štampi pokazuje priloženi isečak, koji se pojavljuje u svim listovima. »North German Correspondence« je Bismarckov organ, osnovan novcem gvelfa^[323].

S najtoplijim pozdravima

F. Engels

Naslov originala: *An den Ausschuß der Sozialdemokratischen deutschen Arbeiterpartei*

Prvi put objavljeno u listu »Der Volksstaat« br. 51 od 26. juna 1872.

¹ Pozdrav i bratstvo

Karl Marx

[Rezolucija Generalnog veća
o Federalnom komitetu romanske Švajcarske^[324]]

Generalno veće Romanskom federalnom komitetu

Imajući u vidu,
da je većina delegata, koja je na Kongresu u La Šo-d-Fonu imenovala nov Romanski federalni komitet, bila samo nominalna,

da je Romanski federalni komitet u Ženevi uvek ispunjavao svoje dužnosti prema Generalnom veću i Međunarodnom udruženju radnika, i da se uvek ravnao prema Statutu udruženja, tako da Generalno veće nema pravo da mu oduzme ime;

Generalno veće, na sednici od 28. juna 1870. godine, jednoglasno je odlučilo da Romanski federalni komitet, sa sedištem u Ženevi, zadrži svoje ime a da Federalni komitet, sa sedištem u La Šo-d-Fonu, usvoji neko drugo lokalno ime koje mu bude po volji.

U ime i po nalogu Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika

London, 29. juna 1870.

H. Jung,
sekretar za Švajcarsku

Prvi put objavljeno u listu «Le Mirabeau»
br. 53 od 24. jula 1870.

Prevod s francuskog

Karl Marx

Otpuštanje građevinskih radnika u Ženevi^[325]

*Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika
— radnicima i radnicama Evrope i Sjedinjenih Država*

Drugovi radnici!

Ženevski građevinski preduzimači došli su, posle zrelog razmišljanja, do zaključka da je »neograničena sloboda rada« najbolje sredstvo za povećanje blagostanja radnog stanovništva. Da bi svojim radnicima obezbedili taj blagoslov, oni su 11. juna doneli odluku da primene jedan engleski izum, tj. da sve radnike, koji su do tada bili zaposleni kod njih — *otpušte*.

Kako su sindikalna udruženja u Švajcarskoj tek u novije vreme pustila koren, ženevski građevinski preduzimači imali su običaj da ih s najvećim negodovanjem žigošu kao uvoz iz Engleske. Pre dve godine izvrgavali su ruglu svoje radnike zbog tobožnjeg nedostatka patriotizma, jer su pokušavali da na švajcarsko tlo presade takav inostrani korov kao što je ograničavanje radnog vremena i fiksiranje radne najamnine. Preduzimači ni najmanje nisu sumnjali u to da su tu umešali svoje prste podmukli vinovnici zla, pošto njihovi domaći radnici sami ne bi mogli zamisliti ništa prirodnije i prijatnije od toga da padaju na nos argatujući 12-14 časova dnevno, a da za to dobiju onoliko koliko im gazda plati po svom nahodanju. Oni su javno tvrdili da su zaslepljeni radnici postupali samo po direktivama iz Londona i Pariza, otprilike onako kao što su švajcarski diplomati navikli da se povinuju naređenjima iz Petrograda, Berlina i Pariza. Međutim, niti su se radnici ulaganjem, prekorom ili pretnjom dali ubediti u to da ograničavanje radnog vremena na deset časova dnevno i fiksiranje radne najamnine po času vredaju dostojanstvo švajcarskog građanina, niti su provokacijama mogli biti navedeni na protivzakonite postupke koji bi građevinskim preduzimačima poslužili kao prihvatljiv izgovor za preduzimanje otvorenih represivnih mera protiv udruženja.

Na'zad, maja 1868. gospodin Camperio, tadašnji ministar pravde i policije, uspeo je da ostvari sporazum, po kome je broj dnevnih

radnih časova trebalo da bude ograničen zimi na 9 a leti na 11, sa skalom radnih najamnina od 45 - 50 santima na čas. Taj sporazum su u prisustvu ministra potpisali građevinski preduzimači i radnici. U proleće 1869. više građevinskih preduzimača odbilo je da za letnjih 11 časova rada plati više nego što su platili za 9 časova rada zimi. Ponovo je došlo do nagodbe: 45 santima po času utvrđeno je za sve grane¹. Iako su ovim ugovorom očigledno bili obuhvaćeni gipsari i moleri, oni su morali da nastave da rade pod uslovima od pre 1868, zato što nisu bili dovoljno organizovani da iznude nove.

Petnaestog maja ove godine oni su postavili zahtev da ugovorom budu stavljeni u isti položaj sa ostalim radnicima, pa pošto im je zahtev kategorički odbačen, sledeće nedelje obustavili su rad. Četvrtog juna građevinski preduzimači su odlučili da »ako se gipsari i moleri do 9. juna ne vrata na posao bez ikakvih uslova, 11. juna biće otpušteni svi građevinski radnici«. Ova pretnja bila je izvršena u potpunosti. Budući da im otpuštanje radnika nije bilo dovoljno, građevinski preduzimači su putem javnih plakata zahtevali od savezne vlade da se silom rasturi Međunarodna unija² i da se stranci proteraju iz Švajcarske^[326]. Njihov dobronamerni i zaista liberalni pokušaj da vaspоставe »neograničenu slobodu rada« doživeo je neuspeh zbog masovnog mitinga i protesta domaćih radnika nezidara.

Ženevski sindikati izvan građevinske struke obrazovali su komitet koji će rukovoditi poslovima otpuštenih. Neki kućevlasnici, koji su sa građevinskim preduzimačima bili sklopili ugovore za novu gradnju, smatrali su da su prekidom rada te njihove obaveze prestale i predložili su radnicima da nastave rad na svoj rizik. Taj predlog je smesta prihvaćen. Neoženjeni radnici napuštaju Ženevu što pre mogu. Ipak je ostalo oko 2000 porodica lišenih osnovnih sredstava za život. Generalno veće stoga poziva radnike i radnice civilizovanog sveta da ženevskim građevinskim radnicima, kako moralnim tako i materijalnim sredstvima, pruže podršku u njihovoj borbi protiv kapitalističkog despotizma.

U ime Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika:

B. Lucraft, predsednik

John Weston, blagajnik

J. George Eccarius, generalni sekretar

Hermann Jung, sekretar za Švajcarsku

256, High Holborn,
London, W. C., 5. jula 1870.

Prema letku na nemačkom jeziku.

¹ U engleskom tekstu: građevinske radnike — ² U francuskom tekstu: udruženje

Karl Marx

Poverljivo saopštenje svim sekcijama^[327]

1. Generalno veće moli sve sekcije da svojim delegatima daju izričita uputstva u pogledu celishodnosti promene sedišta Generalnog veća za 1870 - 1871. godinu.

2. U slučaju da predlog o promeni bude prihvaćen, Generalno veće će predložiti Brisel kao sedište Generalnog veća za pomenutu godinu.

Naslov originala: *Communication
confidentielle aux différentes sections*

Napisano 14. jula 1870.

Prema rukopisu.

Prevod s francuskog

Karl Marx

Program za kongres Internacionale u Majncu^[328]

I. O nužnosti da se anuliraju državni dugovi. Diskusija o pravu na obeštećenje.

II. O povezanosti političke akcije i socijalnog pokreta radničke klase.

III. Praktično sredstvo za pretvaranje zemljišne svojine u zajedničku svojinu (*vidi napomenu*).

IV. Pretvaranje emisionih banaka u narodne banke.

V. Uslovi zadrugarske proizvodnje u nacionalnim razmerama.

VI. O dužnosti radničke klase da shodno odlukama Ženevskog kongresa od 1866. saraduje na izradi *opšte statistike o radu*.

VII. Obnoviti na kongresu pitanje sredstava za sprečavanje rata.

Napomena uz tačku III: Belgijsko Generalno veće predložilo je sledeće pitanje:

»Praktična sredstva za obrazovanje *sekcija poljoprivrednih radnika* u Internacionali i za stvaranje solidarnosti između poljoprivrednih proletera i proletera drugih industrijskih grana.«

Generalno veće Medunarodnog udruženja je mišljenja da ovo pitanje spada pod tačku III.

Napisano 14. jula 1870.

Prema rukopisu.

Prevod s francuskog

KARL MARX
i
FRIEDRICH ENGELS

Iz rukopisne zaostavštine

Karl Marx

[Koncept jednog neodržanog govora
o irskom pitanju^[329]]

I

Uvod. Pogubljenje

Od našeg poslednjeg sastanka fenijanski pokret, predmet naše diskusije, ušao je u novu fazu. Engleska vlada ga je krstila krvlju. Politička pogubljenja u Mančesteru podsećaju na sudbinu Johna Browna u Harpers Feriju*. Ona označavaju početak novog perioda u borbi između Irske i Engleske. Gladstone. Razlog — održati licemeran privid da to nije bila politička već obična kriminalna afera. Na evropsku javnost ovaj slučaj je učinio sasvim suprotan utisak. Englezi se očigledno trude da očuvaju akta Dugog parlamenta^[330]. Oni polažu božansko pravo na to da se bore protiv Iraca na njihovom rodnom tlu, dok svakog Irca koji se u Engleskoj bori protiv britanske vlade treba tretirati kao zločinca. Obustava Habeas-Corpus-Acte^[304]. Opsadno stanje. Činjenice iz »Chronicle«. Organizovanje »mučkog ubistva i nasilja« od strane vlade^[331]. Slučaj Bonaparte.^[332]

II

Pitanje

Šta je fenijanizam?

* [U rukopisu precrtano:] Ali robovlasnici su se odnosili prema Johnu Brownu bar kao prema buntovniku a ne kao prema običnom zlikovcu.

III

*Pitanje zemlje**Opadanje broja stanovnika*

1846	}	Za 25 godina	1801. Irska je imala
1841 — 8 222 664		opadanje za	5 319 867 stanovnika
1866 — 5 571 971		2 650 693	
		2 650 693	
	}	Za 11 godina	
1855 — 6 604 665		opadanje za	
1866 — 5 571 971		1 032 694	
		1 032 694	

Ne samo da je stanovništvo opalo nego je istovremeno porastao i broj gluvonemih, slepih, invalida, duševnih bolesnika i maloumnih u odnosu prema broju stanovnika.

Priraštaj stoke od 1855 - 1866

U navedenom periodu stočni fond povećao se ovako: goveda na 178 532, ovaca na 667 675, svinja na 315 918. Ako uzmemo u obzir istovremeni pad broja konja na 20 656 i to da na 8 ovaca dolazi jedan konj, *totalni priraštaj stoke* je 996 877, približno jedan milion.

Tako je 1 032 694 Iraca zamenjeno sa oko milion goveda, svinja i ovaca. A šta je sa Ircima? *Statistika emigracije* daje odgovor na to.

Emigracija

Od 1. maja 1851. do 31. decembra 1866: 1 730 189 ljudi. Karakter emigracije.

Ovaj proces je izazvan udruživanjem ili spajanjem farmi (oduzimanjem poseda) ili istovremenim pretvaranjem oranica u pašnjake.

Od 1851 - 1861. ukupan broj farmi pao je na 120 000, dok je istovremeno broj farmi od 15 - 30 akri povećan na 61 000, onih od 30 akri na 109 000 (ukupno 170 000). Do opadanja je došlo isključivo zbog propadanja farmi manjih od 15 akri. Lord Dufferin¹. Povećanje znači samo to da među preostalim farmama ima više onih sa većom površinom.

*Kako se ovaj proces odvija*a) *Ljudi*

Situacija *mase ljudi* se pogoršala i graniči se s krizom sličnom onoj od 1846. Relativna prenaseljenost je ista kao i pre gladi.

Nadnice se nisu povećale više od 20% od vremena nestašice krompira. Cena krompira se povećala skoro 200%, a neophodnih sredstava

¹ Vidi u ovom tomu, str. 489, 493.

za život u proseku za 100%. Profesor Cliffe Leslie piše u londonskom listu »The Economist« od 9. februara 1867:

«Posle opadanja stanovništva za $\frac{2}{5}$, u toku 21 godine širom čitavog ostrva visina normalne nadnice je samo jedan šiling dnevno, a za jedan šiling danas se ne može kupiti ništa više nego za 6 penija pre 21 godinu. Zahvaljujući porastu cena svakodnevnih sredstava za ishranu radnik je lošije plaćen nego pre deset godina.»

b) Zemljište

1) Smanjivanje zasejanih površina

<i>Smanjivanje površina zasejanih žitaricama</i>	<i>Smanjivanje površina pod povrćem</i>
1861 - 1866: 470 917 akri	1861 - 1866: 128 061 akra

2) Opadanje žetve kod svih plodova

Došlo je do opadanja *prinos*a pšenice, ali je u još većem stepenu od 1847. do 1865. opao prinos kod: ječma 16,3; kudjelje 47,9; repe 36,1; krompira 50%. U nekim godinama bilo je i većeg pada, ali u celini prinos *postepeno* opada počev od 1847.

Od odlaska Iraca zemlja je nedovoljno đubrena i iscrpljena je delom zbog nepromišljenog udruživanja farmi, a delom zato što je, pod sistemom *corn-acre*³³¹ farmer većinom prepuštao svojim radnicima da đubre njegovu zemlju. Zakupnine i profiti se mogu povećavati, iako prinos sa zemlje opada. Ukupni proizvod može da opada ali onaj deo koji je pretvoren u višak proizvoda, i koji pripada zemljoposjednicima i bogatim farmerima, umesto radnicima, postao je veći. A i cena viška proizvoda je porasla.

Posledica je bila postepeno isterivanje domorodaca, postepeno pogoršavanje i iscrpljivanje izvora života nacije, zemlje.

Proces udruživanja

Proces je upravo započeo i nastavlja se džinovskim koracima. Udruživanje je najpre pogodilo farme od 1 - 15 akri. Čak i ako bi sve farme manje od 100 akri nestale, tim spajanjem ne bi se odmah postigao isti nivo koji je postignut u Engleskoj. Stanje u 1864. bilo je sledeće:

Celokupna površina Irske, uključujući *močvare* i *pustare*, iznosi 20 319 924 akri. *Od toga* $\frac{3}{5}$ ili 12 092 117 akri sačinjavaju još farme od 1 do manje od 100 akri, koje su u rukama 569 844 farmera, $\frac{2}{5}$ ili 8 227 807 akri su farme od 100 do preko 500 akri u vlasništvu 31 927 lica. Prema tome, ako računamo samo farmere i članove njihovih porodica, treba izgnati 2 847 220 ljudi.

Razvitak ovog sistema, kao prirodne posledice gladi od 1846, ubrzan je ukidanjem zakona o žitu,¹³³⁴ i sada sistematskim porastom cena mesa i vune.

Krčenje dobara u Irskoj, koje Irsku pretvara u englesku poljoprivrednu oblast, odvojenu od Engleske samo širokim kanalom, bez zemljoposjednika koji sa svojom pratnjom sede u Engleskoj.

Promena karaktera engleske vladavine u Irskoj

Država je samo oruđe zemljoposjednika. Oduzimanje poseda sudskim putem se primenjuje kao sredstvo političkog kažnjavanja. (Lord Abercorn. Engleska. *Kelti u škotskim brdima*.^[335]) Ranija engleska politika: Irce zamenjuju Englezi (Elisabeth), okrugloglavi^[336] (Cromwell). Počev od Anne u 18. veku, za privrednu politiku su karakteristične samo mere zaštitne carine Engleske protiv njene vlastite kolonije Irske; u toj koloniji *religija* je pretvorena u osnov prava na svojinu. Posle *Unije*^[290] sistem sa zelenoškim zakupima i pazakupcima; Irca su ipak, mada do krajnjih granica ugnjeteni, ostali vlasnici svog rodenog tla. Sadašnji sistem: tiho uništavanje bez poslova, vlada je samo oruđe zemljoposjednika (i zelenoša).

Iz ovog izmenjenog stanja:

1) *Karakteristično obeležje fenijanizma: socijalistički pokret nižih klasa.*

2) *Nije katolički pokret.*

Sveštenici su bili vođe pokreta sve dok su borba za emancipaciju katolika^[337] i njen vođa Daniel O'Connell bili na čelu irskog pokreta. Smešni papizam Engleza. Visoki katolički sveštenici protiv fenijanizma.

3) *Bez predstavničkog vođe u britanskom parlamentu.*

Karakter O'Connellovog pokreta primene fizičke sile. Ukidanje irske partije u parlamentu.

4) *Nacionalni karakter.* Uticaj evropskog pokreta i engleske frazeologije.

5) *Amerika, Irska, Engleska* — tri polja akcije, vodstvo Amerike.

6) *Republikanski pokret* zato što je Amerika republika.

Dao sam sada karakteristike fenijanizma.

IV

Engleski narod

Stvar humanosti i prava, ali iznad svega specifično englesko pitanje.

a) *Aristokratija, crkva i vojska.* (Francuska, Alžir.)

b) *Irka u Engleskoj.* Uticaj na nadnice itd. Slabljenje karaktera Iraca i Engleza. *Karakter Iraca.* Čestitost Iraca. Pokušaji na polju obrazovanja u Irskoj. Opadanje kriminala.

Osudeni u Irskoj

Optuženi	Osudeni
1852 ..... 17 678	10 454
1866 ..... 4 326	2 418

Opadanje broja optuženih u Engleskoj i Velsu od 1855. naovamo delom je posledica uvođenja krivičnog zakona od 1855, koji ovlašćuje sudije da sami izriču kratkoročnije kazne uz pristanak zatvorenika, umesto da se čeka na suđenje.

Birmingen. Progres engleskog naroda. Infamija engleske štampe.
c) *Spoljna politika*. Poljska itd. Castlereagh. Palmerston.

V

Pravni lek

Besmislenost beznačajnih predloga u parlamentu. Greška Lige za reformu.^[338]

Ukidanje kao jedan od zahteva engleske demokratske partije.

Napisano oko 26. novembra 1867.

Prema rukopisu.

Prevod s engleskog

Karl Marx

Nacrt predavanja o irskom pitanju,
održanog u Nemačkom udruženju za obrazovanje
radnika u Londonu 16. decembra 1867^[339]

I

Šta karakteriše fenijanizam? On, u stvari, potiče od irskih Amerikanaca, Iraca u Americi. Oni su pokretači i <rukovodioci>. Ali u samoj Irskoj taj pokret je uhvatio korena samo u narodnim masama <u nižim klasama> (i tamo još uvek ima svoje pravo žarište). To ga *karakteriše*. U svim ranijim irskim pokretima narodom su rukovodili aristokrate ili <buržuji> i uvek katolički popovi. Za vreme ustanka protiv Cromwella — anglo-irski glavari i popovi, u ratu protiv Williama II na čelu se nalazio čak engleski kralj James II, u revoluciji 1798 — protestantski republikanci Alstera (Wolfe Tone, lord Fitzgerald)^[340], najzad u ovom veku <buržuj> O'Connell, oslonjen na katoličko sveštenstvo, koje je i u svim ranijim pokretima, osim 1798, igralo vodeću ulogu. Katoličko sveštenstvo je bacilo anatemu na <fenijanstvo>. Prestalo je da daje otpor tek kad je nastala opasnost da zbog toga izgubi svaki uticaj na irske narodne mase.

II

Ono što začuđuje Engleze jeste sledeće: u poređenju sa ranijim ugnjetavanjem Irske od strane Engleske, oni smatraju da je sadašnji režim blag. Otkud upravo sada ova najoštrija i najnepomirljivija forma protivrečnosti? Ono što hoću da pokažem, a što je tajna čak i za one Engleze koji istupaju u prilog irskoj nacionalnosti i njenom pravu na odvajanje od Engleske, jeste to da ugnjetavanje, iako je po obliku manje varvarsko, u suštini ima istrebljivački karakter i da ne ostavlja nikakav drugi izlaz osim dobrovoljnog oslobađanja Irske od strane Engleske ili borbe na život i smrt.

III

Što se tiče minule istorije, <fakta> se mogu naći u svakoj knjizi istorije Stoga ću dati samo neke napomene, koliko je neophodno, prvo — za razjašnjavanje razlike između sadašnje i pređašnje epohe i, drugo — da bih istakao neke momente koji karakterišu ono što se danas zove irskim narodom.

a) *Englezi u Irskoj*
do protestantske reformacije

1172. Henry II. Nije osvojena još ni $\frac{1}{3}$ Irske. <Nominalno osvajanje>. Poklon pape Adrijana IV (Engleza). Oko 400 godina kasnije drugi papa (pod Elisabethom). (1576) — Gregor XIII oduzeo je Englezima (Elisabeth) ovu sitnicu^[341]. <»Engleski» Pale». ^[342] <Prestonica>: *Dablin*. Mešanje engleskih <običnih kolonista> s Ircima, anglo-normanskih velikaša s irskim glavarima. Inače, osvajački rat vođen kao protiv <crvenih Indijanaca> (prvobitno). Do 1565. godine (Elisabeth) u Irsku nisu upućena nikakva engleska pojačanja.

b) *Protestantska epoha. Elisabeth. James I. Charles I. Cromwell.*
Plan kolonizacije (16 - 17. vek)

Elisabeth. Plan se sastojao u tome da se Irci istrebe bar do <reke> Šanon, da im se oduzme zemlja i da se na njihovo mesto dosele engleski kolonisti itd. U borbama protiv Elisabeth-e tukli su se <Anglo-Irci>, koji su ostali katolici, zajedno sa domorocima protiv Engleza. Otvoreno priznati plan ovih poslednjih: <Ostrvo očistiti od domorodaca i naseliti ga Englezima, vernim podanicima. Uspelo im je samo da nasele zemljoposedničku aristokratiju. Engleske protestantske »avanturiste» (trgovce, zelenaše), koji su od engleske krune dobili konfiskovana zemljišta, i »preduzimljive plemiće», koji su bili dužni da posede koji su im ustupljeni nasele porodicama sastavljenim od rođenih Engleza.

James I. Alster. (Njegova kolonizacija, 1609 - 1612). Britanski preduzimači treba »konfiskovana, krađena zemljišta da nasele Ircima». Tek od 1613. na <Irce> se gleda kao na <engleske podanike>, sve dotle kao na <»ljude van zakona» i <»neprijatelje»>, a <irski parlament»^[343] vlada samo na teritoriji *Pale-a*. Pri tom proganjanje katolika.

<Elisabeth kolonizovala Munster, James I Alster, ali Leinster i Connaught još nisu očišćeni. Charles I pokušao da očisti Connaught.

Cromwell: Prvi ustanak naroda Irske, njeno drugo i potpuno osvajanje. Delimična ponovna kolonizacija (1641 - 1660).

Irska revolucija 1641. *U avgustu 1649. iskrčavanje Cromwella u Dablinu.* <Posle njega Ireton, Lambert, Fleetwood, Henry Cromwell). <1652. završeno drugo potpuno osvajanje Irske. Podela plena prema aktima engleskog parlamenta od 12. avgusta 1652. i 26. septembra 1653^[330]: sama vlada, »avanturisti», koji su u toku 11 ratnih godina

dali na zajam 360 000 funti sterlinga, *oficiri i vojnici*. »Potpuno isko-renite Amalećane^[344] irske nacije i iznova naselite opet opustele teritorije puritancima koji nikad dosad nisu bili u zemlji.«¹ Prolivanje krvi, pustošenja, uništavanje stanovništva u čitavim grofovijama, pre-seljavanje njihovih stanovnika u druge krajeve, prodavanje mnogih Iraca u ropstvo na Zapadnoindijskim ostrvima.

Osvajanjem Irske Cromwell potkopava englesku republiku. Od tog doba nepoverenje Iraca u *englesku narodnu partiju*.

c) *Restauracija Stuarta. William III. Drugi irski ustanak i kapitulacija pod određenim uslovima*^[345] 1660 - 1692¹

U to vreme najveći broj <Britanaca> u Irskoj. <Nikada više od $\frac{3}{11}$, nikada manje od $\frac{2}{11}$ od irskog stanovništva.>

1684. *Charles II* počinje da ide na ruku interesima Irske i da okuplja katoličku armiju.

1685. *James II* ostavlja katolicima Irske određene ruke. Katolička armija narasta i uživa podršku. Katolici uskoro počinju da oglašavaju da su ukinuti Acts of Settlement^[346] i da moraju biti obnovljena prava vlasnika iz 1641. godine. James poziva nekoliko irskih pukova u Englesku.

1689. *William III* u Engleskoj. 12. mart 1689: Na čelu irskih vojnika James se iskrcava kod Kinsale-a. *Limerik kapitulira pred Williamom III* 1691.

d) *Irska obmanuta i do krajnosti ponižena. 1692 - 4. juli 1776.*

(α Napuštene su sve namere da se zemlja »naseli« engleskim i škotskim yeomen-ima².) Pokušaj naseljavanja <nemačkih i francuskih protestanata.> <Francuski protestanti u gradovima (proizvođači vunjenih tkanina)> proterani <engleskim sistemom zaštitnih carina i merkantilizma.

1698. *Anglo-irski parlament* uveo (prirodno, kao pokorni kolonisti) po naređenju zemlje matice *prohibitivnu porezu na izvoz irskih vunenih proizvoda* u strane zemlje.

1698. Iste godine engleski parlament opteretio je *visokom porezom* uvoz irskih proizvoda u Englesku i Vels i *potpuno zabranio njihov izvoz u ostale zemlje*. Engleska je uništila irsku industriju, isterala ljude iz gradova i proterala stanovništvo natrag na selo.

Viljemovci (uvezeni lordovi) absentee^[347]. Žučna povika na *otpadnike od 1692.*>

Takođe <*englesko zakonodavstvo protiv irskog stočarstva*>.

1698: <*Molyneux-ov pamflet*> za <nezavisnost irskog parlamenta> (tj. <*engleske kolonije u Irskoj*> od Engleza. Tako je počela borba iz-

¹ U rukopisu se nastavlja: (1701) (Anna) — ² yeoman — vlasnik malog slobodnog dobra, slobodan seljak.

među engleske kolonije u Irskoj i engleske nacije). Istovremeno (borba između anglo-irske kolonije i irske nacije. William III suprotstavio se sramnim pokušajima Engleza i anglo-irskog parlamenta da prekrše ugovore iz Limerika i Galveja.

β. Kraljica Anna (1701 - 1713; Georg do 1776).

Krivični zakonik^[348], sastavio ga anglo-irski parlament s odobrenjem engleskog parlamenta. Najsramnija sredstva za preobraćanje irskih katolika u protestante pomoću regulisanja «vlasništva». Svrha zakona — prenošenje «vlasništva» s katolika na protestante, ili pretvaranje «anglikanstva» u pravni osnov vlasništva. (Obrazovanje. Lišavanje lične pravne sposobnosti. Nijedan katolik ne može biti običan vojnik.) Propovjedanje katoličke religije predstavljalo je težak prestup, koji se kažnjava deportacijom, preobraćanje protestanta u katolika bio je akt izdaje. Biti katolički arhiepiskop povlačilo je za sobom progonstvo, povratak iz progonstva — veleizdaju; ko se vrati, njemu živom izvade utrobu, a zatim ga iseku načetvoro. Pokušaj da se masama irske nacije silom nametne anglikanska religija. Katolicima je bilo zabranjeno da učestvuju u izborima poslanika za parlament.

Ovaj kazneni zakonik pojačao je vlast katoličkog sveštenstva nad irskim narodom.

Siromašni su stekli naviku da ne rade.

Za vreme procvata protestantske vladavine i opadanja katoličanstva protestanti po broju nisu nadmašili katolike.)

e) 1776 - 1801. Prelazni period

α) Pre nego što se osvrnemo na ovaj prelazni period, da vidimo kakav je rezultat (engleskog terorizma?

Engleze doseljenike apsorbovao je irski narod i preobratio ga u katoličku veru.

Gradove su osnovali engleski Irci.

Nikakva engleska kolonija (osim škotskih naseobina u Ulsteru), ali ima engleskih zemljoposjednika.

Severnoamerička revolucija predstavlja prvu prekretnicu u irskoj istoriji.

β) 1777. Predala se britanska armija kod Saratoga Springsa američkim «pobunjenicima». Britanski kabinet bio je prisiljen da čini ustupke nacionalističkoj (engleskoj) partiji u Irskoj.

1778. Nacrt zakona o obeštećenju lica rimokatoličke vere (donet od anglo-irskog parlamenta). Katolici su još bili lišeni prava da stiču Freehold^[349] kupovinom ili zakupom.

1779. Slobodna trgovina s Velikom Britanijom. Ukinuta gotovo sva ograničenja koja su bila nametnuta irskoj industriji.

1782. Dalja ograničenja dejstva krivičnog zakonika. Pristalicama

rimokatoličke vere dozvoljeno da dolaze u posed *Freeholda* doživotno ili u svojstvu alodijalnog dobra i da otvaraju škole.

1783. *Anglo-irski parlament* dobio jednaka prava.

Zima 1792/93. Pošto je francuska vlada anektirala Belgiju i pošto se Engleska odlučila na rat protiv Francuske, bilo je ukinuto dejstvo još jednog dela krivičnog zakonika. Irci su mogli da dobijaju čin pukovnika u armiji, stekli su *pravo izbora u irski parlament* itd.

Ustanak 1798. Belfastski republikanci (Wolf Tone, lord Fitzgerald). Irski seljaci nezreli.

Donji dom anglo-irskog parlamenta glasao za zakon o Uniji, koji je donet 1800. Sjedinjavanjem zakonodavnih organa i carinskog sistema Britanije i Irske bila je okončana borba između Anglo-Iraca i Engleza. Kolonija je protestovala protiv ilegalnog zakona o Uniji.)

1801 - 1846.

a) 1801 - 1831. U toku ovog vremena (posle završetka rata^[850] zajedničko kod Iraca s Engleskom — pokret za katoličku emancipaciju (1829).

Od 1783. ustanovljena nezavisnost Irske u oblasti zakonodavstva, (uskoro posle toga uvedena je carina za razne artikle inostrane proizvodnje, s otvorenim namerom da se izvesnom delu irskog stanovništva da mogućnost delimičnog zapošljavanja viška radne snage itd. Kad je zakon o Uniji stupio na snagu prirodna posledica bilo je postepeno iščezavanje irske industrije.

Dablin

Vlasnika fabrika vune	1800 - 91; 1840 - 12
Kod njih zaposlenih radnika.....	„ - 4918; „ - 602
Vlasnika vunovlačara.....	„ - 30; 1834 - 5
Kod njih zaposlenih radnika.....	„ - 230; „ - 66
Vlasnika fabrika čilimova	„ - 13; 1841 - 1
Kod njih zaposlenih radnika.....	„ - 720; „ - 0
Tkača na razbojima za tkanje svile	„ - 2500; 1840 - 250

Kilkeni

Vlasnika fabrika vunenih pokrivača	1800 - 56; 1822 - 42
Radnika zaposlenih kod njih	„ - 3000; „ - 925

Balbrigan

Aktivnih razboja za tkanje pamučnog platna	1799 - 2500; 1841 - 226
--	-------------------------

Viklou

Aktivnih ručnih razboja	1800 - 1000; 1841 - 0
-------------------------------	-----------------------

Kork

Proizvođača gajtana	1800 - 1000; 1834 - 40
Tkača kamgarna	„ - 2000; „ - 90

<i>Pletača žarapa</i>	1800 - 300;	1834 - 28
<i>Vunovlačara</i>	„ - 700;	„ - 110
<i>Tkača pamučnih tkanina</i>	„ - 2000;	„ - 220

itd.) Lanena industrija (Ulster) nije nikakva kompenzacija.

«*Pamučna industrija u Dublinu*, koja je zapošljavala 14 000 radnika, uništena je; uništeno je 3 400 razboja za tkanje svilenih tkanina; proizvodnja serža, u kojoj je bio zaposlen 1491 radnik, uništena je; proizvodnja flanela u Ratdramu uništena je, proizvodnja vunениh prekrivača u Kilkeniju, proizvodnja kamlota u Bandonu, proizvodnja kamgarna u Voterfordu, proizvodnja ratina i friza u Karik-on-Šuru — uništene su. Ostala je samo jedna jedina grana industrije! . . . Ova srećna grana, koju nije uništio zakon o Uniji, ova zaštićena, privilegovana i unapređivana grana industrije — jeste proizvodnja irskih mrtvačkih kovčega.» (*Govor T. F. Meaghera, 1847*)

Čim bi, dakle, Irska došla do tačke kad treba da se razvije u industrijskom pogledu, <rušili su je> i ponovo pretvarali u čisto <zemljoradničku zemlju>.

Prema posljednjem <opštem> popisu iz 1861 :

<poljoprivredno stanovništvo Irske (uključujući sve cotters ³⁵¹) i poljske radnike sa njihovim porodicama>	4 286 019
U 798 <gradova> (od kojih su mnogi u stvari samo varošice)	1 512 948
	<u>5 798 967</u>

Dakle, oko (1861) $\frac{4}{5}$ čisto zemljoradničkog stanovništva, u stvari možda i $\frac{6}{7}$, ako se uračunaju i provincijski gradovi.

Pošto je Irska, dakle, čisto <poljoprivredna zemlja: «Zemlja — to je život.» (*Sudija Blackburne*). Zemlja je postala cilj svih stremjenja. Narodu je sad ostalo da bira — ili zakup zemlje *po bilo kojoj ceni*, ili *smrt od gladi*. Sistem *zelenoških zakupnina*.

«Vlasnik zemlje bio je na taj način u položaju da dikтира svoje sopstvene uslove, te se stoga moglo slušati o plaćanju u visini od 5, 6, 8 pa čak i 10 funti sterlinga za akru. Čudovišno visoke rente, niske nadnice, ogromni kompleksi zakupnih dobara, koje su gramzivi i indolentni vlasnici davali u zakup *monopolistima-spekulantima zemljom*, da bi ih ovi posrednici-ugnjetači po petostrukoj ceni dalje iznajmljivali nesrećnicima koji su umirali od gladi hraneći se krompirom i vodom.»

Stanje opšte gladi.)

Zakoni o žitu u Engleskoj stvaraju do <izvesnog stepena> monopol za izvoz <irskog žita> u Englesku. <Prosečni godišnji izvoz žitarica iznosio je u *prve 3 godine* posle usvajanja zakona o Uniji — oko 300 000 kvartera.>

1820. preko <milion kvartera.

1834. godišnji prosek> od 2 $\frac{1}{2}$ <miliona kvartera.

Suma *zakupnine*, koju treba platiti pomenutim *absentees*, i pro-

cenat na hipoteke) (1834) preko 30 (miliona dolara (*oko 7 miliona funti sterlinga*)). Pazakupci su akumulirali imetak, koji nisu hteli da investiraju u poboljšanje zemljišta, a pri sistemu koji je uništio industriju nisu mogli da investiraju u mašine itd. Stoga su sav ovaj nagomilani kapital slali u Englesku. Jedan zvanični dokument, koji je publikovala britanska vlada, pokazuje da je prenošenje britanskih hartija od vrednosti iz Engleske u Irsku, tj. ulaganje irskog kapitala u Englesku, u toku 13 godina posle uvođenja slobodne trgovine 1821. iznosilo mnogo miliona funti sterlinga; na taj način Irska je bila prinuđena da prilaze porez u vidu jevtine radne snage i jevtinog kapitala za podizanje »džinovskih fabrika Britanije.«

Mnoštvo svinja i njihov izvoz.

1831 - 1841. Porast stanovništva Irske sa 7 767 401 na 8 175 238.

Za 10 (godina) 407 837

U toku istog perioda *emigriralo*: (nešto preko 40 000

(*godišnje*))..... 450 873

858 710

(O'Connell. Pokret za repeal. Ugovor Lichfield-House) sa vi-govcima^[352]. (Glad u pojedinim krajevima. *Zakoni o pobunama. Zakoni o oružju. Izuzetni zakoni.*)

IV

Period poslednjih 20 godina (od 1846).

(*Čišćenje imanja u Irskoj*)

Ranije (su se ponavljali slučajevi gladi u pojedinim krajevima). Sada (opšta glad).

Taj novi period počeo je bolešću krompira (1846 - 1847), glađu i masovnim iseljavanjem koje je usledilo posle toga.

Pomrlo više od milion ljudi, delom od same gladi, delom od (bolesti) itd. (koje je prouzrokovala glad). Za 9 godina, od 1847. do 1855, emigriralo 1 656 044.

Preokret u starom sistemu zemljoradnje u početku prirodna posledica zapuštanja zemlje. Ljudi su bežali. (Porodice su se udruživale da bi mogle poslati van zemlje najmlađe i najodvažnije.) Otuda spajanje sitnih zakupljenih dobara i potiskivanje zemljoradnje stočarstvom.

No uskoro su se tome pridružile okolnosti koje su taj proces pretvorile u svestan i planski sproveden sistem.

Prvo, glavni momenat: Jedna od neposrednih posledica irske katastrofe bilo je ukidanje zakonâ o žitu. Time je irsko žito izgubilo monopol na englesko tržište u običnim godinama. Opadanje cena žitu. Postalo je nemoguće platiti zakupnine. Istovremeno, za poslednjih 20 godina neprekidni porast cena mesu, vinu i drugim stočarskim proizvodima. Nevideni uspon industrije vune u Engleskoj. Gajenje svinja delimično je bilo vezano za stari sistem. Sada naročito ovce i rogata

marva. Irskoj je sada bilo oteto englesko tržište isto kao što joj je svojevremeno zakonom o Uniji bilo oteto sopstveno tržište.

Kao propratne okolnosti koje su doprinele sistematskom razvoju u tom pravcu:

Drugo: Preobražaj zemljoradnje u Engleskoj. U Irskoj — karikatura tog preobražaja.

Treće: Očajničko bežanje (izgladnelih) Iraca u Englesku napunilo je podrume, jazbine, (radničke domove) u Liverpulu, Mančesteru, Birminghamu, Glazgovu (ljudima, ženama i decom, koji su gotovo umirali od gladi). U parlamentu prihvaćen zakon (1847 - 1848), prema kome su irski lendlordovi (dužni da pomažu svoje sopstvene paupere). (Engleski zakon o pauperima proširen i na Irsku.) Otuda (isto u Engleskoj) su (irski lendlordovi), koji su velikim delom bili zapali u dugove, uporno nastojali da (se otarase ljudi i da očiste svoja imanja).

Četvrto: Zakon o zaduženim imanjima (1853);

„Lendlord je bio uništen, jer nije mogao da naplati rentu, a istovremeno je bio obavezan da plaća ogromne poreze za izdržavanje svojih suseda. Njegova zemlja bila je opterećena hipotekama i dugovima, koje je uzeo kad su sredstva za život bila skupa, te nije bio u stanju da plaća procenat; i sad je usvojen zakon, po kome se posed mogao sumarno izneti na licitaciju i novac od prodaje podeliti onima koji na njega polažu zakonsko pravo.“

Zahvaljujući tome povećao se broj absentees (engleskih kapitalista, (osiguravajućih društava) itd.), kao i bivših (zapakupaca), koji su hteli da privreduju na moderan ekonomski način.

Potiskivanje (zapakupaca) delom putem mirnog dogovora o otkazu. Ali još više masovnom (evikcijom) (nasilno, pomoću *crowbar brigade* — brigade s gvozdanim polugama za razbijanje, počinje razbijanjem krova), nasilno (izbacivanje). (Takođe kao političko sredstvo kažnjavanja.) To traje i dalje od 1847. do sada (*Abercorn*, (vicekralj) Irske). Afrički razbojnički napadi (razbojnički napadi (malih afričkih kraljeva). (Narod proteran sa zemlje. Znatn porast gladnog gradskog stanovništva.)

„Zakupce su istovremeno u gomilama isterivali iz njihovih koliba. Tom operacijom su rukovodili zemljišni agenti. Izvođena je uz pomoć velikog broja vojnika i policajaca. Pod njihovom zaštitom brigada za rušenje išla je napred prema naselju određenom za uništenje, zaposedala kuće... Sunce, koje se radalo nad selom, zalazilo je nad pustinjom.“ (Galway Paper) 1852. (*Abercorn*)

Prvo da vidimo kako taj sistem deluje na zemlju u Irskoj, gde su uslovi sasvim drukčiji od onih u Engleskoj.

Smanjivanje površine obrađenog zemljišta, 1861 - 1866.

Opadanje kod žitarica		Opadanje kod povrća	
1861 - 1865	- 428 041 akra	1861 - 1865	- 107 984 akre
1866	- 42 876 akri	1866 -	- 20 077 akri
<i>Ukupno</i>	<i>470 917 akri</i>	<i>Ukupno</i>	<i>128 061 akra</i>

Opadanje prinosa kod svake vrste useva po akri

1847 - 1865. tačan procenat opadanja: *ovas* 16,3; *lan* 47,9; *repa* 36,1; *krompir* 50. Nekoliko godina pokazuju još veće opadanje; u celini, pak, od 1847. ono napreduje postepeno.

Procenjeni prosečni prinos po akri

	Pšenica u kvarterima	Krompir u tonama	Lan u stonima (1 ston = 14 funti)
1851 -	12,5	5,1	38,6
1866 -	11,3	2,9	24,9

Dok je Irska inače izvozila mnogo pšenice, sada je postalo jasno da valja saditi još samo *ovas* (oats) (koji takođe — prinos po akri — stalno opada).

U stvari: 1866. Irska je izvezla samo 13 250 kvartera pšenice, ali je zato uvezla 48 589 kvartera (dakle, skoro četvorostruko). Nasuprot tome izvezla je oko 1 milion ovasa (za 1 201 737 funti sterlinga).

⟨Otkako je počelo emigriranje zemlja nije đubrena i ispostila se, delimično zbog besmislenog sprovođenja spajanja imanja, delom zbog toga što je zakupac pri sistemu Corn Acre^[333] pretežno ostavljao svojim radnicima da đubre zemlju umesto da to čini sam. Renta i profit (tamo gde zakupac nije seljak) mogu porasti čak ako prinos sa zemlje i opada. Ukupan proizvod može i da opada, ali se sve veći njegov deo pretvara u višak proizvoda, koji pripada lendlordovima i (krupnim) zakupcima, no raste i cena viška proizvoda.⟩

Dakle, *sterilizacija* (postepena) zemljišta, kao što je na *Siciliji* učinio *stari Rim* (isto i u *Egiptu*).

Odmah ćemo preći na izlaganje o *stoci*. Ali prvo *stanovništvo*.

Opadanje broja stanovnika

1801: 5 319 867; 1841: 8 222 664; 1851: 6 515 794; 1861: 5 764 543. Ako se nastavi istom brzinom 1871. će biti: 5 300 000, dakle manje nego 1801. Ali odmah ću pokazati da će 1871. broj biti još manji, čak ako broj emigranata ostane nepromenjen.

Emigracija

Ona je, naravno, delimično ⟨uzrok⟩ opadanju broja stanovnika. Od 1845. do 1866. emigriralo je 1 990 244 *Irci*, dakle oko 2 miliona. (Nečuvno! Oko $\frac{2}{5}$ ⟨*celokupne*⟩ *emigracije* ⟨iz *Ujedinjenog Kraljevstva*⟩ od 1845. do 1866.: naime 4 657 588.) Od 1831. do 1841. emigracija je činila oko $\frac{1}{2}$ *priraštaja* stanovništva u toku decenije. Od 1847. ona je znatno veća od *priraštaja*.

Međutim, samom emigracijom ⟨ne da se objasniti opadanje stanovništva od⟩ 1847.

Opadanje prirodnog godišnjeg priraštaja stanovništva

Ovaj priraštaj (godišnji) 1831 - 1841. 1,1%, dakle <oko> $1\frac{1}{10}$ godišnje. Ako je stanovništvo raslo u istoj proporciji u periodu 1841 - 1851, onda 1851 = 9 074 514. Međutim, bilo je samo 6 515 794. Dakle, deficit od 2 558 720. Od tada je na <emigraciju otpalo> 1 274 213. Ostaje za obračun 1 284 507. Preko 1 milion je pomrlo od <gladi>. Ali to ne pokriva ceo deficit od 1 284 507. Dakle očigledno je priraštaj stanovništva smanjen od 1841. do 1851.

To se potvrđuje posmatranjem *decenije 1851 - 1861*. Tada nije bilo <gladi>. Stanovništvo je opalo sa 6 515 794 na 5 764 543. Apso-lutno opadanje: 751 251. Ali emigracija za to vreme preko 1 210 000. Dakle, priraštaj od <približno> 460 000 za 10 godina. To jest, 751 251 plus 460 000 = broju emigranata — 1 211 251. Emigracija je odnela skoro trostruki priraštaj. Stopa priraštaja = $0,7\%$ ($\frac{70}{100}$) godišnje, dakle, znatno opao u odnosu na 1,10 iz 1831 - 1841.

Ta stvar se objašnjava vrlo jednostavno. <Porast nekog stanovništva radanjem mora u principu zavisiti od brojnog odnosa osoba između 20 i 35 godina prema ostalom stanovništvu. A brojni odnos osoba između 20 i 35 godina prema stanovništvu Ujedinjenog Kraljevstva jeste 1:3,98 ili 25,06%, dok je taj odnos među emigracijom čak u sadašnje vreme oko 1:1,89 ili 52,76%.> U Irskoj, verovatno, još veći.

Pogoršanje fizičkih osobina stanovništva

<1806. pri ukupnom broju stanovnika od 5 574 107, broj muškaraca premašio je broj žena za 50 469, dok je 1867. pri ukupnom broju stanovnika od 5 557 196 broj žena premašio broj muškaraca.> Istovremeno *ne samo relativni, nego apsolutni porast* broja gluvonemih, <slepih, umobolnih, slaboumnih i invalida. Ako se upoređi 1851. sa 1861, pokazuje se da je pri ogromnom opadanju stanovništva broj gluvonemih porastao za 473 u odnosu na njihov raniji ukupan broj od 5 180, broj paralizovanih i invalida za 225 u odnosu na njihov raniji ukupan broj od 4375, broj slepih za 1092 u odnosu na njihov raniji ukupan broj od 5767, i da je broj umobolnih i slaboumnih porastao za ogroman broj od 4118 u odnosu na njihov raniji ukupan broj od 9980 i 1861, uprkos opadanju stanovništva, dostigao broj od 14 098.

Radna najamnina

Radna najamnina nije od vremena nestašice krompira porasla više od 20%. Cene krompira porasle su skoro za 20%; cene <neophodnih sredstava za život, uglja itd. > prosečno su veće za 100%.

<Profesor Cliffe Leslie piše u listu »The Economist« od 9. februara 1867:

»Posle opadanja stanovništva za $\frac{2}{5}$ u toku 21 godine normalna plata sada iznosi skoro na celom ostrvu samo 1 šiling dnevno; za jedan šiling danas se ne može

kupiti više nego za 6 penija pre 21 godine. Usled ovog povećanja dnevnih sredstava za ishranu radnicima je danas teže nego pre 10 godina.»

Glad u raznim krajevima), Naročito u Munsteru i Connaughtu. Stalno bankrotiranje <dućandžija>. Propadanje provincijskih gradova itd.

Rezultat procesa

U toku 1855 - 1866: 1 032 694 Irca zamenjeno sa 996 877 <grla stoke> (rogata marva, ovce i svinje). To je, naime, porast broja (stoke) u toku ovog perioda, ako se uzme da je <opadanje broja konja> za to vreme (20 656) nadoknađeno sa po 8 ovaca po konju, koje su, dakle, oduzete od cifre porasta.

<Spajanje dobara>

U toku 1851 - 1861. <ukupan broj> zakupa <smanjen> je za 120 000. (Broj zakupa od 15 - 30 akri i od 30 naviše je porastao). Bili su, dakle, pogodeni <zakupi> od ispod 1 do ispod 15 akri.

1861. (celokupna površina Irske 20 319 924 akre), od čega oko $\frac{3}{5}$ površine, 12 miliona akri, sa 569 844 zakupaca sa zakupom počev od manjih od 1 pa sve do ispod 100 akri.

<Okolo> $\frac{2}{5}$ (8 miliona akri) zakupa preko 100 do 500 akri (31 927 zakupaca).

Proces napreduje da ne može biti bolje. Ulster (gajenje lana, zakupci — škotski protestanti).

»The Times« itd. Abercorn zvanično <kao vicekralj> pozdravlja ovaj sistem. On sam je jedan od ovih <rušitelja>. Lord Dufferin: prenaseljenost itd.¹

Tako, pitanje života ili smrti.

Meagher, Hennessy, »Irishman«.

Opadanje broja prestupa u Irskoj

Izvedeno pred sud	Osudeno
1852 - 17 678	10 454
1866 - 4 326	2 418

V

<Sjedinjene Države> i <fenijanizam>

Napisano oko 16. decembra 1867.

Štampano prema rukopisu.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 489, 493.

FRIEDRICH ENGELS

[Istorija Irske^[353]]

Pisano od maja do sredine jula 1870.
Prema rukopisu.

Prirodni uslovi

Na severozapadnom uglu Evrope leži zemlja čijom ćemo se istom pozabaviti, ostrvo od 1530 nemačkih ili 32 500 engleskih kvadratnih milja. Ali između Irske i ostale Evrope isprečilo se triput veće ostrvo, koje, kratkoće radi, obično zovemo Engleskom; ono potpuno zaklanja Irsku sa severa, istoka i jugoistoka i ostavlja joj slobodan pogled samo u pravcu Španije, zapadne Francuske i Amerike.

Kanal između ova dva ostrva, na najužim mestima na jugu širok 50 - 70, na jednom mestu na severu 13, na drugom 22 engleske milje, dopuštao je na severu još pre 5. veka irskim Škotima doseljavanje na manje ostrvo i osnivanje škotske države. Na jugu je kanal bio suviše širok za čamce Iraca i Britanaca i ozbiljna prepreka čak i za obalska plovna sredstva sa ravnim dnom, koja su imali Rimljani. Ali kad su se Frižani, Angli i Saksonci, i posle njih Skandinavci odvažili da se otisnu na pučinu, van dogleđa s kopna, ovaj kanal nije više predstavljao prepreku; Irska je postala poprište pljačkaških pohoda Skandinavaca i pred Englezima je ležala kao nezaštićeni plen. Čim su Normani u Engleskoj uspostavili snažnu, jedinstvenu vladavinu, počeo se osećati uticaj većeg susednog ostrva — u to vreme to se zvalo osvajачkim ratom^[354].

Zatim je u toku rata nastupio period kada je Engleska zagospodarila morem, pa je tako otpala mogućnost svakog uspešnog mešanja sa strane.

Kad je najzad celo veće ostrvo ujedinjeno u jednu državu, ta država je morala težiti da potpuno asimilira i Irsku.

Da je ta asimilacija uspeła, onda bi ceo njen tok pripadao istoriji. Ova bi mogla da ga osudi, ali povratak na ono što je pre toga bilo bio bi nemoguć. No ako posle sedamstogodišnje borbe asimilacija nije uspeła, nego je, naprotiv, svaki novi talas nadiranja, koji je preplavljavao Irsku jedan za drugim, bio asimiliran od same *Irske*; ako su Irci još i danas isto tako malo postali Englezi, ili takozvani »zapadni Britanci«, kao što su Poljaci, posle samo stogodišnjeg ugnjetavanja, postali zapadni Rusi; ako borba još nije završena i ako nema nikakvih izgleda da se završi drukčije sem istrebljivanjem ugnjetene rase — onda nikakvi geografski izgovori neće biti dovoljni da dokažu kako je Engleska pozvana da pokori Irsku.

Da bismo shvatili svojstva tla današnje Irske, moramo da se vratimo u daleku prošlost, tj. sve do one epohe kad je obrazovana takozvana ugljena formacija*.

Centralni deo Irske, severno i južno od linije Dublin—Galvej, čini prostrana ravnica prosečne nadmorske visine od 100 do 300 stopa. Ova ravnica, tako reći osnovna ravna površina celokupne Irske, sastavljena je od masivnog sloja krečnjaka, koji čini srednji deo ugljene formacije (ugljeni krečnjak, carboniferous limestone) i nad kojim u Engleskoj i na drugim mestima neposredno leže ugljenosni slojevi (ugljena ruda u pravom smislu, coal measures).

I na jugu i na severu ova ravnica opasana je planinskim vencem koji se većinom pruža uz samu obalu i gotovo bez izuzetka je sastavljen od starijih stenovitih formacija, koje su probile krečnjak: granita, liskunastog škrljca, kambrijskih, kambrosilurskih, gornjo-silurskih i — iz najnižeg sloja ugljene formacije — glinastih škrljaca i peščanika, bogatih bakrom i olovom; uz to sadrže nešto zlata, srebra, kalaja, cinka, gvožđa, kobalta, antimona i mangana.

Samo na malom broju mesta uzdiže se krečnjak čak u bregove: usred ravnice, u Queen's County, do visine od 600 stopa i na zapadu, na južnoj obali Galvejskog zaliva, do visine od nešto preko 1000 stopa (Burren Hills).

Na više mesta u južnoj polovini krečnjačke ravnice nalaze se pojedinačni masivi od 700 - 1000 stopa nadmorske visine, prilično prostrani, sastavljeni od ugljenosnih slojeva. Oni leže u uvalama krečnjačke površine, iz koje se izdižu kao plato sa prilično strmim stranama.

*Padine ovih međusobno vrlo udaljenih poteza ugljenosnih masiva toliko su slične i slojevi od kojih su sastavljeni tako potpuno istovetni, da se apsolutno ne može izbeći pretpostavka da su se oni ranije prostirali u povezanim nizovima čitavim prostorom, iako su sada jedan od drugog udaljeni 60 - 80 milja. Ovaj izgled još se pojačava naročito time što se između ugljenosnih polja, koja su se još zadržala, tu i tamo nalaze mali usamljeni brežuljci, čiji se vrhovi takođe sastoje od ugljenosnih stena, i što je svuda gde se krečnjačka ravnica spušta ispod nivoa sadašnje površine udubljenje ispunjeno najnižim slojevima ugljenosnih stena. (Jukes, str. 286)

I druge okolnosti, koje bi nas ovde odvele u suviše podrobnosti, a koje se mogu pročitati kod Jukesa, str. 286 - 289, nedvosmisleno potvrđuju, kao što kaže Jukes, da je cela centralna irska ravnica nastala denudacijom, tako da se, pošto su isprane ugljenosne stene i gornje naslage krečnjaka — u prosečnoj debljini od najmanje 2000 - 3000, a možda 5000 - 6000 stopa — sada na površini pojavljuju mahom donji slojevi krečnjaka. I na samom najvišem grebenu Burren Hillsa,

* Ukoliko nije navedeno drukčije, svi ovde izneti geološki podaci uzeti su iz knjige: J. Beete Jukes, «The Student's Manual of Geology». New Edition. Edinburgh, 1862. Jukes je bio predsednik mesnog ureda za geološko ispitivanje Irske i stoga je najveći autoritet za ovaj teren, koji i sam razmatra naročito podrobno.

grofovija Clare, koji se sastoji od čistog krečnjaka i uzdiže se uvis 1000 stopa, Jukes (str. 513) je našao mali sloj ugljonosnih stena.

Isto tako na jugu Irske ostalo je još nekoliko ne malih pojaseva ugljonosnih masiva; ali među njima se samo na usamljenim retkim mestima nalazi ugljalj u velikim količinama da bi se kopanje isplatio. Uz to je i sam taj ugljalj antracitskog sastava, to jest, sadrži malo vodonika i bez dodataka ne može se uvek koristiti u industrijske svrhe.

Na severu Irske takođe postoji veći broj ne mnogo prostranih ugljonosnih pojaseva, gde ugljalj sadrži bitumen, tj. običan kameni ugljalj bogat vodonikom; njegove naslage ne podudaraju se sasvim sa onim iz južnih ugljenih basena. Ali da se i ovde odigralo isto ispiranje ugljenih stena vidi se po tome što se na površini krečnjačke doline, koja leži jugoistočno od jednog takvog ugljenog rejona, prema Bel-turbetu i Mohillu, susreću veliki komadi uglja, koji pripadaju istoj formaciji. Često se dešavalo da se pri kopanju bunara u ovom kraju u tresetu naide na velike blokove uglja; a u nekoliko slučajeva ugljene mase bile su toliko velike da se verovalo da bi dublje kopanje moralo dovesti do nalazišta uglja. (Kane, »Industrial Resources of Ireland«, 2. izdanje, Dublin, 1845, str. 265).

Vidimo da je nesreća Irske pradaвна; ona počinje neposredno posle obrazovanja ugljenih stena. Zemlja, čije su zalihe uglja isprane, položena odmah pored veće zemlje bogate ugljem, bila je istovremeno već odlukom prirode osuđena da prema ovoj budućoj industrijskoj zemlji igra za dugo vreme ulogu seljačke zemlje. Ta presuda, izrečena pre više miliona godina, izvršena je tek u ovom stoleću. Uostalom, videćemo kasnije kako su Englezi išli prirodi na ruku i gotovo svaki začetak irske industrije smesta grubo razarali.

Mlada, sekundarna i tercijarna taloženja^[355] odigrala su se skoro isključivo na severoistoku; pri tom nas poglavito interesuju slojevi trijasa u oblasti Belfasta, koji sve do debljine od 200 stopa sadrže manje-više čistu kamenu so (Jukes, str. 554) i kredu, koja pokriva celu grofoviju Antrim, a sama je opet prekrivena slojem bazalta. Sve u svemu, istorija geološkog razvitka Irske prekinuta je počev od kraja ugljene formacije pa do ledenog doba.

Poznato je da je po završetku tercijarne epohe nastupio period kada su u srednjim širinama Evrope sve ravnice bile potopljene morem i kada je u Evropi vladala tako niska temperatura da su doline planinskih ostrva, koja su još strčala iznad površine, bile ispunjene glečerima, koji su se spuštali do mora. Ledeni bregovi, koji su se odvajali od ovih glečera, odnosili su u more krupne i sitne kamene blokove, otcepljene od planina, sve dok se led ne bi otopio i blokovi i sve ostalo što bi led poneo sa zemlje ne bi pali na dno, — proces koji se još i danas svakodnevno odvija na obalama polarnih oblasti.

Za vreme ledenog doba Irska je takođe, osim planinskih vrhova, bila potopljena morem. Maksimalno ovog potapanja verovatno nije bio

svuda isti, ali se u proseku može uzeti 1000 stopa ispod sadašnjeg nivoa; granitne stene južno od Dablina morale su biti potopljene i do dubine od 1200 stopa.

Spuštanjem zemljišta samo za 500 stopa od Irske bi preostale samo planine, koje bi tada kao ostrva ležale unaokolo u dve polukružne grupe oko jednog širokog moreuza koji bi se prostirao od Dablina prema Galveju. Još niže spuštanje jedino bi smanjilo veličinu ostrva i umanjilo njihov broj, dok bi pri spuštanju od 2000 stopa iz vode strčali još samo najviši vrhovi planina*.

Dok se spuštanje zemljišta lagano odvijalo, s površine krečnjačkih ravnic i s padina planina morale su biti očišćene razne starije stene koje su se još nalazile na njima; zatim je na čitavom terenu koji je pokrivala voda došlo do taloženja »mulja«, svojstvenog ledenom dobu. Produkti raspadanja stenovitih ostrva, kao i fino isitnjeni delići stena, koji su otpadali prilikom razrivanja dolina dok su kroz njih lagano ali nezadrživo nadirali glečeri — zemlja, pesak, šljunak, kamernje, uglučani blokovi u samom ledu sa ostrim ivicama na površini — sve su to sa sobom odnosili u more ledeni bregovi koji su se odvajali od obale, i to je postepeno padalo na dno. Ovako obrazovani sloj sastoji se, zavisno od okolnosti, od ilovače (poreklom od glinastog škrljca), peska (od kvarca i granita), krečnjačkog šljunka (nastalog od krečnjačkih stena), laporca (tamo gde se fino isitnjeni krečnjak pomešao s ilovačom) ili od mešavine svih ovih sastavnih delova; ali u svim slučajevima ovaj sloj sadrži mnoštvo krupnijeg ili sitnijeg, čas zaobljenog kamenja, čas kamenja oštarih ivica — sve do onih džinovskih, eratskih blokova, koji se u Irskoj sreću još češće nego u severnonemačkoj ravnic i između Alpa i Jure.

Posle ponovnog izdizanja tla iznad morske površine, koje je zatim usledilo, ta novoobrazovana površina dobila je, bar u grubim crtama, svoj današnji izgled. Izgleda da se tada u Irskoj zbio samo neznatno ispiranje tla; s malim izuzecima, nanos prekriva u debljem ili tanjem sloju sva ravna mesta, u planinama se proteže preko svih dolina i često se nalazi još i visoko na padinama planina. Kamen koji se nalazi u njemu najčešće je krečnjak, zbog čega ceo sloj ovde obično nosi ime krečnjački šljunak (limestone gravel). I krupni blokovi krečnjaka rasuti su u velikom broju po svojoj niziji, gotovo u svakom polju jedan ili više; razume se, u blizini bregova, pored krečnjaka, nalaze se u velikoj količini lokalne stene koje od njih vode poreklo, naročito granit. Sa severne strane Galvejskog zaliva u ravnic i prema jugoistoku sve do Galtonskih planina taj granit se često susreće, dok prema Mallohu (grofovija Cork) retko.

* Od 32 509 engleskih kvadratnih milja površine Irske, između nivoa mora i 250 stopa nadmorske visine leži 13 243; od 251 - 500 stopa: 11 797; 501 - 1000 stopa: 5798; 1001 - 2000 stopa: 1589; 2001 stopa i više: 82 kvadratne milje.

Sever zemlje do iste nadmorske visine takođe je prekriven nasovima kao i centralna nizija; na jugu, između raznih više-manje paralelnih planinskih venaca koji ga presecaju, postoji sličan sloj, sastavljen od lokalnih stena većinom silurske formacije; ovaj sloj sreće se naročito često u dolini Fleska i Launea kod Killarneya.

Tragovi glečera na planinskim kosama i padinama dolina Irske vrlo su česti i očigledni naročito na jugozapadu. Tragove leda svih vrsta oštrije izražene nego kod Killarneya (u Black Valleyu i u Gap of Dunloe) sećam se da sam video samo u Oberhasliju i mestimično u Švedskoj.

Izgleda da je izdizanje tla za vreme ili posle ledenog doba bilo tako snažno da je Britanija jedno vreme bila povezana kopnom ne samo sa Kontinentom, nego i sa Irskom. Jedino tako se, čini se, može objasniti istovetnost faune ovih zemalja. Od krupnih izumrlih sisara i u Irskoj i na Kontinentu susreću se: mamut, irski džinovski jelen, pećinski medved, jedna vrsta irvasa itd. Zaista, izdizanje tla za manje od 240 stopa iznad sadašnjeg nivoa bilo bi dovoljno da spoji Irsku i Škotsku širokim pojasom kopna, a podizanje za manje od 360 stopa — da spoji Irsku i Vels*. Da je Irska posle ledenog doba jednom bila na većoj visini nego danas dokazuju na celoj obali rasprostranjena podvodna tresetišta sa vertikalno postavljenim panjevima i korenjem drveća, koji su u svakom pogledu istovetni sa najnižim slojevima tresetišta u susednim unutrašnjim oblastima zemlje.

Tlo Irske, ukoliko se posmatra sa stanovišta zemljoradnje, sastoji se, prema tome, gotovo isključivo od «taloga» iz ledenog doba, koji ovde, zahvaljujući tome što potiče od škrljca i krečnjačkih stena, nije onaj goli pesak kojim su škotski, skandinavski i finski graniti prekrili tako veliki deo severne Nemačke, već je to u najvećoj meri plodno, lako, glinovito tlo. Raznovrsnost stena, čije je odrone primilo i još prima ovo tlo, dala mu je odgovarajuću raznovrsnost mineralnih sastojaka, potrebnih za vegetaciju; a ako jedan od njih — krečnjak — čak često i nedostaje u ziratnoj zemlji, ipak se svuda nalaze u velikim količinama sitniji ili krupniji blokovi krečnjaka (ako se ne uzmu u obzir krečnjačke stene koje leže dublje u podlozi), tako da se krečnjak bez ikakvog truda može dodati zemlji.

Kad je poznati engleski agronom *Arthur Young* putovao po Irskoj sedamdesetih godina prošlog stoleća, nije znao čemu više da se čudi: prirodnoj plodnosti tla ili njegovoj varvarskoj obradi od strane seljaka. «Lako, suvo, mekano, peskovito zemljište» preovladava svuda gde je zemlja uopšte dobra. U «zlatnoj dolini» Tipperaryja i na drugim mestima on je našao

«onu istu peskovitu crvenkastu glinu, koju sam već opisao, kojoj nema ravne za zemljoradnju». Odatle u pravcu Clonmela «celim putem kroz isti takav krasni pojas

* Vidi kartu 15 a Stielerovog školskog atlasa, 1868. Ova karta, kao i specijalna karta Irske br. 15 d, daje vrlo jasnu predstavu o konfiguraciji zemljišta.

crvene peskovite gline, koju sam tako često pominjao; ispitivao sam je na raznim poljima i našao da je izvanredno plodna; za gajenje repe to je najbolja zemlja koju sam ikad video.*

Dalje:

«Plodonosna zemlja prostire se od Charleville-a u podnožju brda pa do Tipperaryja» (grad) «preko Kilfenanna, u dužini od 25 milja, a u širinu od Ardpatricka do na 4 milje pred Limerickom — 16 milja». — «Najbogatije zemljište je u 'Corcassesu' na reci Maigue kod Adare, pojas dug 5 milja i širok 2 milje sve dole do Shannona... Kad se ova zemlja poore, onda se najpre zaseje ovsem i daie 20 hektolitara» (hektolitar sadrži 14 stona ili 196 funti) «ili 40 običnih hektolitara po akri, a to se ne smatra naročito bogatom žetvom; sa ovsem se nastavlja 10 - 12 godina bez prekida, dok žetve ne postanu mršavije; zatim se jednom poseje pasulj, te se time zemljište tako osveži da se iz njega opet može isterati 10 uzastopnih žetava ovsa; pasulj uspeva vrlo dobro. Da li se ikada čulo za takve varvare?»

Dalje, kod Castle Olivera, grofovija Limerick:

«Najbolje zemljište ovde nalazi se u podnožju planina; to je bogata, mekana. rastresita, bogata dubretom, peskovita glina, debela jednu i po do tri stope, crvenkastomrke boje. To je suva zemlja i bila bi izvrsna za repu, žutu repu, kupus, ukratko za bilo šta. Sve u svemu, ovo zemljište smatram najplodnijim koje sam ikad video; ono je upotrebljivo za svaku svrhu koja se može zamisliti. Na njemu se mogu toviti najkrupniji volovi, ali ovo tlo je isto tako dobro za ovce, za zemljoradnju, za repu, za pšenicu, za pasulj, za bilo šta. Čovek mora sam da ispita ovo zemljište pre nego što poveruje da zemlja tako bednog izgleda može biti tako bogata i plodna.»

Na reci Blackwater kod Mallowa

«su ravne površine, široke do $\frac{1}{4}$ milje, na kojima se svuda nalazi izvanredno lepa trava. To je najdivnije peskovito zemljište koje sam ikad video, crveno-mrko, a kad bi se pooralo dalo bi najbogatije žetve na svetu. Deoljina mu je 5 stopa, pa iako se od njega mogu peći dobre cigle, ipak je to — najčistiji pesak. Obale ove reke, od izvora sve do mora, podjednako su interesantne kako zbog lepote svojih predela tako i zbog svoje plodnosti.» — «Rastresita, peskovita glina, suva ali plodna, često se susreće i predstavlja najbolje tlo u zemlji, kako za zemljoradnju tako i za ovčarstvo. Tipperary i Roscommon su njime naročito bogati. Najplodniji od svih jesu pašnjaci u Limericku i na obali Shannona, u Clare-u, takozvani Corcasses... Pesak, tako čest u Engleskoj, i još češći u celoj Španiji, Francuskoj, Nemačkoj i Poljskoj — skroz od Gibraltara do Petrograda — ne nalazi se u Irskoj nigde, osim na uskim pojasevima dina uz obalu. Takođe nikada nisam ni video niti čuo za tlo s kredom.»*

Youngov sud o tlu Irske sažet je u sledećim rečenicama:

* *A Tour in Ireland* by Arthur Young. 3 vols. London, 177 [...]. Gornja mesta nalaze se u tomu II, str. 28, 135, 143, 154, 165, i u II odeljku, str. 4.

«Ako treba da navedem odlike irskog zemljišta, onda bih rekao: to je *ono* zemljište na kome se može toviti bik i isto tako dobiti dobar rod repe. Uzgred budi rečeno, takvog zemljišta u Engleskoj se malo ili čak nikako ne mogu setiti, dok u Irskoj ono nije ništa neobično.» (II, str. 27) — «Prirodna plodnost, uzeto akra prema akri, nesumnjivo je veća u Irskoj.» (II, 2. odeljak, str. 3) — «Ukoliko mogu da sudim o zemljištu oba kraljevstva, onom u Irskoj mora se priznati znatna prednost.» (II, 2. odeljak, str. 12).

Edward *Wakefield*, Englez koji je takođe bio poznavalac agronomije, putovao je po Irskoj i rezultate svojih posmatranja izložio je u jednom vrlo vrednom delu.* Njegova zapažanja su bolje sređena, preglednija i potpunija nego ona u Youngovom putopisu; no u celini oba se slažu.

U pogledu sastava tla Irske, *Wakefield* u celini nalazi malo različnosti. Peska ima samo na morskoj obali (on je tako retka pojava u Irskoj da se velike količine morskog peska prevoze u unutrašnjost zemlje da bi se njime poboljšao treset i glinovito zemljište), za zemljište s kredom se ne zna (kreda u Antrimu je, kao što je već pomenuto, pokrivena slojem bazalta, čijim raspadanjem se dobija najplodnija ziratna zemlja — dok kreda u Engleskoj stvara najgore zemljište), «a žitko glinasto zemljište, kakvo se sreće u Oksfordšajru, u nekim delovima Eseksa i u celom gornjem Sufolku, u Irskoj nisam nigde mogao da nađem.» Irci svako glinasto zemljište nazivaju glinom (clay); možda prave gline i ima u Irskoj, ali ni u kom slučaju ne na površini kao u nekim krajevima Engleske. Krečnjačke stene i krečnjački šljunak nalaze se gotovo svuda; «krečnjak je koristan sastojak; može se pretvoriti u izvor bogatstva i uvek se da korisno primeniti». Iстина, bregovi i tresetišta znatno smanjuju površinu plodnog zemljišta. Na severu ima malo plodnog tla; no i ovde se u svakoj grofoviji nalaze najbogatije doline, pa čak i na krajnjem Donegalu, između najdivljijih brda, *Wakefield* je iznenada naišao na jedan vrlo plodonosan pojas. Jako razvijeno gajenje lana na severu samo po sebi je već znak plodnosti, jer ova biljka na posnom tlu nikad ne uspeva.

«Veliki deo zemljišta u Irskoj pokriven je bujnom travom, koja leži gotovo neposredno na tvrdom krečnjaku. Video sam volove od četrnaest centi koji su se brzo gojili na zemljištu debelom samo nekoliko palaca i na kome čak ni u najvlažnije godišnje doba konjsko kopito ne ostavlja nikakav trag. Ovo je *jedna* strana bogatog irskog zemljišta kakvo se sreće na celom Rascommonu, u nekim delovima Galveja, Clare-a itd. Drugi predeli, opet, pokazuju najbogatije glinasto zemljište koje sam ikad video poorano plugom; to je slučaj naročito u celom Meath-u. Tamo gde ima takvog zemljišta, njegova plodnost je tako očigledna da se čoveku čini kako je priroda imala nameru da obešteti stanovnike za njihov primitivni sistem obrade zemljišta. — Na obalama Šenona i Fergusa zemlja je, opet,

* *An Account of Ireland, Statistical and Political.* By Edward *Wakefield*. London, 1812, 2 vols. in 4°.

drukčija, ali isto tako izdašna, iako površina izgleda gotovo kao blato. Ovi predeli zovu se 'Caucasses' (tako piše Wakefield za razliku od Younga); donji sloj zemljišta je fina plava glina koju je nataložilo more, koja, izgleda, ima ista svojstva kao i ziratna zemlja; jer ovo zemljište se ne pogoršava nikakvim, bilo koliko dubokim oranjem. — U grofovijama Limerick i Tipperary susreće se opet jedna druga vrsta bogatog zemljišta: tamna, rastresita, suva, peskovita glina, koja bi više godina uzastopce mogla davati žito, kad bi je samo čistili od korova. Podjednako je dobra za zemljoradnju kao i za ispašu stoke i smem da tvrdim da će joj retko neka godina biti suviše kišovita ili neko leto suviše sušno. Izdašnost ovog zemljišta delimično se da objasniti time što kiša ispira delove tla sa visova i taloži ih u dolini. Podloga je krečnjačka, tako da najbolje gnojivo odzodto već prodire u ceo sloj bez ikakvog truda zemljoradnika.» (I, str. 79, 80)

Ako neposredno na tvrdom krečnjaku leži ne naročito debeli sloj žilave gline, onda ta zemlja nije dobra za zemljoradnju i donosi samo bedne žetve žita; ali daje izvrsnu ispašu za ovce, od čega se sve više popravija i daje gustu travu pomešanu sa belom detelinom i . . .¹ (I, str. 80)

Na zapadu, naročito u Mayo-u, sreću se, prema dr Beaufortu*, mnoge turloughs — veće ili manje ravne površine, koje se, bez vidljive povezanosti s potocima ili rekama, zimi natope vodom koja leti otiče podzemnim pukotinama u tvrdoj krečnjačkoj podlozi i ostavlja za sobom krasno čvrsto tlo za ispašu.

«Osim *Caucasses*», nastavlja Wakefield, «najbolje zemljište u Irskoj nalazi se u grofovijama Tipperary, Limerick, Roscommon, Longford i Meath. U Longfordu ima jedna farma (*Granard Kill*) koja je dala osam žetava krompira uzastopno bez dubrenja. Neki delovi *Corka* su neobično plodni, te se u celini može reći da *Irka* ima zemljište odličnog kvaliteta, mada ne mogu da idem toliko daleko kao neki autori koji smatraju da je to zemljište, kad se upoređi akra sa akrom, znatno bolje od onoga u *Engleskoj*.» (I, str. 81)

Poslednja primedba, koja je usmerena protiv Younga, zasniva se na nepravilnom razumevanju Youngove izjave koju smo gore citirali. Young ne kaže da je zemljište *Irse* izdašnije od *engleskog*, ako se oba posmatraju pri sadašnjem stanju njihovih kultura, koje je u *Engleskoj*, naravno, na mnogo višem nivou; Young samo veli da je *prirodna* plodnost tla u Irskoj veća nego u *Engleskoj*, a baš to ne poriče ni Wakefield.

Jednog škotskog agronoma, gospodina *Caird-a*, uputio je u Irsku posle poslednje gladi^[356] 1849. ser² Robert Peel da bi sastavio izve-

* Beaufort, Revd. Dr., *Memoir of a Map of Ireland*, 1792, str. 75, 76. Citirano kod Wakefielda, I, str. 36.

¹ U rukopisu ispušteno, kod Wakefielda: divljom bedrnicom — ² Na ovom mestu u rukopisu iznad reči «ser» može se pročitati još «vlada».

štaj o sredstvima za unapređenje tamošnje zemljoradnje. U njegovom, uskoro potom objavljenom radu o zapadnoj Irskoj — pored krajnjeg severozapada, najlošijem delu zemlje — stoji:

«Bio sam vrlo iznenađen kad sam naišao na tako veliku površinu lepe plodne zemlje. Unutrašnjost je vrlo ravna i uopšte kamenita i suva; zemljište suvo i rastresito. Vlažnost klime stvara vrlo postojanu vegetaciju, koja ima svoje prednosti i nedostatke. Ona je korisna za travu i krmnu kulturu*, ali iziskuje takode stalne i znatne napore u suzbijanju korova. Obilje krečnjaka, koji se nalazi svuda, kako u samim stenama tako i u obliku peska i šljunka ispod površinskog sloja, predstavlja ogromnu vrednost.»

Caird takode potvrđuje da se sva grofovija West Meath sastoji od najlepših pašnjaka. O predelu severno od Lough Corriba (grofovija Mayo) on kaže:

«Najveći deo (jedne farme od 500 akri) »predstavlja najlepší pašnjak za ovce i goveda — to je suva, rastresita, valovita zemlja, sva na krečnjačkim stenama. Livade s bujnom travom, koja je tu odavno uhvatila koren, bolje su od svega što mi, isključujući male površine, imamo u bilo kojem kraju Škotske, bar koliko se ja sećam. Najbolja mesta ovog tla *staviše su dobra za plug*; ipak, približno polovina mogla bi se korisno upotrebiti kao oranica . . . Vrlo je interesantna brzina kojom se zemljište oporavlja na ovoj podlozi od krečnjačkih stena i samo od sebe, bez sejanja bilo čega, opet pretvara u pašnjake.»**

Na kraju, čujemo još jednog autoritativnog francuskog autora***.

«Od oba dela Irske jedan, severozapadni, obuhvata četvrtinu ostrva, naime ceo Connaught sa susjednim grofovijama Donegalom, Clare-om i Kerryjem. On je sličan Velsu, a čak i na svojim najgorim mestima sličan je škotskoj visiji. Ovde su takode 2 miliona hektara divlje zemlje, zbog čijeg izgleda je nastala irska izreka: *Idi do đavola ili u Connaught!***** Drugi, jugoistočni i daleko najveći deo obuhvata Leinster, Ulster i Munster ili oko 6 miliona hektara. Taj deo je po prirodnoj plodnosti *bar jednak* pravoj Engleskoj. Ipak, zemljište nije svuda isto, a atmosferski talog tamo je još obilniji nego u Engleskoj. Velika tresetišta pokrivaju oko $\frac{1}{10}$ površine: više od jedne desetine sastoji se od jezera i brda. Od 8 miliona hektara u Irskoj, obradeno je samo 5 miliona.» (str. 9, 10) — «Čak i Englezi priznaju da je

* Krmna kultura (Green crops) obuhvata sve veštački gajeno rastinje, repe svih vrsta i krompir; sve što nije žito, obična trava i povrtarstvo.

** Caird, *The Plantation Scheme, or the West of Ireland as a field for investment*, Edinburgh, 1850. Gospodin Caird slao je 1850 - 51. listu «The Times» izveštaje s puta o stanju zemljoradnje u glavnim grofovijama Engleske. Gornja mesta nalaze se na stranama 6, 17 - 18, 121.

*** Léonce de Lavergne, *Rural Economy of England, Scotland and Ireland*. Translated from the French. Edinburgh, 1855.

**** Ova izreka, kao što ćemo videti kasnije, nije nastala zbog mračnih platinna Connaughta, već zbog najmračnijeg razdoblja čitave irske istorije.⁽³⁵⁷⁾

Irska, što se tiče zemljišta, u preimućtvu nad Engleskom. Od gornjih 8 miliona hektara — stenovite planine, jezera i tresetišta zauzimaju oko 2 miliona; sledeća 2 miliona predstavljaju prilično slabo zemljište. Ostatak, dakle oko polovina čitave zemlje, jeste prekrasno zemljište s krečnjačkom podlogom — zar se može poželeti nešto bolje?» (str. 343)

Očigledno, svi autori se slažu u tome da tlo Irske, kako po svom hemijskom sastavu tako i po svom mehaničkom sklopu, u neobično velikoj meri sjedinjuje sve elemente plodnosti. Krajnosti — žilava, nepropustljiva glina, koja ne propušta vodu, i nevezani pesak, koji se ne može zadržati ni trenutka — uopšte ne postoje. Nasuprot tome, Irska ima jedan drugi nedostatak. Dok bregovi većinom leže na obali mora, razvođa između raznih rečnih slivova većinom su vrlo niska. Reke nisu u stanju da svu vodu od kiša sprovedu do mora, te tako u unutrašnjosti zemlje, naročito na razvođima, nastaju prostrana tresetišta. Samo u centralnoj niziji 1 576 000 akri pokriveno je tresetištima. To su većinom ulegnuća i uvale, pretežno nekadašnja plitka korita jezera koja su postepeno obrastala mahovinom i barskim biljem i čijim su izumrlim ostacima ispunjeni. Oni služe, kao i naše severnonemačke baruštine, samo za vađenje treseta. Pri sadašnjem sistemu zemljoradnje njihove ivice se samo sporo mogu osposobiti za obrađivanje. Tlo ovih starih jezerskih korita svuda je sastavljeno od laporca, čiji je krečnjak (njegova količina varira od 5 - 90%) nastao od ljuštura jezerskih slatkovodnih školjki. Sva ova tresetišta, dakle, sama u sebi sadrže materijal potreban za njihovo pretvaranje u plodno zemljište. Osim toga, većina njih je bogata gvozdеноm rudom. Pored ovih tresetišta u ravnici ima još 1 254 000 akri planinskih tresetišta — nastalih kao rezultat uništavanja šuma u uslovima vlažne klime; ona predstavljaju osobiti ukras kad je reč o Britanskim ostrvima. Svuda gde su ovde ravni ili blago zaobljeni vrhovi bregova ogoljeni, što se masovno događalo u 17. i prvoj polovini 18. veka radi snabdevanja železnica ugljem, obrazovala se, pod uticajem kiše i magle, prevlaka treseta, koja se kasnije, kad su uslovi postali povoljniji, proširila i na padine. Čitav greben planinskog venca, koji preseca severnu Englesku od severa prema jugu sve do ispod Derbija, pokriven je takvim tresetom; i gde god su na karti Irske označene veće grupe planina tu ima u izobilju i planinskog treseta. Ali tresetne močvare Irske same po sebi nisu beznadežno izgubljene za zemljoradnju; naprotiv, kasnije ćemo videti kako, pri pogodnom obrađivanju, može dati bogate plodove jedan deo tih tresetišta, a takođe i jedan deo od ona 2 miliona hektara (5 miliona akri) »prilično loše zemlje«, o kojima je Lavergne govorio s nipodaštavanjem.

Položaj Irske određuje njenu klimu. Golska struja i preovlađujućiji jugozapadni vetrovi donose joj toplotu i uslovljavaju blagu zimu

i sveže leto. Na jugozapadu leto zalazi duboko u oktobar, koji ovde, prema Wakefieldu (I, str. 221) prvenstveno važi kao mesec kupanja na moru. Mraz se javlja retko i traje kratko, sneg se u ravnici gotovo nikada ne zadržava. U zalivima Kerry i Cork, koji su otvoreni prema jugozapadu, a zaklonjeni prema severu, tokom cele zime vlada prolećno vreme; tamo i na nekim drugim mestima na otvorenom prostoru uspeva mirta (Wakefield navodi primer da je na jednom seoskom imanju mirta izrasla u drveće visoko 16 stopa i da su od nje pravljene metle za staje; I, str. 55), a lovor, planika i druge zimzelene biljke rastu kao visoko drveće. Još u vreme Wakefielda seljaci su tokom cele zime ostavljali krompir pod vedrim nebom i od 1740. nikada im se nije smrzao. No, s druge strane, na Irsku se srućuje prvi žestoki nalet kiše iz teških atlantskih oblaka. Prosečna količina kišnog taloga iznosi u Irskoj najmanje 35 palaca, znatno više od proseka u Engleskoj, ali sigurno manje od proseka u Lenkšajru i Češajru i je-dva nešto više nego u celoj zapadnoj Engleskoj. Uprkos tome, klima Irske je znatno prijatnija nego engleska. Umesto olovnog neba u Engleskoj, iz koga danima ne prestaje da rominja, Irsku prekriva kontinentalno aprilsko nebo; sveži vetrovi s mora brzo i neočekivano navlače oblake, no isto tako brzo ih odnose dalje, ukoliko odmah ne sruče jake pljuskove. Pa čak ni danima duga kiša, kakva se javlja u poznu jesen, nema onaj hronični izgled kao u Engleskoj. To vreme, kao i stanovništvo, ima više nagao karakter, kreće se u oštrijim, neposrednijim suprotnostima; to nebo je kao lice irske žene, kiša i sunce smenjuju se i na njemu iznenadno i neočekivano, ali sivoj engleskoj dosadi tu nema mesta.

Najstariji izveštaj o irskoj klimi daje nam Rimljanin *Pomponius Mela* (*De situ orbis*) u prvom veku nove ere; on piše:

«Iza Britanije leži Juverna, po dužini skoro jednaka s njom, i inače slična njoj; izdužena oblika, s nebom nepovoljnim za sazrevanje useva; no zato preplavljena bujnom i ukusnom travom, tako da je dovoljan čak i mali deo dana da se stoka zasiti, te kad ne bi bila oterana sa paše, prepukla bi od prekomerna jela.»

«Coeli ad maturanda semina iniqui, verum adeo luxuriosa herbis non laetis modo sed etiam dulcibus!» Prevedeno na savremeni engleski jezik ovo mesto susrećemo, između ostalih, kod gospodina *Goldwina Smitha*, bivšeg profesora istorije u Oksfordu, a sada na Cornell univerzitetu u Americi. On nam pripoveda kako je u velikom delu Irske teško poznjeti pšenicu, pa nastavlja:

«Izgleda da je za Irsku prirodni put do komercijalnog uspeha u tome da stanovništvo Engleske snabdeva proizvodima svojih pašnjaka, stokom, buterom itd.»*

* *Goldwin Smith, Irish History and Irish Character, Oxford and London. 1861.* — Čovek ne zna čemu više da se čudi u ovoj knjizi, koja pod maskom «objektivnosti» opravdava englesku politiku prema Irskoj — da li neznanju profesora istorije ili licemerju liberalnog buržuja. Sa obe ove stvari još ćemo se susresti.

Koliko često je, od Mele pa do Goldwina Smith-a i do dana današnjeg, ponavljana ta tvrdnja — a od 1846.^[358] naročito iz usta bućnog hora irskih zemljoposjednika — da je Irska zbog svoje klime osuđena ne da Irce hrani hlebom, nego da snabdeva Engleze mesom i buterom, te da je stoga sudba irskog naroda da se seli preko Okeana, kako bi u Irskoj ostalo mesta za krave i ovce!

Očigledno, utvrđivanje činjeničnog stanja o klimi Irske predstavlja i rešenje političkog pitanja dana. A zaista klima nas ovde interesuje samo u toj meri ukoliko ima značaja za zemljoradnju. Posmatranja prirodnjaka koji mere količinu vodenog taloga za naš cilj su, pri sadašnjem nesavršenom načinu posmatranja, od drugorazrednog značaja; nije toliko važno to *koliko* kiše pada, već je mnogo važnije *kako* i *kad* pada. Tu su pre svega važna mišljenja agronoma.

Arthur Young smatra da je klima Irske znatno vlažnija od engleske; otuda silna sposobnost njenog tla da obrasta travom. On pripoveda o slučajevima da je zemljište, koje je ostavljeno nepoorano posle vadenja repe ili posle žetve, narednog leta davalo obilni senokos — pojava kakva se u Engleskoj ne pamti. On, dalje, kaže da je irska pšenica mnogo lakša nego pšenica na zemljama sa suvom klimom; polja su puna trave i korova čak i uz najbolju obradu, a letina je tako vlažna da ju je teško prikupiti i zbog toga se trpe znatni gubici (*Young, Tour, II, str. 100*).

No istovremeno on skreće pažnju na to da zemljište u Irskoj deluje nasuprot ovoj vlažnoj klimi. Tlo je svuda kamenito i stoga lako propušta vodu.

«Žilava, kamenita, tvrda glina (loam), teška za obradu, nije neobična pojava u Irskoj, ali ona je sasvim različita od engleskog glinastog tla (clay). Kad bi toliko kiše palo na glinasto tlo Engleske (vrsta zemljišta koje se u Irskoj sreće retko i nikada bez mnogo kamenja) kao na stene susjednog ostrva, onda tu zemlju ne bi bilo moguće obraditi. No ovde u Irskoj te stene su prekrivene zelenilom, a tamo gde su sastavljene od krečnjaka nose na sasvim tankom sloju humusa najmekšu i najlepšu travu na svetu.» (*II, 2. odeljak, str. 3, 4*)

Krečnjački masivi, kao što je poznato, svuda su puni procepa i pukotina koji brzo propuštaju suvišnu vodu.

Wakefield posvećuje klimi vrlo podrobno napisano poglavlje, u kome sažima sva ranija posmatranja sve do svog vremena. Dr *Boate* (*Natural History of Ireland, 1645*) opisuje zimu kao blagu, 3 - 4 mraza godišnje, koji traju retko duže od 2 - 3 dana; Liffey kod Dablina zamrzne se jedva jednom u 10 - 12 godina. Mart je većinom suv i lep, ali potom pada mnogo kiše; leti retko ima 2 - 3 sasvim suva dana uzastopce; poznata jesen je zatim opet lepa. Vrlo sušna leta su retka, porast cena nikada ne nastaje zbog suše, već najčešće zbog vlažnosti. U ravnici ima malo snega, tako da stoka preko cele godine ostaje pod vedrim nebom. Ipak ponekad naiđe i godina sa snegom, kao 1635,

pa onda ljudi imaju muke da smeste stoku pod krov. (Wakefield, I, str. 216 i dalje)

Početkom prošlog stoleća Dr *Rutty* (*Natural History of the County of Dublin*) izvršio je precizna meteorološka posmatranja u periodu od pedeset godina, od 1716. do 1765. Za sve ovo vreme južni i zapadni vetrovi s jedne strane, i severni i istočni s druge odnosili su se kao 73:37 (10 878 J i Z prema 6 329 S i J). Preovladavali su zapadni i jugozapadni vetrovi, posle njih bili su severozapadni i jugoistočni, najređi su bili severoistočni i istočni. Preko leta, jeseni i zime preovladavaju zapadni i jugozapadni; istočni vetar najčešće duva u proleće i leto, kada se javlja dvostruko češće nego u jesen i zimu; severoistok se javlja većinom u proleće, takođe dvostruko češće nego u jesen i zimu. Zbog toga je temperatura ravnomernija, zime su blaže, a leto svežije nego u Londonu, ali je zato vazduh vlažniji. So, šećer, brašno itd. čak i leti upijaju vlagu iz vazduha, a zrno mora da se suši u pećima, što se nikada ne događa u *nekim područjima* Engleske. (Wakefield, I, str. 172 - 181)

Rutty je u to vreme mogao da upoređuje irsku klimu samo sa klimom Londona, koja je, kao i u svoj istočnoj Engleskoj, svakako suvlja. Ali da su mu stajali na raspolaganju podaci o klimi zapadne, a naročito severozapadne Engleske, onda bi utvrdio da se njegov opis irske klime — pravac vetrova preko godine, vlažna leta u toku kojih se u nezagrejanim prostorijama razlažu šećer, so itd. — sasvim podudara sa klimom ove oblasti Engleske, samo što je zima tu hladnija.

O meteorološkom karakteru godišnjih doba Rutty je pravio i beleške. U toku pomenutih 50 godina bilo je 16 hladnih, zakasnelih i suvih proleća; nešto više nego u Londonu. Dalje, 22 vrela i suva, 24 vlažna i 4 promenljiva leta; nešto vlažnija nego u Londonu, gde se broj suvih ili vlažnih leta podudara; zatim 16 lepih, 12 vlažnih i 22 promenljive jeseni, opet nešto vlažnijih i promenljivijih nego u Londonu; i 13 mraznih, 14 vlažnih i 23 blage zime, što je znatno vlažnije i blaže nego u Londonu.

Prema merenjima kišnog taloga vršenim u botaničkoj bašti u Dublinu u toku 10 godina, od 1802 - 1811, celokupna količina kišnog taloga, računata u palčevima, raspoređena je po pojedinim mesecima ovako: decembar 27,31; juli 24,15; novembar 23,49; avgust 22 - 47; septembar 22,27; januar 21,67; oktobar 20,12; maj 19,50; mart 14,69; april 13,54; februar 12,32; juni 12,07; godišnji prosek 23,36. (Wakefield, I, str. 191) Ovih deset godina su izuzetno suve; Kane (*The industrial resources of Ireland*, str. 73) navodi prosek za 6 godina u Dublinu 30,87 palaca, a *Symons* (*English Rain Fall*) 29,79 palaca za period 1860 - 1862. Koliko malo znače takva merenja, pri tako kratkotrajnim i samo lokalnim pljuskovima u Irskoj, kad se ne sprovede tokom više godina i na vrlo mnogo stanica, dokazuje, pored ostalog, činjenica da je od tri stanice u samom Dublinu jedna uhvatila 24,63, druga 28,04, a treća 30,18 palaca kišnog taloga za

1862. Prosečna količina kišnog taloga sa 12 stanica u svim krajevima Irske (koleba se od 25,45 do 51,44 palca) iznosila je, prema Symonsu, u godinama 1860 - 1862. nepunih 39 palaca.

Dr *Patterson* kaže u svojoj knjizi o irskoj klimi:

«Učestalost pljuskova kod nas, a ne samo količina kiše, stvorila je uobičajenu predstavu o vlažnosti naše klime . . . Pokatkad se u proleće setva odgodi zbog vlažnog vremena, ali naša proleća su tako često hladna i pozná, da rana setva ovde nije uvek preporučljiva. Ako u leto i u jesen česti pljuskovi ugrožavaju našu kosidbu i žetvu žita, onda bi opreznost i marljivost u takvim nepovoljnim slučajevima mogle da donesu isto toliko kao što je to slučaj u Engleskoj sa tamošnjim »brzim« žetvama (catching harvests), a poboljšanje obradivanja dovelo bi do toga da rezultati setve nagrade napore zemljoradnika.»*

U Londonderriju broj dana bez kiše u toku 10 godina, od 1791. do 1802, kolebao se od 113 do 148 godišnje. Prosek preko 126 dana. U Belfastu se pokazao isti prosek. U Dublinu se broj kolebao od 168 do 205, prosek 179. (*Patterson*, isto)

Prema Wakefieldovim navodima žetve u Irskoj se obavljaju: pšenice većinom u septembru, ređe u avgustu, retko u oktobru; ječam pretežno nešto kasnije nego pšenica, a ovas približno nedelju dana posle ječma, dakle još češće u oktobru. Wakefield, koji je posle dugotrajnih istraživanja došao do zaključka da ni iz daleka nema dovoljno podataka za naučno prikazivanje irske klime, nigde se nije izrazio u tom smislu da ta klima pričinjava ozbiljne teškoće gajenju žitarica. On nalazi, naprotiv, kao što će se videti, da gubici prilikom vlažnih dana u vreme žetve nastaju zbog sasvim drugih uzroka, te izričito kaže:

«Zemljište Irske je tako plodno, klima tako povoljna, da će ostrvo primenom pogodnog sistema obrade ne samo dati dovoljno žita za svoje sopstveno stanovništvo, već i obilat višak, koji bi u svako doba, kad je to neophodno, mogao da podmiri potrebe Engleske.» (II, str. 61)

Naravno tada — 1812 — Engleska je bila u ratu sa celim svetom u Evropi i Americi⁽³⁵⁹⁾, a uvoz žitarica bio je vrlo otežan; žito je bilo najpreča potreba. Sada Amerika, Rumunija, Rusija i Nemačka daju dovoljno žita i cela stvar je, dabome, u jevtinom mesu. I zato sad klima u Irskoj ne valja za zemljoradnju.

Žitarice su gajene u Irskoj od pradavnih vremena. U najstarijim irskim zakonima, koji su bili napisani mnogo pre dolaska Engleza, »vreća pšenice« već predstavlja određenu meru vrednosti; dažbine potčinjenih plemenskim starešinama i ostalim glavešinama gotovo redovno su se sastojale od tačno propisanih količina pšenice, ječmenog sla-

* Dr W. Patterson, *An Essay on the Climate of Ireland*, Dublin, 1804, str. 164.

da i ovsenog brašna.* Gajenje žitarica opalo je posle engleske invazije zbog neprestanih borbi, ali nikada nije potpuno prestalo; od 1660. pa do 1725. bilo je opet u porastu, otada pa do oko 1780. ponovo u opadanju; u periodu od 1780 - 1846. pored pretežnog gajenja krompira opet je sejano više žita, a od 1846. žito i krompir stalno su potiskivani pašnjacima. Da klima nije pogodna za gajenje žitarica, zar bi se ono održalo preko hiljadu godina?

Istina, ima krajeva u Irskoj koji su, zbog čestih kiša koje stalno padaju u blizini velikih planina, manje pogodni za gajenje pšenice — naročito na jugu i zapadu. Pored povoljnih godina, često tu naiđe niz kišovitih leta, kao 1860 - 1862, koja pšenici nanosi veliku štetu. Ali pšenica nije glavna žitarica Irske, a Wakefield se čak žali na to što se zbog nepostojanja tržišta ona gaji premalo; nekog drugog mesta za prodaju pšenice osim najbližeg mlina nije bilo; ječam je takođe gajen gotovo samo za potajno pečenje rakije (radi izbegavanja poreze). Glavna žitarica bila je i jeste ovas, koga je 1810. bilo posejano bar deset puta više nego svih ostalih žitarica zajedno; a pošto se ovas žanje kasnije nego pšenica i ječam, žetva, naročito na jugu, češće pada krajem septembra i u oktobru, kada je pretežno lepo vreme. Osim toga, ovas odlično podnosi kišu.

Gore smo već videli da se klima Irske, u pogledu količine kiše i rasporeda padavina na godišnja doba, skoro sasvim podudara s klimom severozapadne Engleske. Količina kišnog taloga u planinama Kamberlanda, Vestmorelanda i severnog Lankašira mnogo je veća nego u bilo kojoj meni poznatoj stanici Irske (u Conistonu 96,03, u Windermere-u 75,02 palca — prosek iz 1860 - 1862), pa ipak se tamo kosi seno i gaji ovas. U toku tih istih godina kišni talog u južnom Lankaširu kolebao se između 25,11 u Liverpulu i 59,13 u Boltonu, a prosek svih posmatranja iznosi oko 40 palaca; u Češajru između 33,02 i 43,40, prosek svih posmatranja oko 37 palaca. U Irskoj u toku istih godina, kao što smo videli, prosek nije bio ni punih 39 palaca. (Sve brojke uzete od Symonsa.) U obe grofovije gaje se žitarice svih vrsta, naročito pšenica; sve do poslednje epidemije stočne kuge u Češajru je, doduše, bilo pretežno razvijeno gajenje stoke i mlekarstvo, ali otkako je stoka najvećim delom uginula, klima najednom izvršno pogoduje pšenici. Da je stočna kuga zahvatila Irsku i u njoj takođe napravila opaku pustoš kao u Češajru, to bi nam, umesto propovedi o prirodnoj predodređenosti Irske za gajenje stoke, stali sada ponav-

* «Ancient Laws and Institutes of Ireland — *Senchus Mor*», 2 vols., Dublin, printed for Her Majesty's Stationery Office, and published by Alexander Thom (London, Longmans), 1865 and 1869⁽³⁰⁰⁾. Vidi tom II, str. 239 - 251. Vrednost jedne vreće pšenice bila je 1 screpall (dinar) od 20 - 24 grama srebra; vrednost screpalla utvrdio je Dr *Petrie, Ecclesiastical Architecture of Ireland, anterior to the Anglo-Norman invasion*, Dublin, 1845, 4°, pag. 212 - 219.

ljati mesta iz Wakefeldove knjige, gde se kaže da je Irska stvorena da bude žitnica Engleske.

Ako čovek pogleda stvar nepristrasno, ne dopuštajući da ga obmane sebična galama irskih zemljoposjednika i engleskih buržuja, doći će do zaključka da u Irskoj ima i takvih krajeva koji su po svom zemljištu i klimi pogodni za gajenje stoke, kao i drugih koji su pogodniji za zemljoradnju, pa još i takvih — i to najveći deo — koji su podjednako dobri i za jedno i za drugo, baš kao što to svuda biva. U poređenju s Engleskom, Irska je u celini pogodnija za stočarstvo; ali u poređenju s Francuskom, i Engleska je takođe pogodnija za stočarstvo. Treba li iz toga izvući zaključak da sva Engleska mora biti pretvorena u pašnjake, da svo zemljoradničko stanovništvo — osim šačice pastira — treba da bude upućeno u fabričke gradove ili u Ameriku da bi se oslobodilo mesto za stoku, koja treba da bude otpremljena u Francusku u naknadu za svilu i vino? A to je u potpunosti isto ono što za Irsku zahtevaju irski vlasnici zemljišta, želeći da povise svoje zemljišne rente, i engleski buržuji, u želji da snize nadnice. Goldwin Smith je to izneo dovoljno jasno. Pri tom bi socijalna revolucija, koju podrazumeva takvo pretvaranje zemljoradničke zemlje u stočarsku, u Irskoj bila mnogo silovitija nego u Engleskoj. U Engleskoj, gde već preovladava krupna zemljoradnja i gde su težaci već zamenjeni mašinama, ona bi značila raseljavanje najviše jednog miliona ljudi, dok u Irskoj, gde preovladava sitna zemljoradnja, pa čak i obrada zemlje pomoću ašova, ona bi značila raseljavanje četiri miliona, značila bi istrebljenje irskog naroda.

Vidimo, same osobine prirode postaju predmet nacionalnog spora između Engleske i Irske. Ali vidimo i to da se javno mnjenje vladajuće klase Engleske — a samo njen glas dopire do Kontinenta — koleba u zavisnosti od mode i interesa. Danas je Engleskoj potrebno hitno i sigurno snabdevanje žitom — i Irska je kao stvorena za gajenje pšenice; sutra je Engleskoj potrebno meso — Irska je pogodna samo za stočarstvo; pet miliona Iraca samim postojanjem kosi se sa svim zakonima političke ekonomije, oni moraju da se uklone, neka se tornjaju kud znaju!

Stara Irska

Stari grčki i rimski pisci, kao i crkveni oci, vrlo malo nas obaveštavaju o Irskoj.

Ali zato postoji još prilično bogata domaća literatura, uprkos tome što je u ratovima 16. i 17. veka propalo mnogo irskih rukopisa. Ona sadrži pesme, gramatike, glosare, letopise i druge istorijske spise i zbornike zakona. Ali, s vrlo malim izuzecima, sva ova literatura, koja obuhvata period bar od 8. do 17. veka, sačuvana je samo u rukopisu. Za irski jezik štampanje knjiga počelo je suviše kasno, tek onda kad je on počeo da se gasi. Postojeći bogati materijal dostupan je, tako, samo u neznatnom obimu.

Među letopisima najznačajniji su: letopisi opata *Tigernacha* (umro 1088), letopisi *Alstera* i, pre svih, letopisi četiri *Magistra*. Ovi poslednji su sastavljeni 1632 - 1636. pod rukovodstvom franciskanskog monaha Michaela O'Cleryja uz pomoć tri druga seanchaidhes-a (hroničara) u manastiru Donegalu na osnovu materijala koji su sad gotovo svi uništeni. Kritičko izdanje s prevodom na engleski ovih letopisa na osnovu originalnih rukopisa iz Donegala, koji još postoji, izdao je O'Donovan 1856*. Ranija izdanja doktora Charlesa O'Conora (prvi deo »IV magistra«, »Letopisi Ulstera« i dr.) nepouzdati su u pogledu teksta i prevoda^[351].

Početak većine ovih letopisa čini mitološka predistorija Irske; osnovu čine stara narodna predanja, koja su pesnici 9. i 10. veka raspreli do u beskonačnost, a zatim ih monasi-hroničari svrstali u odgovarajući hronološki redosled. Tako »Letopisi IV magistra« počinju godinom 2242. od nastanka sveta, kada se, 40 dana pre potopa, Ceasair, unuka Noja, iskrčala u Irskoj; tako se u drugim analima iznosi da preci Škota, poslednjih doseljenika u Irsku, potiču neposredno od Jafeta i dovode se u vezu s Mojsijem, s Egipćanima i Fenićanima, kao što naši srednjovekovni hroničari povezuju pretke nemačkih ple-

* »Annala Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters.« Edited, with an English Translation, by Dr John O'Donovan. 2nd edit., Dublin, 1856, 7 vols in 4°.

mena s Trojom, Enejom ili Aleksandrom Velikim. »IV magistra« posvećuju ovom pripovedanju (u kome se ni do danas nije mogao razabrati onaj jedini dragoceni elemenat — istinsko staro narodno predanje) samo nekoliko stranica; u »Letopisima Ulstera« te priče su sasvim izostavljene; još Tigernach, s kritičkom smelošću zadivljujućom za svoje vreme, izjavljuje da su nepouzdati svi spomenici Škota pre kralja Cimbaoth-a (navodno 300 godina pre naše ere). Ali kad se krajem prošlog veka ponovo probudio irski nacionalni život a s njim i novo interesovanje za irsku literaturu i istoriju, najdragoceniji elemenat postale su baš ove izmišljotine monaha. S pravim keltskim oduševljenjem i sa specifičnom irskom naivnošću verovanje u ove priče proglašeno je bitnim elementom nacionalnog patriotizma; to je, naravno, premudrom učenom svetu Engleske — čija su ostvarenja u oblasti filološke i istorijske kritike poznata u svem ostalom svetu i sigurno uživaju dovoljno ugleda — poslužilo kao željeni izgovor da sve što je irsko odbace kao puku besmislicu.*

Međutim, počev od tridesetih godina ovoga veka Irsku je zahvatio daleko kritičniji duh, čemu su naročito doprineli Petrie i O'Donovan. Već pomenuta Petrie-ova istraživanja dokazuju da se najstariji sačuvani rukopisi Irske, počev od 6. i 7. veka, najpotpunije slažu s letopisima, a O'Donovan smatra da ovi poslednji počinju da saopštavaju istorijske činjenice još od 2. i 3. veka naše ere. Za nas je prilično svejedno da li verodostojnost letopisa počinje nekoliko stotina godina pre ili kasnije, jer su oni, na žalost, za našu svrhu u vezi s tim periodom gotovo sasvim nekorisni. Oni sadrže kratke, suve beleške o smrtnim slučajevima, stupanju na presto, ratovima, bitkama, zemljotresima, pljačkaškim pohodima Skandinavaca, ali malo onoga što govori o socijalnom životu naroda. Da je izdata celokupna pravna literatura Irske, onda bi ovi letopisi dobili sasvim drugo značenje; poneka beživotna beleška odisala bi novim životom, našavši svoje objašnjenje na nekim mestima u zbornicima zakona.

* Jedan od najnaivnijih proizвода toga vremena jesu: »The Chronicles of Eri, being the History of the Gaal Scot Iber, or the Irish People, translated from the original manuscripts in the Phoenician dialect of the Scythian Language by O'Connor«, London 1822, 2 vols. Feničanski dijalekt skitskog jezika jeste, naravno, keltski jezik Iraca, a originalni rukopis proizvoljna hronika u stihovima. Izdavač je Arthur O'Connor, izgnanik od 1798, stric kasnijeg vođe engleskih čartista Feargusa O'Connora, navodni potomak starih O'Connora, kraljeva Connaughta, te u neku ruku pretendent na irski presto. Ispred naslova stoji njegov portret, ljupko, vedro irsko lice, iznenađujuće nalik na svog rođaka Feargusa; u desnoj ruci drži krunu. Ispod toga piše: »O'Connor — cear-rige, head of his race, and O'Connor, chief of the prostrate people of his nation: ,Soumis, pas vaincus'.«¹

¹ »O'Connor — vod svog plemena, i O'Connor vođa ugnjetenog naroda svoje zemlje: ,Pobedeni, ali ne i pokoreni'.«

Ali ovi zbornici zakona, kojih ima u velikom broju, takođe gotovo svi čekaju vreme kada će ugledati svetlost dana. Na navaljivanje više irskih istraživača starina, engleska vlada odobrila je 1852. naimenovanje komisije za izdavanje starih zakona i materijala o starim institucijama Irske. Ali kako? Komisija je bila sastavljena od tri lorda (kojih mora biti svuda gde se radi o utrošku državnog novca), tri pravnik najvišeg ranga, tri protestantska sveštenika, zatim doktora Petrie-a i jednog oficira, rukovodioca topografskih merenja u Irskoj. Od sve ove gospode jedino su dr Petrie i dvojica sveštenika, dr Graves (sada protestantski episkop u Limercku) i dr Todd, mogli pretendovati na to da bilo šta razumeju od zadataka komisije; a dvojica od njih, Petrie i Todd su posle toga umrli. Komisiji je naloženo da se postara za prepisivanje, prevođenje i izdavanje starih irskih rukopisa pravne sadržine i da angažuje za to potrebne ljude. Ona je zaposlila dva čoveka, najbolja koji su se za taj posao mogli naći: doktora O'Donovana i profesora O'Curryja, koji su iskopirali mnoštvo rukopisa i napravili prvu verziju prevoda; međutim, pre nego što je ma šta bilo gotovo za štampu, umrla su obojica. Njihovi naslednici dr Hancock i profesor O'Mahony nastavili su zatim taj posao i doveli ga dotle da su se u štampi pojavila već pomenuta dva toma, koja sadrže »Senchus Mor«. Prema priznanju izdavača, od članova komisije samo dvojica, Graves i Todd, uzeli su učešća u radu stavlajući kakve takve primedbe na korektorskim tabacima. Oficir ser Th. Larcom stavio je izdavačima, radi provere imena mesta, na raspolaganje originalne karte, napravljene prilikom topografskog snimanja Irske; dr Petrie je ubrzo umro, a ostala gospoda ograničila su svoju delatnost na to da u toku 18 godina savesno primaju svoju platu.

To je način na koji se u Engleskoj, a još više u njoj podvlašćenoj Irskoj, obavljaju javni poslovi. Bez jobbery* ne ide. Ne može biti zadovoljena nijedna društvena potreba, a da pri tom ne otpadne lepa suma ili nekoliko masnih sinekura za lordove ili vladine štićenike. S tim novcem, koji je progutala sasvim nepotrebna komisija, u Nemačkoj bi mogla da se odštampa sva neobjavljena istorijska literatura — i to bolje.

»Senchus Mor« je do sada naš glavni izvor za proučavanje prilika u staroj Irskoj. To je jedan zbornik starih pravnih odredbi, koje su, prema kasnije napisanom uvodu, sastavljene na inicijativu sv. Patricke i po njegovom savetu usklađene s hrišćanstvom koje se brzo širilo u Irskoj. Vrhovni kralj Irske Laeghair (prema »Letopisima IV magistra« 428 - 458. g.), kraljevi-vazali Corc od Munstera i Daيرة, verovatno knez u Ulsteru, zatim tri biskupa: sv. Patrick, sv. Benignus

* Jobbery se u Engleskoj naziva korišćenje državnih službi za ostvarivanje lične koristi ili koristi svojih rodaka i prijatelja, a isto tako i upotreba državnog novca za indirektno podmićivanje u korist stranačkih ciljeva. Pojedinačna radnja zove se job. Engleska kolonija u Irskoj je najveće leglo svih jobbery.

i sv. Cairnech, najzad tri učena pravnik: Dubthach, Fergus i Rossa — sačinjavali su »komisiju« koja je sastavila knjigu i svoj posao obavila sigurno jevtinije nego ova sadašnja, koja treba samo da je objavi. »IV magistra« navode godinu 438. kao godinu sastavljanja zbornika.

Sam tekst očigledno se oslanja na prastare paganske materijale. Sve najstarije pravne formule u njemu su napisane u stihu, s određenim metrom i takozvanim sazvučjem, nekom vrstom aliteracije ili, tačnije, asonancom konsonanata, koja je svojstvena irskoj poeziji i često prelazi u potpuni slik. Pošto je ustanovljeno da su stari irski zbornici zakona u 14. veku prevedeni s takozvanog fenijskog dijalekta (Bérta Feini), sa jezika 5. veka, na irski jezik kojim se govorilo u to vreme (predgovor, t. I, str. XXXVI i dalje), time se objašnjava to da je i u »Senchus Moru« na nekim mestima metar manje-više iščezao; ali, uporedo sa slučajnim slikom i metrima s jakim sazvučjem, on se probija još dovoljno često da bi tekstu dao izvestan ritmički pad. Već samo čitanje prevoda najčešće je dovoljno da se otkriju te formule u stihovima. Međutim, naročito u drugoj polovini zbornika mnoštvo mesta je nesumnjivo napisano u prozi; i dok su formule stiha sigurno prastarog porekla i predate po tradiciji, ovi umeci u prozi potiču, čini se, od sastavljača knjige. Uostalom, »Senchus Mor« se više puta citira u glosaru sastavljenom u 9. ili 10. veku, koji se pripisuje kralju i biskupu Cashela, Cormacu, te je, nesumnjivo, napisan mnogo pre engleske invazije.

Uz ovaj tekst u svim rukopisima (najstariji je, izgleda, s početka 14. veka ili stariji) sadržan je niz glosa, koje se većinom podudaraju, kao i duže zabeleške u vidu komentara. Te glose su potpuno u duhu starih glosara, igre reči zamenjuju etimologiju i objašnjenje reči; primedbe su vrlo nejednake vrednosti, često grubo iskrivljene i ne retko nerazumljive, bar ne bez poznavanja ostalih zbornika zakona. Vreme nastanka ovih glosa i zabeleški se ne zna; no najveći deo je, verovatno, mladi od engleske invazije. Međutim, kako je u njima vrlo malo tragova razvitka prava iznad stepena koji je sadržan u tekstu, to se njihov veći deo, koji sadrži samo objašnjenja, može, uz izvesnu predostrožnost, svakako koristiti kao izvor i za stariji period.

»Senchus Mor« sadrži: 1. pravo o stavljanju zabrane, tj. gotovo sav pravni postupak; 2. pravo o taocima, koje su prilikom sporova davali ljudi nastanjeni na raznim teritorijama; 3. pravo u vezi sa Saerrath-om i Daerrath-om (vidi niže)^[362] i 4. porodično pravo. Iz tih zbornika dobijamo mnogo dragocenih obaveštenja o društvenom životu onoga vremena; ali sve dok još mnoštvo izraza ostaje nerazjašnjeno, a ostali rukopisi nisu objavljeni, mnogo šta ostaje nejasno.

Predstavu o stanju naroda pre dolaska Engleza daju nam, pored literature, još i očuvani arhitektonski spomenici — crkve, okrugle kule, utvrđenja, natpisi.

Od inostranih izvora treba da pomenemo samo nekoliko mesta o Irskoj u skandinavskim sagama i u životopisu svetog Malachiasa od

sv. Bernarda, koji nam pružaju malo podataka — zatim da odmah pređemo na prvog Engleza koji piše o Irskoj na osnovu sopstvenog poznavanja zemlje.

Sylvester Gerold Barry, *zvani Giralduš Cambrensis*, arhidakon od Brecknocka, bio je unuk galantne Neste, ćerke Rhysa ap Tewdwra, kneza južnog Velsa, metrese engleskog kralja Henrija I i rođonačelnice gotovo svih normanskih glavara, koji su sudelovali u prvom osvajanju Irske. On je 1185. s Johnom (kasnije »Bez Zemlje«) došao u Irsku i u toku sledećih godina napisao najpre *Topographia Hibernica*, opis zemlje i stanovništva, a zatim »Hibernia Expugnata«, jako ukrašenu istoriju prvih invazija. Nas ovde poglavito interesuje prvo delo. Pisana na krajnje pretencioznom latinskom jeziku, puna najludih verovanja u čuda i svih crkvenih i nacionalnih predrasuda vremena i rase sujetnog autora, ta knjiga ipak ima veliki značaj kao prvi, donekle iscrpni izveštaj jednog stranca o Irskoj*.

Otada anglonormanski izvori o Irskoj postaju, prirodno, bogatiji; ali šturi ostaju materijali za poznavanje socijalnih prilika onog dela ostrva koji je sačuvao nezavisnost — materijali na osnovu kojih bi se moglo zaključivati o poretku u prošlosti. Tek pred kraj 16. veka, kad je Irška prvi put bila potčinjena sistematski i potpuno, nailazimo na podrobnije izveštaje o stvarnim uslovima života irskog naroda, koji nose, naravno, jak engleski pečat. Kasnije ćemo videti da se u toku 400 godina proteklih od prve invazije položaj naroda promenio samo malo, i to ne nabolje. Ali baš zbog toga su ovi noviji rukopisi — Hammer, Campion, Spencer, Davies, Camden, Moryson i drugi, na koje ćemo se još češće morati pozivati, jedan od najboljih izvora za period stariji pet stotina godina i neizbežna, vrlo korisna dopuna oskudnih originalnih izvora.

Mitološka istorija Irske pripoveda o nizu upada, koji su sledili jedan za drugim i većinom se završavali potčinjavanjem ostrva novim došljacima. Tri poslednja su najezde Firbolga, Tuatha-de-Danona i najezda Milezijaca ili Škota; ovi poslednji su, navodno, došli iz Španije. Obična irska historiografija pretvara Firbolge (fir — irski fear, latinski vir, gotski vair — čovek) jednostavno u Belgijance, Tuatha-de-Dannana (tuatha — irski narod, predeo; gotski thiuda) već prema potrebi u grčke Danajce ili germanske Dance. O'Donovan je mišljenja da bar u pripovedanju o pomenutim upadima ima nečeg istorijskog u osnovi. U letopisima se pominje oko 10. godine nove ere ustanak Aitheach Tuatha (u 17. veku Lynch, dobar poznavalac starog jezika, preveo je to ovako: plebeiorum hominum gens), dakle, ple-

* *Giraldi Cambrensis Opera*, ed. J. S. Brewer, London, Longmans, 1863. — (Slab) engleski prevod istorijskih dela, među kojima i dve gore pomenute knjige (*The Historical Works of G[iraldus] C[ambrensis]*), izišao u Londonu, izdavač Bohn.

bejska revolucija, prilikom koje je pobijeno svo plemstvo (Saorchlann). Ovo ukazuje na vladavinu škotskog osvajača nad starijim stanovnicima. Iz narodnih bajki o Tuatha-de-Dannanima O'Donovan izvodi zaključak da su se oni sve do 2. ili 3. veka naše ere zadržali u pojedinim planinskim predelima, a da ih je kasnije narodno verovanje pretvorilo u vilenjake šuma i gora.

Nema nikakve sumnje da su Irci bili narod mešovite krvi još pre nego što su Englezi počeli masovno da se doseljavaju među njih. Kao što je to još i danas, u 12. veku među Ircima je prevladavao plavokosi tip. Giraldus (*Topographia Hibernica*, III, 26) veli za dva stranca da su imali dugu žutu kosu kao Irci. Uprkos tome, još i danas se sreću, naročito na zapadu, dva sasvim različita tipa crnokosih ljudi; jedan krupan, dobro građen, s lepim crtama lica, grguravom kosom — ljudi koji navode čoveka na pomisao da ih je sreo već negde u italijanskim Alpima ili u Lombardiji; ovaj tip se većinom susreće na jugozapadu. Drugi zdepast i niska stasa, s grubom, pravom crnom kosom, pljosnatim, gotovo crnačkim licem, češće se sreće u Connaughtu. Prisustvo ovog tamnokosog elementa među ovim prvobitno svetlokosim stanovništvom Huxley pripisuje primesi iberijske (tj. baskijske) krvi³⁶³, što će bar delimično biti tačno. Međutim, u vreme kad se Irci sasvim određeno pojavljuju u istoriji, oni su već postali homogen narod koji govori keltskim jezikom, te više nigde ne susrećemo strane elemente, osim u ratu zarobljene ili kupljene robove, pretežno Anglosaksonce.

Saopštenja starih klasika o ovom narodu ne zvuče baš lepo. *Diodor* pripoveda da oni Britanci koji žive na ostrvu Iris (ili Irin?, stoji akuzativ τ/ρiv) jedu ljude. *Strabo* govori o tome podrobnije:

«O toj zemlji (Jerne) ne možemo reći ništa sigurno, osim da su njeni stanovnici još veći divljaci nego Britanci, jer su ljudožderi i proždrljivci (πρῶταφάγοι; po drugoj varijanti πρῶταφάγοι, travojedi) i da smatraju pristojnim da jedu svoje umrle roditelje i da javno održavaju polne odnose s tuđim ženama i sa svojim majkama i sestrama.»

Patriotska irska historiografija ne malo se razljutila zbog ove, navodno, klevete. Novija istraživanja dokazala su da je ljudožderstvo, a naročito proždiranje roditelja, prelazni stupanj u razvitku verovatno svih naroda. Možda će Ircima poslužiti kao uteha saznanje da su preci sadašnjih Berlinaca još punu hiljadu godina kasnije zastupali to isto praktično gledište:

«Aber Weletabi, die in Germania sizzent, tie wir Wilze heißēn, die ne sca-ment sih nicht ze chedenne, daß sie iro parentes mit mēren rehte eßen sulin, danne die wurme.»¹ (Notker, citirano u knjizi Jacoba Grimma *Rechtsaltertümer*, str. 488)

¹ «Weletabi, koji žive u Germaniji i koje mi nazivamo Vilcima, ne stide se priznati da svoje roditelje mogu pojesti s više prava nego crvi.»

Videćemo da se i pod engleskom vladavinom u Irskoj ne jednom ponavljao slučaj ljudožderstva. Što se tiče fanerogamije, da se poslužim Fourier-ovim^[364] izrazom, koja se prebacuje Ircima, takve stvari sreću se kod svih divljih naroda, pa utoliko pre kod naročito galantnih Kelta. Interesantno je videti da je ostrvo još tada nosilo svoje domaće ime: Iris, Irin i Jerne istovetni su sa Eirc, Erinn, isto kao što je još Ptolomej poznao današnje ime glavnog grada Dablina — Eblana (s tačnim akcentom Σβλανα). To je utoliko interesantnije što su irski Kelti odavno imali drugo ime za ovaj grad — Athcliath, a imenom Duibhlinn — crni glib — nazivali su jedan deo toka reke Liffey.

Osim toga u Plinijevoj *Istoriji prirode*, IV, 16, nailazimo još na sledeće mesto:

«Tamo» (u Hiberniju) «plove Britanci čamcima načinjenim od vrbovog pruća, preko koga je ušivena životinjska koža.»

A kasnije *Solin* veli o samim Ircima:

«Oni plove morem između Hibernije i Britanije u čamcima od vrbovog pruća, koje prevlače govedom kožom.» (C. Jul. Solini *Cosmographia*, str. 25)

Godine 1810. Wakefield je otkrio da na celoj zapadnoj obali Irske «nije bilo nikakvih drugih čamaca osim onih koji su napravljeni od drvenog rama presvučenog konjskom ili volujskom kožom». Ovi čamci su bili različitog oblika, kako u kojem kraju, ali se svi odlikuju neobičnom lakoćom, tako da su nesreće s njima bile retke. Naravno, oni nisu dobri za pučinu, zbog čega se ovde riba lovi samo u zalivima i između ostrva. U Malboyju, grofovija Clare, Wakefield je video takve čamce koji su bili dugi 15 stopa, široki 5 i duboki 2 stope. Jedan od njih bio je presvučen dvema kravljim kožama, s dlakom okrenutom unutra, a spoljna strana bila je premazana smolom; bio je predviden za dva veslača. Takav čamac stajao je oko 30 šilinga (Wakefield, II, str. 97). Umesto vrbovog pruća — drveni kostur! Kakav napredak za 1800 godina i gotovo sedamstogodišnje «civilizatorske» obrade od strane prve pomorske nacije sveta!

Ipak, u drugim oblastima uskoro su se pojavili neki znaci napretka. Pod kraljem Cormacom Ulfadha, koji je vladao u drugoj polovini 3. veka, njegov pastorak Finn Mac Cumhal reorganizovao je irsku miliciju — Fianna Eirionn* — verovatno po uzoru na rimsku legiju s razlikovanjem lakih i linijskih trupa; sve kasnije irske armije, o kojima su do nas doprli detalji, razlikuju kerne — laku — i galloglas — tešku ili linijsku pešadiju. Junačka dela ovog Finna opevana su u mnogim starim

* Feini, Fenijanci u celom «Senchus Moru» provlači se kao ime irske nacije. Feinechus, Fenchus — zakon Fenijanaca — često označava ili «Senchus» ili jedan drugi, nestali zbornik zakona. Istovremeno feine, grad feine — označava plebs, najnižu klasu slobodnih ljudi.

pesmama, od kojih su se neke zadržale do danas; te pesme i možda nešto malo škotsko-galske tradicije čine osnovu Macphersonovog *Ossiana* (irski Oisín — sin Finna), u kome se Finn pojavljuje kao Fingal, a radnja je premeštena u Škotsku^[365]. U usmenom predanju irskog naroda Finn je nastavio da živi kao Finn Mac-Caul, džin, kome se gotovo u svakom kraju ostrva pripisuje nekakav čudesni podvig.

Mora biti da je hrišćanstvo već rano prodrlo u Irsku, bar na istočnu obalu. Drukčije se ne da objasniti što još davno pre Patriciusa tako mnogo Iraca igra značajnu ulogu u istoriji crkve. Pelagius Jeretik obično se smatra velšanskim kaluderom iz Bangora; ali postojao je i jedan irski drevni manastir Bangor, ili tačnije Banchor kod Carrickfergusa, te da on pripada njemu dokazuje Hiëronymus, koji ga naziva »tupim i omlitavelim od škotske kaše« (»scotorum pultibus praegravatus«). To je prvi pomen irske kaše od ovenog brašna (irski lite, anglosaksonski stirabout), koje je još tada, kao i kasnije do uvođenja krompira, a otada zajedno s njim, bilo glavna hrana irskog naroda. Glavni učenici Pelagiusa Cölestius i Albinus bili su takode Škoti, tj. Irci. Kako pripoveda Gennadius, Celestius je iz manastira napisao tri opširna pisma svojim roditeljima, iz čega proizilazi da je u 4. veku slovnno pismo bilo poznato u Irskoj.

U svim spisima ranog srednjeg veka Irci se zovu Škoti a njihova zemlja Scotia; takvo označavanje nalazimo kod Klaudiana, Isidora, Beda, ravenskog geografa, kod Eginharda i još kod Alfreda Velikog: »Hibernija koju nazivamo Škotskom« (»Igbernia the ve Scotland hatadh«)^[366]. Današnju Škotsku stranci su nazivali Kaledonijom, a domaće ime je bilo Alba, Albania; prenošenje imena Scotia, Škotska na severni vrh istočnog ostrva odigralo se tek u 11. veku. Prvo veće preseeljavanje irskih Škota na Albu dogodilo se, izgleda, sredinom 3. veka; Amijan Marcelije znao je za njihovo prisustvo na tom terenu već 360. godine. Preseljavanje je izvedeno najkraćim morskim putem od Antrima do poluostrva Kintyre; još Nenije izričito pominje da su Britance, koji su tada vladali čitavom škotskom nizijom sve do Clyda i Forth-a, Škoti napali *sa zapada*, a Pikti sa severa. U sedmoj od starovelšanskih »trijada«^[367] takode se pripoveda da su gwyddyl ffichti (vidi niže) došli sa Irske preko Normanskog mora (Môr Llychlin) u Albanu i tamo se nastanili na obali ovog mora. To što se more između Škotske i Hebrida naziva Normanskim dokazuje, pored ostalog, da je ova »trijada« mlada od normanskog osvajanja Hebrida. Oko 500. godine počelo je novo preseljavanje većeg broja Škota, koji su postepeno obrazovali sopstveno kraljevstvo, nezavisno kako od Irske tako i od Pikta, te su, najzad, za vladavine Kennetha MacAlpina u 9. veku pokorili Pikte i tako stvorili državu, na koju se otprilike 150 godina kasnije — izgleda prvo od strane Normana — prenelo ime Škotska, Scotia.

U 5. i 6. veku u starovelšanskim izvorima (Nenije, *Trijade*) pominju se upadi gwyddyl ffichti ili galskih Pikta u Vels; ti upadi uvek su tumačeni kao upadi irskih Škota. Gwyddyl je velšanski oblik za

gavidheal, ime kojim su Irci nazivali sami sebe. Odakle potiče ime Pikti, to ostavljamo drugima da istražuju.

U drugoj četvrtini 5. veka, zahvaljujući Patriciusu (irski Patrick, Patraic, jer su Kelti c uvek izgovarali na starorimski način kao k), hrišćanstvo je bez nasilnih potresa zavlдалo u Irskoj. Saobraćaj sa Britanijom, koji je postojao već dugo, takođe je u to vreme oživeo; iz nje su dolazili zidarski majstori i zanatlije i naučili Irce — koji su dotle zidali samo slažući *goli kamen* — upotrebi maltera pri građenju; to što se ovaj način primenjuje od 7. do 12. veka samo prilikom podizanja crkvenih zdanja dovoljan je dokaz da se njegovo uvođenje poklapa sa širenjem hrišćanstva, i dalje, da se od tog doba sveštenstvo — predstavnik inostranog obrazovanja — u toku svog intelektualnog razvoja potpuno odvojilo od naroda. Dok u narodu nije bilo nikakvog socijalnog progressa ili je bio krajnje spor, među sveštenstvom se ubrzo razvilo za ono vreme neobično literarno obrazovanje, koje se, u skladu sa tadašnjim stilom, najvećma ispoljavalo u revnosnom preobraćanju pagana i osnivanju manastira. Columba je preobratio britanske Škote i Pikte; Gallus (osnivač Sv. Gallena) i Fridolin Alemane, Kilian Franke na Majni, Virgilius oblast Salcburga; sva petorica bili su Irci; Anglosaksonci su primili hrišćanstvo takođe pretežno zahvaljujući irskim misionarima. Uporedo s tim Irska je u celoj Evropi stekla glas rasadnika učenosti, i to u tolikoj meri, da je Karlo Veliki pozvao za učitelja u Paviju irskog kaluđera Albinusa, koga je kasnije zamenio drugi Irac, Dungal. Najznačajniji među mnogobrojnim — u svoje vreme značajnim, no danas većinom zaboravljenim — irskim učenicim ljudima bio je »otac« ili, kako ga naziva Erdmann, »Carolus Magnus¹ srednjovekovne filozofije« — *Johannes Scotus Erigena*. »On je bio prvi, s njim počinje prava filozofija«, veli o njemu Hegel. Jedini je on među svim zapadnim Evropljanima 9. veka znao grčki i svojim prevodom dela koja se pripisuju Dioniziju Areopagitu uspostavio je vezu s poslednjim izdancima antičke filozofije, s aleksandrijsko-neoplatonovskom školom^[368]. Njegovo učenje odlikovalo se velikom smelošću za njegovo vreme; on poriče večno prokletstvo, čak i za đavola, i približava se panteizmu; stoga ortodoksija tog vremena nije propustila da ga okleveta. Prošla su puna dva veka pre nego što je nauka koju je započeo Erigena našla svog sledbenika u Anselmu od Kenterberija*.

* Podrobnije o doktrini i delima Erigene vidi kod Erdmanna, *Grundriß der Geschichte der Phil[osophie]*, 2. izdanje, Berlin, 1869, I tom, str. 241 - 247. Erigena, koji uostalom nije bio sveštenik, ispoljava prava irska zdrava duhovitost. Kad ga je Karlo Čelavi, koji je jednom za stolom sedeo preko puta njega, upitao kolika je razlika između Škota (scot) i glupaka (sot), Erigena odgovori: »Jednaka je širini stola.«

¹ Karlo Veliki

Ali pre nego što je ovaj razvitak višeg obrazovanja mogao da ispolji svoj uticaj na narod, bio je prekinut pljačkaškim pohodima Normana. Do ovih pljačkaških pohoda, koji čine glavni sastojak skandinavskog, a naročito danskog patriotizma, došlo je suviše kasno i poticali su od suviše malih naroda, da bi mogli u velikim razmerama da prerastu u osvajanja, kolonizacije i stvaranje država, kao što je to bilo prilikom ranijih upada Germana. Doprinos ovih pljačkaških pohoda istorijskom razvitku beznačajno je mali u poređenju s ogromnim i — za Skandinaviju takođe — besplodnim poremećajima koje su izazvali.

Krajem 8. veka Irska je bila daleko od toga da njeno stanovništvo bude sastavljeno samo od jedne nacije. Vrhovna kraljevska vlast nad celim ostrvom postojala je samo prividno, pa i to ni izdaleka stalno. Kraljevi provincija, čiji su se broj i veličina poseda stalno menjali, ratovali su među sobom, a sitniji teritorijalni kneževi takođe su dolazili u sukobe. No u celini izgleda da je u ovim unutrašnjim borbama vladalo izvesno nepisano pravilo kojim su pustošenjima postavljene određene granice, tako da zemlja nije mnogo trpela od njih. Ali trebalo je da bude drukčije. Godine 795, nekoliko godina posle prve posete ovog istog razbojničkog naroda Engleskoj, Normani su se iskrkali na ostrvo Rathlin, na obalu Antrima i spalili sve do temelja; 798. iskrkali su se kod Dablina i otada se gotovo svake godine pominja u letopisima kao junaci, tudini, gusari, nikad bez dodatka loscadh (spaljivanje do temelja) jednog ili više mesta. Njihove naseobine na Orknejskim, Šetlandskim i Hebridskim ostrvima (Južna ostrva, Sudhreyjar staronordijskih saga) služile su im kao operativna baza protiv Irske, kao i protiv buduće Škotske i Engleske. Oko sredine 9. veka držali su Dablin*, koji su tek oni, prema Giraldusu, preuredili i izgradili kao pravi grad; on im takođe pripisuje podizanje Waterforda i Limericka. Sam naziv Waterford ovde je jedino besmislena anglicizacija staronordijskog Vedhrafiördhr, što znači ili zaliv za zaštitu od nepogoda (Wetterförhrde) ili ovnujski zaliv. Prva briga Normana, čim su se iskrkali u zemlji, bila je, naravno, da zauzmu utvrđene lučke gradove; stanovništvo ovih gradova još dugo posle toga ostalo je skandinavsko, ali je u 12. veku već odavno bilo asimilovano od strane Iraca u pogledu jezika i običaja. Međusobna gloženja irskih knezova neobično su olakšala Normanima pljačkanje i naseljavanje, pa čak i povremeno osvajanje celog ostrva. U kolikoj meri su sami Skandinavci smatrali Irsku zemljom koja im redovno donosi plen, pokazuje »Krákumäl«^[370], oko 1000.

* Tvrdnja Snorrija u »Sagi o Harald«^[369] da su sinovi Haralda Harfagra, Thorgils i Fredi, prvi od svih Normana zauzeli Dablin — dakle, najmanje 50 godina kasnije nego što je navršeno — u suprotnosti je sa svim podacima iz irskih izvora, verodostojnim za ovaj period. Snorri očigledno brka Thorgilsa, sina Haralda Harfagra, sa niže pomenutim Thorgilsom = Turgesiusom.

godine sastavljena takozvana predsmrtna pesma Ragnara Lodbróka, zatočenog u zmijskoj kuli kralja Ella od Northumberlanda. U toj pesmi kao da poslednji put svom snagom probija staropagansko divljaštvo i, pod izgovorom da se opevaju junačka dela kralja Ragnara, upravo se u kratkim crtama opisuju pljačkaški pohodi celokupnog nordijskog naroda kako u sopstvenoj zemlji, tako i na obalama od Dinamindea do Flandrije, Škotske (koja se već ovde zove Skotland, možda prvi put) i Irske; o Irskoj se kaže:

«Udarismo mačevima, naslagasmo gomile mrtvih,
Vučji brat veselio se gozbi posle ljute bitke;
Gvožđe je udarilo u bronzani štit; irski vladar Marstein
Nije ostavio bez hrane ni krvoločnog vuka ni orla;
U Vedhrafiördhru je bila prinesena žrtva gavranima.
Udarismo mačevima, ujutru igru počesmo,
Veselu igru pred Lindiseyrijem s trojicom kneževa
Nije bilo mnogo srećnika koji su odatle utekli čitavi;
Soko se bio s vukom za meso; vučja osveta je proždírala ljude;
Krv Iraca tekla je potocima na morskoj obali.»*

Već u prvoj polovini 9. veka uspelo je jednom normanskom Vikingu Thorgilsu, koga su Irci nazvali Turgesiusom, da pokori celu Irsku, ali posle njegove smrti 844. godine raspala se i njegova država, te su Normani proterani. Invazije i borbe se nastavljaju s promenljivom srećom, sve dok se konačno početkom 11. veka irski nacionalni heroj Brian Borumha, prvobitno samo kralj jednog dela Munstera, nije uzdigao do položaja vladara cele Irske i s koncentrisanom silom 23. aprila (na Veliki petak) 1014. godine kod Klontarfa (uz sam Dablin) poveo odlučujuću bitku s Normanima koji su upadali u Irsku. Tom prilikom je moć napadača bila slomljena zauvek.

* «Hiuggu ver medh hiörvi, hverr láthverr of annan;
gladhr vardh gera bróðhir getu vidh sóknar laeti,
lét ei örn nê ylgi, sâ er Írlandi stýrdhi,
(môt vardh málm's ok rítar) Marsteinn konungr fasta;
vardh i Vedhra firdhi valtafn gefit hrafní.
Hiuggu ver medh hiörvi, háðhum sudhr at morni
leik fyrir Lindiseyri vidh lofdhúnga threnna;
fárr átti thví fagna (féll margr i gyn úlfi,
haukr sleit hold medh vargi), at hann heill thadhan kaemi;
ýra blóðh i oegi aerit féll um skaeru.»

Valdhrafiördhr je, kao što je rećeno, Waterford; da li je Lindiseyri negde pronaden, nije mi poznato. Ni u kom slućaju to ne znaći Leinster, kako prevodi Johnstone; cyri (peskoviti jezik kopna, danski öre) ukazuje na sasvim odredeni lokalitet. Valtafn može takode znaćiti «hrana za sokola» i većinom se tako i prevodi, ali pošto je gavran Odinova sveta ptica, reć se očigledno upotrebljava u oba znaćenja.

Normani koji su se naselili u Irskoj i koji su Leinsteru oduzeli nezavisnost (kralj Leinstera Maolmordha došao je 999. na presto uz njihovu pomoć i otada se održavao na vlasti zahvaljujući njihovoj podršci) predviđajući presudnu bitku, poslali su glasnike na Južna i Orknejska ostrva, u Dansku i Norvešku da bi dobili pomoć, koja je i stigla u velikom broju. »Niálssaga«^[371] pripoveda kako se jarl Sigurd Laudrisson na Orknejskim ostrvima pripremao za pohod, kako su s njim krenuli Thorstein Siduhallsson, Hrafn Crveni i Erlinger od Straumeyja, kako je on na Cveti došao u Dablin (Durffin) sa svom svojom vojskom:

»Tu je bio došao i Brodhir sa svom svojom vojskom. Brodhir je pomoću čarolije ispitivao kako će teći bitka, a odgovor je glasio: ako se boj bude bio u petak, onda će poginuti kralj Brian, ali će odneti pobjedu; a ako bitka bude ranije, onda će poginuti svi njegovi protivnici; tada je Brodhir rekao da bitka ne treba da bude ranije, nego u petak.«

O samoj bici imaju dve verzije — jednu u irskim letopisima, drugu skandinavsku u »Niálssagi«. Prema ovoj drugoj

»kralj Brian dođe sa svom svojom vojskom pred tvrđavu (Dablin); »u petak izađe vojska« (Nóttir) »iz grada i obe vojske se postrojiše. Brodhir je bio na jednom krilu, a kralj Sigtrygg« (Fríma »Inisfalenskim letopisima«^[361] kralj dablinskih Normana) »na drugom. O kralju Brianu treba reći da nije htio da se bori u petak, te je oko njega napravljeno utvrđenje od štitova, ispred koga je bila postrojena njegova vojska. Ulf Hraeda bio je na onom krilu naspram koga je stajao Brodhir; a na drugom krilu bio je Ospak sa svojim sinovima, naspram koga je stajao Sigtrygg; u centru je bio Kerthialfadh, a ispred njega je nošena zastava.«

Kad je počela bitka, Ulf Hraeda saterao je Brodhira u jednu šumu, gde je ovaj uspeo da se skloni; jarl Sigurd žestoko se sudario s Kerthialfadhom, koji se probio do zastave i ubio zastavnika, kao i sledećeg borca koji je dograbio zastavu; potom su svi odbijali da uzmu zastavu, te jarl Sigurd uze zastavu s koplja i sakri je u svojoj odeći. Uskoro zatim njega probode koplje i time je, izgleda, pobeđena i njegova vojska. U međuvremenu je Ospak udario na Normane s leđa i posle ljutog boja odbacio Sigtryggovo krilo.

»Tada se svi odreda dadoše u bekstvo. Dok su svi bežali, Thorstein Siduhallsson se zaustavi i stade da vezuje kaiševe na svojoj obući; tada ga Kerthialfadh upita zašto ne beži kao i ostali? Thorstein odgovori: 'O, ja ionako ne mogu večeras biti kod kuće, moj dom je na Islandu.' I Kerthialfadh ga ostavi na miru.«

Brodhir sad spazi iz svog skrovišta da Brianova vojska progoni begunce i da je pored utvrđenja od štitova ostalo malo ljudi. Tad on istrča iz šume, probi utvrđenje od štitova i ubi kralja (Brian, star 88 godina, razume se, nije više bio u stanju da učestvuje u borbi, pa je ostao u logoru).

«Tada uskliknu Brodhir iz sveg glasa: 'Nek se sad priča od usta do usta da je Brodhir ubio Briana'.»

Ali progonitelji se povrate, opkoluju Brodhira i uhvate ga živog.

«Ulf Hraeda raspoređuje mu trupu i stade ga voditi oko jednog hrasta i tako izvlačiti iz njega creva i obavijati ih oko stabla, a on ne umre sve dok mu nisu bila iščupana sva; Brodhirovi ljudi bili su svi pobijeni.»

Prema «Inisfalenskim letopisima» normanska vojska bila je podijeljena na tri dela; prvi se sastojao od dablinskih Normana i norveške pomoći od 1000 ljudi, koji su svi nosili duge pancirne košulje; drugi deo se sastojao od irskih pomoćnih trupa iz Leinstera pod vođstvom kralja Maolmordha; treći deo od pomoćnih trupa sa ostrva i iz Skandinavije pod vođstvom Bruadhaira, komandanta flote koja ih je dovela i Lodara, jarla Orknejskih ostrva.

Nasuprot njima Brian je svoje trupe takođe raspoređio u tri grupe; ali imena vođa ne slažu se sa imenima iz «Niálssage». Sam prikaz bitke je beznačajan; kraći i jasniji je prikaz kod «Četiri magistra», koji ovde navodimo:

«Leta gospodnjeg 1013» (ova godina stoji usled stalne greške umesto 1014). «Stranci iz cele zapadne Evrope okupili su se protiv Briana i Maelseachlainna» (obično se javlja pod imenom Malachy, kralj Meatha, pod Brianovom vrhovnom zaštitom), «i uzeše sa sobom 1000 ljudi u pancirnim košuljama. Među njima se započela ljuta, užasna, žestoka i svirepa bitka, kakvoj nije bilo ravne u ono vreme, u Cluaintarbh-u» (Volujski pašnjak, sada Clontarf) «baš u petak pred Uskrs. U toj bici ubijen je Brian, star 88 godina, Murchadh, njegov sin, star 63 godine, Conaing, njegov rođak, Toirdhealbhadh, njegov unuk, . . .» (sledi mnoštvo imena). «Najzad je u ljutoj bici, zahvaljujući hrabrom hvatanju u koštac sa strancima i Lenstercima Maelseachlainn odbacio» (neprijateljske) «trupe od Tulcainna do Athcliath-a» (Dublin); «i tu pogibe Maelmordha, kralj Leinstera, sin Murchadh-a, sina Finna . . . a osim toga bilo je još bezbroj mrtvih među Lenstercima. Takođe su ubijeni Dubhgal, sin Amhlanibh-a» (obično se javlja pod imenom Anlaf ili Olaf) «i Cilliacarian, sin Gluniariana, dvojica vojskovođa nižeg ranga (tanaisi) tudinaca — Sichfrith, sin Lodara, jarla Orknejskih ostrva (jarla insih Oirc), Brodar, predvodnik Danaca, onaj koji je ubio Briana. Hiljadu ljudi u pancirnim košuljama bilo je posečeno, a ubijeno je tamo najmanje 3000 stranaca.»

«Niálssaga» napisana je na Islandu oko stotinu godina posle bitke; irski letopisi se bar delimično oslanjaju na obaveštenja iz tog istog doba. Oba izvora su potpuno međusobno nezavisna i oba se podudaraju ne samo u glavnim stvarima, već se uzajamno i dopunjuju. Ko su bili Brodhir i Sigtrygg, to saznajemo tek iz irskih letopisa. Sigurd Laudrisson zove se tamo Sichfrith, sin Lodara; Sigfrith je, naime, tačni anglosaksonski oblik staronordijskog imena Sigurd, a skandinavska imena javljaju se u Irskoj — kako na novcu tako i u letopisima — većinom

ne u staronordijskom, nego u anglosaksonskom obliku. Imena Brianovih vojskovođa u »Niálssagi« prilagođena su skandinavskim govornim organima; jedno od tih imena, Ulf Hraeda, čak je staronordijsko, ali bi bilo presmelo, kako to neki čine, iz toga izvući zaključak da je i Brian imao Normane u svojim redovima. Ospak, a i Kerthialfadh su, izgleda, keltska imena. Ovo poslednje možda iskvareni oblik Toirdhealbhach-a, koji se pominje kod »IV magistra«? Datum — petak posle Cveti kod nekih autora, petak pred Uskrs kod drugih — tačno se slaže, a isto tako i mesto bitke; iako je u »Sagi o Niálu« nazvano Kantaraburg (inače Canterbury)^[372], ipak se tamo izričito kaže da je ono ispred samih kapija Dablina. Tok bitke najtačnije opisuju »IV magistra«: Normani su sa Kiontarfske ravnice, gde su napali Brianovu vojsku, odbačeni ka Dablinu preko Tolke, male reke koja protiče uz samu severnu stranu Dablina. Da je Brodhir ubio kralja Briana to znaju oba izvora, ali se detaljniji podaci nalaze samo u nordijskom izvoru.

Kao što se vidi, u pogledu varvarstva onog vremena naša saznanja o ovoj bici prilično su iscrpna i verodostojna; neće se naći mnoga bitka 11. veka o kojoj imamo tako određena i podudarna obaveštenja od obe neprijateljske strane. To, međutim, ne sprečava gospodina profesora Goldwina Smitha da je označi kao zamagljeni (shadowy) sukob (citirano delo, str. 48). U stvari, u glavi gospodina profesora i najgrublje činjenice vrlo često poprimaju »maglovito« obličje.

Posle poraza kod Clontarfa normanski pljačkaški pohodi bivaju redi i manje opasni; dablinski Normani uskoro će doći pod vlast su sednih irskih knezova i u toku jedne ili dve generacije stopiće se s domorocima. Kao jedino obeštećenje za svoja pustošenja Skandinavci su ostavili Ircima tri ili četiri grada i začetke gradskog stanovništva koje se bavi trgovinom.

Što se dalje vraćamo u istoriju utoliko više iščezavaju obeležja po kojima se narodi istog porekla razlikuju među sobom. Uzrok tome, s jedne strane, leži u prirodi samih izvora koji, što su događaji stariji, postaju sve oskudniji i zadržavaju se na najbitnijem, a s druge strane u razvitku samih naroda. Pojedini delovi jednog naroda stajali su bliže jedan drugom, ličili su jedan na drugi utoliko više ukoliko su bili manje udaljeni od prvobitnog stabla. Jacob Grimm je uvek s punim pravom smatrao podjednako vrednim izvorima za proučavanje nemačkog nacionalnog karaktera, nemačkih običaja i pravnih odnosa sva obaveštenja počev od rimskih istoričara, koji su opisali pohod Cimbera^[373], pa sve do Adama Bremenskog i Soxo-a Grammaticusa, sve literarne spomenike od »Beowulfa« i »Pesme o Hildebrandu« pa do »Edde«^[374] i saga, sve zbornike zakona od leges barbarorum^[375] pa do starodanskih i starošvedskih zakona i zapisa nemačkog običajnog prava. Specijalni karakter može imati samo lokalni značaj, a karakter koji se u njemu

---

ogleda svojstven je celom plemenu; i što su izvori stariji utoliko više iščezavaju lokalne razlike.

Kao što su se Skandinavci i Nemci u 7. i 8. veku manje razlikovali nego danas, tako mora da su i irski Kelti i galski Kelti prvobitno bili jedni drugima sličniji nego današnji Irci i Francuzi. Stoga ne treba da nas čudi kad u Cezarovom opisu Gala naidemo na mnoštvo takvih crta koje Giraldus dvanaest vekova kasnije opet pripisuje Ircima i koje još i danas, uprkos svim primesama germanske krvi, otkrivamo u irskom nacionalnom karakteru . . .^[376].

Friedrich Engels

[Iz fragmenata za »Istoriju Irske«]

Englezi su umeli da pomire sa svojom vladavinom ljude najrazličitijih rasa. Velšani, koji tako mnogo drže do svoje nacionalnosti i svog jezika, potpuno su srasli s Britanskom Kraljevinom. Škotski Kelti, uprkos svom buntovništvu do 1745.^[377] i otada gotovo istrebljeni prvo od vlade, a zatim od svoje sopstvene aristokratije — ne misle na ustanak. Francuzi sa normanskih ostrva čak su se za vreme velike francuske revolucije žestoko tukli protiv Francuza. I sami helgolandski Frižani^[378], koje je Danska prodala Engleskoj, zadovoljni su svojom sudbinom, te je trebalo da prođe mnogo vremena pre nego što su lovorike Sadove^[34] i tekovine Severnonemačkog saveza^[268] probudili u njima pačenički vapaj za ujedinjenjem sa velikom otadžbinom. Jedino s Ircima Englezi nisu izišli na kraj. Tome je kriva ogromna elastičnost irske rase. Posle najgroznijeg ugnjetavanja, posle svakog pokušaja istrebljenja, podizali su se Irci za kratko vreme ponovo još snažniji nego ikada pre toga; štaviše, oni su najveći deo svoje snage crpili iz stranih garnizona koji su im bili natovareni na vrat da ih ugnjetavaju; u toku dve generacije, često u toku jedne, tuđini su postajali veći Irci nego sami Irci, Hiberniores ipsis Hibernis; i što su više prihvatili engleski jezik i zaboravljali irski, tim više su postajali Irci.

Buržoazija sve pretvara u robu, pa tako i istoriografiju. Samoju njenoj prirodi, uslovima njenog postojanja svojstveno je da falsifikuje svu robu: falsifikovala je i istoriografiju. A najviše se plaća ono istorijsko delo u kome je falsifikat istorije najviše odgovarao interesima buržoazije. O tome svedoči Macaulay, koji je po tome nedostižni uzor i za manje veštog G. Smitha.

Agrarna ubistva u Irskoj ne mogu se suzbiti *zato što i sve dok* ona predstavljaju jedino efikasno sredstvo protiv istrebljenja naroda od

strane lendlordova. To *pomaže* i zato se ona nastavljaju i događaće se uprkos svim represivnim zakonima. U pogledu brojnosti, ona se kolebaju kao i sve društvene pojave; pod izvesnim okolnostima ona mogu imati karakter epidemije, kada se javljaju u posve beznačajnim prilikama. Epidemija se može suzbiti, no ne i sama bolest.

Napisano od maja do sredine jula 1870.

Prema rukopisu.

Friedrich Engels

[Napomene za predgovor jednoj zbirci
irskih pesama^[379]]

Neke od irskih narodnih melodija su prastare, druge su nastale u poslednjih 300 - 400 godina, mnoge tek u prošlom veku; naročito mnogo ih je u to vreme sastavio jedan od poslednjih irskih barda Carolan. Ovi bard i svirači na harfi — pesnici, kompozitori i pevači u istoj osobi — nekada su bili mnogobrojni, svaki irski poglavar imao je svoje barde na svom dvoru. Mnogi su takođe tumarali po zemlji kao putujući pevači, progonjeni od Engleza, koji su u njima s pravom videli glavne nosioce nacionalne, antiengleske tradicije. Stare pesme o poredama Finn Mac Cumhala (koga je Macpherson pod imenom Fingal u svom *Ossianu*^[355], u potpunosti zasnovanom na ovim irskim pesmama, ukrao od Iraca i pretvorio u Škota), o krasotama stare kraljevske palate Tara, o junačkim podvizima kralja Briana Borumha, zatim, kasnije, pesme o borbama irskih poglavara protiv Sassanacha (Engleza) — ostale su da žive u sećanju nacije zahvaljujući ovim bardima; oni su takođe u svojim pesmama proslavili podvige irskih poglavara, svojih savremenika, koji su se borili za nezavisnost. No kad su u sedamnaestom veku Elisabeth-a, James Prvi, Oliver Cromwell i Wilhelm Holandski potpuno porobili irski narod, opljačkali ga, oduzeli mu zemlju i dali je engleskim zavojevačima, lišili ga svih prava i pretvorili u naciju parija, takođe su proganjani putujući pevači kao i katolički sveštenici i postepeno su izumrli početkom ovog veka. Njihova imena su zaboravljena, od pesama su preostali samo fragmenti, ali najlepše naslede koje su ostavili svom potlačenom ali nepobedom narodu — to su njihove melodije.

Sve pesme na irskom jeziku sastavljene su od strofa sa četiri stiha; stoga se u osnovi većine, naročito starijih melodija, uvek nalazi, mada često donekle prigušen, ovaj ritam u četvorostihu; na to se često nadovezuje refren ili muzički završetak na harfi. Danas, kada irski jezik u najvećem delu Irske razumeju samo stari ljudi ili čak više niko, još su poznate mnoge od ovih melodija, ali samo po svom irskom

nazivu ili početnim rečima. Veći, mladi deo njih ima već engleske nazive ili engleski tekst.

Seta, koja prožima većinu ovih melodija, još i danas je izraz nacionalnog raspoloženja. A kako bi i moglo biti drukčije kod naroda čiji gospodari pronalaze stalno nove, sve savremenije metode ugnjetavanja? Najnovija metoda, započeta pre četrdeset, a za poslednjih dvadeset godina dovedena do savršenstva, sastoji se u masovnom proterivanju Iraca sa ognjišta, a to u Irskoj znači isto što i proterivanje iz zemlje. Od 1841. stanovništvo ove zemlje smanjilo se na dva i po miliona, a preko tri miliona Iraca se iselilo. Sve se to radi u korist i usled grabljivosti krupnih zemljoposjednika engleskog porekla. Potraje li tako još trideset godina, Iraca će biti još samo u Americi.

Napisano oko 5. jula 1870.

Prema rukopisu.

PRILOZI

Spisak priloga

- A. Beleške i dokumenti
- B. Članak *Jenny Marx* o irskom pitanju

A. Beleške i dokumenti

1

[Proglas Centralnog veća radničkim društvima^[380]]

Međunarodno udruženje radnika
Centralno veće
18, Greek Street, London, W.

Pozivamo sindikalna društva, društva za uzajamnu pomoć i druga radnička društva da kolektivno pristupaju; jedini uslovi prijema su usvajanje principa Udruženja i plaćanje 5 šilinga za izjavu o pristupu (koja je lakirana i zalepljena na laneno platno s daščicama). Društva koja pristupaju udruženju *ne plaćaju* pristup; ostavlja im se da sama, po svome nahodanju i zavisno od svojih sredstava, plaćaju priloge, ili s vremena na vreme *daju pomoć Udruženju*, kada budu smatrali da *njegova nastojanja opravdavaju takvu pomoć*.

Centralno veće rado će poslati svakom društvu koje izrazi želju Adresu i Statut, u kojima su u potpunosti izloženi principi i ciljevi udruženja, a na teritoriji Londona će uvek poslati delegacije koje će pružiti sve druge, potrebne informacije. Društva koja pristupaju stiču pravo da upute predstavnika u Centralno veće. Za individualne članove udruženja je godišnji ulog od 1 šilinga, pored 1 penija za člansku kartu; karte, kao i sve informacije koje se odnose na udruženje, mogu se dobiti kod počasnog sekretara ili na sednicama Centralnog veća, koje se drže svakog utorka od 8 do 10 časova uveče u zgradi br. 18.

E. Dupont — sekretar-korespondent za Francusku

K. Marx — sekretar-korespondent za Nemačku

E. Holtorp — sekretar-korespondent za Poljsku

H. Jung — sekretar-korespondent za Švajcarsku

L. Lewis — sekretar-korespondent za Ameriku

G. Odger — predsednik Centralnog veća

G. W. Wheeler — počasni blagajnik

W. R. Cremer — počasni generalni sekretar

Formular izjave za društva

koja žele da se priključe Međunarodnom udruženju radnika

Mi, članovi . . . . ., koji smo se sastali u . . . . ., izjavljujemo da smo potpuno saglasni s principima i ciljevima Međunarodnog udruženja radnika i obavezujemo se da ćemo ih štititi i sprovesti u život. Kao dokaz iskrenosti naših namera, molimo Central-

no veće da nas primi u bratski savez kao sekciju koja se priključuje Udruženju.

Potpisali po nalogu članova .....

..... sekretar
 ..... predsednik
 ..... 186...

Prema letku.

Prevod s engleskog

2

[Izveštaj potkomiteta o održavanju kongresa i konferencije,
 korigovan i usvojen na sednici Centralnog veća
 25. jula 1865^[381]]

Zbog hitnog zahteva naših francuskih i švajcarskih korespondenata da ispunimo obećanje dato u vreme osnivanja Udruženja da će se ovogodišnji kongres održati u Briselu i na njemu diskutovati o pitanjima od opšteg interesa za proletarijat u Evropi — vaš komitet je čitav predmet razmotrio i predlaže vam sada sledeće:

1) Pošto sada nije moguće održati kongres u Briselu ili Londonu u ovo vreme, predložemo održavanje jedne konferencije u Londonu u ponedeljak 25. septembra.

2) Sledeću deklaraciju treba objaviti u britanskim i kontinentalnim novinama koje su nam naklonjene:

»Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika objavljuje svoju odluku o odlaganju generalnog kongresa Međunarodnog udruženja radnika u Briselu ili u nekom drugom mestu iz sledećih razloga:

prvo, zato što je ono došlo do uverenja da je svrsishodnije održati preliminarnu konferenciju sa nekoliko delegata iz najvažnijih sekcija na Kontinentu da bi se temeljno proučio program koji treba izneti pred kongres.

drugo, zato što su pokret za reformu, opšti izbori i industrijska izložba u Velikoj Britaniji kao i štrajkovi u Francuskoj toliko vezali energiju i pažnju radničke klase da je od toga trpeo štetu razvitak udruženja.

treće, zato što je ove godine belgijski parlament izdao zakon o strancima koji ometa ostvarenje plana udruženja da održi kongres u glavnom gradu Belgije, i isključuje svaku mogućnost da tamo sazove neku konferenciju.

3) Konferenciji treba da prisustvuju po 2 delegata iz svake centrale. Isto tako treba pozvati i 2 delegata iz Liona. Troškove puta snosiće sekcije koje oni predstavljaju, dok će troškove boravka u Londonu plaćati Centralno veće.

4) Što se tiče načina plaćanja ovih troškova, Veće je dobilo velikodušnu ponudu građanina Junga da primi na stan i hranu delegate iz Švajcarske. Što se tiče ostalih, Veće predlaže sledeće:

prvo, da članovi Centralnog veća daju godišnji prilog u mesecu septembru, pre održavanja konferencije;

drugo, da se generalnom sekretaru naloži da zamoli sekretare društava koja su već pristupila udruženju da se potrudu da prodaju članske karte svim članovima, da bi se taj novac utrošio za konferenciju;

treće, članovima Centralnog veća se preporučuje da prodaju karte i da dobijeni novac predaju Veću, pošto odbiju sumu kojom su platili karte.

5) Komitet predlaže Centralnom veću da prihvati sledeći program i podnese konferenciji. Centralno veće je dopunilo i prihvatilo program u sledećoj formi:

1. Pitanja koja se odnose na kongres;
2. pitanja koja se odnose na organizaciju udruženja;
3. udruživanje napora u borbi između kapitala i rada u raznim zemljama uz pomoć udruženja;
4. sindikati, njihova prošlost, sadašnjost i budućnost;
5. kooperativni rad;
6. direktno i indirektno oporezivanje;
7. ograničavanje radnog vremena;
8. rad žena i dece;
9. opasnost koju Moskoviti predstavljaju za Evropu i ponovno osnivanje nezavisne i jedinstvene Poljske;
10. stajaća vojska; njen uticaj na interes produktivnih klasa.

6) Treba održati preliminarne sastanke delegata sa komitetom i instruktivne sastanke sa Generalnim većem.

- 7) 28. septembra će se održati čajanka
prvo, u čast godišnjice osnivanja udruženja;
drugo, u čast delegata sa Kontinenta;

treće, u čast pobeđe federalizma i slobodnog rada u Americi.

Program čajanke biće služenje čaja, govori, zabava i igranka.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod sa engleskog

[Iz jednog pisma Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru od 29. januara 1866^[382]]

Iz jednog pisma od 29. januara uzimamo sledeće redove:

»U verskom pogledu sad se u otupeloj Engleskoj razvija značajan pokret. Prvaci nauke, na čelu sa Huxleyem (Darwinova škola), sa Char-

Jesom Lyellom, Bowringom, Carpenterom itd. drže u St. Martin's Hall-u sasvim prosvjećena, uistinu smela, slobodoumna predavanja za narod, i to nedeljom uveče, upravo u vreme kad su inače ovčice hrlile na pašu gospodnju; dvorana je bila dupke puna i klicanje naroda toliko da prve nedeljne večeri, kad sam tamo bila sa svojom porodicom, više od 2000 ljudi nije moglo da uđe u prepunu i zagušljivu prostoriju. Tri puta su popovi dozvolili taj užas. — Ali sinoć je skupu objavljeno da se više neće smeti održavati nikakva predavanja dok se ne završi proces dušebrižnika protiv *sunday evenings for the people* (nedeljnih predavanja za narod). Skup je odlučno izrazio negodovanje, i sakupljeno je odmah više od 100 funti sterlinga za vođenje tog procesa. Kako je glupo od popova što se mešaju. Srdžbu bande bogomoljaca izazivalo je i to što su se ove večeri završavale muzikom. Pevane su horske arije Händela, Mozarta, Beethovena, Mendelssohna i Gounod-a i s entuzijazmom su ih slušali Englezi, kojima je dosada bilo nedeljom dozvoljeno samo da brundaju 'Jesus, Jesus meek and mild' (Isuse, Isuse krotki i blagi) ili da odšetaju u ginpalast (rakidžinicu).«

Možda će ovi događaji dati povod da brojna udruženja slobodoumnih u Engleskoj^[383], kad sva napuste svoj dosada više povučeni položaj, i pred narodom korisno primene svoja istraživanja.

Obeležje ovog vremena je i to što stvar fenijanaca^[162] nailazi na duboke simpatije kod engleske radničke klase, kako zato što je ona usmerena protiv popova tako i zato što je republikanska.

Objavljeno u časopisu

«Der Vorbote» br. 2 od februara 1866.

4

[Pismo listu »L'Echo de Verviers«^[384]]

18, Bouverie Street, Fleet Street, London

Uredniku lista »L'Echo de Verviers«

Poštovani gospodine!

Računajući na Vaše osećanje pravičnosti i Vašu težnju »da širite istinu i prosvetu među radničkom klasom«, molim Vas da objavite priloženo pismo, čija je kopija poslata građaninu V.¹

Vama odani
Jung

¹ Vésinier

Gospodine V.,

U br. 293. »L'Echo de Verviers« od 16. decembra 1865. objavio je članak koji je, tobože, imao za cilj da objasni radnicima principe kojima se rukovode članovi Centralnog veća *Medunarodnog udruženja radnika*; građanin Le Lubez, koji je podneo taj članak veću (na osnovu naloga koji mu je dat) smatra da članak, iako je objavljen anonimno, potiče iz Vašeg pera.

Pošto je razmotrilo pismo, Centralno veće je na sednici 9. januara 1866. donelo sledeću odluku:

»Da se zatraži od građanina V. da dokumentuje činjenice koje je izneo; u slučaju da odbije da to učini ili ne bude u mogućnosti da dokaže te činjenice, isključiti ga iz *Medunarodnog udruženja radnika*.«

Zbog toga što Vaš članak apsolutno ne odgovara istini, Centralno veće je smatralo za svoju dužnost da iznese prave činjenice. Svesno svoje misije i datog mu poverenja, Centralno veće nema nameru da se protiv klevete bori klevetom, da iznosi lažne optužbe protiv lažnih optužbi i da se sroza na lične ispade; ono će prepustiti samim optuženima da se pobrinu za svoje opravdanje, ono se ni pred čim neće zaustaviti i, uprkos lažnim prijateljima, neće ostaviti na sebi ni senke sumnje.

Posebnu pažnju zaslužuju sledeća mesta:

I

»Uskoro su svi francuski i italijanski članovi podneli ostavku, motivišući to time što gospoda Tolain i Fribourg učestvuju u radu komiteta i što intrigiraju.« (»L'Echo de Verviers«, br. 293.)

Od 9 francuskih članova Centralnog veća, samo su dva istupila iz Veća — gospoda Denoual i Le Lubez, ali se drugi uskoro ponovo vratio; što se tiče Italijana — jedan od njih (građanin Wolff) je motivisao svoje istupanje pozivajući se ne na »učesće gospode Tolaina i Fribourg-a u radu komiteta i njihove intrige«, nego na odluku Centralnog veća o građaninu Lefort-u,¹ koju je predložio potkomitet, odluku za koju je on sam glasao nekoliko časova ranije kao član potkomiteta.

II

»Komitet je nastavio da radi i radi bez njih sve do danas.« (»L'Echo de Verviers«, br. 293.)

Jedan od dvojice francuskih članova koji su istupili iz veća, građanin Le Lubez, bivši sekretar za Francusku, ubrzo se vratio kao delegat sekcije u Detfordu; prema tome, »komitet je radio bez njega« vrlo kratko vreme.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 66-68.

III

«On» (komitet) »je objavio Manifest i Privremeni statut; prvi potiče iz pera istaknutog publiciste latinske rase» itd. («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Manifest i Statut su bili objavljeni pre istupanja italijanskih i francuskih članova iz veća; Manifest potiče iz pera ne istaknutog publiciste latinske rase,¹ nego pisca tevtonske rase;² Manifest su usvojili jednoglasno svi članovi Centralnog veća, pa i Francuzi i Italijani, još pre nego što se publicist latinske rase upoznao s njim; ovaj poslednji ne samo što nije autor Manifesta, nego bi, da je bio upoznat s tim dokumentom, podigao protiv njega italijanske članove zbog njegove antiburžoaske tendencije; ali on je zadocnio i mogao je samo da omete italijanske članove da prevedu Manifest na italijanski jezik. Vi, očevidno, nikada niste čitali taj Manifest, a publicist latinske rase neće Vam biti zahvalan za to što ste mu pripisali autorstvo tog dela.

IV

«Da li je on» (komitet) »postigao cilj koji je sebi postavio — potpuno oslobodjenje radnih masa?»

Ne! Mesto toga, on je izgubio godinu dana dragocenog vremena oko sazivanja konferencije i izrade programa kongresa, koji treba da se održi u Ženevi» itd. («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Centralno veće je tek početkom 1865. počelo da radi; prema tome, do konferencije je prošlo 9 meseci; ono je upotrebilo tih 9 meseci »dragocenog vremena« na uspostavljanje međunarodnih veza i na proširenje veza u Engleskoj. Svake nedelje, u toku nekoliko meseci, delegacije sastavljene od članova veća posećivale su razna radnička društva da bi im predložile da se priključe udruženju. Rezultat toga rada je ovaj: U vreme konferencije, *Međunarodno udruženje radnika* brojalo je u Engleskoj 14 000 članova; udruženju su, između ostalih, pristupile tako velike organizacije kao što su društva obučara i zidara; najuticajniji i najistaknutiji funkcioneri ovih ogromnih radničkih organizacija (tredjuniona) članovi su Centralnog veća; osnovan je list čiji sâm naziv («The Workman's Advocate») govori o njegovim zadacima, list koji uvek i svuda štiti interese radničke klase.

Osnovano je i društvo za borbu za opšte biračko pravo u Engleskoj (Liga za reformu), društvo koje broji mnogo hiljada članova; sekretar i većina članova njegovog Izvršnog komiteta su izabrani iz naše sredine.

U Francuskoj — nekoliko hiljada pristalica.

U Parizu — jaka, aktivna i besprekorna uprava na čelu organizacije koja broji preko 2000 članova; sekcije u Lionu, Ruanu, Nantu, Kanu,

¹ Giuseppe-a Mazzinija — ² Karla Marxa

Nefšatou, Pon-l'Eveku, Pantenu, Sen-Deniju, Lizjeu, Pitou, Belvilu itd., itd., itd.

U Švajcarskoj: u Ženevi — rukovodstvo sastavljeno od najboljih ljudi na čelu organizacije koja broji 500 članova: sekcije u Lozani, Veveju, Montreu i nevšatelskom kantonu.

U Belgiji pokret je počeo sa najboljim izgledima; Centralni komitet je imao osnova da misli da će za Belgijom uskoro poći Španija.

V

«Ne, on» (komitet) «čak nije ni pozvao na svoju konferenciju u septembru 1865. ni jednog jedinog delegata iz Nemačke, koja ima toliko radničkih društava, ni delegate mnogobrojnih engleskih društava, ni tako dobro organizovanih italijanskih društava, ni društava koja postoje u Francuskoj, jer Tolain, Fribourg i Co. nisu delegati nijednog društva francuskih radnika, nego su sami sebe delegirali ne podnoseći nikakve dokaze da raspolažu punomoćima. Oni ne samo što nisu delegati francuskih radničkih društava, nego je njihovo prisustvo na londonskoj konferenciji bilo jedini uzrok koji je omeo ova društva da pošalju svoje delegate. Mi bismo mogli navesti nekoliko takvih društava koja su na toj osnovi odbila da učestvuju na konferenciji . . . » itd., itd. («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Prema ustanovljenom principu, samo sekcije Međunarodnog udruženja radnika i društava koja su se njemu prisajedinila mogle su biti zastupljene na konferenciji; stanje naših finansija primoralo nas je da ograničimo broj naših delegata na minimum.

Iz Nemačke, «koja ima toliko radničkih društava», mogla su biti zastupljena samo potrošačka društva koja je organizovao Schulze-Delitzsch, i lasalovska društva, Opšti nemački radnički savez. Prva su, bez znanja svojih članova, samo oruđe pruske liberalne buržoazije, čiji je jedan od matadora Schulze-Delitzsch; što se tiče lasalovskih društava, ona su se nalazila i sada se nalaze u stanju potpunog raspadanja; jedan deo ovih društava stupio je u vezu sa Bismarckom, a drugi deo, tada još neorganizovan, priznavao je rukovodstvo J. Ph. Beckera, koji je bio na konferenciji kao švajcarski delegat. Za vreme zasedanja konferencije, on je dobio mandat od radnika fabrika Solingena i bio je predstavnik nemačkog društva u Ženevi (Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika), dok su nemačko društvo u Londonu (Nemačko udruženje za obrazovanje radnika) zastupali njegovi delegati — članovi Centralnog veća^[385].

Osim smetnji na koje nailaze radnici pri stvaranju društava u Nemačkoj, zakonodavstvo im, uz to, zabranjuje da stupaju u strana društva, pa ipak je obrazovano nekoliko sekcija na severu i jugu Nemačke.

Ako se uzmu u obzir sve ove teškoće, zar se treba čuditi što Nemačka nije bila tako dobro zastupljena kao što bi to želelo Centralno veće?

Engleska društva bila su dobro zastupljena preko engleskih članova Centralnog veća. Predsednik Odger je sekretar Veća tredjuniona (najvišeg veća svih tredjuniona u Engleskoj); generalni sekretar Cremer je član Izvršnog komiteta drvodelja, a sekretar Lige za reformu Howell, u isto vreme je i član Izvršnog komiteta zidara, a on i sekretar Društva zidara, Coulson, delegati su ovog Društva u Centralnom veću; član uprave jednog od društava za uzajamno osiguranje života, Wheeler, takođe je član Centralnog veća.

Obučare (5500 članova) predstavljali su Odger, Morgan i Cope, dok je Shaw predstavljao molere itd., itd.

Građanin Wolff, koji je prisustvovao kongresu italijanskih radnika u Napulju 1865, i drugi italijanski članovi veća, iako su vrlo aktivno učestvovali u radu Centralnog veća, nisu uspeli da upišu nijednog člana u Italiji; Centralno veće veoma žali što italijanski članovi, čak i pre svog napuštanja veća, nisu uživali dovoljno poverenja »tako dobro organizovanih italijanskih društava«, da bi ubedili makar jedno od njih da priđe Međunarodnom udruženju.

«. . . ni od onih društava koja postoje u Francuskoj, jer Tolain, Fribourg i Co. nisu delegati nijednog društva francuskih radnika, nego su sami sebe delegirali».

Članovi lionske sekcije izrazili su žaljenje povodom toga što ih je nedostatak sredstava omeo da pošalju delegate, ali su, kao i članovi sekcije u Kanu i Nefšatou, poslali poruku i samim tim uzeli učešća u radu Centralnog veća.

Tolaina, Fribourg-a, Limousina i Varlina je bila izabrala pariska sekcija opštim glasanjem; ova sekcija se sastoji od radnika svih struka i od nekoliko stotina članova asocijacije *Crédit au travail*.¹ Rukovodilac ove asocijacije, Béluze, takođe je član sekcije; svi su oni uzeli ili mogli uzeti učešća u izboru delegata. Limousin, jedan od četiri pariska delegata, sekretar je uprave časopisa »L'Association« — međunarodnog organa kooperativnih društava.

Gospodina Clariola je delegiralo Društvo pariskih tipografa. Na poziv Centralnog veća, na konferenciju su došli iz Pariza gospoda Schily, Du Mesnil-Marigny i drugi i na njoj vrlo aktivno učestvovali.

Kojim je društvima, o kojima Vi govorite, prisustvo Tolaina, Fribourg-a i Co. smetalo da pošalju delegate na konferenciju? Niste li imali u vidu »Društvo 10. decembra«,^[386] jedino društvo koje je dozvoljeno u Francuskoj pod današnjim režimom?

Izveštaj o konferenciji pojavio se u svim liberalnim pariskim listovima, ne izazvavši nijednu žalbu, nijedan prigovor od strane članova Međunarodnog udruženja, a ni francuskih kooperativnih društava; mandate koje su dobili delegati proverio je i potvrdio potkomitet Centralnog veća.

¹ Kredit za rad

U samom početku konferencije pariski delegati su podneli iscrpan i tačan izveštaj o radu svoje uprave, o stanju finansija, za čije su odobrenje stavili svoje knjige i svu prepisku na raspolaganje Centralnom veću; Centralno veće može samo da pozdravi uspešne mere koje je sprovela pariska uprava za osnivanje i propagiranje Međunarodnog udruženja u Francuskoj.

VI

«Belgija je poslala veoma dostojnog delegata, građanina De Paepc-a, ali on je bio jedini predstavnik zemlje koja ima mnoštvo društava.» («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Veoma je žalosno što je Belgija poslala samo jednog delegata i što je ovaj delegat upravo predstavljao najmanji broj birača. Ipak, Belgija je bila na dostojan način predstavljena u licu César De Paepc-a.

VII

«Iz Švajcarske ili, tačnije, iz Ženeve, došla su dva delegata, nijedan nije Švajcarac, naime: francuski i badenski emigranti, koji su došli na konferenciju zajedno s dva napred pomenuta tobože francuska delegata; svega pet ili šest ljudi istog kova i samo jedan pravi i ozbiljni delegat, Belgijanac.» («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Švajcarski delegati su bili izabrani opštim glasanjem svih članova raznih sekcija Međunarodnog udruženja u Švajcarskoj, Udruženja Grütli,^[387] u kome su samo Švajcarci, i Nemačkog društva.

Nemačko udruženje za obrazovanje radnika je takođe učestvovalo u izborima preko svojih predstavnika u organizacijama Međunarodnog udruženja u Švajcarskoj. Izborom svojih delegata članovi udruženja u Švajcarskoj su zauzeli počasno mesto u istoriji Međunarodnog udruženja.

Švajcarski delegati su došli na konferenciju ne s «dva tobože francuska delegata», nego sa četiri pariska delegata.

Jedan od delegata na konferenciji, građanin Becker, postao je Švajcarac pre više od 20 godina; zvanje građanina grada Bila dodeljeno mu je u znak zahvalnosti za usluge koje je učinio stvari međunarodne demokratije; kao radnik, on se odlikovao kao agitator, ratnik, organizator i pisac; svoj tako raznovrstan talenat on je uvek posvećivao stvari radnih masa; smešno je gledati kako se takvi gorostasi izlažu napadima pigmeja; jasno je da o njihovim zaslugama mogu govoriti samo ljudi koji se ističu svojom čestitošću i nesebičnošću.

VIII

«Mi pitamo može li se taj rezultat nazvati zadovoljavajućim.» («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Centralno veće se sastoji skoro isključivo od radnika, koji su navikli na čekić i turpiju, i samo po cenu ličnih žrtava oni ih mogu zameniti perom; ako se oni prihvataju pera, onda je to uvek zbog toga da bi štitili ili propagirali neku plemenitu stvar, a nikako radi toga da bi svoje usluge prodali bonapartizmu. Ako postignuti rezultat nije tako zadovoljavajući kao što bi radnici uopšte želeli, mi smo ubeđeni da će oni imati u vidu večeri provedene u radu posle dugog i zamornog radnog dana i ono uzbuđenje koje su preživljavala njihova braća pre nego što su stvar dovela do sadašnjeg stanja.

IX

«Podležući štetnim uticajima, komitet je uneo u program ženevskog kongresa pitanja koja su tuđa ciljevima udruženja, kao što je pitanje o nužnosti uništenja ruskog uticaja u Evropi.» («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Kakvi su to štetni uticaji kojima je podleglo Centralno veće kad je unelo u svoj program pitanje o nužnosti uništenja moskovitskog (a ne ruskog, što znači sasvim drugo) uticaja u Evropi? Nužnost «uništenja moskovitskog uticaja u Evropi» u principu je usvojena u našem Manifestu, koji apsolutno nije bio izdat ni pod čijim štetnim uticajem.

Koja su još pitanja bila unesena u program pod štetnim uticajima?

X

«Ta ogromna greška već je povukla za sobom sudbosne posledice: gomile Poljaka su zahtevale da budu primljene u komitet, i oni će uskoro imati u njemu ogromnu većinu.» («L'Echo de Verviers», br. 293.)

Gomile Poljaka uopšte nisu zahtevale da budu primljene u Centralno veće, i oni ne čine u njemu uopšte ogromnu većinu, nego manje od dvadesetog dela.

Kako voditi razuman razgovor s autorom koji izjavljuje da je «komitet izradio i stavio na glasanje program koji sadrži dvanaest pitanja, koja obuhvataju skoro sve najopštije probleme političke ekonomije, ali ne postavljaju nijedno naučno pitanje», a nekoliko redova dalje, čak ne prekidajući dah, priznaje «naučni značaj» tih istih pitanja?

Centralno veće ne pokazuje nikakvu netrpeljivost i uvek se trudilo da iskoristi prosveteno mišljenje svih irskih prijatelja stvari radnih masa; ono je težilo svim dostupnim sredstvima da propagira svoje uzvišene principe i da ujedinjava radnike svih zemalja. U tom cilju su u Švajcarskoj osnovana tri lista: «Journal de l'Association Internationale des Travailleurs» i «La Voix de l'Avenir»^[388] na francuskom jeziku; «Der Vorbote» na nemačkom jeziku; u Engleskoj «The Workman's Advocate», jedini engleski list koji, polazeći od prava nacija na samoopredeljenje, smatra da Irci imaju pravo da zbace engleski jaram.

Centralno veće ne može biti sudija svojih sopstvenih aktivnosti. Ženevski kongres će imati da reši da li je veće dostojno onog poverenja

koje mu je bilo ukazano, i nije li ono lakomisleno izdalo veliku misiju koja mu je poverena.

Ostajem, poštovani gospodine, Vaš pokorni sluga
H. Jung

15. februara 1866.

u ime Centralnog veća
Međunarodnog udruženja radnika

Objavljeno u listu
»L'Echo de Verviers«, br. 43,
20. februara 1866.

Prevod s francuskog

5

[Beleška govora Karla Marxa o odnosima između Mazzinija
i Međunarodnog udruženja radnika^[389]]

Iz zapisnika sa sednice Centralnog veća od 13. marta 1866.

Građanin Marx je održao govor koji se odnosio na postupak na prethodnoj sednici. Reкао je da nije istinita tvrdnja majora Wolffa da je Mazzini pisao naš statut. On sam, Marx, napisao ga je, pošto su u komitetu razmotreni razni nacrti, između ostalog i Wolffov.^[390] Ovi nacrti su se bitno razlikovali u pogledu dve tačke. On, Marx, je govorio o tlačenju rada od strane kapitala. Wolff se izjasnio za centralizaciju ali je pod udruženjima radnika podrazumevao samo društva za uzajamno pomaganje. Mazzinijev statut je štampan u vreme održavanja konferencije u Napulju.

Nemoguće je bilo da Mazzini vidi Marxov govor pre nego što je štampan, pošto se nalazio u Marxovom džepu, jedino je moguće da ga je pročitao kad je predat Le Lubez-u, a pre nego što je uručen listu »Bee-Hive«.

Zatim, Mazzini je pisao u Brisel Fontaine-u pismo koje je bilo namenjeno belgijskim društvima i u kome ih on upozorava na opasnost od Marxovih socijalističkih pogleda; ovo je potvrdio De Paepe na konferenciji.^[391]

Major Wolff nije član veća. On je bio dužan da pošalje pismo kojim bi obavestio veće o svojoj nameri da podnese žalbu. Marx protestuje, u svoje ime i u ime drugih sekretara za Kontinent, zbog postupka na poslednjoj sednici i moli da se ovo unese u zapisnik, pošto će se o ovom pitanju možda govoriti na ženevskom kongresu.

[Statut i poslovnik Međunarodnog udruženja radnika^[39 2]]

**Statut Međunarodnog udruženja radnika
izglasan na sednici Ženevskog kongresa od 5. septembra 1866.**

Imajući u vidu:

da oslobođenje radnika mora biti delo samih radnika; da njihovi napori za izvojevanje oslobođenja ne smeju težiti stvaranju novih privilegija nego zavodenju jednakih prava i dužnosti za sve i uništenju svake klasne dominacije;

da je ekonomska potčinjenost radnika monopolističkom vlasniku sredstava rada, to jest izvora života, osnovni uzrok ropstva u svim njegovim vidovima: socijalne bede, duhovne degradacije, političke poslušnosti;

da je, iz ovog razloga, ekonomsko oslobođenje radnika veliki cilj kome svaki politički pokret, kao sredstvo, mora biti podređen;

da su svi dosadašnji napori u tom pravcu zatajili zbog nedostatka solidarnosti između radnika raznih struka u svakoj zemlji i odsustva bratskog saveza radnika raznih zemalja;

da oslobođenje rada nije ni lokalni ni nacionalni problem nego socijalni, koji obuhvata sve zemlje gde postoji moderan život i koji za svoje rešenje iziskuje njihovu teorijsku i praktičnu saradnju;

da pokret koji se ponovo pojavljuje među radnicima industrijski najrazvijenijih zemalja Evrope, izazivajući nove nade, istovremeno služi kao svečano upozorenje da ne treba ponovo padati u stare greške nego smesta udružiti sve još nepovezane napore;

iz ovih razloga:

kongres *Međunarodnog udruženja radnika*, održan u Ženevi od 3. do 8. septembra 1866, izjavljuje da ovo udruženje kao i sva društva i pojedinci koji su mu pristupili priznaju *Istinu, Pravdu i Moral* kao osnovicu svog stava prema svim ljudima, bez obzira na boju kože, veru i nacionalnost.

Kongres smatra za dužnost da za sve zahteva prava čoveka i građanina. *Nema dužnosti bez prava, nema prava bez dužnosti*; u tom duhu kongres je konačno usvojio sledeći Statut *Međunarodnog udruženja radnika*:

Član I. Ovo Udruženje je osnovano da bi poslužilo kao centar za veze i saradnju radnika raznih zemalja koji teže istom cilju, naime: uzajamnoj zaštiti, napretku i potpunom oslobođenju radničke klase.

Član II. Ime ovog udruženja biće *Međunarodno udruženje radnika*.

Član III. U sastav Generalnog veća ulaze radnici koji predstavljaju razne zemlje učlanjene u *Međunarodno udruženje*. Ono će uzimati iz svoje sredine, za potrebe vođenja poslova, službena lica kao što su:

predsednik, generalni sekretar, blagajnik i poseban sekretar za svaku zemlju.

Svake godine, kongres na okupu utvrdiće mesto i vreme svog sledećeg saziva, odrediće sedište i članove Generalnog veća, ostavljajući mu pravo da naknadno prima nove članove.

U vreme koje je utvrdio kongres delegati će se punopravno okupiti u određenom mestu i određenog dana, pri čemu nije potreban nikakav naročit poziv. U slučaju nužde Generalno veće može promeniti mesto kongresa, ali ne može odlagati datum njegovog sazivanja.

Član IV. Na svakom godišnjem kongresu, Generalno veće će podneti javni izveštaj o godišnjem radu a u hitnim slučajevima može sazvati kongres pre utvrđenog roka.

Član V. Generalno veće uspostaviće odnose sa raznim radničkim udruženjima, tako da radnici svake zemlje budu stalno u toku o pokretima njihove klase u drugim zemljama; — da se istovremeno i u istom smislu vrši ispitivanje društvenog stanja; — da pitanja pokrenuta u jednom društvu, a čije je pretresanje od opšteg interesa, budu pretresana u svim društvima, i da, kad neka praktična ideja ili međunarodna teškoća zahtevaju akciju udruženja, ovo može da postupi istovetno. — Kad mu se to bude činilo nužnim, Generalno veće će preduzeti inicijativu da podnosi predloge mesnim ili nacionalnim društvima.

Ono će publikovati bilten da bi olakšalo svoje veze sa sekcijama.

Član VI. Pošto uspeh radničkog pokreta u svakoj zemlji može biti obezbeđen samo snagom jedinstva i udruživanja i pošto će, s druge strane, korist od Generalnog veća biti utoliko veća ukoliko njegova delatnost bude manje rasuta, članovi *Međunarodnog udruženja* će morati da ulože sve napore da bi mesne ogranke svake zemlje ujedinili u nacionalna udruženja koja će predstavljati centralna veća. Ipak, samo se po sebi razume, primena ovog člana uvek zavisi od posebnih zakona koji vladaju u svakoj naciji. No pored zakonskih smetnji, nijednom mesnom društvu nije uskraćeno da neposredno opšti sa *Generalnim većem*.

Poslovník¹

Član 1. Generalnom veću se stavlja u dužnost da sprovede rezolucije kongresa.

A. U tom cilju ono dobija sve dokumente koje mu šalju centralni komiteti raznih zemalja, i prikuplja sve one koje može pribaviti drugim putem.

B. Njemu je povereno da organizuje kongres i da saopšti njegov program svakoj sekciji preko centralnih komiteta.

¹ U originalu *Réglements spéciaux*

Član 2. Generalno veće će, koliko god puta mu to budu sredstva dozvoljavala, objavljivati izveštaj dajući pojedinosti o svemu što je od interesa za *Međunarodno udruženje radnika*. Ovaj izveštaj će se uglavnom odnositi na ponudu i tražnju rada, zadružna društva i položaj radničke klase u svim zemljama itd.

Član 3. Ovaj izveštaj će se objavljivati na raznim jezicima i slaće se svim komitetima povezanim sa Generalnim većem, čija je dužnost da dostave po jedan primerak svakoj sekciji.

Član 4. Da bi Generalno veće moglo izvršiti ove rezolucije, izuzetno za 1866 - 1867. godinu prikupiće se doprinos od 30 santima (3 penija) po svakom članu Međunarodnog udruženja radnika.

Ovi doprinosi su uglavnom namenjeni za pokrivanje mnogobrojnih rashoda Generalnog veća, kao što su plata generalnog sekretara, troškovi štampanja, prepiske, organizovanja i drugih pripremnih radova za kongrese itd.

Član 5. Svuda gde dozvoljavaju okolnosti obrazovaće se centralna veća. Njihovi službenici, koje imenuju odgovarajuće sekcije i koje one mogu u svako doba opozvati, slaće Generalnom veću izveštaje najmanje jednom mesečno, a ako je potrebno i češće.

Član 6. Rashode centralnih veća pokrivaće razne sa njima povezane sekcije.

Član 7. Centralna veća u vezi sa Generalnim većem, kao i Generalno veće, dužna su da garantuju kredit koji su članovima udruženja dale njihove sekcije samo u slučaju kad je njihovou člansku knjižicu potpisao sekretar sekcije kojoj donosilac pripada.

Ako sekcija, kojoj se donosilac obraća radi korišćenja svog kredita, ne raspolaze novčanim sredstvima, ona je ovlašćena da izda menicu po viđenju na ime biroa sekcije koja otvara kredit.

Član 8. Centralna veća i sekcije moraju, na zahtev, svakom članu udruženja besplatno dostavljati izveštaje Generalnog veća.

Član 9. Svaka sekcija, velika ili mala, ima pravo da pošalje delegata na kongrese. Kad sekcija nema sredstava da pošalje delegata, ona se može udružiti sa drugim sekcijama koje će združene imenovati zajedničkog delegata.

Član 10. Troškove delegata snosiće sekcija ili udružene sekcije koje su ga imenovale.

Član 11. Svaki član Međunarodnog udruženja radnika ima pravo da bira i da bude biran.

Član 12. Svaka sekcija, ili grupa, koja broji preko 500 članova ima pravo da pošalje po jednog delegata više na svakih 500 članova.

Član 13. Svaki delegat ima samo jedan glas na kongresu.

Član 14. Svaka sekcija je slobodna da prilagodi svoj poslovnik i statut mesnim uslovima i posebnom zakonodavstvu svoje zemlje. Međutim, oni ne smeju sadržavati ništa oprečno opštem statutu i poslovniku.

Član 15. Sadašnji Statut i Poslovnik može revidirati svaki kongres, pod uslovom da dve trećine prisutnih delegata traži njihovu izmenu.

Prema rukopisu Karla Marxa
i Paula Lafargue-a.

Prevod s francuskog

7

[Beleška govora Karla Marxa na svečanosti povodom godišnjice osnivanja nemačkog Udruženja za obrazovanje radnika u Londonu 28. februara 1867^[393]]

Karl Marx je govorio o najamnom radu i kapitalu i veoma jasno je dokazao kako su radnici stvarali kapital, kako su proizvodom svog vlastitog rada držani u ropstvu i kako se kapital neprekidno koristi za to da im skuje još jače lance. Takozvani slobodni radnik poseduje, svakako, svest o tome da je slobodan radnik, ali on je utoliko više u vlasti kapitala što je prinuđen da svoj rad prodaje za bednu nadnicu da bi time podmirivao najnužnije životne potrebe. Slobodni radnik stoji materijalno u većini slučajeva niže od roba i kmeta. Radnička klasa nema potrebe da ukine ličnu svojinu, ona je odavno ukinuta i ukida se iz dana u dan, a ono što treba ukinuti jeste buržoaska svojina koja je zasnovana samo na prevari.

U vezi sa društvenim odnosima u Nemačkoj Marx je napomenuo da je nemački proletarijat još i najsposobniji da uspešno sprovede radikalno lečenje. Prvo, Nemci su se većinom oslobodili od svake religiozne besmislice; drugo, njima nije potrebno da prođu kroz dug građanski pokret kao radnici drugih zemalja, i, treće, njih će njihov geografski položaj naterati da objave rat istočnom varvarstvu, jer otuda, iz Azije, potekla je sva reakcija prema Zapadu. Time se radnička partija potiskuje na revolucionarno tlo na kome mora da dela u cilju svog potpunog oslobođenja.

Objavljeno u „Der Vorbote“
br. 3 od 3. marta 1867.

Proglas Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika sekcijama, pridruženim društvima i svim radnicima^[391]

Proleterii!

Iz dopisa koje dobijamo vidimo da članovi udruženja nastavljaju da popularišu načela i povećavaju broj sekcija Međunarodnog udruženja. Ovaj uspeh je znatan naročito u Švajcarskoj, gde se većina naših sekcija revnosno bavi osnivanjem radničkih društava svake vrste i njihovim povezivanjem s nama.

Posle masakra Maršijenaca^[395] Belgija ulaže priznanja dostojne napore da sve proletere stavi pod našu zastavu.

Ipak, u drugim zemljama razni uzroci su omeli takvu propagandu:

Nemačka, koja je pre 1848. bila tako duboko zainteresovana za proučavanje socijalnih pitanja, vidi svoje snage skoro potpuno angažovane pokretom za ujedinjenje koji se razvija duboko u njoj.

U Francuskoj sa ono malo slobode, koju uživa radnička klasa, ni izdaleka nije došlo do uopštavanja načela i širenja našeg udruženja u onoj meri u kojoj bi se to inače moglo očekivati; jer mogli bismo se nadati da bi pomoć, koju su francuskim radničkim društvima zahvaljujući našem posredovanju dala engleska radnička društva prilikom njihovih greven^[396], učinila da pridobijemo sve francuske radnike. Sada, kada je u Francuskoj borba između klase kapitalista i klase radnika ušla u fazu koju mi nazivamo »engleskom«, tj. dobila jasno ocrtan karakter, radnici bi ubrzo mogli da shvate da je, da bi se uspešno borili protiv vlasti kapitalista, potreban moćan savez koji u sebi ujedinjuje sve članove zajednice radnika.

Engleska, koja je bila angažovana izbornom reformom, za trenutak je gurnula u drugi plan ekonomska kretanja. Ali sada kad je pitanje reforme za neko vreme rešeno, kad se zahvaljujući izvršenom ispitivanju tredjuniona^[397] potvrdila moć radničke klase i ona toga postala svesna, mislimo da je kucnuo čas kad će radnička društva shvatiti korisnost našeg udruživanja. Već je u često ponavljanim prilikama na skupštinama radničkih delegata pravilno shvaćena vrednost našeg udruživanja i već su se brojna društva formirala pod našim okriljem. Na osnovu moćne organizacije radničke klase, Engleska je pozvana da bude jedan od naših najčvršćih oslonaca.

Čini se da su se Sjedinjene Američke Države podmladile krvavim ratom kroz koji su prošle: radnička klasa se već centralizovala i, utičući na tamošnju buržoasku vlast, prinudila zakonodavstva većeg

¹ štrajkova

broja država da prihvate zakon o osmočasovnom radnom vremenu. Pri likom izbora budućeg predsednika razne političke partije su bile prinuđene da se ispovede: radikalna partija je kroz usta *Wade-a* priznala nužnost da se posebno pozabavi pitanjem rada i kapitala, i izjasnila se iskreno za preobražavanje kapitala i zemljišne svojine. Pošto radnička klasa u ovoj zemlji ima veoma jaku organizaciju, ona je i sposobna da nametne svoju volju.

Trenutno se u svim civilizovanim zemljama radnička klasa diže i pretežno tamo gde je, kao u Americi i Engleskoj, industrija najnaprednija, tu je i organizacija radničke klase najčvršća i borba sa buržoazijom najupornija.

Pred snagom kapitala iščezla je individualna čovekova snaga i radnik u manufakturama je sad samo jedan točkić mašine. Da bi ponovo stekli svoju individualnost radnici su se morali ujediniti i obrazovati udruženja za odbranu svoje nadnice i života. Dosad su ove asocijacije ostale više lokalne vrste; samo, kapital vidi kako usled novih industrijskih otkrića njegova egzistencija svakodnevno raste, čime veliki broj nacionalnih udruženja zapada u bespomoćnu situaciju. Ako se prouče borbe engleske radničke klase, zapaža se kako fabrikanti, da bi pružili otpor svojim radnicima, omogućavaju kako dolazak stranih radnika tako i proizvođenje robe tamo gde su radne najamnine niže. S obzirom na ovakvo stanje stvari, radnička klasa mora svoja nacionalna udruženja pretvoriti u internacionalna ako želi da svoju borbu produži sa izvesnim izgledima na uspeh.

Neka svi radnici pažljivo razmotre ovaj novi aspekt tog pitanja, i uvideće da će hleb svoj i svoje dece odbraniti ako se okupe pod našom zastavom.

Mi, Generalno veće, apelujemo na sve da sledeći kongres, koji se održava 2. septembra 1867. u Lozani, postane sjajna manifestacija radničke klase.

(U Pravilniku usvojenom na Prvom kongresu kaže se u tački 9: Svaka sekcija, mala ili velika, ima pravo da pošalje delegata na kongres. Ako neka sekcija nije u stanju da pošalje delegata, treba da formira grupu sa drugim sekcijama koja će onda naimenovati jednog delegata. Član 12: Svaka sekcija ili grupa koja broji više od 500 članova treba za svakih sledećih 500 da imenuje još po jednog delegata.^[398])

Kongresna pitanja su:

1. Koja su praktična sredstva da se Međunarodno udruženje radnika osposobi za to da radničkoj klasi (muškog i ženskog roda) postane zajednički centar dejstva u ratu za oslobođenje od jarma kapitala?

2. Kako mogu radničke klase za svoju emancipaciju iskoristiti kredit koji daju buržoaziji i vladama?

London, jula.

S bratskim pozdravom:

Dopisni sekretari

E. Dupont, za Francusku
K. Marx, za Nemačku
Žabicki, za Poljsku
H. Jung, za Švajcarsku
P. Fox, za Ameriku
Besson, za Belgiju
Carter, za Italiju

P. Lafargue, za Španiju
Hansen, za Holandiju i Dansku
G. Odger, predsednik
G. Eccarius, potpredsednik
W. Dell, blagajnik
Shaw, sekretar-blagajnik
Peter Fox, generalni sekretar

16, Castle-Street, Oxford Street

Prema letku na nemačkom jeziku.

9

[Zapis jednog govora Karla Marxa o statistici nove
 Plave knjige⁽³⁹⁹⁾]

[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od 23. jula 1867]

Gradanin Marx je skrenuo pažnju veća na jednu Plavu knjigu parlamenta — »Reports by Her Majesty's Secretaries of embassy and legation on the manufactures and commerce of the countries in which they reside«, 1867 — i odatle citirao sledeći izvod:

»U prvih jedanaest meseci 1864. Belgija je uvezla 7200 tona neobrađenog livenog gvožđa, od toga 5300 tona iz Velike Britanije. U odgovarajućem razdoblju 1865. ovaj uvoz je porastao na 18 800 tona, od čega je 17 000 tona došlo iz Velike Britanije; 1866. uvoz je porastao na 29 590 tona, od čega je 26 200 tona iz Velike Britanije. S druge strane, belgijski izvoz livenog gvožđa u prvih jedanaest meseci 1864. 24 400 tona, od čega 17 200 tona za Francusku i 5900, za Englesku, dok je izvoz u odgovarajućem razdoblju 1866. iznosio ne više od 14 000 tona; od toga je 9600 tona izvezeno u Francusku a samo 241 tona u Veliku Britaniju. Izvoz belgijskih sina pao je takode od 75 353 tone u prvih jedanaest meseci 1864. na 62 734 tone 1866. godine.

Sledi tabela sa tačnim podacima o belgijskom uvozu *gvožđa i čelika svih vrsta* iz Velike Britanije i o belgijskom izvozu gvožđa i čelika u Veliku Britaniju u prvih jedanaest meseci 1866. u poređenju sa odgovarajućim razdobljem 1864.

Belgijski uvozi iz Velike Britanije

	Prvih jedanaest meseci	
	1866	1864
	u tonama u tonama	
Ruda i gvozdeni opiljci	0	1
Sirovo, liveno i staro gvožđe	26 211	5296
Obradeno gvožđe (ekseri, žica itd.) . .	1 031	1777
Livena roba	41	24

Kovano gvožđe	255	203
Čelične poluge, ploče i žica	3 219	1227
Čelik za kovanje	522	0
Ukupno	31 289	8528

Belgijski izvozi u Veliku Britaniju

	Prvih jedanaest meseci	
	1866	1864
	u tonama	u tonama
Ruda i gvozdeni opiljci	1768	5555
Sirovo, liveno i staro gvožđe	241	5920
Obradeno gvožđe (ekseri, žice itd.) ..	6727	9436
Livena roba	5	7
Kovano gvožđe	12	0
Čelične poluge, ploče i žice	50	56
Čelik za kovanje	16	5
Ukupno	8819	20 979

Tako se kao rezultat ukratko može konstatovati:

Belgija je izvezla 1864 (u prvih jedanaest meseci) u Englesku 20 979 tona gvožđa i čelika a 1866. samo 8819 tona, dok je britanski izvoz gvožđa i čelika u Belgiju od 8528 tona 1864. godine porastao na 31 289 tona 1866. godine.^o

Marx je podsetio na to da su se prošle godine neki građanski listovi žestili zbog štetnih posledica egzistencije tredjuniona i tvrdili da će usled njihove delatnosti engleska industrija gvožđa izgubiti svoje pozicije i da će je potisnuti belgijska industrija gvožđa. Nijedan od listova koji je podigao tu galamu nije doneo saopštenje o pojavi ove Plave knjige, a kamoli da je dao izveštaj o njenom sadržaju.

Prema kniži zapisnika.

Prevod s engleskog

[Zapis jednog govora Karla Marxa o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema kongresu Lige za mir i slobodu^[400]]

[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od 13. avgusta 1867]

Građanin Marx je skrenuo pažnju na kongres za mir koji treba da se održi u Ženevi. Rekao je da je poželjno da što više delegata prisustvuje kongresu u svojstvu posmatrača i dodao je da bi bilo nera-

zumno zvanično učestvovanje predstavnika Međunarodnog udruženja radnika. Kongres Međunarodnog udruženja radnika je istovremeno i kongres za mir, jer savez radničkih klasa različitih zemalja mora konačno onemogućiti izbijanje međunarodnih ratova. Da su inicijatori kongresa za mir u Ženevi shvatili suštinu ovog pitanja, oni bi pristupili Međunarodnom udruženju radnika.^[401]

Trenutno jačanje armija u Evropi posledica je revolucije 1848. godine. Postojanje stajaćih vojski je neminovni rezultat sadašnjih odnosa u društvu. Njih ne održavaju radi međunarodnih sukoba, već radi tlačenja radničke klase.^[401] Međutim, kako nema uvek barikada za rušenje ni radnika za streljanje, postoji ponekad mogućnost da se namerno izazovu međunarodni sukobi da se armije ne bi odvikle od njih. Pobornici mira po svaku cenu nesumnjivo su u većini na kongresu. Oni bi rado ostavili Rusiju samu u posedu sredstava za vođenje rata protiv ostale Evrope; već i samo postojanje takve jedne države dovoljno je da pruži povod svim ostalim državama da sačuvaju svoje armije.

Više je nego verovatno da bi neki francuski radikali iskoristili ovu priliku da drže deklamatorske govore protiv svoje sopstvene vlade ali bi ovi govori imali veći efekat kad bi se držali u Parizu.

Oni koji odbijaju da sarađuju na izmeni odnosa između rada i kapitala gube iz vida stvarne pretpostavke opšteg mira.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Izveštaj Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika na Lozanskom kongresu 1867^[402]

I. Zadaci postavljeni na Ženevskom kongresu (1866)

Ženevski kongres je postavio Generalnom veću sledeće zadatke:^[403]

1. Kongres je usvojio rezoluciju kojom se ovlašćuju engleski delegati da preduzmu potrebne korake kod direktora pošta u Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj da bi se postiglo smanjenje tarife za slanje pisama i štampanih stvari.

Švajcarski ministar se složio sa delegacijom o svima tačkama koje je ona predložila, ali je istakao da francuska vlada ometa svaku reformu u ovom smislu.

U Francuskoj delegati nisu mogli postići prijem kod direktora pošta.

U Engleskoj vlada je pristala samo da primi predstavku sa izloženim činjenicama. Generalno veće je sastavilo predstavku i očekuje odgovor.

2. Objavljivanje kongresnih materijala na nekoliko jezika zajedno sa priloženim pismima i predstavkama.

3. Izdavanje periodičnog biltena na raznim jezicima, koji bi sadržavao sve što bi moglo interesovati Međunarodno udruženje; davanje svih obaveštenja o radu u raznim zemljama i podnošenje izveštaja o zadružnim društvima i socijalnom položaju radnika.

4. Generalnom veću je takođe naloženo da izvrši statističko istraživanje u oblasti rada, koje bi uključivalo detaljne i specijalne izveštaje o svakoj industrijskoj i poljoprivrednoj grani i obuhvatalo sve civilizovane zemlje.

Da bi se veću omogućilo da ispuni ove zadatke, kongres je izglasao godišnju članarinu od 30 santima po članu kao i platu od 2 funte sterlinga nedeljno za generalnog sekretara; izbor ovog poslednjeg je ostavljen Generalnom veću.

Kad je po povratku delegata veće počelo da radi, ono je primilo vest da su policijski agenti uzaptili na francuskoj granici nekoliko važnih dokumenata od *Jules-a Gottraux-a*.

Generalni sekretar je dobio nalog da piše ministru unutrašnjih poslova u Francuskoj da bi se postigao povratak pomenutih dokumenata. Pošto je ovo pismo ostalo bez odgovora, upućena je molba engleskom ministru inostranih poslova; lord Stanley je poslao potrebna uputstva lordu Cowleyu, engleskom ambasadoru u Parizu, da izdejstvuje povratak dokumenata.

Posle nekoliko dana ovi dokumenti su nam bili vraćeni zajedno sa svežnjem brojeva lista »La Tribune du Peuple«, koji je očigledno morao biti zaplenjen od nekog drugog lica.

Ovaj incident je prouzrokovao višemesečno zakašnjenje veća u izdavanju kongresnih materijala.

Dokumenti su predati potkomitetu da on pripremi zvanični izveštaj.

Pošto Generalno veće nije imalo sredstava da plati generalnog sekretara, ovaj posao je pao na članove dovoljno odane da ga obave pored svog redovnog posla, što je zahtevalo više vremena.

Kad je posao okončan, najniža cena koja je zahtevana za štampanje iznosila je 1000 franaka za 1000 primeraka samo na jednom jeziku.

Da bi Generalno veće sprovelo rezoluciju kongresa, bio je potreban neposredan izdatak od 3 000 franaka; u trenutku u kasi se nalazilo 22 franka i 90 santima.

Generalno veće je apelovalo na priključena engleska društva da plate članarinu.

Odazvali su se jedino *londonski izrađivači cigara i tkači traka iz Koventrija i Vorkšira*.

Izvršno veće ovih poslednjih ispoljilo je veliku revnost u ispunjavanju svojih dužnosti, koju moramo istaći; bez novaca u kasi i sa većinom svojih članova bez posla, ono je sprovelo vanredno prikupljanje sredstava među onima koji su radili.

Pošto je iscrpilo sve mogućnosti za objavljivanje izveštaja o kongresu, kako u Francuskoj tako i u inostranstvu, Generalno veće je prihvatilo predlog građanina Collet-a, urednika nedeljnih listova »Le Courier international« i »The Working Man«⁽⁴⁰⁴⁾ da ga objavi u ova dva nedeljnika na francuskom i engleskom jeziku; on se pored toga obavezao da će izraditi kliše da bi se ovaj izveštaj mogao objaviti kao brošura, i da će sa Generalnim većem podeliti svu dobit, iako je unapred uzeo na sebe sve gubitke.

Kad je u ovim listovima oglaseno objavljivanje materijala ženevskog kongresa, engleska vlada, koja već nekoliko godina nije pravila nikakve smetnje sličnim izdanjima, našla je izgovor da zaustavi ovo objavljivanje, tražeći od građanina Collet-a da položi dve kaucije u iznosu od nekoliko hiljada franaka. Ta formalnost je zadržala objavljivanje do 9. marta. Posle je građanin Collet saznao iz pouzdanih izvora da je ovaj incident izazvan na podsticaj francuske vlade.

Ovo kao i zaplena predstavke pariskih delegata⁽¹⁹³⁾ jasno ukazuje kakav je stav zauzela francuska vlada prema Međunarodnom udruženju.

Brojevi lista »Le Courier international« sa ovim izveštajem poslati su gratis svim zastupnicima udruženja. Prevod na nemački neizbežno je izostao, pošto Generalno veće nije imalo mogućnosti da ga izradi.

Mada je sve stereotipisano, nedostatak sredstava je do danas sprečavao izdavanje izveštaja u obliku brošure, što su međutim upravo tražili svi naši zastupnici.

Da bi se zaobišle ove teškoće, jedan od članova veća je pozajmio 100 franaka za štampanje 1000 članskih knjižica sa tekstom osnovnog Statuta i Poslovnika; 800 ovih knjižica je otpremljeno ali ih je francuska policija konfiskovala; taj gubitak je još pogoršao položaj Generalnog veća, položaj utoliko nesigurniji što su mu sa svih strana dodijavali zbog duga od preko hiljadu franaka ugovorenog 1865. i 1866. godine; jer iako je Ženevski kongres priznao ovaj solidaran dug, on nije označio nikakvo efikasno sredstvo za njegovo gašenje.

Pod tim okolnostima bilo je apsolutno nemoguće da veće objavi ijedan izveštaj ili periodični bilten, kako je to izglasao kongres; kao posledica toga je usledilo prisilno napuštanje statističkog istraživanja za 1867. godinu, jer, da bi se pokazalo efikasnim, ovo istraživanje se ne može ograničiti na priključena društva, ono mora obuhvatiti sve grane proizvodnje u svim mestima. Taj rad, koji zahteva znatan gubitak vremena i vrlo visoke troškove, Generalno veće nije moglo obaviti u novčanim prilikama u kojima se nalazilo.

II. Uloga Međunarodnog udruženja radnika u borbi između kapitala i rada

Mnogobrojne usluge koje je ovo udruženje učinilo u različitim borbama između kapitala i rada, u raznim zemljama gde je do njih dolazilo, dovoljno dokazuju neophodnost takvog udruženja. Kad su radnici odbijali da prihvate samovoljne uslove engleskih kapitalista, ovi su im pretili da će ih zameniti radnom snagom pozvanom sa Kontinenta. Mogućnost takvog uvoza bila je nekoliko puta dovoljna da natjera radnike da popuste. Delatnost veća sprečava da se ove pretnje upućuju tako otvoreno kao nekada. Ako se pojave slični slučajevi, dovoljan je najmanji nagoveštaj da se osujete planovi kapitalista. Dogodi li se neki štrajk ili *lokaut** među društvima priključenim udruženju, radnici svih zemalja su odmah obavešteni o stanju stvari, i prema tome upozoreni protiv ponuda agenata kapitalista. Međutim, ova delatnost nije samo ograničena na priključena društva, jer se pomoću udruženja daje svim društvima koja je traže.

Ponekad kapitalisti uspevaju da privuku neke neupućene, koji ih napuštaju smesta čim budu poučeni o svojim pravima i dužnostima.

Kapital posmatra radnika samo kao proizvodnu mašinu i ništa više; poslednji *lokaut* londonskih korpara pruža ubedljiv primer za ovo. Evo činjenica. Londonski korpari-poslodavci su izjavili svojim radnicima da u roku od tri dana moraju raspustiti svoje društvo i pristati na sniženje nadnice, u protivnom će po isteku tog roka vrata radionica biti za njih zatvorena. Pred tako surovom činjenicom, radnici su se pobunili i izjavili da ne prihvataju te uslove; poslodavci behu predvideli taj slučaj, jer su njihovi agenti već bili otputovali u Belgiju i doveli radnike . . . Ove radnike su saterali pod svodove železničkog mosta, u jednu od londonskih četvrti (Bermondsey). Tu su morali da rade, jedu i spavaju, ne izlazeći, da bi se izbegao dodir sa drugim radnicima. Ali Generalnom veću je pošlo za rukom da probije sanitarni kordon koji su zaveli poslodavci i da pomoću izvesne strategije prodre do belgijskih radnika; sutradan su ovi radnici, shvativši svoju dužnost, otputovali natrag u Belgiju, pošto su od društva londonskih korpara dobili odštetu za izgubljeno vreme. Kad su oni odlazili, upravo je stigao brod krcat drugim radnicima; no, ovog puta dočekali smo ih mi i ori su se vratili sledećim brodom. Posle toga poslodavcima je bilo nemoguće da sebi pribave druge radnike; usled toga su se našli prisiljeni da stvari ostave onakvima kakve su bile ranije.^[405]

Zahvaljujući apelu veća engleskim društvima, pariski radnici s bronzom dobili su prilikom svog štrajka moralnu i materijalnu podršku; s druge strane, londonski krojači su dobili sličnu podršku radnika sa Kontinenta.

Veće je intervenisalo sa isto toliko uspeha u štrajku *kubikaša, izrađivača rešetki, frizera, radnika-cinkara i rezbara.*

* Englezi tako nazivaju zatvaranje radionica od strane poslodavaca.

III. Engleska sekcija

A. Propaganda

Ako se u Engleskoj propaganda nije vodila tako aktivno kao prošle godine, razlozi za to se lako mogu izvesti iz ovoga što sledi: nikad se nijedan korak na liberalnom putu ne preduzima inicijativom vlade; tek kad dugotrajna agitacija uzburka mase, vlada najzad pristane na ustupke pod narodnim pritiskom, što dokazuje pitanje izborne reforme i prava zbora u parkovima⁽⁴⁰⁶⁾.

Engleski radnici s pravom pridaju veliki značaj pitanju izborne reforme; oni žrtvuju svoje vreme i energiju za organizovanje veličanstvenih manifestacija, čija se moralna snaga nameće vladi i prisiljava je da zadovolji narodne želje.

Dok su radnici energično tražili svoja građanska prava, Generalnom veću je bilo nemoguće da privuče njihovu pažnju na socijalna pitanja, čije rešenje oni naziru tek u dalekoj budućnosti.

Engleski članovi Generalnog veća, koji su najviše dužni da nas pomognu u našoj propagandi, nisu mogli da se drže po strani od ovog pokreta *koji smo mi stvorili a koji su oni morali da vode*. Uspех je krunisao njihove napore, i 1867. godina biće večno slavna u analima engleske radničke klase.

Međutim, ako propaganda nije vođena tako aktivno kako je trebalo, iz gore navedenih razloga, ona se ni za trenutak nije prekidala. Formalnosti neophodne za pristupanje radničkih društava zahtevaju mnogo vremena; *demokratsko ustrojstvo tredjuniona* ne dozvoljava Izvršnom komitetu da donosi odluku o nekom važnom pitanju pre nego što se o njemu prodiskutuje u svim ograncima.

Da bi se postiglo priključenje nekog društva, treba se pridržavati sledećeg postupka. Komitetu se pismeno saopštava cilj molbe. Komitet određuje dan kad će primiti deputaciju. Ako se pitanje uzima u razmatranje, komitet ga podnosi svojim ograncima; zatim treba pričekati jedan, dva pa često i tri meseca pre nego što se sazna rezultat. Iz ovoga što smo upravo kazali ne treba izvoditi zaključak da samo komitet društva može sam podneti ili odbaciti neki predlog, jer su se vrlo često ogranci priključivali Međunarodnom udruženju bez učešća komiteta.

Posle Ženevskog kongresa preko dvadeset velikih radničkih udruženja blagonaklono je primilo deputacije Generalnog veća; ono očekuje rezultat toga iz dana u dan. Ostala društva su odložila svoje pristupanje za pogodnije vreme; samo jedno društvo je odbilo da se priključi, obrazlažući svoje odbijanje time što se Međunarodno udruženje bavi političkim pitanjima.

B. Članarina

Ovim pitanjem Generalno veće se dugo bavilo. Dok je ovo pitanje raspravljano, Izvršni komitet zidara se pridružio udruženju i izglasao godišnju članarinu od jedne funte sterlinga.

Marta 1865. godine, Generalno veće je poslalo delegaciju na konferenciju engleskih obučara, na kojoj je jednoglasno primljena sledeća rezolucija koju su predložili delegati Bermingema i Hala:

«Konferencija usvaja principe Međunarodnog udruženja, izjavljuje da mu se priključuje i obavezuje sve prisutne članove da ulože sve svoje napore u njihovo propagiranje.»

Pitanje članarine je bilo pokrenuto ali ne rešeno. Izvesno vreme posle toga Generalno veće je odlučilo da se svakom društvu koje se bude priključilo udruženju preda diploma o pristupanju; društvo treba da plati upisninu od 5 šilinga a Generalno veće je ostavilo društvima da po slobodnom nahođenju odluče u kom će obimu moći da ga pomognu.¹

Novac koji su davala društva bio je njihov poklon za pokriće troškova Generalnog veća u vezi sa slanjem delegacija na Ženevski kongres.

Komitet obučara dao je u ovu svrhu 5 funti sterlinga.

Da bi se sredilo ovo stanje, Generalno veće je predložilo jedinstvenu članarinu za svakog člana.

Ženevski kongres je odlučio da se godišnja članarina utvrdi na 30 santima.

Posle kongresa delegacije koje je veće poslalo engleskim društvima naišle su na nesavladivu prepreku u visokom iznosu ove članarine.

U takvoj situaciji, Veće je odlučilo, na sednici od 9. oktobra, da godišnju članarinu smanji na 5 santima. Društvo obučara (*Amalgamated Cordwainers Association*) izvestilo nas je da je konferencija 1867. godine ukinula rezoluciju usvojenu na konferenciji 1865. godine, koja je određivala godišnju članarinu od 5 funti sterlinga.

Izvršni komitet zidara nam daje 1 funtu za 1867. godinu, kao što je učinio i za 1866. godinu; ali još nam nije javio da li nam se celo društvo priključilo ili ne.

Društvo obučara brojalo je prošle godine 5000 članova, društvo zidara od 3000 do 4000.

Veće se dvaput obraćalo svim priključenim društvima u vezi sa plaćanjem članarine za 1867. godinu. Neka su platila, neka to još nisu učinila; ali nijedno, izuzev društva obučara, nije odbilo svoje obaveze.

Ujedinjeno društvo drvodelja i stolara tek nedavno je donelo odluku da svake godine isplaćuje 2 funte u kasu Generalnog veća. U ovom trenutku se raspravlja u sekcijama da li će celo društvo činiti deo Međunarodnog udruženja. Ovo društvo, koje broji preko 9000 članova, ima ogranke u celoj Engleskoj a takode i u Velsu, Škotskoj i Irskoj.

¹ Vidi u ovom tomu, str. 419 - 420.

Navodimo spisak priključenih engleskih društava i iznosa koje su ona uplatila u toku godine koja je protekla od poslednjeg kongresa.

Svote koje je uplatila Britanska sekcija

	1866.			1867.		
	F.st.	Šil.	Pen.	F.st.	Šil.	Pen.
Udruženje za obrazovanje radnika ¹	2					
Francuska sekcija u Londonu					4	9
Centralna sekcija poljskih emigranata					4	10
Izvršni komitet radnika-zidara				1		
Prvi ogranak radnika-zidara		8				
Umetnički stolari (Savez)	10			1	13	4
Umetnički stolari (West-End)	5			1	7	
Knjigovesci		8	3		17	6
Bačvari	6				6	
Izvršni komitet obučara	5					
Sekcija obučara (Darlington)		5				
Sekcija obučara (Notingem)		5			2	1
Izrađivači cigara	5			1	9	
Tkači traka iz Koventrija		5		1	9	
Izrađivači kofera	1	5	4			
Obučari iz Kendala		5			1	8
Damski obučari (West-End)	6				10	
Londonski krojački radnici	3					
Krojači iz Darlingtona		5			1	8

Društva priključena posle kongresa

	Upisnina			Članarina		
	F.st.	Šil.	Pen.	F.st.	Šil.	Pen.
Londonski korpri		5				
Lankaširski štampari tkanina		5		2	1	8
Londonski kolari		5				
Tapetari kočija (krčma »Globus«)		5			1	10 ^{1/2}
„ „ („ »Kruna«)		5			5	
Tkači (elastične tkanine)		5			5	
Ujedinjeni kubikaši		5				
Politiri nameštaja		5				
Izrađivači orgulja		5			2	1
Crtači šara i rezbari		5				
Izvršni komitet drvodelja				2		
Ujedinjeni kožari						
Limari						

¹ U »Rapports« ... napisano na nemačkom jeziku.

Svote izglasane za delegacije

	F.st.	Šil.	Pen.
Damski obučari (West-End)	4	10	
Londonski izrađivači cigara	1	1	
Tkači (elastične tkanine)	1		

Razlika u svotama koja postoji između dve godine može se objasniti sledećom okolnošću: godine 1866. izglasani su troškovi za slanje delegacija u Ženevu, dok se ove godine izdaci odnose samo na administrativne troškove.

Prošle godine, kao što smo već pomenuli, zadužili smo se; te dugove je Generalno veće amortizovalo koliko god je moglo.

Razlog zbog koga priključena društva još nisu platila članarinu i zbog koga ostala društva još nisu izglasala doprinos za kongres objašnjava se stagnacijom proizvodnje, mnogobrojnim štrajkovima, *lokautima* a naročito pokretom za izbornu reformu, najzad, štrajkom londonskih krojača, koji u ovom trenutku guta sredstva *tredjuniona*.

Generalno veće je primilo mnogobrojna pisma od društava, koja konstatuju takvo stanje stvari i žale što ne mogu da nam pomognu novčano.

IV. Kontinentalne i američke sekcije

Francuska

Zadatak Generalnog veća je da se dopisuje sa individualnim ograncima u onim zemljama gde ograničavajući zakoni sprečavaju da se obrazuje trajan akcioni centar: takve su, na primer, prilike u Francuskoj.

Već je gore rečeno da su svi pokušaji Generalnog veća da se u Francusku unesu članske knjižice, koje sadrže Statut i Poslovnik Međunarodnog udruženja, pretrpeli neuspeh zato što su se francuske vlasti dočepale naše imovine, iako takva povreda prava nije ničim opravdana. Ali prepreke koje je nametnula francuska vlada nisu se na tome zaustavile. Uzalud su naši dopisnici tražili dozvolu za štampanje našeg Statuta i Poslovnika: najupornije odbijanje bilo je uvek jedini odgovor koji su dobili.

Lionski komitet, koji je 1866. godine održavao skupove od preko 500 članova, posle Ženevskog kongresa nije mogao dobiti dozvolu za održavanje generalne skupštine.

Hrabra istrajnost lionskih članova u odnosu na predstavnike vlasti imala je za rezultat to što je pokazala i onima koji su sasvim slepi do koje mere francuska vlada želi oslobodenje radnika.

Treba istaći da ove smetnje, ova sitničarska zanovetanja nisu ni za trenutak zaustavili napredak našeg udruženja.

Vijen (okrug Izer), koji je jedva dostigao brojku od 80 članova, danas ih broji preko 500.

U mestu Nevil-sir-Son jedan od naših ogranaka je osnovao potrošačku zadrugu i time privukao poljoprivredne radnike na praktično učešće u društvenom životu, stvar, prema kojoj su, kako se smatralo, dotle oni osećali odbojnost.

Naš dopisnik iz Caena nam javlja da se u tom gradu radnički savez svakim danom sve više učvršćuje. Zahvaljujući toj slozi *sarači, mehaničari, kočari, sedlari i kovači*, itd. mogli su postići skraćenje radnog dana za jedan sat bez smanjenja plate.

U Fivou (okrug Buš-di-Ron) Međunarodno udruženje beleži mnogobrojne članove među rudarima, čiji je nedavni štrajk uzvitlao veliku prašinu.

Petog avgusta ove godine Generalno veće je primilo vest o obrazovanju jednog komiteta u samom Fivou. Za ovaj uspeh se duguje smeljoj propagandi građanina *Vasseura*, člana marsejskog komiteta, koji nam je pisao 21. jula:

«Između kapitala i rada vodi se borba, borba istovremeno tužna i smešna: s jedne strane, banda činovnika i službenika koja putuje unaokolo i vrši propagandu da odvrti radnike od Međunarodnog udruženja, a sa druge, šaka energičnih i odanih ljudi, koja se neprekidno bori protiv napada naših protivnika i širi ideje nezavisnosti i pravičnosti u redovima radnika.»

Zatim, na završetku dodaje:

«Nikakva ljudska moć ne bi mogla iskoreniti ideje o oslobođenju kolje smo sejalili u zemlji, jer naši protivnici moraju da se bore protiv dve stvari koje je teško pobediti: protiv *prava i volje*.»

Ukratko, radnik shvata da *hteti znači moći*, i da za svoje potpuno političko i socijalno oslobođenje mora računati jedino na samog sebe.

Dajemo spisak ogranaka koji su postojali u vreme poslednjeg kongresa, kao i svote koje su oni uplatili 1866. i 1867. godine.

	Uplaćene svote		
	F. st.	Šil.	Pen.
Pariz	4		
Caen	1		
Lion	11	12	
Bordo	3	9	
Ruan		4	5
Gvadelupa			
Vijen	5	7	6
Nevil-sir-Son	1	5	3
Panten			
Sen-Deni			

Pito .....
Nefšato .....
Lizije .....
Konde-sir-Noaro .....
Arkur-Tiri .....
Granvil .....
Aržantan .....

Novi ogranici obrazovani posle kongresa

	F. st.	Šil.	Pen.
Pariski knjigovesci		14	4
Kastelnodari			
Oš			
Orlean			
Nant			
Vilfranš			
Marselj			
Fivo			
Havr			
Alžir			

Švajcarska

Iz Švajcarske smo dobili samo izveštaje Centralnog komiteta. Tako, kao i u Engleskoj, rad Međunarodnog udruženja se sastoji u tome da se postigne priključenje radničkih društava i što više pojedinaca; jedino ćemo istaći da u Švajcarskoj svako radničko društvo obuhvata manje članova nego u Engleskoj.

Evo imena gradova gde su obrazovani ogranici:

Ženeva, Karuž, Lozana, Vevej, Montre, Nešatel, La-Šo-de-Fon, Le-Lokl, Sent-Kroa, Sent-Imije, Sonvilije, Bijen, Mutije, Bokur, Ciri, Vetcikon, Bazel, Bern, Tramlan, Le-Brele i Le-Boa.

Novac primljen od ovih ogranaka 1866. i 1867.

	Uplaćene svote		
	F. st.	Šil.	Pen.
Ženeva (Romanska sekcija)	4		
Ženeva (Nemačka sekcija)	1	7	9
La-Šo-de-Fon	2	4	
Le-Lokl		17	10

Belgija

*Izveštaj dopisnog sekretara za Belgiju
Generalnom veću Medunarodnog udruženja radnika*

Gradani,

Moja prepiska sa Belgijom datira od štrajka korpara. Tim povodom sam pisao jedno pismo građaninu *Vandenhoutenu*, koje se osam dana kasnije pojavilo u listu »La Tribune du Peuple«⁽⁴⁰⁷⁾; u ime Generalnog veća ja sam ga obavestavao da je iz Londona otišao agent poslodavaca korpara radi vrbovanja belgijskih korpara; rekao sam mu da naša organizacija mora uložiti sve napore da osujeti planove tog agenta i da solidarnost obavezuje belgijske radnike da odbiju svako vrbovanje, da bi obezbedili pobedu svoje engleske braće.

Javlja sam dalje građaninu *Vandenhoutenu* o povratku nekoliko belgijskih korpara koji su došli u London verujući datim, ali neodržanim, obećanjima poslodavaca, kao i o bratskim osećanjima engleskih korpara; podvlačio sam u tom pismu koliko je akcija Generalnog veća doprinela pobedi radnika nad poslodavcima.

S građaninom *Brismée*-om vodio sam prepisku o štampanju izveštaja Ženevskog kongresa. Ova prepiska nije mogla dovesti ni do čega, zato što sam, po nalogu Generalnog veća, tražio od njega kredit, koji on nije bio u mogućnosti da dâ. Moje poslednje pismo s tim u vezi ostalo je bez odgovora; građaninu *Brismée*-u, čija je odanost dobro poznata, nesumnjivo je veoma teško palo što je morao izrično da nas odbije; tako ja tumačim njegovo ćutanje.

Poslao sam građaninu *Vandenhoutenu* pismo Generalnog veća odnosno belgijskih izrađivača cigara, moleći ga da ovo pismo dobije što je moguće širi publicitet; isto sam postupio i u pogledu rezolucije Generalnog veća povodom careve posete Parizu⁽⁴⁰⁸⁾. Obavestio sam Briselski biro o odluci Generalnog veća povodom štrajka londonskih krojača, preporučujući belgijskim krojačima da nipošto ne dolaze u London da rade u radionicama obuhvaćenim štrajkom, a svim belgijskim radnicima da pokažu solidarnost materijalnim pomažanjem londonskih krojača.

Poslao sam građaninu *De Witte*-u u Lijež, predgrađe *Sen-Žil*, br. 6 i građaninu *Vandenhoutenu* u Brisel cirkular Generalnog veća o Lozanskom kongresu, sa molbom da mu poklone najveću pažnju i najveći publicitet.

Najzad, učinio sam sve što mi je Veće naložilo i usudujem se da kažem da nisam dobio nikakvu zamerku iz Belgije. Ovom kratkom izveštaju prilazem nekoliko pisama koje sam primio. Što se tiče troškova prepiske, smatrao sam da u potpunosti mogu da podnesem ovu malu žrtvu za udruženje.

Pozdrav i bratstvo!

Besson

Nemačka i Italija

U Nemačkoj je stanje još uvek nenormalno i ne mnogo povoljno za razvoj našeg udruženja. Međutim, građanin J. Ph. Becker, predsednik nemačke sekcije u Ženevi, uspeo je da tamo osnuje nekoliko ogranka, o kojima zasada još nemamo nikakvih pojedinosti.

U Italiji, propisno organizovana radnička društva postoje u Napulju, Milanu i Đenovi; mi smo u prepisci sa njima, no nikakva članarina još nam nije stigla.

Amerika

U Americi su se dva nova ogranka priključila Međunarodnom udruženju; mi smo u prepisci sa komitetom Nacionalnog saveza radnika (Labour National Union)^[205], kao i predsednikom Međunarodnog saveza livaca gvožđa (International Ironmoulders' Union)^[409].

*Godišnji izveštaj sekretara za Ameriku
pri Generalnom veću Međunarodnog udruženja radnika
(septembar 1866. do 27. avgusta 1867)*

Prvi događaj koji spada u moju nadležnost, otkako sam postao dopisni sekretar za Ameriku, bilo je to što je u Englesku prispeo septembarski broj za 1866. lista »Ironmoulders' International Journal«, koji je izdavao u Filadelfiji W. H. Sylvis, istovremeno predsednik Međunarodnog saveza livaca gvožđa.

Ovaj broj je sadržavao opširan izveštaj o prvom Nacionalnom kongresu radnika SAD, koji je upravo bio održan prethodnog meseca u Baltimoru. Izvod iz zapisnika sa ovog kongresa i rezolucije donete na njemu objavljeni su oktobra 1866. godine u londonskom listu »The Commonwealth«. Iz ovog izveštaja se vidi da je Baltimorski kongres, saznajući da će uskoro u Ženevi biti sazvan analogni kongres radnika Starog sveta, jednoglasno odlučio da opunomoći Izvršnu komisiju Nacionalnog saveza radnika, organizovanog na pomenutom kongresu, da pošalje delegate na evropski radnički kongres 1867. godine, to jest u Lozanu.

Iz istog lista sam saznao da je sekretar za međunarodne veze Nacionalnog saveza radnika građanin po imenu William Gibson, koji navodno živi u Nju-Hejvnu, država Konektikat. Tek početkom avgusta ove godine sam otkrio da je adresa građanina Gibsona pogrešna, ona glasi *Norvič* (Konektikat), ne Nju-Hejvn. Ta greška sastavljača ovog izveštaja sa kongresa bila je gotovo kobna za moju delatnost.

Uostalom, nisam trenutno pokušao da stupim u prepisku sa sekretarom Gibsonom, jer sam mislio da ovu prepisku treba početi slanjem zvaničnog izveštaja o radu Ženevskog kongresa. Uzroci za-

kašnjenja u objavljivanju ovog izveštaja već su izloženi u opštem izveštaju Generalnog veća.

Početak decembra 1866. godine građanin Orsini, uspostavivši tešnje veze sa Generalnim većem, javio nam je imena pet evropskih socijalista koji žive u Njujorku i zamolio nas da stupimo s njima u prepisku. Zamolio nas je još da im pošaljemo punomoćja da deluju u interesu udruženja u Sjedinjenim Državama.

Pet pisama, zajedno sa punomoćjima u označenom smislu, poslato je petorici građana koje je odredio Orsini, ali ni ja ni Generalno veće nikad nismo dobili odgovor ni na jedno od ovih pisama.

I tako je moj prvi pokušaj pretrpeo neuspeh. Uostalom, Orsini je obavestio Generalno veće da u Njujorku počinju mnogo da se interesuju za naše udruženje i da je Wendell Phillips, veliki govornik abolicionista iz Masačusetsa, ponudio da drži predavanje u korist kase našeg udruženja, čim se uverio da su ciljevi i vodi udruženja dostojni te podrške.

Orsini je dodao da je irski demokrat i rodoljub James Stephens stupio u Njujorku u članstvo našeg udruženja.

Marta 1867. godine izveštaj o radu Ženevskog kongresa, na engleskom jeziku, počeo je da izlazi u londonskom listu »The International Courier«. Čim su izašla četiri broja ove serije, to jest u aprilu, poslao sam ta četiri broja lista »The International Courier« četvorici ljudi, naime: jednu seriju sekretaru Gibsonu, na njegovu navodnu adresu; drugu seriju W. H. Sylvisu; treću uredniku dnevnog lista »Voice«, koji izlazi u Bostonu (Masačusets) i koji je odan interesima radnika, i četvrtu uredniku nedeljnika »The Workingman's Advocate«^[410] u Čikagu (Ilinois), glavnog organa radnika zapadnih država Američke unije. Listove upućene sekretaru Gibsonu propratio sam pismom, u kome sam ukazao na veliki značaj koji Generalno veće pridaje prirodnim odnosima i redovnom održavanju veza sa Izvršnom komisijom Nacionalnog saveza radnika.

Ovo pismo je ostalo bez odgovora, niti sam dobio ikakvu potvrdu da su listovi primljeni. Objašnjenje ovog neuspeha je vrlo prosto: pismo i listovi su bili adresovani na Nju-Hejvn umesto na Norvič.

Slanje ovih dokumenata dalo je samo jedan dobar rezultat. Urednik londonskog lista »The International Courier« počeo je od maja meseca da dobija primerke čikaškog nedeljnika »The Workingman's Advocate«, i između ova dva lista uvedena je razmena. Od tog vremena urednik lista »The International Courier«, Joseph Collet davao je svojim čitaocima svake nedelje izvode iz stubaca čikaškog nedeljnika »The Workingman's Advocate«.

Objavljivanje izveštaja o radu Ženevskog kongresa završeno je 1. maja; nastavak ovog izveštaja poslao sam na četiri gore pomenute adrese.

Izvodi iz ovog izveštaja preštampani su u čikaškom listu »The Workingman's Advocate«. Nisam imao nikakve mogućnosti da sa-

znam da li je jedan od dva druga lista objavio ove izvode odnosno da li su se oni izjasnili o izveštaju.

U toku proleća Generalno veće, na molbu Lionskog biroa, pozabavilo se pitanjem emigriranja velikog broja tkача svile iz ovog grada u Sjedinjene Države. Lionski biro nas je izvestio da su mnogi tkачi svile, nezadovoljni svojom sudbinom kod kuće, izrazili želju da emigriraju u Sjedinjene Države da bi tamo presadili svoju veštinu. Samo, oni su želeli da čuju da li bi neki američki kapitalisti hteli da im predujme sredstva za putne troškove i prvi smeštaj. Generalno veće mi je na to stavilo u zadatak da ovim povodom pišem redakcijama nekoliko američkih listova i nekolicini državnika. Poslušao sam ove naloge; pisma je odneo u Ameriku jedan Poljak, po imenu Koszek, koji je putovao u Njujork. Opet nikakvog odgovora! Nisam dobio nikakvih vesti od Koszeka od njegovog odlaska.

U junu mi je Generalno veće naložilo da pišem W. Sylvisu i da ga zamolim za pomoć londonskim krojačima koji su stupili u štrajk. Pisao sam 11. juna. Iskoristio sam ovu priliku da izrazim Sylvisu žaljenje što još nisam primio ni reči odgovora od sekretara Gibsona. Zamolio sam ga da mi javi ime i adresu nekog drugog člana komite-ta *Nacionalnog saveza radnika*.

U svom odgovoru od 25. juna on mi iznosi razloge zbog kojih američki metalci nisu u stanju da pomognu londonskim krojačima u štrajku. Takođe mi je javio ime i adresu Williama J. Jessupa iz Njujorka, revnosnog pobornika *Nacionalnog saveza radnika*.

Čim sam o ovom pismu saopštio Generalnom veću, ono mi je stavilo u zadatak da bez odlaganja pišem Williamu Jessupu i da ga obavestim o datumu kongresa u Lozani, kao i da mu kažem da bi se Generalno veće radovalo da vidi u Lozani američkog delegata. Shodno tome, pisao sam mu 19. jula. U svom pismu izložio sam okolnosti svojih bezuspešnih napora da uspostavim vezu sa sekretarom Gibsonom i u isto vreme poslao Jessupu zvanični izveštaj Ženevskog kongresa.

Na ovo pismo dobio sam odgovor datiran 9. avgusta. Iz odgovora proizilazi da je Jessup prihvatio sa zadovoljstvom predlog o povezivanju sa radnicima Kontinenta i Velike Britanije. On žali zbog odlaganja izazvanog pogrešnom adresom sekretara Gibsona. Takođe žali što je datum saziva kongresa u Čikagu (19. avgust) tako blizak datumu Lozanskog kongresa, tako da usled kratkoće vremena neće biti mogućnosti da se pošalje delegat u Evropu. Međutim, nedavno sam pročitao u čikaškom nedeljnom listu »The Workingman's Advocate« članak u kome se kaže da će pitanje o slanju delegata u Lozanu biti jedno od prvih kojim će se pozabaviti Čikaški kongres.

On mi je obećao da će moje pismo »zbog njegove važnosti« pročitati čikaškom kongresu i poslati Generalnom veću listove koji će objaviti najbolji izveštaj o Čikaškom kongresu. Kaže da želi da nastavi prepisku sa Generalnim većem, čak i ako ne bude ponovo iza-

bran na položaj potpredsednika *Nacionalnog saveza*, pošto je on pred toga dopisni sekretar *Radničke unije Njujorka*^[411]. Prihvata moj predlog o razmeni listova koji su organi radničke klase. To je kratak i nepotpun sadržaj njegovog zanimljivog i toplog pisma.

Početkom ovog meseca građanin Marx mi je predao pismo F. A. Sorgea, koji javlja da je obrazovan ogranak našeg udruženja u Hobokenu, Nju Džersi.^[412]

Približno u isto vreme urednik londonskog lista »The International Courier« pokazao mi je proglas (u vidu brošure) Izvršne komisije *Nacionalnog saveza radnika* radnicima Sjedinjenih Država, gde se oni pozivaju da upute predstavnike na Čikaški kongres. Na korikama ove brošure našao sam rukom ispisane ime i adresu sekretara Williama Gibsona, i tek sam tada shvatio da sam bio doveden u zabludu u pogledu mesta njegovog boravka. Veoma žalim zbog gubitka dragocenog vremena prouzrokovanog ovom greškom. Da bih se utešio, ponavljam poslovicu: »Bolje ikad nego nikad!«

To je istorija mojih pokušaja, koji su do sada malo krunisani uspehom. Ipak, ostavljam stvari u stanju koje mnogo obećava za budućnost.

Sada se moram dotaći dva druga pitanja.

Napori američkih radnika da sebi izvojuju više slobodnog vremena, napori poznati pod imenom »pokret za osmočasovni radni dan« privukli su pažnju Ženevskog kongresa. Stoga smatram da nije neumesno ponoviti veoma sažeto ono što znam o napretku postignutom u tom pogledu za poslednju godinu dana. Agitacija je sazrevala velikom brzinom i naišla je na neposredan odjek u Kongresu u Vašingtonu i zakonodavnim telima pojedinih država. U federalnom Predstavničkom domu odluka o zakonskom projektu o osmočasovnom radnom danu na radovima koje preduzima federalna vlada odložena je samo zbog jednake podele glasova.

Zakonodavna tela nekoliko država propisala su da se u odsustvu posebnog ugovora radni dan ograničava na osam časova. Takav zakon je bio usvojen u državi Njujork, ali njujorški radnici još se ne usuđuju da traže da se on sprovede. Radnici ove države su se nedavno okupili na specijalnom kongresu da većaju o stavu koji treba da zauzmu u ovim okolnostima. Na kraju je odlučeno da se 1. novembra tekuće godine podnese opšti i istovremeni zahtev o primeni ovog zakona, po mogućstvu bez smanjenja plate, ali ako je neophodno onda se prihvata smanjenje. Sudeći po diskusiji, većina delegata je pristala na smanjenje plate.

U državi Kalifornija još nije izglasan zakon o osmočasovnom radnom danu. Ipak je u toku devetnaest meseci koji su prethodili julu ove godine tamo preovlađivao sistem osmočasovnog radnog dana. Prema poslednjim obaveštenjima iz ove države, poslodavci su proglasili lokaut protiv novog stanja stvari, i kao posledica ovih reakcionarnih pokušaja došlo je do velike obustave rada.

Sa zadovoljstvom saopštavam Veću da će počev od 1. januara iduće godine poštarina za obično pismo biti smanjena za polovinu, to jest sa jednog šilinga na 6 penija. Govorim isključivo o pismima između Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Država. O ovome je upravo zaključen ugovor između dve vlade.

Peter Fox

Sekretar za Ameriku pri Generalnom veću Međunarodnog udruženja radnika

V. Opšte napomene

Godina koja je protekla od poslednjeg kongresa obeležena je neprekidnom borbom između kapitala i rada: u Americi, u Engleskoj, u Francuskoj, u Belgiji, štrajkovi, lokauti i progoni radnika bili su na dnevnom redu.

Kapital proganja radnika uporno i žestoko, jer nagonski oseća da je blizu dan kad će rad zauzeti mesto koje mu po pravu pripada.

U Sjedinjenim Državama jedno društvo je potrošilo 70 000 dolara da bi odbranilo pravo na život protiv najezde kapitala.^[413]

U Engleskoj su *Courts of Law* (sudovi) doneli odluku da krada novčanih fondova *trédjuniona* (sindikata) nije kažnjiva. Obrazovana je zvanična komisija za ispitivanje delatnosti *trédjuniona* s ciljem da ih uništi ili bar sputa u radu.

Poslednji proces koji su pokrenuli londonski krojači — poslodavci protiv radnika, osuda krojačkih radnika u Parizu, pokolj rudarskih radnika u Maršijenu (Belgija), činjenice su koje jasno pokazuju da se društvo sastoji samo od dve klase neprijateljske jedna prema drugoj, *ugnjetača* i *ugnjetenih*, i da jedino solidarnost svih radnika sveta može da nas dovede do potpunog oslobođenja, što je cilj kome teži Međunarodno udruženje radnika.

Završavamo rečima: »Radnici svih zemalja, *ujedinimo se!*«

U ime Generalnog veća:

Odgers, predsednik
Eccarius, generalni sekretar

W. Dell, blagajnik
Shaw, sekretar-blagajnik

Dopisni sekretari

E. Dupont za Francusku
K. Marx „ Nemačku
Žabicki „ Poljsku
H. Jung „ Švajcarsku
P. Fox „ Ameriku

Besson za Belgiju
Carter „ Italiju
P. Lafargue za Španiju
Hansen za Dansku

[Iz jednog pisma Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru oko 5. oktobra 1867⁽⁴¹⁴⁾]

Ovde priključujemo izvod iz pisma jedne prijateljice iz Londona, koje se između ostalog osvrće na radnički kongres u Lozani, kongres za mir u Ženevi i na najnovije Marxovo delo:

»... Nećete verovati kako je ovde u celoj štampi silno odjeknuo Lozanski kongres. Pošto je »The Times« dao ton, svakodnevno donosio dopise, i drugi listovi više nisu smatrali da im je ispod časti da se radničkom pitanju posvete ne samo beleške nego čak i dugi uvodni članci. O kongresu se govorilo ne samo u svim dnevnim nego i u svim nedeljnim listovima. Sasvim je prirodno to što su se mnogi od njih prema njemu odnosili sa visine i ironično. Zar nema svaka stvar pored uzvišene i svoju komičnu stranu, i zašto bi naš valjani radnički kongres pored svojih bolesno pričljivih Francuza bio sasvim bez toga? Ali uprkos svemu tome, prema njemu su se u celini poneli vrlo pristojno i uzeli ga au sérieux.¹ Čak ga je »Manchester Examiner«, stvarni organ Johna Bright-a i mančesterske škole⁽⁴¹⁵⁾, u svom vrlo dobrom uvodnom članku prikazao kao važan i epohalan. Ako je uporedivan sa svojim polubratom, kongresom za mir⁽⁴¹⁶⁾, to poređenje je stalno ispadalo povoljno za starijeg brata, i u jednom su videli preteću sudbinsku tragediju, a u drugom samo farsu i burlesku.

Ako već imate knjigu Karla Marxa⁽⁴¹⁷⁾, savetujem Vam da, ukoliko se već niste, kao ja, probili kroz dijalektičke dovitljivosti prvih odeljaka, prvo pročitate one o prvobitnoj akumulaciji kapitala i modernoj teoriji kolonizacije. Ubeđena sam da ćete, kao i ja, ovaj deo prihvatiti s najvećim zadovoljstvom. Naravno, Marx nema spremne nikakve specifične lekove — koje tako bučno zahteva buržoaski svet, koji se sada naziva i socijalističkim, — nikakve pilule, nikakve masti, nikakvog zavoja za previjanje otvorenih, krvavih rana našeg društva; ali čini mi se da je on iz prirodnoistorijskog razvitka procesa nastanka modernog društva izvukao praktične rezultate i korisne primene, sve do najsmelijih konsekvenci i da nije bila malenkost zapanjenog filistra pomoću statističkih činjenica i dijalektičkih manevara uzdići do vrtoglave visine sledećih stavova: »Sila je babica svakog starog društva koje u utrobi nosi novo društvo. Ona sama je ekonomski potencija... Mnogi kapital koji se danas pojavljuje u Sjedinjenim Državama bez krštenice samo je tek juče kapitalizovana dečja krv u Engleskoj... Ako novac dolazi na svet s mrljama krvi na jednom obrazu«, kapital se rađa lijući krv i prljavštinu iz svih svojih pora, od

¹ ozbiljno

glave do pete.¹ Ili ceo pasus o: Kuca poslednji čas kapitalističke privatne svojine, itd.² sve do kraja.

Moram iskreno priznati da me je poneo ovaj jednostavni patos stvari i da mi je istorija jasna kao Sunce.«

Napisano oko 5. oktobra 1867.

Objavljeno u časopisu

„Der Vorbote“ br. 10, oktobar 1867.

13

[Zapis jednog predavanja Karla Marxa o irskom pitanju, održanog u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu 16. decembra 1867⁽¹¹⁸⁾]

Karl Marx je 16. decembra u londonskom Udruženju za obrazovanje radnika održao predavanje o prilikama u Irskoj iz koga proizilazi da nije urodio plodom nijedan pokušaj engleske vlade u ranijim stolećima da anglicira irsko stanovništvo. Irske žene su pretvorile u Irce Engleze useljene u vreme reformacije, uključujući aristokrate, i njihovi potomci su se borili protiv Engleske. Tu stvar nimalo nisu izmenile surovosti vođenja rata protiv Iraca pod kraljicom Elisabethom, uništavanje država, premeštanje stanovnika iz jedne oblasti u drugu, da bi se našlo mesto za engleske koloniste. U to doba su gentlemen² u merchant adventurers³ dobijali velike komade zemlje pod uslovom da tu nasele engleske koloniste. U Cromwellovo doba su se potomci ovih kolonista borili sa Ircima protiv Engleza. Cromwell je mnoge od njih prodao kao robove u Zapadnu Indiju. Pod Restauracijom je umnogome pokazivana blagonaklonost prema Irskoj. Pod Wilhelmom III došla je na vlast klasa koja je htela samo da se bogati, i da bi se Irci primorali na to da svoje sirovine po svaku cenu prodaju Englezima, suzbijana je industrija Irske. Protestantskim krivičnim zakonom⁽³⁴⁸⁾ novi aristokrati su dobili određene ruke pod kraljicom Annom. Irski parlament⁽³⁴³⁾ je bio sredstvo ugnjetavanja. Onaj ko je bio katolik nije mogao da vrši nikakvu javnu službu, nije mogao da bude zemljoposednik, nije smeo da pravi testament, nije mogao da prima nasleđe; bila je veleizdaja biti katolički biskup. Sve ovo su bila sredstva da se Ircima oduzme njihova zemlja; ipak, više od polovine engleskih potomaka u Alsteru ostalo je katoličko. Narod je guran u naručje katoličkog sveštenstva, ono je tako dobijalo svoju moć. Engleskoj vladi je pošlo za rukom jedino da posadi aristokratiju u Engleskoj.

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 662, 666, 670, 672. — ² plemići — ³ trgovci špekulanti

Gradovi koje su izgradili Englezi postali su irski. Otuda među fenijancima toliko engleskih imena.

U vreme američkog rata za oslobođenje uzde su malo popuštene. Novi ustupci bili su nužni u vreme francuske revolucije. Irska se tako brzo podigla da je pretila opasnost da će njeni stanovnici nadmašiti Engleze. Engleska vlada ih je nagnala na bunu, i korupcijom je izdejsstvovala uniju^[419]. Ta unija je zadala smrtni udarac irskoj industriji koja je ponovo oživljavala. Meagher je jednom prilikom rekao da su sve irske industrijske grane razorene, samo nam je ostala proizvodnja mrtvačkih kovčega. Imati zemlju postao je egzistencijalni uslov, krupni zemljoposjednici su svoja imanja davali pod zakup špekulantima, prolazilo se kroz četiri ili pet stupnjeva ugovora o zakupu sve dok se ne bi došlo do seljaka, usled čega su cene postajale nesrazmerno visoke. Zemljoradničko stanovništvo je živelo od krompira i vode; pšenica i meso su slati u Englesku; renta je trošena u Londonu, u Parizu i u Firenci. Godine 1836. 7 000 000 funti sterlinga poslato je u inostranstvo odsutnim zemljoposjednicima. S proizvodima i rentom izvoženo je i gnojivo, zemlja je iscrpljivana. Delimična glad se često javljala, ali je s bolešću krompira od 1846. došlo do opšte gladi. Od gladi je umrlo 1 000 000 ljudi. Bolest krompira bila je posledica iscrpljivanja tla, proizvod engleske vladavine.

Ukidanjem zakona o žitu Irska je izgubila monopol engleskog tržišta, stari zakup se više nije mogao plaćati. Visoke cene mesa i bankrot još preostalih malih zemljoposjednika doprineli su tome da sitni seljaci budu prognani i da im se zemlja pretvori u pašnjake za ovce. Počev od 1860. preko pola miliona akri obradive zemlje nije obrađivano. Prinos po akri smanjio se: ovas 16 procenata, lan 36 procenata, krompir 50 procenata. Sad se gaji samo ovas za englesko tržište, a pšenica se uvozi.

Uporedo sa iscrpljivanjem tla stanovništvo je fizički propadalo. U stanovništvu koje opada apsolutno se povećao broj bogalja, slepih, gluvonemih i umobolnih.

Više od 1 100 000 ljudi zamenjeno je sa 9 600 000 ovaca. U Evropi je nešto slično nečuvano. Rusi zamenjuju transportovane Poljake Rusima, ne ovcama. Samo je nekad pod Mongolima u Kini razmatrano pitanje da se sruše gradovi da bi se napravilo mesto ovcama.

Stoga, irsko pitanje nije prosto nacionalno pitanje, nego pitanje zemlje i egzistencije. Lozinka je propast ili revolucija; svi Irци su uvereni da, ako nešto treba da se dogodi, mora brzo da se dogodi. Trebalo bi da Englezi zahtevaju razdvajanje i da prepuste samim Irčima rešavanje pitanja zemljišne svojine. Sve drugo je beskorisno. Ako se to ubrzo ne dogodi, irska emigracija će izazvati rat sa Amerikom. Ovladavanje Irskom je danas ubiranje zakupnine za englesku aristokratiju.

[Zapis govora Karla Marxa o posledicama primene
mašina u kapitalizmu^[420]]

[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od 28. jula 1868]

Diskusiju na temu »Uticao mašina u rukama kapitalista« otvorio je gradanin Marx. On je rekao da nas najviše začudava činjenica što su sve posledice upotrebe mašina suprotno onome što se očekivalo kao neizbežan rezultat. Umesto skraćivanja radnog vremena, radni dan se produžio na šesnaest i osamnaest časova. Ranije je normalan radni dan trajao deset časova, tokom poslednjeg veka radno vreme je zakonom povećano kako u Engleskoj tako i na Kontinentu. Celo fabričko zakonodavstvo poslednjih sto godina vrti se oko toga da se radnici zakonom prisile da rade što više časova.

Tek 1833. radni dan za decu je ograničen na dvanaest časova. Usled prekomernog rada radnicima nije uopšte preostajalo vremena za duhovno razvijanje. Njihovo fizičko stanje se takođe pogoršavalo; među njima su izbijale epidemije, što je navelo deo više klase da se pokobavi tim problemom. Ser Robert Peel stariji među prvima je skrenuo pažnju na ovo vapajuće zlo, a Robert Owen je bio prvi fabrikant koji je ograničio radno vreme u svojoj fabrici. Zakon o desetčasovnom radnom danu je bio prvi zakon koji je radno vreme ograničio na deset i po časova dnevno za žene i decu, ali on se primenjivao samo na određene fabrike.

Ovo je označavalo korak napred, pošto je radnicima ostavljalo više slobodnog vremena. U pogledu proizvodnje, ovo ograničenje je ubrzo nadoknadeno. Usled usavršavanja mašina i povećanog intenziteta rada pojedinačnih radnika sada se više posla obavlja za kraći radni dan nego ranije za duži. Ljudi opet preterano rade, te će uskoro postati neophodno ograničenje radnog dana na osam časova.

Druga posledica primene mašina je to što je ona poterala žene i decu u fabrike. Žena je tako postala aktivan činilac u našoj društvenoj proizvodnji. Ranije se ženski i dečji rad obavljao u porodičnom krugu. Ne kažem da je loše što žene i deca učestvuju u našoj društvenoj proizvodnji. Smatram da svako dete iznad devet godina treba da upotrebi deo svog vremena na produktivan rad, ali je način na koji se ona prisiljavaju da rade pod postojećim uslovima užasan.

Još jedna posledica primene mašina je potpuna promena kapitalističkih odnosa u zemlji. Ranije su postojali bogati poslodavci i siromašni radnici koji su radili sopstvenim alatom. U izvesnoj meri oni su bili slobodni ljudi koji su imali mogućnost da se efikasno odupiru svojim poslodavcima. Za savremeno fabričko radništvo, za žene i decu, takva sloboda ne postoji, oni su robovi kapitala.

Kapitalisti su stalno vapili za nekim izumom koji bi ih učinio nezavisnim od radnika; predilica i mehanički razboj su ih učinili nezavisnim, oni su pokretačku snagu proizvodnje preneli na njihove ruke. Ovim se moć kapitalista ogromno povećala. Gospodar fabrike je postao kazneni zakonodavac u okviru svog preduzeća. On proizvoljno nameće novčane kazne, često radi sopstvenog bogaćenja. Feudalni baron je u postupanju s kmetovima bio vezan tradicijama i potčinjavao se izvesnim utvrđenim pravilima; gospodar fabrike ne podleže nikakvoj kontroli.

Jedan od velikih rezultata primene mašina jeste organizovan rad koji ranije ili docnije mora doneti plodove. Uticaj mašina na radnike čijem radu one konkurišu naprosto je dušmanski. Mnogi tkaići koji su radili na ručnim razbojima su uvođenjem mehaničkog razboja lišeni života u pravom smislu reči kako ovde¹ tako i u Indiji.

Često nam se govori da su teškoće izazvane mašinama privremene, ali razvitat mašina je stalan, i dok taj razvitat u isto vreme privlači u proizvodnju veliki broj ljudi i daje im zaposlenje, on, s druge strane, bez prestanka lišava posla mnoštvo radnika. Postoji stalan višak stanovništva bez posla, ne, kako tvrde maltuzijanci, višak stanovništva u odnosu na proizvode zemlje, nego višak čiji je rad zamenjen produktivnijim pokretačkim snagama. Upotreba mašina u poljoprivredi stalno stvara sve veći višak stanovništva koji se ne može zaposliti. Ovaj višak pridolazi u gradove i vrši stalan pritisak na tržište rada, smanjujući nadnicu. Prilike u londonskom East-Endu predstavljaju jednu od pojava koja je time prouzrokovana^[421].

Stvarne posledice se najjasnije vide u onim granama rada u kojima se mašine ne primenjuju.

U zaključku se može reći da danas mašine s jedne strane vode udruženom organizovanom radu, a s druge strane razbijanju svih ranije postojećih društvenih i porodičnih odnosa.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

15

[Zapis govora Karla Marxa o skraćenju radnog vremena^[422]]

[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od 11. avgusta 1868]

Građanin Marx se nije mogao složiti sa Milnerom^[423] u tome da skraćenje radnog vremena dovodi do smanjenja proizvodnje; po njemu to je netačno jer su tamo gde je sprovedeno ograničavanje rad-

¹ u Engleskoj

nog dana oruđa za proizvodnju znatno jače razvijena nego u drugim granama. Ograničenje radnog dana dovešće do primene više mašina i sve više će onemogućavati proizvodnju u malim razmerama, što je uostalom nužno za prelaz na društvenu proizvodnju. Zdravstvena strana ovog pitanja je jasna.^[424] A skraćenje radnog vremena je neophodno da bi radnička klasa dobila više vremena za duhovni razvitak. Zakonska ograničenja radnog dana su prvi korak ka duhovnom i fizičkom uzdizanju i ka konačnom oslobođenju radničke klase. Danas niko ne poriče da je potrebna intervencija države u interesu žena i dece; a ograničavanje njihovog radnog vremena je u većini slučajeva dovelo i do skraćivanja radnog vremena za muškarce. Engleska je prva krenula putem skraćivanja radnog vremena, druge zemlje su bile prinuđene da više ili manje slede njen primer. U Nemačkoj je započeta ozbiljna agitacija, i od Londonskog veća se očekuje da će preuzeti vođstvo ovog pokreta. Ovo pitanje je u principu rešeno na prethodnom kongresu; sad je došlo vreme da se dela.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

16

Proglas nemačkim radnicima u Londonu^[425]

Radnici!

Sedmog septembra o. g. sastaje se treći Međunarodni kongres u Briselu.

Na ovom kongresu treba raspravljati o najboljim sredstvima za širenje, jačanje i zajedničko delovanje međunarodnog saveza radnika; zatim, o pitanjima koja su najbliža interesima radničke klase i traže hitno rešavanje. Najzad, treba se složiti u pogledu sredstava propagande.

Pitanja koja Generalno veće iznosi pred kongres su sledeća:

1. Skraćivanje i regulisanje radnog dana;
2. uticaj mašina u rukama kapitalista;
3. priroda zemljišne svojine;
4. vaspitavanje radničke klase;
5. osnivanje kreditnih ustanova za pomaganje socijalnog oslobođenja radničke klase;
6. najbolja sredstva za osnivanje kooperativnih proizvodnih društava.

U cilju saradnje na sprovođenju poduhvata koji određuje vreme i okolnosti, pozivamo vas da učinite sve što je u vašoj moći, kao udruženja ili kao pojedinca. Dobrovoljnim priložima treba sakupiti toliko koliko je potrebno da nemački radnici iz Londona budu zastupljeni

preko jednog ili više delegata. Bilo bi sramno kad u sadašnje vreme tako žive aktivnosti među hiljadama nemačkih radnika u Londonu ne bi vladalo dovoljno jako osećanje za interese vlastite klase da obezbedi njihovo predstavnštvo na Briselskom kongresu.

Zato, na posao! Krajnje je vreme da se radnici svih zemalja ujedine i shvate da je za uspešnu borbu protiv vladarske moći kapitalista potreban moćan savez svih članova radničke klase.

Ne zaboravimo da je u Sjedinjenim Državama Severne Amerike *osmočasovni* radni dan proklamovan kao zakon za sve vladine radionice.

Setimo se i onih istorijskih, punih sadržaja reči koje je Karl Marx napisao u Predgovoru svom delu *Kapital. Kritika političke ekonomije* 1867:

»Kao god što je američki rat za nezavisnost u 18. stoleću bio zvono na uzbunu za evropsku srednju klasu, tako je isto američki građanski rat 19. stoleća pozvao na uzbunu evropsku radničku klasu.«¹

Sekretar i blagajnik primaju priloge u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika ponedeljkom, sredom i subotom uveče počev od 9 časova.

Windsor Castle, 27, Long Acre, W. C.

U ime Nemačkog udruženja
za obrazovanje radnika, nemačka sekcija
Međunarodnog udruženja radnika:
Uprava

Naslov originala:
Aufruf an die deutschen Arbeiter Londons
Objavljeno u listu
Hermann br. 502 od 15. avgusta 1868.

[Zapis govora Karla Marxa o uticaju konkurencije u industriji pamuka na položaj radnika u Francuskoj]^[426]

**[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća
od 5. januara 1869]**

Vidi se da su fabrikanti pamuka u Francuskoj sklopili savez da bi engleskim fabrikantima konkurisali nižim cenama na svojim vlastitim tržištima. Francuski fabrikanti priznaju da, uprkos boljim mašinama i većem kapitalu engleskih fabrikantata, mogu da odbrane svoj položaj nižim nadnicama koje se plaćaju radnicima u Francuskoj. Oni

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 17.

se nadaju da će putem novih snižavanja nadnica moći da proizvode svoje robe jeftinije nego engleski fabrikanti. Gospodin Bertel, gradonačelnik Sotevil-le-Ruana i jedan od najvećih fabrikanta ovog grada, prvi je započeo ovaj novi krstaški pohod protiv radničke klase. Predložio je snižavanje nadnica za 3^{1/2} penija za dan. Protiv onih radnika koji su odbili ove uslove primenjen je lockout i oni su se sada obratili za pomoć Međunarodnom udruženju radnika.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

18

[Rezolucija Generalnog veća o programu Bazelskog kongresa^[127]]

U skladu sa izveštajem Stalnog komiteta prihvaćen je sledeći program predstojećeg kongresa:

1. Pitanje zemljišne svojine;
2. pravo nasleđa;
3. u kom obimu može radnička klasa koristiti kredit;
4. pitanje opšteg obrazovanja;
5. uticaj sindikata na oslobođenje radničke klase.

Dogovoreno je da dnevni red bude:

1. Verifikacija mandata;
2. izbor službenih lica na kongresu;
3. izveštaj Generalnog veća i izveštaji sekcija;
4. diskusija o pitanjima koja stoje na programu kongresa;
5. određivanje sedišta Generalnog veća za sledeću godinu;
6. izbor članova Generalnog veća;
7. utvrđivanje vremena i mesta za održavanje sledećeg kongresa.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

19

[Zapis dva govora Karla Marxa o zemljišnoj svojini^[428]]

[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od 6. jula 1869]

I

Gradanin Marx je mišljenja da Milner nije potpuno shvatio prirodu rasprave. Nije bilo nikakvog protivljenja da se rudnici i šume pretvore u zajedničku svojinu. Svi priznaju nepravičnost nagomilava-

nja zemlje u rukama nekolicine. Razmimoilaženja se odnose samo na obradivu zemlju. Suprotstavljanje je poteklo od pristalica malih seoskih imanja, sitna sopstvenost je predmet spora. Pozivanje na društvenu neophodnost nadjačalo je zahtevanje priznavanja apstraktnog prava. Apsolutno sve, svi mogući oblici ugnjetavanja pravdali su se apstraktnim pravom; bilo je krajnje vreme napustiti taj način agitacije. Pitanje se sastojalo u tome u kom obliku ovo pravo treba ostvariti. Postojala je društvena neophodnost da se feudalna svojina pretvori u svojinu seljaka. U Engleskoj je vlasnik prestao da bude nužnost u poljoprivredi. Što se tiče prirodnog prava, životinje imaju prirodno pravo na zemlju pošto ne mogu da žive bez nje. Ako dovedemo prirodno pravo do njegovog logičnog završetka, doći ćemo do postavke da svaki pojedinac treba da obrađuje svoje sopstveno parče zemlje. Društveno pravo i društvena nužnost određivali su način kojim se moraju pribaviti sredstva za život. Društvena nužnost se nameće, i tamo gde saradnja postaje neophodna, nastaju fabrike. Činjenica da niko ne bi mogao ništa proizvoditi sâm učinila je saradnju društvenom nužnošću.

Marx se ne protivi davanju potpunijeg oblika rezoluciji.

II

Sitno seljaštvo ne prisustvuje kongresima, ali ono je zastupljeno na njima svojim ideologijama. Prudonisti veoma uporno insistiraju na toj tački i bili su u Briselu. Veće snosi odgovornost za rezoluciju. Nju je sastavila briselska komisija^[429], ljudi koji dobro znaju sa kakvom će opozicijom imati posla. Ja nisam protiv toga da se ona preradi. Građanin Weston je govorio samo o društvenoj nužnosti. Mi vidimo da su oba vida privatne svojine na zemlju dovela do rdavih rezultata. Mali čovek je samo nominalni vlasnik, ali on je onaj opasniji zato što još uobražava da je vlasnik. U Engleskoj bi se zemlja mogla pretvoriti u zajedničku svojinu aktom parlamenta u toku dve nedelje. U Francuskoj se to mora izvesti posredstvom zaduženosti i poreskih obaveza vlasnika.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

Zapis govora Karla Marxa o pravu nasleđa^[430]

[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od 20. jula 1869]

Građanin Marx je otvorio diskusiju o pitanju prava nasleđa. On je rekao da je ovo pitanje pokrenula ženevska Alijansa socijalističkih

demokrata a da je Veće pristalo da ga iznese na diskusiju. Ženevska alijansa je pre svega zahtevala potpuno ukidanje prava nasleđa.

Postoje dva oblika nasleđivanja. Pravo zaveštanja ili nasleđivanje po zaveštanju potiče iz Rima i karakteristično je za Rim. Otac rimske porodice uživao je apsolutnu vlast nad svim što pripada njegovom domaćinstvu. Glava rimske porodice se ne sme upoređivati sa glavom današnje porodice. Rimsko domaćinstvo je obuhvatalo robove i klijente, čije je poslove i interese glava porodice bila obavezna da štiti i potpomaže u javnosti. Vladala je prazneverica da kada ovaj čovek umre, njegov duh ostaje u kući kao stražar da bdi da se sve obavlja onako kako treba ili da muči žive ako se poslovi vode pogrešno. U rana vremena Rima ovom domaćem božanstvu su prinošene žrtve, čak su se priredivale krvave gozbe u njegovu čast kao i radi stišavanja njegovog gneva. Postepeno je ulazilo u običaj da se stupa u poravanje sa ovim duhom preko naslednika po zaveštanju. Takva je bila rimska predstava o besmrtnosti duše. Preko naslednika se ovekovećivala volja preminulog izražena u pismenom zaveštanju, ali ovo zaveštanje nije obavezno prenosilo neko bogatstvo na sledbenika koji je nasleđivao nego samo volju umrlog, čije se ispunjenje smatralo religioznom dužnošću. Tokom vremena ovi naslednici po zaveštanju su počeli polagati pravo i na imanje ali čak i u doba carstva oni po zakonu nisu nikad dobijali više od jedne četvrtine. Ova paganska prazneverica je prenesena u hrišćanske zemlje i obrazovala je temelj prava zaveštanja kakvo sada postoji u Engleskoj i u Sjedinjenim Američkim Državama.

Germansko pravo nasleđa je bilo pravo bez pismenog zaveštanja, porodično pravo, koje je imovinu smatralo nekom vrstom susvojine a njome je rukovodio otac porodice. Kad bi ovaj rukovodilac umro, imanje je prelazilo na svu decu. Germani nisu znali ni za kakva druga nasledna prava.

Rimska crkva je zavela rimsko pravo a feudalni sistem je izopćio germansko pravo, pošto se feudalna svojina opterećena izdancima vojne službe nije mogla deliti. Francuska revolucija se vratila germanskom pravu nasleđa. U Engleskoj se susreću sve moguće besmislice; jedinka je imala najneograničenije pravo da zavešta svoje vlasništvo kome hoće, pa čak i da liši nasleđa sopstvene potomke i na taj način da raspoláže svojom imovinom dugo vremena pošto je prestala da postoji. Moglo bi se ostaviti buržoaziji da se bavi pravom zaveštanja, jer je to stvar koja bi delovala protiv aristokratije. U Pruskoj se samo mali deo svog vlasništva mogao zaveštati stranom licu.

Radnička klasa, koja nema šta da nasleđuje, ne interesuje se za ovo pitanje.

Alijansa socijaldemokrata je htela da počne socijalnu revoluciju ukidanjem prava na nasleđivanje. Pitali smo se da li bi to bilo mudro.

Ovaj predlog nije nov. Saint Simon ga je izneo 1830. godine.^[431]

Kao ekonomska mera to ne bi koristilo ništa. Izazvalo bi toliku razdraženost da bi svakako naišlo na gotovo nesavladiv otpor koji bi neminovno doveo do reakcije. Ako bi se takav predlog objavio u doba neke revolucije, jedva bi mu opšti nivo shvatanja mogao obezbediti podršku. Uostalom, ako bi radnička klasa imala dovoljno vlasti da ukine pravo nasleđa, ona bi bila dovoljno jaka da izvrši eksproprijaciju, koja bi predstavljala mnogo jednostavniju i efikasniju meru.

Ukidanje prava nasleđa na zemlju u Engleskoj povuklo bi za sobom ukidanje naslednih funkcija vezanih za zemlju, Gornji dom, te bi 15 000 lordova i 15 000 leđi moralo umreti pre nego što ukidanje donese korist. Ako bi, naprotiv, parlament sastavljen od radnika odlučio da se arenda plaća državnoj blagajni umesto veleposedniku vlada bi smesta dobila novčana sredstva bez ikakvih društvenih potresa, dok bi se ukidanjem prava nasleđa sve poremetilo a ništa se ne bi postiglo.

Naši napori moraju se usmeriti na to da nikakva sredstva za proizvodnju ne ostanu privatna svojina. Privatna svojina na sredstva za proizvodnju je fikcija, pošto ih sopstvenici ne mogu sami upotrebljavati; ali ona im daje vlast nad sredstvima za proizvodnju pomoću koje prisiljavaju druge ljude da rade za njih. U poluarvarskom stanju ovo je možda bilo neophodno, ali više nije tako. Sva sredstva za proizvodnju moraju biti podružljena tako da svako ima pravo i mogućnost da primenjuje svoju radnu snagu. Kad bi kod nas vladalo takvo stanje stvari, pravo nasleđa ne bi imalo nikakvog smisla. Sve dok nije tako, porodično pravo nasleđa se ne bi moglo ukinuti. Glavni cilj ljudi pri štednji jeste da svojoj deci obezbede sredstva za život. Ako bi deca bila zbrinuta posle smrti roditelja, roditelji se ne bi starali da im ostave sredstva za izdržavanje, ali dokle god to nije slučaj, ukidanje prava nasleđa bi samo dovelo do teškoća, ljutilo bi i plašilo ljude i ne bi donosilo nikakve koristi. Umesto da označi početak socijalne revolucije, ono bi joj moglo samo učiniti kraj. Početak mora biti samo stvaranje uslova za podružljenje sredstava za rad.

Pravo nasleđa po zaveštanju mrsko je buržoaziji jer pruža mogućnost državi da se u svako doba slobodno umeša. Kod nas već postoje nasledne takse, sve što treba uraditi jeste da se one povećaju i učine progresivnim isto tako kao i porez na dohodak, ostavljajući bez oporezivanja manje svote, na primer 50 funti sterlinga.

Jedino u tom smislu se ovo pitanje tiče radničke klase.

Sve što je vezano za sadašnjim stanjem stvari moralo bi se izmeniti a ako bi se ukinula pismena zaveštanja, ona bi se izbegavala poklonima za života, prema tome bolje je trpeti ih pod izvesnim uslovima nego napraviti još gore. Najpre treba stvoriti sredstva za promenu postojećeg stanja stvari a onda će pravo nasleđa iščeznuti samo po sebi.

[Zapis dva govora Karla Marxa o opštem obrazovanju u savremenom društvu^[432]

[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od
10. i 17. avgusta 1869]

I

Građanin Marx je rekao da ovo pitanje stoji u vezi sa naročitim teškoćom. S jedne strane, za zavođenje pravilnog sistema školovanja zahteva se promena društvenih prilika a, sa druge strane, pravilan sistem školovanja se zahteva da bi se izazvala promena društvenih prilika; zato moramo početi od postojećeg stanja stvari.

Pitanje o kome se raspravljalo na kongresima jeste da li školovanje treba da bude državno ili privatno^[433]. Državno školovanje se smatra vladinim, ali to nije obavezno tako. U Masačusetsu svaka opštinska uprava je dužna da svoj deci obezbedi škole za osnovnu nastavu. U gradovima sa preko 5000 stanovnika moraju postojati više škole za tehničko obrazovanje a u većim gradovima škole još višeg stupnja. Država doprinosi nešto ali ne mnogo. U Masačusetsu na školovanje ide jedna osmina mesnih poreza a u Njujorku jedna petina. Školski odbori koji upravljaju školama su mesne organizacije, oni postavljaju nastavnike i odabiraju udžbenike. Nedostatak američkog sistema leži u tome što je suviše lokalizovan, dato obrazovanje zavisi od stanja kulture svakog okruga. Čuju se energični zahtevi za centralnim nadzorom. Oporezivanje u korist škola je obavezno ali dečije pohađanje škola nije. Svojina mora da plaća poreze a ljudi koji ih plaćaju žele da se novac korisno upotrebljava.

Školovanje može biti državno a da nije vladino. Vlada može da postavlja inspektore čija je dužnost da paze da se poštuju zakoni isto onako kao što se fabrički inspektori staraju o poštovanju fabričkog zakonodavstva, bez ikakvog ovlašćenja da se mešaju u tok same nastave.

Kongres bi mogao da usvoji bez kolebanja da školovanje treba da bude obavezno. Što se tiče toga da će deca biti sprečena da rade, jedno je sigurno: to ne bi smanjilo plate i ljudi bi se na to navikli.

Prudonisti tvrde da je besplatno školovanje besmislica jer država mora da plaća za to; razume se, neko mora da plaća ali ne oni koji to sebi mogu najmanje dozvoliti. Govornik nije za besplatno školovanje u koledžima.

Što se tiče školovanja u Pruskoj, o kome se tako mnogo govorilo, on je u zaključku primetio da je pruski sistem sračunat jedino na to da sprema dobre vojnike.

II

Građanin Marx je rekao da smo u nekim pitanjima jednodušni.

Diskusija je počela predlogom da se potvrdi ženevska rezolucija koja zahteva da umno obrazovanje bude spojeno sa fizičkim radom, sa gimnastikom i tehničkom obukom. Protiv toga nije bilo nikakvih primedbi.

Tehnička obuka, za koju se zalažu proleterski pisci, sračunata je na to da nadoknadi nedostatke izazvane podelom rada, koja sprečava učenike u privredi da steknu temeljno poznavanje svog posla. Za ovo su se uhvatili i pogrešno ga tumače u smislu u kome buržoazija shvata tehničko obrazovanje.

U pogledu crkvenog budžeta^[434] gospođe Law, bilo bi dobro da se kongres izjasni protiv crkve.

Predlog građanina Milnera^[435] nije pogodan da se iznosi na pretes u vezi sa pitanjem škola; to je vrsta vaspitanja koju mladi moraju dobijati od odraslih u svakodnevnoj životnoj borbi. Govornik ne bi prihvatio Warrena kao kakvu bibliju, o tom pitanju malo ko bi se mogao složiti . . . Moglo bi se dodati da takvo vaspitanje ne može dati škola već ga moraju dati odrasli.

Ni u osnovne ni u više škole ne mogu se uvoditi predmeti koji dopuštaju partijsko i klasno tumačenje. Za škole su podesni samo predmeti kao što su prirodne nauke, gramatika itd. Pravila gramatike, na primer, ne mogu se razlikovati zavisno od toga da li ih objašnjava neki verski nastrojeni torijevac ili slobodouman čovek. Predmeti koji dozvoljavaju različite zaključke moraju se isključiti i ostaviti za odrasle takvim nastavnicima kao što je gospođa Law, koja drži predavanja iz religije.¹

O pitanju ukidanja vojske doneo je rezoluciju Briselski kongres^[436]. Nije preporučljivo pokretati ga ponovo.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

22

Proglas Lige zemlje i rada radnicima i radnicama Velike Britanije i Irske^[437]

Drugovi radnici!

Lakoverne nade, ulivane pre trideset godina radnim i patničkim milionima ove zemlje, nisu se ostvarile. Njima se govorilo da će ukla-

¹ U »Bee-Hive« stoji na mestu ove rečenice: »Što se tiče političke ekonomije, religije i drugih oblasti, oni se ne mogu uvesti ni u osnovne ni u više škole. Ova vrsta obrazovanja odnosi se na odrasle i trebalo bi da ga u vidu lekcije prenose takvi nastavnici kao što je gospođa Law.«

njanje carinskih ograničenja olakšati sudbinu radničke sirotinje; ako je ne može učiniti srećnom i zadovoljnom, bar će zauvek prognati glad iz njene sredine.

Ponikao je snažan pokret za veliki hleb,^[438] veleposednici su besneli, finansijski magnati su bili preneraženi, fabrikanti su likovali — njihova volja se ispunila — protekcionizmu je nanesen *coup de grâce*.¹ Usledio je period izvanrednog procvata. Najpre su torijevci pretili da će izmeniti tu politiku, no popevši se na ministarske fotelje 1852. godine, umesto da ostvare svoju pretnju, oni su se priključili horu hvalospeva neograničenoj konkurenciji. Pripremljeni na novčani gubitak, oni su, na svoje krajnje iznenađenje, otkrili da ukupan prihod od zakupnina sopstvenika imanja raste za preko 2 000 000 funti sterlinga godišnje. Nikada u istoriji ljudskog roda toliko bogatstvo — sredstva za zadovoljenje čovekovih potreba — nisu proizvele tako malobrojne ruke i za tako kratko vreme, kao posle ukiđanja zakonâ o žitu. Za razdoblje od dvadeset godina objavljena vrednost godišnjeg izvoza britanskih i irskih poljoprivrednih i industrijskih proizvoda — plodova vašeg sopstvenog rada — porasla je sa 60 000 000 na 188 900 000 funti sterlinga. Za dvadeset godina prihod lordova i leđi, vlasnika britanske zemlje, koji podleže oporezivanju povećao se, po njihovom sopstvenom priznanju, sa 98 000 000 na 140 000 000 funti sterlinga godišnje; a prihod vlasnika zanatskih radionica i fabrika sa 60 000 000 na 110 000 000 funti sterlinga godišnje. Da li su ljudski naponi mogli više postići?

Avaj! ima pastorčadi u porodici Britanije. Nijedan ministar finansija još nije obelodanio tajnu kako je 140 000 000 funti sterlinga podeljeno među zemljišnim magnatima, ali nama je poznato sve o fabrikantima. Broj najuspelijih među njima je porastao sa 16 u 1846. godini na 133 u 1866. godini. Prosečan godišnji dohodak svakog od njih popeo se sa 74 300 na 100 600 funti sterlinga. Oni su prisvojili jednu četvrtinu dvadesetogodišnjeg priraštaja dohotka. Kategorija najbliža njima porasla je sa 319 na 959 ljudi; njihov prosečan godišnji dohodak popeo se sa 17 700 na 19 300 funti sterlinga; oni su prisvojili drugu četvrtinu. Preostalu polovinu je podelilo 346 048 uvaženih buržuja, čiji se godišnji prihod kreće između 100 i 10 000 funti sterlinga. Milioni koji su crnčili, proizvođači tog bogatstva — britanske pepeljuge — dobili su udarce pesnicom i nogom umesto bakarnih novčića.

Godine 1864. prihod koji podleže oporezivanju prema spisku D^[439] porastao je za 9 200 000 funti sterlinga. Od ovog priraštaja je metropola sa stanovništvom manjim od osmine progutala 4 266 000 funti sterlinga, više od trećine priraštaja dohotka Velike Britanije progutao je londonski Siti, to jest izabrani koji čine sto sedamdeset deveti

¹ poslednji udarac

deo britanskog stanovništva; Mile End i Tower sa radničkim stanovništvom četiri puta većim dobili su 175 000 funti sterlinga. Stanovnici londonskog Sitija guše se u zlatu; kućevlasnici u zaseocima Towera povijaju se pod teretom poreza u korist sirotinje. Razume se, Siti se protiv centralizaciji poreza u korist sirotinje čisto na principu mesne samouprave.

U toku deset godina zaključno sa 1861. broj radnika zaposlenih u pamučnoj industriji porastao je za 12%; njihova proizvodnja porasla je za 103%. Broj rudara u rudnicima gvožđa povećao se za 6%, a proizvodnja ovih rudnika za 37%. Dvadeset hiljada rudara radilo je za deset vlasnika rudnika gvožđa. Za istih deset godina broj poljoprivrednih radnika Engleske i Velsa smanjio se za 88 147 ljudi a ipak je u toku ovog perioda nekoliko stotina hiljada jutara zajedničkog zemljišta ograđeno i pretvoreno u privatno vlasništvo radi uvećanja plemićkih imanja, i isti proces se još nastavlja.

Za 12 godina zakupnina podložna oporezivanju u korist siromašnih u Engleskoj i Velsu porasla je sa 86 700 000 na 118 300 000 funti sterlinga; broj odraslih paupera sposobnih za rad popeo se sa 144 500 na 185 600.

Ovo nisu nikakve fantastične slike nastale u ludačkoj uobrazilji nepopravljivih usijanih glava; to su priznanja veleposednika i banakara zabeležena u njihovim sopstvenim plavim knjigama. Jedan od njihovih stručnjaka izjavio je pre neki dan u Donjem domu da su imućne klase pored raskošnog života uštedele 150 000 000 funti sterlinga od proizvoda vašeg rada. Nekoliko nedelja kasnije predsednik Kraljevskog hirurškog koledža izneo je pred porotom, koja je isledivala uzroke prevremene smrti osam lica, šta je video u prijavi bolničkoj dvorani parohije Saint Pancrasa.

Broj povlašćenih u Irskoj takođe se povećao a njihovi prihodi su porasli, dok je jedna šestina njenih mukotrpnih sinova i kćeri nastradala od gladi i bolesti izazvanih glađu; trećinu pak preostalih izbacili su mučiteljski i zločinački uzurpatori sudskim putem sa zakupljenih majura i iz kuća i nagnali ih da odu iz domovine.

Ovaj period neuporedivog industrijskog procvata doterao je hiljade naših drugova trudbenika — poštenih, bezazlenih i prilježnih ljudi i žena — do sirotišta; goveđa pečenica o kojoj su maštali pretvorila se u čorbuljak. Stotine hiljada muškaraca, žena i dece skitaju naokolo po rodnoj grudi — bez krova nad glavom, uniženi i odbaceni — zakrčujući gradove i vrveći drumovima zemlje u potrazi za poslom, da bi došli do hrane i skloništa a ne mogu da ih nadu. Druge hiljade, više preduzimpljive nego poštene, leže po zatvorima ispaštajući sitne krađe, pretpostavljajući zatvorsku disciplinu ishrani u sirotištu, dok krupne varalice uživaju slobodu a zločinački veleposednici dele pravdu predsedavajući na tromesečnim zasedanjima mirovnih sudova grofovija. Hiljade mladih i snažnih ljudi prelaze preko mora, bežeći od domaćeg ognjišta kao od kuge koja kosi; stari i slabi

skapavaju u jarku kraj puta od gladi i zime. Bolnice su prepune bolesnika od groznice i iznemoglih od gladi; smrt od izgladnelosti je postala obična svakodnevna pojava.

Sve se stranke slažu da još nikada patnje radničke sirotinje nisu bile tako velike niti beda tako rasprostranjena kao i da nikad nije postojalo toliko izobilje sredstava za zadovoljavanje ljudskih potreba kao danas. Ovo pre svega dokazuje da je moralno načelo svake državne vlasti *«da je blagostanje čitave zajednice najviši zakon i treba da bude cilj i težnja celokupnog građanskog zakonodavstva»* — potpuno prenebregnuto. Oni koji upravljaju sudbinom nacije ili su lakomisleno zanemarili svoju osnovnu dužnost, služeći posebnim interesima bogatih da bi ih načinili još bogatijima, ili su ih njihov društveni položaj, njihovo vaspitanje, njihove klasne predrasde onesposobili da vrše dužnost prema čitavoj zajednici ili da sprovode odgovarajuće mere; i u jednom i u drugom slučaju oni su izneverili ukazano poverenje.

Klasna vladavina je moguća samo pod uslovom da ugnjeteni budu obezbedeni od krajnje nemaštine. Vladajuće klase nisu obezbedile vrednog radnika u najboljim godinama njegovog života od gladi i smrti zbog izgladnelosti. Njihove mere očigledno nisu uspele, njihova obećanja nisu ispunjena. One su obećale smanjenje državnih rashoda, a umesto toga su ih ogromno povećale. One su obećale da će skinuti breme poreza za vaših pleća, a bogati plaćaju samo mali deo povećanih izdataka; ostalo se ubira od predmeta koji su vama neophodni za život — čak su i vaše založne priznanice oporezovane — da bi se izdržavala stajaća vojska, regrutovana iz vaših redova da vas ubija ako pokažete znake nezadovoljstva. One su obećale da će pauperizam svesti na minimum, međutim, one su oskudicu i siromaštvo učinile vašim redovnim prilikama — *«veliki hleb»* se pretvorio u — ništa. Svaka mera koju su one primenile samo je pojačala zlo a drugih mera nemaju da predlože — njihova vladavina je osuđena na propast. Nastaviti tako znači uvući sve u opštu propast. Postoji samo jedno jedino sredstvo. Pomozite sami sebi! Donesite odluku da više nećete trpeti ovo užasno stanje; delajte shodno vašoj odluci i ovo stanje će prestati.

Pre nekoliko nedelja dvadesetak londonskih radnika su pretresali to pitanje. Došli su do zaključka da sadašnja ekonomska baza društva čini temelj svih postojećih zala — da ništa sem preobražaja postojećeg društvenog i političkog sistema ne može doneti korist i da takav preobražaj mogu izvršiti jedino sami milioni trudbenika. Svoje zaključke su uobličili u niz rezolucija i sazvali konferenciju radničkih predstavnika kojima su ih podneli na razmatranje. Na tri uzastopna sastanka te rezolucije su pretresene i jednoglasno usvojene. Za njihovo sprovođenje u život obrazovana je nova radnička organizacija pod imenom Liga zemlje i rada. Naimenovan je izvršni savet od preko četrdeset poznatih radničkih predstavnika sa zadatkom da,

na osnovu prethodnih rezolucija usvojenih na konferenciji, sastavi platformu principa koja bi poslužila kao akcioni program pomoću koga se može sprovesti korenita promena.

Posle svestranog razmatranja Savet se složio da program treba da sačinjavaju sledeće tačke:

1. *Nacionalizacija zemlje.*
2. *Unutrašnja kolonizacija.*
3. *Opšte, svetovno, besplatno i obavezno školovanje.*
4. *Zabrana privatnih emisionih banaka. Emitovanje papirnog novca ostavlja se isključivo državi.*
5. *Neposredni i progresivni porez na svojinu umesto svih drugih poreza.*
6. *Likvidacija nacionalnog duga.*
7. *Ukidanje stajaće vojske.*
8. *Smanjenje radnog dana.*
9. *Jednaka biračka prava sa plaćanjem poslanika.*

Uspeh naših napora zavisice od pritiska koji se može vršiti na vlast imućnih a za to su neophodni brojna nadmoćnost, jedinstvo, organizacija i koordinacija. Zbog toga vas pozivamo da se ujedinite, organizujete i koordinirate svoje akcije, i da dignete glas širom Irske, Škotske, Velsa i Engleske: »*Zemlja narodu!*« — punopravnom nasledniku darova prirode. Nijedno razumno organizovano društvo ne može ostaviti zemlju, koja je izvor života, pod kontrolom šake privatnih lica i podložnu njihovim čudima i prohtevima. Vlada koju je izabrao ceo narod i koja uživa njegovo poverenje jedina je snaga sposobna da upravlja zemljom u korist čitave zajednice.

Nastojte da država zahteva nezauzeta zemljišta kao početak nacionalizacije a radi naseljavanja nezaposlenih. Nemojte dopustiti da više ijedno jutro zajedničke zemlje bude ograđeno za privatne ciljeve neproizvođača. Naterajte vladu da upotrebi vojsku, do njenog konačnog raspuštanja, kao pionirsku snagu za krčenje, isušivanje i nivelisanje ledina umesto što podiže logore gde će se pripremati za uništavanje života. Ako su zelena polja i povrtnjaci nespojivi sa otmenim sportom — lovom, neka lovci emigriraju.

Načinite ovih devet tačaka Lige radničkim programom, probnim kamenom za proveravanje osobina kandidata za parlamentarne počasti, i ako nadete da nisu pravi, odbacite ih kao lažni novčić, jer onaj ko nije za te počasti, taj je protiv vas.

Vama prevarom iznuduju plodove vašeg rada na osnovu zemljišnih, finansijskih i svakojakih drugih zakona. Od ništavnih sredstava što vam preostaju morate da plaćate kamatu za dug koji je napravljen da bi se vaši preci držali u potčinjenosti; morate da izdržavate stajaću vojsku koja u odnosu na vaše pokolenje služi istim ciljevima, i sistematski se premarate radom kad ste zaposleni, a u svakom slučaju se nedovoljno hranite. Ništa sem niza takvih korenitih reformi

kakve su ukazane u našem programu neće vas nikad izvući iz kalju-
ge beznadežnosti u koju ste sada utonuli. Ova teškoća se može sa-
vladati jedinstvom cilja i akcije. Nas je mnogo; naših protivnika malo.
Stoga, radnici i radnice svih vera i zanimanja, zahtevajte jednodušno
svoja prava, i svrstajte se i ujedinite svoje snage pod zastavom Lige
zemlje i rada da biste izvojevali sopstveno oslobođenje!

John Weston, blagajnik
Martin J. Boon,
J. George Eccarius, } sekretari

Naslov originala: *Adress of the Land
and Labour League to the Working Men
and Women of Great Britain and Ireland*

Napisano oko 14. novembra 1869. g.

Prvi put objavljeno u vidu brošure
u Londonu 1869. g.

Prevod s engleskog

23

[Zapis dva govora Karla Marxa o politici britanske vlade
prema irskim zatvorenicima^[440]]

**[Iz zapisnika sa sednica Generalnog veća
od 16. i 23. novembra 1869]**

I

Građanin Marx je otvorio diskusiju o stavu britanske vlade u vezi sa irskim pitanjem. Rekao je: Uzroci političke amnestije su dvo-
jaki: amnestija se daje 1. kada je vlada zahvaljujući podršci vojske i
javnog mnjenja dovoljno jaka i neprijatelj priznaje poraz, kao što je
bio slučaj u Americi; 2. kada je usled loše vladavine došlo do sukoba,
te se opozicija probija, kao što je bio slučaj u Austriji i Mađarskoj.
Tako je trebalo da bude i u Irskoj.

I Dizraeli i Gladstone su rekli da vlada treba da učini za Irsku
ono što u drugim zemljama čini revolucija. Bright je više puta tvrdio
da će Irška uvek biti zrela za revoluciju ukoliko se ne sprovedu ra-
dikalne promene. Za vreme izbora Gladstone je opravdavao fenijan-
sku pobunu rekavši da bi se svaki drugi narod u sličnim okolnostima
pobunio. Obasut zajedljivim primedbama u parlamentu, Gladstone
se izvlačio tvrdeći da su njegove vatrene izjave protiv politike osvaja-
nja značile samo to da Irskom treba vladati u skladu sa irskim pred-
stavama. Da bi učinio kraj politici osvajanja, trebalo je da započne

sa amnestijom čim je postao ministar, kao što se dogodilo u Americi i Austriji. On nije učinio ništa slično. Tada je nastao pokret za donošenje zakona o amnestiji, koji je potekao od gradskih opština. I upravo kad je trebalo da jedna delegacija ode sa peticijom, koja je sadržavala oko 200 000 potpisa i u kojoj se zahtevalo oslobođenje zatvorenika, on ih je preduhitrio oslobađajući neka lica da se ne bi stvorio utisak da on popušta irskom pritisku. Peticija je stigla, ali on nije dao nikakav odgovor, iako je nisu poslali fenijanci. Zatim se u parlamentu raspravljalo o tome da se sa zatvorenicima sramno postupa. U ovom pogledu je bar engleska vlada nepristrasna i podjednako postupa sa irskim kao i sa engleskim zatvorenicima. Ni u jednoj zemlji Evrope sa političkim zatvorenicima se ne postupa tako kao u Engleskoj i Rusiji. Bruce je bio primoran da prizna činjenicu; Moore je zahtevao istragu, ali je bio odbijen. Tada je otpočeo narodni pokret za amnestiju u Limeriku. Održan je skup kome je prisustvovalo 30 000 ljudi i na kome je prihvaćena peticija kojom se traži bezuslovno oslobađanje. Skupovi su se održavali u svim gradovima na Severu. Onda je najavljeno održavanje masovnog skupa u Dublinu, na kome bi prisustvovalo oko 200 000 ljudi. Skup je nekoliko nedelja ranije zakazan za 10. oktobar. Radnička udruženja su nameravala da pođu u povorkama. Osmog oktobra izdato je naređenje kojim se zabranjuje prolazak povorki određenim ulicama. Isaac Butt je protumačio ovo naređenje kao zabranu obrazovanja povorki koje su se spremale da prisustvuju skupu. Stoga su hteli da se obrate s pitanjem Fortescue-u ali on nije bio kod kuće, njegov sekretar Burke o tome nije ništa znao. Ostavili su pismo s molbom da im se odgovori, ali Fortescue je to izbegao. Vlada je želela sukob. Od povorke se odustalo. Kasnije je otkriveno da je za tu priliku vojnicima bilo izdato po 40 metaka.

Posle toga je Gladstone izbegao jasan odgovor na avgustovsku peticiju iz Limerika.^[280] Pisao je da je ponašanje ljudi vrlo različito: Ima lojalnih ljudi i drugih koji su služeći se lošim jezikom branili nešto što bi se moglo nazvati aktom milosrđa.

Veoma je uobraženo od plaćenog javnog službenika što hoće da pouči javni miting o tome kako treba govoriti.

Sledeća zamerka Gladstone-ova je bila to što zatvorenici nisu odustali od svojih planova, čije je izvršenje bilo sprečeno njihovim zatvaranjem.

Kako Gladstone zna kakvi su bili njihovi planovi, a isto da oni nisu odustali od njih? Da li im je mučenjem iznudio priznanje? On želi da ih prinudi da se odreknu svojih principa, želi da ih moralno unizi. Napoleon nije postavljao kao uslov za amnestiju odricanje od republikanskih principa, a ni Pruska nije zahtevala ništa slično.

Zatim je Gladstone izjavio da zavera još postoji u Engleskoj i Americi. Da je to tako, Skotland jard bi joj brzo ušao u trag. To je samo nezadovoljstvo koje traje već 700 godina. Irci su izjavili da će

oni prihvatiti bezuslovnu slobodu kao akt pomirenja. Gladstone ne može da uguši fenijansku zaveru u Americi, svojim držanjem on joj samo pomaže. Jedne novine ga nazivaju Head Centre^[441]. On zamera štampi. Nema hrabrosti da tuži štampu, zato želi da zatvorenike učini odgovornim za nju. Da li on želi da ih zadrži kao taoce, da bi postigao dobro ponašanje ljudi van zidova zatvora? On kaže da je »naša želja bila da pokažemo krajnju tolerantnost«. Ovo je, prema tome, ta granica.

Kada je zatvor Mountjoy bio prepun neosuđenih zatvorenika, doktor M'Donnell je slao pismo za pismom Josephu Murray-u o načinu kako se postupa sa zatvorenicima. Lord Mayo je kasnije tvrdio da ih je Murray prikrio. M'Donnell je pisao inspektoru zatvora, višoj instanci. Posle toga je otpušten, a Murray unapređen.

Gladstone dalje tvrdi »da smo preporučivali« da se manji krivci oslobode, ali da se vode i organizatori ne mogu pustiti.

To je preispoljna laž. Među njima su bila i dva Amerikanca, osuđena na 15 godina. Samo iz straha od Amerike vlada ih je oslobodila. Carey je osuđen 1865. na 5 godina, on je u duševnoj bolnici; njegova porodica je molila da ga odvede kući, pošto svakako ne može da obori vladu.

Gladstone je dalje rekao da se pobuna protiv javnog poretka uvek smatrala zločinom u ovoj zemlji. Samo je ustanak Jefferson Daviesa bio opravdan u ovoj zemlji, jer nije bio protiv Engleza i vlade.^[281] On nastavlja tvrdeći da vlada ne može imati drugi interes osim da kazni prestupe.

Vlada je sluga irskih ugnjetača. Gladstone zahteva da Irci padnu na kolena jer su jedan prosvেćeni vladar i parlament izvršili veliko delo pravde. Ali oni su bili zločinci prema Ircima. Irsko pitanje je bilo jedino pomoću koga su Gladstone i Bright postali ministri, prognali disidente i irskim lovcima na položaje da nađu izgovor za to što se prodaju. Crkva je bila samo izgovor za osvajanje. Izgovor je uklonjen ali je ropstvo ostalo. Gladstone je izjavio da vlada teži da i dalje uklanja svaki povod za žalbu, ali da je rešena da štiti život i svojinu i da očuva integritet Imperije.

Život i svojinu ugrožava engleska aristokratija. Kanada donosi svoje zakone i ne krši integritet Imperije, a Irci ne znaju ništa o svojim vlastitim stvarima, oni ih moraju prepustiti parlamentu, onoj istoj sili koja ih je dovela do ovoga. Najveća glupost bi bila poverovati da bi oslobađanje zatvorenika predstavljalo veću opasnost od uvrede koja se nanosi čitavoj naciji. Stari engleski osvajački duh dolazi do izražaja u tvrdnji: mi ćemo dati, ali morate moliti.

U svom pismu Isaacu Buttu Gladstone kaže:

»Podsećate me da sam se nekada zalagao za strance. Mogu li se ova dva slučaja poistovetiti? Fenijancima je suđeno na osnovu važećeg zakona. Proglasila ih je krivima porota, sastavljena od njihovih zemljaka. Napuljski zatvorenici su uhap-

šeni i nisu izvedeni pred sud; a kad su izvedeni pred sud, bio je to poseban sud i osudile su ih sudije čiji hleb zavisi od vlade.»

Kad kakvog pljačkaša osudi porota sastavljena od plemića iz njegove zemlje, onda su njega osudili njegovi zemljaci. Opšte je poznato da je irska porota sastavljena od ljudi koji snabdevaju domove velikaša i kojima hleb zavisi od te presude. Pritisak je uobičajena praksa sudova. U Engleskoj sudije mogu biti nezavisne, a u Irskoj ne mogu. Njihovo napredovanje zavisi od toga kako služe vladi. Državni tužilac Sullivan je postao predsednik engleskog apelacionog suda. Starom redu šumara u Dublinu Gladstone je odgovorio da nije svestan da je obećao da Irskom treba vladati u skladu sa irskim predstavama.^[442] I posle toga on odlazi u londonsku opštinu i žali se da on nije pogodna ličnost za taj zadatak.

Ishod je taj da su svi skupovi za odbranu prava zakupaca onemogućeni, a Irci traže oslobođenje zatvorenika. Oni su prekinuli sa klerikalnom strankom. Sad traže samoupravu za Irsku. Moore i Butt su se izjasnili za to. Odlučili su da oslobode O'Donovan Rossu tako što će ga izabrati za člana parlamenta.

II

Građanin Mottershead je dao pregled Gladstone-ove delatnosti, ja bih dao neki drugi, ali to nema nikakve veze sa pitanjem kojim se mi bavimo. Peticije prihvaćene na mitinzima bile su potpuno korektne, ali je Gladstone negodovao zbog govora održanih radi pružanja podrške peticijama. Castlereagh nije bio gori od Gladstone-a i ja sam danas u »Political Register«^[443] našao da je on govoreći o Ircima upotrebio iste reči koje i Gladstone, i Cobbett mu je odgovorio upravo kao ja.

Kad je počela izborna kampanja, svi irski kandidati su zahtevali amnestiju, ali Gladstone nije učinio ništa dok se nisu pokrenule irske gradske opštine.

Ne govorim o žrtvama događaja u inostranstvu zato što se mađarski rat ne može upoređivati sa ustankom fenijanaca. Mogli bismo ga upoređivati sa 1798^[444], i tad to poredenje ne bi ispalo u korist Engleza.

Ponavljam da se sa političkim zatvorenicima nigde ne postupa tako loše kao u Engleskoj.

Građanin Mottershead nije spreman da nam kaže svoje mišljenje o Ircima; ako želi da zna šta drugi narodi misle o Englezima, treba da čita Ledru-Rollina i druge pisce sa Kontinenta.

Ovu rezoluciju ne treba usvojiti radi oslobađanja zatvorenika, i sami Irci su od toga digli ruke. To treba da bude rezolucija koja predstavlja izraz simpatija sa Ircima i stanovište prema držanju vlade; ona, štaviše, okuplja Engleze i Irce. Gladstone se mora sukobiti sa opozicijom lista »The Times«, »Saturday Review« itd., ako bez straha izrazimo svoje mišljenje; s druge strane, zar ga možemo i podržati protiv takve opozicije koja bi ga inače mogla oboriti. On je bio na vlasti

za vreme građanskog rata i bio je odgovoran za ono što je činila vlada, i ako je stvar stajala loše sa Severom kad je Gladstone istupio sa svojom izjavom, onda to ne služi na čast njegovom patriotizmu.

Građanin Odger ima pravo: kad bismo težili oslobođenju zatvorenika, onda to ne bi bio pogodan put da se do toga dođe. Ipak važnije je imati obzira prema irskom narodu nego prema Gladstone-u.^[445]

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

24

[Zapis govora Karla Marxa o »Bee-Hive«^[446]

**[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća od
26. aprila 1870]**

Građanin Marx je predložio veću da prekine sve veze sa »Bee-Hive«.

On je rekao da ovaj list nije objavljavao naše odluke, da je sakatio naše izveštaje i toliko odlagao njihovo štampanje da je pribegavao falsifikovanju datuma. Čak je izostalo i saopštenje o diskusiji o nekim pitanjima koja su se odnosila na irske zatvorenike.

Pored toga, ton lista »Bee-Hive« odudara od Statuta i Programa udruženja. List propoveda harmoniju sa kapitalistima, dok je udruženje objavilo rat vladavini kapitalista.

Osim toga, naše sekcije iz inostranstva su se žalile da slanjem svojih izveštaja mi pružamo moralnu podršku ovom listu i da zato ovim ljudima dajemo povod da poveruju da mi odobravamo njegovu politiku. Za nas bi bilo bolje da budemo bez zvaničnog organa nego da se služimo ovim listom.

U vezi sa diskusijom o irskom Coercion Bill ovaj list nije rekao ni reč protiv vlade.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

25

[Zapis o pismu Karla Marxa odboru Socijaldemokratske
radničke partije^[447]

Drugo pismo se odnosi na pitanja rada Medunarodnog udruženja, naročito na odlaganje kongresa. U njemu Marx odlučno odbacuje

Liebnechtov predlog da se kongres odloži do oktobra, mada bi ovo odlaganje bilo vrlo poželjno za Generalno veće pošto kongresni materijali još nisu gotovi. Ali Francuzi su već bili ozlojeđeni time što kongres treba da zaseda u Majncu a ne bar u Vervijeu, dok bi Parižani posebno želeli da on bude u Parizu. Ne sme se dolivati ulje na vatru. Marx se boji da bi se u slučaju da se prihvati Liebnechtov plan o odgađanju, održao kongres manjine Francuza i romanskih Švajcaraca pod rukovodstvom Bakunjina, i kaže: »Nacionalne surevnjivosti su ušle toliko u krv da se ne mogu za jedan dan otkloniti razumom.«

Prema: »Leipziger Hochverrathsprozesse«,
Leipzig 1872.

26

[Zapis jednog govora Karla Marxa o rascepu
u Romanskoj federaciji^[448]]

**[Iz zapisnika sa sednice Generalnog veća
od 28. juna 1870]**

Gradanin Marx je bio mišljenja da veće može da učini samo jedno, naime da ostavi takav kakav je ženevski komitet koji je udruženje podržavao od njegovog osnivanja. On je svoju dužnost ispunio u svakom pogledu, i mada ima manje delegata na švajcarskom kongresu on zastupa ipak veći broj članstva nego druga strana. Treba mu saopštiti i rezultat glasanja o prihvatanju alijanse. Novi komitet može za sebe uzeti neko lokalno ime.

Prema knjizi zapisnika.

Prevod s engleskog

B. Članak *Jenny Marx* o irskom pitanju^[449]

I

London, 27. februara 1870.

»La Marseillaise« od 18. februara preštampana članak iz lista »The Daily News«, u kome ovaj engleski dnevnik obavještava francusku štampu o izboru O'Donovana-Rosse. Pošto su ova obavještenja prilično zbrkana, i pošto polovična objašnjenja služe samo da bace lažnu svjetlost na stvari koje ona teže da rasvetle, molim vas da budete tako ljubazni da objavite moj komentar o pomenutom članku.

Najpre »The Daily News« kaže da je O'Donovana-Rossu osudila porota ali ne dodaje da se u Irskoj porota sastoji od porotnika koje vlada više ili manje direktno imenuje.

Govoreći sa svetim užasom o *treason-felony*,¹ apostoli liberalizma iz lista »The Daily News« zaboravljaju da kažu da je ova nova kategorija engleskog krivičnog zakonika izmišljena naročito za to da irske rodoljube izjednači sa najgnusnijim prestupnicima.

Uzmimo slučaj O'Donovana-Rosse. On je bio jedan od urednika lista »The Irish People«. Osuđen je, kao i većina fenijanaca, zato što je pisao tobožnje buntovne članke. Prema tome, »La Marseillaise« se nije prevarila sprovodeći analogiju između Rochefort-a i Rosse.

Zašto »The Daily News«, kome je stalo da obavesti Francusku o osuđenim fenijancima, ne govori o sramnom postupanju sa njima? Nadam se da ćete mi dopustiti da dopunim ovo mudro ćutanje.

O'Donovan-Rossa je pre izvesnog vremena stavljen u mračnu ćeliju sa rukama vezanim na leđima. Ni danju ni noću nisu mu skidali okove, tako da je bio primoran da legne na zemlju da bi lizao hranu, kašu na vodi. G. Pigott, urednik lista »The Irishman«, pošto je čuo za ove činjenice o Rossi, koji mu ih je lično ispričao u prisustvu upravnika zatvora i jednog drugog svedoka, objavio ih je u svom listu, što je pobudilo g. Moore-a, jednog od irskih članova Donjeg doma da traži parlamentarnu istragu da bi se utvrdilo šta se događa u tamnicama. Vlada se energično usprotivila ovom zahtevu. Tako je 36 članova glasalo za a 171 protiv Moore-ovog predloga; slika i prilika glasanja kojima se gazilo biračko pravo.²

¹ veleizdaji — ² Vidi u ovom tomu, str. 496-498.

I ovo se dogodilo za vreme vlade pritvornog Gladstone-a. Vidite da ovaj veliki liberalni vod ne daje ni pet para za humanost i pravdu. Ima takode i Juda koji ne nose naočare.

A evo i drugog slučaja, koji isto tako čini čast Engleskoj. O'Leary, zatočeni fenijanac, koji je imao između 60 i 70 godina, dobijao je samo hleb i vodu u toku tri nedelje, jer, — ne, čitaoci lista »La Marseillaise« ne bi to nikad pogodili, — jer je Leary nazivao sebe »paganinom« i odbio da se izjasni kao *protestant, prezbiterijanac, katolik ili kveker*. Dali su mu da bira jednu od ovih religija ili suv hleb. Od ovih pet zala, O'Leary ili, kako ga zovu, »paganin O'Leary« izabrao je zlo koje mu se činilo najmanje, hleb i vodu.

Pre nekoliko dana *koroner* (sudski činovnik čija je dužnost da u ime Krune vrši isleđenje u vezi sa licima koja su nađena mrtva), pošto je pregledao telo fenijanca umrlog u tamnici Spike Island-a, osudio je vrlo oštrim rečima način postupanja sa pokojnikom.

Prošle subote mladi *Irac Gunner Hood* izašao je iz tamnice, gde su ga držali četiri godine; sa 19 godina prijavio se u englesku vojsku i u Kanadi služio Engleskoj. Zato što je pisao buntovne članke, izveden je 1866. godine pred vojni sud i osuđen na dve godine prinudnog rada. Kad je presuda objavljena, Hood je dohvatio svoj šlem i bacajući ga uvis uzviknuo: »Živela irska republika!« Ovaj krik duše skupo ga je koštao. Osudili su ga na još dve godine i povrh toga na pedeset udaraca bičem. Ova presuda je izvršena na najsvirepiji način. *Hooda* su vezali za plug, a dvojica snažnih kovača dobili su u ruke *cat o'nine tails* — francuski jezik nema sinonim za englesku *knutu*. Samo Rusi i Englezi slažu se u tome. Dobre duše jedna drugu pronalaze.

G. Carey, novinar, u ovom trenutku je smešten u deo tamnice namenjen umobolnima; čutanje i drugi oblici mučenja koje je podneo pretvorili su ga u živi leš, lišen razuma.

Pukovnik Burke, fenijanac, čovek koji se istakao ne samo u vojnoj službi u američkoj vojsci nego i kao pisac i slikar, takode je doveden u žalosno stanje; on više ne prepoznaje najbliže srodnike. Moglo bi se dodati još dosta imena ovom spisku irskih mučenika. Dovoljno je reći da je od 1866. godine, kad je izvršena racija u prostorijama lista »The Irish People«, 20 fenijanaca *pomrlo ili izgubilo razum* u tamnicama čovekoljubive Engleske.

J. Williams

II

London, 5. marta

Na sednici Donjeg doma od 3. marta g. *Stacpoole* je interpelisao g. Gladstone-a o postupanju sa zatočenim fenijancima. On je, između ostalog, rekao da je doktor *Lyons* iz Dablina nedavno izjavio da

«disciplina, mršava ishrana, lična ograničenja i ostale kazne mogu samo nositi stalnu štetu zdravlju zatvorenika.»

Pošto je izjavio da je potpuno zadovoljan postupanjem sa zatvorenicima, g. Gladstone je krunisao svoj mali *speech* sledećom sjajnom duhovitošću:

«Što se tiče zdravlja O'Donovana-Rosse, veoma se radujem što mogu izjaviti da je gospoda O'Donovan-Rossa prilikom *poslednje* posete svom mužu bila srećna što se *njegov spoljni izgled* promenio *na bolje*.»

Iz svih klupa ovog plemenitog skupa zaorio se grohotan smeh! *Poslednje posete!* Imajte na umu da je gospoda O'Donovan-Rossa ne samo godinama bila odvojena od svog muža nego i da je proputovala Ameriku da bi zaradila hleb za svoju decu, držeći javna predavanja o engleskoj književnosti.

Ne zaboravite takođe da je taj g. Gladstone — čije su šale toliko umesne — gotovo pravi svetac kao autor dela «Prayers» («Molitve»), «Propagation of the Gospel» («Širenje Jevandelja»), «The Functions of Laymen in the Church» («Dužnosti svetovnjaka u crkvi») i nedavno objavljene moralne propovedi «Ecce homo».

Da li veliko zadovoljstvo vrhovnog tamničara dele njegovi zatvorenici? Čitajte sledeće odlomke iz jednog pisma *O'Donovana-Rosse* koje je nekim čudom izašlo iz tamnice i stiglo u mesto opredeljenja posle neverovatno velikog zakašnjenja:

Pismo Rosse

«Govorio sam vam o licemerstvu ovih engleskih gospodara koji su me doveli u takav položaj da sam se našao prinuđen da se postavim na kolena i laktove da bih uzimao hranu; oni me more gladu, lišavaju dnevne svetlosti i daju mi okove i Bilibliju. Ne žalim se na kazne koje po želji svojih gospodara moram da izdržim — moje je da trpim — nego tvrdim da imam pravo da obavestim svet o postupcima kojima me izlažu, i o nezakonitom zadržavanju mojih pisama gde se ti postupci opisuju. Sitničave mere predostrožnosti, koje preduzimaju tamničke vlasti da bi me sprečile da pišem pisma, koliko su smešne toliko su i odvratne. Najuvredljivija procedura sastojala se u tome što su me jedanput dnevno skidali nagog u toku nekoliko meseci, i pregledali mi ruke, noge i sve delove tela. Ovo se događalo u *Milbanku* svakodnevno od februara do maja 1867. godine. Jednog dana sam odbio da se svučem. Tada je došlo pet tamničkih službenika, oni su me isprebijali i zderali odelo sa mene.

Jednom sam uspeo da pošaljem pismo napolje; to me je stajalo posete gospode *Knox* i *Pollocka*, dvojice *policijskih činovnika* (sudija policijskog suda).

Kakva ironija — poslati dva vladina službenika da ustanove istinu o engleskim tamnicama. Ova gospoda su odbila da zabeleže ono važno što sam imao da im kažem. Kad bih dodirnuo temu koja im nije odgovarala, oni su me prekidali govoreći da ih se tamnička disciplina ne tiče. Zar nije tako gospodine *Pollock* i gospodine *Knox*? Kad sam vam rekao da su me prisiljavali da se kupam u vodi koja

je već poslužila polovini tuceta engleskih zatočenika, zar niste odbili da zapišete moju žalbu?

U *Čatamu* su mi dali da načupam izvesnu količinu kudjelje, rekavši da ću ostati gladan ako posao ne završim do određenog sata.

— Možda ćete me, — uzviknuo sam, — isto tako kazniti ako izvršim zadatak. To mi se već dogodilo u *Milbanku*.

— Kako to? — odgovori tamničar.

Tada mu ispričah da sam 4. jula, pošto sam završio zadatak deset minuta pre određenog vremena, uzeo knjigu. Ugledavši me, službenik me je optužio za lenjost i bio sam osuđen na hleb i vodu i zatvoren u mračnu ćeliju četrdeset osam časova.

Jednog dana spazio sam svog prijatelja *Edwarda Duffysja*. Bio je veoma bled. Posle kraćeg vremena čuo sam da je *Duffy* teško bolestan, i da je izrazio želju da me vidi (bili smo u velikom prijateljstvu u Irskoj). Zamolio sam upravnika zatvora da mi dozvoli da ga posetim. On me kategorički odbio. Bilo je to u vreme Božića 1867. godine — i nekoliko nedelja docnije jedan zatvorenik mi prošapta kroz rešetku moje ćelije: »*Duffy* je umro!»

Da se tako nešto dogodilo u Rusiji, kakvu bi uzbuđljivu priču Englezi o tome sastavili!

Da je g. Gladstone prisustvovao takvoj smrti u Napulju, kakvu bi sliku on naslikao! Ah! Sladunjavi fariseji, trgovci licemerstvom, sa Biblijom na usnama, sa đavolom u duši!

Moram posvetiti nekoliko reči *Johnu Lynchu*. Marta 1866. godine sreo sam se sa njim u zatvorskom dvorištu. Toliko su motrili na nas da je uspeo jedino da mi kaže: »Hladnoća me ubija.« A šta su uradili ti Englezi? Odveli su nas u London dan pre Božića. Kad smo stigli u tamnicu, skinuli su sa nas toplo rublje i ostavili nas mesecima u samicama da cvokoćemo od zime. Da, — oni to ne mogu poricati, — oni su ubili *Johna Lyncha*; ali, za vreme istrage ipak su doveli službenike spremne da posvedoče da se sa *Lynchom* i *Duffysjem* postupalo vrlo blago.

Laži naših engleskih gospodara prevazilaze sve granice zamišljivog.

Ako bih umro u tamnici, zaklinjem svoju porodicu i svoje prijatelje da ne poveruju ni reč onome što kažu ovi ljudi. Neka mi se ne pripisuje lična mržnja prema onima koji su me proganjali svojim lažima. Optužujem samo tiraniju koja čini neophodnom primenu takvih metoda.

Mnogo puta su me okolnosti podsećale na ove reči *Machiavellija*: »Tirani imaju poseban interes da šire Bibliju kako bi masa naroda usvajala njene zapovesti i bez otpora puštala razbojнике da je pljačkaju.«

Dok god narod robova upražnjava moral i poslušnost koje mu propovedaju sveštenici, tirani nemaju čega da se plaše.

Ako ovo pismo dospe do mojih sunarodnika, imam pravo da zahtevam da dignu glas i traže pravdu za napaćenu braću. Neka ove reči uzburkaju krv koja im se usirila u žilama!

Upregli su me u kolica i oko vrata mi vezali konopac u čvor. Taj čvor je bio pričvršćen za dugu motku a dva engleska zatvorenika su dobila naređenje da spreče kolica da poskakuju; ali oni su ih pustili; motka se podigla u vazduh, čvor se odreo. Da se, naprotiv, zategao, izgubio bih život.

Tvrdim da nemaju pravo da me dovode u položaj u kome moj život zavisi od odelatnosti drugoga.

Zračak svetlosti dopire kroz rešetke i zasovnice moje tamnice. To je uspomena na dan proveden u *Njutainvordsu*, gde sam sreo *oranžiste* i *riboniste*, koji su zabravili svoje bogomoljstvo!

O'Donovan — Rossa,
politički zatočenik^[450]

III

London, 16. marta 1870.

Pismo O'Donovana-Rosse, koje vam je preneto u mom poslednjem dopisu, bilo je najistaknutiji događaj prošle nedelje.

»The Times« je preštampao pismo bez komentara, »The Daily News« je objavio komentar bez pisma.

»Kao što je trebalo i očekivati«, piše ovaj list, »G. O'Donovan-Rossa uzima za temu zatvorska pravila kojima je *potčinjen za izvesno vreme* (for a while).«

Kako je svirepo ovo »za izvesno vreme«, kad je reč o čoveku koji je u tamnici već pet godina a osuđen je na *doživotnu* robiju.

G. O'Donovan-Rossa se žali, između ostalog, »da su ga upregli u kolica, sa konopcem oko vrata« i to na takav način da mu je život zavisio od pokreta engleskih robijaša, njegovih drugova.

Ali, uzvikuje »The Daily News«, »zar je nepravedno dovesti čoveka u položaj u kome njegov život zavisi od radnji drugoga? Zar u vagonu ili na parobrodu život čoveka ne zavisi takode od radnji drugog?«

Posle ove podmuklosti, taj pobožni kazuista zamera O'Donovanu-Rossi što ne voli Bibliju i pretpostavlja joj »The Irish People«. Ovo poređenje *Bible*¹ i *People*² u stanju je da njegove čitaoce dovede u ushićenje.

»G. O'Donovan-Rossa«, nastavlja list, »kao da zamišlja da zatvorenici koji izdržavaju kaznu zbog *buntovnih spisa* treba da budu snabdeveni cigarama i dnevnim listovima, i da pre svega treba da imaju pravo da se neometano dopisuju sa svojim prijateljima.«

O, vrli fariseji, vi, na kraju krajeva, priznajete da je O'Donovan-Rossa osuđen na doživotnu robiju zbog *buntovnih spisa* a ne zbog *pokušaja ubistva* kraljice Victorije, kako ste podmuklo podmetali u svom prvom apelu francuskoj štampi.

¹ Biblije — ² naroda

»Konačno«, zaključuje ovaj bestidni list, »sa O'Donovanom Rossom se naprosto postupa onako kako on zaslužuje, to jest kao sa običnim robijašem.«

Posle specijalnog organa g. Gladstone-a, evo štampe druge nijanse koja paradira liberalizmom, lista »Daily Telegraph«, koji se obično ističe najgrubljim ispadima.

»Ako pristajemo da poklonimo pažnju pismu O'Donovana Rosse«, kaže ovaj list, »ne činimo to radi fenijanaca, koji su nepopravljivi, nego radi dobra Francuske.«

»Znajte dakle«, nastavlja list, »da je svega pre nekoliko dana g. Gladstone u Donjem domu zvanično demantovao sve ove bestidne laži i, svakako, nema nijednog pametnog Francuza, ma kojoj stranki ili klasi on pripadao, koji bi se usudio da posumnja u ovu reč engleskog džentlmena.«

Ali ako se, preko svakog očekivanja, u Francuskoj nađu stranke ili ljudi dovoljno pokvareni da ne poklone veru rečima jednog engleskog džentlmena kakav je g. Gladstone, Francuska se u najmanju ruku ne bi mogla oglušiti o dobronamerna upozorenja g. Levyja, koji lično nije džentlmen a koji vam se obraća sledećim rečima:

»Savetujemo našim susedima, Parižanima, da sve priče o zverstvima nad političkim zatvorenicima u Engleskoj smatraju sramnim izmišljotinama.«

Sa dopuštenjem g. Levyja, daću vam nov uzorak vrednosti koju imaju reči džentlmena iz sastava Gladstone-ovog kabineta.

Sećate se da se u mom prvom dopisu pominjao pukovnik *Richard Burke*, zatočeni fenijanac, koji je izgubio razum zahvaljujući čovečnim postupcima engleske vlade. Prvi je objavio ovu vest »The Irishman«. Zatim je g. Underwood uputio pismo g. Bruce-u, ministru unutrašnjih poslova, zahtevajući istragu u vezi sa postupanjem sa političkim zatvorenicima.

G. Bruce je na to odgovorio pismom objavljenim u engleskim listovima, u kome se nalazi sledeća rečenica:

»Što se tiče Richarda Burke-a, iz zatvora u Yokingu, g. Bruce je prinuđen da odbije istragu na bazi — svakog osnovna lišenih i tako ekstravagantnih — insinuacija kakve sadrže citati iz lista »The Irishman«, koje ste mu poslali.«

Ova izjava g. Bruce-a nosi datum od 11. januara 1870. godine. Sada, u jednom od svojih poslednjih brojeva, »The Irishman« objavljuje odgovor istog ministra na pismo gospođe Barry, sestre Richarda Burke-a, koja je od njega tražila vesti o »uznemiravajućem« stanju svog brata. Ministrovom odgovoru od 24. februara priložen je zvanični izveštaj od 11. januara, u kome zatvorski lekar i specijalni čuvar Burke-a izjavljuju da je on poludeo.^[451] Prema tome, istog dana kad je g. Bruce javno okarakterisao tvrđenja lista »The Irishman« kao lažna i lišena svakog osnovna, on skriva o tome u svom džepu tučne i zvanične dokaze! Primitimo uzgred da će g. Moore, irski član Donjeg doma podneti ministru interpelaciju o postupanju sa pukovnikom Burke-om.

»The Echo«^[452], nedavno osnovani list, izigrava još veći liberalizam nego njegova sabrača. On ima svoj sopstveni princip: princip da mu je cena jedan su dok se ostali listovi prodaju po dva, četiri ili šest sua. Cena od jednog sua ga prisiljava, s jedne strane, na pseudo-demokratske deklaracije da ne bi izgubio svoje proleterske pretplatnike, a, s druge strane, na stalne obzire, da bi stekao ugledne pretplatnike svojih konkurenata.

U svojoj dugoj gnjavatorskoj tiradi o pismu O'Donovana-Rosse, list se upušta u opasku da će »možda čak i amnestirani fenijanci odbiti da veruju u preuveličavanja svojih sunarodnika«, kao da g. Kickham, g. Costello itd. nisu već objavili izveštaje o svojim tamničkim patnjama koji se potpuno poklapaju sa Rossinim pismom! No posle svih svojih izgovora i besmislenih izvrđavanja, »The Echo« se dotiče žive rane.

»Ono što objavljuje »La Marseillaise«, piše ovaj list, »izazvaće skandal a taj skandal će obići ceo svet. Kontinentalni um je možda suviše tup da tačno razlikuje zlodela jednog Bombe¹ od strogosti Gladstone-a! Otuda bi bolje bilo izvršiti istragu itd.«

»The Spectator«, gledstonovski nedeljni list koji se kiti liberalizmom, uređuje se prema principu da je svaki žanr rdav izuzev dosadnog^[453]. Zato ga u Londonu nazivaju listom sedam mudraca. Pošto je ukratko izložio slučaj O'Donovana-Rosse i pošto ga je ukorio zbog njegove odbojnosti prema Bibliji, list sedam mudraca izriče sledeću presudu:

»Fenijanac O'Donovan-Rossa nije, izgleda, propatio ništa osim običnih robijaških patnji, ali priznajemo da želimo promenu ovog režima. Veoma je pravedno a često i veoma razborito streljati pobunjenike. Takođe je pravedno zatvoriti ih kao zločince najopasnije vrste. Ali nije ni pravedno ni mudro ponižavati ih.«

Lepo rečeno, mudri Solomone!

Najzad, dolazimo do lista »The Standard«, glavnog organa torijevske stranke, konzervativaca. Poznato vam je da se engleska oligarhija sastoji od dve frakcije: zemljišne aristokratije i plutokratije. Onoga ko u njihovim porodičnim svadama drži stranu plutokratima protiv aristokrata nazivaju liberalom, čak radikalom. Naprotiv, onoga ko stoji na strani aristokrata protiv plutokrata nazivaju torijevcem.

»The Standard« tretira pismo O'Donovana-Rosse kao apokrifnu romansu, koju je verovatno sastavio A. Dumas.

»Zašto«, pita ovaj list, »La Marseillaise« nije dodala da g. Gladstone, kenterberijski arhiepiskop i lord-mer svako jutro prisustvuje mučenjima O'Donovana-Rosse?»

---

¹ Fernanda II

U Donjem domu je jedan član okarakterisao torijevsku stranku kao »stupid party« (glupu stranku). I doista »The Standard« potpuno zaslužuje naziv glavnog organa glupe stranke!

Pre nego što završim ovo pismo, moram upozoriti Francuze da ne mešaju galamu u novinama sa glasom engleskog proletarijata; taj glas, na nesreću po obe zemlje, Irsku i Englesku, ne nalazi odjeka u engleskoj štampi.

Dovoljno je reći da je preko 200 000 muškaraca, žena i dece engleske radničke klase diglo svoj glas, u Hyde-Parku, zahtevajući oslobodenje svoje irske braće, i da je Generalno veće *Medunarodnog udruženja radnika*, čije je sedište u Londonu i koje među svoje članove ubraja priznate vođe engleske radničke klase, oštro osudilo postupanje sa zatočenim fenijancima i istupilo u odbranu prava irskog naroda protiv engleske vlade^[454].

P. S. Usled objavljivanja pisma O'Donovana-Rosse u listu »La Marseillaise«, Gladstone se plaši da ga javno mnjenje ne primora na vođenje parlamentarne i javne istrage povodom postupanja sa političkim zatvorenicima. Da bi to još jedanput izbegao (znamo koliko se puta njegova pokvarena savest tome već protivila), ovaj diplomata je upravo dao zvaničan, ali anonimn, demant činjenica koje navodi Rossa.^[455]

Francuzi treba da znaju da je ovaj demant samo reprodukovanje iskaza koje su dali nadzornik zatvora, policajci Knox, Pollock itd. itd. Ova gospoda odlično znaju da Rossa neće moći da im odgovori. Na njega će se motriti više nego ikad, — ali ja ću im odgovoriti u sledećem pismu *činjenicama* čije utvrđivanje ne zavisi od dobre volje tamničara.

J. Williams

IV

London, 18. marta 1870.

Kao što je bilo najavljeno u mom poslednjem pismu, g. Moore, irski član Donjeg doma, podneo je juče ministru interpelaciju povodom postupanja sa zatočenim fenijancima. On se pozvao na slučaj Richarda Burke-a i četvorice drugih zatočenika zatvorenih u tamnici Mountjoy (u Dublinu), i upitao vladu da li ona smatra da je u skladu sa njenom čašću da drži zatvorena tela ovih ljudi pošto ih je lišila razuma? Najzad, ona nastoji na »potpunoj, slobodnoj i javnoj istrazi«.

Evo ga (g. Gladstone-a) u čorsokaku. Godine 1868. on je kategorički i sa prezirom odbio istragu koju je tražio taj isti g. Moore. Od tog doba uvek je odgovarao na isti način na zahteve da se povede istraga, koji su se periodično ponavljali.

Zašto da popusti danas? Zar da prizna da ga je uplašila graja na drugoj strani Lamanša? Nije tako glup. Što se tiče optužbi protiv »naših« upravljača u robijašnicama i zatvorima, »mi« smo od njih zahtevali da se izvole o tome izjasniti.

Oni su nam jednodušno odgovorili da su sve to bajke. Znači, naša ministarska savest je prirodno umirena. Ali prema objašnjenjima g. Moore-a, izgleda — doslovno — »da ovde baš ne može biti govora o umirenju«. »Umirenje savesti vlade« (the satisfaction of the minds of the government) zavisi od njenog poverenja u potčinjene; »prema tome« (therefore), biće pametno i pravično izvršiti istragu o istinitosti tvrđenja tamničara.^[456]

»Takav je to čovek: čas je crn, čas beo;
Ujutro izriče osudu onome što je sinoć hteo;
Svima je nesnosan a sam sebi neugodan.
Svaki čas menja mišljenje kao modu.«^[457]

No, ako najzad pristaje na ustupak, on to čini sa novom ogradom. G. Moore traži »potpunu, slobodnu i javnu istragu«. G. Gladstone mu odvrća da je on odgovoran za »formu« istrage, i mi već znamo da to neće biti »parlamentarna istraga« nego, naprotiv, istraga koju vrši kraljevska komisija. Drugim rečima, islednike u ovom velikom procesu, u kome g. Gladstone igra ulogu glavnog optuženog, izabraće i imenovaće sam g. Gladstone.

Što se tiče Richarda Burke-a, g. Gladstone izjavljuje da se vlada još 9. januara obavestila o njegovom ludilu. Prema tome, njegov dični sabrat, g. Bruce, ministar unutrašnjih poslova, drsko je slagao kad je u svom otvorenom pismu od 11. januara izjavio da je ova činjenica izmišljotina. No, nastavlja g. Gladstone, duševna bolest g. Burke-a nije dostigla stepen koji bi zahtevao da se on oslobodi robije. Ne treba zaboraviti da je taj čovek saučesnik u dizanju u vazduh klerkenvelskog zatvora^[458]. Kako? Richard Burke se nalazio u klerkenvelskom zatvoru kao optuženi, kad je ostalima palo na um da dignu u vazduh ovaj zatvor da bi ga oslobodili. Dakle, on je bio saučesnik u ovom bezumnom pokušaju, za čije je izvođenje osumnjičena engleska policija, koja bi ga u slučaju uspeha pokopala pod ruševinama tamnice! Uostalom, zaključuje g. Gladstone, već smo pustili na slobodu dva fenijanaca koji su izgubili razum u našim engleskim robijašnicama. Ali, prekida ga g. Moore, govorio sam o četvorici duševnih bolesnika koji su zatvoreni u tamnici Mountjoy u Dublinu. Nije važno, odgovara g. Gladstone. Ipak ima dva ludaka manje u našim zatvorima!

Zašto g. Gladstone toliko nastoji da izbegne svako spominjanje zatvora Mountjoy — videćemo. Činjenice su ovog puta iznesene ne u pismima zatvorenika nego u jednoj Plavoj knjizi, koja je po narednju parlamenta objavljena 1868. godine.^[459]

Posle čarke fenijanaca^[460], engleska vlada je zavela u Irskoj zakon o opštoj bezbednosti. Svaka garantija lične slobode bila je znači obustavljena. Svako »osumnjičen zbog fenijanstva« mogao je, prema tome, biti bačen u zatvor i, čak i bez privida sudskog postupka, tamo zadržan onoliko koliko je to vlastima u volji. Jedan od zatvora prepunih osumnjičenih bio je kažnjenički zatvor Mountjoy, u Dublinu, čiji je inspektor

bio Joseph Murray a lekar g. M'Donnell. A sada, šta čitamo u Plavoj knjizi koja je po naređenju parlamenta objavljena 1868. godine?

Mesecima se g. M'Donnell obraćao najpre inspektoru Murrayu protestnim pismima protiv svirepog postupanja sa osumnjičenima. Pošto inspektor nije na njih odgovarao, g. M'Donnell je uputio tri ili četiri izveštaja upravniku zatvora. U jednom od ovih pisama on poimence označava

»razna lica« — citiram doslovno — »koja pokazuju nesumnjive simptome duševnog oboljenja«. On dodaje: »Ne gajim ni najmanju sumnju da je ovo oboljenje posledica zatvorskog režima. Bez obzira na sve razloge humanosti, bila bi ozbiljna stvar ako bi neki od ovih zatvorenika, koji nisu osuđeni nego samo osumnjičeni, izvršio samoubistvo.«

Sva ova pisma, koja je g. M'Donnell uputio upravniku, zadržao je Joseph Murray. Najzad je g. M'Donnell pisao direktno lordu Mayou ministru vice-kralja Irske. On mu, na primer, kaže:

»Niko nije bolje obavešten od vas, milorde, o surovoj disciplini, kojoj su već odavno podvrgnuti »osumnjičeni« zatvorenici, disciplini samice strožoj od one nametnute robijašima.«

Kakav je bio rezultat ovih otkrića objavljenih po naređenju parlamenta? Doktor, g. M'Donnell je otpušten!!! Murray je zadržao svoj položaj.

Sve se to događalo u vreme torijevske vlade. Kad je g. Gladstone najzad uspeo da istisne lorda Derbyja i g. Disraelija plamenim deklamacijama, u kojima je optužio englesku vladu kao istinski uzrok fenijanstva, ne samo da je potvrdio krvožednog Murrayja na položaju nego je, kao dokaz svog posebnog zadovoljstva, pridodao njegovom položaju inspektora debelu sinekuru — dužnost »Registrar of habitual criminals«!¹

U mom poslednjem dopisu se kaže da anonimni odgovor na pismo Rosse, koji je kružio po londonskim listovima, potiče neposredno od vlade.

Danas se priznaje da je to delo g. Bruce-a, ministra unutrašnjih poslova. Evo uzorka njegove »ministarske savesti«!

Što se tiče Rossine žalbe da je primoran

»da se kupa u vodi koja je već služila za pranje robijašima, komesari Knox i Pollock su izjavili, kaže g. Bruce, da bi posle njihove brižljive istrage bilo izlišno zadržavati se na takvim besmislicama.«

Srećom, izveštaj policajaca Knoxa i Pollocka je objavljen po naredbi parlamenta. Šta oni kažu na 23. stranici svog izveštaja? Da, prema zatvorskom režimu, izvestan broj zatočenika upotrebljava kadu sa istom vodom, jedan za drugim, i da »čuvar nije mogao davati prvenstvo

¹ »registratora krivaca-povratnika«

O'Donovanu-Rossi a da ne uvredi druge«. Prema tome, »bilo bi izlišno zadržavati se na takvim besmislicama«.

Međutim, prema izveštaju policajaca Knoxa i Pollocka, besmislenost se ne sastoji, kako to predstavlja g. Bruce, u tvrđenju O'Donovan-Rosse da je bio primoran da se kupa u priljavoju vodi posle zatvorenika. Naprotiv, ova gospoda smatraju da je besmisleno što se O'Donovan-Rossa žali na ovu gadost!

Na istoj sednici Donjeg doma, na kojoj je g. Gladstone objavio svoju spremnost da izvrši istragu u pogledu postupanja sa zatočenim fenijancima, on je zaveo nov *Coercion Bill* za Irsku^[461], to jest ukidanje ustavnih sloboda i proklamovanje zakona o opštoj bezbednosti.

Prema jednoj teorijskoj fikciji, ustavna sloboda je pravilo a njena privremena obustava je izuzetak; ali, prema običajima engleskog režima u Irskoj, zakon o opštoj bezbednosti čini pravilo a ustav izuzetak. Gladstone se koristi agrarnim zločinima kao izgovorom da ponovo zavede opsadno stanje u Irskoj. Njegova istinska pobuda je želja da uguši nezavisne dablinske listove. Odsada će život ili smrt svakog irskog lista zavisiti od dobre volje g. Gladstone-a. Uostalom, taj *Coercion Bill* je obavezna dopuna *Land Billa*, koji je g. Gladstone nedavno zaveo^[306], tog zakona koji pod vidom pritanja u pomoć farmerima učvršćuje irsko veleposedništvo. Da bi se okarakterisao ovaj zakon, dovoljno je reći da on nosi beleg lorda Dufferina, člana vlade i irskog veleposednika. Tek je prošle godine onaj doktor Sangrado objavio debelu knjigu, da bi dokazao da irsko stanovništvo još nije dovoljno iskrvarilo, da bi ga trebalo još smanjiti za jednu trećinu kako bi Irska ispunila svoju slavnu namenu — da donosi što je moguće veće rente za zemljišne gospodare i da proizvodi što je moguće više mesa i vune za englesko tržište.

J. Williams

V

London, 22. marta

U Londonu postoji nedeljni list veoma rasprostranjen među narodom, koji se zove »Reynolds's Newspaper«^[462]. On se ovako izražava o irskom pitanju:

»Danas druge nacije gledaju na nas kao na najlicemerniji narod na svetu. Hvalili smo se veselo i na sav glas, i toliko preuveličavali savršenstvo sopstvenih ustanova, da nije nikakvo čudo što su nam se drugi narodi rugali, kad su se naše laži jedna po jedna otkrile, i što se pitaju da li je to moguće. Međutim, nije engleski narod prouzrokovao takvo stanje stvari, jer i sam narod je bio izigran i prevaren — krivica pada na vladajuće klase i na potkupljivu i parazitsku štampu.«

Coercion Bill za Irsku, predložen u četvrtak uveče, predstavlja mrsku, odvratnu i opaku meru. Ovaj zakon gasi do poslednje iskre

nacionalnu slobodu u Irskoj i stavlja brnjicu na štampu te nesrećne zemlje kako bi sprečio njene listove da protestuju protiv politike koja je sramota i skandal našeg vremena. Vlada je kivna na sve listove koji nisu primili sa oduševljenjem njen bedni *Land Bill* i ona se sveti. *Habeas Corpus Act*^[304] će stvarno biti ukinut, jer će ubuduće lica, koja nisu u stanju da objasne svoje ponašanje na način koji zadovoljava vladu, moći da se bace u zatvor na šest meseci pa čak i doživotno.

Irska je ostavljena na milost i nemilost bande dobro izdresiranih špijuna, koje ublaženo zovu »detektivima«.

Nijedan ukaz ruskog Nikolaja protiv nesrećnih Poljaka nije bio svirepiji od ovog zakona g. Gladstone-a protiv Iraca. To je mera kojom bi g. Gladstone stekao blagonaklonost čuvenog kralja Dahomeja^[423]. Pa ipak, Gladstone se usuđuje da se sa neizmernom bezobzirnošću hvali pred parlamentom i narodom velikodušnom politikom koju njegova vlada ima nameru da usvoji u odnosu na Irsku. Na završetku svoje besede u četvrtak Gladstone je sebi dopustio izraze žaljenja, izgovorene sa svetačkom i plačnom dostojanstvenošću, dostojnom velečasnog g. Stigginsa. Ali, on uzalud lije pritvorne suze — irski narod se neće time obmanuti.

Ponavljamo: ovaj zakonski projekt je sramna mera, mera dostojna *Castlereagh-a*, mera koja će navući prokletstvo svih slobodnih nacija na glavu onih koji su je izmislili i onih koji je sankcionišu i odobre. Najzad, to je mera koja će baciti potpuno zasluženu ljagu na Gladstone-ovu vladu i koja će, mi se tome iskreno nadamo, dovesti do njenog skorog pada. A kako ministar demagog, g. Bright, može čutati četrdeset osam časova?

Izjavljujemo bez oklevanja da se g. Gladstone pokazao kao najogorčeniji neprijatelj i najneumoljiviji vlastodržac koji je ikad gazio Irsku od vremena gnusnog *Castlereagh-a*.

Kao da mera vladinog srama nije već bila prevršena, u četvrtak uveče, iste noći kad je bio podnesen *Coercion Bill*, u Donjem domu je objavljeno da su Burke i drugi zatočeni fenijanci mučeni u engleskim zatvorima dok nisu izgubili razum; no čak i pred ovom strašnom činjenicom Gladstone i njegov šakal Bruce glasno su protestovali, tvrdeći da se sa političkim zatvorenicima postupa sa svim mogućim obzirima. Kad je g. Moore saopštavao Donjem domu ovu kobnu činjenicu, svaki čas ga je prekidao grubo grohotan smeh. Da se tako odvratna i gadna scena dogodila u američkom Kongresu, kakav bi se krik negodovanja čuo sa naše strane!

Do sada su listovi »Reynolds's Newspaper«, »The Times«, »News«, »The Pall Mall Gazette«, »Daily Telegraph« itd., itd., pozdravljali urlicima divlje radosti *Coercion Bill*, a naročito meru za uništenje irske štampe. Ovo se događa u Engleskoj, tom priznatom svetilištu štampe! Ali, na kraju krajeva, ne treba suviše ni zahtevati od ovih novopečanih člankopisaca. Složićete se da je veoma mučno gledati svake subote

kako »The Irishman« razdire tkanje laži i kleveta, na kome su sve ove Penelope radile u znoju lica svog šest dana u sedmici; i da je sasvim prirodno što oni frenetičnim aplauzima dočekuju policiju koja je upravo vezala ruke njihovom užasnom neprijatelju. Bar su ovi junaci svesni svoje kolektivne vrednosti.

Došlo je do karakteristične prepiske između Bruce-a i M'Carthyja Downinga u vezi sa pukovnikom Richardom Burke-om.^[464] Pre nego što vam je iznesem, primetiću uzgred da je g. Downing irski član Donjeg doma. Ovaj častoljubivi advokat je stupio u ministarsku falangu sa uzvišenim ciljem da napravi karijeru. Prema tome, nemamo posla sa nekim sumnjivim svedokom.

12. februara 1870.

Gospodine,

Ako sam tačno obavešten, Richard Burke, jedan od zatočenih fenijanaca, koji je ranije ležao u čatamskom zatvoru, prebačen je u Voking, u stanju pomračenosti uma. Marta 1869. godine bio sam tako slobodan da Vam skrenem pažnju na njegovo očigledno rdavo zdravstveno stanje, a jula iste godine g. Blake, bivši član parlamenta za Votterford, i ja napisali smo Vam svoje mišljenje da se treba boriti najgorih posledica ukoliko se sistem postupanja prema njemu ne promeni. Na to pismo nisam dobio odgovor; kad sam Vam pisao, polazio sam od razloga humanosti, u nadi da ću postići njegovo puštanje iz zatvora kako bi njegova porodica imala utehu da može da mu pritekne u pomoć i da mu ublaži patnje. U rukama mi je pismo koje je ovaj zatvorenik pisao 3. decembra svom bratu, gde kaže da su ga sistematski *trovali*, što je, kako pretpostavljam, bila jedna faza njegove bolesti. Iskreno se nadam da će Vas dobronamerna osećanja, po kojima ste poznati, pobuditi da ispunite ovu molbu.

Primite itd.

M'Carthy Downing

25. februara 1870.

Gospodine,

Richard Burke je preveden iz Čatama zbog njegovog uobraženja da ga truju ili da medicinsko osoblje zatvora sa njim svirepo postupa. Istovremeno, iako nema neku određenu bolest, njegovo zdravlje se pogoršalo. Stoga sam izdao naređenja da se on prebaci u Voking i stavio u dužnost doktoru Meyersu iz Brodmurske duševne bolnice da ga pregleda; doktor je delio mišljenje da će njegovo uobraženje iščeznuti sa poboljšanjem njegovog zdravlja. Zdravlje mu se brzo poboljšalo i običan posmatrač ne bi primetio njegovu mentalnu slabost. Zaista bih želio da budem kadar da Vam dam nadu u njegovo skoro puštanje na slobodu, ali ja to nisam u mogućnosti. Njegov prestup i posledice pokušaja njegovog oslobodenja bile su odveć ozbiljne da bih mogao uliti takvu nadu. Međutim, učiniće se sve što mogu nauka i dobro postupanje da bi mu se povrtilo duševno i fizičko zdravlje.

H. A. Bruce

28. februara 1870.

Gospodine,

Po prijemu Vašeg pisma od 25. februara, gde odgovarate na moju molbu da se Burke preda na staranje svom bratu, nadao sam se da ću naći priliku da u vezi s tim porazgovaram sa Vama u Donjem domu, ali bili ste toliko zauzeti u četvrtak i petak da je naš sastanak bio isključen. Stigla su mi pisma od Burke-ovih prijatelja. Oni sa zabrinutošću očekuju ishod moje molbe. Još im nisam javio da ona nije imala uspeha. Pre nego što ih razočaram, osećam da je opravdano da Vam još jednom pišem tim povodom. Čini mi se, kao čoveku koji je uvek i ne bez izvesnog rizika osuđivao fenijanstvo, da mogu sebi dozvoliti da dam vladi nepristrasan i prijateljski savet.

Bez ikakvog oklevanja izjavljujem da puštanje na slobodu jednog političkog zatvorenika koji je duševno oboleo neće naići na kritiku a još manje na osudu kod velikodušne javnosti. U Irskoj će reći: »Pa, vlada nije tako svirepa kako smo verovali.« S druge strane, ako Burke bude zadržan u tamnici, to će pružiti nacionalnoj štampi novu građu za napad protiv vlade; smatraće je surovijom od napuljskih upravljača u njihovim najgorim danima, i priznajem da nisam kadar sebi da predstavim kako ljudi umerenih pogleda mogu da brane čin odbijanja u takvom slučaju . . .

M'Carthy Downing

Gospodine,

Žalim što ne mogu preporučiti Burke-ovo puštanje na slobodu. Istina je da su se kod njega ispoljili simptomi duševnog oboljenja i da bih u običnim slučajevima smatrao da sam »u pravu« da ga preporučim milosti Krune. No, njegov slučaj nije običan, jer ne samo da je bio okoreli zaverenik, već ga i njegovo učešće u klerkenvelskoj eksploziji, čije bi posledice bile još kobnije da je uspeła, čini »nepodobnim za pomilovanje« (*improper recipient of pardon*).

H. A. Bruce

Može li bestidnost ići dalje? Bruce odlično zna da bi pukovnik Burke, da je postojala i senka sumnje protiv njega za vreme procesa po atentatu u Klerkenvelu, bio obešen pored Barretta; ovaj je osuđen na smrt na osnovu iskaza čoveka koji je pre toga lažno optužio drugu trojicu kao vinovnike ovog zločina, i to uprkos svedočenju osmorice građana koji su doputovali iz Glazgova da dokažu da se Barrett nalazio u tom gradu u vreme eksplozije. Englezi se ne ustručavaju (g. Bruce to može potvrditi činjenicama) kad se radi o vešanju nekog čoveka — naročito fenijanca.

Medutim, sve te nebrojene okrutnosti ne mogu ništa protiv neukrotivog duha Iraca. Oni su upravo proslavili u Dablinu, demonstrativnije nego ikad, svoj nacionalni praznik Svetog Patrika. Kuće su bile ukrašene zastavama na kojima su stajale ispisane reči: »Irska Ircima!«, »Sloboda!«, »Živeli politički zatvorenici!«, dok su se svuda orile nacionalne pesme i — *Marseljeza*.

J. Williams

VI

Agrarni zločin u Irskoj

London, 2. aprila 1870.

U Irskoj se pljačkanje, pa čak i istrebljenje zemljodjelca i njegove porodice od strane veleposednika, naziva pravom svojine, dok se pobuna ogorčenog zemljodjelca protiv svog nemilosrdnog dželata zove agrarnim zločinom. Ovi agrarni zločini (agrarian outrages), uostalom veoma retki ali umnoženi do beskonačnosti i preuveličani u kaleidoskopu engleske štampe, koja radi po komandi, poslužili su, kao što vam je poznato, kao izgovor za obnavljanje režima belog terora u Irskoj. S druge strane, ovaj režim terora dovodi zemljoposjednike u položaj da nekažnjeno pojačavaju svoje ugnjetavanje.

Već je rečeno da Land Bill, pod izgovorom da pritiče u pomoć zemljodjelicima, učvršćuje veleposedništvo. Pa ipak, da bi bacio prašinu u oči i da bi umirio savest, Gladstone je bio primoran da ovo novo produženje života zemljišnom despotizmu odobri tek pod uslovom ispunjenja nekih zakonskih formalnosti. Biće dovoljno da se kaže da će posle, kao i pre, samovolja veleposednika imati zakonsku snagu, ako ovome pođe za rukom da svojim godišnjim zakupcima (tenant at will) nametne fantastičnu zakupninu, koja se ne može platiti, ili, u slučaju zakupa na ugovornoj bazi, da natera svoje farmere da potpišu ugovor o dobrovoljnom ropstvu!

A kako se veleposednici tome od srca raduju! Dablinski list »Free-man«⁽⁴⁶⁵⁾ objavljuje pismo sveštenika P. Lavelle-a, autora knjige »*The Irish landlord since the revolutions*«, u kome on kaže:

»Video sam piramide pisama koja je zakupcima uputio njihov veleposednik, hrabri kapetan „Absentee“⁽⁴⁶⁷⁾, sa mestom boravka u Engleskoj, koji im javlja da će se ubuduće njihove zakupnine povećati za 25%. Ovo je isto što i obaveštenje o isterivanju sa zemlje! I to dolazi od čoveka koji ne služi zemlji ničim drugim sem što iz godine u godinu jede njenu srž!«

»The Irishman«, s druge strane, objavljuje nove ugovore o zakupu koje je diktirao lord Dufferin, član Gladstone-ovog kabineta, inicijator *Land Billa* i predlagач *Coercion Billa* u Gornjem domu. Nakalemite na obest feudalca pohlepnu proračunatost iskusnog lihvara i prljave smicalice nadri-advokata, i imaćete približnu predstavu o novim ugovorima o zakupu koje je izmislio taj plemeniti Dufferin!

Sada nije teško shvatiti da je režim terora došao baš u pravi čas da označi početak režima Land Billa! Pretpostavite, na primer, da u bilo kojoj grofoviji Irske farmeri odbiju ili da prihvate povećanje zakupnine za 25% ili da potpišu Dufferinove ugovore o zakupu! Tada će se veleposednici grofovije, kao što je već bivalo, postarati da dobiju anonimna preteća pisma od svog sobara ili nekih policajaca. To su već

»agrarni zločini«. Veleposednici dostavljaju činjenicu lordu Spenceru, vice-kralju. Lord Spencer objavljuje da se na okrug primenjuje režim *Coercion Acta*, kojim će se zatim ti isti veleposednici, kao predstavnici vlasti, služiti protiv sopstvenih zakupaca!

Novinari, dovoljno neoprezni da protestuju, biće ne samo gonjeni zbog pobune nego će im se konfiskovati svi uređaji iz njihove štamparije bez ikakvog pravnog postupka!

Sada će se možda objasniti zašto je šef vaše izvršne vlasti¹ čestitao Gladstone-u na poboljšanjima koja je počeo da uvodi u Irskoj, i zašto je Gladstone uzvratio pohvalu, čestitajući vašoj izvršnoj vlasti na njenim ustavnim ustupcima. »Rolan za Olivijea!⁽⁴⁶⁶⁾ — reći će vaši čitaoci, poznavaoći Shakespeare-a, a drugi, iskusniji u čitanju lista »Le Moniteur« nego u čitanju Shakespeare-a, setiće se pisma koje je šef vaše izvršne vlasti uputio pokojnom lordu Palmerstonu i gde se nalaze sledeće reči: »Ne postupajmo kao lupeži!«

Vraćam se sada na pitanje političkih zatvorenika, i to iz opravdanog razloga.

U Engleskoj je prvo Rossino pismo koje je objavljeno u listu »La Marseillaise«, proizvelo dubok utisak — ono će imati istragu za posledicu.

U Sjedinjenim Državama svi listovi su objavili sledeću vest:

»La Marseillaise« piše da O'Donovan Rossu skidaju nagog jedan put dnevno i pregledaju, da ga more gladu, zatvaraju u mračnu samicu, uprežu u kolica, da je smrt njegovih drugova prouzrokovana hladnoćom, kojoj su ih izlagali.«

Njujorški dopisnik lista »The Irishman« kaže:

»Rocheffort-ov list »La Marseillaise« izneo je pred oči američkom narodu patnje zatočenih fenijanaca. Dugujemo listu »La Marseillaise« dug zahvalnosti, koji će, nadam se, biti plaćen od sveg srca.«⁽⁴⁶⁷⁾

Nemački listovi su takođe preštampani Rossino pismo.

Odsada engleska vlada neće više moći da vrši svoje podlosti uz opšte ćutanje. G. Gladstone će uzalud nastojati da začepi usta irskoj štampi — time neće ništa postići. Jednog novinara uhapšenog u Irskoj zameniće stotine novinara u Francuskoj, u Nemačkoj, u Americi.

Šta može uskogruda i zastarela politika g. Gladstone-a protiv internacionalnog duha devetnaestog veka?

J. Williams

¹ Napoleon III

VII

Smrt Johna Lyncha

Građanine uredniče,

Šaljem vam odlomke iz pisma, koje je listu »The Irishman« uputio jedan irski politički zatvorenik za vreme svog zatočenja u jednoj kašnjeničkoj koloniji u Australiji (sada je slobodan).

Ograničiću se da prenesem epizodu sa Johnom Lynchom.

Pismo Johna Caseya

»Evo kratkog i nepristrasnog izveštaja o postupanju kome smo bili izloženi moja sabrača i ja za vreme našeg tamnovanja u toj jami punoj užasa, u tom grobu za žive koji se zove portlendska tamnica.

Pre svega smatram za dužnost da odam poštu i priznanje uspomeni mog prijatelja Johna Lyncha, koga je osudio vanredni sud decembra 1865. godine a koji je umro u zatvoru u Vokingu aprila 1866. godine.

Ma kakav bio uzrok kojim su porotnici objasnili njegovu smrt, ja tvrdim — i mogu podneti dokaze, da je njegova smrt ubrzana svirepošću zatvorskih čuvara.

Biti usred zime zatvoren 23 od 24 časa u hladnoj samici, biti slab odeven; spavati na goloj dasci sa cepanicom kao jastukom i dva islužena pokrivača težine oko deset funti kao jedinom zaštitom od prekomerne hladnoće; ne moći čak, usled besprimerno podmukle okrutnosti, pokriti smrznute udove svojim odelom, koje su nas nagonili da iznosimo pred vrata ćelije; hraniti se oskudnom i nezdravom hranom; imati kao jedino kretanje šetnju od tri četvrti sata dnevno u kavezu dugom oko 20 stopa a širokom 6 stopa, i namenjenom najbestidnijim huljama: — to su lišavanja i patnje koji bi slomili organizam od gvožđa. Zato se nemojte nimalo čuditi što je čovek tako krhke građe, kakav je bio Lynch, gotovo odmah podlegao.

Po dolasku u tamnicu Lynch je zatražio dozvolu da zadrži na sebi toplo rublje. Njegova molba je grubo odbačena. »Ako me odbijete, neću živeti duže od tri meseca«, odgovorio je tada. Nisam ni slutio da je to bilo proročanstvo; nisam sebi predstavljao da će Irska tako brzo izgubiti jednog od svojih najodanijih, najvatrenijih i najplemenitijih sinova, da ću ja lično morati da izgubim pouzdanog prijatelja.

Početkom marta sam primetio da moj prijatelj izgleda teško bolestan i jednog dana iskoristih trenutno odsustvo tamničara da ga zapitam za njegovo zdravlje. On mi odgovori da umire, da se nekoliko puta obraćao lekaru ali da ovaj nije poklonio nikakvu pažnju njegovim žalbama. Kašljao je tako jako da sam, iako u ćeliji vrlo udaljenoj od njegove, i danju i noću čuo kako taj kašalj odjekuje u pustim hodnicima. Jedan od tamničara čak mi je rekao: »Zatvoreniku iz broja 7 uskoro će biti kraj — već mesec dana trebalo je da bude u bolnici. Mnogo puta sam video tamo obične zatvorenike, sto puta zdravije od njega.»

Jednog dana, u aprilu, spazih iz moje ćelije nekakvu avet smrtno bleđa lica, ugašenih očiju, upalih obraza kako se s mukom vuče, pridržavajući se za rešetke da ne padne. Bio je to Lynch. Nisam ga prepoznao dok me nije pogledao, nasmešio mi se i pokazao na zemlju kao da je hteo da kaže: »Sa mnom je svršeno.»

Tada sam se poslednji put susreo sa Lynchom.«

Takvo je i svedočenje Rosse o Lynchu, potvrđeno iskazom Caseya. A ne treba zaboraviti da je Rossa svoje pismo pisao u zatvoru u Engleskoj, dok je Casey pisao u kažnjeničkoj koloniji u Australiji; stoga je svako opštenje između njih bilo nemoguće. Međutim, vlada je nedavno uveravala da su Rosina tvrđenja laži. Bruce, Pollock i Knox izjavljuju čak »da je topla rublje dato Lynchu pre nego što ga je zatražio«.

S druge strane, g. Casey tvrdi isto tako odlučno kao što to g. Bruce poriče da se Lynch žalio na to da je »njegova molba opet odbijena, čak i onda kad nije bio u stanju da hoda i kad je morao da ostane u strašnoj samoći svoje ćelije«.

Ali, kao što je rekao g. Laurier u svom lepom govoru:

»Ostavimo na stranu svedočenje ljudi, i pustimo da govore sveđoci koji ne lažu, svedoci koji ne varaju, *nemi svedoci*.«⁽⁴⁸⁸⁾

Činjenica je da je Lynch stupio u Pentonvil u cvetu mladosti, pun života i nade, — i da je tri meseca docnije taj mladi čovek postao leš.

Dok god gospoda Gladstone, Bruce i njihova rulja policajaca ne budu dokazali da Lynch nije mrtav, oni gube vreme na zakletve.

J. Williams

VIII

Pismo iz Engleske

London, 19. aprila 1870.

»Ne puštajte popove u politiku« — to je poklič koji se u ovom času razleže svuda po Irskoj.

Velika partija, koja se od vremena *disestablishment* protestantske crkve¹ svim silama protivila despotizmu katoličke crkve, raste iz dana u dan čudesnom brzinom; i upravo je do nogu potukla kler.

Na izborima u Longfordu g. Greville-Nugent, kandidat klera izvojevao je pobedu nad kandidatom naroda, Johnom Martinom, ali nacionalisti su osporili valjanost njegovog izbora zbog nezakonitih sredstava pomoću kojih je on postignut — i savladali svoje protivnike. Izbor Nugenta je poništio sudija Fitzgerald, koji proglašava korteše Nugenta, to jest popove, krivim što su potkupljivali birače, preplavivši zemlju — ne svetim nego vinskim duhom. Izgleda da su za jedan jedini mesec, od 1. decembra do 1. januara, prečasni oci potrošili 3500 funti sterlinga na rakiju!

»The Standard« se upušta u zaista čudne opaske povodom izbora u Longfordu:

¹ odvajanja protestantske crkve od države

»Za svoj prezir prema popovskom zastrašivanju«, kaže organ »stupid party«,¹ »nacionalisti zaslužuju pohvale... Velika pobjeda koju su izvojevali ohrabriće ih da ponovo istaknu kandidate protiv g. Gladstone-a i njegovih ultramontanskih saveznika.«

»The Times« piše:

»Od papskog dekreta iz Večnog grada do rovarjenja seoskih sveštenika, cela crkvena vlast se svrstala na jednoj strani protiv fenijanstva i nacionalista. Na žalost, ova revnost nije bila propraćena oprežnošću, i imaće za ishod drugu bitku u Longfordu.«

»The Times« ima pravo. Longfordska bitka će se obnoviti a pratiće je bitke u Voterfordu, Malou i Tipereriju, pošto su nacionalisti ove tri oblasti takođe podneli peticije za poništenje izbora zvaničnih predstavnika. U Tipereriju je O'Donovan Rossa najpre bio izabran, no kako ga je parlament proglasio nepodobnim da bude predstavnik Tipererija, nacionalisti su na njegovo mesto predložili Kickhama, jednog od fenijanskih rodoljuba, koji je upravo izašao iz engleske robijske kuće. Sada birači Kickhama tvrde da je njihov kandidat propisno izabran, iako Heron, kandidat vlade i sveštenstva, izgleda ima većinu od četiri glasa.

Znajte da je jedan od ova četiri birača koji su dali glas Heronu nesrećni *manijak* koga je izveo na biralište neki prečasni otac — poznata vam je slabost popova za siromašne duhom, jer je njihovo carstvo nebesko. Da je njegov drugi biraš *leš!* Upravo tako. — Časna i umerena stranka usudila se da uprlja ime čoveka koji je umro petnaest dana pre izbora, naterujući ga da glasa za gledstonovca. Pored toga, birači rodoljubi izjavljaju da jedanaest njihovih glasova nije priznato zato što je prvo slovo imena Kickham bilo nečitko; da su njihovi telegrami zapljenjeni, da su vlasti podmićivale levo i desno, i da se pribegavalo sistemu gnusnog zastrašivanja.

Pritisak vršen u Tipereriju isticće se čak i u istoriji Irske. Sudski izvršitelj i policijski agent, ta oličenja naloga o iseljenju, opsedali su kolibe zakupaca da bi im zastrašivali žene i decu. Barake u kojima se moralo glasati bile su opkoljene policijom, vojnicima, činovnicima, veleposednicima i popovima.

Ovi poslednji su gadali kamenjem ljude koji su lepili izborne plakate za Kickhama. Kao vrhunac užasa, u same barake su postavljeni lihvari, koji su proždiral pogledom nesrećne dužnike za vreme glasanja. Ali vlada se prevarila u pogledu plodova svojih izmišljotina. Hiljadu šest stotina šezdeset osam sitnih zakupaca prkosili su joj i dali otvoreno — tajnost izbora ih nije štitila — svoje glasove Kickhamu!

Ovaj čin hrabrosti nas podseća na herojske borbe Poljaka.

¹ »glupe partije«

Da li će se neko s obzirom na bitke u Longfordu, Malouu, Votterfordu i Tipereriju, još usuditi da kaže da su Irci niski robovi popova?

J. Williams

Prvi put objavljeno u listu
•Le Marseillaise• br. 71, 79,
89, 91, 99, 113, 118 i 125 od
1, 9, 19, 21, 29. marta i 12, 17. i
24. aprila 1870.

Prevod s francuskog

Napomene i registri

Napomene

- ¹ U St. Martin's Hallu u Londonu 28. septembra 1864. održana je velika međunarodna skupština radnika koju su organizovale vode londonskih tredjuniona i jedna grupa pariskih radnika, prudonista. Pored engleskih i francuskih radnika, na njoj su učestvovali predstavnici nemačkih, italijanskih i drugih radnika, koji su u to vreme živeli u Londonu, kao i vodeće ličnosti evropske sitnoburžoaske i revolucionarno-demokratske emigracije. U jednoj rezoluciji skupština je donela odluku o osnivanju Međunarodnog udruženja radnika (kasnije nazvanog Prva internacionala) i izabrala Privremeni komitet. Karl Marx je izabran u ovaj komitet kao predstavnik nemačkih radnika, a zatim i u komisiju za izradu programskih dokumenata udruženja, koja je obrazovana na prvoj sednici komiteta od 5. oktobra. Na prvoj sednici komisije, na kojoj je Marx bio sprečen da prisustvuje, sačinjen je jedan dokument, koji se sastojao od uvodne deklaracije Owenovog pristalice Westona, što ju je redigovao francuski sitnoburžoaski demokrata Le Lubez, i od Mazzinijevog statuta italijanskog udruženja radnika, koji je sa italijanskog na engleski preveo Luigi Wolff. (Bliže o ovome vidi u ovom tomu, str. 423 - 424 i 429). Na sednici komiteta 18. oktobra Marx se prvi put upoznao sa sadržajem ovog dokumenta i podvrgao ga detaljnoj kritici. Nakon toga, dokument je vraćen komisiji na konačnu redakciju, koja je sa svoje strane 20. oktobra poverila ovaj rad Marxu. Dvadeset sedmog oktobra ona se saglasila sa dva potpuno nova Marxova dokumenta: deklaracijom, koju je Marx nazvao *Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika* i sa *Privremenim statutom udruženja*. Privremeni komitet je 1. novembra 1864. jednoglasno usvojio adresu i statut, pošto je komitet konstituisan kao rukovodeći organ udruženja. Ovaj organ, koji je u istoriji poznat kao Generalno veće, pretežno je nazivan do 1866. Centralnim većem.

Adresa je prvi put objavljena u br. 160 lista «Bee-Hive Newspaper» od 5. novembra 1864, a istog meseca je objavljena zajedno sa statutom u brošuri «Address and provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London.» U prvoj polovini novembra 1864. objavljen je Marxov prevod na nemački u brojevima 2 i 3 lista «Social-Demokrat» od 21. i 23. decembra 1864. Godine 1866. adresa je prevedena na francuski. Godine 1868. Wilhelm Eichhoff je u svojoj brošuri «Die Internationale Arbeiterassoziation» objavio svoj nemački prevod adrese, sa kojim su se Marx i Engels složili. Prvi ruski prevod je izašao 1871. u Ženevi. Ostale su sačuvane dve rukopisne kopije adrese, koje su izradile Jenny Marx, Marxova supruga, i njegova kćerka Jenny.

«Der Social-Demokrat» — organ lasalovskog Opštenemačkog radničkog saveza, koji je izlazio od 15. decembra 1864. do 1871. Od 1864. do 1865. izdavan je u redakciji Johanna Baptista von Schweitzera. Od broja 79 od 1. jula 1865. list je izlazio pod imenom «Der Social-Demokrat».

Marx i Engels, koji nisu raspolagali nikakvim drugim organom štampe preko koga bi vršili uticaj na nemački radnički pokret, obećali su saradnju u

- «Social-Demokratu», pošto programski prospekt lista, koji im je Schweitzer poslao u novembru 1864, najpre nije sadržavao ni jednu Lassalle-ovu tezu. Drugi, nezvanični redaktor lista je bio Wilhelm Liebknecht. Osim Inauguralne adrese u listu «Der Social-Demokrat» objavljen je članak o Proudhonu i Engelsov prevod starodanske narodne pesme *Gospodin Tidman* (vidi u ovom tomu, str. 20 - 28). O odnosu Marxa i Engelsa prema redakciji lista «Der Social-Demokrat» vidi izjavu, koju je Marx napisao 15. marta 1865 (vidi u ovom tomu str. 71 - 73). 3
- ² Marx citira govor ministra finansija Gladstone-a u Donjem domu od 7. aprila 1864, prema listu «Times» od 8. aprila 1864. 3
- ³ *Panika zbog garotera* U Engleskoj, naime u Londonu, redali su se šezdesetih godina slučajevi uličnih razbojništava, koje su vršili «garoteri». Engleska reč *garrotter* označava ubicu koji svoje žrtve davi i potom pljačka. O tome je vodena debata i u parlamentu. 3
- ⁴ *Plave knjige* - opšte ime za publikacije materijala engleskog parlamenta i diplomatskih dokumenata ministarstva spoljnih poslova. Plave knjige, nazvane tako po svom plavom omotu, izdaju se u Engleskoj od 17. veka i predstavljaju glavni zvanični izvor za istoriju privrede i diplomatije ove zemlje.
U ovom slučaju Marx misli na «Report of the commissioners appointed to inquire into the operation of the acts relating to transportation and penal servitude», Vol 1, London 1863. 3
- ⁵ Ovaj citat, koji je Marx preuzeo iz Gladstone-ovog govora od 16. aprila 1863, poslužio je sedamdesetih godina buržoaskom ekonomisti Luju Brentanu kao povod za klevetničku kampanju protiv Marxa. Dotična rečenica iz Gladstone-ovog govora o ovoj sednici parlamenta mogla se 17. aprila 1863. pročitati u izveštajima skoro svih londonskih listova («The Times», «The Morning Star», «The Daily Telegraph» i dr.), ali je ona u poluzvaničnom izdanju Hansardovih parlamentarnih debata, čiji tekst su cenzurirali sami govornici, bila izbrisana. U svojoj polemici Brentano je optužio Marxa, zbog citiranja novinskih izveštaja, za falsifikovanje i naučnu neosnovanost. Na ovu klevetu Marx je odgovorio u dva pisma redakciji lista «Volksstaat» od 23. maja i 28. jula 1872 (vidi u 29. tomu ovog izdanja).
Posle Marxove smrti u novembru 1883. engleski buržoaski ekonomista Taylor je ponovio istu optužbu. Ovu verziju tobožnjeg falsifikovanja citata pobila je Eleanor Marx, februara i marta 1884. u svoja dva pisma časopisu «To-Day», i kasnije Engels, juna 1890, u svom predgovoru četvrtom nemačkom izdanju *Kapitala*, kao i u svojoj brošuri 1891. *Brentano contra Marx*. 5
- ⁶ *Plava knjiga o «Žalbama pekarških pomoćnika»* - «Report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the grievances complained of by the journeymen bakers», London 1862. Sastavio Hugh Seymour Tremenheere. 5
- ⁷ Borba za zakonsko ograničenje radnog dana na 10 časova počela je u Engleskoj od kraja 18. veka a od tridesetih godina 19. veka u nju su uključene široke mase proletarijata.
Zakon o desetočasovnom radnom danu, koji se odnosio samo na omladinu i radnice, usvojen je u engleskom parlamentu 8. juna 1847. Mnogi fabrikanti su u praksi ignorisali ovaj zakon. 7
- ⁸ Ovo se odnosi na govor predsednika vlade Palmerstona na sednici parlamenta od 23. juna 1863 (vidi Hansard's Parliamentary Debates, Vol. 171, London 1863), na kojoj je predmet debate bilo pravo irskih zakupaca. Irski članovi parlamenta, na čelu sa Johnom Franciom Maguireom, zahtevali su uvođenje zakonskih mera za ograničenje samovolje lendlordova prema zakupcima. Tre-

balo je da zakupci pri ukidanju zakupničkih ugovora dobiju pravo na naknadu svih troškova nastalih prilikom obrađivanja zakupljenih parcela. U svom govoru Palmerston je zahtevao irskih članova parlamenta nazvao «komunističkom doktrinom» i «podrivanjem svih osnovnih principa društvenog poretka». 8

- ⁹ Engleski radnici su krajem 1861. i početkom 1862. istupali protiv mešanja engleske vlade u američki građanski rat na strani robovlasničkih država Juga. Takozvani događaj s «Trentom» je doveo do posebnog zaoštavanja borbe radnika. Vlada Severnih država je neke predstavnike robovlasnika, koji su se na parobrođu «Trent» uputili u Englesku, uhvatila i uhapsila. To je poslužilo engleskoj buržoaziji kao povod da počne pripreme za rat protiv Severnih država. Masovni pokret engleskih radnika, koji su energično istupali za pomoć Severnim državama, protestovali na mnogobrojnim mitinzima protiv ratnih priprema engleske buržoazije i zahtevali mirno rešenje konflikta, sprečio je intervenciju evropskih zemalja. Akcije engleskih radnika su u stvari doprinele učvršćenju ideje o međunarodnoj proleterskoj solidarnosti. 9
- ¹⁰ *Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika* napisao je Marx istovremeno sa Inauguralnom adresom (vidi nap. 1). Pri tom je on ponovo napisao uvodni deo dokumenta, koji je, predložen na sednici Privremenog komiteta od 18. oktobra 1864, sveo broj članova statuta sa 40 na 10 i izmenio princip organizovanja, pri čemu je preuzeo samo izvesne formalne stavove (ime organizacije, odluku o sazivanju kongresa u Briselu godine 1865, pomoć članovima organizacije prilikom promene mesta stanovanja itd.).
- Marxov tekst Privremenog statuta odobrila je komisija 27. oktobra 1864, a nekoliko dana kasnije, 1. novembra, jednoglasno ga je usvojilo Veće. Statut je zajedno sa Inauguralnom adresom izašao u brošuri «Address and provisional rules of the Working Men's International Association . . .», izdatoj novembra 1864. u Londonu. Pored toga, objavljen je i u broju 161 lista «Bee-Hive Newspaper» od 12. novembra 1864. Prilikom prevodenja Privremenog statuta na francuski krajem 1864, na inicijativu prudonističkog rukovodstva Pariske sekcije izvršene su izmene kojima je pogoršan tekst, koje su kasnije izvesni elementi, što su delovali protiv Marxa, iskoristili u borbi protiv Generalnog veća (vidi u ovom tomu, str. 318/319 i 343/344). Novi, poboljšani francuski prevod izvršio je Charles Longuet pod Marxovim nadzorom. On je izašao 1866. u Briselu zajedno sa Inauguralnom adresom u brošuri «Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du règlement provisoire». Prvi nemački prevod doneo je časopis «Vorbote» u brojevima 4 i 5 od aprila i maja 1866. Ženevski kongres je na sednici od 5. septembra 1866. potvrdio tekst statuta («Opšteg statuta») i dopunio ga pravilnikom, koji je usvojen na sednici od 8. septembra i kasnije nazvan «Upravnim propisom».
- Ovaj tekst se bazira na engleskoj brošuri od 1864. Tekst Opšteg statuta, čiji su prevod na nemački redigovali Marx i Engels i koji je izašao 1871. u Lajpcigu (vidi u 28. tomu ovog izdanja), donosimo samo u onom obimu u kome se on doslovice poklapa sa tekstom Privremenog statuta.
- «Der Vorbote» — mesečni časopis, zvanični organ nemačke sekcije Internacionale u Švajcarskoj, koji je od 1866. do 1871. na nemačkom izlazio u Ženevi. Odgovorni urednik je bio Johann Philipp Becker. Časopis je uglavnom sledio liniju Marxa i Generalnog veća, sistematski objavljivao dokumenta Internacionale i informisao o delatnosti sekcija Internacionale u raznim zemljama. 10
- ¹¹ Ovaj pasus, kao i prethodni, koji imaju eksplikativni karakter, uneo je Marx u uvod Statuta na insistiranje ostalih članova komisije; o ovome on obaveštava Engelsa u pismu od 4. novembra 1864. 11
- ¹² Prvi kongres Međunarodnog udruženja radnika nije održan, kako je bilo prvobitno predviđeno godine 1865. u Briselu, nego od 3. do 8. septembra 1866.

u Ženevi. Godine 1865. sekcije Internacionale se u ideološkom i organizacionom smislu nisu bile u dovoljnoj meri učvrstile. Zbog toga se Marx zalagao za odlaganje prvog kongresa, i Centralno veće je odlučilo, na Marxov predlog, da umesto kongresa sazove zatvorenu konferenciju u Londonu (vidi u ovom tomu, str. 420/421). 11

- ¹³ Nacrti rezolucija, koje je Marx podneo Centralnom veću 22. novembra 1864, Veće je jednoglasno usvojilo i uzeti su za osnovu »Proglaša Centralnog veća radničkim društvima« (vidi u ovom tomu, str. 419/420).

Nacrti rezolucija su ostali sačuvani u knjizi zapisnika Centralnog veća. Rezolucije su objavljene u br. 163 lista »Bee-Hive Newspaper« od 26. novembra 1864. Druga rezolucija je izašla u istom listu u izmenjenom obliku.

Ovaj tekst se zasniva na knjizi zapisnika i upoređen je sa tekstom iz lista »The Bee-Hive Newspaper« — nedeljni list tredjuniona, koji je od 1861. do 1876. izlazio u Londonu pod imenima »The Bee-Hives«, »The Bee-Hive Newspaper« i »The Penny Bee-Hives«. Bio je pod jakim uticajem buržoaskih radikala i reformista. Centralno veće ga je na svojoj sednici od 22. novembra 1864. proglasilo za organ Internacionale. On je objavljivao zvanična dokumenta Medunarodnog udruženja radnika i izveštaje sa sednica Centralnog, odnosno Generalnog veća. Marx je međutim, nekoliko puta protestovao zbog toga što list menja dokumenta Internacionale ili ih donosi nepotpuno. Od 1869. list je faktički bio buržoaski organ. U aprilu 1870. Generalno veće je na Marxov predlog, prekinulo sve veze sa listom »Bee-Hives« i objavilo u štampi odgovarajuću izjavu (vidi u ovom tomu, str. 347 i 475). 13

- ¹⁴ Adresu Abrahamu Lincolnu napisao je Marx između 22. i 29. novembra 1864. Odluku da se Lincolnu čestita povodom ponovnog izbora za predsednika, donelo je Centralno veće 22. novembra na predlog svoja dva člana, Dicka i Howella.

Pisanje adrese je povereno Komisiji koja je prvobitno bila izabrana za izradu programskih dokumenata Internacionale (vidi nap. 1). Posle potvrđivanja ovih dokumenata komisija je postala stalni izvršni organ Centralnog veća. U knjizi zapisnika ona se spominje kao Stalni komitet (Standing committee) ili Potkomitet (Subcommittee); u nju su ulazili: predsednik Veća (sve dok predsedničko zvanje nije ukinuto na lozanskom kongresu 1867), generalni sekretar, blagajnik i sekretari-korespondenti za pojedine zemlje. Marx je stalno rukovodio radom Centralnog odnosno Generalnog veća preko ovog komiteta, kome je pripadao kao sekretar-korespondent za Nemačku.

Marxov tekst adrese Lincolnu Stalni komitet je odobrio, a Centralno veće 29. novembra 1864. jednoglasno usvojilo i uputilo predsedniku Lincolnu preko američkog ambasadora u Londonu, Adamsa. Dvadeset osmog januara 1865. usledio je u Lincolnovu ime odgovor Centralnom veću. On je pročitán na sednici veća od 31. januara i objavljen u listu »The Times« 6. februara 1865. Kako Marx primećuje u pismu Wilhelmu Liebknechtu februara 1865, od svih Lincolnovih odgovora na prispele čestitke raznih organizacija samo odgovor Medunarodnom udruženju radnika nije neka prosto formalna potvrda o prijemu.

Adresa Lincolnu je prvi put objavljena u listu »Daily News« od 23. decembra 1864, zatim u broju 750. lista »Reynolds's Newspaper« 25. decembra 1864. i u broju 169 lista »The Bee-Hive Newspaper« od 7. januara 1865. Nemački prevod doneli su list »Social-Demokrat« u prilogu broju 3 od 30. decembra 1864, list »Berliner Reform« u broju 4 do 5. januara 1865. i list »Hermann« u br. 314 od 7. januara 1865.

Ovaj tekst se bazira na nemačkom prevodu iz lista »Social-Demokrat« i upoređen je sa rukopisom Adrese Lincolnu, na kojoj su potpisi svih članova Centralnog veća, a i sa tekstom iz lista »The Bee-Hive Newspaper«. U »Social-Demokratu« nedostaju naslov i poslednja rečenica sa potpisima. 14

- ¹⁵ *Deklaracija o ljudskim pravima* — deklaracija o nezavisnosti koju su usvojili 4. jula 1776. delegati 13 engleskih kolonija u Severnoj Americi na kongresu

u Filadelfiji. Njome je proklamovano odvajanje severnoameričkih kolonija od Engleske, osnivanje nezavisne republike, Sjedinjenih Američkih Država, i postavljeni su glavni buržoasko-demokratski principi, kao što su sloboda ličnosti, jednakost svih građana pred zakonom, princip nacionalnog suvereniteta itd. Proklamovanje ovih principa u vreme kada je u Evropi još vladao feudalno-apolutistički poredak, izvršilo je znatan uticaj na revolucionarno demokratski pokret u Evropi, naročito na francusku revoluciju krajem 18. veka. Američka buržoazija i krupni zemljoposjednici su od početka narušavali demokratska prava proklamovana u Deklaraciji, sprečavali narodne mase da učestvuju u političkom životu i podržavali ropstvo, koje je Crnce, lišavalo elementarnih ljudskih prava, znatan deo stanovništva Republike. 14

- ¹⁶ Reči iz Bright-ovog govora od 18. decembra 1862. u Birmingemu. 14
- ¹⁷ *Konfederalistima* su nazivane, za vreme američkog građanskog rata 1861 - 1865, pristalice Konfederacije robovlasničkih država Juga. 14
- ¹⁸ *Kriza pamuka* je bila izazvana zastojem isporuka pamuka iz Amerike zbog blokade država Juga koju je zavela flota Severa za vreme građanskog rata. Glad za pamukom se javila u predvečerje krize hiperprodukcije i stopila se s njom. Došlo je do zastoja u velikom delu evropske pamučne industrije. Time se znatno pogoršao položaj radnika. Godine 1862. u Engleskoj je mirovalo 3/5 svih vretena i razboja, više od 75% radnika pamučne industrije se u toku dve do tri godine našlo potpuno ili delimično bez posla. Nerodica, koja je zadesila Evropu početkom šezdesetih godina, još više je pogoršala bedan položaj radnika. U mnogim evropskim gradovima vladala je glad. Uprkos svim oskudicama, evropski proletarijat se, ipak, zalagao za podršku državama Severa. 14
- ¹⁹ Redakcija lista »Der Beobachter« je objavila samo ovo Marxovo propratno pismo kao i svoje »komentar« uz izjavu, koju je Marx priložio pismu.
»Der Beobachter« — dnevni list koji je pod ovim imenom izlazio od 1833. u Štutgartu; šezdesetih godina 19. veka bio je organ sitnoburžoaske demokratije i nosio podnaslov »Ein Volksblatt aus Schwaben«. 16
- ²⁰ Ovom Marxovom izjavom nastavljena je polemika u vezi sa raskrinkavanjem bonapartističkog agenta Karla Vogta. Sitnoburžoaski demokrat Karl Blind je bio autor anonimnog pamfleta »Zur Warnung« (Upozorenje), uperenog protiv Vogta, koji je objavljen u junu 1859. u listovima »Allgemeine Zeitung«, »Das Volk« i dr. Blind nije hteo otvoreno da istupi protiv Vogta i zato je odricao autorstvo. Blindovo bojažljivo držanje šiba Marx u svom pamfletu *Gospodin Vogt* (vidi u 17. tomu ovog izdanja).
- Anonimni dopis iz Bradforda u listu »Der Beobachter« od 17. novembra 1864. čiji je autor takođe bio Blind, dao je Marxu povoda da ponovo razotkrije Blinda kao lažova i raskrinka hvalisanje o njegovom tobožnjem uticaju u SAD. Na molbu Sophie v. Hatzfeldt, Lassalle-ove prijateljice, Marx se okrenuo protiv Blindovih napada na Lassalle-a. Tim povodom Marx piše Engelsu 25. novembra 1864: »Pošto je Lassalle mrtav i više ne može da nanese štete, prirodno je — što je više moguće, odnosno ne kompromitujući samog sebe — braniti ga od ove sitnoburžoaske žgadije.« Dvadeset drugog decembra 1864. Marx je pisao Hatzfeldtovoj: »Po Vašoj želji sam napisao tu izjavu, čija mi je redakcija teško pala, jer se ja nisam slagao sa Lassalle-ovom političkom taktikom.«
- Pošto je Marx predviđao da redakcija lista »Der Beobachter« neće objaviti izjavu poslao je tekst Hatzfeldtovoj, koja je izjavu ubacila u list »Nordstern«.
- Ovaj tekst se bazira na tekstu objavljenom u »Nordsternu«, a upoređen je sa rukopisnom kopijom koju je napisala gospođa Jenny Marx, a Marx korigovao.
- »Nordstern« — dnevni list, koji je izlazio od 1860. do 1866. u Hamburgu; od 1863. bio je pod uticajem lasalovstva. 17

- ²¹ »Allgemeine Zeitung« — osnovan 1798, dnevni list konzervativnog pravca; izlazio je od 1810. do 1882. u Augsburgu. 18
- ²² »Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie« — demokratski dnevni list, koji je od 1. jula 1848. do 1. aprila 1849. izlazio u Darmštatu, a zatim do njegove zabrane 13. decembra 1850. u Frankfurtu na Majni. Urednici ovog lista su bili Otto Lüning, Joseph Weydemeyer i Georg Günther. 18
- ²³ »Die Westliche Post« -- nemački list koji je izlazio od 1858. u Sent Luisu (SAD). Šezdesetih godina 19. veka bio je organ sitnoburžoasko-demokratske emigracije u SAD. 18
- ²⁴ »Neue Frankfurter Zeitung« br. 270 od 29. septembra 1864.
»Neue Frankfurter Zeitung« — demokratski dnevni list, koji je pod ovim nazivom izlazio od 1859. do 1866. u Frankfurtu na Majni. 19
- ²⁵ »Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London« — organ sitnoburžoasko-demokratske emigracije, koji je izlazio u Londonu od 1859. List je kao naslov nosio ime heruskog kneza Hermanna (Armin), pod čijim su vodstvom godine 9. nove ere Germani u Teutoburškoj šumi naneli težak poraz Rimljanima pod Varom. 19
- ²⁶ Aluzija na magarca u Ezopovoj basni *Ostareli lav*. 19
- ²⁷ Marx je, povodom Proudhonove smrti, napisao ovaj članak na molbu Schweitzera, urednika lista »Der Social-Demokrat«. Jedan deo Marxovog koncepta u rukopisu ostao je sačuvan.
Članak je preštampan u prvom i drugom nemačkom izdanju Marxovog dela *Beda filozofije*, koje je izašlo 1885, odnosno 1892. i koje je Engels pregledao. Godine 1886. članak je prvi put objavljen na ruskom jeziku u prvom ruskom izdanju *Bede filozofije*. Godine 1884. Engels ga je preveo na francuski, a Paul Lafargue redigovao. Ovaj prevod je uzet za osnovu prevoda francuskog izdanja *Bede filozofije*, koji je objavljen 1896.
Ovaj tekst se bazira na tekstu iz lista »Der Social-Demokrat«, upoređen sa prvim nemačkim izdanjem *Bede filozofije* objavljenim 1885. 20
- ²⁸ »Langue universelle« (Svetski jezik) — ovo se odnosi na Proudhonov članak *Essai de grammaire générale*, sadržan u: Bergier, *Les éléments primitifs des langues*. Besançon 1837. 20
- ²⁹ Ove i sledeće citate iz *Bede filozofije* navodio je Marx na francuskom i nemačkom. U nemačkim izdanjima *Bede filozofije* od 1885. i 1892. francuski tekst je ispušten. 22
- ³⁰ Étienne Cabet, utopijski komunista igrao je tridesetih i četrdesetih godina 19. veka značajnu ulogu u političkom prosvetavanju francuskog proletarijata, bez obzira na utopijski karakter njegovih shvatanja. U listovima »Le Populaire« i »Le Populaire de 1841« koje je on izdavao, sjedinio je propagandu svog pacifističkog utopijskog komunizma sa kritikom režima Julske monarhije i doprinio širenju demokratskih ideja. U svojim knjigama, lecima i dr. Cabet je podvrgao oštroj kritici kapitalistički društveni poredak. 24
- ³¹ Na sednici francuske Nacionalne skupštine od 31. jula 1848. Proudhon je u jednom govoru, pošto su podneti neki sitnoburžoasko-utopijski predlozi (ukidanje kamata na pozajmice i dr.) osudio akt nasilja i despotije prema učesnicima proleterskog ustanka u Parizu juna 1848. Iscrpna ocena Proudhonovog govora data je u članku *Proudhonov govor protiv Thiersa* (vidi u 8. tomu ovog izdanja). 24
- ³² *Gratuité du crédit, Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon*, Paris 1850. 25

- ³³ P. — J. Proudhon, *Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès Paris 1863*. U ovom spisu Proudhon istupa protiv revizije odluka Bečkog kongresa od 1815. o Poljskoj i protiv podrške poljskom nacionalnooslobodilačkom pokretu od strane evropske demokratije. Time on istovremeno opravdava politiku podjarmljivanja koju vodi ruski carizam. 25
- ³⁴ Engels prevodi ovu starodansku narodnu pesmu na nemački i šalje je 27. januara 1865. listu »Social-Demokrat» radi objavljivanja.
Engelsov prevod je preštampan 1883. u listu »Sozialdemokrat», organu Socijalističke radničke partije Nemačke, i 1893. u *Buch der Freiheit* koju je izdao Karl Henckell. 27
- ³⁵ Autor izjave redakciji lista »Social-Demokrat» je Marx. On ju je poslao Engeltu 6. februara 1865. radi potpisa. Marx i Engels su ovu izjavu smatrali poslednjom opomenom Schweitzeru, koji je u »Social-Demokratu» politički koketirao sa Bismarckovom vladom i negovao Lassalle-ov kult. Neposredan povod za izjavu pružila je jedna beleška pariskog dopisnika Moseša Heßa u listu »Social-Demokrat» od 1. februara, u kojoj su oklevetani francuski članovi Internacionale. Marx i Engels su najpre hteli da sastave oštar protest, ali su ipak predali ovu izjavu, jer su došli do zaključka da bi moglo doći do prekida sa listom zbog njegove političke linije.
Marxova i Engelsova kritika je prinudila »Social-Demokrat» da nešto izmeni svoj ton. U br. 21. od 12. februara 1865. Heß je demantovao svoje klevetničke tvrdnje. Zbog svega ovoga Marx i Engels nisu insistirali na objavljivanju ove izjave; istovremeno su odlučili, kao što se vidi iz Marxovog pisma Engeltu od 13. februara 1865, da pre svega više ne pišu za list. Svoj konačni prekid sa listom »Social-Demokrat» objavili su Marx i Engels 23. februara 1865 (vidi u ovom tomu, str. 64).
Tekst izjave upućene Schweitzeru nije sačuvan. Ovaj tekst se bazira na konceptu u rukopisu, koji je Marx priložio pismu Engeltu od 6. februara 1865. 29
- ³⁶ Aluzija na Josepha Bonapartu (sa nadimkom Plon-Plon), rodaka Napoleona III, čija se rezidencija u Parizu nalazila u Palais-Royalu. Joseph Bonaparte se nalazio na čelu grupe bonapartista koja je pokušavala da uz pomoć široke socijalne demagogije i prividne opozicije prema politici Napoleona III odvрати narodne mase od borbe protiv postojećeg režima. 29
- ³⁷ »L'Association» — francuski časopis, organ kooperativnih radničkih društava, koja su bila pod uticajem buržoaskih republikanaca, izlazio je od 1864. do 1866. u Parizu i Briselju; redakcija se nalazila u Parizu. 29
- ³⁸ u liku Tiljerija — Misli se na Napoleona III, čija je rezidencija bila u Tiljerijama. 29
- ³⁹ Engels u spisu *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* zauzima stav prema problemima strategije i taktike nemačke radničke klase u revolucionarnoj krizi koja je nastala u Nemačkoj šezdesetih godina. Tom prilikom Engels iscrpno pretresa pitanje reorganizacije pruske vojske, što je početkom šezdesetih godina bio povod za tzv. ustavni konflikt između pruske vlade i buržoasko-liberalne većine Landtaga. U februaru 1860. buržoasko-liberalna većina u poslaničkom domu pruskog Landtaga je odbila da dâ svoju saglasnost na plan o reorganizaciji vojske, koji je podneo ministar rata Roon. Vlada je uskoro po tom postigla da buržoazija odobri sredstva »za dalje ratne pripreme i veću borbeno spremnost vojske», što je značilo početak ostvarivanja planirane reorganizacije. U martu 1862. liberalna većina poslaničkog doma je odbila da odobri vojne izdatke zbog čega je vlada raspustila Landtag i organizovala nove izbore. Krajem septembra 1862. došlo je do obrazovanja kontrarevolucionarne Bismarckove vlade, koja je u oktobru iste godine ponovo raspustila Landtag i počela da sprovodi reformu

vojske, za koju je sredstva izdavala bez odobrenja Landtaga. Konflikt je tek 1866. izglađen kada je pruska buržoazija, posle pobeđe Pruske nad Austrijom, kapitulirala pred Bismarckom.

Po Marxovom savetu Engels je najpre izrazio spremnost da napiše članak o pruskoj reformi vojske za list «Der Social-Demokrat». Lojalnost lista prema Bismarcku navela je Engelsa da ipak odustane od svoje namere. Pošto se posavetovao sa Marxom, Engels je odlučio da svoj rad objavi kao brošuru.

Brošura je izašla krajem februara 1865. u Hamburgu i naišla na veliki odjek u Nemačkoj. Njeno izlaženje je najavljeno u mnogim demokratskim i radničkim listovima. Wilhelm Liebknecht je organizovao u nekim berlinskim radničkim udruženjima diskusiju o Engelsovom radu. Pojedini delovi brošure su u različito vreme objavljeni u socijaldemokratskoj štampi: u listu «Social-Demokrat» br. 71 od 25. marta 1866, u časopisu «Sozialdemokratische Monatsschrift» br. 10/11 od 30. novembra 1890. i u listu «Berliner Volks-Tribüne» br. 1 od 3. januara 1891. 31

⁴⁰ Mobilizacija pruske vojske objavljena je 1850. godine, jer su se zaoštrili odnosi između Austrije i Pruske u borbi oko prevlasti u Nemačkoj. Nedostaci vojnog sistema koji su na taj način otkriveni, zastarelost naoružanja pruske vojske kao i energičan otpor Rusije, koja je u nemačkom konfliktu podržavala Austriju, prinudili su Prusku da odustane od vojnih operacija i da kapitulira pred Austrijom (ugovor u Olomoucu 29. novembra 1850). Mobilizacija pruske vojske od 1859. izvršena je u vezi s ratom Francuske i Pijemonta protiv Austrije. Ova mobilizacija je ponovo otkrila velike nedostatke u pruskom vojnom sistemu. 34

⁴¹ Za Julskom revolucijom 1830. u Francuskoj sledili su revolucionarni ustanci i u raznim delovima Nemačke, kao što su Saksonija, Braunšvajg, Heseni, Bavarska i Hanover. 34

⁴² Landver (Landwehr) — prvobitno opštenarodno naoružanje, poziv svih sposobnih za vojsku; sa uvođenjem stajaće vojske landver je izgubio ovaj značaj; njemu se pribeglo tek kad je u ratovima protiv Napoleona porasla potreba za vojnim snagama. Posle tilzitskog mira u Pruskoj je Scharnhorst dao inicijativu za uvođenje landvera kao samostalne milicije, pored aktivne vojske, sa kojom je bila tesno povezana. Prema propisima landvera od 1815. landver je bio podeljen na dva poziva: Prvi je obuhvatao sve muškarce od 26. do 32. godine starosti otpuštene iz vojske (isluženi rezervisti) i pored stajaće vojske služio za obrazovanje aktivne vojske, drugi poziv je obuhvatao ljude od 32. do 40. godine starosti kao posadu tvrđava. 34 137

⁴³ danski rat — rat Pruske i Austrije protiv Danske godine 1864, predstavljao je značajnu etapu na putu ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske. Bismarckova junkerska vlada je potom nastojala da vojvodstva Šlezvig i Holštajn, koja su se nalazila pod upravom Danske, a uglavnom bila naseljena Nemcima, prisajedini Pruskoj, ojača uticaj Pruske u Nemačkoj i da uguši opoziciju liberalne buržoazije. Austrija, koja je takode učestvovala u ratu htela je isto tako da anektira Šlezvig i Holštajn. Rat je završen porazom Danske. Šlezvig i Holštajn su proglašeni zajedničkim posedom Austrije i Pruske i posle prusko-austrijskog rata 1866. prisajedinjeni Pruskoj. 35 139

⁴⁴ konskripcija — zakonski regulisano regrutovanje za rat ljudi sposobnih za vojsku. Za razliku od opšte vojne obaveze svih poziva kod konskripcije je postojala mogućnost otkupa; pored toga, obveznik je sebi mogao naći dobrovoljnog zemenika, koji nije podlegao obaveznoj konskripciji.

žrebanje — izbor vojnih obveznika žrebom. Pošto je u 19. veku ukupan broj muškaraca sposobnih za aktivnu vojnu službu u nekim zapadnoevropskim zemljama premašao broj potrebnih vojnika, odlučivano je žrebom ko će mo-

- rati da služi vojni rok. Ostali su obrazovali rezervu, koja je u nekim državama pozivana na kratke vežbe. 36
- 45 »*Allgemeine Militär-Zeitung*«, organ društva nemačkih oficira i vojnih činovnika; izlazio je od 1826. do 1902. u Darmštatu i Lajpcigu; šezdesetih godina list je objavio neke Engelseve članke: *Smotra engleskih dobrovoljačkih lovaca* (1860), *Smotra engleskih dobrovoljaca* (1862), *Engleska vojna sila u odnosu na Nemačku* (1864) (vidi u 18. tomu ovog izdanja, str. 54 - 59, 385 - 390 i 426 - 430). 36.
- 46 »*Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus*« — zvanični statistički mesečnik u Pruskoj, izlazio je od 1860. do 1905. u Berlinu. 36
- 47 Za francusko-austrijski kadrovski sistem šezdesetih godina 19. veka bilo je karakteristično to što je preovlađivao redovni armijski kadar, što je vojni rok bio dug i primenjivana konskripcija, za razliku od pruskog vojnog sistema, koji je posle zakona od 1814. imao za osnovu opštu vojnu obavezu, bez sistema zastupnika. 41
- 48 Francuska vlada je 1830. počela da vodi kolonijalno osvajački rat u Alžiru, koji je trajao preko 40 godina.
Krimski rat je trajao od 1853. do 1856; italijanski rat je voden 1859. 41
- 49 U ratu napoleonske Francuske 1804 - 1806. protiv četvrte koalicije (Engleska, Rusija, Pruska i Švedska) 14. oktobra 1806. kod Jene pruskom korpusu Hohenlohe-a nanele su poraz Napoleonove trupe. Porazi kod Jene i Aueršteta (takode 14. oktobra 1806) su doveli do kapitulacije Pruske. Ratne operacije su okončane zaključenjem *tilzitskog mira* 7. jula 1807, čiji su uslovi bili krajnje teški i ponižavajući za Prusku. Pruska je, shodno tome, izgubila skoro polovinu svojih teritorija i faktički bila degradirana na položaj vazala napoleonske Francuske.
U bici kod *Kacbaha* 26. avgusta 1813. između francuske vojske i rusko-pruskih trupa pod Blücherom, koja se odigrala za vreme rata šeste koalicije protiv napoleonske Francuske, francuske trupe su pretrpele težak poraz. Rat je završen ulaskom saveznika u Pariz marta 1814. i padom Napoleonovog carstva. 42
138
- 50 U *švajcarski landver* se ubrajaju vojni obveznici koji su svoj vojni rok odslužili u neregularnim švajcarskim trupama, koje su periodično okupljane na vežbe. Švajcarski landver je, kao i landver u Pruskoj, služio za pojačanje vojske u vreme rata. U slučaju rata vršena je opšta mobilizacija. 42
- 51 U ratu protiv Danske pruske trupe su 18. aprila 1864. na juriš zauzele danske utvrđene rovove kod Dipela (Düppela) — tzv. dipelske šančeve.
Izraz »unutrašnji Dipel« — u stvari »Dipel u unutrašnjosti« — kao izraz za »unutrašnjeg neprijatelja« prvi put je upotrebio Bismarckov list »*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*« 30. septembra 1864; posle toga postao je pojam koji se često upotrebljavao. 42
- 52 Za vreme badensko-falačkog ustanka 1849. za odbranu državnog ustava, koji je za narodne mase predstavljao jedinu još netaknutu tekovinu revolucije, badenske trupe su prešle na stranu ustanika i predstavljale jezgro revolucionarne armije. Među badenskim trupama najmanje pouzdana je bila konjica. Tako se dogodilo da su 21. juna 1849, u sukobu kod Vaghojzela sa pruskim trupama, ustanici bili prinuđeni na povlačenje, jer su neki eskadroni badenskih dragona prišli Prusima. 43
- 53 »*Nova era*« — princ Wilhelm od Pruske (od 1861. kralj) je prilikom svog postavljenja za princa regenta oktobra 1858. najavio »liberalni« kurs. Godine 1858. Wilhelm je raspustio Manteuffelov kabinet i pozvao umerene liberalne u vladu. U buržoaskoj štampi ovaj kurs je beskraino slavljen kao »*Nova era*«. U stvari

Wilhelmova politika je jedino služila učvršćivanju pozicija pruske monarhije i junkera, pri čemu je on pokušavao da se sporazume sa vrhovima ekonomski ojačale buržoazije. Ni jedna jedina reforma koju je buržoazija očekivala nije sprovedena. Prevarena u svojim očekivanjima, buržoazija je odbila da glasa za nacrt zakona o reformi vojske, koji je podnela pruska vlada. U stvari, konflikt oko ustava 1862, koji je na taj način nastao, kao i Bismarckov dolazak na vlast septembra 1862. predstavljali su kraj «Nove ere». 44

- ⁵⁴ *Manteuffelov period* — u periodu od 1850. do oktobra 1858, periodu političke reakcije u Pruskoj, na vlasti se nalazio izrazito reakcionarni Manteuffelov kabinet. Buržoazija, ekonomski zasićena i zaplašena revolucionarnim pokretom proletarijata, stupila je na stranu plemstva i reakcije, koja se svirepo obračunala sa učesnicima revolucije 1848/49. U ovom periodu u Pruskoj su likvidirane demokratske tekovine revolucije, kao što su sloboda govora i štampe i pravo zbora i dogovora. Ustav, ponovo izmenjen, predstavljao je fikciju. Staleške privilegije plemstva su ponovo uspostavljene. Vlast je bila u rukama junckerstva i dvorske kamarile. 45
- ⁵⁵ *Pokrajinske i okružne staleške skupštine* (pokrajinski Landtag) — su obrazovane 1823. One su se sastojale od predstavnika kneževa, plemstva, gradskih i seoskih opština. Pošto je učešće u izborima za Landtag zavisilo od poseda na zemlju, najveći deo stanovništva je bio isključen iz ovih izbora, a plemstvo je imalo osiguranu većinu u Landtagu. Landtage je sazivao kralj; njihove kompetencije su se ograničavale na pitanja lokalne privrede i pokrajinske uprave. U oblasti politike imali su samo neznatne savetodavne funkcije. Ove pokrajinske i okružne staleške skupštine su za vreme revolucije 1848/1849. izgubile značaj, a počele su ga ponovo dobijati pedesetih godina 19. veka za vreme vladavine reakcije. 45
- ⁵⁶ Prilikom formulisanja ovih ideja Engels se konsultovao sa Marxom (vidi Marxovo pismo Engelsu od 11. februara 1865). 46
- ⁵⁷ «Agitacija za štedne kasice» Schulze-Delitzscha, jednog od vođa Napredne partije, za zadruge i kreditna udruženja, koja je trebalo formirati od sredstava samih radnika, predstavljala je pokušaj da se radnici odvrte od revolucionarne borbe protiv kapitalista. Schulze-Delitzsch je propovedao harmoniju interesa radnika i kapitalista i tvrdio da bi obrazovanje zadruga moglo poboljšati položaj radnika u okviru kapitalizma i zanatlje spasti od propasti. 46
- ⁵⁸ Misli se na predstavnike koji su u junu 1861. osnovali buržoasku Naprednjačku partiju. Najpoznatiji predstavnici ove partije su bili Waldeck, Virchow, Schulze-Delitzsch, Forckenbeck, Hoverbeck i dr. U svom programu Naprednjačka partija je zahtevala ujedinjenje Nemačke pod pruskim vodstvom, sazivanje jednog opštenemačkog parlamenta i obrazovanje jake liberalne vlade, koja bi bila odgovorna poslaničkom domu. Iz straha pred narodnom revolucijom ona nije podržavala osnovne demokratske zahteve za opštim pravom glasa, pravom zbora i dogovora i slobodom štampe. Godine 1866. od Naprednjačke partije se otepecilo desno krilo i obrazovalo Nacional liberalnu partiju, koja je kapitulirala pred Bismarckom. 46
- ⁵⁹ «*Neue Preußische Zeitung*» — dnevni list koji je u junu 1848. osnovan u Berlinu; on je bio organ kontrarevolucionarne dvorske kamarile i pruskog junckerstva. Ovaj list je bio poznat i pod imenom «*Kreuz-Zeitung*», jer je u svom naslovu imao gvozdeni krst. 51
- ⁶⁰ Sredinom šezdesetih godina 19. veka nastao je u Pruskoj birokratski sistem reglamentacije u industriji. Različite grane industrije su bile podvrgnute sistemu koncesija, odnosno morale su se tražiti specijalne dozvole od državne uprave da bi se osnovalo neko industrijsko preduzeće. Bez ove koncesije nije bilo moguće nikakvo poslovanje industrijskog preduzeća. Ove feudalno-birokratske mere su gušile razvitak kapitalističke proizvodnje. 52 324

⁶¹ *prusko rukovodstvo* – Pruski kralj Friedrich Wilhelm IV je 20. marta 1848. objavio svoju spremnost da se stavi «na čelo Nemačke za spas otadžbine». U godinama borbe za ujedinjenje Nemačke ovim je izražena težnja Pruske da se Nemačka ujedini pod njenom hegemonijom.

Trijade – plan za reorganizaciju Nemačkog saveza koji je predviđao podelu Nemačke na tri dela: Austrija, Pruska i savez malih i srednjih država. Ovaj plan, usmeren kako protiv pruske tako i protiv austrijske hegemonije, zastupan je naročito u Bavarskoj i Saksoniji. On je bio izraz partikularističkih tendencija malih i srednjih država, koje su nastojale da sačuvaju svoju samostalnost. 54

⁶² Marx je savetovao Engelsu (vidi Marxovo pismo Engelsu od 11. februara 1863) da tako formuliše ovo mesto u svojoj brošuri, da se ne bi moglo nikako protumačiti kao prihvatanje lasalovskih rešenja. 56

⁶³ *Pravo udruživanja radnika* – pravo radnika da se u ekonomskoj borbi udružuju, da osnivaju sindikalne organizacije (strukovna udruženja u prvom redu) i da štrajkuju za sprovođenje svojih zahteva.

U januaru 1865. pruski Landtag je raspravljao o koalicionom pravu. Ovo se događalo u vezi sa sve češćim pobunama radnika protiv vladajuće uredbe o industriji i zanatstvu. Predstavnici buržoazije su nameravali da zamah radničkog pokreta iskoriste, uglavnom, za ukidanje onih paragrafa uredbe o industriji i zanatstvu koji su smetali kapitalistima. Naprednjaci Schulze-Delitsch i Faucher su u poslaničkom domu podneli predlog o ukidanju § 181 uredbe o industriji i zanatstvu. Ovaj paragraf je zabranjivao preduzetnicima da obustavljaju proizvodnju s ciljem da radnike nateraju na ustupke. Naprednjaci su demagoški zahtevali i ukidanje § 182, o krivičnom gonjenju radnika zbog dogovora o obustavi ili zbog ometanja rada. A pored ovoga radnici su zahtevali pre svega ukidanje § 183 uredbe o industriji i zanatstvu, po kome je pravo radnika na udruživanje zavisilo od policijske dozvole, i § 184, koji je zabranjivao obustavu rada.

Pruski Landtag je 14. februara 1865. ukinuo samo §§ 181 i 182 uredbe o privrednom poslovanju, a zahtevi radnika u vezi sa slobodom udruživanja i nisu ni uzeti u obzir. 58

⁶⁴ *Pesma o Hildebrandu* – fragmentarno sačuvana staronemačka junačka pesma iz 8. veka; najstariji tekst nemačkog predanja. 61

⁶⁵ Ovu izjavu Marx je napisao 18. februara 1865. i zatim je poslao Engelsu, koji se sa njom potpuno saglasio i sa svojim potpisom vratio nazad Marxu. Marx je 23. februara 1865. poslao izjavu redakciji lista «Der Social-Demokrat».

Marx i Engels su dali ovu izjavu pošto su se konačno uverili da nije moguće izmeniti političku liniju lista «Der Social-Demokrat». Ovo posebno pokazuje Schweitzerovo pismo Marxu od 15. februara 1865 (Bliže o ovome vidi u ovom tomu, str. 71 - 73) i Schweitzerova serija članaka «Das Ministerium Bismarck» objavljena u listu «Der Social-Demokrat», u kojoj on otvoreno stupa na stranu Bismarckove politike ujedinjenja Nemačke «mačem i krvlju». Tim povodom Marx je pisao Engelsu 18. februara 1865: «Ja smatram Schweitzera nepopravivim (verovatno je u tajnom sporazumu sa Bismarckom).» U vezi sa Schweitzerovom serijom članaka Marx i Engels su mogli da otvoreno objave masama svoj politički raskid sa listom.

Kada je Marx poslao izjavu listu «Der Social-Demokrat» preduzeo je i mere kojima je trebalo prinuditi Schweitzera da je objavi. On je naložio Wilhelmu Liebknechtu da izjavu objavi u listu «Berliner Reform», u slučaju da Schweitzer odbije da je on objavi. Pored toga Marx je poslao dve kopije izjave Karlu Siebelu sa molbom da izjavu, dva dana po prijemu pisma, preda listu «Rheinische Zeitung» ili «Düsseldorfer Zeitung» radi objavljivanja.

Liebknechtovim i Siebelovim posredovanjem izjava je objavljena u mnogim nemačkim listovima. Kako proizilazi iz Siebelovog pisma Engelsu od 1. marta

1865. ona je najpre izašla u listovima »Barmer Zeitung«, »Elberfelder Zeitung«, »Düsseldorfer Zeitung« i »Rheinische Zeitung«; 1. marta 1865. ona je izašla u listovima »Berliner Reform«, »Neue Frankfurter Zeitung«, »Breslauer Zeitung« i »Staatsbürger-Zeitung«, a zatim u nekim drugim listovima.

Široko publikovanje izjave prinudilo je Schweitzera da je objavi i u listu »Der Social-Demokrat«. Redakcija je ispred izjave objavila napomenu u kojoj je morala da saopšti da je i Liebknecht otkazao saradnju u listu. Nešto kasnije izjavu su podržali i Georg Herwegh, Wilhelm Rüstow i Johann Philipp Becker. Marxova i Engelsova izjava je naišla na veliki odjek među naprednim nemačkim radnicima. U martu 1865. izjavu je odobrio Savez berlinskih štamparskih pomoćnika kome je Liebknecht podneo izveštaj o raskidu Marxa i Engelsa sa listom »Der Social-Demokrat«. List je izgubio znatan broj pretplatnika, naročito među berlinskim radnicima.

Ovaj tekst se bazira na tekstu iz lista »Der Social-Demokrat« a upoređen je sa rukopisom. 64

- ⁶⁶ »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« — list koga su osnovali nemački politički emigranti u Briselu, izlazio je dva puta nedeljno od 3. januara 1847. do februara 1848. Od septembra 1847. Marx i Engels su bili stalni saradnici lista. Pod njihovim vodstvom list je bio organ revolucionarne partije proletarijata — Saveza komunista, koji su oni obrazovali.

»Rheinischer Beobachter« — konzervativni dnevni list, izlazio je u Kelnu od 1844. Posle martovske revolucije 1848. prestao je da izlazi. 64

- ⁶⁷ Engelsova anonimna beleška o njegovoj brošuri je, sa izvesnim izmenama, posredstvom Karla Siebela, Karla Kleina i Wilhelma Liebknechta, objavljena još u sledećim — a zatim i drugim listovima: »Düsseldorfer Zeitung« br. 62 od 3. marta 1865, »Rheinische Zeitung« br. 62 od 3. marta 1865, »Elberfelder Zeitung« br. 62 od 3. marta 1865, »Oberrheinischer Courier« br. 56 od 7. marta 1865, »Osnabrücker Zeitung« br. 250 od 9. marta 1865, »Neuer Hannoverscher Anzeiger« br. 70 od 11. marta 1865. 65

- ⁶⁸ »Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie« — dnevni list koji je izlazio u Kelnu od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u redakciji Karla Marxa. Ostali članovi redakcije su bili Friedrich Engels, Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath i Heinrich Bürgers.

Kao borbeni organ proleterskog krila demokratije list »Neue Rheinische Zeitung« bio je vaspitač narodnih masa i pozivao je u borbu protiv kontrarevolucije. Uvodnike, koji su bili putokazi u najznačajnijim pitanjima nemačke i evropske revolucije, po pravilu su pisali Marx i Engels.

Odlučan i nepomirljiv stav lista »Neue Rheinische Zeitung«, njegov borbeni internacionalizam, njegovo političko raskrinkavanje protivnika — sve to je već u prvim mesecima njegovog izlaženja izazvalo hajku od strane feudalno-monarhističke i buržoasko-liberalne štampe kao i progone od strane pruske vlade, koji su se nakon kontrarevolucionarnog udara u Pruskoj u novembru i decembru 1848. još više pojačali.

Bez obzira na sve progone i policijske hajke list »Neue Rheinische Zeitung« je hrabro branio interese revolucionarne demokratije, a time i interese proletarijata. U maju 1849, kada je kontrarevolucija prešla u opšti napad, pruska vlada je, pošto je odbila da Marxu dâ državljanstvo, izdala naredbu da se Marx protera iz Pruske. Njegovo proterivanje i represalije protiv ostalih urednika lista »Neue Rheinische Zeitung« su prinudile redakciju da obustavi izlaženje lista. Poslednji broj lista izašao je 19. maja 1849. 65

- ⁶⁹ Ovaj dokumenat napisao je Marx u vezi sa diskusijom o organizacijama Internacionale u Francuskoj, vodenoj na sednici potkomiteta od 4. do 6. marta 1865. Sekcija Međunarodnog udruženja radnika u Parizu počela je s radom krajem 1864. Nju su osnovali prudonistički nastrojani radnici Tolain i Limousin, koji

su učestvovali na mitingu u St. Martin's Hall-u 28. septembra 1864. Stalno sedište sekcije bilo je u Parizu. U januaru 1865. ona je izdala francuski prevod Privremenog statuta (vidi u ovom tomu, str. 319 i 343/344). Francuski advokat Henri Lefort, koji je takođe učestvovao u pripremama za miting od 28. septembra 1864, uputio je tada zahtev da se prizna za jednog od osnivača Internacionale i za predstavnika francuskih radnika. Lefort je održavao prijateljske odnose sa Le Lubez-om, sekretarom-korespondentom Centralnog veća za Francusku, i drugim francuskim sitnoburžoaskim emigrantima u Londonu.

Centralno veće se prvi put bavilo pitanjima pariske sekcije 24. januara 1865. Do toga je došlo u vezi sa člankom Mosesa Heſa, koji je izašao u listu »Der Social-Demokrat« 13. januara u kome je Tolain optužen da održava veze sa bonapartističkim krugovima (vidi u ovom tomu, str. 29). Marx je naložio Victoru Schilyju, nemačkom emigrantu u Parizu, da prikupi odgovarajuća obaveštenja. Pokazalo se da optužba predstavlja klevetu koju su širile osobe bliske časopisu »L'Association«, čijem je redakcijskom štabu pripadao i Lefort. Marx je nameravao da onaj deo francuskih radnika, koji su bili pod uticajem buržoaskih predstavnika zadržanog pokreta privuče Internacionale, a da časopis »L'Association« iskoristi za propagandu ideja Internacionale. Na Marxovo insistiranje Centralno veće je 7. februara 1865. usvojilo Lefort-ov predlog, da se on imenuje za »literarnog branioca« Internacionale u Francuskoj. Lefort-ovo imenovanje je izazvalo nezadovoljstvo članova pariske sekcije; 24. februara u Parizu je održan sastanak 32 člana Internacionale, koji su izrazili potpuno poverenje Tolainu, Fribourg-u i Limousinu i zahtevali da se rukovodeće funkcije poveravaju samo radnicima. Sa ovom rezolucijom Tolain i Fribourg su došli u London 28. februara. Isto veće je, nakon prve diskusije na sednici Centralnog veća, problem pariske sekcije predat potkomitetu na ispitivanje. Sa sednice potkomiteta od 4. do 6. marta 1865, na kojoj je raspravljano o ovom pitanju, nije sačuvan nikakav zapisnik. Prvobitni nacrt rezolucije sačuvan je u Marxovoj beležnici iz 1864/1865. godine. Iznad engleskog teksta stoji napisano na nemačkom: »Ich schlage dem Subcommittee folgende Resolutions vor.« (Potkomitetu predlažem sledeće rezolucije). 66

⁷⁰ Marx se nadao da će prijemom u rukovodstvo pariske sekcije radnika-publiciste Pierre-a Vinčard-a, veterana revolucije od 1848, biti uspostavljena veza članova Internacionale u Francuskoj sa revolucionarnim i socijalističkim tradicijama francuskog radničkog pokreta četrdesetih godina. Zbog bolesti i prezaustosti Vinčard nije prihvatio naimenovanje. 66

⁷¹ Ove Marxove rezolucije Centralno veće je prihvatilo 7. marta 1865. One su sačuvane u knjizi zapisnika Centralnog veća u rukopisnoj verziji koju je Marx, uz privatne instrukcije Schilyju, priložio pismu Engelsu od 13. marta 1865. Ovaj tekst se bazira na Marxovoj rukopisnoj verziji. 67

⁷² Na sednicama od 7, 14, i 21. februara 1865. Centralno veće je razmatralo Tolainovu izjavu o povlačenju. Tolain je ponudio da se povuče, jer je bio optužen da održava veze sa bonapartističkim krugovima (vidi i nap. 69). 67

⁷³ U svom pismu Hermannu Jungu od 13. marta 1865. Marx izražava žaljenje što su, kao posledica diskusije na sednici Centralnog veća, prilikom formulisanja II rezolucije, učinjeni »suviše veliki« ustupci Lefort-u. 67

⁷⁴ Ovaj prudonistički zahtev istakla je francuska delegacija i na ženevskom kongresu Internacionale 1866. godine; on je tamo bio žestoko kritikovan i kongres ga je odbio. 67

⁷⁵ *Banque du Peuple* (Narodna banka) — banka Crédit au travail, koju je osnovao 1863. u Parizu sitnoburžoaski socijalista Jean-Pierre Béluzé. Ona je odobravalala kredite proizvodnim i potrošačkim zadrugama, a uštede radnika stavljala na raspolaganje pokretu zadrugarstva. Banka je postojala do 1868. 68

⁷⁶ Povod za ovu izjavu bila je kampanja koju je Schweitzer započeo protiv Marxa i Engelsa posle njihove izjave od 23. februara 1865 (vidi u ovom tomu, str. 64). U članku, koji je izašao u listu »Der Social-Demokrat« od 8. marta 1865. Schweitzer je krivo predstavio odnose Marxa i Engelsa prema Lassalle-u i izneo potpuno pogrešnu predstavu o razlozima zbog kojih su oni prekinuli saradnju s listom. U cilju falsifikovanja činjenica Schweitzer je citirao tom prilikom i članak Karla Blinda iz lista »Neue Frankfurter Zeitung«.

Marx je istovremeno poslao izjavu i još nekim drugim listovima. Ona je izašla i u br. 79 lista »Düsseldorfer Zeitung« od 20. marta 1865, u br. 79 »Staatsbürger-Zeitung« od 20. marta 1865. i u listu »Hermann« od 25. marta 1865. 71

⁷⁷ Marx upućuje na svoje pismo Wilhelmu Liebknechtu od 2. februara 1865. koje nije sačuvano. Sadržaj ovog pisma Marx je izneo u pismu Engelsu od 3. februara 1865. 73

⁷⁸ Ovo se odnosi na Marxovo pismo Schweitzeru od 13. februara 1865. Ovo pismo nije sačuvano, ali ga je Marx opširno citirao u pismu Engelsu od 18. februara 1865. U pomenutom pismu Schweitzeru Marx je oštro kritikovao njegovu političku taktiku. On mu ukazuje na značaj koalicija i sindikata, koji iz njih izrastaju i koji predstavljaju važno sredstvo za organizovanje radničke klase u borbi protiv buržoazije i za političko prosvetavanje radnika. Veran lasalovskim tezama, Schweitzer je odbicao značaj štrajka i sindikata za borbu radničke klase protiv kapitala. Kao opšte sredstvo za ostvarenje socijalizma mirnim, reformističkim putem, on je propagirao Lassalle-ov zahtev za opštim pravom glasa i za proizvodnim zadrugama, koje bi pomagala država. Uz to je radnicima ulivao, kao što je to već činio i Lassalle, lažne nade u to da će im Bismarck i pruska vlada pružiti pomoć. 73

⁷⁹ Ovu izjavu dajemo prema tekstu iz novina, koji je upoređen sa rukopisom. »*Berliner Reform*« dnevni list sitnoburžoaskih demokrata, koji je izlazio u Berlinu od 1861. do 1868. U njemu su tokom 1865. objavljene neke Marxove i Engelsove izjave i članci. 74

⁸⁰ Heinrich Heine, *Neuer Frühling*, prolog. 74

⁸¹ Članak je uperen protiv govora Bernharda Beckera, predsednika lasalovskog Opšteg nemačkog radničkog saveza, koji je ovaj održao 22. marta 1865. na skupštini hamburške opštine Saveza, i koji je objavljen u br. 99 lista »Der Sozial-Demokrat« od 26. marta 1865. U njemu je Becker oklevetao Internacionalu, a posebno Marxa, Engelsa i Wilhelma Liebknechta. Još pre objavljivanja ovog članka i Liebknecht je raskrinkao Beckerov stav na skupštini berlinske opštine 27. marta 1865.

Zbog toga što su obični članovi Saveza bili nezadovoljni Beckerovim načinom rukovođenja, berlinska opština je donela odluku da se Becker isključi iz Saveza, i obratila se svim članovima Opšteg nemačkog radničkog saveza apelujući da ovu odluku podrže. Slične skupštine su održane i u mnogim drugim opštinama Saveza. Becker je bio prinuđen da u junu 1865. predsednički položaj privremeno ustupi svom zameniku Fritzscheu i da se u novembru iste godine konačno odrekne svog položaja.

Pored lista »*Berliner Reform*«, Marxov članak je objavio i list »*Rheinische Zeitung*«, što se vidi iz pisma Wilhelma Liebknechta Marxu od 15. aprila 1865. 75.

⁸² *in partibus infidelium* (u oblastima nevernika) — samo prema imenu, tituli: prvobitno je to bio dodatak uz titule katoličkih biskupa dijeceza u nehrišćanskim zemljama (titularni biskupi). 75 297

⁸³ Ovo se odnosi na Marxov i Engelsov rukopis pamfleta *Velikani emigracije* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 191 - 276). 75

- ⁸⁴ Članak Karla Marxa, *Hirschova samoispovest* (vidi u 12. tomu ovog izdanja, str. 33 - 35) je izašao u listu «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung».
- «*Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*» nedeljni list, koji su izdavali 1852. nemački emigranti u Njujorku; pod ovim naslovom je izlazio od 18. marta 1853. do 10. marta 1854. 76
- ⁸⁵ Aluzija na položaj predsednika Opšteg nemačkog radničkog saveza koji je Lassalle testamentom ostavio Bernhardu Beckeru. 77
- ⁸⁶ Dopis obuhvata Marxova pisma Sophie v. Hatzfeldt od 12. septembra, 16. oktobra, 28. novembra i 22. decembra 1864. Pismo od 16. oktobra je samo delimično sačuvano. 77
- ⁸⁷ Ovo je Wilhelm Liebknecht saopštio Marxu pismom napisanim oko 20. januara 1865. 77
- ⁸⁸ Marx je o ovome pisao Lassalle-u 10. juna 1859. kada se izjašnjavao o njegovom anonimnom pamfletu *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preußens. Eine Stimme aus der Demokratie*. U ovom spisu Lassalle se zalagao za ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske. Marx je pisao Lassalle-u: «Ad vocem pamfleta: Ni u kom slučaju nije moje mišljenje niti mišljenje mojih partijskih drugova u Engleskoj. Uostalom mi ćemo verovatno naše mišljenje izreći preko štampe.» 78
- ⁸⁹ *međunarodno budžaklijsko udruženje* — francuski, poljski i nemački emigranti su 1855. u Londonu osnovali buržoasko-demokratsko Međunarodno udruženje. Udruženje, koje je postojalo do 1859, održavalo je veze sa nekim belgijskim demokratima i sa sitnoburžoaskim nemačkim emigrantima u SAD; njegov organ, «Bulletin de l'Association Internationale», izlazio je od marta 1857. do marta 1858. 78
- ⁹⁰ Ovu činjenicu pomenuo je i sam Becker u govoru, koji je održao 22. marta 1865. na zboru hamburške opštine Opšteg nemačkog radničkog saveza. On se požalio da on kao sekretar grofice Hatzfeldt obavlja poslove sluga i da za nju mora da kupuje hleb i buter. 78
- ⁹¹ U St. Martin's Hall-u, London, održan je miting 1. marta 1865, povodom godišnjice poljskog ustanka od 1863/1864. Centralno veće Internacionale je igralo krupnu ulogu u pripremi i organizovanju mitinga. U jednoj posebnoj odluci od 21. februara 1865. Veće je pozvalo sve članove i pristalice da pomognu održavanju mitinga. Buržoaska engleska štampa, među njom i liberalni londonski dnevni list «The Daily News», prenosila je govore buržoaskih radikala održane na mitingu (Bealesa, Leversona i dr.), prečutkujući rezolucije podnete u ime Internacionale i govore članova Centralnog veća Petera Foga i Eccariusa. Potpun izveštaj sa mitinga objavio je list «Bee-Hive Newspaper» u br. 177 od 4. marta 1865. Njega je Marx koristio za ovu belešku. Obaveštenje je bilo namenjeno ciriškom listu «Der weiße Adler», u kome je objavljen takav izveštaj iz engleske štampe, koji je lažno prikazivao činjenice.
- Rukopis beleške je sačuvan jer ga je Marx priložio svom pismu Hermannu Jungu od 13. aprila 1865. Jung je trebalo da u svojstvu dopisnog sekretara za Švajcarsku, belešku sa propratnim pismom pošalje listu. Obaveštenje je izašlo, neznatno izmenjeno u br. 48 lista «Der weiße Adler» od 22. aprila 1865. sa Jungovim potpisom. Ovaj tekst se bazira na rukopisu, upoređenom sa tekstom objavljenim u listu «Der weiße Adler». 79
- ⁹² «*The Daily News*» — liberalni dnevni list, organ industrijske buržoazije, izlazio je od 1846. do 1930. u Londonu. 79

- ⁹³ Abrahama Lincolna je 14. aprila 1865. ubio glumac Booth, agent plantažera Juga i njujorških bankara. Predsednik SAD je postao dotadašnji potpredsednik Andrew Johnson. Na sednici od 2. maja 1865. Centralno veće je odlučilo da u vezi s ovim događajem uputi poruku američkom narodu. Na sednici od 9. maja Marx je podneo »Poruku Međunarodnog udruženja radnika predsedniku Johnsonu«, koju je sam napisao. Poruka je dostavljena predsedniku preko američkog ambasadora u Londonu, Adamsa. Objavljena je u listu »The Bee-Hive Newspaper« br. 188 od 20. maja 1865, kao i u listu »Reynolds's Newspaper« br. 771 od 21. maja 1865, i u listu »New-York Daily Tribune« od 1. juna 1865. 81
- ⁹⁴ *Svojevrstnim poretkom* nazvao je Stephens, potpredsednik Konfederacije Južnih Država, robovlasnički sistem, u svom govoru na secesionističkom kongresu godine 1861. 81
- ⁹⁵ Reči iz govora Williama Seward-a, održanog 25. oktobra 1858. na mitingu u Rochesteru. Seward je tom prilikom govorio o »neizbežnom konfliktu« koji će, po njegovom mišljenju, Sedinjene Države pretvoriti u »naciju robovlasnika« ili »naciju slobodnog rada«. Na dan Lincolnovog ubistva pokušao je atentat i na Seward-a, tom prilikom su teško ranjeni on i njegov sin. 82
- ⁹⁶ Kao odgovor na ratne operacije započete od strane Konfederacije Južnih Država Lincoln je 15. aprila 1861. pozvao u rat 75 000 dobrovoljaca. Tada je on verovao da će konflikt biti likvidiran u roku od tri meseca; građanski rat u SAD je faktički trajao od 1865. 82
- ⁹⁷ *dvadesetttrogodišnji rat* — rat evropske koalicije protiv Francuske Republike i protiv napoleonske Francuske od 1792. do 1815. 82
- ⁹⁸ Ova rasprava predstavlja zabelešku Marxovog predavanja na engleskom jeziku, održanog na sednicama Centralnog veća od 20. i 27. juna 1865. Povod ovom predavanju je bilo istupanje Johna Westona, člana Centralnog veća, 2. i 23. maja. Tom prilikom Weston je pokušao da dokaže da opšte povećanje radničke najamnine nije korisno i iz toga zaključio da sindikati »štetno« deluju. Marxov rukopis predavanja je sačuvan. Predavanje je prvi put 1898. u Londonu objavila Marxova kći Eleanor, pod naslovom *Value, price, and profit*, sa predgovorom Edwarda Avelinga. Uvod i prvih šest odeljaka u rukopisu nemaju nikakav naslov. Njih je dopunio Aveling i oni su u ovom tekstu stavljeni u uglaste zagrade. 83
- ⁹⁹ *Zakoni o maksimumu* — zakoni koje je Konvent doneo 4. maja, 11. i 29. septembra 1793. i 20. marta 1794, kojima je čvrsto utvrđena najviša cena žita, brašna i ostale robe široke potrošnje, kao i maksimum najamnine. 91
- ¹⁰⁰ U septembru 1861. održana je 31. redovna godišnja skupština Britanskog društva za unapređenje nauke na kojoj je prisustvovao i Marx, jer se u to vreme nalazio u poseti Engesu. Na skupštini je govorio i William Newmarch, predsednik ekonomske sekcije društva (pri pisanju čijeg imena se Marxu potkrala greška). Newmarch je otvorio zasedanje sekcije i održao predavanje sa temom: »On the extent to which sound principles of taxation are embodied in the legislation of the United Kingdom« (vidi »Report of the thirty-first meeting of the British association for the advancement of science; held at Manchester in September 1861«, London 1862, str. 230). 91
- ¹⁰¹ *rat s Rusijom* — krimski rat (1853 - 1856) Engleske, Francuske, Sardinije i Turske, voden protiv Rusije. 92
- ¹⁰² *Masovno razaranje stambenih zgrada poljoprivrednih radnika* predstavljalo je sredinom 19. veka u Engleskoj propratnu pojavu brzog razvoja kapitalističke industrije i uvođenja kapitalističkog načina proizvodnje u poljoprivredi, što je

išlo ruku pod ruku sa znatnim porastom relativno suvišnog stanovništva. Masovno razaranje stambenih zgrada u poljoprivrednim krajevima bilo je pojačano posebno time što je visina poreza na sirotinju, koji su plaćali zemljoposjednici, u stvari, zavisila od broja siromašnih koji su stanovali na posediima zemljovlasnika. Zbog toga su zemljoposjednici svesno naređivali da se ruše takve stambene zgrade, koje sami nisu koristili, a koje bi moglo »prekobrojnomo« stanovništvu na selu služiti kao sklonište. (Blíže o ovome vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 595 - 613). 92

- ¹⁰³ Govor »The Forces used in Agriculture« je održao John Chalmers Morton, sin Johna Mortona, koji je umro 1864.

Society of Arts and Trades (Društvo za zanate i umetnosti) — filantropsko društvo osnovano 1754, blisko prosvetiteljstvu. 92

- ¹⁰⁴ Zakon o ukidanju zakona o žitu doneo je engleski parlament 26. juna 1846. Tzv. zakoni o žitu, koji su se odnosili na ograničenje ili zabranu uvoza žita, uvedeni su 1815. u Engleskoj u interesu krupnih zemljoposjednika, *landlordova*. Usvajanje zakona od 1846. značilo je pobjedu industrijske buržoazije, koja se protiv zakona o žitu borila pod lozinkom slobodne trgovine, za održanje jevtinije radne snage. 93

- ¹⁰⁵ Adam Smith, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nation*, Vol. I, Edinburgh 1814. 105

- ¹⁰⁶ *antijakobinski rat* — rat Engleske protiv Francuske od 1793. do 1815, u periodu francuske revolucije. Za vreme ovog rata engleska vlada je zavela teroristički režim protiv engleskih trudbenika. U toku ovog perioda ugušeni su različiti narodni ustanci u Engleskoj i uvedeni takvi zakoni, koji su zabranjivali svako radničko udruživanje. 117

- ¹⁰⁷ *An essay on trade and comerce containing observations on taxes*. Autorom ovog anonimnog spisa se smatra J. Cunningham. 118

- ¹⁰⁸ Od februara do marta 1832. odvijale su se u engleskom parlamentu debate o predloženom bilu o ograničenju radnog dana na deset časova za decu i omladinu. 118

- ¹⁰⁹ *Džaganat* — jedno od lica boga Višne, jednog od najviših hinduističkih bogova. Džaganat kult se odlikuje izuzetno raskošnim ritualom i izuzetno religioznim fanatizmom, koji se izražava u samomučenju i samožrtvovanju vernika. Na velike praznike vernici su se bacali pod kola, na kojima se nalazio lik Višnu-Džaganata. 119

- ¹¹⁰ Prema zakonima o sirotinji, koji su u Engleskoj postojali od 16. veka, u svakoj parohiji je ubiran poseban porez na sirotinju. Stanovnici parohije, koji se nisu mogli starati o sebi i svojoj porodici, dobijali su pomoć iz kase za pomoć sirotinji. 121

- ¹¹¹ U prvom tomu *Kapitala*, bel. 253 uz 25. glavu Marx piše: »Ovde se radi o pravim kolonijama, o ranije neobrađivanom zemljištu, koje se kolonizuje slobodnim useljenicima. Sjedinjene Države još uvek su, ekonomski govoreći, kolonijalna zemlja Evrope. Uostalom, ovamo spadaju i takve stare plantaže na kojima je ukidanje ropstva potpuno revolucionisalo odnose.« (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 674.). Pošto je zemlja u kolonijama svuda uzimana kao privatna svojina, onemogućeno je pretvaranje najamnih radnika u samostalne proizvođače. 122

- ¹¹² Ovu seriju članaka, koja je ostala nezavršena, napisao je Engels, na Marxovu molbu, u vezi sa borbom koja se rasplamsala u Centralnom veću oko odluke londonske konferencije od 1865, prema kojoj je pitanje nezavisnosti Poljske trebalo da bude predmet rasprave na predstojećem ženevskom kongresu. Pri

obrazlaganju stanovišta Internacionale prema nacionalnom pitanju smatralo se da je potrebno suprotstaviti se nihilizmu prudonista u nacionalnom pitanju i raskrinkati reakcionarni karakter takozvanog »principa nacionaliteta«, koji su demagoški postavili bonapartistički krugovi.

»The Commonwealth« — engleski nedeljni list, organ Centralnog, odnosno Generalnog veća Internacionale, koji je izlazio u Londonu od februara 1866. do jula 1867. Marx je bio do juna 1866. član redakcijske komisije, a od februara do aprila 1866. Eccarius je bio urednik. List je objavljivao izveštaje sa sednica Generalnog veća i dokumenta Internacionale. Pomirljivom politikom tredjunionističkih vođa, zastupljenih u rukovodstvu lista, list je izmenio svoju fizionomiju tokom borbe za izbornu reformu i faktički postao organ radikalne buržoazije. 125

- ¹¹³ U Parizu je 15. maja 1848. došlo do masovnih demonstracija, u kojima je učestvovalo 150 000 ljudi. Demonstranti su se uputili ka ustavotvornoj Nacionalnoj skupštini, u kojoj je tih dana vodena debata o poljskom pitanju. Oni su prodrli u salu za sednice i zahtevali da se pruži vojna pomoć Poljskoj koja se borila za svoju nezavisnost. Pošto su zahtevi demonstranata odbijeni, ovi su pokušali da ukinu Nacionalnu skupštinu i obrazuju novu privremenu vladu. Vojska i odredi Nacionalne garde su silom rasterali demonstrante. 125

- ¹¹⁴ Misli se na demokratsku i radničku štampu u Nemačkoj, posebno na list »Neue Rheinische Zeitung« (vidi nap. 68). Ovaj organ borbe proleterskog krila demokratije odlučno je istupao za nezavisnost Poljske, čije je oslobađanje povezivao s padom reakcionarnog carističkog režima u Rusiji. Ovaj režim je u to vreme predstavljao uporište feudalno-apsolutističke reakcije u Evropi. 125

- ¹¹⁵ Ovo je bio predmet 9. tačke dnevnog reda londonske konferencije Internacionale od 1865 (vidi u ovom tomu, str. 421).

Londonska konferencija je održana od 25. do 29. septembra 1865. Na njoj su učestvovali članovi Centralnog veća i predsednici pojedinih sekcija.

Konferencija je prihvatila izveštaj Centralnog veća, potvrdila njegov finansijski izveštaj i dnevni red za predstojeći kongres. Uprkos otporu prudonista. Marx je izdejstvovao da se zahtev za vraćanje nezavisnosti Poljskoj stavi na dnevni red kongresa. Londonska konferencija, čijom je pripremom i organizacijom rukovodio Marx, imala je veliki značaj za organizaciono i političko učvršćivanje Internacionale. 125

- ¹¹⁶ Engels upućuje na izjave prudoniste Victora Denisa, koje je ovaj povodom poljskog pitanja dao u seriji članaka od marta do jula 1864. u listu »Tribune du Peuple«, kao i na optužbe protiv Centralnog veća, izrečene decembra 1865. u listu »Echo de Verviers« (vidi u ovom tomu, str. 422 - 429).

»La Tribune du Peuple« — demokratski list; organ radničkog udruženja »Narod«; izlazio je od 1861. do 1868. u Briselu; od januara 1866. bio je organ belgijske sekcije Internacionale; De Paep je bio jedan od članova redakcije lista. 126

- ¹¹⁷ U Švajcarskoj je 1834. na Mazzinijevu inicijativu osnovana tajna organizacija *Mlada Evropa*, međunarodno udruženje opozicionih sitnoburžoaskih emigrantskih organizacija, koje je postojalo do 1836. Mladoj Evropi su pripadale, između ostalih, sledeće nacionalne političke organizacije: Mlada Italija, Mlada Poljska, Mlada Nemačka. Udruženje je sebi postavilo za cilj uvođenje republikanskog poretka u evropskim državama. 127

- ¹¹⁸ Razmatrajući istorijsku sudbinu malih naroda Engels razvija ideju da ovi narodi već više nisu kadri za samostalnu nacionalnu egzistenciju i da je njihova neizbežna sudbina da ih apsorbuje njihov moćniji sused. Do ovog pogrešnog zaključka došao je Engels na osnovu opšte predstave da istorijski razvitak, čija osnovna tendencija u kapitalizmu — centralizacija i stvaranje velikih država,

vodi ka apsorbovanju malih naroda od strane većih nacija, kao što je npr. slučaj sa Velšanima u Engleskoj i Baskima u Španiji. Dajući ocenu ove, kapitalizmu svojstvene tendencije, Engels nije uzeo u obzir drugu tendenciju — borbu malih naroda protiv nacionalnog ugnjetavanja i za svoju nezavisnost, njihovo stremljenje ka stvaranju sopstvenih država. Kao što je istorija pokazala, niz malih naroda, naročito slovenske nacionalnosti, koji su ranije pripadali austrijskoj monarhiji, ne samo da su pokazali sposobnost za samostalni nacionalni razvitak, za stvaranje samostalnih država, nego su i ušli u red onih koji su doneli progres društvenog poretka. 129

- 119 *Rusini* — naziv — koji su u 19. veku uveli buržoaski etnografi i istoričari — za ukrajinsko stanovništvo Galicije, oblasti Karpata i Bukovine, koje je nasilno otepljeno od ukrajinskog naroda. 129
- 120 Kamen temeljac ujedinjenja Poljske i Litvanije položen je 1385. u Savezu Litvanije i Poljske, koji je nastao pripajanjem velike Kneževine Litvanije Poljskoj. 130
- 121 Moskvu su 1605. opseli poljski uljezi. Narodnim ustankom oni su odbijeni maja 1606. Godine 1610. Poljaci su ponovo prodrli u Moskvu i dočepali se moskovskog prestola. Čitav ruski narod se podigao u oslobodilačku borbu protiv uljeza. Pripadnici poslednje odbrane pod komandom Minina i Požarskog su oslobodili Moskvu oktobra 1612. 131
- 122 «*The Times*» — najveći engleski dnevni list konzervativnog pravca. On je osnovan 1. januara 1785. u Londonu pod imenom «*Daily Universal Register*»; od 1. januara 1788. dobio je ime «*The Times*». 131

- 123 Marx je napisao ovaj članak po nalogu Centralnog veća povodom vrbovanja nemačkih i danskih krojačkih pomoćnika za Škotsku, koji je trebalo da posluže kao štrajkbreheri. Engels je 1. maja 1866. pismom saopštio Marxu da se u Edinburgu nalazi 57 nemačkih krojača, a da se ostali transporti s radnicima očekuju. Istoga dana ovo pitanje je pretresano u Centralnom veću, gde je Leßner saopštio da londonski preduzetnici opet nameravaju da iskoriste radnike dovedene iz Nemačke. Nemački krojači u Londonu su obrazovali zbog toga komitet, kome su predsedavali Leßner i Haufe, i odlučili da zajedno s Centralnim većem ostujete planove preduzetnika i njihovih agenata.

Centralno veće je poslalo dva predstavnika u Edinburg, koji su prispele radnike nagovarali na raskid ugovora i na povratak u otadžbinu.

Leßner i Haufe su Marxu, na njegovu molbu, 3. maja poslali opširan izveštaj o događajima u Edinburgu da bi napisao belešku za nemačku štampu. Članak *Upozorenje* je, između ostalih, izašao u listovima «*Oberrheinischer Courier*», «*Mitteldeutsche Volks-Zeitung*» i «*Deutsches Wochenblatt*».

Leßner i Haufe su istovremeno izdali u Londonu letak u kome su izloženi ciljevi i zadaci Londonskog komiteta nemačkih krojača i pozvani nemački radnici u Londonu da pristupe akciji sakupljanja novca. U julu 1866. izašao je, takode sa Leßnerovim i Haufeovim potpisom, drugi letak upućen krojačkim pomoćnicima u Nemačkoj. 133

- 124 U martu 1866. nastao je sindikat u vezi sa početkom štrajka londonskih krojačkih kalfa. On je imao izvršni komitet i zajedno sa Centralnim većem uspešno je rukovodio štrajkom krojačkih kalfa. U aprilu 1866. organizacija je pristupila Internacionali. Delegat krojača je učestvovao u radu ženevskog kongresa Međunarodnog udruženja radnika. 133
- 125 U ovoj izjavi je upućen apel krojačkim kalfama da ne dolaze u Englesku da ne bi ugrozili štrajk engleskih krojača. Apel je izdat shodno odluci Centralnog veća od 27. marta 1866. On je izašao u mnogim organima Internacionale, među

njima i u belgijskom listu «Tribune du Peuple» br. 17 od 29. aprila 1866, i u oba švajcarska organa, listu «Der Vorbote» br. 4 od aprila 1866, i u «Journal de l'Association Internationale des Travailleurs» br. 5 od 8. aprila 1866, kao i u listu «La Rive gauche» br. 15 od 15. aprila 1866.

«*Journal de l'Association Internationale des Travailleurs*» — mesečni list sekcije Internacionale u romanskoj Švajcarskoj, koji je od decembra 1865. do septembra 1866. izlazio u Ženevi uz učešće Johanna Philippa Beckera.

«*La Rive gauche*» — demokratski nedeljni list, koji je od oktobra 1864. do avgusta 1866, najpre u Parizu, zatim u Briselu izdavala grupa francuskih emigranata, levih republikanaca, i koji je objavljivao dokumenta Internacionale. Urednik lista je bio Charles Longuet. 133

- ¹²⁶ Ova serija članaka se bavi događajima prusko-austrijskog rata 1866. Rat je rešio dugogodišnju borbu između Austrije i Pruske oko prevlasti u Nemačkoj i bio presudan za kasnije ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske. Na strani Austrije učestvovala su u ratu mnoge nemačke države (Hanover, Saksonija, Bavarska i dr.). Pruska je stupila u savez sa Italijom. Ratne operacije su u junu i julu vođene na dva fronta: na teritoriji Češke i u Italiji. Posle odlučujućeg poraza austrijske vojske 3. maja kod Kenigreca stupila je Austrija u mirovne pregovore, a 23. avgusta potpisan je mir u Pragu. Prema njemu, Austrija je oba vojvodstva — Šlezvig i Holštajn, ustupila Pruskoj i isplatila joj neznatnu kontribuciju i odrekla se Venecije. Nemački savez kome je pripadalo više od 30 nemačkih država, osnovan na Bečkom kongresu 1815, prestao je da postoji. Umesto njega osnovan je pod vodstvom Pruske Severnonemački savez, bez Austrije. U nastavku ovog rata Pruska je anektirala kraljevinu Hanover, izbornu kneževinu Hesen, veliko vojvodstvo Nasau i slobodni grad Frankfurt na Majni.

«*The Manchester Guardian*» — engleski buržoaski list, organ pristalica slobodne trgovine (free-traders), kasnije organ Liberalne partije; izlazi od 1821. u Mančesteru. 135

- ¹²⁷ Četvorougao tvrđava se sastoji od tvrđava koje se nalaze u Severnoj Italiji: Peskijera, Mantova, Verona i Lenjago. Posle revolucije od 1848. Austrijanci su izgradili ovaj sistem tvrđava, koji je odgovarao tadašnjim zahtevima ratne veštine. 137
- ¹²⁸ Radi se o taktici austrijske vojske za vreme italijanskog rata od 1859 (bliže o ovome vidi u Engelsovim člancima *Ratni pohod u Italiju, Bitka kod Madente, Bitka kod Solferina* i drugima u 16. tomu ovog izdanja, str. 168 - 170, 191 - 196, 207 - 209). 139
- ¹²⁹ U bici kod *Kustoce* (Severna Italija) 24. juna 1866. austrijske trupe pod nadvođodom Albrechtom potukle su italijansku vojsku pod Vittorinom Emanuelom. 144
- ¹³⁰ U bitkama kod *Lonata* i *Kastiljona* (severna Italija), 29. jula i 5. avgusta 1796 — za vreme italijanskog pohoda Napoleona Bonaparte 1796/1797 — francuske trupe su potukle austrijsku vojsku feldmaršala Wurmsera. Bitka kod *Solferina* od 24. juna 1859. je bila poslednja veća bitka u italijanskom ratu od 1859; tom prilikom francusko-sardinske trupe su konačno potukle Austrijance. 145
- ¹³¹ U bici kod *Kustoce* od 23. do 25. jula 1848. koja se odigrala za vreme italijanskog rata za nezavisnost, austrijska vojska pod Rodetzkim odnela je pobedu nad sardinskim trupama. 145
- ¹³² Ubrzo posle izbijanja prusko-austrijskog rata 1866. pruske trupe su zaposlele Hanover, izbornokneževski Hesen i Saksoniju. Vladari ovih država su pobešli. 149

- ¹³³ »Kölnische Zeitung« – dnevni list, koji je izlazio od 1802. do 1945. u Kelnu; za vreme revolucije 1848/1849. i u periodu reakcije koji je sledio za njom, list je branio kukavičku, izdajničku politiku pruske liberalne buržoazije. 149
- ¹³⁴ Najznačajnija bitka u prusko-austrijskom ratu vođena je 3. jula 1866. kod Kenigrecu u blizini sela Sadove. Bitka je završena nesumnjivim porazom austrijske vojske. Za vreme borbe Austrijanci su bili izloženi opasnosti da budu opkoljeni. Međutim, pruski vrhovni komandant, princ Friedrich Karl, propustio je odsudni trenutak i pružio je austrijskoj vojsci mogućnost da se povuče iza Elbe ka Olomoucu. 152 326 410
- ¹³⁵ Kod *Linjija* (Belgija) 16. juna 1815. francuska vojska je pod Napoleonom I odnela pobjedu nad pruskim trupama feldmaršala Blüchera. Ovo je bila poslednja pobjeda Napoleona I, kojoj je sledio poraz kod Vaterloa 18. juna 1815. Napoleon je hteo da potpuno uništi prusku vojsku, i spreči njeno spajanje sa savezničkom englesko-holandskom vojskom pod Wellingtonom. Sedamnaestog juna 1815. on je izdao naredbu trupama maršala Grouchyja da proteraju prusku vojsku. Grouchyjevo oklevanje je omogućilo pruskim trupama da se sastanu sa englesko-holandskom vojskom. Time je odlučan ishod bitke kod Vaterloa. 153
- ¹³⁶ »Instrukcije« je napisao Marx za delegate prvog kongresa Internacionalne, koji je održan u Ženevi od 3. do 8. septembra 1866. Na sednici Centralnog veća od 17. jula 1866. je odlučeno da se dnevni red predstojećeg kongresa iscrpno razradi i temeljito prouči. Na sednici Veća od 31. jula Marx je podneo, po nalogu potkomiteta, izveštaj o dnevnom redu; same »Instrukcije« napisao je nešto kasnije na engleskom jeziku; Paul Lafargue ih je preveo na francuski.

Na ženevskom kongresu je bilo prisutno 60 delegata koji su predstavljali Centralno veće, različite sekcije Internacionalne i radnička društva Engleske, Francuske, Nemačke i Švajcarske. Predsedavajući na kongresu je bio Hermann Jung. Marxove »Instrukcije« su pročitane kao zvanični izveštaj Centralnog veća. Prudonisti, koji su na kongresu raspolagali sa više od trećine glasova, suprotstavili su »Instrukcijama« svoj program, razrađen za sve tačke dnevnog reda i izložen u posebnim spomenici. Kongres je usvojio šest od devet tačaka Marxovih »Instrukcija« kao rezolucije: o međunarodnom udruživanju napora, ograničavanju radnog dana, radu dece i žena, kooperativnom radu, sindikatima i o vojsci. O poljskom pitanju usvojena je kompromisna rezolucija Johanna Philippa Beckera. Ženevski kongres je potvrdio statut i pravilnik Međunarodnog udruženja radnika.

Za zvanično objavljivanje materijala kongresa bilo je zaduženo Centralno veće, koje je posle ženevskog kongresa nazvano Generalnim većem. Materijali su objavljeni u listu »International Courier« od 20. februara i 13. marta 1867, u listu »Courrier international« od 9. i 16. marta 1867. i u nizu drugih listova. Na nemačkom jeziku »Instrukcije« su prvi put objavljene u časopisu »Vorboten« br. 10. i 11. od 1866. Ovaj tekst se bazira na tekstu iz lista »International Courier«, upoređen sa tekstom iz »Courrier international«.

»The International Courier« – nedeljni list, koji je od novembra 1864. do jula 1867. izlazio u Londonu na engleskom i francuskom jeziku; francusko izdanje je izlazilo pod naslovom »Le Courier international«. Godine 1867. list je bio organ Internacionalne.

U oktobru 1868, Generalno veće je odlučilo da najznačajnije rezolucije ženevskog kongresa zajedno sa rezolucijama briselskog kongresa od 1868, objavi kao brošuru. Marx je bio zadužen za sastavljanje brošure. Kako proizilazi iz predgovora brošuri, Marx je uzeo sve rezolucije ženevskog kongresa »koje se mogu smatrati sastavnim delom programa Internacionalne, odnosno rezolucije koje odgovaraju tačkama 2, 3, 5. i 6. »Instrukcija«. Brošura je izašla u Londonu 1869. pod naslovom »The International Working Men's Association. Resolutions of the congress of Geneva, 1866, and the congress of Brussels, 1868«. 154

- ¹³⁷ Opštu shemu za statističko ispitivanje položaja radničke klase, koju je Marx predložio, ženevski kongres je jednoglasno usvojio. Međutim, u praksi su nastale teškoće da se ovaj statistički materijal sakupi i objavi u obliku izveštaja Generalnog veća sa prilogom u vidu odgovarajućih materijala, jer Veće nije raspolagalo potrebnim sredstvima, a lokalne organizacije nisu poklanjale dovoljno pažnje ovom pitanju. Na sledećim kongresima Internacionale — u Lozani (1867), Briselu (1868), i Bazelu (1869) — isticana je neophodnost da se odluka ženevskog kongresa o radničkoj statistici sprovede u delo. Londonska konferencija od 1871. je tačku 20 »Instrukcija« potpuno unela u pravilnik Internacionale. 156
- ¹³⁸ Posle gradanskog rata u SAD ojačao je pokret za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana. U čitavoj zemlji su osnovane »Eight-Hour Leagues« za borbu za osmočasovni radni dan. U ovaj pokret se uključila i Nacionalna unija radnika; na svom nacionalnom kongresu u Baltimoru avgusta 1866. ona je objavila da je zahtev za osmočasovni radni dan nužna pretpostavka za oslobađanje rada od kapitalističkog ropstva. 156
- ¹³⁹ Engleski tredjunioni su u velikoj meri učestvovali u opštedemokratskom pokretu za drugu izbornu reformu godine 1865 - 1867.
- U proleće 1865. osnovana je u Londonu Liga za reformu. To je učinjeno na inicijativu i uz neposredno učešće Centralnog veća Internacionale, koje je predstavljalo politički centar za rukovođenje masovnim pokretom radnika za drugu izbornu reformu. Rukovodećim organima Lige — Veću i Izvršnom komitetu — pripadali su članovi Centralnog veća, uglavnom vođe tredjuniona. Program pokreta za reformu, kojim je rukovodila Liga, i njena taktika prema buržoaskim partijama izrađeni su pod direktnim Marxovim uticajem, koji je težio samostalnoj politici engleske radničke klase, nezavisnoj od ovih partija. Nasuprot zahtevu buržoazije da se pravo glasa proširi na vlasnike kuća ili stanova za iznajmljivanje, Liga za reformu je na Marxovo insistiranje zahtevala opšte pravo glasa za sve odrasle muškarce. Ovaj prvobitno čaristički zahtev, prihvaćen sad i od Internacionale, naišao je na veliki odjek kod engleske radničke klase i osigurao je Ligi podršku dotad politički indiferentnih tredjuniona. Ogranci Lige su postojali u svim većim industrijskim gradovima Engleske i u provinciji. Kolebljivost buržoaskih radikala u rukovodstvu Lige za reformu, koji su se plašili narodnog pokreta, kao i sklonost ka kompromisu oportunističkih vođa tredjuniona omeli su Ligu da se održi na putu »koji je odredilo Generalno veće«. Engleskoj buržoaziji je pošlo za rukom da pocepa pokret; 1867. sprovedena je nepotpuna reforma po kojoj je pravo glasa dobila sitna buržoazija i viši sloj radničke klase. Najveći deo radničke klase je i posle ovoga ostao politički obespravljen. 159 272
- ¹⁴⁰ Za vreme gradanskog rata u SAD američki tredjunioni su podržali borbu Severnih država protiv robovlasnika. U proleće 1864. tredjunioni su istupili protiv reakcionarnog antištrajkačkog zakona Hastings-Folgera. 159
- ¹⁴¹ Konferencija delegata engleskih tredjuniona u Šefildu održana je od 17. do 21. jula 1866. Sto trideset osam delegata je na njoj zastupalo 200 000 organizovanih radnika. Glavno pitanje, kome je posvećen veći broj sednica, bila je borba protiv otpuštanja. Rezolucija kongresa, kojom su se tredjunioni pozivali da pristupe Međunarodnom udruženju radnika, objavljen je u knjizi »Report of the conference of Trades' delegates of the United Kingdom, held in ... Sheffield, on July 17th 1866, and four following days«, Sheffield 1866. 159
- ¹⁴² Ovaj govor održao je Marx 22. januara 1867. na mitingu u londonskom Cambridge Hall-u, koji su organizovali Generalno veće Internacionale i sekcija poljskih emigranata, povodom četvrte dogišnjice poljskog ustanka od 1863/1864. Marx je aktivno učestvovao u pripremanju i organizovanju mitinga. Londonska sekcija poljskih emigranata 12. marta se zahvalila Generalnom veću zbog sazivanja mitinga, i pored ostalih govornika, i Marxu za njegovo istupanje.

Iscrpan izveštaj o mitingu, koji je sadržao tekst Marxovog govora, izašao je u poljskom listu »Glos Wolny« br. 129 i 130 od 31. januara i 10. februara 1867. Redakcija lista je pisala u ovom izveštaju da Marxov »govor, koji se odlikuje tačnim zapažanjima i logičnim zaključcima, zaslužuje doslovno prenošenje«.

Pored toga, Marxov govor je objavljen u br. 18 francuskog socijalističkog lista »Le Socialisme« od 15. marta 1908. List je doneo govor u francuskom prevodu prema Marxovom rukopisu, koji je Laura Lafargue, Marxova kćerka, stavila na raspolaganje redakciji. Ovaj rukopis je prema informaciji redakcije, predstavljao koncept i nije bio datiran; neke pasuse u njemu precrtao je sam Marx. Poređenje francuskog teksta iz lista »Le Socialisme« i poljskog teksta iz lista »Glos Wolny« pokazuje da Marx u svom govoru nije ispustio pasuse koje je u rukopisu precrtao; jedino je izmenio njihov redosled. Tekst koji mi objavljujemo bazira se na Marxovom rukopisu, koji je pronašao i objavio Maximilien Rubel u »Cahiers de l'Institut de science économique appliquée«, Série S, nr. 109, Paris 1961. 162

- ¹⁴³ Marx ukazuje na uvodnik lista »The Times« od 7. januara 1867. 162
- ¹⁴⁴ *Moskoviti* — Ovaj izraz Marx upotrebljava za pristalice reakcionarne politike carističkog apsolutizma (vidi takode u ovom tomu, str. 428). 162
- ¹⁴⁵ Radi se o Neselrodeovom cirkularu ruskim diplomatskim izaslanicima u nemačkim državama od 6. jula 1848. Marx se opširno bavi cirkularom u članku *Ruska nota* (vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 252 - 257). 163
- ¹⁴⁶ *kongresna Poljska* — deo Poljske, koji je pod zvaničnim imenom Kraljevina Poljska pripao Rusiji prema odlukama bečkih kongresa od 1814/1815. 163
- ¹⁴⁷ Aluzija na izjavu Victora Hugoa u njegovom govoru na sednici francuske Nacionalne skupštine od 17. jula 1851. Govor je objavljen u listu »Moniteur« od 18. jula 1851. 165
- ¹⁴⁸ *Moskovskie Vedomosti*, dnevni list, izlazio je od 1756. do 1917; list je zastupao stavove reakcionarnih monarhističkih krugova zemljoposjednika i sveštenstva. 165
- ¹⁴⁹ Marx je poslao ovu ispravku Ludwigu Kugelmannu s molbom da je ovaj objavi u hanoverskom liberalnom listu »Zeitung für Norddeutschland«, ili u nekom drugom lokalnom listu. Objavljivanje ove beleške je bilo od posebne važnosti zbog toga što je Marx nameravao da nekoliko nedelja kasnije doputuje u Nemačku, da bi Ottu Meißneru predao rukopis prvog toma *Kapitala* i da bi se s njim dogovorio o izdavanju svog dela.

U listu »Zeitung für Norddeutschland« izašla je 21. februara 1867. sledeća beleška u vezi s Marxovim odgovorom: »Prema izjavi, koja nam je stigla iz Londona od gospodina Karla Marxa, beleška engleskih listova (upor. br. 5522. lista »Zeitung für Norddeutschland«) da je on izabran da pripremi naredni ustanak u Poljskoj i da u tom cilju putuje na Kontinent, predstavlja praznu priču.«

Ispravka je prvi put objavljena u časopisu »Neue Zeit« Nr. 3, 20. Jg., 2. Bd, 1901 - 1902. Ovaj tekst se bazira na Marxovom rukopisu kopije pripremljene za Kugelmannu. 166

- ¹⁵⁰ Marx je podneo ovaj nacrt rezolucije na sednici Generalnog veća od 13. avgusta 1867, posle koga je govorio o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema kongresu Lige za mir i slobodu. (Vidi u ovom tomu, str. 437/438).

Generalno veće je jednoglasno usvojilo nacrt rezolucije i on je upućen delegatima lozanskog kongresa, pre svega delegatima Generalnog veća. Nacrt rezo-

lucije je zalepljen u knjizi zapisnika kao isečak iz lista »Bee-Hive Newspaper« br. 305 od 17. avgusta 1867.

Liga za mir i slobodu — buržoasko-pacifistička organizacija koja se zalagala za očuvanje mira u Evropi, ukidanje stajaćih vojski i dr. Ona je osnovana 1867. uz saradnju Victora Hugoa, Guiseppe Garibaldija i dr. Kongres Lige je sazvan u Ženevi za 9. septembar 1867. posle završetka lozanskog kongresa Internacionale. 167 336

- ¹⁵¹ Ovom recenzijom počela je serija članaka o *Kapitalu*, koju je Engels pisao prve godine posle pojave Marxovog dela, da bi probio zaveru ćutanja, kojom je zvanična nauka propratila pojavu prvog toma *Kapitala*. U svom pismu Marxu od 5. novembra 1867. sam Engels je ovaj članak nazvao »najpitomijom« od svih recenzija; on je tu recenziju napisao tako da je mogao objaviti svaki nacional-liberalni list. Ludwig Kugelmann je dao recenziju listu »Die Zukunft«, gde je izašla u br. 254 od 30. oktobra 1867, naravno »skraćena i osakaćena« od strane redakcije lista, kako je Engels primetio u svom pismu Marxu.

»Die Zukunft« — buržoasko-demokratski list, organ Narodne partije; 1867. izlazio je u Kenigsbergu, a od 1868. do 1871. u Berlinu. U ovom listu takode je objavljen i predgovor prvom tomu *Kapitala*. 168

- ¹⁵² Misli se na buržoaskog francuskog vulgarnog ekonomistu François-Louis-Auguste Ferrier-a i njegov spis *Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce*, koji je izašao 1805. u Parizu. 168

- ¹⁵³ Karl Marx, *Prilog kritici političke ekonomije* (vidi u 20. tomu ovog izdanja). U ovom spisu Marx se uglavnom bavi problemima novca i novčanog opticaia. 169

- ¹⁵⁴ Engels je napisao ovu recenziju za list »Rheinische Zeitung« ali je ovaj, nije objavio. U uredništvu lista bio je i Bürgers, nekadašnji član Saveza komunista, koji je kasnije prišao liberalima.

»Rheinische Zeitung« — buržoaski dnevni list koji je od 1863. do 1866. izlazio u Diseldorfu, a od 1867. do 1874. u Kelnu. 154

- ¹⁵⁵ Karl Marx, *Prilog kritici političke ekonomije* (vidi u 20. tomu ovog izdanja). 172

- ¹⁵⁶ Radi se o zakonu za proširenje važnosti fabričkih zakona na nove grane industrije, koji je donet 15. avgusta 1867. 173

- ¹⁵⁷ Karl Siebel je prosledio ovu recenziju listu »Elberfelder Zeitung«.

»Elberfelder Zeitung« — dnevni list koji je izlazio od 1834. do 1904. u Elberfeldu. Šezdesetih godina 19. veka bio je organ liberalne buržoazije. 175

- ¹⁵⁸ U listu »Neue Rheinische Zeitung« je godine 1849. u brojevima 252, 255, 256 258, 264, 270 - 272 i 281 do 22. marta do 25. aprila objavljena serija članaka *Schlesische Milliarde* Wilhelma Wolffa, Marxovog i Engelsovog bliskog prijatelja i saborca. Godine 1886. ovi članci su, neznatno izmenjeni, izašli kao knjiga sa Engelsovim predgovorom (vidi Wilhelm Wolff, *Die schlesische Milliarde*. Preštampano iz lista »Neue Rheinische Zeitung«, mart-april 1849. Sa uvodom Friedricha Engelsa. Hotingen-Cirih 1886). 175

- ¹⁵⁹ Karl Marx, *Prilog kritici političke ekonomije* (vidi u 20. tomu ovog izdanja). 175

- ¹⁶⁰ Karl Siebel je ovu recenziju predao listu »Düsseldorfer Zeitung«.

»Düsseldorfer Zeitung« — dnevni list, koji je pod ovim imenom izlazio od 1826. do 1926. u Diseldorfu. Od četrdesetih do šezdesetih godina 19. veka zastupao je liberalni pravac. 177

- ¹⁶¹ Karl Marx, *Das Kapital*, Erster Band. S. 745 (vidi 21. tom ovog izdanja, str.

672). Ovdje kao i u ostalim člancima ovog toma *Kapital* je citiran prema prvom nemačkom izdanju. Četvrto nemačko izdanje *Kapitala* od 1890, na kome počiva 21. tom našeg izdanja, razlikuje se od prvog nemačkog izdanja. 177

¹⁶² Pismo Generalnog veća engleskom ministru unutrašnjih poslova Gathorne-Hardyju zauzimala je značajno mesto u opsežnoj kampanji, koju je Marx u jesen 1867. preko engleskih radnika organizovao, za pomoć irskom nacionalno-oslobodilačkom pokretu.

Krajem pedesetih godina nastale su među irskim emigrantima u Americi, a kasnije i u samoj Irskoj, tajne organizacije fenijanaca, koje su se predstavljale kao irsko revolucionarno (ili republikansko) bratstvo. Fenijanci su, objektivno, zastupali interese seljaštva, a sastojali su se uglavnom od gradske sitne buržoazije i demokratske inteligencije. Fenijanci su bili izolovani od širokog sloja irskog naroda zbog svoje zavereničke taktike i sektaškog i buržoasko-nacionalističkog karaktera. Svoju delatnost oni nisu povezali sa opštim demokratskim pokretom nastalim u Engleskoj, pre svega sa borbom engleskih radnika za reformu izbora. Marx i Engels su često ukazivali na slabe strane pokreta fenijanaca, ali su cenili njegov revolucionarni karakter i nastojali da fenijancima pokažu put masovne borbe i zajedničke akcije sa engleskom radničkom klasom. U februaru-martu 1867. dugo pripremani oružani ustanak fenijanaca pretrpeo je poraz, ugušeni su izolovani ustanci u pojedinim grofovijama, mnoge vode su uhapšene i izvedene pred sud. U Mančesteru je 18. septembra izvršen oružani prepad na zatvorska kola radi oslobađanja dvojice uhapšenih vođa fenijanaca, Kelleya i Deasya. Kelley i Deasy su uspeali da pobegnu; za vreme tog sukoba jedan policajac je ubijen. Pet ljudi, koji su uhvaćeni na licu mesta, optuženi su za ubistvo i osuđeni na smrt. Jedan od njih (Maguire) je kasnije pomilovan, drugome je (Condon) smrtna kazna zamenjena doživotnom robijom, a ostali (Larkin, Allen i O'Brien) su pogubljeni 23. novembra 1867. Osuda na smrt je izazvala širok talas protesta u Irskoj i Engleskoj. Pokretu su se priključili i članovi Generalnog veća, među njima i dopisni sekretar za Francusku. Dupont. On je 14. oktobra 1867. u pariskom listu «*Courrier français*» objavio članak o pokretu fenijanaca. Međutim, fenijanci nisu dobili nikakvu podršku kod engleskih članova Generalnog veća, koji su bili pod uticajem buržoasko-šovinističkih shvatanja. Dokaz za to je stanovište koje su Odger i Lucraft zastupali u Veću Lige za reformu 23. i 30. oktobra, kao i 1. novembra 1867. prilikom diskusije o rezoluciji, kojom su fenijanci osuđeni kao pobunjenici. Marx, koji je težio stvaranju jedinstvene taktike proletarijata u nacionalnom pitanju i širenju ideja proleterskog internacionalizma među engleskim radnicima, nastojao je da se u Generalnom veću održi javna diskusija o irskom pitanju. U tu svrhu su bili pozvani i predstavnici irske i engleske štampe. Diskusija je održana 19. i 26. novembra (vidi u ovom tomu, str. 361 - 365).

Tekst ovog pisma koje je Marx napisao na engleskom potvrdilo je Generalno veće na vanrednoj sednici od 20. novembra 1867. Sačuvana je rukopisna kopija pisma napisana rukom Marxove supruge, Jenny Marx. Ona se potpuno slaže sa tekстом pisma u knjizi zapisnika Generalnog veća. Zbog otpora vođa tredjuniona pismo nije objavljeno na engleskom jeziku. Na francuskom jeziku je izišlo u listu «*Courrier français*» br. 163 od 24. novembra 1867. Ovaj tekst se bazira na rukopisnoj kopiji, upoređenoj sa tekстом iz lista.

«*Le Courrier français*» — nedeljni list, a od 18. juna 1867. dnevni list; izlazio je od 1861. do 1868. u Parizu; od 20. maja 1866. urednik lista je bio prudonista O. Vermorel. U to vreme list je faktički bio organ Internacionale u Francuskoj; u njemu su objavljivana dokumenta Internacionale, Dupont-ovi dopisi iz Engleske a objavljen je i predgovor prvom tomu Marxovog *Kapitala* u prevodu Paula i Laure Lafarge. 179

¹⁶³ Ukazivanje na veliku amnestiju, koju su izdali 1863. predsednik Lincoln i 1865. predsednik Johnson, za učesnike američkog građanskog rata na strani Južnih država. 179

- ¹⁶⁴ Ovaj članak predstavlja Marxov odgovor na govor lasalovca von Hofstetena na generalnoj skupštini Opšteg nemačkog radničkog saveza. U svom govoru Hofstetten je gotovo doslovce pozajmio neka mesta iz Marxovog *Kapitala*, ne navodeći naslov dela, niti njegovog autora. Pored toga je i smisao nekih plagiranih mesta iz Marxovog dela više puta izopačio.
U ovom članku, kao i u recenzijama o *Kapitalu* brojevi strana u zagradama odnose se na prvo izdanje prvog toma *Kapitala*, Hamburg 1867. 180
- ¹⁶⁵ U ovoj recenziji Engels je koristio neka uputstva iz Marxovog pisma od 7. decembra 1867. Posredovanjem Ludviga Kugelmanna recenzija je objavljena u br. 303 štutgarskog lista »Beobachter« od 27. decembra 1867. 185
- ¹⁶⁶ Ova recenzija je posredovanjem Ludwiga Kugelmanna objavljena u listu »Staats-Anzeiger für Württemberg«. Ovaj tekst se bazira na tekstu iz lista, upoređen sa rukopisom.
»Staats-Anzeiger für Württemberg« — dnevni list, zvanični organ virmtenberske vlade, izlazi od 1807. u Štutgartu. 187
- ¹⁶⁷ *Novi ugovori Carinskog saveza*, zaključeni 16. maja 1865. i 8. jula 1867, imali su za cilj unapređenje slobodne trgovine. 188
- ¹⁶⁸ Ovu recenziju dao je Karl Siebel listu »Neue Badische Landeszeitung«.
»Neue Badische Landeszeitung« — dnevni list buržoasko-demokratskog pravca; izlazio je od 1867. do 1933. u Manhajmu. 189
- ¹⁶⁹ Ova recenzija je 1871. još jedanput objavljena u listu »Volksstaat« br. 28 i 29 od 5. i 8. aprila.
»Demokratisches Wochenblatt« — radnički list, koji je od januara 1868. do septembra 1869. izlazio u Lajpcigu, u redakciji Wilhelma Liebknechta. Od decembra 1868. list je bio organ Saveza radničkih udruženja, na čijem čelu se nalazio August Bebel. U početku list je u znatnoj meri bio pod sitnoburžoaskim uticajem Narodne partije. Ali zahvaljujući nastojanjima Marxa i Engelsa list je uskoro počeo da vodi borbu protiv lasalovstva, da propagira ideje Internacionale i da štampa njena najznačajnija dokumenta. Prvi osnivanju Socijaldemokratske radničke partije odigrao je značajnu ulogu. Na ajzenaškom kongresu 1869. proglašen je za centralni organ Socijaldemokratske radničke partije i dobio ime »Der Volksstaat« (vidi nap. 247). 191
- ¹⁷⁰ *Konspekt »Kapitala«*, koji je Engels napisao tokom 1868, sačuvan u rukopisu, obuhvata samo prve dve trećine knjige, uključujući 13. glavu »Mašine i krupna industrija«. Institut za marksizam-lenjinizam pri CK KPSS je prvi put objavio konspekt kao posebno izdanje na jeziku originala. 197
- ¹⁷¹ Posle pojave prvog izdanja prvog toma *Kapitala* (1867) Marx je preradio pojedine odeljke knjige i izmenio sklop svoga rada. Umesto šest glava i priloga prvoj glavi, drugo i ostala nemačka izdanja, sastoje se od sedam odeljaka, kojima je obuhvaćeno ukupno 25 glava (vidi u 21. tomu ovog izdanja).
Stranice, koje je Engels naveo u ovom radu odnose se na prvo izdanje prvog toma *Kapitala*.
Sve skraćence koje su u rukopisu nedvosmisleno dešifrovane dopunjene su. U sumnjivim slučajevima dopunjeni delovi su dati u uglastim zagradama. 199
- ¹⁷² *Hic Rhodus, hic salta!* — iz jedne Ezopove basne u kojoj jedan hvalisavac tvrdi da je jednom na Rodosu napravio veliki skok. Odgovoreno mu je: Tu je Rodos, tu skoči! 210 239
- ¹⁷³ *Règlement organique od 1831* — prvi ustav Dunavskih kneževina (Moldavije i Vlaške), koje su na osnovu jedrenskog mirovnog ugovora od 14. septembra 1829, kojim je završen rusko-turski rat od 1828/1829, bile zaposednute od

strane ruskih trupa. P. D. Kiseljev, vrhovni komandant ovih kneževina, imao je projekat za izradu ovog ustava. Prema Règlement-u zakonodavna vlast u svakoj kneževini prenetu je na skupštinu, biranu među zemljovlasnicima, a izvršna vlast je prenetu na gospodare, koji su doživotno birani od predstavnika zemljovlasnika, sveštenstva i gradova. Zadržan je raniji feudalni poredak, uključujući i kuluk. Politička moć je koncentrisana u rukama zemljoposjednika. Istovremeno Règlement je uveo i niz buržoaskih reformi: ukinute su unutrašnje carinske granice, omogućena sloboda trgovine, odvojeno pravosuđe od uprave; seljacima je dozvoljeno da menjaju zemljoposjednike, a i mučenje je bilo ukinuto. Za vreme revolucije od 1848. Règlement organique je ukinut. 217 246

- ¹⁷⁴ *Magna Charta Libertatum* — Povelja engleskog kralja Johna I (bez Zemlje), koju je ovaj izdao pod pritiskom pobunjene feudalne vlastele, barona i crkvenih poglavara, potpomognutih od strane vitezova i gradova. Čartom, potpisanim 15. juna 1215, ograničena su prava kralja, pre svega u korist krupne feudalne vlastele i zadržane izvesne privilegije vitezova i gradova; većini stanovništva, seljacima-kmetovima, čarta nije dala nikakva prava.

Ovde se misli na zakone za ograničenje radnog dana, koje je izvojevala radnička klasa Engleske dugom i upornom borbom protiv kapitala. 219 249

- ¹⁷⁵ *Luditi* — učesnici radničkog pokreta u Engleskoj u drugoj polovini 18. i početkom 19. veka, koji je usled nerazvijene svesti proletarijata imao karakter zavere protiv mašina. (Naziv potiče od imena legendarnog radničkog vođe Neda Luda, koji je navodno prvi polomio razboj za čarape, kao odgovor na akt samovolje svog gazde.) Pokret ludita je predstavljao izraz protesta radnih masa protiv kapitalističke eksploatacije. 232

- ¹⁷⁶ Ova Engelsova recenzija je bila namenjena časopisu «The Fortnightly Review», ali ju je redakcija odbila. Ona je sačuvana u rukopisu i prvi put je objavljena na ruskom jeziku 1926. u časopisu «Letopisi marksizma».

Kako se vidi iz prepiske, Marx i Engels su više puta razmenili mišljenja o sadržaju i formi ovog članka. Marx je davao savete i napisao i varijante pojedinih mesta, koje je Engels potpuno uneo u tekst. Članak je trebalo da izade sa potpisom Engleza Samuela Moore-a, jednog Engelsovog prijatelja.

«The Fortnightly Review» — engleski mesečni časopis za pitanja istorije, filozofije i literature, koji je osnovala 1865. grupa buržoaskih radikala; kasnije je sledio buržoasko-liberalnu liniju; pod gore navednim naslovom izlazio je u Londonu do 1934. 235

- ¹⁷⁷ *Currency-men* — pristalice «currencu-principle», teorije o novcu široko rasprostranjene u prvoj polovini 19. veka u Engleskoj, koja je proučavala iz kvantitativne teorije o novcu. Predstavnici kvantitativne teorije su tvrdili da se cena roba određuje količinom novca koji se nalazi u opticaju. Predstavnici «currency-principle» su isticali zakone metalnog optičaja. U currency (prometna sredstva) oni su osim metalnog novca ubrajali i banknote. Oni su verovali da se stabilan novčani optičaj može postići punim pokrićem banknota zlatom; emisije je trebalo regulisati odgovarajućim uvozom i izvozom plemenitih metala. Pokušaji engleske vlade (zakon o bankama od 1844) da iskoristi ovu teoriju, nisu postigli nikakav uspeh i samo su potvrdili njenu naučnu neodrživost, njenu potpunu neupotrebljivost za praktične ciljeve (vidi u 20. tomu ovog izdanja). 235

- ¹⁷⁸ Ovde pomenutu prvu glavu Marx je u drugom izdanju nazvao prvim odeljkom, koji se sastoji od tri glave. 235

- ¹⁷⁹ «*Tout est le mieux dans le meilleur des mondes possibles*» (Sve je najbolje uređeno u najboljem mogućem svetu) — aforizam iz Voltaire-ovog satiričnog romana *Kandid, ili optimizam*. 244

- ¹⁸⁰ Lozanski kongres Internacionale 1867. odredio je Brisel kao mesto u kome će se održati sledeći redovni kongres, godine 1868. Generalno veće je 24. februara 1868. pozvalo sve sekcije da pripreme program za ovaj kongres. Međutim, 16. maja 1868. belgijski ministar pravosuđa Jules Bara je izjavio u poslaničkom domu da on neće dozvoliti sazivanje kongresa u Briselu. On je zahtevao od poslanika da produže zakon o strancima od 1835, po kome bi se mogli proterati svi stranci iz zemlje, ukoliko su politički osumnjičeni. Zbog toga je Marx na sednici Generalnog veća od 25. maja pokrenuo pitanje o premeštanju mesta održavanja kongresa. S tim u vezi Marx je napisao nacrt rezolucije, koji je pročitao na sednici Generalnog veća od 2. juna.

Baraovo istupanje i produžavanje zakona o strancima je izazvalo u Belgiji veliko uzbuđenje. Briselska sekcija Internacionale je poslala Barau protestno pismo, koje je objavljeno u listu «Tribune du Peuple» br. 5 od 24. maja 1868.

Pošto su vode briselske sekcije, De Paepe i Vandenhouten, u jednom pismu predložili da se ne čine nikakvi ustupci vladi, jer bi time bilo ugroženo dalje postojanje Internacionale u Belgiji, Generalno veće je na sednici od 16. juna povuklo rezoluciju od 2. juna. Mesto za održavanje sledećeg kongresa ostao je Brisel.

Rezolucija je sačuvana u knjizi zapisnika Generalnog veća od 2. juna. Ona je objavljena u listu «The Bee-Hive Newspaper» br. 347 od 6. juna 1868. Ovaj tekst se bazira na tekstu iz knjige zapisnika, upoređenom sa tekstom iz lista. 253

- ¹⁸¹ Povodom godišnjice junskog ustanka pariskog proletarijata godine 1848, 29. juna 1868. održan je skup u Cleveland Hall-u u Londonu, na kojoj je francuski sitno-buržoaski demokratski Felix Pyat pozivao na terorističke akcije protiv Napoleona III. U svom izveštaju o ovom skupu briselski list «Cigales» je nazvao Felixa Pyat-a jednim od vođa Internacionale. Ovu tvrdnju ponovili su i drugi listovi. Pošto je ovo moglo diskreditovati Internacionalu kod radnika i pružiti francuskoj vladi povod za progon članova Internacionale u Francuskoj i Belgiji, Generalno veće je, na Marxov predlog, odlučilo na svojoj sednici od 7. jula 1868. da objavljivanjem ove rezolucije dezavuiše Pyat-ov govor.

Francuska sekcija u Londonu, kojoj je pripadao Payt, pocepala se nakon objavljivanja rezolucije. Proleterski elementi (Eugène Dupont, Hermann Jung, Paul Lafargue i dr.) istupili su iz sekcije, jer nisu odobravali avanturističku i provokatorsku Pyat-ovu taktiku. Grupa oko Pyat-a, koja više nije imala nikakve veze sa Internacionalom, i dalje je istupala u njeno ime i ponovo podržavala antiproleterske grupacije, koje su se u Generalnom veću borile protiv Marxove linije. Desetog maja 1870. Generalno veće se zvanično odreklo ove grupe (vidi u ovom tomu, str. 349).

Tekst rezolucije je sačuvan u knjizi zapisnika Generalnog veća od 7. jula 1868. Rezolucija je prvi put objavljena u listu «La Liberté» br. 55 od 12. jula 1868, zatim i u listovima «La Cigales» br. 29 od 19. jula 1868. i «Tribune du Peuple» br. 7 od 26. jula 1868, a i u drugim listovima. Ovaj tekst se bazira na tekstu iz knjige zapisnika, upoređenom sa tekstom iz listova «La Liberté» i «Tribune du Peuple».

«La Liberté» — belgijski demokratski list, izlazio je od 1865. do 1873. u Briselu; od 1867. organ Međunarodnog udruženja radnika u Belgiji.

«La Cigales» — nedeljni list, izlazio je od decembra 1867. do jula 1869. u Briselu; izdavali su ga levi francuski republikanci i bio je u tesnoj vezi sa grupom Felixa Pyat-a u Londonu. 254

- ¹⁸² Članak *Moj plagijat F. Bastiat-a* je uperen protiv klevetničkih tvrdnji buržoaskih nacionalekonomista, po kojima je Marx određivanje veličine vrednosti društveno potrebnim radnim vremenom preuzeo od francuskog vulgarnog ekonomiste Bastiat-a. Ove optužbe su iznete u mnogim recenzijama o *Kapitalu*, među kojima i u anonimnoj recenziji, koja je zalaganjem Juliusa Fauchera

objavljena u časopisu »Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte«, god. 5, tom 20, 1868, kao i u drugoj, takode anonimnoj recenziji u »Literarisches Centralblatt für Deutschland« br. 28 od 4. jula 1868.

Članak nije objavljen tokom Marxovog života. 255

¹⁸³ Vidi Frédéric Bastiat, *Harmonies économiques*, Paris 1850. 255

¹⁸⁴ Reči iz pamfleta Martina Luthera *An die Pfarrherrn Wider den Wucher zu predigen*, Wittenberg 1540. 255

¹⁸⁵ *Demagozi* – opozicionarski pokret nemačke inteligencije. Mnogi članovi nemačkog studentskog udruženja, koje je nastalo još za vreme borbe protiv Napoleona, istupali su posle Bečkog kongresa protiv reakcionarnog pokreta u nemačkim državama i organizovali političke demonstracije na kojima je istican zahtev za ujedinjenje Nemačke. Ubistvo pristalice Svete alijanse i carističkog špijuna Kotzebuea, koje je izvršio student Sand (1819), poslužio je kao povod za represalije protiv »demagoga«, kako su nazvani učesnici ovog opozicionarskog pokreta u odlukama karlsbadske konferencije ministara nemačkih država u avgustu 1819. 255

¹⁸⁶ Caristička vlada je tokom 1867. i 1868. u Poljskoj uvela niz administrativnih mera koje su imale za cilj ukidanje poljskih institucija i nasilno rusificiranje.

Izjava, čiji je tekst predložio Marx i koju je Generalno veće potvrdilo 14. jula 1868, sačuvana je u knjizi zapisnika Generalnog veća. Ona je objavljena u listu »The Bee-Hive Newspaper« od 18. jula 1868.

Ovaj tekst se bazira na tekstu iz knjige zapisnika, upoređenom sa tekstom iz lista. 257

¹⁸⁷ Generalno veće je 28. januara 1868. predložilo da se u dnevni red briselskog kongresa unese i tačka o posledicama kapitalističke primene mašina. Prilikom organizovanja kongresa Veće se ovom tačkom dnevnog reda bavilo na sednicama od 28. jula i 4. avgusta. Marx je otvorio diskusiju i izložio osnovne ideje koje je razvio u trinaestoj glavi prvog toma *Kapitala* »Mašine i krupna industrija« (Pribeležke Marxovog govora vidi u ovom tomu, str. 457 - 458).

Na sednici od 4. avgusta Marx je predložio da se zaključci Generalnog veća utvrde u jednoj rezoluciji. Marx je napisao tekst ove rezolucije koji je Generalno veće potvrdilo 11. avgusta.

Devetog septembra 1868, Georg Eccarius je podneo ovu rezoluciju na briselskom kongresu. Ona je prihvaćena kao uvod u rezoluciju koju je kongres usvojio. Friedrich Leßner je obrazložio Marxovo stanovište povodom ovog pitanja nekim izvodima iz *Kapitala*.

Rezolucija usvojena na briselskom kongresu objavljena je u brošuri »The International Working Men's Association. Resolutions of the congress of Geneva, 1866, and the congress of Brussels, 1868«, London 1869. Ovaj tekst se bazira na tekstu iz knjige zapisnika, upoređenom sa tekstom iz brošure. 258

¹⁸⁸ Ovo pismo predstavlja Marxov odgovor na Schweitzerov poziv da kao počasni gost učestvuje na generalnoj skupštini Saveza. Poziv su potpisali i radnici, članovi Glavnog odbora lasalovskog saveza.

Generalna skupština, održana u Hamburgu od 22. do 26 avgusta, pokazala je da je napredni deo Opšteg nemačkog radničkog saveza pod uticajem iskustava radničkog pokreta počeo da se oslobada lasalovskih dogmi. Skupština je priznala u principu nužnost štrajka, izjašnjavajući se ipak protiv njegove praktične pripreme.

Vode lasalovaca su pokušale da raznim manevrima spreče radnike da se bore za osnivanje sindikata, bojeći se da će izgubiti svoj uticaj na njih.

Schweitzer i Fritzsche, potpredsednik Saveza, predložili su da se u Berlinu sazove kongres nemačkih sindikata. Oni su time hteli da preduhitre Bebelu i Liebknechta, koji su već uspešno radili na osnivanju sindikata. Nakon žestokog

opiranja Generalne skupštine Schweitzer i Fritzsche su najzad dobili dozvolu da u svojstvu poslanika rajhstaga sazovu kongres. Skupština je priznala u principu nužnost zajedničkog delovanja sa radnicima drugih zemalja. U praksi je uprava Saveza i dalje sprečavala njegovu priključenje Internacionali.

Marxovo pismo je pročitano 24. avgusta 1868. na zatvorenoj sednici Generalnog veća i prihvaćeno s odobravanjem. Ono je objavljeno u listu »Sozial-Demokrat« kao i 29. avgusta 1868. u br. 35 lista »Demokratisches Wochenblatt«. Kasnije je još jedanput izašlo u listu »Social-Demokrat« br. 11 od 11. marta 1866. povodom treće godišnjice Marxove smrti. 259

¹⁸⁹ Izvršni komitet Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika – potkomitet (Stalni komitet) Generalnog veća Internacionale (vidi i nap. 14). 259

¹⁹⁰ U vezi s pripremama briselskog kongresa Generalno veće je na svojoj sednici 25. avgusta 1868. potvrdilo ovu rezoluciju. Ona je sačuvana u knjizi zapisnika Generalnog veća; objavljena je u br. 359 lista »The Bee-Hive Newspaper« od 29. avgusta 1868 (beleške Marxovog govora prilikom obrazlaganja ove rezolucije vidi u ovom tomu, str. 458/459). Ovaj tekst se bazira na tekstu iz knjige zapisnika, upoređenom sa tekstom iz lista.

Eccarius je podneo rezoluciju na briselskom kongresu i ona je dobila podršku komisije kongresa; pročitana je na sednici kongresa od 12. septembra 1868. Sačuvana je u zapisniku sa ove sednice. 260

¹⁹¹ Ovaj izveštaj napisao je Marx za treći kongres Internacionale, koji je održan od 6. do 13. septembra 1868. u Briselu (prvi godišnji izveštaj podnet je londonskoj konferenciji u septembru 1865).

Marx je neposredno učestvovao u organizovanju briselskog kongresa, ali samom kongresu nije prisustvovao. Kongres, na kome je učestvovalo blizu 100 delegata iz Engleske, Francuske, Nemačke, Belgije, Švajcarske, Italije i Španije, doneo je odluku o neophodnosti da u svojinu društva predu železnice, prirodna bogatstva, nalazišta i rudnici, šume i obradivo zemljište. Ova odluka, koja je svedočila o prelazu većine francuskih i belgijskih prudonista na kolektivizam, značila je pobedu proleterskog socijalizma u Internacionali nad sitno-buržoaskim reformizmom. Kongres je usvojio rezolucije koje je Marx predložio: rezoluciju o osmočasovnom radnom danu, o primeni mašina, o odnosu Internacionale prema kongresu buržoasko-pacifističke Lige za mir i slobodu (vidi u ovom tomu, str. 437/438), kao i rezoluciju koju je Leßner podneo u ime nemačke delegacije da se preporuči radnicima svih zemalja da prouče Marxov *Kapital* i potpomognu prevodenje ovog dela sa nemačkog na druge jezike.

Izveštaj Generalnog veća koji je Marx napisao, pročitana je na sednici kongresa od 7. septembra 1868. On je prvi put objavljen u Eccariusovom dopisu listu »The Times« od 9. septembra 1868. U ovom tomu su štampani izveštaji prema rukopisnim kopijama na nemačkom jeziku, koje je izradila Marxova supruga Jenny Marx; ovaj tekst je nešto potpuniji nego sačuvani engleski tekst. Bitna odstupanja od engleskog teksta data su u fusnotama. Na nemačkom jeziku izveštaj je objavljen u listu »Vorbote« br. 9 od septembra 1868, u listu »Social-Demokrat« br. 106 od 11. septembra 1868, u listu »Demokratisches Wochenblatt« kao prilog broju 37 od 12. septembra 1868. i u listu »Hermann« br. 506 od 12. septembra 1868. Na francuskom jeziku izašao je 1868. u Briselu kao poseban prilog listu »Le Peuple Belge« pod naslovom »Troisième congrès de l'Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu officiel«, kao i u listu »La Liberté« br. 64 od 13. septembra 1868. 261

¹⁹² U *Amijenu* je jula 1867. održan štrajk farbara koji su podržali radnici ostalih struka.

U martu 1867. u Rubeu je počeo štrajk tkачa i prelaca, izazvan otpuštanjem velikog broja radnika zbog uvođenja mašina.

U februaru 1867. počeo je u Parizu štrajk radnika na izradi predmeta od bronzne, kojim je traženo od preduzetnika da priznaju njihove sindikalne radničke organizacije. Zahvaljujući posredovanju Generalnog veća pariski radnici su dobili finansijsku pomoć od engleskih tredjuniona. Štrajk je završen pobedom radnika, koji su uspeali da potvrde svoju organizaciju.

U *Ženevi* je od marta do aprila 1868. štrajkovalo 3000 gradevinskih radnika. Radnici su zahtevali skraćenje radnog dana na 10 časova, povećanje najamnine kao i uvođenje satnice umesto dnevnice. U štrajku su pored gradevinskih radnika učestvovali i radnici drugih industrijskih grana. Zahvaljujući pomoći radnika Švajcarske, Engleske, Francuske i Nemačke, ženevski radnici su pobedili.

261

¹⁹³ Manifest je izašao 1866. u Briselu pod naslovom «Congrès de Genève. Mémoires des délégués français». 261

¹⁹⁴ Vidi «Le Courrier français» br. 112 od 1. maja 1868. 262

¹⁹⁵ U decembru 1867. izvršen je pretres u stanovima članova rukovodstva pariske sekcije Internacionale, za kojim je sledilo ispitivanje i, najzad, u martu 1867. prvi proces protiv Internacionale u Francuskoj. Među spisima koje je zaplenila francuska policija prilikom pretresa, nalazilo se i pismo dopisnog sekretara za Francusku, Eugène Dupont-a od 23. novembra 1867. upućeno A. Murat-u, u kome se informišu članovi Internacionale o kampanji za odbranu uhapšenih fenijanaca. Francuske vlasti su pokušale da iskoriste ovo pismo da bi podigle tužbu protiv Internacionale, optuživši je za pripremu fenijanske zavere. 262

¹⁹⁶ Prema članu 291 Krivičnog zakonika i prema Zakonu od 10. aprila 1834. u Francuskoj se morala tražiti dozvola nadležnih organa za osnivanje organizacije sa više od 20 članova. 262

¹⁹⁷ Ovo se odnosi na događaje u oblasti Šarlroa u proleće 1868. Ograničenje proizvodnje na 4 dana nedeljno i smanjenje najamnine za 10% koje su uveli vlasnici rudnika, bili su povod da radnici napuste posao i stupe u štrajk. Protiv nenaoružanih radnika vlasnici rudnika su uputili vojsku.

Belgijska sekcija je razvila, kako u samoj Belgiji tako i van njenih granica, široku kampanju za pomoć štrajkačima. Ona je organizovala protestne mitinge. Na stupcima listova «Tribune du Peuple» i «La Liberté», kao i u drugim novinama, opširno se raspravljalo o događajima u Šarlroa; 12. aprila 1868. objavljen je manifest sekcije upućen belgijskim radnicima i radnicima svih zemalja. Sa Generalnim većem su održavane redovne veze; ono je sa svoje strane uputilo cirkular, u kome je problem rudara iz Šarlroa proglašen zajedničkom stvari cele Internacionale, i organizovalo pomoć štrajkačima. Ovaj događaj je imao za rezultat znatan porast broja članova Internacionale u Belgiji. 263

¹⁹⁸ Kod mesta *Mentana* (oblast Rima) 3. novembra 1867. Francuzi su zajedno sa papskom najamničkom vojskom potukli Garibaldijeve dobrovoljačke odrede koji su išli prema Rimu da bi oblast crkvene države prisajedinili Italiji. 263

¹⁹⁹ Radi se o pruskom Zakonu o udruženjima od 11. marta 1850. 263

²⁰⁰ Centralni komitet nemačkih sekcija u Švajcarskoj, pod rukovodstvom Johanna Philippa Beckera, predstavljao je, počev od novembra 1865, organizacioni centar sekcija koje su ujedinjavale nemačke radnike u Švajcarskoj, ali i u Nemačkoj, Austriji i svim onim zemljama gde je bilo nemačkih radnika emigranata. Beckerova delatnost i naročito mesečni časopis «Der Vorbote», koji je on izdavao, u velikoj meri su doprineli širenju ideja Internacionale među nemačkim radnicima u periodu kad još nisu postojale pretpostavke za osnivanje organizacije u samoj Nemačkoj. 263

- ²⁰¹ U Hamburgu je od 22. do 26. avgusta 1868. održana redovna Generalna skupština Opšteg nemačkog radničkog saveza (vidi nap. 188). Rezolucija usvojena na kongresu, objavljena je u br. 102. lista »Social-Demokrat« od 2. septembra 1868. 263
- ²⁰² Na nirnberški kongres Saveza nemačkih radničkih udruženja, kojim je rukovodio Bebel, održan od 5. do 7. septembra 1868, Generalno veće je poslalo Eccariusu kao svog zvaničnog predstavnika. Većinom glasova (69 prema 46) kongres je usvojio odluku o priključenju Međunarodnom udruženju radnika i izabrao komitet, sastavljen od 16 poverenika, za praktično sprovođenje ove odluke. Generalno veće je 22. septembra 1868. ove poverenike priznalo kao izvršni odbor Međunarodnog udruženja radnika u Nemačkoj. Na kongresu je usvojena i odluka o osnivanju sindikata. 263
- ²⁰³ Za planirani radnički kongres u Beču Generalno veće je za delegata imenovalo Petera Foxa. 264
- ²⁰⁴ Kongres Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Švajcarskoj održan je u Nojenburgu (Neuchâtel) od 9. do 10. avgusta 1868. 264
- ²⁰⁵ *Nacionalni savez radnika* (National Labor Union) SAD je osnovan na kongresu u Baltimoru avgusta 1866. U njegovom osnivanju aktivno je učestvovao istaknuti predstavnik američkog radničkog pokreta W. H. Sylvius. Od početka je National Labor Union podržavao Međunarodno udruženje radnika. Na čikaškom kongresu National Labor Union u avgustu 1867. Trelvelick je izabran za delegata na redovnom kongresu Međunarodnog udruženja radnika, ali on nije prisustvovao kongresu u Lozani. Cameron, delegat Labor Union je 1869. učestvovao na poslednjoj sednici bazelskog kongresa Internacionale. U avgustu 1870. na kongresu Labor Union u Sinsinatiju usvojena je rezolucija u kojoj se izražava slaganje sa principima Međunarodnog udruženja radnika i ispoljava namera za priključenje udruženju. Međutim, ova odluka nije ostvarena. Uskoro potom, rukovodstvo National Labor Union se počelo baviti utopijskim planovima o novčanoj reformi čiji je cilj da se ukloni sistem banaka i da država jemči davanje jeftinih kredita. Godine 1870/1871. tredjunioni su istupili iz National Labor Union i 1872. on je praktično prestao da postoji. 264 311 449
- ²⁰⁶ *Schillerov zavod* je osnovan novembra 1859. u Mančesteru povodom proslave stogodišnjice Schillerovog rođenja. On je imao za cilj da postane centar kulturnog i društvenog života nemačke kolonije u Mančesteru. Engels, koji se kritički odnosio prema ovom zavodu, izbegavao je kontakt s njim, jer se njegova delatnost još jako odlikovala pruskim birokratizmom. Tek 1864, kada su u statutu usvojene neke izmene, Engels je postao član direktorijuma a kasnije čak i predsednik Schillerovog instituta. On mu je posvetio dosta vremena i izvršio znatan uticaj na njegovu delatnost. U septembru 1868. za vreme Engelsovog odsustva iz Mančestera, direktorijum je odlučio da pozove Karla Vogta da održi jedno predavanje u zavodu. To je dalo povoda Engelsu da napiše ovo pismo. Delovoda zavoda, Davisson, je zbog toga po nalogu direktorijuma, zamolio Engelsa 2. oktobra 1868. da još jednom razmisli o svojoj odluci da se povuče. Engels je to odbio. U aprilu 1870. Engels je ponovo izabran za člana direktorijuma Schillerovog instituta, ali više nije aktivno učestvovao u njegovom radu. 266
- ²⁰⁷ Teškoće je zadavala gradnja nove zgrade za Schillerov zavod. 257
- ²⁰⁸ Povod za ovaj članak je bila naredba lajpciške policije od 16. septembra 1868, o raspuštanju Opšteg nemačkog radničkog saveza, koji je imao sedište u Lajpcigu; istovremeno s ovim došlo je do zatvaranja njegovog berlinskog ogranka. Već tri nedelje kasnije, 10. oktobra 1868, ponovo je grupa lasalovaca sa Schweit-

- zerom na čelu osnovala savez pod istim imenom u Berlinu, sa sedištem saveza u Berlinu. U statutu novog saveza, objavljenom u br. 119 lista »Social-Demokrat« od 11. oktobra 1868. ispoljila se namera rukovodstva saveza da se strogo pridržava pruskih zakona i dela mirno i u skladu sa zakonom. Rukovodstvo saveza se povinivalo pruskom zakonu i ukinulo svoje mesne ogranke. 268
- ²⁰⁹ Misli se na generalnu skupštinu Opšteg nemačkog radničkog saveza (vidi nap. 188). 270
- ²¹⁰ Engels je napisao dodatak po savetu Marxa, koji mu je u svom pismu od 25. septembra 1868. skrenuo pažnju na spis Bernharda Beckera *Enthüllungsn über das tragische Lebensende Ferdinand Lassalle's*, Schleiz 1868. 271
- ²¹¹ Pod uticajem grofice von Hatzfeldt jedna mala grupa lasakovaca se otepile od Opšteg nemačkog radničkog saveza i osnovala 1867. Lasalovski opšti nemački radnički savez. Predsednik saveza u početku je bio Försterling, kasnije Mende. Savez nije imao nikakvog uticaja na radnike i faktički je prestao da postoji 1872. 271
- ²¹² Ovu belešku Marx je napisao za list »Demokratisches Wochenblatt« (vidi Marxovo pismo Engelsu od 4. oktobra 1868). U prvom pasusu je, po svoj prilici, redakcija izvršila neke izmene. 272
- ²¹³ Generalno veće Internacionale je zajedno sa engleskim tredjunionima organizovalo pružanje materijalne pomoći radnicima u štrajku. Tako je Veće za vreme štrajka pariskih radnika na izradi predmeta od bronce (od februara do marta 1867) objavilo u listu »International Courier« od 13. marta 1867. apel engleskim radnicima za pružanje materijalne pomoći radnicima u štrajku. Tredjunioni obučara, krojača, drvodelja i dr. su preko Generalnog veća poslali više stotina funti sterlinga u Francusku.
- U vezi sa masakrom među belgijskim livcima i rudarima u Maršijenu (februar 1867), Generalno veće je objavilo u listu »International Courier« od 13. marta 1867. apel »An die Bergarbeiter und Arbeiter der Eisenindustrie Großbritanniens«, u kome je apelovalo za pružanje pomoći žrtvama masakra. Time je pružena finansijska pomoć porodicama žrtava.
- Za vreme štrajka i otpuštanja ženevskih građevinskih radnika od marta do aprila 1868 (vidi nap. 192) tredjunioni tesara i stolara, tkača, knjigovezaca i dr. su preko Generalnog veća slali u Ženevu mesečnu pomoć u iznosu od 40 000 franaka. 272
- ²¹⁴ »Volks-Zeitung« — demokratski dnevni list, osnovan je u Berlinu 1853. 272
- ²¹⁵ *Londonko veće tredjuniona* je prvi put izabrano u maju 1860. na konferenciji delegata londonskih tredjuniona. Veće, pod čijim vodstvom je ujedinjeno više hiljada sindikalaca glavnog grada, izvršilo je uticaj na radničku klasu cele Engleske. U prvoj polovini šezdesetih godina ono je rukovodilo demonstracijama engleskih radnika protiv intervencije u SAD za odbranu Poljske i Italije i kasnije, za legalizovanje tredjuniona. Rukovodeću ulogu u Londonskom veću imale su vode najjačih tredjuniona — tesara (Cremier, a kasnije Applegarth), obučara (Odger), zidara (Coulson i Howell) i graditelja mašina (Allan). Od svih njih samo Allan nije bio u Generalnom veću Internacionale.
- Od osnivanja Internacionale Marx se borio protiv reformizma i esnafske ograničenosti vođa tredjuniona i nastojao da široke mase engleskih radnika privuče u Internacionalu. Zbog toga je on nastojao na priključenju Internacionali kako nižih organizacija tredjuniona tako i Londonskog veća tredjuniona sa pravima jedne britanske sekcije. Na inicijativu engleskog člana Generalnog veća, o priključenju Internacionali se raspravljalo na raznim sednicama Londonskog veća. Londonsko veće je 14. januara 1867. donelo rezoluciju kojom su, istina, bili odobreni principi Međunarodnog udruženja radnika ali je od-

- lučno odbijeno svako organizaciono povezivanje. Kontakti Londonskog veća tredjuniona sa Internacionalom su se i dalje održavali preko članova Generalnog veća, koji su u njemu radili. 272 316
- 216 Misli se na *Nacionalnu ligu za reformu*, koju su osnovali 1849. u Londonu čarističke vode Bronterre O'Brien, Reynolds i dr. Liga se borila za opšte pravo glasa i sprovođenje socijalnih reformi. Godine 1866. priključila se Internacionali i radila pod rukovodstvom Generalnog veća, posle čega se pretvorila u jednu granu Lige za reformu. Njene vode Alfred Walton i George Milner su bili članovi Generalnog veća i učestvovali su na mnogim kongresima Internacionale. 273
- 217 »*Weser-Zeitung*« — buržoasko-liberalni list, koji je izlazio od 1844. do 1930. u Bremenu.
»*Augsburgerin*« — misli se na list »*Allgemeine Zeitung*«, Augsburg (vidi nap. 21). 273
- 218 »*The Morning Star*« — engleski dnevni list, koji je izlazio u Londonu od 1856. do 1869. kao organ pokreta za slobodnu trgovinu.
»*Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art*« — konzervativni nedeljni list, izlazio je od 1855. do 1938. u Londonu. 273
- 219 Publicista i bivši mladohegelovac Edgar Bauer je 1863. stupio u službu pruskog odeljenja za štampu. 273
- 220 Ovaj članak Marx je napisao na molbu C. D. Colleta, izdavača časopisa »*Diplomatic Reviews*«.
»*The Diplomatic Review*« — engleski časopis za pitanja spoljne politike. Pod ovim naslovom izlazio je u Londonu od 1866. do 1877. četiri puta godišnje. Urednik časopisa je bio konzervativni publicista i bivši diplomat David Urquhart, koji je početkom tridesetih godina 19. veka u svom časopisu »*The Portfolio*« objavljivao i brošure dokumenata o tajnoj diplomatiji evropskih sila; među njima su se nalazila i dokumenta kojima je raskrinkana Palmerstonova diplomatska delatnost, jer je on više godina bio odgovoran za spoljnu politiku Engleske.
Marx, koji se konsekventno borio protiv tajne diplomatije vladajućih klasa, koristio je 1853. za svoju seriju članaka *Lord Palmerston*, između ostalog, i razna dokumenta, koja je objavio Urquhart. Neki Marxovi članci su kasnije izašli u Urquhartovom časopisu »*The Free Press*«. Istovremeno Marx je oštro kritikovao Urquhartova antidemokratska shvatanja; on je neprekidno naglašavao fundamentalnu razliku između svog stanovišta kao proleterskog revolucionara i reakcionarnog stanovišta pristalica Urquharta.
U beleški ispred članka redakcija časopisa »*Diplomatic Review*« predstavila je Marxa kao autora *Kapitala* i niza članaka o spoljnoj politici. 274
- 221 *Zakon o banci od 1844* — na inicijativu Roberta Peela engleska vlada je donela zakon o reformi Engleske banke. Ovaj zakon je predviđao podelu Engleske banke na dva potpuno nezavisna odeljenja sa posebnom gotovinom: Banking-Department, koji se bavio čisto bankarskim poslovima, i Emissions-Department, koji je izdavao banknote. Ove novčanice su morale imati solidno pokriće u obliku specijalnog zlatnog fonda koji mu je stalno morao stajati na raspolaganju. Za vreme privrednih kriza — 1847, 1857; u proleće 1866, kada je novčana kriza bila posebno velika, engleska vlada je zakon od 1844. privremeno stavila van snage i povećala sumu banknota koje nisu imale pokriće u zlatu.
Krizu od 1866. se u Engleskoj posebno oštro odrazila u oblasti kredita. U maju 1866, kada je finansijska panika dostigla vrhunac i Engleskoj banci zapretio bankrot, uprava Banke je dobila pismo koje su potpisali predsednik vlade Russell i ministar finansija Gladstone, u kome je bilo sankcionisanje ukidanje

zakona od 1844. To je omogućilo da se prošire kreditni poslovi i nešto smanji finansijska panika u zemlji. 274

²²² Pismo predsjednika Russella i ministra finansija Wooda od 25. oktobra 1847. guverneru Engleske banke i pismo premijera Palmerstona i ministra finansija Lewisa od 12. novembra 1857. predstavljaju prva dva slučaja, u kojima je suspenzovan zakon o banci od 1844. 274

²²³ Na *pariskom kongresu* predstavnici Francuske, Engleske, Austrije, Sardinije, Pruske i Turske, s jedne strane, i Rusije s druge, su 30. marta 1856. potpisali pariski ugovor o miru, čime je zaključen krimski rat (1853 - 1856). Clarendonu, koji je predvodio englesku kongresnu delegaciju, nije pošlo za rukom da, s obzirom na nastale englesko-francuske suprotnosti i vidno zbližavanje između Francuske i Rusije, potpuno ostvari planove engleske diplomatije. 274

²²⁴ Povod za ovu izjavu je bio stav koji je Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu zauzelo prema lasalovskom berlinskom kongresu od septembra 1868. i prema radničkoj organizaciji koju su Bebel i Liebknecht osnovali na nirnberškom kongresu. Marx je pisao Engelsu 23. novembra 1868: «Lasalovci, koji su uvezeni iz Pariza i Nemačke i stoje u potajnoj vezi sa Schweitzerom, iskoristili su Leßnerovu odsutnost prouzrokovanu bolešću njegove žene, da bi ovde na lukav način pribavili Schweitzeru izglasavanje poverenja protiv Nirnberžana.» Marx je i dalje potpomagao Leßnera u borbi protiv lasalovskih elemenata u Savezu.

Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu su 7. februara 1840. osnovali Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i drugi članovi Saveza pravednih. Kada je organizovan Savez komunista, u radničkom udruženju za obrazovanje vodeću ulogu su igrale opštine saveza. Godine 1847. i 1849/1850. Marx i Engels su aktivno učestvovali u radu Udruženja. Sedamnaestog septembra 1850. Marx, Engels i veći broj njihovih saboraca su istupili iz Udruženja, jer je ono, u borbi između većine Centralne uprave Saveza komunista koju su Marx i Engels predvodili i sektaške manjine (Willich-Schapper) naklonjene avanturističkoj taktici, stalo na stranu ovih drugih.

Krajem pedesetih godina, Marx i Engels su ponovo počeli da učestvuju u radu Udruženja za obrazovanje. Osnivanjem Međunarodnog udruženja radnika Udruženje, u čije je vode spadao Leßner, postalo je nemačka sekcija Internacionalne u Londonu. Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu je postojalo sve dok ga nije ukinula engleska vlada 1918. 276

²²⁵ U Berlinu je 26. septembra 1868. održan opšti nemački radnički kongres. Sazvali su ga Schweitzer i Fritsche, uz prethodnu saglasnost hamburške generalne skupštine lasalovskog Opšteg nemačkog radničkog saveza (vidi nap. 188).

Kongresu je prisustvovalo 206 delegata, koji su zastupali preko 142 000 radnika, pretežno iz gradova severne Nemačke. Radničkim organizacijama koje su pristupile nirnberškoj organizaciji na čelu sa Bebelom i Liebknechtom, organizatori kongresa su zabranili učešće. Na kongresu je došlo do osnivanja niza sindikata, koji su bili obrazovani po uzoru na sektaške organizacije lasalovaca i koji su se udružili u Opšti savez nemačkog radništva, na čijem čelu je bio Schweitzer. Savez nemačkog radništva je bio potpuno podređen Opštem nemačkom radničkom savezu.

Marx je uputio Schweitzeru oštru kritiku zbog načina na koji se odvijao berlinski kongres koji je doveo do rasepa radničkih sindikata u Nemačkoj. Pored toga on je kritikovao Schweitzera zbog statuta usvojenog na kongresu, koji je bio potpuno protivrečan ciljevima i karakteru sindikalnog pokreta.

Pismo Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu izašlo je u časopisu «Der Vorbote» br. 12 od decembra 1868. i br. 1 od januara 1869. 276

- ²²⁶ Marx je odgovorio Schweitzeru 13. oktobra 1868. na njegova pisma od 15. septembra i 8. oktobra 1868. 276
- ²²⁷ *Demokratsko radničko udruženje* je obrazovano u oktobru 1868. kada se otepile od berlinskog radničkog udruženja koje je bilo pod lasalovskim uticajem. Novo udruženje se priključilo nirnberškoj organizaciji radničkih udruženja kojom su rukovodili Bebel i Liebknecht, i usvojilo njen program koji je počivao na principima Internacionale. Skoro svi članovi Udruženja su bili i članovi Međunarodnog udruženja radnika. Da bi naglasilo svoj proleterski karakter, Udruženje je za svoje predsebnike izabralo radnike Wilkeea i Kämmerera.
- Demokratsko radničko udruženje je vodilo aktivnu borbu protiv lasalovaca. Na mnogim njegovim skupštinama govorio je Wilhelm Liebknecht. Godine 1869. Udruženje se stopilo sa Socijaldemokratskom radničkom partijom, osnovanom na ajenaskom kongresu. 277
- ²²⁸ Ovo cirkularno pismo Generalnog veća je napisao Marx u vezi sa debatom Generalnog veća o prijemu bakunjinističke Alijanse u Internacionalu.
- Alijansu socijalističke demokratije* je u oktobru 1868. osnovao u Zenevi Mihail Bakunjin kao međunarodnu organizaciju. Privremenom komitetu Alijanse su, osim Bakunjina, pripadali i Brosset, Duval, Guétat, Perron, Sagorski i Johann Philipp Becker. Dvadeset devetog novembra 1868. Becker, koji je uskoro potom raskinuo sa Bakunjinom, šalje Generalnom veću program i pravilnik Alijanse. Oba dokumenta su pročitana na sednici Generalnog veća od 15. decembra 1868. Još istog dana Marx ih je poslao Engelsu sa molbom za kritičke primedbe o ovom materijalu. Engels je izašao u susret ovoj molbi 18. decembra. Marx je uzeo u obzir Engelsove primedbe i skicirao odgovor Alijansi. Ovaj nacrt, napisan u obliku cirkularnog pisma, Hermann Jung je pročitao na sednici Generalnog veća 22. decembra, koje ga je usvojilo sa neznatnim izmenama.
- Cirkularno pismo Generalnog veća od 22. decembra 1868. poslato je svim sekcijama Internacionale kao poverljiva poruka. Ono je prvi put objavljeno 1872. u poverljivom cirkularu Generalnog veća «Les prétendus scissions dans l'Internationale» (Tobožnji rascepi u Internacionali) koji su sastavili Marx i Engels (vidi u 29. tomu ovog izdanja). Sačuvan je veći broj primeraka cirkularnog pisma u rukopisu, koji se samo neznatno razlikuju: dva Marxova rukopisa — jedan od 22. decembra, drugi kao prilog njegovom pismu Jungu od 6. avgusta 1870; dve rukopisne kopije, od kojih je jednu napravio Jung, a drugu Dupont i Engels.
- Ovaj tekst se bazira na Marxovom rukopisu od 22. decembra 1868; upoređen je sa ostalim varijantama i brošuroum. 278
- ²²⁹ «Rules of the International Working Men's Association», London 1867. 279
- ²³⁰ Rezoluciju protiv buržoasko-pacifističke Lige za mir i slobodu usvojio je 12. septembra 1868. briselski kongres Internacionale. Povod tome je bio poziv koji je kongres Lige u Bernu septembra 1868. uputio Internacionali. Liga je uputila poziv na insistiranje Bakunjina, koji je bio član njenog Centralnog komiteta i nastojao da Međunarodno udruženje radnika potčini Ligi.
- Rezolucija briselskog kongresa ukazuje na to da su pretenzije pacifističke Lige na rukovodstvo u međunarodnom radničkom pokretu izlišne, s obzirom na postojanje Međunarodnog udruženja radnika. Ligi je predloženo da se uključi u Internacionalu a njeni članovi pristupe sekcijama Internacionale. 279
- ²³¹ Na Marxovu molbu, Engels je napisao ovaj izveštaj na osnovu materijala i slikovitih opisa koje su poslali rudari iz Lugana, Niderviršnica i Elsnica. Rudari su se obratili Generalnom veću i Marxu lično, tražeći prijem u Internacionalu.
- Engelsov izveštaj, napisan na engleskom, Marx je podneo Generalnom veću 23. februara 1869. Generalno veće je odlučilo da izveštaj objavi na engleskom i nemačkom. Kratak pregled izveštaja je izašao u br. 385 lista «Bee-Hive» od

27. februara 1869. Drugi engleski listovi kojima se Marx obratio, kao što su »The Times«, »The Daily News« i »The Morning Advertiser«, odbili su da objave izvještaj. Početkom marta 1869. Marx je preuzeo na sebe da prevede na nemački Engelson rukopis. Nemački prevod je izašao u listu »Social-Demokrat« br. 33 od 17. marta 1869, u listu »Demokratisches Wochenblatt«, br. 12 od 20. marta 1869, i u listu »Die Zukunft« br. 67 i 68 od 20. i 21. marta 1869. Engleski original izvještaja nije sačuvan. 280

²³² Iz Hansemannovog govora na sednici prvog Ujedinjenog landtaga 8. juna 1847 (vidi »Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847, dritter Teil«). 281

²³³ U pismu od 15. januara 1838. pruski ministar unutrašnjih poslova von Rochow je odgovorio stanovnicima grada Elbinga, koji su negodovali zbog proterivanja sedam profesora, opozicionara iz hanoveranskog landtaga, između ostalog sledeće: »Podaniku priliči da se prema svom kralju i gospodaru odnosi s dužnim poštovanjem, ali mu ne priliči da na postupke poglavara države primenjuje merila svog ograničenog pogleda i da se usuduje da mu zbog toga javno sudi.« 283

²³⁴ Pošto je Centralni biro Alijanse dobio pismo Generalnog veća od 22. decembra 1868 (vidi u ovom tomu, str. 278/279), u kome je Generalno veće odbilo da Alijansu socijalističke demokratije primi u Internacionalu kao samostalnu međunarodnu organizaciju, ponovo se obratio Generalnom veću 27. februara 1869. Biro je izrazio spremnost da raspusti Alijansu ukoliko Generalno veće odobri program Alijanse i njene lokalne sekcije primi u Internacionalu.

Ovo pismo predstavlja odgovor Generalnog veća na pismo Alijanse. Pošto se sa Engelson dogovorio o sadržaju odgovora, Marx je napisao pismo. Na sednici Generalnog veća 9. marta 1869. pismo je jednoglasno usvojeno, a njegov tekst, kao poverljiv, saopšten sekretarima-korespondentima svih sekcija Internacionale. Ono je prvi put objavljeno 1872. u poverljivom Cirkularu Generalnog veća »Les prétendus scissions dans l'Internationale« (Tobožnji rascjepi u Internacionali), koji su sastavili Marx i Engels. Sačuvan je veći broj rukopisnih primeraka ovog pisma koji se neznatno razlikuju: dva Marxova rukopisa nacрта, jedan na engleskom a drugi na francuskom jeziku, Marxova konačna verzija u rukopisu na francuskom jeziku, kopija na francuskom, napisana nepoznatim rukopisom sa Marxovim ispravkama. Osim toga najbitnije delove dokumenta Marx je izložio u svom pismu Engelsonu od 5. marta 1869.

Ovaj tekst se bazira na Marxovoj konačnoj verziji; upoređen je i sa tekstom iz brošure od 1872. 285

²³⁵ Član 2 programa Alijanse se već nalazio u programu, s kojim je Bakunjin u septembru 1869. istupio na kongresu Lige za mir i slobodu u Bernu. Na osnovu ovog pisma ovaj član je u aprilu 1869. ovako izmenjen: »Ona pre svega hoće potpuno i konačno ukidanje klasa i političku, ekonomsku i socijalnu jednakost individua oba pola.« 285

²³⁶ Generalno veće je na svojoj sednici od 20. aprila 1869. prihvatilo opširan izvještaj predstavnika belgijskog Federalnog veća, Hinsna, o događajima u Seraingu i Frameriesu. U aprilu 1869. Hinsnu je naloženo da utvrdi pojedinosti o krvavom pokolju tamošnjih štrajkača. Marxu je naloženo da u ime Generalnog veća napiše protestnu adresu protiv zverstava belgijske vlade. On je napisao apel radnicima Evrope i Sjedinjenih Američkih Država na engleskom i francuskom jeziku. Apel je pročitán na sednici Generalnog veća 4. maja 1869; ono je odlučilo da ga štampa i rasturi. Engleski tekst apela je izašao kao letak »The Belgian massacres. To the workmen of Europe and the United States«; francuski tekst je izašao u listovima »Internationale« br. 18 od 15. maja 1869, »La Liberté« br. 99 od 16. maja 1869. i »L'Égalité« br. 18 od 22. maja 1869; na nemačkom jeziku apel je, u Eccariusovom prevodu, izašao u listovima »Demokratisches Wochenblatt« br. 21 od 22. maja 1869. i u »Der Vorbote« br. 6 od juna 1869.

Ovaj tekst se bazira na engleskom letku, upoređenom sa tekstom iz lista »Demokratisches Wochenblatt«.

»L'Internationale« — nedeljni list; organ belgijske sekcije Internacionale; izlazio je od 1869. do 1873. u Briselu; jedan od najbližih saradnika je bio De Paep. List je objavljivao dokumenta Internacionale.

»L'Égalité« — švajcarski nedeljni list; organ Romanske federacije Internacionale; izlazio je na francuskom jeziku od decembra 1868. do decembra 1872. u Ženevi. 287

²³⁷ U martu 1868. dolazilo je do sličnih izgređa prema radnicima iz Šarloa (vidi u ovom tomu, str. 263). 287

²³⁸ Kako je De Paep pisao Marxu 31. maja 1869, imena Kampa, Pirmeza i flandrijskog princa (Philippa) su prilikom objavljivanja francuskog teksta ispuštena zbog cenzure i zamenjena rečima: »Ličnosti, koje zauzimaju visoke položaje u Belgiji«. 288

²³⁹ »les sommations préalables« (prethodni pozivi) — u nekim buržoaskim državama zakon je propisivao da se masama tri puta uputi poziv da se razidu, pre nego što se počnu silom rasturati demonstracije, zborovi, mitinzi itd. 288

²⁴⁰ Francuska i Belgija su od februara do jula 1869. vodile pregovore o železničkim koncesijama. To se dogodilo povodom zakona koji je usvojio belgijski parlament, po kome su železničke koncesije mogle biti ustupljene samo s ovlašćenjem vlade. Ovaj tek izdati zakon bio je uperen protiv privredne ekspanzije Francuske, koja je tražila da u svoje ruke uzme belgijske železnice. 288

²⁴¹ Guverner engleske kolonije Jamajke, Ayre, surovo je ugušio 1865. ustanak crnaca na ostrvu. Ayre-ove mere su izazvale oštre proteste britanske javnosti. Engleska vlada je zbog toga bila prinudena da Ayre-a opozove sa njegovog položaja. 288

²⁴² Odmah posle buržoaske revolucije 1830. u Belgiji i njenog odvajanja od Holandije, Belgija je, shodno protokolu londonske konferencije pet velikih sila (Engleska, Francuska, Rusija, Austrija i Pruska), proglašena u januaru 1831. neutralnom zemljom. 289

²⁴³ tugs — član jedne religiozne indijske sekte, koja je vršila obredna ubistva. Žrtve su ubijane davljenjem. U evropskoj literaturi 19. veka ovaj izraz je često upotrebljavan da označi profesionalne razbojnike i ubice. 289

²⁴⁴ *Kada sloboda krene na put svetom, ne treba da prolazi ovuda (kroz Belgiju)* ovim rečima je odgovorio Delfosse, poslanik belgijskog parlamenta, na sednici doma 1. marta 1848. na primedbu da su ideje francuske revolucije od 1848. obišle ceo svet. 290

²⁴⁵ Poruku Generalnog veća Nacionalnom savezu radnika (vidi nap. 205) napisao je Marx povodom rata koji je pretio da izbije u proleće 1869. između Engleske i SAD. Ona je pročitana 11. maja na sednici Generalnog veća.

Odgovor predsednika Nacionalnog saveza radnika, Sylvisa, dao je Marx u izveštaju Generalnog veća na bazelskom kongresu (vidi u ovom tomu, str. 312). Engleski tekst adrese izašao je kao letak pod naslovom »Address to the National Labor Union of the United States«, pored toga u listu »Bee-Hive« br. 396 od 15. maja 1869. Na nemačkom jeziku adresa je objavljena u listovima »Demokratisches Wochenblatt« br. 21 od 22. maja 1869. i »Der Vorbote« br. 8 od avgusta 1869.

Ovaj tekst se bazira na engleskom letku, upoređenom sa tekstom iz lista »Demokratisches Wochenblatt«. 291

- ²⁴⁶ »shoddy« — naziv za pamučne otpatke. Oni se najpre nisu mogli koristiti, te su prema tome bili bezvredni. Kasnije je pronađena mogućnost da se ovi otpaci prerađuju. Oni koji su prvi iskoristili pronalazak stekli su ogromno bogatstvo. *Shoddy-aristokratijom* su se u Americi nazivali ljudi koji su se, naročito u ratu, brzo bogatili. 292
- ²⁴⁷ Drugo izdanje njegovog dela *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte* (vidi u 11. tomu ovog izdanja), napisanog 1852, izašlo je u julu 1869. u Hamburgu.
- Novo izdanje je buržoaska štampa propratila upornim ćutanjem. List »Volksstaat« je 16. marta 1870. dao obaveštenje o pojavi drugog izdanja. Pored toga, list je istovremeno objavio i tekst predgovora. Ovaj predgovor se nalazi u trećem izdanju Marxovog dela, koje je izašlo 1885. u Engelsovoj redakciji.
- Francuski prevod predgovora je najpre objavljen u organu Radničke partije Francuske, nedeljnom listu »Le Socialiste«. Iste godine izašlo je u Lilu ovo delo u vidu knjige, u kome se takode nalazi i predgovor drugom izdanju. Ruski prevod predgovora je prvi put izašao 1894. u Ženevi u prvom ruskom izdanju Marxovog dela.
- »Der Volksstaat« — organ Socijaldemokratske radničke partije (Ajzenaške): izlazio je od 2. oktobra 1869. do 29. septembra 1876. u Lajpcigu (u početku dva puta nedeljno a od jula 1873. tri puta). List je odražavao shvatanja revolucionarnog pravca u nemačkom radničkom pokretu. List je bio izložen stalnim progonima policije i vlade zbog svog hrabrog, revolucionarnog držanja. Sastav redakcijskog štaba se menjao zbog čestog hapšenja urednika; opšte rukovođenje je međutim, ostalo u rukama Wilhelma Liebknechta. Veliki uticaj na karakter lista imao je August Bebel, koji je rukovodio izdavačkim poslovima lista »Volksstaat«.
- Marx i Engels su bili saradnici lista »Volksstaat« od njegovog osnivanja. Oni su pomagali redakciji i svojom kritikom doprinosili tome da list konsekventno zadrži svoju revolucionarnu liniju. Ne uzimajući u obzir neke slabosti i greške, list »Volksstaat« je bio najbolji radnički list sedamdesetih godina. 293
- ²⁴⁸ »Die Revolution« — nedeljni časopis, koji je 1852. u Njujorku izdavao Joseph Weydemeyer, Marxov i Engelson prijatelj i član Saveza komunista. Marx i Engels su već bili izjavili da će biti saradnici časopisa. Međutim, zbog finansijskih teškoća Weydemeyer nije mogao izdati više od dva broja časopisa u januaru 1852.
- U maju 1852. objavljen je Marxov *Osamnaesti brimer* u prvoj svesci časopisa »Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften«. 293
- ²⁴⁹ *Vandomski stubovi* — stubovi izliveni od zarobljenih topova sa spomenikom Napoleona I na trgu Vandom u Parizu, koji su podizani od 1806. do 1810. kao uspomena na pobeđe »velike armije« godine 1805. Napoleone III je 1863. statu u Napoleona I sa napoleonovskim šešišrom i šinjelom uklonio i zamenio je statuom sa svim carskim znamenjima. Šesnaestog maja 1871, shodno dekretu Pariske komune od 12. aprila, Vandomski stubovi su srušeni kao: »spomenik varvarstva, simbol brutalne sile i lažne slave, potvrda militarizma, kršenje međunarodnog prava, trajnu uvredu pobeđenih koju im nanose pobednici« a sa njima i ova statua Napoleona I. 294
- ²⁵⁰ J.-C.-L. Simonde de Sismondi, *Études sur l'économie politique*, tom 1, Paris 1837. 294
- ²⁵¹ Kratka biografija *Karl Marx* se bazira na prvobitnoj verziji, koju je Engels napisao jula 1868. za »Die Gartenlaube«. Međutim, redakcija je nije objavila. U julu 1869. Engels je izradio biografiju za list »Die Zukunft«, u kome je ona izašla avgusta 1869. Prvu Marxovu biografiju koju je Engels napisao objavio je Wilhelm Liebknecht u prilogu lista »Demokratisches Wochenblatt« br. 34

od 21. avgusta 1869, pri čemu je ispušteno značajno mesto gde se kaže, da Lassalle nije nikakav originalni mislilac, da je sadržaj svojih spisa više puta poznajmio od Marxa i pri tome vulgarizovao njegova dela.

Ovaj tekst se bazira na tekstu iz lista »Die Zukunft«, upoređenom sa rukopisom. 295

²³² U Londonu je početkom juna 1847. pod Marxovim i Engelsovim rukovodstvom osnovan Savez komunista, prva međunarodna komunistička organizacija proletarijata. Programski i organizacioni principi Saveza su izgrađeni uz Marxovo i Engelsovo aktivno učešće. Po nalogu drugog kongresa Saveza (29. novembar-8. decembar 1847), koji je njihove principe naučnog komunizma jednoglasno usvojio, Marx i Engels su napisali program partije, *Manifest komunističke partije*, koji je objavljen u februaru 1848 (vidi u 7. tomu ovog izdanja).

Odmah posle izbijanja februarske revolucije rukovođenje Savezom preneto je sa Centralne uprave u Londonu na briselsku Okružnu upravu, kojom je rukovodio Marx. Posle Marxovog proterivanja iz Brisela i njegovog preseljenja u Pariz, Pariz je postao novo sedište Centralne uprave, u koju je izabran i Engels.

U drugoj polovini marta i početkom aprila 1848. vraćaju se u Nemačku Marx, Engels i nekoliko stotina nemačkih radnika, većinom članova Saveza komunista, da bi učestvovali u započetoj revoluciji. Politički program Saveza komunista tokom revolucije 1848. odgovarao je *Zahtevima Komunističke partije u Nemačkoj*, koje su Marx i Engels napisali krajem marta (vidi u 8. tomu ovog izdanja). Upravni i vodeći organ za članove Saveza komunista bio je list »Neue Rheinische Zeitung«, koji je uređivao Marx.

Mada je poraz revolucije naneo težak udarac i Savezu komunista, ovaj je ipak reorganizovan godine 1849/1850. i nastavio je svoj rad. U *Poruci Centralne uprave Savezu*, koju su Marx i Engels napisali u martu 1850, sveden je bilans revolucije 1848/1849. i postavljen zadatak da se stvori samostalna partija proletarijata. U *Poruci* je prvi put formulisana ideja o permanentnoj revoluciji.

U leto 1850. zaoštrila su se u Centralnoj upravi Saveza komunista principijelna razmimoilaženja o pitanju taktike. Većina Centralne uprave, pod Marxovim i Engelsovim vodstvom, istupila je odlučno protiv sektaške, avanturističke taktike frakcije Willich-Schapper, zahtevajući da se revolucija odmah započne, ne vodeći računa o objektivnoj zakonitosti i realnom političkom položaju u Evropi. Taktika frakcije Willich-Schapper dovela je sredinom septembra 1850. do raskida. Na sednici od 15. septembra 1850 (vidi u 11. tomu ovog izdanja) preneti su, na Marxov predlog, ovlašćenja Centralne uprave na kelnsku Okružnu upravu. Policijski progoni i hapšenja članova Saveza dovela su u maju 1851. do faktičkog prestanka rada Saveza komunista u Nemačkoj. Sedamnaestog novembra 1852, odmah posle završetka kelnskog komunističkog procesa, Savez je, na Marxov predlog, objavio ukidanje organizacije, međutim, njegovi članovi su nastavili svoj rad na formiranju kadra za buduće revolucionarne borbe.

Savez komunista je odigrao krupnu istorijsku ulogu kao škola proleterskih revolucionara, kao začetak proleterske partije, kao preteča Međunarodnog udruženja radnika. 295

²³³ Karl Marx, *Prilog kritici političke ekonomije* (vidi u 20. tomu ovog izdanja) 295

²³⁴ Misli se na početak vladavine kralja Friedricha Wilhelma IV (1840 - 1857), u koga je liberalna buržoazija polagala velike nade. Ova izvanredno kratka »nova era« donela je, međutim, neke beznačajne ustupke liberalnoj buržoaziji. 296

²³⁵ Marxov članak pod naslovom »Debata Šeste rajnske skupštine« je izašao u listu »Rheinische Zeitung«.

»Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe« — dnevni list koji je izlazio od 1. januara 1842. do 31. marta 1843. u Kelnu. List su osnovali predstavnici rajnske buržoazije, koja je bila u opoziciji prema pruskom apsolutizmu.

Na saradnju su bili privučeni i neki mladohegelovci. Od aprila 1842. Marx je bio saradnik lista »Rheinische Zeitung«, a od oktobra iste godine njegov glavni urednik. List je objavljivao Marxove i Engelsove članke. U Marxovoj redakciji list je počeo da dobija sve izrazitiji revolucionarno-demokratski karakter. Vlada je zavela za list »Rheinische Zeitung« posebno oštru cenzuru i najzad ga je zabranila. 296

²⁵⁶ »Deutsch-Französische Jahrbücher« su u redakciji Karla Marxa i Arnolda Rugea izdavani u Parizu na nemačkom jeziku. Godišnjaci su izašli samo kao prvi dvo-broj u februaru 1844; oni sadrže spise Karla Marxa *Prilog jevrejskom pitanju* i *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. Uvod, zatim, radove Friedricha Engelsa *Nacrta za kritiku nacionalne ekonomije* i *Položaj Engleske* »Past and Present« by Thomas Carlyle, London 1843 (vidi u 3. i u 4. tomu ovog izdanja, str. 24 - 44 i 45 - 64). Ovi radovi obeležavaju potpuni Marxov i Engelsov prelaz na materijalizam i komunizam. Glavni razlog iz koga je časopis prekinuo izlaženje bilo je razmimoilaženje između Marxa i buržoaskog radikala Rugea. 296

²⁵⁷ »Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue« — časopis koji su decembra 1849. osnovali Marx i Engels i koji je izlazio do novembra 1850. Časopis je bio teorijski i politički organ Saveza komunista, nastavak lista »Neue Rheinische Zeitung«. Od marta do novembra 1850. izašlo je ukupno šest svezaka časopisa, od kojih poslednja kao dvobroj 5/6. Časopis je redigovan u Londonu, a u Hamburgu štampao. Na omotu je bio naveden i Njujork, jer su Marx i Engels računali na njegovo rasturanje i među nemačkim emigrantima u Americi.

Časopis je sebi stavio u zadatak da na osnovu jedne istorijsko-materijalističke analize izvuče zaključke iz revolucije 1848/1849, da odredi karakter nove istorijske situacije i da razradi dalju taktiku revolucionarne partije proletarijata. Najveći deo materijala (članke, revije, književne kritike) pisali su Marx i Engels koji su i svoje pristalice — W. Wolffa, J. Weydemeyera i Eccariusu, privukli na saradnju. Od spisa osnivača marksizma u časopisu su između ostalih objavljene: Marxove *Klasne borbe u Francuskoj* 1848 — 1850, Engelsova *Kampanja za državni ustav* i *Nemački seljački rat*, kao i mnogi drugi radovi. Zbog policijskih represalija u Nemačkoj i nedostatka finansijskih sredstava časopis je bio prinuđen da obustavi izlaženje. 297

²⁵⁸ »New-York Daily Tribune« — američki list, izlazio je od 1841. do 1924. Četrdesetih i pedesetih godina list je imao napredan stav i istupao je protiv ropstva. U listu su radili mnogi poznati američki pisci i novinari; jedan od njegovih urednika je bio od kraja četrdesetih godina Charles Dana, koji je bio pod uticajem ideja utopijskog socijalizma; veliki broj članaka za list »New-York Daily Tribune« napisao je Engels, na Marxovu molbu. Marxovi i Engelsovi članci za »New-York Daily Tribune« su obradivali važnija pitanja radničkog pokreta, unutrašnje i spoljne politike i ekonomskog razvika evropskih zemalja. U periodu kada se u Evropi reakcija oporavljala Marx i Engels su koristili ovaj široko rasprostranjeni napredni američki list da bi na osnovu činjenica napali kapitalističko društvo zbog njegovih slabosti, da bi razotkrili nepomirljive protivrečnosti svojstvene ovom društvu i da bi ukazali na ograničeni karakter buržoaske demokratije.

U martu 1862, za vreme gradanskog rata u SAD, Marx je otkazao saradnju u listu. Odlučujuću ulogu pri raskidu veza između lista »New-York Daily Tribune« i Marxa odigralo je to što se u redakciji pojačao priliv pristalica kompromisa sa robovlasničkim državama i što je list napustio svoje napredne pozicije. 297

²⁵⁹ Materijali iz izveštaja parlamentarnih komisija za ispitivanje prilika u raznim industrijskim granama Engleske su objavljeni u takozvanim Plavim knjigama (vidi nap. 4). 298

²⁶⁰ Marxov izveštaj predstavlja rezultat diskusije o ukidanju prava na naslede, koja je održana u Generalnom veću tokom leta 1869, prilikom priprema bazelskog

kongresa Internacionale. Ovo pitanje je stavljeno na dnevni red kongresa na insistiranje sekcije koju je Bakunjin osnovao jula 1869. u Ženevi pod imenom «Alijansa socijalističke demokratije. Centralna sekcija». Ova sekcija, kojoj je pripadao niz vernih Bakunjinovih pristalica, bila je faktički uprava Međunarodne alijanse socijalističke demokratije. Alijansa je nesumnjivo i dalje postojala, iako je zvanično objavila svoje raspuštanje. Nametnuvši kongresu diskusiju o pravu na nasleđe, Bakunjin je dezorganizovao rad kongresa i omeo rešavanje gorućih pitanja programa i taktike koja su bila pred evropskom radničkom klasom.

Prilikom pretresanja ovog pitanja na sednici Generalnog veća od 20. jula 1869. Marx je održao opširan govor koji je sačuvan u knjizi zapisnika Generalnog veća (vidi u ovom tomu, str. 462 - 464). Generalno veće je 3. avgusta 1869. potvrdilo Marxovo izlaganje u celini. Jedanaestog septembra 1869. pročitao ga je Eccarius na bazelskom kongresu. Ono je potpuno preneto u brošuri o kongresu, koja je objavljena na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku: «Report of the fourth annual congress of the Internationale Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland. From the 6th to the 11th September, 1869», London 1869, str. 26 - 27; «Association Internationale des Travailleurs. Comptes-rendu du IV-e Congrès international, tenu à Bâle en septembre, 1869», Bruxelles 1869, str. 112 - 124, «Verhandlungen des IV. Congresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel», Nr. 1 - 7, Basel, 7 - 14, September 1869, str. 77 - 80: pored toga objavljen je u časopisu «Der Vorbote» br. 10 od oktobra 1869, str. 150 - 152.

Ovaj tekst se bazira na tekstu iz časopisa «Vorbote», upoređenom sa tekstom engleske brošure. 300

²⁶¹ Grupa Saint-Simonovih pristalica — Enfantin, Bazard, Rodrigues, Buchez i dr. — nastojala je krajem dvadesetih godina 19. veka da popularizuje i razvija Saint-Simonovo učenje. Godine 1830. objavljena je, na osnovu predavanja koja je u Parizu održao Bazard, knjiga *Učenje Saint-Simona*; u njoj je istaknut zahtev za ukidanje prava na nasleđe (vidi *Doctrine de Saint-Simon. Première année. Exposition*, 1829, Pariz 1830, str. 143 - 169.) 301

²⁶² Izveštaj Generalnog veća kongresu u Bazelu (6. do 11. septembra 1869) napisao je Marx krajem avgusta i početkom septembra 1869. po nalogu Generalnog veća. Marx nije prisustvovao kongresu, ali je vrlo aktivno učestvovao u njegovoj pripremi. Sačuvane su zapisničke beleške o njegovim govorima, održanim u Generalnom veću povodom nekih pitanja dnevnog reda kongresa: govor o zemljišnoj svojini 6. jula 1869, o pravu nasleđa 20. jula i o obrazovanju 10. i 17. avgusta (vidi u ovom tomu, str. 461 - 466).

Bazelski kongres, koji je ponovo raspravljao o pitanju zemlje, većinom glavo se izjasnio za ukidanje privatnog vlasništva na zemlju i njegovom pretvaranju u društvenu svojinu. Pored toga doneta je odluka o objedinjavanju sindikalnih udruženja u nacionalnim i internacionalnim srazmerama, kao i niz odluka o organizacionom učvršćivanju Internacionale i o proširenju ovlašćenja Generalnog veća. Na bazelskom kongresu je prvi put povodom pitanja o ukidanju prava na nasleđe došlo do otvorenog sukoba između pristalica Marxovog naučnog socijalizma i predstavnika bakunjinističkog anarhizma (vidi nap. 260).

Izveštaj Generalnog veća, koji je Marx napisao na engleskom, pročitao je na sednici kongresa. 7. septembra 1869. na francuskom i nemačkom jeziku. Izveštaj je izašao na nemačkom jeziku kao brošura: «Bericht des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association an den IV. allgemeinen Congress in Basel», Basel 1869. Na engleskom i francuskom izveštaj je objavljen zajedno sa zapisnicima sa sednica kongresa u: «Report of the fourth annual congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland», London (1869), str. 7 - 13; «Association Internationale des Travailleurs. Comptes-rendu du IVe Congrès international, tenu à Bâle, en septembre, 1869», Bruxelles

1869, str. 9 - 23. Izveštaj je objavljen i u nizu listova i časopisa: »L'Internationale« br. 37 i 38 od 26. septembra i 3. oktobra 1869; »Le Progrès« br. 26, 27 i 28 od 11, 18. i 25. decembra 1869 i br. 1, 2. i 3. od 1, 8. i 15. januara 1870; »Der Vorbote« br. 9 od septembra 1869, »Demokratisches Wochenblatt« br. 41, 42 i 43 od 18, 22. i 25. septembra 1869, »L'Eguaglianza« (Napulj) br. 8 i 9 od 24. i 31. decembra 1869. Prvi ruski prevod izveštaja je izašao u listu »Narodnoje Delo« br. 7 - 10 od novembra 1869.

Ovaj tekst se bazira na nemačkoj brošuri koja je najpotpunije prenela izveštaj. Upoređen je sa engleskim izdanjem. Najvažnija odstupanja su data u fusnotama. 302

²⁶³ *Jeune Suisse* (Mlada Švajcarska) — reč je o šovinističkoj omladinskoj organizaciji La jeune Genève (Mlada Ženeva). 304

²⁶⁴ »*les orgies infernales des cassé-têtes*« (paklene orgije ubica) — Ove reči je upotrebio Raspail u svom govoru na sednici Corps législatif 8. jula 1869, 'gde je protestovao protiv nasilja bonapartističke policije za vreme izbora u Parizu (vidi »Annales du Sénat et du Corps législatif .. .«, Paris 1869, str. 203 - 205). 304

²⁶⁵ Činjenice koje navodi Marx su objavljene u br. 19 lista »L'Égalité« od 29. maja 1869. U vezi sa štrajkom ženevskih građevinskih radnika i grafičara Romanski federalni komitet i sekcija Internationale u Ženevi su u proleće 1869. obavile ogroman posao. Romanski federalni komitet je objavio mnoge adrese radnicima. Adrese su izlazile u martu i aprilu 1869. u listu »L'Égalité« i kao leci: Adresa Komiteta sekcijama Internationale od 17. marta 1869 (»Le Comité Fédéral Romand aux sections internationales«), Adresa skupštine švajcarskih građana, članova Internationale, koja je sazvana 2. aprila 1869. na inicijativu Federalnog komiteta u cilju raskrinkavanja kleveta preduzetnika uperenih protiv Međunarodnog udruženja radnika (»Adresse au Conseil d'État et au peuple de Genève«) i druge. Značajnu ulogu pri organizovanju štrajka odigrao je periodični bilten građevinskog i tipografskog društva koje je pripadalo Internacionali: »Association Internationale des Travailleurs. Grève des tailleurs de Pierre et Maçons« i »La Société typographique de Genève a l'opinion publique«. 304

²⁶⁶ *Crédit mobilier* (Société générale de crédit mobilier) — francuska akcionarska banka koju su osnovala braća Péreire i koja je zakonski priznata dekretom od 18. novembra 1852. Glavni cilj *Crédit mobilier*-a je bilo kreditno posredovanje i osnivanje industrijskih i drugih preduzeća. Banka je u velikoj meri učestvovala u gradnji železnica u Francuskoj, Austriji, Madarskoj, Švajcarskoj, Španiji i Rusiji. Njen najveći izvor prihoda su bile berzanske špekulacije vrednosnim papirima akcionarskih društva koje je ona osnovala. Iz emisija svojih akcija, zagartovanih samo vrednosnim hartijama drugih preduzeća, koje su bile u njenom posedu, banka je dobijala sredstva koja je opet koristila za kupovinu akcija najrazličitijih društava. Na taj način je jedan isti posed postajao izvor fiktivnog kapitala u dvostrukom obimu: u obliku akcija dotičnih preduzeća i u obliku akcija *Crédit mobilier*, kojima je finansirano ovo preduzeće i otkupljivane njegove akcije. Banka je bila tesno povezana sa vladom Napoleona III i uživala je njenu zaštitu. Godine 1867. došlo je do bankrota banke, a 1871. do likvidacije. Prvu suštinu *Crédit mobilier*-a raskrinkao je Marx u mnogim člancima koji su izašli u listu »New-York Daily Tribune« (vidi u 15. tomu ovog izdanja). 305

²⁶⁷ »*L'Internationals*« — dnevni list na francuskom jeziku, koji je od 1863. do 1871. izlazio u Londonu; glasilo francuske vlade. 307

²⁶⁸ *Severnomenački savez* je osnovan 1867. na Bismarckov predlog. On je obuhvatao 19 nemačkih država i 3 slobodna carska grada a bio je pod rukovodstvom Pruske. Obrazovanje Severnomenačkog saveza je predstavljalo odlučujuću etapu na putu ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske. 307 410

- ²⁶⁹ *«Les chassepots avaient encore fait merveilles»* (Šasepotovke su još jednom učinile čudo) — oružje koje je usavršio Chassepot, i kojim je bila naoružana francuska vojska godine 1866. 308
- ²⁷⁰ *«Le Moniteur universel»* — dnevni list, izlazio je od 1789. do 1901. u Parizu. Od 1799. do 1814. i 1816. do 1868. bio je zvanični organ vlade. 308
- ²⁷¹ *«Vivre en travaillant ou mourir en combattant!»* (Živeti radeći ili umreti boreći se) — to je bila 1831. lozinka pobunjenih lionskih tkača. 308
- ²⁷² Aluzija na poraz Austrije u prusko-austrijskom ratu 1866. 309
- ²⁷³ *ajzenaški kongres* — od 7. do 9. avgusta 1869. održan je u Ajzenahu opšti kongres svih nemačkih socijaldemokratskih radnika iz Nemačke, Austrije i Švajcarske, na kome je osnovana Socijaldemokratska radnička partija. Tačka 6 odeljka II Programa usvojenog na kongresu glasi: «S obzirom na to da oslobođenje radnika nije ni lokalni ni nacionalni, nego socijalni zadatak koji obuhvata sve one zemlje u kojima postoji moderno društvo. Socijaldemokratska radnička partija smatra sebe — ukoliko to dopuštaju zakoni o udruživanju — ogrankom Međunarodnog udruženja radnika i priključuje se njegovim stremljenjima.» 309
- ²⁷⁴ Vladajući reakcionarni krugovi Austrije su posle vojnog poraza od 1866. bili prinuđeni na ustupke s obzirom na zaoštavanje političke krize i širenje nacionalno-oslobodilačkih pokreta. Oni su morali pristati na sporazum s Mađarskom o obrazovanju dvostruke monarhije Austrougarske, a pored toga učiniti buržoaziji niz političkih koncesija. Godine 1867. novousvojeni ustav je parlamentarnom predstavništvu Austrije, Državnom savetu, dao veća ovlašćenja, utvrdio odgovornost ministara pred parlamentom i uveo opštu vojnu obavezu. Ove mere su ubrzo dovele do upravne reforme. U novoj vladi su, osim konzervativnog plemstva, delovali i mnogi buržoaski liberali. 309
- ²⁷⁵ *Cislitavska Austrija* ili Cislitava je deo Austrougarske koji je obuhvatao samu Austriju, Češku, Moravsku, Galiciju, Bukovinu i druge zemlje. Translitavska je obuhvatala kraljevinu Ugarsku, uključujući Transilvaniju, Hrvatsku, Slavoniju i dr. Ove oblasti su dobile naziv po reci Litvi koje ih je delila. 309
- ²⁷⁶ U Barmen-Elberfeldu je od 28. do 31. marta 1869. održana redovna generalna skupština Opšteg nemačkog radničkog saveza. Skupština se saglasila sa programom Međunarodnog udruženja radnika i preporučila članovima saveza da pojedinačno pristupe Internacionali. 310
- ²⁷⁷ Organ sekcije, kasnije federacije, Internacionale u Barceloni je bio nedeljni list «La Federacion» koji je izlazio od 1869. do 1873.
Organ holandske centralne sekcije Internacionale je od 1869. bio nedeljni list «De Werkman» koji je od 1868. do 1874. izlazio u Amsterdamu. 310
- ²⁷⁸ *Riot Act* (Zakon protiv pobuna) koji je stupio na snagu 1715, zabranjivao je svako «buntovno okupljanje» više od 12 osoba; u takvim slučajevima predstavnici javne vlasti su bili dužni da daju posebno upozorenje i, ako se okupljeni ne bi razišli u roku od jednog sata, preduzmu nasilne mere. 311
- ²⁷⁹ Ovu odluku doneo je drugi opšti kongres engleskih tredjuniona u Birmingemu na predlog Cremersa, delegata Generalnog veća Internacionale i objavio ga je u listu «Bee-Hive» br. 412 do 4. septembra 1869. Kongres je održan od 23. do 28. avgusta 1869. i doneo odluku da se osmočasovni radni dan sprovede u Ujedinjenom Kraljevstvu, a da se pitanje svojine na zemlju pretrese na narednom kongresu. 311
- ²⁸⁰ Ovaj nacrt rezolucije podneo je Marx Generalnom veću 16. novembra 1869. prilikom diskusije o irskom pitanju.

U leto i jesen 1869. otpočeo je u Irskoj rasprostranjeni pokret za amnestiju uhapšenih fenijanaca (vidi i nap. 162). Na mnogobrojnim mitinzima (u Limeriku 1. avgusta 1869. kao i drugim gradovima) usvojene su peticije engleskoj vladi u kojima je zahtevano oslobađanje irskih revolucionara. Engleski premijer Gladstone je odbio ove zahteve Iraca. Njegov odgovor je dat u pismima od 18. i 23. oktobra 1869. vodama pokreta za amnestiju O'Shea-u i Butt-u. Pisma su objavljena u listu »The Times« od 23. i 27. oktobra 1869 (Marxovu ocenu ovog odgovora vidi u ovom tomu, str. 472 - 474). U znak protesta zbog odbijanja engleske vlade da pomiluje uhapšene fenijance održane su 24. oktobra 1869. demonstracije u kojima su učestvovali londonski radnici; u njima je učestvovali i Marx.

Na Marxov predlog Generalno veće je 9. novembra odlučilo da organizuje diskusiju o odnosu britanske vlade prema uhapšenim Ircima i o stavu engleske radničke klase prema irskom pitanju. Diskusija, u kojoj je Marx dva puta istupio (vidi u ovom tomu, str. 471 - 475), dovela je 30. novembra do jednoglasnog usvajanja Marxovog nacrtu rezolucije, čiji je tekst samo na jednom mestu izmenjen na osnovu predloga Odgera, jednog od reformističkih vođa engleskih tredjuniona, po kome je u prvom pasusu rezolucije ispuštena reč »svesno«.

Nacrt rezolucije je sačuvan kao rukopisna skica u Marxovom pismu Englesu od 18. novembra 1869. kao i u knjizi zapisnika Generalnog veća koju je vodio Eccarius. Rezolucija je izašla u listu »Reynolds's Newspaper« od 21. novembra 1869, u listu »Volksstaat« br. 17 od 27. novembra 1869, u listu »National Reformer« od 28. novembra 1869. i u listu »L'Égalité« br. 47 od 11. decembra 1869, u listu »L'Internationale« br. 48 od 12. decembra 1869. i u drugim listovima.

Ovaj tekst se bazira na rukopisnoj skici, upoređenoj sa knjigom zapisnika. 313 472

- ²⁶¹ U svom govoru od 7. oktobra 1862. u Njukaslju, Gladstone je pozdravio Jafferson Davisa kao predsednika Konfederacije robovlasničkih južnih država. Na ovaj govor, koji je objavljen u listu »The Times« od 9. oktobra 1862, ukazano je u pomenutoj diskusiji Generalnog veća. 313 473
- ²⁶² U decembru 1868. liberalna Gladstone-ova vlada je zamenila torijevsku Disraelijevu vladu. Gladstone-ovo obećanje da će rešiti irski problem je bilo demagoška lozinka liberala koja im je osigurala pobedu na izborima za parlament. U žaru izborne borbe predstavnici opozicije su kritikovali na sednicama Donjeg doma politiku torijevaca u Irskoj i poredili je sa osvajačkom politikom vojvode Vilhelma od Normandije prema Engleskoj u 11. veku. 313
- ²⁶³ Ovo cirkularno pismo je napisao Marx u vezi s kampanjom Bakunjinina i njegovih pristalica protiv Generalnog veća, započetom u novembru 1869. Posle neuspeloga Bakunjinovog pokušaja da na bazelskom kongresu pridobije vođstvo Internacionale premeštanjem Generalnog veća u Ženevu, Bakunjin je promenio taktiku i prešao je u otvorenu borbu protiv Generalnog veća. Grupa Bakunjinovih pristalica osvojila je većinu u redakciji švajcarskog nedeljnog lista »L'Égalité«. Već 6. novembra 1869. izašao je u br. 42. ovog lista uvodnik u kome je Generalno veće optuženo da je povredilo jedan član statuta pripremanjem publikacije jednog informativnog biltena o položaju radnika u raznim zemljama. Trinaestog novembra 1869. izašao je u br. 43 lista »L'Égalité« drugi uvodnik u kome je predloženo da se obrazuje posebno Federalno veće za Englesku, da bi tobože pomagalo Generalnom veću u vođenju opštih poslova. Dvadeset sedmog novembra 1869. izašao je u br. 45 lista uvodnik koji je propovedao uzdržavanje od politike, oslanjajući se pri tom na unakaženi francuski prevod Opšteg statuta. Najzad list »L'Égalité« je u br. 47 od 11. decembra 1869. objavio komentar rezolucije Generalnog veća protiv Gladstonea (vidi u ovom tomu, str. 313) sa oštrim napadima protiv stava Generalnog veća u irskom pitanju. Članak sa sličnim napadima na Generalno veće izašao je i u listu »Le Progrès«.

Napade listova «L'Égalité» i «Le Progrès» Generalno veće je prvi put razmatralo na svojoj sednici od 14. decembra 1869. Marxov tekst cirkularnog pisma Federalnom veću romanske Švajcarske potvrdilo je Generalno veće na vanrednoj sednici 1. januara 1870. i poslalo ga sekcijama Internacionale.

Međutim, Romansko federalno veće je početkom januara 1870, još pre prijema cirkulara povelu odlučnu borbu protiv bakunjinista koja je dovela do izbacivanja pristalica Alijanse (Perron, Robin i dr.) iz redakcije lista «L'Égalité» (bliže o ovome vidi u ovom tomu, str. 345).

Cirkularno pismo koje prvobitno nije bilo namenjeno za štampu, objavljeno je delimično u Marxovom i Engelsovom poverljivom cirkularu «Les prétendus scissions dans l'Internationale» (Tobožnji rascepi u Internacionali). Časopis «Neue Zeit» je prvi put objavio celovito cirkularno pismo u br. 15, 20. god., 2. tom, 1901 - 1902. na nemačkom jeziku. Sačuvan je veći broj rukopisa teksta — dve rukopisne kopije (jedna Jenny Marx sa Marxovim ispravkama i druga Hermanna Junga), kao i Marxov rukopis, koji je priložen uz njegovo pismo Ludwigu Kugelmannu od 28. marta 1870. Ovaj tekst se bazira na kopiji Jenny Marx, upoređenoj sa Marxovim rukopisom upućenim Kugelmannu i sa Jungovom kopijom. 314

²⁸⁴ «Le Progrès» — bakunjinistički list koji je otvoreno istupao protiv Generalnog veća; izlazio je na francuskom u Guillaume-ovoj redakciji od decembra 1868. do aprila 1870. u Locle-u. 314

²⁸⁵ «Le Travail» — nedeljni list, izlazio je od 3. oktobra do 12. decembra 1869. u Parizu; u najbliže saradnike lista spadao je knjigovezac Eugène Varlin, poznati francuski radnički vođa. 314

²⁸⁶ *Liga javnog spasa* — savez francuskih feudalaca; nastala je krajem 1464. i borila se za politiku ujedinjenja Francuske u jednu centralizovanu državu kakvu je sproveo kralj Louis XI. Članovi Lige su nastupali kao borci za «javni spas» Francuske. 315

²⁸⁷ «Verhandlungen des IV. Congresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel», Nr. 1 - 7 od 7 - 14. septembra 1869, str. 90. 315

²⁸⁸ «The Spectator» — liberalni nedeljni list koji je izlazio od 1828. u Londonu. 316

²⁸⁹ *Land and Labour League* (Liga zemlje i rada) osnovana je u oktobru 1869. u Londonu uz učešće Generalnog veća. U izvršnom komitetu Lige bilo je zastupljeno više od 10 članova Generalnog veća. U programu, koji je napisao Eccarius prema Marxovim uputstvima (vidi u ovom tomu, str. 466 - 471), uneti su pored nekih opštih demokratskih zahteva (reforma finansijskog i poreskog sistema, narodno obrazovanje itd.) i zahtevi o nacionalizovanju zemlje, o skraćanju radnog dana kao i čaristički zahtevi za opšte pravo glasa i obrazovanje poljoprivrednih kolonija.

Marx je verovao u to da će delatnost Lige doprineti revolucionisanju engleske radničke klase. U njoj je on video jedan od puteva za obrazovanje samostalne proleterske partije u Engleskoj. Ali već u jesen 1870. pojačao se uticaj buržoaskih elemenata u Ligi i ona je postepeno počela gubiti veze sa Internacionalom. 316

²⁹⁰ Reč je o *Anglo-irskoj uniji* koju je engleska vlada nametnula Irskoj posle poraza irskog ustanka od 1798. Unija, koja je stupila na snagu 1. januara 1801, izbrisala je poslednje ostatke irske autonomije i ukinula irski parlament. Njome je učvršćena engleska kolonijalna vladavina u Irskoj. Jedan od rezultata unije bilo je ukidanje zaštitnih carina koje je irski parlament uveo krajem 18. veka kao zaštitu za postojeću irsku industriju. Plod ukidanja ovih carina bilo je potpuno propadanje irske industrije. 317 364

- ²⁹¹ Vidi «Congrès ouvrier. Association Internationale des Travailleurs. Règlement provisoire», Paris 1864, str. 1. 318
- ²⁹² U leto 1866. objavljen je francuski prevod Privremenog statuta Charles-a Longueet-a. Prevod je izašao u jednoj od brošura koje je izdavao list «La Rive gauche», pod naslovom «Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du règlement provisoire», Bruxelles 1866. 319
- ²⁹³ U listu «Social-Demokrat» br. 24 od 24. februara 1869. je objavljeno Schweitzerovo odbijanje. 319
- ²⁹⁴ Član Generalnog veća Robert Shaw, po zanimanju moler, umro je 31. decembra 1869. Na sednici Generalnog veća od 4. januara 1870. Marx je izabran u delegaciju koja je učestvovala na Shaw-ovom pogrebu. Pored toga Generalno veće je na ovoj sednici odlučilo da o Shaw-ovoj smrti obavesti sekcije Internacionalne. Marx, koji je u to vreme u ime Generalnog veća vodio prepisku sa predsednikom belgijske sekcije Internationale, De Paep-om, dodao je svom pismu De Paep-u od 8. januara 1870. ovaj nekrolog.
- Nekrolog je izašao u listu «L'Internationale» sa redakcijskom napomenom: «Pišu nam iz Londona». 321
- ²⁹⁵ Ovaj uvod Engels je napisao uz drugo izdanje svog spisa *Nemački seljački rat* (vidi u 10. tomu ovog izdanja) koje je izašlo 1870. u Lajpcigu.
- Uvod je već pre toga bio objavljen u listu «Der Volksstaat» br. 27 i 28 od 2. i 6. aprila 1870. Uvod je ponovo štampan 1875. uz treće izdanje Engelsovog spisa. Tom prilikom Engels je uvodu dodao drugi pasus.
- Ovaj tekst se bazira na tekstu iz 1870, upoređenom sa tekstom iz 1875. 322
- ²⁹⁶ Reč je o Marxovom spisu *Klasne borbe u Francuskoj 1848 — 1850* koji je izlazio kao serija članaka od januara do oktobra 1850. u časopisu «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» u Marxovoj redakciji (vidi u 10. tomu ovog izdanja). 323
- ²⁹⁷ *Nacionalno-liberalna partija*, predstavnik nemačke, a u prvom redu pruske buržoazije, obrazovana je u jesen 1866. posle rascepa buržoaske Napredne partije. Nacional-liberali su postavili svoje zahteve za političkom vladavinom buržoazije da bi zadovoljili materijalne interese ove klase, a svojim glavnim ciljem su smatrali ujedinjenje nemačkih država pod pruskim vodstvom. Njihova politika je odražavala kapitulaciju nemačke liberalne buržoazije pred Bismarckom. 323
- ²⁹⁸ Bismarck je 1866. posle rata Pruske protiv Austrije uklonio s prestola kralja Hanovera, izbornog kneza Hesena i vojvodu od Nasaua; njihove zemlje kao i Šlezvig-Holštajn i slobodni carski grad Frankfurt na Majni su pripojeni Pruskoj. S ratom je prestao da postoji Nemački savez koji je od 1815. obuhvatao sve nemačke države, a Bismarck je osnovao Severnonemački savez, kojim su ujedinjene pod pruskim vodstvom 22 male države severno od Rajne, dok su tri južnonemačke države — Bavarska, Virtemberg i Baden kao i deo Hesena — ostale izvan Saveza. Severnonemački savez je postojao od 18. avgusta 1855. do 31. decembra 1870. 324
- ²⁹⁹ *Nemačka narodna partija* je nastala 1865; ona se sastojala od demokratskih elemenata sitne buržoazije, delimično od predstavnika buržoazije — naročito iz južnonemačkih država. Nasuprot nacional-liberalima, Nemačka narodna partija je istupala protiv hegemonije Pruske u Nemačkoj i težila ustanovljenju federativne velike Nemačke, kojoj bi pripadale kako Pruska, tako i Austrija. Ova partija, koja je sprovodila antiprusku politiku i izvikivala opštedemokratske parole, bila je istovremeno zagovornik partikularističkih stremjenja nekih

nemačkih država. Ona je propagirala ideje jedne savezne nemačke države i istovremeno istupala protiv ujedinjenja Nemačke u vidu jedinstvene, centralizovane demokratske republike.

Nemačkoj narodnoj partiji se 1866. priključila Saksonska narodna partija čije su jezgro činili radnici. Ovo levo krilo Narodne partije nije imalo u suštini ništa zajedničko sa Narodnom partijom izuzev antipruskog stava i nastojanja da se ujedinjenim snagama, demokratskim putem, postigne nacionalno ujedinjenje zemlje. Ovo krilo se kasnije razvijalo u socijalističkom pravcu. Posle odvajanja od sitnoburžoaskih demokrata, glavni deo partije se u avgustu 1869. priključio Socijaldemokratskoj radničkoj partiji (ajzenaškoj). 324

- ³⁰⁰ Na bazelskom kongresu Internacionale 10. septembra 1869. povodom pitanja o zemljišnoj svojini usvojena je sledeća rezolucija koju su predložili marksistički delegati:

«1. Društvo ima pravo da ukine privatnu svojину na zemlju i pretvori je u kolektivnu svojину

2. Neophodno je da se ukine privatna svojina na zemlju i pretvori u kolektivnu svojinu.» 327

- ³⁰¹ Ovaj članak je Marx poslao listu «L'Internationale» da bi pred evropskom javnošću raskrinkao kolonijalnu politiku Gladstone-ove vlade u Irskoj. Kako je Marx pisao Engelsu u svom pismu od 9. marta 1870, članak je u ovom vidu bio samo skica, koju je Marx poslao kao privatno pismo uredniku lista De Paepe-u. Marx je predložio De Paepe-u da ovu skicu preradi u članak. Međutim, redakcija je Marxovu skicu doslovce objavila, podelivši je na dva dela. Tekstu prvog dela dodata su u zagradama neka nebitna redakcijska objašnjenja i sledeći zaključak: «Mi ćemo u narednom broju objaviti rezultate ispitivanja o *ubistvu* Michaela Terberta kao i naše mišljenje o veoma značajnom pitanju zatvorenih fenijanaca. Razume se samo po sebi da se potpuno solidarišemo sa negodovanjem našeg dopisnika prema ovako surovim metodama.» Drugi deo članka u br. 60 lista «L'Internationale» redakcija je dopunila sledećim zaključkom:

«Rezimirajmo: Terbert je bio zatvoren u zatvoru sa samicama, Mountjoy. Posle nekoliko meseci provedenih u zatvoru dr M'Donnell je zahtevao da se Terbert prebaci u Spike Island, u kome nema samica; svoj zahtev on je obrazložio time što zatvorenik zbog svog zdravstvenog stanja ne može da izdržiATICAMU.

«Kako su se odnosili prema tom zahtevu lekara? U zatvoru u Spike Islandu zatvorenici zaista žive zajedno, ali postoje i samice za one zatvorenike koje treba kazniti; a Terbert je dobijao kaznu za kaznom da bi se održao u ćeliji koja je za njega ubitačna. Svaki put kad ovaj nesrećnik ustane iz bolesničkog kreveta daju mu samo vodu i hleb, a njemu je upravo potrebna brižljiva nega da bi se sasvim oporavio. Jedna varalica, dr Kelly, prikriva ovo ubistvo autoritetom nauke. Pogledajmo iskaz Petera Heya, upravnika zatvora. On kaže da je najveći broj kazni zasnovan na nepoštovanju ovog zatvorenika prema lekaru; dakle, dr Kelly ne samo da je propustio da protestuje protiv lošeg postupka prema zatvoreniku već je i sam davao povoda da ovaj bude kažnjen. On je istovremeno bio denuncijant i dželat.

Na ovaj način su ovom odlukom žigosane dve ubice: Peter Hey i Kelly. Ali na tome je i ostalo; niti su pozvani na odgovornost niti im je oduzeta služba: vrlo je verovatno da će ih Gladstone čak i unaprediti, i tako će oni uživati plodove svog zločina sve dok ne dođe dan narodnog suda. Dok se krivci uljuljukuju u potpunoj bezbednosti, narod podiže vešala; u ime čovečanstva ostaje nam da se nadamo da Hey i Kelly neće umreti u svojim posteljama već biti *linčovani* — za pouku budućim nevaljcima ako reakcija bude još jednom trijumfovala.

Kakvu strašnu osvetu usmeravaju svi ovi bedni nevaljalci sa zapanjujućom bezobzirnošću na svoje poglavare, počev od monarha i njihovih ministara sve do njihovih najpodlijih dželata! Čujte vi koji se sladite mukama drugih: nema ni jednog zločina, ni jednog i sramnog postupka, ni jedne nepravde, ni

jedne suze koju nismo zabeležili; tražićemo od svakog da položi račune, a nije malo onih koji već nose veliki teret. Neka se oni koji nisu daleko odmakli na putu zločina i tlačanja naroda zaustave i potrude da skinu sa sebe krivicu dok još ima vremena. Dolazi dan kad će biti prekasno da se moli za milost: tad će narod biti neumoljiv jer mora da osveti milione ubijenih.» 329

- ³⁰² Guiseppe Garibaldi, *The rule of the monk; or, Rome in the nineteenth century.* London i Njujork bez godine. 329
- ³⁰³ «*The Irish People*» — nedeljni list, vodeći organ fenijanaca, izlazio od 1863. u Dublinu. Engleska vlada je 1865. zabranila list i pohapsila njegove urednike. 329
- ³⁰⁴ *Habeas-Corpus-Act* doneo je engleski parlament 1679. Prema ovom zakonu morala je biti motivisana svaka naredba o hapšenju, a uhapšeni je morao biti u kratkom roku (3 do 20 dana) izveden pred sud ili oslobođen. *Habeas-Corpus-Act* nije važio za slučajeve optužbe za izdaju države i mogao je biti privremeno stavljen van snage odlukom parlamenta. 331 361 490
- ³⁰⁵ Reč je o Gladstone-ovim otkrićima o surovom obračunu sa uhapšenim učesnicima nacionalnooslobodilačke borbe od 1848/1849. koji je sprovela napuljska vlada Ferdinanda II (kralj Bomba), iznetim u brošuri «Two letters to the Earl of Aberdeen, on the state prosecutions of the Neapolitan government», London 1859. 331
- ³⁰⁶ *Land Bill* — nacrt zakona za Irsku o kome je debatovao engleski parlament u prvoj polovini 1870. godine. Nacrt zakona, koji je Gladstone podneo u ime engleske vlade, trebalo je tobože da predstavlja pomoć irskim zakupcima; sadržavao je, međutim, različite ograde i ograničenja ostavivši u suštini netaknutom osnovu kraljnih zemljoposeda engleskih lendlordova u Irskoj. Lendlordovi su i dalje imali mogućnost da povećavaju rentu i da proteraju zakupce sa zemlje. Jedino je trebalo da lendlordovi plate izvesnu odštetu zakupcima za neposredno izvršene melioracione radove i da se pri tom drže određenog pravnog postupka. *Land Bill* je usvojen u avgustu 1870. Lendlordovi su na svaki način sabotirali sprovođenje ovog zakona i kršili su ga pod različitim izgovorima. U suštini, zakon je doprineo podizanju i koncentraciji velezakupničke privrede u Irskoj i uništavanju sitnih irskih zakupaca. 331 489
- ³⁰⁷ Rezultati ispitivanja o smrti Michaela Terberta su objavljeni u listu «*The Irishman*» br. 34 od 19. februara 1870.
«*The Irishman*» — buržoasko-nacionalistički nedeljni list, izlazio je od 1858. do 1885. najpre u Belfastu, zatim u Dublinu. List je zastupao fenijance. 333
- ³⁰⁸ Rusku sekciju Internacionale je u proleće 1870. osnovala u Švajcarskoj grupa ruskih političkih emigranata iz redova demokratske omladine, vaspitane u duhu revolucionarnih demokrata Černiševskog i Dobroljubova. Veliku ulogu u pripremama za osnivanje ove sekcije imao je A. A. Serno-Solovjevič, član Internacionale; on je umro 1869. Dvanaestog marta 1870. komitet sekcije je poslao Generalnom veću program i statut kao i pismo Marxu, u kome ga moli da on zastupa sekciju u Međunarodnom udruženju radnika.
Na sednici Generalnog veća od 22. marta 1870. ruska sekcija je primljena u Internacionalu, a Marx je preuzeo na sebe da je zastupa u Generalnom veću. Ruska sekcija je podržavala Marxa i Engelsa u njihovoj borbi protiv Bakunjinove frakcionaške delatnosti. Članovi ruske sekcije Nikolaj Utin, Anton Trusov, Jekaterina Bartenjeva, G. Bartenjev, Jelisaveta Dmitrijeva i Ana Korvin-Krukovskaja su aktivno učestvovali u švajcarskom i međunarodnom radničkom pokretu. Sekcija je pokušavala da uspostavi veze sa revolucionarnim pokretom u samoj Rusiji. Sekcija se raspala 1872.

«*Narodnoje delo*» — časopis (od aprila 1870. list) koji je izdavala od 1868. do 1870. u Ženevi grupa ruskih revolucionarnih emigranata; prvi broj je pripremio Bakunjin; međutim, redakcija je u oktobru 1868, u koju su ušli Nikolaj Utin i drugi, prekinula sa Bakunjinom i istupila protiv njegovih shvatanja; od 1870. list je bio organ ruske sekcije Međunarodnog udruženja radnika i zastupao je liniju Marxa i Generalnog veća; objavljivao je dokumenta internacionale. 334

³⁰⁹ «*Poverljivo saopštenje*» bilo je namenjeno Odboru Socijaldemokratske radničke partije. Ovaj dokumenat, u čiji sastav je ušlo cirkularno pismo Generalnog veća od 1. januara 1870. poslao je Marx Ludwigu Kugelmannu, kao dopisnom sekretaru za Nemačku, sa molbom da ga preda Brackeu i drugim članovima Odbora.

Ovaj tekst se bazira na Marxovom rukopisu, kome je pripojeno njegovo pismo Kugelmanu od 28. marta 1870. Potpuno tekst je prvi put objavljen 1902. u časopisu «*Neue Zeit*», Nr. 15, 20. Jahrgang, 2. Band, 1901 - 1902. 336

³¹⁰ Ukazivanje na «*La Philosophie Positive. Revue*» — časopis, koji je propagirao filozofiju pozitivizma Auguste-a Comte-a; izlazio je od 1867. do 1883. u Parizu; jedan od njegovih osnivača i urednika je bio G. Wyruboff. 336

³¹¹ Reč je o takozvanoj Alijansi socijalističke demokratije (vidi i napomenu 228). 337

³¹² «*L'Éguaglianza*» — nedeljni list, organ sekcije Internacionale u Napulju; izlazio je od novembra 1869. do januara 1870; list je bio pod uticajem bakunjinista. 338

³¹³ Ruski zemljoposjednik P. A. Bahmetjev je dao Hercenu 1858. novac za propagandne ciljeve (tzv. Bahmetjev-fond). Marx je za ovo saznao iz pisma Johanna Philippa Beckera od 13. marta 1870. 345

³¹⁴ *sine beneficio inventarii* (popis bez povlastica) — stari princip naslednog prava. Naslednik je imao pravo da sudu podnese popis zaostavštine, da bi se jemstvo za dugove zaveštaoca ograničilo na vrednost zaostavštine. 345

³¹⁵ List «*Bee-Hive*» je odlukom Generalnog veća od 22. novembra 1864. proglašen za zvanični organ Međunarodnog udruženja radnika. Ovo je objavljeno u prilogu prvog izdanja Inauguralne adrese i Privremenog statuta. Tesno vezan sa reformističkim vodstvom tredjuniona i predstavnicima radikalne buržoazije, list se međutim faktički čvrsto držao stanovišta liberalnog tredjunionizma i imao je neodređeno držanje prema Internacionali. On je odlagao objavljivanje dokumenata Internacionale, falsifikovao materijale i samovoljno prenosio izveštaje o sednicama Generalnog veća. Kako je Engels pisao Marxu 1. novembra 1869, list je odigrao izrazito podlu ulogu povodom irskog nacionalnooslobodilačkog pokreta; on je odbijao da objavljuje rezolucije za pomoć fenijancima. Posle ponovljenog upozorenja Generalnog veća i mnogobrojnih žalbi članova Internacionale iz raznih zemalja u Generalnom veću se raspravljalo 26. aprila 1870. o ponašanju redakcije lista «*Bee-Hive*». Marx je održao opširan govor koji je sačuvan samo u obliku kratke zapisničke pribeleške (vidi u ovom tomu, str. 475). Marxu je naloženo da odluku o ovom pitanju formuliše za štampu. On je podneo nacrt odluke na sednici Generalnog veća od 3. maja; odluka je objavljena u listu «*Der Volksstaat*» br. 38 od 11. maja 1870, časopisu «*Der Vorbote*» br. 5 od maja 1870. i nizu drugih organa Internacionale. Tekst odluke je sačuvan u rukopisnoj verziji Karla Marxa koja je zalepljena u zapisniku sa sednice Generalnog veća od 17. maja 1870.

Ovaj tekst se bazira na tekstu iz lista «*Volksstaat*», upoređenom sa rukopisom. 347

- ³¹⁶ Liberalni buržuj Samuel Morley je 1869. kupio list »Bee-Hive« i postao njegov izdavač. 347
- ³¹⁷ Vlada Napoleona III se u maju 1870. poslužila plebiscitom da bi učvrstila svoje poljuljane pozicije. Pitanja su bila tako formulisana da je neodobranje politike Drugog carstva istovremeno značilo neodobranje svake demokratske reforme. Pariska federacija Internacionalne i Federalno veće radničkih udruženja u Parizu su izdali 24. aprila 1870. manifest u kome je raskrinkan ovaj demagoški manevar i pozvani radnici da se uzdrže od glasanja.
- Uoči plebiscita pohapšeni su članovi Pariske federacije. Optuženi su za pripremu zavere s ciljem da se ubije Napoleon III. Istovremeno je počelo proganjanje članova Internacionalne u Lionu, Ruanu, Marseju i drugim gradovima zemlje. U periodu od 22. juna do 5. jula 1870. održan je treći proces protiv članova Pariske federacije Internacionalne. Tužba za zaveru je propala; optuženi nisu osuđeni zbog učešća u tobožnoj zaveri, nego zbog pripadništva Internacionalni.
- Ovaj apel usvojilo je Generalno veće na svojoj sednici od 3. maja 1870. Engleski tekst je kao letak objavljen u listovima »The Daily Telegraph« od 4. maja 1870. i »The Eastern Post« od 7. maja 1870. sa potpisima članova Generalnog veća. Francuski tekst, koji je preveo sam Marx, objavljen je u listovima »Marseillaise« br. 138 od 7. maja 1870, »La Liberté« br. 150 od 8. maja 1870, »L'Égalité« br. 20. od 14. maja 1870. i u drugim listovima; na nemačkom jeziku apel je izašao u listu »Der Volksstaat« br. 38 od 11. maja 1870. i u časopisu »Vorboten« br. 5 od maja 1870. Rukopisna skica je zalepljena u zapisniku Generalnog veća od 3. maja 1870.
- Ovaj tekst se bazira na rukopisu, upoređenom sa tekstom iz lista »Der Volksstaat«.
- »The Daily Telegraph« — prvobitno liberalni, a od osamdesetih godina 19. veka konzervativni dnevni list; pod ovim naslovom izlazio je u Londonu od 1855. do 1937, posle spajanja sa listom »The Morning Post«, izlazi kao »Daily Telegraph and Morning Post«.
- »The Eastern Post« — radnički list; izlazio je od 1868. do 1873. jedanput nedeljno u Londonu. Od februara 1871. do juna 1872. organ Generalnog veća Internacionalne.
- »La Marseillaise« — francuski dnevni list, organ levih republikanaca; izlazio je u Parizu od decembra 1869. do septembra 1870. List je objavljivao materijale o radu Internacionalne i radničkom pokretu. 348
- ³¹⁸ Prvi proces protiv pariskog rukovodstva Internacionalne održan je u martu 1868, drugi od 22. maja do 19. juna 1868. 348
- ³¹⁹ Ovu rezoluciju je, po nalogu Marxa, koji je zbog bolesti bio odsutan, podneo Hermann Jung na sednici Generalnog veća od 10. maja 1870. Grupa francuskih emigranata u Londonu, pristalica Félix Pyat-a, koja posle usvajanja rezolucije Generalnog veća od 7. jula 1868 (vidi u ovom tomu, str. 254) nije imala nikakve veze sa Internacionalnom, nazivala je sebe i dalje »Francuskom federalnom sekcijom u Londonu« i izdavala dokumenta u ime Međunarodnog udruženja radnika. Pitanje zvaničnog ograđivanja od ove grupe je tokom 1869. više puta bilo na dnevnom redu Generalnog veća. U proleće 1870. takvo ograđivanje je bilo utoliko nužnije što se u to vreme pripremao u Francuskoj treći proces protiv članova Internacionalne. Kao optužujući materijal služila su dokumenta »Francuske federalne sekcije u Londonu«, posebno adresa usvojena na jednoj skupštini od 20. oktobra 1868, u kojoj je Internacionalna izjednačena sa republikanskim tajnim društvom Revolucionarna komuna, kojim je rukovodio Félix Pyat.
- Engleski tekst rezolucije je sačuvan u Marxovom rukopisu i zalepljen u zapisniku sednice Generalnog veća od 10. maja 1870. Pored toga, rezolucija je objavljena u listu »Penny Bee-Hive« br. 418 od 14. maja 1870.

Francuska verzija rezolucije je sačuvana kao prepis Augusta Serraillier-a. Ovaj tekst je objavljen u listovima »La Marseillaise« br. 145 od 14. maja 1870, u »L'Internationale« br. 70 od 15. maja 1870, i u »L'Égalité« br. 21 od 21. maja 1870. Nemačka verzija rezolucije je izašla u listu »Volksstaat« br. 41 od 21. maja 1870.

Ovaj tekst se bazira na Marxovom rukopisu, upoređenom sa tekstom iz lista »Der Volksstaat«. 349

- ³²⁰ U skladu s odlukom bazelskog kongresa Internacionale sledeći kongres je trebalo da se održi u Parizu. Na sednici Generalnog veća od 17. maja 1870. Marx je predložio da se ovaj kongres ne održi u Parizu nego u Majncu. Promena mesta za održavanje kongresa je bila neophodna s obzirom na porast represalija napoleonske vlade protiv radničkog pokreta i demokratskih snaga, posebno protiv Internacionale.

Zbog izbijanja francusko-pruskog rata u julu 1870. kongres se nije mogao održati ni u Majncu. Na sednici Generalnog veća od 2. avgusta 1870. Marx je predložio da se konsultuju lokalne sekcije i federacije o odlaganju kongresa. Lokalne organizacije su se saglasile sa odlaganjem. Generalno veće je zbog toga 23. avgusta 1870. odložilo zvanično sazivanje sledećeg redovnog kongresa »do povoljnijeg trenutka«.

Marxov predlog rezolucije o sazivanju kongresa u Majncu potvrdilo je Generalno veće 17. maja 1870. Ona je izašla u listu »Der Volksstaat« br. 42 od 25. maja 1870, u časopisu »Der Vorbote« br. 6 od juna 1870, kao i u listu »L'Égalité« br. 22 od 28. maja 1870. i listu »Le Mirabeau« br. 45 od 29. maja 1870. Engleski tekst rezolucije je sačuvan u knjizi zapisnika Generalnog veća i kao rukopisna kopija Eleanor Marx.

Ovaj tekst se bazira na knjizi zapisnika, upoređenoj sa tekstom iz lista »Der Volksstaat«.

»Le Mirabeau« — belgijski nedeljni list, izlazio je u Vervieju od 1868. do 1874; bio je organ belgijske sekcije Internacionale. 350

- ³²¹ Marxovo i Engelsovo pismo Odboru Socijaldemokratske radničke partije od 14. juna 1870. napisano je povodom zakazivanja kongresa Internacionale za septembar 1870. Pošto je Generalno veće 17. maja odlučilo da se sledeći kongres održi u Majncu, Stumpf je po Liebknechtovom nalogu 11. juna uputio pismo Marxu s molbom da se kongres, zbog predstojećih izbora za rajhstag u Nemačkoj, koji će se održati u septembru, sazove tek za 5. oktobar. Sa istom molbom se 12. juna Odbor Socijaldemokratske radničke partije obratio Generalnom veću, a i Geib Marxu. Marx je bio odlučno protiv odlaganja kongresa. Svoje mišljenje o tome on je izrazio kako u ovom dokumentu tako i u pismu Odboru Socijaldemokratske radničke partije od 27. juna 1870 (vidi u ovom tomu, str. 475/476).

Marxovo i Engelsovo pismo je objavljeno u listu »Der Volksstaat« br. 21 od 26. juna 1872. kao i spisu »Leipziger Hochverrathsprozeß. Ausführlicher Bericht über die Verhandlungen des Schwurgerichts zu Leipzig in dem Prozeß gegen Liebknecht, Bebel und Hepner, wegen Vorbereitung zum Hochverrat von 11 - 26. März 1872«, Leipzig 1872. Tekst je štampan i u izdanju ovog spisa od 1874. i 1894; izdanje od 1894. je pripremio Wilhelm Liebknecht po nalogu Glavnog odbora Socijaldemokratske partije Nemačke. 351

- ³²² *Štutgartski kongres* Socijaldemokratske radničke partije održan je od 4. do 7. juna 1870. 351
- ³²³ »North German Correspondence«, informativni bilten Bismarckove vlade, izlazio na engleskom jeziku od 1869. do 1870. u Berlinu.

novac guelfa — reč je o takozvanom fondu guelfa kojim je raspolagao lično Bismarck i koji je bio namenjen za podmićivanje štampe. 352

³²⁴ Posle reorganizovanja redakcije lista «L'Égalité» (vidi nap. 283) bakunjinisti su se, s namerom da povrate izgubljene pozicije, pojavili na redovnom kongresu Romanske federacije u La Šo-d-Fonu, održanom od 4. do 6. aprila 1870. Tom prilikom su oni sebi obezbedili nominalnu većinu glasova; oni su raspolagali sa 21 mandatom beznačajnih i delimično fiktivnih sekcija prema 12 mandata ženevske sekcije i 6 mandata lokalnih sekcija, koje su iz ovih ili onih razloga istupale protiv Bakunjina. Na dnevnom redu kongresa je bilo i pitanje stava radničke klase prema političkoj borbi. Pri tom su bakunjinisti, nasuprot ženevske sekciji i pozivajući se na falsifikovani francuski tekst statuta propagirali potpuno uzdržavanje od političke borbe. Na Bakunjinovo insistiranje kongres je počeo rad prijemom novoformiranih sekcija u Romansku federaciju. Rasplamsala se ogorčena borba oko prijema sekcije «Alijansa socijalističke demokratije. Centralna sekcija» koju je Bakunjin osnovao u Ženevi (vidi nap. 260) i bakunjinističke sekcije u La Šo-d-Fonu. Bakunjinovu frakcionašku delatnost je raskrinkao N. Utin, jedan od vođa ruske sekcije u Ženevi. Došlo je do raspada: ženevski delegati i druge pristalice Generalnog veća su samostalno nastavili rad.

Pristalice Alijanse su uzurpirale ime romanskog kongresa, izabrale novi federalni komitet i premestile njegovo sedište u La Šo-d-Fon. Time su u romanskoj Švajcarskoj obrazovana dva federalna komiteta: u Ženevi i La Šo-d-Fonu. Bakunjinisti su počeli da izdaju svoj vlastiti list pod naslovom «La Solidarité» koji je izlazio u redakciji Jamesa Guillaume-a od 11. aprila 1870. do 12. maja 1871. najpre u Nešatelu, zatim u Ženevi i koji je predstavljao nastavak lista «Le Progrès».

Pošto je Generalno veće bilo upoznato sa događajima na kongresu, ono je 12. aprila 1870. naložilo Hermannu Jungu da sakupi dopunski materijal. Materijal je više puta podnošen na sednicama Generalnog veća tokom aprila i maja. Generalno veće je 28. juna, na insistiranje članova ženevskog komiteta, usvojilo rezoluciju koju je Marx predložio. Rezoluciju je sekretar-korespondent za Švajcarsku, Hermann Jung, poslao i jednom i drugom federalnom komitetu, a objavljena je u br. 16 lista «La Solidarité» od 23. jula 1870. kao i u listu «Le Mirabeau». 353

³²⁵ Na svojoj sednici od 21. juna 1870. Generalno veće se bavilo otpuštanjem građevinskih radnika u Ženevi. Marxu je bilo naloženo da napiše jedan apel sindikatima i sekcijama Internacionale u Evropi i Americi. Ovaj poziv Generalno veće je potvrdilo na sednici od 5. jula i objavilo kao letak na engleskom, nemačkom i francuskom jeziku. «The lock-out of the building trades at Geneva. The General Council of the International Working Men's Association to the working men and women of Europe and the United States»; «Die Aussperrung der Bauarbeiter in Genf. Der Generalrath der internationalen Arbeiterassociation an die Arbeiter und Arbeiterinnen in Europa und den Vereinigten Staaten»; «La grève des corps de métiers en bâtiment à Genève. Appel du Conseil général de l'Association Internationale des Travailleurs aux travailleurs et travailleuses de l'Europe et des États-Unis». Pored toga nemačka verzija je izašla u listu «Der Volksstaat» br. 56 od 13. jula 1870, u listu «Volkswille» br. 25 od 16. jula 1870. i u časopisu «Der Vorbote» br. 7 od jula 1870.

Ovaj tekst se bazira na nemačkom letku, upoređenom sa engleskim i francuskim tekstom.

«Volkswille» — austrijski radnički list; izlazio je u Beču od januara 1870. do juna 1874. 354

³²⁶ Upućivanje na izjavu udruženih građevinskih preduzimača u kantonu Ženeva od 2. juna 1870, koja je objavljena kao plakat. U njoj je sva odgovornost za štrajk u Ženevi prebačena na Internacionalu. Građevinski preduzimači su zahtevali primenu člana saveznog ustava kojim se ovlašćuje vlada da protera «strance, koji ugrožavaju unutrašnju i spoljnu bezbednost Švajcarske». 355

³²⁷ Marx je napisao ovo *poverljivo saopštenje* s obzirom na pripremu sledećeg kongresa. Na sednici Generalnog veća od 28. juna 1870. Marx je predložio da se izvrše konsultacije u sekcijama o tome da li Generalno veće treba da promeni sedište; ovaj predlog je Marx obrazložio time da se ne sme stvarati nikakav privilegovani položaj radnika jedne ili druge zemlje. Marxov predlog je usvojen, ali je naišao na otpor Halesa, jednog člana Generalnog veća. O ovom pitanju je Generalno veće još jednom raspravljalo 5. i 12. jula, kada je odbijeu Halesov predlog. Tekst poverljivog obaveštenja Marx je 14. jula poslao Hermannu Jungu, koji je trebalo da ga pošalje u Švajcarsku. Sačuvan je takode i tekst koji je August Serrailier kao sekretar-korespondent Generalnog veća za Belgiju poslao De Paepu-u. Sekcije su se izjasnile protiv premeštanja sedišta Generalnog veća, jer su London smatrale najpogodnijim mestom za rad rukovodećeg organa Međunarodnog udruženja radnika.

Ovaj tekst se bazira na Marxovom prilogu pismu upućenom Hermannu Jungu 14. jula 1870. 356

³²⁸ *Program za kongres Internacionalne*, koji je trebalo da počne 5. septembra 1870. u Majncu, koji je Marx izradio, potvrdilo je Generalno veće 12 jula 1870. Prilikom njegovog usvajanja Marx je više puta uzimao reč da bi objasnio neka pitanja. Program, koji je potvrdilo Generalno veće, izašao je kao letak na engleskom jeziku pod naslovom «The fifth annual congress of the International Working Men's Association». U pismu Jungu od 14. jula 1870. Marx je preneo potpun tekst programa, pri čemu mu je preporučio da zadrži redosled pitanja koji je on predložio.

Na francuskom jeziku program je izašao u listu «La Solidarité» br. 17 od 30. jula 1870. i listu «La Liberté» br. 162 od 31. jula 1870; na nemačkom jeziku je objavljen u listu «Volksstaat» br. 65 od 13. avgusta 1870. i u časopisu «Voroote» br. 7 od jula 1870. 357

³²⁹ Ovaj nacrt Marx je napisao za diskusiju o irskom pitanju, održanu u Generalnom veću 26. novembra 1867. Diskusija o irskom pitanju, započeta 19. novembra u Generalnom veću, na Marxov predlog je odozlena za sledeću sednicu, na kojoj je Marx nameravao da istupi. Ubrzo posle sednice, 23. novembra, u Mančesteru su pogubljena trojica od osuđenih fenijanaca. Marx je zato smatrao neumesnim da, s obzirom na opšte uzbuđenje koje je izazvalo pogubljenje, održi svoj govor pripremljen za sednicu od 26. novembra. On je ustupio reč Peteru Foxu, jer je smatrao vrlo celishodnim da u jednoj tako zategnutoj situaciji jedan engleski član Generalnog veća izrazi simpatije za Irce i osudi krvavi akt engleske vlade. Kada je kasnije pripremao svoje predavanje u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu (vidi u ovom tomu, str. 455 - 456) koristio je i ovaj nacrt kao i materijale prikupljene za njega. 361

³³⁰ *Drugi parlament* je 12. avgusta 1652. u periodu engleske revolucije, posle poraza nacionalnooslobodilačkog ustanka 1641 - 1652. u Irskoj, doneo zakon o redu u Irskoj. Ovim je ozakonjen režim nasilja i terora koji su u Irskoj bili uveli engleski kolonizatori i sankcionisana je pljačka irskih poseda u interesu predstavnika engleske buržoazije i «novog» poburžoženog plemstva. Prema ovom zakonu, većina irskog stanovništva je proglašena «krivom za pobunu». «Krivcima» su se smatrali svi oni Irce, koji iako nisu neposredno učestvovali u ustanku, nisu ni ispoljili dužnu «odanost» engleskoj državi. Oni koji su proglašeni «krivim» delili su se, prema stepenu učešća u ustanku, na kategorije i podvrđavani su surovim represalijama; protiv njih je izricana smrtna kazna, slati su u izgnanstvo ili im je konfiskovana imovina. Dvadeset šestog septembra 1653. zakon o redu u Irskoj je dopunjen novim zakonom, koji je propisivao surovo naseljavanje Iraca, kojima je konfiskovana imovina, u nenaseljenu oblast Connaught i grofoviju Clare i utvrđivao da se konfiskovana zemlja Iraca dodeli ljudima odanim parlamentu kao i oficirima i vojnicima engleske vojske. Oba zakona su doprinela ekonomskom učvršćenju engleskog lendlordizma u Irskoj. 361 367

- ³³¹ Karakterišući krvavu politiku engleske vlade prema irskim fenijancima Marx je parafrazirao reči koje je upotrebila engleska kraljica u svom govoru parlamentu 19. novembra 1867, kada je dala ocenu ovog pokreta.
 »The Chronicle« – katolički nedeljnik, izlazio je od 1867. do 1868. u Londonu. 361
- ³³² U vreme kada je pokušao da izvrši državni udar u Bulonji Louis Bonaparte je 1840. jednim hicem ranio jednog oficira vladinih trupa. U svom pismu Marxu od 24. novembra 1864. Engels ukazuje na ovu epizodu i primećuje da je engleska vladajuća klasa za sličnu stvar, dodavši povrh svega i lažnu optužbu, obesila fenijance, dok je istovremeno ispoljavala prema krunisanom zločincu – Napoleonu III, ulizičku i podlačku poniznost. 361
- ³³³ *Corn-Acre-System* – sistem karakterističan za irsko korišćenje zemlje, u kome su krupni zakupci, po pravilu pazakupci (middleman), male parcele od pola akra ili jednog akra pod ropskim uslovima davali siromašnim zakupcima ili poljoprivrednim radnicima. Naziv Corn-Acre se odomatio u 18. veku, posle usvajanja zakona koji je propisivao gajenje žitnih kultura na malim zakupljenim parcelama. 363 374
- ³³⁴ *Ukidanje zakona o žitu* godine 1846. dovelo je do pada cene žita zbog smanjene tražnje u Engleskoj za irskim žitaricama i do povećanja tražnje za vunom i drugim proizvodima stočarske privrede u Irskoj i doprinelo tome da lendlordovi i imućniji zakupci oronice u velikoj meri pretvore u pašnjake. To je sredinom 19. veka imalo za posledicu masovno proterivanje sitnih irskih zakupaca sa zemlje («čišćenje dobara»). 363
- ³³⁵ Pri ispitivanju bednog položaja irskih seljaka u vezi sa «čišćenjem dobara» Marx ukazuje na analogan proces surovog proterivanja sa zemlje stanovnika škotskih planina, Kelta, koje je krajem 18. i početkom 19. veka izvršila anglo-škotska aristokratija. Karakteristiku ovog procesa dao je Marx u svom članku *Izbori – Finansijske nevolje – Vojvotkinja od Sutherlanda i ropstvo* (vidi u 11. tomu ovog izdanja str. 413 - 418), kao i u prvom tomu *Kapitala*, gl. 24 (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 643 - 646) 364
- ³³⁶ *Okrugloglavim* su nazivane za vreme engleske revolucije 1642 - 1649. pristalice parlamenta zbog njihovog puritanskog običaja da šišaju kosu za razliku od plemića, pristalice kralja, koji su nosili dugu kosu. 364
- ³³⁷ *borba za emancipaciju katolika* – pokret u prvoj polovini 19. veka za ukidanje ograničenja političkih prava katolika, koji su pretežno bili Irci. U Irskoj je ovaj pokret predvodila liberalna buržoazija na čelu sa O'Connellom. Lozinkom o emancipaciji katolika oni su privukli seljaštvo. Engleski parlament je 1829. ukinuo ova ograničenja. Katolici su dobili pravo da budu birani u parlament i da zauzimaju položaje u vladi; istovremeno je petostruko povećan imovinski cenzus. U pomoć ovog manevra vladajuća klasa Engleske je pokušala da privuče na svoju stranu gornji sloj irske buržoazije i katoličke zemljoposjednike da bi tako pocepala irski nacionalni pokret. 364
- ³³⁸ *Liga za reformu* (vidi nap. 139) je odbila da podrži nacionalnooslobodilački pokret Iraca. Na sednici veća Lige za reformu 1. novembra 1867. usvojen je predlog rezolucije jednog buržoaskog radikala, kojim je osuđen pokret fenijanaca. Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika je tokom svoje diskusije o irskom pitanju u novembru 1867. podvrglo oštroj kritici ovu rezoluciju. 365
- ³³⁹ Svoje izlaganje o irskom pitanju, zasnovano na ovom nacrtu, Marx je održao u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu 16. decembra 1867. Na skupštini su učestvovali i predstavnici nekih drugih radničkih udru-

ženja i članovi generalnog veća Internacionale. Izlaganje je trajalo sat i po i izazvalo je veliki interes prisutnih. Marx je bio pozvan da na tu temu govori i u drugim nemačkim radničkim udruženjima u Londonu. I pored svoje opširnosti, rukopis predstavlja samo privremenu skicu koja ni u kom slučaju ne iscrpljuje sadržaj predavanja koje je Marx održao.

Ovaj tekst se bazira delom na nemačkom, delom na engleskom nacrtu. Prevod engleskog teksta dat je u uglastim zagradama. 366

- ³⁴⁰ Misli se na tri velika nacionalnooslobodilačka ustanka u Irskoj. Prvi ustanak (1641 - 1652) se odvijao u vreme engleske buržoaske revolucije. On je bio odgovor irskog seljaštva i eksproprisanog plemstva na kolonijalnu politiku engleskog apsolutizma, koju je nastavila engleska buržoazija i «novog, poburžoazeno plemstvo. U ustanku je učestvovao i anglo-irski klan plemstva (potomci engleskih feudalnih osvajača Irske, koji su se orodili sa irskim klanom plemstva), kome je pretila konfiskacija imovine i veliki deo katoličkog sveštenstva. Iz te sredine je proizašla većina vođa ustanika. Poraz ustanika, koji su nanele trupe engleske republike pod Cromwellovom komandom, ojačao je pozicije «novog» plemstva koje se obogatilo kolonijalnim izrabljivanjem Irske, i doprineo je ponovnom uspostavljanju monarhije u Engleskoj godine 1660.

Povod drugom ustanku (1689 - 1691) bio je državni udar u Engleskoj godine 1688 («Slavna revolucija»). Ona je dovela do uspostavljanja plemičko-buržoaske konstitucionalne monarhije, na čelu sa Williamom III Oranskim, Proteran iz Engleske, James II, koji je nameravao da irski pokret iskoristi za to da se vrati na presto, stao je zvanično na čelo ustanaka. Engleske pristalice Jamesa II i irski ustanici su, međutim, imali različite ciljeve. Pod pritiskom ustanika James II je bio prinuđen da privremeno prizna nezavisnost irskog parlamenta i ukidanje kolonijalnih zakona koji su sankcionisali konfiskaciju irskih dobara. Pohod se završio porazom ustanika.

Treći ustanak (maj—juni 1798) izbio je zbog kolonijalnog ugnjetavanja i provokatorske i terorističke politike engleske vlade koja je rasturila irske patriotske organizacije i zbog prestupa kolonijalnih vlasti i reakcionarnih bandi koje su vrbovali engleski lendlordovi. Ustanak je predstavljao vrhunac entuzijazma nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj, koji se osnažio pod uticajem rata za nezavisnost engleskih kolonija u Americi i pod uticajem francuske revolucije. Ustanak je predvodilo revolucionarno krilo buržoasko-patriotskog društva United Irishmen (Ujedinjeni Iraci), koje je 1791. osnovao Wolfe Tone u Belfastu. Društvo je težilo proglašenju nezavisne irske republike. Uzroci poraza ustanaka su bili nedovoljna povezanost rukovodstva društva United Irishmen sa seljaštvom, iz čijih je redova poticao najveći broj ustanika, hapšenje velikog broja njegovih organizatora u predvečerje ustanaka, kao i nepovezanost i spontani karakter ustanaka. Pored toga, nije uspeo ni pokušaj francuskih trupa da se iskrcaju u Irsku radi pomoći ustanicima. Posle surovog poraza ustanaka engleska vlada je 1801. prinudila Irsku da uđe u Anglo-irsku uniju (vidi nap. 290). 366

- ³⁴¹ *Papa Adrijan IV* je oko 1155. izdao povelju kojom je engleskom kralju Henryju II dodelio titulu lorda od Irske i kojom je dao saglasnost za osvajanje ove zemlje pod izgovorom da treba srediti pitanja crkve u Irskoj. U naknadu za to je tražio obećanje da će se irska crkva povinovati papskoj stolici. Henry II je iskoristio ovo «davanje lena» za svoj osvajачki pohod na Irsku godine 1171.

Kada su se zaoštrile protivrečnosti između protestantske Engleske i katoličkih snaga papa Gregor XIII je 1576. oglosio da je kraljica Elisabetha izgubila pravo na krunu Irske. 367

- ³⁴² *Pale* — naziv jednog dela Irske koji je u srednjem veku u doba engleske vladavine potčinjen Engleskoj kao kolonija. Ova kolonija je osnovana kao posledica osvajanja anglo-normanskih feudalaca u 12. veku u jugoistočnom delu Irske. Na njenim granicama osvajači su postavili utvrđenja (otuda i ovaj naziv).

- Kolonija je služila Englezima kao polazna tačka za stalne ratove protiv stanovništva još neosvojenog dela Irske, koji su se u 16/17. veku završili potčinjavanjem cele zemlje. 367
- ¹⁴³ *Anglo-irski parlament* je prvi put sazvan krajem 13. veka i činili su ga predstavnici krupnih feudalaca i najvišeg sveštenstva engleske kolonije u Irskoj (Pale). Sa širenjem engleske vlasti na celo ostrvo parlament je postao predstavnički organ engleske i anglo-irske aristokratije uz engleskog namesnika Irske; ovlašćenja parlamenta su bila sasvim ograničena. Prema zakonu od 1495, sazivanje parlamenta i donošenje zakona zavisilo je od saglasnosti kraljevskog Tajnog saveta. Ovaj anglo-irski parlament, koji je po svom sastavu bio reacionaran, faktički je bio lišen zakonodavne inicijative i dugo je igrao ulogu oruđa engleskih kolonijalnih vlasti. Tek osamdesetih godina 18. veka engleska vlada je morala pod uticajem rastućeg nacionalnooslobodilačkog pokreta da se saglasi sa širenjem prava irskog parlamenta. Međutim, sa obrazovanjem Anglo-irske unije 1801 (vidi nap. 290) irski parlament je potpuno ukinut. 367 455
- ³⁴⁴ *Amalečani* — drevni varvarski beduinski narod sa poluostrva Sinaj, koji su uništavali mnogi jevrejski kraljevi; ovde upotrebljeno u smislu razbojnika. 368
- ³⁴⁵ Reč je o *kapitulaciji Limerika*, o ugovoru koji je u oktobru 1691. zaključen između irskih ustanika i predstavnika engleskih komandosa i koji je kralj William III potvrdio. Rezultat ovog ugovora bila je kapitulacija ustaničkih trupa pod časnim uslovima: vojnici i oficiri su stekli pravo da stupe u službu stranih vojski ili da budu primljeni u vojsku Williama III; stanovnicima Irske, među njima i katolicima, obećana je amnestija kao i sigurnost imovine, pravo glasa, zagarrantovana sloboda veroispovesti itd. Nekoliko meseci pre zaključenja ugovora u Limeriku, zaključeni su slični ugovori u Galveju i drugim gradovima prilikom kapitulacije ustaničkih garnizona. Engleski kolonizatori su uskoro na najgrublji način povredili uslove ugovora. 368
- ³⁴⁶ *Acts of Settlement* — vidi nap. 330. 368
- ³⁴⁷ *absentees* — lendlordovi koji su posedovali imanja u Irskoj, a stalno su živeli u Engleskoj. Njihovim dobrima su upravljali zemljišni agenti koji su surovo eksploatisali seljake, ili su dobra iznajmljivali pazakupcima, koji su ih zatim u sitnim parcelama davali zakupcima u napolicu. 368 493
- ³⁴⁸ *Krivični zakonik* (Penal Code ili Penal Laws) — niz zakona koje su engleski kolonizatori počev od kraja 17. veka, a posebno u prvoj polovini 18. veka uveli za Irsku pod izgovorom borbe protiv katoličkih zaverenika i neprijatelja anglikanske vere. Ovi zakoni su faktički lišili Irce, koji su većinom bili katolici, svih političkih i građanskih prava. Oni su za irske katolike ograničili pravo nasleđa, pravo sticanja i otuđivanja imovine, a za neznatne prestupe se prema ovim zakonima najčešće kažnjavalo konfiskacijom imovine. Ovi zakoni su bili sredstvo za eksproprijaciju onih Iraca koji su još uvek posedovali zemlju. Ovi krivični zakoni su odredili surove uslove zakupa za katoličke seljake i doprineli njihovom porobljavanju od strane engleskih lendlordova i pazakupaca. Ovi krivični zakoni su imali za cilj i iskorenjivanje nacionalnih tradicija Irske; oni su zabranjivali irske škole, propisivali oštre kazne za učitelje, irske katoličke sveštenike i dr. Tek je zamah nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj krajem 18. veka doveo do ukidanja većeg dela krivičnih zakona. 369 455
- ³⁴⁹ *Freehold* (property) — potpuno nezavisna zemljišna svojina (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 175); ona potiče od srednjovekovnih jeomena koji su od lorda sticali pravo na komad zemlje najpre zbog zasluga u vojnoj službi, a kasnije plaćanjem izvesne zemljišne rente. 369
- ³⁵⁰ Misli se na završetak rata između Engleske i napoleonske Francuske godine 1815. 370

³⁵¹ *cotters* — kategorija seoskog stanovništva koja je poticala od srednjovekovnih siromašnih seljaka i seljaka bezzemljaša. Nedostatak zemlje u Irskoj ih je prinudavao da zemlju zakupljuju pod najtežim uslovima, da za lendlordove ili bogate zakupce stvaraju višak rada, da bi od njih dobili malo parče zemlje ili sklonište (*cottage*). Položaj *cotters*-a je bio sličan položaju poljoprivrednih nadničara. 371

³⁵² *Pokret repeal* — pokret za ukidanje Anglo-irske unije od 1801 (vidi nap. 290). Dvadesetih godina 19. veka zahtev za ukidanjem unije bio je najpopularnija parola u Irskoj. Buržoaski liberali, koji su bili na čelu nacionalnog pokreta (O'Connell i dr.), u agitaciji za ukidanje unije su videli samo sredstvo pomoću koga bi se od engleske vlade dobili sitni ustupci za irsku buržoaziju. U februaru 1835. O'Connell je sa vodama vigovaca sklopio Lichfield-House ugovor (ime ugovora potiče od kuće lorda Lichfielda u Londonu, u kojoj su održani pregovori). Prema ovom ugovoru, O'Connell je kao protivuslugu za neke povlastice imućnijih klasa Irske obećao da će vigovcima pružiti podršku u parlamentu i da će nastojati na suzbijanju masovnog pokreta u Irskoj. Shodno ovom ugovoru O'Connell i njegove pristalice su prekinuli agitaciju za ukidanje unije. Godine 1840. irski liberali su pod pritiskom masovnog pokreta bili prinuđeni da osnuju Repeal asocijaciju; oni su, međutim, pokušali da i nju vode putem kompromisa sa engleskim vladajućim klasama. Asocijacija se raspala četrdesetih godina 19. veka. 372

³⁵³ Ovaj fragment iz *Istorije Irske* je deo velikog istorijskog rada o ovoj temi koji je Engels planirao i na kome je radio poslednjih meseci 1869. i u prvoj polovini 1870. godine. Engels je nameravao da na primeru istorije Irske raskrinka sistem i metode engleske kolonijalne vladavine i da pokaže njene najteže posledice na istorijsku sudbinu kako ugnjetenih tako i ugnjetanih nacija. Pored toga, on je htio da u ovom radu podvrgne kritici dela engleskih buržoaskih istoričara, nacionalekonomista i geografa koji su istoriju Irske i irsku stvarnost falsifikovali u šovinističkom duhu.

Već od leta 1869. Engels se nosio mišlju da napiše knjigu o istoriji Irske. Da bi Irsku što bliže upoznao on je u septembru 1869. krenuo na put kroz ovu zemlju. Zbog svoje planirane knjige Engels je proučio obimnu literaturu i mnogobrojne istorijske izvore: dela starih i srednjovekovnih autora, anale, stare zbirke zakona, zakonska akta, folklorne i literarne spomenike, putopise, brojne spise iz istorije, arheologije, ekonomije, geografije, geologije itd. Postojeća Engelsova bibliografija o istoriji Irske sadrži više od 150 naslova. Najveći deo ispisa koje je u to vreme načinio sakupljen je u 15 svezaka pripremnog materijala za njegovu planiranu knjigu, ne računajući beleške i fragmente na pojedinim listovima kao ni isečke iz novina. Za izučavanje irskih izvora Engels je morao da nauči staroirski jezik. Pojedina mesta iz irskih anala i staroskandinavskih saga Engels je sam prevodio na nemački. Marx je neprekidno pomagao Engelsu pri izučavanju istorije Irske, pridajući veliki značaj planiranom delu. Svoje mišljenje o najznačajnijim problemima irske istorije Marx i Engels su izgradili tokom zajedničkih diskusija.

U maju 1870. Engels je pristupio oblikovanju prikupljene grade. Sačuvan je njegov sledeći plan rada:

•1. Prirodni uslovi

2. Stara Irska

3. Engleska osvajanja

1. Prvi upad

2. Pale i Irishry

3. Porobljavanje i eksproprijacija. 152[...] — 1691

4. Engleska vladavina

1. Krivični zakoni. 1691 - 1780

2. Ustanak i unija 1780 - 1801

3. Irska u Ujedinjenoj Kraljevini
 a) Period sitnih seljaka. 1801 - 1846
 b) Period istrebljivanja. 1846 - 1870^a

Engels je našao vremena samo da napiše prvu glavu »Prirodni uslovi«. Druga glava »Stara Irska« je ostala nezavršena, a posljednje dve glave Engels nije mogao ni početi da piše, iako je u stvari imao prikupljene materijale za sve delove svog spisa. Bio je prinuđen da prekine rad zbog krupnih političkih događaja koji su se zbili u julu 1870. Francusko-pruski rat, Pariska komuna, borba protiv bakunjinista, obiman praktičan rad u Internacionali, — sve to je omelo Engelsa da završi svoje delo. Rezultate svog naučnog istraživanja Engels je ipak iskoristio u svom teorijskom i političkom radu. Engels se naročito prilikom rada na odgovarajućim odeljcima svoje knjige *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (1884) u velikoj meri oslanjao na niz naučnih zaključaka do kojih je došao pri istraživanju društvenog poretka Kelta u staroj Irskoj. 377

³⁵⁴ Posle osvajanja Williama Osvajача, vojvode od Normandije, godine 1066, došlo je tokom 11. i 12. veka do formiranja centralizovane feudalne države u Engleskoj. Kraljevsku moć je naročito učvrstio u 12. veku Henry II reformama koje je sproveo. Žrtva osvajačkih namera engleske monarhije bila je i Irska. Shodno zakonu pohoda od 1169 - 1171. anglo-normanski baroni su osnovali u jugoistočnom delu Irske koloniju koja je kasnije dobila naziv Pale (vidi nap. 342). 379

³⁵⁵ Prema modernoj terminologiji: naslage iz mezozojskog i kenozojskog doba. 381

³⁵⁶ Reč je o velikoj gladi koja je u Irskoj vladala 1846/1847. 386

³⁵⁷ Misli se na period surovih represalija protiv irskog stanovništva i na njegovu masovnu eksproprijaciju kojima su pribegle trupe engleske republike posle poraza nacionalnooslobodilačkog ustanka od 1641 - 1652. u Irskoj. Shodno zakonima engleskog parlamenta od 1652. i 1653 (vidi nap. 330), jedan broj irskih zemljoposjednika koji su proglašeni »krivim za pobunu« silom je proteran u nenaseljenu oblast Connaught i močvarnu južnu grofoviju Clare. 387

³⁵⁸ Godine 1846. su ukinuti zakoni o žitu (vidi nap. 334). 390

³⁵⁹ U to vreme je Engleska učestvovala u ratu protiv napoleonske Francuske i od nje zavisnih evropskih zemalja (1812. Engleska je vodila rat protiv Francuske u savezu sa Rusijom, Španijom i Portugalom). Pored toga 1812. je počeo rat između Engleske i SAD, izazvan politikom vladajućih klasa Engleske, koje nisu htele da priznaju nacionalni suverenitet SAD i pokušale da ponovo uspostave svoju kolonijalnu vladavinu u Severnoj Americi. 392

³⁶⁰ Treći tom ovog izdanja, koji sadrži završetak zbirke »Senchus Mor« (*Velika knjiga starih vremena*), izašao je tek 1873, kada je Engels već bio napisao svoj rad.

Engels je prvi pravilno ocenio značaj ovog spomenika staroirskog prava kao izvor za proučavanje društvenog poretka starih Iraca. 393

³⁶¹ Radi se o zbirci »Rerum Hibernicarum Scriptores«, koja je izašla 1814. i 1825/1826. u četiri toma i koju je izdao Charles O'Conor.

U ovom izdanju je prvi put objavljen deo »Annales IV Magistrorum« kao i »Annales Tigernachi« koji su napisani od 11. do 15. veka i u kojima su obuhvaćeni događaji od kraja 3. veka, zatim »Annales Ultonienses« koje su napisali razni hroničari 15. i 17. veka u kojima su sadržani događaji od sredine 5. veka, kao i »Annales Inisfalensis«, koje Engels nešto dalje spominje (obično se misli da oni počinju oko 1215. i izlažu događaje do 1318). 395 406

³⁶² *Saerrath* i *Daerrath* — dve vrste posedovanja u staroj Irskoj, pri kojima je posednik, najčešće običan član opštine, dobijao uglavnom stoku, a kasnije i zemlju

na korišćenje od vode klana ili plemena i od drugih predstavnika plemenskih velikaša. Ovaj posed je bio vezan sa delimičnim gubitkom lične slobode (u obliku Daerrath u većoj meri, u obliku Saerrath u manjoj) i sa ispunjavanjem teških obaveza u interesu vlasnika. Ovaj oblik zavisnosti je karakterističan za period ukidanja plemenskih odnosa u staroirskom društvu i početak njegovog feudalizovanja, kada su se, pored zajedničke svojine na zemlju, stoka i poljoprivredni inventar nalazili u privatnom posedu a oblici privatnog vlasništva na zemlju već su bili začeti. Ovu vrstu odnosa regulisali su brehoni, čuvari i komentatori starih pravnih običaja i oni su našli odraz i u staroirskoj zbirci zakona »Senchus More«.

Engelsovo upućivanje »vidi niže« odnosi se na odeljak ove glave koji je ostao nenapisan. 398

363 Ovu izjavu je dao Huxley u javnom predavanju na temu »Preci engleskog naroda« koje je održao u Mančesteru 9. januara 1870. List »Manchester Examiner and Times« od 12. januara 1870. je doneo opširan izveštaj o ovom predavanju. 400

364 Charles Fourier, *Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées*. Paris 1829. Mesto koje Engels pominje vidi na str. 389 ovog izdanja. 401

365 *Poems of Ossian* je napisao škotski pesnik Macpherson i izdao ih godine 1760 - 1765. kao delo koje navodno potiče od legendarnog keltskog lorda Ossiana. Ove poeme Macpherson je zasnovao na staroirskom epu u njegovoj kasnijoj obradi na škotskom jeziku. 402 412

366 Radi se o sledećim delima: Claudianus, *De IV consulatu Honorii Aug. Panegyricus*; Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum libri XX*; Beda Venerabilis, *Historic Ecclesiasticae libri quinque*; Anonymus Ravennatis, *De Geographia libri quinque*; Eginharto, *Vita et gesta Caroli Magni*; Alfred the Great, *Anglo-Saxon Version of the Historian Orosius*.

Engels je oigledno koristio izvode iz pomenutih dela prema knjizi K. Zeuŕa *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, str. 568/569, izdanja koje se pojavilo 1837. u Minhenu. 402

367 »trijade« — srednjovekovna velska dela, napisana u originalnoj formi preuzetoj iz poezije starih Kelta iz Velsa. Za njih je bila karakteristična upotreba broja tri za lica, predmete i pojave o kojima je reč. Po sadržaju »trijade« se dele na istorijske, teološke, pravne, poetske i poučne. Najranije »trijade« su napisane najkasnije u 10. veku, ali sačuvani rukopisni popisi ovih dela se odnose na 12. do 15. veka. 402

368 *aleksandrijska neoplatonovska škola* — mistični pravac u antičkoj filozofiji koji je nastao u 3. veku n. e. u Aleksandriji (Egipat) i izražavao ideologiju robovlasničke aristokratije u periodu upada Rimskog carstva. Neoplatonizmu su kao izvori služili Platonov objektivni idealizam i idealističke strane Aristotelovog učenja koji su neoplatonističku filozofiju doveli do priznavanja božanskog prapočetka. U 5. veku n. e. nepoznati pristalica neoplatonovske škole je potpisivao svoja dela, u kojima je pokušao da ujedini hrišćansko učenje sa neoplatonizmom. imenom prvog hrišćanskog biskupa u Atini, Dionisiusa Areopagita. 403

369 »*Saga o Haraldu*« govori o junačkim delima i životu norveškog kralja Haralda, osnivača dinastije Harfagr (Lepokosi). Nju je u 13. veku zapisao srednjovekovni islandski pesnik i hroničar Snorri Sturluson. Ova saga se nalazi u njegovoj knjizi *Heimskringla*, u kojoj je opisana istorija norveških kraljeva od najstarijih vremena do 12. veka. 404

370 »*Krākumál*« (Pesma Krāka) — delo srednjovekovne skandinavске poezije, napisano kao posmrtna pesma zarobljenom danskom vikingu Ragnaru Lodbröku

- (9. vek) o njegovim ratnim podvizima. Prema predanju ovu pesmu je svojoj deci pevala Kråka, Ragnarova supruga, da bi ih podstakla da osvete svog oca, koga je ubio kralj Ella od Northumberlanda. Tekst pesme Engels je koristio prema: Franz Eduard Christoph Dietrich, *Altnordisches Lesebuch*, Leipzig 1864, str. 73 - 80. 404
- 371 *Saga o Niðlu* — jedna od najpopularnijih islandskih plemenskih saga; po najnovijim istraživanjima, ona je napisana krajem 13. veka prema usmenom predanju i starijim pisanim spomenicima. Predmet sage je uglavnom priča o životu i pogibiji islandskog havdinga (predstavnik rodovskog plemstva) Gunnara i njegovog mudrog i miroljubivog prijatelja bonda (slobodni seljak), Niála. poznavaoa i komentatora starih običaja i zakona. U »Sagi o Niálu» su obuhvaćena dva istorijska događaja: istorija pohrišćavanja Islanda na početku 10. do 11. veka i povest o bici Normana protiv irskog kralja Briana Borumha, i ona, kako Engels pokazuje, predstavlja pouzdan izvor za proučavanje najvažnijih događaja irske istorije u 11. veku — pobede Iraca nad normanskim osvajačima tokom 1014. godine. Tekst odgovarajućih delova »Sage o Niálu» Engels je koristio prema: Franz Eduard Christoph Dietrich, *Altnordisches Lesebuch*, Leipzig 1864, str. 103 - 108. 406
- 372 Prema novijim istraživanjima, mesta pomenuta u »Sagi o Niálu» su pročitana kao Kankaraborg ili Kincora, rezidencija kralja Briana u Minsteru. 408
- 373 Reč je o upadu Cimbera u južnu Galiju i severnu Italiju 113 - 101. godine pre n. e. Godine 101. Cimbera je potukao rimski vojskovođa Marije u bici kod Vercele (severna Italija). Plutarh opisuje borbu Rimljana sa Cimberima u Marijevoj biografiji, Tacit u knjizi *Germania*; i drugi istoričari antičkog doba takode govore o ovome. 408
- 374 »*Beowulf*» — poema o herojskim delima legendarnog junaka Beowulfa, najznačajniji među sačuvanim spomenicima stare poezije Anglosaksa. Poema je, očigledno, napisana u 8. veku; ona se zasniva na narodnom predanju o životu germanskih plemena u prvoj polovini 6. veka.
»*Pesma o Hildebrandu*» — vidi nap. 64
»*Edda*» — zbirka mitoloških pesama i junačkih saga skandinavskih naroda; ona je sačuvana kao rukopis iz 13. veka koji je 1643. otkrio islandski biskup Sveinsson (»starija Edda») i kao traktat o poeziji Skalda koji je početkom 13. veka sastavio pesnik i hroničar Snorri Sturluson (»mlada Edda»). Pesme »Edda» odražavaju skandinavsko društvo u periodu raspada rodovskog poretka i seobe naroda. One obraduju materiju germanskih predanja. 408
- 375 *leges barbarorum* — zabeleške iz običajnog prava raznih germanskih plemena od 5. do 9. veka. 408
- 376 Ovde se prekida Engelson rukopis. Iz postojećeg plana za drugu glavu njegovog rada o istoriji Irske vidi se da je Engels u ovoj glavi (Stara Irska) hteo da obradi i sistem klanova, zemljišnu svojinu i zakone starih Iraca. Ovaj bitni predmet svog plana nije uspeo da obradi. 409
- 377 Ustanak koji je izbio 1745. u škotskoj visiji, bio je odgovor na tlačenje i proterivanje sa zemlje, sprovedeno u interesu anglo-škotske zemljišne aristokratije. Jedan deo plemstva u škotskoj visiji, koji je bio zainteresovan za očuvanje feudalno-patrijarhalnog sistema klanova i podržavao pretenzije predstavnika svrgnute dinastije Stuart na engleski presto, koristio je nezadovoljstvo koje je izbilo u visiji. Za cilj ustanka je proglašeno postavljanje na presto Karla-Eduarda, unuka Jamesa II. Poraz ustanka je imao za posledicu potpuno uništenje sistema klanova u škotskoj visiji i ubrzani proces proterivanja škotskih seljaka sa njihove zemlje. 410

- ³⁷⁸ Ostrvo Helgoland, ranije naseljeno Frižanima, prešlo je u 18. veku u danski posed. Za vreme englesko-danskog rata (1807 - 1814) Helgoland su zauzeli Englezi, a 1814, prema kilskom mirovnom ugovoru, Danska ga je predala Engleskoj. Engleska ga je 1890. predala Nemačkoj u zamenu za Zanzibar. 410
- ³⁷⁹ Ove primedbe Engels je napisao na molbu Marxove najstarije kćeri Jenny. One su bile određene za zbirku pesama *Erins-Harfe. Irländische Volksmelodien nach Thomas Moore*. Engelsove primedbe Jenny Marx je poslala 17. jula 1870. dr Kugelmanu u Hanover da bi ih on dalje prosledio Josephu Risséu koji je izdao i priredio ovu zbirku. Sudeći po izdanju *Erins-Harfe*, koje je izašlo 1870. u Hanoveru. Engelsove napomene nisu iskorišćene u predgovoru. One su prvi put objavljene 1955. u br. 2 italijanskog časopisa «Movimento Operaio» i 1957. u br. 75 francuskog časopisa «La Pensée». 412
- ³⁸⁰ Apel radničkim društvima izdalo je Generalno veće za vreme širenja Internacionalne, kada se bavilo priključenjem radničkih društava Internacionalni, u prvom redu engleskih tredjuniona. Na sednici Generalnog veća od 6. juna 1865. zadužen je potkomitet da sastavi ovaj apel. Apel je izašao u leto 1865. kao letak: «International Working Men's Association. Central Council, 18, Greek Street, London. W. Trade, Friendly, or any Working Men's Societies are invited to join . . .» Apel se bazira na rezolucijama o uslovima prijema radničkih organizacija u Medunarodno udruženje radnika koje je Centralno veće usvojilo na Marxov predlog (vidi u ovom tomu, str. 13). 419
- ³⁸¹ Izveštaj o kongresu i konferenciji koji je izradio potkomitet prema odluci Centralnog veća od 13. juna, pročitao je Peter Fox na sednici od 25. jula 1865. Izveštaj je rezultat Marxovog neumornog rada; on je uspeo da ubedi članove Centralnog veća da se umesto kongresa u Briselu 1865, predviđenog Privremenim statutom, prethodno sazove konferencija u Londonu (vidi nap. 115). Marx je bio mišljenja da se mesne sekcije Internacionale još uvek nisu dovoljno učvrstile i da bi se sa sazivanjem kongresa preuranilo.

Tokom diskusije o ovom izveštaju na sednici Centralnog veća posebna pažnja je posvećena programu rada predstojeće konferencije. Centralno veće je usvojilo predloženi program potkomiteta sa izvesnim dopunama. Na Cramerov i Ecariusov predlog kao 10. tačka dnevnog reda konferencije usvojeno je pitanje o stajaćim vojskama koje je pokrenula pariska sekcija.

U knjizi zapisnika Centralnog veća tekst programa je zalepljen na tekstu izveštaja.

Program konferencije je objavljen u dva letka koja je izdalo Centralno veće. Pored toga izašao je u listu «Bee-Hive Newspaper» br. 200 od 12. avgusta 1865. Saopštenje o konferenciji je objavljeno u brojevima 130, 131, 132 i 133 lista «Workman's Advocate» od 2. 9. 16. i 23. septembra 1865.

«The Workman's Advocate» – nedeljni radnički list, izlazio je u Londonu. On je nastao posle preobražaja lista «Miner and Workman's Advocate» u septembru 1865; zvanični organ Internacionale; pored ostalih članova Centralnog veća i Marx je pripadao redakciji. U februaru 1866. list je zbog povećanog uticaja reformističkih elemenata u redakciji ponovo reorganizovan i dobio je naziv «The Commonwealth» (vidi nap. 112). 420

- ³⁸² Obe beleške iz časopisa «Der Vorbote», objavljene u ovom tomu (druga beleška je u ovom tomu na str. 454/455) su izvodi iz pisma koje je Marxova supruga, Jenny Marx napisala 29. januara 1866. odnosno oko 5. oktobra 1867. Johannu Philippu Beckeru, predsedniku nemačke sekcije Internacionale u Švajcarskoj.

Pismo od 29. januara 1866. napisala je Jenny, pošto se Marx bio razboleo. Marx je nastojao da podrži časopis «Der Vorbote» koji je tek bio počeo da izlazi. Zbog toga je zamolio Liebknechta, Kugelmanna i druge svoje prijatelje i saborce da šalju materijale za časopis.

- Beleška u časopisu »Der Vorbote« samo neznatno odstupa od rukopisa pisma. Redakcija časopisa je dodala samo uvodnu rečenicu i poslednja dva pasusa. Ovaj tekst se bazira na tekstu iz časopisa, upoređenom sa rukopisom pisma. 421
- ³⁸³ *Englesko udruženje slobodoumnih* — reč je o živoj delatnosti ateističkih društava šezdesetih godina 19. veka. Veliki uticaj na pokret imali su buržoaski radikali — kao što je Charles Bradlaugh i dr., koji su bili grupisani oko nedeljnog časopisa »The National Reformer« i koji su vršili buržoasko-reformističku propagandu među radnicima. 422
- ³⁸⁴ Kao što se vidi iz Jungovih pisama Marxu od 15. i 26. januara 1866. *Pismo liste »Echo de Verviers«* napisao je prema odluci Centralnog veća Hermann Jung, a redigovao ga je Marx.
- Pismo je odgovor Centralnog veća na anonimni članak objavljen u belgijskom buržoasko-demokratskom listu »L'Echo de Verviers« br. 293 i 294 od 16. i 18. decembra 1865. U članku je oklevetano Centralno veće i data loša slika o radu Londonske konferencije od 1865. Njegov autor je bio francuski sitnoburžoaski republikanac Pierre Vésinier, koji je kao emigrant živeo u Belgiji i bio oruđe sitnoburžoaskih elemenata francuske sekcije u Londonu, neprijateljski raspoloženih prema Marxu i Centralnom veću. O Vésinier-ovom članku je u Centralnom veću raspravljano 26. decembra 1865. i 2. i 9. januara 1866: Marx, koji je prisustvovao ovim sednicama, živo je učestvovao u diskusiji i zahtevao Vésinier-ovo isključenje iz Internacionale u slučaju da ovaj ne dokaže svoje optužbe. 422
- ³⁸⁵ Na londonskoj konferenciji 1865. učestvovali su Marx, Eccarius, Leßner, Schapper i dr., koji su istovremeno bili članovi Centralnog veća i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 425
- ³⁸⁶ *Društvo 10. decembra* (Société du Dix Décembre) — bonapartističko društvo, stvoreno 1849. i organizovano u vidu tajnih organizacija, čije je jezgro činio pariski lumpenproletarijat. Iscrpnu ocenu ovog društva dao je Marx u spisu *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte* (vidi u 11. tomu ovog izdanja). 426
- ³⁸⁷ *Udruženje Grütli* (Rütli) — švajcarska sitnoburžoaska-reformistička organizacija osnovana 1838. za prosvetčivanje radnika i zanatlija. Udruženje Grütli se 1901. priključilo švajcarskoj Socijaldemokratskoj partiji i sa njom se stopilo 1925. Nazivom »Grütli« podvučen je švajcarski nacionalni karakter organizacije. Prema švajcarskoj legendi na jednom noćnom zboru na Rütli, visoravni na jezeru Uri zakleli su se 1307. predstavnici tri švajcarska planinska kantona — Švic, Uri i Untervalden — na savez u zajedničkoj borbi protiv Habzburga. 427
- ³⁸⁸ »*La Voix de l'Avenir*« — nedeljni list izlazio je od 1865. do 1868. u La Šo-d-Fonu; od 1867. bio je zvanični organ romanske sekcije Internacionale u Švajcarskoj. Bio je pod uticajem prudonista. 428
- ³⁸⁹ Ovaj govor svedoči o Marxovoj borbi protiv buržoaskih demokrata u Centralnom veću. Oni su pokušavali da falsifikuju pravi karakter Internacionale kao klasne organizacije proletarijata. Mazzinijev pristalica Luigi Wolff, izbačen iz centralnog veća u proleće 1865, pojavio se na sednici veća od 6. marta 1866. i u Marxovom odsustvu kritikovao pismo Centralnog veća listu »L'Echo de Verviers« (vidi u ovom tomu, str. 422 - 429), jer je ono, navodno, sadržavalo netačne tvrdnje o Mazziniju. Pod uticajem oportunistički nastrojenih engleskih članova Veće je usvojilo rezoluciju u kojoj se izvinjava Mazziniju i Wolffu. Desetog marta održano je u Marxovoj kući savetovanje sekretara-korespondenata za evropske zemlje (Dupont, Jung, Longuet, Bobčinski). Tu je odlučeno da na sledećoj sednici Centralnog veća Marx istupi s protestom. 429

³⁹⁰ Statut, koji je predložio Luigi Wolff 8. oktobra 1864. na prvoj sednici komisije za izradu programskih dokumenata Internacionale, sastavio je Mazzini za planirano ujedinjenje italijanskih radničkih društava. Ovaj nacrt statuta, napisan sa stano-
višta buržoaske demokratije, predstavlja osnovu »Bratstva italijanskih radničkih
udruženja«, objavljenog jula 1864. u listu »Giornale delle Assoziazioni operaie«
i usvojenog na kongresu italijanskih radničkih udruženja u Napulju krajem
oktobra 1864. 429

³⁹¹ Reč je o londonskoj konferenciji Međunarodnog udruženja radnika (vidi nap.
115). U zapisnicima sa konferencije ova De Paepe-ova izjava nije zabeležena.
429

³⁹² Ovaj tekst Statuta i Pravilnika Međunarodnog udruženja radnika, koji su na
francuskom jeziku u jesen 1866. za štampu pripremili Marx i Lafargue, nešto
se razlikuje od teksta ovih dokumenata usvojenih na zasedanju ženevskog kon-
gresu od 5. do 8. septembra 1866. Posle ženevskog kongresa, kada francuska
policija nije još bila vratila Generalnom veću konfiskovane kongresne materijale,
stigle su mnogobrojne molbe sekcija Internacionale u Francuskoj da im se
pošalje tekst Statuta i Pravilnika. Zato je Generalno veće 16. oktobra 1866.
odlučilo da u Londonu pripremi izdanje ovih dokumenata na francuskom je-
ziku. Brošura je izašla krajem novembra 1866. pod naslovom »Association
Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements«, Londres 1866. od 1000
raspoloživih primeraka konfiskovano je na granici 800 primeraka poslatih u
Francusku, tako da se ovo izdanje nije moglo rasturiti. Odmah posle toga Ge-
neralnom veću su vraćeni materijali sa ženevskog kongresa; time je počela
priprema zvaničnog publikovanja zapisnika kongresa i dokumenata usvojenih
na njemu. Na engleskom su objavljivani u listu »International Courier«, na
francuskom u listu »Courier international«. Posebno izdanje Statuta i Pra-
vilnika je izašlo 1867. u Londonu (»Rules of the International Working Men's
Association, London 1867).

Rukopis francuskog prevoda Statuta i Pravilnika, koji je započeo Marx
a nastavio Lafargue, ostao je sačuvan; rukopis odgovara tekstu londonske bro-
šure na francuskom jeziku. Ovaj tekst se bazira na Marxovoj i Lafargue-ovoj
rukopisnoj verziji, upoređenoj sa štampanim tekstom brošure. Tamo gde se
ovaj tekst bukvalno poklapa sa Opštim statutom i Upravnim pravilnikom do-
nosimo tekst Opšteg statuta i Upravnog pravilnika, čiji su prevod na nemački
redigovali Marx i Engels i koji je izašao 1871. u Lajpcigu (vidi u 28. tomu ovog
izdanja). 430

³⁹³ Marx je 28. februara 1867. govorio na svečanosti povodom 27. godišnjice osni-
vanja Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu (vidi nap. 224).
Na svečanosti su pored nemačkih radnika učestvovali i francuski članovi Inter-
nacionale i predstavnici engleskog radničkog pokreta. Pored Marxa govorili
su još i Peter Fox i Georg Eccarius, članovi Generalnog veća, i drugi.

Friedrich Lefner je napisao izveštaj o ovoj skupštini; u njemu se nalaze i be-
leške iz Marxovog govora. Lefner je poslao ovaj izveštaj Johannu Philippu
Beckeru radi objavljivanja u časopisu »Der Vorbote«. 433

³⁹⁴ Ovaj apel Generalnog veća koji je služio za pripremu lozanskog kongresa u
septembru 1867, najpre je na engleskom sastavila komisija koju je 4. juna 1867.
imenovalo Generalno veće. Ovu englesku verziju je usvojilo Generalno veće
na svojoj sednici od 9. jula 1867. Na ovoj sednici je naloženo Lafargue-u da
apel prevede na francuski. Odluka o prevodenju na francuski doneta je na osnovu
činjenice da je prudonističko vođstvo pariskih sekcija pripremalo svoj program
za kongres potpuno nezavisno od Generalnog veća.

Francuska verzija apela se suštinski razlikuje od engleske varijante. Nju
je Marx redigovao i izašla je u Londonu kao letak pod naslovom »Adresse du
Conseil Général de l'Association Internationale. Aux membres et aux sociétés

- affiliées et à tous les travailleurs». Pored toga objavljena je u listu »Tribune du Peuple» br. 8 od 31. avgusta 1867. i u drugim listovima. Ovu francusku varijantu preveo je Johann Philipp Becker i na nemački i uneo prevedeni apel u letak koji je u leto 1867. izašao u Ženevi pod naslovom »Einladung zum zweiten Kongreß der Internationalen Arbeiter-Assoziation am 2-8. September in Lausanne». Ovaj nemački prevod je izašao u broju 8 časopisa »Der Vorbote» od avgusta 1867. 434
- ³⁹⁵ U februaru 1867. u Maršijenu su streljani belgijski livci i rudari. 434
- ³⁹⁶ Reč je o štrajku pariskih radnika — proizvođača predmeta od bronze, i krojača od februara do marta 1867. 434
- ³⁹⁷ U februaru 1867. formirana je kraljevska komisija za ispitivanje engleskih tredjuniona. Donošenje ovih mera je prouzrokovano porastom aktivnosti tredjuniona. Ispitivanje je vršeno s ciljem da se tredjunioni zakonski proganjaju i zabrane ili da se njihova delatnost ograniči na najmanju meru. Tredjunioni su na ove vladine mere odgovorili organizovanjem mitinga i zborova u celoj zemlji i sazivanjem nacionalne konferencije, koja je održana u Londonu od 5. do 8. marta 1867. Ni ispitivanje kraljevske komisije nije omogućilo da se podigne optužba protiv tredjuniona. 434
- ³⁹⁸ Vidi »Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements», Londres 1866 (bliže o ovom izdanju Statuta i Pravilnika vidi u nap. 392). 435
- ³⁹⁹ Zapis ovog Marxovog govora sačuvan je i zalepljen u knjizi zapisnika Generalnog veća kao isečak iz lista »Working Man» br. 18 od 27. jula 1867. sa ispravkama, unetim prilikom overe zapisnika. Izvod koji Marx citira potiče iz Plave knjige parlamenta »Reports by Her Majesty's Secretaries of embassy and legation on the manufactures, commerce, etc. of the countries in which they reside», London 1867, br. 5, str. 594 - 595. Pogrešni podaci u brojkama se nalaze i u samoj Plavoj knjizi i preuzeti su bez izmena; štamparske greške pri davanju broičanih podataka koje su učinjene u listu, korigovane su prema tekstu Plave knjige (o Plavim knjigama vidi nap. 4). 436
- ⁴⁰⁰ Posle završetka ovog govora, održanog 13. avgusta 1867. u Generalnom veću, Marx je predložio jedan nacrt rezolucije (vidi u ovom tomu, str. 167).
- Marx je pisao Engelsu 4. septembra 1867. da je njegov govor izazvao mnogo uzbuđenja. On je prinudio vode Lige za mir i slobodu da usvoje jedan demokratski program za svoj osnivački kongres koji je trebao da počne 9. septembra u Ženevi. Govor je, pisao je dalje Marx, trajao pola sata, dok je međutim, Eccarius kao zapisničar u izveštaju sa sednice dao o tome samo nekoliko rečenica. Ovaj izveštaj je izašao u listu »Bee-Hive» br. 305 od 17. avgusta 1867. Zapis Marxovog govora je kao isečak iz novina zalepljen u knjizi zapisnika Generalnog veća. U listu »La Liberté» br. 8 od 25. avgusta 1867. i u listu »Courrier français» od 2. septembra 1867. govor je izašao u još kraćem obliku.
- ⁴⁰¹ Marx i Engels su svoje stavove o ulozi stajaćih vojski u 19. veku izložili u raznim svojim spisima, tako npr. Engels u svojoj brošuri *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* (vidi u ovom tomu, str. 31/32) i u svojoj seriji članaka *O ratu* (vidi članak *Kako potući Pruse* u 28. tomu ovog izdanja). 438
- ⁴⁰² Izveštaj Generalnog veća lozanskom kongresu 1867. sastojao se od jednog opšteg dela i izveštaja o pojedinim zemljama. Njega je 20. avgusta Generalno veće potvrdilo, a 3. septembra ga je na kongresu Guillaume pročitao na francuskom, a Eccarius na nemačkom jeziku. Izveštaj je objavljen u knjizi koja je izašla 1868. »Rapports lus au congrès ouvrier réuni du 2 au 8 septembre 1867 à Lausanne», Caux-de-Fonds 1867. Sačuvan je deo izveštaja o Americi koji je napisao Peter Fox. On je priložen knjizi zapisnika Generalnog veća.

- Lozanski kongres* Internacionale je održan od 2. do 8. septembra 1867. Marx nije mogao na njemu učestvovati, jer je pripremao prvi tom *Kapitala* za štampu. Na kongresu je pročitan izveštaj Generalnog veća i izveštaj iz pojedinih zemalja. Nasuprot predlozima Generalnog veća prudonisti su kongresu nametnuli svoj dnevni red: ponovo se diskutovalo o zadrugama i radu žena, o obrazovanju i raznim drugim pitanjima, tako da je pažnja kongresa skrenuta sa stvarno bitnih pitanja koja je postavilo Generalno veće u svom predlogu dnevnog reda. Prudonisti su uspjeli da se neke njihove rezolucije usvoje. Međutim, oni nisu uspjeli da vodstvo Internacionale uzmu u svoje ruke. Kongres je ponovo izabrao Generalno veće u njegovom dotadašnjem sastavu i odredio da London i dalje ostane sedište Generalnog veća. 438
- ⁴⁰³ Odluke ženevskog kongresa o navedenim pitanjima su objavljene u listu «International Courier» br. 12, 15 i 17 od 27. marta, 17. aprila i 1. maja 1867. 438
- ⁴⁰⁴ «*The Working Man*» — nedeljni časopis koji je od 1861. do 1867. s prekidima, izlazio u Londonu; u njegovom izdavanju je učestvovali i francuski demokrata Joseph Collet, koji je kao emigrant živio u Londonu. 440
- ⁴⁰⁵ Opisani događaji su se zbili u oktobru i novembru 1866. 441
- ⁴⁰⁶ Za vreme pokreta za reformu izbora u Engleskoj (vidi nap. 139) londonski radnici su se morali boriti za pravo da održavaju masovne zborove u parku glavnog grada. Iako je vlada zabranila održavanje jednog zbora u Hyde Parku, zakazanog za 23. juli 1866, zbor je održan. Tom prilikom došlo je do sukoba sa policijom. Pod pritiskom narodnih masa ministar unutrašnjih poslova je dao svoju saglasnost za korišćenje londonskih parkova za mitinge Lige za reformu. Bez obzira na to, veće Lige za reformu je odlučilo prilikom priprema za drugi zbor, koji je trebao da se održi 30. jula u Hyde Parku, da više ne saziva zborove pod vedrim nebom, jer se plašilo da će porasti revolucionarna aktivnost masa. 442
- ⁴⁰⁷ Pismo Bessona, sekretara-korespondenta za Belgiju, izašlo je u br. 44 lista «*La Tribune du Peuple*» od 4. novembra 1866. 448
- ⁴⁰⁸ Generalno veće je 18. juna 1867. usvojilo rezoluciju u kojoj je pozdravljeno držanje radnog stanovništva Pariza za vreme boravka cara Aleksandra II u Parizu, a posebno demonstracije solidarnosti sa Poljacima, ugnjetenim ruskim carizmom. Rezolucija je objavljena u listu «*Commonwealth*» br. 224 od 22. juna 1867. 448
- ⁴⁰⁹ *Medunarodni savez livaca gvožđa* — veliki sindikat u SAD, osnovan 1859. godine a konačno je formiran 1863, pod Sylvisovim vodstvom, koji je bio njegov predsednik. Savez je u nacionalnim razmerama objedinio lokalna udruženja livaca gvožđa, ali je imao i svoje ogranke u Britanskoj Kolumbiji i Kanadi. On se borio za centralizovane i koordinirane akcije lokalnih udruženja, organizovao i rukovodio štrajkovima, a imao je i jak uticaj na učvršćivanje drugih sindikata u nacionalnim okvirima. 449
- ⁴¹⁰ «*The Workingman's Advocate*» — radnički nedeljni časopis, organ Nacionalnog saveza radnika; izlazio je od 1864. do 1877. u Čikagu; časopis se bavio pitanjima sindikalnog pokreta i objavljivao dokumenta Internacionale. 450
- ⁴¹¹ *Radnička unija Njujorka* je predstavljala udruženje radničkih sindikata Njujorka. Ona je nastala 1863. i postavila je sebi zadatak da radnike Njujorka ujedinjuje u borbi protiv preduzetnika, da pomaže štrajkače i da potpomaže radnike u konfliktima sa preduzetnicima. 452
- ⁴¹² U Foxovom rukopisu, priloženom u knjizi zapisnika Generalnog veća, dalje se pominje da je Marx predao Foxu pored Sorgeovog pisma od 10. jula 1867. i statut Kluba komunista u Njujorku koji je pristupio Internacionali.

- Klub komunista u Njujorku* je osnovan 1857. na inicijativu revolucionarnih američkih emigranata Friedricha Kamma i Albrechta Kompa. U radu Kluba komunista su učestvovali i Marxovi saborci Joseph Weydemeyer, Friedrich Adolf Sorge, Hermann Meyer i August Vogt. 452
- ¹¹³ Međunarodni savez livaca gvožđa je, kako je to saopštio njen predsednik Sylvis u pismu pročitano na sednici Generalnog veća od 9. jula 1867, tokom 1866/1867. izdao znatna sredstva za pomoć radnicima u štrajku. 453
- ¹¹⁴ Rukopis ovog drugog pisma Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru (prvo pismo vidi u ovom tomu, str. 421/422) nije sačuvan. Prema pismu Jenny Marx Beckeru od 5. oktobra 1867. i njegovom odgovoru od 7. oktobra 1867. može se zaključiti da je ovo pismo napisano oko 5. oktobra 1867. 454
- ¹¹⁵ *«Manchester Examiner and Times»* — liberalni list, nastao spajanjem lista *«Manchester Times»* i lista *«Manchester Examiner»*. Pedesetih do šezdesetih godina John Bright je bio glavni urednik i izdavač lista; pod raznim imenima list je izlazio do 1894.
- Mančesterska škola* — ekonomska teorija koju su u prvoj polovini 19. veka posebno zastupali engleski buržoaski ideolozi. Fritrejderi, pristalice ovog pravca, obrazovali su tzv. Mančestersku partiju, partiju engleske industrijske buržoazije. Oni su branili slobodu trgovine, nemešanje države u privredni život zemlje, neograničenu eksploataciju radničke klase. Mančester je bio centar agitacije. Na čelu pokreta su bila dva tekstilna fabrikanta Cobden i Bright, koji su 1838. osnovali Ligu protiv zakona o žitu. Šezdesetih godina pristalice slobodne trgovine su činile levo krilo liberalne partije. 454
- ¹¹⁶ *kongres za mir* — kongres buržoasko-pacifističke Lige za mir i slobodu, održan u Ženevi septembra 1867. 454
- ¹¹⁷ Karl Marx, *Kapital*, prvi tom, izašao je septembra 1867. u Hamburgu. 454
- ¹¹⁸ Zapis predavanja koji je delo Eccariususa, bio je predviđen za objavljivanje u časopisu *«Der Vorbote»*. U tom cilju ga je Friedrich Leßner poslao u Švajcarsku Johannu Philippu Beckeru, međutim, tamo nije objavljen. (Marxovu skicu ovog predavanja vidi u ovom tomu, str. 366 - 376). 455
- ¹¹⁹ Misli se na ustanak od 1798. i Anglo-irsku uniju od 1801. (vidi nap. 340 i 290). 456
- ¹²⁰ Zapis ovog Marxovog govora, održanog na sednici Generalnog veća 28. jula 1868 (vidi nap. 187) potiče od Georga Eccariususa. On je zalepljen i sačuvan u knjizi zapisnika Generalnog veća kao isečak iz lista *«Bee-Hive»* br. 354 od 1. avgusta 1868. 457
- ¹²¹ Posle krize godine 1866. porastao je pauperizam u Londonu, naročito u istočnom delu grada, u East-Endu. 458
- ¹²² Ovaj govor je Marx održao tokom diskusije o skraćenju radnog vremena, održane u Generalnom veću. Ovo pitanje je uključeno i u program briselskog kongresa.
- Zapis ovog govora je zalepljen i sačuvan u knjizi zapisnika Generalnog veća kao isečak iz lista *«Bee-Hive»* br. 358 od 22. avgusta 1868, sa izvesnim ispravkama sekretara. 458
- ¹²³ U zapisničkim beleškama naveden je Eccarius umesto Milnera. U stvari je Milner protivrečio Eccariusu i tvrdio da ograničenje radnog dana, iako je poželjno, dovodi do smanjenja proizvodnje. 458
- ¹²⁴ Na ovoj sednici Eccarius je dao opširno izlaganje o štetnom uticaju produženog radnog dana na zdravlje radnika. 459

⁴²⁵ *Proglas nemačkim radnicima u Londonu* je napisao Friedrich Leßner i poslao ga Marxu na pregled. Marx mu je prilikom vraćanja teksta 11. avgusta 1868. pisao: »Zbog ortografskih grešaka ja sam ceo proglas prepisao u prilogu«. Marxov rukopisni tekst proglaša odgovara, izuzev nekih neznatnih odstupanja, tekstu proglaša objavljenom u listu »Hermann« od 15. avgusta 1868.

Ovaj tekst se bazira na tekstu iz lista, upoređenom sa rukopisom. 459

⁴²⁶ Marxov govor, održan u Generalnom veću 5. januara 1869. predstavlja obaveštenje koje je Marx dao po nalogu potkomiteta. Na svojoj sednici od 2. januara 1869. potkomitet je raspravljao o pismenoj molbi sekcije u Ruanu za pomoć otpuštenim radnicima Ruana i podneo je Generalnom veću na razmatranje. Posle Marxovog saopštenja, Generalno veće je donelo rezoluciju u kojoj je izražen protest protiv mera francuskih preduzetnika i upućen apel engleskim radnicima za pomoć radnicima Ruana. 460

⁴²⁷ Ovu rezoluciju je Generalno veće usvojilo 22. juna 1869. Ovaj tekst se bazira na knjizi zapisnika Generalnog veća, upoređenoj sa tekstom rezolucije objavljenim u časopisu »Vorbote« br. 7 od jula 1869. 461

⁴²⁸ U toku diskusije o programu bazelskog kongresa (vidi u ovom tomu, str. 461) na sednici Generalnog veća od 6. jula 1869. Marx je dva puta govorio o pitanju zemljišne svojine. Iako je briselski kongres većinom glasova usvojio rezoluciju o podruštvljavanju zemljišne svojine, ovo pitanje je ponovo uneto u program redovnog kongresa na zahtev brojno male grupe pristalica sitnog zemljišnog poseda, na čijem čelu je bio prudonista Tolain.

U svom prvom govoru Marx je odgovorio radniku Milneru, koji je, u nameri da dokaže ispravnost rezolucije briselskog kongresa, branio prirodno pravo čoveka na zemlju.

Marxov drugi govor je bio odgovor na istupanje francuskog anarhiste E. Réclus-a, koji je na sednici učestvovao kao gost. On je izjavio da seljaci ne učestvuju na kongresima Internacionale i da se o njima ne treba brinuti. U nastavku diskusije Generalno veće je većinom glasova potvrdilo ispravnost rezolucije o zemljišnoj svojini usvojene na briselskom kongresu.

Marxovi govori su zapisani u knjizi zapisnika Generalnog veća. U izveštaju sa sednice Generalnog veća od 6. jula 1869, objavljenom u listu »Bee-Hive« br. 404 od 10. jula 1869, dat je i kratak sadržaj Marxovih govora. 461

⁴²⁹ Komisija za pripremu savetovanja o zemljišnom posedu, izabrana na briselskom kongresu, podnela je kongresu dva izveštaja o agrarnom pitanju — Aubryjev izveštaj (sekcija Ruan) i drugi izveštaj De Paepe-a (sekcija Brisel). Komisija je obavestila kongres o svom jednodušnom stavu povodom nacionalizacije rudnika, ugljenokopa, kanala, ulica itd. Međutim, o pitanju obradive zemlje komisija nije postigla jedinstveno mišljenje. Većina članova komisije, pod De Paepe-ovim vodstvom, predložila je rezoluciju o nacionalizaciji celokupnog zemljišta koju je kongres usvojio. Manjina, pod vodstvom francuskog prudoniste Tolaina, branila je pravo sitnih seljaka na zemljišnu svojinu. 462

⁴³⁰ Ovaj govor je Marx održao tokom diskusije Generalnog veća o programu bazelskog kongresa (vidi u ovom tomu, str. 461). Zapis govora se u vidu Eccariusove beleške nalazi u knjizi zapisnika Generalnog veća.

U listu »Bee-Hive« br. 406 od 24. jula 1869. je izašao izveštaj o sednici Generalnog veća, u kome je dat kratak sadržaj ovog govora. 462

⁴³¹ Eccariusu se prilikom zapisivanja Marxovog govora potkrala greška. Reč je o Saint-Simonovom učeniku a ne o Saint-Simonu, koji je umro još 1825 (vidi u ovom tomu, str. 301).

- ⁴³² Prvi govor je Marx održao 10. avgusta 1869. u Generalnom veću prilikom diskusije o programu bazelskog kongresa (vidi u ovom tomu, str. 461). Na sednici Generalnog veća od 17. avgusta Marx je dao završnu reč u diskusiji o ovom pitanju. Oba govora su sačuvana u knjizi zapisnika Generalnog veća kao Eccariusove zabeleške. List »Bee-Hive« br. 409 od 14. avgusta 1869. i u br. 410 od 21. avgusta 1869. je u svojim izveštajima sa sednice Generalnog veća dao kratak sadržaj oba Marxova govora. 465
- ⁴³³ O opštem obrazovanju je raspravljano već na tri prethodna kongresa Međunarodnog udruženja radnika — 1866. u Ženevi, 1867. u Lozani i 1868. u Briselu. 465
- ⁴³⁴ Harriet Law je na sednici Generalnog veća od 17. avgusta 1869. predložila da imovinu i prihod crkve treba upotrebiti za potrebe opšteg obrazovanja. 466
- ⁴³⁵ Engleski radnik Milner je na sednicama Generalnog veća od 10. i 17. avgusta 1869. podneo predlog da se u buržoaskim školama toga doba učenicima predaje politička ekonomija. Ispunjenje ovog zahteva, neprihvatljivog sa stanovišta interesa proletarijata, trebalo je da dovede do jačanja ideološkog uticaja vladajuće buržoazije na mlade generacije. Milner je pre svega naglasio nužnost da se učenicima daju izvesne predstave o »vrednosti rada« i raspodeli. Tom prilikom on se posebno oslanjao na američkog utopijskog socijalistu Warrena, koji je zastupao teoriju »pravedne razmene«. 466
- ⁴³⁶ Ukidanje stajaće vojske pomenuo je Marx u vezi sa tim što je u diskusiji na sednicama Generalnog veća podnet predlog da se sredstva za opšte obrazovanje povećaju smanjenjem izdataka za stajaću vojsku. 466
- ⁴³⁷ Ova *proglas*, manifest Lige zemlje i rada, osnovane u oktobru 1869 (vidi nap. 289), napisao je Eccarius, član Komisije za pripremu proglašenja, oko 14. novembra 1869. Tekst proglašenja redigovao je Marx. Proglas je izašao 1869. u Londonu kao brošura pod naslovom »Address of the Land and Labour League to the working men and women of Great Britain and Ireland«. 466
- ⁴³⁸ Pristalice Lige protiv zakona o žitu su pokušale da demagoškim putem ubede radnike da će uvođenjem slobodne trgovine njihove realne najamnine porasti i da će dobiti dvostruko više hleba (»big loaf«). Stvarnost je pokazala da su ova obećanja lažna. Industrijski kapital Engleske, učvršćen ukidanjem zakona o žitu, još više je ugrožavao životne interese radničke klase. 467
- ⁴³⁹ Rubrika D predstavlja kategoriju poreskih obaveznika koji svoje prihode izvlače iz trgovine kao i pripadnika slobodnih profesija 467
- ⁴⁴⁰ Na Marxov predlog Generalno veće je 9. novembra 1869. donelo odluku da organizuje diskusiju o politici britanske vlade prema irskim zatvorenicima i o stavu engleske radničke klase prema irskom pitanju. Svojim prvim govorom Marx je otvorio diskusiju 16. novembra i podneo rezoluciju o ovom pitanju (vidi u ovom tomu, str. 313). U diskusiji, koja je na sednici od 23. novembra vrlo burno tekla, Englez Mottershead je istupio protiv rezolucije koju je Marx predložio i pokušao je da opravda kolonijalnu politiku Gladstone-ove vlade u Irskoj. U tome ga je podržao Odger. U svom drugom govoru Marx se razračunao sa istupanjima ovih engleskih članova Generalnog veća. U knjizi zapisnika Generalnog veća sačuvana su oba Marxova govora kao Eccariusove zabeleške. O sednici od 16. novembra izvestio je list »Reynolds's Newspaper« od 21. novembra 1869. i list »National Reformer« od 28. novembra 1869, o sednici od 23. novembra izveštaj su doneli listovi »Reynolds's Newspaper« od 28. novembra i »National Reformer« od 5. decembra 1869. Listovi su preneli Marxove govore u skraćenom i netačnom obliku. 471

- ⁴⁴¹ *Head Centre* (Glavni centar) je, u skladu sa unutrašnjim sklopom bratstva fenijanaca bio naziv za vode ove tajne organizacije. Ovde Marx upućuje na list »New York Irish People«, koji u jednom svom članku ukazuje na to da je Gladstone-ovo odbijanje da pomiluje uhapšene fenijance samo ojačalo fenijanski pokret. Podaci su dati prema listu »Irishman« br. 20 od 13. novembra 1869. 473
- ⁴⁴² List »Irishman« br. 18 od 30. oktobra 1869. izveštava da je Gladstone u svom odgovoru dablinskom ogranku Starog reda šumara, koji se bio priključio pokretu za amnestiju uhapšenih fenijanaca, porekao svoja obećanja o poboljšanju položaja Irske, data pred izbore.
Stari red šumara — društvo za uzajamnu pomoć Engleskoj, nastalo 1745. kao društvo kraljevskih šumara a ovo ime je dobilo 1834. 474
- ⁴⁴³ »*Cobbett's Weekly Political Register*« — radikalni nedeljni časopis; izlazio je od 1802. do 1835. u Londonu. 474
- ⁴⁴⁴ O irskom ustanku od 1798. vidi nap. 340. Ovde Marx poredi engleski teror sa represalijama primenjenim 1849. prilikom ugušivanja revolucije u Madarskoj. 474
- ⁴⁴⁵ Nasuprot Marxu, koji je nameravao da kolonijalnu politiku engleske vlade bespoštedno raskrinka, Odger je zahtevao umerenije izražavanje u ocenjivanju Gladstone-ove politike u nacrtu rezolucije koji je Marx podneo. Svoj zahtev Odger je obrazložio time da se u suprotnom slučaju ne može očekivati oslobađanje zatvorenika. On je podsetio na to da je Gladstone u svom odgovoru na peticije izrazio nezadovoljstvo oštrim tonom u nekim od ovih peticija. U belešci Marxovog govora koju je doneo list »Reynolds's Newspaper« od 28. novembra 1869, poslednja rečenica je na sledeći način prenet: »Pitanje je šta je važnije: zadobiti poverenje Iraca ili napisati rezoluciju koja se sviđa Gladstone-u«. 475
- ⁴⁴⁶ Marx je održao ovaj govor na sednici Generalnog veća od 26. aprila 1870. da bi obrazložio svoju rezoluciju (vidi u ovom tomu, str. 347). 475
- ⁴⁴⁷ Sadržaj Marxovog pisma Odboru Socijaldemokratske radničke partije od 27. juna 1870. izložio je predsednik suda na lajpciškom procesu za veleizdaju 1872, vodenom protiv Wilhelma Liebknechta, Augusta Bebela i Adolfa Hepnera. Isto pismo je podneto sudskom odboru i u procesu protiv braunšvajškog odbora Socijaldemokratske radničke partije 1871. Ovaj tekst je preuzet iz knjige *Leipziger Hochverrathsprozesse . . .*, Leipzig 1872, str. 245/246; tekst pisma je prenet i u izdanjima od 1874. i 1894. Poslednje izdanje je pripremio Wilhelm Liebknecht po nalogu Glavnog odbora Socijaldemokratske partije Nemačke. Prema rečima predsednika suda u Lajpcigu pismo je potpisano: »U ime Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika, Karl Marx, sekretar za Nemačku«. Ovaj tekst se bazira na izdanju od 1872, upoređenom sa izdanjima od 1874. i 1894. 475
- ⁴⁴⁸ Ovaj govor je Marx održao da bi obrazložio svoju rezoluciju (vidi u ovom tomu, str. 353). Sačuvan je kao Eccariusov zapis. 476
- ⁴⁴⁹ Ove članke o irskom pitanju pisala je Marxova kćer Jenny od 27. februara do 19. aprila 1870. za list »La Marseillaise« (vidi nap. 317). Oni su sadržinski tesno vezani sa Marxovim člankom *Engleska vlada i zatočeni fenijanci* (vidi u ovom tomu, str. 329 - 333).
 Marx je pridavao veliki značaj Jennynim člancima u listu »Marseillaise«; treći članak je napisao zajedno s njom. Svi članci (osim drugog) u listu su potpisani sa J. Williams, varijacija pseudonima, kojim je Marx iz konspirativnih razloga potpisivao neka pisma (A. Williams). 477
- ⁴⁵⁰ Pismo O'Dunovan Rosse je objavljeno u listu »Irishman« br. 32 od 5. februara 1870. Oranžisti koje Rossa pominje u poslednjoj rečenici svog pisma su bili

- pripadnici reda koji su osnovali lendlordovi i protestantski kler; ribonisti su bili članovi tajnog društva irskih seljaka katolika. 483
- ⁴⁵¹ Vest o pukovniku Richard Burke-u je izašla u listu »Irishman« br. 27 od 1. januara 1870. Underwoodovo pismo od 1. januara 1870. ministru unutrašnjih poslova Bruce-u je objavljeno u listu »Irishman« br. 28 od 8. januara 1870. U Bruce-ovo ime napisani odgovor na Underwoodovo pismo izašao je u listu »Irishman« br. 30 od 22. januara 1870; odgovor na pismo Catherine Barry, Bucke-ove sestre, izašao je u br. 37 od 12. marta 1870. u istom listu. 484
- ⁴⁵² »The Echo« — buržoasko-liberalni list; izlazio je od 1868. do 1907. u Londonu. 485
- ⁴⁵³ Parafraza Voltaire-ovog aforizma: »Svi žanrovi su dobri osim dosadnih«. 485
- ⁴⁵⁴ Reč je o demonstracijama londonskih radnika 24. oktobra 1869. O ulozi Generalnog veća u pokretu za amnestiju zatočenih fenijanaca vidi nap. 280. 486
- ⁴⁵⁵ Anonimni članak, koji je izašao u listu »The Times« 16. marta 1870. i čiji je autor Bruce, pokušao je da pobije činjenice koje je naveo O'Donovan Rossa. 486
- ⁴⁵⁶ Moore-ov govor u Donjem domu i Gladstone-ov odgovor od 17. marta 1870. su izašli u listu »The Times« od 18. marta 1870. 487
- ⁴⁵⁷ Boileau, *Satire*, osma satira. 487
- ⁴⁵⁸ Upad u londonski zatvor Clerkenwell radi oslobađanja uhapšenih fenijanaca izvela je grupa fenijanaca u decembru 1867. 487
- ⁴⁵⁹ Jenny Marx ovde koristi saopštenje lista »Irishman« o pojavi Plave knjige 1868: »Report of commission on the treatment of certain freason-felony convicts in English prison, who have been transferred there to at the request of the Irish government«, 1867. 487
- ⁴⁶⁰ Reč je o pokušaju fenijanskog ustanka februara/marta 1867. 487
- ⁴⁶¹ *Coercion Bill* podneo je Gladstone Donjem domu 17. marta 1870. i Donji dom ga je usvojio. Zakon je predvideo privremeno ukidanje ustavnih garancija u Irskoj kao i uvođenje opasdnog stanja i izvanredna punomoćja engleskih vlasti za gušenje irskog nacionalnooslobodilačkog pokreta. 489
- ⁴⁶² »Reynolds's Newspaper« — list radikalnog pravca, osnovao ga je Reynolds 1850. u Londonu; početkom pedesetih godina podržavao je čartiste. U sledećem tekstu Jenny Marx citira članak, potpisan sa »Gracchus« iz lista »Reynolds's Newspaper« od 20. marta 1870. 489
- ⁴⁶³ Despotna država Dahomej u Africi bila je poznata po svom surovom unutrašnjem režimu, koji se održavao samo zahvaljujući špijunaži i denuncijacijama. 490
- ⁴⁶⁴ Korespondencija između Bruce-a i M'Carthy Downinga o Richardu Burke-u je objavljena u listu »Irishman« br. 38 od 19. marta 1870. 491
- ⁴⁶⁵ »The Freeman's Journal« — irski dnevni list, izdavan je od 1763. do 1924. u Dublinu. 493
- ⁴⁶⁶ Parafraza jednog mesta iz Shakespeare-ovog *Kralja Henrija V*, I deo, I. čin, scena 2. 494
- ⁴⁶⁷ Izvod iz američkih listova kao i vest njujorškog dopisnika su citirani prema listu »Irishman« br. 40. od 2. aprila 1870. 494
- ⁴⁶⁸ Citat iz govora advokata Laurier-a, održanog 25. marta 1870. za vreme procesa protiv princa Pierre-a Bonaparte, ubice novinara Victora Noira. Govor je izašao u br. 97 lista »Marseillaise« od 27. marta 1870. 496

Literatura

I. Dela

Address and provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London [Adresa i Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika osnovanog 28. septembra u St. Martin's Hallu, Long Acre, London], London 1864. 68 154 285 291 315 318 319 334 343 344 419 424 428 429 475

Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste. Programme et règlement [Alijansa međunarodne socijaldemokratije. Program i pravilnik], Genève 1868. 278 285 286 337 338

Ammianus Marcellinus: *Rerum gestarum. Libri qui supersunt ex recensione Valesio-Grunoviana* [Dela. Knjige koje su sačuvane prema izdanju Valensije-Gronovije], Lipsiae 1773. 402

Ancient laws of Ireland. Senchus Mor, Vol. 1 - 3, Vol. 1 - 2 [Stari zakoni Irske. Senchus Mor. Tomovi 1 - 3, tom 1 - 2], Dublin, London 1865 - 1873 (vidi i nap. 360). 393 396 - 398 401

Annales IV Magistrorum. Ex ipso O'Clerii Autographo in Bibliotheca Stowense. Nunc primum editit C. O'Conor. In: *Rerum Hibernicarum Scriptores*. T. 3 [Anali IV magistra. Na osnovu rukopisa O'Cler-a u Stow-skoj biblioteci. Prvi put sada izdao C. O'Conor. U: *Pisci irske istorije*. T. 3], Buckinghamiae 1826 (vidi i nap. 361). 395 - 398 408

Annales Tigernachi, ex Codice Bodleiano, Rawlinson, No. 488, *Annales Inisfalensis* ex duobus Codicibus, Dubliniense et Bodleiano, itemque *Annales Buellianos* ex Codice Cottoniano, Titus A. Nunc primum editit C. O'Conor. Ibidem, T. 2 [Tigernahovi Anali. Na osnovu Bodlejeva kodeksa, Rawlinson, No. 488, *Inisfalenski Anali*, na osnovu dva kodeksa, dablinskog i Bodlejeva, isto tako *Buellovi Anali*, na osnovu Cotton-ova kodeksa, Tit. A. Sada prvi put izdao C. O'Conor. Isto, tom 2], Buckinghamiae 1825 (vidi i nap. 361). 395 - 397 406 407

Annales Ultonienses. Ab anno D. CCCCXXXI, ad annum D. MCXXXI, ex Codice Bodleiano: itemque indicem generalem. Nunc primum editit C. O'Conor. Ibidem, T. 4 [Letopisi Ulsfera. Od leta gospodnjeg 431. do leta gospodnjeg 1131, na osnovu Bodlejeva kodeksa: sa opštim indeksom. Sada prvi put izdao C. O'Conor. Isto, t. 4], Buckinghamiae 1826 (vidi i nap. 361). 395 - 397

- Anonymi Ravennatis* qui circa saeculum VII. vixit. De Geographia libri quinque. Ex MS. Codice Bibliothecae Regiae eruit et Notis illustravit D. Placidus Porcheron [Ravenski anonimni pisac koji je živeo oko 7. veka: O geografiji, pet knjiga. Iz rukopisnog kodeksa Kraljevske biblioteke eruirao i beleškama snabdeo D. Placid Porcheron], Parisiis 1688 (vidi i nap. 366). 402
- Association Internationale des Travailleurs*. Statuts et règlements [Medunarodno udruženje radnika. Statut i poslovnik], Londres 1866 (vidi i nap. 392). 435
- Bastiat, Frédéric: *Harmonies économiques* [Ekonomске harmonije], Paris 1850. 255
- Beaufort, Daniel Augustus: *Memoir of a map of Ireland* [Komentar uz jednu mapu Irske], London 1792. 386
- Becker, Bernhard: *Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferdinand Lassalle's* [Otkrića o tragičnoj smrti Ferdinanda Lassalle-a], Schleiz 1868. 271
- Bergier, Nicolas-Sylvestre: *Les élémens primitifs des langues . . .* Nouvelle édition, augmentée d'un essai de grammaire générale, par l'imprimeur-éditeur [Osnovni elementi jezika. Novo izdanje, prošireno jednom raspravom o opštoj gramatici od štampara-izdavača], Besançon 1837 (vidi i nap. 28). 20
- Boate, Gerard: *Ireland's natural history. And now published by Samuël Hartlib* [Prirodna istorija Irske i nove publikacije Samuëla Hartliba], London 1852. 391
- Boileau-Despréaux, Nicolas: *Les satires de Nicolas Boileau-Despréaux*. Hrsg. von O. L. B. Wolff [Satire Nicolas-a Boileau-Despréaux-a. Izdao O. L. B. Wolff], Jena 1834. 487
- Bright, John: *Speech of Mr. Bright, M. P., in the Town Hall, Birmingham, December 18, 1862* [Govor gospodina Brighta, člana Parlamenta u Town Hall-u, Birmingham, 18. decembra 1862], Birmingham, bez god. izdanja. 14
- Brisso de Warville, Jean-Pierre: *Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société*. In: *Bibliothèque philosophiques du législateur, du politique, du jurisconsulte . . .* T. 4 [Filozofsko ispitivanje o pravu svojine i o krađi u prirodi i u društvu. U: Filozofska biblioteka zakonodavaca, političara, pravnika . . . Tom 4], Berlin, Paris, Lyon 1782. 21
- Caird, James: *The plantation scheme; or the west of Ireland as a field of investment* [Sistem plantaža ili zapad Irske kao polje investicije], Edinburgh and London 1850. 386 387
- Camden, William: *Britannia: or a chorographical description of Great Britain and Ireland, together with the adjacent islands*. Written in Latin. And translated into English, with additions and improvements. 2nd ed. Vol. 2 [Britanija: ili horografski opis Velike Britanije i Irske zajedno sa susednim ostrvima. Napísano na latinskom. Prevedeno na engleski s dodatkom i ispravkama. Drugo izdanje, tom 2], London 1722. 399
- Campion, [Edmund]: *Historie of Ireland*. In: *Ancient Irish histories. The works of Spencer, Campion, Hanmer, and Marleburrough*. Vol. 1 - 2. Vol 1 [Istorija Irske. U: Stara istorija Irske. Dela Spencera Campiona, Hanmera i Marleburrough-a. Tom 1 - 2, tom 1], Dublin 1809. 399
- Census of England and Wales for the year 1861* [Popis u Engleskoj i Velsu 1861. godine], London 1863. 5

- Charras, J[ean]-B[aptiste]-A[dolphe]: *Histoire de la campagne de 1815. Waterloo.* [Istorija rata od 1815. Vaterlo], Leipzig 1857. 294
- Children's employment commission (1862). Reports.* [Komisija za zapošljavanje dece (1862). Izveštaji].
First report of the commissioners. With appendix. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty [Prvi izveštaj Komisije. Sa dodatkom. Podneto Gornjem i Donjem domu Parlamenta po nalogu Njenog veličanstva], London 1863. 5
 -- *Fourth report* . . . [Četvrti izveštaj], London 1865. 251
- [Clarendon, George William:] Pismo od 12. maja 1866. U: «The Times», London, 22. maja 1866. 274
- Claudianus, Cl[audius]: *De IV consulatu Honorii Aug. Panegyricus.* Cum notis brevibus, Rhetoricis et Politicis Joh. Caspari Khunii [Pohvala četvrtog konzulata cara Honorija. Sa kratkim beleškama, retoričkim i političkim Johana Caspara Khuna], Argentorati 1706 (vidi i nap. 366). 402
- Congrès de Genève.* Mémoire des délégués français [Ženevski kongres. Uspomene francuskih delegata], Bruxelles 1866. 261 440
- Congrès ouvrier. Association Internationale des Travailleurs.* Règlement provisoire [Kongres radnika. Medunarodno udruženje radnika. Privremeni pravilnik], Paris 1864. 318 343
- Diodorus Siculus: *Bibliothecae historicae.* Libri qui supersunt e recensione Petri Wesselingii. Nova editio. Vol. 3 [Istorijska biblioteka. Knjige koje su sačuvane prema kritičkom izdanju Petera Wesselingia. Novo izdanje. Sv. 3], Argentorati 1798. 400
- Dufferin, [Frederick]: *Mr. Mill's plan for the pacification of Ireland examined* [Analiza plana gospodina Milla za pacifikaciju Irske], London 1868. 489
- Dunoyer, Charles: *De la liberté du travail ou simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance.* T. 1 - 3 [O slobodi rada ili prosto izlaganje uslova u kojima se ljudske snage najracionalnije koriste. Tomovi 1 - 3], Paris 1845. 24
- Eginharto: *Annales Regum Francorum, Pipini, Caroli Magni et Ludouici: ab Anno 741, vsq.; ad annum 829,* Aut. quidem incerto, sed docto, Benedictinae Religions Monacho. Item, Caroli Cognomento Magni, Imperatoris Occidentalis Primi vita et gesta [Anali franačkih kraljeva Pipina, Karla Velikog i Ludviga: od godine 741. do godine 829. Od nepoznatog ali učenog pisca, kaludera benediktinskog reda. Isti: Život i dela Karla, nazvanog Veliki, prvog vladara zapadnog carstva], Coloniae 1561. 402
- Engels, Friedrich: *Der deutsche Bauernkrieg.* [Nemački seljački rat U: «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», Hamburg, sv. 5/6, maj do oktobra 1850]. 322 323
 -- *Die preußische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei* [Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija], Hamburg 1865 (vidi i nap. 39). 65 69 70 268 - 270 271
- Erdmann, Johann Eduard: *Grundriß der Geschichte der Philosophie.* Bd. I [Osnovi istorije filozofije, tom 1], Berlin 1866. 403

- Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847.* Hrsg. unter Aufsicht des Vorstandes des Central-Bureaus im Min. d. Innern und Bureau des Vereinigten Landtages Kgl. Konzele-Raths Eduard Bleich. Th. 1 - 4, Th. 3 [Prvi Ujedinjeni landtag u Berlinu 1847. Izdato pod nadzorom kraljevskog kancelarijskog savetnika Eduarda Bleicha, predstojnika Centralnog biroa u Ministarstvu unutrašnjih poslova i Biroa Ujedinjenog landtaga. Tomovi 1 - 4, tom 3], Berlin 1847 (vidi i nap. 232). 281
- An essay on trade and commerce:* containing observations on taxes, as they are supposed to affect the price of labour in our manufactories: together with some interesting reflections on the importance of our trade to America . . . By the author of «Considerations on taxes» [Ogled o trgovini i trgovinskom prometu koji sadrži primedbe o porezima, kako oni treba da utiču na cene rada naših manufakturnih radionica, zajedno s nekim interesantnim mislima o važnosti naše trgovine sa Amerikom . . . Od autora dela «Zapažanja o porezima»], London 1770. 118
- Ferrier, François-Louis-Auguste: *Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce* [O vladi s gledišta njenih odnosa prema trgovini], Paris 1835. 168
- [Flerowski]: Положение рабочего класса въ Россіи [Položaj radničke klase u Rusiji], C. — Петербургъ 1869. 334
- Fourier, Ch[arles]: *Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées* [Novi industrijski i združeni svet, ili pronalazjenje načina za privlačnu i prirodnu industriju koja se deli u serije prema naklonostima čoveka], Paris 1829. 401
- Franklin, Benjamin: *A modest inquiry into the nature and necessity of a paper currency.* In: The works of Benjamin Franklin. By Jared Sparks. Vol. 2 [Skromno istraživanje prirode i nužnosti papirnog novca. U: Dela Benjamina Frenklina. Od Jareda Sparksa. Tom 2], Boston 1836. 102
- Garibaldi, [Giuseppe]: *The rule of the monk; or, Rome in the nineteenth century.* Vol. 1 - 2 [Uloga kaludera; ili Rim u 19. veku. Tom 1 - 2], London and New York, bez god. izdanja. 329
- Gesetz über die Verpflichtung zum Kriegsdienste.* Vom 3ten September 1814. In: Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten [Zakon o obaveznosti ratne službe, od 3. septembra 1814. U: Zbornik zakona za kraljevske pruske države], God. 1814. 19
- Giraldus Cambrensis: *Topographia Hibernica, et Expugnatio Hibernica.* Edited by James F. Dimock [Irska topografija i irsko osvajanje. Izdao James F. Dimock], London 1867. 399 400
- Gladstone, William Ewart: [Pismo Isaacu Buttu od 23. oktobra 1869. U: «The Times», London, 27. oktobar 1869] (vidi i nap. 280). 313 472 - 474
 — [Pismo O Chea-u od 18. oktobra 1869. U: «The Times», London, 23. oktobar 1869] (vidi i nap. 280). 313 472 - 474
 — *Ecce homo* [Evo čoveka], London 1868. 481
 — [Govor u Donjem domu 16. aprila 1863. U: «The Times», London, 17. aprila 1863] (vidi i nap. 5). 5 6
 — [Govor u Donjem domu 7. aprila 1864. U: «The Times», London, 8. aprila 1864]. 3 4

- [Govor u Donjem domu 15. februara 1870. U: »The Times«, London, 16. februar 1870]. 332
- [Govor u Donjem domu 3. marta 1870. U: »The Times«, London, 4. marta 1870]. 481
- Two letters to the Earl of Aberdeen, on the state procecutions of the Neapolitan government [Dva pisma erlu Aberdeenu o političkim progonima napuljske vlade], London 1859 (vidi i nap. 305). 331

Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon [Besplatnost kredita. Diskusija između gospodina Fr. Bastiat-a i gospodina Proudhona], Paris 1850. 24 25

Grimm, Jacob: *Deutsche Rechtsalterthümer*. 2. Augs. [Nemačke pravne starine. Drugo izdanje], Göttingen 1854. 400

Hanmer, Meredith: *The chronicle of Ireland*. In: Ancient Irisc histories. The works of Spencer, Campion, Hanmer, and Marleburrough. Vol. 1 - 2, Vol. 2 [Hronika Irske. U: Stara istorija Irske. Dela Spencera, Campiona, Hanmera i Marleburrough-a. Tomovi 1 - 2, tom 2], Dublin 1809. 399

Haraldsaga – vidi *Snorris Königsbuch*

Hegel, Georg Friedrich Wilhelm: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. Hrsg. von Karl Ludwig Michelet. Bd. 3. In: Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 15 [Predavanja o istoriji filozofije. Izdao Karl Ludwig Michelet, tom 3. U: »Dela«. Potpuno izdanje dela pripremilo Društvo pokojnikovih prijatelja, T. 15], Berlin 1836. 403

– *Wissenschaft der Logik*. Hrsg. von Leopold von Henning [Nauka logike. Izdao Leopold von Henning. Isto, tomovi 3 - 5], Berlin 1833. i 1834. 250

Heine, Heinrich: *Neuer Frühling* [Novo proleće]. 74

Das Hildebrandslied. In: Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII. – XII. Jahrhundert, hrsg. von K. Müllenhoff und W. Scherer [Pesma o Hildebrandu. U: Spomenici nemačke poezije i proze iz 8. do 12. veka, izdali K. Müllenhoff i W. Scherer], Berlin 1864 (vidi i nap. 64). 61 63 70 408

Hobbes, Thomas: *Leviathan, or the matter, form, and power of a commonwealth, ecclesiastical and civil*. In: The English works of Thomas Hobbes; now first collect. and ed. by William Molesworth. Vol. 3 [Levijatan ili materija, oblik i moć crkvene i svetovne zajednice. U: »Dela Thomasa Hobbesa na engleskom jeziku«. Prvi put sada sakupio i izdao William Molesworth. Tom 3], London 1839. 107

Hugo, Victor: *Napoléon le petit*. 6e éd. [Napoleon Mali. Šesto izdanje], Londres 1852. 293

Inauguraladresse der Internationalen Arbeiter-Assoziation – vidi *Address and provisional rules of the Working Men's International Association* ...

The International Workingmen's Association ... Resolutions of the congress of Geneva, 1866, and the congress of Brussels, 1868. [Medunarodno udruženje radnika ... Rezolucija Ženevskog kongresa od 1866. i Briselskog kongresa od 1868], London 1868. 260 357

Izveštaj Komisije od 1863. o zapošljavanju dece – vidi *Children's employment commission (1862)*

- Johnstone, James: *Lodbrokar-Quida; or the death-song of Lodbroc; now first correctly printed from various manuscripts, with a free English translation* [Lodbrokove muke; ili samrtna pesma Lodbroka; prvi put sada korektno štampano iz raznih rukopisa sa slobodnim engleskim prevodom], London 1782. 405
- Jukes, [Joseph] Beete: *The student's manual of geology*. A new ed. [Priručnik iz geologije za studente. Novo izdanje], Edinburgh 1862. 380 381
- Kane, Robert: *The industrial resources of Ireland*. 2nd ed. [Industrijski resursi Irske. Drugo izdanje], Dublin 1845. 381 391
- [Karamzin Nikolaj Mihajlovič:] *История Государства Россійского*. Том 11. Изд. четвертое.
- [Istorija ruske države, tom 11. Četvrto izdanje], Санктпетербург 1835. 163
- Kråkumål*. In: *Altnordisches Lesebuch*. Aus der skandinavischen Poesie und Prosa bis zum XIV. Jahrhundert, zusammengestellt . . . vom Franz Eduard Christoph Dietrich. 2. Aufl. [Krakina pesma. U: Staronordijska čitanka koju je od skandinavske poezije i proze do 14. veka sastavio Franz Eduard Christoph Dietrich. Drugo izdanje], Leipzig 1864 (vidi i nar. 370). 404
- [Lafayette, Marie-Joseph-Paul:] [Govor u francuskom Poslaničkom domu 16. januara 1831]. U: «Le Moniteur universel», Paris, 17. januara 1831. 162
- Lassalle, Ferdinand: *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit* [Gospodin Bastiat-Schulze von Delitzsch, ekonomski Julian, ili: Kapital i rad], Berlin 1864. 77 78
- [Pismo Karl Marxu sredinom jula 1859.] U: *Nachgelassene Briefe und Schriften*. Hrsg. von Gustav Mayer. Bd. 1 6, Bd. 3], Stuttgart-Berlin 1922. 78.
- *Offenes Antwortschreiben an des Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen deutschen Arbeiter-Congresses zu Leipzig* [Otvoreni odgovor Centralnom komitetu za organizaciju opšteg nemačkog kongresa radnika u Lajpcigu], Zürich 1863. 269
- Lavelle, Patrick: *The Irish landlord since the revolution* [Irski zemljoposjednik posle revolucije], Dublin 1870. 493
- Levergne, Léonce de: *The rural economy of England, Scotland, and Ireland*. Translated from the French [Seoska privreda Engleske, Škotske i Irske. Prevod s francuskog], Edinburgh and London 1855. 387 388
- [Linguet, Simon-Nicolas-Henri:] *Théorie des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société*. T. 1 - 2 [Teorija građanskih zakona ili osnovni principi društva. Tomovi 1 - 2], Londres 1767. 25
- Luther, Martin: *An die Pfarrherrn Wider den Wucher zu predigen. Vermanung*. [Opomena pastorima da drže propovedi protiv zelenaštva], Witemberg 1540. 255 256
- [Malthus, Thomas Robert:] *An essay on the principle of population, as it affects the future improvement, of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers* [Ogled o načelu stanovništva, kako ono utiče na buduće usavršavanje društva, s primedbama o shvatanju g. Godwina, g. Condorceta i drugih pisaca], London 1798. 21

- Malthus, T[homas] R[obert]: *An inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it is regulated*. [Istraživanja o prirodi i porastu rente i o načelima kojima se ona reguliše], London 1815. 118
- Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du règlement provisoire* [Manifest Međunarodnog udruženja radnika, prema privremenom pravilniku], Bruxelles 1866 (vidi i nap. 292). 319
- Marx, Karl: *Der 18te Brumaire des Louis Napoleon*. [Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte.] U: «Die Revolution». Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften, sv. 1, New York 1852. 293 297
- *Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*. 2. Ausg. [Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte. Drugo izdanje], Hamburg 1869. 294 323
- [Pismo Sophie von Hatzfeldt od 12. septembra 1864]. U: Ferdinand Lassalle Nachgelassene Briefe und Schriften. Hrg. von Gustav Mayer. Bd. 1 - 6, Stuttgart-Berlin 1922. Bd. 3. 72 76 77
- [Pismo Sophie von Hatzfeldt od 22. decembra 1864]. Isto. 76 77
- [Pismo Ferdinandu Lassalle-u od 10. juna 1859]. Isto (vidi i nap. 88). 78
- Herr Vogt [Gospodin Vogt], London 1860. 17 18 75 76 266 298
- *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprozess des Kapitals [Kapital. Kritika političke ekonomije. Prvi tom, knjiga I: Proces proizvodnje kapitala], Hamburg 1867. 168 171 172 - 174 175 - 178 180 - 186 187 - 190 191 193 - 196 199 - 236 239 - 252 255 298 454 455 460
- *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850*. [Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850]. U: «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», sv. 1 - 6, Hamburg 1850. 233
- *Zur Kritik der Politischen Oekonomie*. Erstes Heft. [Prilog kritici političke ekonomije. Prva sveska], Berlin 1859. 24 77 169 172 175 295 298
- Misère de la philosophie. Réponse a la philosophie de la misère de M. Proudhon* [Beda filozofije. Odgovor na «Filozofiju bede» gospodina Proudhona], Paris, Bruxelles 1847. 22 23 255 296
- *Provisorische Statuten der Internationalen Arbeiter-Assoziation* — vidi *Address and provisional rules of the Working Men's International Association* . . .
- [Marx, Karl i Friedrich Engels]: *Manifest der Kommunistischen Partei* [Manifest Komunističke partije], London 1848. 297
- Mela, Pomponius: *De situ orbis*. Libri III. Editio stereotypa [Opis Zemlje. Tri knjige. Stereotipsko izdanje], Lipsiae 1831. 389
- Molyneux, William: *The case of Ireland's being bound by acts of Parliament in England stated* [Kad odluke donesene u engleskom Parlamentu važe i za Irsku], Dublin 1698. 368
- Murphy, John Nicholas: *Ireland, industrial, political, and social*. [Irska, njena industrija, politički i društveni odnosi], London 1870. 383 - 386 390
- Napier, W[illiam] F[rançis] P[atrick]: *History of the war in the Peninsula and in the south of France, from the year 1807 to the year 1814*. Vol. 3. 2nd ed. [Istorija rata na Pirinejskom poluostrvu i jugu Francuske od 1807. do 1814. Tom 3, drugo izdanje], London 1833. 42
- Nennius: *Historia Britonum*. Ad fidem codicum manuscriptorum recensuit Josephus Stevenson [Istorija Britanaca. Prema rukopisima uredio Joseph Stevenson], Londini 1838. 402

- Níðlssaga*. In: Altnordisches Lesebuch. Aus der skandinavischen Poesie und Prosa bis zum XIV. Jahrhundert, zusammengestellt . . . von Franz Eduard Christoph Dietrich. 2. Aufl. [Nialove sage. U: Staroindijska čitanka koju je od skandinavske poezije i proze od 14. veka sastavio Franz Eduard Christoph Dietrich. Drugo izdanje], Leipzig 1864 (vidi i nap. 371). 406 - 408
- Nikolaj I.: [Manifest od 14. marta 1848.] U: «Съверная пчела» Ст. Петербург. 15. marta 1848. 162 163
- O'Connor, [Arthur]: *Chronicles of Eri; being the history of the Gaal Scot Iber: or the Irish people; translated from the original manuscripts in the Phoenician dialect of the Scythian language*. Vol. 1 - 2 [Hronika Irske, odnosno istroija Gala, Škota, Ibera, ili irskog naroda; prevedeno s originalnih rukopisa na feničanski dijalekt skitskog jezika. Tomovi 1.-2], London 1822. 396
- O'Donovan, John: *Annalla Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters, from the earliest period to the year 1616*. 2nd ed. Vol. 1 - 2. [Anali Kraljevine Irske. Anali Kraljevine Irske od četiri autora, od najranijih vremena do 1616. godine. Drugo izdanje, tomovi 1 - 2], Dublin 1856. 395 399 400 407
- Owen, Robert: *Observations on the effect of the manufacturing system: with hints for the improvement of those parts of it which are most injurious to health and morals*. 2nd ed. [Zapažanja o poslasticama manufakturnog sistema s uputstvima za poboljšanje onih njegovih delova koji su najštetniji po zdravlje i moral. Drugo izdanje], London 1817. 91
- Patterson, William: *Observations on the climate of Ireland* [Zapažanja o klimi Irske], Dublin 1804. 392
- Petrie, George: *The ecclesiastical architecture of Ireland, anterior to the Anglo-Norman invasion; comprising an essay on the origin and uses of the round towers in Ireland*. In: The transactions of the Royal Irish Academy. Vol. 20. [Crkvena arhitektura u Irskoj koja prethodi anglo-normanskoj invaziji, koja obuhvata esej o poreklu i primeni okruglih tornjeva u Irskoj. U: Radovi Irske kraljevske akademije, tom 20], Dublin 1845. 393 396
- Plinius, C[ajus] Secundus: *Historiae naturalis*. Libri XXXVII [Poznavanje prirode. Trideset sedma knjiga], Lucduni Batavorum 1635. 401
- [Program ruske sekcije Internacionale u Ženevi.] U: «Народное Дѣло» Genf, 15. aprila 1870. 334
- Proudhon, P[ierre]-[Joseph]: *Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement* [Šta je svojina? Ili istraživanja o principu prava i upravljanja], Paris 1840. 20 - 22 23
- [Govor u Nacionalnoj skupštini 31. jula 1848.] U: Zapisnici sa sednica Nacionalne skupštine. Tomovi 1 - 10, tom 2, Paris 1849 - 1850 (vidi i nap. 31). 24
- *La révolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 décembre*. 2e é. [Socijalna revolucija u svetlu državnog udara od 2. decembra. Drugo izdanje], Paris 1852. 25 293
- *Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès* [Da li važe ugovori iz 1815? Dokumenti budućeg kongresa], Paris 1863. 25
- *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*. T. 1 - 2, T. 1. [Sistem ekonomskih protivrečnosti ili filozofija bede. Tomovi 1 - 2, tom 1], Paris 1846. 22 23 25 296

- *Théorie de l'impôt, question mise au concours par le conseil d'état du canton de Vaud en 1860* [Teorija oporezivanja, pitanje postavljeno na konkursu Državnog saveta kantona Vo 1860], Paris 1861. 25
- Ptolemaeus, Claudius: *Geographia*. Editit Carolus Fridericus Augustus Nobble. Editio stereotypa. T. 2. [Geografija. Izdao Karl Friedrich August Nobbe. Stereotipsko izdanje. Tom 2], Lipsiae 1845. 401
- Public Health*. Sixth report of the medical officer of the Privy Council. With appendix. 1863. Presented pursuant to act of Parliament [Narodno zdravlje. Šesti izveštaj stručnjaka za zdravstvo Tajnog državnog saveta, sa dodatkom. 1863. Podneto shodno zakonu Parlamenta], London 1864. 3 - 5
- Report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the grievances complained of by the journeymen bakers; with appendix of evidence*. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty [Izveštaj upućen ministru unutrašnjih poslova Njenog veličanstva o žalbama pekarskih pomoćnika, s dodatkom u kome su iznete činjenice. Podneto Gornjem i Donjem domu Parlamenta po naređenju Njenog veličanstva], London 1862. 5
- Report of comission on the treatment of certain treason-felony convicts in English prison, who have been transferred thereto at the request of the Irish government* [Izveštaj komisije o postupku prema nekim veleizdajnicima zatvorenim u engleskom zatvoru, koji su tamo prebačeni na molbu irske vlade]. Bez mesta izdanja, 1867 (vidi i nap. 459). 487 488
- Report of the commissioners appointed to inquire into the operation of the acts (16&17 Vict. c. 99 and 20&21 Vict. c. 3.) relating to transportation and penal servitude*. Vol. 1. Report and appendix. Vol. 2. Minutes of evidence presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty [Izveštaj članova komisije naimenovane za istraživanje delovanja zakona (16. i 17. godine vladavine kraljice Victorie, glava 99, i 20. i 21. godine vladavine kraljice Victorie, glava 3) koji se odnose na progonstvo i robiju. Tom 2. Zapisnik o činjeničnom stanju podnesen Gornjem i Donjem domu parlamenta po naređenju Njenog veličanstva], London 1863. 34
- Report of the confrence of Trades' delegates of the United Kingdom, held in the Temperance Hall, Townhead Street, Sheffield, on July 17th, 1866, and four following days*. [Izveštaj o konferenciji delegata tredjuniona Ujedinjenog Kraljevstva, održane u Temperance Hall-u, Townhead Street, Šefild 17. jula 1866. i naredna četiri dana], Sheffield 1866 (vidi i nap. 141). 159
- Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department for the half year ending 31st October 1863*. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty [Izveštaj inspektorâ fabrika ministru unutrašnjih poslova Njenog veličanstva za polugode koje se završava 31. oktobra 1863. Podneto u Gornjem i Donjem domu Parlamenta po naređenju Njenog veličanstva], London 1864. 5 7
- Ricardo, David: *On the principles of political economy, and taxation*. 3rd. [O načelima političke ekonomije i oporezivanja. Treće izdanje], London 1821. 100 123
- Roon, Albrcht Theodor Emil von: [Govor u Poslaničkom domu od 10. februara 1863.] U: Stenografski izveštaji o debatama oba doma Landtaga sazvanog najvišim ukazom od 22. decembra 1862. Poslanički dom. Tom 1., Berlin 1863. 37 - 42

- Rules of the International Working Men's Association.* Founded September 28th, 1864 [Statut Međunarodnog udruženja radnika, osnovanog 28. septembra 1864], London 1867. 279 315 319 340 350 351
- Russell, John, and William Ewart Gladstone: *To the Governor and Deputy-Governor of the Bank of England.* [Guverneru i zameniku guvernera Engleske banke.]: U: «The Times», London, 14. maja 1866 (vidi i nap. 221). 274
- Russell, John, and Charles Wood: [Pismo Ministarstva finansija od 25. oktobra 1847.] U: Izveštaj Tajnog odbora Domu lordova imenovanog za ispitivanje uzroka nedaća . . . zajedno sa podacima. i dodatkom. London 1848. 274
- Rutty, John: *An essay towards a natural history of the county of Dublin.* Vol. 2 [Ogled o prirodnoj istoriji grofovije Dablin. Tom 2], Dublin 1772. 391
- Schmalz, [Theodor Anton Heinrich]: *Économie politique, ouvrage traduit de l'Allemand.* T. 1 [Politička ekonomija, delo prevedeno s nemačkog. Tom 1], Paris 1826. 256
- *Staatswirthschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen.* Th. 1 [Politička ekonomija u pismima jednom nemačkom prestolonasledniku. Tom 1], Berlin 1818. 256
- [Seward, William:] [Govor u Točesteru 25. oktobra 1858.] U: «New-York Daily Tribune» od 28. oktobra 1858 (vidi i nap. 95). 81 82
- Shakespeare, William: *Henri Šesti.* 494
- Sismondi, [Jean]-C[harles]-L[éonard] Simonde de: *Études sur l'économie politique.* T. 1 - 2, T. 1. [Studije iz političke ekonomije. Tomovi 1 - 2, tom 1], Paris 1837 - 1838. 294
- Smith, Adam: *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.* Vol. 1 - 3. With notes, and an add. vol. by David Buchanan. Vol. 1. [Istraživanje prirode i uzroka bogatstva nacija. Tomovi 1 - 3. S. beleškama i jednim dodatnim tomom Davida Buchanana, tom 1], Edinburgh 1814. 105
- Smith, Goldwin: *Irish history and Irish character.* [Irska istorija i irski karakter], Oxford and London 1861. 389 390 408
- Snorris *Königsbuch (Heimskringla).* Bd. 1. In: Thule. Altnordische Dichtung und Prosa. 2. Reihe. Bd. 14. Hrsg. von Felix Niedner. [Snorijeve knjige o kraljevima (hajmskringla). Tom 1. U: Tula. Staronrodijaska poezija i proza. Druga serija. U 14 tomova izdao Felix Niedner], Jena 1922 (vidi i nap. 369). 404
- Solinus, C[ajus] Julius: *Polyhistor. Aethici Cosmographia.* Cum Notis Variorum. In: Mela, Pomponius: De sity orbis [Mnogoznalac. Etikova kozmografija. Sa beleškama raznih pisaca. U: Mela, Pomponije: Opis zemlje], Lucd[unum] Batavorum 1646. 401
- Spencer [Edmund]: *A view of the state of Ireland.* In: Ancient Irish histories. The works of Spencer, Campion, Hanmer, and Marleborough. Vol. 1 - 2. Vol. 1. [Razmatranja o položaju Irske. U: Stara istorija Irske. Dela Spencera Campiona, Hanmera i Marleborough-a. Tom 1 - 2, tom 1], Dublin 1809. 399
- Steuart, James: *The works, political, metaphysical, and chronological . . . first collected by James Steuart, his son.* Vol. 1. [Politička, metafizička i hronološka dela . . . prvi put sakupio James Steuart, njegov sin .Tom 1], London 1805. 235

- Strabo: *Rerum geographicarum. Libri XVII. Ad optimorum librorum fidem accurate editi. Editio stereotypa. T. 1.* [Geografija. 17. knjiga, Brižljivo izdatih na osnovu najboljih izdanja. Stereotipsko izdanje. T. 1], Lipsiae 1829. 400
- Symons, G[eorge] J[ames]: *On the fall of rain in the British isles during the years 1862 and 1863* [O padanju kiše na Britanskim ostrvima tokom 1862. i 1863. godine], London 1865. 391 393
- Šesti izveštaj o stanju narodnog zdravlja — vidi *Public Health* ...
- Thiers, Louis-Adolphe: [Govor u Nacionalnoj skupštini 26. jula 1848]. U: Zapisnici sa zasjedanja Nacionalne skupštine. Tomovi 1 - 10, tom 2, Paris 1849 - 1850. 24
- Thornton, William Thomas: *Over-population and its remedy; or, an inquiry into the extent and causes of the distress prevailing among the labouring classes of the British islands, and into the means of remedying it.* [Prenaseljenost i njen lek; ili istraživanje o obimu i uzrocima siromaštva koje preovladuje među radnim klasama Britanskih ostrva i o sredstvima za njegovo iskorenjivanje], London 1846. 121
- Tooke, Thomas: *A history of prices, and of the state of the circulation, from 1793 to 1837.* Vol. 1 - 2 [Istorija cena i stanja opticaja od 1793. do 1837. Tomovi 1 - 2], London 1838. 91 105
- *A history of prices, and of the state of the circulation, in 1838 and 1839.* [Istorija cena i stanja opticaja od 1838. do 1839], London 1840. 91 105
  - *A history of prices, and of the state of the circulation, from 1839 to 1847 inclusive.* [Istorija cena i stanja opticaja od 1839. do 1846. zaključno], London 1848. 91 105
- An inquiry into the currency principle; the connection of the currency with prices, and the expediency of a separation of issue from banking.* 2nd ed. [Istraživanje o načelu opticaja; veza opticaja novca sa cenama i celishodnost odvajanja banknota od bankovnih poslova. Drugo izdanje], London 1844. 235
- Tooke, Thomas, and William Newmarck: *A history of prices, and of the state of the circulation, during the nine years 1848 - 1856.* Vol. 1 - 2; forming the 5th and 6th vols. of the «History of prices from 1792 to the present time» [Istorija cena i stanja opticaja u periodu od 1848. do 1856. U dva toma, koji sačinjavaju 5. i 6. tom dela «Istorija cena od 1792. do danas», London 1857. 91
- Turgot, [Anne-Robert-Jacques, de l'Aulne]: *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses.* In: Oeuvres. Nouv. éd. . . par Eugène Daire. T. 1. [Razmišljanja o stvaranju i raspodeli bogatstva. U: «Dela». Novo izdanje . . . (priredio) Eugène Daire. Tom 1], Paris 1844. 235
- Urquhart, David: *The right of search: two speeches.* (January 20 and 27, 1862.) [Pravo ispitivanja: dva govora (20. i 27. januara 1862)], London 1862. 93
- Verhandlungen des IV. Congresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel.* [Zasjedanje IV kongresa Međunarodnog udruženja radnika u Bazelu], Basel 1869. 315
- V[oltaire, François-Marie Arouet] de: *Candide, ou l'optimisme,* traduit de l'Allemand de Monsieur de Docteur Ralph [Kandid, ili optimizam, s nemačkog prevo gospodin doktor Ralph], Geneve 1760. 244
- (anonimno) *La tragédie de Sémiramis, et quelques autres pièces de littérature* [Tragedija Semiramida i neka druga literarna dela], Paris 1749. 131

Wakefield, Edward: *An account of Ireland, statistical and political*. Vol. 1 - 2 [Statistički i politički izveštaj o Irskoj. Tomovi 1 - 2], London 1812. 385 386 389 - 393 401

Zimmermann, W[ilhelm]: *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges*. Th. 1 - 3 [Opšta istorija velikog seljačkog rata. Tomovi 1 - 3], Stuttgart 1841 - 1843. 322

II. Listovi i časopisi

Allgemeine Militär-Zeitung [Opšte vojne novine], Leipzig, Darmstadt (vidi i nap. 45). 36 39

– od 28. februara 1863. 36

– od 18. maja 1864. 36 - 41

– od 21. septembra 1864. 36 - 41

– od 28. septembra 1864. 36 - 41

Allgemeine Zeitung. [Opšte novine], Augsburg (vidi i nap. 21). 18 273 274

– od 22. juna 1859. 17 18

– od 9. januara 1869. 304

– od 13. januara 1869. 304

Annales du Sénat et du Corps législatif. Suivies d'une table alphabétique et analytique. Session extraordinaire du 28 juin au 6 septembre 1869. [Anali Senata i Zakonodavnog tela sa alfabetskim i analitičkim pregledom. Vanredna sednica od 28. juna do 6. septembra 1869], Paris 1869 (vidi i nap. 264). 305

L'Association [Asocijacija], Paris, Bruxelles (vidi i nap. 37). 29

The Bee-Hive Newspaper [Košnica], London (vidi i nap. 13). 273 318 347 475

– od 4. marta 1865. 79

– od 4. septembra 1869. 311 313

Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung [Beletristički list i njujorške kriminalističke novine], od 5. maja 1853 (vidi i nap. 84). 76

Der Beobachter, Ein Volksblatt aus Schwaben [Posmatrač. Narodni list iz Švapske], Stuttgart (vidi i nap. 19). 16 17

– od 17. novembra 1864. 17 18

Berliner Reform [Berlinska reforma], (vidi i nap. 79). 74

– od 19. marta 1865. 74

– od 21. marta 1865. 74

Botschafter [Vesnik], Wien. 76

The Chronicle [Hronika], London (vidi i nap. 331). 361

Cobbett's Weekly Political Register [Cobbettov nedeljni politički pregled], London (vidi i nap. 443). 474

The Commonwealth [Zajednica], London (vidi i nap. 112). 125 127 449

– od 22. juna 1867. 448

Le Courier français [Francuski kurir], Paris, od 1. maja 1868 (vidi i nap. 162). 179

- Le Courier international* [Međunarodni kurir], Londres (vidi i nap. 136). 440
- The Daily News* [Dnevne novosti], London (vidi i nap. 92). 79 479 490
— od 11. marta 1870. 483
- The Daily Telegraph* [Dnevni telegraf], London (vidi i nap. 317). 490
— od 11. marta 1870. 484
- Demokratisches Wochenblatt* [Demokratski nedeljni list], Leipzig (vidi i nap. 169).
344
— od 3. oktobra 1868. 271
— od 20. februara 1869. 319 344
- Deutsche-Brüsseler-Zeitung* [Nemačko-briselske novine], od 12. septembra 1847
(vidi i nap. 66). 64
- Deutsch-Französische Jahrbücher*. Hrsg. von Arnold Ruge und Karl Marx. Lfg.
1 und 2 [Nemačko-francuski godišnjaci. Izd. Arnold Ruge i Karl Marx. Sveska
1 i 2], Paris 1844 (vidi i nap. 256). 296
- The Echo* [Odjek], London, od 11. marta 1870 (vidi i nap. 452). 485
- L'Echo de Verviers* [Eho Vervijea] (vidi nap. 384). 422
— od 16. decembra 1865. 422 - 427
— od 18. decembra 1865. 427 428
- The Economist*. Weekly Commercial Times, Bankers' Gazette, and Railway Monitor: a political, literary, and general newspaper [Ekonomist. Nedeljeni trgovački pregled, bankarski list i železnički monitor. Političke, književne i opšte novine], London, od 9. februara 1867. 363 375
- L'Egalité* [Jednakost], Genève (vidi i nap. 236). 314 - 316 318 - 320 338 - 340
341 - 345
— od 3. aprila 1869. 305
— od 17. aprila 1869. 305
— od 11. decembra 1869. 314 317 319 340
- L'Eguaglianza* [Jednakost], Neapel (vidi i nap. 312). 338
- La Federacion* [Federacija], Barcelona (vidi i nap. 277). 310 338
- The Fortnightly Review* [Četrnaestodnevni pregled], London (vidi i nap. 176).
232 316 341
- The Freeman's Journal* [List slobodnog čoveka], Dublin, od 29. marta 1870 (vidi
i nap. 465). 493
- Hansard's Parliamentary Debates*. Vol. 171 [Hansardove parlamentarne debate.
Tom 171], London 1863 (vidi i nap. 8). 8
- Hermann*. Deutsches Wochenblatt aus London [Herman. Nemački nedeljenik iz
Londona] (vidi i nap. 25). 76
— od 8. oktobra 1864. 19
- L'International* [Internacionalni list], Londres, od 3. avgusta 1868 (vidi i nap.
267). 307

- The International Courier* [Medunarodni kurir], London (vidi i nap. 136). 452
 -- od 27. marta 1867. 438 439 450 451
 -- od 17. aprila 1867. 438 439 450 451
 -- od 1. maja 1867. 438 439 450 451
- L'Internationale* [Internacionala], Bruxelles (vidi i nap. 236). 305
 -- od 2. maja 1869. 290
- The Irishman* [Irac], Dublin (vidi i nap. 307). 376 479 484 491 493 494
 -- od 30. oktobra 1869. 474
 -- od 1. januara 1870. 484
 -- od 22. januara 1870. 484
 -- od 5. februara 1870. 481 - 483 484
 -- od 19. februara 1870. 332 333
 -- od 12. marta 1870. 484
 -- od 19. marta 1870. 491 492
 -- od 2. aprila 1870. 494
- The Irish People* [Irski narod], Dublin (vidi i nap. 303). 329 479 480 483
- Ironmoulder's International Journal* [Internacionalni list livaca], Philadelphia. 449
- Journal de l'Association Internationale des Travailleurs* [List Medunarodnog udruženja radnika], Genève (vidi i nap. 125). 428
- Kölnische Zeitung* [Kelske novine], od 29. juna 1866 (vidi i nap. 133). 149
- Kreuz-Zeitung* -- vidi *Neue Preußische Zeitung*
- La Liberté* [Sloboda], Bruxelles, od 27. juna 1869 (vidi i nap. 181). 308
- Literarisches Centralblatt für Deutschland* [Centralni književni list za Nemačku], Leipzig, od 4. jula 1868. 255
- Manchester Examiner and Times* [Mančesterski posmatrač i vreme] (vidi i nap. 415). 454
- La Marseillaise* [Marseljeza], Paris (vidi i nap. 317). 479
 -- od 18. februara 1870. 479
 -- od 9. marta 1870. 485 494
 -- od 19. marta 1870. 486 488
 -- od 27. marta 1870. 496
- Le Moniteur universel* [Opšti monitor], Paris (vidi i nap. 270). 494
 -- od 17. januara 1831. 162
 -- od 18. jula 1851. 165
 -- od 21. juna 1869. 309
- The Morning Star* [Jutarnja zvezda], London (vidi i nap. 218). 273
 -- od 7. aprila 1863. 56
- Московскія Вѣдомости [Moskovske novosti] (vidi i nap. 146). 165
- Народное Дѣло [Narodno delo]. Genf (vidi i nap. 308). 345
 -- od 15. aprila 1870. 334
- Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove nemačke novine. Organ demokratije], Frankfurt a. M. (vidi i nap. 22). 18

- Neue Frankfurter Zeitung* [Nove frankfurtske novine], Frankfurt a. M. (vidi i nap. 24). 19
— od 29. septembra 1864. 71
- Neue Preußische Zeitung* [Nove pruske novine], Berlin (vidi i nap. 59). 51
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije], Köln (vidi i nap. 68). 65 175 297
— od 22, 25, 27. i 29. marta i 5, 12, 13, 14. i 25. aprila 1849. 175
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. H. 1 - 6* [Nove rajnske novine. Političko-ekonomska revija. Sv. 1 - 6], London, Hamburg i New York 1850 (vidi i nap. 257). 297 322
- New-York Daily Tribune* [Njujorška dnevna tribina] (vidi i nap. 258). 297
— od 28. oktobra 1858. 82
- New-York Criminal-Zeitung* — vidi *Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung*
- Nordstern* [Severna zvezda], Hamburg, od 10. decembra 1864 (vidi i nap. 20). 17
- North German Correspondence* [Severnonemačka korespondencija], Berlin (vidi i nap. 323). 352
- The Pall Mall Gazette* [Novine Pel Mela], London. 316 341 490
- Penny Bee-Hive* -- vidi *The Bee-Hive Newspaper*
- La Philosophie Positive. Revue dirigée par É. Littré et G. Wyruboff* [Pozitivna filozofija. Revija koju ureduju É. Littré i G. Wyruboff], Paris (vidi i nap. 310). 336
- Political Register* — vidi *Cobbett's Weekly Political Register*
- Le Progrès* [Progres], Locle (vidi i nap. 284). 314 318 319 338 - 340 343 344
- Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften. H. 1* [Revolucija. Časopis u neobaveznim sveskama. Sv. 1], New York 1852 (vidi i nap. 248). 293 297
- Revue Positiviste* — vidi *La Philosophie Positive*
- Reynolds's Newspaper* [Reynoldsove novine], London, od 20. marta 1870 (vidi i nap. 462). 489 - 491
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i zanatstvo], Köln (vidi i nap. 255). 296
- Rheinischer Beobachter* [Rajnski posmatrač], Köln, od 25. jula 1847 (vidi i nap. 66). 64
- La Rive gauche* [Leva obala], Bruxelles (vidi i nap. 125). 319
- The Saturday Review of Politics, Literature, Science, and Art.* [Subotnja revija za politiku, književnost, nauku i umetnost], London (vidi i nap. 218). 273 316 341 474
- Съверная пчела [Severna pčela], St. Petersburg, od 15. marta 1848. 163

Der Social-Demokrat [Socijaldemokrat], Berlin (vidi i nap. 1). 29 64 71 - 73 77
180 344

- od 15. decembra 1864. 71 72
- od 13. januara 1865. 29
- od 1. februara 1865. 29 73
- od 3. februara 1865. 73
- od 5. februara 1865. 73
- od 12. februara 1865. 73
- od 3. marta 1865. 73 186
- od 8. marta 1865. 71
- od 22. marta 1865. 74
- od 26. marta 1865. 75 - 78 271
- od 29. novembra 1867. 180
- od 28. avgusta 1868. 270
- od 2. septembra 1868. 270
- od 16. jula 1869. 319 344

The Spectator [Posmatrač], London (vidi i nap. 288). 316 341
- od 12. marta 1870. 485

The Standard [Steg], London. 485 496 497
- od 10. marta 1870. 485

Telegraph - vidi *The Daily Telegraph*

The Times [Vremena], London (vidi i nap. 122). 131 164 273 376 387 454 474 490
497

- od 9. oktobra 1862 (vidi i nap. 281). 302
- od 8. aprila 1864. 3
- od 14. maja 1866. 274
- od 22. maja 1866. 274
- od 25. maja 1866. 140
- od 23. juna 1866. 143
- od 7. januara 1867. 164 165
- od 9. septembra 1868. 272
- od 12. septembra 1868. 272
- od 15. septembra 1868. 272
- od 19. septembra 1868. 272
- od 23. oktobra 1869. 302 472
- od 27. oktobra 1869. 302 472 - 474
- od 16. februara 1870. 332
- od 4. marta 1870. 481
- od 18. marta 1870. 486

Le Travail [Rad], Paris (vidi i nap. 285). 314 339 340

La Tribune du Peuple [Narodna tribina], Bruxelles. 439
- od 4. novembra 1866. 448

Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte. Bd. 20 [Tromesečni časopis za narodnu privredu i kulturnu istoriju. Tom 20], Berlin 1867. 255

Voice [Glas], Boston. 450

La Voix de l'Avenir. [Glas budućnosti], Chaux-de-Fonds (vidi i nap. 388) 428

La voix du peuple-vidi Народное Дѣло

Das Volk [Narod], London, od 11. juna 1859. 17 18

Der Volksstaat [Narodna država], Leipzig (vidi i nap. 247). 352

Volks-Zeitung [Narodne novine], Berlin (vidi i nap. 214). 272

Der Vorbote. Politische und sozial-ökonomische Monatsschrift [Vesnik. Politički i socijal-ekonomski mesečni časopis], Genf (vidi i nap. 10). 10 428

– br. 8 od avgusta 1858. 263

– br. 12 od decembra 1868. 276 304

br. 1 od januara 1869. 276

De Werkman [Radnik], Amsterdam (vidi i nap. 277). 310

Der weiße Adler [Beli orao], Zürich, od 11. marta 1865. 79

Weser-Zeitung [Vezerske novine], Bremen (vidi i nap. 217). 273

Die Westliche Post. [Zapadna pošta], St. Louis (vidi i nap. 23). 18

The Working Man [Radnik], London (vidi i nap. 404). 440

The Workingman's Advocate [Radnički branilac], Chicago (vidi i nap. 410). 450 -
- 452

The Workman's Advocate [Radnički branilac], London (vidi i nap. 381). 424 428

Zeitschrift des königlich preußischen statistischen Bureaus [Časopis Kraljevskog
pruskog statističkog biroa], Berlin, br. 3 od marta 1864 (vidi i nap. 46). 36

Zeitung für Norddeutschland [List za severnu Nemačku], Hanover, od 15. februara
1867. 166

Die Zukunft [Budućnost], Berlin (vidi i nap. 151). 352

Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa

1864.

Sredina septembra	Marx prihvata poziv pripremnog komiteta za međunarodni skup radnika, zakazan za 28. septembar u St. Martin's Hallu, da na njemu učestvuje kao predstavnik nemačkih radnika. Marx preporučuje da ispred nemačkih radnika govor održi Johann Georg Eccarius, bivši član Saveza komunista; on pomaže Eccariusu da pripremi govor.
Sredina septembra do decembra	Marx intenzivno radi na <i>Kapitalu</i> .
28. septembra	Marx prisustvuje međunarodnom skupu radnika u St. Martin's Hallu, na kome je doneta odluka o osnivanju Međunarodnog udruženja radnika (Prve internacionale). Marx je izabran u Pripremni komitet Udruženja.
4. oktobra	U odgovoru solingenskom radniku Karlu Klingu Marx saopštava da nije u mogućnosti da posle Lassalle-ove smrti prihvati ponuđeno mesto predsednika Opšteg nemačkog radničkog saveza, jer bi se zvanično isticanje njegove kandidature moglo iskoristiti kao politička demonstracija protiv pruske vlade koja ga je lišila svog državljanstva, a istovremeno i zbog solidarnosti sa Međunarodnim udruženjem radnika.
5. oktobra	Privremeni komitet je izabrao Marxa u komisiju za izradu programskih dokumenata Međunarodnog udruženja radnika.
6. do 17. oktobra	Marx je bolestan; on zbog toga ne može da saraduje u pripremanju programskih dokumenata.
Druga polovina oktobra	Po povratku iz Šlezvig-Holštajna u Mančester, Engels nastavlja svoje studije nemačke filologije i istorije Germana.
18. oktobra	Na sednici privremenog komiteta Marx govori protiv programa i statuta koji je izradila komisija za vreme njegove bolesti i koji su u velikoj meri sadržali macinističke i ovenističke ideje. Posle Marxove kritike dokumenti su vraćeni komisiji na prerađivanje.

20. oktobra   Komisija se sastaje kod Marxa radi dogovora o programskim dokumentima Internacionale.
- Između 21. i 27. oktobra   Programska dokumenta Međunarodnog udruženja radnika — Inauguralnu adresu i Privremeni statut — Marx je ponovo napisao; Komisija je prihvatila dokumenta.
1. novembra   Marx podnosi privremenom komitetu Adresu i Privremeni statut, koji su jednoglasno usvojeni. U skladu sa Statutom privremeni komitet se konstituše u rukovodeći organ Udruženja (do kraja 1866. pretežno pod nazivom Centralno veće, zatim menja ime u Generalno veće); u njemu Marx dobija položaj dopisnog sekretara za Nemačku.
2. novembra   U pismu Marxu Engels opisuje svoje utiske s putovanja i svoja zapažanja o prirodi i o stanovništvu Šlezvig-Holštajna.
3. novembra   Prvi put posle 16 godina Marx se sastaje s Bakunjinom i s njim razgovara o poljskom ustanku 1863/64, Međunarodnom udruženju radnika i socijalističkom pokretu.
4. novembra   Marx opširno piše Engelsu o osnivanju Internacionale i istoriji programskih dokumenata nove proleterske organizacije.
7. novembra   U svom odgovoru Marxu Engels izražava zadovoljstvo zbog osnivanja Međunarodnog udruženja radnika. Engels prisustvuje sednici uprave Schillerovog instituta nemačkih političkih emigranata u Mančesteru; on je u julu 1864. izabran za predsednika društva.
8. novembra   Na Marxov predlog Centralno veće donosi odluku da sve izveštaje sa svojih sednica daje u štampu preko sekretara Veća, pošto su ih neki listovi pri objavljivanju netačno prenosili.
9. novembra   Engels šalje Marxu izveštaj, objavljen u listu «Manchester Guardian», o buržoaskom komitetu za pomoć ugroženim fabričkim radnicima i ocenjuje ovu buržoasku «pomoć» kao sredstvo preduzetnika da se još više obogate.
- Oko 14. do 24. novembra   Marx i Engels su pozvani da saraduju u Hofstettenovom i Schweitzerovom planiranom organu Opšteg nemačkog radničkog saveza, listu «Der Social-Demokrat», koji je trebalo da izlazi u Berlinu. Marx i Engels se putem pisama konsultuju o ovom pitanju i konačno obećavaju saradnju, pošto su se uverili da u prospektu lista nema nijedne izrazito lasalovske teze. Oni su se nadali da će list biti koristan za propagandu naučnog komunizma u Nemačkoj i za stvaranje jedne odista proleterske partije.
15. i 22. novembra   Na sednici Centralnog veća Marx učestvuje u diskusiji o uslovima prijema radničkih organizacija u Internacionalu i predlaže nacrt rezolucije, koji je jednoglasno usvojen. Rezolucija je objavljena u listu «The Bee-Hive Newspaper», organu engleskih tredjuniona, koji je takode proglašen i za organ Međunarodnog udruženja radnika.

18. novembra U vezi s radom na *Kapitalu* Marx moli Engelsa za zvanične Materijale o »pamučnoj gladi« u Mančesteru i o njenom uticaju na položaj radnika u pamučnoj industriji.
- Između 22. i 29. novembra Marx piše Adresu Centralnog veća Abrahamu Lincolnu povodom njegovog ponovnog izbora za predsednika SAD. Adresa je objavljena 23. decembra u engleskom buržoasko-liberalnom listu »The Daily News«, 7. januara u listu »The Bee-Hive Newspaper« kao i u drugim listovima.
- Oko 24. novembra Marx šalje Engelsu Inauguralnu adresu i Privremeni statut koji tek što su izašli.
U pismu za Njujork svom prijatelju Josephu Weydemyeru, bivšem članu Saveza komunista, Engels analizira tok američkog gradanskog rata i ističe veliki značaj ovog rata za budući razvitak SAD.
28. novembra Marx šalje uredniku štutgartskog lista »Beobachter« izjavu, uperenu protiv sitnoburžoaskog publiciste Karla Blinda. Redakcija lista je 3. decembra donela samo Marxovo prapratno pismo i njegove »komentare«. Pismo je objavljeno 10. decembra i u hamburškom listu »Nordstern«.
- Kraj novembra do početka decembra Marx putem pisama obaveštava svoje prijatelje iz raznih zemalja — Josepha Weydemeyera, Ludwiga Kugelmanna i dr. — o osnivanju Internacionale i šalje im primerke Inauguralne adrese i Privremenog statuta.
2. decembra Marx moli Engelsa da da prilog za akcionarski fond koji je stvorilo Centralno veće, kako bi se kupile akcije lista »Bee-Hive« i time moglo uticati na orijentaciju ovog lista.
6. decembra Na sednici predkomiteta (koji je nazivan i Stalnim komitetom), izvršnog organa Centralnog veća, Marx kritikuje adresu poljskom narodu koju je napisao Peter Fox samo u ime engleskih članova Internacionale, u kojoj se jasno vide tendencije buržoaskog demokratizma. Marx dokazuje da je Fox idealizovao tradicionalnu politiku vladajućih klasa Francuske prema Poljskoj i razotkriva reakcionarni karakter politike vlade carske Rusije, kao i pruske i austrijske vlade prema pitanju Poljske.
10. decembra Marx u pismu informiše Engelsa o položaju Internacionale i izražava zadovoljstvo zbog priključenja Londonskog tredjuniona zidara (sa preko 3000 članova), Internacionali, tredjuniona koji se pre toga nije priključio nijednom političkom pokretu.
13. decembra Na sednici Centralnog veća, na kojoj se diskutovalo o Foxovoj adresi, Marx govori o pitanju Poljske.
- Oko 18. decembra 1864. do januara 1865. U raznim pismima Schweitzeru i Wilhelmu Liebknechtu Marx oštro kritikuje Lassalle-ov kult lista »Social-Demokrat« i koketiranje redakcije lista sa Bismarckovom vladom.
22. decembra Marx u pismu moli socijalistu i pesnika Karla Siebela, na koga ga je uputio Kling, da na narednoj redovnoj generalnoj skupštini Opšteg nemačkog radničkog saveza pokrenu diskusiju o priključenju Saveza Internacionali.

3. januara Na sednici Centralnog veća Marx još jednom diskutuje o Foxovoj adresi poljskom narodu.
- Oko 7. do 14. januara Marx boravi kod Engelsa u Mančesteru; oni razgovaraju o Međunarodnom udruženju radnika i o nemačkom radničkom pokretu. Oni se sastaju sa bivšim vodom čartista Ernestom Jonesom.
16. januara U pismu Schweitzeru Marx protestuje protiv objavljivanja dopisa iz Pariza sitnoburžoaskog publiciste Mosesa Heßa u listu »Social-Demokrat«, u kojima on na klevetnički način optužuje neke članove Pariske sekcije Internacionale za bonapartizam.
24. januara Na molbu redakcije Marx piše za »Social-Demokrat« jedan članak o Proudhonu. Članak sadrži oštru kritiku Proudhonovc sitnoburžoaske ideologije, kritiku, koja je takođe bila usmerena i protiv Lassalle-ovog oportunizma. Članak je objavljen u listu 1, 3. i 5. februara. Da bi sprečio prodor buržoaskih elemenata u Centralno veće i da bi ojačao njegovo proletersko jezgro, Marx predlaže da se kandidature za Centralno veće ističu najmanje nedelju dana pre izbora i samo pod uslovom da je kandidat već član Udruženja. Pored toga Marx predlaže da se izbor novih članova za Centralno veće izvrši u odsustvu kandidata. Marxovi predlozi su jednoglasno usvojeni.
25. januara Marx u pismu obaveštava Engelsa o stanju u Internacionali i predlaže mu da za »Social-Demokrat« napiše jedan članak o pruskoj reformi vojske.
- Oko 27. januara Engels prevodi na nemački starodansku, antifeudalnu narodnu pesmu »Herr Tidmann« i šalje je, s komentarom, listu »Social-Demokrat«, da bi ga potstakao na istupanje protiv feudalnog plemstva. Engelsov dopis je objavljen 5. februara.
27. januara Preko Liebknechtovog pisma, upućenog Marxu, Engels saznaje da je Lassalle obećao Bismarcku podršku pruskoj osvajачkoj politici u Šlezvig-Holštajnu preko Opšteg nemačkog radničkog saveza, pod uslovom da se uvede opšte izborno pravo. U svom odgovoru Marxu, Engels ocenjuje Lassalle-ovo obećanje kao izdaju interesa nemačke radničke klase. Engels obaveštava Marxa o svojoj nameri da u članku o pruskoj reformi vojska istupi, kako protiv vlade tako isto i protiv buržoaske opozicije.
31. januara Na sednici Centralnog veća Marx govori o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema engleskom pokretu za reformu izbora. Marx se izjašnjava za učešće Internacionale na osnivačkoj skupštini Lige za reformu pod uslovom da se zahteva opšte izborno pravo za celokupno muško stanovništvo i da u rukovodeći organ Lige uđu kandidati koje bi predložilo Centralno veće.
- Kraj januara do 11. februara Engels piše spis *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija*. Pošto je bio dosta obiman, a i zbog toga što se ispostavilo

- da nije razborito objavljivati ga u listu »Social-Demokrat«, Engels odlučuje da ga izda kao brošuru; brošura je izašla krajem februara u Hamburgu.
- Februar U svojim pismima Jonesu u Mančester, Marx skicira borbeno taktiku engleskog proletarijata za reformu izbornog prava.
- Februar do sredine marta I pored napornog rada u Centralnom veću Marx intenzivno radi na *Kapitalu*, često i noću.
6. februara Povodom objavljivanja u listu »Social-Demokrat« drugog Hešovog klevetničkog članka protiv Internacionale, Marx piše izjavu redakciji lista. Izjava, koju je potpisao i Engels, predstavljala je poslednje upozorenje redakciji lista. Međutim, pošto su Marx i Engels bili mišljenja da je raskid s listom »Social-Demokrat« neminovan zbog njegove političke taktike a ne zbog Hešovog članka, koji je najzad povukao svoje optužbe, oni odlučuju da ne insistiraju na objavljivanju izjave. Engels učestvuje na sednici uprave Schillerovog instituta.
- Oko 7. februara Na proslavi povodom osnivanja Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu Marx drži govor u kome kritikuje lasalovska očekivanja da buržoaska država pruži pomoć proizvodnim zadrugama radnika. Potpuno izmenjen sadržaj govora objavljen u listu »Social-Demokrat« od 19. februara u izveštaju o proslavi.
- Oko 10. februara Marx učestvuje na sednici komiteta, osnovanog u Londonu, koji je trebalo da izvrši pripreme za miting solidarnosti sa poljskim nacionalnooslobodilačkim pokretom povodom godišnjice poljskog ustanka 1863/64.
13. februara U pismu Schweitzeru Marx podrobno razmatra ulogu sindikata kao organizacije radničke klase u borbi protiv buržoazije; zatim, on naglašava da izvojevano pravo koalicije u Pruskoj predstavlja deo opšte demokratske borbe protiv reakcionarne monarhije.
- Druga polovina februara do početka marta Marx se bavi problemom pariske uprave Internacionale u vezi s konfliktom koji je nastao u Pariskoj sekciji između žurnaliste Lefort-a i prudonistički nastrojenih radnika Fribourg-a, Tolaina i dr.
18. februara Pošto je list »Social-Demokrat« i dalje koketirao s Bismarckovom vladom, Marx piše u svoje i Engelsovo ime izjavu u kojoj je lasalovstvo okarakterisao kao »kraljevsko-pruski vladin socijalizam« i izjavljuje da oni odbijaju dalju saradnju u listu. On šalje Engelsu izjavu na potpis i šalje je 23. februara redakciji lista s molbom da se izjava objavi. Ona je izašla 3. marta u listu »Social-Demokrat«; objavljena je i u drugim nemačkim novinama.
27. februara Engels piše jednu belešku o predstojećem izlaženju brošure *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija* i šalje je svojim prijateljima u Nemačkoj radi objavljivanja u štampi. Beleška je bez potpisa izašla 3. marta u listu »Berliner Reform«, listu sitnoburžoaske demokratije, kao i u drugim nemačkim listovima.

- Kraj februara Marx učestvuje u pripremama mitinga za Poljsku. Na pokušaj engleskih buržoaskih radikala da odgode miting, pod izgovorom da je izabran nezgodan trenutak, Marx odgovara u ime Centralnog veća da radnička klasa ima svoju vlastitu spoljnu politiku i da se ni u kom slučaju neće upravljati prema onom što je pogodno ili nepogodno za buržoaziju.
- Kraj februara do prve polovine marta Marx se bavi obrazovanjem Lige za reformu, u čijem je rukovodećem telu Centralno veće Internacionale dobilo većinu.
1. marta Marx prisustvuje mitingu u St. Martin's Hallu povodom proslave poljskog ustanka od 1863/64.
6. marta Engels učestvuje na sednici uprave Schillerovog instituta.
7. marta Centralno veće na svojoj sednici usvaja nacrt rezolucije, koji je izradio Marx, u kome je ukazan put za rešenje konflikta u Pariskoj sekciji Internacionale.
10. marta U pismu Weydemeyeru Engels podrobno pretresa tok vojnih operacija na frontovima američkog građanskog rata.
- Oko 13. marta Marx piše recenziju Engelsove brošure *Prusko vojno pitanje i radnička partija*; ona je objavljena 18. marta u nemačkom nedeljnom listu «Hermann», koji je izlazio u Londonu.
15. marta U izjavi o stavu prema lasalovskom listu «Social-Demokrat» Marx daje predistoriju njegove i Engelsove saradnje u njemu i njihovog raskida s listom. Izjava je izašla u listu «Berliner-Reform» od 19. marta kao i drugim listovima.
19. marta do 8. aprila Marx putuje kod rođaka u Zalt-Bommel (Holandija).
- Oko 23. marta U Marxovom odsustvu stiže u London pismo iz Hamburga od izdavača Meißnera s ugovorom o izdavanju *Kapitala*.
28. marta Protiv Schweitzerovog pokušaja da izvrne smisao Marxovog i Engelsovog raskida s listom «Social-Demokrat», Marx piše izjavu redakciji lista «Berliner-Reform». Izjava je objavljena u listu 1. aprila.
29. marta U pismu novokantovcu Friedrichu Albertu Longeu Engels kritikuje tezu buržoaskih ekonomista o tome da ekonomski zakoni nisu istorijski, nego večiti prirodni zakoni i posebno dokazuje da je zakon populacije uslovljen vladajućim odnosima proizvodnje u datom društvu.
8. aprila Marx piše članak *Predsednik čovečanstva*, koji je bio uperen protiv Bernharda Beckera, predsednika Opšteg nemačkog radničkog saveza. Članak je objavljen u listu «Berliner Reform» od 13. aprila.
11. april 1865. do 16. januara 1866. Po nalogu Centralnog veća Marx je imenovan za privremenog sekretara za Belgiju.

12. aprila U govoru na sastanku Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu Marx raskrinkava oportunistam lasalovskog rukovodstva Opšteg nemačkog radničkog saveza.
Engels u pismu podrobno informiše Marxa o razvoju pamučne krize u Engleskoj i drugim zemljama.
13. aprila U pismu Hermannu Jungu Marx moli ovoga da kao dopisni sekretar za Švajcarsku pošalje ciriškom listu »Der weiße Adler« ispravku izveštaja, koji je ovaj list 1. marta objavio o mitingu za Poljsku, u kome se čutke prešlo preko toga da je na mitingu jednoglasno usvojena rezolucija, podneta u ime Međunarodnog udruženja radnika. Marx dodaje pismu ispravku, koja je 22. aprila izašla u listu »Der weiße Adler« sa Jungovim potpisom.
25. aprila Na sednici Centralnog veća Marx podnosi izveštaj o štrajku lajpciških grafičara. On je, zajedno sa Foxom i Cremerom, izabran u delegaciju, upućenu londonskim slovoslagačima da bi ove podstakli da pruže materijalnu pomoć lajpciškim radnicima u štrajku.
- Između 2. i 9. maja Marx piše Adresu Međunarodnog udruženja radnika Andrewu Johnsonu, predsedniku SAD, povodom ubistva Lincolna. Centralno veće je jednoglasno usvojilo Adresu i ona je objavljena u listu »The Bee Hive Newspaper« od 20. maja.
20. maja U pismu Engelsu Marx kritikuje predavanje o najamnini koje je u Centralnom veću održao John Weston. U njemu je Weston pokušao da dokaže besmislenost borbe radnika za povišenje najamnine i ospori pozitivnu ulogu tredjuniona u radničkom pokretu.
20. i 27. juni Na sednicama Centralnog veća Marx drži predavanje o najamnini, ceni i profitu, u njemu on opovrgava pogrešna Westonova shvatanja i, u popularnoj formi, izlaže suštinu svog učenja o višku vrednosti.
24. juna Marx obavestava Engelsa da mu je pošlo za rukom da pridobije Centralno veće da, najpre, sazove samo jednu predkonferenciju u Londonu umesto predloženog kongresa u Briselu, koji je on smatrao preuranjenim.
25. jula Na sednici Centralnog veća usvojen je, pod Marxovim rukovodstvom pripremljen, izveštaj potkomiteta o sazivanju konferencije u Londonu.
31. jula Marx informiše Engelsa o stanju svog rada na *Kapitalu*, i obavestava ga da je napisao još tri glave kako bi završio teorijski deo rada, koji bi obuhvatio tri knjige; pored toga kaže, da će morati da napiše i četvrtu knjigu, u kojoj bi se bavio istorijom političke ekonomije.
- Avgust Marx se razboleo zbog naprezanja pri radu na *Kapitalu*; za vreme bolesti on čita knjige iz astronomije.
- Kraj avgusta Marx je izabran za člana uprave lista »Workman's Advocate«, organa Međunarodnog udruženja radnika.

- Kraj avgusta do sredine septembra Engels putuje po Nemačkoj, Švajcarskoj i Italiji.
12. septembra Na sednici Centralnog veća Marx govori o problemima predstojeće konferencije Internacionale.
- Sredina septembra Marx moli Liebknechta da uzme učešća u londonskoj konferenciji ili da pošalje izveštaj o radničkom pokretu u Nemačkoj. Marx poziva Ernesta Jonesa da za vreme londonske konferencije na soareu povodom osnivanja Internacionale održi jedan govor.
19. septembra Na sednici Centralnog veća Marx je izabran u novi potkomitet.
25. do 29. septembra Marx učestvuje na londonskoj konferenciji Internacionale; on prisustvuje svim sednicama konferencije i više puta govori o najvažnijim pitanjima; usvojen je dnevni red za predstojeći kongres, koji je on predložio; izabran je u Komitet za pripremu informacija o Internacionali za list «Workman's Advocate».
17. oktobra Na sednici Centralnog veća Marx podržava predlog poljskih demokratskih emigranata da se proslavi godišnjica poljskog ustanka od 1830; on savetuje da se pripreme oko mitinga prenesu na podkomitet.
20. oktobra do oko 2. novembra Marx boravi kod Engelsa u Mančesteru
13. novembra Berlinski radnici Th. Metzner, S. Meyer i August Vogt pismenim putem mole Marxa da dođe u Nemačku da bi preuzeo rukovođenje radničkim pokretom; u pismu oni izražavaju uverenje da bi njegovo prisustvo moglo doprineti ujedinjenju najboljih snaga nemačke radničke klase.
20. novembra Marx moli Engelsa da mu pošalje podatke o položaju radnika u pamučnoj industriji u Mančesteru, koji su mu potrebni za rad na *Kapitalu*.
- Decembar Marx, kao jedan od direktora lista «Workman's Advocate» vodi borbu protiv buržoaskih elemenata u upravi lista. U vezi s obradom zemljišne rente u *Kapitalu* Marx u Britanskom muzeju proučava literaturu o poljoprivredi, naročito o agrohemiji; on čita Liebiga i Schönbeina.
- Decembar 1865. do januara 1866. Kako je Marx dobio pismeno obaveštenje od Johanna Philippa Beckera o njegovoj nameri da od januara 1866. izdaje časopis «Vorbote» on moli Engelsa, Liebknechta i Kugelmanna da dopise šalju časopisu «Vorbote».
26. decembra Na sednici Centralnog veća Marx opovrgava klevetničke napade protiv Centralnog veća i londonske konferencije, izrečene u anonimnom članku Pierre-a Vésinier-a, objavljenom u buržoasko-demokratskom listu «L'Echo de Verviers».
- Krajem decembra Marx završava pripreme radove na *Kapitalu*.

1866

- Januar Marx počinje da priprema rukopis *Kapitala* za štampu.
- Početak januara Engels, koji se bavi problemima prirodnih nauka, pokazuje veliki interes za molekularnu teoriju; on čita Tyndallovu delo *Heat, a mode motion* (Toplota, vrsta kretanja).
5. januara Marx informiše Engelsa o opozicionom stavu sitnoburžoaskih elemenata francuske sekcije u Londonu i prudonista u Briselu prema Centralnom veću. On moli Engelsa da u štampi obrazloži stav proletarijata prema pitanju Poljske.
9. januara Na sednici Centralnog veća Marx napada Vésinier-a zbog tvrdnji sadržanih u njegovom članku i predlaže da Vésinier podnese dokaze o svojim izjavama; a ako se to ne učini isključiti ga iz Internacionalne. Centralno veće usvaja Marxov predlog.
22. januara Na mitingu za Poljsku povodom proslave godišnjice poljskog ustanka 1863/64. godine Marx u ime Međunarodnog udruženja radnika podržava predloženu rezoluciju u kojoj se izražavaju simpatije sa oslobodilačkom borbom poljskog naroda.
26. januara Engels traži od Marxa materijale o uslovima oslobođenja kmetova u Rusiji i o ekonomskom položaju ruskih seljaka.
27. januara Marx se sastaje sa Jungom i rediguje odgovor na Vésnier-ov članak u listu «L'Echo de Verviers» koji je Jung napisao po nalogu Centralnog veća. Odgovor je izašao u istom listu 20. februara sa Jungovim potpisom.
- Kraj januara do početka marta Marx je teško oboleo zbog napornog rada na *Kapitalu*. Tek što se malo oporavio on nastavlja ležeći da radi na rukopisu prvog toma; on piše istorijski deo odeljka o radnom danu.
- Kraj januara do 6. aprila Engels piše seriju članaka o pitanju Poljske u kojoj obrazlaže stav proletarijata prema nacionalnooslobodilačkim pokretima ugnjetenih naroda i napada nihilizam prudonista u pogledu nacionalnog pitanja. Članci su izašli u časopisu «Commonwealth», jednom od organa Internacionalne, 24. i 31. marta i 5. maja pod naslovom *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?*
- Početkom februara Dopisujući se iz bolesničke postelje s Centralnim većem Marx postiže da Eccarius postane urednik časopisa «Commonwealth» i da se obrazuje nadzorni redakcijski odbor koji se pretežno sastojao od članova Centralnog veća. Ovom odboru je pripadao i Marx.
- Oko 13. februara Po Engelsovom savetu Marx odlučuje da u prvom redu pripremi za štampu prvi tom *Kapitala*.
- Između 14. i 18. februara Engels boravi kod Marxa u Londonu.
- Prva polovina marta Da bi odbranio proleterski karakter Internacionalne Marx vodi borbu protiv buržoaskog uticaja koji je prodro u Centralno veće putem opozicije, koju su činili macinistički elementi

- (Luigi Wolff i dr.), sitnoburžoaski demokati (članovi francuske sekcije u Londonu) i reformističke vođe engleskih tredjuniona (Odger, Cremer i dr.).
10. marta Sastanak dopisnih sekretara za zemlje Kontinenta održan je kod Marxa. Na savetovanju je odlučeno da se istupi protiv maciniste Wolffa, koji je na sednici Centralnog veća 6. marta pokušao da napadne Jungov članak u listu «L'Echo de Verviers» i da Mazzinija proglasi autorom Statuta Internacionale. Okupljeni su naložili Marxu da on odgovori Wolffu i njegovim pristalicama u Centralnom veću.
12. marta Marx učestvuje na sednici akcionara lista «The Commonwealth» na kojoj postiže da Eccarius ostane u redakciji.
13. marta Na sednici Centralnog veća Marx opovrgava Wolffovu izjavu, datu na sednici od 6. marta.
15. marta do oko 10. aprila Marx se oporavlja u Margejtu.
- Kraj marta do 1. aprila Engels se odmara u Velsu.
6. aprila Marx piše Engelsu da razmišlja o tome da otputuje u Pariz da bi uverio francuske članove Internacionale da se odloži kongres, predviđen za maj mesec u Ženevi; pošto Međunarodno udruženje radnika, pre svega u Engleskoj, nije spremno za njega.
10. aprila Posle oporavka od duge bolesti Marx ponovo nastavlja rad u Centralnom veću; prisustvuje sednici Veća na kojoj raspravlja o trenutku za sazivanje ženevskog kongresa i o drugim pitanjima.
17. aprila Na sednici Centralnog veća Marx učestvuje u diskusiji o govoru Mazzinijevog pristalice Wolffa, koji je ponovo pokušao da napadne Jungov članak u listu «L'Echo de Verviers».
1. maja U Centralnom veću Marx podržava rezoluciju o odlaganju ženevskog kongresa od maja za septembar.
Preko pisma Engels informiše Marxa o dovođenju nemačkih krojača u Edinburg, koji treba da posluže engleskim preduzetnicima kao štrajkbreheri i moli da Centralno veće preduzme mere protiv novog dovođenja nemačkih radnika.
4. maja U ime Centralnog veća Marx piše apel u kome upozorava radnike u Nemačkoj na pokušaje engleskih preduzetnika da ih vrbuju za rad i da ih iskoriste kao štrajkbrehere. Apel je objavljen u listu «Oberrheinische Courier» od 15. maja kao i u drugim nemačkim listovima.
8. maja Na sednici Centralnog veća Marx govori u dva maha prilikom diskusije o finansijskim pitanjima, posebno o pitanjima vezanim za pripreme ženevskog kongresa.
- Oko 14. maja Posle dužeg prekida Marx uprkos stalnoj slabosti ponovo počinje da radi na pripremi rukopisa *Kapitala* za štampu.

15. maja Na sednici Centralnog veća Marx odgovara na Foxovu kritiku Engelsovih članaka *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske* i brani Engelsovo stanovište da je politika poljske aristokratije doprinela podeli Poljske između stranih država.
25. maja Engels informiše Marxa, za šta ga je ovaj i zamolio, o razvoju privredne krize u tekstilnoj industriji Mančestera i Liverpula.
9. juna Zbog sve većeg uticaja buržoaskih elemenata u listu «Commonwealth» Marx istupa iz njegove uprave.
- Između 19. juna i 5. jula Engels piše *Beleške o ratu u Nemačkoj* u vezi s izbijanjem prusko-austrijskog rata. Članci su izašli u listu «Manchester Guardian» od 20, 25. i 28. juna kao i od 3. i 6. jula.
19. do 26. juna Na sednicama Centralnog veća Marx učestvuje u raspravi o prusko-austrijskom ratu; to dovodi do diskusije o nacionalnom pitanju. Na prvoj sednici Marx kritikuje stav prudonista prema nacionalnom pitanju.
- Prva polovina jula Marx se bavi filozofijom Auguste-a Comte-a, vrlo popularnom u Engleskoj i Francuskoj. Comte je bio osnivač buržoaskog pozitivizma, čija su shvatanja usvojile reformističke vode tredjuniona i koja su izvršila uticaj i na englesku radničku klasu.
3. jula Marx u Centralnom veću podržava Jungov govor, koji je branio revolucionarnu taktiku proletarijata i Međunarodnog udruženja radnika u periodu prusko-austrijskog rata.
17. jula U Centralnom veću Marx govori o stavu radničke klase u prusko-austrijskom ratu.
24. jula Na sednici Centralnog veća na kojoj se raspravljalo o sprovođenju, a posebno o dnevnom redu ženevskog kongresa, Marx se izjašnjava za to da London ostane sedište Centralnog veća.
- Kraj jula Za svoj rad na *Kapitalu* Marx proučava najranije zvanične izveštaje o dečjem radu u engleskoj industriji i o stambenim prilikama engleskog proletarijata.
31. jula U Centralnom veću Marx u ime podkomiteta podnosi izveštaj o dnevnom redu ženevskog kongresa.
- Avgust do početka novembra Marx se nalazi u velikoj materijalnoj bedi; njegova pisma rođacima u Holandiju, u kojima moli za pomoć, ostala su bez odgovora; Engels ga novčano pomaže.
- Kraj avgusta Marx piše *Instrukcije delegatima privremenog Centralnog veća za pojedina pitanja* za predstojeći ženevski kongres.
31. avgusta U pismu J. Ph. Beckeru Marx daje uputstva o organizaciji rada ženevskog kongresa; on energično zahteva od Beckera da nastoji na tome da Odger ne bude izabran za predsednika kongresa; on posebno ukazuje na pomirljiv stav Odgera i

- drugih tredjunionističkih vođa u Ligi za reformu koji su oštetili interese radnika idući putem kompromisa sa buržoaskim radikalima.
3. do 8. septembra Na ženevskom kongresu se diskutovalo o Marxovim *Instrukcijama delegatima privremenog Centralnog veća za pojedina pitanja*. Najznačajnije odluke kongresa su donete u saglasnosti sa *Instrukcijama*. Ženevski kongres je usvojio Statut Internacionale, koji se bazirao na Marxovom Privremenom statutu. Instrukcije i statut su zajedno sa izveštajem o kongresu objavljeni na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku u organima Internacionale.
8. septembra Na ženevskom kongresu engleski delegati Cremer i Carter su odgovorili na napade prudonističkih delegata protiv inteligencije i istakli značaj Marxove uloge pri osnivanju Internacionale; oni su okarakterisali Marxa kao čoveka koji je čitav svoj život posvetio radničkoj klasi. Kongres je izabrao Marxa u Generalno veće.
- Druga polovina septembra Marx čita izveštaj o američkom kongresu radnika u Baltimoru, čije rezultate visoko ocenjuje, posebno poziv na borbu za osmočasovni radni dan, jedan od glavnih zahteva Internacionale.
25. septembra Na sednici Generalnog veća Marx je ponovo izabran za dopisnog sekretara za Nemačku.
9. oktobra Na Marxov predlog Generalno veće odlučuje da u jednom pismu francuskom ministru unutrašnjih poslova protujeje protiv zaplene dokumenata ženevskog kongresa od strane francuskih vlasti.
- Prilikom ocene ženevskog kongresa u pismu Kugelmanu Marx ističe veliki uticaj kongresa u Francuskoj, Engleskoj i Americi; on karakteriše prudoniste kao protivnike svakog revolucionarnog i političkog pokreta proletarijata i ukazuje na veliku štetu koju je Proudhonov sitnoburžoaski utopizam naneo radničkom pokretu.
13. oktobra Marx izlaže Kugelmannu opšti plan *Kapitala*, po kome njegovu delo treba da obuhvati 4 knjige: »Knjiga I. Proces proizvodnje kapitala; Knjiga II. Prometni proces kapitala; Knjiga III. Oblici procesa kao celine; Knjiga IV. Prilozi istoriji teorije.
- Novembar 1866. do sredine marta 1867. Marx pomaže Eccariusu pri radu na seriji članaka u kojoj se razračunava sa engleskim ekonomistom i pozitivistom J. Millom, čija su shvatanja imala uticaja na gornje slojeve engleskog proletarijata. Članci su izašli u časopisu »Commonwealth» pod naslovom *A workingman's refutation of J. S. Mill*.
- Sredina novembra Marx šalje prvi deo rukopisa *Kapitala* Meißneru u Hamburg.
20. novembra Na sednici Generalnog veća Marx je imenovan za člana delegacije koju je trebalo poslati u London Trades Council. Marx predlaže Generalnom veću da se proslavi godišnjica poljskog ustanka 1863/64.

27. novembra   Povodom zaplene dokumenata ženevskog kongresa od strane francuske vlade Marx govori u Generalnom veću o antiproliterskoj politici Napoleona III.
18. decembra   Na sednici Generalnog veća Marx saopštava da se nekim člancima raznih buržoaskih listova Međunarodno udruženje radnika priznaje za najznačajniji fenomen veka.

1867

- Prva polovina januara   Marx nastavlja rad na *Kapitalu*, posebno dopunjava glavu o opštem zakonu kapitalističke akumulacije i pritom čita knjigu engleskog istoričara privrede T. Rogersa *History of agriculture and prices in England* (Istorija poljoprivrede i cena u Engleskoj), koju mu je poslao Engels.
- Januar do februara   Marx trpi veliku materijalnu bedu; njegovoj porodici preti izbacivanje iz stana i popis stvari. Engels pomaže Marxu.
22. januara   Kao predstavnik Međunarodnog udruženja radnika Marx drži govor na proslavi u Londonu povodom godišnjice poljskog ustanka 1863/64. i predlaže jednu rezoluciju. Govor i rezolucija su objavljeni u londonskom listu poljskih demokratskih emigranata »Głos Wolny« od 10. februara.
29. januara   Engels saopštava Marxu nove podatke o položaju i borbi radnika u pamučnoj industriji Mančestera.
18. februara   Preko Kugelmanna Marx šalje hanoverskom liberalnom listu »Zeitung für Norddeutschland« demanti beleške, koja je izašla u istom listu, o njegovoj tobožnjoj nameri da otputuje na Kontinent gde bi agitovao za poljski ustanak.
28. februara   Na proslavi osnivanja Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu Marx drži govor o najamnom radu i kapitalu i društvenim odnosima u Nemačkoj. Beleške govora, koje je načinio član Generalnog veća Friedrich Leßner, izašle su u martovskom broju časopisa »Vorboten«.
5. marta   Na sednici Generalnog veća Marx je izabran u delegaciju Generalnog veća koja je trebalo da od londonskih tredjuniona pribavi novčanu pomoć za pariske livce bronze koji su štrajkovali.
2. aprila   Marx obaveštava Engelsa da je završen rad na prvom tomu *Kapitala* i da bi hteo da izdavaču u Hamburgu lično preda rukopis.
4. aprila   U pismu Marxu Engels izražava radost zbog toga što je Marx završio rad na prvom tomu *Kapitala* i šalje mu novac za put u Hamburg.
10. aprila   Marx putuje iz Londona u Hamburg.
12. do oko 16. aprila   Marx je u Hamburgu gde se s Meißnerom dogovara oko štampanja prvog toma.

- Druga polovina aprila do juna Marx i Engels preduzimaju mere da preko štampe najave predstojeće izlaženje prvog toma *Kapitala*; oni pokušavaju da nađu način da se knjiga prevede na engleski i francuski.
- Okolo 17. aprila do 15. maja Marx kao gost boravi kod Kugelmanna u Hanoveru.
29. aprila Štamparija Otto Wiganda u Lajpcigu počinje da štampa prvi tom *Kapitala*.
5. maja Marx dobija od štamparije prve tabake *Kapitala* na reviziju.
16. do 17. maja Na povratku iz Hanovera u London Marx se zadržava u Hamburgu gde vodi dalje pregovore sa Meißnerom.
- Druga polovina maja Član Internacionalne Alphonse Vandenhousten piše Marxu iz Brisela o uzrocima rudarskih nemira u ugljenokopima Šarlroa.
- Okolo 21. maja do 2. juna Marx boravi kod Engelsa u Mančesteru.
- Prva polovina juna Engels se interesuje za najnovije teorijske probleme hemije; on čita Hofmannov *Introduction to modern chemistry* (Uvod u modernu hemiju).
- Juni Marx i Engels pažljivo prate proces protiv uhapšenih irskih fenijanaca koji su učestvovali u irskom nacionalnooslobodilačkom pokretu protiv engleske vladavine.
3. juna Marx šalje Engelsu pet tabaka *Kapitala* radi pregleda i moli ga za mišljenje o tome da li neke tačke u prikazivanju oblika vrednosti treba popularnije izložiti u jednom dodatku.
4. juna Marx je izabran u komisiju za sastavljanje poziva Generalnog veća za predstojeći lozanski kongres.
16. juna Engels saopštava Marxu svoje mišljenje o prvih pet pregledanih tabaka *Kapitala*; on daje uputstva o izradi dodatka o obliku vrednosti.
17. do 22. juna U skladu s Engelsovim napomenama Marx piše dodatak »Oblik vrednosti« uz prvu glavu prvog toma *Kapitala*.
24. juna Engels preporučuje Marxu člana Internacionalne Samuela Moore-a, engleskog pravnika, kao prevodioca prvog toma *Kapitala* na engleski; on obećava da će on neposredno nadzirati prevod.
5. jula Engels polazi na put po Švedskoj, Danskoj i Nemačkoj. Za vreme putovanja on vodi dnevnik u kome ukratko zapisuje svoje utiske; on posećuje Kugelmanna u Hanoveru.
9. jula U Generalnom veću Marx učestvuje u diskusiji o pozivu za lozanski kongres, koji je napisan u njegovom odsustvu; on formuliše prvu tačku dnevnog reda kongresa koja je uneta i u poziv.
- Sredina jula Marx rediguje prevod poziva za lozanski kongres. Poziv je kao letak izašao na francuskom i nemačkom kao i 31. avgusta

- u listu »Tribune du Peuple«, organu belgijske sekcije Internacionale i drugim listovima.
16. jula Generalno veće je izabralo Marxa u delegaciju za godišnju skupštinu London Trades Councila.
- Oko 23. jula Iz SAD F. A. Sorge piše Marxu o svojoj nameri da u Hobokenu osnuje sekciju Internacionale. Sorge moli Marxa da mu pošalje Inauguralnu adresu i Statut Internacionale kao i da ga obavesti o uslovima za prijem u Internacionalu.
23. jula Na sednici Generalnog veća Marx na osnovu zvaničnih statističkih podataka iz tek izašle parlamentarne plave knjige pobija izjave buržoaske štampe, po kojima se engleska industrija gvožđa, delatnošću tredjuniona guši u svom razvitku i gubi svoje pozicije. Zapisničke beleške govora su objavljene 27. jula u listovima »The Working Man« i »The Bee-Hive Newspaper«. Na Marxov predlog, uperen protiv prudonista u pariskom rukovodstvu, odlučeno je, pored toga, da jedino Generalno veće ima pravo da sastavlja dnevni red kongresa Internacionale.
25. jula Marx završava predgovor prvom tomu *Kapitala* i šalje ga izdavaču u Hamburg.
- Početak avgusta Engels se vraća u Mančester.
13. avgusta Na sednici Generalnog veća Marx drži govor protiv zvaničnog učešća Internacionale na kongresu buržoasko-pacifističke Lige za mir i slobodu, koji je trebalo da se septembra meseca održi u Ženevi. S tim u vezi on predlaže jednu rezoluciju. U svom govoru on naglašava da je Internacionala po sebi već pravi borac za mir, »pošto će ujedinjenje radničke klase raznih zemalja najzad onemogućiti međunarodni rat«. Marx predlaže da predstavnici Internacionale treba da prisustvuju kongresu Lige samo kao privatna lica. Marxov predlog je jednoglasno usvojen. Zapisničke beleške Marxovog govora i rezolucije su objavljeni u listu »The Bee-Hive Newspaper« od 17. avgusta.
16. avgusta Marx završava reviziju poslednjih tabaka prvog toma *Kapitala*; on piše pismo Engelsu u kome mu zahvaljuje na nesebičnoj pomoći pri radu na ovom delu.
20. avgusta Na sednici Generalnog veća potvrđen je izveštaj lozanskom kongresu; Marx potpisuje ovaj izveštaj.
- Oko 24. avgusta Marx nastavlja rad na drugom tomu *Kapitala*; on se bavi pitanjem obrta stalnog kapitala.
26. do 27. avgusta Pošto ga je Marx zamolio, Engels se bavi pitanjem naknade stalnog kapitala i trošenja amortizacionog fonda; on šalje Marxu sopstvena detaljna izračunavanja u vezi s ovim pitanjima, na osnovu činjeničnog materijala iz mančesterskih fabrika.
27. avgusta Na sednici Generalnog veća Marx odgovara nekim engleskim članovima, prema čijem mišljenju je Generalno veće posve-

- tilo malo pažnje opštim pitanjima; Marx podvlači značaj praktične delatnosti Generalnog veća i ustaje protiv toga da se Internacionala pretvori u debatni klub.
- Oko 4. septembra Marx šalje pariskom levorepublikanskom listu »Le Courrier français« bešešku u kojoj citira navode direktora Statističkog centralnog arhiva Pruske o masovnoj bedi u Pruskoj. Bešeška je, sa izvesnim izmenama, izašla 6. septembra u listu »Le Courrier français«.
6. septembra Lozanski kongres je izabrao Marxa u Generalno veće.
7. do 12. septembra Leßner i Eccarius informišu Marxa o toku lozanskog kongresa Internacionale i kongresa Lige za mir i slobodu u Ženevi.
13. septembar Marx sa Paul Lafargue-om putuje na nekoliko dana u Manchester kod Engelsa.
14. septembra Izlazi prvi tom *Kapitala*.
24. septembra Na sednici Generalnog veća Marx je ponovo izabran za dopisnog sekretara za Nemačku; Marx, koji se bori protiv reformističkog rukovodstva tredjuniona u Generalnom veću, sprovodi odluku o ukidanju predsednika u Generalnom veću. Ovo mesto je do tada stalno zauzimao Odger, član londonškog Trades Councila.
12. oktobra Da bi propagirao i popularisao *Kapital*, a i da bi prekinuo »zaveru ćutanja« kojom je buržoaska štampa okružila pojavu prvog toma *Kapitala*, Engels piše dve recenzije; prva je izašla 30. oktobra kao prilog buržoasko-demokratskom listu »Die Zukunft«, druga, napisana za buržoaski list »Rheinische Zeitung«, ostala je neobjavljena.
- Sredina oktobra U svojim pismima Marx daje Liebknechtu niz saveta i uputstava o istupanjima u severnonemačkom Rajhstagu, pošto je on pridavao veliki značaj Liebknechtovoj delatnosti u Rajhstagu. Zamoljen od Liebknechta da mu pruži obaveštenja o punomoćjima engleskih parlamentarnih komisija, jer je ovaj imao nameru da u Rajhstagu podnese predlog o uvode-nju komisije za ispitivanje položaja radnika u Nemačkoj. Marx šalje Liebknechtu neka engleska parlamentarna akta.
22. oktobra Engels piše jednu recenziju prvog toma *Kapitala*, koja je izašla 2. novembra u buržoasko-liberalnom listu »Elberfelder Zeitung«.
2. novembra U pismu Engelu Marx govori o perspektivama irskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, pri čemu obrazlaže pravo Irske na otcepljenje od Engleske.
- Između 3. i 8. novembra Engels piše recenziju prvog toma *Kapitala*, koja je 17. novembra izašla u buržoasko-liberalnom listu »Düsseldorfer Zeitung«.
8. novembra U pismu Kugelmannu Engels piše o političkoj situaciji u Engleskoj i ukazuje na sve veće simpatije engleskih radnika za oslobodilačku borbu Iraca protiv engleske vladavine.

14. i 26. novembra Marx i Engels u pismima razmenjuju mišljenja o filozofskim pogledima radnika Josepha Dietzgena, koje je ovaj izložio u jednom pismu Marxu; oni vrlo visoko ocenjuju pogled na svet ovog radnika-filozofa.
20. novembra Na vanrednoj sednici Generalno veće jednoglasno usvaja spomenicu engleskoj vladi zbog ukidanja smrtno kazne nad nekim fenijancima. Spomenica, pod naslovom »Uhapšeni fenijanci u Mančesteru i Medunarodno udruženje radnika«, objavljena je 24. novembra u listu »Courrier français«.
- Oko 26. novembra Za redovnu sednicu Generalnog veća Marx piše koncept govora o irskom pitanju.
26. novembra Na sednici Generalnog veća Marx odlučuje da odustane od svog govora o irskom pitanju; on ustupa reč Foxu pošto je smatrao politički celishodnijim da u vezi s pogubljenjem tri fenijanca u Mančesteru jedan Englez izrazi protest protiv represalija engleske vlade.
30. novembra U pismu Engelsu Marx skicira taktiku engleskog proletarijata u irskom pitanju; engleski proletarijat bi se morao boriti za ukidanje engleske kolinijalne vladavine u Irskoj i postići da Irska stekne nacionalnu nezavisnost.
6. decembra Marx šalje listu »Zukunft« članak *Plagijatorstvo*, u kome tvrdi da je lasalovac v. Hofstetten u svom govoru na generalnoj skupštini Opšte nemačkog radničkog saveza koristio i krivo prikazao razna mesta iz *Kapitala*, ne navodeći izvor. Članak je izašao bez potpisa kao prilog listu »Zukunft« od 12. decembra.
12. do 13. decembra Engels piše dve recenzije prvog toma *Kapitala* koje su izašle 27. decembra u listu »Beobachter« i u listu »Gewerbeblatt aus Württemberg«, organu nemačkih trgovačkih i industrijskih krugova.
16. decembra U Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu Marx drži predavanje o irskom pitanju. Pri tom on opširno izlaže istoriju ugnjetavanja Irske pod engleskim jarmom i obrazlaže stav Internacionale prema irskom nacionalnooslobodilačkom pokretu.
- Druga polovina decembra 1867. do kraja aprila 1868. Bez obzira na svoje loše zdravstveno stanje Marx nastavlja rad na *Kapitalu*. On proučava statističke materijale, parlamentarne knjige i literaturu o agrikulturi J. Mortona, K. Fraasa i J. H. Thüna.

1868

- Prva polovina januara Engels piše recenziju prvog toma *Kapitala* koja je objavljena 21. januara u buržoasko-demokratskom listu »Neue Badische Landeszeitung«.
- Kraj januara do marta Engels žrtvuje mnogo vremena za rad u upravi Schillerovog instituta.

- Prva polovina februara Marx i Engels u pismima razmenjuju mišljenja o spisima Eugena Dühringa *Die Verkleinerer Carey's Capital und Arbeit* i dr.
- Između 2. i 13. marta Engels piše recenziju prvog toma *Kapitala* za list «Demokratische Blatt»; recenzija je izašla 21. i 28. marta.
- Oko 13. marta U jednom pismu Engels daje uputstva Liebknechtu za govor u Rajhstagu protiv nove uredbe o zanatima.
- Sredina marta Marx i Engels proučavaju delo Geoga Ludwiga Maurera *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung* i druge radove ovog autora, kojima pridaju veliki značaj.
- April Engels pravi konspekt prvog toma *Kapitala*.
1. do 5. aprila Engels boravi kod Marxa u Londonu, gde prisustvuje venčanju Marxove kćeri Laure.
11. do 20. aprila Marx i Engels u svojim pismima razmenjuju mišljenje o događajima u vezi s otpuštanjem ženevskih građevinskih radnika.
- Kraj aprila Marx se bavi pitanjem odnosa između profitne stope i viška vrednosti. On informiše Engelsa o rezultatima svojih istraživanja i o temama za naredni tom *Kapitala*; on pri tom posebno opširno izlaže sadržaj trećeg toma.
5. maja Posle dužeg, bolešću izazvanog prekida, Marx ponovo učestvuje na sednici Generalnog veća.
12. maja Na sednici Generalnog veća jednoglasno je usvojen Marxov predlog da se otvoreno istupi protiv belgijske vlade koja je dopustila ubijanje rudara ugljenokopa Sarroa.
20. maja U Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu Marx drži predavanje o najamnini.
- Oko 22. maja do 1. jula Engels piše recenziju prvog toma *Kapitala* za buržoasko-liberalni list «The Fortnightly Review». Recenzija je ostala neobjavljena.
- Između 25. i 29. maja Marx piše nacrt rezolucije o promeni mesta zasedanja kongresa u Briselu zbog produženja belgijskog zakona o strancima i zbog proterivanja članova Internacionale od strane belgijske vlade; Generalno veće je 2. juna u Marxovom odsustvu usvojilo nacrt, koji je 6. juna objavljen u listu «The Bee-Hive Newspaper». Međutim, Marx 16. juna povlači svoju rezoluciju s obzirom da je belgijska sekcija smatrala da bi premeštanje kongresa predstavljalo ustupak belgijskoj vladi.
29. maja do oko 15. juna Sa svojom kćerkom Eleanor Marx boravi kod Engelsa u Mančesteru.
- Oko 26. juna Marx šalje socijalisti Wilhelmu Eichhoffu materijale i iscrpna uputstva za brošuru koju bi ovaj pisao o Međunarodnom udruženju radnika.

4. jula Marx moli Siegfrieda Meyera za materijale o zemljišnoj svojini i poljoprivrednim odnosima u SAD za razradu problema zemljišne rente u *Kapitalu*.
7. jula Na sednici Generalnog veća Marx predlaže da se otvoreno osudi provokatorsko-avanturistički govor francuskog emigranta i sitnoburžoaskog demokrate Félix-a Pyat-a, koji je istupio u ime francuske sekcije u Londonu. Marxov nacrt rezolucije usvojilo je Generalno veće i on je izašao u belgijskim listovima «La Liberté» od 12. jula, «La Cigale» od 19. jula i «La Tribune du Peuple» od 26. jula.
- Oko 11. jula U članku *Moj plagijat F. Bastiat* Marx odgovara na klevete vulgarnog ekonomiste Juliusa Fauchera, koji je u jednoj recenziji prvog toma *Kapitala* optužio Marxa da je određbu veličine vrednosti pozajmio od Bastiat-a. Članak je ostao neobjavljen.
14. jula Na sednici Generalnog veća Marx čita izjavu u kojoj se ži-goše stav britanske vlade koja je u članovima budžeta o sub-sidijama za emigrante precrtala pridev «poljski» ispred reči «emigranti». Generalno veće je usvojilo Marxovu izjavu kao rezoluciju; ona je objavljena u listu «Bee-Hive» od 18. jula.
- Između 18. i 30. jula Marx revidira štamparsku korekturu Eichhoffovog spisa o Internacionali, koja je kao brošura trebalo da izađe u avgustu.
28. juli Povodom dogovora o dnevnom redu briselskog kongresa Marx na sednici Generalnog veća govori o posledicama primene mašina od strane kapitalista. Zapisničke beleške govora su izašle u listu «Bee-Hive» od 1. avgusta.
29. do 31. jula Engels piše za časopis «Gartenlaube» kratku Marxovu bio-grafiju i šalje je Kugelmannu. Članak je ostao neobjavljen.
11. avgusta Na sednici Generalnog veća Marx povodom dogovora o dnevnom redu briselskog kongresa predlaže nacrt rezolucije o posledicama primene mašina od strane kapitalista i govori o skraćanju radnog vremena. Generalno veće usvaja nacrt rezolucije. Zapisničke beleške Marxovog govora su objavljene u listu «Bee-Hive» od 22. avgusta.
- Marx šalje Leßneru «Apel nemačkim radnicima Londona» koji je on redigovao i koji je bio napisan za briselski kongres. Apel je u ime Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu izašao u listu «Hermann» od 15. avgusta.
18. avgusta U pismu Upravi Opšteg nemačkog radničkog saveza Marx saopštava da se ne može odzvati počasnom pozivu na generalnu skupštinu Saveza u Hamburgu pošto je vrlo zauzet pripremama za predstojeći kongres. On pozdravlja to što je u program generalne skupštine uključena borba proletarijata za političke slobode, za skraćenje radnog dana i za međuna-rodnu saradnju radničke klase. Marxovo pismo je izašlo u listovima «Social-Demokrat» od 28. avgusta i «Demokratisches Wochenblatt» od 29. avgusta.
21. avgusta do oko 24. avgusta Marx se odmara u Remsgejtu.

25. avgusta Generalno veće usvaja nacrt rezolucije o ograničenju radnog dana koji je napisao Marx. Rezolucija je objavljena 29. avgusta u listu »Bee-Hive«.
- Oko 25. avgusta do 1. septembra Marx piše izveštaj Generalnog veća briselskom kongresu, koji je na sednici Generalnog veća od 1. septembra jednoglasno usvojen. Izveštaj je izašao u listu »The Times« od 9. septembra, u septembarskom broju časopisa »Vorbote«, u prilogu lista »People Belge« i drugim listovima.
29. avgusta Engels u Mančesteru prisustvuje mitingu radnika koji je organizovao Jones.
- Početkom septembra Engels provodi nekoliko dana u Ostendeu sa svojom majkom koja je došla iz Nemačke. Na putu se sastaje s Marxom u Londonu.
6. do 13. septembra Na briselskom kongresu Internacionale pročitana je i prodiskutovan Marxov izveštaj Generalnog veća. Rezolucije o posledicama primene mašina od strane kapitalista i o ograničenju radnog dana su prihvaćene prema Marxovim nacrtima, usvojenim u Generalnom veću. Kongres je ponovo izabrao Marxa u Generalno veće.
10. septembra Marx, koga je Leßner iscrpno informisao o toku briselskog kongresa, u jednom pismu daje direktive Leßneru i Eccariusu u taktici delegata Generalnog veća prema prudonistima. On preporučuje da se na kongresu donese rezolucija u kojoj bi se žigosali podstrekači rata između Francuske i Nemačke.
11. septembra Nemački delegati briselskog kongresa usvajaju rezoluciju kojom se radnicima svih zemalja preporučuje proučavanje *Kapitala* i njegovo prevodenje na druge jezike i ističe Marxova neprocenjiva zasluga što je prvi izvršio naučnu analizu kapitalizma.
16. septembra Marx i Engels dolaze do zaključka da je neophodno za radnike izdati jednu popularno napisanu brošuru o *Kapitalu*. Namera nije ostvarena.
Engels objavljuje svoje istupanje iz uprave Schillerovog instituta, pošto je uprava pozvala Karla Vogta, koga je Marx 1859. i 1860. raskrinkao kao plaćenog agenta Louis-a Bonaparte, da održi jedno predavanje u Institutu.
19. septembra do 12. oktobra Marx i Engels se putem pisama dogovaraju o pitanjima radničkog pokreta u Nemačkoj i stvaraju taktiku prema Opštem nemačkom radničkom savezu i Schweitzeru.
22. septembra Na sednici Generalnog veća Marx učestvuje u diskusiji o rezultatima briselskog kongresa.
23. septembra Marx šalje Liebknechtu instrukcije o taktici prema lassalovcima.
29. septembra Na sednici Generalnog veća Marx je ponovo izabran za dopisnog sekretara za Nemačku.

- Kraj septembra do početka oktobra Povodom policijske zabrane Opšteg nemačkog radničkog saveza u Lajpcigu i zatvaranja berlinskog ogranka Saveza, Engels piše dva članka *O ukidanju lasalovskog radničkog saveza*. Članci su izašli 3. i 10. oktobra u listu »Demokratisches Wochenblatt«.
- Kraj septembra do početka oktobra Marx i Engels pažljivo prate revolucionarna zbivanja u Španiji.
- Početak oktobra do početka novembra Marx i Engels čitaju rukopis Dietzgenovog spisa *Wesen der menschlichen Kopfarbeit* (Suština čovekovog umnog rada), koji je ovaj poslao Marxu na ocenu.
4. oktobra Kao odgovor na tvrdnju nemačkih novina da engleske radničke organizacije nisu ni u kakvoj vezi s Međunarodnim udruženjem radnika Marx piše belešku u kojoj ukazuje na aktivno učesće tredjuniona i drugih engleskih radničkih organizacija u radu Internacionale. Beleška je izašla 17. oktobra u listu »Demokratisches Wochenblatt«. Marx dobija pismo od ruskog narodnjaka N. F. Danieljsona, koji ga obaveštava da izdavač N. P. Poljakov ima nameru da izda *Kapital* na ruskom jeziku.
6. oktobra Na sednici Generalnog veća Marx učestvuje u diskusiji o pitanju da li treba uputiti jednu adresu biračima povodom Odgerove kandidature za Parlament. Marx se izjašnjava za Jungov predlog da se napiše takva adresa pošto bi kandidatura jednog radnika, člana Generalnog veća, bila od koristi za Internacionalu. Generalno veće je naložilo Marxu da on napiše ovu adresu, koja je usvojena 13. oktobra.
7. oktobra Marx odgovara Danieljsonu i informiše ga o stanju svoga rada na *Kapitalu* i šalje mu, odgovarajući na njegovu molbu, autobiografske podatke za rusko izdanje prvog toma.
13. oktobra U pismu Schweitzeru, koji je od njega tražio da se pobrine da Liebknecht prekine svoju borbu protiv Opšteg nemačkog radničkog saveza, Marx izjavljuje da je on kao dopisni sekretar za Nemačku obavezan da se ograniči na ulogu neutralnog sudije u odnosima između Schweitzera i Liebknechta. On oštro kritikuje reformistička shvatanja i štetnu taktiku lasalovaca i naglašava da on zadržava pravo da otvoreno istupa protiv njihovih shvatanja, ukoliko bi smatrao da je to u interesu radničkog pokreta.
14. oktobra Marx kao delegat Generalnog veća prisustvuje skupštini predstavnika tredjuniona, koja je sazvana radi dogovora oko novog nacrtu zakona o tredjunionima.
- Sredina oktobra Engels čita prvi tom dela Charlesa Darwina *Variation of animals and plants under domestication* (Promenljivost životinja i biljaka pod domaćim uslovima).
- Druga polovina oktobra Marx se sa članovima Generalnog veća dogovara oko pitanja tzv. francuske sekcije u Londonu, koja je pod Pyat-ovim uticajem postala orude intriga sitnoburžoaskih elemenata protiv Generalnog veća. Generalno veće ovlašćuje Marxa da

- ovu grupu, koja je bila izgubila svaku vezu s Internacionalom, u slučaju potrebe, otvoreno preko štampe dezavuiše.
- Početak novembra Prilikom proučavanja literature o zemljišnoj renti i agrarnim odnosima, Marx posebnu pažnju posvećuje seoskoj opštini, njenom mestu i ulozi u društvenoekonomskom sistemu pojedinih naroda u raznim epohama, među njima i slovenskih naroda, posebno Rusije. Publicista Borkheim mu pomaže pri prevodenju ruskih izvora.
3. novembra Na sednici Generalnog veća Marx je zadužen da rediguje engleski prevod rezolucija briselskog kongresa. Rezolucije briselskog kongresa su zajedno sa rezolucijama ženevskog kongresa objavljene u listu »Bee-Hive« od 21. novembra i 12. decembra.
9. novembra Marx piše za časopis »Diplomatic Review« članak *Kako je pismo gospodina Gladstone-a od 1866. Engleskoj banci pribavilo Rusiji zajam od šest miliona funti sterlinga*. Članak je izašao 2. decembra.
14. novembra Marx moli Engelsa da mu pošalje podatke o ulozi banaka u poslovnim odnosima, koji su mu potrebni za rad na *Kapitalu*.
23. novembra U pismu Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu Marx objavljuje svoje istupanje iz Udruženja zbog njegovog kolebljivog stava prema lasalovcima.
- Kraj novembra Ruski revolucionar iz Ženeve A. A. Serno-Solovjevič moli Marxa da saraduje u organu francuskih sekcija Internacionale, listu »L'Égalité«, koji bi izlazio od 1. januara 1869. Marx odbija stalnu saradnju u listu zbog zauzetosti.
1. decembra Generalno veće imenuje Marxa za arhivara dokumenata Međunarodnog udruženja radnika.
- Sredina decembra Marx i Engels čitaju dela francuskog istoričara E. Ténot-a *Paris en décembre 1851* (Pariz decembra 1851) i *La province en décembre 1851* (Provincija decembra 1851) i putem pisama razmenjuju mišljenja o ovim knjigama koje sadrže nove detalje iz istorije državnog udara Louis-a Bonaparte.
15. decembra Na Marxov predlog Generalno veće odbija zahtev bakunjinističke međunarodne Alijanse socijalističke demokratije, osnovane u Ženevi, da bude uključena u Internacionalu kao samostalna organizacija.
18. decembra Engels na Marxovu molbu šalje kritičke primedbe na programsku dokumenta Alijanse socijalističke demokratije i odlučno se izjašnjava protiv prijema ove organizacije u Internacionalu.
22. decembra Generalno veće jednoglasno usvaja Marxov nacrt rezolucije u kome se odbacuje prijem bakunjinističke Alijanse u Internacionalu. U rezoluciji je naglašeno da bi prijem jedne međunarodne organizacije u Internacionalu, ovu odveo u dezorganizaciju. Rezolucija je poslana u Ženevu kao i sekcijama Internacionale u drugim zemljama.

1869

- Januar do februara Zbog rada na *Kapitalu* Marx pregleda časopise »Money Market Review« i »Economist« iz 1868. i iz njih pravi izvode.
2. januara Na sednici podkomiteta Marx učestvuje u dogovoru oko pisma rukovodioca sekcije u Ruanu, Émile Aubrya, koji je molio za pomoć radnicima Ruana u Štrajku. Podkomitet zadužuje Marxa da o ovome obavesti Generalno veće.
5. januara Marx informiše Generalno veće o otpuštanju radnika u pamučnoj industriji Ruana od strane fabrikanta; ono ukazuje na to da francuski fabrikanti nameravaju da smanjenjem najamnina smanje troškove proizvodnje svoje robe da bi u konkurentskoj borbi potukli engleske fabrikante. Marx je bio za predlog da se pruži materijalna pomoć radnicima Ruana.
- Kraj januara Marx priprema drugo izdanje *Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte*. On šalje Meißneru u Hamburg tekst brošure koji je on ponovo pregledao i redigovao.
2. februara Na sednici Generalnog veća Marx predlaže da se od engleskih tredjuniona traži finansijska pomoć za bazelske tkače traka i farbare svile koji su štrajkovali.
- Oko 4. do 7. februara Engels boravi kod Marxa u Londonu.
- Sredina februara De Paepe obavestava Marxa da se uzaludno trudio da pronade izdavača za francuski prevod Marxovog spisa *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*.
- Oko 13. februara do avgusta Posle višenedeljnog prekida zbog bolesti Marx ponovo pristupa radu na *Kapitalu*; u vezi s pitanjem kredita i bankovnog opticaja Marx proučava knjige J. Z. Fostera, F. E. Fellera i K. G. Odermanna i iz njih pravi mnogobrojne ispise.
16. februara Na Marxov predlog Generalno veće donosi odluku da sekcije pre kongresa obavesti o tri tačke dnevnog reda za predstojeći bazelski kongres — zemljišna svojina, kredit i opšte obrazovanje.
- Između 17. i 21. februara Na osnovu pisma rudara iz Lugana Generalnom veću Engels na Marxovu molbu piše na engleskom jeziku *Izveštaj o udruženjima rudarskih radnika u ugljenokopima Saksonije*. On otkriva samovolju vlasnika rudinka i ukazuje na najpreče zadatke radničkih udruženja. Engelson izveštaj je Marx pročitao na sednici Generalnog veća od 23. februara, koje ga je usvojilo. Marxov prevod izveštaja na nemački je objavljen u listovima »Social-Demokrat« od 17. marta i »Demokratisches Wochenblatt« od 20. marta i listu »Zukunft« od 20. i 21. marta
- Mart do aprila Uprkos lošem zdravstvenom stanju, Marx i pored velikog organizacionog i političkog angažmana u Internacionali, nastavlja rad na *Kapitalu*.

- Početak marta Marx namerava da u Parizu poseti svoju bolesnu kćer Lauru, međutim, mora da odustane od puta, pošto je francuska policija saznala za njegovu nameru.
4. marta Kada je Engels saznao za Liebknehtovu nameru da njegov spis *Nemački seljački rat* štampa u listu »Demokratisches Wochenblatt« piše Marxu, da on smatra da je mnogo bolje izdati ga kao zasebnu brošuru. On predlaže da se u listu štampa poslednja glava njegovog rada *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija*.
5. marta Marx šalje Engelsu da pregleda jedno pismo Alijanse socijalističke demokratije upućeno Generalnom veću kao i koncept odgovora Alijansi u kome se omogućuje pristup Internacionali pod uslovom da Alijansa u svom programu zahtev za »izjednačavanjem klasa« zameni zahtevom za »ukidanjem klasa«.
9. marta Na sednici Generalnog veća usvojen je Marxov odgovor Centralnom birou Alijanse. On je kao cirkular upućen sekcijama Internacionale.
- Kraj marta do početka aprila Engels se bavi učenjem holandsko-frizijskog jezika.
- Kraj marta do prve polovine aprila Marx i Engels pažljivo prate razvitak radničkog pokreta u Nemačkoj, naročito sve ogorčeniju borbu između radničkih organizacija koje su predvodili Liebknecht i Bebel i Schweitzerovog saveza.
10. aprila Povodom članka Ludlowa, jednog od osnivača hrišćanskog socijalizma u Engleskoj, posvećenog Lassalle-u i objavljenog u časopisu »Fortnightly Review«, Marx šalje Ludlowu prvi tom *Kapitala*. U propratnom pismu on upućuje na napomenu uz predgovor *Kapitalu* u kojoj je on objasnio da je Lassalle puno pozajmio iz njegovih, Marxovih radova, ali da je pri tome iskrivio njegova shvatanja; Marx naglašava da on odlučno odbacuje Lassalle-ovu političku taktiku.
13. aprila Na sednici Generalnog veća Marx podnosi izveštaj o radu radničkih poslanika u severnonemačkom Rajhstagu i posebno ističe Bebelov govor u kome se ovaj otvoreno izjasnio za Internacionalu. Marx ponovo napada francusku sekciju u Londonu, koja kompromituje Internacionalu, a faktički je izvan Internacionale.
27. aprila Povodom pokolja belgijskih radnika koji su štrajkovali, Marx na sednici Generalnog veća predlaže da se osim apela, koji je on trebalo da napiše po nalogu Generalnog veća, organizuje i široka protestna kampanja.
- Početak maja U vezi s radom na *Kapitalu* Marx čita engleske zvanične izveštaje o dečjem radu u poljoprivredi.
Marx dobija pismo od Siegfrida Meyera, u kome ga ovaj iscrpno informiše o radničkom pokretu u SAD.
Bivši čaristički vođa Harney, koji se preselio u Ameriku, moli Marxa da mu pošalje jedan primerak *Kapitala*, da bi u Njujorku pronašao prevodioca i izdavača.

4. maja Marxov apel, napisan na francuskom i engleskom, apel radnicima Evrope i Amerike za pomoć žrtvama pokolja u Belgiji, usvojen je na sednici Generalnog veća. Apel je na engleskom izašao kao letak; francuski tekst je izašao 15. maja u listu »Internationale«, organu belgijske sekcije Internacionale, 16. maja u listu »Liberté« i 22. maja u listu »Égalité«. Nemački tekst apela je objavljen 22. maja u listu »Demokratisches Wochenblatt«.
10. maja Engels šalje Marxu novac za porodice žrtava pokolja u Belgiji.
11. maja Na sednici Generalnog veća Marx istupa protiv priprema za rat protiv Engleske koje su vršili lideri Republikanske partije SAD. Generalno veće jednoglasno usvaja Marxovu adresu američkoj Nacionalnoj uniji radnika koja je pozvana u borbu za očuvanje mira. Adresa je na engleskom kao letak izašla u listu »Bee-Hive« od 15. maja; nemački prevod je objavljen u listu »Demokratisches Wochenblatt« od 22. maja i u avgustovskom broju časopisa »Vorbote«.
- Oko 14. maja do 23. juna Marx čita korekturu drugog izdanja *Osamnaestog brimera Lous-a Bonaparte* i piše predgovor; spis je izašao krajem jula 1869.
25. maj do 14. juna Marx sa svojom kćerkom Eleanor boravi kod Engelsa u Mančesteru.
22. juna Na sednici Generalnog veća Marx izveštava da ga je u jednom pismu lajpciško Udruženje knjigovezaca zamolilo da im pomogne da uspostavi veze između njih i knjigovezaca drugih zemalja.
23. juna Marx prisustvuje jednoj vrlo posećenoj skupštini tredjuniona u londonskom Exeter Hallu koja je sazvana da bi se podržao nacrt zakona o proširenju prava tredjuniona.
- Oko jula do avgusta Marxovu i Engelsovu prepisku počinje da kontroliše policija; u početku su kontrolisana pojedina pisma, a kasnije skoro sva Marxova i Engelsova prepiska.
1. jula Engels prestaje da radi za firmu u Mančesteru; od tada se on posvećuje partijskom radu, naučnoj i publicističkoj delatnosti.
- Oko 2. jula Marx odbija Liebknechtov predlog da poseti ajzenaški kongres radničkih udruženja. On daje Liebknechtu direktive o tome na kojim principima se može zasnivati samostalna radnička partija u Nemačkoj za razliku od sitnoburžoaskih narodnih partija i sektaške organizacije lasalovaca. Pored toga on predlaže da se konkretno pristupi sprovođenju rezolucije nirnberškog kongresa za ujedinjenje saveza nemačkih radničkih udruženja o priključenju Internacionali.
6. jula U diskusiji Generalnog veća o programu predstojećeg bazelskog kongresa Marx govori dva puta o zemljišnoj svojini; on naglašava da je pretvaranje zemlje u kolektivnu svojinu postalo ekonomska nužnost.

6. do 12. jula Pod imenom Williams, Marx boravi u Parizu kod Laure i Paula Lafargue-a.
20. jula Na sednici Generalnog veća u vezi s pripremama bazelskog kongresa Marx otvara diskusiju o ukidanju naslednog prava i zauzima stav protiv ove bakunjinističke parole kako iz teorijskih tako i iz taktičkih razloga.
27. jula U pismu Bebelu Marx kritikuje predlog J. P. Beckera da se Internacionala podeli prema jezičkom principu i upozorava na mogućnost pogrešne odluke o ovom pitanju na ajzenaškom kongresu.
- Oko 28. jula Engels prerađuje biografski članak o Marxu koji je napisao krajem jula 1868. Članak je izašao u listu »Zukunft« od 11. avgusta i u prilogu lista »Demokratisches Wochenblatt« od 21. avgusta.
3. avgusta Na sednici Generalnog veća Marx čita izveštaj o naslednom pravu koji je on pripremio. Izveštaj je usvojen i podnet berlinskom kongresu u ime Generalnog veća.
9. i 19. avgusta Liebknecht je telegrafskim putem obavestio Marxa o osnivanju Socijaldemokratske radničke partije u Ajzenahu, a pored toga pismom ga informiše o odluci ajzenaškog kongresa da se partija priključi Međunarodnom udruženju radnika.
10. i 17. avgusta U vezi s pripremama bazelskog kongresa Marx u Generalnom veću govori o opštem obrazovanju u kapitalizmu i drži završnu reč o ovom pitanju. On ukazuje da školovanje mora biti u rukama države, obavezno i besplatno i da duhovno obrazovanje mora biti povezano s fizičkim radom i politehničkim obrazovanjem i istupa protiv nastave religije u školama.
13. avgusta Marx energično preporučuje Jungu da uzme učešća na skupštini ujedinjenih sindikata tesara i stolara na kojoj je trebalo da se istakne kandidatura za delegata na bazelskom kongresu.
18. avgusta Marx saopštava Engelsu da ga je Źabicki, poljski revolucionar i član Generalnog veća obavestio o tome da su poljski gradevinski radnici u Poznanju uz pomoć berlinskih radnika s uspehom okončali štrajk. On piše da ovo pokazuje značaj proleterske solidarnosti u ekonomskoj borbi radničke klase za savladavanje nacionalnih predrasuda.
- Oko 19. avgusta do početka septembra Engels putuje u Nemačku, gde nekoliko dana provodi kod rodaka u Engelskirhenu.
- Kraj avgusta do početka septembra Po nalogu Generalnog veća Marx na engleskom i nemačkom jeziku piše *Izveštaj Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika IV opštem kongresu u Bazelu.*
4. i 6. septembra Marx šalje bazelskom kongresu izveštaj Generalnog veća, koji je on napisao i rezolucije o naslednom pravu i obrazovanju.

6. do 23. septembra Engels sa svojom suprugom Lizzy Burns i Eleanor Marx putuje po Irskoj. On posećuje Dublin, Kilarney i Kork; on na sve strane primećuje presteupe soldatske, desetkovanje irskog stanovništva i opštu bedu usled engleske kolonijalne politike u Irskoj.
7. do 11. septembra Na bazelskom kongresu je pročitana Marxov izveštaj Generalnog veća i rezolucija o naslednom pravu. Marx je ponovo jednoglasno izabran za člana Generalnog veća.
- Oko 8. do 9. septembra Opširnim pismima iz Bazela Leßner izveštava Marxa o toku bazelskog kongresa.
- Oko 10. do 17. septembra Sa svojom kćerkom Jenny, Marx putuje u Hanover kod Kugelmannna. Na tom putu oni se zadržavaju u Brižu i Liježu, jedan dan provode u Ahenu kod svojih rodaka, putuju u Keln, u Zigburgu posećuju Dietzgena, zatim putuju u Bon, potom nekoliko dana provode kod socijaliste Paula Stumpfa i najzad stižu u Visbaden, odakle putuju za Hanover.
- Oko 18. septembra do 7. oktobra Marx sa svojom kćerkom Jenny boravi kod Kugelmannna u Hanoveru.
27. septembra U pismu Marxu Engels opisuje svoje utiske s puta po Irskoj i moli ga da povede pregovore sa Meißnerom oko izdavanja jedne knjige o istoriji Irske, na kojoj je on počeo da radi.
30. septembra U razgovoru s delegacijom lasalovskog Saveza sindikata metalskih radnika, koju je predvodio J. Hamann, Marx naglašava značaj sindikata kao «škole socijalizma». Zaključujući razgovor Marx upozorava radnike na opasnost od kulta ličnosti. U izveštaju o ovom razgovoru, objavljenom u listu «Volksstaat» od 27. novembra, krivo je prenet sadržaj razgovora.
- Krajem septembra Engels priprema drugo izdanje *Nemačkog seljačkog rata*, koje se pojavilo oktobra 1870. u Lajpcigu.
- Oktobar do decembra Engels radi na planiranoj *Istoriji Irske*. Da bi dao pravu sliku istorije irskog naroda, koju su buržoaski istoričari i literate pogrešno predstavljali, Engels proučava pored mnogobrojne istorijske literature praizvore staroirskog jezika.
3. oktobra Marxa u Hanoveru posećuju članovi Odbora Socijaldemokratske radničke partije Bracke, Bonhorst i Spier.
8. do 9. oktobra Marx boravi u Hamburgu; on se sastaje sa Meißnerom.
11. oktobra Marx stiže u London.
12. oktobra Engels posećuje Marxa u Londonu.
18. oktobra Marx pregleda rukopis francuskog prevoda koji je prispeo, iz Pariza. Prevod druge glave prvog toma *Kapitala* Charles Kellera, piše svoje primedbe i šalje ga preko Paul Lafargue-a nazad u Pariz.

19. oktobra Na sednici Generalnog veća Marx podnosi izveštaj o napredovanju radničkog pokreta u Nemačkoj.
- Oko 20. oktobra Marx dobija iz Petrograda od Danieljsona delo Flerovskog *Položaj radničke klase u Rusiji*.
24. oktobra Marx učestvuje u Hyde Parku u velikim demonstracijama londonskih radnika za oslobođenje zatočenih fenijanaca.
26. oktobra Na sednici Generalnog veća Marx ukazuje na to da buržoaska štampa pokret engleskih radnika za oslobođenje Irske zataškava, odnosno, pogrešno predstavlja. Generalno veće obrazuje komisiju na čelu s Marxom koja je trebalo da sačini rezoluciju o irskom pitanju.
30. oktobra U vezi s kampanjom buržoaske štampe u Nemačkoj protiv odluke bazelskog kongresa o pretvaranju zemlje u društvenu svojinu, Marx u pismu Engelsu istupa protiv neodlučnog i kolebljivog stava Liebknechta i lista »Volksstaat»; oni su činili ustupke sitnoburžoaskoj Narodnjačkoj partiji, nedovoljno propagirali odluke bazelskog kongresa i ponovo proglasili da je zahtev za nacionalizacijom zemlje mnogo aktuelniji u Engleskoj i da se ne odnosi na Nemačku. Marx naglašava da bi jedan od glavnih zadataka u Nemačkoj bio da se raščisti s velikim zemljoposjedima.
- Kraj oktobra Marx počinje da uči ruski da bi mogao čitati delo Flerovskog *Položaj radničke klase u Rusiji* i da bi se upoznao s ekonomskim radovima Černiševskog.
- Oko novembra do 9. januara 1870. Marx čita Hercenovo delo *Zatvor i progonstvo*.
- Novembar Na Marxovu molbu, koji se u to vreme bavio pitanjem zemljišne rente, Engels čita knjigu *Principles of social science* (Principi društvene nauke) američkog vulgarnog ekonomiste Careyja, i posebno obraća pažnju na pitanje zemljišne rente. U pismima Marxu on izveštava o pročitonom.
1. novembra Pošto je Engels upoznao Marxa o pismu dobijenom od Bonhorsta, u kome ovaj traži direktive za agitaciju među nemačkim seljacima, Engels u pismu Marxu ukazuje na to da odluke bazelskog kongresa za izradu pravilne taktike Socijaldemokratske radničke partije u pogledu seljačkog pitanja imaju prvorazredni značaj. Mora se znati da postoje različite kategorije seljaka kojima se mora prići na različite načine.
9. novembra Na sednici Generalnog veća je pročitano Marxovo pismo, koji je zbog bolesti bio odsutan, u kome on predlaže da se iznese na diskusiju stav engleske vlade i engleskih radnika prema irskom pitanju. Generalno veće je odlučilo da se ovo pitanje raspravi na sledećoj sednici.
- Oko 14. novembra Marx rediguje jednu adresu sa programom koji je Generalno veće napravilo za englesku organizaciju radnika Liga zemlje i rada.

- 16, 23. i 30. novembra Marx učestvuje na sednicama Generalnog veća posvećenim irskom pitanju; on otvara diskusiju i raskrinkava u svom govoru politiku Gladstone-ove vlade prema irskim zatvorenicima; on predlaže da se donese rezolucija u kojoj bi se podržao pokret za amnestiju irskih revolucionara. U diskusiji Marx dva puta govori vrlo odlučno protiv reformističkih vođa tredjuniona i članova Generalnog veća Mottersheada i Odgera koji su branili Gladstone-ovu politiku. Rezolucija je usvojena i poslana svim sekcijama Internacionale kao i engleskim tredjunionima. Ona je objavljena u listovima »Reynolds's Newspaper« od 21. novembra, »Volksstaat« od 27. novembra i »Internationale« od 12. decembra kao i u drugim listovima.
3. decembra U pismu vodi tredjuniona Applegarthu, članu Generalnog veća, Marx, s posebnim osvrtom na odluke kongresa Internacionale, razvija svoje shvatanje o pitanju ukidanja privatne svojine na zemlju i istorijskoj nužnosti njenog podržavljenja.
10. decembra Marx obavještava Engelsa da je Keller prekinuo da prevodi na francuski prvi tom *Kapitala* da bi pripremio francusko izdanje *Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte*.
14. decembra Na sednici Generalnog veća Marx izveštava o napadima protiv Generalnog veća ženevskog lista »Égalité«, koji je potpao pod vlast bakunjinista. Marx zvanično izjavljuje da je Liebknecht član Međunarodnog udruženja radnika, a da Schweitzer, koji je branio bakunjiniste, to, međutim, nije. Schweitzer je odbio da prizna Generalno veće kao sudiju u konfliktu s Liebknechtom.
- Oko 17. decembra U vezi s merama Generalnog veća protiv razbijačke delatnosti bakunjinističke Alijanse, Marx šalje iscrpno pismo De Paepe-u, da bi ga ovaj podneo belgijskom Federalnom veću Internacionale.
- Kraj decembra do početka januara 1870. Engels boravi kod rodaka u Barmenu; na putu za Nemačku posećuje Marxa u Londonu.
- 1870
- Januar do aprila Engels nastavlja rad na svojoj knjizi o istoriji Irske, proučava staroirske zakone i čita knjige Wakefielda, Prendergasta, Murphya i dr.
- Oko 1. januara Po nalogu Generalnog veća Marx piše jedno cirkularno pismo Federalnom veću romanske Švajcarske u kome opovrgava optužbe koje su bakunjinisti u listu »Égalité« izrekli protiv Generalnog veća. Marx ukazuje na međunarodni značaj nacionalnooslobodilačke borbe irskog naroda i objašnjava njenu vezu s borbom protiv kapitalističkog društvenog poretka u Engleskoj. Cirkularno pismo je usvojeno i poslano sekcijama Internacionale.
6. januara Engels se vraća iz Nemačke u Mančester.

- Oko 8. januara Marx u pismu iscrpno informiše De Paepe-a o delatnosti Internacionale, šalje mu tekst cirkularnog pisma od 1. januara i obavestava ga da je član Generalnog veća Robert Shaw umro i da je on na njegovom pogrebu učestvovao kao član delegacije Generalnog veća. Deo pisma o Show-u je objavljen u listu »Internationale» od 16. januara.
- Oko 15. januara Udruženje hanoveranskih mehaničara je pismom zamolilo Marxa da im pomogne pri uspostavljanju veza sa engleskim mehaničarima; po Marxovom nalogu, koji se razboleo, Jung informiše Generalno veće o ovom pismu. U vezi s tim Veće donosi odluku da preduzme mere da bi se uspostavile tražene veze.
- Sredina januara do početka marta Marx je bolestan.
23. januara Redovna sednica podkomiteta se održava kod Marxa.
24. januara U pismu De Paepe-u Marx opširno izlaže frakcionašku delatnost bakunjinista u Internacionali. Za rad na *Kapitalu* Marx moli De Paepe-a za obavешtenja o knjigama koje se bave zemljišnom svojinom i poljoprivredom u Belgiji.
8. februara Engels daje finansijsku pomoć solingenškim radnicima koji su obrazovali proizvodnu zadrugu.
- Oko 11. februara Engels piše predgovor za drugo izdanje *Nemačkog seljačkog rata*. U njemu se on bavi ulogom seljaštva kao saveznika proletarijata i taktikom proletarijata u vezi sa seljačkim pitanjem. Predgovor, koji je Marx pregledao i odobrio, Engels šalje Liebknechtu. On je prvi put objavljen u listu »Volksstaat» od 2. i 6. aprila.
21. februara Marx šalje listu »Internationale» materijal o neljudskim postupcima engleske vlade prema učesnicima irskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta. Ovaj materijal je 27. februara i 6. marta objavljen u obliku dva članka pod naslovom *Engleska vlada i zatočeni fenijanci*.
27. februar do 19. aprila Uz Marxovu pomoć, njegova kći Jenny piše za levorepublikanski list »La Marseillaise» seriju članaka o irskom pitanju u kojoj se zauzima stav protiv surovog tretmana prema zatočenim fenijancima. Članci su izlazili od 1. marta do 24. aprila.
- Mart do juna Engels pažljivo prati debate o irskom pitanju u Donjem i Gornjem domu; povod za debate su bili nacrti vanrednog policijskog zakona i Zend-bila za Irsku koja je predložila Gladstone-ova vlada.
- Oko 10. marta Marx ponovo počinje da radi na *Kapitalu*.
15. marta Posle dužeg, bolešću prouzrokovanog prekida, Marx učestvuje na sednici Generalnog veća, na kojoj se raspravljalo o prijemu u Internacionalu pariskog Société des Proletaires Positivistes.

16. marta U listu «Volksstaat» je objavljen Marxov predgovor drugom izdanju *Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte*.
24. marta Marx obaveštava novoosnovanu rusku sekciju u Ženevi da je Generalno veće odlučilo da je primi u Internacionalu i da je on pristao da je u Generalnom veću zastupa. On ističe značaj koji dela Černiševskog i Flerovskog imaju za razvitak socijalističkog pokreta u Rusiji. Marxov odgovor je objavljen 15. aprila u časopisu «Народное Дяло», organu ruske sekcije. Marx zahteva od Odbora Socijaldemokratske radničke partije da shodno Statutu Međunarodnog udruženja radnika pošalje Generalnom veću izveštaj o stanju radničkog pokreta u Nemačkoj.
28. marta Kao dopisni sekretar za Nemačku Marx preko Kugelmanna šalje braunšvajskom odboru Socijaldemokratske radničke partije «Poverljivo saopštenje», koje je sadržalo cirkularno pismo od 1. januara 1870. kao i iscrpan prikaz podrivačke delatnosti bakunjinista u Internacionali i mere Generalnog veća protiv bakunjinista.
9. aprila U pismu vodama nemačke sekcije Internacionale u SAD, Siegfriedu Meyeru i Augustu Vogtu, Marx objašnjava stav Internacionale prema irskom pitanju; on zahteva od njih da među američkim radnicima vrše propagandu u smislu odluka Internacionale o irskom pitanju.
12. aprila Na sednici Generalnog veća, na kojoj se raspravljalo o surovom ugušivanju štrajka rudara u Le Kresou, Marx i Dupont su zaduženi da napišu jednu adresu o štrajku.
- Oko 19. do 27. aprila Marx dva puta posećuje teško bolesnog Karla Schappera, bivšeg člana Saveza komunista. Posle njegove smrti on moli Engelsa da mu pošalje materijal za nekrolog.
26. aprila Na sednici Generalnog veća Marx predlaže da Međunarodno udruženje radnika otvoreno prekine veze s listom «Bee-Hive», koji se pretvorio u buržoasko glasilo. Predlog je jednoglasno usvojen. Generalno veće je zadužilo Marxa da o ovome napiše izjavu, koja je 11. maja objavljena u listu «Volksstaat», a posle toga i u drugim organima Internacionale.
28. aprila U pismu Brackeu Engels objašnjava da bi bilo veoma značajno da nemački radnici imaju svoje predstavnike u Rajhstagu. Takode, smatra da bi bilo neophodno i u buduće se pobrinuti da što više predstavnika radnika bude izabrano u Rajhstag. Engelsovo pismo je objavljeno 14. maja u listu «Volksstaat».
29. aprila Marx dobija iz Ženeve prvo rusko izdanje *Manifesta komunističke partije*, koje je izašlo u štampariji «Kolokola»; on šalje jedan primerak Engelsu.
- Maj do prve polovine jula Engels radi na *Istoriji Irske*. Od planirane četiri glave on je uradio samo prvu i jedan deo druge glave. Francusko-pruski rat, Pariska komuna i mnogobrojni praktični poslovi u Internacionali su ga sprečili da završi ovaj svoj rad.

3. maja Na sednici Generalnog veća je usvojen Marxov proglas o progonima članova francuskih sekcija Internacionale. Proglas je na engleskom jeziku izašao kao letak u liberalnom listu »Daily Telegraph« od 4. maja; Marxov francuski prevod je objavljen 7. maja u listu »Marseillaise«, i u drugim listovima.
- Oko 4. maja U pismu Liebknechtu Marx insistira da se u listu »Volksstaat« zauzme odlučniji stav protiv Bakunjina i njegovih pristalica.
10. maja Marx piše nacrt rezolucije Generalnog veća o francuskom federalnom ogranku u Londonu; u njoj je dezavuisana ova grupa sitnoburžoaskih emigranata, koja je istupala u ime Internacionale. Pošto se Marx razboleo, Jung čita nacrt rezolucije na sednici Generalnog veća; nacrt je jednoglasno usvojen. Rezolucija je objavljena u listovima »Penny Bee-Hive« od 14. maja, »L'Égalité« od 21. maja, »Volksstaat«-u od 21. maja, kao i u drugim listovima.
10. do 15. maja Marx i Engels se putem pisama dogovaraju o dnevnom redu narednog kongresa Internacionale.
17. maja Na sednici Generalnog veća Marx se izjašnjava za prihvatanje poziva nemačke Socijaldemokratske radničke partije da redovni kongres Internacionale održi u Majncu i u vezi s tim predlaže jednu rezoluciju. Ova je jednoglasno usvojena i objavljena u listovima »Volksstaat« od 25. maja, »Égalité« od 28. maja i drugim.
19. maja U pismu Marxu Engels ocenjuje rezultate plebiscita u Francuskoj kojim su francuski vladajući krugovi hteli da potpomognu poljuljani režim Drugog carstva. Tom prilikom on s najvećim divljenjem govori o stavu francuskih radnika, koji su energično ispoljili svoje nezadovoljstvo bonapartističkim režimom.
- Oko 23. maja Marx dobija od Sorgea statističke izveštaje o položaju radnika u SAD.
23. maja do oko 23. juna Marx i njegova kći Eleanor borave kod Engelsa u Mančesteru.
14. juna Marx i Engels se povodom priprema predstojećeg kongresa Internacionale u Majncu jednim pismom obraćaju Odboru Socijaldemokratske radničke partije. Oni upozoravaju na pokušaje lasalovaca da ometaju rad kongresa. Pismo je objavljeno u listu »Volksstaat« od 26. juna 1872.
27. juna U pismu Odboru Socijaldemokratske radničke partije Marx se odlučno izjašnjava protiv Liebknechtovog predloga da se redovni kongres Internacionale, zakazan za septembar 1870, odloži.
28. juna Na sednici Generalnog veća Marx govori o rascapu u romanskoj federaciji Švajcarske i predlaže jednu rezoluciju kojom bi se podržala borba romanskog Federalnog komiteta protiv bakunjinista. Rezolucija je jednoglasno usvojena i objavljena u listovima »Solidarité« od 23. jula i »Mirabeau« od 24. jula.

3. do 4. jula   Marxa je dva puta posetio Lopatin, koga je preporučio Lafargue, i koji ga informiše o ruskom revolucionarnom pokretu i proterivanju Černiševskog u Sibir.
- Oko 5. jula   Zamoljen od Marxove kćeri Jenny, Engels piše napomene uz predgovor za jednu zbirku irskih pesama.
5. jula   Po nalogu Generalnog veća Marx piše jedan apel radnicima Evrope i Sjedinjenih Američkih Država za podršku borbi ženevskih građevinskih radnika protiv preduzetnika. Apel, *Otpuštanje građevinskih radnika u Ženevi*, objavljen je kao letak na engleskom, nemačkom i francuskom jeziku.
14. jula   U skladu s jednom odlukom Generalnog veća Marx piše *Poverljivo saopštenje svim sekcijama*, u kome se od svih sekcija zahtevalo da se izjasne o celishodnosti premeštanja sedišta Generalnog veća iz Londona. Saopštenje je upućeno sekcijama koje su se izjasnile da London i dalje ostane sedište Generalnog veća. Marx šalje Jungu dnevni red za redovni kongres u Majncu. Dnevni red je kao letak izašao na engleskom jeziku kao i u listovima »Liberté« od 31. jula, »Volksstaat« od 13. avgusta i drugim organima Internacionale.

Registar imena

- Abercorn, James Hamilton, Duke of* (Džems Hamilton vojvoda Abekorn; 1811 - 1885) — vicekralj Irske (1866 - 1868. i 1874 - 1876). 364 373 376
- Adam von Bremen (Adamus Bremensis)* (Adam Bremenski; umro oko 1085) — hroničar srednjeg veka, autor dela »Biografije sveštenika hamburške crkve«. 408
- Adrijan N (Nicholas Breakspear)* (Niklas Brekspir; umro 1159) — rimski papa, poreklom Englez. 367
- Albin* (4. vek) — irski monah i misionar. 402
- Albin* (druga polovina 8. veka) — irski monah; Karlo Veliki ga je pozvao u Paviju da bi tamo držao predavanja. 403
- Aldovrandi, P.* (P. Aldovrandi) — član Asocijacije opšteg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika koja je bila pod uticajem Mazzinija; član Generalnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1865). 15
- Aleksandar I* (1777 - 1825) — ruski car (1801 - 1825). 163
- Aleksandar II* (1818 - 1881) — ruski car (1855 - 1881). 448
- Aleksandar Makedonski* — vidi *Aleksandar Veliki*
- Aleksandar Veliki* (356 - 323. pre n. e.) antički vojskovođa i državnik; od 336. pre n. e. kralj Makedonije. 396
- Alexander von Darmstadt* — vidi *Alexander Ludwig Georg, Prinz von Hessen-Darmstadt*.
- Alexander Ludwig Georg, Prinz von Hessen-Darmstadt* (Aleksandar Ludwig Georg, princ fon Hesen-Darmštad; 1823 - 1888) — austrijski general, učesnik italijanskog rata 1859. komandant savezne armije u prusko-austrijskom ratu 1866. 144 150
- Alfred the Great* (Alfred Veliki; 849 - 901) — anglosaksonski kralj (871 - 901), unapredio je širenje prosvete. 402
- Amijen Marcelin* (oko 332. do oko 400) — rimski istoriograf. 402
- Anne* (Ana; 1665 - 1714) — kraljica Engleske (1702 - 1714) — pod njenom vladavinom je izvršeno ujedinjenje Engleske i Škotske u Veliku Britaniju (1707). 364 369 455
- Anselm Kenterberijski* (1033 - 1109) — srednjovekovni teolog, predstavnik rane sholastike. 403
- Applegarth, Robert* (Robert Eplegat; 1833 - 1925) — tesar, jedan od reformističkih vođa tredjuniona, generalni sekretar Ujedinjenog saveza tesara i stolara (1862 - 1871), član londonskog Trades Councila i Generalnog veća Prve internacionale (1865, 1868 - 1872), 1869. delegat

- na bazelskom kongresu; jedan od voda Lige za reformu; 1871. odbio je da potpiše adresu »Građanski rat u Francuskoj»; kasnije se povukao iz radničkog pokreta. 272 290 292 312
- Bagnagatti, D. G.** (D. G. Banjagati) — sekretar Asocijacije opštarg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika koja je bila pod uticajem Mazzinija; član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1865). 15
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič** (1814 - 1876) — jedan od ruskih ideologa i publicista anarhizma; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; izvršio je ideološki uticaj na narodnjački pokret; zastupao je panslavistička shvatanja; u Prvoj internacionali je istupao kao zakleti neprijatelj marksizma tako da je 1872. na haškom kongresu isključen iz Internacionalne zbog razbijačke delatnosti. 336 - 339 344 - 346 476
- Bangya, János** (Janoš Banda; 1817 - 1868) — mađarski žurnalista i oficir, učesnik revolucije 1848/49. u Mađarskoj; posle poraza revolucije Kossuthov emisar u inostranstvu i istovremeno policijski agent; pod imenom Mehmed-bej kasnije stupio u tursku vojnu službu i radio kao izaslanik Turske na Kavkazu za vreme rata Čerkeza protiv Rusije (1855 - 1858). 75 76
- Bara, Jules** (Žil Bara; 1835 - 1900) belgijski državnik, liberal, ministar pravosuđa (1865 - 1870, 1878 - 1884). 263
- Barrett, Michael** (Majkl Baret; umro, 1868) — irski radnik, fenijanac pogubljen je. 492
- Barton, John** (Džon Barton; kraj 18. do početka 19. veka) — engleski ekonomist, predstavnik klasične buržoaske političke ekonomije. 123
- Bastiat, Frédéric** (Frederik Bastija; 1801 - 1850) — francuski ekonomist, propovedao je harmoniju među klasama; »površni predstavnik vulgarno-ekonomske apologetike» (Marx). 25 77 78 168 255 256
- Bauer, Edgar** (Edgar Bauer; 1820 - 1886) — publicist, mladohegelovac; pedesetih i početkom šezdesetih godina živeo je u inostranstvu; 1858/1859. urednik londonskog lista »Neue Zeit»; posle amnestije od 1861. pruski činovnik. 273
- Beales, Edmond** (Edmond Bils; 1803 - 1881) — engleski pravnik; predsednik engleske Nacionalne lige za nezavisnost Poljske, član engleskog Društva za oslobodenje robova, koje se za vreme američkog građanskog rata zalagalo za podršku Severu; predsednik Lige za reformu (1865 - 1869). 79
- Beaufort, Daniel Augustus** (Danjel Ogastes Bofor; 1739 - 1821) — irski geograf i sveštenik; po poreklu Francuz, autor knjige »Memoir of a map of Ireland». 386
- Bebel, August** (August Bebel; 1840 - 1913) — marksist; jedan od osnivača i najpoznatiji vođa nemačke Socijaldemokratske partije; prijatelj i učenik Marxa i Engelsa. 276
- Becker, Bernhard** (Bernhard Beker; 1826 - 1882) — publicist, lasalovac; predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza (1864/1865); 1872. delegat na haškom kongresu Prve internacionale. 75 - 78 271
- Becker, Johann Philipp** (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) — četkar; aktivni učesnik revolucije 1848/49, organizator nemačke sekcije Prve internacionale u Švajcarskoj, delegat londonske konferencije od 1865. i svih kongresa Prve internacionale, urednik časopisa »Vorboten» (1866 - 1871); prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 77 319 337 344 421 425 427 449 454
- Beda Venerabilis (Prečasni)** (oko 673 - 735) — anglosaksonski učenjak, monah i istoričar. 402

- Beethoven, Ludwig van* (Ludvig van Bethoven; 1770 - 1827) — nemački kompozitor, najistaknutiji i najuniverzalniji stvaralac u istoriji muzike. 422
- Béluze, Jean-Pierre* (Žan-Pjer Beliz; 1821 - 1908) — stolar-umetnik; Cabet-ov učenik i pristalica; direktor zadružne banke «Crédit au Travail» (1862 - 1868), jedan od osnivača časopisa «L'Association», organa kooperativnih društava; član Prve internacionale, kasnije se povukao iz radničkog pokreta. 67 68 426
- Bem, Józef* (Jozef Bem; 1795 - 1850) — poljski general i borac za slobodu, jedan od vođa poljskog ustanka od 1830/31; oktobra 1848. učestvovao je u odbrani revolucionarnog Beča, 1849. jedan od vođa mađarske revolucionarne armije; posle toga stupio u tursku vojsku. 163
- Benedek, Ludwig von* (Ludvig fon Benedek; 1804 - 1881) — austrijski general, 1846. učestvovao u ugušivanju ustanka galicijskih seljaka a 1848/49. u ugušivanju revolucije u Italiji i Mađarskoj; komandant korpusa u italijanskom ratu 1859; šef štaba austrijske armije (1860), civilni i vojni guverner Mađarske; komandant austrijske vojske u prusko-austrijskom ratu 1866. 138 - 140 143 147 148 150 - 152
- Benignus* (umro 468) — irski sveštenik, učestvovao je u sastavljanju staroirske zbirke zakona «Senchus Mor». 397
- Bernard de Clairvaux* (Bernar de Klervo; oko 1091 - 1153) — teolog, fanatični pristalica katolicizma. 399
- Bernard, P.* (P. Bernar) — belgijski radnik, moler; član Generalnog veća Prve internacionale; dopisni sekretar za Belgiju (1868 - 1869). 290 292
- Bervi, Vasilij Vasiljevič* (pseudonim: N. Flerovski) (1829 - 1918) — ekonomist i sociolog, prosvetitelj i demokrat; predstavnik narodnjač-
- kog utopijskog socijalizma, autor knjige «Položaj radničke klase u Rusiji». 334 335
- Besson, Alexandre* (Aleksandr Beson) — francuski emigrant u Londonu, bravar; član Generalnog veća Prve internacionale (1866 - 1868); dopisni sekretar za Belgiju; jedan od vođa francuske sekcije u Londonu; priključio se grupi oko Felixa Pyat-a. 179 436 448 453
- Biscamp, Elard* (Elard Biskamp) — žurnalist; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; posle poraza revolucije emigrirao, istupio u redakciju organa nemačkih emigranata u Londonu, lista «Das Volk», čiji je neposredni saradnik bio Marx. 273
- Bismarck, Otto, Fürst von* (knez Oto fon Bizmark; 1815 - 1898) — nemački državni kancelar (1871 - 1890). 49 59 138 186 268 307 352 425
- Blackburne, Francis* (Frensis Blekbern; 1782 - 1867) — irski pravnik i državnik, zauzimao je odgovorne položaje u engleskom sudstvu u Irskoj. 371
- Blake, J. A.* (Dž. A. Blejk) — engleski političar, liberal, član Parlamenta. 491
- Blind, Karl* (Karl Blind; 1826 - 1907) — pisac i žurnalist; 1848/49. učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu; pedesetih godina jedan od vođa nemačke sitnoburžoaske emigracije u Londonu, kasnije nacionalni liberal. 16 - 19
- Blockmoor* ili *Blackmore* (Blekmor) — učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale (1864/1865). 15
- Boate, Gerard* (Džerard Bout; 1604 - 1650) — engleski lekar holandskog porekla, autor knjige «Ireland's natural history». 390

Bosquet, Jean-Baptiste (Žan-Batist Boske) — učitelj; učesnik revolucije od 1848. u Francuskoj) posle toga emigrirao u London; Hercenov prijatelj; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Centralnog veća Prve internacionale (1864/1865). 15

Bohn, Henry George (Henri Džordž Boun; 1796 - 1884) — engleski izdavač. 399

Boisgullebert, Pierre Le Pesant, sieur de (Pjer Le Pezan vlastelin od Boagilbera; 1646 - 1714) — francuski ekonomist, preteča fiziokrata, osnivač klasične buržoaske političke ekonomije u Francuskoj. 206

Bolleter, Heinrich (Hajnrh Bolleter) — nemački emigrant u Londonu, član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864. do 1865), učesnik londonske konferencije 1865. 15 82

Bonaparte — vidi *Napoléon I*

Bonaparte — vidi *Napoléon III*

Boon, Martin James (Martin Džems Bun) — mehaničar, pristalica socijalreformističkih shvatanja čartiste James Bronterre O'Briena; član Generalnog veća Prve internacionale (1869 - 1872), sekretar Lige zemlja i rad, 1872. član britanskog Federalnog veća. 292 471

Booth, John Wilkes (Džon Vilkez But; 1839 - 1865) — američki glumac; za vreme gradanskog rata u Americi pristalica Juga; ubio je Abrahama Lincolnu. 81

Bordage, P. (P. Bordaž) — član Centralnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1866); 1865. učesnik londonske konferencije; član francuske sekcije u Londonu. 15 82

Borkheim, Sigismund Ludvig (Zigismund Ludvig Borkhajm; 1825 - 1885) — žurnalist; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; posle

poraza ustanka emigrirao je iz Nemačke; od 1851. trgovac u Londonu, bio je u prijateljskim odnosima sa Marxom i Engelsom. 76

Bowring, Sir John (ser Džon Bauring; 1792 - 1872) — engleski političar, filolog i pisac, Benthamov učenik, pristalica slobodne trgovine; pedesetih godina kao viši činovnik sprovodio je kolonizatorsku politiku Engleske na Dalekom Istoku. 422

Breitschwert, Otto Ludwig (pseudonim: *Ludwig Otto*) (Oto Ludvig Brajtsvert; 1836 - 1890) — žurnalist, 1864. član Centralnog veća Prve internacionale. 15

Brewer, John Sherren (Džon Šieren Bruer; 1810 - 1879) — istoričar i filolog, profesor u Kraljičinom koledžu u Londonu. 399

Brian Borumha (Boroimhe) (Brajan Borou; 926 - 1014) — kralj Irske (1001 - 1014); u bici kod Klontarta 1014. odneo je konačnu pobjedu nad Normanima. 405 - 408 412

Bright, John (Džon Brajt; 1811 - 1889) — engleski fabrikant, vodeći liberalni političar, pristalica slobodne trgovine, saosnivač Lige protiv zakona o žitu, od početka šezdesetih godina vođa levog krila Liberalne partije; više puta ministar u liberalnim kabinetima. 325 330 454 471 473 490

Brismée, Désiré (Dezire Brizme; 1823 - 1888) — slovoslagač; prudonist, kasnije bakunjinist; 1865. član belgijske sekcije Prve internacionale; od 1869. član belgijskog federalnog veća; 1868. delegat na briselskom kongresu, 1869. potpredsednik bazelskog kongresa i 1872. delegat na haškom kongresu Internacionale; kasnije član Glavnog odbora Belgijske radničke partije. 448

Brissot (de Warville), Jacques-(Jean-) Pierre (Žak-(Žan-)Pjer Briso (de Varvij); 1754 - 1793) — političar

francuske revolucije; na početku revolucije član Jakobinskog kluba. kasnije vođa i teoretičar žirondista. 21

Brodar — vidi *Brodhir*

Brodhir (Brodir; umro 1014) — nor-manski viking, za vreme bitke kod Klontarfa 1014. ubio je irskog kralja Briana Borumha. 405 - 408

Bronner, Eduard (Eduard Broner) — lekar; 1849. poslanik u badenskoj ustavotvornoj skupštini; kasnije emigrirao u Englesku. 17

Brown, John (Džon Braun; 1800 - 1859) — američki farmer, jedan od videnijih vođa revolucionarnog krila abolicionističkog pokreta; učesnik oružane borbe protiv robovlasnika u Kansasu (1854 - 1856 : pokušao je da 1859. podigne ustanak crnačkih robova u Virđžiniji; zbog toga je predat sudu i pogubljen. 361

Bruadhair — vidi *Brodhir*

Bruce, Henry Austin, (od 1873) *Lord Aberdare* (Henri Ostin Brus, lord Aberdar; 1815 - 1895) — britanski državnik, liberal, ministar unutrašnjih poslova (1868 - 1873). 311 330 472 484 487 488 490 - 492 496

Buckley, James (Džems Bakli) — tredjunionist, član Generalnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1869) i član Lige za reformu. 15 82 273 292

Burke, Rickard (Rikard Berk; umro 1870) — fenijanac, oficir severno-američke vojske, jedan od organizatora ustanka od 1867. u Irskoj. 1867. je uhapšen tako da je umro u zatvoru. 330 480 484 - 487 490 - 492

Burke, Thomas F. (Tomas F. Berk; rod. 1840) — fenijanac, general, učestvovao je u američkom građanskom ratu na strani Južnih država, jedan od organizatora ustan-

ka od 1867. u Irskoj, u aprilu 1867. osuđen je na doživotni zatvor. 330

Burke, Thomas Henry (Tomas Henri Berk; 1829 - 1882) — britanski državnik, šezdesetih godina lični sekretar državnog sekretara za Irsku, zatim podsekretar za Irsku (1869 - 1882). 472

Butt, Isaac (Ajzek Bat; 1813 - 1879) — irski advokat, političar, liberal, član Parlamenta; šezdesetih godina se zalagao za uhapšene fenijance, sedamdesetih godina jedan od organizatora pokreta za samostalnu upravu Irske, uvođenjem irskog parlamenta i vlade (Home Rule). 313 472 - 474

Cabet, Étienne (Etjen Kabe; 1788 - 1856) — francuski pravnik i publicist, komunist-utopist; autor utopijskog romana »Put u Ikariju«. 24

Caird, James (Džems Kard; 1816 - 1892) — škotski agronom, liberal, član parlamenta; autor mnogih spisa o zemljišnom pitanju u Engleskoj i Irskoj. 386 387

Cairnech (Kernič; 5. vek) — vesnik hrišćanstva u Irskoj, učestvovao je u sastavljanju staroirske zbirke zakona »Senchus Mor«. 398

Camden, William (Viljem Kemden; 1551 - 1623) — engleski istoričar, autor knjige »Britanija«. 399

Camperio, Philipp (Filip Kamperio; 1810 - 1882) — švajcarski državnik italijanskog porekla, pravnik; član Velikog veća (1847 - 1870), predsednik državnog veća Ženeve, rukovodio je sudstvom i policijom. 354

Campion, Edmund (Edmund Kempjen; 1540 - 1581) — vesnik katolicizma u Engleskoj, autor jedne »Istorije Irske«. 399

Carey, Martin Henley (Martin Henli Keri) — irski žurnalista, fenijanac, 1865. osuđen je na pet godina prinudnog rada. 330 473 480

- Carolan* ili *O'Carolan, Torlogh* (Torlog Karolen (O'Karolen); 1670 - 1738) — irski bard, autor mnogih narodnih pesama. 412
- Carpenter, William Benjamin* (Viljem Bendžamin Karpinter; 1813 - 1885) — engleski prirodnjak i fiziolog. 422
- Carter, James* (Džems Karter) — frizer; član Lige za reformu, član Generalnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1867); dopisni sekretar za Italiju (1866/1867); 1865. učestvovao je na londonskoj konferenciji, 1866. na ženevskom i 1867. na lozanskom kongresu Prve internacionale. 15 82 436 453
- Casey, John* (Džon Kejzi) — irski fenijanac, 1866. je uhapšen i osuđen na pet godina prinudnog rada. 495 496
- Castlereagh, Lord Henry Robert Stewart* (od 1821) *Marquis of Londonderry, Viscount* (lord Henri Robert Stjuart, markiz od Londonderija, vikont Kasrej; 1769 - 1822) — britanski državnik, torijevac 1798. ugošio je ustanak u Irskoj, državni sekretar za Irsku (1799 - 1801), ministar za rat i kolonije (1805 - 1806, 1807 - 1809), ministar spoljnih poslova (1812 - 1822); izvršio je samoubistvo. 365 474 490
- Celestius* (sredina 4. do početka 5. veka) — irski monah i misionar. 402
- Cezar, Gaj Julije* (oko 100 - 44. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik. 409
- Charles I* (Čarls I; 1600 - 1649) — kralj Engleske (1625 - 1649), pogubljen za vreme engleske buržoaske revolucije. 367
- Charles II* (Čarls II; 1630 - 1685) — kralj Engleske (1660 - 1685). 368
- Charles Le Chauve* (Karlo Čelavi; 823 - 877) — kralj Francuske (840 - 877). 403
- Charles X* (Šarl X; 1757 - 1836) — kralj Francuske (1824 - 1830). 162
- Charras, Jean-Baptiste-Adolphe* (Žan-Batist-Adolf Šara; 1810 - 1865) — francuski vojni funkcioner i političar; 1848. učestvovao je u ugušivanju juskog ustanka pariskih radnika; za vreme Druge republike poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine, istupao je protiv Louis-a Bonaparte; posle državnog udara od 2. decembra 1851. proteran iz Francuske. 294
- Cherbuliez, Antoine-Elisée* (Antoan-Elize Šerbilije; 1797 - 1869) — švajcarski ekonomist, pristalica Simmondija, čiju je teoriju povezoao s elementima Ricardovog učenja. 123
- Cialdini, Enrico, duca di Gaeta* (Enriko Čaldini, grof od Gaete; 1811 - 1892) — italijanski general, 1848./49. učesnik nacionalnooslobodilačkog rata u Italiji, 1855. komandant jedne pijemontske brigade na Krimu 1859. komandant divizije u italijanskom ratu i 1866. komandant korpusa u prusko-austrijskom ratu. 144 147
- Cimbaoth* (3. vek pre n. e.) — jedan od regenata starog Ulstera koji se pominje u hronikama. 396
- Clam-Gallas, Eduard, Graf von* (Eduard grof fon Klam-Galas; 1805 - 1891) — austrijski general, 1848./49. učestvovao je u ugušivanju revolucionarnog i nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji, 1859. komandant korpusa u italijanskom ratu i 1866. u prusko-austrijskom ratu. 150
- Clarendon, George William Frederick Villiers, Earl of* (Džordž Viljem Frederik Viljez erl od Klarendena; 1800 - 1870) — britanski državnik, vigovac, kasnije liberal; vice-kralj Irske (1847 - 1852), ugošio je irski ustanak od 1848; ministar spoljnih poslova (1853 - 1858, 1865/1866. i 1868 - 1870). 274 275
- Clariol* ili *Clarion* (Klariol ili Klarion) — 1865. delegat Saveza pariskih slovoslagača na londonskoj konferenciji Prve internacionale. 426

- Cobbett, William* (Viljem Kobit; 1762 - 1835) — engleski političar i publicist; po poreklu seljak; istaknuti predstavnik sitnoburžoaskog radikalizma, borio se za demokratizaciju političkog pokreta u Engleskoj. 474
- Cohn* ili *Cohen, James* (Džems Kouin) — duvanski radnik, predstavnik londonskog Udruženja duvanskih radnika, član Generalnog veća Prve internacionale (1868 - 1871), dopisni sekretar za Dansku (1870 - 1871), 1868. delegat na briselskom kongresu a 1871. na londonskoj konferenciji Prve internacionale. 273 292
- Collet, Joseph* (Žozef Kole) — francuski žurnalist, emigrant u Londonu, urednik lista «International Courier»; član Generalnog veća Prve internacionale (1866/1867). 440 450
- Columba* (Kolumba; oko 521 - 597) — irski misionar, začetnik katolicizma u Škotskoj. 403
- Condillac, Étienne-Bonnot de* (Etjen-Bono de Kodijak; 1715 - 1780) — francuski ekonomist i filozof deist, senzualist; zastupao je gledište da vrednost jedne robe odgovara njenoj korisnosti. 209 238
- Cope, James* (Džems Koup) — tredjunionist, član komiteta londonskog Saveza obučara i londonskog Trades Councila; član Generalnog veća Prve internacionale (1865 - 1867), 1865. učesnik londonske konferencije. 426
- Copeland* (Kouplend) — predstavnik ateističkog pokreta u Engleskoj, član Generalnog veća Prve internacionale (1868/1869). 273
- Corc* (Kork; 5. vek) — kralj Minstera, prema irskim hronikama učestvovalao je u sastavljanju staroirske zbirke zakona «Senchus Mor». 397
- Cormac Mac Cuileinnain* (Kormek Mek Kulanajn; 836 - 908) — kralj i biskup Kašela (901 - 908). 398
- Cormac Ulfadha* (Kormek Ulfada; 3. vek) — kralj Irske. 401
- Cornell, Ezra* (Ezre Konel; 1807 - 1874) — američki kapitalist i filantrop, osnivač Cornell univerziteta u Itaki (SAD). 389
- Costello, Augustin* (Ogasten Kostelou) — irski fenijanac, oficir američke vojske; 1867. došao je u Irsku da bi uzeo učešća u ustanku, uhapšen je i osuđen na 12 godina prinudnog rada. 485
- Coulson, Edwin* (Edvin Koulsn) — tredjunionist, sekretar londonskog Društva zidara, član londonskog Trades Councila; član Centralnog veća Prve internacionale (1865 - 1866) i Izvršnog komiteta Lige za reformu. 82 426
- Cowley, Henry Richard Charles Wellesley, Earl* (Henri Ričard Čarls Velzli erl Kauli; 1804 - 1884) — britanski diplomat, ambasador u Parizu (1852 - 1867). 439
- Cremer, William Randall* (Viljem Randal Kremer; 1838 - 1908) — predstavnik tredjuniona i pacifističkog pokreta, reformist; saosnivač i lider Ujedinjenog saveza tesara i stolara, član londonskog Trades Councila, engleske Nacionalne lige za nezavisnost Poljske, Lige zemlja i rad; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale i njegov generalni sekretar (1864 - 1866), 1865. učesnik londonske konferencije i 1866. ženevskog kongresa Internacionalne, član Izvršnog komiteta Lige za reformu; protivnik revolucionarne taktike, paktirao je s buržoazijom za vreme borbi za reformu izbora; kasnije pripadnik Liberalne partije; član Parlamenta (1885 - 1895. i 1900 - 1908). 15 82 419 426
- Cromwell, Henry* (Henri Kromvel; 1628 - 1674) — sin Olivera Cromwella, general u engleskoj vojsci Parlamenta, 1650. učestvovalao je u kaznenoj ekspediciji Olivera Cromwella u Irskoj, 1654. imenovan za komandanta irske armije, namesnik

- (1657/1658), lord-namesnik Irske (1658/1659). 367 368
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvel; 1599 - 1658) — engleski državnik; vođa buržoazije i poburžoaznog plemstva za vreme buržoaske revolucije u 17. veku; od 1649. vrhovni komandant irske armije i lord-namesnik Irske, od 1653. do 1659. lord-protector Engleske, Škotske i Irske. 364 366 - 368 412 455
- Cucchiari, Domenico* (Domeniko Kujari, 1806 - 1900) — italijanski general, učesnik italijanskog rata 1859. komandant korpusa u prusko-austrijskom ratu. 145
- Černiševski, Nikolaj Gavrilovič* (1828 - 1889) — ruski revolucionarni demokrata; jedan od najznačajnijih utemeljača ruske socijaldemokratije. 335
- Daire* (Dir; 5. vek) — jedan od regenata Ulstera, učestvovao je u sastavljanju staroirske zbirke zakona „Senchus Mor“. 397
- Darwin, Charles Robert* (Čarls Robert Darvin; 1809 - 1882) — engleski prirodnjak, tvorac teorije evolucionizma. 178 185 421
- Davies, Sir John* (ser Džon Dejvis; 1569 - 1626) — britanski državnik, pesnik, autor mnogih spisa iz istorije Irske; državni tužilac za Irsku (Attorney-general) (1609 - 1619); pristalica engleske kolonizacije Irske. 399
- Davis, Jefferson* (Džeferson Dejvis; 1808 - 1889) — američki političar, član Demokratske partije, jedan od organizatora robovlasničkog ustanka na Jugu; učestvovao je u ratu SAD protiv Meksika (1846 - 1848), ministar vojni SAD (1853 - 1857) predsednik Južne konfederacije (1861 - 1865). 81 473
- Davison, A. N.* (A. N. Dejvison) — delovoda Schillerovog instituta u Mančesteru. 266
- Dell, William* (Viljem Del) — tapetar, član engleske Nacionalne lige za nezavisnost Poljske; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1869) i njegov blagajnik (1865, 1866/1867), 1865. je učestvovao na londonskoj konferenciji, jedan od lidera Lige za reformu. 15 82 273 436 453
- Della Rocca* — vidi *Morozzo della Rocca, Enrico*
- Denoual, Jules* (Žil Danual) — francuski sitnoburžoaski demokrat; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale (1864 - 1865). 15 423
- De Paep, César* (Sezar De Pap; 1842 - 1890) — slovoslagač, kasnije lekar; saosnivač belgijske sekcije Prve internacionale, član belgijskog Federalnog veća, 1865. delegat na londonskoj konferenciji, 1867. delegat lozanskog, 1868. brijskog, 1869. bazelskog kongresa i 1871. londonske konferencije Prve internacionale; posle haškog kongresa 1872. izvesno vreme je podržavao bakunjiniste; 1885. saosnivač Belgijske radničke partije. 427 429
- Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley* (od 1851), *Earl of* (Edvard Džordž Džefri Smit Stenli erl od Darbija; 1799 - 1869) — britanski državnik, vigovac od 1835, zatim lider torijevaca, kasnije jedan od lidera Konzervativne partije; premijer (1852, 1858/1859, 1866 - 1868). 331 488
- Derkinderen* (Derkinderen) — član Generalnog veća Prve internacionale (1866/1867), 1867. dopisni sekretar za Holandiju. 179
- Destutt de Tracy, Antoine-Louis-Claude, comte* (grof Antoan-Luj-Klod Desti de Trasi; 1754 - 1836) — francuski ekonomist, filozof senzualist; pristalica konstitucionalne monarhije. 223

De Witte, J. (Ž. De Vit) — belgijski slikar, član privremenog komiteta sekcije Prve internacionale u Litihu, osnovane 1867. 448

Dick, Alexander (Aligzander Dik) — tredjunionist, član Ujedinjenog saveza pekarskih radnika; član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1865); 1865. je zbog preseljenja u Novi Zeland imenovan za dopisnog sekretara Prve internacionale za ovu zemlju. 15

Diderot, Denis (Deni Didro; 1713 - 1784) — francuski filozof, predstavnik mehanicističkog materijalizma, ateist; ideolog francuske revolucionarne buržoazije, prosvetitelj; vodeći enciklopedist. 131

Dinter, J. G. (J. G. Dinter) — predsjednik Radničkog komiteta za izradu privremenog nacrtu statuta Udruženja rudara svih saksonskih ugljokopa (Cvikau 1869). 283

Diodor Sicilijanac (oko 80 - 29. pre n. e.) — grčki historičar, autor dela «Bibliothecae historicae». 400

Dionizije Areopagita (1. vek) — prvi atinski biskup, član atinskog areopaga. 403

Disraeli (D'Israeli), Benjamin (od 1876), *Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli, erl od Bekenzfilda; 1804 - 1881) — britanski državnik i pisac, jedan od lidera Konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858 - 1859. i 1866 - 1868), premijer (1868. i 1874 - 1880). 331 471 488

Downing, M'Carthy (Mekarti Dauning) — irski političar, liberal, član Parlamenta. 491 492

Dronke, Ernst (Ernst Dronke; 1822 - 1891) — publicist i pisac, u početku «istinski» socijalist, kasnije član Saveza komunista; 1848/1849. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung»; posle poraza revolucije emigrirao u Švajcarsku,

zatim u Englesku; pri rascepu Saveza komunista ostao je Marxov i Engelsov pristalica; kasnije se povukao iz političkog života i posvetio trgovini. 75

Dubthach (Dabtač; 5. vek) — irski dvorski pesnik i zakonodavac, učestvovao je u sastavljanju staroirske zbirke zakona «Senchus Mor» 398

Dufferin and Ava, Frederick Temple Hamilton-Temple Blackwood, Marquis of (Frederik Templ Hamilton-Templ-Blekvud markiz od Daferin end Ave; 1826 - 1902) — britanski državnik i diplomat, liberal, pripadao je Gladstone-ovoj vladi (1868 - 1872), veleposednik u Irskoj. 362 376 489 493

Duffy, Edward (Edvard Dafi; 1840 - 1868) — jedan od vođa irskog revolucionarnog bratstva, organizovao je fenijanski pokret u zapadnoj Irskoj, 1867. osuđen na 15 godina prinudnog rada, umro je u zatvoru. 482

Dumas, Alexandre (Otac) (Aleksandar Dima; 1803 - 1870) — francuski pisac. 485

Du Mesnil-Marigny, Jules (Žil Di Meni-Marinji) — francuski buržoaski ekonomist i publicist; 1865. član Prve internacionale, 1865. učestvovao je na londonskoj konferenciji. 426

Duncker, Franz Gustav (Franc Gustav Dunker; 1822 - 1888) — izdavač, član Naprednjačke partije; 1868. je zajedno s Maxom Hirschom osnovao reformističko Hirsch-Dunckerovo udruženje rudara, koje je postojalo do 1933. 169 175 272

Dungal (Dangl; umro oko 827) — irski monah, učenjak i pesnik, oko 820. pozvan je u Paviju da bi tamo držao nastavu. 403

Dunoyer, Barthélemy-Charles-Pierre-Joseph (Bartelemi-Šarl-Pjer-Žozef Dinoaje; 1786 - 1862) — francuski ekonomist i buržoaski političar. 24

- Dupont, Eugène* (Ežen Dipon; oko 1831 - 1881) — francuski izradivač muzičkih instrumenata; učesnik pariskog junskog ustanka 1848; od 1862. živio je u Londonu, član Generalnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1872), dopisni sekretar za Francusku (1865 - 1871), 1865. učesnik na londonskoj konferenciji i 1866. na ženevskom kongresu, 1867. potpredsednik lozanskog kongresa, 1868. delegat briselskog kongresa, 1871. londonske konferencije i 1872. haškog kongresa; sprovodio je Marxovu liniju; 1870. prešao je u Manchester i tamo osnovao jednu sekciju Internacionale; član britanskog Federalnog veća Internacionale (1872/1873); 1874. preselio se u SAD. 15 82 179 290 292 419 435 453
- Durando, Giacomo* (Đakomo Durando; 1807 - 1894) — italijanski general, komandant korpusa italijanske vojske u prusko-austrijskom ratu 1866. 145
- Eccarius, Johann Georg(e)* (Johan Georg Ekarijus; 1818 - 1889) — krojač iz Tiringije, publicist; emigrant u Londonu, član Saveza pravednih, zatim Saveza komunista; jedan od rukovodilaca Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1872), generalni sekretar Veća (1867 - 1871), dopisni sekretar za Ameriku (1870 - 1872); delegat na svim kongresima i konferencijama Prve internacionale; kasnije se priključio reformističkom vodstvu tredjuniona. 15 79 82 179 265 290 292 312 355 436 453 471
- Edelsheim, Leopold Wilhelm* (od 1868) *Edelsheim-Gyulai* (Leopold Vilhelm Edelshajm; Edelshajm-Đulaj; 1826 - 1893) — austrijski general, u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant jedne konjičke divizije. 148 151
- Edward III* (Edvard III; 1312 - 1377) — kralj Engleske (1327 - 1377). 217 248
- Eginhard (Einhart)* (Eginhard; Ajnhart; oko 770 - 840) — francuski istoriograf, biograf Karla Velikog. 402
- Elisabeth* (Elizabet; 1533 - 1603) — kraljica Engleske (1558 - 1603). 364 367 412 455
- Ella (Aella)* (Ela; umro 867) — kralj Nortamberlanda (oko 862 - 867). 405
- Engels, Friedrich* (Fridrih Engels; 1820 - 1895). 28 64 65 69 71 - 73 78 266 - 269 271 322 323 352
- Erdmann, Johann Eduard* (Johan Eduard Erdman; (1805 - 1892) — filozof, hegelovac. 403
- Erigena, Johannes Scotus* (Johan Skot Eriugena; oko 810. do oko 877) — srednjovekovni filozof, teolog i prevodilac; poreklo Irac. 403
- Erlanger, Raphael von* (Rafael fon Erlanger) — frankfurtski bankar. 51
- Ernst* (Ernst; 1824 - 1899) — austrijski nadvojvoda, general, u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant armijskog korpusa. 151
- Ezop* (6. vek pre n. e.) — polulegendarni grčki basnopisac. 19
- Eyre, Edward John* (Edvard Džon Ejer; 1815 - 1901) — britanski kolonijalni činovnik, guverner Jamajke (1864 - 1866), 1865. ugušio je ustanak crnaca. 288
- Fergus* (Fergas; 5. vek) — irski pesnik, učestvovao je u sastavljanju staroirske zbirke zakona »Senchus Mor«. 398
- Fernando II* (Fernando II; 1810 - 1859) — kralj Sicilije i Napulja (1830 - 1859); zbog bombardovanja Mesine u septembru 1848. nazvan je Kralj bomba. 331 485
- Ferrier, François-Louis-Auguste* (Fransoa-Luj-Ogist Ferije; 1777 - 1861)

- francuski podinspektor carine, ekonomist; »panegiričar bonapartističkog sistema prohibicija« (Marx). 152
- Fueerbach, Ludwig Andreas* (Ludvig Andreas Foerbah; 1804 - 1872) — nemački filozof materijalist. 20 164
- Fitzgerald, Lord Edward* (lord Edvard Ficdžerald; 1763 - 1798) — buržoaski revolucionar, jedan od organizatora društva United Irishmen, rukovodio je pripremama ustanka od 1798. u Irskoj. 366 370
- Fitzgerald, John David* (Džon Dejvid Ficdžerald; 1816 - 1889) — irski pravnik i političar, liberal, član Parlamenta; više puta je bio na visokim državnim položajima u engleskoj upravi u Irskoj. 496
- Fleetwood, Charles* (Čarls Flitvud; umro 1692) — za vreme buržoaske revolucije u 17. veku general engleske vojske Parlamenta; od 1652. vrhovni zapovednik engleske vojske u Irskoj, namesnik u Irskoj (1654 - 1657). 367
- Flerovski, N.* — vidi *Bervi, Vasilij Vasiljevič*
- Flies, Eduard* (Eduard Flis; 1802 - 1886) — pruski general u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant konjičke brigade, kasnije divizije. 150
- Fontaine, Léon* (Leon Fonten) — belgijski žurnalist; učestvovao je u demokratskom pokretu; urednik francuskog izdanja Hergenovog časopisa »Kolokol« (1862 - 1865); 1865. privremeni dopisni sekretar Centralnog veća za Belgiju; 1868. delegat na briselskom kongresu Prve internacionale. 429
- Fontana, Giuseppe P.* (Đuzepe P. Fontana) — učesnik revolucije 1848. u Italiji, zatim emigrant; jedan od lidera Asocijacije opšteg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika koja je bila pod Mazzinijevim uticajem; član Centralnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1865); 1865. dopisni sekretar za Italiju. 15
- Försterling, Emil* (Emil Fersterling; 1827 - 1872) — kazandžija; član Opšteg nemačkog radničkog saveza, kasnije predsednik lasalovskog Opšteg nemačkog radničkog saveza (1867/1868), koji je osnovala grofica Hatzfeldt; poslanik severnonemačkog rajshtaga (1867 - 1870). 271
- Fortescue-Parkinson, Chichester Samuel, Baron Carlingford* (Čičester Semjuel Fortiskju-Parkinsn, baron Karlingford; 1823 - 1898) — britanski državnik, liberal, član Parlamenta (1847 - 1874), državni sekretar za Irsku (1865/1866. i 1868 - 1870), zauzimao je mnoge odgovorne državne položaje. 472
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772 - 1837) — francuski socijalist utopist. 20 175 191 401
- Fox Peter* (pravo ime: *Peter Fox André*) (Piter Foks; Piter Foks Andre; umro 1869) — žurnalist, pozitivist; jedan od vođa engleske Nacionalne lige za nezavisnost Poljske; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1869); od 1865. zvanični sekretar za štampu Generalnog veća, od septembra do novembra 1866. generalni sekretar Veća, dopisni sekretar za Ameriku (1866/1867); 1866. jedan od urednika lista »Commonwealth«; član Izvršnog komiteta Lige za reformu. 15 79 82 436 453
- Franklin, Benjamin* (Bendžamin Franklin; 1706 - 1790) — američki državnik, prirodnjak i ekonomist; aktivni borac za nezavisnost svoje zemlje; koautor i jedan od potpisnika Deklaracije o nezavisnosti SAD; prvotitelj. 102
- Frémont, John Charles* (Džon Čarls Frimont; 1813 - 1890) — američki istraživač i političar, pristalica Re-

- publikanske partije (levo krilo); na izborima 1865. kandidat za predsjednika; za vreme američkog građanskog rata komandant trupa severnih država u državi Misuri (do novembra 1861) i 1862. u državi Virdžinija. 18
- Fribourg, E. E.* (E. E. Fribur) — graver, kasnije trgovac; prudonist, jedan od vođa pariske sekcije Prve internacionale; 1865. delegat na londonskoj konferenciji i 1866. na ženevskom kongresu; 1871. objavio je knjigu o Prvoj internacionali, u kojoj je istupio protiv Internacionala i Pariske komune. 66 68 423 - 427
- Fridolin* (Fridolin, 6. vek) — irski misionar, širio je hrišćanstvo među Alemanima u oblasti gornje Rajne. 403
- Friedrich Karl, Prinz* (princ Fridrih Karl; 1828 - 1885) — pruski general, kasnije general-feldmaršal, u danskom ratu 1864. rthovni komandant pruske, a zatim prusko-austrijske vojske, u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant prve pruske armije. 138 148 150 151
- Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm; 1831 - 1888) — pruski prestolonaslednik, 1888. kralj Pruske i nemački car pod imenom Friedrich III; u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant druge pruske armije. 138 148 151
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Vilhelm III; 1770 - 1840) — kralj Pruske (1797 - 1840). 138
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) — kralj Pruske (1840 - 1861). 296
- Gablencz, Ludwig Karl Wilhelm, Freiherr von* (Ludvig Karl Vilhelm baron fon Gablenc; 1814 - 1874) — austrijski general, učestvovao je u ugušivanju revolucija 1848/49. u Italiji i Madarskoj; učesnik italijanskog rata 1859. i prusko-austrijskog rata 1866. 151
- Gallus* (Gal; oko 550. do oko 645) — propovednik hrišćanstva, pokretom Irac. 403
- Gardner, Robert* (Robert Gadner) — engleski fabrikant, 1844. u svom preduzeću u Prestonu skratio je radni dan sa 12 na 11 časova. 231
- Garibaldi, Giuseppe* (Đuzepe Garibaldi; 1807 - 1882) — italijanski revolucionar, demokrat, vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji; nesebično se borio 1848. na čelu dobrovoljačkog pokreta na strani pijemontske armije u ratu protiv Austrije; organizator odbrane Rimske Republike od aprila do jula 1849; pedesetih do šezdesetih godina bio je na čelu borbe italijanskog naroda za nacionalnu slobodu i ponovno ujedinjenje Italije. 147 329
- Gathorne-Hardy, Gathorne* (Gejtorrn Gejtorrn-Hardi; 1814 - 1906) — britanski državnik, konzervativac, ministar unutrašnjih poslova (1867/1868). 179
- Geib, August* (August Gajb; 1842 - 1879) — socijaldemokrat, knjižar iz Hamburga; član Opšteg nemačkog radničkog saveza; učesnik na ajzenaškom kongresu 1869. i saosnivač Socijaldemokratske radničke partije, blagajnik Partije (1872 - 1878), član Rajhstaga (1874 - 1876). 184 351
- Gennadius* (Genadij; 5. vek) — galski pisac. 402
- George III* (Džordž III; 1738 - 1820) — kralj Velike Britanije i Irske (1760 - 1820), izborni knez a od 1814. kralj Hanovera. 369
- Gérard, Balthasar* (Baltazar Žerar; 1558 - 1584) — fanatični katolik; ubio je 1584. princa Vilhelma Oranskog, vođu nizozemske buržoaske revolucije u 16. veku. 81
- Gibson, William* (Viljem Gibsn) — član Nacionalne unije rada SAD;

- sekretar Saveza za međunarodne veze. 449 - 452
- Giraldus Cambrensis (Sylvester Gerold Barry)* (Girolodus Kambrenzis; Silvester Džerald Beri; 1146. do oko 1220) — engleski srednjovekovni pisac, 1185. učestvovao je u jednoj vojnoj ekspediciji na Irsku, autor nekih spisa o Irskoj. 399 400 404 409
- Gladstone, Williem Ewart* (Viljem Juet Gledston; 1809 - 1898) — britanski državnik, torijevac, zatim pilovac; u drugoj polovini 19. veka lider Liberalne partije, ministar finansija (1852 - 1855. i 1859 - 1866) i premijer (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 3 4 274 313 330 - 332 361 471 - 475 480 - 482 484 - 487 489 490 493 494 496 497
- Gottraux, Jules* (Žil Gotro) — Švajcarac, uzeo je englesko državljanstvo; član Prve internacionale. 439
- Gounod Charles-François* (Šarl Fransoa Guno; 1818 - 1893) — francuski kompozitor. 422
- Graves, Charles* (Čarls Grejvz; 1812 - 1899) — irski naučnik, matematičar, član vladine komisije za prevodenje i izdavanje starih zakona Irske (1852 - 1869), od 1866. biskup Limerika. 397
- Gray, Roger* (Rodžer Grej) — zidar, predsjednik Uprave akcionarskog društva lista «Bee-Hives»; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale (1864 - 1865) i Lige za reformu. 15
- Gregor XIII* (1502 - 1585) — rimski papa (1572 - 1585). 367
- Greville-Nugent, Reginald* (Redžinald Grevil-Njudžent) — irski oficir, liberal. 496
- Grimm, Jacob* (Jakob Grim; 1785 - 1863) — istaknuti filolog i istoričar kulture, autor radova iz oblasti istorije nemačkog jezika i prava, mitologije i književnosti; zajedno sa svojim bratom Wilhelmom (1786 - 1859) izdavao je sage i bajke, a od 1852. i prve tomove «Nemačkog rečnika». 400 408
- Grossmith, John* (Džon Grousmi) — član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1865). 15
- Grün, Karl* (Karl Grin; 1817 - 1887) — sitnoburžoaski publicist, četrdesetih godina jedan od glavnih predstavnika «istinskog socijalizma». 22
- Guillaume, James* (Džems Gijom; 1844 - 1916) — švajcarski učitelj; anarhist, bakunjinist, član Prve internacionale, učestvovao 1866. na ženevskom, 1867. na lozanskom, 1869. bazelskom i 1872. na haškom kongresu Internacionale; jedan od organizatora Alijanse socijalističke demokratije, urednik listova «Le Progrès», «La Solidarité» i «Bulletin de la Fédération Jurassienne»; na haškom kongresu isključen iz Internacionale zbog razbijacke delatnosti; za vreme I svetskog rata socijalšovinist. 338
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) — francuski istoričar i državnik, orleanist; od 1840. do 1848. vodio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske, zastupao je interese finansijske buržoazije. 296
- Hales, John* (Džon Hejiz; rod. 1839) tkač; predstavnik engleskih tredjuniona, član Generalnog veća Prve internacionale (1866 - 1872) i sekretar Veća, član Izvršnog komiteta Lige za reformu, član Lige zemlja i rad; 1871. delegat na londonskoj konferenciji i 1872. na haškom kongresu Internacionale; od početka 1872. bio je na čelu reformističkog krila britanskog Federalnog veća; borio se protiv Marxa i njegovih pristalica da bi na svoju stranu privukao rukovodstvo Internacionale u Engleskoj. 273 292

- Hancock, U. Nelson* (J. Nelson Henkok) – irski pravnik, sa O'Mahonyem izdao je dva toma staroirske zbirke zakona »Senchus Mora«. 397
- Händel, Georg Friedrich* (Georg Fridrih Hendl; 1685 - 1759) – nemački kompozitor. 422
- Hanmer, Meredith* (Meredith Hanmer; 1543 - 1604) – engleski sveštenik i istoričar, autor knjige »The chronicle of Ireland«. 399
- Hanseman, David Justus* (David Justus Hanzeman; 1790 - 1864) – krupni kapitalist, jedan od voda rajnske liberalne buržoazije; od marta do septembra 1848. pruski ministar finansija; vodio je izdajničku politiku sporazumevanja s kontrarevolucionarnim snagama. 281
- Hansen, N. P.* (N. P. Hansen) – član Generalnog veća Prve internacionale (decembar 1864 - 1867), učesnik na londonskoj konferenciji Internacionalne, 1866. dopisni sekretar za Dansku, 1867. za Dansku i Holandiju; poreklom Danac. 15 82 436 453
- Harald I Hårfagr* (Harald I Horfagr; oko 850. do oko 933) – kralj Norveške (872 - 930). 404
- Hartwell, Robert* (Robert Hartvel) – slovoslagač; bivši čarist, jedan od urednika lista »Bee-Hive«, učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale (1864 /1865) i Izvršnog komiteta Lige za reformu; sekretar Londonskog udruženja radnika. 15
- Hatzfeldt, Sophie, Grafín von* (Sofi grofica fon Haffeld; 1805 - 1881) – prijateljica i pristalica Lassalle-a 72 76 77 271
- Haufe, Albert F.* (Albert F. Haufe) – krojač, živio je u Londonu; 1866. član Centralnog veća Prve internacionale. 134
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) – nemački filozof, najznačajniji predstavnik nemačke klasične filozofije. 20 250 296
- Helvétius, Claude-Adrien* (Klod-Adrijen Helvecius; 1715 - 1771) – francuski filozof, predstavnik mehanicističkog materijalizma, ateist; jedan od ideologa francuske revolucionarne buržoazije. 24
- Hennessy, John Pope* (Džon Poup Henisi; 1834 - 1891) – irski političar, član Parlamenta, konzervativac, početkom šezdesetih godina predložio je u Parlamentu sprovođenje niza sitnih reformi u Irskoj. 376
- Henry I* (Henri I; 1068 - 1135) – kralj Engleske (1100 - 1135). 399
- Henry II* (Henri II; 1133 - 1189) – kralj Engleske (1154 - 1189). 367
- Henry VII* (Henri VII; 1457 - 1509) – kralj Engleske (1485 - 1509). 217
- Hercen, Aleksandar Ivanovič* (1812 - 1870) – znameniti ruski revolucionarni demokrat, filozof materijalist, publicist i pisac; 1847. emigrirao je u inostranstvo gde je organizovao rusku štampariju i izdavao mesečni časopis »Poljarnaja zvezda« i list »Kolokol«. 345
- Heron, Denis Caulfield* (Denis Kolfil Heren; 1824 - 1881) – irski pravnik i ekonomist, 1870. član Parlamenta. 497
- Herwarth von Bittenfeld, Karl Eberhard* (Karl Eberhard Hervart fon Bitenfeld; 1796 - 1884) – pruski general, od 1871. general-feldmaršal, učestvovao je u danskom ratu 1864, u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant elbske armije. 148 151
- Herwegh, Georg* (Georg Herveg; 1817 - 1875) – poznati nemački pesnik. 71
- Heß, Moses* (Mozes Hes; 1812 - 1875) – publicist, sredinom četrdesetih

- godina jedan od glavnih predstavnika «istinskog» socijalizma; šezdesetih godina lasalovac; 1868. učestvovao je na briselskom a 1869. na bazelskom kongresu Prve internacionale. 29
- Heydt, August, Freiherr von der* (August baron fon der Hajd; 1801 - 1874) — bankar u Elberfeldu, pruski državnik; ministar trgovine (decembar 1848. do 1862) i ministar finansija (1866 - 1869). 183
- Hijeronim, Sofronije Euzebije* (oko 340 - 420) — teolog dalmatinskog porekla, preveo je Bibliju na latinski. 402
- Hirsch, Max* (Maks Hirš; 1832 - 1905) ekonomist, član Naprednjačke partije; osnovao je 1868. sa Francom Dunckerom reformističko Hirsch-Dunckerovo udruženje rudara koje je postojalo do 1933; član Rajhstaga (1869 - 1893). 272 273
- Hobbes, Thomas* (Tomas Hobs; 1588 - 1679) — engleski filozof, predstavnik mehanicističkog materijalizma; u svojim socijalno-političkim pogledima ispoljavao je antidemokratske tendencije. 107
- Hofstetten, Johann Baptist von* (Johan Baptist fon Hofšteten; umro 1887) — bavarski oficir, lasalovac; izdavač i jedan od urednika lista «Social-Demokrat» (1864 - 1867). 180 182 184
- Hohenzollern* (Hoencolerni) — dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 164
- Hollinger, Fidelio* (Fideilou Holinger) — vlasnik štamparije u Londonu u kojoj se štampao list «Das Volk». 17
- Holtorp, Emile* (Emil Holtorp) — poljski emigrant u Londonu; član Centralnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1866), dopisni sekretar za Poljsku (1864/1865); 1865. učesnik na londonskoj konferenciji Internacionale; 1866. bio je član Međunarodnog republikanskog komiteta, koji je osnovao Mazzini. 15 82 419
- Homer* — legendarni epski pesnik stare Grčke kome se pripisuju epovi «Ilijada» i «Odiseja». 40
- Hood, Gunner* (Ganer Hud) — irski fenijanac, 1866. vojni sud ga je osudio na četiri godine prinudnog rada. 480
- Howell, George* (Džordž Hauel; 1833 - 1910) — zidar, jedan od reformističkih vođa engleskih tredjuniona, bivši čarist, sekretar londonskog Trades Councila (1861 - 1862); učesnik mitinga od 28 septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1869); 1865. učestvovao je na londonskoj konferenciji Internacionale, sekretar Lige za reformu i Parlamentarnog komiteta britanskog Kongresa tredjuniona (1871 - 1875). 15 82 272 426
- Hugo, Victor* (Viktor Igo; 1802 - 1885) — francuski pisac. 293
- Huxley, Thomas Henry* (Tomas Henri Haksli; 1825 - 1895) — engleski prirodnjak, blizak Darwinov saradnik; u filozofiji nedosledni materijalist. 400 421
- Iveton, Henry* (Henri Ajetn; 1611 - 1651) — general u vojsci Parlamenta za vreme buržoaske revolucije u 17. veku; jedan od ideologa Partije nezavisnih; general vojske Parlamenta, učesnik kaznene ekspedicije Olivera Cromwella u Irskoj (1649/1650), Crommwelov naslednik na mestu vrhovnog komandanta i lorda-imesnika u Irskoj (1650 - 1651). 367
- Isidor iz Sevilje* (oko 570 - 636) — španski biskup, katolički pisac. 402
- Ivan III* (1440 - 1505) — veliki knez Moskve (1462 - 1505). 130

- James I* (Džems I; 1566 - 1625) — kralj Engleske i Irske (1603 - 1625); kao *James IV* kralj Škotske (1567 - 1625). 367 368 412
- James II* (Džems II; 1633 - 1701) — kralj Engleske i Irske (1685 - 1688). 366 368
- Janks, A.* (A. Džanks) — 1865. član Centralnog veća Prve internacionale. 82
- Jelačić, Josip, grof od Bužima* (1801 - 1859) — austrijski general, ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1848 - 1859); aktivno je učestvovao u ugušivanju revolucije 1848/49. u Austriji i Mađarskoj. 164
- Jessup, William J.* (Viljem Dž. Džesap) — šuper, predstavnik američkog radničkog pokreta; od 1866. potpredsednik, a od 1867. dopisni sekretar Nacionalne unije rada u državi Njujork; jedan od vođa njujorškog radničkog udruženja; zalagao se za pristupanje Internacionali. 451 452
- John Lackland* (Jovan bez Zemlje; 1167 - 1216) — kralj Engleske (1199 - 1216). 399
- Johannard, Jules* (Žil Žoanar; 1843 - 1888) — francuski litograf; član Generalnog veća Prve internacionale (1868/1869. i 1871/72), dopisni sekretar za Italiju (1868 - 1869), osnovao je 1870. u Sen-Deniju sekciju Internacionale; član Pariske komune, blankist; posle poraza Komune emigrirao u London; 1872. delegat na haškom kongresu Internacionale. 290 292
- Johnson, Andrew* (Endrju Džonson; 1808 - 1875) — američki državnik, pristalica Demokratske partije, guverner države Tenesi (1853 - 1857. i 1862 - 1865), senator (1858 - 1862); za vreme američkog građanskog rata pristalica severnih država, potpredsednik (1854. do aprila 1865), predsednik SAD (1865 - 1869); zalagao se za politiku sporazumevanja s vlasnicima plantaža na Jugu. 81 82
- Johnstone, James* (Džems Džonsten; umro 1798) — sakupljač i izdavač staroskandinavске literature, poreklom Škot. 405
- Jones, Richard* (Ričard Džons; 1790 - 1855) — engleski ekonomist, u njegovim spisima se ogledalo opadanje klasične buržoaske političke ekonomije u Engleskoj, ipak je u nekim pitanjima političke ekonomije prevazišao Ricarda. 123
- Jouffroy, Henri* (Anri Žufroa) — pruski vladin savetnik, poreklom Francuz, autor i prevodilac raznih ekonomskih i pravnih spisa (od dvadesetih do četrdesetih godina 19. veka). 256
- Jourdain, Gustave* (Gistav Žurden) — francuski sitnoburžoaski demokrat; posle revolucije od 1848. emigrirao u London; priključio se grupi Felixa Pyat-a; 1864. član Centralnog veća Prve internacionale. 15.
- Jukes, Joseph Beete* (Džozef Biti Džuks; 1811 - 1869) — engleski geolog, od 1850. do 1869. rukovodio je geološkim istraživanjima u Irskoj. 380 381
- Jung, Hermann* (Herman Jung; 1830 - 1901) — predstavnik međunarodnog i švajcarskog radničkog pokreta, časovničar; emigrant u Londonu; član Generalnog veća Prve internacionale i dopisni sekretar za Švajcarsku (novembar 1864 - 1872); blagajnik Generalnog veća (1871/1872); 1865. potpredsednik londonske konferencije, 1866. predsednik ženevskog, 1868. briselskog, 1869. bazelskog i 1871. londonske konferencije Prve internacionale; član britanskog Federalnog veća; do haškog kongresa 1872. sprovodio Marxovu liniju; kasnije se priključio reformističkom rukovodstvu tređjuniona. 15 80 82 179 290 292 320 345 353 355 419 421 422 429 436 453
- Kane, Sir Robert John* (ser Robert Džon Kejn; 1809 - 1890) — irski profesor hemije i fizike, bavio se,

- takođe, i pitanjima ekonomije Irske. 381 391
- Kant, Immanuel* (Immanuel Kant; 1724 - 1804) — nemački filozof, osnivač nemačke klasične filozofije. 21 22
- Karamzin, Nikolaj Mihailovič* (1766 - 1826) — konzervativni ruski istoričar i pisac, zvanični istoriograf Aleksandra I. 163
- Karlo Veliki* (oko 742 - 814) — kralj Franačke (768 - 800) i rimski car (800 - 814). 403
- Katarina II* (1729 - 1796) — ruska carica (1762 - 1796). 131 163
- Kaub, Karl* (Karl Kaub) — radnik, emigrant u Londonu, posle 1865. u Parizu; član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1865), učestvovao je 1865. na londonskoj konferenciji Prve internacionale. 15 82
- Kenneth, MacAlpin* (Mekalpin Kenit; umro 860) — osnivač škotske kraljevske dinastije, pod njegovom vlašću su se sredinom 9. veka ujedinili Škoti i plemena Pikta. 402
- Kickham, Charles Joseph* (Čarls Džozef Kikem; 1826 - 1882) — irski žurnalista, četrdesetih godina 19. veka učesnik u nacionalnooslobodilačkom pokretu, fenijanac; 1865. jedan od urednika lista «Irish People»; 1865. je uhapšen i osuđen na 14 godina prinudnog rada, 1869. oslobođen. 329 485 497
- Kilian* (Kilijan; umro 697) — irski misionar, propovedao je hrišćanstvo u istočnoj Francuskoj, prvi biskup Virčurga. 403
- Kiseljev, Pavel Dmitrijevič, grof* (1788 - 1872) — ruski državnik i diplomat, guverner Moldavije i Vlaške (1829 - 1834), od 1835. stalni član svih tajnih komisija za seljačko pitanje, od 1837. ministar državnih odbora; pristalica umerenih reformi. 246
- Klapka, György* (Đerd Klapka; 1820 - 1892) — mađarski general, za vreme revolucije 1848/49. komandant jedne mađarske armije; od juna do septembra 1849. komandant tvrđave Komorn; 1849. emigrirao u inostranstvo; pedesetih godina održavao je veze s bonapartističkim krugovima; 1867. posle amnestije. vratio se u Mađarsku. 75
- Klimosch, H.* (H. Klimoš) — 1865. član Centralnog veća Prve internacionale. 82
- Klings, Karl* (Karl Klings) — radnik, član Saveza komunista, kasnije Opšteg nemačkog radničkog saveza; 1865. emigrirao u Ameriku i tamo aktivno učestvovao u radu sekcije Internacionale u Čikagu. 77
- Klaudije* (4. vek) — starorimski pesnik grčkog porekla 402
- Knox, Alexander Andrew* (Aligzander Endrju Noks; 1818 - 1891) — engleski žurnalista i policijski sudija; član posebne komisije koja je 1867. podnela izveštaj parlamentu o postupanju s političkim zatvorenicima u engleskim zatvorima. 481 486 488 489 496
- Kolatschek, Adolph* (Adolf Kolaček; 1821 - 1889) — austrijski žurnalista i političar, 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine; izdavač časopisa «Deutsche Monatsschrift» (1850/1851) i časopisa «Stimmen der Zeit» (1858 - 1862), 1862. osnovao je list «Botschafter». 76
- Kossuth, Lajos* (Lajoš Košut; 1802 - 1894) — vođa mađarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, u revoluciji 1848/49. bio je na čelu buržoasko-demokratskih elemenata, šef mađarske revolucionarne vlade; posle poraza revolucije živio je kao emigrant u Engleskoj i Americi; pedesetih godina tražio je podršku od bonapartističkih krugova. 75
- Kralj Bomba* — vidi *Fernando II*
- Laeghaire* (*Loeghaire*) (Legher; umro 548) — kralj Irske (428 - 458). 397

- Lafargue, Paul* (Pol Lafarg; 1842 - 1911) — francuski socijalist, član Generalnog veća Prve internacionale, dopisni sekretar za Španiju (1866 - 1869); jedan od osnivača sekcija Internacionale u Francuskoj (1869 - 1870), u Španiji i Portugalu (1871 - 1872); 1872. delegat na haškom kongresu Internacionale; saosnivač Francuske radničke partije; učenik i saborac Marxa i Engelsa. 179 292 435 453
- Lafayette (La Fayette), Marie-Joseph-Paul, marquis de* (Mari-Žozef-Pol markiz de Lafajet; 1757 - 1834) — francuski državnik i general, jedan od vođa krupne buržoazije za vreme francuske revolucije krajem 18. veka i julske revolucije 1830. 162
- Lake, George* (Džordž Lejk) — engleski tredjunionist, stolar; 1864. član Centralnog veća Prve internacionale; član Lige za reformu. 15
- Lama, Domenico* (Domeniko Lama) — predsednik Asocijacije opšteg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika koja je bila pod Mazzinijevim uticajem; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale (1864 - 1865). 15
- Lambert, John* (Džon Lambet; 1619 - 1683) — general parlamentarne vojske u engleskoj buržoaskoj revoluciji u 17. veku; učestvovao je u svim važnijim bitkama protiv kraljeve vojske kao i u osvajanju Škotske; 1652. imenovan je za namesnika Irske. 367
- Laplace, Pierre-Simon, marquis de* (Pjer-Simon markiz de Laplas; 1749 - 1827) — francuski astronom, matematičar i fizičar; nezavisno od Kanta razvio je hipotezu o nastanku Sunčevog sistema iz gasovite magline i matematički je obrazložio. 178
- Larcom, Sir Thomas Aisnew* (ser Tomas Ejsku Lerkam; 1801 - 1879) — irski vladin činovnik, kasnije general-major, od 1826. učestvovao je u službenom premeravanju zemljišta u Irskoj, koje je organizovala Engleska; bavio se proučavanjem materijala za istoriju stare Irske; 1853. podsekretar za Irsku. 397
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — nemački publicist, advokat; protivnik marksističke teorije i prakse, naročito klasne borbe, socijalističke revolucije i diktature proletarijata; imao je značajan udeo u stvaranju Opšteg nemačkog radničkog saveza 1863. Lassalle-ova ideologija i njen cilj odvalčili su radničku klasu od njenog glavnog zadatka — političke borbe; saradivao je s Bismarckom i pomagao njegovu politiku ujedinjenja Nemačke «odozgo». 19 71 72 74 77 78 168 171 175 176 177 186 269 271 295
- Lassassie, F. de* (F. de Lasasi) francuski emigrant u Londonu, frizer; član Generalnog veća Prve internacionale (1865 - 1868), 1865. učesnik londonske konferencije. 82
- Laurier, Clément* (Kleman Larije; 1832 - 1878) — francuski advokat i političar, republikanac; posle revolucije od 4. septembra 1870. bio je u službi vlade Nacionalne odbrane; kasnije monarhist. 496
- Lavelle, Patrick* (Patrik Lavel) — irski sveštenik, simpatizer fenijanaca, autor knjige «The Irish landlord since the revolution». 493
- Lavergne, Louis-Gabriel-Léonce Guilhaud de* (Luj-Gabrijel-Leons Gilo de Lavernj; 1809 - 1880) — francuski ekonomist i političar, monarhist; autor mnogih spisa iz oblasti ekonomije poljoprivrede. 387 388
- Law, Harriet* (Harriet Lo; 1832 - 1897) — predstavnica ateističkog pokreta u Engleskoj; član Generalnog veća Prve internacionale (1867 - 1872), 1872. član sekcije Internacionale u Mančesteru. 273 292 466
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandr-Ogist Ledri-Rolen; 1807 -

- 1874) — francuski publicist i političar, jedan od vođa sitnoburžoaskе demokratije, urednik lista «La Réforme»; 1848. ministar unutrašnjih poslova privremene vlade i član Izvršne komisije; poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne nacionalne skupštine, bio je na čelu stranke montanjara; posle demonstracija od 13. juna 1849. emigrirao u Englesku. 474
- Lefort, Henri* (Anri Lefor; 1835 - 1917) — francuski žurnalist, buržoaski republikanac; član redakcije časopisa «L'Association»; učestvoval je u pripremanju mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; u martu 1865. odbio svako učesće u radu Prve internacionale. 66 - 68 423
- Le Lubez, Victor-P.* (Viktor-P. Le Libe; rod. oko 1834) — francuski emigrant u Londonu; bio je povezan s buržoasko-republikanskim i radikalnim elementima u Francuskoj i Engleskoj; učestvoval je na mitingu od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale (1864 - 1866), dopisni sekretar za Francusku (1864 - 1865), 1865. učesnik londonske konferencije; 1866. na ženevskom kongresu isključen je iz Centralnog veća zbog intriga i kleveta. 15 79 423 429
- Le Roux (Le Ru)* — francuski emigrant u Londonu; član Centralnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1865). 15
- Leslie, Thomas Edward Cliffe* (Tomas Edvard Klif Lezli; oko 1827 - 1882) — engleski buržoaski ekonomist. 363 375
- Leßner, Friedrich* (Fridrih Lesner; 1825 - 1910) — predstavnik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, krojački pomoćnik, član Saveza komunista; učesnik revolucije od 1848/49; 1852. na kelnskom procesu komunista osuđen na tri godine tamnovanja; od 1856. emigrant u Londonu; član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu i Generalnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1872), 1865. i 1871. učesnik londonskih konferencija, 1868. briselskog, 1869. bazelskog i 1872. haškog kongresa Internacionale; član britanskog Federalnog veća; aktivno se borio za Marxovu liniju; kasnije osnivač Nezavisne radničke partije u Engleskoj; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 15 82 292
- Leverson, M.* (M. Levisn) — učesnik londonskog mitinga za Poljsku 1. marta 1865. 79
- Levy, Joseph Moses* (Džozef Mouzis Levi; 1812 - 1888) — jedan od osnivača i izdavača lista «The Daily Telegraph». 484
- Lewis, Sir George Cornewall* (ser Džordž Kornvol Luis; 1806 - 1863) — britanski državnik; vigoval; sekretar ministarstva finansija (1850 - 1852), od 1852. do 1855. izdavač i urednik časopisa «Edinburgh Review», ministar finansija (1855 - 1858), ministar unutrašnjih poslova (1859 - 1861) i ministar vojni (1861 - 1863). 274
- Lewis, Leon* (Lien Luis) — američki žurnalist, 1865. u Londonu je izabran u Generalno veće i za dopisnog sekretara za Ameriku. 419
- Liebknecht, Wilhelm* (Vilhelm Libkneht; 1826 - 1900) — istaknuti predstavnik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta; prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 76 271 276 319 339 344 351 476
- Limburg, W.* (V. Limburg) — obučar, član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Generalnog veća Prve internacionale (1868/1869). 292
- Limousin, Charles* — M. (Šarl-M. Limuzen) — slovoslagač, kasnije žurnalist; sekretar uprave časopisa «L'Association»; član redakcije lista «Tribune ouvrière»; 1865. delegat

- na londonskoj konferenciji Prve internacionale, 1870. član pariskog Federalnog veća; učesnik zadrugarškog pokreta; izdavač niza časopisa. 66 426
- Lincoln, Abraham* (Abraham Linkoln; 1809 - 1865) — američki državnik, jedan od osnivača Republikanske partije, predsednik SAD (1861 - 1865); za vreme američkog građanskog rata pod pritiskom narodnih masa pristupio je 1862. sprovođenju niza buržoasko-demokratskih mera i revolucionarnom vođenju rata; u aprilu 1865. ubio ga je jedan agent robovlasnika. 14 15 81 82 291
- Linguet, Simon-Nicolas-Henri* (Simon-Nikola-Anri Lenge; 1736 - 1794) — francuski advokat, publicist, istoričar i ekonomist; istupao je protiv fiziokrata, podvrgavajući temeljnoj kritici buržoaske slobode i svojinske odnose. 25
- List, Friedrich* (Fridrih List; 1789 - 1846) — buržoaski ekonomist, pristalica protekcionizma. 168
- Lochner, Georg* (Georg Lohner; rod. oko 1824) — predstavnik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, stolar, član Saveza komunista i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Generalnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1872), 1865. i 1871. delegat na londonskim konferencijama Prve internacionale, Marxov i Engelsov prijatelj i saborac. 15 82
- Longmaid, John M.* (Džon M. Longmejd) — učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Centralnog veća Prve internacionale (1864/1865), član Izvršnog komiteta Lige za reformu. 15 82
- Louis XIV* (Luj XIV; 1638 - 1715) — kralj Francuske (1643 - 1715). 206
- Louis Bonaparte* — vidi *Napoléon III*
- Louis-Napoléon* — vidi *Napoléon III*
- Louis-Philippe, duc d'Orléans* (Luj-Filip, vojvoda od Orleana; 1773 - 1850) — kralj Francuske (1830 - 1848). 6
- Lucraft, Benjamin* (Bendžamin Lukreft, 1809 - 1897) — stolar, jedan od reformističkih vođa tredjuniona; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1871), 1868. delegat na briselskom i 1869. na bazelskom kongresu Internacionale; član Izvršnog komiteta Lige za reformu; 1871. nastupao je protiv Pariske komunije i adrese Generalnog veća «Gradanski rat u Francuskoj», istupio je iz Generalnog veća, koje je osudilo njegovo renegatstvo. 15 82 273 292 355
- Lüning, Otto* (Oto Luning; 1818 - 1868) — lekar i publicist, od 1844. predstavnik «istinskog» socijalizma, izdavač listova «Weser-Dampfboot» (1844), Westphälische Dampfboot» (1845 - 1848) i demokratskog lista «Neue Deutsche Zeitung» (1848 - 1850); posle 1866. nacionalni liberal. 18
- Lyell, Sir Charles* (ser Čarls Lajel; 1797 - 1875) — engleski naučnik, geolog. 421/422
- Lynch, John* (Džon Linč; oko 1599. do oko 1673) — irski sveštenik, autor mnogih spisa i prevoda iz istorije Irske. 399
- Lynch, John* (Džon Linč; 1832 - 1866) — irski fenijanac, vođa organizacije fenijanaca u Korku; u januaru 1866. osuđen je na 10 godina prinudnog rada i umro 1866. u radničkom zatvoru. 482 495 496
- Lyons, Robert Spencer Dyer* (Robert Spenser Dajer Lajenz; 1826 - 1886) — irski lekar, liberal, 1870. član vladine komisije koja je ispitivala postupanje prema irskim političkim zatvorenicima u engleskim zatvorima. 480

- Macaulay, Thomas Babington, Lord. Baron of Rothley* (lord Tomas Baringten Mekoli, baron od Rotlija; 1800 - 1859) — engleski buržoaski historičar i političar, vigovac, član Parlamenta. 410
- MacCulloch, John Ramsay* (Džon Remzi Mekalek; 1789 - 1864) — engleski ekonomist, apologet kapitalističkog poretka, vulgarizovao je Ricardovo učenje. 221
- Machiavelli, Niccolò* (Nikolo Makijaveli; 1469 - 1527) — italijanski političar, historičar i pisac; ideolog italijanske buržoazije u periodu nastanka kapitalističkih odnosa; zalagao se za apsolutistički oblik države. 307 482
- Macpherson, James* (Džems Mekferson; 1736 - 1796) — škotski pesnik, autor poema »Fingal« (1762) i »Temora« (1763). 402 412
- Maelseachlainn* (Mejlšahlajn II; 949 - 1022) — kralj Irske (980 - 1002. i 1014 - 1022). 407
- Maguire, Thomas* (Tomas Megvajer) — irski mornar, 1867. protivzakonito uhapšen i optužen da je hteo da pomogne uhapšenim feničancima da pobegnu iz zatvora, osuđen je na smrt, ali je uskoro potom oslobođen. 179
- Malachias* (Malekaj; oko 1094 - 1148) — irski nadbiskup. 398
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) — engleski sveštenik i ekonomist, ideolog poburžoazene zemljoposedičke aristokratije, apologet kapitalizma; tvorac reakcionarne teorije o prenaseljenosti koja je trebalo da opravda bedu radništva u kapitalizmu. 21 118
- Manteuffel, Edwin Hans Karl, Freiherr von* (Edvin Hans Karl baron fon Mantojfel; 1809 - 1885) — pruski general, od 1873. general-feldmaršal; u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant majnske armije. 150
- Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von* (Oto Teodor baron fon Mantojfel; 1805 - 1882) — pruski državnik; predstavnik reakcionarne plemićke birokratije; ministar unutrašnjih poslova (novembar 1848. do decembra 1850); predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1850 - 1858). 45 - 47 50 52 59
- Maolmordha (Maelmordha)* (Majlmordha; umro 1014) — kralj Lenstera (999 - 1014). 406 407
- Martin, John* (Džon Martin; 1812 - 1875) — irski političar, četrdesetih godina 19. veka učesnik nacionalno-oslobodilačkog pokreta, 1864. sasniivač Nacionalne lige, počasni sekretar Lige Homerule, član Parlamenta (1871 - 1875). 496
- Marx, Jenny* (Dženi Marks; 1844 - 1883) — najstarija kći Karla Marxa; predstavnica međunarodnog radničkog pokreta, 1872. udala se za Charles Longuet-a. 454 455 477
- Marx, Jenny, rod. von Westphalen* (Dženi Marks, rod. fon Vestfalen; 1814 - 1881) — supruga i saradnik Karla Marxa. 296
- Marx, Karl* (Karl Marks; 1818 - 1883) — 15 - 23 26 64 71 - 78 82 85 90 134 166 168 - 179 180 183 - 186 187 - 192 194 - 196 235 237 242 244 - 248 255 256 259 266 271 276 277 290 292 - 299 322 323 334 - 336 345 351 352 419 424 429 433 436 437 452 453 454 457 458 460 - 462 465 466 471 475 476
- Maurice, Zévy* (Zevi Moris) — član Generalnog veća Prve internacionale (1866 - 1872); dopisni sekretar za Madarsku (1870/1871). 273
- Mayo* — vidi *Naas, Richard Southwell Bourke, Earl of Mayo, Lord*
- Mazzini, Giuseppe* (Đuzepe Macini; 1805 - 1872) — italijanski buržoaskodemokratski revolucionar, jedan od vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef privremene vlade Rimske republike. 1850.

- jedan od osnivača Centralnog odbora Evropske demokratije u Londonu; pokušao je da 1864. prilikom osnivanja Prve internacionale ovu podršku svom uticaju. 19 424 429
- M'Donnell, Robert* (Robert Mekdonel) — zatvorski lekar u Dublinu, otpušten je zbog toga što je protestovao protiv postupanja prema zatočenim fenijancima. 331 332 473 488
- Meagher, Thomas Francis* (Tomas Frensis Mar; 1823 - 1867) — četrdesetih godina 19. veka učesnik irskog nacionalnooslobodilačkog pokreta; 1847. saosnivač Irske konfederacije; 1848. zbog učešća u pripremi ustanka uhapšen i osuđen na doživotni prinudni rad; 1852. pobjegao u Ameriku; za vreme američkog građanskog rata (1861 - 1865) komandant brigade irskih dobrovoljaca, koji su se borili na strani severnih država. 371 376 456
- Meißner, Otto Karl* (Oto Karl Majnsner; 1819 - 1902) — hamburški izdavač, izdao je «Kapital» i druge Marxove i Engelsove spise. 65 69 168 171 177 185 187 189 191 235 297
- Mela, Pomponije* (1. vek) — rimski geograf, autor trotomnog dela «De situ orbis». 389 390
- Mende, Fritz* (Fric Mendé; umro 1879) — član Opšteg nemačkog radničkog saveza; kasnije predsednik lasalovskog Opšteg nemačkog radničkog saveza (1869 - 1872) — koji je osnovala grofica Hatzfeldt, 1869. poslanik severnonemačkog rajhstaga. 271
- Mendelssohn-Bartholdy, Felix* (Feliks Mendelson-Bartoldi; 1809 - 1847) — nemački kompozitor 422
- Menenije Agripa* (umro 493. pre n. e.) — rimski patricij. 88
- Milner, George* (Džordž Milner) — predstavnik engleskog radničkog pokreta, po nacionalnosti Irac; pristalica socijalreformističkih shvatanja čartiste James Bronterre O'Briena, član Nacionalne lige za reformu, Lige zemlje i rada i Generalnog veća Prve internacionale (1868 - 1872); 1871. delegat na londonskoj konferenciji; od jeseni 1872. član britanskog Federalnog veća. 273 292 458 461 466
- Moltke, Helmuth Karl Bernhard, Graf von* (Helmut Karl Bernhard grof fon Moltke; 1800 - 1891) — pruski oficir, kasnije general-feldmaršal, reakcionarni stručnjak za vojna pitanja i pisac, jedan od ideologa pruskog militarizma i šovinizma; šef pruskog (1857 - 1871) i carskog generalštaba. 138
- Molyneux, William* (Viljem Molinjuks; 1656 - 1698) — irski filozof; bavio se matematikom i astronomijom. 368
- Montalambert, Charles-Forbes de Tryon, comte de* (Šarl-Forb de Trion grof Montalamber; 1810 - 1870) — francuski političar i publicist za vreme Druge republike poslanik u ustavotvornom i zakonodavnom telu Nacionalne skupštine, orleanist, vođa Katoličke stranke; pomogao je Louis-u Bonaparti za vreme državnog udara 2. decembra 1851, ali je uskoro prešao u opoziciju. 165
- Moore, George Henry* (Džordž Henri Muer; 1811 - 1870) — irski političar, jedan od vođa pokreta za zaštitu prava zakupaca, član Parlamenta (1847 - 1857, 1868 - 1870); istupao je u odbranu zatočenih fenijanaca. 330 472 474 479 484 486 487 490
- Morgan, W.* (V. Morgen) — engleski obučar, član Generalnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1868); član Lige za reformu. 15 82 426
- Moriso* (Moriso) — 1864. član Centralnog veća Prve internacionale. 15
- Morozzo della Rocca, Enrico* (Enriko Moroco dela Roka; 1807 - 1897) — italijanski general, 1849. ministar rata i mornarice, šef italijanskog Generalštaba u italijanskom ratu od 1859, u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant korpusa. 145

- Morton, John Chalmers* (Džon Čalmers Mortn; 1821 - 1888) — engleski agronom, pisac radova o poljoprivredi, urednik lista »Agricultural Gazette« (1844 - 1888). 92
- Morison, Fynes* (Fajnz Morisn; 1566 - 1630) — engleski svetski putnik; autor dela »Putopis«, koji sadrži i opis Irske. 399
- Mottershead, Thomas* (Tomas Motershed) — engleski tkáč, član Generalnog veća Prve internacionale (1869 - 1872), dopisni sekretar ra Dansku (1871/1872); 1871. delegat na londonskoj konferenciji a 1872. na haškom kongresu; u Generalnom veću i britanskom Federalnom veću istupao je protiv Marxove linije sa reformističkog stanovišta. 474
- Mozart, Wolfgang Amadeus* (Volfgang Amadeus Mocart; 1756 - 1791) — veliki nemački kompozitor. 422
- Mulcahy, Denis Dowling* (Denis Dauling Malkehi, rod. 1840) — irski žurnalista i lekar; vođa fenijanske organizacije u Klonmelu, jedan od vođa Irskog revolucionarnog bratstva, zamenik urednika lista »Irish People« (1863 - 1865); 1865. osuđen je na 10 godina prinudnog rada, 1871. pomilovan. 329
- Müller, Anton* (Anton Miler) — švajcarski časovničar, 1869. član Generalnog veća Prve internacionale. 292
- Münzer, Thomas* (Tomas Mincer; oko 1490 - 1525) — veliki nemački revolucionar, vođa i ideolog seljačko-plebejskog pokreta u vreme reformacije i seljačkog rata 1525; propovedao je ideje utopijskog komunizma jednakosti. 322
- Murphy* (nazvan *O'Leary*) (Marfi; O'Liri) — fenijanac. 1864. zbog agitacije među vojnicima kraljevske vojske u Irskoj uhapšen i osuđen na 10 godina prinudnog rada. 329 330 480
- Murray, Patrick Joseph* (Patrik Džozef Mari) — inspektor zatvora Mountjoy u Dublinu. 331 473 488
- Naas, Richard Southwell Bourke, Earl of Mayo, Lord* (lord Ričard Soutvel Berk Nejs erl od Mejoua; 1822 - 1872) — britanski državnik, državni sekretar za Irsku (1852, 1858/1859, 1866 - 1868), vice-kralj Irske (1869 - 1872). 331 473 488
- Napier, Sir William Francis Patrick* (ser Viljem Frensis Patrik Napier; 1785 - 1860) — engleski general i pisac vojnih dela; od 1808. do 1814. učestvovao je u ratovima protiv Napoléona I na Pirinejskom poluostrvu. 42
- Napoléon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — car Francuske (1804 - 1814. i 1815). 26 138 163 294 472
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) — nećak Napoléona I, predsednik Druge republike (1848 - 1852), car Francuske (1852 - 1870). 25 26 58 72 128 129 262 283 288 293 294 297 305 325 361 494
- Nenenije* (8. vek) — srednjovekovni velški istoričar, autor knjige »Historia Britanum«. 402
- Neron* (37 - 68) — rimski car (54 - 68). 6
- Neselrode, Karl Vasilevič, grof* (1780 - 1862) — ruski državnik i diplomat; ministar spoljnih poslova (1816 - 1856), državni kancelar. 163
- Newman, Francis William* (Frensis Viljem Njumen; 1805 - 1897) — engleski profesor filologije, pisac, autor niza religioznih, političkih i ekonomskih spisa. 91 209
- Newman, William* — vidi *Newmarck, William*
- Newmarch, William* (Viljem Njumač; 1820 - 1882) — engleski ekonomist i statističar, bankar; pristalica slobodne trgovine. 91
- Nieass, John D.* (Džon D. Nies) — engleski radnik, član londonskog

- Trades Council i engleske Nacionalne lige za nezavisnost Poljske; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Centralnog veća Prve internacionale (1864/1865), i Lige za reformu. 15 82
- Niemtzik, Eduard Richard Julius* (Eduard Rihard Julius Nemčik; 1838 - 1897) — slovački radnik, jedan od organizatora radničkog prosvetnog udruženja «Napred» u Petrogradu. 309
- Nikolaj I* (1796 - 1855) — car Rusije (1825 - 1855). 162 163 490
- Notker, Labeo* (Labeo Notker; oko 952 - 1022) — nemački monah; predavao je u Sent-Galenskoj katoličkoj školi. 400
- O'Brien, James* (pseudonim: *Bronterre*) (Džems O'Brajen; Bronter; 1802 - 1864) — engleski publicist, čarist; tridesetih godina urednik lista «The Poor Man's Guardian»; tvorac mnogih socijalreformističkih projekata; posle revolucije 1848/49. povukao se iz čarističkog pokreta; 1849. osnovao Nacionalnu ligu za reformu. 273
- O'Clery, Michael* (Majkl O'Klieri; 1755 - 1643) — irski monah, hroničar. 395
- O'Connell, Daniel* (Danjel O'Konel; 1775 - 1847) — irski advokat i buržoaski političar, vođa desničarskog liberalnog krila irskog nacionalnooslobodilačkog pokreta (Repeal Association). 364 366 370
- O'Connor, Arthur* (Artur O'Koner; 1763 - 1852) — predstavnik irskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, 1797 - 1798. jedan od vođa organizacije United Irishmen i urednik njenog organa «Press»; uhapšen je uoči ustanka 1798; 1803. emigrirao u Francusku. 396
- O'Connor, Feargus Edward* (Ferges Edvard O'Koner; 1794 - 1855) — jedan od vođa levog krila čarističkog pokreta; osnivač i urednik lista «The Northern Star»; posle 1848. reformist. 396
- O'Conor, Charles* (Čarls O'Koner; 1764 - 1828) — irski sveštenik; preveo je i redigovao prvo izdanje irske hronike. 395 396
- O'Curry, Eugene* (Judžin O'Kari; 1796 - 1862) — irski istoričar, proučavao je stare rukopise; od 1852. član vladine komisije za prevodenje i izdavanje starih zakona Irske; autor jedne rasprave o staroirskim rukopisima. 397
- Odger, George* (Džordž Odžer; 1820 - 1877) — obučar, jedan od reformističkih vođa engleskih tredjuniona; saosnivač a od 1862. do 1872. sekretar londonskog Trades Councila; član engleske Nacionalne lige za nezavisnost Poljske, Lige zemlje i rada i lige radničkih predstavništava; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1871) i predsednik veća (1864 - 1867), 1865. učesnik londonske konferencije i 1866. ženevskog kongresa Prve internacionale; član Izvršnog komiteta Lige za reformu; za vreme borbe za reformu izbora u Engleskoj sklopio je kompromis s buržoazijom; 1871. istupao je protiv Pariske komune i protiv adrese Generalnog veća «Građanski rat u Francuskoj», istupio je iz Generalnog veća, koje ga je osudilo zbog renegatstva. 15 82 272 292 419 426 436 453 475
- O'Donovan, John* (Džon O'Donovan; 1809 - 1861) — irski filolog i istoričar, predstavnik kritičkog pravca u irskoj historiografiji, od 1852. član vladine komisije za prevodenje i izdavanje starih zakona Irske. 395 - 397 399 400
- O'Donovan Rossa* (O'Donovan Rosa) — supruga Jeremiah O'Donovana Rossa-e, 1865/1866. organizovala je prikupljanje novca za pomoć poro-

- dicama irskih političkih zatvorenika, napisala je apel ženama Irske, koji je, prema odluci Generalnog veća, objavljen u listu »Workman's Advocate« od 6. januara 1866. 481
- O'Donovan Rossa, Jeremiah* (Džeremi O'Donovan Rosa; 1831-1915) — saosnivač i vođa društva fenijanaca u Irskoj, izdavač lista »Irish People« (1863-1865), 1865. je uhapšen i osuđen na doživotni zatvor, 1870. pomilovan; posle toga je emigrirao u SAD, gde je rukovodio organizacijom fenijanaca; osamdesetih godina se povukao iz političkog života. 329 330 474 479 - 486 489 494 496 497
- O'Leary* — vidi *Murphy*
- O'Mahony, Thaddeus* (Tadeuš O'Mahoni) — irski filolog, sa Hancockom je izdao dva toma staroirske zbirke zakona »Senchus Mor«. 397
- Orsini, Cesare* (Čezare Orsini) — italijanski politički emigrant; član Generalnog veća Prve internacionale (1866/1867); propagirao je ideje Internacionale u SAD. 450
- Osborne, John* (Džon Ozborn) — engleski tredjunionist; vezilac; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864-1867); aktivno je učestvovao u radu Lige za reformu, Lige zemlje i rada i lige radničkih predstavnštava. 15 82
- O'Shea, Henry* (Henri Šei) — irski liberal; zalagao se 1869. za zatočene fenijance. 313
- Otto, Ludwig* — vidi *Breitschwert, Otto Ludwig*
- Owen, Robert* (Robert Oven; 1771-1858) — engleski socijalist-utopist. 8 91 191 457
- Palmerston, Henry John Temple, Viscount* (Henri Džon Tempel vikont Palmerston; 1784-1865) — britanski državnik, najpre torijevac, od 1830. jedan od desnih vođa vigovala; državni sekretar za vojna pitanja (1809-1828), ministar spoljnih poslova (1830-1834, 1835-1841, 1846-1851), ministar unutrašnjih poslova (1852-1855), premijer (1855-1858. i 1859-1865). 7 125 365 494
- Paskijevič, Ivan Fjodorovič, knez* (1782-1865) — ruski general-feldmaršal, od juna 1831. vrhovni komandant ruskih trupa koje su ugušile poljski ustanak od 1830/31, od 1832. namesnik u Poljskoj; 1849. vrhovni komandant ruske vojske koja je učestvovala u ugušivanju revolucije u Mađarskoj. 162
- Patrick (Patricus)* (Patrik; oko 373. do oko 463) — propovednik hrišćanstva u Irskoj; osnivač katoličke crkve u Irskoj i njen prvi biskup. 397 402 403 492
- Patterson, William* (Viljem Patesn) — irski lekar, autor knjige »Observations on the climate of Ireland«. 392
- Pavle I* (1754-1801) — car Rusije (1796-1801). 163
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1788-1850) — britanski državnik i ekonomist, vođa umerenih torijevaca, koji su po njemu dobili ime pilovci; ministar unutrašnjih poslova (1822-1827. i 1828-1830), premijer (1834/1835. i 1841-1846); uz pomoć liberala ukinuo je 1846. zakone o žitu. 386 457
- Pelagius Jeretik* (oko 360. do oko 420) — engleski teolog koji je zbog svog učenja o čovekovoj slobodnoj volji proglašen za jeretika. 402
- Perret, Henri* (Anri Pere) — graver, jedan od vođa Prve internacionale u Švajcarskoj, član Alijanse socijalističke demokratije (1868-1869), sekretar Romanskog federalnog komiteta (1868-1873), član redakcije lista »Égalité«; 1866. delegat ženevskog, 1869. bazelskog kongresa

- i 1871. londonske konferencije Inter-nacionale; 1869. raskinuo s baku-njinistima, ali se na haškom kongresu 1872. držao pomirljivo. 345
- Perron, Charles Eugène* (Šarl Ežen Peron; 1837 - 1919) — švajcarski slikar u emajlu, kasnije kartograf; bakunjinist; 1867. delegat na lozanskom i 1868. na briselskom kongresu Prve internacionale; član Centralnog biroa Alijanse socijalističke demokratije; 1869. urednik lista «Égalité», jedan od urednika lista «Solidarité» i vođa Jurske federacije; kasnije se povukao iz radničkog pokreta. 338
- Petar I* (1672 - 1725) — car Rusije (1682 - 1725). 25 164
- Petar Veliki* — vidi *Petar I*
- Peterson, Peter* (Piter Piterson) — član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1865.) 15 82
- Petrie, George* (Džordž Pitri; 1789 - 1866) — irski arheolog, član Kraljevske irske akademije, autor mnogih radova o arhitekturi stare Irske, od 1852. član vladine komisije za prevođenje i izdavanje starih zakona Irske. 393 396 397
- Pfänder, Karl* (Karl Pfender; oko 1818 - 1876) — slikar minijatura; od 1845. emigrant u Londonu, član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, Centralne uprave Saveza komunista i Generalnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1867. i 1870 - 1872), prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 15 82
- Philipp II* (Filip II; 1527 - 1798) — kralj Španije (1556 - 1598). 81
- Philipp, Prinz und Graf von Flandern* (Filip princ i grof od Flandrije; 1837 - 1905) — sin belgijskog kralja Leopolda I. 288
- Philips, Wendell* (Vendl Filips; 1811 - 1884) — američki političar, go-vornik, vođa revolucionarnog krila abolicionista, zalagao se za revolucionarne metode borbe protiv robovlasnika Juga; sedamdesetih godina zalagao se za stvaranje samostalne radničke partije u SAD, 1871. bio je član Prve internacionale. 450
- Pidgeon, W.* (V. Pidžin) — engleski tredjunionist, pekar; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; 1864. član Centralnog veća Prve internacionale i član Lige za reformu. 15
- Pigott, Richard* (Ričard Piget; oko 1828 - 1889) — irski publicist, izdavač lista «The Irishman» (1865 - 1879), pristalica fenijanaca, osamdesetih godina prešao na stranu engleske vlade. 479
- Pirmez, Eudore* (Edor Pirme; 1830 - 1890) — belgijski državnik, liberal, član parlamenta (1857 - 1890), ministar unutrašnjih poslova (1868 - 1870), direktor Narodne banke. 288
- Plinije (Gaj Plinije Stariji)* (23 - 79. n. e.) — rimski prirodnjak, autor «Prirodne istorije» u 37 knjiga. 401
- Poerio, Carlo* (Karlo Poerio; 1803 - 1867) — italijanski političar, liberal, učesnik nacionalnooslobodilačkog pokreta; 1848. prefekt policije i ministar prosvete u Napulju, od 1849. do 1850. proveo je po italijanskim zatvorima; potpredsednik parlamenta Kraljevine Italije (1861 - 1867). 331
- Pollock, George D.* (Džordž D. Polek) — engleski vojni lekar, član jedne komisije koja je 1867. podnela izveštaj Parlamentu o postupanju prema političkim zatvorenicima u engleskim zatvorima. 481 486 488 489 496
- Potter, Georg* (Džordž Poter; 1832 - 1893) — tesar, jedan od reformističkih vođa engleskih tredjuniona; član londonskog Trades Councila, jedan od vođa Ujedinje-

- nog saveza građevinskih radnika: osnivač i izdavač lista »Bee-Hive« u kome je sistematski vodio politiku kompromisa s liberalnom buržoazijom. 273
- Pozzo di Borgo, Karl Andreas Osipovič, grof* (1764 - 1842) — ruski diplomat, poreklom Korzikanac: diplomatski poslanik (1814 - 1821) i ambasador u Parizu (1821 - 1835), ambasador u Londonu (1835 - 1839). 163
- princ od Flandrije* — vidi *Philipp*
- Proudhon, Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) — francuski publicist, sociolog i ekonomist. ideolog sitne buržoazije; jedan od osnivača teorije anarhizma. 20 - 26 72 126 175 255 293 294 296
- Ptolomej, Klaudije* (2. vek) — čuveni matematičar, astronom i geograf antičke Grčke, osnivač učenja o geocentričnom sistemu sveta. 401
- Pulz, Ludwig*, (od 1867) *Freiherr* (Ludvig Pulc, baron; rod. 1823) — austrijski general, u prusko-austrijskom ratu 1866. komandant konjičke brigade. 145
- Pyat, Félix* (Felix Pija; 1810 - 1889) — francuski publicist, dramatičar i političar; učesnik revolucije 1848: emigrirao 1849. u Švajcarsku, zatim u Belgiju i Englesku; protivnik samostalnog radničkog pokreta; vodio je višegodišnju klevetničku kampanju protiv Marxa i Prve internacionale koristeći pri tom francusku sekciju u Londonu; član Pariske komune. 254
- Quesnay, François* (Fransoa Kene; 1694 - 1774) — francuski ekonomist i lekar, osnivač fiziokratskog učenja. 221
- Radetzky, Joseph, Graf* (grof Jozef Radecki; 1766 - 1858) — austrijski feldmaršal, od 1831. komandant austrijskih trupa u severnoj Italiji, 1848/49. ugušio je revolucionarni i nacionalnooslobodilački pokret u Italiji; generalni guverner Lombardijsko-Venecijske kraljevine (1850 - 1857). 145 164
- Ramming, Wilhelm, Freiherr von Riedkirchen* (Vilhelm Raming, baron fon Ridkirhen; 1815 - 1876) — austrijski general, 1848/49. učestvovao je u ugušivanju revolucije u Madarskoj i Italiji; učesnik italijanskog rata 1859; komandant korpusa u prusko-austrijskom ratu od 1866. 150 151
- Ramsay, Sir George* (ser Džordž Remzi; 1800 - 1871) — engleski ekonomist, jedan od poslednjih predstavnika klasične buržoaske političke ekonomije. 123
- Raspail, François-Vincent* (Fransoa-Vensan Raspaj; 1794 - 1878) — francuski prirodnjak i publicist, socijalistički republikanac, blizak revolucionarnom proletarijatu; učesnik revolucija od 1830. i 1848; poslanik ustavotvornog i zakonodavnog tela Nacionalne skupštine; 1855. prešao na buržoasko-demokratske pozicije. 304
- Rau, Karl Heinrich* (Karl Hajnrh Rau; 1792 - 1870) — buržoaski ekonomist, u pojedinim pitanjima delio je shvatanja Smitha i Ricarda; »nemački Saye (Marx). 168 176
- Raumer, Friedrich von* (Fridrih fon Raumer; 1781 - 1873) — istoričar, profesor na univerzitetima u Breslavi i Berlinu; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 25
- Rhys-ap-Iewdwr* (Res-ap-Tjudor; umro 1093) — knez južnog Velsa (1078 - 1093). 399
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) — engleski ekonomist, predstavnik klasične buržoaske političke ekonomije, »njen poslednji veliki predstavnik« (Marx). 23 78 100 123 168 169 171 185

- Robespierre, Maximilien-Marie-Isidore de* (Maksimilijen-Mari-Isidor de Robespier; 1758 - 1794) — vođa jakobinaca u francuskoj revoluciji; šef revolucionarne vlade (1793/1794). 91
- Rochefort, Victor Hamri, marquis de Rochefort Luçay* (Viktor Anri Rošfor, markiz de Rošfor Lise; 1830 - 1913) — francuski publicist i političar; levi republikanac; izdavač časopisa »*La Lanterne*» (1868/1869) i lista »*La Marseillaise*» (1869/1870); član vlade Nacionalne odbrane (septembar do novembra 1870); krajem osamdesetih godina monarhist. 479 494
- Rochow, Gustav Adolf Rochus von* (Gustav Adolf Rohus fon Rohow; 1792 - 1874) — pruski državnik, predstavnik reakcionarnog junckerstva; ministar unutrašnjih poslova. 283
- Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl* (Johan Karl Rodbertus-Jagecov; 1805 - 1875) — pruski veleposednik, ekonomist, ideolog poburžoženog junckerstva; za vreme revolucije 1848/49. umereni liberalni političar, vođa levog centra u pruskoj Nacionalnoj skupštini; kasnije teoretičar prusko-junckerskog »državnog socijalizma». 168
- Roon, Albrecht Theodor Emil, Graf von* (Albreht Teodor Emil grof fon Ron; 1803 - 1879) — pruski državnik i vojni funkcioner, od 1873. general-feldmaršal, predstavnik pruske vojne kaste; ministar vojni (1861 - 1871), reorganizovao je prusku vojsku. 37 39 43
- Roscher, Wilhelm* (Vilhelm Rošer; 1817 - 1894) — buržoaski ekonomist, osnivač takozvane istorijske škole u političkoj ekonomiji. 168 176
- Rose, George* (Džordž Rouz; 1744 - 1818) — britanski državnik, torijevac, ministar finansija (1782/1783. i 1784 - 1801), bio je na mnogim državnim položajima. 121
- Ross, J.* (Dž. Ros) — engleski čizmar, 1869. član Generalnog veća Prve internacionale. 292
- Rossa* — vidi *O'Donovan Rossa, Jeremiah*
- Rossa* (Rosa; 5. vek) — jedan od sastavljača staroirske zbirke zakona »*Senchus Mor.*» 398
- Rouher, Eugène* (Ežen Rue; 1814 - 1884) — francuski državnik, bonapartist, ministar pravosuđa (1849 - 1852. s prekidima); ministar za trgovinu, poljoprivredu i javne radove (1855 - 1863), predsednik vlade (1863 - 1869). 262
- Rousseau, Jean-Jacques* (Žan-Žak Ruso; 1712 - 1778) — francuski prosvetitelj, demokrat, ideolog sitne buržoazije. 25 26 131
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) — radikalni publicist, mladohegelovac; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od vođa nemačke sitnoburžoaske emigracije u Engleskoj; posle 1866. nacionalni liberal. 296
- Russell, Lord John* (lord Džon Rasel; 1792 - 1878) — britanski državnik, lider vigovalca, premijer (1846 - 1852. i 1865/1866), ministar spoljnih poslova (1852/1853. i 1859 - 1865). 274
- Rüstow, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Rüstov; 1821 - 1878) — oficir i pisac vojnih dela, demokrat, emigrant u Švajcarskoj; 1860. Garibaldijev šef generalštaba, Lassallov prijatelj. 71
- Rutty, John* (Džon Rati; 1698 - 1775) — irski lekar i meteorolog, autor mnogobrojnih meteoroloških i medicinskih radova. 391
- Rybczynski, F.* (F. Ribšinski) — poljski emigrant u Londonu, 1864. član Centralnog veća Prve internacionale. 15

- Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvroa grof de Sen-Simon; 1760 - 1825) — francuski socijalist utopist. 20 191 301 463
- Salvatella, Narciso* (Narčizo Salvatela) — član Asocijacije opšteg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika koja je bila pod Mazzinijevim uticajem; 1865. član Centralnog veća Prve internacionale. 82
- Saxo Grammaticus* (Sakso Gramtikus; sredina 12. veka do početka 13. veka) — danski hroničar; autor jedne »Istorije Danske«. 408
- Schapper, Karl* (Karl Šaper; 1812 - 1870) — jedan od vođa Saveza pravednih, član Centralne uprave Saveza komunista, učesnik revolucije od 1848/1849; 1850. pri rascepu Saveza komunista zajedno sa Willichom vođa sektaške frakcije koja se borila protiv Marxa; 1856. ponovo se približio Marxu; 1865. član Centralnog veća Prve internacionale i učesnik londonske konferencije. 82
- Shily, Victor* (Viktor Šili; 1810 - 1875) — advokat, demokrat, učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; kasnije emigrirao u Francusku, član Prve internacionale, podržavao je borbu Generalnog veća za učvršćivanje Internacionale u Parizu; 1865. učesnik londonske konferencije. 66 67 77 426
- Schmalz, Theodor Anton Heinrich* (Teodor Anton Hajnrh Šmalc; 1760 - 1831) — pravnik i ekonomist; epigon škole fiziokrata; ekstremni reacionar. 255
- Schulze-Delitzsch, Franz Hermann* (Franc Herman Šulce-Delič; 1808 - 1883) — sitnoburžoaski ekonomist i političar; zalagao se za ujedinjenje Nemačke pod hegemonijom Pruske; saosnivač Nacionalnog udruženja, šezdesetih godina jedan od vođa Naprednjačke partije; pokušao je da organizovanjem zadruga odvrti radnike od revolucionarne borbe. 46 77 78 168 272 425
- Schweitzer, Johann Baptist von* (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) — pravobranilac iz Frankfurta na Majni; izdavač i glavni urednik lista »Social-Demokrat« (1867 - 1871); podržavao je Bismarckovu politiku ujedinjenja Nemačke »odozgo« pod hegemonijom Pruske; ometao je priključivanje nemačkih radnika Prvoj internacionali, borio se protiv Socijaldemokratske radničke partije; 1872. posle otkrivanja njegovih veza s pruskom vladom isključen je iz Opšteg nemačkog radničkog saveza. 20 22 26 71 - 73 276 319 320 339 344
- Senior, Nassau William* (Nasau Viljem Sinier; 1790 - 1864) — engleski ekonomist, jedan od onih ljudi »koji vode zvaničnu reč u ekonomskoj nauci buržoazije« (Marx); apologet kapitalizma; bio je protiv skraćanja radnog dana. 7 91 216 222 245
- Setacci, C.* (K. Setači) — jedan od vođa Asocijacije opšteg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika koja je bila pod Mazzinijevim uticajem; član Centralnog veća Prve internacionale (oktobar 1864 - 1865). 15
- Seward, Frederick William* (Frederik Viljem Sived; 1830 - 1915) — američki žurnalist i diplomat, sin William Henry Sewarda. 82
- Seward, William Henry* (Viljem Henri Sived; 1801 - 1872) — američki državnik, jedan od vođa desnog krila Republikanske partije; guverner države Njujork (1839 - 1843), od 1849. senator, na izborima od 1860. predsednički kandidat, državni sekretar SAD u Ministarstvu spoljnih poslova (1861 - 1869); zalagao se za kompromis s robovlasnicima Juga. 82
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) — veliki engleski dramski pesnik. 121 494
- Shaw, Robert* (Robert Šo; umro 1869) — predstavnik engleskog radničkog

- pokreta, slikar; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1869) u čijem radu je aktivno učestvovao; propovedao je ideje Internacionale u organizacijama tređjuniona; blagajnik veća (1867/1868); dopisni sekretar za Ameriku (1867 - 1869); 1865. učesnik londonske konferencije a 1868. briselskog kongresa Prve internacionale. 15 82 179 265 273 290 292 321 426 436 453
- Side, Robert Henry* (Robert Henri Sajd) — član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1866). 15
- Sibel, Karl* (Karl Zibel; 1836 - 1868) — rajnski pesnik, puno je doprineo širenju spisa Marxa i Engelsa i propagandi prvog toma «Kapitala»; Engelson dalji rodak. 65
- Sigtrygg* (Sigtrig; umro 1042) — kralj dablinskih Normana. 406 407
- Sigurd Laudrisson (Sichfrith)* (Sigerd Laudrisson (Sigfrid); 11. vek) — namesnik ostrva Orkni. 406 407
- Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de* (Žan-Šarl-Leonar Simonde de Sismondi; 1773 - 1842) — švajcarski ekonomist i istoričar; kritikovao je kapitalizam «sa stanovišta sitne buržoazije» (Lenjin) i idealizovao sitnu proizvodnju. 123 169 294
- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) — engleski ekonomist, predstavnik klasične buržoaske političke ekonomije. 77 100 105 123 185
- Smith, Edward* (Edvard Smit; oko 1818 - 1874) — engleski lekar; savetnik i opunomoćenik Tajnog saveta za ispitivanje stanja u pogledu ishrane u radničkim četvrtima. 4
- Smith, Goldwin* (Goldvin Smit; 1823 - 1910) — engleski istoričar, publicist i ekonomist; liberal; 1868. preselio se u SAD; od 1871. živeo je u Kanadi; borio se, iako nedоследno, protiv imperijalističke politike SAD i Engleske. 389 390 394 410
- Snider, Jakob* (Džekob Snider; umro 1866) — američki pronalazač puške ostraguše. 311
- Snorri Sturluson* (Snori Sturluson; oko 1178 - 1241) — islandski skald i hroničar. 404
- Solin, Gaj Julije* (prva polovina 3. veka) — rimski pisac. 401
- Solustri, F.* (F. Solustri) — jedan od vođa Asocijacije opšteg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika koja je bila pod Mazzini-jevim uticajem; član Centralnog veća Prve internacionale (novembar 1864 - 1865). 15
- Sorge, Friedrich Adolf* (Fridrih Adolf Zorge; 1828 - 1906) — učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; član Prve internacionale, organizator američkih sekcija; 1872. delegat na haškom kongresu, član Generalnog veća u Njujorku i njegov generalni sekretar (1872 - 1874); prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 452
- Spencer, Edmund* (Edmund Spenser; oko 1552 - 1599) — engleski pesnik; sekretar namesnika Irske (1580 - 1582); autor knjige «View of the state of Ireland». 399
- Spencer, John Poyntz Spencer, Earl* (Džon Points Spenser erl Spenser; 1835 - 1910) — britanski državnik, liberal; vicekralj Irske (1868 - 1874. i 1882 - 1885), prvi lord Admirali-teta (1892 - 1895). 494
- Speyer, Carl* (Karl Špejer; rod. 1845) — stolar; šezdesetih godina sekretar Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; od 1872. član Generalnog veća Prve internacionale u Londonu a kasnije u Americi. 276 277
- Stacpoole, William* (Viljem Stekpul) — irski oficir; liberal; član Parla-menta (1860 - 1880). 480

- Stainsby, J. D.* (Dž. D. Steinsbi) - engleski tredjunionist, krojač; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1868), član lige radničkih predstavništava i Izvršnog komiteta Lige za reformu. 15 82
- Stanley, Lord Edward Henry* (lord Edvard Henri Stenli; 1826 - 1893) - britanski državnik, torijevac, šezdesetih do sedamdesetih godina konzervativac, zatim liberal; član Parlamenta; zamjenik ministra spoljnih poslova (1852), predsjednik Kontrolne uprave za indijske poslove (1858/1859), ministar spoljnih poslova (1866 - 1868, i 1874 - 1878), ministar za kolonije (1858, 1882 - 1885). 261 439
- St. Bernhard* - vidi *Bernard de Clairvaux*
- Stephens, James* (Džems Stivens; 1825 - 1901) - irski sitnoburžoaski revolucionar, vođa Irskog revolucionarnog bratstva, jedne organizacije fenijanaca; 1866. emigrirao u Ameriku. 450
- Stepney, Cowell William Frederick* (Kauel Viljem Frederik Stepni; 1820 - 1872) - član Lige za reformu, član Generalnog veća Prve internacionale (1866 - 1872) i blagajnik Veća (1868 - 1870), 1868. delegat na briselskom a 1869. na bazelskom kongresu, 1871. delegat londonske konferencije Internacionale, 1872. član britanskog Federalnog veća. 273 290 292 312
- Stewart (Stewart), Sir James* (poznat i pod imenom *Denham*) (ser Džems Stjuart; Denem; 1712 - 1780) - engleski ekonomist, njegovo učenje predstavlja »racionalan izraz monetarnog i merkantilnog sistema« (Marx), protivnik kvantitativne teorije o novcu. 235
- Stieber, Dr. Wilhelm* (dr Vilhelm Štiber; 1818 - 1882) - policijski savetnik, šef pruske političke policije; jedan od organizatora i glavni svedok kelnskog procesa komunistima 1852; zajedno sa Wermuthom napisao je knjigu »Komunističke zavere devetnaestog veka«. 75
- Stieler, Adolf* (Adolf Štiler; 1775 - 1836) - kartograf. 383
- Strabon* (oko 63. pre n. e. do oko 20. n. e.) - grčki geograf i istoričar. 400
- Stuart* (Stjuart) - kraljevska dinastija, vladala je u Škotskoj (1371 - 1714) i u Engleskoj (1603 - 1649, 1660 - 1714). 368
- Stumpf, Paul* (Paul Štumpf; oko 1827 - 1913) - mehaničar, 1847. član Nemačkog udruženja radnika u Briselu, član Saveza komunista; učesnik revolucije od 1848/49. u Nemačkoj; član Prve internacionale. 1867. delegat lozanskog kongresa Internacionale; član Socijaldemokratske partije. 351 352
- Sullivan, Sir Edward* (ser Edvard Saliven; 1822 - 1885) - irski državnik, pravnik; 1865. vodio je sudski proces protiv fenijanaca, državni tužilac za Irsku (1868 - 1870), upravnik sudskog arhiva Irske, lord-kancelar Irske (1883 - 1885). 474
- Sylvius, William* (Viljem Silvis; 1828 - 1869) - livac, 1859. jedan od osnivača Međunarodnog saveza livaca i njegov predsjednik (1863 - 1869); učesnik američkog građanskog rata (1861 - 1865) na strani severnih država; 1866. saosnivač Nacionalne unije radnika u SAD i njen predsjednik (1868/1869); zalagao se za priključenje Prvoj internacionali. 311 312 449 - 451
- Symons, George James* (Džordž Džems Sajmenz; 1838 - 1900) - engleski meteorolog. 391 - 393
- Szemere, Bertalan* (Bertalan Semere; 1812 - 1869) - mađarski političar i publicist, učesnik revolucije 1848. 49. u Mađarskoj, 1848. ministar unutrašnjih poslova i 1849. šef

- revolucionarne vlade; posle poraza revolucije emigrirao. 76
- Tallandier (Talandier), Pierre-Théodore-Alfred* (Pjer-Teodor-Alfred Talandije; 1822 - 1890) — žurnalist; učesnik revolucije 1848. u Francuskoj; posle državnog udara od 1851. emigrirao u London; Hercenov prijatelj; 1864. član Centralnog veća Prve internacionale; poslanik francuskog parlamenta (1876 - 1880, 1881 - 1885). 15
- Terbert, Michael* (Majkl Terbert) — irski fenijanac, 1866. osuđen na 7 godina prinudnog rada, 1870. umro u zatvoru. 331 - 333
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski istoričar i državnik, orleanist; ministar unutrašnjih poslova (1832, 1834), predsednik vlade (1836, 1840), predsednik Republike (1871 - 1873); dželat Pariske komune. 24
- Thom, Alexander* (Alikšander Tom; 1801 - 1879) — irski izdavač. 393
- Thorgils* (Torgils; umro oko 844) — normanski viking. 404 405
- Thornton, William Thomas* (Viljem Tomas Tornton; 1813 - 1880) — engleski ekonomist, pristalica John Stuart Milla. 121
- Thurneysen, Eduard* (Eduard Turnejzen; 1824 - 1890) — švajcarski političar, pravnik, 1869. član bazelskog Velikog veća. 303
- Tigernach (Tighearnach O'Braein)* (Tigernah; Tigernah O'Brajen; umro 1088) — irski opat i hroničar. 395 396
- Todd, James Henthorn* (Džems Hentorn Tod; 1805 - 1869) — irski filolog; od 1852. član vladine komisije za prevodenje i izdavanje starih zakona Irske, predsednik Kraljevske akademije Irske (1856 - 1860). 397
- Tolain, Henri-Louis* (Anri-Luj Tolen; 1828 - 1897) — graver, prudonist; jedan od vođa pariske sekcije Prve internacionale; 1865. delegat na londonskoj konferenciji, 1867. delegat lozanskog, 1868. briselskog i 1869. bazelskog kongresa Internacionale; poslanik Nacionalne skupštine od 1871; za vreme Pariske komune prišao je versajcima; 1871. isključen iz Internacionale. 66 67 423 425 426
- Tone, Theobald Wolfe* (Tiobold Wulf Toun; 1763 - 1798) — irski revolucionarni demokrat, osnivač i vođa društva United Irishmen, jedan od organizatora ustanka od 1798. u Irskoj. 366 370
- Tooke, Thomas* (Tomas Tuk; 1774 - 1858) — engleski ekonomist; vatreni pobornik slobodne trgovine; kritikovao je Ricardovu teoriju o novcu. 91 105 235
- Torrens, Robert* (Robert Torens; 1780 - 1864) — engleski oficir i ekonomist, pristalica slobodne trgovine i škole «currency principle». 209
- Tromenheere, Hugh Seymour* (Hju Simor Trimenhir; 1804 - 1893) — engleski činovnik i publicist, više puta je bio član vladinih komisija za ispitivanje radnih uslova radnika. 5
- Turgesius* — vidi *Thorgils*
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne* (An-Rober-Žak Tirgo, baron de l'Oln; 1727 - 1781) — francuski ekonomist i državnik, najznačajniji predstavnik fiziokratske škole, generalni kontrolor finansija (1774 - 1776). 235
- Türr, István (Ahmed Kiamil-bej)* (Istvan Tir; 1825 - 1908) — mađarski oficir, emigrirao je u Tursku, učestvovao je u krimskom ratu na strani savezničkih trupa i u ratu Čerkeza protiv Rusije. 75
- Underwood, Thomas Nelson* (Tomas Nelson Andervud) — ličnost poznata u javnom životu Irske, zalagao se za zatočene fenijance. 484

- Ure, Andrew* (Endrju Jur; 1778 - 1867) — engleski hemičar i ekonomist, pristalica slobodne trgovine. 7 91 221
- Urquhart, David* (Dejvid Ekert; 1805 - 1877) — britanski diplomat, reakcionarni publicist i političar, turkofil; tridesetih godina izvršavao je diplomatske naloge u Turskoj; član Parlamenta (1847 - 1852), torijevac, osnivač i urednik časopisa »Free Press«, koji je od 1866. izlazio pod naslovom »Diplomatic Review« (1855 - 1877). 93
- Valltier, A.* (A. Valtije) — 1865. član Centralnog veća Prve internacionale, po narodnosti Francuz. 82
- Vandenhouten, Alphonse* (Alfons Vandenhuten) — slikar; 1865. jedan od osnivača belgijske sekcije Internacionale, član belgijskog federalnog veća Internacionale; sekretar za veze s inostranstvom i dopisnik grupe gradova ugljokopa Šarloa. 448
- Varlin, Louis-Eugène* (Luj-Ežen Varlen; 1839 - 1871) — knjigovezac, prudonist; jedan od vođa sekcija Internacionale u Francuskoj; 1865. delegat londonske konferencije, 1866. ženevskog i 1869. bazelskog kongresa Internacionale; član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune; 28. maja 1871. streljali su ga versajci. 426
- Vasseur, T.* (T. Vaser; oko 1838 - 1868) — limar, organizator sekcija Internacionale u Marseju i Fivou, dopisnik Generalnog veća u Marseju; 1867. delegat lozanskog kongresa Prve internacionale. 446
- Vauban, Sébastien le Prêtre (Prestre), marquis de* (Sebastjen le Pretr, markiz de Voban; 1633 - 1707) — maršal Francuske, vojni inženjer, autor niza radova o gradnji utvrđenja i opsadivanju, napisao je ekonomsko delo »Projekt kraljevske desetine«. 206
- Veliki knez moskovski* — vidi *Ivan III*
- Vésinier, Pierre* (Pjer Vezinije; 1826 - 1902) — francuski sitnoburžoaski publicist; jedan od organizatora francuske sekcije Internacionale u Londonu; 1865. učesnik londonske konferencije Internacionale, 1868. na briselskom kongresu isključen je iz Internacionale zbog klevetanja Generalnog veća; član Pariske komune; posle poraza Komune emigrirao u Englesku; izdavač lista »La Fédération« i član federalističkog Svetskog veća, koje je istupalo protiv Marxa i Generalnog veća. 422 423
- Victoria* (Viktorija; 1819 - 1901) — kraljica Velike Britanije i Irske (1837 - 1901). 483
- Vinçard, Pierre-Denis* (Pjer-Deni Venšar; 1820 - 1882) — francuski radnik i publicist; učesnik revolucije od 1848, član Luksemburške komisije; aktivno je radio u zadrugarskom pokretu; autor radova o položaju radničke klase; član Prve internacionale. 66 67
- Virgilius* (umro 785) — irski misionar, biskup Soleburga. 403
- Virubov, Grigorij Nikolajevič* (1843 - 1913) — ruski kristalograf, pozitivist, od 1864. živeo je u Parizu. jedan od osnivača i izdavač časopisa »La Philosophie Positive«; član Lige mir i sloboda. 336
- Vittorio Emanuele II* (Vitorio Emanuele II; 1820 - 1878) — savojski vojvoda, kralj Sardinije (1849 - 1861) i kralj Italije (1861 - 1878). 144 145
- Vögele, A.* (A. Fegele) — 1859. slovoslagач u štampariji Holinger u Londonu. 18
- Vogt, Karl* ((Karl Fogt; 1817 - 1895) — prirodnjak, vulgarni materijalist; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); juna 1849. jedan od pet državnih regenata; 1849. emigrirao u Švajcarsku; od pedesetih do šezdesetih godina plaćeni agent Louisa Bonaparte. jedan od najaktivnijih učesnika

- klevetničke hajke protiv proleter-
skih revolucionara. 17 18 75 266
298
- Voltaire, François-Marie-Arouet de*
(Fransoa-Mari Arue de Volter;
1694 - 1778) — francuski filozof
deist, satirični pisac, istoričar; pred-
stavnik buržoaskog prosvetiteljstva
u 18. veku, borio se protiv apsolutizma
i katolicizma. 26 131
- Wade, Benjamin Franklin* (Bendžamin
Frenklin Vejd; 1800 - 1878) —
američki pravnik i političar, pripadao
je levom krilu Republikanske
partije, predsednik Senata (1867 -
- 1869). 435
- Wakefield, Edward* (Edvard Vejkfeld;
1774 - 1854) — engleski statističar
i agronom, autor knjige «An account
of Ireland, statistical and political.»
385 386 389 - 394 401
- Walton, Alfred A.* (Alfrid A. Volten;
rod. 1816) — arhitekt, član Lige
za reformu, predsednik Nacionalne
lige za reformu; član Generalnog
veća Prve internacionale (1867 -
- 1870); 1867. delegat na lozanskom
kongresu. 273
- Warren, J.* (Dž. Vorin) — engleski
radnik, 1869. član Generalnog veća
Prve internacionale; član Lige za
reformu. 292
- Warren, Josiah* (Džoša Vorin; oko
1799 - 1874) — američki socijalist
utopist, Owenov pristalica; postavio
je teoriju o pravednoj razmeni u
skladu s vrednošću rada. 466
- Watkin, Sir Edward William* (ser
Edvard Viljem Votkin; 1819 - 1901)
— engleski industrijalac, liberal,
član Parlamenta. 275
- Wenckheim, Béla, Freiherr* (baron Bela
Venkhajm; 1811 - 1879) — mađarski
državnik, liberal, ministar unu-
trašnjih poslova (1867 - 1869). 309
- Weston, John* (Džon Vesten) — tesar,
kasnije preduzetnik; Owenov pri-
stalica; učesnik mitinga od 28.
septembra 1864. u St. Martin's
Hallu; aktivni član Generalnog veća
Prve internacionale (1864 - 1872),
1865. delegat na londonskoj kon-
ferenciji, član Izvršnog komiteta
Lige za reformu, vođa Lige zemlje
i rada, član britanskog Federalnog
veća. 15 82 85 - 88 89 90 92 - 99
122 179 273 292 355 462 471
- Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm
von* (Ferdinand Oto Vilhelm fon
Vestfalen; 1799 - 1876) — reak-
cionarni pruski državnik, ministar
unutrašnjih poslova (1850 - 1858);
polubrat Jenny Marx. 296
- Westphalen, Ludwig von* (Ludvig fon
Vestfalen; 1770 - 1842) — tajni
savetnik u Trieru, otac Jenny Marx.
296
- Weydemeyer, Joseph* (Jozef Vejdeme-
jer; 1818 - 1866) — istaknuti pred-
stavnik nemačkog i američkog rad-
ničkog pokreta; 1846/1847. «istin-
ski» socijalist; pod Marxovim i
Engelsovim uticajem prihvatio je
naučni komunizam, član Saveza
komunista; učesnik revolucije 1848/
/49. u Nemačkoj; jedan od odgo-
vornih urednika lista «Neue Deu-
tsche Zeitung» (1849/1850); 1851.
emigrirao u Ameriku, za vreme
američkog građanskog rata pukov-
nik u vojsci severnih država; po-
ložio je kamen temeljac za širenje
marksizma u SAD, intiman prijatelj
Marxa i Engelsa. 18 293
- Wheeler, George William* (Džordž Vi-
ljem Viler) — predstavnik engleskog
radničkog pokreta; učesnik
mitinga od 28. septembra 1864. u
St. Martin's Hallu; član Generalnog
veća Prve internacionale (1864 -
- 1867), blagajnik Veća (1864/1865,
1865 - 1867), 1865. učesnik london-
ske konferencije; član Izvršnog komi-
teta Lige za reformu. 15 82 419
426
- Whitlock, J.* (Dž. Vajtluč) — tredjun-
ionist, učesnik mitinga od 28.
septembra 1864. u St. Martin's
Hallu; član Centralnog veća Prve

- internacionale (1864/1865), sekretar Generalnog veća za finansijska pitanja, član Lige za reformu. 15 82
- Wiehe, Johann Friedrich* (Johan Fridrih Vihe) — slovoslagač, radio je 1859. u štampariji Hollinger u Londonu 17 18
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797 - 1888) — pruski princ, prestolonaslednik (1858 - 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 138 148
- Wilhelm der Holländer* — vidi *William III*
- William III of Oranien* (Viljem III Oranski; 1650 - 1702) — namesnik Holandije (1672 - 1702), kralj Engleske (1689 - 1702). 366 368 369 412 455
- Williams, Charles Owen* (Čarls Oven Viljems) — engleski tredjunionist radnik u štuko-gipsu; član Generalnog veća Prve internacionale (1868/1869). 273
- Williams, J.* (Dž. Viljems) — vidi *Marx, Jenny* (1844 - 1883).
- Windischgrätz, Alfred, Fürst zu* (Alfred knez od Vindišgreca; 1787 - 1862) — austrijski feldmaršal; 1848. rukovodio je ugušivanjem ustanka u Pragu i Beču; 1848/49. bio je na čelu austrijskih trupa koje su ugušile revoluciju u Madarskoj. 164
- Wirth, Max* (Maks Virt; 1822 - 1900) — buržoaski ekonomist i publicist. 176
- Wolff* (Volf) — član Centralnog veća Prve internacionale (1864/1865). 15
- Wolf(f), Luigi* (Luidi Volf) — italijanski major, Mazzinijev pristalica; član Asocijacije opšteg napretka, londonske organizacije italijanskih radnika; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Centralnog veća Prve internacionale (1864/1865), 1865. učesnik londonske konferencije; 1871. raskrinkan kao agent bonapartističke policije. 15 423 426 429
- Worley, C. William* (S. Viljem Vorli) — knjigovezac, član engleske Nacionalne lige za nezavisnost Poljske; učesnik mitinga od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1867) i Lige za reformu. 15 82
- Joung, Arthur* (Artur Jung; 1741 - 1820) — engleski pisac, agronom i ekonomist, pristalica kvantitativne teorije o novcu. 383 - 386 390
- Žabicki, Antoni* (Antoni Žabicki; oko 1810 - 1871) — predstavnik poljskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, slovoslagač; 1831. emigrirao iz Poljske; učesnik madarske revolucije od 1848/49; od 1851. emigrant u Engleskoj, jedan od vođa Demokratskog društva u Londonu, od 1863. izdavao je časopis «Głos Wolny»; sekretar Poljskog nacionalnog komiteta, član Generalnog veća Prve internacionale (1866 - 1871), dopisni sekretar za Poljsku (1866 - 1871). 179 290 292 436 453
- Zimmermann, Wilhelm* (Vilhelm Cimmerman; 1807 - 1878) — istoričar, učesnik revolucije 1848/49, poslanik frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); autor knjige «Opšta istorija velikog seljačkog rata», koja je izlazila od 1841. do 1843. 322

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica
i lica iz književnih dela

- Eneja* — prema grčkom predanju jedan od najhrabrijih branilaca Troje, legendarni prapredak Rimljana. 396
- Finn Mac Cumhal (Cumhail)* (Fin Mak Kual) — junak jednog irskog epa, prema predanju reorganizovao je irsku vojsku. 402 412
- Hildebrand* — ličnost starogermanskog junačkog speva »Pesma o Hildebrandu«. 61 408
- Jafet* — Nojev sin, prema biblijskoj legendi praotac jedne ljudske rase koja je nastala posle potopa. 395
- Likurg* — legendarni zakonodavac Sparte, prema predanju živio je u 9. veku pre n. e. 283
- Mojsije* — ličnost iz Staroga zaveta, judejski zakonodavac i prorok. 395
- Moloh* — bog sunca starih Feničana i Kartaginjana kome su prinošene ljudske žrtve, kasnije oličenje svi-repe sile koja sve prodžire. 7
- Noje* — ličnost iz Staroga zaveta. 395
- Odin* — najviše božanstvo u nordijskoj mitologiji. 405
- Olivije* — jedna od ličnosti »Pesme o Rolandu«, starofrancuskog epa iz 11. veka; spominje se u Shakespearevoj drami »Henri IV«. 494
- Pavle* — jedan od dvanaest apostola iz Novoga zaveta. 304
- Penelopa* — prema grčkom predanju Odisejeva žena. 491
- Ragnar Ladbrók* (Ragnar Lodbrok) — danski viking, legendarni junak danskih epova. 405
- Roland* (Roland) — ličnost iz »Pesme o Rolandu«, starofrancuskog epa iz 11. veka; spominje se u Shakespearevoj drami »Henri IV«. 494
- Samuilo* — ličnost iz Staroga zaveta, prorok i poslednji sudija Izrailja. 294
- Sangrado* — ličnost iz Lesage-ovog romana »L'Histoire de Gil Blas de Santillane«. 489
- Scapin* (Skapen) — ličnost iz Molière-ove komedije »Les fourberies de Scapin«. 19
- Sibila* — antička proročica iz Kume (južna Italija), kojoj su u Rimu pripisivane Sibilске knjige, jedna zbirka proročanstava. 175
- Sizif* — legendarni kralj Korinta; zbog izdaje bogova osuđen je da večito uz brdo gura veliki kamen, koji bi se ponovo vraćao dole (Sizifov posao). 81 205
- Solomon* — ličnost iz Staroga zaveta 485
- Stiggins* (Stigins) — ličnost iz Dickensovog romana »Pikvikov klub«, oličenje licemerstva. 490

Registar pojmova

Alijansa socijalističke demokratije

- i pravo nasleđivanja 337 463
- odnos prema Internacionali 278 279 285 337 339
- organi Alijanse 337 338
- osnovni principi Alijanse 285 338
- program Alijanse 285 336 337
- Statut Alijanse 337

Asocijacija

- slobodnih proizvođača 158
- društveni uslovi potrebni za ovu vrstu kooperativnog rada 158

Belgija

- belgijska vlada 287 288
- i gušenje radničkih štrajkova 287 289
- položaj Internacionale u Belgiji 263 288 - 290 305 408
- položaj radničke klase u Belgiji 287 288

Bonapartizam

- kao vojni despotizam 58
- odnos prema radnicima i kapitalistima 59

Buržoazija

- i porast proizvodnih snaga 57
- moć buržoazije 57
- kao uslov porasta moći proletarijata 57
- politička vladavina buržoazije 62
- kao oružje u rukama proletarijata 62
- sitna buržoazija 55
- protivrečan društveni status sitne buržoazije 55

Cena

- kao novčani izraz vrednosti 104 106 108 110 117 201 202
- prirodna cena 105
- kao ekvivalent utrošenoj količini prosečnog rada 105
- rada 98 116
- i cena robe 98 99
- i vrednost rada 120
- radne snage 108
- kao izraz količine životnih sredstava utrošenih na nju 115
- robe 89
- i profitna stopa 89
- tržišna cena 88 105
- i odnos između ponude i tražnje 120
- i vrednost roba 105 119
- kolebanje tržišnih cena 88 105

Dežji rad

- i primena mašina 156 157 457
- u Švajcarskoj 302

Ekonomija

- politička 8
- svojine 8
- sredstava za proizvodnju 222

Eksploatacija

- i proizvodnja viška vrednosti 249
- i primena mašina u proizvodnji 229
- kapitalistička eksploatacija radnika 217
- i kuluk 217
- i zakonsko skraćenje radnog dana 218
- rada 114 219
- i masa viška vrednosti 219
- i visina profitne stope 114

Emancipacija

- istorijski razvoj kao tvorac materijalnih uslova emancipacije 23
- radničke klase 24

Engleska

- engleska buržoazija 317 342
- beda irskog stanovništva 317 342
- kao metropola kapitala 317 342
- kao poluga za ozbiljnu privrednu revoluciju 314 341
- položaj poljoprivrednih radnika u Engleskoj 3
- razvoj industrije i trgovine u Engleskoj 3 435
- položaj engleske radničke klase 3 - 6 317 435
- tredjunioni u Engleskoj 316 341 342
- demokratsko ustrojstvo tredjuniona 442
- kao organizovana snaga u klasnoj borbi radnika 316 341
- Zakon o desetočasovnom radnom danu 58 217 218
- eksploatacija radnika 218

Fabrika

- fabričko zakonodavstvo 234
- nastanak fabrika 462
- kao društvena nužnost 462
- podela rada u fabrikama 231
- i borba radnika protiv fabričkog sistema 232
- primena mašina u fabrikama 231

Fenijanizam

- i Zakon o opštoj bezbednosti u Irskoj 487 489
- obeležja fenijanizma 364 366
- stav engleske vlade prema fenijanizmu 329 - 332 361 473 480 - 482
- u Americi 473
- zlostavljanje zatvorenih fenijanaca u engleskim zatvorima 329 - 333 481 - 492 495 496

Fetišizam

- robe i novca 201

Industrija

- i porast uvoza i izvoza 6
- krupna 228
- koncentracija proizvodnje u krupnoj industriji 228
- moderna 123
- i sniženje nivoa nadnica 123

- razvoj industrije 6
- i položaj radničke klase 6

Industrijska rezervna armija

- i primena mašina 458
- stvaranje ove armije kao opšti zakon kapitalističke akumulacije 196

Internacionala (Međunarodno udruženje radnika)

- Bazelski kongres Internacionale 302 339 340 461
- izveštaj Generalnog veća kongresu 302 - 312
- Briselski kongres Internacionale 459
- program kongresa 459
- broj članova Internacionale 424 425
- cilj Internacionale (potpuno oslobođenje radničke klase) 155 285 318 319 343 348 430 453
- funkcije Internacionale 155
- Generalno veće Internacionale 11 316 341
- i organizovane snage engleskog radničkog pokreta 316 317 341
- i pitanje odvajanja od Federalnog veća Engleske 316 341
- kao međunarodno telo za povezivanje radničkih društava 11 424
- sastav Generalnog veća 430
- i Alijansa socijalističke demokratije 278 279 285 336 - 339
- Inauguralna adresa Internacionale 3 - 9
- kampanja za amnestiju zatvorenih fenijanaca 313 317 318 342 343
- Londonska konferencija internacionala 420 426
- program konferencije 421
- Pariska sekcija Internacionale 66 - 68
- rezolucija Generalnog veća o konfliktu u Pariskoj sekciji 66 - 68
- položaj Internacionale u Austriji 263 309
- položaj Internacionale u Belgiji 263 288 289 305 448
- i belgijska vlada 263 289 290
- položaj Internacionale u Engleskoj 264 310 311 442 - 445
- i tredjunioni 442
- položaj Internacionale u Francuskoj 261 262 306 - 309 349 434 445 - 447
- i štrajkovi radnika 306 - 309

- policijski progoni članova Internacionalne 262 348
- položaj Internacionale u Italiji 263 449
- položaj Internacionale u Mađarskoj 309 310
- položaj Internacionale u SAD 264 449 - 453
- položaj Internacionale u Švajcarskoj 264 303 - 305 314 447
- i Federalno veće romanske Švajcarske 314 315 319 340 353 476
- poslovnik Internacionale 315 340 431 - 433
- rezolucija o ograničenju radnog dana 260
- rezolucija o posledicama kapitalističke primene mašina 258 457
- rezolucije Zenevskog kongresa Internacionale 315 430 440
- stav Internacionale prema pravu nasleđa 300 462
- stav Internacionale prema vojnom pitanju 161 438
- stav Internacionale prema zatvorenim irskim fenijancima 179 471 472
- stav Internacionale prema kooperativnom radu 158
- Statut Internacionale 10 - 12 319 430 431
- ukidanje klasa kao osnovni princip Internacionale 285 338
- uloga Internacionale u borbi između rada i kapitala 441 - 453
- uslovi za prijem u Internacionalu 13

Irška

- agrarni zločini u Irskoj 493 494
- »čišćenje imanja« u Irskoj 372 373
- emigracija Iraca 362 374
- i ekonomski položaj stanovništva 362 363 375
- engleska vladavina u Irskoj i njena istorija 366 367 - 373 379 455 473
- i engleska vojska 318 342 343
- i irsko nacionalno biće 410 412 456
- hrišćanstvo u Irskoj 403
- irski parlament 455
- kao sredstvo ugnjetavanja 455
- irski proletarijat 317 342
- i stav prema engleskoj radničkoj klasi 317 342
- istorija Irske 380 - 411
- engleski izvori o irskoj istoriji 399

- istorijski spomenici Irske 401 - 403
- mitološka istorija 395 396 399
- zbornici zakona kao osnov za izučavanje irske istorije 397 398
- kao bastion engleskog veleposedništva 317 342 364
- klima Irske 388 - 393
- i uslovi za stočarstvo i zemljoradnju 384 - 388 390 392 - 394
- naseljavanje Irske 404 405
- sastav (geološki) zemljišta 380 - 383 385
- i prirodna bogatstva 381 388
- stanovništvo Irske 362 374 375 400 456
- i normanski pohodi 404 - 408

«Kapital»

- i zakoni političke ekonomije 178
- metode i zaključci u »Kapitalu« 187 191 454
- predmet istraživanja u 1. tomu »Kapitala« 171 185 187 - 189 191
- stvaranje društveno-ekonomskih formacija 185 186 188 190
- i postavljanje zahteva za socijalnom revolucijom 177

Kapital

- akumulacija kapitala 123 173 195
- i prekobrojno radničko stanovništvo 174 195 196
- i razvitak industrije 123
- i razvitak proizvodnih snaga 123
- i sastav kapitala 123
- funkcija kapitala u kooperaciji 223
- kao nagomilani neplaćeni rad radničke klase 175 176
- kao novac koji se pretvara u robu 172 207
- kao vrednost koja samu sebe oplodava 251
- postojani kapital 215
- kao kapital uloženi u sredstva za rad 215 244
- promenljivi kapital 215
- kao izvoz viška vrednosti 244 249
- kao kapital uloženi u kupovinu radne snage 215
- kao novčani izraz svih radnih snaga 219
- zapovedništvo kapitala nad radom 220 223 224 251
- kao eksploatacija društvenog procesa rada 224

Kapitalist

- industrijski 112 113
  - i vrednost robe 114
- odnos prema najamnom radniku 112 113
- kao personifikovani kapital 251
- kao vlasnik sredstava za rad 112

Kategorije

- ekonomske 22
- kao teorijski izraz istorijskih odnosa proizvodnje 22

Kooperacija

- kao društvena proizvodna snaga rada 223
- kapitalistička 224
  - kao osnovni oblik kapitalističke proizvodnje 225
- manufakturna 225
- kao klasičan oblik kooperacije 225
- razmere kooperacije 223
  - i kapital 223
- samonikla 224
- sporadična 224

Krize

- kao sastavni deo industrijskih ciklusa 119 120
- trgovinske i industrijske krize 6
  - i ekonomski napredak 6

Liga zemlje i rada

- kao organizacija radničke klase 469 470
- program Lige 470

Manufaktura

- i kombinovani ukupni radnik 226
- i tehnološki zakon procesa proizvodnje 226
- kao klasičan oblik kooperacije 225
- kao metod stvaranja relativnog viška vrednosti 227
- kao određena organizacija društvenog rada 227

Mašine

- alatljike 227 228
  - i njeno revolucionisanje 228
- borba radnika protiv primene mašina 232 458
- i krupna industrija 227 228
- i mogućnost apsolutnog porasta rada 233
- i podela rada u fabrikama 230 458
- i rezervna industrijska armija 458

- i višak vrednosti 230 232
- kao konkurencija ljudskom radu 123 457
- kao objektivni mehanički proizvodni organizam 228
- kao sredstvo pojevtinjenja proizvodnje 229
- kao sredstvo za produžavanje radnog dana 229 230 248 437
- moralno rabačenje mašina 230
- primena mašina 123 457
- kao metod za povećanje proizvodnosti rada 123
- kao sredstvo za razbijanje postojećih društvenih i porodičnih odnosa 458
- produktivnost mašina 229

Moneta

- kao simbol svog zvaničnog sadržaja 204
- kao znak vrednosti 204

Nacije

- i nacionalnosti u Evropi 128 129
- i «načelo nacionalnosti» 129
  - i granice između velikih istorijskih naroda 129
  - i pravo na nezavisno nacionalno postojanje 129

Nadnica

- faktori koji utiču na visinu nadnica 87
- i cene 89
- i intenzivnost rada 119
- i profit 115 122
- uzajamna zavisnost između nadnice i profita 115
- kao cena rada 99
- nadnična stopa 92
  - opšta 92
  - prosečna 92
- novčana 94
  - i količina prometnih sredstava 94 - 96
- povišenje nadnica 88 120
  - i cene roba 88 89
  - i pad profitne stope 89 90 124
  - i porast cena poljoprivrednih proizvoda 92 93
  - i proizvodne snage rada 115 117 126

Najamni sistem

- i odnos između kapitaliste i radnika 112 113

- kao borba između kapitala i rada 120 - 125
- kao sistem u kome je rad roba 120

Nemačka

- društveni odnosi u Nemačkoj 324
- fabrička industrija u Nemačkoj 263
- feudalno plemstvo u Nemačkoj 60
- i seoski proletarijat 60 327
- feudalno zemljišno vlasništvo u Nemačkoj 263
- i položaj radničke klase 269
- klase u Nemačkoj 326 327
- nemačka buržoazija 324 325
- društvena moć buržoazije u Nemačkoj 52
- napredak industrije i trgovine u Nemačkoj 324 325
- i stvaranje i politička delatnost proletarijata 325 326
- i uključivanje u svetsko tržište 324
- opšta vojna obaveza u Nemačkoj 54 324
- kao dopuna opštem pravu glasa 54
- osnivanje radničke partije u Nemačkoj 57
- političko uređenje Nemačke 323
- radnička klasa Nemačke 54 324 325
- i mogućnost osvajanja političke vlasti 56
- i opšte pravo glasa 324
- i opšta vojna obaveza 54
- politička delatnost radničke klase i državna rascjepkanost 54 326

Novac

- cirkulacija novca 236
- funkcije novca 205 206 241
- i stupnjevi društvenog procesa proizvodnje 241
- novac kao platežno sredstvo 205 206 239
- obrazovanje blaga 205
- svetski novac 206
- kao apsolutna roba 206
- kao mera vrednosti 201
- u vidu radnog vremena 201
- kao opšti ekvivalent 200 201
- kao prometno sredstvo 203 236
- kao stupanj razvoja robne razmene 241
- papirni novac 204
- vidi i *Moneta*

Novčani opticaj

- i sume cena roba 203
- kao izraz robnog prometa 203
- zakoni novčanog opticaja 96

Obrazovanje

- i sistem školovanja 465 466

Panslavizam

- i »načelo nacionalnosti« 129

Podela rada

- društvena 101 226
- kao preduslov za proizvodnju roba 101
- i pretvaranje proizvoda u robu 202
- manufakturna podela rada 225 - 227 232
- i društvena podela rada 226
- i radnik 227 228
- i teritorijalna podela 226
- kao specifična tvorevina kapitalističkog načina proizvodnje 226

Poljska

- i »načelo nacionalnosti« 130 - 132
- i verska netrpeljivost 131 132
- i ruska politika ugnjetavanja 126 127 163
- nacionalni pokret u Poljskoj 126
- podela Poljske 127
- ponovno ujedinjenje Poljske 125
- kao bitan deo političkog programa radničke klase Evrope 125 126 160

Ponuda i tražnja

- rada 97 98
- i tržišne cene rada 97 98 105 120
- i nadnice 97
- njihov uzajamni odnos 97 90 105
- u raznim granama proizvodnje 89
- i prosečna profitna stopa 89
- vidi i *Tražnja*

Pravo

- nasleđivanja
- germansko 463
- oblici nasleđivanja 463
- porodično 464
- rimsko 463
- zaveštanja 463

Proces rada

- i proces oplodavanja vrednosti 213 214 220
- u kapitalističkom načinu proizvodnje 215 220
- kao tvorac viška vrednosti 215

Profit

- industrijski 112
- i stvarna vrednost roba 106
- i nadnice 115 122
- i višak rada 117
- kao ekvivalent za neplaćeni rad 111 - 113 193
- kao ukupna suma viška vrednosti 114
- masa profita 113
- prosečan profit 112

Profitna stopa

- i eksploatacija rada 114
- i konkurencija 113
- i masa profita 113
- i vrednost roba 115
- kao vrednost kapitala predujmjenog u nadnice 114
- padanje profitne stope 89
- i cena roba 89
- prosečna profitna stopa 89

Proizvodne snage

- i društvena snaga rada 104 224
- kao imanentna proizvodna snaga kapitala 224
- i masa proizvedenih roba u datom vremenu 115
- i primena mašina 123
- i prirodni uslovi 104
- razvoj proizvodnih snaga 6 222
- i akumulacija kapitala 123
- i zaoštavanje društvenih suprotnosti 6
- kapitalističkih proizvodnih snaga kao uslov razvoja radničkog pokreta 57

Proizvodnja

- kapitalistička (kapitalistički način proizvodnje) 110 119 224
- i industrijski ciklusi 119 120
- i prekomeran rad 247 248
- i pretvaranje novca u kapital 211
- i proces proizvodnje roba i viška vrednosti 212 214
- i sniženje nadnica 124
- i suvišno stanovništvo 247
- kao metod kapitala za povećanje njegove proizvodne snage 224
- kao nužno pretvaranje rada u društveni proces 224
- kao uslov za pretvaranje proizvoda u robu 241
- masa nacionalne proizvodnje 86
- i najamnine 86

- kao veličina zavisne od akumulacije kapitala i proizvodne snage rada 86
- roba 101 214
- i društvena podela rada 101
- kao jedinstvo procesa rada i procesa stvaranja vrednosti 214

Promet

- i oplodavanje vrednosti 208
- i pretvaranje novca u kapital 208 210 244
- slobodan radnik kao uslov ovog procesa 211
- prometna sredstva 95 203
- novac kao prometno sredstvo 203
- podela prometnih sredstava 95

Proleter

- kao produkt industrijske revolucije 54

Pruska

- opšte pravo glasa u Pruskoj 59
- i politička moć radničke klase 59 62
- pruska buržoazija 45
- i mantejfelovsko zakonodavstvo 47 48
- politička moć pruske buržoazije 46 51 52
- stav buržoazije prema vojnom pitanju i reorganizaciji armije 45 - 53
- pruski vojni sistem 34 - 44
- i apsolutizam 34
- i buržoazija 45 - 53
- i opšta vojna obaveza kao temelj ovog sistema 36 42 44 49
- i organizacija landvera 35 44
- i reorganizacija pruske armije 34 35 41 43
- materijalni nedostaci sistema 34
- radnička partija u Pruskoj 54
- i reakcionarne snage 59 61
- stav prema reorganizaciji armije 54
- reorganizacija pruske armije 41 - 44
- i mogućnost državnog udara 49 - 51
- osnove reorganizacije 44
- posledice reorganizacije 48 49
- slabe tačke 41 - 44
- sastav i brojno stanje pruske vojske 35 37 38 - 41
- i položaj Pruske kao evropske sile 49
- vojni rok u Pruskoj 44 50

Prusko-austrijski rat

- austrijska armija 137 - 139
- brojno stanje 137 138
- komanda armije 138
- organizacija austrijske armije 139
- ratni plan Austrijanaca 142
- bitka kod Hičina 148 149
- bitka kod Kustoce 144 - 146
- italijanske trupe u bici 145 146
- tok bitke 145 146
- pravci kretanja trupa 141 - 143
- pruskih trupa 150 151
- pruska armija 137
- brojno stanje 137
- naoružanje 140
- organizacija i borbena spremnost 139
- vrhovna komanda 138 152

Rad

- apstraktan 199 214
- i razmenska vrednost robe 199 214
- dečji 156 157
- društveno-potreban rad 101 - 103 221 245
- kao zajednička supstanca svih roba 101 103
- opredmećen u robi kao vrednost 101
- i ciklusi kapitalističke proizvodnje 119 126
- kao roba 120
- kao jedinstvo procesa proizvodnje i procesa stvaranja vrednosti 213 239
- količina rada 101 104
- i vrednost robe 101 102
- kooperativni rad 158
- zasnovan na asocijaciji slobodnih proizvođača 158
- koristan 199 214
- i upotrebna vrednost robe 199 214
- mašinski 233
- i društvena podela rada 232
- minuli rad 114
- kao tvorac upotrebne vrednosti 243
- najamni rad 110
- i primena mašina 258
- kao prelazni oblik ka udruženom radu 8
- neplaćeni rad 111 113 193
- kao izvor profita 111 193
- oslobođenje rada 10
- kao socijalni problem 10
- plaćeni rad 110
- prosečan rad 102
- kao mera vrednosti 102

- udruženi rad 8
- i zadrugarski pokret 8
- višak rada 109 117 181 216 245
- i dužina radnog dana 117 118 182 245
- i monopol nad sredstvima za proizvodnju 245
- opredmećen u višku vrednosti i višku proizvoda 109
- živi rad 243
- kao tvorac razmenske vrednosti 243

Radna snaga

- i minuli rad sadržan u njoj 172 211 243
- kao tvorac upotrebne vrednosti 243
- i primena mašina 229
- i živi rad 243
- kao tvorac razmenske vrednosti 243
- kao roba 169 192 210 211 240
- slobodan radnik kao uslov za pretvaranje radne snage u robu 240 241
- rabaćenje radne snage 119 181 242
- traženja radne snage 123
- i proizvodnost rada 123
- vrednost radne snage 107 108 111 172 180 192 221 241 242 249
- i vrednost životnih sredstava potrebnih za njeno održavanje i reprodukciju 107 - 110 116 117 120 121 192 211 212 241 242
- kao izvor razmenske vrednosti 214

Radni dan

- dužina radnog dana 117 118 181 193 216 245
- i višak rada 117 245
- kao zbir potrebnog rada i viška rada 216 245 246
- normalan radni dan 216 217
- kao rezultat borbe između radnika i kapitalista 217 248
- produžavanje radnog dana 118
- i primena mašina 457 459
- i sniženje nadnica 118 119
- skraćivanje radnog dana 91
- kao prvi korak ka oslobođenju radničke klase 91 156 216
- zakonsko ograničavanje dužine radnog dana 122 459

Radnička klasa

- američka 292 434 460
- i zakon o osmočasovnom radnom danu 434 460

- engleska 7 435
  - i zakon o desetočasovnom radnom danu 7 8 195
  - rezultati borbe engleske radničke klase i njihov uticaj na radničke pokrete u drugim zemljama 7 435
  - i jačanje armija u Evropi 438
  - i reakcionarne snage društva 56
  - klasni interes radničke klase 63
  - i jačanje svesti o njemu 56
  - kao antipod interesima kapitalista 63
  - oslobođenje radničke klase 9 155 285 348 430
  - i internacionalna povezanost radnika 264
  - i međunarodna politika 9
  - i svojina nad sredstvima za proizvodnju 327
  - kao cilj svakog političkog pokreta radničke klase 10 56 343 348 430
  - osvajanje političke vlasti kao cilj radničke klase 8 160
  - i opšte pravo glasa 56 269
- Radnički pokret**
- i borba za zakonsko ograničavanje dužine radnog dana 246
  - i opšte pravo glasa 62 269 270
  - i razvitak kapitalističkih proizvodnih snaga 57
  - i sloboda štampe, prava udruživanja i okupljanja 61 63 268 269
  - i sukob starog i novog društvenog sistema 55
  - i suprotnost između rada i kapitala 56
  - polazne tačke svakog radničkog pokreta 259
  - u SAD 291
  - uspeh radničkog pokreta 11
  - i snage jedinstva i organizacija 11
- Radnik**
- kao radna snaga 217 247
  - u kapitalističkom načinu proizvodnje 217 231
  - kao sredstvo za rad 231
- Radno vreme**
- društveno potrebno radno vreme 213
  - kao tvorac vrednosti 213
- Razmena**
- ekvivalenata 209
  - i mogućnost bogaćenja 209
  - i pretvaranje novca u kapital 239
  - robna razmena 200 201 238
  - kao sučeljavanje roba kao proizvoda 201
  - zakon robne razmene 238
- Revolucija**
- socijalna 463
  - i podružljavanje sredstava za rad 464
  - i pravo nasleđivanja 463
- Roba**
- kao posebni ekvivalent novca 201
  - metamorfoza roba 202
  - odnos roba — novac 172
  - pojam robe 169 199
  - razmenska vrednost robe 199 209 236 238
  - kao opredmečeno društveno potrebno radno vreme 199
  - upotrebna vrednost robe 199 209 236 238 239
- Robni promet**
- i moć novca 205 207
  - i novčani opticaj 203
  - kao ishodišna tačka kapitala 207
  - ne stvara višak vrednosti 210 239
  - novac kao posrednik robnog prometa 203
  - zakon robnog prometa 238
- Rusija**
- odnos prema Poljskoj 163 164
  - stav carizma prema evropskim revolucijama 162 163
  - ukidanje kmetstva u Rusiji 164
  - i carizam 164
- Saksonija**
- položaj radnika u Saksoniji 280 - 284
  - i udruženja rudarskih radnika u ugljenokopima 280 281 283
- Sjedinjene Američke Države**
- američki građanski rat 82 460
  - kao rat protiv ropstva 15 291
  - i jačanje moći radničke klase 15 291
  - američki rat za nezavisnost 15 460
  - i jačanje moći srednje klase 15 460
  - radnička klasa SAD 292 434 460
  - i zakon o osmočasovnom radnom danu 434 460
  - ropstvo u SAD 14 15 81 291
  - kao rešenje odnosa između rada i kapitala 14

Sredstva za proizvodnju

- i kapital 113
- kao sastavni deo vrednosti robe 103
- kao sredstva za usisavanje tuđeg rada 220 251
- monopol nad sredstvima za proizvodnju 245
- i višak rada 245

Sredstva za rad

- društveni karakter sredstava za rad 222
- i socijalna revolucija 464

Suprotnost

- između klasnih interesa radnika i buržoazije 63
- između rada i kapitala 56 57
- kao pretpostavka radničkog pokreta 56

Svojina

- odnosi svojine 21
- buržoaski 21
- istorija kao kritika minulih odnosa svojine 21
- privatna 301
- zakoni o nasleđivanju 301 464
- nad sredstvima za proizvodnju 464
- zemljišna 462
- kao apstraktno pravo 462

Švajcarska

- položaj radničke klase u Švajcarskoj 354 355
- i sindikalna udruženja 354

Tražnja

- povećanje tražnje 93
- i porast ponude 93
- i tržišne cene roba 93
- rada 90 97
- i nadnice 97
- i povećanje proizvodnosti rada 123

Tredjunioni

- engleski 316 341 442
- i borba protiv najamnog ropstva 159
- kao organizacioni centri radničke klase 159
- zadatak tredjuniona 159

Tržište

- rada 108

- svetsko 246
- i kapitalistički način proizvodnje 246

Višak vrednosti

- apsolutni višak vrednosti 219 221 249
- i produžavanje radnog dana 221 249
- i kooperacija 173
- i mašine 173 233
- i podela rada 173
- i podizanje produktivnosti rada 219
- i sredstva za rad 112
- i višak rada 109 110 112 113 194 216 245
- kao opredmečeni neplaćeni rad 112 113 172
- masa viška vrednosti 219 249
- i eksploatacija rada 219
- i promenljivi kapital 245
- pretvaranje viška vrednosti u kapital 250
- proizvodnja viška vrednosti 242 243
- i sredstva za rad 242 243
- i vrednost radne snage 242 243
- relativni višak vrednosti 221
- i proizvodna snaga rada 221
- i skraćenje radnog dana 221
- renta, kamata i industrijski profit kao delovi viška vrednosti 112 113
- stopa viška vrednosti 110 216 219

Vojska

- jačanje armija u Evropi 438
- i tlačenje radničke klase 438
- kao posledica revolucije od 1848. 438

Vrednost

- proces oplodavanja vrednosti 213 216
- i pretvaranje novca u kapital 237
- i proces rada 213
- kapitalistička proizvodnja kao preduslov ovog procesa 222
- razmenska vrednost 101 102 209 236
- i količina društvenog rada 103
- upotrebna vrednost 199 209 238 239
- vrednost rada 99 106 110 117
- granice vrednosti rada 121 122
- i vrednost robe 99
- kao opšta mera vrednosti 99
- kao promenljiva veličina 121 12

- vrednost robe 100 101 102
- i nadnice 102
- i proizvodna snaga rada 104 115 221
- i ponuda i tražnja 119 120
- i radno vreme 104
- kao supstanca opredmećenog društvenog rada 101 102 103 111 115
- vrednost sredstava za rad 215
- zakon oplodavanja vrednosti 222

Zadrugarski pokret

- i udruženi rad 8

Zakon

- o desetočasovnom radnom danu 7 8 91 122 459
- i borba radničke klase 7 8 195
- i nadnice poljoprivrednih radnika 91

- i nagli razvoj proizvodnih snaga 91
- i porast zaposlenosti 91
- i povišenje nadnica 91
- stav fabrikanta prema ovom zakonu 58
- o nasleđivanju 300
- i privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju 301
- kao pravna posledica ekonomske organizacije društva 300

Životna sredstva

- radničke klase 88
- i vrednost radne snage 107 - 110 116 117 120 121 192 211 212 241 242
- tražnja životnih sredstava 88
- i kolebanje tržišnih cena 88
- vrednost životnih sredstava 121
- kao granica vrednosti rada 121

S a d r Ź a j

	Strana
<i>Predgovor</i>	IX
Karl Marx, Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika	3
Karl Marx, Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika	10
Karl Marx, Nacrti rezolucija o uslovima za prijem radničkih organizacija u Međunarodno udruženje radnika	13
Karl Marx, Abrahamu Lincolnu, predsedniku Sjedinjenih Američkih Država	14
Karl Marx, Pismo uredniku lista »Beobachter«	16
Karl Marx, Pismo uredniku lista »Der Beobachter« u Štutgartu	17
K. Marx, O P.-J. Proudhonu [pismo J. B. V. Schweitzeru] ..	20
Friedrich Engels, Gospodar Tidmann. Starodanska narodna pesma	27
Karl Marx/Friedrich Engels, Redakciji lista »Der Social-Demokrat«	29
Friedrich Engels, Prusko vojno pitanje i Nemačka radnička partija	31
I	34
II	45
III	54
Karl Marx/Friedrich Engels, Izjava	64
Friedrich Engels, Beleška o brošuri »Prusko vojno pitanje i Nemačka radnička partija«	65
Karl Marx, Prvobitni nacrt rezolucija o konfliktu u Pariskoj sekciji	66
Karl Marx, Rezolucije Centralnog veća o konfliktu u Pariskoj sekciji	67
Karl Marx, Recenzija brošure »Prusko vojno pitanje i Nemačka radnička partija« od Friedricha Engelsa	69

	Strana
Karl Marx, Izjava [o uzrocima raskida sa listom »Der Social-Demokrat«]	71
Karl Marx, Izjava redakcije lista »Berliner Reform«	74
Karl Marx, »Predsednik čovečanstva«	75
Karl Marx, Ispravka Uredniku lista »Der weiße Adler«	79
Karl Marx, Poruka Međunarodnog udruženja radnika predsedniku Johnsonu	81
Karl Marx, Nadnica, cena i profit	83
Uvod	85
1. Proizvodnja i nadnica	85
2. Proizvodnja, nadnica, profit	87
3. Nadnica i novac	94
4. Ponuda i tražnja	97
5. Nadnice i cene	98
6. Vrednost i rad	100
7. Radna snaga	106
8. Proizvođenje viška vrednosti	108
9. Vrednost rada	110
10. Profit se ostvaruje prodajom robe po njenoj vrednosti.	111
11. Različiti delovi na koje se raspada višak vrednosti.	112
12. Opšti odnos između profita, nadnica i cena	114
13. Najvažniji pokušaji da se postigne povišenje nadnica ili spreči njihovo snižavanje	116
14. Borba između kapitala i rada i njeni rezultati	120
Friedrich Engels, Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske? ..	125
I Uredniku lista »The Commonwealth«	125
II Uredniku lista »The Commonwealth«	127
III Doktrina nacionalnosti primenjena na Poljsku	130
Karl Marx, Upozorenje	133
Friedrich Engels, Beleške o ratu u Nemačkoj	135
I	137
II	140
III	144
IV	147
V	150
Karl Marx, Instrukcije delegatima privremenog Centralnog veća za pojedina pitanja	154

	Strana
Karl Marx, Govor na mitingu posvećenom pitanju Poljske, održan 22. januara 1867. u Londonu	162
Karl Marx, Ispravka	166
Karl Marx, Nacrt rezolucije o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema kongresu Lige za mir i slobodu	167
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma »Kapitala« za list »Zukunft«	168
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Rheinische Zeitung«	171
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Elberfelder Zeitung«	175
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Düsseldorfer Zeitung«	177
Karl Marx, Zatvorenici-fenijanci u Mančesteru i Međunarodno udruženje radnika	179
Karl Marx, Plagijarizam	180
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma »Kapitala« za list »Beobachter«	185
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Staats-Anzeiger für Württemberg«	187
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma »Kapitala« za »Neue Badische Landeszeitung«	189
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma <i>Kapitala</i> za »Demokratisches Wochenblatt«	191
Friedrich Engels, Konspekt »Kapitala« od Karla Marxa, prvi tom	197
Prva glava »Roba i novac«	199
I Roba po sebi	199
II Proces robne razmene	200
III Novac ili robni promet	201
A. Mera vrednosti (zlatu = pretpostavljeno kao novac)	201
B. Prometno sredstvo	202
a) Metamorfoza roba	202
b) Opticaj novca	203
c) Moneta — znak vrednosti	204
C. Novac	205
a) Obrazovanje blaga	205
b) Platežno sredstvo	205
c) Svetski novac	206

	Strana
Druga glava. Pretvaranje novca u kapital	207
I Opšta formula kapitala	207
II Protivrečnosti opšte formule	209
III Kupovanje i prodavanje radne snage	210
Treća glava. Proizvođenje apsolutnog viška vrednosti	213
I Proces rada i proces oplodavanja vrednosti	213
II Postojani i promenljivi kapital	214
III Stopa viška vrednosti	216
IV Radni dan	216
V Stopa i masa viška vrednosti	219
Četvrta glava. Proizvođenje relativnog viška vrednosti	221
I Pojam relativnog viška vrednosti	221
II Kooperacija	221
III Podela rada i manufaktura	225
IV Mašine i krupna industrija	227
a) Mašina po sebi	227
b) Prisvajanje radne snage pomoću mašine	229
c) Fabrika kao celina u klasičnom obliku	231
c') ili d) Borba radnika protiv fabričkog sistema i mašina	232
c'') ili e) Mašina i višak vrednosti	233
Friedrich Engels, Recenzija prvog toma <i>Kapitala</i> za »The Fortnightly Review«	235
Karl Marx, Rezolucija o premeštanju mesta održavanja kongresa Internacionale 1868.	253
Karl Marx, Rezolucija Generalnog veća o istupanju Félixa Pyat-a	254
Karl Marx, Moje plagiranje F. Bastiat-a	255
Karl Marx, Izjava Generalnog veća o stavu britanske vlade prema carskoj Rusiji	257
Karl Marx, Nacrt rezolucije o posledicama kapitalističke primene mašina, predložen Briselskom kongresu Generalnog veća	258
Karl Marx, Predsedniku i Upravi Opšteg nemačkog radničkog saveza	259
Karl Marx, Nacrt rezolucije o ograničavanju radnog dana koji je Generalno veće predložilo Briselskom kongresu ...	260
Karl Marx, Četvrti godišnji izveštaj Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika	261

	Strana
Friedrich Engels, Direktorijumu Schillerovog zavoda	266
Friedrich Engels, O raspuštanju lasalovskog Radničkog saveza	268
Friedrich Engels, O raspuštanju lasalovskog Radničkog saveza (dodatak)	271
Karl Marx, Veze Međunarodnog udruženja radnika sa engleskim radničkim organizacijama	272
Karl Marx, Kako je pismo gospodina Gladstone-a engleskoj banci od 1866. pribavilo Rusiji zajam od šest miliona funti sterlinga	274
Karl Marx, Izjava Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu	276
Karl Marx, Međunarodno udruženje radnika i Alijansa socijalističke demokratije	278
Friedrich Engels, Izveštaj o udruženjima rudarskih radnika u ugljenokopima Saksonije	280
Karl Marx, Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika centralnom birou Alijanse socijalističke demokratije	285
Karl Marx, Belgijski masakri	287
Karl Marx, Poruka Nacionalnom savezu radnika Sjedinjenih Država	291
Karl Marx, Predgovor Drugom izdanju (iz 1869) »Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte«	293
Friedrich Engels, KARL MARX	295
Karl Marx, Izveštaj Generalnog veća o pravu nasleđa	300
Karl Marx, Izveštaj Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika na IV opštem kongresu u Bazelu	302
Karl Marx, Nacrt rezolucije Generalnog veća o držanju britanske vlade u pitanju amnestiranja Iraca	313
Karl Marx, Generalno veće Federalnom veću romanske Švajcarske	314
Karl Marx, Nekrolog	321
Friedrich Engels, Prethodna napomena za <i>Nemački seljački rat</i> (1870)	322
Karl Marx, Engleska vlada i zatočeni fenijanci	329
Karl Marx, Generalno veće Međunarodnog udruženja radnika članovima Komiteta ruske sekcije u Ženevi	334
Karl Marx, Poverljivo saopštenje	336
Karl Marx, Odluka Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika u vezi s listom »Bee-Hive«	347

	Strana
Karl Marx, Proklamacija Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika o progonima članova francuskih sekcija	348
Karl Marx, Nacrt rezolucije Generalnog veća o »Francuskoj federalnoj sekciji u Londonu«	349
Karl Marx, Rezolucija Generalnog veća o sazivanju kongresa u Majncu	350
Karl Marx/Friedrich Engels, Komitetu Nemačke socijaldemokratske radničke partije	351
Karl Marx, Rezolucija Generalnog veća o Federalnom komitetu romanske Švajcarske	353
Karl Marx, Otpuštanje građevinskih radnika u Ženevi	354
Karl Marx, Poverljivo saopštenje svim sekcijama	356
Karl Marx, Program za kongres Internacionale u Majncu	357
Karl Marx i Friedrich Engels, IZ RUKOPISNE ZAOSTAVŠTINE	359
Karl Marx, Koncept jednog neodržanog govora o irskom pitanju	361
Karl Marx, Nacrt predavanja o irskom pitanju, održanog u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu 16. decembra 1867.	366
Friedrich Engels, Istorija Irske	377
Prirodni uslovi	379
Stara Irska	395
Friedrich Engels, Iz fragmenata za »Istoriju Irske«	410
Friedrich Engels, Napomene za predgovor jednoj zbirci irskih pesama	412

PRILOZI

A. Beleške i dokumenti

1. Preglas Centralnog veća radničkim društvima	419
2. Izveštaj potkomiteta o održavanju kongresa i konferencije, korigovan i usvojen na sednici Centralnog veća 25. jula 1865.	420
3. Iz jednog pisma Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru od 29. januara 1866.	421
4. Pismo listu »L'echo de Verviers«	422
5. Beleška govora Karla Marxa o odnosima Mazzinija prema Međunarodnom udruženju radnika	429

	Strana
6. Statut i poslovnik Međunarodnog udruženja radnika . . .	430
7. Beleška govora Karla Marxa na svečanosti povodom godišnjice osnivanja Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu 28. februara 1867.	433
8. Proglas Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika sekcijama, pridruženim društvima i svim radnicima	434
9. Zapis jednog govora Karla Marxa o statistici nove Plave knjige	436
10. Zapis jednog govora Karla Marxa o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema Kongresu Lige za mir i slobodu	437
11. Izveštaj Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika na lozanskom kongresu 1867.	438
12. Iz jednog pisma Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru oko 5. oktobra 1867.	454
13. Zapis jednog predavanja Karla Marxa o irskom pitanju, održanog u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu 16. decembra 1867.	455
14. Zapis govora Karla Marxa o posledicama primene mašina u kapitalizmu	457
15. Zapis govora Karla Marxa o skraćanju radnog vremena	458
16. Proglas nemačkim radnicima u Londonu	459
17. Zapis govora Karla Marxa o uticaju konkurencije u industriji pamuka na položaj radnika u Francuskoj	460
18. Rezolucija Generalnog veća o programu bazelskog kongresa	461
19. Zapis dva govora Karla Marxa o zemljišnoj svojini	461
20. Zapis govora Karla Marxa o pravu nasleđa	462
21. Zapis dva govora Karla Marxa o opštem obrazovanju u savremenom društvu	465
22. Proglas Lige zemlje i rada radnicima i radnicama Velike Britanije i Irske	466
23. Zapis dva govora Karla Marxa o politici britanske vlade prema irskim zatvorenicima	471
24. Zapis govora Karla Marxa o »Bee-Hive«	475
25. Zapis o pismu Karla Marxa Odboru Socijaldemokratske radničke partije	475
26. Zapis jednog govora Karla Marxa o rascepu u romanskoj federaciji	476

	Strana
B. Članak <i>Jenny Marx</i> o irskom pitanju	
I	479
II	480
III	483
IV	486
V	489
VI	493
VII	495
VIII	496

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	501
Literatura	572
Datumi iz života i rada Karla Marxa i Friedricha Engelsa	589
Registar imena	622
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	657
Registar pojmova	658

K. MARX – F. ENGELS

DELA • tom 27

SEPTEMBAR 1864 – JUL 1870

•
Pripremili za štampu saradnici
Instituta za međunarodni radnički pokret
Olga Kostrešević i Slobodanka Kovačević

•
Registar pojmova izradio *Gligorije Ernjaković*

•
Prevodioci

Lubica Bauer-Protić prevela je priloge na str: 125 - 132,
162 - 165, 274 - 275, 278 - 279, 285 - 286, 314 - 321,
329 - 335, 353, 356 - 358, 430 - 432, 438 - 453, 457,
461 - 465, 477 - 498

Krasoje i Radivoj Davidović: 197 - 234

Hugo Klajn: 293 - 294

Olga Kostrešević: 14 - 15, 66, 166 - 167, 191 - 196, 235 -
252, 254, 287 - 290, 313, 349 - 350, 421, 433 - 436,
454 - 456, 458 - 460, 475 - 476

Nada Lukačev: 13, 67 - 68, 179, 253, 257 - 258, 260,
291 - 292, 348, 361 - 365, 420, 429, 437, 461, 475

Zoran Marić: 16 - 17, 27 - 65, 69 - 80, 168 - 177, 180 -
189, 255 - 256, 259, 261 - 237, 276 - 277, 280 - 284,
295 - 312, 336 - 347, 351 - 352, 354 - 355, 366 - 413

Milijan Mojašević: 322 - 328

Moša Pijade: 20 - 26

Mara Fran: 83 - 124

Milutin Sušović: 135 - 153

Radovan Teodosić: 10 - 12, 81 - 82, 133 - 134, 154 - 161,
419, 422 - 428

•
Nacrt za korice *Eduard Stepančić*

Grafička oprema *Borivoje Miladinović*

Tehnički urednik *Milena Mijatlović*

Korektori *Branka Jević, Jugoslava Ševković, Mirjana Mileusnić*

•
Izdaje

Izdavačka radna organizacija *Prosveta*

OOUR "Izdavačka delatnost"

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•
Štampa

Birografika

Subotica, Put Moše Pijade 72

•
Tiraž: 5000 primeraka

